

ANKAD

ANADOLU KÜLTÜREL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Journal of Anatolian Cultural Research (JANCR)

ISSN: 2587-0491 YIL: 2026 CİLT: 10 SAYI: 1

ANADOLU KÜLTÜREL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

E-ISSN: 2587 - 0491

BAŞ EDİTÖR

Prof. Dr. Turhan ÇETİN, Gazi Üniversitesi, Türkiye

ALAN EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. Ali Çağatay KILINÇ, Karabük Üniversitesi, Türkiye (**Eğitim Bilimleri**)

Prof. Dr. Bahadır KILCAN, Gazi Üniversitesi, Türkiye (**Sosyal Bilimler Eğitimi**)

Prof. Dr. Halide ASLAN Ankara Üniversitesi, Türkiye (**İlahiyat**)

Prof. Dr. Haşim ÖZÜDOĞRU Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye

(**İktisadi ve İdari Bilimler, Hukuk, Turizm, Bankacılık ve Sigortacılık**)

Prof. Dr. İrfan TOSUNCUOĞLU, Karabük Üniversitesi, Türkiye (**Yabancı Diller Eğitimi**)

Prof. Dr. Mustafa AKDAĞ, Erciyes Üniversitesi, Türkiye

(**İletişim, Halkla İlişkiler, Reklam, Sosyal Medya**)

Prof. Dr. Mehmet DENİZ, Uşak Üniversitesi, Türkiye

(**Coğrafya, Tarih, Sosyoloji, Kültürel Araştırmalar ve diğer Sosyal Bilimler**)

Prof. Dr. Nurcan UZEL, Gazi Üniversitesi, Türkiye (**Fen Bilimleri Eğitimi**)

Prof. Dr. Veli Savaş YELOK, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye

(**Türk Dili ve Edebiyatı, Türkiye Türkçesi ve Diğer Türk Lehçeleri**)

Doç. Dr. Aliya KURALBAYEVA, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Kazakistan

(**Türk Dünyası Araştırmaları**)

Doç. Dr. Vedat BAYRAKTAR, Gazi Üniversitesi, Türkiye (**Temel Eğitim**)

Dr. Seyhan Murtezan IBRAHIMI, International Balkan Üniversitesi, Kuzey Makedonya

(**Balkan Araştırmaları**)

Dr. Selçuk BACALAN, Kerkük Üniversitesi, Irak **(Ortadoğu Araştırmaları)**

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Adem SEZER, Uşak Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Aslı Özlem TARAKÇIOĞLU, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Bülent AKBABA Gazi Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Çığıl AYKUT, Gazi Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Elman NESİROV, State Academy of Administration, Azerbaycan

Prof. Dr. Erdal AKSOY, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Ferudun Hakan ÖZKAN, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Fitnat GÜRGİL, Gazi Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Liliana DUMITRIACHE, Bucharest Üniversitesi, Romanya

Prof. Dr. Mustafa TAHİROĞLU, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Osman ÇEPNİ, Karabük Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Seokhee CHO, St. John's Üniversitesi, ABD

Prof. Dr. Yaşar KOP, Kafkas Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Yurdal DİKMENLİ, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Yücel GELİŞLİ, Gazi Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Zaynabidin ABDIRASHIDOV, Tashkent State Üniversitesi, Özbekistan

Doç. Dr. Alaattin ARIKAN, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Aydın KUDAT, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Flavia KABA, Tiran Üniversitesi, Arnavutluk

Doç. Dr. Liudmyla RADOVETSKA, National Academy of Security Service of Ukraine, Ukrayna

Doç. Dr. Muhidin MULALIC, International Sarajevo Üniversitesi, Bosna Hersek

Doç. Dr. Mürteza HASANOĞLU, State Academy of Administration, Azerbaycan

Doç. Dr. Rehman SEFEROV, Azerbaijan State Pedagogical Üniversitesi, Azerbaycan

Doç. Dr. Yusuf İNEL, Uşak Üniversitesi, Türkiye

Dr. Alper ALTUNÇEKİÇ, Gazi Üniversitesi, Türkiye

Dr. Erika HANCZ, Pecs Üniversitesi, Macaristan

Dr. Ghazawi SAHAR, Wayne State Üniversitesi, ABD

Dr. Sezen ISMAIL, International Balkan Üniversitesi, Kuzey Makedonya

Dr. Yuliya TARASIUK, Alicante Üniversitesi, İspanya

BİLİM VE DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Ali Fuat ERSOY, Karabük Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Ali MEYDAN, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Ali Rıza GÖKBUNAR, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Türkiye.

Prof. Dr. Anna HLAVNOVA, Zilina Üniversitesi, Slovakya

Prof. Dr. Aybala AKSOY, Kastamonu Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Biljana CUBROVİC, Belgrade Üniversitesi, Sırbistan

Prof. Dr. Bülent AKSOY, Gazi Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Çağrı ÖZTÜRK DEMİRBAŞ, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Duran AYDINÖZÜ, Kastamonu Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Elif ALADAĞ, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Erdal AKSOY, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Eren YÜRÜDÜR, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Ergin HAMZAOĞLU, Gazi Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Erol DURAN, Uşak Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Eyüp ARTVİNLİ, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Fatih AYDIN, Karabük Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Fuad MEMMEDOV, State Academy of Administration, Azerbaycan

Prof. Dr. Gökçe KILIÇOĞLU, Gazi Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Gülay GÜNAY, Karabük Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN, Ege Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Hüseyin KÖKSAL, Gazi Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. İhsan KALENDEROĞLU, Gazi Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. İlhami DURMUŞ, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. İsmail Hakkı DEMİRCİOĞLU, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Juhani LAURINKARI, Kuopio Üniversitesi, Finlandiya

Prof. Dr. Kadir KARATEKİN, Kastamonu Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Kasım İNCE, Pamukkale Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Korkmaz MUSTAFAYEV, Academy of Languages, Azerbaycan

Prof. Dr. Lemara SELENDİLİ, Tavrida Üniversitesi, Crimea, Rusya

Prof. Dr. Mehmet Ali YOLCU, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Muharrem GÜRKAYNAK, Süleyman Demirel Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Musa ÇİFÇİ, Uşak Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Mustafa ERGÜN, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Mustafa YILDIZ, Gazi Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Ömer ÖZKAN, Gazi Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Roin KAVRELISHVILI, Samptskhe-Cavakheti State Üniversitesi, Gürcistan

Prof. Dr. Rüstem ŞÜKÜROV, Moscow Molonsov State Üniversitesi, Rusya

Prof. Dr. Saim KAYADİBİ, International Islamic Üniversitesi, Malezya

Prof. Dr. Selahattin KAYMAKÇI, Kastamonu Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Servet ÖZDEMİR, Başkent Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Soner ALADAĞ, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Soner Mehmet ÖZDEMİR, Mersin Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Togay Seçkin BİRBUDAK, Gazi Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Ufuk KARAKUŞ, Gazi Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Uwe BLAESING, Leiden Üniversitesi, Hollanda

Prof. Dr. Zafer KUŞ, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Ana KECHAN, International Balkan Üniversitesi, Kuzey Makedonya

Doç. Dr. Arcan AYDEMİR, Artvin Çoruh Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Bakyt AIDARHAN KIYASSOVA, Abai Üniversitesi, Kazakistan

Doç. Dr. Davut GÜREL, Bartın Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Esma ÖZTÜRK, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Pusat PİLTEN, Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Selman ABLAK, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Sibel OĞUZ HACAT, Kastamonu Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Tülay POLAT ÜZÜMCÜ, Kocaeli Üniversitesi, Türkiye

Dr. Abdurrahman OKUR, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye

Dr. Bağdagül MUSA, Jordan Üniversitesi, Ürdün

Dr. Hüseyin KARAASLAN, Süleyman Demirel Üniversitesi, Türkiye

Dr. Indira AKHMETOVA, Karaganda National Research Üniversitesi, Kazakistan

Dr. Irina KAYAN POKROVSKAYA, Kiev Taras Shevcenko Institute of Philology, Ukrayna

Dr. Klaws ELDMAN, Berlin Üniversitesi, Almanya

Dr. Leo James MAHONEY, Toronto Üniversitesi, ABD

Dr. Mehmet ÖZAY, Malaysia Technology Üniversitesi, Malezya

Dr. Merdzana OBRALIC CIBIZ, Liverpool John Moores Üniversitesi, Birleşik Krallık

Dr. Mohd ROSLAN, Mohd Nor, Malaya Üniversitesi, Malezya

Dr. Nail DEĞİRMENCİ, Türkiye

Dr. Nazım CAFEROV, Azerbaijan State Economics Üniversitesi, Azerbaycan

Dr. Ümit YEL, Türkiye

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRÜ

Dr. Öğretim Üyesi, Seda ÖNGER, Uşak Üniversitesi, Türkiye

Dr. Nazan İŞİ, Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Türkiye

Öğr. Gör., Şeyda KIR, Yozgat Bozok Üniversitesi, Türkiye

TÜRKÇE DİL EDİTÖRÜ

Dr. Öğretim Üyesi, Eda Nur KARAKUŞ AKTAN, Gazi Üniversitesi, Türkiye

Dr. Seda ARTUÇ BEKTEŞ, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Türkiye

KAPAK TASARIM

Dr. Veysel ŞAYLİ, Gazi Üniversitesi, Türkiye

SEKRETERYA

Doktora Öğrencisi Cansu BARTIN SAVRAN, Gazi Üniversitesi, Türkiye

Tarandığı İndeksler

JOURNAL OF ANATOLIAN CULTURAL RESEARCH

E-ISSN: 2587 - 0491

EDITOR IN CHIEF

Prof. Dr. Turhan ÇETİN, Gazi University, Türkiye

FIELDS EDITORS

Prof. Dr. Ali Çağatay KILINÇ, Karabük University, Türkiye (**Education Sciences**)

Prof. Dr. Bahadır KILCAN, Gazi University, Türkiye (**Social Sciences Education**)

Prof. Dr. Halide ASLAN Ankara University, Türkiye (**Theology**)

Prof. Dr. Haşim ÖZÜDOĞRU Ankara Hacı Bayram Veli University, Türkiye

(**Economics and Administrative Sciences, Law, Tourism, Banking and Insurance etc.**)

Prof. Dr. İrfan TOSUNCUOĞLU, Karabük University, Türkiye (**Foreign Languages and Teaching**)

Prof. Dr. Mustafa AKDAĞ, Erciyes University, Türkiye

(**Communication Sciences, Public Relations, Advertisement, Social Media**)

Prof. Dr. Mehmet DENİZ, Uşak University, Türkiye

(**Geography-History- Sociology- Cultural Researches etc.**)

Prof. Dr. Nurcan UZEL, Gazi University, Türkiye (**Science Education**)

Prof. Dr. Veli Savaş YELOK, Ankara Hacı Bayram Veli University, Türkiye

(**Turkish Language and Literature – Contemporary Turkish Dialects and Literatures**)

Assoc. Prof. Dr. Aliya KURALBAYEVA, Ahmet Yesevi University, Kazakhstan

(**Turkic World Studies**)

Assoc. Prof. Dr. Vedat BAYRAKTAR, Gazi University, Türkiye (**Primary Education**)

Assist. Prof. Dr. Seyhan Murtezan IBRAHIMI, International Balkan University, North Macedonia
(**Balkan Studies**)

Dr. Selçuk BACALAN, University of Kirkuk, Iraq **(Middle East Studies)**

EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Adem SEZER, Uşak University, Türkiye

Prof. Dr. Aslı Özlem TARAKÇIOĞLU, Ankara Hacı Bayram Veli University, Türkiye

Prof. Dr. Bülent AKBABA Gazi University, Türkiye

Prof. Dr. Çığıl AYKUT, Gazi University, Türkiye

Prof. Dr. Elman NESİROV, State Academy of Administration, Azerbaijan

Prof. Dr. Erdal AKSOY, Ankara Hacı Bayram Veli University, Türkiye

Prof. Dr. Ferudun Hakan ÖZKAN, Ankara Hacı Bayram Veli University, Türkiye

Prof. Dr. Fitnat GÜRGİL, Gazi University, Türkiye

Prof. Dr. Liliana DUMITRIACHE, University of Bucharest, Romania

Prof. Dr. Mustafa TAHİROĞLU, Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Türkiye

Prof. Dr. Osman ÇEPNİ, Karabük University, Türkiye

Prof. Dr. Seokhee CHO, St. John's University, USA

Prof. Dr. Yaşar KOP, Kafkas University, Türkiye

Prof. Dr. Yurdal DİKMENLİ, Kırşehir Ahi Evran University, Türkiye

Prof. Dr. Yücel GELİŞLİ, Gazi University, Türkiye

Prof. Dr. Zaynabidin ABDIRASHIDOV, Tashkent State University, Uzbekistan

Assoc. Prof. Dr. Alaattin ARIKAN, Aydın Adnan Menderes University, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Aydın KUDAT, Ankara Yıldırım Beyazıt University, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Flavia KABA, Tiran University, Albania

Assoc. Prof. Dr. Liudmyla RADOVETSKA, National Academy of Security Service of Ukraine, Ukraine

Assoc. Prof. Dr. Muhidin MULALIC, International University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

Assoc. Prof. Dr. Mürteza HASANOĞLU, State Academy of Administration, Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Rehman SEFEROV, Azerbaijan State Pedagogical University, Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Yusuf İNEL, Uşak University, Türkiye

Assist. Prof. Dr. Sezen ISMAIL, International Balkan University, North Macedonia

PhD. Alper ALTUNÇEKİÇ, Gazi University, Türkiye

PhD. Erika HANCZ, University of Pecs, Hungary

PhD. Ghazawi SAHAR, Wayne State University, USA

PhD. Yuliya TARASIUK, Alicante University, Spain

SCIENCE AND ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ali Fuat ERSOY, Karabük University, Türkiye

Prof. Dr. Ali MEYDAN, Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Türkiye

Prof. Dr. Ali Rıza GÖKBUNAR, Manisa Celal Bayar University, Türkiye.

Prof. Dr. Anna HLAVNOVA, University of Zilina, Slovakia

Prof. Dr. Aybala AKSOY, Kastamonu University, Türkiye

Prof. Dr. Biljana CUBROVİC, University of Belgrade, Serbia and Montenegro

Prof. Dr. Bülent AKSOY, Gazi University, Türkiye

Prof. Dr. Çağrı ÖZTÜRK DEMİRBAŞ, Kırşehir Ahi Evran University, Türkiye

Prof. Dr. Duran AYDINÖZÜ, Kastamonu University, Türkiye

Prof. Dr. Elif ALADAĞ, Aydın Adnan Menderes University, Türkiye

Prof. Dr. Erdal AKSOY, Ankara Hacı Bayram Veli University, Türkiye

Prof. Dr. Eren YÜRÜDÜR, Gaziosmanpaşa University, Türkiye

Prof. Dr. Ergin HAMZAOĞLU, Gazi University, Türkiye

Prof. Dr. Erol DURAN, Uşak University, Türkiye

Prof. Dr. Eyüp ARTVİNLİ, Eskişehir Osmangazi University, Türkiye

Prof. Dr. Fatih AYDIN, Karabük University, Türkiye

Prof. Dr. Fuad MEMMEDOV, State Academy of Administration, Azerbaijan

Prof. Dr. Gökçe KILIÇOĞLU, Gazi University, Türkiye

Prof. Dr. Gülay GÜNAY, Karabük University, Türkiye

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN, Ege University, Türkiye

Prof. Dr. Hüseyin KÖKSAL, Gazi University, Türkiye

Prof. Dr. İhsan KALENDEROĞLU, Gazi University, Türkiye

Prof. Dr. İlhami DURMUŞ, Ankara Hacı Bayram Veli University, Türkiye

Prof. Dr. İsmail Hakkı DEMİRCİOĞLU, Karadeniz Teknik University, Türkiye

Prof. Dr. Juhani LAURINKARI, University of Kuopio, Finland

Prof. Dr. Kadir KARATEKİN, Kastamonu University, Türkiye

Prof. Dr. Kasım İNCE, Pamukkale University, Türkiye

Prof. Dr. Korkmaz MUSTAFAYEV, Academy of Languages, Azerbaijan

Prof. Dr. Lemara SELENDİLİ, University of Tavrida, Crimea, Russia

Prof. Dr. Mehmet Ali YOLCU, Çanakkale Onsekiz Mart University, Türkiye

Prof. Dr. Muharrem GÜRKAYNAK, Süleyman Demirel University, Türkiye

Prof. Dr. Musa ÇİFÇİ, Uşak University, Türkiye

Prof. Dr. Mustafa ERGÜN, Afyon Kocatepe University, Türkiye

Prof. Dr. Mustafa YILDIZ, Gazi University, Türkiye

Prof. Dr. Ömer ÖZKAN, Gazi University, Türkiye

Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU, Hacettepe University, Türkiye

Prof. Dr. Roin KAVRELISHVILI, Samptskhe-Cavakheti State University, Georgia

Prof. Dr. Rüstem ŞÜKÜROV, Moscow Molonsov State University, Russia

Prof. Dr. Saim KAYADİBİ, International Islamic University Malaysia, Malaysia

Prof. Dr. Selahattin KAYMAKÇI, Kastamonu University, Türkiye

Prof. Dr. Servet ÖZDEMİR, Başkent University, Türkiye

Prof. Dr. Soner ALADAĞ, Aydın Adnan Menderes University, Türkiye

Prof. Dr. Soner Mehmet ÖZDEMİR, Mersin University, Türkiye

Prof. Dr. Togay Seçkin BİRBUDAK, Gazi University, Türkiye

Prof. Dr. Ufuk KARAKUŞ, Gazi University, Türkiye

Prof. Dr. Uwe BLAESING, University of Leiden, Netherlands

Prof. Dr. Zafer KUŞ, Kırşehir Ahi Evran University, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Ana KECHAN, International Balkan University, North Macedonia

Assoc. Prof. Dr. Arcan AYDEMİR, Artvin Çoruh University, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Bakyt AIDARHAN KIYASSOVA, Abai University, Kazakhstan

Assoc. Prof. Dr. Davut GÜREL, Bartın University, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Esma ÖZTÜRK, Ankara Hacı Bayram Veli University, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Pusat PİLTEN, Konya Necmettin Erbakan University, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Selman ABLAK, Sivas Cumhuriyet University, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Sibel OĞUZ HACAT, Kastamonu University, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Tülay POLAT ÜZÜMCÜ, Kocaeli University, Türkiye

PhD. Abdurrahman OKUR, Ankara Hacı Bayram Veli University, Türkiye

PhD. Bağdagül MUSA, University of Jordan, Jordan

PhD. Hüseyin KARAASLAN, Süleyman Demirel University, Türkiye

PhD. Indira AKHMETOVA, Karaganda National Research University, Kazakhstan

PhD. Irina KAYAN POKROVSKAYA, Kiev Taras Shevcenko Institute of Philology, Ukraine

PhD. Klaws ELDMAN, University of Berlin, Germany

PhD. Leo James MAHONEY, University of Toronto, USA

PhD. Mehmet ÖZAY, Malaysia Technology University Faculty of Education, Malaysia

PhD. Merdzana OBRALIC CIBIZ, Liverpool John Moores University, United Kingdom

PhD. Mohd ROSLAN, Mohd Nor, University of Malaya, Malaysia

PhD. Nail DEĞİRMENCİ, Türkiye

PhD. Nazım CAFEROV, Azerbaijan State University of Economics, Azerbaijan

PhD. Ümit YEL, Türkiye

ENGLISH EDITORS

PhD. Seda ÖNGER, Uşak University, Türkiye

PhD. Nazan İŞİ, Adana Bilim ve Teknoloji University, Türkiye

Lecturer, Şeyda KIR, Yozgat Bozok University, Türkiye

TURKISH EDITOR

PhD. Eda Nur KARAKUŞ AKTAN, Gazi University, Türkiye

PhD. Seda ARTUÇ BEKTEŞ, Ministry of Energy and Natural Resources, Türkiye

COVER DESIGN

PhD. Veysel ŞAYLİ, Gazi University, Türkiye

SECRETARIAT

PhD. Student Cansu BARTIN SAVRAN, Gazi University, Türkiye

Indexes

Anadolu **Kültürel Araştırmalar Dergisi**
Open Access

İçindekiler/Table of Contents
Araştırma Makaleleri/Research Articles

Ekonomik Kompleksite Hakkında Yapılan Çalışmaların VOSviewer Kullanılarak Bibliyometrik Analizi 19

Bibliometric Analysis of Studies on Economic Complexity Using VOSviewer 19

Yeşil Stratejik Liderlik: Bir Ölçek Uyarlama Çalışması 35

Green Strategic Leadership: A Scale Adaptation Study 35

Birinci Basamak Sağlık Hizmetlerinde Lokasyon Politikaları: Türkiye ve İngiltere Örneği 51

Location Policies in Primary Health Care: The Case of Türkiye and England 51

Örgütsel Yabancılaşma-Sessiz İstifa İlişkisinde Bir Model Önerisi 64

A Model Proposal for the Relationship Between Organizational Alienation-Quiet Quitting 64

Yerliye Bağlılık: Tüketici Etnosentrizminin ve Yerlici Eğilimlerin Çankırı Kaya Tuzu Tercihleri Üzerindeki Etkisi 83

Local Loyalty: The Effect of Consumer Ethnocentrism and the Locavore Movement on Preferences for Çankırı Rock Salt 83

Instagram'a Uygun Yemekler: Instagram'ın Yeme Davranışları Üzerindeki Etkisi 103

Instagrammable Food: The Impact of Instagram on Eating Behavior 103

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Okul Öncesi Eğitim Programı Öğrenme Çıktıları ile 2024 Erken Çocukluk Eğitimi Programının Kazanım ve Göstergelerinin 21. Yüzyıl Becerilerine Yer Verme Durumu Açısından Karşılaştırılması 123

Comparison of the Learning Outcomes of the Türkiye Century Maarif Model Preschool Education Program and the Achievements and Indicators of the 2024 Early Childhood Education Program in Terms of Including 21st Century Skills 123

Yalvaç'ın Kültürel Miras Turizmine Yönelik Sürdürülebilir Bir Ön Planlama Modeli Önerisi 144

A Proposal for a Sustainable Preliminary Planning Model for Cultural Heritage Tourism in Yalvaç 144

Mechanical Clocks in the Ottoman Empire: Technological Adoption and Cultural Transformation (16th–19th Centuries) 174

Osmanlı İmparatorluğu'nda Mekanik Saatler: Teknolojik Benimseme ve Kültürel Dönüşüm (16. ve 19. Yüzyıllar) 174

Uluslararası Haber Ajanslarının Haber Yazım Teknikleri Açısından Karşılaştırmalı İçerik Analizi: the Associated Press, Reuters, Kyodo News ve Anadolu Ajansı Örneği 193

Comparative Content Analysis of International News Agencies in Terms of News Writing Techniques: the Case of the Associated Press, Reuters, Kyodo News and Anadolu Agency 193

Ekonomik Büyümenin Düşük Karbonlu Ürün Ticareti Üzerindeki Etkisi: ABD Örneği 212

The Impact of Economıc Growth on Low-Carbon Product Trade: The Case of The Unıted States 212

Biyoloji Dersinde Farklılaştırılmış Öğretimin Öğrencilerin Canlılar Dünyası Konusundaki Akademik Başarılarına Etkisi 226

The Effect of Differentiated Instruction in Biology on Students' Academic Achievement in the Diversity of Life Topic 226

Bibliometric Analysis of Dynamic Pricing 242

Dinamik Fiyatlandırmanın Bibliyometrik Analizi 242

Küresel Finansal Piyasalarda Kriz Dönemlerinde Bağlantılılık: TVP-VAR ve BSTS Yaklaşımları 256

Global Financial Market Connectedness Under Crisis: Evidence from TVP-VAR and BSTS Models 256

Suriye'deki Tarihsel Süreçlerin Osmanlı'dan Günümüze Sosyo-Politik ve Edebi Yansımaları 278

Socio-Political and Literary Reflections of Historical Processes in Syria from the Ottoman Empire to the Present Day 278

Sanayi Coğrafyası Açısından Bir İnceleme: Kayseri Organize Sanayi Bölgesi 293

An Investigation in Terms of Industrial Geography: Kayseri Organized Industrial Zone 293

Değerler Eğitimine Yönelik Gerçekleştirilen Çalışmaların Yönelimleri: Bibliyometrik Analiz 321

Research Orientations in Values Education: A Bibliometric Analysis 321

Breaking Stereotypes: The Impact of Gender Equality and Sports Sponsorship on Purchase Intention Through Symbolic Consumption 337

Kalıpları Yıkmak: Cinsiyet Eşitliği ve Spor Sponsorluğunun Sembolik Tüketim Aracılığıyla Satın Alma Niyetine Etkisi 337

Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Oyunlaştırma Kullanıcı Tiplerinin İncelenmesi 363

Investigation of Pre-service Social Studies Teachers' Gamification User Types 363

Türkiye'de Savunma Sanayinde Tedarik Zinciri Yönetiminin Başarısını Etkileyen Kritik Başarı Faktörlerinin SWARA ve DEMATEL Yöntemleriyle Belirlenmesi 384

The Determination of Critical Success Factors Affecting the Success of Supply Chain Management in the Defence Industry in Turkey by SWARA and DEMATEL Methods 384

Değer Odaklı Sürdürülebilirlik Bağlamında 'İleri Dönüşüm': Ortaokul Öğrencilerinin Bilgi-Beceri Gelişimine Yönelik Atölye Süreci Deneyimleri 402

'Recycling' in the Context of Value-Focused Sustainability: Workshop Process Experiences of Secondary School Students for Knowledge-Skill Development 402

The Impact of Economic Complexity on Carbon Intensity: A Dynamic Analysis of OECD Countries 426

Ekonomik Karmaşıklığın Karbon Yoğunluğu Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Dinamik Bir Analiz 426

Öğrenme Güçlüğü Olan Öğrencilerin Yazma Hatalarının ve Okunaklılık Düzeylerinin İncelenmesi 440

Examining the Writing Errors and Legibility Levels of Students with Learning Disabilities 440

Ulusal Boyutta Yapılan Çok Kültürlü Fen Eğitimi Çalışmalarının Sistematik Analizi 458

A Systematic Review of Multicultural Science Education Studies Conducted National Dimension ... 458

Millî Mücadele'de Batı Cephesi'nde Türk Kadını 483

Turkish Women on the Western Front of the National Struggle 483

Mainstream Feminism's Silence on Collective Punishment Practices in the Gaza Genocide 499

Gazze Soykırımındaki Kolektif Cezalandırıcı Uygulamalara Yönelik Ana Akım Feminizmin Suskunluğu 499

Millî Görüş'te "Fark Var": Saadet ve Yeniden Refah Programları Üzerine 515

"There's a Difference" in Millî Görüş: On the Felicity Party and the re-Welfare Party Programmes 515

Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının 21. Yüzyıl ve Bilimsel Süreç Becerileri İle Fen Bilimleri Ders Kitaplarını İncelemeleri 541

Evaluation of Science Textbooks Through Pre-Service Science Teachers' 21st-Century And Scientıfic Process Skills 541

Derleme Makaleler/Review Articles

Hibrit Sektör Ekosisteminde FinTek Liderliği 1

FinTech Leadership in the Hybrid Sector Ecosystem 1

Erken Çocuklukta Subliminal Mesajların Gelişimsel, Beyin ve Bilinçaltı Etkileri 561

The Developmental, Brain, and Subconscious Effects of Subliminal Messages in Early Childhood .. 561

Anadolu **Kültürel Araştırmalar Dergisi**
Open Access

Derleme Makale/ Review Article

Hibrit Sektör Ekosisteminde FinTek Liderliği

FinTech Leadership in the Hybrid Sector Ecosystem

R. Dilek KOÇAK[1]

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.379

Geliş/Received: 21/11/2025	**Kabul/Accepted:** 17/01/2026

Öz

Finansal hizmetler sektörü, modern bankacılık tarihindeki en derin dönüşümlerden birini yaşamakta ve bu sürecin temel itici gücünü Finansal Teknolojiler (FinTek) oluşturmaktadır. Bu çalışmada, FinTek liderliği merkeze alınarak geleneksel liderlik yaklaşımlarından ayrışan temel özelliklerin neler olduğu ve bu farklılaşmanın hangi boyutlarda ortaya çıktığını incelemekte ve FinTek liderliğinin çok boyutlu yapısının, liderlik süreçlerini nasıl etkilediğini ve bu bağlamda hangi liderlik yetkinliklerini gerekli kıldığı ele alınmaktadır. Çalışmada FinTek liderliğinin kavramsal çerçevesini oluşturmak amacıyla anlatımsal literatür inceleme yöntemi kullanılmış, bütüncül bir bakış açısıyla analiz edilmiştir. Bulgular, FinTek liderliğinin hibrit sektör yapısı, teknolojik ve düzenleyici karmaşıklık ve çok paydaşlı ekosistem yönetimi gibi boyutlar etrafında şekillendiğine işaret etmektedir. Ayrıca FinTek liderlerinin yalnızca organizasyon içi dönüşümü değil, sektörler arası adaptasyonu ve çok paydaşlı ilişkileri de yönetmek durumunda kaldığı, FinTek liderliği için gerekli beş temel yetkinliğin; bütünleşik stratejik vizyon ve değer yaratma, çeviklik ve belirsizlik yönetimi, ekosistem liderliği ve iş birliğine dayalı rekabet, inovasyon ile mevzuata uyum arasında denge kurma ve şeffaflık yoluyla paydaş güveni oluşturma olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışma, ulusal literatürde FinTek liderliğini kavramsallaştırmaya ve geleneksel liderlik yaklaşımlarından farklı yönlerini ortaya koymaya yönelik bütüncül bir çerçeve sunmakta ve bu yönüyle hem teorik literatüre hem de uygulamalara yönelik önemli katkılar sağlamayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: *FinTek liderliği, hibrit sektör dinamikleri, dijital güven, teknolojik karmaşıklık, dijital ekosistem yönetişimi*

Abstract

The financial services industry is undergoing one of the most profound transformations in the history of modern banking and Financial Technologies (FinTech) is the main driver of this process. This study focuses on FinTech leadership and examines the main characteristics that differentiate FinTech leadership from conventional leadership approaches and in which dimensions this differentiation emerges, and how the multidimensional nature of FinTech leadership affects leadership processes and which leadership competencies are required in this context. In the study, the narrative literature review method was used to develop a conceptual framework of FinTech leadership, which was analyzed holistically. The findings indicate that FinTech leadership is shaped around dimensions such as hybrid industry structure, technological and regulatory complexity, and multi-stakeholder ecosystem management. It also reveals that FinTech leaders have to manage not only intra-organizational transformation but also cross-sector adaptation and multi-stakeholder relationships, and that the five core competencies required for FinTech leadership are: integrated strategic vision and value creation, agility and uncertainty management, ecosystem leadership and collaborative competition, balancing innovation and regulatory compliance, and building stakeholder trust through transparency. The study provides a holistic framework to conceptualize FinTech leadership in the national literature and to reveal its different aspects from traditional leadership approaches and aims to make significant contributions to both theoretical literature and practice.

Keywords: *FinTech leadership, hybrid sector dynamics, digital trust, technological complexity, digital ecosystem governance*

[1] Doç, Dr. Ankara Hacı Bayram Veli üniversitesi, Finansal Bilimler Fakültesi, Ankara, Türkiye. E-Posta: dilek.kocak@hbv.edu.tr

Önerilen Atıf/Suggestion Citation

Koçak, R.D. (2026). Hibrit Sektör Ekosisteminde FinTek Liderliği. *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi, 10(1),1-17.*

1. GİRİŞ

Modern bankacılık sistemlerinin ortaya çıkışından bu yana finansal hizmetler sektörünün en köklü dönüşümü yaşadığı söylenebilir. Finansal hizmetlerle teknolojinin bir bileşeni olarak ifade edilen Finansal Teknolojiler (FinTek) bu dönüşümün önemli bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Geçtiğimiz yüz elli yılda farklılaşan FinTek sektörünün çarpıcı değişiminin kuşkusuz en kritik ve önemli dönemi, FinTek 3.0'a dayanmaktadır. Finansal hizmetlerdeki bu dönüşüm, geleneksel muadillerinden farklı varsayımlar, kısıtlar ve fırsatlar altında faaliyet gösteren tamamen yeni organizasyonel formları da- dijital ve yerli girişimlerden hibrit finansal kurumlara kadar- beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, bu dönüşümün ölçeğinin ve kapsamının emsalsiz olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki 2021'de küresel FinTek yatırımlarının 210 milyar Amerikan Dolarına ulaştığı belirtilmektedir (Renduchintala, Alfauri, Yang, Di Pietro & Jain, 2022). 2024 yılına gelindiğinde dijital varlık büyüklüğü 80,08 milyar Amerikan Doları olarak ifade edilmiş ve dijital ödeme pazarında ise kullanıcı sayısının 2028'e kadar 4,8 milyar kişiye çıkmasının beklendiği vurgulanmıştır (Makurin, Yermoshkina, Fatkhutdinova, Shkurupii, Zubro & Filozop, 2024). Ancak KPMG International'ın 2025 yılı raporunda yılın ilk yarısında küresel FinTek yatırımlarının 44,7 milyar dolar ile son altı yılın en düşük seviyesine gerilediği ve ikinci çeyrekte 972 işlemde yalnızca 18,7 milyar dolar yatırım gerçekleştiği kaydedilmiştir (2005, s.6). Bu açıdan bakıldığında beklentilerin ön görüldüğü ilk yıldaki gerileme göze çarpmaktadır. Fakat bu gerileme FinTek sektörünün dinamiğinin her an yön değiştirme eğiliminde olacağı gerçeğini değiştirmemektedir. Ülkemiz açısından bakıldığındaysa; 2024 yılında Türkiye FinTek sektörüne yapılan yatırımlar, 194 milyon Amerikan Doları seviyesini bulmuştur (Ernst & Young Türkiye, 2024).

Bu radikal dönüşüme ve mevcut liderlik literatürünün geniş kapsamına rağmen, FinTek alanındaki liderliğin kendine özgü zorluklarının ve gerekli yetkinliklerin akademik alanda yeterince ele alınmadığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda geleneksel liderlik tarzlarının, öncelikle sektör sınırlarının net olduğu ve nispeten istikrarlı organizasyonel ortamlarda etkili olduğunu hatırlatmakta yarar vardır. Burada liderliğin "geleneksel" olarak ele alınmasının nedeni, eski olmasından ziyade dayandığı varsayımlar, yapı, yönetim anlayışı ve ilişki biçiminden kaynaklanmaktadır. Oysa birden fazla sektörün kesişiminde faaliyet gösteren FinTek alanı, geleneksel liderlik paradigmalarını zorlayan çeşitli benzersiz özelliklerle karakterize edilmektedir. Bu sebepledir ki; FinTek ortamlarında etkili liderlik, dönüşen iş modellerine en iyi şekilde uyarlanacak liderlik uygulamalarını yeniden tanımlayan sektöre özgü dinamikler tarafından yönlendirilmektedir. Dolayısıyla, etkili liderlikle ilgili en önde gelen teorik çerçevelerin bile FinTek ortamlarında liderliği tam olarak açıklayamadığı görülmektedir. Burada vurgulanan nokta; liderliği yeniden tanımlayan hususun, sektörün kendi dinamikleri olduğudur. Sonuç olarak, bu gerçeklik, liderlik araştırmalarında teorik ve uygulamalı bir paradigma değişikliğini gerektirmektedir.

Geniş perspektiften bakıldığında, ulusal literatürde FinTek liderliği alanında dikkate değer bir boşluk bulunduğu görülmektedir. Mevcut çalışmalar incelendiğinde; sektörün gelişim dinamiklerini ele alan genel FinTek araştırmaları (Canbaz & Erbaş, 2021), FinTek'in finansal kurumlar üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalar (Umarbeyli & Arabacıoğlu, 2025) ve Türk bankacılık sektörünün FinTek'ler karşısındaki konumunu değerlendiren analizlerin (Çağıl & Candemir, 2020) öne çıktığı anlaşılmaktadır. Ancak bu çalışmaların büyük bir bölümü, liderlik olgusundan ziyade teknolojinin benimsenmesi, pazar gelişimi ve operasyonel etkiler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Benzer şekilde, FinTek yatırımlarının bankaların hisse senedi getirileri üzerindeki etkilerini ele alan araştırmalar da literatürde yer almakta olup (Cankat & Taşseven, 2023), bu çalışmalar da liderlik boyutunu doğrudan merkeze almamaktadır. Ayrıca literatürde liderlik ile finansal performans arasındaki ilişkileri ele alan çalışmalar bulunmasına rağmen (Miloloza, 2018; Katsaros, Tsirikas & Kosta, 2020; Zhang, Chen, Xu, Gao & Zhang, 2021; Şentürk & Yetgin, 2022), söz konusu araştırmalar FinTek ortamlarının kendine özgü liderlik gereksinimlerinden ziyade, geleneksel organizasyonel bağlamlarda liderlik stillerine odaklanmaktadır. Bu durum, FinTek liderliği konusundaki akademik boşluğu açık biçimde ortaya koymakta ve bu alanda yapılacak araştırmalara yönelik öneme işaret etmektedir.

Türkiye'nin hızla gelişen dijital ekonomisi ve Dijital Türkiye Vizyonu'nun hedefleri göz önüne alındığında; FinTek ekosisteminin gelişimi için liderlik yaklaşımlarının anlaşılması kritik önem

taşımaktadır. Tüm bunlar ışığında bu çalışmada FinTek liderliğinin doğasını ve özelliklerini anlamak üzere iki temel araştırma sorusuna odaklanılmıştır:

- FinTek liderliğini geleneksel liderlik yaklaşımlarından ayıran temel özellikler nelerdir ve bu farklılaşma hangi boyutlarda kendini göstermektedir?
- FinTek liderliğinin çok boyutlu doğası liderlik süreçlerini nasıl etkilemekte ve bu durum hangi yeni liderlik yetkinliklerini gerektirmektedir?

Çalışma, anlatımsal (*Narrative*) literatür tarama yöntemiyle hazırlanmıştır. Anlatımsal derlemeler, kendine özgü bir araştırma yaklaşımına dayalı olarak bilgiyi bütüncül biçimde sentezleyen çalışmalar olarak değerlendirilmektedir. Sıklıkla sistematik olmayan derlemeler olarak sınıflandırılmaları, kanıt düzeyleri açısından ikincil bir konumda algılanmalarına yol açabilmekle birlikte, bu tür derlemeler araştırmacılar için önemli ve işlevsel bir bilgi kaynağı sunmaktadır (Greenhalgh, Thorne & Malterud, 2018). Ahmad (2025) anlatımsal literatür taramalarının, belirli bir konuya dair literatürün seçici, eleştirel ve esnek bir şekilde sentezlenmesini sağladığını ifade etmektedir. Bu yöntem belirli bir konudaki mevcut bilgiyi kapsamlı biçimde özetleyerek kuramsal çerçeve sunma, eğilimleri ve boşlukları belirleme, araştırma soruları üretme ve gelecekteki çalışmaları gerekçelendirme işlevine sahip olmakla birlikte, sistematik derlemelerin katı metodolojilerinin aksine, daha esnek ve nitel bir yaklaşım sunmakta ve araştırmacıların farklı çalışmaların bulgularını sentezlemelerine ve yorumlamalarına olanak tanımaktadır (Ahmad, 2025). Özellikle karmaşık veya az çalışılmış alanlarda yeni bakış açıları ve teorik katkılar sunmak için önemli bir yöntemdir (Sukhera, 2022). Bu bağlamda çalışmada, literatürde yer alan dijital ve basılı kaynaklardan derlenen bilgilere dayanarak kapsamlı ancak yalın bir çerçeve sunulmakta ve FinTek liderliğini ulusal alan yazınında kavramsallaştırılarak hem teorik anlayışa hem de uygulama alanlarına katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Finansal Teknolojinin (FinTek) Tanımı ve Gelişimi

FinTek liderliği kavramını derinlemesine incelmeden önce bu liderliğin yer bulduğu finansal teknoloji kavramının literatürde nasıl ifade edildiği ve gelişim sürecini açıklamakta yarar görülmektedir. Çünkü FinTek'in tanımsal çerçevesi ve geçirdiği evrime bakıldığında yalnızca teknolojik dönüşümün nasıl gerçekleştiğini değil aynı zamanda finansal hizmetlerin yapısal olarak nasıl şekillendiğini de ortaya koymaktadır.

FinTek, Endüstri 4.0 paradigması kapsamında ileri teknolojileri iş operasyonlarına entegre eden ve geleneksel iş modellerini dönüştüren dönüştürücü bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönüşüm, finansal aracılık maliyetlerini ortadan kaldıran veya azaltan teknolojilerin gelişimini hızlandırmış (Bajwa, Fu, Bajwa & Alsuhaibany, 2025) ve FinTek'i iş dünyasında kapsamlı bir tedarik zincirini kapsayacak kadar geniş bir alan hâline getirmiştir (Das, 2019). Bu çerçevede FinTek, finansal hizmet sağlayıcılarına teknoloji sunulması ve ileri düzey teknolojilerle desteklenen yenilikçi finansal ürün ve hizmetlerin geliştirilmesi süreci olarak tanımlanmaktadır (Liu, Chan & Chimhundu, 2024, s. 1). Finansal teknoloji, yalnızca teknik bir yenilik alanı olmanın ötesinde, finansal değerin nasıl yaratıldığı, sunulduğu ve elde edildiğine ilişkin süreçlerin temel bir yeniden tasarımını da beraberinde getirmiştir (King, 2018, s. 23). Bu bağlamda araştırmacılar, FinTek'i finans alanında bilgi teknolojilerinin uygulanması olarak ele almakta ve kavramı girişimler, hizmetler, teknoloji, şirketler, dijitalleşme, endüstri, yeni nesil uygulamalar, ürünler, fırsatlar ve tehditler gibi çok boyutlu unsurlarla ilişkilendirmektedir (Milian, Spínola & Carvalho, 2019; Langley & Leyshon, 2021). Tanımların kavramsal ve olgusal yansımaları birlikte değerlendirildiğinde, finansal teknoloji kavramının belirli süreçler çerçevesinde zaman içinde olgunlaştığı görülmektedir. Nitekim literatürde FinTek, belirli olguların evrimine dayalı olarak FinTek 1.0, FinTek 2.0, FinTek 3.0, FinTek 3.5 ve FinTek 4.0 olmak üzere farklı dönemler altında sınıflandırılmaktadır (Arner, Barberis & Buckley, 2015; Arner, Buckley, Charamba, Zetzsche & Sergeev, 2021).

FinTek 1.0- Finansın Analog Temelleri: FinTek 1.0 döneminin, yaklaşık 1866'dan 1967'ye kadar olan yılları kapsadığı bilinmektedir. Bu dönem, finansal hizmetlerin teknolojiyle iç içe geçtiği ancak büyük ölçüde analog kaldığı dönemi ifade etmektedir (Arner ve ark., 2015). Bu dönemde ilk başarılı transatlantik kablonun döşenmesiyle finansal bilgilerin iletilmesinde önemli bir yol kat edilmiş ve bu yol ile dönemin temel taşları atılmıştır. Bilindiği üzere telgraf, demiryolları ve buharlı gemiler gibi dönemin radikal teknolojileri, 19. yüzyılın sonlarındaki ilk finansal küreselleşme dalgasının temel altyapısını oluşturmuştur (Müller & Tworek, 2015; Arner ve ark., 2015). Finans ve teknoloji yine bu dönemde mutualist bir ilişki sergilemiştir; finans sektörü teknolojilerin geliştirilmesi için gerekli sermayeyi sağlarken, bu teknolojiler de küresel finansal işlemlerin ve ödemelerin hızlanmasına imkân vermiştir. Tohang, Ramadhan ve Djajadiningrat (2021), bu dönemi teknolojiyle sınırlı düzeyde bir etkileşim bulunmasına karşın, geniş nüfus kesimlerinin finansal hizmetlere erişiminin sağlanamadığı ve finansal kapsayıcılığın düşük kaldığı bir evre olarak tanımlamaktadır. Bu açıklamalar doğrultusunda FinTek 1.0, finansın dijitalleşmesinden önceki analog temellerin oluştuğu dönem olarak ifade edilebilmektedir.

FinTek 2.0- Geleneksel Finansın Dijitalleşmesi: FinTek 2.0 döneminin, 1967'den 2008 Küresel Finansal Krizi'ne kadar olan süreyi kapsadığı ifade edilmektedir. Bu dönem, finansal hizmetlerin analog sistemlerden dijital sistemlere geçişiyle karakterize edilmektedir (Arner ve ark., 2015). Bu süreçte yaygın bir biçimde teknolojik yenilik, ekonomik büyüme ve endüstriyel dönüşümün ana itici gücü olarak kabul edilmektedir. Bu hususta Gomber, Kaufmann, Parker ve Weber (2018, s. 223)'in ifade ettiği üzere "teknoloji sektöründe doğru olan bir şey varsa o da teknolojideki değişimin hızının sürekli arttığı, amansız bir şekilde ilerlediği ve etkilerinin daha dönüştürücü olduğudur". Nitekim teknolojik yeniliklerin artışındaki hızı bu dönemde daha net görülebilmektedir.

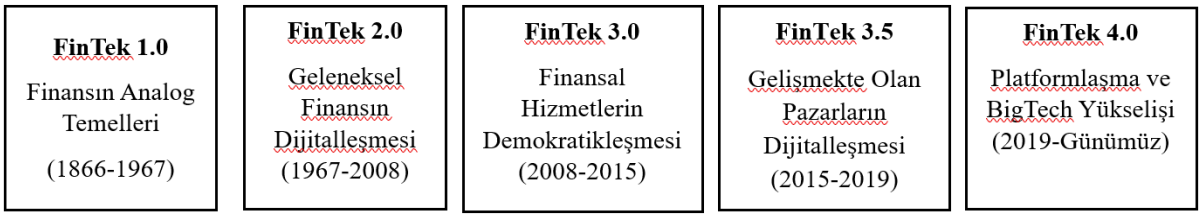
FinTek 2.0'ın temel özelliği, mevcut finansal kurumların, yani bankaların ve diğer ilgili kuruluşların, hizmetlerini daha verimli hale getirmek için teknolojiyi benimsemesidir. Bu dönemde otomatik para çekme makinelerinin (*Automated Teller Machine-ATM*) yaygınlaştığı, elektronik ödeme sistemlerinin geliştiği ve internet bankacılığının ilk adımlarının atıldığını görülmektedir (Tohang, Ramadhan & Djajadiningrat, 2021). Arner ve arkadaşları (2015) finans sektörünün, bilgi teknolojisindeki mal ve hizmetlerin en büyük alıcılarından biri haline geldiğini ve finansal hizmetlerin giderek dijitalleştiğini belirtmektedir. Ancak bu dönemdeki dijitalleşme, büyük ölçüde geleneksel finansal sistemlerin sınırları içinde kalmış ve piyasaya yeni oyuncuların girişini teşvik etmemiştir.

FinTek 3.0- Finansal Hizmetlerin Demokratikleşmesi: 2008 Küresel Finansal Krizinin ardından başlayan FinTek 3.0 dönemi, finansal hizmetler sektöründe önemli bir paradigma kaymasını temsil etmektedir. Bu dönemde, gelişmiş ülkelerde teknoloji kullanan yeni aktörler—çoğunlukla FinTek girişimleri—ortaya çıkmıştır (Arner, Zetzsche, Buckley & Barberis, 2017, s.55). Bu yeni dönemin en ayırt edici özelliği kuşkusuz, finansal hizmetlerin artık sadece geleneksel bankalar tarafından değil, aynı zamanda teknoloji şirketleri ve yenilikçi girişimler (*Start-Up*) tarafından da sunulmasıdır (Arner ve ark., 2015). Tohang ve arkadaşları (2021), FinTek 3.0'ın akıllı telefonlar ve uygulama programlama arayüzlerinin (*Application Programming Interface -API*) yaygınlaşmasıyla hız kazandığını ve bu sayede bankacılık dışı aktörlerin de finansal hizmetler sunmaya başladığını vurgulamaktadır. Bu dönem, finansal hizmetlerin demokratikleşmesi olarak da görülebilmektedir. Bunun sebebi, daha önce yalnızca büyük kurumların erişebildiği finansal araçlara ve hizmetlere gelişen teknolojiyle birlikte daha geniş kitlelerin ulaşmasına imkân sağlanmış olmasından kaynaklanmaktadır. Arner ve arkadaşları (2015) bu dönemde gözle görülür değişimin, sunulan hizmetin kendisinden çok, hizmeti kimin sunduğuyla tanımlandığını ve bu durumun düzenleyiciler ile piyasa katılımcıları için hem yeni fırsatlar hem de zorluklar yarattığını ifade etmektedir. Elbette birden fazla faktörün bir araya gelmesiyle sürecin katalize edildiğini de göz ardı etmemek gerekmektedir. Araştırmacılar bu katalizörleri*;* güven kaybı ve algı değişimi, ekonomik ve beşerî sermaye koşulları, düzenleyici baskılar ve fırsatlar olarak sıralanmaktadır (Arner ve ark., 2015).

FinTek 3.5-gelişmekte olan pazarların dijitalleşmesi: Arner ve arkadaşları (2015), ilk üç döneme ilaveten FinTek 3.5 olarak adlandırılan bir geçiş dönemini de çalışmalarına dâhil etmişlerdir. Her ne

kadar bu dönem farklı çalışmalarda ayrı bir sınıflandırma olarak ele alınmasa da araştırmacılar özellikle Asya ve Afrika gibi gelişmekte olan piyasalardaki FinTek gelişimlerini tanımlamak amacıyla bu kavramı kullanmayı tercih etmişlerdir. Bu yaklaşım, söz konusu bölgelerde finansal teknolojilerin daha hızlı benimsendiği ve geleneksel gelişim çizgisinden farklı bir ilerleme gösterdiği düşüncesine dayanmaktadır. Öte yandan bazı araştırmalar FinTek 3.5'i, 2015 yılı sonrasında sigorta teknolojileri (*InsurTech)*, düzenleyici teknolojiler *(RegTech)* ve alternatif finans gibi geleneksel bankacılığın ötesine geçen dijital finansal hizmetlerin araştırılması, yenilikçiliğinde ve benimsenmesinde belirgin bir artışın yaşandığı dönem olarak kaydedilmektedir. Kısacası bu dönem, finansal erişimin genişlemesi, finansal kapsayıcılığın artması ve özellikle gelişmekte olan ekonomilerde dijital platformların yaygınlaşması ile karakterize edilmektedir (Bhat, Alqahtani & Nekovee, 2023; Jafri, Mohd Amin, & Abdul Rahman, 2025).

FinTek 4.0- Platformlaşma ve Büyük Teknoloji Şirketlerinin Yükselişi: FinTek 4.0, finansal teknolojilerin evriminde yeni bir aşamayı temsil etmekte olup, özellikle 2019–2020 yıllarından itibaren büyük teknoloji şirketlerinin (*BigTech*) sektöre aktif olarak girmesiyle belirginleşmiştir. Bu dönemde finansal hizmetler, dijital platformlar üzerinden sunulan, daha ölçeklenebilir, entegre ve veri odaklı bir yapıya dönüşmüştür. Dolayısıyla FinTek 4.0, finansal hizmetlerin platform temelli ve veri güdümlü biçimde ve büyük teknoloji şirketlerinin artan etkisi altında yeniden şekillendiği bir dönemi ifade etmektedir. Bununla birlikte, söz konusu dönüşüm önemli fırsatlar yaratmakla birlikte, düzenleyici ve toplumsal açıdan yeni riskleri de beraberinde getirmektedir (Arner ve ark., 2021).

Şekil 1. FinTek Evrimi (Arner, Barberis ve Buckley, 2015; Arner, Zetzsche, Buckley ve Barberis, 2017; Arner, Buckley, Charamba, Sergeev ve Zetzsche, 2021'den yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.)

Bu noktada finansal teknoloji alanında yer alan organizasyonları da konumlandırmak gerekmektedir. PwC (2016) raporunda tanımlandığı üzere, FinTek organizasyonları, "finansal hizmetler ve teknoloji sektörlerinin kesişiminde ortaya çıkan, geleneksel finansal hizmetleri teknolojik inovasyon yoluyla dönüştürmeyi amaçlayan dinamik bir alanda faaliyet göstermektedir" (s. 3). Bu faaliyet alanı içinde yer alan dijital bankalar ve neo-bankalar, geleneksel şube tabanlı modele meydan okuyan müşteri ve teknoloji odaklı hizmetler sunarak bankacılık sektörünü önemli ölçüde başkalaştırmaktadır. Bu başkalaşım hızla gelişen finansal ortamdaki köklü bankaları rekabetçi ve çevik kalmaları için itici kuvvet göstermekte; dijital çözümleri hizmetlerine entegre ederek ya da FinTek şirketleriyle ortaklıklar kurarak uyum sağlamaya zorlamaktadır (Kumar, Davey, Eshwar & Ananya, 2024). Tüm bunlarla birlikte ödeme sektöründe, mobil cüzdanların, temassız ödemelerin ve kripto para birimlerinin yükselişi, işlemlerin gerçekleştirilme şeklini de yeniden şekillendirmektedir. Bu yenilikler, bir yandan geleneksel ödeme sistemlerine erişilebilir alternatifler sunmakta öte yandan finansal ekosisteme daha geniş katılımı mümkün kılarak, özellikle gelişmekte olan pazarlarda kolaylık, hız ve finansal kapsayıcılığı artırmaktadır (Siddiquee, 2025).

Finansal teknolojideki bu hızlı değişim ve dönüşüm ile bu organizasyonların yapılar dikkate alındığında kendine özgü liderlik tarzı ile yönetmenin mümkün olacağı düşüncesinden hareketle, uluslararası literatürde yer bulan ancak ülkemizde henüz yeterince kavramsallaşmamış olan FinTek liderliği kavramı detaylı bir şekilde sonraki başlıkta ele alınmaktadır.

2.2. FinTek Liderliğinin Tanımı

FinTek liderliği, teknoloji ve finansın kesişiminde yer alan (Moşteanu & Faccia, 2021) dinamik ve belirsiz bir ortamda organizasyonları yönetme becerisi olarak tanımlanmaktadır (Musaigwa & Kalitanyi, 2023). Öyleyse en yalın hali ile FinTek liderliği, finansal teknoloji ortamlarında organizasyonel faaliyetleri etkileme, yönlendirme ve koordine etme süreci olarak tanımlanabilir. Ancak, akademik araştırmalar bu alandaki liderliğin geleneksel yaklaşımlardan farklılaştığını ve kendine özgü yetkinlikler gerektirdiğini ortaya koymaktadır. FinTek alanında liderlik, yeni dijital teknolojileri yalnızca deneme düzeyinde kullanmakla kalmayıp, bu teknolojileri gerçekten kullanarak geleneksel finansta bulunmayan hizmetleri fiilen pazara sunan örgütler üzerinden tanımlanmaktadır (Zarifis, 2024).

Bu kapsamda yapılan çalışmalar incelendiğinde dönüşümsel ve otantik liderlik tarzlarının FinTek sektöründeki rolü öne çıkmaktadır. Örneğin, Choongo, Chileshe, Lesa, Mwiya ve Taylor (2023), Zambiya'daki FinTek girişimlerinde dönüşümsel liderliğin firma büyümesiyle güçlü bir pozitif ilişki sergilediğini, işlemsel ve laissez-faire liderlik tarzlarının ise daha sınırlı bir etkiye sahip olduğunu bulmuşlardır. Benzer şekilde, Probojakti, Utami, Prasetya ve Riza (2024)'nın çalışmaları, bankacılık sektöründe dönüşümsel liderliğin organizasyonel çevikliği artırarak sürdürülebilir rekabet avantajına dolaylı olarak katkıda bulunduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, finans kurumlarında çevik liderlik, dijital dönüşüm süreçleri aracılığıyla hem finansal hem de finansal olmayan sürdürülebilir performans üzerinde pozitif bir etki yaratmakta; özellikle kriz dönemlerinde kurumsal direnci güçlendirmektedir (Esamah, Aujirapongpan, Rakangthong & Imjai, 2023). Bu bulgular liderliğin doğrudan etkisinden ziyade FinTek firmalarının performansını ve dayanıklılığını çeviklik gibi aracı mekanizmalar üzerinden nasıl şekillendirdiğini ortaya koymaktadır. Nitekim dönüşümsel ve dijital odaklı liderlik ile örgütsel çeviklik arasındaki güçlü bağ, dijital dönüşümün derinliğini ve hızını belirleyen temel mekanizmalardan biri olarak değerlendirilmektedir (AlNuaimi, Kumar Singh, Ren, Budhwar & Vorobyev, 2022).

Diğer yandan, otantik liderlik de FinTek bağlamında önemli bir kavram olarak ele alınmaktadır. Campbell, Knox, Rowlands, Cui ve DeJesus (2021), otantik liderlik davranışlarının FinTek firmalarında inovasyonu ve rekabet avantajını teşvik eden temel bir unsur olduğunu öne sürmüşlerdir. Bu liderlik tarzının, şeffaflık ve etik değerlere odaklanarak dijital ortamlarda güven inşa etmeyi hedeflediği görülmektedir. Bir başka çalışmada ise Zarifis (2024) FinTek liderliğinin sürdürülebilirlik liderliği ile birleştiğinde tüketici güvenini artırdığını ve algılanan kırılganlığı azalttığını öne sürmektedir. Tian, Siddik, Pertheban ve Rahman (2023) ise çalışmalarında yeşil dönüşümsel liderliğin FinTek inovasyonu ile bütünleşerek kurumsal ve çevresel performans ile yeşil inovasyonu teşvik ettiğini ortaya koymuşlardır. Bu çalışmalar, FinTek liderliğinin yalnızca finansal başarıya değil, aynı zamanda çevresel ve sosyal sürdürülebilirliğe de katkıda bulunabileceğini göstermektedir. Sonuç olarak FinTek liderliği; teknolojik adaptasyon, stratejik vizyon, paydaş yönetimi ve etik sorumluluk gibi çok boyutlu yetkinlikleri bir araya getiren hibrit bir liderlik modeli olarak şekillenmektedir (Musaigwa & Kalitanyi, 2023).

Mevcut liderlik yaklaşımları, her ne kadar FinTek sektöründe belirli bir işlevselliğe sahip olsa da bu alanın kendine özgü ayırt edici özellikleri, söz konusu teorilerin yeniden şekillendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bass (1985) ve Avolio ile Gardner (2005) gibi teorisyenler tarafından geliştirilen dönüşümsel ve otantik liderlik modelleri, istikrarlı endüstriyel yapılar için tasarlanmıştır; ancak FinTek'in dinamik ekosistemi, bu modellerin adaptasyonunu gerektirmektedir. Örneğin, dönüşümsel liderliğin etki alanı, organizasyon içi dinamiklerden çıkarak düzenleyicileri, teknoloji ortaklarını ve geniş müşteri kitlelerini kapsayacak şekilde genişlemesinin önemi üzerinde durulmaktadır (Leandro & Umana, 2021; Tian ve ark., 2023). Benzer şekilde, otantik liderliğin temelindeki güven inşası, geleneksel yüz yüze etkileşimlerden dijital kanallara doğru kaymakta ve sürdürülebilirlik gibi yeni boyutlar kazanmaktadır (Zarifis, 2024; Afzal & Khan, 2025). Dolayısıyla, FinTek bağlamında liderliğin, statik bir öz farkındalık yerine sürekli öğrenmeye dayalı dinamik yetkinlikler gerektirdiği ve bu noktada inovasyonu teşvik eden ve toplumsal otantikliği ön planda tutan çok boyutlu bir yapıya dönüştürmesinin kaçınılmaz olduğu anlaşılmaktadır. Elbette bu bir süreçtir ve bu süreç stratejik vizyon, teknolojik inovasyon, paydaş güven inşası ve sürdürülebilir değer yaratmanın dinamik entegrasyonu ile karakterize edilmektedir. Buradan hareketle FinTek liderliğinin geleneksel liderlik yaklaşımlarından önemli farklılıklar gösterdiğini söylemek mümkündür.

2.3. FinTek Liderliğinin Ayırt Edici Özellikleri ve Çok Boyutlu Yapısı

FinTek liderliği, geleneksel liderlik paradigmalarının geçerliliğini sorgulatan, kendine özgü ve farklı bir yapı sergilemektedir. Bu farklılaşma, sektörün hibrit doğası, teknoloji ve düzenleyici karmaşıklığı, platform ekonomisine dayalı iş modelleri ve tüm bunların merkezinde yer alan dijital güven inşa etme zorunluluğundan kaynaklanmaktadır. Bu özellikler dikkate alındığında ise, liderlik süreçlerini temelden dönüştürülmesi ve yeni yetkinlik setleri oluşturulması gerekmektedir.

Hibrit Sektör Dinamikleri- Finans ve Teknolojinin Stratejik Entegrasyonu: FinTek liderliğinin ilk ve en temel ayırt edici özelliği, finansal hizmetler ve teknoloji sektörlerinin kesişiminde ortaya çıkan hibrit bir alanda faaliyet göstermesidir (Arner ve ark., 2015). Bu sektör dijital ödemeler, kişiden kişiye (*Peer-to-Peer*) kredilendirme, robo-danışmanlık, blokzincir *(Blockchain*) tabanlı çözümler, sigorta teknolojileri (*InsurTech*) ve düzenleyici teknolojiler (*RegTech*) gibi çok çeşitli alt segmentleri kapsayarak (Mention, 2019), finansal değerin nasıl yaratıldığı, sunulduğu ve elde edildiğinin temel bir yeniden tasarımını ifade etmektedir (King, 2018, s. 23). Geleneksel liderlik yaklaşımları genellikle tek bir sektörün sınırları içinde gelişmekteyken FinTek liderleri, finans ve teknolojinin iç içe geçtiği çok daha hareketli ve karmaşık bir ortamda çalışmaktadır. Diğer yandan geleneksel finans kurumlarında liderlik daha çok istikrarı korumaya, riskleri sınırlamaya ve kurallara uyum sağlamaya odaklanırken finansal teknoloji odaklı kurumlarda hız, yenilik ve esnek düşünme ön plana çıkmaktadır. Bu iki bakış açısı bir araya geldiğinde, FinTek alanında daha parçalı ve yönetilmesi zor bir risk ortamı oluşmaktadır (Abikoye, Adelusi, Umeorah, Adelaja & Agorbia-Atta, 2024). Aslına bakılacak olursa, dijital teknolojiler ile finansın giderek daha iç içe geçmesi, geleneksel bankaları da oldukça zorlamaktadır. Bunun nedeni artık hem yeniliğe açık olmak hem de düzenleyici baskılarla uyumlu kalmak gibi iki farklı beklentinin aynı anda karşılanması gereğinden kaynaklanmaktadır (Gozman, Liebenau & Mangan, 2018). FinTek işletmeleri, söz konusu yeni düzene daha hızlı uyum sağlamakta ve teknolojiyi merkeze alan daha çevik daha ölçeklenebilir iş modelleri geliştirerek bu yönleriyle geleneksel bankalardan belirgin biçimde ayrışmaktadır (Moro-Visconti, Rambaud & Pascual, 2020). Hayliyle FinTek liderleri, bu iki zıt paradigmayı entegre ederek hem güvenilirlik hem de çeviklik sağlayan hibrit liderlik yaklaşımları geliştirmek zorundadır. Bu hibrit yapı liderlik yetenekleri açısından da önemli farklılıklar yaratmaktadır. Nitekim, Probojakti ve arkadaşlarının (2024) araştırması, dönüşümsel liderliğin FinTek organizasyonlarında organizasyonel çeviklik üzerindeki pozitif etkisini göstererek, bu liderlik tarzının sadece organizasyon içi değişimi değil, aynı zamanda sektörler arası adaptasyonu da gerektirdiğini ortaya koymaktadır.

Teknolojik ve Düzenleyici Karmaşıklığın Eş Zamanlı Yönetimi: İkinci kritik boyut, teknolojik ve düzenleyici karmaşıklığın iç içe geçtiği bir ortamda faaliyet gösterme zorunluluğudur. FinTek sektöründe dijital dönüşüm yeni regülasyonlar, eski sistemlerin yarattığı kısıtlar, esnek iş modelleri ve dijital bir zihniyet ihtiyacının birleşmesiyle yüksek düzeyde bir bağımlılık ve karmaşıklık yaratmaktadır. Bu karmaşıklık, liderlerin yalnızca teknolojilere ayak uydurmasını değil, aynı zamanda durumu anlayıp doğru öncelikler belirlemesini de gerekli kılmaktadır. Çünkü hata payı çok düşüktür ve yanlış bir karar zincirleme etkiler doğurabilmektedir (Hughes, Seddon & Dwivedi, 2023). FinTek organizasyonları yapay zekâ, blokzincir ve büyük veri gibi hızla gelişen teknolojilere dayandığından, uygulanabilirlik, ölçeklenebilirlik ve güvenlik konularında sürekli bir belirsizlik ortaya çıkmaktadır (Mention, 2019). Bu nedenle liderlerin, geleneksel yaklaşımların ötesine geçerek dijital dönüşümü yönetebilecek özel yetenekler geliştirmek zorunda oldukları; çünkü ancak bu şekilde hem ekiplerini hem de kurumlarını değişimin içinde güvenle yönlendirebilecekleri ifade edilmektedir (Weber, Krehl & Büttgen, 2022). Tüm bunların yanı sıra teknolojik karmaşıklık, karar verme süreçlerini de etkileyerek belirsizlik yönetimini ve bilişsel esnekliği, lider etkinliğinin vazgeçilmez unsurları hâline getirmektedir (Hooijberg, Hunt & Dodge, 1997). Kısacası, FinTek liderliği hem stratejik bir beceri hem de insani bir refleks gerektirmektedir. Çünkü ancak doğru dengeyi kurabilen liderler hem teknolojiyi hem de insanı aynı anda yönetebilmektedir.

Teknolojik belirsizliklere ek olarak FinTek sektörü, çoğu zaman henüz netleşmemiş, gelişmekte olan veya farklı yargı alanları arasında parçalı bir yapıya sahip düzenleyici çerçeveler içinde faaliyet

göstermektedir. Liderler, bir yandan inovasyonun sürekliliğini sağlarken diğer yandan uyumluluk gerekliliklerini karşılamak gibi benzersiz bir zorlukla karşı karşıya kalmaktadır. Jenik ve Lauer (2017) düzenleyici kum havuzlarının (*Regulatory Sandboxes*) FinTek inovasyonunu desteklemek için geliştirildiğini, ancak liderlerin bu belirsiz ortamlarda proaktif bir katılım sergileyerek düzenleyici çerçevelerin şekillendirilmesine aktif olarak katkıda bulunmaları gerektiğini vurgulamaktadırlar. Bu görüş, reaktif-uyumluluktan, proaktif- düzenleyici katılıma doğru bir geçişi simgelemektedir. Benzer şekilde, liderlerin bu dönüşümü gerçekleştirebilmesi için düzenleyici ortam ile ticari hedefler arasındaki yapısal çıkar çatışmalarının açık biçimde tanımlanmasının ve yönetişim düzeyinde ayrıştırılmasının kritik olduğu öne sürülmektedir (Radon & Thaler, 2005).

Çok Paydaşlı Ekosistem Yönetimi ve Dijital Güven İnşası: FinTek liderliğinin üçüncü ayırt edici özelliği, karmaşık paydaş ekosistemleri içinde faaliyet göstermesidir. Geleneksel paydaş teorisinin (Freeman, 1984) ötesinde, FinTek organizasyonları, değerin ağ etkileri aracılığıyla yaratıldığı platform yapıları üzerine kurulmakta (Parker, Van Alstyne & Choudary, 2017, s.13) ve FinTek platformları, kullanıcı sayısı arttıkça platformun tüm katılımcıları için değerin yükseldiği güçlü ağ etkilerine dayanmaktadır (Gregory, Henfridsson, Kaganer & Kyriakou, 2021). Bu durum, liderlerin sadece doğrusal değer zincirlerini değil, aynı zamanda kullanıcılar, finansal kurumlar, teknoloji sağlayıcıları ve hizmet sağlayıcılar arasındaki çok taraflı pazar dinamiklerini de yönetmelerini gerektirmektedir. Başka bir ifadeyle, FinTek şirketleri kullanıcılar, finansal kurumlar ve hizmet sağlayıcılar arasında dijital bir ekosistem kurarak, etkileşimleri artırmaktadır. Bu etkileşimler arttıkça platformun toplam değeri de artmaktadır. Gregory ve arkadaşları (2021)'na göre, FinTek'in platform tabanlı yapısı, finansal hizmetlerin dijitalleşmesini, inovasyonu ve ekonomik büyümeyi hızlandırmaktadır. Böylece her yeni kullanıcı, platformun hem mevcut kullanıcılar hem de potansiyel katılımcılar için daha çekici hale gelmesini sağlayarak ağ etkisi (*Network Effect*) yoluyla katma değer yaratabilmektedir. Bununla birlikte liderlik, hiyerarşik yapılardan yatay ağlar içinde bir ekosistem liderliğine dönüşmektedir. Elbette buradaki başarı, iş birliği ve koordinasyon sağlama yeteneğine de bağlı görülmektedir (Musaigwa & Kalitanyi, 2023). Werth, Cardona, Torno, Breitner ve Muntermann (2023) stratejik ağların, iş birlikleri ve veri paylaşımının, FinTek platformlarının başarısı ve ölçeklenmesi için kritik öneme sahip olduğunu vurgulamışlardır. Bu durum, liderlerin aynı anda hem rekabet hem de iş birliği dinamiklerini yönettiği işbirlikçi rekabet (*Co-opetition)* kavramını benimsemeleri gerektiğine işaret etmektedir.

Dijital ekosistem; platform sağlayıcıları, kullanıcılar, geliştiriciler, aracı kurumlar ve algoritmik ajanların bir ağ oluşturarak değer ürettiği sosyo-teknik bir ortamdır ve bu ortamın sürdürülebilirliği ve ölçeklenmesi için merkezde dijital güven yer alır; güven zayıfladığında ekosistem yavaşlar ya da çöker (Hein ve ark., 2020; Senyo, Liu, & Effah, 2019; Shah & Shah, 2024). Dijital ekosistemin merkezinde yer alan dijital güveni Saveljeva ve Volkova (2025), genellikle insanlara, süreçlere ve teknolojilere duyulan, güvenli bir dijital ortam oluşturma amacına yönelik güven olarak tanımlanmaktadırlar. Daha geniş bir ifade ile dijital güven, "Dijital güven, bir kuruluşun veya dijital ortamın sürekli olarak yetkin ve güvenilir olduğunu göstermesi, sağlam bir güvenlik ve sistem mimarisi sürdürmesi, adil ve dürüst uygulamaları teşvik etmesi, olumlu bir kullanıcı deneyimi sağlaması; yönetişim ve düzenleyici standartlara uyulması, verilerin ve işlemlerin denetlenebilirliğinin ve izlenebilirliğinin güvence altına almasıdır" (Saveljeva & Volkova, 2025, s.12). Tanım itibariyle, finansal hizmetlerin temelde güven üzerine kurulu olduğu anlaşılmaktadır. FinTek liderlerinin geleneksel finansal kurumların sahip olduğu yerleşik kurumsal güvene sahip olmadığı ve bu nedenle paydaşların değişime temkinli yaklaşabileceğini dikkate alarak dijital kanallar aracılığıyla şeffaf ve güvenilir ilişkiler kurmalarının gerekli olduğunu vurgulanmaktadır (Devlin, Roy, Sekhon, Moin & Sahiner, 2025). Bu durum fiziksel varlık ve uzun vadeli ilişkilere dayalı geleneksel güven mekanizmalarından temel bir farklılık göstermektedir. FinTek işletmelerinin daha geniş finansal hizmetler ekosistemi içinde kendilerini nasıl konumlandırdıkları -yani hangi alanlarda uzmanlaştıkları, hangi paydaşlarla iş birliği yaptıkları ve hangi düzenleyici çerçevelere uyum sağladıkları- hiç şüphesiz uzun vadeli sürdürülebilir başarılarının belirleyici unsurları arasında yer almaktadır. Tüm bu açıklamalar doğrultusunda, aşağıda yer alan Tablo 1'de FinTek liderliğinin temel yapısal boyutları ve bu boyutların geleneksel liderlik yaklaşımlarından ayrıştığı noktalar ve gerekli yetkinlikler özetlenmektedir.

Yine Tablo dikkate alındığında FinTek liderliğinin hibrit sektör dinamikleri, teknolojik ve düzenleyici karmaşıklık ile çok paydaşlı ekosistem yönetimi ve dijital güven boyutlarını bütünleşik biçimde ele alan çok boyutlu bir liderlik yapısı olarak şekillendiği görülmektedir. Bu yapının, liderlik süreçlerini doğrudan etkilediğini dikkate almak önem arz etmektedir.

Geleneksel liderlik yaklaşımlarına kıyasla, karar alma süreçlerinin veri analitiği, kullanıcı içgörüleri ve hızlı deneme-yanılma yaklaşımlarına dayalı daha çevik bir yapıya dönüştüğü anlaşılmaktadır. Buna paralel olarak ekip yönetiminde, finans, mühendislik, hukuk ve tasarım gibi farklı disiplinlerden gelen uzmanların ortak bir dijital kültür etrafında bütünleştirilmesinin kritik bir gereklilik hâline geldiği görülmektedir. Ayrıca, teknolojik inovasyonun hızlanmasıyla birlikte dijital etik, veri koruma ve şeffaflık ilkelerinin kurumsal liderliğin merkezinde daha belirgin bir yer edindiği ve bu durumun liderlerin sorumluluk alanını geleneksel liderlik anlayışına kıyasla genişlettiğini göstermektedir.

Tablo 1. Hibrit Ekosistemlerde FinTek Liderliğinin Yapısal Dönüşümü ve Gereken Yetkinlikler

Yapısal Boyutlar	Geleneksel Liderlikten Farklılaşma	Gereken Yetkinlikler
Hibrit Sektör Dinamikleri	▪ Liderliğin yalnızca tek bir sektörün sınırları içinde şekillendiği geleneksel anlayıştan ayrışır. ▪ İstikrar ve riskleri sınırlamaya odaklı klasik finans liderliği yerine; çeviklik, yenilikçilik ve güvenilirliğin aynı anda sağlanmasını zorunlu kılar.	▪ Finansal (risk, uyum, istikrar) ve teknolojik (hız, inovasyon, değişim) paradigmaları entegre edebilme. ▪ Organizasyonel çevikliği sağlamak için sektörler arası adaptasyon sağlayabilme. ▪ Stratejik vizyon geliştirerek finansal değerin yeniden tasarımını yönetebilme.
Teknolojik ve Düzenleyici Karmaşıklık	▪ Düzenlemelere sonradan uyum sağlamaya dayalı yaklaşım yerine, proaktif ve etkileşime açık, işbirlikçi ve düzenleyici katılım gerektirir. ▪ Öngörülebilir karar ortamları yerine, hata payının düşük olduğu ve kararların zincirleme etkiler yaratabildiği yüksek belirsizlik koşullarında liderlik etmeyi zorunlu kılar.	▪ Dijital dönüşümü yönetme ve teknolojik belirsizlik altında karar verebilme. ▪ Yüksek bilişsel esneklik ile belirsizliği yönetebilme. ▪ İnovasyon ve uyumluluk arasında denge kurarak proaktif düzenleyici katılım sağlayabilme.
Çok Paydaşlı Ekosistem Yönetimi ve Dijital Güven	▪ Hiyerarşik ve doğrusal değer zincirlerine dayalı liderlik anlayışı yerine, ekosistem ve ağ temelli bir liderlik yaklaşımını öne çıkarır. ▪ Fiziksel varlıklara ve kurumsal geçmişe dayanan güven mekanizmaları yerine, dijital kanallar üzerinden	▪ Çok taraflı pazar dinamiklerini ve ağ etkilerini yönetebilme. ▪ Yatay ağlarda iş birliği ve koordinasyon sağlayan ekosistem liderliği sergileyebilme.

	bilinçli ve sürekli güven inşasını gerekli kılar.	▪ İşbirlikçi rekabet stratejileri geliştirebilme. ▪ Dijital kanallar aracılığıyla şeffaflığa dayalı paydaş güveni inşa edebilme.

Bu tablo, ilgili başlık altında yer alan çalışmalardan yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

3. TARTIŞMA VE SONUÇ

FinTek sektörü, teknolojik karmaşıklığı, çok paydaşlı ekosistem yapısı ve sürekli değişen pazar dinamikleri nedeniyle liderlik yaklaşımlarından önemli ölçüde ayrışmaktadır. Geleneksel yaklaşımlar genellikle istikrarlı sektör yapıları ve net örgütsel sınırlar varsayımına dayanırken, FinTek ortamları birden fazla sektörün kesişiminde faaliyet göstermekte ve çok taraflı pazar dinamiklerini aynı anda yönetmeyi zorunlu kılmaktadır (Arner ve ark., 2015; Parker, Van Alstyne & Choudary, 2017; Musaigwa & Kalitanyi, 2023). Nitekim Alvesson ve Einola (2019) otantik liderliği ve diğer pozitif liderlik yaklaşımlarını- dönüşümsel liderlik de dahil olmak üzere- kurumsal hayatın karmaşıklığını ve kurumsal sınır bulanıklığını yeterince dikkate almayan, fazlasıyla soyut ve basitleştirici çerçeveler olarak eleştirmektedirler. Bu durum, mevcut liderlik literatürünün FinTek bağlamındaki özgün gereksinimleri açıklamakta sınırlı kaldığını göstermektedir.

Çalışma, FinTek liderliğinin geleneksel liderlik paradigmalarından hangi yönleriyle ayrıştığını ve bunların liderlik süreçlerine nasıl yansıdığını ortaya koymaktadır. Bulgular, FinTek liderliğinin özellikle hibrit sektör dinamikleri, teknolojik ve düzenleyici karmaşıklık ile çok paydaşlı ekosistem yapısı üzerinden şekillendiğini göstermektedir (Arner ve ark., 2015; Gozman, Liebenau & Mangan, 2018; Parker, Van Alstyne & Choudary, 2017; Musaigwa & Kalitanyi, 2023). Geleneksel olarak istikrar ve risk sınırlamaya odaklanan liderlik anlayışının aksine FinTek liderliği finansal güvenilirlik ile teknolojik çevikliği aynı anda yönetmeyi gerektirmektedir. Bu bağlamda liderlerin, finansal risk ve uyum odaklı yaklaşımlar ile hız, inovasyon ve sürekli değişime dayalı teknolojik yaklaşımları bütünleştiren bir stratejik vizyon geliştirmeleri önem kazanmaktadır.

FinTek alanında ortaya çıkan dijital finansal yenilikler, çoğu zaman mevcut düzenleyici rejimlerin kapsamı dışında kalmakta ve düzenleyicileri sonuçları öngörmenin güç olduğu Knightçı belirsizlik (*Knightian uncertainty)* (Smoleńska, Ganderson, & Héritier, 2020) koşullarıyla karşı karşıya bırakmaktadır. Bu durum, eş zamanlı olarak piyasalarda teknoloji temelli bir dönüşümü tetiklerken, düzenleyici uyumsuzluklar ile teknolojik dönüşümün birbirini besleyen ve iç içe geçmiş bir dinamik olarak ortaya çıkmasına neden olmakta (Frederiks, Costa, Hulst & Groen, 2024); liderliği yalnızca kurallara uyum sağlayan, güvenlikli ve reaktif bir rolden çıkararak daha proaktif ve etkileşim temelli bir anlayışa yöneltmektedir (Clarke, 2013; Grill, Pousette, Nielsen, Grytnes & Törner, 2017; Pilbeam, Doherty, Davidson & Denyer, 2016). Yüksek belirsizlik koşullarında alınan kararların geniş ve zincirleme etkiler yaratabilmesi, liderlerin belirsizlikle başa çıkma, bilişsel esneklik gösterme ve inovasyon ile mevzuata uyum arasında denge kurma yetkinliklerini öne çıkarmaktadır. Bununla birlikte, hiyerarşik ve doğrusal değer zincirlerine dayalı liderlik modellerinin yerini, çok taraflı pazarları ve ağ ilişkilerini yöneten ekosistem temelli bir liderlik anlayışı almaktadır. Bu yapı içinde dijital güven, fiziksel varlıklar ya da kurumsal geçmişten ziyade şeffaflık ve sürekli etkileşim yoluyla inşa edilmektedir.

Bu çerçevede çalışma, FinTek liderliği için gerekli yetkinlikleri beş temel başlık altında toplamaktadır. Bunlar; bütünleşik stratejik vizyon ve değer yaratma, çeviklik ve belirsizlik yönetimi, ekosistem liderliği ve iş birliğine dayalı rekabet, inovasyon ile mevzuata uyum arasında denge kurma ve şeffaflık yoluyla paydaş güveni oluşturmadır. Bu yetkinlikler, FinTek liderliğinin yalnızca teknolojik bilgiye değil, aynı zamanda stratejik, kurumsal ve ilişkisel becerilere dayandığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda FinTek liderliğinin başlı başına kendine özgü özelikleri ve boyutları ile ele alınması gereken bir kavram olduğunu vurgulamak yerinde olacaktır.

Çalışmanın anlatımsal bir literatür incelemesine dayanması ve ampirik verilerle test edilmemiş olması önemli bir sınırlılık olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, çalışma belirli bir ülke, sektör alt kırılımı veya organizasyon ölçeği temelinde sınırlandırılmadığından, ortaya konan kavramsal çerçevenin farklı bağlamsal koşullarda nasıl tezahür edebileceğine ilişkin çıkarımlar da sınırlı kalmaktadır. Ayrıca FinTek ekosisteminin dinamik ve hızlı değişen yapısı göz önünde bulundurulduğunda, önerilen liderlik boyutlarının zaman içerisinde yeniden değerlendirilmesi gerekebileceği de çalışmanın bir diğer sınırlılığıdır.

Son olarak bu çalışma, ulusal literatürde FinTek liderliğine ilişkin kavramsal bir referans noktası oluşturarak alandaki önemli bir boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Sektörel açıdan ise FinTek organizasyonlarında liderliğin, yalnızca organizasyon içi süreçlerle sınırlı kalmayıp, hibrit ekosistemdeki ilişkileri ve stratejik iş birliklerini de kapsayacak biçimde yeniden ele alınması gerektiğine işaret etmektedir. Bu bağlamda çalışmanın, FinTek liderliğinin çok boyutlu yapısının hem akademik hem de sektörel açıdan daha anlaşılır olmasına katkı sağlaması beklenmektedir. Gelecekte yapılacak araştırmaların bu liderlik yaklaşımını farklı FinTek alanlarında ve uluslararası bağlamlarda karşılaştırmalı olarak incelemesinin ve veriye dayalı analizlerle desteklemesinin, literatüre ve sektöre daha somut ve uygulanabilir katkılar sunacağı düşülmektedir.

Etik Kurul Onayı

Bu araştırmanın kavramsal çerçevesinin hazırlanması, veri toplama araçlarının uygulanması, verilerin toplanması, verilerin analizi ve yorumlanması aşamalarının tamamında etik kurallara uygun hareket edilmiştir. Karşılaşılacak tüm etik ihlallerde ANKAD Yayın Kurulu'nun hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır. Tüm sorumluluk yazarlara aittir. Bu çalışmanın ANKAD dışında herhangi bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiş olduğunu taahhüt ederim. Yapılan bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

KAYNAKÇA

Abikoye, B., Adelusi, W., Umeorah, S., Adelaja, A. & Agorbia-Atta, C. (2024). Integrating risk management in FinTech and traditional financial institutions through AI and machine learning. *Journal of Economics, Management and Trade, 30*(8), 90-102 https://doi.org/10.9734/jemt/2024/v30i81236

Afzal, M. & Khan, M. I. (2025). Digital transformation and employee well-being in FinTech: The role of authentic leadership and gender dynamics. *Human Systems Management, (advance online).* https://doi.org/10.1177/01672533251377852

Ahmad, M. N. (2025). Narrative Literature Reviews in Scientific Research: Pros and Cons. *Jordan Journal of Agricultural Sciences*, *21*(1), 1–4. https://doi.org/10.35516/jjas.v21i1.4143

AlNuaimi, B. K., Kumar Singh, S., Ren, S., Budhwar, P. & Vorobyev, D. (2022). Mastering digital transformation: The nexus between leadership, agility, and digital strategy. *Journal of Business Research, 145,* 636–648. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2022.03.038

Arner, D. W., Barberis, J. N. & Buckley, R. P. (2015). *The evolution of fintech: A new post-crisis paradigm?* University of Hong Kong Faculty of Law Research Paper No. 2015/047. https://doi.org/10.2139/ssrn.2676553

Arner, D. W., Zetzsche, D. A., Buckley, R. P. & Barberis, J. N. (2017). FinTech and RegTech: Enabling innovation while preserving financial stability. *Georgetown Journal of International Affairs, 18*(3), 47–58. https://doi.org/10.1353/gia.2017.0036

Arner, D. W., Buckley, R. P., Charamba, K., Zetzsche, D. A. & Sergeev, A. (2021, December). *A principles-based approach to the governance of Big FinTechs* (UN Dialogue on Global Digital Finance Governance Technical Paper No. 3.3; University of Hong Kong Faculty of Law Research Paper No. 2021/55; UNSW Law Research Paper No. 21-79). Retrieved from https://ssrn.com/abstract=3975099

Alvesson, M. & Einola, K. (2019). Warning for excessive positivity: Authentic leadership and other traps in leadership studies. *The Leadership Quarterly, 30*(4), 383–395. https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2019.04.001

Avolio, B. J. & Gardner, W. L. (2005). Authentic leadership development: Getting to the root of positive forms of leadership. *The Leadership Quarterly, 16*(3), 315–338. https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2005.03.001

Bajwa, F. A., Fu, J., Bajwa, I. A. & Alsuhaibany, Y. M. (2025). Financing the future: The role of FinTech, leadership, and financial competencies in driving sustainable firm performance. *Acta Psychologica, 260*, 105449. https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2025.105449

Bass, B. M. (1985). *Leadership and performance beyond expectations.* Free Press; Collier Macmillan.

Bhat, J., Alqahtani, S. & Nekovee, M. (2023). FinTech enablers, use cases, and role of future internet of things. *Journal of King Saud University – Computer and Information Sciences, 35*, 87–101. https://doi.org/10.1016/j.jksuci.2022.08.033

Campbell, T., Knox, M. W., Rowlands, J., Cui, Z.-Y. A. & DeJesus, L. (2021). Leadership in FinTech: Authentic leaders as enablers of innovation and competitiveness in financial technology firms. In S. Sever Mališ, K. Ćurko, & P. Pisany (Eds.), *Fostering innovation and competitiveness with FinTech, RegTech, and SupTech* (pp. 242–262). IGI Global. https://doi.org/10.4018/978-1-7998-4390-0.ch013

Canbaz, M. F. & Erbaş, S. (2021). Katılım bankacılığında FinTek eğilimleri ve sektöre katkıları. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6*(3), 477–489. https://doi.org/10.29106/fesa.977015

Cankat, F. & Taşseven, Ö. (2023). FinTech'lere yapılan yatırımların bankaların hisse senedi getirileri üzerindeki etkisi: Türkiye örneği. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 45*(1), 21–46. https://doi.org/10.14780/muiibd.1317201

Choongo, P., Chileshe, M., Lesa, C. N., Mwiya, B. & Taylor, T. K. (2023). The effect of leadership styles on the growth of FinTech start-ups in Zambia. *FinTech 2023, 2*(4), 698–717. https://doi.org/10.3390/fintech2040039

Clarke, S. (2013). Safety leadership: A meta-analytic review of transformational and transactional leadership styles as antecedents of safety behaviours. *Journal of Occupational and Organizational Psychology, 86*(1), 22–49. https://doi.org/10.1111/j.2044-8325.2012.02064.x

Çağıl, G. & Candemir, G. (2020). Türk bankacılık sektörünün FinTek'ler karşısında A'WOT analizi. Maliye ve Finans Yazıları, *113,* 207–238. https://doi.org/10.33203/mfy.614130

Das, S. (2019). The future of fintech. *Financial Management, 48*(4), 981–1007. https://doi.org/10.1111/fima.12297

Devlin, J. F., Roy, S. K., Sekhon, H., Moin, S. M. A. & Sahiner, M. (2025). Trust and FinTech: A review and research agenda. *Electronic Markets, 35*(62). https://doi.org/10.1007/s12525-025-00803-w

Ernst & Young Türkiye (2024). *DigiLaw quarterly fintech*. EY Türkiye. Erişim tarihi: 25 Kasım 2025, https://www.ey.com/content/dam/ey-unified-site/ey-com/tr-tr/technical/ey-turkiye-yayinlar-raporlar/documents/ey-tr-digilaw-quarterly-fintech.pdf

Esamah, A., Aujirapongpan, S., Rakangthong, N. K. & Imjai, N. (2023). Agile leadership and digital transformation in savings cooperative limited: Impact on sustainable performance amid COVID-19. *Journal of Human, Earth, and Future, 4*(1), 36–53. https://doi.org/10.28991/HEF-2023-04-01-04

Frederiks, A. J., Costa, S., Hulst, B. & Groen, A. J. (2024). The early bird catches the worm: The role of regulatory uncertainty in early adoption of blockchain's cryptocurrency by fintech ventures. *Journal of Small Business Management, 62*(2), 790–823. https://doi.org/10.1080/00472778.2022.2089355

Freeman, R. E. (1984). *Strategic management: A stakeholder approach.* Pitman, Boston.

Gomber, P., Kauffman, R. J., Parker, C. & Weber, B. W. (2018). On the FinTech revolution: Interpreting the forces of innovation, disruption, and transformation in financial services *Journal of Management Information Systems, 35*(1), 220–265. https://doi.org/10.1080/07421222.2018.1440766

Gozman, D., Liebenau, J. & Mangan, J. (2018). The innovation mechanisms of FinTech start-ups: Insights from SWIFT's innotribe competition. *Journal of Management Information Systems, 35*(1), 145–179. https://doi.org/10.1080/07421222.2018.1440768

Greenhalgh, T., Thorne, S. & Malterud, K. (2018). Time to challenge the spurious hierarchy of systematic over narrative reviews? *European Journal of Clinical Investigation, 48*(6), e12931. https://doi.org/10.1111/eci.12931

Gregory, R. W., Henfridsson, O., Kaganer, E., & Kyriakou, H. (2021) The role of artificial intelligence and data network effect for creating user value. Academy of Management Review, *46*(3), 534-551. https://doi.org/10.5465/amr.2019.0178 ISSN 0363-7425.

Grill, M., Pousette, A., Nielsen, K., Grytnes, R. & Törner, M. (2017). Safety leadership at construction sites: the importance of rule-oriented and participative leadership. *Scandinavian Journal of Work, Environment & Health, 43*(4), 375–384. https://doi.org/10.5271/sjweh.3650

Hein, A., Schreieck, M., Riasanow, T., Soto Setzke, D., Wiesche, M., Böhm, M. & Krcmar, H. (2020). Digital platform ecosystems. *Electronic Markets, 30*, 87–98. https://doi.org/10.1007/s12525-019-00377-4

Hooijberg, R., (Jerry) Hunt, J. G., & Dodge, G. E. (1997). Leadership Complexity and Development of the leaderplex Model. *Journal of Management*, *23*(3), 375-408. https://doi.org/10.1177/014920639702300305

Hughes, L., Seddon, J. J., & Dwivedi, Y. K. (2023). Disruptive change within financial technology: A methodological analysis of digital transformation challenges. *Journal of Information Technology, 39*(4), 756-783. https://doi.org/10.1177/02683962231219512

Jafri, J.A., Mohd Amin, S.I. & Abdul Rahman, A. (2025). Financial technology (FinTech) research trend: a bibliometric analysis. *Discover Sustainability, 6,* 513. https://doi.org/10.1007/s43621-025-01225-6

Jenik, I. & Lauer, K. (2017). *Regulatory sandboxes and financial inclusion* (Working Paper). CGAP. Erişim tarihi: 15 Kasım 2025, https://www.cgap.org/sites/default/files/researches/documents/Working-Paper-Regulatory-Sandboxes-Oct-2017.pdf

Katsaros, K., Tsirikas, A. & Kosta, G. (2020). The impact of leadership on firm financial performance: The mediating role of employees' readiness to change. *Leadership & Organization Development Journal, 41*(3), 333–347. https://doi.org/10.1108/lodj-02-2019-0088

King, B. (2018). *Bank 4.0: Banking everywhere, never at a bank.* Marshall Cavendish Business.

KPMG International. (2025). Pulse of Fintech H1 2025: *Biannual analysis of global fintech funding.* KPMG. Erişim tarihi: 12 Ocak 2026, https://kpmg.com/xx/en/what-we-do/industries/financial-services/pulse-of-fintech.html

Kumar, K. M., Davey, P. S., Eshwar, M. & Ananya, C. (2024). Impact of digital banking on traditional banking services. International Journal of Scientific Research in Engineering and Management, 8(11), 1–12. ISSN: 2582-3930

Langley, P. & Leyshon, A. (2021). The platform political economy of FinTech: Reintermediation, consolidation and capitalisation. *New Political Economy*, *26(*3), 376-388. https://doi.org/10.1080/13563467.2020.1766432

Leandro, J. & Umana, M. (2021). The impact of transformational leadership on the self-creative efficacy and intrinsic motivation in FinTech organizations. *International Journal of Business and Management Research, 9*(4), 448–456. https://doi.org/10.37391/ijbmr.090408

Liu, Q., Chan, K. & Chimhundu, R. (2024). FinTech research: systematic mapping, classification, and future directions. *Financial Innovation, 10*(24). https://doi.org/10.1186/s40854-023-00524-z

Makurin, A., Yermoshkina, O., Fatkhutdinova, O., Shkurupii, O., Zubro, T. & Filozop, O. (2024). FinTech, techfin and crypto currency: Ruled game or free surf? *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice, 5*(58), 345–357. https://doi.org/10.55643/fcaptp.5.58.2024.4505

Mention, A.-L. (2019). The future of FinTech. *Research-Technology Management, 62*, 59–63. https://doi.org/10.1080/08956308.2019.1613123

Milian, E., Spínola, M. & Carvalho, M. (2019). FinTechs: A literature review and research agenda. *Electronic Commerce Research and Applications* 34, 100833. https://doi.org/10.1016/j.elerap.2019.100833

Miloloza, I. (2018). Impact of leadership style to financial performance of enterprises. *Business Systems Research, 9*(1), 93-106 https://doi.org/10.2478/bsrj-2018-0008

Moro-Visconti, R., Rambaud, S. & Pascual, J. (2020). Sustainability in FinTechs: An explanation through business model scalability and market valuation. *Sustainability, 12*(24), 10316. https://doi.org/10.3390/su122410316

Moşteanu, N. & Faccia, A. (2021). FinTech frontiers in quantum computing, fractals, and blockchain distributed ledger: Paradigm shifts and open innovation. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity, 7*(1),19 https://doi.org/10.3390/joitmc7010019

Musaigwa, M. & Kalitanyi, V. (2023). Examining the leadership approaches adopted by FinTech management when implementing organizational change prompted by digital transformation. *Technology Audit and Production Reserv, 4/4*(72), 20–27. https://doi.org/10.15587/2706-5448.2023.286627

Müller, S. M. & Tworek, H. J. S. (2015). The telegraph and the bank: on the interdependence of global communications and capitalism, 1866–1914. *Journal of Global History, 10*(2), 259–283. https://doi.org/10.1017/S1740022815000066

Parker, G. G., Van Alstyne, M. W. & Choudary, S. P. (2017). *Platform revolution: How networked markets are transforming the economy and -how to make them work for you*. WW Norton & Company.

Pilbeam, C., Doherty, N., Davidson, R., & Denyer, D. (2016). Safety leadership practices for organizational safety compliance: Developing a research agenda from a review of the literature. *Safety Science, 86,* 110–121. https://doi.org/10.1016/j.ssci.2016.02.015

Probojakti, W., Utami, H. N., Prasetya, A. & Riza, M. F. (2024). Building sustainable competitive advantage in banking through organizational agility. *Sustainability, 16*(19), 8327. https://doi.org/10.3390/su16198327

PwC. (2016). *Blurred lines: How FinTech is shaping financial services*. Global FinTech Report March 2016. Erişim tarihi: 15 Kasım 2025, https://www.pwc.com/il/en/home/assets/pwc_fintech_global_report.pdf

Radon, J. & Thaler, J. (2005). Resolving conflicts of interest in state-owned enterprises. *International Social Science Journal, 57*(s1), 11–20. https://doi.org/10.1111/j.1468-2451.2009.00702.x

Renduchintala, T., Alfauri, H., Yang, Z., Di Pietro, R. & Jain, R. (2022). A survey of blockchain applications in the FinTech sector. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity, 8*(4) https://doi.org/10.3390/joitmc8040185

Saveljeva, J. & Volkova, T. (2025). A survey on digital trust: Towards a validated definition. *Digital, 5*(2),14. https://doi.org/10.3390/digital5020014

Senyo, P. K., Liu, K., & Effah, J. (2019). Digital business ecosystem: Literature review and a framework for future research. *International Journal of Information Management, 47,* 52–64. https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2019.01.002

Shah, S.S. & Shah, S.A.H. (2024). Trust as a determinant of social welfare in the digital economy. *Social Network Analysis and Mining, 14*, 79 https://doi.org/10.1007/s13278-024-01238-5

Siddiquee, M. R. (2025). Disruptive FinTech: How digital payment systems are changing banking. *International Journal of Scientific Research in Engineering and Management (IJSREM), 9*(6). ISSN: 2582-3930. https://doi.org/10.55041/IJSREM49670

Smoleńska, A., Ganderson, J., & Héritier, A. (2020). The impacts of technological innovation on regulatory structure: Fintech in post-crisis Europe. In A. Héritier & M. G. Schoeller (Eds.), *Governing Finance in Europe* (pp. 164–189). Edward Elgar Publishing. https://doi.org/10.4337/9781839101120.00017

Sukhera, J. (2022). Narrative reviews: Flexible, rigorous, and practical. *Journal of Graduate Medical Education, 14*(4), 414–417. https://doi.org/10.4300/JGME-D-22-00480.1

Şentürk, F. & Yetgin, F. (2022). İşletmelerde liderlik tarzının finansal performansa etkisinde değişim yönetimi ve kurumsal yönetim algısının aracı rolü. *Yıldız Social Science Review*, *8*(2), 108–120. https://doi.org/10.51803/yssr.1168213

Tian, H., Siddik, A. B., Pertheban, T. R. & Rahman, M. N. (2023). Does FinTech innovation and green transformational leadership improve green innovation and corporate environmental performance? A hybrid SEM–ANN approach. *Journal of Innovation & Knowledge, 8*(3), 100396. https://doi.org/10.1016/j.jik.2023.100396

Tohang, V., Ramadhan, A. S. & Djajadiningrat, V. (2021). An empirical study on customer acceptance of FinTech 3.0 in private banking. In *Proceedings of the 2021 International Conference on Information Management and Technology (ICIMTech)* (pp. 105–110). Jakarta, Indonesia. https://doi.org/10.1109/ICIMTech53080.2021.9535074

Umarbeyli, Ş. & Arabacıoğlu, E. (2025). FinTek hizmetlerinin Türkiye Cumhuriyeti'ndeki finansal kuruluşlardaki rolleri. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 16*(1), 89–117.

Weber, E., Krehl, E. H. & Büttgen, M. (2022). The digital transformation leadership framework: Conceptual and empirical insights into leadership roles in technology-driven business environments. *Journal of Leadership Studies, 16*(1), 6–22. https://doi.org/10.1002/jls.21810

Werth, O., Cardona, D., Torno, A., Breitner, M. & Muntermann, J. (2023). What determines FinTech success? -A taxonomy-based analysis of FinTech success factors. *Electronic Markets, 33(21).* https://doi.org/10.1007/s12525-023-00626-7

Zarifis, A. (2024). Leadership in FinTech builds trust and reduces vulnerability more when combined with leadership in sustainability. *Sustainability, 16*(13), 5757. https://doi.org/10.3390/su16135757

Zhang, A., Chen, Y., Xu, X., Gao, Y. & Zhang, L. (2021). Impacts of resource alertness and change leadership style on financial performance: An empirical study. *Journal of Global Information Management, 29*(2), 45–60. https://doi.org/10.4018/jgim.2021030103

Derleme Makale/ Review Article

Hibrit Sektör Ekosisteminde FinTek Liderliği

FinTech Leadership in the Hybrid Sector Ecosystem

R. Dilek KOÇAK

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.379

Geliş/Received: 21/11/2025	**Kabul/Accepted:** 17/01/2026

Extended Abstract

Introduction

Since the emergence of modern banking systems, the most radical transformation in the financial services sector has been realized through Financial Technologies (FinTech), which emerged from the integration of financial services and technology. Within this evolution, the FinTech 3.0 period represents the most critical and transformative phase for the sector. During this period, new organizational forms emerged and the delivery of financial services changed significantly. The scale of this transformation is supported by global and national data. Global FinTech investments reached USD 210 billion in 2021 (Renduchintala et al., 2022). By 2024, the size of digital assets is estimated at USD 80.08 billion and the number of users in the digital payment market is expected to reach 4.8 billion by 2028 (Makurin et al., 2024). In Turkey, FinTech investments amounted to USD 194 million in 2024 (Ernst & Young Turkey, 2024).

Despite this transformation, the unique challenges and requirements of leadership in FinTech are not adequately addressed in the existing leadership literature. While conventional leadership approaches are based on relatively stable organizational structures, the FinTech ecosystem is characterized by high uncertainty, rapid technological change and multi-sector interaction. Therefore, existing leadership theories are insufficient to explain leadership in the FinTech context, necessitating a theoretical and practical paradigm shift.

A review of the national literature reveals a significant academic gap in the field of FinTech leadership. Studies in Turkey have largely focused on FinTech development dynamics, its impact on financial institutions, and investment-related performance outcomes (Canbaz & Erbaş, 2021; Çağıl & Candemir, 2020; Cankat & Taşseven, 2023). Although some studies examine the relationship between leadership and financial performance (Miloloza, 2018; Katsaros et al., 2020; Zhang et al., 2021; Şentürk & Yetgin, 2022), they do not directly address the leadership requirements specific to FinTech environments.

In this context, the study aims to contribute to the sustainable development of the FinTech ecosystem and focuses on two main research questions:

- What are the key characteristics that differentiate FinTech leadership from conventional leadership approaches?
- How does the multidimensional nature of FinTech leadership shape leadership processes and required competencies?

Methods

This study was prepared using the narrative literature review method, which enables a selective, critical synthesis of the existing literature on a particular topic. This method provides a theoretical framework by summarizing knowledge in the relevant field, identifying key trends and research gaps, and developing new research questions. Unlike systematic reviews, narrative literature reviews adopt a qualitative, interpretive approach that enables a holistic understanding of findings across studies (Ahmad, 2025). Narrative literature review is considered an appropriate approach for complex and relatively understudied research areas (Sukhera, 2022). Accordingly, it is well-suited to the multidimensional and rapidly evolving field of FinTech leadership, which has received limited attention in the literature. In this context, the study aims to develop a concise conceptual framework based on findings from digital and printed sources. The main objective is to contribute to the theoretical understanding of FinTech leadership within the national literature and to provide a guiding perspective for practitioners.

Results and Discussion

The study's findings reveal a multidimensional differentiation of FinTech leadership from conventional leadership approaches. This differentiation is particularly evident around three main axes: hybrid industry dynamics, technological and regulatory complexity, and multi-stakeholder ecosystem structure. While conventional notions of leadership are mostly based on stability, risk containment and predictability, FinTech leadership requires managing financial reliability and technological agility simultaneously. This requires leaders to develop a strategic vision that integrates financial risk and compliance-based approaches with technological approaches based on speed, innovation and continuous change.

The intertwining of regulatory uncertainty and technological transformation in FinTech environments shifts leadership from a purely reactive compliance process to a proactive, interaction-based approach. Decisions made under high uncertainty can have knock-on effects, underscoring leaders' competencies in cognitive flexibility, uncertainty management, and strategic balancing. In addition, value creation in the FinTech sector occurs through network relationships and ecosystems rather than hierarchical, linear value chains. In this context, leadership evolves into an ecosystem-based approach that can manage multilateral markets, collaborations and competitive relationships simultaneously.

Within the scope of the study, the competencies required for FinTech leadership are categorized into five main headings: integrated strategic vision and value creation; agility and uncertainty management; ecosystem leadership and collaborative competition; balancing innovation and regulatory compliance and building stakeholder trust through transparency. These competencies show that FinTech leadership is not only a role based on technological knowledge, but also a multidimensional form of leadership that encompasses strategic, organizational and relational skills.

The fact that the study is based on a narrative literature review rather than empirical data can be considered an important limitation. However, the conceptual framework presented provides a solid theoretical basis for future scale development studies, field research and comparative analyses. From an academic perspective, this study fills an important conceptual gap in the Turkish literature on FinTech leadership and makes a systematic contribution to the discussions in the field. From an industry perspective, it highlights the need for leadership in FinTech organizations to focus not only on internal processes but also on ecosystem relationships, regulatory interactions, and digital trust-building.

In conclusion, this study is expected to contribute to a better understanding of the multidimensional nature of FinTech leadership from both academic and practical perspectives. Future research that comparatively examines this leadership approach across different FinTech fields and international contexts, and supports it with data-driven analyses, will make more concrete and applicable contributions to the literature and the industry.

Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi
Open Access

Araştırma Makalesi / Research Article

Ekonomik Kompleksite Hakkında Yapılan Çalışmaların VOSviewer Kullanılarak Bibliyometrik Analizi

Bibliometric Analysis of Studies on Economic Complexity Using VOSviewer

Seda BAYRAKDAR[1]

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.318

Geliş/Received: 07/07/2025	**Kabul/Accepted: 20/01/2026**

Öz

Ekonomik kompleksite kavramı, bir ülkenin veya bölgenin üretim yapısındaki çeşitliliği ve gelişmişliği anlamak için giderek daha fazla ilgi gören bir araştırma alanı haline gelmiştir. Bu alandaki bibliyometrik analizler, konunun zaman içindeki evrimini, temel temalarını, önde gelen araştırmacıları ve coğrafi dağılımını ortaya koymaktadır. Yapılan çalışmalar, ekonomik kompleksite araştırmalarının özellikle 2000'li yılların başından itibaren hızla artığını göstermektedir. Başlangıçta daha çok ekonometri ve istatistik odaklı olan bu alan, zamanla inovasyon, uluslararası ticaret, gelir eşitsizliği ve sürdürülebilir kalkınma gibi farklı disiplinlerle kesişerek genişlemiştir. Araştırmacılar, ekonomik kompleksite endekslerinin ülkelerin ekonomik büyüme potansiyelini, krizlere karşı direncini ve teknolojik ilerlemesini açıklamadaki rolünü incelemektedir. Bibliyometrik bulgulara göre, ürünler üreten ve ihraç eden ülkelerin daha yüksek ekonomik performans gösterdiği fikri, birçok çalışmanın ortak noktasıdır. Bu analizler, gelecekteki araştırmalar için potansiyel boşlukları ve işbirliği alanlarını belirlemede önemli bir araç teşkil etmektedir. Özellikle ekonomik kompleksitenin bölgesel düzeyde incelenmesi ve farklı sosyo-ekonomik bağlamlardaki etkilerinin araştırılması, gelecek çalışmalar için verimli alanlar sunmaktadır. Ekonomik kompleksiteyi konu edinen çalışmalar, Web of Science veri tabanından alınmıştır. Veri tabanından ulaşılan 1216 çalışma ise VOSviewer yazılımının 1.6.20.0 versiyonu üzerinden analiz edilmiştir. Yapılan bu çalışma ekonomik kompleksite konusunda Türkiye'de yapılan ilk bibliyometrik analiz olması hasebiyle alana mütevazi bir katkı sağlamaktadır, gelecekteki çalışmalar için referans kaynağı niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: *Ekonomik kompleksite, bilimsel haritalama, ticaret çeşitliliği.*

Abstract

The concept of economic complexity has become an increasingly popular research area to understand the diversity and development in the production structure of a country or region. Bibliometric analyses in this field reveal the evolution of the subject over time, its basic themes, leading researchers and geographical distribution. Studies show that economic complexity research has increased rapidly, especially since the early 2000s. Initially focused on econometrics and statistics, this field has expanded over time by intersecting with different disciplines such as innovation, international trade, income inequality and sustainable development. Researchers examine the role of economic complexity indices in explaining countries' economic growth potential, resistance to crises and technological advancement. According to bibliometric findings, the idea that countries that produce and export complex products show higher economic performance is a common point in many studies. These analyses constitute an important tool in identifying potential gaps and areas of collaboration for future research. In particular, examining economic complexity at the regional level and investigating its effects in different socio-economic contexts offer fruitful areas for future studies.

Studies on economic complexity were taken from the Web of Science database. 1216 studies accessed from the database were analyzed using the VOSviewer software version 1.6.20.0. This study, being the first bibliometric analysis on economic complexity in Turkey, makes a modest contribution to the field and will serve as a reference source for future studies.

Keywords: *Economic complexity, scientific mapping, trade diversification*

[1] Doç, Dr. Ankara Hacı Bayram Veli üniversitesi, Finansal Bilimler Fakültesi, Ankara, Türkiye. E-Posta: seda.bayrakdar@hbv.edu.tr

Önerilen Atıf/Suggestion Citation

Bayrakdar, S., (2026). Ekonomik Kompleksite Hakkında Yapılan Çalışmaların VOSviewer Kullanılarak Bibliyometrik Analizi. *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi, 10(1),19-34.*

GİRİŞ

Ekonomik kompleksitenin, bir ülkenin üretim yapısındaki çeşitlilik ve sofistikasyonun bir ölçüsü olduğu ifade edilebilir. Bu kavram, Hidalgo ve Hausmann tarafından geliştirilen Ekonomik Kompleksite Endeksi (EKE) ile toplumsal bilgi birikimini dolaylı olarak ölçmeyi amaçlar. EKE, ülkelerin ihracat sepetlerindeki çeşitlilik ile ürünlerin nadirliği arasındaki ilişkiyi devletler-ürünler matrisi üzerindeki özdeğer hesaplarıyla belirler (Balland vd. 2022). EKE'nin, klasik insan sermayesi ve yönetişim göstergelerinden çok daha yüksek bir öngörü gücüne sahip olduğu; gelecek GSYH büyümesini daha doğru tahmin edebildiği tespit edilmiştir (Hidalgo ve Hausman, 2009).

Yapılan tarama sonucunda [2]1976 yılından 2025 yılına kadar toplamda 1216 dokümana ulaşılmıştır. Bu dokümanların 1108 makale, 74 kitap bölümü, 74 bildiri, 54 erken görünümde makale ve 24 makale değerlendirmesi niteliğindedir. Çalışmaların 403 ekonomi, 228 Çevre Bilimi, 170 Çevre Çalışmaları, 155 Yeşil Sürdürülebilir Bilim Teknolojisi, 131 Yönetim, 77 çok disiplinli bilimler, 76 enerji yakıtları, 79 işletme, 70 adet kalkınma çalışmaları, 50 bölgesel kentsel planlama ile alakalıdır. Çalışmanın sınırı çizilirken Web of Science veri tabanından yapılan taramada sadece "economic complexity yani ekonomik kompleksite" kelimesi taranmıştır, konu ile ilgili olduğu düşünülen ve sistem tarafından otomatik olarak önerilen ve ekonomik kompleksiteyi refere eden "economic complexities", "economic complexity index", "economic fitness", "product complexity index", "productive capabilities", "productivity knowledge", "trade diversification" kelimeleri arama kapsamına özellikle dahil edilmemiştir. Bundan sonra yapılacak bir başka çalışmada ek olarak dahil edilecek ilgili kelimeler karşılaştırmalı bir analiz yapılmasına yardımcı olacaktır.

Bu makale çalışmasının, bundan sonra ekonomik kompleksite konusunda yayın yapacak yazarlara ışık tutması ve katkı sağlaması hedeflenmektedir. Çünkü, çalışma ile ekonomik kompleksite konusunda en çok atıf almış, en popüler ve referans kaynak niteliğindeki makaleler görülebilecek, hangi ülkelerde sıklıkla bu konuda çalışmaların yapıldığı anlaşılabilecektir. Ekonomik kompleksite konusunda yayın yapmak isteyen yazarlar aynı zamanda bu konunun multidisipliner bir bakış açısıyla diğer hangi alanlarla disiplin ve bilim dalı ile ilişkili olduğunu kavrayarak yapacakları çalışmanın genel çerçevesini ve ele alınabilecek konuları kısa sürede analiz edebileceklerdir. Ayrıca bu makale çalışması "ekonomik kompleksite" konusunda yerli yazında yapılan ilk bibliyometrik analiz niteliğindedir. Dolayısıyla yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu makalede şu sorulara yanıt aranmaktadır:

- Çalışmaların yıllara göre dağılımı nasıldır ve çalışmalara yapılan atıf sayıları ne kadardır?
- Ekonomik kompleksite konusunda en çok yayın yapan yazarlar ve eser sayıları ne kadardır?
- İncelenen çalışmaların yıllara göre dağılımı nasıldır?
- Ekonomik kompleksite konusunda en fazla yayın yapan yazarlar kimlerdir?
- Ekonomik kompleksite konusunda en çok atıf alan yazarlar kimler ve referans kaynak niteliğindeki çalışmalar hangileridir?
- Ekonomik kompleksite hakkındaki makalelerin atıfları bazında konu dağılımları nelerdir?
- Ekonomik kompleksite hakkındaki yazınlan çalışmaların WoS tabanındaki dizinlendiği endeksler uyarınca sayıları ve oranları nelerdir?

EKONOMİK KOMPLEKSİTE: KAVRAMSAL PERSPEKTİF

Ekonomik kompleksite, ülkelerin üretim yapısının bilgi yoğunluğunu ve çeşitliliğini ölçen bir kavramdır. Bu kavram, geleneksel kalkınma göstergelerinin ötesine geçerek, bir ülkenin ne kadar sofistike ve rekabetçi üretim gerçekleştirdiğini analiz etmeye olanak tanır. Ekonomik kompleksite, bir ülkenin ne kadar çeşitli ve bilgi-yoğun ürünler üretip ihraç edebildiğini analiz eder. Sadece ihraç edilen ürün sayısını değil, bu ürünlerin ne kadar az ülke tarafından üretilebildiğini (yani nadirliğini) dikkate alır. Bu nedenle geleneksel analizlerden ve göstergelerden ayrışmaktadır. Geleneksel ekonomik göstergeler (örneğin kişi başı GSYİH), ülkelerin kalkınma düzeyini açıklamada çoğu zaman yetersiz

[2] Çalışma hakkında yapılan tarama 16.05.2025 tarihinde gerçekleştirilmiş, bütün bulgular bu tarih uyarınca elde edilmiştir.

kalmaktadır. Ekonomik kompleksite, ülkelerin üretim ve ihracat yapılarındaki çeşitlilik ve bilgi yoğunluğunu ölçerek daha derinlikli bir kalkınma analizine imkân tanımaktadır. Bu yaklaşım, özellikle César Hidalgo ve Ricardo Hausmann tarafından geliştirilen "Ekonomik Kompleksite Endeksi (EKE)" üzerinden uluslararası literatürde geniş kabul görmüştür. Ekonomik kompleksite iki temel göstergeye dayanır:

- Çeşitlilik (Diversity): Bir ülkenin rekabetçi biçimde ihraç edebildiği ürün sayısı.
- Nadirlik (Ubiquity): Bu ürünlerin dünya genelinde kaç farklı ülke tarafından üretilebildiği (The Atlas of Economic Complexity, 2024).

Kompleks bir ekonomi, birçok farklı ürünü ihraç edebilir ve bunlar genellikle az sayıda ülke tarafından üretilebilen, yüksek bilgi birikimi gerektiren ürünlerdir. EKE, bir ülkenin ürün çeşitliliği ile bu ürünlerin nadirliği arasında matematiksel ilişki kurularak hesaplanır. Harvard Üniversitesi'ne bağlı Growth Lab tarafından geliştirilen ve MIT Media Lab tarafından da desteklenen "The Atlas of Economic Complexity" platformu, bu verileri kamuya açık biçimde sunmaktadır. Ekonomik kompleksite, bir ülkenin uzun vadeli büyüme potansiyelini açıklamada güçlü bir göstergedir. Yapılan ampirik çalışmalar, yüksek EKE değerine sahip ülkelerin önümüzdeki dönemlerde daha yüksek büyüme oranlarına ulaştığını göstermektedir (Hausmann ve Hidalgo, 2009). Ayrıca, bu kavram kalkınma politikalarında stratejik yönlendirme sağlaması açısından da önemlidir. Ülkeler, mevcut üretim yetkinliklerine yakın ama henüz üretmedikleri ürünlere yönelerek daha sofistike bir ürün yelpazesi oluşturabilir.

Tacchella vd. (2012), Türkiye gibi orta gelirli ülkelerin “ürün tuzağına” yakalanma riskiyle karşı karşıya kaldığını ve daha yüksek kompleksiteye geçiş için teknoloji yatırımları ve insan sermayesi gelişiminin kritik olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca, ülke genelinde ekonomik kompleksite artıkça, gelir eşitsizliğinin azaldığı gözlemlenmiştir (Hartman vd., 2017). Ancak yerel (bölgesel) düzeyde ekonomik kompleksite artıkça eşitsizlik yükselme eğilimindedir (Hartman ve Pinheiro, 2022). Hidalgo’nın çalışmasında (2018), ekonomik kompleksiteye dayalı politikalar için “ne” (hangi sektör), “ne zaman”, “nerede” (bölgesel), ve “kim” (ajanslar/aktörler) sorularının sistematik şekilde ele alınması önerilmiştir. Kompleksite literatüründe ilgili sektörler arası benzerlik (relatedness) vurgulanmakta; bu yöntem, sektörler arasındaki bilgi ve beceri transferini açıklamada güçlü araçlar sunmaktadır. Küresel verilerle yapılan analizler; erken kalkınma aşamasında kentleşme ile kompleksite artışının birbirini desteklediğini, fakat gelişmiş ülkelerde bu ilişkinin zayıfladığını göstermiştir. EKE sadece ekonomik büyümeyle değil, çevresel sürdürülebilirlik (örneğin karbon emisyonu yoğunluğu) ve eşitsizlikle de ilişkilidir. Bazı ülkelerde komplekslik arttıkça çevresel baskı da artarken, diğerlerinde daha temiz üretim biçimleri ortaya çıkmıştır (OECD, 2025).

YÖNTEM

Çalışmanın bu bölümünde araştırmada yapılan analizler ve bulgulara yer verilmiştir.

Araştırma Stratejisi ve Verilerin Toplanması

Çalışmanın verisi Web of Science’dan çekilmiştir. Bu nedenle çalışma Dergipark üzerinde taranan Türkçe makaleleri, Scopus veri tabanını ve tez tarama merkezindeki lisansüstü tezleri kapsamamaktadır.

Verilerin Analizi

Alan yazında birçok farklı bibliyometrik analiz sistemi kullanılmaktadır. Bu makalede işlevsel açıdan güçlü bir analize imkân vermesi nedeniyle VOSviewer programı tercih edilmiş ve VOSviewer yazılımının 1.6.20.0 versiyonu üzerinden analiz yapılmıştır Program aracılığı ile tabloların yanında haritalama, görselleştirme ve çok boyutlu analiz yapılabilmektedir. Nees Jan van Eck ve Ludo Waltman (2010) tarafından bir anlamda literatür madenciliği yapmak için geliştirilen, VOSviewer dergi, araştırmacı, atıf, ortak yazar, makale, ortak alıntı ve ortak yazarlıklar gibi bilgileri bibliyometrik şekilde görselleştirmek ve bu ağları oluşturmak amacıyla kullanılmaktadır.

Bulgular

Çalışmadaki bulgular sıralandırılırken araştırma sorularında izlenen sıra takip edilerek yorumlanmıştır.

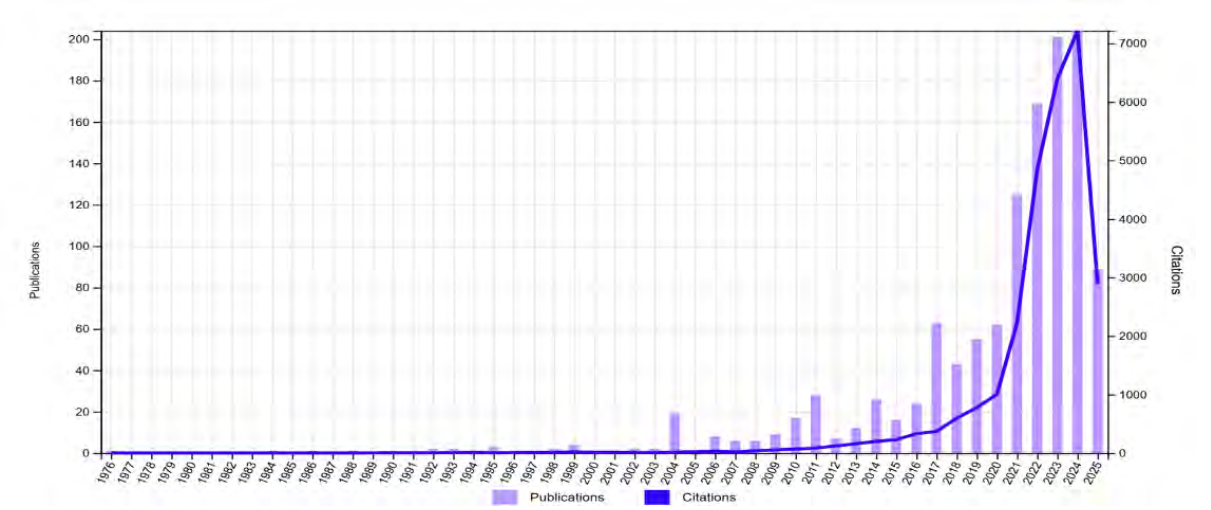
Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı ve Çalışmalara Yapılan Atıf Sayıları

Çalışmaların yıllara göre dağılımı ve atıf sayıları Şekil.1. (1976-20025) ve Tablo.1'de (2015-2025) gösterilmiştir.

Tablo.1. Konu Hakkında Son On Yıl İçerisinde Yapılan Çalışmaların Sayısı

2025	89
2024	204
2023	201
2022	169
2021	125
2020	62
2019	55
2018	43
2017	63
2016	24
2015	16

Çalışmanın yıllara göre dağılımı analiz edildiğinde son on senelik süreç içerisinde konu hakkında en fazla yayın yapılan yıl 2024 yılıdır. Ekonomik kompleksite konusunda 2024 yılında 204 yayın yapılmıştır. 2025 yılının haziran ayı itibariyle şu ana kadar 89 çalışmanın yayınlandığı görülmektedir. Dolayısıyla, konunun son beş senedir popülaritesinin artığı söylenebilir. Bu veri, ekonomik kompleksite konusunda bibliyografik analiz yapılmasının sebebini de ortaya koyar niteliktedir. Atıf sayılarının ise özellikle 2011 yılında artışa geçtiği, 2021 yılında da çok bariz bir şekilde yükseldiği şekil.1'den izlenebilecektir. Çalışma sayılarının artması ile eş zamanlı olarak atıf sayıları da artmaktadır. Atıf sayıları da tıpkı makale sayıları gibi 2024 yılında maksimum seviyeye ulaşmıştır.

Şekil.1.Çalışmaların Yıllar İçerisindeki Dağılımı ve Atıf Sayıları

Ekonomik Kompleksite Hakkında En Çok Yayını olan Yazarlar

Ekonomik kompleksite konusunda en çok yayın yapan ilk on yazar Tablo.2'de yer almaktadır. Tabloda dikkat çeken en çok yayın yapan ilk on yazarın büyük bir çoğunluğunun en fazla atıf alan yazarlar arasında yer almamasıdır. Her iki tabloda da yer alan yazarlar ise Buhari, Hidalgo, Hartman'dır. Buhari ekonomik kompleksite konusunda 21, Hartman 17, Hidalgo ise 13 yayın yapmıştır. Tablo.2'de görülebileceği üzere konu hakkında sırası ile en çok yayın yapan yazarlar ve atıf sayıları; Buhari, 25 yayın-2190 atıf; Lorente, 21 yayın-1932 atıf; Zaccaria, 19 yayın-169 atıf; Pietronero, 17 yayın-926 atıf; Hartmann, 17 yayın-535 atıf; Ghosh, 15 yayın-917 atıf; Adebayo,14 yayın-770 atıf; Cesar,13 yayın-3255 atıf; Shahzad, 13 yayın-1657 atıf; Tacchella,11 yayın-770 atıf sahiptir. Elbette çok yayın yapmak ile çok atıf almak arasında bir korelasyon olsa da Tablo.2 ve Tablo.3 beraber değerlendirilecek olursa

çok yayın yapmasa da çok atıf alan yazarlar bulunduğu görülebilir. Mesela Shahzad 13 yayın yapmasına rağmen 1657 atıf almıştır.

Tablo.2. Ekonomik Kompleksite Konusunda En Çok Yayın Yapan Yazarlar

Araştırmacı /Yazar	**Yayın Sayısı**	**Toplam Atıf Sayısı**
Buhari Doğan	25	2190
Daniel Balsalobre-Lorente	21	1932
Andrea Zaccaria	19	169
Luciano Pietronero	17	926
Dominik Hartmann	17	535
Sudeshna Ghosh	15	917
Tomiwa Sunday Adebayo	14	770
Cesar A. Hidalgo	13	3255
Umer Shahzad	13	1657
Andrea Tacchella	11	770

Şekil.2'de yazarların atıf bağlantıları yer almaktadır. Atıf ağlarını tespit etmek için en az 1 yayın ve en az 1 atıf kriteri ile yazar atıf analizi oluşturmak için ağ haritası çıkarılmıştır. Birbiri ile bağlantılı görünen 1583 öğe seçilmiştir.

Şekil.2. Yazarların Atıf Bağlantıları (Citation of Authors)

Atıf ağlarını tespit etmek üzere en az 1 yayın ve en az 1 atıf kriteri ile yazar atıf analizine dair ağ haritası çıkarılmıştır. Birbiriyle bağlantılı olduğu görülen 2100 yazarın her biri için diğer yazarlarla olan atıf bağlantılarının gücü tespit edilmiştir. 1583 öğe arasında, 133 küme, 27875 bağlantı ve 40291 toplam bağlantı gücü tespit edilmiştir. İlk üçte yer alan yazarların detaylı analizleri uyarınca; en çok atıf alan Buhari 6 kümede, 644 bağlantıda yer almaktadır ve toplam bağlantı gücü 1933 bağlantı gücü vardır. İkinci en çok atıf alan Balsalobre-Lorente'nin 11 kümede 523 bağlantıda yer aldığı ve toplamda 794 bağlantı gücüne sahip olduğu tespit edilmiştir. Üçüncü sıradaki yazar olan Zaccaria 3 kümede, 83 bağlantıda yer almaktadır, toplam bağlantı gücü 251'dir.

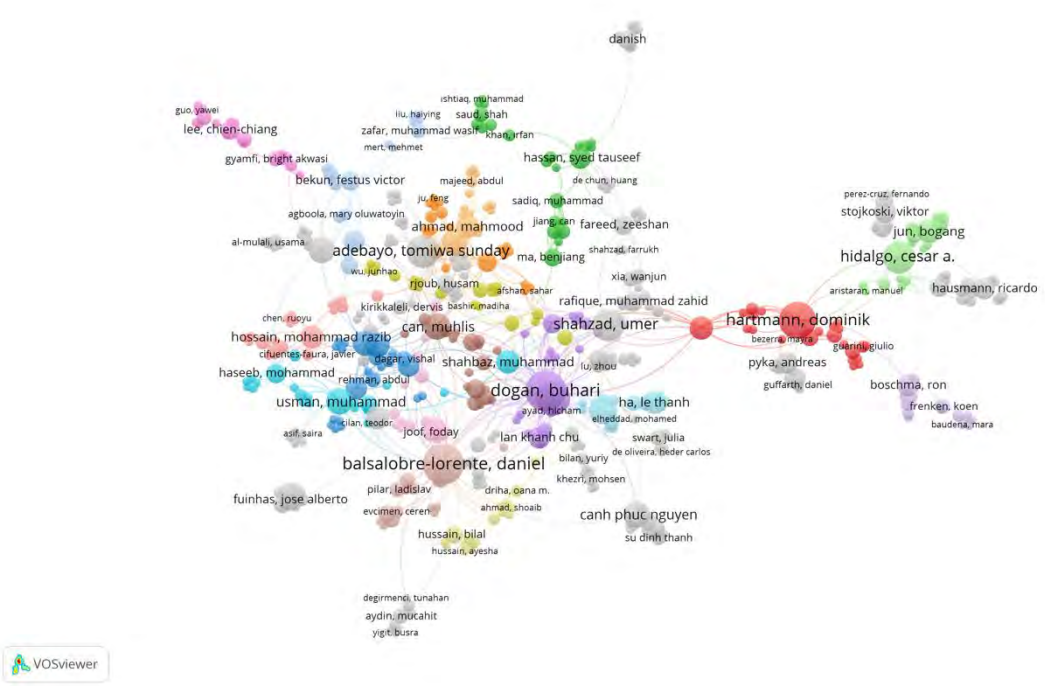
Ekonomik Kompleksite Konusunda En Çok Atıf Alan Çalışmalar

Hidalgo ve Hausmann'ın çalışması 2009 yılında yayımlanmıştır ve konu hakkında referans çalışma niteliğindedir. Bugüne kadar söz konusu çalışmaya 1588 atıf yapılmıştır. En çok atıf alan ikinci makale Pata (2021) çalışmasıdır ve bugüne kadar 412 atıf almıştır. Hartmann vd. (2017) en çok atıf alan üçüncü makaledir ve toplamda 397 atıf almış. En çok atıf alan dördüncü makale Hausmann ve Hidalgo'dur (2011) yılında yaptıkları çalışma ile 392 atıf alan çalışmayı takiben beşinci sırada Doğan vd. (2020) gelmektedir, çalışmaya yapılan toplam atıf 383'dür. Sırası ile çalışmalar ve yapılan atıflar Hidalgo (2021), 354; Balsalobre (2022), 349; Gözgör (2018), 333; Can ve Gözgör (2017), 325 atıf almıştır.

Tablo.3. Ekonomik Kompleksite Konusunda En Çok Atıf Alan Çalışmalar

Hidalgo, C. A., & Hausmann, R. (2009). The building blocks of economic complexity. *Proceedings of the national academy of sciences*, *106*(26), 10570-10575.	1588
Pata, U. K. (2021). Renewable and non-renewable energy consumption, economic complexity, CO_2 emissions, and ecological footprint in the USA: Testing the EKC hypothesis with a structural break. *Environmental Science and Pollution Research*, *28*(1), 846–861	412
Hartmann, D., Guevara, M., Jara, F. C., & Aristarán, M. (2017). Linking economic complexity, institutions and income inequality. *World Development*, *93*, 75–93.	397
Hausmann, R., & Hidalgo, C. A. (2011). The network structure of economic output. *Journal of Economic Growth*, *16*, 309–342.	392
Doğan, B., Driha, O. M., Lorente, D. B., & Umer, M. (2020). The mitigating effects of economic complexity and renewable energy on carbon emissions in developed countries. *Sustainable Development*, *1*, 1–12.	383
Tacchella, A., Cristelli, M., Caldarelli, G., Gabrielli, A., & Pietronero, L. (2012). A new metrics for countries' fitness and products' complexity. *Scientific Reports*, *2*, 723.	356
Hidalgo, C. A. (2021). Economic complexity theory and applications. *Nature Reviews Physics*, *3*, 92–113	354
Balsalobre-Lorente, D; Ibáñez-Luzón, L. ; Usman, M.; Shahbaz, M. (2022) , The environmental Kuznets curve, based on the economic complexity, and the pollution haven hypothesis in PIIGS countries, 185, 1441-1455.	349
Gözgör, G., Lau, C. K. M., & Lu, Z. (2018). Energy consumption and economic growth: New evidence from the OECD countries. *Energy*, *153*, 27–34.	333
Can, M., & Gözgör, G. (2017). The impact of economic complexity on carbon emissions: Evidence from France. *Environmental Science and Pollution Research*, *24*(19), 16364–16370	325

Ayrıca yazarların ortak yazarlık analizine göre en fazla bağlantılı ve iş birliği yapan yazarları tespit etmek için en az 1 yayın ve en az 1 atıf kriteri belirlenerek bir ağ haritası oluşturulmuştur. Yazarlar arasında iş birliğini gösteren ortak yazar bağlantı analizine göre 2100 yazar arasında, toplam bağlantı gücü 1728, bağlantılı en büyük küme 517 öge, 36 küme, toplamda 1434 bağlantı bulunmuştur (Bkn.Şekil.3).

Şekil.3. Yazarlar Arası İşbirliğini Gösteren Ortak Yazar Bağlantıları (co-authorship of authors)

Ekonomik Kompleksite Hakkındaki Makalelerin Atıfları Bazında Konu Dağılımları

Ekonomik kompleksite hakkında yapılan çalışmaların atıf analizleri uyarınca, yapılan atıfların makro konuları arasında: ekonomi, sürdürülebilirlik, beşeri coğrafya, yönetim, arkeoloji, ekonomi teorisi, bilgi mühendisliği ve temsili, dinamik sistemler ve zaman bağımlılığı, kağıt ve ahşap malzeme bilimi, bibliyometrik araştırma yer almaktadır. Atıfların mikro bazlı içerdiği konular ise karbon azaltımı, uluslararası ticaret, çevresel Kuznets eğrisi, finans-büyüme bağlantısı, ekonomik düşüncelerin evrimi, bilgi yönetimi, kültürel arkeoloji, para politikası ve yenilik stratejileri gelmektedir.

Tablo.4. Ekonomik Kompleksite Hakkındaki Makalelerin Atıfları Bazında Konu Dağılımları

Atıflara Bazında Makro Konu Kategorisi	**Sayılar**	**Atıflara Bazında Makro Konular**	**Sayılar**
Ekonomi	403	Karbon Azaltımı	351
Sürdürülebilirlik	366	Uluslararası Ticaret	319
Beşerî Coğrafya	79	Kümelenme Ekonomileri	71
Yönetim	47	Çevresel Kuznets Eğrisi	131
Arkeoloji	34	Finans-Büyüme Bağlantısı	47
Ekonomi Teorisi	31	Ekonomik Düşünce Evrimi	25
Bilgi Mühendisliği ve Temsil	14	Bilgi Yönetimi	29
Dinamik Sistemler ve Zaman Bağımlılığı	13	Kültürel Arkeoloji	23
Kağıt ve Ahşap Malzeme Bilimi	11	Para Politikası	20
Bibliyometrik Araştırma	9	Yenilik Stratejileri	19

Bunun yanında ekonomik kompleksite hakkında yapılan çalışmaların konu analizleri ise Tablo.5'te yer almaktadır. Yapılan çalışmalarda tıpkı atıflar gibi ilk sırada ekonomi gelmektedir. 577 çalışma ekonomi alanındadır ve bu toplam çalışmaların yaklaşık %38'sını oluşturmaktadır. Akabinde sırası ile çevre bilimleri, 228 yayın; çevre çalışmaları, 170 yayın; yeşil ve sürdürülebilir bilim teknolojisi, 155 yayın;

yönetim, 131 yayın; multidisipliner çalışmalar, 79 yayın; enerji yakıtları, 77 yayın; işletme, 76 yayın; bölgesel şehir planlama, 70 yayın ve kalkınma çalışmaları ile 55 yayın yer almaktadır.

Tablo.5. Ekonomik Kompleksite Hakkındaki Çalışmalar Bazında Konu Dağılımları

Web of Science Kateogorileri	**Sayı**	**Oran(%)**
Ekonomi	469	38.56
Çevre Bilimleri	194	15.95
Çevre Çalışmaları	137	11.26
Yeşil Sürdürülebilir Bilim Teknolojisi	135	11.10
Yönetim	84	6.90
Çok Disiplinli Bilimler	71	5.83
Enerji Yakıtları	70	5.75
İşletme	46	3.78
Bölgesel Şehir Planlama	45	3.70
Kalkınma Çalışmaları	45	3.70

Ekonomik Kompleksite Hakkındaki yazınlan çalışmaların WoS tabanındaki Dizinlendiği Endeksler Uyarınca Sayıları

Web of Science Index'de yer alan toplamda yaklaşık 1460 çalışmanın 586'sı yani %40'ı SSCI, 417'si yani %28'i SCI ve 245 tanesi yani %16'sı ESCI yayımlanmıştır. Bu endeksler konunun alandaki önemli endekslerde yer aldığını göstermektedir.

Tablo.6. Ekonomik Kompleksite Hakkındaki Yazılan Çalışmaların Wos Tabanındaki Dizinlendiği Endeksler Uyarınca Sayıları

Web of Science Index	**Sayı**	**Toplam İçerisindeki Yüzdesi (%)**
SSCI	586	0,401
SCI	417	0,285
ESCI	245	0,167
BHCI	78	0,0534
ISSHP	50	0,0342
AHCI	49	0,0335
BSCI	35	0,0239
ISTP	34	0,0232
Toplam	1460	100

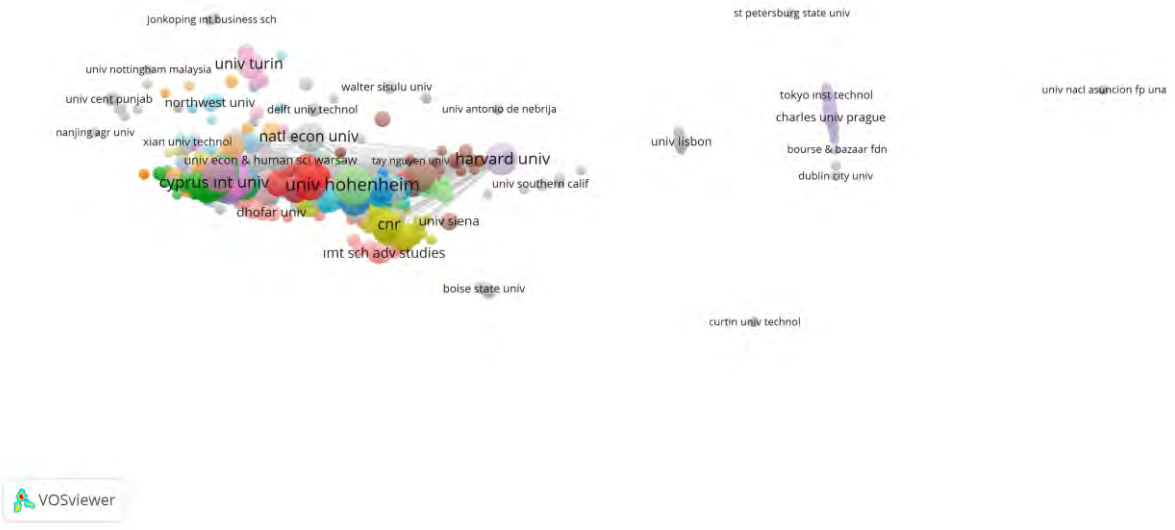
Ekonomik Kompleksite Hakkındaki En Çok Çalışmanın Yayımlandığı Üniversite ve Bölüm

Ekonomik kompleksite konusunda ülke-üniversite ve bölüm bazında bir analiz yapılacak olursa: İtalya'da yer alan Roma La Sapienza Üniversitesi'nde Matematik, Fizik Ve Doğa Bilimleri Fakültesinde konu ile alakalı 18 çalışma yapılmıştır. İkinci sırada Lübnan Amerikan Üniversitesi Adnan Kassar İşletme Okulu 14 yayınla gelmektedir. Ardından sırası ile en çok yayın yapılan üniversite ve bölümler; Massachusetts Teknoloji Enstitüsü Medya Laboratuvarı, Massachusetts Teknoloji Enstitüsü Mimarlık ve Planlama Okulu, Pekin Teknoloji Enstitüsü Yönetim ve Ekonomi Okuludur. Ayrıca Fribourg Üniversitesi Farklı bölümler uyarınca yaklaşık 27 yayına sahiptir. Yayın konusunda son sırada ise Nijerya Üniversitesi Ekonomi Bölümü 9 yayınla yer almaktadır.

Tablo.7. En Çok Çalışmanın Yayımlandığı Üniversite ve Bölüm

Üniversite-Bölüm	**Sayısı**
Roma La Sapıenza Üniversitesi Fizik Bölümü	18
Roma La Sapıenza Üniversitesi Matematik, Fizik ve Doğa Bilimleri	18
Lübnan Amerikan Üniversitesi Adnan Kassar İşletme Okulu	14
Massachusetts Teknoloji Enstitüsü Medya Laboratuvarı	14
Massachusetts Teknoloji Enstitüsü Mimarlık ve Planlama Okulu	14
Utrecht Üniversitesi Jeobinyal Bilimleri Fakültesi	13
Pekin Teknoloji Enstitüsü Yönetim ve Ekonomi Okulu	13
Fribourg Üniversitesi Fizik Bölümü	9
Fribourg Üniversitesi Fen ve Tıp Fakültesi	9
Frıbourg Üniversitesi Bilim Bölümü	9
Nijerya Üniversitesi Ekonomi Bölümü	9

Tablo.7'ye katkı niteliğinde, kurumların atıf analizi uyarınca kurumlar arasında ağ haritası oluşturmak için en az 1 eser yayımlanması ve en az 1 atıf alması kriterleri uygulanmıştır. Bu kriterler kapsamında ilişkili bulunan 1498 kuruluştan 1272'si analizin kapsamındadır ve aralarında en güçlü bağlantın olan 1036'sı haritalandırılmıştır. 1036 öge arasında, 68 küme, 20858 bağlantı ve 35254 bağlantı gücü vardır.

Şekil.4. Kurumların Atıf Analizi (Citiation of Organization)

Kurumlar arası atıflara dair ağ haritası oluşturmak üzere bir kurum tarafından en az 1 eser yayınlanması ve 1 atıf alınması kriteri kapsamında aralarında ilişki bulunan 1498 kurum tespit edilmiş bunların 1272'sinin en az bir yayın ve bir bağlantrı şartını sağladığı görülmüştür. Hohenheim Üniversitesi 33 yayın-532 atıf, Castilla la Mancha Üniversitesi 25 yayın ve 2401 atıf, Dschang Üniversitesi 22 yayın ve

117 atıf, Utrecht Üniversitesi 21 yayın ve 679 atıf, Harvard Üniversitesi 20 yayın ve 2865 atıfa sahiptir. Toplamda 36 küme, 1434 bağlantı ve 517 öğe birimi tespit edilmiş ve toplam bağlantı gücü 1728 olarak bulunmuştur.

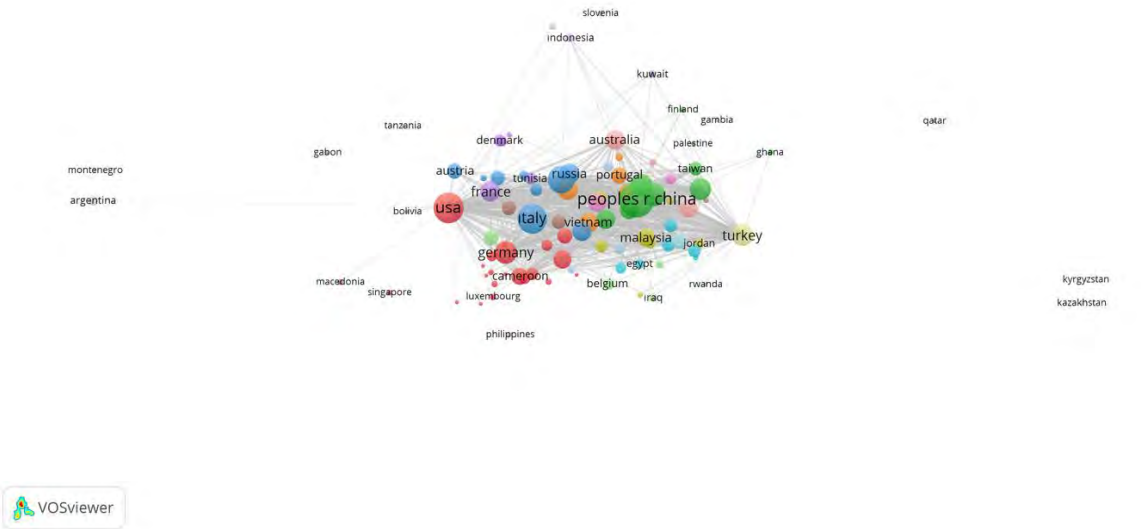
Ekonomik Kompleksite Hakkındaki En Çok Çalışmanın Yayımlandığı Ülkeler ve Ülke Atıf Sayıları

Ekonomik kompleksite konusunda ülke bazında 103 ülke arasından minimum bir yayın ve bir atıf kriteri ile yapılana analiz sonucu konu hakkında en çok yayının Çin Halk Cumhuriyeti'nde yapıldığı görülmektedir. Çin'de toplam 231, Amerika' da 149, İtalya'da 140, İngiltere'de 112, Türkiye'de 76, İspanya'da 67, Almanya'da 67, Pakistan'da 63, Brezilya'da 56 yayın yapılmıştır.

Tablo.8. En Çok Çalışmanın Yayımlandığı Ülkeler ve Çalışma Sayıları

Ülkeler	**Sayı**	**Atıf**
Çin Halk Cumhuriyeti	231	8156
Amerika	149	5958
İtalya	140	3238
İngiltere	112	4720
Türkiye	76	5719
İspanya	67	2881
Almanya	67	1312
Pakistan	63	2788
Brezilya	56	872

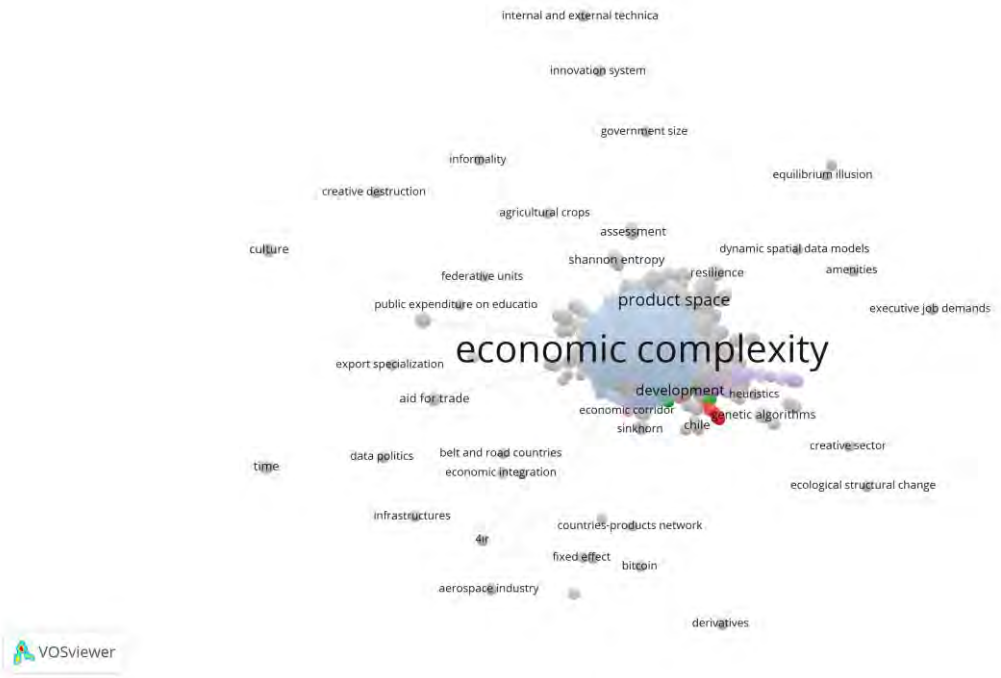
En çok yayın yapılan ülkeler Tablo.8' de yer almaktadır. Analize ek olarak ülkelerin atıf analizleri (citiation of countries) Şekil.5. uyarınca yapılan değerlendirmede atıflara dair ağ haritası oluşturmak üzere bir ülke tarafından en az 1 eser yayımlanması ve 1 atıf alması kriterleri kullanılmıştır. 108 ülkede 103 ülke araştırma kapsamında yer almaktadır. Toplamda 96 öge, 18 küme, 1582 bağlantı ve 18126 bağlantı gücü bulunmuştur.

Şekil.5. Ülkelerin Atıf Bağlantıları

Makalelerde yazarların en sık kullandığı Anahtar Sözcüklerin analizi

Ekonomik kompleksite ile ilgili yayınlarda en sık kullanılan anahtar kelime analizi 2649 kelime içerisinden seçilerek analiz edilmiştir. 2183 öge, 114 küme, 9751 bağlantı vardır ve bağlantı gücü 11371'dir. Bu kelimeler arasında en çok kullanılan kelimelerin hangileri olduğunun görülebilmesi için bir kelimenin bütün makalelerin anahtar sözcükleri kısmında en az 1 kez kullanılmış olması kriteri uygulanmıştır. Bunlardan ekonomik kompleksite 589, ekonomik büyüme 64, yenilenebilir enerji 60, ekolojik ayak izi 58, sürdürülebilir kalkınma 36, karmaşıklık 36, karbondioksit salınımı 33, panel veri 30, ekonomik kompleksite endeksi 29, ekonomik kalkınma 28, küreselleşmedir.

Şekil.6. Makalelerde Yazarların En Sık kullandığı Anahtar Kelimeler

(Co-occurance of author keywords)

Yazarların çalışmanın ulaşılabilirliğini ve çalışmaya olan ilgiyi artırmaları yukarıda yer alan anahtar kelimeleri kullanmaları ve bu anahtar kelimeler üzerinden bir çalışma planı yapmalarının faydalı olacağı düşünülmektedir. Yazarlar, makale başlıklarında ya da anahtar sözcüklerinde müstakil araştırma maksatları doğrultusunda başkaca kelimeler kullansalar bile yoğunluk, bu kilit kelimelerdedir.

Etik Kurul Onayı

Bu araştırmada kavramsal çerçevenin hazırlanması, verilerin toplanması, analizi ve yorumlanması aşamalarının tamamında etik kurallara uygun hareket edilmiştir. Karşılaşılacak tüm etik ihlallerde ANKAD Yayın Kurulu'nun hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır. Tüm sorumluluk yazara aittir. Bu çalışmanın ANKAD dışında herhangi bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiş olduğunu taahhüt ederim. Yapılan bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Araştırmada kamuya açık bir kaynak olan veri tabanlarında yer alan makaleler taranarak doküman analizi tekniği kullanıldığı için etik kurul izni gerektirmemektedir.

Sonuç ve Tartışma

Bu makale çalışmasında ekonomik kompleksite konusunda yapılan WoS veri tabanında yer alan çalışmaların nicel bir haritası çıkarılmaya çalışılmıştır. Hem nicel analizin hem de konunun önemine dikkat çekilen bu çalışmada birtakım sonuçların altı çizilmiştir. Ekonomik kompleksite kavramı özellikle son senelerde önemi anlaşılmış, dış ticarette rekabet avantajını elde etmek isteyen ve sürdürülebilir ekonomik kalkınma hedefini sağlamayı amaçlayan ülkelerin dikkatle üzerine eğildiği bir konudur. Bundan sonra konunun öneminin daha iyi anlaşılacağı ve bu konuda daha da çok çalışma yapılacağı düşünülmektedir, tam da bu sebeple ekonomik kompleksite konusunun bibliyometrik şekilde incelenmesi ve yapılacak diğer çalışmalara bilgi üretilmesi anlamlı olacaktır.

16.05.2025 tarihinde yapılan analizde 1976 yılından 2025 yılına kadar toplamda 1216 dokümana ulaşılmıştır. Bu dökümanların 1108 makale, 74 kitap bölümü, 74 bildiri, 54 erken görünümde makale ve 24 makale değerlendirmesi niteliğindedir. Çalışmaların 403 ekonomi, 228 Çevre Bilimi, 170 Çevre Çalışmaları, 155 Yeşil Sürdürülebilir Bilim Teknolojisi, 131 Yönetim, 77 çok disiplinli bilimler, 76 enerji yakıtları, 79 işletme, 70 adet kalkınma çalışmaları, 50 bölgesel kentsel planlama ile alakalıdır. Ekonomik kompleksite konusunda 2024 yılında 204 yayın yapılmıştır. 2025 yılının haziran ayı itibariyle şu ana kadar 89 çalışmanın yayınlandığı görülmektedir. Dolayısıyla, konunun son beş senedir popülaritesinin artığı söylenebilir. Atıf sayılarının ise özellikle 2011 yılında artışa geçtiği, 2021 yılında da çok bariz bir şekilde yükseldiği görülmektedir. Çalışma sayılarının artması ile eş zamanlı olarak atıf sayıları da artmaktadır. Atıf sayıları da tıpkı makale sayıları gibi 2024 yılında maksimum seviyeye ulaşmıştır. Hausmann'ın çalışması 2009 yılında yayımlanmıştır ve konu hakkında referans çalışma niteliğindedir. Bugüne kadar söz konusu çalışmaya 1588 atıf yapılmıştır. En çok atıf alan ikinci makale Pata (2021) çalışmasıdır ve bugüne kadar 412 atıf almıştır. Hartmann vd. (2017) en çok atıf alan üçüncü makaledir ve toplamda 397 atıf almış. Bunun yanında ekonomik kompleksite hakkında yapılan çalışmaların konu analizlerinde, 577 çalışmanın ekonomi alanında olduğu ve bu toplam çalışmaların yaklaşık %36'sını oluşturduğu tespit edilmiştir. Akabinde yapılan çalışmalarda konu bağlamında sırası ile çevre bilimleri, 228 yayın; çevre çalışmaları,170 yayın; yeşil ve sürdürülebilir bilim teknolojisi, 155 yayın; yönetim,131 yayın; multidisipliner çalışmalar, 79 yayın; enerji yakıtları, 77 yayın; işletme,76 yayın; bölgesel şehir planlama,70 yayın ve kalkınma çalışmaları ile 55 yayın gelmektedir. Ekonomik kompleksite konusunda ülke bazında en çok yayın Çin Halk Cumhuriyeti'nde yapılmıştır. Çin'de toplam 231, Amerika' da 149, İtalya'da 140, İngiltere'de 112, Türkiye'de 76, İspanya'da 67, Almanya'da 67, Pakistan'da 63, Brezilya'da 56 yayın yapılmıştır.

Kaynakça

The Atlas of Economic Complexity. (2024). Harvard Growth Lab. https://atlas.cid.harvard.edu, 13.05.2025.

Balsalobre-Lorente, D., Ibáñez-Luzón, L., Usman, M., & Shahbaz, M. (2022). The environmental Kuznets curve, based on the economic complexity, and the pollution haven hypothesis in PIIGS countries. *Environmental Science and Pollution Research*, *185*, 1441–1455.

Balland, P. A., Broekel, T., Diodato, D., Giuliani, E., Hausmann, R., O'Clery, N., & Rigby, D. (2022). Reprint of The new paradigm of economic complexity. *Research Policy*, *51*(8), 104568.

Can, M., & Gözgör, G. (2017). The impact of economic complexity on carbon emissions: Evidence from France. *Environmental Science and Pollution Research*, *24*(19), 16364–16370.

Doğan, B., Driha, O. M., Lorente, D. B., & Umer, M. (2020). The mitigating effects of economic complexity and renewable energy on carbon emissions in developed countries. *Sustainable Development*, *1*, 1–12.

Gözgör, G., Lau, C. K. M., & Lu, Z. (2018). Energy consumption and economic growth: New evidence from the OECD countries. *Energy*, *153*, 27–34.

Hartmann, D., Guevara, M., Jara, F. C., & Aristarán, M. (2017). Linking economic complexity, institutions and income inequality. *World Development*, *93*, 75–93.

Hartmann, D., & Pinheiro, F. L. (2022). Economic complexity and inequality at the national and regional level. *arXiv preprint*, arXiv:2206.00818.

Hausmann, R., & Hidalgo, C. A. (2011). The network structure of economic output. *Journal of Economic Growth*, *16*, 309–342.

Hidalgo, C. A. (2021). Economic complexity theory and applications. *Nature Reviews Physics*, *3*, 92–113.

Hidalgo, C. A., & Hausmann, R. (2009). The building blocks of economic complexity. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, *106*(26), 10570–10575.

Hidalgo, C. A., Klinger, B., Barabási, A.-L., & Hausmann, R. (2018). The principle of relatedness. In A. J. Morales, C. Gershenson, D. Braha, A. A. Minai, & Y. Bar-Yam (Eds.), *Unifying themes in complex systems IX* (pp. 451–457). Springer International Publishing.

Pata, U. K. (2021). Renewable and non-renewable energy consumption, economic complexity, CO_2 emissions, and ecological footprint in the USA: Testing the EKC hypothesis with a structural break. *Environmental Science and Pollution Research*, *28*(1), 846–861.

Tacchella, A., Cristelli, M., Caldarelli, G., Gabrielli, A., & Pietronero, L. (2012). A new metrics for countries' fitness and products' complexity. *Scientific Reports*, *2*, 723.

The Observatory of Economic Complexity. (n.d.). *OEC methodology*. https://oec.world/en/resources/methods#introduction. 15.05.2025

Araştırma Makalesi / Research Article

Ekonomik Kompleksite Hakkında Yapılan Çalışmaların VOSviewer Kullanılarak Bibliyometrik Analizi

Bibliometric Analysis of Studies on Economic Complexity Using VOSviewer

Seda BAYRAKDAR

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.318

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

The concept of *economic complexity* has emerged as a rapidly growing field of research, aiming to understand the diversity and sophistication of a country's or region's productive structure. Bibliometric analyses in this domain reveal the evolution of the topic over time, its core themes, prominent scholars, and geographic distribution. Existing studies demonstrate a significant increase in research on economic complexity, particularly since the early 2000s. Initially centered on econometrics and statistics, the field has gradually expanded to intersect with other disciplines such as innovation, international trade, income inequality, and sustainable development.

Researchers examine the role of economic complexity indices in explaining countries' growth potential, resilience to crises, and technological advancement. Bibliometric findings consistently highlight that countries producing and exporting complex products tend to exhibit stronger economic performance. Such analyses serve as valuable tools for identifying research gaps and potential areas for collaboration. Notably, regional-level investigations into economic complexity and its impacts across diverse socio-economic contexts offer promising avenues for future research.

The documents analyzed in this study were retrieved from the Web of Science (WoS) database. A total of 1,216 records were analyzed using **VOSviewer** software (version 1.6.20.0). As the first bibliometric analysis conducted in Turkey on the topic of economic complexity, this study aims to make a modest contribution to the literature.

As of May 16, 2025, a total of 1,216 documents published between 1976 and 2025 were identified. These comprise 1,108 journal articles, 74 book chapters, 74 conference papers, 54 early-access articles, and 24 review articles. The thematic distribution of these publications is as follows: 403 in Economics, 228 in Environmental Science, 170 in Environmental Studies, 155 in Green and Sustainable Science & Technology, 131 in Management, 77 in Multidisciplinary Sciences, 76 in Energy & Fuels, 79 in Business, 70 in Development Studies, and 50 in Regional and Urban Planning.

The scope of the study was defined by searching exclusively for the term **"economic complexity"** in the Web of Science database. Although closely related, terms such as *"economic complexities," "economic complexity index," "economic fitness," "product complexity index," "productive capabilities," "productivity knowledge,"* and *"trade diversification"* were intentionally excluded. Future studies may incorporate these keywords to allow for a more comprehensive and comparative bibliometric analysis.

This article seeks to address the following research questions:

- What is the annual distribution of the studies, and how many citations have they received?
- Who are the most prolific authors in the field of economic complexity?
- What is the temporal distribution of the publications?
- Who are the most frequently cited authors, and which studies are considered seminal?
- How are publications on economic complexity distributed by subject area, based on citation data?

- How are the articles indexed within the WoS database, in terms of indexing categories?

Economic Complexity: A Conceptual Perspective

Economic complexity enables a deeper analysis of development by measuring the diversity and knowledge intensity embedded in countries' production and export structures. The concept gained widespread attention through the Economic Complexity Index (ECI) developed by Ricardo Hausmann and César Hidalgo.

The ECI is based on two key dimensions:

- Diversity: The number of products a country is able to export competitively.
- Ubiquity: The number of countries worldwide that can produce those products (The Atlas of Economic Complexity, 2024).

A complex economy is characterized by its ability to export a wide array of products, many of which are knowledge-intensive and produced by only a few countries. The ECI mathematically captures the relationship between the diversity of a country's exports and the rarity of those products. The Atlas of Economic Complexity, developed by Harvard's Growth Lab and supported by the MIT Media Lab, publicly provides this data.

Empirical evidence suggests that countries with higher ECI scores tend to achieve faster long-term economic growth (Hausmann & Hidalgo, 2009). Furthermore, the concept holds strategic significance in development policy by guiding countries toward more sophisticated products that are adjacent to their current productive capabilities.

Methodology

Research Strategy and Data Collection

The data for this study were collected exclusively from the Web of Science database. As a result, the analysis excludes Turkish-language articles indexed in DergiPark, theses in national repositories, and publications listed in Scopus.

Data Analysis

Various bibliometric analysis tools are used in the literature. This study employed VOSviewer (version 1.6.20.0) due to its powerful visualization capabilities. In addition to tabular output, the software enables mapping, graphical visualization, and multidimensional analysis. Developed by Nees Jan van Eck and Ludo Waltman (2010), VOSviewer facilitates literature mining and the visualization of bibliometric networks such as journals, authors, citations, co-authorships, articles, co-citations, and keyword co-occurrence.

Results and Discussion

The analysis conducted on May 16, 2025, identified 1,216 publications on economic complexity from 1976 to 2025. These include 1,108 journal articles, 74 book chapters, 74 conference papers, 54 early access articles, and 24 review articles. The thematic distribution is as follows: 403 in Economics, 228 in Environmental Science, 170 in Environmental Studies, 155 in Green and Sustainable Science & Technology, 131 in Management, 77 in Multidisciplinary Sciences, 76 in Energy & Fuels, 79 in Business, 70 in Development Studies, and 50 in Regional and Urban Planning.

In 2024 alone, 204 studies were published on the subject. As of June 2025, 89 new publications have already been recorded, indicating growing interest over the past five years. Citation trends also show a marked increase, beginning in 2011 and accelerating sharply in 2021. Both the number of publications and citations peaked in 2024.

The foundational study by Hausmann (2009) has received 1,588 citations to date and is considered a key reference in the field. The second most cited article is Pata (2021) with 412 citations, followed by Hartmann et al. (2017) with 397 citations.

Thematic citation analysis reveals that 577 of the publications (approximately 36%) are in the field of Economics. Other major subject areas include Environmental Science (228), Environmental Studies

(170), Green and Sustainable Science & Technology (155), Management (131), Multidisciplinary Sciences (79), Energy & Fuels (77), Business (76), Regional and Urban Planning (70), and Development Studies (55).

At the country level, China leads with 231 publications, followed by the United States (149), Italy (140),The UnitedKingdom (112), Turkey (76), Spain (67), Germany (67), Pakistan (63), and Brazil (56).

Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi
Open Access

Araştırma Makalesi / Research Article

Yeşil Stratejik Liderlik: Bir Ölçek Uyarlama Çalışması

Green Strategic Leadership: A Scale Adaptation Study

Bedirhan ELDEN[1]

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.332

Geliş/Received: 02/09/2025	Kabul/Accepted: 20/01/2026

Öz

Bu çalışmanın amacı, uluslararası literatürde geçerliliği kanıtlanmış olan Yeşil Stratejik Liderlik Ölçeği'ni Türkçeye uyarlamak ve Türkiye bağlamında psikometrik özelliklerini incelemektir. Küresel çevre sorunlarının artan etkisi, işletmelerin sürdürülebilirlik odaklı stratejik karar alma süreçlerinde çevreci liderlik biçimlerini ön plana çıkarmaktadır. Bu bağlamda, yeşil stratejik liderlik; liderlerin çevresel fırsat ve tehditleri öngörebilme, değişime uyum sağlayabilme ve çevresel bilgiyi örgüte entegre etme becerilerini kapsayan bütüncül bir liderlik yaklaşımıdır. Araştırma, ölçeğin dilsel eşdeğerliğinin sağlanması amacıyla ileri-geri çeviri yöntemi ile başlamış; ardından 211 üniversite çalışanından elde edilen veriler doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ve güvenilirlik testleriyle değerlendirilmiştir. Bulgular, ölçeğin üç boyutlu yapısının (yeşil öngörü, yeşil uyum, yeşil kavrama) Türkçe örneklemde geçerliliğini koruduğunu göstermiştir. Ölçek maddelerinin faktör yükleri 0.79–0.98 aralığında olup, Cronbach's Alpha değerleri 0.964–0.981 arasında bulunmuştur. Ayrıca Ortalama Varyans Açıklaması (AVE) değerlerinin 0.80'in üzerinde ve Heterotrait-Monotrait (HTMT) oranlarının 0.68'in altında olması, ölçeğin yakınsak ve ayırt edici geçerliliğini desteklemektedir. Sonuç olarak, Yeşil Stratejik Liderlik Ölçeği'nin Türkçe formunun hem teorik hem de uygulamalı araştırmalarda güvenilir ve geçerli bir ölçüm aracı olarak kullanılabileceği belirlenmiştir. Bu çalışma, Türkiye'de yeşil liderlik literatüründeki ölçek eksikliğini gidermekte, aynı zamanda işletmelerin çevresel sürdürülebilirlik stratejilerinde liderlik yetkinliklerini analiz etmeleri için pratik bir araç sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Yeşil stratejik liderlik, ölçek uyarlama, geçerlilik, güvenilirlik, sürdürülebilirlik.*

Abstract

The aim of this study is to adapt the Green Strategic Leadership Scale, which has been validated in the international literature, into Turkish and to examine its psychometric properties in the Turkish context. The growing impact of global environmental challenges has heightened the importance of leadership approaches that integrate sustainability into strategic decision-making processes. In this regard, green strategic leadership represents a holistic leadership perspective that encompasses leaders' abilities to anticipate environmental opportunities and threats, adapt to changes, and integrate environmental knowledge into organizations. The research began with a forward–backward translation process to ensure linguistic equivalence of the scale, followed by data collection from 211 university employees. The dataset was analyzed using confirmatory factor analysis (CFA) and reliability tests. The findings demonstrated that the three-dimensional structure of the scale (green foresight, green adaptive, and green absorptive capabilities) was preserved in the Turkish sample. Factor loadings ranged between 0.79 and 0.98, while Cronbach's alpha values were between 0.964 and 0.981. Additionally, average variance extracted (AVE) values exceeded 0.80, and Heterotrait-Monotrait (HTMT) ratios remained below 0.68, confirming both convergent and discriminant validity. Consequently, the Turkish version of the Green Strategic Leadership Scale was found to be a reliable and valid measurement instrument for both theoretical and practical research. This study addresses the lack of measurement tools in Turkey's green leadership literature and provides a practical instrument for organizations to evaluate leadership competencies in the context of environmental sustainability.

Keywords: *Green strategic leadership, scale adaptation, validity, reliability, sustainability*

[1] **Sorumlu Yazar/Corresponding Author**, Öğr. Gör. Dr., Kayseri Üniversitesi, Pınarbaşı MYO Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, Kayseri, Türkiye. E-mail adresi: bedirhanelden@kayseri.edu.tr

Önerilen Atıf/Sugestion Citation

Elden, B., (2026). Yeşil Stratejik Liderlik: Bir Ölçek Uyarlama Çalışması. *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi, 10(1),35-50.*

1. GİRİŞ

Küresel çevre sorunlarının giderek artan etkisi, işletmelerin sadece ekonomik performans değil, aynı zamanda çevresel sürdürülebilirlik bağlamında da sorumluluk üstlenmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, örgütsel düzeyde çevresel duyarlılığı stratejik karar alma süreçlerine entegre edebilen liderlik biçimleri giderek daha fazla önem kazanmaktadır. "Yeşil stratejik liderlik" (green strategic leadership), yöneticilerin çevresel fırsatları ve tehditleri uzun vadeli düşünerek değerlendirebilmesi, çevresel sürdürülebilirliği stratejik vizyonun bir parçası haline getirmesi ve örgütü bu yönde dönüştürebilme becerisi olarak tanımlanmaktadır (Khan vd., 2024). Bu liderlik biçimi, çevresel faktörleri kurumsal rekabet avantajı yaratma sürecine dahil etmesi açısından klasik stratejik liderlik yaklaşımlarından ayrışmaktadır.

Stratejik liderlik literatürü, liderlerin vizyonerlik, çeviklik ve uzun vadeli yönlendirme yeteneklerine odaklanırken, çevresel sürdürülebilirliğe ilişkin stratejik karar alma yeterlilikleri çoğunlukla ihmal edilmiştir (Ireland ve Hitt, 2005). Son yıllarda geliştirilen bazı kavramsal modeller, yeşil stratejik liderliği; yeşil öngörü yetkinliği, yeşil uyum yetkinliği ve yeşil kavrama yetkinliği olmak üzere üç temel alt boyutta ele alarak daha yapılandırılmış bir bakış açısı sunmaktadır (Khan vd., 2024). Bu model, liderlerin çevresel sinyalleri öngörebilme, çevresel değişime uyum sağlayabilme ve çevresel bilgi ve kaynakları etkin biçimde örgüte aktarabilme yeteneklerini kapsamaktadır. Ancak bu kuramsal çerçeveye rağmen, söz konusu yapının farklı kültürel bağlamlarda geçerliliğini test eden ölçek uyarlama çalışmalarının sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Özellikle Türkçeye uyarlanmış geçerli ve güvenilir bir "Yeşil Stratejik Liderlik Ölçeği" bulunmamaktadır.

Türkiye'de yeşil liderlik alanında yapılan çalışmaların büyük bölümü yeşil dönüştürücü liderlik ya da çevre odaklı liderlik biçimleriyle sınırlıdır. Bu çalışmalar çoğunlukla bireysel çalışan davranışlarını merkeze almakta; stratejik karar alma düzeyindeki liderlik kapasitesini ölçmeye dönük araçlar ise büyük ölçüde eksiktir (Kerse vd., 2021; Özbey, 2024; Yücebalkan, 2024). Bu durum, hem kavramsal modelin uygulamalı araştırmalarla desteklenmesini engellemekte hem de örgütsel düzeyde yeşil stratejik dönüşüm süreçlerinin liderlik boyutunun analiz edilmesini zorlaştırmaktadır. Ayrıca farklı sosyo-kültürel bağlamlarda ölçeklerin psikometrik özelliklerinin test edilmesi, kavramın evrenselliğini değerlendirme açısından da gereklidir (Huo vd., 2022). Literatürde sürdürülebilir liderlik, çevreci yönetişim ve yeşil organizasyonlar üzerine birçok çalışma bulunmasına rağmen (Egri ve Herman, 2000; Robertson ve Barling, 2013; Song ve Yu; 2018), yeşil stratejik liderliğin ölçülebilir ve geçerli bir kavram olarak değerlendirilmesine yönelik ölçek geliştirme ve uyarlama çalışmaları oldukça sınırlıdır. Türk işletmeleri için geliştirilecek uyarlanmış bir ölçek, stratejik liderlerin çevresel sürdürülebilirlik kapasitesini ölçmede pratik bir araç sunacak, aynı zamanda akademik alana katkı sağlayacaktır.

Yeşil liderlik alanında yapılan kapsamlı bibliyometrik çalışmalar, son yıllarda bu terminolojinin hızla yayıldığını fakat özellikle "yeşil stratejik liderlik" kavramının ölçüm temelli ampirik araştırmaların sayıca çok kısıtlı olduğunu ortaya koymaktadır (Khan vd., 2024; Omar, 2024). Zhong ve ark. (2023), Web of Science üzerinden 846 makale analiz etmiş, çalışanların yeşil davranışlarına odaklanıldığını, fakat liderlik yapılarının gelişimi çalışmalarının eksik olduğunu ifade etmişlerdir. Bu çalışmanın temel amacı, uluslararası literatürde geçerliliği test edilmiş olan Yeşil Stratejik Liderlik Ölçeği'ni Türkçeye uyarlamak ve Türkiye bağlamında geçerlik ve güvenirlik analizlerini yaparak bu alandaki ölçek eksikliğini gidermektir. Çalışma kapsamında öncelikle ölçeğin dilsel eşdeğerliği sağlanacak, ardından doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yoluyla yapısal geçerliği test edilecektir. Ayrıca güvenirlik analizleri (Cronbach's Alpha ve kompozit güvenirlik katsayıları) ile ölçeğin iç tutarlılığı yapısal eşitlik modeli ile değerlendirilecektir. Çalışmanın özgün katkısı, Türkiye bağlamında henüz ölçülmemiş bir kavramı sistematik biçimde ölçebilir hale getirmesi ve bu sayede işletmelerin çevresel liderlik yetkinliklerini bilimsel verilerle analiz edebilmesine imkân tanımasıdır.

Bu çalışma aynı zamanda stratejik liderlik kuramının doğal kaynak temelli bakış açısıyla yeniden yorumlanmasını sağlamaktadır. Teorik düzeyde, kaynak temelli görüşe (RBV) dayalı olarak stratejik kaynakların çevresel sürdürülebilirlikle nasıl bütünleştirilebileceği sorusuna liderlik odaklı bir açıklama getirilmekte, böylece klasik stratejik liderlik çerçevelerine çevreci bir boyut kazandırılmaktadır (Barney, 1991). Literatürdeki bu kuramsal boşluğu doldurmak üzere tasarlanan araştırma modeli, hem liderlik hem de sürdürülebilirlik alanındaki çalışmalara teorik katkı sunmaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Küreselleşmenin hız kazanmasıyla birlikte rekabet ortamı ulusal sınırların dışına taşarak uluslararası bir boyut kazanmış, teknolojik gelişmelerin de etkisiyle işletmeler daha karmaşık ve belirsiz çevre koşullarıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu durum, liderleri yalnızca mevcut koşulları yönetmekle değil, aynı zamanda geleceğe dönük stratejik yaklaşımlar geliştirmekle de sorumlu kılmıştır (Eren, 2000). Stratejik liderler; çevrede meydana gelen değişimlere duyarlılık gösteren, bu değişimlere uyum sağlayabilen, yeniliğe açık, esnek düşünebilen ve etkili karar alma ve problem çözme becerilerine sahip bireyler olarak tanımlanmaktadır (Barutçugil, 2013). Bununla birlikte, stratejik liderlik aynı zamanda geleceği öngörebilme, vizyon geliştirme ve çalışanları güçlendirme becerilerini de içeren bütüncül bir liderlik yaklaşımını ifade etmektedir (Ülgen ve Mirze, 2018).

"Yeşil" kavramı, özellikle çevre politikalarının oluşturulması ve uygulanması süreçlerinde önemli bir terim olarak öne çıkmaktadır (Uslu ve Kedikli, 2017). Bu kavram, genel anlamıyla çevreye duyarlı tutum ve uygulamaları ifade etmekte olup, çoğunlukla çevre dostu veya ekolojik açıdan faydalı faaliyetler kapsamında değerlendirilmektedir. Yeşil yaklaşımlar; doğal çevrenin korunması, ekosistemlerin sürdürülebilirliğinin sağlanması ve kaynakların verimli kullanımını temel alan çeşitli davranış biçimlerini kapsamaktadır. Bu tür uygulamalar arasında, bireysel araç kullanımı yerine toplu taşımanın tercih edilmesi, kullanılmayan elektrikli cihazların kapatılması, geri dönüştürülebilir ürünlerin seçilmesi, etkili atık yönetimi anlayışının benimsenmesi ve enerji tasarrufuna yönelik alışkanlıkların geliştirilmesi yer almaktadır (Kerse, vd., 2021).

Günümüzde olduğu kadar gelecekte de çevresel, ekonomik ve toplumsal sürdürülebilirlik açısından stratejik bir öneme sahip olan yeşil inovasyon, çevre dostu ve sürdürülebilir uygulamaların geliştirilmesi sürecinde kilit bir rol üstlenmektedir. Yeşil inovasyon; çevresel problemlere çözüm üretmeyi amaçlayan yaratıcı ve yenilikçi yöntemlerin bütününü kapsamakta, bu kapsamda özellikle teknolojik gelişmeler aracılığıyla çevresel etkilerin azaltılmasını hedeflemektedir. Söz konusu yenilikler; enerji tasarrufu sağlayan sistemlerin geliştirilmesi, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı, çevreyle uyumlu ürün tasarımları ve sürdürülebilir üretim tekniklerinin benimsenmesi gibi çeşitli alanlarda kendini göstermektedir (Bal ve Kazan, 2023). Bu gelişmeler ışığında işletme liderlerinin yeşil konulara ve örgütsel değişim süreçlerine olan ilgi ve gereklilikleri artmıştır. Günümüz liderleri, sadece ekonomik çıktılara odaklanmakla kalmayıp, aynı zamanda çevre dostu yaklaşımlar geliştirmekle de sorumludurlar. Bu kapsamda, liderlerin çevresel konulara yönelmeleri; çevresel bilinç, etik sorumluluk, regülasyon baskısı ve paydaş beklentileri gibi çok boyutlu faktörlere dayanmaktadır (Saleem vd., 2020; Zehir ve Özgül, 2021). Liderlerin yeşil konulara yönelmesini sağlayan bir diğer önemli etken, sürdürülebilir rekabet avantajı elde etme hedefidir. Bu bağlamda, yeşil dönüştürücü liderlik yaklaşımı, liderlerin çevresel vizyon geliştirmesini, çalışanları çevresel hedeflere motive etmesini ve örgütsel yapıyı çevreye duyarlı biçimde yeniden yapılandırmasını teşvik etmektedir (Ozgul, 2022). Sorumlu liderlik ve hizmetkâr liderlik gibi etik temelli liderlik stillerinin de örgütsel düzeyde çevresel performansa katkı sunduğu görülmektedir. Örneğin Huo, Safdar ve Akhtar (2022) yaptıkları çalışmada, sorumlu liderliğin bilgi paylaşımı ve lider-üye etkileşimi yoluyla yeşil inovasyonu desteklediğini ortaya koymuştur. Benzer biçimde Hou, Gai ve An (2023), çevresel konulara duyarlı hizmetkâr liderliğin, çalışanların yeşil yaratıcılığını artırdığını ve bunun da örgütün çevre performansına olumlu katkı sunduğunu tespit etmiştir. Bu bulgular, liderlerin çevreci yönelimlerinin yalnızca bireysel tutum değil, aynı zamanda örgütsel öğrenme, yaratıcılık ve iş birliği süreçleri üzerinden inşa edildiğini göstermektedir.

Yeşil stratejik liderlik kavramı, sürdürülebilir kalkınma amaçlarının kurumsal liderlik çerçevesine entegre edilmesiyle ortaya çıkmış bir liderlik biçimidir. Bu kavramın doğuşu, sürdürülebilir liderlik anlayışından evrilmiş, stratejik liderlik ve yeşil dönüşüm odaklı liderlik yaklaşımlarının liderlik literatüründe yeni bir sentez oluşturmayı hedeflemiştir (Liao, 2022; Zhong vd., 2023). Zhong ve arkadaşlarının (2023) sistematik derleme çalışması, yeşil liderliğin tanımını şöyle ifade etmektedir: "-organizasyonel karar alma süreçlerinde çevresel sürdürülebilirlik ve sorumluluğun ön planda tutulduğu liderlik biçimi" (Zhong vd., 2023). Bu bağlamda yeşil stratejik liderlik, yalnızca bireysel tutum değil; politikalar, stratejik planlama ve kurumsal kültür düzeyinde çevreci yönelimleri teşvik eden üst düzey liderlik yetkinliklerini içerir.

Yeşil stratejik liderlik (YSL), çevresel sürdürülebilirlik hedeflerini stratejik yönetim süreçleriyle bütünleştiren liderlik biçimi olarak tanımlanmaktadır. Bu liderlik anlayışı, yöneticilerin çevreyle ilgili uzun vadeli öngörüler geliştirmelerini, dış çevreden gelen çevresel bilgileri örgütsel düzeye entegre etmelerini ve çevresel değişimlere hızlı ve etkili şekilde uyum sağlamalarını içermektedir. Khan ve arkadaşları (2024), yeşil stratejik liderliği; yeşil öngörü yetkinliği (green foresight capability), yeşil uyum yetkinliği (green adaptive capability) ve yeşil kavrama yetkinliği (green absorptive capability) olmak üzere üç temel boyutta ele alarak, liderlerin çevresel fırsatları tanımlama, stratejik cevaplar üretme ve çevre dostu bilgi ve uygulamaları kuruma adapte etme kapasiteleriyle ilişkilendirmektedir. Bu çerçevede yeşil stratejik liderlik, sadece bireysel bir lider davranışı değil, aynı zamanda kurumların çevresel sürdürülebilirlik stratejilerini yönlendiren üst düzey bir liderlik yetkinliği olarak değerlendirilmektedir (Khan vd., 2024).

Öngörü yetkinliği, kriz dönemlerinde ekolojik performansı ve uzun vadeli rekabet gücünü artırmak için finansal fırsatlardan yararlanmayı içerir (Hart, 1995). Yeşil öngörü yeteneği, yönetsel süreçlerde çevresel duyarlılığı merkeze alarak hem mevcut hem de gelecekte ortaya çıkabilecek ihtiyaçlara yönelik en uygun stratejileri geliştirme becerisi olarak değerlendirilmektedir (Paliokaitė vd., 2015). Bu yetkinlik, iki temel boyutta ele alınmaktadır: “yeşil çerçeveleme” ve “yeşil sınama”. Yeşil çerçeveleme, yöneticilerin doğal çevrenin gereklerine uyum sağlayarak yönetim tarzlarını dönüştürebilme kapasitesini ifade ederken; yeşil sınama ise çevreci eğilimlerdeki değişimleri etkin bir biçimde analiz edip bu değişimlere karşı uygun yanıtlar geliştirme yetisini kapsamaktadır (Laan ve Erwee, 2012; Rhisiart vd., 2015; Khan vd., 2024).

Sürdürülebilirliğe yönelik toplumsal ve kurumsal duyarlılığın artmasıyla birlikte, çevresel açıdan sorumlu ve etkin bir biçimde yeni teknolojik gelişmeleri ve pazar fırsatlarını algılayıp değerlendirme becerisini tanımlayan "yeşil uyum yetkinliği" kavramı ortaya çıkmıştır (Staber ve Sydow, 2002). Uyum yetkinliği, baskı altında sakinliğini korumayı, çevresel zararlara etkili bir şekilde yanıt vermeyi ve yeşil fırsatları değerlendirmeyi içerir (Khan vd., 2024). Bu yetkinlik sayesinde işletmeler, çevresel dinamiklere hızla uyum sağlayarak yeni iş olanaklarını tespit edebilir ve karşılaştıkları çevresel sorunlara çözüm üretme kapasitelerini artırabilir (Wang vd., 2015). Yeşil uyum yeteneği, temelde üç ana unsur etrafında şekillenmektedir: çevresel duyarlılığa sahip yönetim yaklaşımlarını içeren "yeşil yönetim sistemi", sürdürülebilirlik odaklı tüketici eğilimlerine odaklanan "yeşil pazar", ve çevre dostu yenilikçi uygulamaları kapsayan "yeşil teknoloji" (Akgün vd., 2012; Khan vd., 2024).

Yeşil kavrama yetkinliği, örgütsel öğrenmeyi ve finansal başarıyı artırır (Dzhengiz ve Niesten, 2020). Yeşil kavrama yetkinliği, yeşil stratejik liderliğin öğrenmeye dayalı temel bileşenlerinden biri olarak değerlendirilmektedir ve bu yetkinlik farklı aşamaları kapsamaktadır: yeşil bilgi edinimi ve yeşil dönüşüm (Khan vd., 2024). Yeşil bilgi edinimi, çevresel konularla ilgili dış kaynaklı bilgilerin kuruma kazandırılması sürecini ifade ederken; bilgiyi özümseme aşaması, bu bilgilerin organizasyon içerisindeki bireyler arasında paylaşılması ve işlenmesi sürecine işaret eder (Zahra ve George, 2002; Cooper ve Molla, 2014). Öte yandan, yeşil dönüşüm, elde edilen bilgilerin tüm örgüt geneline yayılmasıyla ilgilidir. Bu süreci takip eden "yeşil bilgi kullanımı" ise edinilen çevreci bilgilerin kurumsal süreçlerde, ürün geliştirmede veya hizmet sunumunda somut faydalar yaratacak şekilde uygulanmasını içermektedir (Kurucz vd., 2017; Ren vd., 2021).

İşletmelerin yeşil stratejik liderliğin (YSL) üç temel alt yetkinliğini etkin biçimde benimsemeleri, yalnızca uzun vadeli kurumsal büyümeyi desteklemekle kalmayıp, aynı zamanda çevresel sorumluluk anlayışını geliştirmelerine ve tüm paydaşların çıkarlarını dengeli şekilde gözetmelerine katkı sunmaktadır (Donald, 2009; Lin ve Chen, 2017). Öte yandan, sürdürülebilir kalkınma, ürün yaşam döngüsü yönetimi ve çevresel kirliliğin önlenmesi gibi temel unsurların hızlı ve bilinçli bir şekilde benimsenmesi, işletmelerin çevresel zorluklara verecekleri stratejik yanıtları daha iyi kavramalarına ve yönlendirmelerine olanak tanımaktadır (Schaltegger vd., 2019). Literatürde yer alan çalışmalar, çevreci liderlik pratiklerinin ve yeşil organizasyonel kabiliyetlerin; çevresel inovasyon süreçleri, çevresel performans düzeyleri ve uzun vadeli rekabet üstünlüğü gibi unsurlar üzerinde belirgin etkiler yarattığını ortaya koymaktadır (AlNuaimi vd., 2021; Chen ve Chang, 2013; Li vd., 2020). Liderliğin stratejik işlevi ve YSL' nin çok katmanlı yapısı göz önünde bulundurulduğunda, bu liderlik biçiminin çevre odaklı yenilikçi girişimleri destekleyerek işletmenin çevre performansını iyileştirmesi muhtemeldir. YSL’ye sahip liderler, örgüt içerisinde yeşil bir vizyon geliştirip bu vizyonu çalışanlara etkili şekilde aktararak,

çevresel problemlere çözüm sunan yaratıcı fikirlerin gelişmesini sağlayabilir. Bunun yanında, yeşil örgüt kültürünü inşa ederek gerekli kaynakları temin etmeleri sayesinde çevre dostu teknolojilerin ve süreçlerin benimsenmesini kolaylaştırabilirler (Khan vd., 2024).

3. YÖNTEM

3.1. Araştırma Modeli

Bu araştırma, ölçek uyarlama çalışması niteliğindedir. Çalışmada, daha önce geliştirilmiş olan Yeşil Stratejik Liderlik Ölçeği'nin Türkçeye uyarlanması, geçerlilik ve güvenirlik analizlerinin yapılması amaçlanmıştır. Araştırma, metodolojik bir tarama modeli kapsamında yürütülmüştür.

3.2. Çalışma Grubu

Örneklemi, Kayseri ilindeki üniversiteler bünyesinde görev yapan akademik ve idari personel oluşturmaktadır. Araştırmada örneklem, bu evren içerisinden uygun (olasılıksız) örnekleme yöntemlerinden gönüllü katılım esasına göre belirlenmiştir. Veriler, çevrim içi ortamda hazırlanmış yapılandırılmış anket formu aracılığıyla Google Forms üzerinden toplanmıştır. Katılımcılara e-posta ve çevrim içi iletişim kanalları yoluyla ulaşılarak anket formuna erişimleri sağlanmıştır. Anketi toplamda 217 kişi tamamlamış; ancak bazı yanıtların yeterince dikkatli doldurulmadığı tespit edilmiş ve bu tür veriler çalışma dışında bırakılmıştır. Bu doğrultuda analizler, 211 geçerli anket formu üzerinden gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bilgiler Tablo 1'de sunulmaktadır.

Tablo 1: Demografik bilgiler

Değişken	Kategori	f	%
Görev Türü	Akademik Personel	112	53,1
	İdari Personel	99	46,9
Yaş	20–29	52	24,6
	30–39	61	28,9
	40–49	54	25,6
	50 ve üzeri	44	20,9
Eğitim Durumu	Ön Lisans	10	4,7
	Lisans	56	26,5
	Yüksek Lisans	89	42,2
	Doktora	56	26,5
İşletme Tecrübesi	1–5 yıl	54	25,6
	6–10 yıl	71	33,6
	11–15 yıl	56	26,5
	16 yıl ve üzeri	30	14,2
Sektör Tecrübesi	1–5 yıl	43	20,4
	6–10 yıl	65	30,8
	11–15 yıl	60	28,4
	16 yıl ve üzeri	43	20,4

Araştırmaya toplamda 211 üniversite çalışanı katılmıştır. Katılımcıların %53,1'i (112 kişi) akademik personelden, %46,9'u (99 kişi) ise idari personelden oluşmaktadır. Katılımcıların yaş dağılımı incelendiğinde, %24,6'sı (52 kişi) 20–29 yaş, %28,9'u (61 kişi) 30–39 yaş, %25,6'sı (54 kişi) 40–49 yaş ve %20,9'u (44 kişi) ise 50 yaş ve üzeri yaş grubundadır. Eğitim düzeyine göre değerlendirildiğinde, katılımcıların %4,7'si (10 kişi) ön lisans, %26,5'i (56 kişi) lisans, %42,2'si (89 kişi) yüksek lisans ve %26,5'i (56 kişi) doktora mezunudur. Bu dağılım, araştırmaya katılan personelin büyük ölçüde lisansüstü eğitim düzeyine sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Katılımcıların işletme deneyimlerine bakıldığında, %25,6'sı (54 kişi) 1–5 yıl, %33,6'sı (71 kişi) 6–10 yıl, %26,5'i (56 kişi) 11–15 yıl ve %14,2'si (30 kişi) 16 yıl ve üzeri işletme tecrübesine sahiptir. Sektörel deneyim açısından ise, %20,4'ü (43 kişi) 1–5 yıl, %30,8'i (65 kişi) 6–10 yıl, %28,4'ü (60 kişi) 11–15 yıl ve %20,4'ü (43 kişi) 16 yıl ve üzeri sektörel deneyime sahiptir. Bu durum, katılımcıların sektördeki deneyim düzeyinin genellikle işletme içi tecrübeden daha yüksek olduğunu ve iş gücü çeşitliliğinin dengeli bir yapı arz ettiğini göstermektedir.

3.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak Yeşil Stratejik Liderlik Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek, orijinal formunda 31 maddeden ve üç boyuttan (yeşil öngörü, yeşil uyum, yeşil kavrama) oluşmaktadır. Araştırmaya başlamadan önce, ölçeğin geliştirildiği kaynak çalışmanın (Khan vd., 2024) sorumlu yazarı olan Dr. Eijaz Ahmed Khan ile ölçeğin Türkçeye uyarlanmasına yönelik gerekli iletişim kurulmuştur. Literatürde, araştırmacılar ölçeklerin hedef dile uyarlanmasında genellikle geri çeviri gibi çeşitli çeviri tekniklerine başvurmaktadır (Wu vd., 2021). Bu yöntemler, ölçeğin orijinal kavramsal içeriğinin korunmasına yardımcı olmakta ve aynı zamanda kültürel bağlamla uyumluluğunu sağlamaktadır (Yasin vd., 2020). Bu çerçevede, yeşil stratejik liderlik ölçeğinin özgün İngilizce formu önce Türkçeye, ardından da Türkçeden tekrar İngilizceye çevrilmiştir. Bu çeviri süreci, iki yeminli tercüman ile her iki dile hâkim iki akademisyen tarafından yürütülmüştür. Çeviriler sonucunda elde edilen metinler karşılaştırılmış, anlam farklılıkları gözden geçirilerek ortak bir Türkçe form oluşturulmuştur. Hazırlanan metin, Türk Dili ve Edebiyatı alanında uzman bir öğretmene iletilmiş ve ifadelere ilişkin dilsel uygunluk değerlendirmesi alınmıştır. Uzmanın geri bildirimleri doğrultusunda ölçeğin son hali şekillendirilmiştir. Ölçekte beşli Likert tipi derecelendirme kullanılmış ve orijinal ölçeğin derecelendirme tipi korunmuştur (1=Kesinlikle Katılmıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum).

3.4. Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında elde edilen verilerin analizinde Jamovi 2.6.44 istatistiksel yazılımı kullanılmıştır. Öncelikle ölçeğin yapı geçerliliğini test etmek amacıyla Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılmıştır. Ölçeğin güvenilirliğini belirlemek üzere Cronbach's Alpha katsayıları, Bileşik Güvenirlik (CR) ve Ortalama Varyans Açıklaması (AVE) değerleri hesaplanmıştır. Ayırt edici geçerlilik için Heterotrait-Monotrait (HTMT) oranı incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar, ölçeğin üç boyutlu yapısının Türkçe formda da doğrulandığını göstermektedir.

3.5. Etik Kurul Onayı

Bu araştırmanın kavramsal çerçevesinin hazırlanması, veri toplama araçlarının uygulanması, verilerin toplanması, verilerin analizi ve yorumlanması aşamalarının tamamında etik kurallara uygun hareket edilmiştir. Karşılaşılacak tüm etik ihlallerde ANKAD Yayın Kurulu'nun hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır. Tüm sorumluluk yazarlara aittir. Bu çalışmanın ANKAD dışında herhangi bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiş olduğunu taahhüt ederim. Yapılan bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Araştırma için Kayseri Üniversitesi'nin Etik Kurulu'nun 08.08.2024 tarihli toplantısında 113/2024 numaralı kararı ile etik kurul izni alınmıştır.

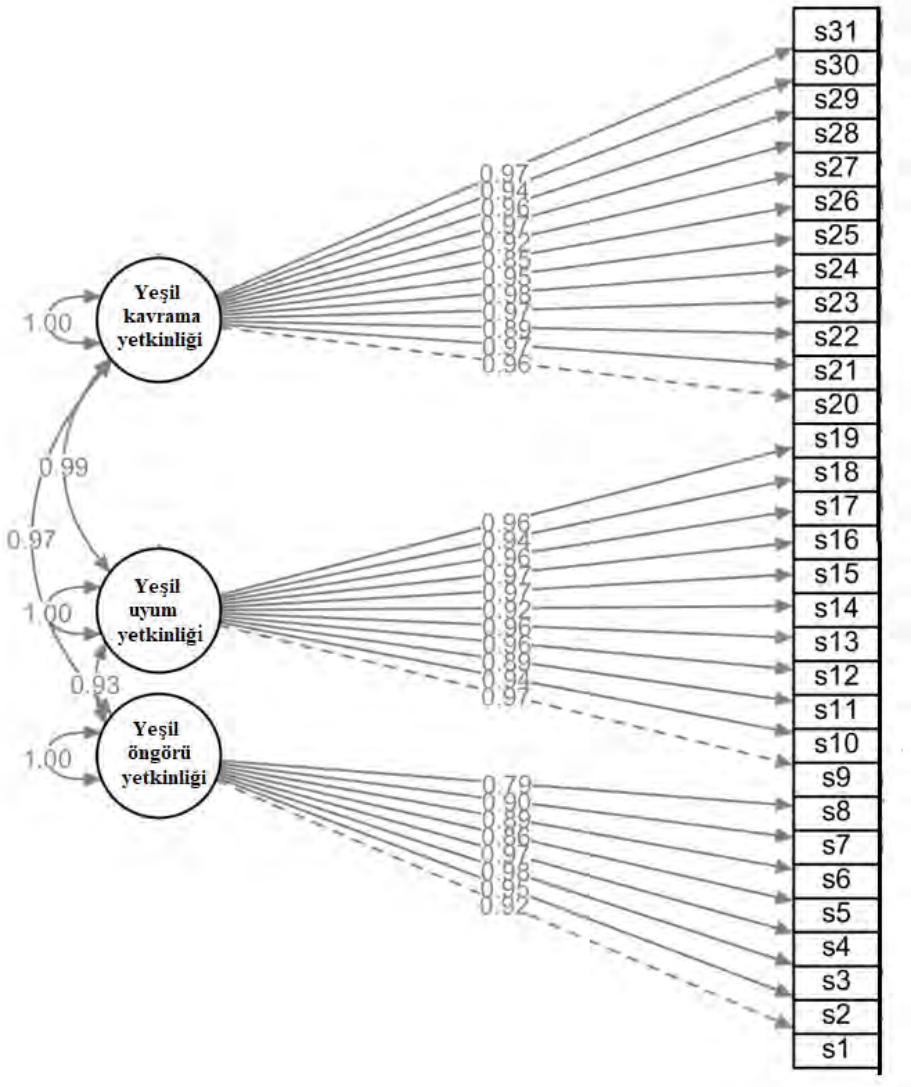
4. BULGULAR

Yeşil stratejik liderlik ölçeği kanıtsal, onaya dayalı ve deneyime dayalı çevrim içi etki olmak üzere üç faktör ve 31 maddeden oluşmaktadır. Bu boyutlar yeşil öngörü yetkinliği (1-8. sorular, 8 madde), yeşil uyum yetkinliği (9-19. sorular, 11 madde) ve yeşil kavrama yetkinliği (20-31. sorular, 12 madde) Katılımcılar 31 maddeyi 5=Kesinlikle Katılıyorum, 4=Katılıyorum, 3=Kararsızım, 2=Katılmıyorum ve 1=Kesinlikle Katılmıyorum arasında değişen orijinal ölçekte olduğu gibi 5'li Likert ölçeğinde değerlendirmiştir. Doğrulayıcı faktör analizine geçilmeden önce, veri setinin faktör analizine uygunluğunu değerlendirmek amacıyla Kaiser–Meyer–Olkin (KMO) Örnekleme Yeterliliği Ölçümü ve Bartlett Küresellik Testi uygulanmıştır. Analiz sonucunda KMO değeri 0,94 olarak bulunmuştur. Bu değer, Kaiser (1974) ve Hair ve arkadaşları (2021) tarafından önerilen 0,60 eşik değerinin oldukça üzerinde olup, örneklemin faktör analizi için mükemmel düzeyde uygun olduğunu göstermektedir. Bartlett Küresellik Testi sonuçları da istatistiksel olarak anlamlıdır ($\chi^2 = 6843,27$; sd = 465; $p < 0,001$). Bu bulgular doğrultusunda doğrulayıcı faktör analizine devam edilmiştir.

Tablo 2. Kaiser–Meyer–Olkin (KMO) ve Bartlett Küresellik Testi Sonuçları

Test	Değer
Kaiser–Meyer–Olkin (KMO)	**0,94**
Bartlett Küresellik Testi χ^2	**6843,27**
Serbestlik Derecesi (sd)	**465**
p	**< 0,001**

Maddeler ile faktörler arasındaki ilişkiler, özgün ölçekte önerildiği şekilde tanımlanmış ve uygunlukları yol diyagramı incelenerek analiz edilmiştir. Şekil 1'de görüldüğü üzere, analiz kapsamındaki yolların tamamı $p < 0.05$ düzeyinde istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur. Çalışmadaki her bir değişkenin belirli bir faktörle korelasyon derecesini bir başka deyişle her bir değişkenin belirli bir faktöre ne kadar iyi yüklendiğini gözlemlemek için faktör yükleri incelenmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi modeli Şekil 1'de gösterilmektedir.

Şekil 1. Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Ölçek maddelerinin faktör yükleri Tablo 3'de verilmektedir;

Tablo 3: Faktör yükleri

	Yeşil öngörü yetkinliği	Yeşil uyum yetkinliği	Yeşil kavrama yetkinliği
YÖY1	0,92		
YÖY2	0,95		
YÖY3	0,98		
YÖY4	0,97		
YÖY5	0,86		
YÖY6	0,89		
YÖY7	0,90		
YÖY8	0,79		
YUY9		0,97	
YUY10		0,94	
YUY11		0,89	
YUY12		0,96	
YUY13		0,96	
YUY14		0,92	
YUY15		0,97	
YUY16		0,97	
YUY17		0,96	
YUY18		0,94	
YUY19		0,96	
YKY20			0,96
YKY21			0,97
YKY22			0,89
YKY23			0,97
YKY24			0,98
YKY25			0,95
YKY26			0,85
YKY27			0,92
YKY28			0,97
YKY29			0,96
YKY30			0,94
YKY31			0,97

DFA sonucunda üç boyutlu modelin veriyle iyi düzeyde uyum sağladığı tespit edilmiştir. Uyum indeksleri incelendiğinde, χ^2=812,46, sd=428, χ^2/sd=1,90 olarak bulunmuş olup, bu değer önerilen 3'ün altında olma kriterini karşılamaktadır (Kline, 2016). Ayrıca yaklaşık hata kareler ortalamasının karekökü (RMSEA)=0,065 (90% GA=0,058–0,072) değeri, Hu ve Bentler'in (1999) belirttiği <0.08 eşik değerine göre kabul edilebilir düzeyde, standartlaştırılmış hata kareler ortalamasının karekökü (SRMR)=0,048 değeri ise <0,05 standardına göre mükemmel uyum göstermektedir (Byrne, 2016). Karşılaştırmalı uyum indeksleri incelendiğinde, Comparative Fit Index (CFI)=0,961 ve Tucker–Lewis Index (TLI)=0,955 değerleri literatürde yaygın biçimde kabul gören 0,90'ın (Bentler, 1990) üzerinde olup, Hair, Black, Babin ve Anderson (2021) tarafından önerilen 0,95 sınırına oldukça yakın sonuçlar vermiştir. Bununla birlikte, faktör yüklerinin tamamının 0,79–0,98 aralığında olması, maddelerin temsil ettikleri boyutları oldukça güçlü biçimde yansıttığını göstermekte ve yakınsak geçerliliğin sağlandığını doğrulamaktadır (Fornell ve Larcker, 1981). Sonuçlar, literatürde ölçek uyarlama çalışmalarında önerilen geçerlilik kriterleriyle (Hu ve Bentler, 1999; Kline, 2016; Hair vd., 2021) tutarlıdır. Bu bulgular Yeşil Stratejik Liderlik Ölçeği'nin Türkçe formunun güvenilir ve geçerli bir ölçüm aracı olarak kullanılabileceğini desteklemektedir. Güvenilirlik değerleri Tablo 4'de sunulmaktadır.

Tablo 4. Güvenilirlik Değerleri

Boyut	Cronbach's α	Bileşik Güvenilirlik (CR)
Yeşil Öngörü Yetkinliği (YÖY)	0,964	0,965
Yeşil Uyum Yetkinliği (YUY)	0,979	0,980
Yeşil Kavrama Yetkinliği (YKY)	0,981	0,982

Cronbach's Alpha ve Bileşik Güvenilirlik değerlerinin tamamı 0,95'in üzerinde çıkmıştır. Bu durum, ölçeğin boyutlarının son derece yüksek düzeyde iç tutarlılığa sahip olduğunu göstermektedir (Nunnally ve Bernstein, 1994; Hair vd., 2021). AVE değerlerinin de 0,80'in üzerinde olması, ölçek maddelerinin ilgili boyutları yeterli düzeyde açıkladığını ve güçlü bir yakınsak geçerliliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Fornell ve Larcker, 1981). Yapı geçerliliği analiz değerleri Tablo 5'de sunulmaktadır.

Tablo 5. Güvenilirlik Değerleri Yapı Geçerliliği Analizi (AVE ve HTMT değerleri)

Boyut	Ortalama Varyans Açıklaması (AVE)	YÖY	YUY	YKY
Yeşil Öngörü Yetkinliği (YÖY)	0,822	—	0,64	0,59
Yeşil Uyum Yetkinliği (YUY)	0,863	0,64	—	0,68
Yeşil Kavrama Yetkinliği (YKY)	0,865	0,59	0,68	—

HTMT değerleri 0,59–0,68 aralığında olup, önerilen 0,90 (Gold, 2001) sınırlarının altındadır. Bu sonuç, YSL ölçeğinin alt boyutları arasında ayırt edici geçerliliğin sağlandığını göstermektedir. Yani her bir alt boyut (öngörü, uyum, kavrama) birbirleriyle ilişkili olmakla birlikte, kuramsal olarak ayrı yapıları temsil etmektedir.

Yapılan güvenilirlik analizleri sonucunda, Yeşil Stratejik Liderlik Ölçeği'nin üç alt boyutunda da çok yüksek düzeyde iç tutarlılık olduğu belirlenmiştir. Cronbach's Alpha değerleri 0,964 ile 0,981 arasında, CR değerleri 0,965 ile 0,982 arasında değişmekte olup, her iki katsayının da literatürde önerilen 0.70 eşik değerinin (Hair vd., 2021) çok üzerinde olduğu görülmüştür. Ayrıca tüm boyutlarda AVE değerleri 0,80'in üzerinde bulunmuş ve bu sonuçlar, ölçeğin yakınsak geçerliliğini güçlü biçimde desteklemiştir (Fornell ve Larcker, 1981).

Yapı geçerliliği kapsamında incelenen HTMT oranları ise 0,59 ile 0,68 aralığında elde edilmiştir. Bu değerler, Henseler, Ringle ve Sarstedt'in (2015) belirttiği 0,85 kriterinin altında kalarak, ölçeğin alt boyutları arasında ayırt edici geçerliliğin sağlandığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, ölçeğin Türkçe formunun hem güvenilirlik hem de geçerlilik bakımından güçlü psikometrik özelliklere sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

5. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, uluslararası literatürde geçerliliği test edilmiş olan Dr. Eijaz Ahmed Khan ve arkadaşlarının (2024) geliştirdiği Yeşil Stratejik Liderlik Ölçeği'nin Türkçeye uyarlanması ve Türkiye bağlamında psikometrik özelliklerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda yürütülen dilsel eşdeğerlik, doğrulayıcı faktör analizi ve güvenilirlik testleri sonucunda, ölçeğin Türkçe formunun geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olduğu belirlenmiştir. Analiz bulguları, üç faktörlü yapının (yeşil öngörü, yeşil uyum ve yeşil kavrama) Türkçe örneklemde de korunabildiğini ve ölçeğin yüksek iç tutarlılığa sahip olduğunu göstermiştir. Böylelikle, Yeşil Stratejik Liderlik kavramı Türk iş hayatı bağlamında ölçülebilir hale getirilmiş ve literatürdeki önemli bir boşluk çalışılmıştır.

Bu çalışma, Yeşil Stratejik Liderlik (YSL) ölçeğinin Türkçeye uyarlanmasını gerçekleştirerek alana hem teorik hem de pratik katkı sağlamaktadır. Araştırmada temel olarak şu sorulara yanıt aranmıştır: (1) Yeşil Stratejik Liderlik ölçeği Türkçeye uyarlanabilir ve yapı geçerli midir? (2) Ölçek güvenilirlik açısından yeterli midir? (3) Ölçeğin alt boyutları, örgütsel bağlamda stratejik liderlik çıktıları ile uyumlu mudur? Bulgular, ölçeğin Türkçe formunun güçlü bir yapı geçerliliği ve güvenilirlik sunduğunu ortaya koymaktadır. Doğrulayıcı faktör analizi sonuçları, modelin iyi düzeyde uyum sağladığını göstermiş;

yüksek faktör yükleri ve güvenilirlik katsayıları ise ölçeğin akademik araştırmalarda kullanılabilecek nitelikte olduğunu kanıtlamaktadır.

Çalışma bulguları, literatürdeki benzer ölçek uyarlama araştırmaları ile karşılaştırıldığında tutarlı sonuçlar ortaya koymaktadır. Örneğin, Karakuş ve Erdirençelebi'nin (2025) Yeşil Bilgi Yönetimi ölçeği uyarlama çalışmasında DFA ve güvenilirlik analizleri güçlü sonuçlar vermiş ve ölçeğin örgütsel performansla anlamlı ilişkiler sunduğu rapor edilmiştir. Benzer şekilde, Wang ve diğerlerinin (2023) geliştirdiği "Executive Green Leadership" ölçeği, liderliğin çevresel duyarlılık ve stratejik yönelim boyutlarını ölçmede geçerli bir araç olarak önerilmiştir. Ayrıca Mısır'da yürütülen bir başka araştırmada, YSL yeterliliklerinin (öngörü, uyum, kavrama) hem çevresel hem de sosyal performansı artırdığı, yeşil örgüt kültürünün ise bu ilişkilerde düzenleyici rol oynadığı belirlenmiştir (Omar, 2024). Bu çalışma, söz konusu araştırmalardan farklı olarak, ölçeğin Türk bağlamındaki geçerliliğini kapsamlı bir şekilde sınayarak literatüre özgün bir katkı sağlamaktadır.

Teorik açıdan, bu çalışma yeşil stratejik liderliğin ölçülebilir bir kavramsal yapı olarak ele alınabileceğini ortaya koymakta ve böylelikle literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Elde edilen bulgular, ölçeğin üç temel boyutunun (yeşil öngörü, yeşil uyum ve yeşil kavrama) stratejik liderlik davranışlarının çevresel sürdürülebilirlik bağlamında kritik bileşenler olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, sürdürülebilirlik ve liderlik kuramlarının kesişim alanında yeni kuramsal tartışmaların geliştirilmesine imkân tanımakta; özellikle kaynak temelli görüşün çevresel sürdürülebilirlik perspektifiyle bütünleştirilmesine teorik bir katkı sunmaktadır.

İş dünyası için bu çalışma pratik açıdan değerlendirildiğinde, çalışmanın ölçeği kurumların liderlik geliştirme ve sürdürülebilirlik stratejilerinde önemli bir araç olarak kullanılabilir. İşletmeler, liderlerinin çevresel vizyon geliştirme, değişime uyum sağlama ve çevresel bilgiyi kuruma entegre etme becerilerini bu ölçek yardımıyla ölçebilir ve bu alanlarda eğitim programları tasarlayabilir. Ayrıca kamu ve özel sektör kuruluşları, sürdürülebilirlik politikalarını değerlendirirken bu ölçeği performans ölçüm aracı olarak kullanabilirler.

Bununla birlikte araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Öncelikle, çalışma kesitsel veriler üzerinden yürütüldüğünden, zaman içerisinde liderlik davranışlarının nasıl geliştiği değerlendirilememektedir. İkinci olarak, örneklem yalnızca Türkiye'deki üniversite çalışanlarından oluşmaktadır; farklı sektörlerde veya farklı ülkelerde yapılacak araştırmalar bulguların genellenebilirliğini artıracaktır. Gelecek araştırmalar için ise bazı öneriler sunulabilir. Ölçeğin farklı sektörlerde ve farklı kültürel bağlamlarda uygulanarak geçerliliğinin sınanması, alan yazına yeni katkılar sağlayacaktır. Ayrıca boylamsal çalışmalar, liderlerin yeşil stratejik yetkinliklerinin zaman içindeki gelişimini ortaya koyabilir. Bunun yanında, yeşil örgüt kültürü, yenilikçilik veya etik iklim gibi değişkenler modele moderatör ya da aracı olarak dahil edilerek yeni araştırma soruları geliştirilebilir.

KAYNAKÇA

Akgün, A., Keskin, H., Byrne, J., (2012). Antecedents and contingent effects of organizational adaptive capability on firm product innovativeness. *J. Prod. Innovat. Manag*. 29, 171–189.

AlNuaimi, B. K., Singh, S. K., & Harney, B. (2021). Unpacking the role of innovation capability: Exploring the impact of leadership style on green procurement via a natural resource-based perspective. *Journal of business research*, 134, 78-88.

Bal, E. & Kazan, H. (2023). Çevresel İnovasyon Türlerinin Etkileşimi. *Holistic Economics*, 1 (2), 77-86

Barney, J. (1991). Firm resources and sustained competitive advantage. *Journal of Management*, 17(1), 99–120.

Barutçugil, İ. (2013). *Stratejik yönetim*. İstanbul: Kariyer Yayıncılık.

Bentler, P. M. (1990). Comparative fit indexes in structural models. *Psychological Bulletin*, 107(2), 238–246. https://doi.org/10.1037/0033-2909.107.2.238

Byrne, B. M. (2016). *Structural equation modeling with AMOS: Basic concepts, applications, and programming* (3rd ed.). Routledge.

Chen, Y. S., & Chang, C. H. (2013). The determinants of green product development performance: Green dynamic capabilities, green transformational leadership, and green creativity. *Journal of business ethics*, 116(1), 107-119.

Cooper, V., & Molla, A. (2014). Absorptive capacity and contextual factors that influence green IT assimilation. *Australasian Journal of Information Systems*, 18(3), 271–289.

Donald, S.,(2009). Green management matters only if it yieds more green: an economic/strategic perspective. *Acad. Manag. Perspect*. 23 (3), 5–16.

Dzhengiz, T.& Niesten, E., (2020) Competences for environmental sustainability: a systematic review on the impact of absorptive capacity and capabilities. *J. Bus. Ethics* 162 (4), 881–906.

Egri, C. P., & Herman, S. (2000). Leadership in the North American environmental sector: Values, leadership styles, and contexts of environmental leaders and their organizations. *Academy of Management Journal*, 43(4), 571-604.

Eren, E. (2000). *Yönetim ve organizasyon*.İstanbul: Beta Yayım Dağıtım A.Ş.

Uslu, Y. D., & Kedikli, E. (2017). Sürdürülebilirlik kapsamında yeşil insan kaynakları yönetimine genel bir bakış. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 52(3), 66-81.

Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39–50. https://doi.org/10.1177/002224378101800104

Gold, A. H., Malhotra, A. & Segars, A. H. (2001). Knowledge management: An organizational capabilities perspective. *Journal of Management Information Systems*, 18(1), 185–214. https://doi.org/10.1080/07421222.2001.11045669

Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2021). *Multivariate data analysis* (8th ed.). Cengage Learning.

Hart, S.L., 1995. A natural-resource-based view of the firm. *Acad. Manag. Rev*. 20 (4), 986–1014.

Henseler, J., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2015). A new criterion for assessing discriminant validity in variance-based structural equation modeling. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 43(1), 115–135. https://doi.org/10.1007/s11747-014-0403-8

Hou, H., Gai, R., & An, L. (2023). The impact of environmentally-specific servant leadership on organizational green performance: The mediating role of green creativity. *Frontiers in Psychology*, 13.

Hu, L. T., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6(1), 1–55. https://doi.org/10.1080/10705519909540118

Huo, C., Safdar, M. A., Akhtar, M. W., & Ahmed, M. (2022). Linking responsible leadership and green innovation: The role of knowledge sharing and leader–member exchange. *Frontiers in Environmental Science*, 10, 945817.

Ireland, R. D., & Hitt, M. A. (2005). Achieving and maintaining strategic competitiveness in the 21st century: The role of strategic leadership. *Academy of Management Executive*, 19(4), 63–77. https://doi.org/10.5465/ame.2005.19417908

Karakuş, F. O., & Erdirençelebi, F. (2025). Yeşil bilgi yönetimi ölçeğinin türkçeye uyarlanması ve örgütsel performansa etkisinin incelenmesi. *Journal of Business Research - Turk*, 17(2), 455–472. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/4855184

Kerse, G., Maden, Ş., Tartan Selçuk, E.(2021).Yeşil dönüştürücü liderlik, yeşil içsel motivasyon ve çalışanın yeşil davranışı: ölçek uyarlama ve ilişki tespiti, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13 (2), 1574-1591.

Khan, E. A., Hossain, M. A., Jahed, M. A., Akter, R., & Pappas, I. O. (2024). Green strategic leadership capability: Construct development and measurement validation. *Journal of Cleaner Production*, 450, 141575.

Kline, R. B. (2016). *Principles and practice of structural equation modeling* (4th ed.). Guilford Press.

Kurucz, E.C., Colbert, B.A., Luedeke-Freund, F., Upward, A.& Willard, B., (2017). Relational leadership for strategic sustainability: practices and capabilities to advance the design and assessment of sustainable business models. *J. Clean. Prod*. 140, 189– 204.

Laan, L. & Erwee, R., (2012). Foresight styles assessment: a valid and reliable measure of dimensions of foresight competence? *Foresight* 14 (5), 374–386.

Li, W., Bhutto, T. A., Xuhui, W., Maitlo, Q., Zafar, A. U., & Bhutto, N. A. (2020). Unlocking employees' green creativity: The effects of green transformational leadership, green intrinsic, and extrinsic motivation. *Journal of cleaner production*, 255, 120229.

Liao, Y. (2022). Sustainable leadership: A literature review and prospects for future research. *Frontiers in Psychology*, 13, 1045570.

Lin, Y., & Chen, Y. S. (2017). Determinants of green competitive advantage: the roles of green knowledge sharing, green dynamic capabilities, and green service innovation. *Qual. Quant.* 51, 1663–1685. doi: 10.1007/s11135-016-0358-6

Nunnally, J. C., & Bernstein, I. H. (1994). *Psychometric theory* (3rd ed.). McGraw-Hill.

Omar, G. A. (2024). The influence of green strategic leadership capability on the environmental and social performance of the Egyptian manufacturing corporations: The moderating role of green organizational culture. *Journal of Sustainable Operations*, 3(1), 22–39.

Ozgul, B. (2022). Does green transformational leadership develop green absorptive capacity? The role of internal and external environmental orientation. *Systems*, 10(6), 224.

Özbey, K. Y. (2024). Yeşil liderlik. *Liderlik Dinamikleri Üzerine Araştırmalar* I, 95.

Paliokaitė, A., Martinaitis, Ž., & Reimeris, R. (2015). Foresight methods for smart specialisation strategy development in Lithuania. *Technological Forecasting and Social Change*, 101, 185–199. https://doi.org/10.1016/j.techfore.2015.04.008

Ren, Y., Zhou, J.& Bi, J. (2021). Pollution degree and characteristics of heavy metals in soil of a coal mine area in western chongqing. *Journal of Southern Agriculture*, 52.

Rhisiart, M., Miller, R., & Brooks, S. (2015). Learning to use the future: developing foresight capabilities through scenario processes. *Technological Forecasting and Social Change*, 101, 124–133.

Robertson, J. L., & Barling, J. (2013). Greening organizations through leaders' influence on employees' pro-environmental behaviors. *Journal of Organizational Behavior*, 34(2), 176-194.

Saleem, M., Qadeer, F., Mahmood, F., Ariza-Montes, A., & Han, H. (2020). Ethical leadership and employee green behavior: A multilevel moderated mediation analysis. *Sustainability*, 12(8), 3314. https://doi.org/10.3390/su12083314

Schaltegger, S., H€orisch, J. & Freeman, R.E. (2019), Business cases for sustainability: a stakeholder theory perspective, *Organization and Environment*, Vol. 32 No. 3.

Song, W., & Yu, H. (2018). Green innovation strategy and green innovation: The roles of green creativity and green organizational identity. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management, 25*(2), 135-150.

Staber, U., & Sydow, J. (2002). Organizational adaptive capacity: A structuration perspective. *Journal of management inquiry*, 11(4), 408-424.

Ülgen, H. ve Mirze, K. (2018). İşletmelerde stratejik yönetim, İstanbul: Beta Basım.

Wang, C. L., Senaratne, C., & Rafiq, M. (2015). Success traps, dynamic capabilities and firm performance. *Br. J. Manag. 26*, 26–44. doi: 10.1111/1467-8551.12066

Wang, Y., Tian, C., Jiang, X., & Tong, Y. (2023). Development of scales for the measurement of executive green leadership and exploration of its antecedents. *Sustainability*, 15(13), 9882. https://doi.org/10.3390/su15139882

Wu, Y., Niu, G., Chen, Z., & Zhang, D. (2021). Purchasing social attention by tipping: Materialism predicts online tipping in live-streaming platform through self-enhancement motive. *Journal of Consumer Behaviour*, 21(3), 468–480.

Yasin, M. M., Liébana-Cabanillas, F., Porcu, L. & Kayed, R. N. (2020). The role of customer online brand experience in customers' intention to forward online company-generated content: The case of the Islamic online banking sector in Palestine. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 52, 101902. https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2019.101902

Yücebalkan, B. (2024). Holistik perspektiften güncel liderliğe bir bakış: dijital liderlik+ yeşil transformasyonel liderlik. *International Journal of Disciplines in Economics & Administrative Sciences Studies*, 6(18), 388-396.

Zahra, S., & George, G. (2002). Absorptive capacity a review, reconceptualization, and extension. *The Academy of Management Review*, 27(2), 185–203.

Zehir, C., & Özgül, B. (2021). The influence of green-transformational leadership style on corporate sustainability: A systematic literature review and propositions for future studies. *Istanbul Management Journal*, (90), 1-30.

Zhong, J., Shao, X., Xiao, H., Yang, R., & An, X. (2023). The research on the green leadership: A systematic review and theoretical framework. *Environment, Development and Sustainability*, 27, 377–408. https://doi.org/10.1007/s10668-023-03960-0.

Ekler

Yeşil Stratejik Liderlik Ölçeği

Faktör 1: Yeşil Öngörü Yetkinliği (1–8)

1. Çalıştığım kurum, yeni yeşil eğilimleri/ürünleri erken aşamada test eder.
2. Çalıştığım kurum, toplumdaki büyük çaplı yeşil eğilimlerin farkındadır.
3. Çalıştığım kurum, ortaya çıkan yeni yeşil eğilimlere uyum sağlar.
4. Çalıştığım kurum, yeşil fikirlerle ortaya çıkan yeni fırsatlardan yararlanır.
5. Çalıştığım kurum, yeşil eğilimlerin (yenilenebilir enerji kullanımı, atık yönetimi vb.) birbirleriyle nasıl etkileşime girdiğini değerlendirir.
6. Çalıştığım kurum, yeşil konularla ilgili geleceğe dönük sorunlara odaklanır.
7. Çalıştığım kurum, yeşil konularla ilgili geleceğe dair sorunlara ilgi duymaktadır.
8. Çalıştığım kurum, yeşil konulara yönelik daha geniş kapsamlı gelecek sorunlarına odaklanır.

Faktör 2: Yeşil Uyum Yetkinliği (9–19)

9. Çalıştığım kurumun yönetim sistemleri, çalışanları yeşil fikirler geliştirmeye teşvik eder.
10. Çalıştığım kurumun yönetim sistemleri, yeşil konulara hızlı yanıt verebilecek esnekliğe sahiptir.
11. Çalıştığım kurumun yönetim sistemleri, yeşil dönüşümlere hızlı şekilde uyum sağlayacak biçimde evrilebilir.
12. Çalıştığım kurum, yeşil konularla ilişkili pazarlardaki değişimleri düzenli olarak izler.
13. Çalıştığım kurum, yeşil konularla ilgili yeni pazarlama tekniklerini sıklıkla benimser.
14. Çalıştığım kurum, rakiplerin yeşil konularla ilgili faaliyetlerini sürekli izler.
15. Çalıştığım kurum, kaynaklarının önemli bir bölümünü yeşil pazarlama uygulamalarına ayırır.
16. Çalıştığım kurum, yeşil teknik yetkinlikleri edinme kapasitesine sahiptir.
17. Çalıştığım kurum, yeşil konularla ilgili teknik değişiklikleri takip eder.
18. Çalıştığım kurum, yeşil bakış açısıyla yeni teknolojik fırsatlara erişmektedir.
19. Çalıştığım kurum, yeşil meselelerle ilgili potansiyel riskleri önler.

Faktör 3: Yeşil Kavrama Yetkinliği (20–31)

20. Çalıştığım kurum, sektöre ilişkin yeşil bilgi kaynaklarını sıkça araştırır.
21. Çalıştığım kurum, çalışanları yeşil konularla ilgili bilgi kaynaklarını kullanmaları yönünde motive eder.
22. Çalıştığım kurum, çalışanlardan yeşil konularla ilgili bilgiyle ilgilenmelerini istemektedir.
23. Çalıştığım kurumda, yeşil fikir ve kavramlar departmanlar arası iletişimle paylaşılmaktadır.
24. Çalıştığım kurumda, yeşil konulara ilişkin bilgi hızlı bir şekilde dağıtılmaktadır.
25. Çalıştığım kurumda, yeşil konulara yönelik düzenli departmanlar arası toplantılar yapılması zorunludur.
26. Çalıştığım kurum, toplanan yeşil bilgiyi yapılandırır ve kullanır.
27. Çalıştığım kurum, yeni yeşil bilgiyi özümser ve yayar (dağıtır).
28. Çalıştığım kurum, mevcut yeşil bilgiyle yeni bakış açıları arasında etkili bağlantılar kurar.
29. Çalıştığım kurum, yeşil prototiplerin geliştirilmesini destekler.
30. Çalıştığım kurum, yeni bilgiler doğrultusunda yeşil teknolojileri adapte eder.
31. Çalıştığım kurum, yeni yeşil teknolojileri benimseyerek daha etkili çalışır.

Araştırma Makalesi / Research Article

Yeşil Stratejik Liderlik: Bir Ölçek Uyarlama Çalışması

Green Strategic Leadership: A Scale Adaptation Study

Bedirhan ELDEN

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.332

Geliş/Received: 02/09/2025	Kabul/Accepted: 20/01/2026

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

In recent years, environmental issues have become some of the most urgent challenges faced by societies, organizations, and governments. The increasing frequency of natural disasters, the depletion of resources, and growing stakeholder expectations have led to a paradigm shift in organizational strategic planning. In this context, the concept of green strategic leadership has gained significant importance, as it integrates environmental concerns into strategic decision-making and organizational vision.

Leadership studies have traditionally focused on transformational, transactional, and strategic leadership approaches. However, with the rise of sustainability-oriented business models, scholars have emphasized the necessity of a leadership style that not only addresses organizational performance but also incorporates ecological responsibility. Green strategic leadership can be defined as a leadership approach that anticipates environmental challenges, aligns organizational processes with sustainability goals, and integrates ecological awareness into strategic decisions.

Although several studies have examined leadership in relation to environmental practices, the concept of green strategic leadership has only recently attracted scholarly attention. Current literature reveals that it encompasses three primary dimensions: green foresight, green alignment, and green cognition. Despite its theoretical significance, empirical research on this concept remains limited, particularly in non-Western contexts. Therefore, the adaptation and validation of a reliable measurement tool for green strategic leadership in different cultural settings are essential for advancing both academic research and practical applications.

The present study aims to adapt the Green Strategic Leadership Scale into Turkish and to test its psychometric properties. By conducting a rigorous process of translation, validation, and reliability analysis, this research contributes to filling an important gap in the literature and provides a tool for further empirical studies in the Turkish context.

Methods

This study employed a methodological research design aimed at adapting and validating the Green Strategic Leadership Scale for Turkish use. The research process included four main stages: translation, pilot testing, data collection, and statistical validation.

The translation process followed the back-translation method. First, the original English version of the scale was translated into Turkish by three experts in management and organizational studies. Then, another group of experts fluent in both English and Turkish re-translated the Turkish version into English to ensure semantic and conceptual equivalence. Minor modifications were made based on expert feedback to enhance clarity and cultural appropriateness.

The study group consisted of 211 academic and administrative staff members working at a state university in Türkiye in 2024. Among the participants, 54.5% were female (n = 115) and 45.5% were male (n = 96), with ages ranging from 22 to 58. Regarding occupational roles, 68.2% were academic personnel (n = 144), and 31.8% were administrative staff (n = 67). In terms of educational background, 21.3% held a bachelor's degree, 56.4% a master's degree, and 22.3% a doctorate. The sampling method was convenience sampling.

The instrument used was the Green Strategic Leadership Scale, which originally consisted of 31 items grouped under three dimensions: green foresight, green alignment, and green cognition. Responses were measured on a five-point Likert scale ranging from 1 (Strongly Disagree) to 5 (Strongly Agree).

For data analysis, both descriptive and inferential statistical techniques were employed. The reliability of the scale was tested through Cronbach's Alpha coefficients, Composite Reliability (CR), and Average Variance Extracted (AVE) values. Confirmatory Factor Analysis (CFA) was conducted to examine the construct validity of the adapted scale. Additionally, the Heterotrait-Monotrait Ratio (HTMT) was used to assess discriminant validity. Data were analyzed using Jamovi version 2.6.44. software.

Results and Discussion

The results of the Confirmatory Factor Analysis (CFA) supported the three-dimensional structure of the Green Strategic Leadership Scale. The model fit indices indicated that the data fit the theoretical model well. Key goodness-of-fit statistics, including χ^2/df, RMSEA, CFI, IFI, and GFI, all met the generally accepted thresholds, confirming the adequacy of the adapted measurement model.

Reliability analyses demonstrated strong internal consistency. Cronbach's Alpha values for the three dimensions ranged between 0.86 and 0.91, indicating high reliability. The Composite Reliability (CR) values were above 0.70 for all dimensions, further supporting reliability. The Average Variance Extracted (AVE) values exceeded 0.50, indicating satisfactory convergent validity.

Regarding discriminant validity, the HTMT ratios were all below the 0.85 threshold, confirming that the three constructs were empirically distinct. These findings provide robust evidence for the validity and reliability of the Turkish version of the Green Strategic Leadership Scale.

The findings of this study confirm that the Green Strategic Leadership Scale maintains its original three-dimensional structure in the Turkish context. The scale was shown to be both valid and reliable, making it a valuable tool for future empirical research in the field of leadership and sustainability.

Theoretically, this research extends the literature by providing an adapted scale that can be used to investigate the relationship between green strategic leadership and various organizational outcomes such as green innovation, sustainability performance, employee engagement, and organizational citizenship behavior. The validated scale also enables scholars to conduct cross-cultural comparisons and to examine the role of leadership in fostering environmentally responsible organizational practices.

From a practical perspective, the study offers a reliable measurement tool for managers and policymakers aiming to assess and develop green strategic leadership competencies within organizations. By identifying strengths and weaknesses in leadership practices, organizations can design targeted training programs and policies that align with sustainability goals.

However, this study has certain limitations. The sample was restricted to a single university in Türkiye, which may limit the generalizability of the findings. Future studies should aim to replicate this research across different sectors, regions, and organizational contexts. Moreover, longitudinal research could provide deeper insights into the dynamic relationship between leadership practices and sustainability outcomes.

Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi
Open Access

Araştırma Makalesi / Research Article

Birinci Basamak Sağlık Hizmetlerinde Lokasyon Politikaları: Türkiye ve İngiltere Örneği

Location Policies in Primary Health Care: The Case of Türkiye and England

Hülya DİĞER [1]

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.341

Geliş/Received: 01/10/2025	Kabul/Accepted: 20/01/2026

Öz

Bu çalışmanın amacı, birinci basamak sağlık hizmetlerine yönelik lokasyon politikalarını Türkiye ve İngiltere sağlık sistemi özelinde incelemektir. Araştırma bulgularına göre birinci basamak sağlık hizmetleri kapsamında aile hekimliği modeli, Türkiye ve İngiltere'de farklı şekillerde yürütülmektedir. Bu anlamda İngiltere'de birinci basamak hekimlerinin hasta seçme hakkı ve zorunlu sevk sistemi bulunurken, söz konusu unsurlar Türkiye'nin sağlık sisteminde yer almamaktadır. Öte yandan birinci basamak sağlık kurumlarının lokasyonları Türkiye'de belirli yönetmelikler doğrultusunda belirlenirken, İngiltere'de coğrafi bilgi sistemleri (CBS) analizi kullanılmaktadır. Araştırma sonuçlarına göre bireylerin sağlık durumlarında ve sağlık taleplerinde sağlık coğrafyasının önemli bir yeri bulunduğu, bu anlamda tasarlanacak etkili sağlık politikaları aracılığıyla olumlu sağlık sonuçlarına ulaşılabileceği ve sağlık harcamalarının azaltılabileceği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Birinci basamak sağlık hizmetleri, sağlık politikası, sağlık coğrafyası, sağlık ekonomisi*

Abstract

The aim of this study is to examine location policies for primary healthcare services in the context of the Türkiye and England healthcare systems. According to the research findings, the family medicine model within primary healthcare services is implemented differently in Türkiye and the England. In this regard, while primary care physicians in the England have the right to choose their patients and there is a mandatory referral system, these elements are not present in the Türkiye healthcare system. On the other hand, while the locations of primary healthcare institutions in Türkiye are determined in accordance with specific regulations, geographic information systems (GIS) analysis is used in the England. According to the research findings, health geography plays a significant role in individuals' health status and health demands. It has been determined that effective health policies designed in this regard can lead to positive health outcomes and reduce health expenditures.

Keywords: *Primary health care, health policy, health geography, health economics*

GİRİŞ

Birinci basamak sağlık hizmetlerinin etkili kullanımı, sağlık sisteminde olumlu sonuçlara zemin hazırlamaktadır. Nitekim literatürde yer alan çalışmalar, birinci basamak sağlık kurumlarının sağlık hizmetlerinin maliyet etkin ve sistematize yönetimine (Forrest ve Starfield, 1998; Franks vd., 1992) ve sevk sisteminin sağlık harcamalarının %8 ile %80 aralığında azalmasına (Etter ve Perneger, 1998; Holdsworth vd., 2006) olanak tanıdığını desteklemektedir. Türkiye'de birinci basamak sağlık hizmetleri, geçmişten günümüze değin çeşitli farklılıkları bünyesinde barındırmaktadır. Bu anlamda Türkiye'de 2003 yılı itibariyle hayata geçirilen Sağlıkta Dönüşüm Programı doğrultusunda aile hekimliği modeli uygulanmaya başlanmıştır (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2003). Aile hekimliği modeli kapsamında her bireyin sağlık hizmeti bir aile hekimi tarafından yönetilmekte ve yönlendirilmektedir. Bu süreçte birinci basamak hekimlerinin rolünü belirleyen en önemli unsur, sevk sistemine ilişkin zorunluluktur.

[1] **Sorumlu Yazar/Corresponding Author** (Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü, Erzurum, Türkiye. E-mail: hulya.diger@erzurum.edu.tr

Önerilen Atıf/Sugestion Citation
Diğer, H., (2026). Birinci Basamak Sağlık Hizmetlerinde Lokasyon Politikaları: Türkiye ve İngiltere Örneği. *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi, 10(1),51-63.*

Türkiye'de 2005 yılında Isparta ve Denizli'de pilot uygulaması yapılan zorunlu sevk sistemi, çeşitli nedenlerle kaldırılmıştır. Mevcut süreçte Türkiye'de sağlık hizmetleri, basamak sistemine uygun şekilde sunulmasına karşın bireyler ilk müracaat yeri olarak istedikleri kuruma başvuruda bulunabilmektedir. Bu durum, basamaklar arası sağlık hizmet sunumunda çeşitli problemlere kapı aralayabilmektedir. Nitekim hastanelerde yaşanılan yığılmalar ve randevu yoğunlukları bu problemlerin bir göstergesidir

Hastanelerde yaşanılan yoğunluklar ve randevu problemlerini çözüme kavuşturmak amacıyla yakın geçmişte Türkiye'nin birinci basamak sağlık hizmetlerinde çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından özel hastanelerin tüm hizmetlerini SGK hastalarına açma(ma) durumlarını bildirmelerine yönelik yazı (Özel, 2024) ve 2024 yılında 'Onaylı Randevu Dönemi'ne geçilmesi (Türkay, 2024) gibi durumlar bu kapsamda değerlendirilmektedir. Öte yandan "Aile Hekimliği Sözleşme ve Ödeme Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik" doğrultusunda (T.C. Resmî Gazete, 2024) aile hekimlerine MHRS[2]'de %10 sevk kotası açılması (Hökelekli, 2025), 2025 yılında 1.000 yeni aile sağlık merkezinin hizmete sunulması (Çetin, 2024), birinci basamak sağlık kurumlarından hekim sevki ile yapılacak hastane başvurularında katılım paylarının %50 indirimli ödenmesi (Yıldız, 2025) ile de kişiler birinci basamak sağlık hizmeti kullanımına teşvik edilmektedir.

Aile hekimliği modeline ilişkin küresel anlamda ilk uygulamalar İngiltere'de geliştirilmiştir (Bankur, 2017). Bu bağlamda birinci basamak sağlık kurumlarında hizmet sunan genel pratisyenler (General Practitioner (GP)), ilk başvuru yeri olarak kabul edilmekte ve sağlık sisteminde sevk sistemine yönelik bir zorunluluk bulunmaktadır. Hastaların hastane başvurularını yapmalarında genel pratisyenlerin sevki, önemli rol oynamaktadır.

Birinci basamak sağlık hizmetleri açısından Türkiye, aile hekimliği modelinin örnek alındığı İngiltere'nin sağlık sistemi ile belirli konularda benzerlik göstermekte, bazı noktalarda ise farklılaşmaktadır. Her iki ülkede hasta doktor seçebilirken, İngiltere'de doktor da hasta seçebilmektedir. Ayrıca İngiltere'de hastalar ilk başvuru yeri olarak birinci basamak sağlık kurumlarına başvurmak zorundadır ve sevkler aracılığıyla hastanelere başvuru yapabilmektedir (Aksakoğlu ve Giray, 2016). Öte yandan ilk başvuru yeri kabul edilen kurumların lokasyonlarının belirlenmesi Türkiye'de belirli yönetmelikler (gayri sıhhi müesseseler yönetmeliği, mekânsal planlar yapım yönetmeliği ve çevresel etki değerlendirmesi yönetmeliği vb.) doğrultusunda yapılmakta (gayri sıhhi müesseseler yönetmeliği, 1995; mekânsal planlar yapım yönetmeliği, 2014; çevresel etki değerlendirmesi yönetmeliği, 2022), İngiltere'de ise Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) analizi kullanılmaktadır (Higgs vd., 2005). Sağlık hizmetlerinde erişim konusu küresel anlamda önem arz eden bir konu kategorisinde yer alarak Dünya Sağlık Örgütü tarafından belirlenen "2000 yılında Herkes İçin Sağlık" hedefi doğrultusunda da geçmişten günümüze vurgulanmaktadır. Türkiye'de kişilerin birinci basamak sağlık hizmet kullanımlarını artırmaya yönelik girişimler, aile hekimliği modelinin ve dolayısıyla birinci basamak sağlık kurumlarının çeşitli açılardan değerlendirilmesine yönelik düşünceye kapı aralamış ve çalışma gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmanın literatüre katkısı, aile hekimliği modelinin örnek alındığı İngiltere sağlık sistemi ile Türkiye sağlık sisteminin karşılaştırılmasıyla sağlık politika ve sistemine yönelik çeşitli önerilerde bulunabilmesi, sağlık politika ve sistem tasarlayıcılarına stratejik bir bakış açısı sunabilmesidir. Bu hususta ortak bir model olan aile hekimliğinin farklı şekillerde yürütüldüğü her iki ülkede yapılacak karşılaştırmalar ile modelin olumlu/olumsuz sonuçlarına ilişkin bir bakış açısı sunulacak, ilaveten erişilebilirlik açısından lokasyon politikaları incelenecektir. Bu anlamda çalışmanın amacı birinci basamak sağlık hizmetlerinde lokasyon politikalarını Türkiye ve İngiltere açısından incelemek ve sağlık hizmetlerine erişimi çeşitli açılardan değerlendirmektir. Öte yandan erişilebilirlik ve lokasyon politikaları açısından aynı amaçla yapılmış bir çalışmaya literatürde rastlanılamamıştır. Bu durum, çalışmanın özgün yanına işaret etmektedir.

TEORİK ÇERÇEVE

Sağlık coğrafyası, yaşanılan mekân ile etkileşim sonucunda ortaya çıkan hastalıkları coğrafi prensiplere bağlı olarak sorgulayan (Kantürk, 2009), etkilediği nüfusu ve ortaya çıkış nedenini ele alan ve sağlık problemine yönelik uygun çözüm yollarını sunan (Özdoğan, 2020) bir bilim dalıdır. Sağlık coğrafyası

[2] Merkezi Hekim Randevu Sistemi.

alanında ilk eserin, Hipokrat'ın 'Hava, Su ve Toprak Üzerine' isimli eseri olduğu kabul edilmektedir. İlgili eserde Hipokrat, kişilerin sağlığının çevresel koşulların etkisinde olduğunu ifade etmektedir (Cutchin, 2007). Çevresel riskler ve mekânsal konum, sağlığın şekillenmesi açısından önem arz etmektedir (Özdoğan, 2020). Bu hususta sağlık coğrafyası ve dolayısıyla sağlık seviyesinde çevre koşullarının göz önünde bulundurulması, sağlık hizmetlerinde tasarlanacak strateji ve politikalarda belirleyici bir rol oynamaktadır.

Sağlık alanında tasarlanacak politikaların geliştirilmesi amacıyla sağlık coğrafyası araştırmaları, sağlık hizmetlerinin planlanması, geliştirilmesi ve hastalık nedenlerinin dağılışı gibi konularda yürütülmektedir (Trevor, 2008). Sağlık coğrafyası bağlamında çevre faktörlerinin göz önünde bulundurulması, hastalıklara katkı sağlamasının yanı sıra sağlık tesislerinin de doğru konumlandırılmasına olanak sağlamaktadır. Nitekim inşa edilecek hastane yerinin seçiminde, mikroorganizmaların en az yer aldığı ve çevre koşullarının gözetildiği bir yer olması İbni Sina tarafından da önerilmiştir (Öztaş ve Akgün, 2022). Bu anlamda sağlık coğrafyası, mekân ve erişilebilirliğe ilişkin literatür değerlendirildiğinde bu hususta yapılmış birçok çalışmanın yer aldığı görülmektedir.

Merey (2008) sağlık coğrafyası açısından sıklıkla görülen beş kanser türünün dağılımını araştırmıştır. Dertli (2015) genel sağlık sigortası ve gelir testini araştırmıştır. Okutan ve arkadaşları (2017) sosyoekonomik koşulların ağız sağlığına etkilerini araştırmıştır. Kutlu (2020) sosyoekonomik statü farklılıklarına bağlı olarak sağlık göstergelerini araştırmıştır. Oğuzhan ve diğerleri (2020) diyabet ile sosyoekonomik durumun ilişkisini araştırmıştır. Yılmaz ve arkadaşları (2021) uluslararası öğrencilerin sağlık hizmeti kullanma eğilimlerini araştırmıştır. Batı (2022) sağlık hizmetlerine erişilebilirliği sağlık coğrafyası bakımından araştırmıştır. Altındiş ve arkadaşları (2023) mültecilerin sağlık hizmetine erişimini araştırmıştır. Altıparmak ve Akman (2023) mültecilerin sağlık hizmetinden yararlanma durumunu araştırmıştır. Aras (2024) sosyoekonomik faktörlerin ruhsal ve davranışsal bozukluklara bağlı ölümler üzerindeki etkisini araştırmıştır.

Sağlık hizmetlerine erişim ve sağlık coğrafyası alanında gerçekleştirilen çalışmalarda genel olarak sağlık coğrafyası (Merey, 2008; Batı, 2022), gelir testi (Dertli, 2015), sosyoekonomik koşullar (Okutan vd., 2017; Kutlu, 2020; Oğuzhan vd., 2020), sağlık hizmeti kullanma eğilimi (Yılmaz vd., 2021), erişim (Altındiş vd., 2023), sağlık hizmetinden yararlanma durumu (Altıparmak ve Akman, 2023) konuları ele alınmıştır. Bu hususta yapılan çalışmalar, CBS analizi (Merey, 2008), tek yönlü varyans analizi (Kutlu, 2020), ki-kare analizi (Okutan vd., 2017; Altıparmak ve Akman, 2023), regresyon analizi (Oğuzhan vd., 2020), t testi (Yılmaz vd., 2021; Altıparmak ve Akman, 2023), ANOVA analizi (Yılmaz vd., 2021), network analizi (Batı, 2022) ve karma yöntem (Altındiş vd., 2023) kullanılarak test edilmiştir.

Sağlık hizmetine erişim ve sağlık coğrafyasına ilişkin çalışmalar, birçok ülkede yürütülmüştür. Bu doğrultuda konu ile ilgili çalışmalar OECD ülkeleri (Oğuzhan vd., 2020), Türkiye (Merey, 2008; Dertli, 2015; Kutlu, 2020; Yılmaz vd., 2021), Konya (Okutan vd., 2017; Batı, 2022), Sakarya (Altındiş vd., 2023) ve Şanlıurfa (Altıparmak ve Akman, 2023)'da yapılmıştır. Gerçekleştirilen çalışmalara göre; sağlık hizmetlerinin veya herhangi bir hastalığın coğrafi dağılımında ve planlamasında sağlık coğrafyası alanında uzman kişilerden faydalanılması güvenilir ve akılcı çözümler açısından önem arz etmektedir (Merey, 2008). Devlet tarafından primleri ödenen kişilerin sağlık hizmet sunucuları arasında müracaat yerleri sınırlıdır (Dertli, 2015). Sosyoekonomik statü ile bazı sağlık göstergeleri arasında anlamlı fark bulunmaktadır (Kutlu, 2020). Sosyoekonomik durumun ağız sağlığı üzerinde düşük bir etkisi bulunmaktadır (Okutan vd., 2017). Kişi başı sağlık harcaması ile kişi başı gayri safi yurtiçi hasılası yüksek olan OECD ülkelerinde diyabet hastalığı daha düşük yaygınlık sıklığına sahiptir (Oğuzhan vd., 2020). Sağlık hizmetlerine erişim düzeyindeki artış, Türkiye'deki yaşam şartlarından memnuniyeti artırmaktadır (Yılmaz vd., 2021). Sağlık hizmetlerine erişimde yer seçimi, mesafe ve yol ağları gibi faktörler belirleyici bir rol üstlenmektedir (Batı, 2022). Göçmenler, randevu alma konusunda problemler ile karşı karşıya kalmakta, bilgilendirme tablolarını anlamakta güçlük çekmekte ve dil sorunu yaşamaktadır (Altındiş vd., 2023). Mülteciler, kronik hastalıklarına yönelik sağlık hizmeti ihtiyaçlarının neredeyse tamamını hastanelerden karşılamakta birinci basamak sağlık kurumlarından faydalanmamaktadır (Altıparmak ve Akman, 2023).

Literatür detaylı incelendiğinde, sağlık hizmetlerine erişim konusunun farklı şekillerde ele alındığı görülmektedir. İlgili çalışmalar, sağlığa erişime farklı bakış açıları sunmasına karşılık sağlık

coğrafyasının önemine dikkat çekmektedir. Türkiye ve İngiltere sağlık sistemi aile hekimliği modelinde benzer olmasına karşın sevk zinciri zorunluluğu konusunda farklılık göstermektedir. Bu anlamda sevk sisteminde farklı olan, birinci basamak sağlık kurumlarının lokasyon noktalarını CBS analizi ile belirleyen ve aile hekimliği modelinin geliştirildiği ülke olan İngiltere sağlık sisteminin Türkiye'nin sağlık sistemi ile karşılaştırmalı olarak incelenmesiyle çeşitli olumlu sonuçlar elde edilebileceği düşünülmektedir.

Coğrafi bilgi sistemleri (CBS) sağlık hizmetlerine erişimde, hastalıkların mekânsal dağılımlarının incelenmesi, ambulans rotalarının tespiti ve acil durumlara yönelik planlamaların yapılması (Higgs vd., 2005) konusunda rehber niteliğinde kullanılan bir analiz aracıdır. Lokasyon politikaları kapsamında CBS analizine yer verilmesinin, erişilebilirlik ve sağlık sonuçları üzerindeki rolünün değerlendirilmesi çalışmanın hedefleri arasındadır. Bu anlamda çalışmada lokasyon politikaları doğrultusunda birinci basamak sağlık hizmetlerinde erişim durumu Türkiye ve İngiltere özelinde karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı birinci basamak sağlık hizmetlerinde lokasyon politikalarını Türkiye ve İngiltere açısından incelemek, sağlık hizmetlerine erişimi çeşitli açılardan değerlendirmek ve kavramsal bir analiz sunmaktır. Bu hususta çalışmada sağlık politikalarına yön veren resmi belgeler, araştırmalar ve ikincil nitelikte değerlendirilebilecek yazılı kaynaklar teorik çerçeve kapsamında incelenmiştir. Söz konusu kaynaklardan edinilen bilgiler, döküman analizi yardımıyla değerlendirilmiştir. Bu çalışmada döküman analizi yöntem olarak değil kavramsal analiz aracı olarak kullanılmıştır. Çalışmada ele alınan dökümanlar sağlık hizmetlerine erişim, sağlık politikaları ve karşılaştırmalı sağlık sistemleri doğrultusunda yorumlanmıştır.

Çalışmada Türkiye ve İngiltere'de birinci basamak sağlık hizmetleri kapsamında aile hekimliği modeli belirli kategoriler (hasta/doktor seçimi, zorunlu sevk sistemi, doğrudan hastaneye kabul, sağlık statü göstergeleri) özelinde değerlendirilmiş, sağlık kurumlarının konum politikaları açısından karşılaştırılmıştır.

Etik Kurul Onayı

Bu araştırmanın kavramsal çerçevesinin hazırlanması, veri toplama araçlarının uygulanması, verilerin toplanması, verilerin analizi ve yorumlanması aşamalarının tamamında etik kurallara uygun hareket edilmiştir. Karşılaşılacak tüm etik ihlallerde ANKAD Yayın Kurulu'nun hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır. Tüm sorumluluk yazarlara aittir. Bu çalışmanın ANKAD dışında herhangi bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiş olduğunu taahhüt ederim. Bu araştırmada yönetmelik, makale ve tez gibi kamuya açık olan kaynaklar kullanıldığı için Etik Kurulu izni gerektirmemektedir.

TÜRKİYE'DE BİRİNCİ BASAMAK SAĞLIK HİZMETLERİ

Türkiye'de Aile hekimliği modeli, "*5258 Sayılı Aile Hekimliği Pilot Uygulaması Hakkında Kanun*" ve "*224 Sayılı Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun*"da yapılan düzenlemeler ile uygulanmaya başlanmıştır (Resmî Gazete, 2004; Türkiye Cumhuriyeti, 1961). Aile hekimliği modelinde sağlık hizmetlerine kır-kent ve doğu-batı arasındaki erişim amacına da yer verilmiştir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2003). Birinci basamak sağlık hizmetleri, Sağlıkta Dönüşüm Programından önceki süreçte çeşitli kurumlar (ana çocuk sağlığı, sağlık ocağı, aile planlaması, verem savaş dispanserleri, sağlık evi vb.) aracılığıyla sunulmuştur (Kırcı Çevik ve Yüksel, 2019: 212). 2003 yılında hayata geçirilen 'Sağlıkta Dönüşüm Programı' doğrultusunda birinci basamak sağlık hizmetlerine yönelik çeşitli planlamalar amaçlanmıştır. Bu planlamalar özelinde yer alan hususlardan birisi de aile hekimliği modelidir (T.C. Başbakanlık, 2003).

Türkiye'de aile hekimliği modeli 2005 yılında Düzce'de pilot uygulama şeklinde başlangıç göstermiştir. 2011 yılına gelindiğinde ise Türkiye'nin 81 ilinde aile hekimliği modeli hayata geçirilmiştir. Performansa dayalı ödemeler ve esnek çalışma saatleri gibi uygulamalar sonucunda hekimlerin emeğinin değersizleştirilmesi, aile hekimliği modeline yönelik eleştiriler arasında yer almaktadır (Yılmaz, 2009; Türk Tabipleri Birliği, 2018). Öte yandan Sağlıkta Dönüşüm Programı'nın şekillendiği kararlar kapsamında da *"Güçlendirilmiş Temel Sağlık Hizmetleri ve Aile Hekimliği"* ile *"Etkili,*

Kademeli Sevk Zinciri" vurgusuna yer verilmiştir (Akdağ, 2008: 20). Aile hekimliği modeliyle birlikte birinci basamak sağlık hizmetleri açısından sevk zinciri de konu edinilmiş, fakat sağlık sisteminde zorunlu olarak yer almamıştır.

Aile hekimliği modelinin hayata geçirilmesinin ardından sevk sistemine yönelik pilot uygulama Isparta ve Denizli'de uygulanmaya başlanmıştır. 15 günlük bir pilot uygulamadan sonra sistemin işleyişinde meydana gelen problemler ve hastaların sisteme aşina olamaması gibi çeşitli nedenlerle zorunlu sevk sistemi kaldırılmıştır (Türk Tabipleri Birliği, 2008; Bektemür ve diğerleri 2018; Bulut ve Uğurluoğlu, 2018). Türkiye'de sağlık sistemi basamak sistemine uygun şekilde sunulmasına rağmen zorunlu sevk sistemi bulunmamaktadır. Bu anlamda hastalar, direk olarak ikinci ve üçüncü basamak sağlık kurumuna başvuruda bulunabilmektedir. Bu durum, hastanelerde yaşanılan yoğunlukların artmasına ve randevu problemlerine sebebiyet verebilmektedir. Dolayısıyla sağlık hizmet sürecinde birinci basamak sağlık hizmetlerinin yeri yadsınamaz derecede büyüktür.

Sağlık hizmetlerinde bireylerin ilk başvuru yeri olarak birinci basamak sağlık kurumları yer almaktadır. Bu anlamda aile sağlık merkezlerinin konumu, birinci basamak sağlık hizmetlerinin sunumu açısından önem arz eden konular arasındadır. Türkiye'de sağlık kurumlarının inşa edileceği yerin seçimi, gayri sıhhi müesseseler yönetmeliği, mekânsal planlar yapım yönetmeliği ve çevresel etki değerlendirmesi yönetmeliği gibi yönetmelikler doğrultusunda yapılmaktadır (gayri sıhhi müesseseler yönetmeliği, 1995; mekânsal planlar yapım yönetmeliği, 2014; çevresel etki değerlendirmesi yönetmeliği, 2022). Sağlık kurumlarının konumlandırılmasında, fiziksel ve nüfus açısından herkesin kolay erişebileceği bir yerin seçilmesine dikkat edilmektedir.

İNGİLTERE'DE BİRİNCİ BASAMAK SAĞLIK HİZMETLERİ

1947 yılında İngiltere'de aile hekimliği modeline yönelik ilk uygulamalar başlatılmıştır. 1950'li yıllara kadar ise aile hekimliğinde kişisel ve kapsamlı hizmet gelişmiş ve yaygınlaşmıştır (Bankur, 2017). 1978 yılında Alma Ata Bildirgesi'nde temel sağlık hizmetlerine yönelik vurgu (Alma Ata Bildirisi, 1978), birinci basamak sağlık hizmetlerinin bir sağlık politikası olarak yer almasında önemli rol oynamıştır.

İngiltere'de aile hekimlikleri, tıbbi tavsiye ve tedavi konusunda ilk başvuru noktası konumunda yer almaktadır. Her bir aile hekimi başına ortalama 1.655 kayıtlı hasta bulunmaktadır. 2024 yılı verilerine göre ise İngiltere'de toplam 38.421 aile hekimi bulunmaktadır (Gajjar vd., 2025). İngiltere'de kişiler kendi seçtikleri bir aile hekimine kayıt yaptırabilir ve aile hekimini istediği sürece değiştirebilir (Cylus vd., 2015). Hastaların genel pratisyenlerini seçebilmesine ilaveten genel pratisyenler de hastasını belirleyebilmektedir. Genel pratisyenler tarafından bir üst basamağa sevki gerçekleştirilen hastanın tedavisi hakkında uzman hekimden pratisyen hekime bir rapor sunulmaktadır. Bu sayede genel pratisyenler hastasının durumunu takip edebilmektedir (Bankur, 2017). Kendi bölgelerinde bulunan, rutin ve acil bakıma ihtiyaç duyan hastalara yönelik ev ziyaretleri de aile hekimleri tarafından yapılmaktadır (Baier vd., 2019).

İngiltere'de devlet tarafından işletilen kurumlarda zorunlu sigorta ve Ulusal Sağlık Sistemi birinci sistem şeklinde 1948 yılı itibariyle kullanılmaktadır (Hitiris, 1997). İngiltere'de 1948 yılında kurulan Ulusal Sağlık Sistemi (National Health Service (NHS)), sağlık sisteminin yetersizliği, değişikliğin gerekli olduğu ve sağlık hizmetlerine yalnızca maddi gücü yetenlerin değil herkesin erişebilmesine dair düşüncelerden doğmuştur (NHS, 2025). Ulusal Sağlık Sistemi (NHS), finansmanının vergilerle yapılması, herkesi kapsaması ve ücretsiz olması gibi üç temel ilke doğrultusunda şekillenmiştir (Vall-Spinosa,1991). Ulusal Sağlık Sistemi (NHS), sağlık hizmetlerini edindiği ilke doğrultusunda sunmayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda söz konusu ilke, hizmetleri üç yapı altında sunmak ve kendi aralarında özerkliği sağlamaktır (Gore vd., 2019). NHS öncesi dönemde sağlık hizmetlerinin kullanımı sadece zenginler tarafından yapılabilmiş, bu anlamda bir sağlık finansman sistemi yer almamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası herkesi kapsayan ihtiyaç zamanında ücretsiz olan ve vergilerle finanse edilen bir sistem başlatmaya yönelik çalışmalar başlangıç göstermiştir (Chang vd., 2011). İngiltere'de belirli hizmetlerin (eğitim, sağlık vb.) kamulaştırılmasına dair düşünceleri savunan William Henry Beveridge'den adını alan "Beveridge tipi sağlık sistemleri" vergiler aracılığıyla finanse edilen bir yöntem olarak ortaya çıkmıştır (Dinç, 2009). Bu anlamda İngiltere'de sağlık hizmetleri, halk tarafından ödenen vergilerle finanse edilmektedir (Akman ve Tarım, 2020).

Beveridge modelinde sağlık sistemi üç basamaktan ve sevk zincirinden oluşmaktadır. Bu bağlamda hizmet sunucusu olarak aile hekimleri, kamu hastaneleri ve sağlık ocakları yer almaktadır. Aile hekimlerinin uygun görmesi halinde hastaların hastanelere sevki yapılmaktadır. Herhangi bir rahatsızlık durumunda bireyler, ilk olarak aile hekimlerine başvurmakta, hastane başvurularında aile hekiminin sevki önemli rol oynamaktadır. Sağlık ocakları koruyucu sağlık hizmetlerini sunmakta, aile hekimleri ise hizmetlerini sağlık ocakları içerisinde kiraladıkları bir odada veya kendi evlerinin bir odasında sunabilmektedir (Aksakoğlu ve Giray, 2006).

İngiltere'nin birinci basamak sağlık hizmetlerinde genel pratisyenler kapı tutucu rolü üstlenmektedir. Genel Pratisyenlerin (aile hekimlerinin) yönlendirmesi doğrultusunda hastalar, hastane başvurusunda bulunabilmektedir. Genel Pratisyenler tarafından genellikle aile planlaması, koruyucu hizmetler, doğum öncesi bakım, kronik hastalıklar, küçük cerrahi hizmetler, ayakta tedavi hizmetleri, hastalık raporları, sağlığın teşviki, ilaçların reçetelendirilmesi ve hastane başvurularında gerekli sevk hizmetleri sunulmaktadır (Aksakoğlu ve Giray, 2016). Genel Pratisyenler kendilerine kayıtlı hastaların belirli niteliklerine (kişi sayısı, profil, bölge vb.) bağlı olarak ödeme almaktadır. Nüfusun yaklaşık %99'u herhangi bir Genel Pratisyene kayıtlıdır. Kaydolmayı tercih etmeyen hastalar genellikle özel sağlık hizmeti almayı tercih eden kişilerdir. Hastalar Genel Pratisyenlere başvuru yapmadan hastane başvurusunda bulunursa, sağlık hizmeti maliyetini kendi karşılamak zorunda kalmaktadır (Usturalı Mut, 2021).

İngiltere'de 2012 yılı itibariyle yürürlüğe giren Sağlık ve Sosyal Bakım Yasası doğrultusunda Birincil Bakım Tröstleri'nin yerine Klinik Görevlendirme Grupları (Clinical Commissioning Groups) faaliyet göstermeye başlamıştır. Klinik Görevlendirme Grupları, kendi bölgelerinde yer alan bireyler için sağlık hizmet planlaması yapmaktadır. Planlamanın ardından gruplar, gerekli ihtiyaçları tespit etmekte ve öncelik sıralamasını belirlemektedir. Bu doğrultuda kişiler adına hastane ve toplum sağlığı kurumlarından hizmet satın alımı gerçekleştirilmektedir (Usturalı Mut, 2021).

TARTIŞMA ve SONUÇ

Çevresel faktörlerin ve bu anlamda sağlık coğrafyasının bireylerin sağlık durumları üzerindeki rolü, geçmişten günümüze değin artarak vurgulanmaktadır. Bu anlamda başta erişilebilirlik olmak üzere bireylerin sağlık hizmetleri ile temas durumu, sağlık politikaları ve sistemi doğrultusunda şekillenmektedir. Küresel açıdan aile hekimliği modelinin ilk geliştiği ve örnek alındığı ülke olan İngiltere ile Türkiye'nin birinci basamak sağlık hizmetlerinin değerlendirilmesiyle farklı bakış açılarına kapı aralanabileceği düşünülmüş ve çalışma gerçekleştirilmiştir. Öte yandan aile hekimliği modelinin başlangıç gösterdiği ülke olan İngiltere'nin süreci yönetme şekli aracılığıyla çeşitli politika önerilerinde bulunabileceği öngörülmektedir.

Aile hekimliği modeli kapsamında Türkiye ve İngiltere sağlık sistemi belirli başlıklar altında değerlendirilmiş ve Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Türkiye ve İngiltere'nin Birinci Basamak Sağlık Hizmetleri Açısından Karşılaştırılması

Nitelikler	**Türkiye**	**İngiltere**
Hekim Seçimi	Mevcut	Mevcut
Hasta Seçimi	Bulunmamaktadır	Mevcut
Zorunlu Sevk Sistemi	Bulunmamaktadır	Mevcut
Direk Hastane Başvurusu	Mümkündür	Mümkün değildir
Sağlık Kurumu Lokasyonu	Yönetmelikler (gayri sıhhi müesseseler yönetmeliği, mekânsal planlar yapım yönetmeliği ve çevresel etki değerlendirmesi yönetmeliği vb.)	CBS analizi

Tablo 1'de değinildiği üzere Türkiye ve İngiltere birinci basamak sağlık hizmetlerinde aynı modeli (aile hekimliği modeli) kullanmasına rağmen belirli noktalarda ayrışmaktadır. Bu durum birinci basamak sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliğini, sağlık sonuçlarını ve diğer hastaların sağlık taleplerini

etkilemektedir. Bu bağlamda zorunlu sevk sisteminin yer almadığı Türkiye'de sıklıkla randevu problemi ile karşı karşıya kalınmakta ve bireylerin ilk başvuru yeri olarak birinci basamak sağlık kurumlarını tercih etmesine yönelik girişimlerde bulunulmaktadır. Bu hususta Türkiye'nin sağlık sisteminde yakın zamanda katılım payı ödemelerine ilişkin bir düzenleme (birinci basamak sağlık kurumlarından hekim sevki ile yapılacak hastane başvurularında katılım paylarının %50 indirimli ödenmesi) (Yıldız, 2025) hayata geçirilmiştir.

Birinci basamak sağlık hizmetlerinin kullanımını artırmaya yönelik girişimlerde en önemli konulardan birisi fiziksel erişilebilirliktir. Türkiye'de aile sağlık merkezlerinin konumlandırılmasında Mekânsal Planlar Yapım Yönetmeliği Madde 12'nin 2. bendinde yer alan *"İmar planlarında; çocuk bahçesi, oyun alanı, açık semt spor alanı, aile sağlık merkezi, kreş, anaokulu ve ilkokul fonksiyonları takriben 500 metre, ortaokullar takriben 1.000 metre, liseler ise takriben 2.500 metre mesafe dikkate alınarak yaya olarak ulaşılması gereken hizmet etki alanında planlanabilir."* ifadesi göz önünde bulundurulmakta ve 500 metre yürüme mesafesi dikkate alınmaktadır (Mekânsal Planlar Yapım Yönetmeliği, 2014). Ayrıca sağlık kurumuna gelemeyecek durumda olan ya da tedavisi devam eden hastaların sağlık hizmetleri, evde sağlık hizmetleri aracılığıyla onlara ulaştırılmaktadır. İngiltere'de ise Coğrafi Bilgi Sistemleri 1990'lı yıllardan günümüze kullanılarak sağlık kurumlarının lokasyonları belirlenmektedir (Higgs vd., 2005). Yapılan bir araştırmaya göre İngiltere'de nüfusun çoğunluğu bir aile hekimi merkezine 20 dakikalık yürüme mesafesinde yaşamaktadır (Todd vd., 2015). Benzer şekilde İngiltere'de CBS analizi kullanılarak erişilebilirliğin test edildiği bir araştırmaya göre, nüfusun yalnızca %5'i en yakın muayenehaneye erişebilirlikte 10 dakikadan daha fazla araç yolculuğu yapmaktadır. Genel pratisyene gitmek için ise nüfusun sadece %10'unun araç yolculuğu 10 dakikadan daha fazla sürmektedir. Ayrıca otobüs ile sağlık hizmetine ulaşamayan kitlenin nüfusun yaklaşık %13'ü olduğu belirlenen sonuçlar arasındadır (Lovett vd., 2002).

Literatürde yer alan çalışmaların da desteklediği şekilde birinci basamak sağlık hizmetlerine ve dolayısıyla sağlık kurumlarına erişilebilirlik, bireylerin sağlık sonuçlarında ve ülkenin sağlık statü göstergelerinde iyileşmelere olanak tanımaktadır. Bu anlamda aile hekimliği modelinin farklı şekillerde yürütüldüğü Türkiye ve İngiltere'nin bilhassa birinci basamak sağlık kurumları açısından önem arz eden sağlık statü göstergelerinde (anne ölümü, bebek ölümü, yaşam beklentisi) karşılaştırılmalı olarak incelenmesiyle lokasyon politikalarına daha şeffaf bir bakış açısı sunulabilecektir. Sağlık statü göstergelerine ilişkin karşılaştırmalı istatistikler Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Türkiye ve İngiltere'nin Sağlık Statü Göstergeleri Açısından Karşılaştırılması

Ülke	Nitelikler	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Türkiye	Anne ölümü	15.2	15.7	15.0	14.6	14.7	14.5	13.5	13.0	13.0	13.0	12.6	13.5
	Bebek ölümü	9.5	10.1	10.1	10.0	9.7	9.0	9.2	9.0	8.5	9.0	9.1	9.8
	Yaşam Beklentisi	-	-	-	78.0	78.0	78.3	78.6	78.3	77.7	77.5	77.3	-
İngiltere	Anne ölümü	6.4	6.4	6.7	4.5	6.6	5.5	-	-	-	-	-	-
	Bebek ölümü	4.0	3.9	3.9	3.9	3.8	3.9	3.9	4.0	3.8	4.0	4.0	4.2
	Yaşam Beklentisi	-	-	-	80.9	81.0	81.1	81.0	81.4	80.3	80.5	80.9	81.0

Kaynak: OECD İstatistik, 2025

Tablo 2 incelendiğinde, anne-bebek ölüm oranları ile yaşam beklentisi arasında belirli farklılıklar bulunduğu görülmektedir. Bu anlamda Türkiye ve İngiltere arasında belirgin farklılıkların gözlemlendiği anne ve bebek sağlığı konusunda, birinci basamak sağlık kurumları önemli rol oynamaktadır. Gebelik, doğum ve doğum sonrası sürecin yönetimi ve gerekli takipleri aile hekimleri tarafından yönetilmekte ve yönlendirilmektedir. Dolasıyla sağlık statü göstergeleri açısından ülkeler

arasındaki bu önemli farklılık, birinci basamak sağlık hizmetlerinin önemini bir kez daha gözler önüne sermekte ve bu hususta tasarlanan sağlık politikalarını desteklemektedir.

Her iki ülkede sosyodemografik, sosyoekonomik ve bölgesel farklılıklar doğrultusunda sağlık politikaları tasarlanmaktadır. Ülkeler arasındaki farklı sağlık politikalarının incelenmesi, farklı bakış açılarına olanak sağlamakta ve sağlık hizmetlerinde olumlu sonuçlara zemin hazırlamaktadır. Bu anlamda İngiltere'de CBS analizinin kullanılarak konumlarının belirlendiği birinci basamak sağlık hizmetlerine fiziksel erişilebilirlik konusunda yapılacak çalışmalarla verimlilik durumu değerlendirilebilir. Benzer şekilde Türkiye'de erişilebilirliğe ilişkin yönetmelikler doğrultusunda konumlandırılan sağlık kurumlarının erişilebilirlik durumu CBS analizi ile test edilebilir. Hangi bölgenin ne kadar erişilebilir durumda yer aldığı tespit edilerek bu anlamda bir bakış açısı sunulabilir.

Türkiye ve İngiltere'nin sağlık politika ve sisteminin karşılaştırmalı şekilde ele alındığı bu çalışmadan çıkarılacak nihai sonuç, bireylerin sağlık durumlarında ve sağlık taleplerinde sağlık coğrafyasının önemli bir yeri olduğu, ilaveten bu anlamda lokasyona yönelik tasarlanacak etkili sağlık politikaları aracılığıyla olumlu sağlık sonuçlarına ulaşılabileceği ve sağlık harcamalarının azaltılabileceğidir.

Çalışmadan elde edilen sonuçlardan hareketle şu önerilerde bulunulabilir;

- Aile sağlık merkezlerinin yer seçiminde nüfus ve fiziksel erişilebilirliğe ilaveten epidemiyolojik riskler de göz önünde bulundurulabilir.
- Sağlık okuryazarlığı, sosyoekonomik açıdan dezavantajlı gruplar ve sağlık hizmeti kullanım davranışları gibi çeşitli unsurlar doğrultusunda konum politikaları yeniden tasarlanabilir.
- Erişilebilirlik açısından lokasyon politikaları, aile hekimliği modelinin geliştirildiği ve örnek alındığı İngiltere sağlık sistemi esas alınarak güncellenebilir.

KAYNAKÇA

Akdağ, R. (2008). *Türkiye sağlıkta dönüşüm programı ilerleme raporu.* Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı.

Akman, E., & Tarım, M. (2020). Türkiye ve İngiltere sağlık sistemleri: birinci basamak sağlık hizmetleri karşılaştırması. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 6(2), 303-316.

Aksakoğlu, G. & Giray, H. (2006). Birleşik Krallık'ta ulusal sağlık hizmetinin öyküsü. *Toplum ve Hekim TTB Yayını,* 21, 335-343.

Alma Ata Bildirisi. (1978). *Alma Ata Bildirisi*. Ankara Tabip Odası

Altındiş, S., İnci, M. B. & Erkorkmaz, Ü. (2023). Mültecilerde sağlık hizmetlerine erişim. *Sağlık Bilimlerinde Değer*, 13(1), 113-118.

Altıparmak, Y. D. & Akman, M. (2023). Şanlıurfa'da yaşayan suriyeli mültecilerde kronik hastalık prevalansı ve sağlık hizmetinden yararlanma durumu. *Turkish Journal Of Family Medicine And Primary Care,* 17(1), 150-156.

Baier, N., Geissler, A., Bech, M., Bernstein, D., Cowling, T. E., Jackson, T., Manen, J. V., Rudkjøbing, A. & Quentin, W. (2019). Emergency and urgent care systems in Australia, Denmark, England, France, Germany and the Netherlands – Analyzing organization, payment and reforms. *Health Policy,* 123(1), 1–10.

Bankur, M. (2017). Aile hekimliğinde zorunlu sevk zincirinin uygulanmamasının sağlık harcamalarına etkisi: üst solunum yolu enfeksiyonları üzerine bir uygulama. *Sosyal Güvence*, (12), 60-88.

Batı, Ü. (2022). *Bir sağlık coğrafyası araştırması: Konya ilinde sağlık hizmetlerine erişilebilirliğin incelenmesi.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Süleyman demirel üniversitesi, Sosyal bilimler enstitüsü, Isparta.

Bektemür G., Arıca S. & Gençer M. Z. (2018) Türkiye'de aile hekimliğinde sevk zinciri nasıl uygulanmalıdır?. *Ankara Medical Journal,* 18(3), 256–266.

Bulut, S. & Uğurluoğlu, Ö. (2018) Aile hekimlerinin bakış açısı ile sevk zincirinin değerlendirilmesi. *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi,* 22(3),118–132.

Cutchin, M. P. (2007). The need for the “new health geography” in epidemiologic. *NIH Public Access,* 725-742.

Cylus, J., Richardson, E., Findley, L., Longley, M., O’Neill, C., & Steel, D. (2015). United Kingdom: Health System Review. *Health Systems in Transition,* 17(5), 1–126.

Çetin, F. S. (2024, 27 Kasım). https://www.aa.com.tr/tr/saglik/saglik-bakani-kemal-memisoglu-2025-yilinda-1000-yeni-aile sagligi-merkezi-acacagiz/3422093.

Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği. (2022). *Resmî Gazete* (Sayı: 31907).

Dertli, N. (2015). Genel sağlık sigortası ve gelir testi: statü eşitsizliğinden gelir eşitsizliğine. *Mülkiye Dergisi*, 39(3), 271-304.

Dinç, G. (2009). *Birleşik Krallık sağlık sistemi*. http://halksagligiokulu.org/anasayfa/components/com_booklibrary/ebooks/nhs_kitap_0210.pdf

Eke, E. & Kişi, M. (2019). Geçmişten günümüze İngiltere sağlık politikaları: Ulusal sağlık sistemi odaklı güncel bir perspektif. *OPUS International Journal of Society Researches*, 11(18), 2687-2707.

Etter, J. F. & Perneger, T. V. (1998). Health care expenditures after introduction of a gatekeeper and a global budget in a Swiss health insurance plan. *Journal of Epidemiology & Community Health,* 52(6), 370-376.

Forrest, C. B. & Starfield, B. (1998). Entry into primary care and continuity: the effects of access. *Am J Public Health,* 88(9), 1330-1336.

Franks, P., Clancy, C. M. & Nutting, P. A. (1992). Gatekeeping revisited–protecting patients from overtreatment. *N Engl J Med,* 327(6), 424-429.

Gajjar, D., Powell, T., & Stiebahl, S. (2025). General practice in England. House of Commons Library. Number CBP07194

Gayri Sıhhi Müesseseler Yönetmeliği. (1995). *Resmî Gazete* (Sayı: 22416).

Gore, O., Hammond, J., Bailey, S., Checkland, K. & Hodgson, D. (2019). Not every public sector is a field: evidence from the recent overhaul of the English NHS. *Public Management Review,* 21(4), 559–580.

Higgs, G., Smith, D. P., & Gould, M. I. (2005). Findings from a survey on GIS use in the UK National Health Service: organisational challenges and opportunities. *Health Policy*, 72(1), 105-117.

Hitiris, T. (1997). Health care expenditure and integration in the countries of the European Union. Applied Economics*,* 29(1), 1-6.

Holdsworth, L. K., Webster, V. S., McFadyen, A. K. & Scottish Physiotherapy Self Referral Study Group. (2006). Are patients who refer themselves to physiotherapy different from those referred by GPs? Results of a national trial. *Physiotherapy,* 92(1), 26-33.

Hökelekli, H. (2025). *Sağlık Bakanlığından yeni düzenleme: MHRS üzerinden sevklere %50 indirim*. Cumhuriyet Haber Ajansı. https://cumha.com.tr/saglik-bakanligindan-yeni-duzenleme-mhrs-uzerinden-sevklere-50-indirim

Kantürk, G. (2009). *Ege bölgesi'nde insan sağlığı ve mekân arasındaki ilişkiler (guatr örneği).* Yayımlanmamış doktora tezi. Dokuz eylül üniversitesi, Eğitim bilimleri enstitüsü, İzmir.

Kırcı Çevik, N. & Yüksel, O. (2019). Türkiye, Almanya ve Hindistan sağlık sistemleri: karşılaştırmalı bir analiz. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi,* 8(16), 209-218.

Kutlu, İ. (2020). Sağlık ve sosyoekonomik statü bazı sağlık göstergelerine göre sosyoekonomik statü farklarının incelenmesi. *İnsan ve Toplum*, 10(4), 289-322.

Lovett, A., Haynes, R., Sünnenberg, G., & Gale, S. (2002). Car travel time and accessibility by bus to general practitioner services: a study using patient registers and GIS. *Social Science & Medicine*, 55(1), 97-111.

Mekânsal Planlar Yapım Yönetmeliği. (2014). *Resmi Gazete* (Sayı: 29030).

Merey, K. (2008). *Türkiye'de sağlık coğrafyası bakımından kadınlarda görülen beş kanser türünün ilçe bazında dağılımı ve coğrafi ortam ile ilişkisinin belirlenmesi.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara üniversitesi, Sosyal bilimler enstitüsü, Ankara.

NHS. (2025). National Health Service. https://www.historic-uk.com/HistoryUK/HistoryofBritain/Birth-of-the-NHS/

Resmî Gazete. (2004, 9 Aralık). *Aile Hekimliği Pilot Uygulaması Hakkında Kanun* (Kanun No: 5258). T.C. Resmî Gazete, Sayı: 25665. http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/12/20041209.htm#1

Oğuzhan, G., Dünder, E., Ökçün, S. & Koçkaya, G. (2020). Sosyoekonomik durumun diyabet ile ilişkisi ve diyabete etkisinin incelenmesi. *Turkish Journal Of Diabetes And Obesity*, 4(2), 71-78.

OECD İstatistik. (2020). https://data-explorer.oecd.org/

Okutan, Y., Dönmez, M. B. & Yücel, M. T. (2017). Sosyoekonomik şartların dişhekimliği öğrencilerinin ağız sağlığına olan etkisi: anket çalışması. *Selcuk Dental Journal*, 4(2), 59-67.

Öztaş, D. & Akgün, Ş. (2022). Sağlık coğrafyası ve halk sağlığı uygulamaları. *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*, 5(9), 259-271.

Özdoğan, İ. (2020). Türkiye sağlık coğrafyası literatürünün değerlendirilmesi. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 161-192.

Özel, B. (2024). *SGK'dan özel hastane kararı*. https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/sgkdan-ozel-hastane-karari-42074664

Türkiye Cumhuriyeti. (1961). *Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun* (Kanun No. 224). 12 Ocak 1961 tarih ve 10705 sayılı Resmî Gazete. http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.224.pdf

T.C. Başbakanlık. (2003). *58. Hükümet acil eylem planı*. T.C. Başbakanlık.

T.C. Resmî Gazete. (2024). *Aile hekimliği sözleşme ve ödeme yönetmeliğinde değişiklik yapılmasına dair yönetmelik.* https://resmigazete.gov.tr/eskiler/2024/10/20241030-9.pdf

T.C. Sağlık Bakanlığı (2003). *Sağlıkta dönüşüm.* Ankara:Sağlık Bakanlığı.

Todd, A., Copeland, A., Husband, A., Kasim, A. & Bambra, C. (2015). Access all areas? An area-level analysis of accessibility to general practice and community pharmacy services in England by urbanity and social deprivation. *BMJ Open*, 5(5), e007328.

Trevor, J. D. (2008). Health geography: supporting public health policy and planning. *CMAJ,* 1177-1180.

Türkay, Ş. (2024). *Hastanelerde onaylı randevu dönemi başladı*. https://www.aa.com.tr/tr/saglik/hastanelerde-onayli-randevu-donemi-basladi/3217739

Türk Tabipleri Birliği (2008) Aile Hekimliğinde 'Co-pilot' Uygulaması. http://www.ttb.org.tr/315ydn1

Türk Tabipleri Birliği (2018) *Aile hekimliği: ne dediler, ne oldu?* http://www.ttb.org.tr/yayin_goster.php?Guid=f089bc1a-1adc-11e8-af60-25b4195f91bb

Usturalı Mut, A. N. (2021). COVID-19 pandemisinde İngiltere sağlık sistemi. *Toplum ve Hekim*, 36(5), 350-365.

Vall-Spinosa, A. (1991). Lessons from london: the british are reforming their national health service, *American Journal of Public Health,* 81(12), 1566-1570.

Yıldız, D. T. (2025, 4 Şubat). *Aile hekimlerinin hastanelere yönlendirdiği kişilerden alınacak muayene katılım payı yüzde 50 indirimli olacak*. https://www.aa.com.tr/tr/saglik/aile-hekimlerinin-hastanelere-yonlendirdigi-kisilerden-alinacak-muayene-katilim-payi-yuzde-50-indirimli-olacak/3463845

Yılmaz, B.N. (2009) Aile hekimliği: hekim emeğinin değersizleşmesi ve esnekleşmesi. *Toplum ve Hekim*, 24(2): 159–160.

Yılmaz, N., Fettahoğlu, R. & Mackenzie, O. M. (2021). Uluslararası öğrencilerin sağlık hizmeti tecrübeleri ve sağlık hizmeti kullanma eğilimleri üzerine bir araştırma. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 707-740.

Araştırma Makalesi / Research Article

Birinci Basamak Sağlık Hizmetlerinde Lokasyon Politikaları: Türkiye ve İngiltere Örneği

Location Policies in Primary Health Care: The Case of Türkiye and England

Hülya DİĞER

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.341

Geliş/Received: 01/10/2025	Kabul/Accepted: 20/01/2026

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

The effective use of primary health care services paves the way for positive outcomes in the health system. Indeed, studies in the literature support that primary care institutions enable cost-effective and systematic management of healthcare services (Forrest and Starfield, 1998; Franks et al., 1992) and that the referral system allows for a reduction in healthcare expenditures ranging from 8% to 80% (Etter and Perneger, 1998; Holdsworth et al., 2006). Türkiye and England show similarities in certain aspects of primary healthcare services, but differ in some areas. In both countries, patients can choose their doctor, but in England, doctors can also choose their patients. Furthermore, in England, patients must first visit a primary healthcare institution and can only access hospitals through referrals. On the other hand, the determination of the locations of institutions accepted as the first point of contact is carried out in accordance with certain regulations in Türkiye (unsanitary establishments regulation, the spatial planning regulation, and the environmental impact assessment regulation), while in the England, Geographic Information Systems-GIS analysis is used. In Türkiye, initiatives to increase individuals' use of primary health care services have opened the door to thinking about evaluating the family medicine model and, consequently, primary health care institutions from various perspectives, and studies have been conducted. In this sense, comparing Türkiye with England, which provides services similar to primary health care services, will enable various recommendations to be made regarding health policy and systems. In this regard, comparisons between the two countries, where the common model of family medicine is implemented in different ways, will provide an insight into the positive/negative outcomes of the model, and location policies will be examined in terms of accessibility.

Methods

The purpose of this study is to examine location policies in primary health care in Türkiye and England, to evaluate access to health services from various perspectives, and to present a conceptual analysis. In this regard, official documents guiding health policies, research, and written sources that can be evaluated as secondary sources were examined within the theoretical framework of the study. The information obtained from these sources was evaluated with the help of document analysis. In this study, document analysis was used as a conceptual analysis tool rather than a method. The documents addressed in the study were interpreted in line with access to healthcare services, healthcare policies, and comparative healthcare systems.

The study evaluated the family medicine model within the scope of primary health care in Türkiye and England in terms of specific categories (patient/doctor choice, mandatory referral system, direct hospital admission, health status indicators) and compared the location policies of health institutions.

Results and Discussion

According to research findings, although Türkiye and England use the same model (family medicine model) for primary healthcare, they show differences in some areas. This situation affects the

sustainability of primary healthcare, health outcomes, and the healthcare demands of other patients. In this context, Türkiye which does not have a mandatory referral system, often faces appointment problems and tries to encourage individuals to choose primary healthcare institutions as their first point of contact. In this sense, a recent regulation regarding co-payments (a 50% discount on co-payments for hospital visits made with a referral from a primary care physician) (Yıldız, 2025) is among the incentives. One of the most important issues in initiatives to increase the use of primary health care services is physical accessibility.

In Türkiye, the location of family health centers is determined in accordance with the statement in Clause 12, Paragraph 2 of the Regulation on the Preparation of Spatial Plans: *"In zoning plans, the service impact area that must be reached on foot, taking into account the functions of playgrounds, play areas, open neighborhood sports areas, family health centers, nurseries, kindergartens, and elementary schools at approximately 500 meters, middle schools at approximately 1,000 meters, and high schools approximately 2,500 meters away, taking into account the service impact area that must be accessible on foot."* The 500-meter walking distance is taken into account (Mekânsal Planlar Yapım Yönetmeliği, 2014). In addition, health services are provided to patients who are unable to come to the health institution or who are undergoing treatment through home health services. In England, geographic information systems (GIS) are used to determine the locations of health institutions. According to a study, the majority of the population in the England lives within a 20-minute walking distance of a family doctor center (Todd et al., 2015). Similarly, according to a study in the England that tested accessibility using GIS analysis, only 5% of the population has to travel more than 10 minutes by car to reach the nearest clinic. Only 10% of the population has to travel more than 10 minutes by car to see a general practitioner. Additionally, the results indicate that approximately 13% of the population cannot access healthcare services by bus (Lovett et al., 2002).

The final conclusion to be drawn from this study, which compares the health policies and systems of Türkiye and the England, is that health geography plays an important role in individuals' health status and health demands. Furthermore, effective health policies designed with location in mind can lead to positive health outcomes and reduce health expenditures.

Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi
Open Access

Araştırma Makalesi / Research Article

Örgütsel Yabancılaşma-Sessiz İstifa İlişkisinde Bir Model Önerisi

A Model Proposal for the Relationship Between Organizational Alienation-Quiet Quitting

Niyazi Okan ÇOBAN[1]

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.313

Geliş/Received: 24/06/2025	**Kabul/Accepted: 20/01/2026**

Öz

Örgütsel yabancılaşma ve sessiz istifa örgütsel davranış alanyazınında gündemde olan kritik kavramlardır. Çalışanların örgütlerinde kendilerini anlamsız, değersiz ve aidiyetsiz hissetmeleri sonucunda psikolojik olarak örgütlerinden kopmasını anlatan örgütsel yabancılaşma, çalışanların üretkenliğini ve verimini düşüren bir örgütsel davranış biçimidir. Covid-19 pandemisi döneminde uygulanan kısıtlamalar ve örgütler tarafından belirlenen koşullar çalışanların işlerine yabancılaşmalarında önemli bir faktör olmuştur. Pandemi sonrasında küresel bir olgu haline gelen sessiz istifa kavramı ise çalışanların işin sadece tanımına ve minimum gereklerine göre performans göstermeleri gibi tepkisel davranışlarını tanımlamakta, farklı kuşaklardan ve farklı kültürlerden birçok çalışanı etkilemektedir. Bu iki kavram arasındaki ilişkinin incelendiği araştırmanın veri setini Google Scholar, YÖK Tez Merkezi, ProQuest, Web of Science veritabanlarında 1980-2025 yılları arasında yayınlanan, "Örgütsel Yabancılaşma" ve "Sessiz İstifa" anahtar kelimeleri kullanılarak belirlenen 114 yayın oluşturmaktadır. Araştırmada, örgütsel yabancılaşma ile sessiz istifa arasında pozitif ilişki olduğu, sessiz istifanın örgütsel yabancılaşmanın bir sonucu olduğu ve diğer örgüt içi faktörlerin sessiz istifayı öncelikle örgütsel yabancılaşmaya neden olarak etkilediği sonucuna ulaşılmış ve bu sonuçlara dayanarak bir model önerisi sunulmuştur. Modelin, özellikle bu kavramların ampirik analizini hedefleyen araştırmalara ve boylamsal çalışmalara zemin oluşturması öngörülmektedir. Diğer yandan model, sessiz istifa davranışlarını hedef alan örgüt politikalarına da yön verme potansiyeline sahiptir. Araştırma sonuçları sessiz istifa sürecinin önüne geçmeyi hedefleyen düzenlemelerin ancak bu sürecin nedeni olan örgütsel yabancılaşmayı önlemeye yönelik programlar temelinde mümkün olabileceğine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Örgütsel yabancılaşma, sessiz istifa, örgütsel davranış, covid-19 pandemisi, örgüt içi faktörler.*

Abstract

Organizational alienation and quiet quitting are critical concepts on the agenda in the organizational behavior literature. Organizational alienation, which describes the psychological detachment of employees from their organizations, stemming from feeling meaningless, worthless and unbelonging in their organizations, is a form of organizational behavior that reduces employees' productivity and efficiency. The restrictions implemented during the Covid-19 pandemic and the conditions established by organizations have been a significant factor in employees' alienation from their jobs. The concept of quiet quitting, which has become a global phenomenon after the pandemic, describes the reactive behaviors of employees such as performing only according to the definition and minimum requirements of the job, and affects many employees from different generations and cultures. The research data set analyzing the relationship between these two topics consists of 114 publications, published between 1980-2025 in Google Scholar, the YÖK Thesis Center, ProQuest, and Web of Science databases, identified through the keywords "Organizational Alienation" and "Quiet Quitting". The research concluded that organizational alienation is positively related to quiet quitting, quiet quitting is a result of organizational

[1] Dr., İnsan Kaynakları Uzmanı, Kocaeli, Türkiye, cobanniyaziokan@gmail.com

Önerilen Atıf/Sugestion Citation

Çoban, N. O., (2026). Örgütsel Yabancılaşma-Sessiz İstifa İlişkisinde Bir Model Önerisi, *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi, 10(1),64-82.*

alienation, and other intra-organizational factors primarily affect quiet quitting by causing organizational alienation, and a model proposal was presented based on these results. The model is anticipated to form the basis for research and longitudinal studies that specifically target the empirical analysis of these concepts. On the other hand, the model also has the potential to guide organizational policies targeting quiet quitting behaviors. The research findings indicate that regulations designed to avert the quiet quitting process can only be possible on the basis of programs aimed at mitigating organizational alienation, which is the underlying source of this process.

Keywords: *Organizational alienation, quiet quitting, organizational behavior, covıd-19 pandemic, intra-organizational factors.*

1. GİRİŞ

Günümüz toplumlarında değişen yaşam koşulları, çalışanların zorlu çalışma ortamında örgütlerinde psikolojik kopukluk yaşamaları ve işlerine eskisi kadar kendilerini adayamamaları yaygın görülen bir davranış biçimi haline gelmiştir. Çalışanlar işlerinde anlamsızlık, daha az kontrol gücü ve özerklik eksikliği hissetmekte, sınırlı çaba göstermeye başlamakta, bu durum çalışanlar için örgütsel yabancılaşma süreci, bir diğer ifadeyle örgütten soğuma ve kopuş süreci anlamına gelmektedir (Karrani, 2024; Liu-Lastres vd., 2024). Yabancılaşan çalışanlar bir sonraki aşamada artık bir makinenin çarkları gibi hissetmeye başladığında içsel motivasyon kaybı yaşamakta ve performans düşüşü görülmektedir.

2019 yılı sonlarında başlayıp 2020'den itibaren tüm dünyayı etkileyen COVID-19 pandemisi çalışanların örgütsel yabancılaşmasında, yalnızlık ve belirsizlik hissetmelerinde önemli bir etken olmuştur. Çalışanların duygusal ve zihinsel olarak kopuş yaşamaları, işlerinden geri çekilmeleri, görev ve sorumluluklarını sürdürürken asgari çaba göstermeleri örgütsel yabancılaşmayı derinleştirmiş ve bu gelişmeler çalışanların sessiz istifa sürecine girmeleri sonucunu doğurmuştur (Li ve Chen, 2018; Peng vd., 2024).

Örgütsel yabancılaşma ve sessiz istifa geniş bir bağlamda düşünülmesi gereken kavramlardır. Bu kavramları ayrı ayrı konu alan çalışmalar olmakla birlikte, örgütsel yabancılaşmanın sessiz istifa üzerindeki etkisini anlamayı sağlayacak alanyazın oldukça sınırlıdır. Araştırmada alanyazına katkı sağlamak için bu sorun alanı konu alınmış, bu iki güncel kavram birlikte ele alınarak örgütsel yabancılaşma ve sessiz istifa arasındaki ilişki incelenmiştir. Yapılan değerlendirme ile gelecekte yapılacak araştırmalar için bir model önerisi sunmak hedeflenmiştir. Araştırmanın kavramsal çerçeve bölümünde örgütsel yabancılaşma ve sessiz istifa kavramları incelenmiş, kuramsal çerçeve bölümünde örgütsel yabancılaşma ve sessiz istifaya ilişkin ileri sürülen kuramlar açıklanmış, bulgular bölümünde belirlenen örgütsel yabancılaşma-sessiz istifa ilişkisine ve önerilen araştırma modeline yer verilmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Örgütsel Yabancılaşma

Bir örgütün sağlıklı çalışmasını olumsuz olarak etkileyen ve toksik bir davranış olarak da görülen örgütsel yabancılaşma, çalışanların üretkenliğini ve verimini düşüren bir örgütsel davranış biçimidir. Örgütlerde çalışanlar yabancılaştıkça örgütsel bağlılıkları azalmakta, örgütsel aidiyetleri zayıflamakta, performansları ve motivasyonları düşmektedir. Böylece çalışanlar güçsüzleşmekte ve işleri üzerindeki kontrolünü kaybetmektedir. Alanyazında teolojik bir konu olarak da değerlendirilen yabancılaşma kavramı, bireylerin hem kendinden hem de etrafından kopması ve daha üst bir varlık ile bütünleşmesi olarak ifade edilmiştir (Elitok ve Atalay, 2023). Froom (1990) yabancılaşmayı bireyin kendisinden ve diğer bireylerden *kopma, soyutlama hali, yalnızlığa bürünmesi, yabancı hissetmesi* olarak tanımlamıştır. Geçmiş dönemlerde yabancılaşma kavramının bir *"hastalık"* olarak değerlendirildiği ve hatta akıl hastaları için kullanılan bir kavram halini aldığı görülmektedir (Akyıldız, 1998; Yeniçeri, 2009).

Şimşek vd. (2008) yabancılaşmayı bireyin çevresi ile uyumunun azalması ve kontrolü kaybetmesi ile kendini yalnızlık ve çaresizlik içinde hissetmesi olarak, Elitok ve Atalay (2023) bireylerin toplumsal kültürden uzaklaşması ve ilişkilerinde yetersiz kalması, çevrelerine uyum sağlayamaması, kendilerine küsmeleri ve bireysel yalnızlık yaşamaları olarak tanımlamaktadır. Bir diğer ifadeyle, aslında bireyler temelde diğer bireylerle olan ilişkilerinde de *eksilme* yaşamakta ya da onlardan uzaklaşmakta, böylece kendi özlerinden dahi kopmaktadırlar. Örgütsel yabancılaşma bir taraftan örgüt içindeki iletişim kanallarının kapanmasına, çalışanlar arasında yanlış anlamaların artmasına neden olurken diğer taraftan da örgüt içi koordinasyonu ve iş birliğini olumsuz etkilemektedir. Çalışanlar bir doyumsuzluk durumu

sergilemekte, ortaya özgün ürünler çıkartamamakta, kırgınlık hissi, örgüt içinde tanınma, takdir edilme gibi örgütsel beklentilerinin karşılanamaması sonucunda yaşadıkları doyumsuzluğa ve eksikliğe dikkat çekmeye çalışmaktadırlar (Bozkır ve Sandıkçı, 2022; Yıldız, 2019).

Aiken ve Hage (1966) örgütsel yabancılaşmayı, çalışanların örgüt içindeki diğer çalışanlarla etkileşimlerinde ve görevlerinde yaşadıkları memnuniyetsizlik şeklinde dile getirmektedirler. Kanungo (1979) örgütsel yabancılaşmayı psikolojik olarak işten ayrılmanın bilişsel bir durumu olarak, Hoy vd. (1983) çalışanların örgütlerindeki hayal kırıklığı sonucu duygularının bir yansıması olarak, Levin (1994) çalışanların örgüt içindeki rollerinin anlamını yitirmesi sonucu oluşan belirsizlik olarak, Weisskopf (1996) çalışanın bir örgütteki potansiyelini göstermesinin engellenmesi ve potansiyelini *feda etmesi* olarak açıklamaktadır. Armstrong-Stassen (2006) örgütsel yabancılaşmayı çalışanların bir örgütte yaptığı işten, ortaya çıkarttığı üründen, örgütünden *psikolojik olarak soğuması* şeklinde tanımlamaktadır. Banai ve Raisel (2007) örgütsel yabancılaşmayı bir örgütteki çalışanların amaç ve hedeflerinin azaldığı, tutumlarının ve ilişki ağlarının zayıfladığı durum olarak görmektedir. Sooko (2014) örgütsel yabancılaşmayı, çalışanların örgütlerinin bir parçası olmak yerine, sadece örgütün bir nesnesi haline dönüşmeleri sonucunda oluşan durum olarak ifade etmektedir. Shehada ve Khafaje (2015) örgütsel yabancılaşmayı çalışanların örgüt içindeki amaç ve beklentilerinin örgütün amaç ve beklentileri ile farklılaştığı zamanlarda ve koşullarda ortaya çıkan bir durum olarak, Shantz vd. (2015) ise örgütte birlikte üretim sürecinde çalışanlar arasında ilişki eksikliğinin ortaya çıkarttığı bir durum olarak görmektedirler (İrdem, 2020).

Alanyazında örgütsel yabancılaşmanın boyutlarına ilişkin olarak çeşitli çalışmalar bulunmakta olup Seeman (1959) örgütsel yabancılaşmayı *güçsüzlük, anlamsızlık, normsuzluk (kuralsızlık), izolasyon (yalıtılmışlık) ve kendine yabancılaşma*dan oluşacak şekilde beş boyutta sınıflandırmaktadır. Bu boyutlarından "güçsüzlük", bireyin olaylar üzerindeki öz kontrolünün zayıflığına, eksikliğine vurgu yapmaktadır (McKinlay ve Marceau, 2011). Nelson ve O'Donohue (2006) bu güçsüzlüğü, bireyin zorunlu işlerini yapamaması durumunda ortaya çıkan psikolojik bir yetersizlik duygusu olarak açıklamaktadır (İrdem, 2020). Shepard (1971) örgütsel yabancılaşmada "anlamsızlığın" bir örgütün amaçları ile çalışanların rolleri arasında anlaşmazlık olduğunda ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Nitekim, bir örgütte, çalışanlar doğru iş bölümü yapılmaması neticesinde sadece kendi işlerine hâkim olduğunda ve örgütteki diğer çalışanların işleri ya da örgütte gerçekleştirilen diğer faaliyetler hakkında farkındalıkları düşük olduğunda, örgütleriyle bütünleşememekte, yaptıkları işleri anlamlandırmakta zorluk yaşamaktadırlar. Örgütsel yabancılaşmada "normsuzluk (kuralsızlık)" ise, çalışanların bir örgütte çıkarcı davranışlar sergilemesi ve genel kabul gören toplumsal standartların dışına çıkması sonucunda ortaya çıkmaktadır (Eryılmaz ve Burgaz, 2011; Seeman 1959). Esin (1982), bu kuralsızlığı "bir örgütte işçi ile işveren, işçiler arası ya da toplumun çalışan kesimi ile toplumun bütünü arasında ortaya çıkan bir bölünmüşlük, kuralsızlık hali" olarak tanımlamaktadır. Örgütsel anlamda "izolasyon (yalıtılmışlık)" olgusu, çalışanların kendilerini örgütleri içerisinde bir gruba ait hissetmemeleri ya da içinde bulundukları topluluktan kendilerini geri çekmeleri, soyutlamaları ya da bu topluluğu ve çevrelerini reddetmeleri neticesinde oluşmaktadır (Weisskopf, 1996). Örgütsel açıdan "kendine yabancılaşma" olgusu ise, çalışanların yaptıkları işi artık ilgi çekici bulmaması ve zevk almaması sonucunda işlerinin içsel anlamını yitirmesi ve işlerinden soğumalarıdır. Bu süreçte çalışanlar kendine yabancılaşma ile içsel faktörlere nazaran daha çok ücret, maaş, para gibi dışsal faktörlere önem vermeye başlamaktadır (Eryılmaz ve Burgaz, 2011; Mottaz, 1987; Seeman, 1959).

2.2. Sessiz İstifa

2019 yılı sonlarında 2020 yılının başlarında meydana gelen Covid-19 pandemisinin ardından çalışma koşullarında ve iş-yaşam dengesinde yaşanan paradigma değişimleri özellikle 2021 yılından itibaren çalışanların örgütsel davranışlarını ve örgütlerine bakış açılarını önemli ölçüde değiştirmiştir. Pandemi sürecinde, çalışanlar hayatın sadece çalışmaktan ya da örgütlerinden ibaret olmadığının ve işleri dışında da devam eden önemli bir hayatları olduğunun farkına varmışlardır.

2021 yılında Çin'de çalışma sürelerinin uzunluğuna karşı olarak *"#tangping" (düz yatmak)* ya da *sırt üstü yatış hareketi*" olarak adlandırılan bir tepki biçimi ortaya çıkmış ve sessiz istifa kavramı dile getirilmeye başlanmıştır (Buscaglia, 2022). 2022 yılında New York'ta çalışmakta olan mühendis Zaid Khan'ın *"#QuietQuitting*" başlıklı Tiktok videosu sessiz istifa kavramını yeniden gündeme taşımış ve

sosyal medyada dikkatleri üzerine çekmeyi başaran video ile sessiz istifanın bilinirliği hızla yayılmıştır (Çimen ve Yılmaz, 2023; Yıldız, 2024). Alanyazında bazı araştırmacılar sessiz istifa kavramının temellerinin 2009 yılına kadar uzandığını ve bir ekonomist olan Mark Boldger tarafından Venezualea'da Texas A&M Ekonomi Sempozyumu'nda sessiz istifa kavramının ilk kez ifade edildiğini öne sürmektedir (Çalışkan, 2023; Karaşin & Öztırak, 2023). Pearce (2022) ise Los Angeles Times'da yayınladığı makalesinde sessiz istifa kavramının 2020 yılında Nashville'de insan kaynakları uzmanı Bryan Creely tarafından ilk olarak dile getirildiğini ileri sürmektedir (Demirgil, 2023). Alanyazında sessiz istifa kavramının ortaya çıkışına ilişkin olarak aslında önemli olan bu olgunun ilk olarak Blodger, Crelly veya Khan tarafından gündeme getirilmiş olması değildir, sessiz istifa olgusunun küresel bir kavram haline geldiği ve farklı kültürlerdeki pek çok insanı etkilemiş olduğu, farklı araştırmacılar tarafından farklı biçimlerde tanımlandığı gerçeğidir (Çoban, 2025; Güler, 2023).

Diğer taraftan, alanyazın incelendiğinde sessiz istifa kavramının günümüz moda bakış açısının aksine, yeni bir trend olmadığı ve ilk olarak *Höhn* tarafından 1982 yılında alanyazına kazandırıldığı da öne sürülmektedir (Jehle ve Schmitz, 2007; Raidt, 1989; Richter, 1999; Seçer, 2009; Seçer, 2011; Çalışkan, 2023; Karaşin & Öztırak, 2023; Tatlı, 2023; Yıkılmaz, 2022). Höhn (1982) sessiz istifayı *"kendi kendine emeklilik"* olarak nitelendirerek *"içsel istifa, içsel sonlandırma"* kavramlarını kullanmış ve çalışanların "içsel olarak emekli olduğunu" ve bu durumun gerçek anlamda "işten ayrılmanın ilk basamağı" olduğunu ileri sürmüştür (Höhn, 1983; Yılmaz vd., 2024). Sonraları Faller (1993) sessiz (içsel) istifayı iş tatminsizliği olarak ele almış, Brinkmann ve Stapf (2001) sessiz istifanın depresyondan kaynaklandığını ileri sürmüştür. Schulze (2012) yıkıcı liderlik davranışının sessiz istifayı artırabileceğini, Scheibner ve Hapkemeyer (2013) psikolojik sözleşmenin ihlal edilmesi durumunda çalışanların sessiz istifaya yönleneceğini savunmuşlardır (Çoban, 2025; Tatlı, 2023).

Daugherty vd. (2013) sessiz istifayı, çalışanların işlerinin gerektirdiği asgari şartları sunması ve gerekenden daha fazla zaman, çaba veya coşku göstermemesi olarak tanımlarken, Rogers (2023) çalışanların işlerinin minimum beklenti ya da sözleşme unsurlarından fazlasını yapmaması olarak tanımlamaktadır (Acar, 2024). Tong (2022), sessiz istifanın çalışanların kendilerini yenilemelerini sağladığını ve onlara kişisel mutluluk ve tatmin verdiğini iddia etmektedir (Arar, 2023). Sessiz istifada, çalışanlar bir taraftan örgüt içerisinde diğer çalışanlarla etkileşim içinde bulunurken diğer taraftan zihinsel veya fiziksel olarak ilgisiz kalmakta, çalışanlar sadece bir iş gününü geçirmek için örgütlerinde kendilerinden beklenen asgari görevleri yerine getirmektedir (Justilien, 2024; Nseir, 2023; Yasemin ve Mahmut, 2023). Örgütleri derinden etkileyen bir olgu olan sessiz istifa, ilgisiz çalışanların en azını yapmaları sonucunda ortaya çıkan ve çalışanların iş faaliyetlerine daha az öncelik vermek için aktif olarak önlemler aldığı tükenmişlik biçimi olarak görülmektedir (Calva, 2024; Campton vd., 2023).

Hao vd.'ne (2022) göre, sessiz istifa davranışı, çalışanların işlerinden uzaklaşmaları ve örgütlerine olan bağlılıklarını sessizce geri çekmeleriyle ortaya çıkan bir olgudur (Harmon, 2024). Sessiz istifa sürecinde çalışanların üretkenliği azalmakta, çalışanlar işyerlerinde gerçekleştirilen toplantılara ve sosyal etkinliklere katılmak istememekte ve ilgisiz kalmakta, işlerine karşı bir *coşku eksikliği* yaşamaktadırlar (Singh vd., 2023). Bu nedenle bir örgütte meydana gelecek olan sessiz istifa davranışı, örgüt içerisinde *dalga etkisi* yaratabilme potansiyeline sahiptir ve örgütteki diğer çalışanların çalışma algılarını da etkileyebilmektedir (Serenko, 2023). Formica ve Sfodera (2022) ise sessiz istifayı bir çalışanın örgütüne sınırlı bağlılığı, motivasyonun düşük olması ve örgüt içinde sadece kendi rolleri için çalışmaları olarak tanımlamaktadır. Richardson (2023) sessiz istifa davranışının, çalışanların ilgisizliğinin kanıtı olduğunu, çalışanlar için stres ve tükenmişlikle başa çıkma stratejisi haline geldiğini öne sürmektedir (Bailey-Hicks, 2023). Çalışan ile örgütü arasında yapılan psikolojik sözleşmenin ihlal edilmesi neticesinde, çalışanlar bozulan bu dengeyi sessiz istifa ile sağlama eğilimine girmektedir (Brinkmann ve Stapf, 2005). Sessiz istifa sürecinde, çalışanlar örgütlerinden ayrılmak yerine yalnızca yasal olarak sergilemeleri gereken zorunlu performansı yerine getirmektedirler (Elsik, 1994). Grant (2022) ise, sessiz istifanın çalışanların bireysel tembelliği olmadığını, aslında örgütsel bir işlev bozukluğunun belirtisi olduğunu savunmaktadır (Albig, 2024).

Çoban (2025) ise, çalışanların sessiz istifa algılarının sadece pandemi sonrası ortaya çıkan ve trend haline gelen yeni bir örgütsel davranış biçimi olmadığını ve tarihsel perspektiften aslında Taylor'un Bilimsel Yönetim İlkeleri'ne kadar uzanabileceğini ileri sürmekte, sessiz istifa kavramını bütüncül bir tarihsel gelişim ve Covid-19'un etkileri bağlamında değerlendirerek 2019 öncesi dönemi *"Sessiz İstifa*

1.0", 2019 sonrası dönemi *"Sessiz İstifa 2.0"* olarak kategorize etmekte ve alanyazına yeni bir bakış açısı getirmektedir.

Sessiz istifa kavramına yönelik öncesinde kabul görmüş bir boyutlandırma olmaması nedeniyle, pandemi sonrasında özellikle 2023 ve 2024 yıllarında, çalışanların sessiz istifa eğilimlerini ölçmek ve sessiz istifa kavramını aydınlatabilmek maksadıyla alanyazında ölçek geliştirme çalışmalarının yapıldığı ve farklı sessiz istifa boyutlarının ileri sürüldüğü görülmektedir. Tablo 1'de alanyazında geliştirilen ölçeklerdeki sessiz istifa boyutları özetlenmiştir.

Tablo 1. Sessiz İstifanın Boyutları

Araştırmacının Kimliği	**Sessiz İstifa Boyutu**
Şahinli ve Eren (2024)	Kuruma bağlılık, Sessiz istifayı sonlandırma durumu
Sürücü vd. (2024), Anand vd. (2023)	Sessiz istifa, Sessiz işten çıkarma, Sosyal destek, Ayrımcılık, Yalnızlık
Konak (2024), Galanis vd. (2023)	Önyargısız olma, İnisiyatif eksikliği, Motivasyon eksikliği
Meydan ve Akbaş (2024), Patel vd. (2023)	Duygusal sessiz istifa, Davranışsal sessiz istifa
Barrett (2024)	Zaman, Çaba
Yılmaz vd. (2024)	Yönetimsel boyut, Çalışan temelli boyut
Avcı (2023)	İş, Yaşam
Karaşin ve Öztırak (2023)	Kişisel düşünce, Olumlu tutum, Mobbing algısı
Savaş ve Turan (2023)	Bağlılıkta azalma, Motivasyonsuzluk, Sosyalleşme, Kendini koruma
Boz vd. (2023)	Güvensizlik, Aidiyet, Değersizlik, İletişimsizlik, Tutarsızlık

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3. KURAMSAL ÇERÇEVE

3.1. Örgütsel Yabancılaşmayı Açıklayan Kuramlar

Yabancılaşma kavramını ilk dile getiren ve kavramın babası olarak kabul edilen Hegel, "Tinin Görüngü Bilimi" isimli eserinde yabancılaşmayı felsefi olarak ele almıştır. Yabancılaşma olgusunu bireylerin doğaya ve kendi özüne yabancılaşması olarak görmektedir. Hegel yabancılaşmanın insanlar için doğal bir durum olduğunu ve "*doğa, insan ve toplum var olduğu sürece, yabancılaşmanın da var olacağını*" ileri sürmektedir (Şimşek vd. 2006). Hegel yabancılaşmada bireyin kendisiyle bütünleşmek için toplumsal bütünden ayrıldığını, bunun önlenmesi için bireylerin yabancılaşma konusunda durumsal farkındalığının artırılmasının zorunlu olduğunu savunmaktadır (Demirer ve Özbudun, 1998).

Yabancılaşma konusunda diğer önemli isim olan Marx ise bireylerin yabancılaşmasını onların *bilinçlerinin yabancılaşması* olarak görmektedir. Marx, yabancılaşmayı kapitalist sistem üzerinden eleştirmekte, kapitalizmin emeğin nesnel koşullarından kopuşuna sebep olduğunu öne sürmekte ve yabancılaşma olgusunu "*yabancılaşmış emek*" üzerinden değerlendirmektedir. Çalışanların işlerini yaparken bir süre sonra kendi ürettiği ürünlerine yabancılaştığını, emeklerinin bir nesnesi haline geldiğini, bir süre sonra çalışanların kendilerine, diğer çalışanlara ve çevrelerine yabancılaşmaya başladığını ileri sürmektedir (Erdost, 2017).

Durkheim ise yabancılaşmayı sosyolojik açıdan ele almakta, yabancılaşma olgusunu "anomi" kavramıyla açıklamaktadır. Durkheim, yabancılaşmayı *toplumsal bir bunalım, sapma* olarak görmekte, toplumsal birlikteliğin ve dayanışmanın zayıflaması olarak düşünmektedir (Tekin, 2014). Fromm (1990) yabancılaşmanın nedenlerini "*hızla değişen üretim yapısı, toplumsal yapı ve teknolojik yapının birey üzerinde yansımaları*" olarak değerlendirmekte, üretim ve tüketim ilişkilerinin çalışanlarda yabancılaşmaya neden olduğunu ileri sürmektedir (Demirer ve Özbudun, 1998; Şimşek vd. 2006).

3.2. Sessiz İstifa İle İlişkilendirilen Kuramlar

Çalışanların sessiz istifa davranışı Covid-19 sonrası küresel çapta ilgi gören bir olgu olmasına rağmen alanyazında yapılan çalışmalar incelendiğinde, sessiz istifanın iddia edildiği gibi çok da yeni bir kavram

olmadığı ve 1980'li yıllarda özellikle Alman araştırmacılar tarafından içsel istifa, içsel emeklilik gibi kavramlarla açıklanmaya çalışıldığı görülmektedir (Çoban, 2025; Höhn, 1983; Yılmaz vd., 2024).

Gerek Covid-19 pandemi dönemi ve sonrası dönem gerekse pandemi öncesi dönem göz önüne alındığında araştırmacıların ilgisini çeken böyle bir olgunun kuramsal bir arka planının olması beklenmektedir. Alanyazına bakıldığında çalışanların sessiz istifa davranışının farklı araştırmacılar tarafından farklı kuramlarla incelendiği, ancak sessiz istifa üzerine genel kabul görmüş bir kuram ya da yaklaşımın bulunmadığı saptanmıştır. Araştırma çerçevesinde, sessiz istifa kavramını açıklamak için kuramsal anlamda alanyazında günümüze kadar yapılan çalışmalar aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Tablo 2. Sessiz İstifanın İlişkilendirildiği Kuramlar

Araştırmacının Kimliği	**İlişkilendirilen Kuramlar**
Matias (2024)	Katılım Teorisi- Uyarlanabilir Maliyet Teorisi- Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Teorisi Psikolojik Sözleşme Teorisi
Leone (2024)	Çok Boyutlu Tükenmişlik Teorisi
Gürer vd. (2024)	Kendi Kaderini Tayin Teorisi
Justilien (2024)	Öz Yapılandırma Teorisi- Sosyal Öğrenme Teorisi-Sosyal Etki Teorisi
Cashion (2024)	Marx'ın Yabancılaşma Teorisi
Yoğurtçu vd. (2024)	Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Teorisi
Atalay ve Dağıstan (2024)	Eşitlik Teorisi- Herzberg'in İkili Faktör Teorisi- Beklenti Teorisi-Sosyal Değişim Teorisi
Keane (2023)	İş Talepleri-Kaynaklar Teorisi- Psikolojik Sözleşme Teorisi
Tatlı (2023)	Vekâlet Teorisi- Psikolojik Sözleşme Teorisi-Çaba Ödül Dengesizliği Modeli
Arar vd. (2023)	Kaynakların Korunması Teorisi- Sosyal Mübadele Kuramı-Kuşaklar Teorisi
Demirgil (2023)	Kaynakların Korunması Teorisi- Sosyal Mübadele Teorisi-Kuşaklar Teorisi- Eşitlik Teorisi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Alanyazındaki araştırmalar incelendiğinde sessiz istifa konusunda genel kabul gören teorik bir arka plan bulunmasa da çalışanların sessiz istifa davranışlarının farklı araştırmacılar tarafından ağırlıklı olarak Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Teorisi, Kendi Kaderini Tayin Teorisi, Kaynakların Korunması Teorisi, Psikolojik Sözleşme Teorisi, Vekâlet Teorisi gibi teorilerle açıklanmaya ve kavramın kuramsal çerçevesinin oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir.

4. YÖNTEM

4.1. Araştırma Metodolojisi

Araştırmanın amacı, örgütsel yabancılaşma ve sessiz istifa arasındaki ilişkiyi incelemek ve belirlenen ilişkiden hareketle kuramsal bir model önermektir. Bu amaçla alanyazın sistematik olarak incelenmiş, 1980-2025 yılları arasında yayınlanan çalışmaların mevcut durumunu betimlemek ve kavramlar arasındaki ilişkileri ortaya koymak için kesitsel tarama yöntemi kullanılmıştır. Ardından belirlenen ilişkiye dayalı olarak bir model önerisi oluşturulmuştur.

Araştırmanın veri setini 1980-2025 yılları arasında yayınlanan ve Google Scholar, YÖK Tez Merkezi, ProQuest, Web of Science veritabanlarında "Örgütsel Yabancılaşma" ve "Sessiz İstifa" anahtar kelimeleri kullanılarak belirlenen 114 yayın oluşturmaktadır. Özellikle sessiz istifa kavramı 2019 sonrası sosyal medya üzerinde yaygın kullanılan ve popüler olan bir kavram olsa da 1980'li yıllardan itibaren içsel göç, içsel istifa gibi kavramlarla ifade edildiğinden araştırma ve tarama gerçekleştirilirken geçmiş tarihli yaklaşımlar da çalışmaya dâhil edilmiş ve günümüz perspektifi ile ilişkilendirilmiştir.

4.2. Etik Kurul Onayı

Bu araştırmanın kavramsal çerçevesinin hazırlanması, veri toplama araçlarının uygulanması, verilerin toplanması, verilerin analizi ve yorumlanması aşamalarının tamamında etik kurallara uygun hareket edilmiştir. Karşılaşılacak tüm etik ihlallerde ANKAD Yayın Kurulu'nun hiçbir sorumluluğu

bulunmamaktadır. Tüm sorumluluk yazara aittir. Bu çalışmanın ANKAD dışında herhangi bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiş olduğunu taahhüt ederim. Yapılan bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

5. BULGULAR

Bu bölümde, araştırma verilerinin analizine ilişkin açıklamalar yer almaktadır.

5.1. Örgütsel Yabancılaşma-Sessiz İstifa İlişkisi

Mekanik bir varlık olmayan, aslında sosyal bir varlık olan çalışanların bir takım duygusal ihtiyaçları da bulunduğundan, bu ihtiyaçlar ertelenmeye başlandığında çalışanlar zamanla kendilerine ve yaptıkları işlerine yabancılaşmaktadır. Yabancılaşma, bir topluluğa ya da bir gruba aidiyet duymama duygusu olarak ortaya çıkmaktadır. Marx, 1844'te yabancılaşma olgusunu 4 aşamalı olarak ele almakta ve çalışanların "*emeğine, ürününe, kendine ve çevresine*" yabancılaşması şeklinde sınıflandırmaktadır (Marx, 1993). Çalışanın ürettiği ürün zamanla çalışana değil işverene ait olmaya başlamaktadır. Bir başka deyişle, çalışan ilk aşamada emeğine ve ardından kendi ürettiği ürüne yabancılaşmaktadır. Kendi emeğine ve ürününe yabancılaşan birey sonraki aşamada kendine yabancılaşmaya başlamaktadır. İşinden ve kendinden kopan, yabancılaşan çalışanlar son aşamada bulunduğu ortama, çevrelerine de yabancılaşmaktadır (Nair ve Vohra, 2009).

Covid-19 pandemisinin yaygın olduğu dönemde uygulanan kısıtlamalar ve örgütler tarafından alınan kararlar çalışanların işlerine yabancılaşmalarına neden olmuştur. İşlerinden ve çalışma ortamlarından duygusal ve zihinsel olarak koparılan çalışanlar sessiz istifa ile tanışmak zorunda bırakılmışlardır (Keleş ve Cemaloğlu, 2022). İş ve sosyal yaşam arasında sıkışan çalışanlar bir taraftan işlerine yabancılaşırken, diğer taraftan iş-yaşam dengelerini sağlama çabası içinde pasif bir direniş olan "sessiz istifa" eğilimi göstermektedirler. Nitekim, çalışanların "örgütlerinden kovulmamak için yeterli çabayı göstermeleri, zaman zaman işlerini durdurmaları, fazla mesaiye kalmayı reddetmeleri, işi kuralına göre yapmak anlamına gelen işin sadece tanımına ve minimum gereklerine göre performans göstermeleri" gibi eylemler çalışanların sessiz istifa sürecinde olduklarında çalışma koşullarını daha iyi hale getirmek için kullandıkları tepkisel davranışlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Gürer, 2024; Wood, 2017).

Arar vd. (2023), örgütsel dışlanma, işe yabancılaşma gibi tutumların, çalışanların sessiz istifa davranışlarının hem öncülü hem de sonucu olabileceğini ileri sürmektedir. Çalışanların örgütlerinde yaptıkları işlerine yabancılaştıklarında ve iş arkadaşları tarafından dışlandıklarında sessiz istifa davranışı gösterme eğiliminde olabileceklerini, benzer şekilde çalışanlar sessiz istifa sürecinde olduklarında işlerine yabancılaşabileceklerini savunmaktadır. Widder vd. (2023), bilgisayar mühendisleri üzerine yaptığı araştırmasında, çalışanların etik bulmadıkları görevler üzerinde çalışmayı reddettiklerini, bu reddetme biçimlerinden birisinin de sessiz istifa davranışı olduğunu, çalışanların sessiz istifa taktiğinin aslında örgüt içerisinde değişiklik yapma konusunda örgütsel yabancılaşma boyutlarından biri olan "güçsüzlük" hissinden kaynaklandığını bulmuştur.

Srivastava (2023) olumsuz dedikodunun örgütlerde sessiz istifa zeminini yaratıp yaratmadığını incelediği çalışmasında, çalışanların yabancılaşma hissinin dedikoduyla ilişkili olumsuz algılardan ve yargılardan kaynaklandığını, bu durumun çalışanların meslektaşlarından ve örgütlerinden uzaklaşmasına yol açtığını ifade etmektedir. Çalışanlar açısından diğer çalışanlarla uyumlu bir ilişki sürdürmenin bir yolu olarak görülen sessiz istifa davranışı bir strateji olarak benimsenmekte, böylelikle çalışanların yaşadıkları anlaşmazlıkları ve fikirlerini gizlemelerini sağlayarak örgüt içi riskin azaltılmasına ve mevcut statükonun korunmasına katkıda bulunmaktadır (Jahanzeb ve Fatima, 2018; Masterson, 2022). Le vd. (2023), sessiz istifa olgusunun Covid-19 pandemisi esnasında önemli ölçüde arttığını, çalışanların karantina ortamında bulunmalarının onları şaşırttığını ve örgütlerinden yabancılaşmasına yol açtığını savunmaktadır (Katsiroumpa vd., 2023).

Don-Baridam (2024), örgüt kültürünün çalışanların yabancılaşması ve hayal kırıklığına uğraması üzerinde etkileri olduğunu belirlemiş ve bu etkenlerin sessiz istifa davranışına katkısı olduğuna işaret etmiştir. Örgütlerinde yabancılaşan çalışanlar kendilerini her şeyden ve diğer çalışanlardan soyutlamakta, işlerinde kontrolü kaybetmekte, ihtiyaç ve beklentilerini ifade etmekte yetersiz

kalmaktadır (Jiang vd., 2019). Çalışanları yabancılaşmaya iten ana etkenler arasında örgütün çalışma koşulları öne çıkmakta, bu koşullar çalışanların kopukluk yaşamalarında katalizör görevi görmektedir. Çalışanlar artık işlerini önemsememeye ve işlerine hâkim olmamaya başlamaktadır (Li ve Chen, 2018). Bu durumda, çalışanlar işlerinde umduklarını bulamadıklarından mutsuz olmakta, tatminsizlik hissetmekte, istedikleri kariyer basamaklarını tırmanamamakta ve yabancılaşma yaşayamaya başlamakta, bu süreçle bağlantı olarak da sessiz istifa davranışı göstermeye meyilli olmaktadırlar (Karagöz, 2024).

Cashion (2024), sessiz istifaya bir *"öz bakım taktiği"* olarak bakmakta ve çalışanların örgütsel yabancılaşma davranışının önüne iş-yaşam dengesinin iyileştirilmesi ile geçileceğini öne sürmektedir. Çalışmasında, Los Angeles'ta yaşayan 41 yaşındaki serbest yazar ve içerik oluşturucusu Clayton Farris vakası üzerinden bakmakta, sessiz istifa davranışının aslında, suçluluk duygusu uyandıran telaş kültürünün oluşturduğu baskıya meydan okuyan öz bakım taktiği olduğunu ileri sürmektedir. Araştırmada incelenen Farris, bu taktiği uygularken kendi kişisel üretkenliğiyle ilgili kaygılarını hafifletmeyi amaçlamakta ve aslında sessiz istifa ile başa çıkmaya çalışmaktadır. Sessiz istifayı "çalışanın kendini kötü hissetmeden başka şeyleri işinin önüne geçirmesine izin vermesi, işini yapmadığı zamanlarda iş hayatından zihinsel olarak uzaklaşması" olarak tanımlamaktadır (Malinsky, 2022).

Senarathna ve Kularathne (2024), Sri Lanka'daki tekstil endüstrisinde ön safta çalışanlar üzerinde yaptığı araştırmasında, Covid-19 salgının çalışma ortamında önemli dönüşümler meydana getirdiğini, önemli sayıda çalışanın gizlice pozisyonlarından istifa ettiğini, mevcut çalışma ortamında özellikle genç çalışanların sessiz istifayı tercih ettiklerini ifade etmektedir. Örgütsel yabancılaşmanın boyutları (güçsüzlük, anlamsızlık, normsuzluk, kendine yabancılaşma ve izolasyon) açısından ele aldığı çalışmasında iş yabancılaşmasının çalışanların sessiz istifa sürecine girmelerinde ve işten ayrılma istekleri üzerinde önemli ölçüde etkiye sahip olduğunu bulmuştur.

Karrani (2024), İlişkisel İş Tasarımı teorisi ve Kaynakların Korunması teorisini kullanarak işe yabancılaşmanın çalışanların sessiz istifa davranışı üzerindeki etkisini incelediği araştırmasında, yabancılaşmanın sessiz istifa davranışının birincil tetikleyicisi olarak hizmet ettiğini ortaya koymuştur. Çalışanlar işlerine yabancılaştıklarında, işlerini sıklıkla daha az değerli ya da anlamlı olarak algıladıklarından, bu durum çalışanları işlerine tam olarak yatırım yapmanın veya ekstra çaba göstermenin değerini yeniden değerlendirmeye yönlendirmekte ve çalışanların sessiz istifaya katılmalarını teşvik etmektedir (Guo vd., 2022).

İşe yabancılaşma duygusu ortaya çıktığında, çalışanların örgütleri ile olan kritik bağlantısı da kopmakta, işteki görevlerinden kaynaklanan sorumluluk ve aidiyet duygularının azalmasına yol açmaktadır. Böyle bir yabancılaşma, işin öneminin ve anlamlı çalışmanın bir çalışanın performansı için hayati önemi olan kaynaklar olduğunu ileri süren Kaynakların Korunması teorisinin argümanlarıyla uyumlu olarak, temel bir kaynak kıtlığı durumunu işaret etmektedir. Yabancılaşmış hisseden çalışanlar genellikle örgütlerinde amaçsızlık ve anlamsızlık duyguları yaşamaktadır ve bu durum da *kaynak eksikliğinin* bir göstergesidir (Kanungo, 1979; Li ve Chen, 2018). Aynı zamanda etkili iş tasarımı yapılması da çalışanların işe yabancılaşma hissini ve dolayısıyla sessiz istifa eğilimlerini azaltabilmektedir.

Georgiadou vd. (2025), örgütlerin çalışanlarının değişen ihtiyaç ve beklentilerine uyum sağlayamaması neticesinde özellikle marjinal gruplar arasında yabancılaşma ve kopukluk hissinin artmasına yol açtığını öne sürmektedir. Ayrıca, örgüt içinde desteğe ve uyuma ihtiyaç duyan bu çalışanların beraberinde sessiz istifa ve kopukluk sürecini deneyimleme olasılığının yüksek olduğu kısır bir döngünün de yaratıldığı iddia edilmektedir (Georgiadou vd., 2021). Priya (2025) ise örgütlerde cinsiyete dayalı mikro saldırıların sessiz istifaya katkısına ilişkin gerçekleştirdiği çalışmasında, cinsiyetçi örgütlerde kadınların özellikle erkek merkezli ortamlarda, akranlarından ve üstlerinden gerekli desteği göremediklerini ifade etmektedir. Astuti ve Helmi (2021) yetersiz müttefiklik ve desteğin, kadınların izolasyon ve destek eksikliği yaşamasına yol açtığını, bu durumun da kadınlarda yabancılaşma duygularının artmasında etken olduğunu ve örgüt içindeki sessiz istifa süreçlerinin hızlanmasına neden olacağını ileri sürmektedir.

5.2. Öngörülen Model

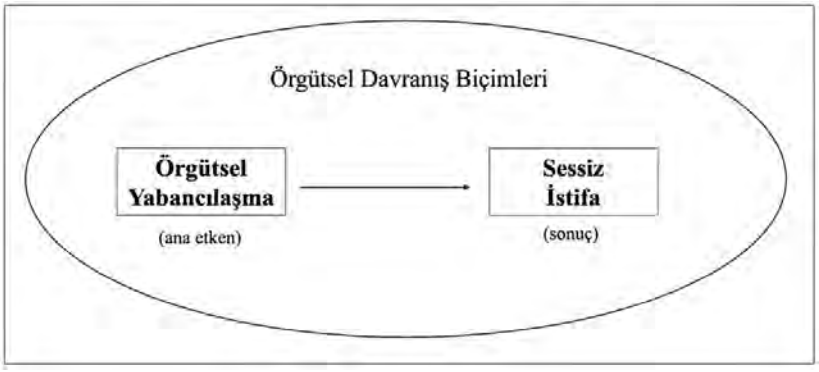
Alanyazın incelendiğinde örgütsel yabancılaşma ile sessiz istifa ilişkisine farklı araştırmacıların farklı perspektiflerden yaklaşarak değerlendirmeler yaptığı görülmektedir. Yapılan araştırmalar incelendiğinde (Arar, 2023; Astuti ve Helmi, 2021; Cashion, 2024; Don-Baridam, 2024; Georgiadou vd., 2025; Gürer, 2024; Karagöz, 2024; Karrani, 2024; Keleş ve Cemaloğlu, 2022; Le vd., 2023; Priya, 2025; Senarathna ve Kularathne, 2024; Srivastava, 2023, Widder vd., 2023) bir örgütte çalışanların sessiz istifa sürecine girmelerinde örgütsel yabancılaşmanın pozitif olarak dramatik etkileri olduğu belirlenmiştir.

Sosyal bir varlık olan çalışanların duygusal ihtiyaçları ertelenmeye başlandığında, çalışanlar zamanla kendilerine ve yaptıkları işlerine yabancılaşmaktadır. Yabancılaşma duygusu, bir topluluğa ya da bir gruba aidiyet duymamaktan kaynaklanmaktadır. Emeğine, ürününe, kendine yabancılaşan çalışanlar son aşamada bulunduğu ortama ve çevresine yabancılaşmaktadır. Covid-19 pandemisi döneminde uygulanan kısıtlamalar ve örgütler tarafından alınan kararlar çalışanların işlerine yabancılaşmaları sonucunu doğurmuştur. Sessiz istifa kavramı, işlerinden ve çalışma ortamlarından duygusal ve zihinsel olarak koparılan çalışanlar için başlayan yeni çalışma dönemini anlatmakta, iş ve sosyal yaşam arasında sıkışan çalışanların işin sadece tanımına ve minimum gereklerine göre performans göstermeleri gibi tepkisel davranışlarını tanımlamaktadır.

Çalışanların sessiz istifa davranışları, etik bulmadıkları görevleri reddetmeleri gibi nedenlere bağlı olarak gelişebilen anlamsızlık, güçsüzlük gibi örgütsel yabancılaşmanın alt boyutlarından da kaynaklanabilmektedir. Farklı değişkenler ise öncelikle örgütsel yabancılaşmaya zemin hazırlamakta, sessiz istifa sürecini örgütsel yabancılaşma üzerinden etkilemektedir. Örgütlerin çalışma koşullarının çalışanlarının değişen ihtiyaç ve beklentilerine uyum sağlayamaması nedeniyle umduklarını bulamamış mutsuz çalışanlar yabancılaşmaya başlamakta, çalışanları hayal kırıklığına uğratan örgüt kültürü, cinsiyetçi örgütlerde kadınların izolasyon ve destek eksikliği yaşaması, olumsuz dedikodu, kariyer ilerlemeleri önündeki yapısal engeller, dışlanma, iş-yaşam dengesini kurma çabasında sessiz istifayı bir öz bakım taktiği olarak görmeleri gibi faktörler çalışanların yabancılaşmanın artmasına neden olmaktadır. Çalışanlar işlerine yabancılaştıklarında, işlerini sıklıkla daha az değerli ya da daha az anlamlı olarak algılamakta, sorumluluk ve aidiyet duyguları azalmakta ve bu sürecin ardından sessiz istifa davranışı göstermeye başlamaktadırlar.

Örgütsel yabancılaşma ile sessiz istifa arasında pozitif ilişki olduğuna, sessiz istifanın örgütsel yabancılaşmanın bir sonucu olduğuna ve diğer örgüt içi faktörlerin sessiz istifayı öncelikle örgütsel yabancılaşmaya neden olarak etkilediğine ilişkin elde edilen bu bulgulara dayanarak bir model oluşturulmuştur. Bu iki kavramın ilişkisel perspektiften incelenmesiyle elde edilen model Şekil 1'de olduğu gibidir.

Şekil 1. Öngörülen Model

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

6. TARTIŞMA VE SONUÇ

Örgütsel yabancılaşma ve sessiz istifa kavramlarının ele alındığı bu çalışmada örgütsel yabancılaşma ile sessiz istifa arasında pozitif ilişki olduğu, örgütsel yabancılaşmanın sessiz istifanın temellerini oluşturduğu ve diğer örgütsel faktörlerin sessiz istifayı öncelikle örgütsel yabancılaşmaya neden olarak

etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara dayanarak gelecekte yapılacak araştırmalar için bir model önerisi sunulmuştur.

Örgütsel davranış alanyazınında gündemde olan örgütsel yabancılaşma ve sessiz istifa kavramlarının ilişkisel perspektiften ele alınmasıyla farklılaşan bu araştırmayla alanyazının zenginleştirilmesi ve kavramsal ilişki çerçevesinde alanyazına katkı sağlanması amaçlanmıştır. Gelecekte yapılacak çalışmalar açısından, öngörülen modelin, özellikle bu kavramların ampirik analizini hedefleyen araştırmalara ve boylamsal çalışmalara zemin oluşturması umulmaktadır. Elde edilen sonuçların yapılacak yeni araştırmalarla derinleştirilmesi, bilgi birikiminin artmasını sağlayacaktır.

Tüm dünyayı önemli oranda etkileyen Covid-19 pandemisi sonrasında kabullenilen yeni normal çerçevesinde çalışma hayatında paradigma değişimleri meydana gelmiş ve çalışanların iş-yaşam dengesi bağlamında çalışma hayatına bakış açılarının değiştiği görülmüştür. Çalışanların belki uzun yıllar belki de birkaç yıl emek verdikleri örgütlerinden ayrılma kararlarını vermeden önce sığınacakları son limanlarının sessiz istifa davranışı olabileceği ileri sürülmüştür. Örgütlerine ve yöneticilerine bağlılıkları ve örgütsel adalet inançları azalan, örgütsel sessizliği artan çalışanların bir süre sonra işlerine, ürünlerine, kendilerine ve çevrelerine yabancılaşması neticesinde sessiz istifa sürecine girme eğiliminde oldukları görülmektedir.

Pandemi sonrasında 2021 yılından itibaren küresel bir olgu haline gelen sessiz istifa davranışı alanyazında pek çok araştırmacı tarafından farklı teoriler ve bakış açılarıyla açıklanmaya çalışılmış, Çoban (2025) sessiz istifanın tarihsel gelişimini Covid-19 bağlamında "Sessiz İstifa 1.0 ve Sessiz İstifa 2.0" olarak iki dönem halinde kategorize etmiş, çalışanların örgütsel davranışları bağlamında örgütsel adalet, örgütsel bağlılık, örgütsel sinizm, örgütsel yabancılaşma gibi çeşitli örgüt içi etkenlerle ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. Bu araştırma ile örgütsel yabancılaşma-sessiz istifa ilişkine farklı araştırmacıların (Arar, 2023; Cashion, 2024; Don-Baridam, 2024; Georgiadou vd., 2025); Gürer, 2024; Karagöz, 2024; Karrani, 2024; Keleş ve Cemaloğlu, 2022; Katsiroumpa vd., 2023; Le vd., 2023; Priya, 2025; Senarathna ve Kularathne, 2024); Srivastava, 2023; Widder vd., 2023) farklı perspektiflerden bakarak öngörülerde bulunduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada, çalışanların sessiz istifa davranışının örgütsel yabancılaşmalarının kaçınılmaz bir sonucu olduğu ve örgütsel yabancılaşmanın diğer örgüt içi etkenlere kıyasla sessiz istifa süreci üzerinde başat etkisinin olduğu görülmüştür.

Sessiz istifa, farklı kuşaklardan ve farklı kültürlerden birçok çalışanı derinden etkilemekte ve çalışanların sessiz istifa davranışları araştırılmaya devam edilmektedir. Modele temel oluşturan ilişki, sessiz istifa davranışlarını anlamayı ve dönüştürmeyi hedef alan örgüt politikalarına yön verme potansiyeline sahiptir. Sessiz istifa sürecini önlemeye ilişkin düzenlemeler ancak bu sürecin etkeni olan örgütsel yabancılaşma temelinde bir programla mümkün olabilecektir. Sonuç olarak yapılan çalışma örgütsel yabancılaşma ve sessiz istifanın önüne geçebilmek için, örgütlerin çalışanlarını daha fazla teşvik edebilmesinin, işleri anlamlı ve değerli hale getirebilmesinin, iş birliği ve etkileşimi artırabilmesinin, özellikle insan kaynakları uzmanları ile yöneticilerin motivasyon ve performans artırıcı örgüt içi uygulamaları benimsemelerinin ve bu uygulamalara ağırlık vermelerinin önemine işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

Acar, S. (2024). Sosyal medya'da sessiz istifa algısı: Ekşisözlük incelemesi. *Beykoz Akademi Dergisi*, *12* (2), 147-172.

Akyıldız, H. (1998). Bireysel ve toplumsal boyutlarıyla yabancılaşma. Süleyman Demirel Üniversitesi *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(3), 163-176.

Aiken, M. & Hage, J. (1966). Organization Alienation: A Comparative Analysis, *American Sociological Review*, 31, 497-507.

Albig, T.A. (2024). *The age of quiet quitting: An examination of the predictive nature of hope related to the job engagement of educators* [Doktora tezi, Hofstra Üniversitesi]. ProQuest Dissertations and Theses Global.

Anand, A., Doll, J. & Ray, P. (2023). Drowning in silence: A scale development and validation of quiet quitting and quiet firing. *International Journal of Organizational Analysis*, *32* (4), 721-743.

Arar, T., Çetiner, N., & Yurdakul, G. (2023). Quiet quitting: Building a comprehensive theoretical framework. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, *15* (28), 122-138.

Armstrong-Stassen, M. (2006). Determinants of How Managers Cope With Organizational Downsizing, Applied Psychology an International Review, 55(1), 1-26.

Astuti, T. & Helmi, A.F. (2021). Perceived supervisor support and turnover intention: a meta-analysis study, *Buletin Psikologi*, *29* (1) 1-13.

Atalay, M. & Dağıstan, U. (2024). Quiet quitting: A new wine in an old bottle?, *Personnel Review*, *53* (4), 1059-1974.

Avcı, N. (2023). Örgütsel sinizm, örgütsel sessizlik, işte sözde var olma ve sessiz istifa arasındaki ilişkiler: İstanbul Maltepe belediyesi örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, *14* (39), 968-989.

Bailey-Hicks, B.A. (2023). *The impact of the employee-organization relationship on engagement and burnout: A mixed methods study within the tech industry* [Doktora tezi, Northwood Üniversitesi]. ProQuest Dissertations and Theses Global.

Banai, M. & Reisel, W. D. (2007). The influence of supportive leadership and job characteristics on work alienation: A six-country investigation, *Journal of World Business, 42*, 463-476.

Barrett, J.R. (2024). *Quiet quitting: A conceptualization, scale development and validation* [Yüksek Lisans tezi, Auburn Üniversitesi]. ProQuest Dissertations and Theses Global.

Bozkır, A. & Sandıkçı, M.B. (2022). Örgütsel Yabancılaşma İle Örgütsel Sessizlik Arasındaki İlişki: Gençlik Hizmetleri ve Spor İl Müdürlüğü Üzerinde Bir Araştırma. *Sosyal Bilimler Dergisi (The Journal of Social Science)*, 9 56, 190-205.

Brinkmann, R. & Stapf, K. (2001), Die ınnere kündigung aus der sicht von arbeitnehmern ergebnisse einer empirischen untersuchung zur ınneren kündigung beigenossenschaftlichen bankinstituten und in der öffentlichen verwaltung. *Personal- Zeitschrift für Human Resource Management* içinde (ss. 688-693), 12.

Brinkmann R. & Stapf K. (2005) Innere Kündigung: wenn der Job zur Fassade wird. CH Beck.

Boz, D., Duran, C., Karayaman, S. & Deniz, A. (2023). Sessiz istifa ölçeği. C.Duran (Ed.). *Sessiz İstifa* içinde (9-41). Eğitim Yayınevi.

Buscaglia, M. (2022, 4 Eylül). *A quick look at the origins and outcomes of the trendy term*, Chicago Tribune. https://www.pressreader.com/usa/chicagotribunesunday/20220904/ 282226604550365.

Calva, R.J. (2024). *Skill Development and work-life balance support of job satisfaction: A quantitative, non-experimental study* [Doktora tezi, South College]. ProQuest Dissertations and Theses Global.

Campton, J., Tham, A., & Ting, H. (2023). Quiet quitting-implications for Asian businesses. *Asian Journal of Business Research*, 13(2), 128.

Cashion, H. (2024). *The Struggle for Work-Life Balance: Quiet Quitting as a Hyper-Individualized Tool of Neoliberal Resistance* [Yüksek lisans tezi, Arkansas Üniversitesi]. ProQuest Dissertations and Theses Global.

Çalışkan, K. (2023). Sessiz istifa: Sonun başlangıcı mı yeniden diriliş mi?, *Journal of Organizational Behavior Review*, *5* (2), 190-204.

Çimen, İ. A., & Yılmaz, T. (2023). Sessiz istifa ne kadar sessiz. *Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü Dergisi*, *5* (1), 27-33.

Çoban, N.O. (2025). Transformation of organizational behavior during the Covid-19 pandemic: Quiet quitting 1.0 to 2.0. A. Karaca (Ed.). *International Research in The Field of Management and Organization–II* içinde (ss. 185-199). Eğitim Yayınevi Yayınları.

Daugherty, G., Kelly, R., & Kvılhaung, S. (2023). What is quiet quitting-and is it a real trend?, *Investopedia*, https:// www.investopedia.com/what-is-quiet-quitting-6743910

Demirer, T. & Özbudun S. (1998). *Yabancılaşma*. Ankara:Öteki Yayınevi.

Demirgil, Z. (2023). Z Kuşağı Salgını: Sessiz İstifa. M.A. Canpolat (Ed.). In *Uygulayıcılar İçin Güncel Kavramlarla Örgütsel Davranış* (pp. 113-129.). Nobel Yayıncılık.

Don-Baridam, L.Q. (2024). Employee Emotional Dissonance and Quiet Quitting in Commercial Banks in Nigeria. *Journal of Artificial Intelligence and Cognitive Science*, *1* (1), 1-9.

Elitok, U., & Atalay, S. (2023). Örgütsel Yabancılaşma. Y. Zengin & T. Moç (Eds.), Örgütsel Check-Up içinde (s.299-317). Gazi Kitabevi.

Elsik, W. (1994). Innere Kündigung. Vahlens Großes Wirtschaftslexikon, Bd, 2, 993.

Erdost, B. (2017). *Yabancılaşma Karl Marx*, (Der.) 6. Baskı, Sol Yay., Ankara.

Eryılmaz, A. & Burgaz, B., (2011). Özel ve resmi lise öğretmenlerinin örgütsel yabancılaşma düzeyleri. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, Ciilt 36, Sayı 161.

Faller, M. (1993). *Innere kündigung. Ursachen und folgen*. (2.bs.). München, Mering.

Formica, S. & Sfodera, F. (2022). The great resignation and quiet quitting paradigm shifts: An overview of current situation and future research directions, *Journal of Hospitality Marketing & Management*, *31* (8), 899-907.

Fromm, E. (1990). Sağlıklı Toplum. (Çev. Y. Salman, Z. Tanrısever). Payel Yayınları. 2. Basım, İstanbul.

Galanis, P., Katsiroumpa, A., Vraka, I., Siskou, O., Konstantakopoulou, O., Moisoglou, I., Gallos, P. & Kaitelidou, D. (2023). The quiet quitting scale: Development and initial validation. *AIMS Public Health*, *10* (4), 828.

Georgiadou, A., Magrizos, S. & Roumpi, D. (2021). Inclusion in the COVID-19 Era. İçinde *14th International Conference on Equality, Diversity and Inclusion, EDI 2021, Bern, Switzerland*.

Georgiadou, A., Vezyridis, P. & Glaveli, N. (2025). You pretend to pay me; ı pretend to work: A multi-level exploration of quiet quitting in the greek context. *Human Resource Management*, 1–19.

Grant, A. (2022, August 31). The Psychology of Quiet Quitting: When people don't feel cared about, they eventually stop caring. *Meta Bulletin*.

Guo, L., Cheng, K., Luo, J. & Zhao, H. (2022). Trapped in a loss spiral: how and when work alienation relates to knowledge hiding, *The International Journal of Human Resource Management, 33* (20) 4004-4033.

Güler, M. (2023). Çalışma kültüründe yeni bir kavram: Sessiz istifa. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 32*, 247-261.

Gürer, A., Solmaztürk, A.B., & Gökçe, F. (2024). Sessiz istifa: Literatür incelemesi. *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, *13*, 1-41.

Hao, L., Zhu, H., He, Y., Duan, J., Zhao, T., & Meng, H. (2022). When is silence golden? A meta-analysis on antecedents and outcomes of employee silence. *Journal of Business and Psychology, 37*, 1039–1063.

Harmon, C.L. (2024). *Relationship between respect, trust, and turnover ıntentions* [Doktora tezi, Walden Üniversitesi]. ProQuest Dissertations and Theses Global.

Hoy, W.K., Blazovsky, R. & Newland, W. (1983). Bureaucracy and alienation: A comparative analysis, *Journal of Educational Administration, 21* (2), 109-121.

Höhn, R. (1983). *Die innere kündigung im unternehmen. Ursache. Folgen. Gegenmaßnahmen. Akademie für Führungskräfte der Wirtschaft eV (Hg.): Menschenführung und Betriebsorganisation* içinde, 29. Bad Harzburg.

İrdem, Ş. (2020). *Çalışanların örgütsel adalet algısının örgütsel yabancılaşma davranışı üzerine etkisi: Bir araştırma* [Doktora tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Jahanzeb, S. & Fatima, T. (2018). How workplace ostracism influences interpersonal deviance: the mediating role of defensive silence and emotional exhaustion, *Journal of Business and Psychology*, *33* (6), 779-791.

Jehle, P. & Schmitz, E. (2007). Innere kündigung und vorzeitige pensionierung von lehrpersonen. M. Rothland (Ed.). Belastung und beanspruchung im lehrerberuf içinde (ss 160-184). VS Verlag für Sozialwissenschaften.

Jiang, H., Chen, Y., Sun, P. & Li, C. (2019). Authoritarian Leadership and Employees' Unsafe Behaviours: The Mediating Roles of Organizational Cynicism and Work Alienation, *Current Psychology, 38*(6), 1668-1678.

Justilien, B.J. (2024). *Employing a qualitative case study approach to determine social factors that contribute toward member's quiet-quitting in the workplace* [Doktora tezi, Aspen Üniversitesi]. ProQuest Dissertations and Theses Global.

Kanungo, R. N. (1979). The Concepts of Alienation and Involvement Revisited, *Psychological Bulletin, 86* (1), 119-138.

Karagöz, H. (2024). Psikolojik sözleşme ihlali ve yabancılaşmanın işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi: Metal ürünlerin imalatı sektörü çalışanları üzerinde bir araştırma. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 13*(2), 570-582.

Karaşin, Y. & Öztırak, M. (2023). Sessiz istifa tutum ölçeğinin geliştirilmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *13* (4), 1443-1460.

Karrani, M.A., Bani-Melhem, S., Mohd-Shamsudin, F., Usman, M. & Boğan, E. (2024). Quiet quitting behaviours: investigating trigger factors and mitigation strategies through relational job design, work alienation, and inclusive leadership, *International Journal of Organizational Analysis*, Vol. ahead-of-print, No. ahead-of-print.

Katsiroumpa, A., Moisoglou, I., Konstantakopoulou, O., Tapaskou, T., Gallos, P., Tsiachri, M., Tsakalaki, A. & Galanis, P. (2023). Translation and validation of the revised "Rushton Moral Resilience Scale" in Greek . *Research Square*, 1-11.

Keane, E. (2023). *Quiet quitting: Navigating an old phenomenon in the new normal* [Yüksek lisans tezi, De Paul Üniversitesi]. ProQuest Dissertations and Theses Global.

Keleş, N. Ö. & Kemaloğlu, N. (2022). Pandemi Sürecinde Çalışanların İşe Yabancılaşmaya İlişkin Algıları. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 42(1), 53-83.

Konak, S. (2024). Sessiz istifa ölçeğini Türkçe'ye uyarlama: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *International Journal of Contemporary Tourism Research*, *8* (2), 169-176.

Le, L.H., Hancer, M., Chaulagain, S. & Pham, P. (2023) Reducing hotel employee turnover intention by promoting pride in job and meaning of work: A cross-cultural perspective. *International Journal of Hospitality Management*. 109, 103409.

Leone, S.T. (2024). *Urban high school teacher descriptions about understanding and navigating workplace pressures associated with burnout* [Doktora tezi, Grand Cany Üniversitesi]. ProQuest Dissertations and Theses Global.

Levin, W. C. (1994). *Sociological Ideas: Concepts and Applications*, Wadsworth Publishing Company, California.

Li, S. & Chen, Y. (2018). The relationship between psychological contract breach and employees' counterproductive work behaviours: the mediating effect of organisational cynicism and work alienation, Frontiers in Psychology, 9, 1-13, https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2018.01273/full

Liu-Lastres, B., Karatepe, O.M. & Okumus, F. (2024). Combating quiet quitting: implications for future research and practices for talent management", *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, *36* (1), 13-24.

Marx, K. (1993). *1844 El yazmaları*. (Çev. K. Somer), Ankara: Sol Yayınları.

Masterson, V. (2022). What is quiet quitting?, *World Economic Forum*, https://www.weforum.org/ agenda/2022/09/tiktok-quietquitting explained

Malinsky, G. (2022, 16 Aralık). *Don't try quiet quitting, says Kevin O'Leary: It's "A really bad idea."* CNBC. https://www.cnbc. com/2022/08/20/kevin-oleary-quiet-quitting-is-a-really-bad-idea.html

Matias, S.T. (2024). *Understanding quiet quitting: Organizational citizenship behavior reductions in the post-pandemic workplace* [Yüksek lisans tezi, Memorial Üniversitesi]. ProQuest Dissertations and Theses Global.

McKinlay & J. B., Marceau, L. (2011). New wine in an old bottle: does alienation provide an explanation of the origins of physician discontent?, *International Journal of Health Services*, 41(2), 301-335.

Meydan, C.H. ve Akkaş, H. (2024). Çok boyutlu sessiz istifa ölçeği Türkçe geçerleme ön çalışması. *III. Uluslararası Katılımlı İnsan ve Toplum Bilimleri Kongresi* içinde (ss. 158-162). Ankara.

Mottaz, C. J. (1987). An analysis of the relationship between work satisfaction and organizational commitment. *The Sociological Quarterly*. 28/4, 540-558.

Nair N. & Vohra N. (2009). Developing A New Measure of Work Alienation. *Journal of Workplace Rights*, 14(3), 293-309.

Nelson, L. & O'Donohue, W. (2006). "Alienation, Psychology and Human Resource Management", *Proceedings of the 2nd Australian Centre for Research in Employment and Work (ACREW) Conference*, Prato, Italy.

Nseir, S. (2023). Post-Pandemic Disengagement: What is Quiet Quitting? *Arizona Nurse*, *76*(1), 8–9.

Patel, P., Guedes, M. J. & Bachrach, D., Cho, Y. (2023). *Quiet Quitting ongoing analyses by studies in the pre-registration*. https://doi.org/10.17605/OSF.IO/KTPAB.

Pearce, M. (2022). *Gen Z didn't coin 'quiet quitting'-Gen X did*, https://www.latimes.com/ entertainment-arts/story/2022-08-27/la-ent-quiet-quitting-origins.

Peng, M.Y.P., Khalid, A., Usman, M., Khan, M.A.S. & Ali, M. (2024). Fear of COVID-19 and hotel frontline employees' sense of work alienation: intervening and interactional analysis, *Journal of Hospitality and Tourism Research*, 48 (5), 821-833.

Priya,P. & Sreejith, S.S. (2025). Are workplace gender microaggressions a quiet contributor to quiet quitting? A conceptual framework, International Journal of Organizational Analysis,https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/ijoa0720244645/full/html?skipTracking=true#:~:text=We%20first%20posit%20that%20women,Kim%20and%20Meister%2C%202022).

Raidt, F. (1989). Innere kündigung. H. Strutz (Ed.), *Handbuch Personalmarketing* içinde (ss. 68-83). Gabler Verlag.

Richardson, S. D. (2023). Reimagining quiet quitting. In *Making the entrepreneurial transition: Understanding the challenges of women entre-employees* (pp. 105–117). Springer eBooks

Richter, G. (1999). Innere kündigung. Modellentwicklung und empirische befunde aus einer untersuchung im bereich der öffentlichen verwaltung. *Zeitschrift für Personalforschung/ German Journal of Research in Human Resource Management*, *13* (2), 113-138.

Rogers, G. (2023). When will "quiet quitting" ımpact student success?. *Edsights*, https://www.edsights.io/post/when-will-quiet-quitting -impact-student-success.

Savaş, B. Ç. & Turan, M. (2023). Sessiz istifa ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *The Online Journal of Recreation and Sports*, *12* (3), 442-453.

Scheibner, N. & Hapkemeyer, J. (2013). Innere kündigung als thema in der organisationsentwicklung. Organisationsberatung, supervision, *Coaching*, *20* (4), 461-472.

Schulze, K. (2012). *Lautloser rückzug-ınnere kündigung durch destruktive führung*. Hochschule Hannover.

Seçer, B. (2009). İçsel işten ayrılma. A. Keser, G. Yılmaz ve S. Yürür (Ed.), *Çalışma yaşamında davranış: Güncel yaklaşımlar* içinde (549-566). Umuttepe Yayınları.

Seçer, B. (2011). İş güvencesizliğinin içsel işten ayrılma ve yaşam doyumuna etkisi. *İŞGÜÇ: The Journal of IndustrialRelations and Human Resources, 1 3*(4), 43-60.

Seeman, M. (1959). On the meaning of alienation, *American Sociological Review*, 24(6), 783-791.

Senarathna, H.P.D.I. & Kularathne, H.M.R.D. (2024). Impact of work alienation on quiet quitting of front-line workers in textile industry in northwestern province, Sri Lanka, *3rd International Research Symposium on Management 2024*. http://repository. rjt.ac.lk/handle/123456789/7112.

Serenko, A. (2023). The human capital management perspective on quiet quitting: Recommendations for employees, managers, and national policymakers. *Journal of Knowledge Management, 20(*1), 27–43.

Shantz, A., Alfes, K., Truss, C. & Soane, E. (2015). Drivers and outcomes of work alienation: reviving a concept, *Journal of Management Inquiry*, 1-12.

Shehada, M. & Khafaje, N. (2015). The manifestation of organizational alienation of employees and its impact onwork conditions, *International Journal of Business and Social Science*, 6(2), 82-86.

Shepard, J. M. (1971). *Automation and alienation: a study of office and factory workers*, The MIT Press, Cambridge.

Singh, L. B., Srivastava, S. & Bhumika. (2023). I am done now! Linking workplace incivility to job search behaviour and employee silence. *International Journal of Conflict Management, 34*(4), 717–745.

Sooko, N. (2014). Perceptions of Injustice And Alienation Dynamics Within The Workplace, *Journal of the Department of Behavioural Sciences, 3*(1), 81-99.

Srivastava, S., Saxena, A., Kapoor, V. & Qadir, A. (2024). Sailing through silence: exploring how negative gossip leaves breeding grounds for quiet quitting in the workplace, International Journal of Conflict Management, 35 (4), 733-755.

Sürücü, L., Güleryüz, İ. & Maşlakçı, A. (2024). Sessiz istifa ve sessiz işten çıkarma ölçekleri: Türkçeye uyarlama çalışması. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 25* (2), 570-591.

Şahinli S. & Eren M. (2024). Sessiz istifa ölçeği: Geliştirilmesi, geçerliliği ve güvenilirliği: Metodolojik çalışma. *Türkiye Klinikleri J Health Sci*. *9* (3), 608-615.

Şimşek, M. Ş., Akgemci, T., Çelik, A. & Fettahlıoğlu, T. (2006). Örgütlerde yabancılaşmanın yönetimi araştırması. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15, 569-587.

Şimşek, M. Ş., Çelik, A. & Akgemci, T. (2008). *Davranış bilimlerine giriş ve örgütlerde davranış* (9. Bs). Eğitim Yayınevi.

Tatlı, M. (2023). *Etik iklimin işe angaje olma ve sessiz istifa üzerindeki etkisinde politik becerilerin rolü: kamu çalışanları örneği* [Doktora tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Tekin, F. (2014). Peter L. Berger'in yabancılaşma anlayışı: Diyalektik bilincin kaybı. Beytulhikme an International Journal of Philosophy, 4(2), 29-48.

Tong, G. C. (2022). Is quiet quitting a good idea? Here's what workplace experts say. https://www.cnbc.com/2022/08/30/is-quiet-quitting-a-good-idea-heres-what-workplace-experts-say.html.

Widder, D.G., Zhen, D., Dabbish, L. & Herbsleb, J. (2023, 12-15 Haz). It's about power: What ethical concerns do software engineers have, and what do they (feel they can) do about them?. *FAccT '23,* 467–479.

Weisskopf, A. W. (1996). *Yabancılaşma ve İktisat*, (çev. Ç. Koç ve O. Köymen), Anahtar Kitapları, İstanbul.

Wood, A. W. (2017). *Karl Marx*. (Çev.) D. Yücel & B. Aydın, İstanbul: İletişim Yayınları.

Yasemin, B., & Mahmut, S. (2023). Quiet quitting: A significant risk for global healthcare. *Journal of Global Health, 13*, 1-4.

Yeniçeri, Ö. (2009). *Örgütlerde çatışma ve yabancılaşma yönetimi*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Yıkılmaz, İ. (2022). Quiet quitting: A conceptual ınvestigation. *Anadolu 10th International Conference On Social Science*, 581-591.

Yıldız, T. (2019). *Örgütsel Yabancılaşma*. E. Kaygın, G. Kosa (Ed.), içinde Olumsuz Boyutlarıyla Örgütsel Davranış, Eğitim Yayınevi.

Yıldız, D. (2024). Z kuşağında tükenmişliğin ötesi: Sessiz istifa. *International Journal of Disciplines in Economics & Administrative Sciences Studies*, *9* (52), 1400-1405.

Yılmaz, K., Arık, R. S. & Çelik, M. (2024). Öğretmenler için sessiz istifa ölçeğinin geliştirilmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *13* (2), 426-438.

Yoğurtçu, B., Sezgin, F., & Koşar, S. (2024). Sessiz istifa: Lise öğretmenlerinin görüşlerine dayalı nitel bir araştırma, *TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, *4* (1), 83-108.

Araştırma Makalesi / Research Article

Örgütsel Yabancılaşma-Sessiz İstifa İlişkisinde Bir Model Önerisi

A Model Proposal for the Relationship Between Organizational Alienation-Quiet Quitting

Niyazi Okan ÇOBAN

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.313

Geliş/Received: 24/06/2025	Kabul/Accepted: 20/01/2026

Extended Abstract

Introduction

In today's societies, it has become a common behavior for employees to experience psychological disconnection from their organizations due to changing living conditions and challenging working environments and not be able to devote themselves to their jobs as much as before. As a result, employees feel meaninglessness, lack of control and autonomy in their jobs, start to keep a low profile and show limited effort, and this situation means a process of organizational alienation for employees, in other words, a process of cooling off and breaking away from the organization (Karrani, 2024; Liu-Lastres et al., 2024). The COVID-19 pandemic has been an key factor in employees' organizational alienation, emotional and mental disconnection, and quiet quitting (Li and Chen, 2018). Organizational alienation and quiet quitting are concepts that should be considered in a broad framework. Although there are studies on these concepts independently, the literature that will provide an understanding of the effect of organizational alienation on quiet quitting is quite limited. In the study, these two concepts were considered together and the relationship between organizational alienation and quiet quitting was examined. The aim of the evaluation was to present a model proposal for future research. In the conceptual framework section of the research, the concepts of organizational alienation and quiet quitting were examined, while the theoretical framework section elucidated the theories related to these concepts. The findings section presented the identified positive relationship between organizational alienation and quiet quitting, along with the proposed research model.

Methodology

The research dataset consists of 114 publications, published between 1980-2025, determined using the keywords “Organizational Alienation” and “Quiet Quitting” in Google Scholar, the YÖK Thesis Center, ProQuest, and Web of Science databases. Although the concept of quiet quitting has been a widely used and popular concept on social media after 2019, since the 1980s it has been expressed with concepts such as internal migration and internal resignation, while conducting research and scanning, past approaches were also included in the study and a detailed examination was made by associating it with the current perspective.

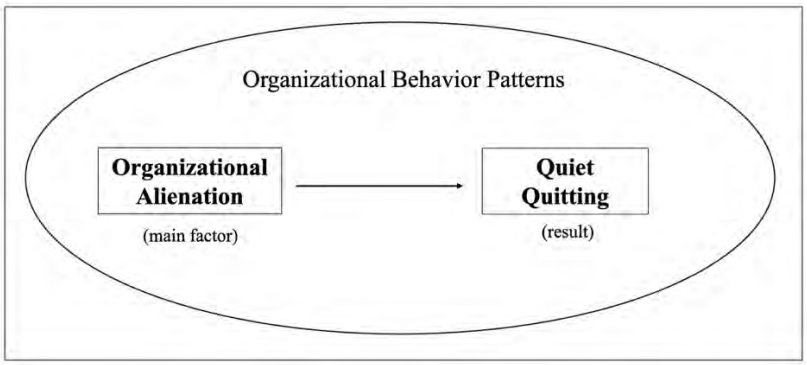
Findings

The restrictions implemented during the period when the Covid-19 pandemic was widespread and the decisions taken by organizations caused employees to become alienated from their jobs. Employees who were emotionally and mentally disengaged from their jobs and work environments were forced to meet with quiet quitting (Keleş and Cemaloğlu, 2022). Employees who are stuck between work and social life, on the one hand, become alienated from their jobs, on the other hand, they tend to "quiet quitting", which is a passive resistance in an effort to maintain their work-life balance (Gürer, 2024).

Arar et al. (2023) argue that attitudes such as organizational ostracism and work alienation can be both antecedents and consequences of employees' quiet quitting behaviors. Srivastava (2023) suggests that employees' sense of alienation stems from negative perceptions and judgments related to gossip, and that quiet quitting behavior, which is seen as a way for employees to maintain a harmonious relationship with other employees, is adopted as a strategy. Le et al. (2023) contend that the phenomenon of quiet quitting has increased significantly during the Covid-19 pandemic, and that employees' being in a quarantine environment surprised them and caused them to become alienated from their organizations. Don-Baridam (2024) determined that organizational culture influences employees' alienation and disappointment, which in turn contribute to quiet quitting behavior. Cashion (2024) views quiet quitting as a "self-care tactic" and suggests that employees' organizational alienation behavior can be prevented by improving work-life balance. Georgiadou et al. (2025) argue that as a result of organizations' failure to adapt to the changing needs and expectations of their employees, this leads to an increase in the sense of alienation and disconnection, especially among marginalized groups, and a vicious cycle is created in which these employees, who need support and harmony within the organization, are more likely to experience the quiet quitting process.

When the literature is examined, it is seen that different researchers have evaluated the relationship between organizational alienation and quiet quitting from different perspectives, and when the studies conducted are reviewed, it is determined that organizational alienation has dramatic effects on employees entering the quiet quitting process in an organization. A model was developed based on the findings obtained indicating that organizational alienation is positively related to quiet quitting, that organizational alienation forms the basis of quiet quitting, and that other intra-organizational factors primarily affect quiet quitting by causing organizational alienation. The model derived by evaluating these two concepts from a relational perspective is as in Figure 1.

Figure 1. Proposed Model

Source: Developed by the author

Discussion and Conclusion

This study, which is different from the relational perspective of the concepts of organizational alienation and quiet quitting, which are on the agenda of organizational behavior literature, aims to enrich and contribute to the literature within the framework of conceptual relationships. In terms of future studies, it is envisaged that the proposed model will form the basis for research and longitudinal studies that specifically target the empirical analysis of these concepts. Deepening the obtained outcomes with new research will increase the accumulation of knowledge.

In this study, where the concepts of organizational alienation and quiet quitting are discussed, it has been concluded that organizational alienation is positively related to quiet quitting, organizational alienation forms the basis of quiet quitting, and other organizational factors primarily affect quiet quitting by causing organizational alienation. A model proposal has been presented for future research based on the results gathered from the study.

After the Covid-19 pandemic, which has significantly affected the whole world, paradigm shifts have occurred in working life within the framework of the new normal that has been accepted, and it has been observed that employees' perspectives on working life in the context of work-life balance have changed.

Quiet quitting behavior, which has become a global phenomenon since 2021 due to the pandemic, has been tried to be explained by many researchers in the literature with different theories and has been tried to be associated with various intra-organizational factors in the context of employees' organizational behavior. In fact, Çoban (2025b) categorized the historical development of quiet quitting in the context of Covid-19 into two periods as "Quiet Quitting 1.0 and Quiet Quitting 2.0" and brought a new perspective to the literature. In this study, it has been found that the quiet quitting behavior of employees is an inevitable result of their organizational alienation and that organizational alienation has a dominant effect on the quiet quitting process compared to other internal organizational factors.

As a result, it would be a good conclusion to draw that in order for organizations to encourage their employees more, to make their jobs meaningful and valuable, to increase cooperation and interaction, and to prevent them from feeling organizational alienation and engaging in quiet quitting, especially Human Resources Specialists or managers should adopt motivational and performance-enhancing internal organizational practices and focus on these practices.

Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi
Open Access

Araştırma Makalesi / Research Article

Yerliye Bağlılık: Tüketici Etnosentrizminin ve Yerlici Eğilimlerin Çankırı Kaya Tuzu Tercihleri Üzerindeki Etkisi

Local Loyalty: The Effect of Consumer Ethnocentrism and the Locavore Movement on Preferences for Çankırı Rock Salt

İlknur AYAR[1]

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.322

Geliş/Received: 10/07/2025	Kabul/Accepted: 21/01/2026

Öz

Bu çalışma, tüketici etnosentrizmi ve yerlici eğilimlerin, yerel bir ürün olan Çankırı kaya tuzuna yönelik satın alma niyeti üzerindeki etkilerini ve bu etkide ürün değerlendirme algısının aracı rolünü incelemektedir. Aynı örneklem üzerinde iki farklı modelin karşılaştırmalı olarak test edilmesi, farklı tüketici motivasyonlarının yerel ürün tercihleri üzerindeki etkisini daha bütüncül şekilde değerlendirmeye imkân vermektedir. 408 katılımcı verisiyle yapılan araştırma sonucunda, hem etnosentrizmin hem de yerlici eğilimlerin satın alma niyeti üzerinde anlamlı ve pozitif yönde etkili olduğu; ürün değerlendirme algısının ise bu ilişkide istatistiksel olarak anlamlı bir kısmi aracılık üstlendiği görülmüştür. Çalışma, kültürel değerlerle ürün algılarının birlikte ele alınmasının, yerel ürünlerin pazarlanmasında etkili stratejiler geliştirilmesine katkı sağlayabileceğini göstermektedir. Bu bağlamda araştırma, yerel ürün tüketimi bağlamında karşılaştırmalı aracı değişken analizi sunarak literatüre kavramsal bir derinlik kazandırmakta ve pazarlama uygulamaları için anlamlı çıkarımlar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Tüketici etnosentrizmi, yerli eğilim (Locavorism), satın alma niyeti, ürün değerlendirme, yerel gıda pazarlaması*

Abstract

This study examines the effects of consumer ethnocentrism and locavorism tendencies on the purchase intention toward a local product, Çankırı rock salt, and explores the mediating role of product evaluation perceptions in these relationships. Testing two different models on the same sample allowed for a more holistic assessment of how different consumer motivations influence preferences for local products. Based on data collected from 408 participants, the results show that both ethnocentrism and localism significantly and positively affect purchase intention. Furthermore, product evaluation plays a statistically significant partial mediating role in both models. The findings suggest that integrating cultural values with product perceptions can contribute to the development of more effective marketing strategies for local goods. By offering a comparative mediation analysis in the context of local product consumption, this study adds conceptual depth to the literature and provides practical insights for marketing.

Keywords: *Consumer ethnocentrism, locavorism (locavore), purchase intention, product evaluation, local food marketing*

GİRİŞ

Yerel gıda ürünlerinin tüketimi, son yıllarda sürdürülebilirlik, ekonomi ve toplum üzerindeki faydaları nedeniyle daha fazla ilgi görmeye başlamıştır (Chambers vd., 2007). Yerli eğilim (Locavorism), yani yerel üretilen gıdaların tüketilmesini savunan bir ideoloji (Reich vd., 2018), insanları yerel üreticileri desteklemeye ve çevreyi korumaya teşvik etmektedir. Bu yaklaşım, küresel gıda tedarikine olan bağımlılığı azaltmayı ve yerel ekonomileri desteklemeyi amaçlar (Kim ve Huang, 2021; Reich vd.,

[1] Sorumlu Yazar/Corresponding Author, (Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Çankırı, Türkiye. ilknurkilic@karatekin.edu.tr

Önerilen Atıf/Sugestion Citation
Ayar, İ., (2026). Yerliye Bağlılık: Tüketici Etnosentrizminin ve Yerlici Eğilimlerin Çankırı Kaya Tuzu Tercihleri Üzerindeki Etkisi, *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi, 10(1),83-102.*

2018). Yerli eğilimli tüketicilerinin üç temel görüşü vardır: (1) yerel gıdaların önemli olduğunu kabul ederler, (2) uzak mesafelerden gelen gıdalara karşıdırlar, (3) gıda üretiminin yerel topluluklarla paylaşılmasını desteklerler (Reich vd., 2018). Ülkeler tüketicileri yerel olarak üretilen gıdaları daha fazla satın almaya yönlendirmek için çeşitli çabalar sarf etmektedir. Bu çabaların, yerel bölgelere ekonomik, çevresel ve sosyal faydalar sağlarken daha sürdürülebilir tüketim alışkanlıklarını teşvik etmesi beklenmektedir (Chambers vd., 2007). Medyada, hükümetlerde ve halk arasında yerli eğilim hareketine olan ilgi giderek artmayken, bu konu akademik araştırmalarda beklenen ilgiyi henüz tam anlamıyla görmemiştir. Bu durum, büyük perakendeciler ve gıda üreticilerinin yerel ürünleri önemli bir pazar olarak görmeleriyle paralellik göstermektedir (Stanton vd., 2012). Bu çelişki, akademik alanda yerel gıda tüketimine dair daha fazla araştırma yapılması gerektiğini göstermektedir. Chambers vd. (2007) bulgularına göre, yerel ürünlerin tercih edilmesi genellikle bir ulusal aidiyet duygusu ile ilişkilidir. Bazı insanlar, yabancı gıdalara karşı, özellikle siyasi ve kültürel nedenlerle bir çekince duyabilir ve bu yüzden yerel ürünleri tercih edebilirler. Bu durum, tüketici etnosentrizmi kavramının önemini ortaya koymaktadır. Özellikle Shimp ve Sharma'nın 1987'deki çalışmasından sonra, etnosentrizm konusu birçok araştırmacının dikkatini çekmiştir. Etnosentrizm, tüketicilerin kendi ülkelerinin ürünlerini, diğer ülkelerden gelen ürünlerden daha iyi ve doğru bulması anlamına gelir. Etnosentrik tüketiciler, genellikle yerli ürünleri yabancı ürünlere tercih ederler ve bu durum, özellikle gıda seçimlerinde önemli bir rol oynar.

Bu bağlamda, bu çalışmada etnosentrizmin satın alma niyeti üzerindeki etkisi ve ürün değerlendirmesinin bu etkideki rolü bir model olarak incelenmiştir. Bununla birlikte, yerel gıdaların tüketimini teşvik eden yerli eğilim hareketinin satın alma niyetine etkisi ve ürün değerlendirmesinin rolü de ikinci bir modelde ele alınmıştır. Etnosentrizmden farklı olarak, yerli eğilimleri daha çok coğrafi yakınlık, yerel ekonomiyi destekleme ve yerel kimliğe aidiyetle ilişkilidir (Zhong, 2023; Stanton vd., 2012). Bu yaklaşım, yerel ürünlerin kalitesi, tazeliği ve geleneksel değerleriyle ilişkilendirilmesinin önemini vurgulamaktadır (Zhong, 2023). Bu noktada, ürün değerlendirmesi kavramının araştırılması gereklidir. Bu araştırmada aynı örneklem üzerinde her iki modelin test edilmesi, farklı tüketici motivasyonlarının ürün değerlendirmesi aracılığıyla satın alma niyetini nasıl etkilediğini karşılaştırmalı olarak görmek açısından önemlidir. Böylelikle, her iki motivasyonun da satın alma niyeti üzerindeki etkileri, ürün değerlendirmesi aracılığıyla karşılaştırmalı olarak incelenecektir. Bu yaklaşım, yerel ürünlerin pazarlanması ve tüketici kararlarında kültürel değerler ile ürün özelliklerinin nasıl dengeleneceğine dair önemli bilgiler sunmayı amaçlamaktadır.

Türkiye'nin en büyük ve en eski tuz rezervlerinden biri olan Çankırı kaya tuzu, yaklaşık 5.000 yıllık geçmişi, yüksek saflık düzeyi ve özgün mineral yapısıyla yalnızca gastronomik değil, aynı zamanda kültürel ve ekonomik açıdan da önemli bir yere sahiptir (Yalçın ve Ertem, 1997; Tunar Özcan, 2023; Ercoşkun, 2025). Ancak literatürde Çankırı kaya tuzunun tüketici tercihleri bağlamında, özellikle tüketici etnosentrizmi ve yerlici eğilimler perspektifinde ele alındığı çalışmalara rastlanmamaktadır. Bu durum, hem yerel ürünler literatüründe hem de tüketici davranışları araştırmalarında önemli bir boşluğu işaret etmektedir. Dolayısıyla bu çalışma, söz konusu boşluğu doldurmayı ve Çankırı kaya tuzu örneği üzerinden yerel ürünlere yönelik tüketici tercihlerini anlamaya katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede çalışmanın amacı, Çankırı kaya tuzunun satın alma niyeti üzerindeki etnosentrizm ve yerli eğilim hareketinin etkilerini incelemek, ayrıca ürün değerlendirmesinin bu etkilerdeki aracılık rolünü ortaya koymaktır.

Bu noktada, araştırma problemleri şu şekilde belirlenmiştir:

1. Tüketici etnosentrizminin, yerel gıda ürünü olarak Çankırı kaya tuzuna ilişkin satın alma niyeti üzerinde etkisi var mıdır?
2. Yerli eğilim hareketinin, yerel gıda ürünü olarak Çankırı kaya tuzuna ilişkin satın alma niyeti üzerindeki etkisi var mıdır?
3. Ürün değerlendirmesinin, hem etnosentrizm hem de yerli eğilimlerinin, yerel gıda ürünü olarak Çankırı kaya tuzunun satın alma niyeti üzerindeki etkisinde aracılık rolü var mıdır?

Araştırmada öncelikle teorik çerçeve ve literatürdeki boşluklar incelenmektedir. Ardından araştırmanın yöntem ve örneklem yapısı detaylandırılmaktadır. Daha sonra elde edilen bulgular sunulmakta ve analiz edilmektedir. Bulgular, literatürle karşılaştırılarak tartışılmakta ve araştırmanın sonuçları

özetlenmektedir. Son olarak çalışmanın sınırlılıkları ile gelecekteki çalışmalar için öneriler sunulmaktadır.

LİTERATÜR TARAMASI

Bu bölümde, araştırmanın temel kavramsal çerçevesini oluşturan başlıca konular ele alınmaktadır. Çankırı sofralık kaya tuzunun kavramsal ve tarihsel özellikleri, tüketici etnosentrizmi, yerli eğilim hareketi ve ürün değerlendirmesinin satın alma davranışı üzerindeki rolü incelenmiştir. İlk olarak, Çankırı kaya tuzu ele alınmış; ardından tüketici etnosentrizmi kavramı ve yerli ürünlere yönelik eğilimlerle ilişkisi açıklanmıştır. Bölümün sonunda, ürün değerlendirmesinin tüketici kararları üzerindeki aracılık rolü tartışılmış ve ilgili kavramsal modeller ortaya konmuştur.

Çankırı Sofralık Kaya Tuzu

Tuz, antik çağlardan itibaren birçok medeniyetin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Örneğin, Roma İmparatorluğu'nda tuz taşıyan yolların inşası ve askerlerin maaşlarının tuzla ödenmesi, tuzun ekonomik ve stratejik değerini göstermektedir. Günümüzde ise tuz, hem gıda sanayisinde hem de günlük yaşamda vazgeçilmez bir ürün olarak insanlık tarihinin ayrılmaz bir parçası olmaya devam etmektedir (Carapeto vd., 2018). Günlük yaşamda tuz, yemeklere lezzet katmanın yanı sıra işlenmiş gıdalarda koruyucu, stabilizatör, doku geliştirici ve renk artırıcı gibi işlevler için de yaygın olarak kullanılmaktadır (Tan vd., 2016). Ancak, tuzun bu yaygın kullanımı beraberinde sağlık açısından bazı riskleri de getirmektedir. Çünkü vücudun sağlığı için gerekli olan sodyum, özellikle işlenmiş gıdalarda yüksek miktarda bulunmakta ve aşırı tüketildiğinde yüksek kan basıncı, kalp-damar hastalıkları ve böbrek sorunları gibi ciddi sağlık problemlerine yol açabilmektedir. Bu nedenle tuzun gereksiz şekilde fazla eklenmemesi önerilmektedir (Carapeto vd., 2018).

Carapeto vd. (2018), farklı tuz türlerini incelemişlerdir. Portekiz gibi denize kıyısı olan ülkelerde, Castro Marim gibi bölgelerde geleneksel yöntemlerle mineraller açısından zengin el yapımı tuz üretimi yaygınken, deniz suyunun kristalleşmesiyle elde edilen ve yıkama işlemi sırasında mineralleri kaybeden sanayi tuzu üretimi de yapılmaktadır. Çalışmada ayrıca, bilinirliği yaygın olan Himalaya tuzu Pakistan'dan çıkarılan pembemsi renkli bir kaya tuzu olarak; Siyah tuz (Kala namak) Hindistan kökenli ve kükürt içerir. Kırmızı Hawaii tuzu volkanik topraklardan elde edilirken, pembe Peru tuzu And Dağları'ndan gelir ve suyun pigmentlerinden dolayı kırmızı renktedir. Türkiye'nin en büyük ve en eski tuz rezervlerinden biri olan Çankırı kaya tuzu ise yaklaşık 5.000 yıllık geçmişe sahiptir. Yüksek saflık düzeyine sahip bu tuz, çoğunlukla beyaz renkli halit kristallerinden oluşmakta, yer yer gri tonlar içermekte ve iri taneli, masif yapısıyla dikkat çekmektedir (Tunar Özcan, 2023). Çankırı kaya tuzu %98,34 oranında sodyum klorür (NaCl) içermekte olup yüksek saflığı ile öne çıkar (Yalçın ve Ertem, 1997).

Çankırı kaya tuzunun bu yüksek saflık seviyesi ve düşük safsızlık oranları, yiyeceklerin tadını etkileyebilecek istenmeyen maddelerin daha az bulunması anlamına gelmektedir. Bunun yanı sıra, içerisinde bulunan eser mineraller sayesinde rafine tuzlara kıyasla yemeğe özgün ve zengin bir tat katmaktadır. Ayrıca berrak tuz damarlarıyla bilinen "tereyağı tuzu" olarak da kullanılan Çankırı tuzu, tereyağının oksitlenmesini geciktirerek ürünün kalitesini ve raf ömrünü artırmaktadır. Doğal dokusu sayesinde yemeklere hoş bir çıtırtı ve farklı bir doku deneyimi sunması, bu tuzu hem profesyonel şefler hem de ev kullanıcıları için değerli bir seçenek haline getirmektedir (Ercoşkun, 2025).

Çankırı kaya tuzunun bu özellikleri, bu çalışma kapsamında tüketicilerin tercih etme nedenlerini anlamada ve ürün değerlendirme bileşenini açıklamada önemli rol oynamaktadır.

Tüketici Etnosentrizmi

Tüketici etnosentrizmi, genel anlamda etnosentrizm kavramından türemiştir. Etnosentrizm, bireylerin kendi sosyal gruplarını merkez alarak diğer grupları bu normlara göre değerlendirmesi şeklinde tanımlanır (Balabanis ve Diamantopoulos, 2004). Shimp ve Sharma'ya (1987) göre, bu kavram tüketicilerin yabancı ürünleri satın almanın uygunluğu ve ahlakiliği hakkındaki inançlarını içerir. Etnosentrik eğilimler, tüketicinin yerli ürünleri yabancı ürünlere kıyasla daha üstün, güvenilir veya daha etik bulmasına yol açabilir (Dentoni vd., 2009). Bu yaklaşım, özellikle tüketicinin kimlik duygusu, aidiyeti ve toplum içinde kabul edilen davranış kalıplarıyla yakından ilişkilidir (Balabanis ve Diamantopoulos, 2004; Siamagka ve Balabanis, 2015).

Etnosentrik tüketiciler, ithal ürünleri tercih etmenin ülke ekonomisine zarar verdiğine ve iş kayıplarına neden olduğuna inanabilirler. Bu nedenle, yabancı ürünlere karşı olumsuz bir bakış geliştirme eğilimi gösterirler (Shimp ve Sharma, 1987:280). Yerli ürünler daha güvenilir, daha kaliteli ya da ulusal değerlere daha uygun olarak algılanabilir. Bu da yerli ürünlere yönelik öznel bir kalite algısının oluşmasına neden olur (Netemeyer vd., 1991). Hamin ve Elliott'a (2006) göre, etnosentrik eğilimleri yüksek olan tüketiciler yerli markaları daha kaliteli bulurken, düşük eğilim gösterenler yabancı markaları daha fazla tercih etmektedir. Ürün kalitesi algısının bu şekilde değişebilmesi, kültürel uyum, ürün bilgisi ve ulusal kimlik gibi faktörlere bağlı olabilir. Öte yandan, tüketicinin başka kültürlere açık olması, yerli ürünlere yönelik etnosentrik eğilimleri azaltabilir ve ithal ürünlere karşı daha olumlu tutumlar geliştirmesine neden olabilir (Riptiono vd., 2020). Etnosentrizmin satın alma niyeti üzerindeki etkisi, ürün kategorisine, pazar bağlamına ve tüketici özelliklerine göre değişebilir (Jin vd., 2024; Wu vd., 2022). Yabancı ürünlerin popülerliği ya da yerli üretimin sınırlı olması gibi durumlar bu ilişkiyi etkileyebilir (Rahimi vd., 2023). Bununla birlikte, birçok araştırma tüketici etnosentrizminin yerli ürün satın alma niyeti üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur (Surya, 2023; Mutia, 2021; Nguyen vd., 2008; Salman ve Naeem, 2015).

Tüketici etnosentrizmi ile satın alma davranışı arasındaki ilişkiyi etkileyen bazı değişkenler de literatürde ele alınmıştır. Örneğin, yerel ürünün algılanan kalitesi (Wang ve Chen, 2004), kültürel uyum düzeyi (Sevim vd., 2016), gelenek, kolektivizm ve marka güvenilirliği gibi unsurlar (Bryła, 2021; Zhang vd., 2020; Sekhar vd., 2022) bu ilişki üzerinde belirleyici olabilir. Ayrıca algılanan kalite, fiyat ve marka imajı gibi faktörler de bu ilişkiye aracılık edebilir (Mutia, 2021; Ardisa vd., 2022). Benzer şekilde, Bangladeş'te yapılan bir çalışmada, tüketici etnosentrizminin yerli ürünleri tercih etme eğilimini etkilediği ve bu etkinin ürün türüne göre değişiklik gösterdiği belirlenmiştir (Alam vd., 2022). Sonuç olarak, etnosentrik eğilimleri yüksek tüketiciler, ithal ürünlere göre yerli ürünleri tercih etme eğilimindedir. Bu tutum, yerel tüketimi destekleme, topluluklara katkı sağlama ve kültürel kimliği koruma gibi gerekçelerle desteklenmektedir (Fernández-Ferrín vd., 2020; Siemieniako vd., 2011).

Böylelikle literatürdeki çalışmaların, tüketici etnosentrizminin bireylerin satın alma kararları üzerinde anlamlı etkileri olabileceğini ortaya koyduğu açıktır. Etnosentrik eğilimleri yüksek tüketiciler, yerli ürünleri daha güvenilir, kaliteli ve ahlaki açıdan doğru bulmakta; yabancı ürünlere ise daha mesafeli yaklaşmaktadırlar (Shimp ve Sharma, 1987; Hamin ve Elliott, 2006). Benzer şekilde, yerli ve milli markaların tüketici etnosentrizmi ve mükemmeliyetçilik algısı üzerindeki etkileri, farklı sektörlerde yapılan çalışmalarla da desteklenmektedir (Akbıyık, 2024; Alam vd., 2022). Bu durum, hem satın alma niyetini hem de ürünlere yönelik değerlendirmeleri etkileyebilmektedir. Tüketiciler, bir ürünü sadece işlevsel özelliklerine göre değil, aynı zamanda ürünün menşeine, temsil ettiği değerlere ve ulusal kimlikle olan ilişkisine göre de değerlendirmektedir. Bu bağlamda, tüketici etnosentrizmi yerli ürünlerin daha olumlu değerlendirilmesine katkı sağlayabilir. Aynı şekilde, bu olumlu değerlendirmeler tüketicinin satın alma isteğini de artırabilir (Fernández-Ferrín vd., 2020; Siemieniako vd., 2011).

Bu doğrultuda aşağıdaki hipotezler önerilmektedir:

H1:Tüketici etnosentrizminin satın alma isteği üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

H2:Tüketici etnosentrizminin ürün değerlendirmesi üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

H3: Ürün Değerlendirmesinin satınalma isteği üzerinde etkisi vardır.

Yerli Eğilim Hareketi

Küreselleşmenin tüketici pazarlarını uzun süre şekillendirmesinin ardından, son dönemde yerel gıda ve içecek ürünlerine yönelik talepte artış gözlenmektedir (Zeugner-Roth vd., 2015). Tüketiciler, yerel üreticileri destekleme eğilimi göstermekte olup, bu davranış genellikle ekonomik motivasyonlara dayanmaktadır ve tüketici etnosentrizmi bağlamında ele alınmaktadır (Shimp ve Sharma, 1987). Locavorizm kavramı, Jessica Prentice tarafından 2006'da ortaya atılmış olup, insanlar yerel olarak üretilen gıdaları tercih etmeye çalıştıklarında ortaya çıkmaktadır (Fitzgerald, 2015). Tüketicilerin yaşadıkları bölgedeki ürünleri tercih etme eğilimi olarak tanımlanmaya çalışılsa da bu harekette yerel gıda ürünlerinin tüketimi yalnızca bir alışkanlık olmamakla birlikte, aynı zamanda yerel topluluğa aidiyet (Contini vd., 2017), sosyal kimlik (Bond vd., 2008) ve çevresel duyarlılık (Edwards-Jones vd., 2008; Choi vd., 2021) gibi değerlerle de ilişkilendirilmektedir. Araştırmalar, bölgesiyle güçlü bir bağ

kuran bireylerin yerel gıdalara yönelik tercihlerinin daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır (Fernández-Ferrín vd., 2020). Bu tercihler, ürün kalitesinin yanı sıra, ürünlerin temsil ettiği değerlerle de ilişkilidir. Etnosentrik tüketiciler de yabancı ürünlere kıyasla yerli ürünleri tercih etmektedir (Hsu ve Nien, 2008). Bu ortak nokta, yerli eğilim hareketi ile tüketici etnosentrizmi arasında bağlantı kurulmasına imkân sağlamaktadır. Reich vd. (2018) lokavörizmin çevresel kaygılar, etnosantrizm ve yerel perakende sadakati ile pozitif bir şekilde ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Yerli eğilim yaklaşımı, sürdürülebilirlik ve sağlık gibi gerekçelerle yerel üretimi desteklerken, ulusal ya da bölgesel kimlikle uyumlu seçimleri de ön plana çıkarmaktadır (Tavares vd., 2019; Fernández-Ferrín vd., 2020).

Spielmann ve Bernelin (2015), yerel gıda tüketicilerinin ürünlerin işlevsel özelliklerinin yanı sıra, yerel üretimi desteklemenin sosyal faydalarını da dikkate aldığını belirtmektedir. Bu durum, yerel gıda tercihlerinin ekonomik boyutlarının yanı sıra duygusal ve sembolik anlamlar taşıdığını göstermektedir (Migliore vd., 2021; Siemieniako vd., 2011). Yerli eğilim hareketi, bu yönüyle tüketici sadakatini artırmakta ve sürdürülebilir ekonomik sistemlere katkı sağlamaktadır. Ayrıca, yerel ürünlerin kültürel sembolleri, tüketiciler ile marka arasında güçlü bir bağ kurulmasına olanak vermektedir (Siemieniako vd., 2011). Bu bağ, yerel ürünlerin uzun vadede topluluk içinde değer kazanmasına ve marka mirası oluşturmasına katkıda bulunabilir. Etnosentrik eğilimlerin ahlaki boyutlarıyla örtüşen bu durum, yerli ürünlerin benimsenmesini desteklemektedir (Zebal ve Jackson, 2019; Wang ve Chen, 2004). Sonuç olarak, yerli eğilim hareketi ve tüketici etnosentrizmi farklı temellere dayanmakla birlikte, yerli ürünlere yönelimi destekleyen ortak davranış biçimleri göstermektedir. Bu durum, yerel gıda sistemlerinin desteklenmesi ve sürdürülebilir tüketim alışkanlıklarının geliştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca, yerel ürünlerin kültürel normlara uygunluğu, algılanan kalite ve marka mirası gibi faktörler, yerli ürünlerin tercih edilmesini kolaylaştırmakta ve satın alma niyetini güçlendirmektedir (Wang ve Chen, 2004; Bryła, 2021; Ardisa vd., 2022). Bu nedenle, yerli eğilim eğilimlerinin tüketici davranışları üzerindeki etkilerinin incelenmesi önem taşımaktadır.

Tablo 1, yerel gıda tüketimi ile etnosentrizme yönelik eğilimler arasında ilişki kuran en etkili yayınların özetini sunmaktadır. Tablo 1'de özetlenen çalışmalar, yerli tüketimin etnosentrizmle nasıl ilişkili olduğunu ve bu iki faktörün tüketici davranışları üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Birçok çalışmada, etnosentrizm, yani kendi kültürüne ve yerel ürünlere olan bağlılık, yerli ürün/gıda tüketimini güçlü bir şekilde etkileyen bir unsur olarak vurgulanmaktadır. Özellikle Şili ve Avustralya gibi farklı coğrafyalarda yapılan araştırmalar, etnosentrik tutumların yerel ürün satın alma niyetini artırdığını göstermektedir. Ayrıca, Polonya'da yapılan bir diğer çalışma, bölgesel etnosentrizmin sürdürülebilir tüketimle de bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, yerel ürünlere olan eğilim yalnızca ekonomik ya da pratik nedenlere dayanmamaktadır; kültürel aidiyet duygusu ve yerel kimlik de bu tercihlerde belirleyici bir rol oynamaktadır. Sonuç olarak, yerli gıda tüketimi, etnosentrik eğilimlerin güçlü olduğu toplumlarda daha belirgin hale gelirken, bu durum sürdürülebilirlik ve yerel kalkınma hedefleri açısından da önemli bir fırsat sunmaktadır. Bu bağlamda, yerli eğilim (yerlicilik) eğilimlerinin tüketici davranışı üzerindeki etkileri incelenmeye değerdir.

Bu doğrultuda şu hipotez önerilmektedir:

H4: Yerli eğilim hareketine yönelik eğilimlerin (yerli eğilim), yerel ürünlere yönelik satın alma isteği üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

Tablo 1: Etnosentrizm ve yerli gıda tüketimi araştırmalarının özet**i**

Yazarlar	**Başlık**	**Özet**
Chambers, Lobb, Butler, Harvey ve Traill (2007)	Local, national and imported foods: A qualitative study	İngiltere'de tüketicilerin yerel gıdaya yönelik tutumları ve yerel ürün tüketimini engelleyen fiyat ve erişim gibi engeller incelenmiştir.
Thøgersen, Pedersen ve Aschemann-Witzel (2019)	The impact of organic certification and country of origin on consumer food choice in developed and emerging economies	Organik sertifikasyon ve menşe ülkesinin tüketici tercihleri üzerindeki etkisi Almanya, Fransa, Danimarka, Çin ve Tayland'da incelenmiş; genel olarak organik ürünler ve yerel ürünlerin tercih edildiği saptanmıştır.

Bianchi ve Mortimer (2015)	Drivers of local food consumption: a comparative study	Şili ve Avustralya'da yerel gıda satın alma niyetini etkileyen tutumlar ve etnosentrizm incelenmiş, olumlu tutumların satın alma davranışını güçlü biçimde yönlendirdiği bulunmuştur.
Sobol, Cleveland ve Laroche (2018)	Globalization, national identity, biculturalism and consumer behavior: A longitudinal study of Dutch consumers	Hollanda'da küresel ve yerel kültürlerin tüketici davranışlarına etkileri uzun dönemli incelenmiş; yerel kimlik yerel ürün tüketimini, küresel kültür ise global ürün tüketimini desteklemektedir.
Skallerud ve Wien (2019)	Preference for local food as a matter of helping behaviour: Insights from Norway	Norveç'te yerel gıda tüketimi, yardım davranışı ve yerel yurtseverlik çerçevesinde incelenmiş; empatik ve sosyal kaygıların yerel gıda tercihlerini artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.
Bryła (2019)	Regional Ethnocentrism on the Food Market as a Pattern of Sustainable Consumption	Polonya'da bölgesel etnosentrizmin düzeyi ve belirleyicileri araştırılmış; bölgesel ürünlere yönelik tercihlerin sürdürülebilir tüketimle ilişkisi incelenmiştir.
Riefler (2020)	Local versus global food consumption: the role of brand authenticity	Marka otantikliği algısının yerel ve global gıda markaları rekabetinde önemli olduğu, otantik marka imajının markaların rekabet avantajını artırdığı bulunmuştur.
Fernández-Ferrín, Bande, Galán-Ladero vd. (2019)	Geographical indication food products and ethnocentric tendencies: The importance of proximity, tradition, and ethnicity	Tüketicilerin coğrafi işaretli gıdalara yönelik satın alma niyetleri, etnosentrizm ve yerellik, gelenek gibi tutumlarla ilişkilendirilmiş ve bu unsurların satın alma sıklığını artırdığı bulunmuştur.
Merle, Herault-Fournier ve Werle (2016)	The effects of indication of local geographical origin on food perceptions	Yerel menşe etiketi, tüketicilerin gıda ürünlerini daha sağlıklı, lezzetli ve çevreye duyarlı olarak algılamasını ve satın alma niyetini artırmaktadır.
Charton-Vachet, Lombart ve Louis (2020)	Impact of attitude towards a region on purchase intention of regional products: the mediating effects of perceived value and preference	Tüketicilerin bir bölgeye yönelik tutumları, bölgesel ürünlere yönelik satın alma niyetini doğrudan değil; algılanan değer ve tercihler yoluyla dolaylı olarak etkilemektedir.

Ürün Değerlendirmesinin Aracılık Rolü

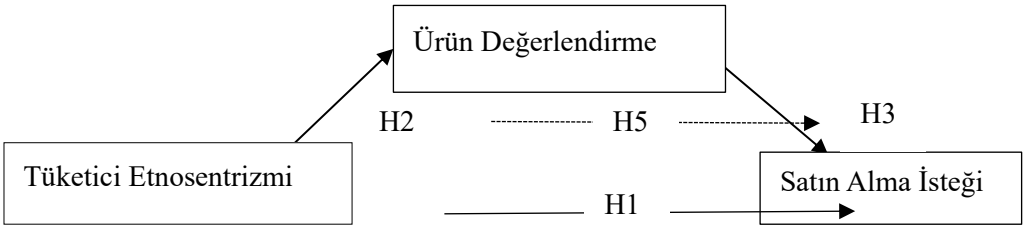
Tüketicilerin satın alma kararları, yalnızca ürünün menşeiyle değil; ürünle ilgili bireysel değerlendirmeleriyle de şekillenmektedir. Literatürde, algılanan kalite, marka imajı, kültürel uyum ve güvenilirlik gibi faktörlerin tüketici kararları üzerinde etkili olduğu görülmektedir (Wang ve Chen, 2004; Mutia, 2021; Ardisa vd., 2022). Bireylerin yerel gıdaya karşı tutumları ne kadar olumluysa, yerel gıda satın alma olasılıkları da o kadar artmaktadır (Çabuk vd., 2014). Bu unsurlar, özellikle tüketici etnosentrizminin ve yerelci eğilimlerin etkilerini artırmakta veya şekillendirmektedir. Tüketici etnosentrizmi, bireyin yabancı ürünlere karşı mesafeli yaklaşmasına ve yerli ürünleri ahlaki veya kültürel nedenlerle tercih etmesine neden olabilir (Zebal ve Jackson, 2019). Ancak bu tercihin satın alma davranışına dönüşmesi, çoğu zaman ürünün tüketici tarafından nasıl değerlendirildiğiyle doğrudan ilişkilidir. Kaliteli, güvenilir ve kültürel olarak uyumlu görülen ürünler, satın alma niyetini güçlendirebilir (Çabuk vd., 2014; Sevim vd., 2016; Sekhar vd., 2022). Benzer şekilde, yerli eğilim hareketine yönelen tüketiciler de ürünleri yalnızca yerel oldukları için değil, aynı zamanda kaliteli ve toplumsal değerlere uygun buldukları için tercih etmektedirler (Fernández-Ferrín vd., 2020). Dolayısıyla, bu iki eğilimin satın alma isteği üzerindeki etkisi, tüketicinin ürünü nasıl değerlendirdiğiyle

daha da pekişmektedir. Ürün değerlendirmesi, bu noktada bir aracılık işlevi görebilir. Bu açıklamalar doğrultusunda aşağıdaki aracılık hipotezleri önerilmektedir:

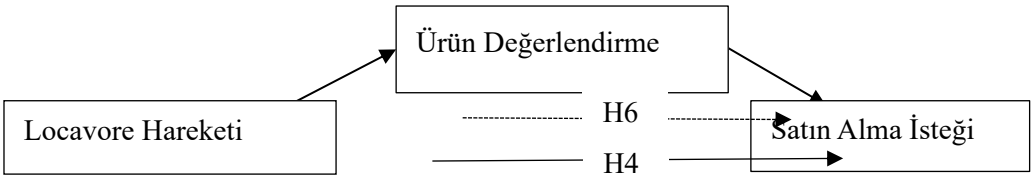
H5: Tüketici etnosentrizminin satın alma isteği üzerindeki etkisinde, ürün değerlendirmesinin aracılık rolü vardır.

H6: Yerli eğilim hareketine yönelik eğilimlerin (yerli eğilim) satın alma isteği üzerindeki etkisinde, ürün değerlendirmesinin aracılık rolü vardır.

Önerilen hipotezlere dayanarak, çalışmada iki kavramsal model geliştirilmiştir. Birinci model, tüketici etnosentrizminin satın alma isteği üzerindeki etkisinde ürün değerlendirmesinin aracılık rolünü incelemektedir (Şekil 1). Bu modelde, bağımsız değişken olarak tüketici etnosentrizmi; aracı değişken olarak ürün değerlendirmesi; bağımlı değişken olarak ise satın alma isteği yer almaktadır. İkinci model ise, yerli eğilim hareketinin satın alma isteği üzerindeki etkisinde ürün değerlendirmesinin aracılık etkisini ele almaktadır (Şekil 2). Bu modelde bağımsız değişken yerli eğilim hareketi, aracı değişken ürün değerlendirmesi ve bağımlı değişken satın alma isteğidir.

Şekil 1. Kavramsal Model 1

Şekil 2. Kavramsal Model 2

YÖNTEM

Bu çalışma, tüketici etnosentrizmi, yerlici eğilim, ürün değerlendirme ve satın alma niyeti arasındaki ilişkileri incelemek amacıyla betimsel ve ilişkisel tarama modeli kullanılarak gerçekleştirilmiş nicel bir araştırmadır. Veriler, Türkiye'nin farklı illerinde yaşayan Çankırı Kaya Tuzunu daha önce kullanmış bireylerden kolayda örnekleme yöntemi ile çevrim içi anket yoluyla toplanmıştır. Anket formunda katılımcıların demografik bilgilerine ek olarak etnosentrik tutumları, yerel ürünlere yönelik eğilimleri, ürün değerlendirme düzeyleri ve Çankırı kaya tuzuna yönelik satın alma niyetleri ölçülmüştür. Çalışmada, olasılıksız örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme kullanılmaktadır. Bu yöntem, bölgedeki tüketicilere kolay ulaşılması ve katılımcıların birbirine yönlendirme yapması nedeniyle uygun görülmektedir (Akbarov, 2022). Örneklem, Türkiye'de farklı yaş, cinsiyet, eğitim ve gelir düzeylerine sahip tüketicilerden oluşmaktadır. Böylece, çeşitli demografik özellikleri temsil eden bir grup elde edilmektedir. Bu sayede farklı özellikteki tüketicilerin Çankırı kaya tuzuna yönelik tutum ve davranışları incelenebilmektedir. %5 hata payı ve %95 güven düzeyine göre minimum örneklem büyüklüğü 384 kişi olarak hesaplanmıştır (Saunders vd., 2009). Bu nedenle en az 384 tüketici örneklemi toplanması planlanmıştır. Anket, 600 kişiye gönderilmiş olup, 408 yanıt alınmış ve böylece %68'lik bir dönüt oranı elde edilmiştir. Sonuç olarak, 408 yanıtlayıcıya ulaşılarak analiz süreci başlatılmıştır.

Veri Toplama Aracı

Tüketici etnosentrizmi, Shimp ve Sharma (1987) tarafından geliştirilen CETSCALE ölçeğinin Aysuna (2006) tarafından Türkçeye uyarlanmış beş maddesiyle ölçülmüştür. Ürün değerlendirme boyutu, Fernández-Ferrín vd. (2018) tarafından Chryssochoidis vd. (2007) ile Ouellet (2007) ölçeklerinden

uyarlanmış dört maddeden oluşmaktadır. Yerli eğilim hareketi ölçeği ise Choi vd. (2021) tarafından geliştirilen ve yerel gıda tüketimini değerlendiren çalışmadan alınan onbir ifade ile ölçülmüştür. Son olarak, satın alma niyeti Nguyen vd. (2008) tarafından geliştirilen ölçekten uyarlanan 3 maddeden oluşmaktadır.

Verilerin Analizi

Araştırma modeli kapsamında, ürün değerlendirmenin tüketici etnosentrizmi ve yerlici eğilim ile satın alma niyeti arasındaki ilişkide aracı rolü olup olmadığı incelenmiştir. Verilerin analizinde, doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ile yapı geçerliği; korelasyon analizi ile değişkenler arası ilişkiler; ortalama varyans açıklaması (AVE) ve bileşik güvenilirlik (CR) değerleriyle yakınsak ve ayrışan geçerlik değerlendirilmiştir. Verilerin analizi SPSS 27.0 yazılımı ve Process eklentisi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirliğini test etmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi (DFA) de AMOS yazılımı ile yapılmıştır. Aracılık etkisi ise, Hayes (2022) tarafından geliştirilen PROCESS makro eklentisi kullanılarak Model 4 aracılığıyla test edilmiş; bootstrap yöntemiyle oluşturulan %95 güven aralıkları dikkate alınarak yorumlanmıştır.

Etik Kurul Onayı

Bu araştırmanın kavramsal çerçevesinin hazırlanması, veri toplama araçlarının uygulanması, verilerin toplanması, verilerin analizi ve yorumlanması aşamalarının tamamında etik kurallara uygun hareket edilmiştir. Karşılaşılacak tüm etik ihlallerde ANKAD Yayın Kurulu'nun hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır. Tüm sorumluluk yazarlara aittir. Bu çalışmanın ANKAD dışında herhangi bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiş olduğunu taahhüt ederim. Yapılan bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Araştırma için Çankırı Karatekin Üniversitesi Fen, Matematik ve Sosyal Bilimler Etik Kurulu'nun 49 numaralı toplantısı ve 20/12/2024 tarihli toplantısı ile etik kurul izni alınmıştır.

BULGULAR

Bu bölüm, araştırma sürecinde elde edilen temel bulguları ve sonuçları sunmaktadır. Demografik özelliklere ilişkin frekans dağılım tablosu Tablo 2'de yer almaktadır. Tablo 2 incelendiğinde, araştırmaya katılan bireylerin %67,65'i kadın (n=276), %32,35'i erkek (n = 132) bireylerden oluştuğu görülmektedir. Katılımcıların yaş dağılımı incelendiğinde, %24,26'sı 20 yaş ve altı (n = 99), %39,95'i 21-30 yaş (n = 163), %16,42'si 31-40 yaş (n = 67), %15,20'si 41-50 yaş (n = 62), %2,45'i 51-60 yaş (n = 10) ve %1,72'si 61 yaş ve üzerindedir (n = 7). Medeni durum bakımından, katılımcıların %64,22'si bekar (n = 262) ve %35,78'i evlidir (n = 146). Çocuk sayısı açısından, katılımcıların %67,65'inin çocuğu yoktur (n = 276), %11,03'ü tek çocuk sahibidir (n = 45), %12,50'si iki çocukludur (n = 51), %5,64'ü üç çocukludur (n = 23) ve %3,19'u üçten fazla çocuğa sahiptir (n = 13). Eğitim düzeyine bakıldığında, %3,68'i ilköğretim (n = 15), %13,73'ü ortaöğretim (n = 56), %45,10'u önlisans (n = 184), %30,39'u lisans (n = 124) ve %7,11'i lisansüstü eğitim düzeyine sahiptir (n = 29). Gelir düzeylerine göre dağılımda ise, %21,81'i 20.000 TL ve altı gelir elde ettiğini (n = 89), %26,23'ü 20.001-30.000 TL (n = 107), %15,93'ü 30.001-40.000 TL (n = 65), %17,40'ı 40.001-50.000 TL (n = 71), %5,64'ü 50.001-60.000 TL (n = 23) ve %12,99'u 60.001 TL üzeri gelir beyan etmiştir (n = 53).

Tablo 2. Demografik özellikler üzerine dağılım

Değişken	**Kategori**	**n**	**%**
Cinsiyet	Kadın	276	67,65
	Erkek	132	32,35
Yaş	- 20	99	24,26
	21-30	163	39,95
	31-40	67	16,42
	41-50	62	15,20
	51-60	10	2,45
	61+	7	1,72
Medeni Durum	Bekar	262	64,22

	Evli	146	35,78
Çocuk Sayısı	Yok	276	67,65
	Tek Çocuk	45	11,03
	İki Çocuk	51	12,50
	Üç Çocuk	23	5,64
	Dört Çocuk +	13	3,19
Eğitim Düzeyi	İlköğretim	15	3,68
	Ortaöğretim	56	13,73
	Önlisans	184	45,10
	Lisans	124	30,39
	Lisansüstü	29	7,11
Gelir Düzeyi	20000 TL -	89	21,81
	20001-30000 TL	107	26,23
	30001-40000 TL	65	15,93
	40001-50000 TL	71	17,40
	50001-60000 TL	23	5,64
	60001 TL +	53	12,99

Çalışmadaki değişkenlerin çarpıklık ve basıklık değerleri -1 ile +1 aralığında olup, verilerin normal dağılıma yakın olduğunu göstermektedir. Ürün Değerlendirme (çarpıklık = -0,581, basıklık = 1,148), Tüketici Etnosentrizmi (çarpıklık = -0,300, basıklık = 0,533), Yerlici Eğilim (çarpıklık = -0,420, basıklık = 0,771) ve Satın Alma Niyeti (çarpıklık = -0,514, basıklık = 0,247) değişkenlerinin dağılımları normal kabul edilebilir sınırlar içindedir. Güvenilirlik analizinde ise Cronbach's Alpha değerleri; Tüketici Etnosentrizmi (α = 0,946), Ürün Değerlendirme (α = 0,901), Yerlici Eğilim (α = 0,880) ve Satın Alma Niyeti (α = 0,841) olarak yüksek iç tutarlılık göstermektedir.

Araştırmaya ait ölçüm maddeleri, faktörleri ve faktör yükleri Tablo 3'te gösterilmektedir. Çalışmada kullanılan ölçeklere ilişkin doğrulayıcı faktör analizi (DFA) sonuçlarına göre (Tablo 3), her bir faktörde yer alan maddelerin faktör yüklerinin yeterli düzeyde olduğu görülmüştür. Ürün Değerlendirme faktöründe yer alan altı maddeye ait faktör yükleri 0,767 ile 0,885 arasında değişmektedir. Tüketici Etnosentizmi faktöründe yer alan 17 maddeye ait faktör yükleri 0,660 ile 0,840 arasında sıralanmakta olup, tüm maddeler bu yapıyı yeterli düzeyde yansıtmaktadır. Yerlici Eğilim faktöründe yer alan 11 maddeye ait faktör yükleri 0,502 ile 0,861 arasında değişmektedir. Satın Alma Niyeti faktöründe yer alan üç maddeye ait faktör yüklerinin 0,793 ile 0,886 arasında olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Ölçüm öğeleri ve faktör yükleri

Madde	**Faktör**	**Faktör Yükleri**
Çankırı kaya tuzunun tadı güzeldir.	Ürün Değerlendirme	0,815
Çankırı kaya tuzu doğaldır.		0,786
İyi bir fiyat/kalite oranına sahiptir.		0,767
Yüksek kalitededir.		0,879
Bu kaya tuzu iyi bir üründür.		0,885
Bu kaya tuzu tatmin edicidir.		0,849
Türk halkı ithal ürünler yerine her zaman Türk yapımı ürünler satın almalıdır.	Tüketici Etnosentizmi	0,757
Sadece Türkiye'de bulunamayan ürünler ithal edilmelidir.		0,660
Türk yapımı ürünler satın alın, Türkiye'nin çalışmaya devam etmesini sağlayın.		0,716
Türk yapımı ürünler her zaman önce gelir.		0,724
Yabancı menşeli ürünleri satın almak Türklüğe aykırıdır.		0,693
Yabancı menşeli ürünleri satın almak doğru değildir çünkü bu Türklerin işsiz kalmasına yol açar.		0,784

Gerçek bir Türk, her zaman Türk yapımı ürünler satın almalıdır		0,821
Diğer ülkelerin bizim üzerimizden zengin olmasına müsaade etmek yerine Türkiye'de üretilmiş ürünler satın almalıyız.		0,840
Her zaman Türk ürünlerini satın almak en iyidir.		0,825
İhtiyaç olmadıkça diğer ülkelerden mal satın alımı ve ticaret çok az olmalıdır.		0,810
Türk ticaretine zarar verip, işsizliğe yol açtığı için Türk halkı yabancı ürünleri satın almamalıdır.		0,836
İthalatın her türüne sınırlamalar getirilmelidir.		0,774
Uzun dönemde bana maliyetli de olsa, Türk ürünlerini desteklemeyi tercih ederim.		0,799
Yabancıların ürünlerini bizim pazarlarımız sürmelerine izin verilmemelidir		0,795
Türkiye'ye girişlerinin azalması için yabancı ürünler yüksek oranda vergilendirilmelidir.		0,786
Sadece kendi ülkemizde bulamadığımız ürünleri yabancı ülkelerden satın almalıyız.		0,792
Diğer ülkelerde üretilen ürünleri satın alan Türk tüketiciler, kendi Türk işçilerinin işsiz kalmasından sorumludurlar.		0,765
Yerel olarak üretilen gıdaların tadı daha güzeldir.	Yerli Eğilim (Locavore)	0,781
Her şey eşit olduğunda, yerel olarak üretilen bir gıda ile başka bir yerden gönderilen bir gıda arasında hiçbir lezzet farkı yoktur. (ters kodlanmış)		0,583
Yerel olarak üretilen gıdalar, başka bir yerden gönderilen gıdalardan daha besleyicidir.		0,690
Büyük, çok uluslu şirketler tarafından üretilen gıdalara güvenmiyorum.		0,580
Büyük, küresel gıda sistemlerinin başarısız olmaya mahkumdur.		0,502
Büyük bir perakende market zincirinden gıda satın almamak için elimden geleni yaparım.		0,551
Tam olarak nerede üretildiğini bilmediğim bir şeyi yerken kendimi huzursuz hissediyorum.		0,712
Yerel olarak üretilen ürünleri satın almak sürdürülebilir tarım/ekonomi uygulamalarını destekler.		0,801
Yerel ürünleri satın almak daha müreffeh bir toplum oluşturmaya yardımcı olur.		0,850
Mümkün olduğunca yerel üreticileri desteklemeyi severim.		0,861
Ülke ekonomisini desteklemek benim için önemlidir.		0,818
Kaya tuzu satın almak istediğimde ithal kaya tuzu (örn. himalaya tuzu) yerine Çankırı kaya tuzu satın alacağım.	Satın Alma Niyeti	0,849
Her zaman yerli kaya tuzunu (Çankırı) satın alırım.		0,886
Sadece yerli kaya tuzuna (Çankırı) ulaşamadığım durumlarda ithal kaya tuzu satın alacağım.		0,793
X2 / sd =4,279 ; GFI =0,828 ; AGFI =0,882 ; NFI = 0,852 ; TL =0,884 ; CFI=0,897 ; RMSEA= 0,089		

Modelin genel uyumuna ilişkin elde edilen istatistikler incelendiğinde, ki-kare/serbestlik derecesi oranı (χ^2/sd = 4,279) kabul edilebilir düzeyde bulunmuştur. Diğer uyum indeksleri ise GFI = 0,828, AGFI = 0,882, NFI = 0,852, TLI = 0,884, CFI = 0,897 ve RMSEA = 0,089 olarak hesaplanmıştır (Tablo 3). Bu sonuçlar, modelin genel olarak kabul edilebilir bir uyum sergilediğini göstermektedir.

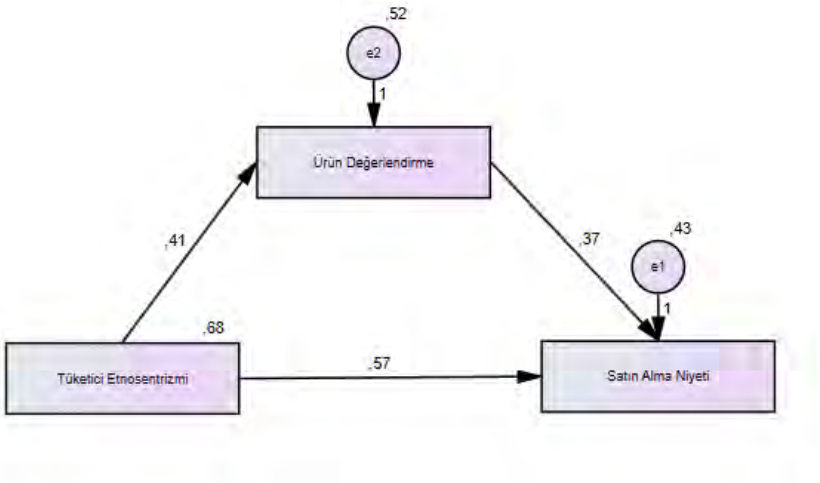
Tablo 4'te, tanımlayıcı istatistikler, korelasyonlar ve yakınsak-uzaksak geçerlikler yer almaktadır.

Tablo 4. Tanımlayıcı istatistikler, korelasyonlar ve yakınsak uzaksak geçerlikler

Değişken	Ort±SS	AVE	CR	Ürün Değerlendirme	Tüketici Etnosentrizmi	Yerlici Eğilim	Satın Alma Niyeti
Ürün Değerlendirme	3,52±0,80	0,691	0,931	(0,831)			
Tüketici Etnosentrizmi	3,45±0,83	0,603	0,963	,421**	(0,777)		
Yerlici Eğilim	3,43±0,72	0,509	0,917	,460**	,801**	(0,713)	
Satın Alma Niyeti	3,53±0,93	0,712	0,881	,534**	,643**	,622**	(0,844)

Tablo 4'te görüldüğü üzere çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler, ortalamaların 3,43 ile 3,53 arasında değiştiğini ve katılımcıların genel olarak orta düzeyde eğilim gösterdiğini ortaya koymuştur. Ölçeklere ilişkin ortalama ve standart sapmalar sırasıyla Ürün Değerlendirme (Ort = 3,52, SS = 0,80), Tüketici Etnosentrizmi (Ort = 3,45, SS = 0,83), Yerlici Eğilim (Ort = 3,43, SS = 0,72) ve Satın Alma Niyeti (Ort = 3,53, SS = 0,93) şeklindedir. Korelasyon analizine göre, tüm değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü ilişkiler bulunmuştur ($p < .01$). Ürün Değerlendirme ile Tüketici Etnosentrizmi arasında r = ,421; Yerlici Eğilim ile r = ,460 ve Satın Alma Niyeti ile r = ,534 düzeyinde pozitif ilişkiler saptanmıştır. Tüketici Etnosentrizmi ile Yerlici Eğilim (r = ,801) ve Satın Alma Niyeti (r = ,643) arasında da güçlü pozitif ilişkiler gözlemlenmiştir. Yerlici Eğilim ile Satın Alma Niyeti arasındaki korelasyon katsayısı ise r = ,622'dir. Yakınsak geçerlik için ortalama varyans açıklaması (AVE) değerleri incelendiğinde, tüm yapılar için AVE değerleri kabul edilebilir düzeyde olup, Ürün Değerlendirme (AVE = 0,691), Tüketici Etnosentrizmi (AVE = 0,603), Yerlici Eğilim (AVE = 0,509) ve Satın Alma Niyeti (AVE = 0,712) değerlerine sahiptir. Bileşik güvenilirlik (CR) değerleri de tüm yapılar için oldukça yüksektir (CR > 0,88), bu da ölçümlerin iç tutarlılığının güçlü olduğunu göstermektedir. Ayrışan geçerlik kapsamında, her bir yapının karekök AVE değeri (parantez içindeki değerler) ile diğer yapılarla olan korelasyonları karşılaştırıldığında, tüm yapıların kendi AVE karekök değerlerinin diğer yapılarla olan korelasyonlardan büyük olduğu görülmüştür. Bu da ayrışan geçerliğin sağlandığını göstermektedir.

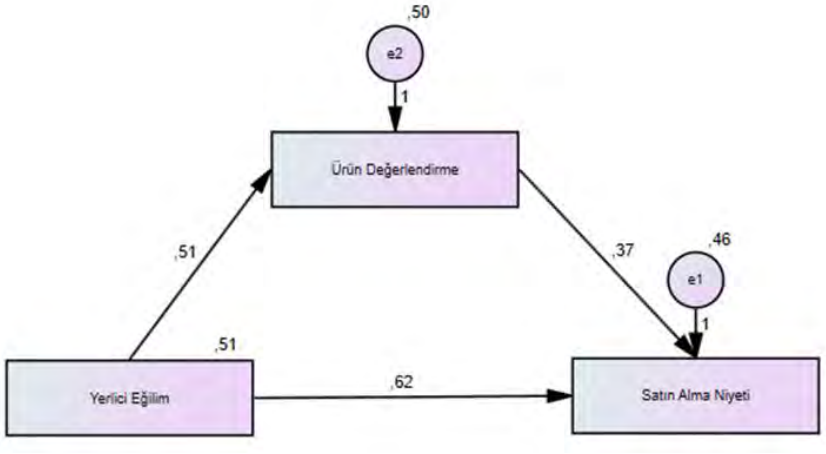
Çalışmada test edilen ilk araştırma modeli, tüketici etnosentrizmi ile satın alma niyeti arasındaki ilişkide ürün değerlendirme değişkeninin aracılık rolünü içermekte olup, Şekil 3'te gösterilmiştir.

Şekil 3. Tüketici etnosentrizmi ve satın alma niyeti arasındaki ilişkide ürün değerlendirmenin aracılık rolü

Şekil 3'te verilen modelde, ürün değerlendirme değişkeninin bu ilişkide kısmi aracılık rolü üstlendiği görülmektedir.

Tüketicilerin yerlici eğilimlerinin satın alma niyetine etkisini açıklayan yapısal model Şekil 4'te sunulmakta olup, ürün değerlendirme değişkeninin bu ilişkide kısmi aracılık rolü üstlendiği görülmektedir.

Şekil 4. Yerlici eğilim ve satın alma niyeti arasındaki ilişkide ürün değerlendirmenin aracılık rolü

Tüketici etnosentrizmi ile satın alma niyeti arasındaki ilişkide ürün değerlendirme değişkeninin aracı rolünü test etmeye yönelik analiz sonuçları Tablo 5'te sunulmaktadır.

Tablo 5. Tüketici etnosentrizmi ile satın alma niyeti arası ilişkide ürün değerlendirmenin aracı rolü

Değişken	**B**	**Sh**	**t**	**p**	**Düşük GA**	**Yüksek GA**
ÜD-->TE	0,406	0,043	9,364	0,001*	0,3209	0,4917
SAN-->TE	0,569	0,044	13,074	0,001*	0,4835	0,6547
SAN-->ÜD	0,373	0,045	8,259	0,001*	0,2838	0,4612
TE-->ÜD-->SAN	0,151	0,035	-	-	0,0888	0,2261

ÜD=Ürün Değerlendirme; TE=Tüketici Etnosentrizmi ; SAN= Satın Alma Niyeti

Yapılan aracı değişken analizinde, tüketici etnosentrizminin satın alma niyeti üzerindeki etkisinde ürün değerlendirme değişkeninin aracı rolü incelenmiştir. Regresyon analizine göre, tüketici etnosentrizminin ürün değerlendirme üzerindeki etkisi pozitif ve anlamlı bulunmuştur (B = 0,406, Sh = 0,043, t = 9,364, p < 0,001; %95 GA [0,3209; 0,4917]) ve bu sonuç H2 hipotezini desteklemektedir. Benzer şekilde, ürün değerlendirmenin satın alma niyeti üzerindeki etkisi de pozitif ve anlamlıdır (B = 0,373, Sh = 0,045, t = 8,259, p < 0,001; %95 GA [0,2838; 0,4612]) ve bu H3 hipotezini desteklemektedir. Ayrıca, tüketici etnosentrizminin satın alma niyeti üzerindeki doğrudan etkisi de anlamlı bulunmuştur (B = 0,569, Sh = 0,044, t = 13,074, p < 0,001; %95 GA [0,4835; 0,6547]) ve bu H1 hipotezini doğrulamaktadır. Bootstrap yöntemiyle test edilen dolaylı etki de istatistiksel olarak anlamlıdır (B = 0,151, Sh = 0,035; %95 GA [0,0888; 0,2261]) ve bu durum H5 hipotezini desteklemektedir. Bu sonuçlar, ürün değerlendirmenin, tüketici etnosentrizmi ile satın alma niyeti arasındaki ilişkide kısmi aracılık rolü üstlendiğini göstermektedir. Yani, tüketici etnosentrizmi doğrudan satın alma niyetini etkilerken, bu etki aynı zamanda ürün değerlendirme algısı aracılığıyla da dolaylı olarak gerçekleşmektedir.

Tablo 6'da sunulan analiz sonuçları, yerlici eğilimi ile satın alma niyeti arasındaki ilişkide ürün değerlendirmenin aracı rolünü ortaya koymaktadır.

Tablo 6. Yerlici eğilimi ile satın alma arası ilişkide ürün değerlendirmenin aracı rolü

Değişken	**B**	**Sh**	**t**	**p**	**Düşük GA**	**Yüksek GA**
ÜD-->YE	0,512	0,049	10,431	0,001*	0,4155	0,6085
SAN-->YE	0,618	0,053	11,674	0,001*	0,5138	0,7218
SAN-->ÜD	0,366	0,048	7,696	0,001*	0,2723	0,4591
YE-->ÜD-->SAN	0,1872	0,042	-	-	0,1117	0,2777

ÜD=Ürün Değerlendirme; YE=Yerlici Eğilimi; SAN= Satın Alma Niyeti

Yapılan aracı değişken analizinde, yerli eğilimin satın alma niyeti üzerindeki etkisinde ürün değerlendirmenin aracı rolü incelenmiştir. Analiz bulgularına göre, yerli eğilim düzeyinin ürün değerlendirme üzerindeki etkisi pozitif ve anlamlı bulunmuştur (B = 0,512, Sh = 0,049, t = 10,431, p < 0,001; %95 GA [0,4155; 0,6085]) ve bu sonuç H2 hipotezine paralel olarak yerli eğilim bağlamında da destek sağlamaktadır. Aynı şekilde, ürün değerlendirmenin satın alma niyeti üzerindeki etkisi de pozitif ve anlamlıdır (B = 0,366, Sh = 0,048, t = 7,696, p < 0,001; %95 GA [0,2723; 0,4591]) ve bu bulgu H3 hipotezini tekrar doğrulamaktadır. Yerli eğilim ile satın alma niyeti arasındaki doğrudan ilişki de anlamlı bulunmuştur (B = 0,618, Sh = 0,053, t = 11,674, p < 0,001; %95 GA [0,5138; 0,7218]) ve bu bulgu H4 hipotezini desteklemektedir. Bootstrap yoluyla test edilen dolaylı etki de anlamlıdır (B = 0,1872, Sh = 0,042; %95 GA [0,1117; 0,2777]) ve bu sonuç H6 hipotezinin desteklendiğini göstermektedir. Bu bulgu, ürün değerlendirmenin yerli eğilim ile satın alma niyeti arasındaki ilişkide kısmi aracı rol oynadığını göstermektedir. Yani, yerli eğilim doğrudan satın alma niyetini etkilerken, bu ilişki aynı zamanda ürün değerlendirme algısı aracılığıyla da dolaylı olarak gerçekleşmektedir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu araştırma, tüketici etnosentrizmi ve yerli eğilim gibi kültürel yönelimlerin, yerel ürünlere yönelik satın alma niyeti üzerindeki etkisini ve bu ilişkilerde ürün değerlendirme değişkeninin aracı rolünü incelemiştir. Bulgular, her iki değişkenin de satın alma niyeti üzerinde hem doğrudan hem de dolaylı etkiler yarattığını ortaya koymuştur. Ürün değerlendirme, her iki durumda da kısmi aracı değişken olarak anlamlı bulunmuştur.

İlk modelde, tüketici etnosentrizminin ürün değerlendirme üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi saptanmıştır. Bu bulgu, daha önce yapılan birçok çalışmayla örtüşmektedir. Chryssochoidis vd. (2007), Huddleston vd. (2001) ve Orth ve Firbasová (2003), etnosentrik eğilimlerin tüketicilerin ürün algılarını doğrudan etkilediğini göstermiştir. Özellikle, etnosentrik tüketiciler, yerli ürünleri ulusal kimlikle daha uyumlu ve dolayısıyla daha kaliteli olarak değerlendirme eğilimindedir (Netemeyer vd., 1991; Hamin ve Elliott, 2006; Miguel vd., 2023). Elde edilen sonuçlar, bu değerlendirme sürecinin sadece algısal değil, aynı zamanda satın alma niyetine yansıyan davranışsal bir boyuta da sahip olduğunu göstermektedir.

Aynı modelde, ürün değerlendirmenin satın alma niyeti üzerindeki etkisi de anlamlı bulunmuştur. Bu durum, etnosentrik eğilimlerin satın alma davranışına etkisinin tek yönlü değil, çok aşamalı olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, Chaturvedi vd., (2024) tarafından yapılan çalışmada, tüketici etnosentrizminin satın alma niyeti üzerindeki etkisi incelenmiş ve algılanan değer aracılığıyla anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu bulgu, etnosentrizmin tek başına yeterli bir açıklayıcı olmadığını, değerlendirme süreçleri ve algılanan değerle birlikte ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Tüketici, ürünü yalnızca yerli olduğu için değil, aynı zamanda olumlu değerlendirdiği için de satın alma eğilimindedir. Bu da, etnosentrizmin tek başına yeterli bir açıklayıcı olmadığını, değerlendirme süreçleriyle birlikte ele alınması gerektiğini ortaya koyar.

İkinci modelde yerli eğilim, benzer şekilde ürün değerlendirme ve satın alma niyeti üzerinde anlamlı ve pozitif bir etki göstermiştir. Bu bulgular, yerli ürünlere yönelik olumlu eğilimlerin sadece duygusal değil, aynı zamanda bilişsel bir temele de dayandığını göstermektedir. Tüketiciler, yerel ürünleri daha fazla desteklemekte ve bu ürünleri değerlendirme sürecinde olumlu niteliklerle ilişkilendirmektedir. Yerli ürünlerin topluluğa aidiyet, bölgesel kimlik ve sürdürülebilirlik gibi değerlerle özdeşleştirilmesi, değerlendirme sürecine bu tür boyutların da katılmasına neden olmaktadır (Fernández-Ferrín vd., 2020; Siemieniako vd., 2011; Spielmann ve Bernelin, 2015).

Her iki modelde de ürün değerlendirmenin aracılık rolü, etnosentrik ya da yerel yönelimin doğrudan etkisini açıklamakta yetersiz kalabileceğini göstermektedir. Bu bulgu, Riptiono vd. (2020) ve Sekhar vd. (2022) gibi araştırmalarla örtüşmektedir. Bu çalışmalarda, etnosentrizm ile satın alma niyeti arasındaki ilişkiye; kültürel uyum, ürün bilgisi, marka güvenilirliği ve algılanan kalite gibi etkenlerin de yön verebileceği vurgulanmıştır. Bizim bulgularımız da bu görüşü destekler niteliktedir.

Tüketici etnosentrizmi, çoğu zaman vatanseverlik, grup aidiyeti ve ahlaki yükümlülük gibi değerlerle iç içe geçmektedir (Shimp ve Sharma, 1987; Siemieniako vd., 2011; Zebal ve Jackson, 2019). Katılımcıların yerli ürünleri desteklemeyi bir sorumluluk olarak gördüğü ve ithal ürünleri bu açıdan

değerlendirdiği söylenebilir. Bu durum, bu çalışmada ortaya çıkan ürün değerlendirme sürecinin de sadece kaliteyle değil, sembolik ve kültürel anlamlarla da şekillendiğini düşündürmektedir.

Yerli eğilim hareketine ilişkin literatür de bu bulguları destekler niteliktedir. Yerel ürün tüketimi, sadece ekonomik bir tercih değil; kültürel kimliğin bir parçası, sürdürülebilirliğin aracı ve sosyal sorumluluğun bir göstergesi olarak da görülmektedir (Tavares vd., 2019; Migliore vd., 2021). Yerli eğilim ile değerlendirme ve niyet arasındaki ilişkide gözlenen pozitif etkiler, bu bakış açısını doğrulamaktadır. Tüketici, ürünü değerlendirirken sadece fiziksel özellikleri değil, toplumsal katkı ve yerel kalkınma gibi sosyal işlevleri de dikkate almaktadır.

Literatürde etnosentrizmin satın alma niyeti üzerindeki etkisinin ürün kategorisine, pazar bağlamına ve hatta tüketici demografisine göre değişebileceği belirtilmiştir (Jin vd., 2024; Rahimi vd., 2023). Bu çalışma, yerel ürünler bağlamında yapılan analizlerle bu genel bulguyu daha özel bir düzeye taşımaktadır. Yerel ürün kategorisinde, özellikle gıda ürünlerinde, etnosentrik ve yerli eğilimlerin güçlü belirleyiciler olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak, tüketici etnosentrizmi ve yerli eğilim, yerel ürünlerin satın alınmasına yönelik niyeti hem doğrudan hem de dolaylı yollarla etkileyen önemli değişkenlerdir. Ürün değerlendirme, bu etkiyi anlamlı biçimde şekillendirmektedir. Elde edilen bulgular, tüketici kararlarının sadece ekonomik değil, aynı zamanda kültürel, sosyal ve psikolojik dinamiklerle yönlendiğini göstermektedir. Bu sonuçlar, pazarlama stratejilerinde yerli ürün vurgusunun kültürel bağlamla birlikte ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Öneriler

Çalışmanın bulguları, Çankırı kaya tuzunun satın alma niyetinde etnosentrizm ve yerli eğilimlerinin etkili olduğunu göstermektedir. Ancak, literatürde Çankırı kaya tuzunun marka bilinirliği ve pazarlama stratejileri üzerine sınırlı çalışma olduğu görülmüştür. Bu nedenle, ilerleyen araştırmalarda bu yerel ürünün tüketici algısı, marka değeri ve pazarlama iletişim stratejileri üzerine odaklanılması önerilmektedir. Ayrıca, dijital platformlar ve sosyal medya aracılığıyla farkındalık çalışmalarının artırılması ve bu süreçte AIDA, CAB ve EPIC modellerinin dikkate alınması önerilmektedir. Böylelikle tüketici Çankırı kaya tuzunun coğrafi kökeni ve üretim yöntemi hakkında bilgi sahibi olarak ürüne karşı olumlu duygular ve güven geliştirir, bu da satın alma davranışını veya başkalarına tavsiye etme eğilimini artırır .Özellikle, Himalaya tuzu örneğinde olduğu gibi coğrafi adın pazarlamada güçlü bir marka etkisi yaratabildiği göz önünde bulundurulmalıdır. Çankırı kaya tuzunun benzer bir marka algısı oluşturabilmesi için kurumsal tanıtım faaliyetleri ve bölgesel kimlik vurgusu içeren stratejiler geliştirilmelidir.

Ayrıca, ürün değerlendirmesinin satın alma niyeti üzerindeki aracılık rolü göz önüne alınarak, ürünün sahip olduğu yüksek saflık, doğal mineral içeriği ve özgün tat gibi özelliklerinin tüketici nezdinde doğru ve etkili biçimde aktarılması önemlidir. Bu bağlamda, yerel üretim ve kültürel değerlerle ilişkilendirilen mesajların tüketici karar süreçlerine olumlu katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Son olarak, bu tür yerel ürünlerin pazarlanmasında dijital iletişim kanallarının ve sosyal medya araçlarının etkin kullanımı ile farklı tüketici segmentlerine ulaşılması mümkündür. Gelecek çalışmalarda, tüketicilerin bu tür kanallardaki algıları ve etkileşimleri incelenerek, daha hedefli ve etkili pazarlama stratejileri geliştirilebilir.

Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Örneklem kolayda örnekleme yöntemiyle seçildiği için sonuçların genellenmesi sınırlı olabilir. Veriler çevrim içi anket yoluyla toplandığından, internet erişimi olmayan kişiler çalışmaya dahil edilmemiştir. Bu çalışma yalnızca Çankırı kaya tuzu ele alındığı için, bulguların diğer yerel ürünlere doğrudan uygulanması mümkün olmayabilir. Diğer yerel ürünler için benzer çalışmalar önerilebilir.

Veriler katılımcıların kendi beyanlarına dayandığından, yanıtların gerçek davranışları tam olarak yansıtmayabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Gelecekte yapılacak araştırmalarda farklı yöntemler kullanılarak bu sınırlılıklar aşılabilir.

KAYNAKÇA

Akbarov, S. (2022). Consumer ethnocentrism and purchasing behavior: Moderating effect of demographics. Journal of Islamic Marketing, 13(4), 898–932. https://doi.org/10.1108/JIMA-02-2020-0047

Akbıyık, F. (2024). Examining the mediating effect of brand equity and e-WOMM on the influence of consumer cultural ethnocentrism on perception of perfectionism: Research on TOGG. Journal of Anatolian Cultural Research (JANCR), 8, 498–519. https://doi.org/10.15659/jancr.v8i3.219

Alam, M. A., Roy, D., Akther, R., & Hoque, R. (2022). Consumer ethnocentrism and buying intentions on electronic products: Moderating effects of demographics. South Asian Journal of Marketing, 3(2), 82–96. https://doi.org/10.1108/SAJM-03-2021-0032

Ardisa, C., Rohman, F., & Puspaningrum, A. (2022). Country of origin and perceived quality in mediating the influence of consumer ethnocentrism on purchase intention. Jurnal Aplikasi Manajemen, 20(3). https://doi.org/10.21776/ub.jam.2022.020.03.09

Aysuna, C. (2006). Tüketici etnosentrizmi etkisini ölçmede CETSCALE ölçeği ve Türkiye uygulaması (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Balabanis, G., & Diamantopoulos, A. (2004). Domestic country bias, country-of-origin effects, and consumer ethnocentrism: a multidimensional unfolding approach. Journal of the academy of marketing science, 32(1), 80-95.

Bianchi, C., & Mortimer, G. (2015). Drivers of local food consumption: A comparative study. British Food Journal, 117(9), 2282–2299. https://doi.org/10.1108/BFJ-03-2015-0111

Bond, C., Thilmany, D., & Bond, J. (2008). Understanding consumer interest in product and process-based attributes for fresh produce. Agribusiness, 24(2), 231–252. https://doi.org/10.1002/agr.20191

Bryła, P. (2019). Regional ethnocentrism on the food market as a pattern of sustainable consumption. Sustainability, 11(22), 6408. https://doi.org/10.3390/su11226408

Bryła, P. (2021). Selected predictors of consumer ethnocentrism in the food market (gender differences). Energies, 14(22), 7667. https://doi.org/10.3390/en14227667

Carapeto, C., Brum, S., & Rocha, M. J. (2018). Which table salt to choose? Journal of Nutrition & Food Science, 8(3), 701. https://doi.org/10.4172/2155-9600.1000701

Chambers, S., Lobb, A., Butler, L., Harvey, K., & Traill, W. B. (2007). Local, national and imported foods: A qualitative study. Appetite, 49(1), 208-213. https://doi.org/10.1016/j.appet.2007.02.003

Charton-Vachet, F., Lombart, C., & Louis, D. (2020). Impact of attitude towards a region on purchase intention of regional products: The mediating effects of perceived value and preference. International Journal of Retail & Distribution Management, 48(7), 707–725. https://doi.org/10.1108/IJRDM-09-2019-0315

Chaturvedi, P., Agnihotri, D., & Tripathi, V. (2024). Exploring the role of consumer ethnocentrism in predicting the purchase intention for locally produced organic food in an emerging market. British Food Journal, 126(2), 738–757. https://doi.org/10.1108/BFJ-04-2023-0323

Choi, J., Park, J., Jeon, H., & Asperin, A. E. (2021). Exploring local food consumption in restaurants through the lens of locavorism. Journal of Hospitality Marketing & Management, 30(8), 982-1004. https://doi.org/10.1080/19368623.2021.1923608

Chryssochoidis, G., Krystallis, A., & Perreas, P. (2007). Ethnocentric beliefs and country-of-origin (COO) effect: Impact of country, product and product attributes on Greek consumers' evaluation of food products. European Journal of Marketing, 41(11/12), 1518–1544. https://doi.org/10.1108/03090560710821288

Contini, C., Romano, C., Boncinelli, F., Scozzafava, G., & Casini, L. (2017). Does 'local' matter in restaurant choice? Results of a discrete choice experiment targeting German and Italian

consumers. Agricultural and Food Economics, 5, 1-15. https://doi.org/10.1186/s40100-017-0092-y

Çabuk, S., Tanrikulu, C., & Gelibolu, L. (2014). Understanding organic food consumption: Attitude as a mediator. International Journal of Consumer Studies, 38(4), 337–345. https://doi.org/10.1111/ijcs.12078

Dentoni, D., Tonsor, G. T., Calantone, R. J., & Peterson, H. C. (2009). The direct and indirect effects of 'locally grown' on consumers' attitudes towards agri-food products. Agricultural and Resource Economics Review, 38(3), 384–396. https://doi.org/10.1017/S1068280500009631

Edwards-Jones, G., Milà i Canals, L., Hounsome, N., Truninger, M., Koerber, G., Hounsome, B., Cross, P., York, E. H., Hospido, A., Plassmann, K., Harris, I. M., Edwards, R. T., Day, G. A. S., Tomos, A. D., Cowell, S. J., & Jones, D. L. (2008). Testing the assertion that 'local food is best': The challenges of an evidence-based approach. Trends in Food Science & Technology, 19(5), 265–274. https://doi.org/10.1016/j.tifs.2008.01.008

Ercoşkun, H. (2025). Gourmet salts and molecular gastronomy. Aydın Gastronomy, 9(1), 233–247. https://doi.org/10.17932/iau.gastronomy.2017.016/gastronomy_v09i10014

Fernández-Ferrín, P., Bande, B., Galán-Ladero, M. M., Martín-Consuegra, D., Díaz, E., & Castro-González, S. (2019). Geographical indication food products and ethnocentric tendencies: The importance of proximity, tradition, and ethnicity. Journal of Cleaner Production, 241, Article 118210. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.118210

Fernández-Ferrín, P., Bande, B., Martín-Consuegra, D., Díaz, E., & Kastenholz, E. (2020). Sub-national consumer ethnocentrism and the importance of the origin of food products: An exploratory analysis. British Food Journal, 122(3), 995–1010. https://doi.org/10.1108/BFJ-09-2019-0746

Fernández-Ferrín, P., Calvo-Turrientes, A., Bande, B., Artaraz-Miñón, M., & Galán-Ladero, M. M. (2018). The valuation and purchase of food products that combine local, regional and traditional features: The influence of consumer ethnocentrism. Food Quality and Preference, 64, 138–147. https://doi.org/10.1016/j.foodqual.2017.09.015

Fitzgerald, K. J. (2015). Thinking globally, acting locally: Locavorism and humanist sociology. Humanity & Society, 40(1), 3-21. https://doi.org/10.1177/0160597615619273

Hamin & Elliott, G. (2006). A less-developed country perspective of consumer ethnocentrism and "country of origin" effects: Indonesian evidence. Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics, 18(2), 79–92. https://doi.org/10.1108/13555850610658246

Hayes, A. F. (2022). Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach (3rd ed.). The Guilford Press.

Hsu, J., & Nien, H. (2008). Who are ethnocentric? Examining consumer ethnocentrism in Chinese societies. Journal of Consumer Behaviour, 7(6), 436–447. https://doi.org/10.1002/cb.262

Huddleston, P., Good, L. K., & Stoel, L. (2001). Consumer ethnocentrism, product necessity and Polish consumers' perceptions of quality. International Journal of Retail & Distribution Management, 29(5), 236–246. https://doi.org/10.1108/09590550110390896

Jin, B. E., Shin, D. C., Yang, H., Jeong, S. W., & Chung, J. (2024). Consumer religiosity, cosmopolitanism and ethnocentrism in Indonesia. International Journal of Retail &Amp; Distribution Management, 52(3), 277-294. https://doi.org/10.1108/ijrdm-11-2022-0455

Kim, S. H., & Huang, R. (2021). Understanding local food consumption from an ideological perspective: Locavorism, authenticity, pride, and willingness to visit. Journal of Retailing and Consumer Services, 58, 102330. https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2020.102330

Merle, A., Herault-Fournier, C., & Werle, C. O. C. (2016). The effects of indication of local geographical origin on food perceptions. Recherche et Applications En Marketing (English Edition), 31(1), 26-42. https://doi.org/10.1177/2051570715626367

Migliore, G., Rizzo, G., Schifani, G., Quatrosi, G., Vetri, L., & Testa, R. (2021). Ethnocentrism effects on consumers' behavior during COVID-19 pandemic. Economies, 9(4), 160. https://doi.org/10.3390/economies9040160

Miguel, L. P., Marques, S. H., & Duarte, A. P. (2023). Characterising the fruit and vegetables consumer ethnocentrism in a southern European Country: An assessment of the reliability and validity of the "CETSCALE" in Portugal. Food Quality and Preference, 105, 104770. https://doi.org/10.1016/j.foodqual.2022.104770

Mutia, F. A. (2021). The role of consumer ethnocentrism on perceived quality, perceived price, and brand image towards local brand purchase. Journal of Business, Management, and Social Studies, 1(2), 77-89. https://doi.org/10.53748/jbms.v1i2.19

Netemeyer, R. G., Durvasula, S., & Lichtenstein, D. R. (1991). A cross-national assessment of the reliability and validity of the CETSCALE. Journal of Marketing Research, 28(3), 320-327. https://doi.org/10.1177/002224379102800306

Nguyen, T. D., Nguyen, T. T. M., & Barrett, N. J. (2008). Consumer ethnocentrism, cultural sensitivity, and intention to purchase local products - Evidence from Vietnam. Journal of Consumer Behaviour, 7(1), 88–100. https://doi.org/10.1002/cb.238

Orth, U. R., & Firbasová, Z. (2003). The role of consumer ethnocentrism in food product evaluation. Agribusiness, 19(2), 137–153. https://doi.org/10.1002/agr.10051

Ouellet, J.-F. (2007). Consumer racism and its effects on domestic cross-ethnic product purchase: An empirical test in the United States, Canada, and France. Journal of Marketing, 71(1), 113-128. https://doi.org/10.1509/jmkg.71.1.113

Rahimi, Z., Hasnat, M. A., Kara, M., & Ahmad, F. (2023). Consumer ethnocentric tendencies in purchasing foreign products: a study in Afghanistan. Uluslararası Ekonomi İşletme Ve Politika Dergisi, 7(2), 402-422. https://doi.org/10.29216/ueip.1311862

Reich, B. J., Beck, J. T., & Price, J. (2018). Food as ideology: Measurement and validation of locavorism. Journal of Consumer Research, 45(4), 849-868. https://doi.org/10.1093/jcr/ucy027

Riefler, P. (2020). Local versus global food consumption: The role of brand authenticity. Journal of Consumer Marketing, 37(3), 317–327. https://doi.org/10.1108/JCM-02-2019-3086

Riptiono, S., Anggraeni, A. I., Suroso, A., & Azizah, S. N. (2020). Intention to purchase local food products among indonesian young consumers. Humanities &Amp; Social Sciences Reviews, 8(4), 1285-1294. https://doi.org/10.18510/hssr.2020.84121

Salman, M., & Naeem, U. (2015). The impact of consumer ethnocentrism on purchase intentions: local versus foreign brands. Lahore Journal of Business, 3(2), 17-34. https://doi.org/10.35536/ljb.2015.v3.i2.a2

Saunders, M., Lewis, P., & Thornhill, A. (2009). Research methods for business students (5th ed.). Prentice Hall.

Sekhar, C., Krishna, S., Kayal, G. G., & Rana, N. P. (2022). Does brand credibility matter? The case of organic food products. British Food Journal, 124(3), 987–1008. https://doi.org/10.1108/BFJ-03-2021-0326

Sevim, N., Eroglu Hall, E., & Abu-Rayya, H. M. (2016). The role of religion and acculturation in the consumer ethnocentrism of Turkish immigrants in Germany. Religions, 7(3), 29. https://doi.org/10.3390/rel7030029

Shimp, T. A., & Sharma, S. (1987). Consumer ethnocentrism: Construction and validation of the CETSCALE. Journal of Marketing Research, 24(3), 280–289. https://doi.org/10.1177/002224378702400304

Siamagka, N. T., & Balabanis, G. (2015). Revisiting consumer ethnocentrism: review, reconceptualization, and empirical testing. Journal of International Marketing, 23(3), 66-86.

Siemieniako, D., Kubacki, K., Glińska, E., & Krot, K. (2011). National and regional ethnocentrism: a case study of beer consumers in poland. British Food Journal, 113(3), 404-418. https://doi.org/10.1108/00070701111116464

Skallerud, K., & Wien, A. H. (2019). Preference for local food as a matter of helping behaviour: Insights from Norway. Journal of Rural Studies, 67, 79–88. https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2019.02.020

Sobol, K., Cleveland, M., & Laroche, M. (2018). Globalization, national identity, biculturalism and consumer behavior: A longitudinal study of Dutch consumers. Journal of Business Research, 82, 340–353. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2016.02.044

Spielmann, N., & Bernelin, M. (2015). Locavores: where you buy defines who you are. International Journal of Retail & Distribution Management, 43(7), 617-633.

Stanton, J. L., Wiley, J. B., & Wirth, F. F. (2012). Who are the locavores? Journal of Consumer Marketing, 29(4), 248–261. https://doi.org/10.1108/07363761211237326

Surya, A. P. (2023). The role of consumer attitude in mediating religiosity and ethnocentrism on purchase intention of local halal cosmetics product. International Journal of Economics, Business and Management Research, 07(06), 137-160. https://doi.org/10.51505/ijebmr.2023.7610

Tan, W. L., Azlan, A., & Noh, M. F. M. (2016). Sodium and potassium contents in selected salts and sauces. International Food Research Journal, 23(5), 2181-2186.

Tavares, M., Tavares, F., Alves, B., Costa, J., & Ramalho, M. (2019). Locavorism through control society logic: An analysis of the possibilities of food activism and/or brand modeling. Advances in Applied Sociology, 9, 538–550. https://doi.org/10.4236/aasoci.2019.911039

Thøgersen, J., Pedersen, S., & Aschemann-Witzel, J. (2019). The impact of organic certification and country of origin on consumer food choice in developed and emerging economies. Food Quality and Preference, 72, 10–30. https://doi.org/10.1016/j.foodqual.2018.09.003

Tunar Özcan, N. (2023). Thermal effect on the geo-engineering characteristics of a rock salt. PLOS ONE, 18(3), e0283435. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0283435

Wang, C. L., & Chen, Z. X. (2004). Consumer ethnocentrism and willingness to buy domestic products in a developing country setting: testing moderating effects. Journal of Consumer Marketing, 21(6), 391-400. https://doi.org/10.1108/07363760410558663

Wu, L., Qu, Y., Zhao, S., & Zhou, S. (2022). The impact of brand image on laptop purchasing intention -the moderating role of consumer ethnocentrism. International Journal of Business, Economics and Management, 9(1), 1-19. https://doi.org/10.18488/62.v9i1.2904

Yalçın, E., & Ertem, M. E. (1997, 16-17 Ekim). Deniz tuzlarının Türkiye tuz potansiyelindeki yeri. 2. Endüstriyel Hammaddeler Sempozyumu, İzmir, Türkiye (208-215).

Zebal, M. A. & Jackson, F. H. (2019). Cues for shaping purchase of local retail apparel clothing brands in an emerging economy. International Journal of Retail &Amp; Distribution Management, 47(10), 1013-1028. https://doi.org/10.1108/ijrdm-11-2018-0241

Zeugner-Roth, K. P., Žabkar, V., & Diamantopoulos, A. (2015). Consumer ethnocentrism, national identity, and consumer cosmopolitanism as drivers of consumer behavior: A social identity theory perspective. Journal of International Marketing, 23(2), 25–54. https://doi.org/10.1509/jim.14.0038

Zhang, T., Grunert, K. G., & Zhou, Y. (2020). A values-beliefs-attitude model of local food consumption: An empirical study in China and Denmark. Food Quality and Preference, 83, 103916. https://doi.org/10.1016/j.foodqual.2020.103916

Zhong, S. (2023). Relational proximity: The search for local food in China. Food, Culture & Society, 1–19. https://doi.org/10.1080/15528014.2023.2239105

Araştırma Makalesi / Research Article

Yerliye Bağlılık: Tüketici Etnosentrizminin ve Yerlici Eğilimlerin Çankırı Kaya Tuzu Tercihleri Üzerindeki Etkisi

Local Loyalty: The Effect of Consumer Ethnocentrism and the Locavore Movement on Preferences for Çankırı Rock Salt

İlknur AYAR

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.322

Geliş/Received: 10/07/2025	Kabul/Accepted: 21/07/2025

Extended Abstract

Introduction

In recent years, the growing interest in local food consumption has been supported by environmental, economic, and cultural concerns (Chambers et al., 2007; Reich et al., 2018). The locavore movement promotes the preference for regionally produced food as a form of support for local economies and cultural identity (Kim & Huang, 2021). Similarly, consumer ethnocentrism emphasizes favoring domestic products over imported ones due to beliefs about national loyalty and economic responsibility (Shimp & Sharma, 1987; Balabanis & Diamantopoulos, 2004). Building on these perspectives, this study examines the effects of consumer ethnocentrism and locavore tendencies on purchase intention for a regional food product "Çankırı rock salt" in Turkey. In particular, the mediating role of product evaluation is tested to understand how consumers' perceptions of quality and value influence their decisions.

Methods

This study is a quantitative investigation employing a descriptive and correlational survey design. Data were collected through an online questionnaire administered to 408 participants residing in various provinces across Türkiye. The questionnaire included demographic items and adapted measurement scales for the main constructs. Consumer ethnocentrism was measured using five items adapted and translated from the original CETSCALE developed by Shimp and Sharma (1987), with the Turkish version provided by Aysuna (2006). Product evaluation was measured using four items adapted from Fernández-Ferrín et al. (2018), originally derived from the scales of Chryssochoidis, Krystallis, and Perreas (2007), and Ouellet (2007). Locavore orientation was assessed using items adapted from Choi et al. (2021), focusing on attitudes toward local food consumption. Purchase intention was measured using items adapted from Nguyen et al. (2008). All scale items were rated on a five-point Likert scale ranging from 1 (strongly disagree) to 5 (strongly agree). The sample was selected using convenience sampling, a method commonly applied in exploratory studies aiming to reach diverse respondent profiles (Akbarov, 2022).

Data analysis was conducted using SPSS and PROCESS Macro (Hayes, 2022) to test the hypothesized mediation effects through bootstrapping (5000 resamples, 95% confidence intervals). In addition, structural equation modeling (SEM) was employed to assess the overall model fit and the relationships among latent constructs. Model fit indices such as CFI, RMSEA, and SRMR were used to evaluate model adequacy. Confirmatory factor analysis (CFA) was conducted to validate the measurement model, and the reliability (Cronbach's alpha, composite reliability) and validity (convergent and discriminant) of the scales were confirmed prior to hypothesis testing.

Results and Discussion

The results show that both consumer ethnocentrism and locavore tendencies have a direct and positive impact on purchase intention. Product evaluation also emerged as a significant mediator in both models. Specifically, consumer ethnocentrism positively influenced product evaluation (B = 0.406, p < .001), which in turn predicted purchase intention (B = 0.373, p < .001). The direct effect of ethnocentrism on purchase intention remained significant (B = 0.569, p < .001), while the indirect effect through product evaluation was also statistically supported (B = 0.151, 95% CI [0.0888, 0.2261]). In the second model, locavore tendency significantly affected product evaluation (B = 0.512, p < .001), which again influenced purchase intention (B = 0.366, p < .001). The direct (B = 0.618, p < .001) and indirect (B = 0.1872, 95% CI [0.1117, 0.2777]) effects were both significant. These findings indicate that product evaluation plays a partial mediating role between both motivational constructs and purchase behavior, in line with previous research suggesting the importance of perceived quality and symbolic value (Orth & Firbasová, 2003; Huddleston et al., 2001).

The results suggest that promoting local products like Çankırı rock salt may benefit from campaigns emphasizing not only national loyalty but also unique product attributes such as purity, taste, and natural origin (Ercoşkun, 2025; Yalçın & Ertem, 1997). While Himalayan salt has gained global recognition, Çankırı salt remains under-marketed despite its historical and mineralogical value. Building brand narratives around regional identity, sustainability, and quality could enhance consumer evaluations and purchase intentions. Future marketing efforts should integrate local values into branding strategies to better engage consumers with locavore or ethnocentric tendencies (Fernández-Ferrín et al., 2020; Siemieniako et al., 2011).

This study contributes to the literature on local food marketing and consumer behavior by simultaneously examining two related but distinct motivators “consumer ethnocentrism and locavore orientation “within a product-specific context. Moreover, it demonstrates the central role of product evaluation as a cognitive link between cultural-moral values and behavioral intention. Finally, it highlights the need for further studies on underexplored regional food products, such as Çankırı rock salt, and suggests theoretical implications for the branding of geographically distinctive goods in emerging markets.

Anadolu **Kültürel Araştırmalar Dergisi**
Open Access

Araştırma Makalesi / ResearchArticle

Instagram'a Uygun Yemekler: Instagram'ın Yeme Davranışları Üzerindeki Etkisi

Instagrammable Food: The Impact of Instagram on Eating Behavior

İpek Itır CAN[1] &Nurhayat İFLAZOĞLU[2]

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.329

Geliş/Received:31/08/2025	**Kabul/Accepted:21/01/2026**

Öz

Fotoğraf paylaşım platformu olmanın ötesine geçerek dijital çağın güçlü bir pazarlama aracı haline gelen Instagram, tüketici davranışlarında oldukça etkilidir. Instagram'ın üç ana etkisi vardır: kişisel ilgi alanlarını ve kültürel değerleri sergilemek, sosyal trendleri ve ifade biçimlerini desteklemek ve insanların farklı kültürler ve yemeklerle etkileşime girebilecekleri bir ortam yaratmak. Yiyecek ve içecek sektöründe yapılan önceki çalışmalar, Instagram'daki görsel olarak çekici içeriklerin duygusal tepkileri tetikleyebileceğini, mutfak yaratıcılığını teşvik edebileceğini ve farklı mutfakların keşfedilmesini sağlayabileceğini göstermiştir. Bu çalışma, nitel araştırma tasarımı çerçevesinde Instagram'daki görsel içeriğin tüketicilerin yeme davranışlarını nasıl şekillendirdiğini araştırmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, 40 kişi ile yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmış ve toplanan nitel veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. Bu doğrultuda beş ana tema belirlenmiştir: Görsel içerik, yeme alışkanlıkları, evde yemek pişirme, yeni tarifleri deneme ve farklı mutfakları deneme. Çalışma, Instagram'a uygun yiyeceklerin tüketicilerin yeme davranışları üzerinde etkisi olduğu ve maruz kaldıkları görsellerin içeriğinin bu etkinin yönünü belirlediği sonucuna varmıştır. Bu bağlamda, Instagram'ın yeme davranışlarını şekillendirmedeki ikili rolü vurgulanmış ve bu çalışmada çeşitli akademik ve sektörel öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Sosyal medya, Instagram, Yiyecek, Yeme davranışı*

Abstract

Instagram, which has gone beyond being a photo-sharing platform and has become a powerful marketing tool of the digital age, is quite effective in consumer behavior. Instagram has three main effects: displaying personal interests and cultural values, supporting social trends and forms of expression, and creating an environment where people can interact with different cultures and foods. Previous studies conducted in the food and beverage sector have indicated that visually appealing content on Instagram can trigger emotional reactions, inspire culinary creativity, and enable the discovery of different cuisines. This study aims to investigate how visual content on Instagram shapes consumers' eating behaviors within the framework of a qualitative research design. In this context, semi-structured interviews were conducted with 40 people, and the collected qualitative data were subjected to content analysis. Five main themes were determined in this direction: Visual content, eating habits, cooking at home, trying new recipes, and trying different cuisines. The study concluded that Instagrammable foods have an effect on consumers' eating behaviors, and the content of the visuals they are exposed to determines the direction of this effect. In this respect, the dual role of Instagram in shaping eating behaviors was emphasized, and various academic and sectoral recommendations were developed in this study.

[1] Dr. İpek Itır CAN, Anadolu University, Faculty of Tourism, Department of Tourism Management, Eskişehir-Turkey E-mail: ipekic@anadolu.edu.tr

[2] **Sorumlu Yazar/Corresponding Author**, Assit. Prof. Dr. Nurhayat Iflazoğlu Mustafa Kemal University, School of Tourism and Hotel Management, Department of Gastronomy and Culinary Arts, Hatay- Turkey E-mail: nurhayat.iflazoglu@mku.edu.tr

Önerilen Atıf/Suggestion Citation
Can, İ.I. & İflazoğlu, N., (2026). Instagram'a Uygun Yemekler: Instagram'ın Yeme Davranışları Üzerindeki Etkisi, *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi, 10(1),103-122.*

Keywords: *Social media, Instagram, Food, Eating behavior*

INTRODUCTION

Social media platforms such as Instagram, Facebook, TikTok, and Twitter, which have billions of active users worldwide, have become an inseparable part of consumer's daily lives and have begun to affect every aspect of their lives. In the digital age, social media platforms have become transformative tools that shape consumers' purchasing decisions in almost all sectors due to reasons such as real-time interaction, personalized unlimited content, unprecedented access to global markets, unlimited communication opportunities with businesses 24/7, and unlimited information about the product planned to be purchased thanks to real-person comments (Rini et al., 2024; Simeone & Scarpato, 2020). It is possible to say that Instagram, in particular, has become one of the most powerful marketing tools that shape consumer behavior by going far beyond being just a photo-sharing platform.

Instagram's visually appealing content and interactive features help businesses build emotional connections with users and influence purchasing decisions in a variety of areas, including lifestyle, fashion, travel, and food and beverage. In addition to the platform's focus on personalized, aesthetic, eye-catching, and informative content, it would not be wrong to say that Instagram has "captured" modern consumers with its user interactions, experience sharing, the influence of social media influencers, storytelling, social comparison effects, and fear of missing out (Abell & Biswas, 2023; Kanaki, 2023; Moore & Craciun, 2021). In other words, it can be said that Instagram has created a huge impact on consumer behavior due to its visual culture, psychological effects, and impressive marketing strategies, and it has become a critical player in shaping consumer habits, preferences, and behaviors across industries.

When evaluated within the scope of the food and beverage sector, it is accepted that visually appealing content on Instagram, the eating and drinking habits of followed social media influencers and followed chefs, restaurant pages, and recipe pages trigger emotional and cognitive reactions and that this situation has a direct impact on consumers' eating and drinking habits and behaviors. It is stated that food content on Instagram is not only perceived as a source of nutrition but also carries cultural, social, and emotional meanings. At this point, the concept of "Instagrammable foods" that we come across is defined as foods that are both visually appealing and appetizing and that make people want to share with their families and friends.

It is stated that stylized and aesthetically designed food content has an effect on consumers' eating behaviors (Chou, Huang, & Ye, 2024). Similarly, it can be said that food content shared through various hashtags (#food, #foodporn, #foodphotography) on Instagram receives high interaction and can both trigger users' immediate eating urges and have an impact on long-term eating behaviors (Mejova, Abbar, & Haddadi, 2016). In other words, visually appealing food content - regardless of physiological hunger - can trigger a hedonic hunger in consumers, while certain content constantly exposed on Instagram can lead to long-term changes in eating behavior (Mankad & Gokhale, 2021). In addition, Instagram has become a gastronomy discovery tool by allowing users to explore different cuisines, try new recipes, and engage in cultural exchanges related to cuisine.

Based on all these, the aim of this study is to reveal how visual content (Instagrammable foods) on Instagram, one of the social media platforms that most influence consumer habits and behaviors, shapes consumers' eating behavior within the framework of a qualitative research design. In this context, it is investigated how Instagrammable foods evoke feelings in consumers, how they affect their eating habits, and how they shape their desire to cook at home, try new recipes, and discover new cuisines.

CONCEPTUAL FRAMEWORK

Social Media and Eating Habits

The term "social media" is used to describe virtual spaces where users can share a variety of content, including videos, photos, and information, with large audiences. The advent of new information and communication technologies has enabled individuals to transition from passive consumers of content to active participants in the production of content through social media platforms. Consequently, while social media users have the capacity to exert influence over other users through their posts, they are also subject to the influence of other posts (Eryılmaz & Şengül, 2016). This reciprocal relationship serves as

the foundation for the significant influence that social media currently holds. In particular, the pervasive use of smartphones has led to a significant increase in social media usage, which in turn has a direct impact on individuals' lifestyles, habits, and decision-making processes. As of 2023, the number of mobile phone users worldwide reached 5.44 billion, which corresponds to 68% of the global population. In comparison to the preceding year, 168 million additional users were recorded, representing a 3% increase. A comparable expansion was observed in the number of internet users, with 5.16 billion individuals representing 64.4% of the global population (Clicks'us Digital, 2024). This data illustrates the continued expansion of the global influence of social media. The proliferation of smartphones has served to accelerate the growth of these platforms, facilitating the use of social media through the integration of features such as cameras, color screens, and internet access. This situation has become a primary reason for user preference, as mobile devices function as portable computers (Mohammedi et al., 2018; Baker & Walsh, 2018).

The advent of new technologies has led to the emergence of social media platforms as a powerful tool in various fields, including education, trade, finance, communication, and tourism (Edosomwan et al., 2011). As a result, the pervasive use of social media has transformed various aspects of life, precipitating profound shifts in communication, access to information, and decision-making processes that transcend geographical boundaries (Rani & Tyagi, 2023). These platforms facilitate not only the dissemination of information but also the emergence of a novel cultural milieu that shapes individuals' daily experiences and preferences (Lange-Faria & Elliot, 2012; Karaduman, 2017). As an illustration, one of the significant domains influenced by this transformation is food consumption behavior (Moghbeli et al., 2023). In the context of the ongoing digital revolution, an increasing number of individuals are turning to online platforms as a source of inspiration, guidance, and social validation with regard to their dietary choices. The influence of social media platforms has significantly shaped our food choices, preferences, and behaviors, leading to the emergence of a new paradigm in how we view and relate to food (Rounsefell et al., 2020; Rini et al., 2024). The consumption of food and drink is also affected by social media platforms, particularly those which facilitate the sharing of visual content. The dissemination of food and beverage-related content by prominent figures or brands on social media has the potential to influence other users, ultimately leading to the purchase of similar products (Rambe & Jafeta, 2017). The rising prevalence of social media usage across the globe has rendered the impact of these platforms on cultural and culinary norms inescapable. The social media platforms Facebook, YouTube, Instagram, WhatsApp, and TikTok have been identified as influential in shaping global consumption habits, with each platform hosting billions of active users (Statista, 2024).In particular, content related to food has a significant presence on social media platforms, with rapid dissemination among users. Virtual communities exert a considerable influence on the food industry, generating high levels of engagement through the universal appeal and aesthetic qualities of food (Hutchinson, 2023). Indeed, food is one of the most photographed topics on visual social media, with over one billion food photos shared on social media platforms. In particular, visual-oriented platforms such as Instagram provide a vast canvas for the visual representation of culinary experiences, facilitating a swift proliferation of content on this subject. By utilizing hashtags such as #food, users can make their content visible to a broader audience. In light of evolving living conditions and technological advancements, social media platforms have exerted a profound influence on food consumption patterns, becoming inextricably linked to cultural transformations. The available evidence indicates that such content can influence individuals' food preferences by creating perceptual norms (Zeng & Gerritsen, 2014; Hanus, 2018; Kadıoğlu, 2019; Nemeth et al., 2019; Zhang et al., 2019; Hawkins et al., 2020; Simeone & Scarpato, 2020). The influence of social media in this domain is regarded as a potent instrument that not only influences individuals' dietary habits but also their lifestyles and cultural proclivities. In contemporary society, social media has evolved into a prominent medium not only for individuals to showcase their daily lives but also for influencing the culture of consumption. Instagram plays a role in the dissemination of consumption culture, enabling individuals to obtain recommendations not only from their immediate social circles but also from prominent accounts and bloggers with extensive followings. In the present era, the dissemination of culinary-related content on social media platforms has become a prevalent phenomenon. Consequently, the examination of the impact of food-related content shared on social media on individuals' eating habits has become a prominent area of research.

Instagram and Food Consumption

In 2010, Instagram was launched as a mobile photo-sharing application, rapidly establishing itself as a pioneering force in the realm of visual content sharing. One of the most significant distinctions between Instagram and other social media platforms is the ability of users to save and share their photos as enduring mementos. The platform offers a variety of functional features, including geotagging and a "discover" section that recommends content for users to access and share with a wider audience (Lee et al., 2015; Demarest, 2020; Holak & McLaughlin, 2024). At its inception, Instagram served as a conduit for users to disseminate their online experiences with their acquaintances. Posts could be evaluated through the medium of likes, comments, and the discovery of content through hashtags (Feldman, 2021). However, over time, the platform has evolved beyond the presentation of aesthetic and flawless photographs to encompass a broader range of authentic and diverse representations of everyday life. One of the most illustrative examples of this transformation is the shift in focus towards moments deemed worthy of sharing, which are defined as "Instagrammable moments" (Demarest, 2020; Feldman, 2021). It is evident that Instagram has exerted a profound influence on the manner in which users express themselves, showcase social trends, and interact with the interests of others. In addition to providing a medium for sharing personal interests, cultural practices, and beliefs, the platform has also provided an environment where individuals can observe the lives of others (Feldman, 2021; Bedford-Flood, 2023). Instagram, the most utilized social media platform in Turkey, maintains its status as the most utilized platform with a 90.6% usage rate (Clicks'us Digital, 2024). In the contemporary era, Instagram has emerged as a pivotal platform for the online representation of food. A total of 468 million posts have been tagged "#food," 275 million have been tagged "#foodporn," and nearly 90 million have been tagged "#foodphotography," indicating that the visual presentation of food is the most highly preferred aspect of the platform (Nactarome, 2024). By visualizing the dining experience, Instagram has enabled many restaurants to adapt their menus and presentations to align with the visual standards of the platform and to develop culinary concepts (Feldman, 2021). In this context, Instagram can be said to have three main effects: (1) the showcasing of personal interests and cultural values, (2) the support of social trends and forms of expression, and (3) the creation of an environment where individuals can interact with different cultures and food in the digital age (Feldman, 2021; Bedford-Flood, 2023). The influence of Instagram on food culture has resulted in notable shifts in individuals' relationships with food and the meanings they ascribe to it. In lieu of seeking counsel from experts regarding appropriate dietary choices, individuals are now inclined to adhere to the recommendations proffered by prominent figures on Instagram (Baker & Rojek, 2020). On the other hand Instagrammable food can be defined as food that attracts attention due to its visually prominent features, including color, texture, and material (Green, 2018). In this context, food is a social phenomenon that is also visually appealing. In this context, "Instagrammable food" is defined as food that is both visually appealing and interesting, and which people wish to share with their family and friends on social media platforms such as Instagram. In the contemporary era, food has become a significant aspect of everyday life, with this experience now being disseminated online. In essence, Instagram is transforming the landscape of food and gastronomy.

The impact of food sharing on social media has been a topic of considerable debate. As demonstrated by researchers such as Carolan (2017) and Lavis (2017), the primary criterion by which shared food photos are evaluated is their visual appeal, with taste being of secondary importance. In their 2016 study, Coary and Poor posit that even if the visual appeal of a photographed meal is unappealing, its gustatory qualities may still be perceived as delightful. They further suggest that the act of sharing food on Instagram serves to reinforce this perception of taste. Conversely, Larson and Elder (2014) discovered that individuals who are frequently exposed to images of the same food item tend to experience a reduction in their appetite.Conversely, researchers such as He and Yang (2022), Filippone et al. (2022), and Wu et al. (2024) present findings that interaction with food images shared on social media increases impulsive eating tendencies in the context of Use and Satisfaction Theory (UGT). Dessart and Duclou (2019) demonstrated that individuals who engage with healthy eating posts on social media report feeling supported by their peers, held accountable, and able to share their experiences. These experiences increase motivation and strengthen commitment to healthy eating goals. In a study conducted by Alwafi et al. (2022), the influence of social media influencers on food consumption preferences in Saudi society was investigated. The findings revealed that influencers exert a considerable influence on their followers. As demonstrated by Hawkins et al. (2021), exposure to LED (low energy density) food images on social media may result in an increased preference for these foods over HED (high energy density)

foods. In their 2021 study, Jiotsa and colleagues investigated the relationship between social media use and body image disturbance. They found that social media use and social comparison may contribute to body image disturbance and unhealthy eating habits. Similarly, Kim and Mackert (2022) posit that exposure to idealized body images on social media can prompt individuals to compare themselves with others, thereby precipitating body dissatisfaction and disordered eating behaviors (e.g., increased appetite). In the context of gastronomy, studies by Allué (2013), Trattner et al. (2019), Simeone and Scarpato (2020), and Camargo et al. (2024) demonstrate that social media provides a platform for young adults to discover new recipes, expand their food options, and promote their own culinary creations as both consumers and creators.Consequently, food, as a phenomenon encompassing a multitude of social, cultural, economic, and political attributes, has undergone a transformation in its meaning within these novel media contexts, shifting to a distinct dimension. This serves as a crucial illustration of the manner in which Instagram has transformed food consumption practices. In this regard, it is a significant area of investigation to assess the influence of food-related content on dietary habits on Instagram.

METHOD

In this study, a qualitative research design was employed to explore individuals' evaluations of the impact of Instagram on eating behaviour. Qualitative methods were considered appropriate as they enable an in-depth understanding of perceptions, experiences, and meanings attributed to social media–related food practices. The data collection instrument consisted of a semi-structured interview form comprising eight open-ended questions. The questions were developed based on previous empirical and conceptual studies examining Instagram use, visual food culture, and eating behaviour (e.g., Pittman & Reich, 2016; Tiggemann & Zaccardo, 2018; Turner & Lefevre, 2017). In addition, the initial draft of the interview questions was reviewed by three experts in the field of gastronomy (one Associate Professor and two Assistant Professors) to ensure content validity, clarity, and relevance to the research objectives. Based on their feedback, minor revisions were made to the wording and scope of the questions.

A non-probability sampling strategy was adopted, specifically purposeful criterion sampling, to select participants who could provide rich and relevant data regarding the research problem. The inclusion criteria were defined as follows: (i) being between the ages of 18 and 34, (ii) actively using Instagram on a daily basis, particularly for following food-related content (e.g., restaurants, food bloggers, or culinary trends), and (iii) voluntarily agreeing to participate in the study. Individuals who did not actively use Instagram or who stated that Instagram had no relevance to their food-related decisions were excluded from the sample. Participants were not selected based on the number of followers, level of popularity, or influencer status. Likewise, they were not drawn from the researcher's personal or professional Instagram network in a targeted manner. Instead, participants were recruited through an open call and snowball sampling, where initial participants recommended other eligible individuals who met the established criteria. This approach aimed to reduce selection bias and to include participants with diverse Instagram usage patterns rather than highly visible or commercially influential accounts.

In total, 40 individuals who met the inclusion criteria and provided informed consent were included in the study. Data collection was conducted in November 2024 through online interviews scheduled by appointment. With participants' permission, all interviews were audio-recorded. Each interview lasted approximately 38 minutes on average. The data were analysed using a combination of inductive and deductive approaches. This dual strategy allowed both the identification of themes derived from existing literature and the emergence of new themes grounded in participants' narratives.

Analysis of the Data

Within the scope of the qualitative research design, the research problem was first clearly defined. Accordingly, the main research question was formulated as: *"What is the effect of Instagram on eating behaviour?"*Content analysis was employed to analyse the interview data. Following transcription, all interview texts were transferred to a digital environment and analysed systematically. Statements with similar meanings were grouped under common codes, and these codes were then organised into broader themes. Both theoretically informed themes and themes emerging directly from the data were taken into account. All data obtained from the 40 participants were included in the analysis. To enhance transparency and credibility, direct quotations from participants were incorporated into the findings to

illustrate key themes and support interpretative claims. The results derived from the thematic analysis were presented in tabular and graphical formats to facilitate clarity and comprehensibility.

Ethics Committee Approval

The conceptual framework of this research was prepared, data collection tools were applied, data were collected, analyzed, and interpreted in full compliance with ethical rules. The ANKAD Editorial Board bears no responsibility for any ethical violations that may occur. All responsibility lies with the author. We declare that this work has not been submitted for evaluation to any academic publication medium other than ANKAD. This study complies with all rules specified in the "Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Guidelines." None of the actions listed under the heading "Actions Contrary to Scientific Research and Publication Ethics" in the second section of the guidelines have been carried out. An application was made to Niğde Ömer Halisdemir University Scientific Research and Publication Ethics Board for the interview to be conducted and the ethics committee approval was obtained at the board's meeting number 2024/19 dated 01/11/2024.

FINDING

The research involved interviewing individuals who use Instagram, and descriptively presenting the findings. Participants were coded as I1, I2....I40. The demographic information of the chefs who participated in the research is presented below. The participants in the study were 72.5% female and 27.5% male. It was also found that the majority of the participants in the research were 87.5% undergraduate and 85% single. The questions prepared to analyse and evaluate the data obtained from the participants regarding the impact of Instagram on eating behaviour, as well as the findings obtained from the opinions, are presented below.

The themes obtained as a result of the answers to the first question of the research, "What kind of feelings do visual content (photos and videos) about the food you see on Instagram evoke in you?" are given below.

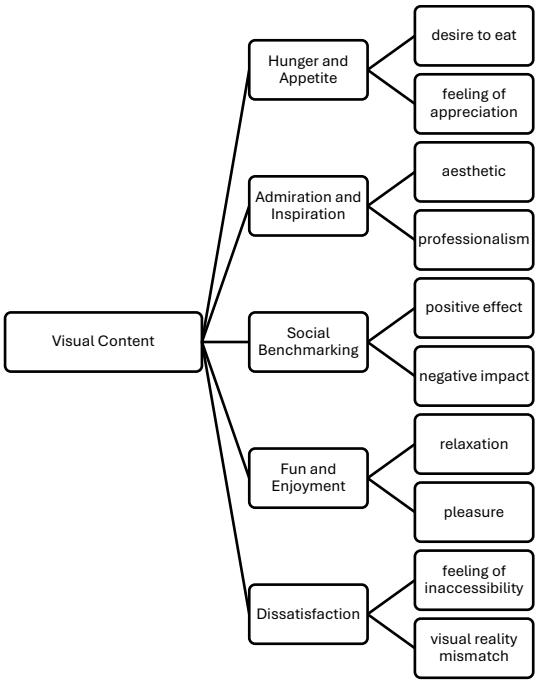

Figure 1. Participants' opinions on visual content related to food on Instagram

When Figure 1 is examined, the individuals who participated in the research stated their ideas about how the visual content about the food they saw on Instagram evoked feelings as Hunger and Appetite (f=29), Admiration and Inspiration (f=25), Social Benchmarking (f=18), Fun and Enjoyment Dissatisfaction (f=16). Some of the prominent data of the participants about the first question are given below.

Visuals can increase appetite and trigger physical hunger. (I4)If I look at this content when I am full, these images usually evoke a feeling of enjoyment or appreciation, but may not create a desire to eat.

(I12)Carefully prepared and beautifully photographed dishes can inspire admiration. (I9)Colourful and creative presentations can inspire people to cook or try new recipes. (I34)Images of food may evoke feelings of happiness or warm memories. For example, a dessert from childhood or a home-cooked meal can evoke nostalgic feelings. (I1)Being constantly confronted with food that looks 'perfect' can create a feeling of inadequacy. (I23)Some individuals may feel that their food is not good enough or not 'Instagrammable' enough. (I5)Cooking content, especially quick recipe videos, can provide a sense of relaxation and enjoyment. Details such as the sound of crunching food or pouring chocolate over a dessert evoke sensory pleasure. (I35)This content can create both curiosity to learn and a sense of wonder. (I12)If the food in the images is from expensive restaurants or prepared with hard-to-reach ingredients, it may evoke a feeling of lack or insatiability. (I28)Photographs are usually taken of food in its most ideal state. Failure to achieve similar results in real life may cause disappointment. (I21)

When the participants' answers to the first question were analysed, it was found that food-related images (photos and videos) on Instagram can evoke different emotional and physical reactions in individuals. Food images on Instagram can evoke a wide range of emotions depending on personal experiences and mood. In general, this content can increase visual aesthetics and enjoyment; however, when consumed in excess, it can also create negative effects such as social comparison or dissatisfaction.

The themes obtained as a result of the answers to the second question of the research, 'How do the visual contents related to the food you see on Instagram affect your eating habits?' are given below.

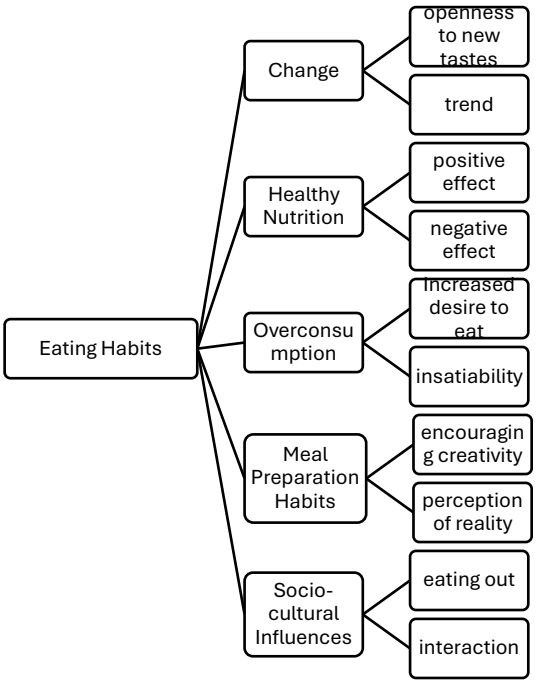

Figure 2. Participants' opinions on the effect of visual content related to food on Instagram on their eating habits.

When analysing Figure 2, the participants in the research expressed their opinions on the eatinghabits of visual content about food on Instagram as change (f=32), healthy eating (f=28), overconsumption (f=26), food preparation habits (f=24), socio-cultural influences (f=23). Some of the salient data from the participants on the second question are given below.

Popular dishes or recipes frequently encountered on Instagram may cause individuals to turn to different cuisines. (I11)Seasonal popular foods (e.g. avocado toasts, bubble tea or colourful smoothie bowls) may affect individuals' habits and increase the frequency of preference of these products. (I31)Healthy living and fitness content is quite common on Instagram. The visually appealing presentation of healthy recipes may encourage individuals to consume more of such foods.(I9)Encountering perfect-looking diet meals may create a feeling of inadequacy. This may trigger unhealthy diet habits.(I3)Attractively presented food photos in vibrant colours may increase the desire to eat. (I6)For individuals who prepare food at home, Instagram can be a great source of inspiration in terms of recipe ideas and presentation aesthetics.

People may try to make similar dishes they see at home. (I5)The presentation of some content with unrealistic visuals may lead individuals to question their own food preparation skills. (I36)Frequently shared restaurant dishes on Instagram may increase the frequency of eating out. (I33)The visibility of dishes from different cultures may increase interest in these cuisines and add variety to individuals' menus. (I8)

Food visuals on Instagram affect individuals' eating and drinking habits in terms of aesthetics, satisfaction, social status and cultural awareness. These visuals can trigger both healthy and unhealthy habits. The important thing is to consume these contents consciously and maintain realistic expectations.

The themes that emerged from the responses to the third question of the study, 'How does the visual content about food you see on Instagram influence your cooking habits at home', are shown below.

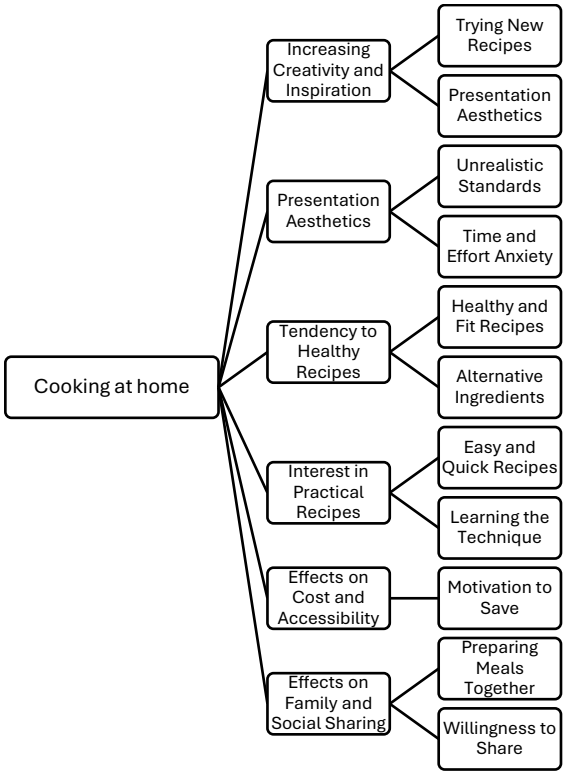

Figure 3. Participants' opinions on the effects of visual content related to food on Instagram on motivation to cook at home

When Figure 3 is analysed, the individuals who participated in the research stated their ideas about the visual contents related to food on Instagram and their eating habits at home as Increasing Creativity and Inspiration (f=34), Perfectionist Expectations (f=31), Orientation to Healthy Recipes (f=27), Interest in Practical Recipes (f=25), Effects on Cost and Accessibility (f=20), Effects on Family and Social Sharing (f=16). Some of the prominent data of the participants about the third question are given below.

Food visuals and recipe videos on Instagram can make cooking at home more exciting. (I7)Especially quick recipe videos or step-by-step content make people willing to try new things. (I39)Images can provide inspiration on how to present food in a more elegant way. It can create motivation to make even a simple meal more attractive with small touches.(I13)The perfect plates and professionally prepared meals we often see on Instagram can create a sense of inadequacy in people who cook at home. People may be disappointed that their own dishes are not as aesthetically pleasing as in the images. (I17)Complex or overly fancy recipes can demotivate people who think 'it's hard for me to do this at home'. (I40)Healthy meal and snack recipes that are frequently shared on Instagram can encourage the habit of preparing healthier food at home. For example, natural sweeteners instead of sugar or baking instead of frying may be of interest. (I21)Recipes that align with dietary trends such as vegan, gluten-free or keto can encourage experimentation with different ingredients and methods. (I34)In particular, content such as 'ready meals in 30 minutes' or 'recipes with minimal ingredients' can make cooking at

home more attractive. Such recipes make it easier to cook even in the midst of everyday busyness. (I19)Cooking videos can be a tool for learning different cooking techniques. For example, boiling pasta to the right consistency or chopping vegetables properly. (I22)Individuals who realise that the food they see and like on Instagram can be expensive in restaurants can try to make similar flavours at home at a lower cost. (I27)Food videos on Instagram can provide motivation to cook with family or friends. This turns food preparation into a social activity. (I25)The fact that self-made meals can be shared on Instagram may encourage individuals to make more aesthetic and creative meals.(I3)

Analysing participants' responses, the food images seen on Instagram can encourage or discourage cooking at home. While it can have a positive effect in terms of inspiration and creativity, perfectionist expectations and a sense of complexity can have a negative effect. It is important to view this content as a source of inspiration, set realistic goals and make cooking an enjoyable process.

Below are the themes that emerged from the answers to the fourth question of the research, 'How do food photos or videos you see on Instagram affect your motivation to try new recipes?

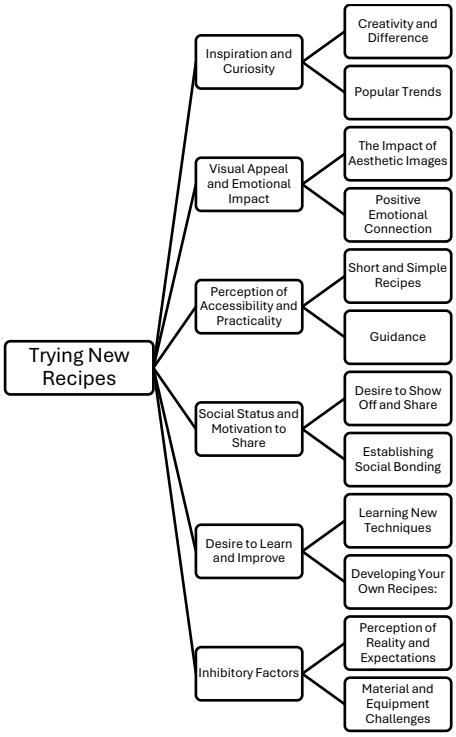

Figure 4. Participants' opinions about the effects of food visual content on Instagram on their motivation to try new recipes.

When analysing Figure 4, the participants in the research gave their ideas about the effects of food photos or videos on Instagram on their motivation to try new recipes as inspiration and curiosity (f=33), visual appeal and emotional impact (f=29), perception of accessibility and practicality (f=26), social status and motivation to share (f=26), desire to learn and improve (f=21), inhibiting factors (f=14).Some of the salient data from the participants on the fourth question are given below.

Instagram trends such as 'Dalgona coffee', 'matcha desserts' or 'sushi burritos' can turn trying new recipes into a social event. (I15)Presentations, especially with close-ups, make food seem more accessible and attractive. (I9)Imagining a delicious and aesthetic meal can create a sense of happiness and satisfaction in individuals. These feelings are motivating to try something new. (I14)'Time-lapse recipe videos' or "recipes with minimal ingredients", which are common on Instagram, increase motivation by making recipes feel practical and easy to follow. (I10)Showing the stages of making a recipe in videos can be encouraging, especially for those who are new to cooking. (I21)Food content shared on Instagram offers individuals the opportunity to learn new cooking techniques or previously untried combinations of ingredients. (I30)The desire to add one's own creativity by making changes to

an inspired recipe may arise. (I37)The feeling that aesthetic presentations cannot be achieved at home can be discouraging. (I23)

When the participants'data are analysed, food photos and videos seen on Instagram can affect the motivation to try new recipes in many ways. These effects can shape both individuals' cooking habits and their attitudes towards trying new things. Individuals can both try recipes from different cultures and improve their cooking skills by being inspired by these contents.

The themes obtained as a result of the answers to the fifth question of the research, 'How do food contents on Instagram affect individuals' preference for foods from different cultures?' are given below.

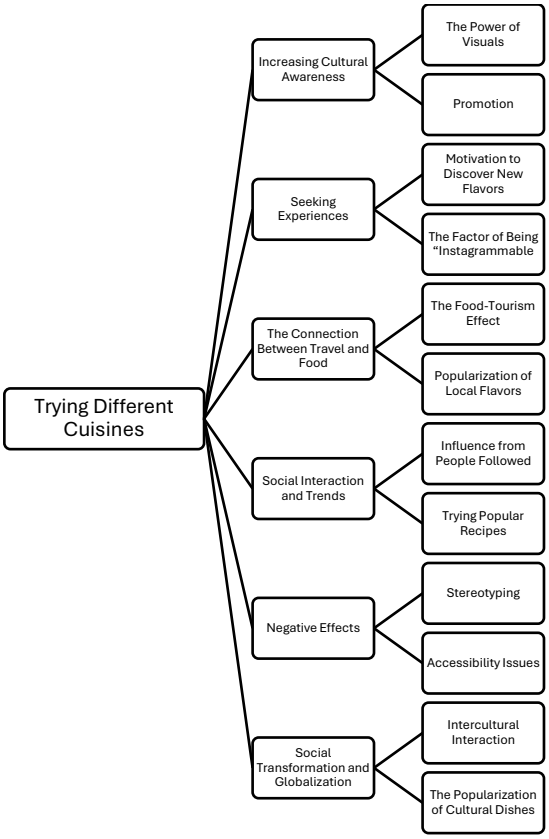

Figure 5. Participants' opinions about the visual contents related to food on Instagram on individuals' preference for foods from different cuisines:Raising Cultural Awareness

Experience Quest (f=31), The Connection Between Travel and Food (f=31), Social Interaction and Trends (f=23), Negative Impacts (f=21), Social Transformation and Globalisation (f=15). Some of the prominent data of the participants about the fifth question are given below.

Food visuals on Instagram make the cuisines of different cultures attractive and accessible. (I7)

The popularisation of cultural foods on Instagram may lead individuals to prefer these foods more frequently. For example, foods such as ramen from Japanese cuisine and tacos from Mexican cuisine have become widespread around the world thanks to Instagram. (I5)Instagram users may be in search of new experiences and different flavours. Shared content may increase the desire to try exotic and unusual dishes. (I20)Cultural dishes that are impressive in terms of visuality and presentation may be preferred because they are both aesthetic and suitable for social media sharing. (I4)Food content on Instagram can increase individuals' motivation to try local dishes in the countries they are travelling to. For example, a person's desire to eat 'gyros' in Greece or 'butter chicken' in India may be influenced by such content. (I13)Influencers or food bloggers can have a strong impact on followers by frequently promoting dishes from different cultures. Individuals may change their food choices in line with their recommendations.(I6)Simplified recipes for making cultural foods at home may make individuals more likely to try them. (I2)Some cultural foods may not be accessible to everyone due to the availability or cost of the ingredients used. This can limit individuals' motivation to try them. (I38)Instagram

contributes to the merging and blending of cultural foods. For example, an Italian pizza can be made with new ingredients inspired by Asian cuisine. (I23)Instagram can enable these foods to gain a universal characteristic that appeals to a wider audience, rather than being specific to only one culture. (I21)

When the data of the participants are analysed, it is seen that food content on Instagram plays an important role in increasing the promotion, visibility and preference rate of foods from different cultures. This may enrich individuals' food choices and increase cultural awareness.

CONCLUSION AND DISCUSSION

In the context of the growing digitalization of everyday life, food-related practices are no longer shaped solely by physiological needs or cultural traditions, but increasingly by visual representations and digitally mediated social interactions. The findings of this study indicate that Instagram operates not only as a platform for sharing food images, but also as an interactive environment in which eating behaviour is reshaped through emotional responses, cognitive evaluations, and social influences. From this perspective, the results demonstrate that Instagram has emerged as an influential actor in the ways individuals perceive, experience, and make judgments about food-related practices. In this study, which investigated the effects of visual content (Instagrammable food) on consumers' eating behaviors within the scope of a qualitative research design, semi-structured interviews were conducted with 40 people, and the obtained qualitative data were subjected to content analysis. Five questions were asked to the participants to investigate how Instagrammable food evokes emotions in consumers, how it affects their eating habits, and how it shapes their desire to cook at home, try new recipes, and discover new cuisines. In this context, five themes were reached within the scope of five interview questions. These are; (1) Visual content, (2) The effects on eating and drinking habits, (3) The effects on cooking at home, (4) The effects on motivation to try new recipes, and (5) The effects on trying different cultures. The categories related to these obtained themes can be listed as follows.

- Visual content: Hunger and appetite, admiration and inspiration, social benchmarking, fun and enjoyment dissatisfaction.
- Eating habits: Instagram as change, healthy eating, overconsumption, food preparation habits, socio-cultural influences.
- Cooking at home: Increasing creativity and inspiration, perfectionist expectations, orientation to healthy recipes, interest in practical recipes, effects on cost and accessibility, effects on family and social sharing.
- Trying new recipes: inspiration and curiosity, visual appeal and emotional impact, perception of accessibility and practicality, social status and motivation to share, desire to learn and improve, inhibiting factors.
- Trying different cuisines: Raising cultural awareness experience quest, the connection between travel and food, social ınteraction and trends, negative impacts, social transformation and globalisation.

In this study, within the scope of the first theme, "visual content", it was found that excessive exposure to visual contents on Instagram, which generally stimulate positive emotions such as appetite, admiration, entertainment, and pleasure, can also create negative effects such as social comparison and dissatisfaction. While it is consistent with the study of Mairano (2024) that Instagrammable foods provide entertainment and pleasure to individuals, the finding regarding social comparison is similar to Pedalino and Camerini (2022) and Stefana et al. (2022). Therefore, Instagram can be understood as a performative space in which food aesthetics play a central role in shaping emotional responses. When examined through the lenses of heightened appetite and social comparison, visual stimuli appear to trigger pleasure-oriented hunger while simultaneously exerting psychological pressure to conform to idealized standards. In this process, food is increasingly transformed into an object of visual consumption rather than solely a source of nourishment. However, the finding that visual content on Instagram increases appetite and admiration contrasts with the study of Larson and Elder (2014), which stated that exposure to the same food images causes a decrease in individuals' appetite. This difference is considered to stem from the quality and diversity of the visual content to which participants are

exposed. Whereas Larson and Elder (2014) focused on the effects of repeated exposure to identical food images, the present study demonstrates that exposure to varied and aesthetically refined food imagery on Instagram enhances participants' appetite as well as their sense of admiration.

In line with the second theme, "eating habits," it is seen that Instagrammable foods make individuals more willing to change and try new flavors, and increase eating habits and interaction. However, it has been found that it can push people to overeat and that healthy consumption habits change depending on the content they are exposed to. These results are consistent with the findings in the literature that food images shared on social media increase impulsive eating tendencies (Filippone vd., 2022; He & Yang, 2022; Wu vd., 2024) and can positively (Alwafi et al., 2022; Chen et al., 2020; Hsu, Rouf, & Allman-Farinelli, 2018; Pilař et al., 2021) or negatively (Carrotte, Vella, & Lim, 2015; Reijnen et al., 2024) affect healthy consumption habits. These findings reveal that Instagram does not exert a uniform or one-directional influence on eating habits; rather, its effects vary depending on the type and quality of content encountered. In this respect, the platform simultaneously encourages the exploration of new flavors while also normalizing tendencies toward overconsumption and unhealthy eating practices. This dual structure highlights Instagram's complex role in shaping contemporary food-related behaviors.

Under the third theme, *"cooking at home,"* the findings indicate that Instagram plays an ambivalent role by both motivating and discouraging home cooking practices. Participants reported that the platform enhances creativity and makes cooking more engaging through the circulation of practical and visually appealing recipes. These results are consistent with previous studies suggesting that digital food content can stimulate culinary interest and skill development (Allué, 2013; Trattner et al., 2019). However, participants also expressed feelings of inadequacy and disappointment stemming from perfectionist expectations and the difficulty of replicating professionally styled presentations within a domestic kitchen setting. This tension underscores a paradox whereby Instagram functions as a learning environment that supports culinary skill acquisition while simultaneously imposing aesthetic pressures that may complicate real-life cooking practices.

The fourth theme, *"trying new recipes,"* demonstrates that Instagrammable food visuals generally increase individuals' willingness to experiment with new dishes. High scores related to inspiration, curiosity, and social recognition suggest that recipe experimentation has evolved beyond nutritional concerns into a form of digitally mediated experience presentation. Nevertheless, the perceived simplicity of short-form cooking videos often conflicts with practical constraints such as limited access to ingredients and discrepancies between online portrayals and real-life outcomes. This mismatch creates a tension between the idealized perfection of the digital space and the realities of everyday cooking. While the motivating effect of short and accessible recipes aligns with the findings of Raber et al. (2023), barriers related to ingredient availability and resources are consistent with Nour et al. (2018). Overall, these findings indicate that although Instagrammable food content fosters creativity and experimentation, it can also generate unrealistic expectations through idealized visual narratives.

The final theme of the study, *"trying different cuisines,"* reveals that Instagram contributes to a form of gastronomic globalization by transforming local dishes into globally recognizable digital symbols. Participants' strong interest in experiential consumption and its close association with travel suggests that food has transcended its basic function and has become a cultural space for exploration. In line with the findings of Altun, Cizrelioğulları, and Babayiğit (2022), the platform appears to reduce cultural boundaries by popularizing foods such as ramen and tacos, thereby increasing openness toward diverse culinary traditions. However, structural barriers including cost and accessibility indicate that the digital desire generated by Instagram does not always align with physical reality. This discrepancy highlights that, despite stimulating curiosity toward global cuisines, gastronomic experiences remain constrained by socio-economic conditions and local availability.

Overall, the findings demonstrate that Instagram has fundamentally transformed the relationship between individuals and eating by relocating it into a digital dimension. In the contemporary digital context, eating is no longer merely a biological necessity but a complex consumption practice and performative space shaped by visual aesthetics, social approval, and hedonic motivations. Accordingly, the content circulating within Instagram feeds should be regarded as a critical variable influencing both nutritional norms and psychological well-being. The study underscores Instagram's dual role in shaping

eating behaviors: on the one hand, it functions as an inspiring guide that encourages creativity in the kitchen and facilitates cultural exploration; on the other hand, it operates as a space of psychological pressure that fosters comparison and, at times, excessive consumption. From this perspective, the visual content shared on Instagram holds significant implications for individual health as well as for the future trajectory of food culture. Based on these insights, the study concludes by offering academic and practical implications concerning the interaction between Instagram and food-related practices.

Academic and Practical Implications

Future research should increase methodological diversity to gain a deeper understanding of the impact of Instagram and other social media platforms on eating behaviors. The use of quantitative methods, particularly large-scale surveys and standardized scales, combined with qualitative interviews can increase the generalizability of findings. Longitudinal designs, in particular, can reveal causal relationships by examining how long-term exposure to Instagram content shapes eating behaviors. Furthermore, comparing the effects of different social media platforms will provide a more holistic approach to understanding the multifaceted effects of visual media on users. It is also critical that studies increase demographic diversity; sample groups beyond young adults can provide opportunities to explore how generational or cultural differences may be reflected in eating behaviors. Finally, the integration of psychological models such as hedonic hunger and social comparison theory can contribute to understanding the mechanisms behind users' responses to Instagram content. These academic orientations will enable the creation of a comprehensive knowledge base on the impact of social media on eating habits and support the responsible design of social media content.

Using the visual nature of Instagram as a strategic marketing tool offers significant opportunities for businesses. Food brands and restaurants can develop campaigns that are in line with Instagram trends by creating aesthetically appealing and relatable content. They can increase the visibility and engagement of their content, especially by using hashtags such as #food, #foodporn, and #foodphotography. While influencer collaborations offer an effective strategy to expand reach and increase credibility, these collaborations can also introduce cultural and niche cuisines to new audiences. However, these efforts should not only focus on promoting junk food but also include healthy and nutritious options. Highlighting visually appealing, yet simple and nutritious dishes can target health-conscious consumers. Gastronomy tourism campaigns can also be made attractive to consumers who want to explore local cuisines by taking advantage of Instagram's power to emphasize cultural identities. Additionally, restaurants and food companies can increase user loyalty by using Instagram's interactive features; interactions such as live cooking sessions, polls, or recipe sharing can contribute to establishing strong bonds with users. These sectoral strategies can not only increase commercial success but also create a social impact that encourages responsible and healthy consumption habits.

REFERENCES

Abell, A.,& Biswas, D. (2023). Digital engagement on social media: how food image content influences social media and influencer marketing outcomes. *Journal of Interactive Marketing*, *58*(1), 1-15. https://doi.org/10.1177/10949968221128556

Allué, T. (2013). Food sector communication and online influencers. *Catalan Journal of Communication and Cultural Studies*, *5*(2), 311–314. https://doi.org/10.1386/cjcs.5.2.311_1

Altun, O., Cizrelioguları, M. N., & Babayigit, M. V. (2022). The effects of social media on the food preferences of Generation Z within the scope of gastronomy tourism. In (D. Gursoy, & R. P. S. Kaurav (Eds.), *Handbook on Tourism and Social Media*(pp. 412-425). Edward Elgar Publishing. https://doi.org/10.4337/9781800371415.00041

Alwafi, H., Alwafi, R., Naser, A. Y., Samannodi, M., Aboraya, D., Salawati, E., ... & Almatrafi, M. (2022). The impact of social media influencers on food consumption in Saudi Arabia, a cross-sectional web-based survey. *Journal of Multidisciplinary Healthcare, 15, 2129–2139. https://doi.org/10.2147/JMDH.S384523*

Baker, S. A.,& Rojek, C. (2020). *Lifestyle gurus: Constructing authority and influence online*. Cambridge: Polity Press.

Baker, S. A.,& Walsh, M. J. (2018). Good morning fitfam: top posts, hashtags and gender display on Instagram. *New Media & Society*, *20*(12), 4553-4570.https://doi.org/10.1177/14614448187775

Bedford-Flood, A. (2023). The impact of social media on food culture: How online platforms shape dining trends. Retrieved from https://www.linkedin.com/pulse/ impact-social-media-food-culture-how-online-platforms-ann (Accessed 10 October 2024).

Camargo, A. M. d., Botelho, A. M., Dean, M., & Fiates, G. M. R. (2024). Cooking using social media: Young Brazilian adults' interaction and practices. *British Food Journal*, *126*(4), 1405–1428. https://doi.org/10.1108/BFJ-07-2023-0607

Carolan, M. S. (2017). *No one eats alone: food as a social enterprise*. Washington, DC: Island Press.

Carrotte, E. R., Vella, A. M., & Lim, M. S. (2015). Predictors of "liking" three types of health and fitness-related content on social media: a cross-sectional study. *Journal of Medical Internet Research*, *17*(8), Article e205. https://doi.org/10.2196/jmir.4803

Chen, Y., Perez-Cueto, F. J. A., Giboreau, A., Mavridis, I., & Hartwell, H. (2020). The promotion of eating behaviour change through digital interventions. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, *17*(20), 1–19. https://doi.org/10.3390/ijerph17207488

Chou, Y. J., Huang, L. S., & Ye, S. J. (2024). Happiness or not? Impacts of multi-stage consumption on the consumer affective response in the use of aesthetic foods. *British Food Journal,* 126(8), 3283-3300. https://doi.org/10.1108/BFJ-09-2023-0861

Clicks'us Digital (2024).We Are Social 2023 Global ve Türkiye raporu. Retrieved from https://www.clicksus.com/we-are-social-2023-global-ve-turkiye raporu#Sosyal_Medya_Kullanici_Sayisi_Raporu (Accessed 10 October 2024).

Coary, S.,& Poor, M. (2016). How consumer-generated images shape important consumption outcomes in the food domain. *Journal of Consumer Marketing*, *33*(1), 1-8.https://doi.org/10.1108/JCM-02-2015-1337

Demarest, A. A. (2020). The evolution of Instagram and its impact on food culture. Retrieved from https://www.forbes.com/sites/abigailabesamis/2020/10/06/the-evolution-of-instagram-and-its-impact-on-food-culture/ (Accessed 10 October 2024).

Dessart, L.,& Duclou, M. (2019). Health and fitness online communities and product behaviour. *Journal of Product & Brand Management*, *28*(2), 188–199. https://doi.org/10.1108/JPBM-12-2017-1710

Edosomwan, S., Prakasan, S. K., Kouame, D., Watson, J., & Seymour, T. (2011). The history of social media and its impact on business. *Journal of Applied Management and Entrepreneurship*, *16*(3), 79.Retrieved from https://www.proquest.com/scholarly-journals/history-social-media-impact-on-business/docview/889143980/se-2(Accessed 10 October 2024).

Eryılmaz, B.,& Şengül, S. (2016). Sosyal medyada paylaşılan yöresel yemek fotoğraflarının turistlerin seyahat tercihleri üzerindeki etkisi. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, *1*(1), 32-42. Retrieved from https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/199058(Accessed 10 October 2024).

Feldman, Z. (2021). 'Good food'in an Instagram age: Rethinking hierarchies of culture, criticism and taste. *European Journal of Cultural Studies*, *24*(6), 1340-1359.https://doi.org/10.1177/13675494211055733

Filippone, L., Shankland, R., & Hallez, Q. (2022). The relationships between social media exposure, food craving, cognitive impulsivity and cognitive restraint. *Journal of Eating Disorders*, *10*(1), 184. https://doi.org/10.1186/s40337-022-00698-4

Green, E. (2018) Social media and "Instagrammable" food: Millennial influencers – a virtual reality? Retrieved from https://www.foodingredientsfirst.com/news/social-media-instagrammable-food-millennial-influencers-a-virtual-reality.html (Accessed 20 October 2024).

Hanus, G. (2018). The ımpact of globalization on the food behavior of consumers- literature and research review. *CBU International Conference on Innovations in Science and Education,* Prague, Czech Republic, (pp.170-174).

Hawkins, L. K., Farrow, C., & Thomas, J. M. (2020). Do perceived norms of social media users' eating habits and preferences predict our own food consumption and BMI?.*Appetite,* 149, 104611.https://doi.org/10.1016/j.appet.2020.104611

Hawkins, L., Farrow, C., & Thomas, J. M. (2021). Does exposure to socially endorsed food images on social media influence food intake?. *Appetite*, *165*, 105424.https://doi.org/10.1016/j.appet.2021.105424

He, Z.,& Yang, W. (2022). Impulsiveness as potential moderators of the relation between social media dependence and eating disorders risk. *BMC Psychology*, *10*(1), 120. https://doi.org/10.1186/s40359-022-00830-8

Holak, B.,& McLaughlin, E. (2024). What is Instagram? Retrieved from https://www.techtarget.com/searchcio/definition/Instagram (Accessed 10 October 2024).

Hsu, M. S. H., Rouf, A., & Allman-Farinelli, M. (2018). Effectiveness and behavioral mechanisms of social media interventions for positive nutrition behaviors in adolescents: a systematic review. *The Journal of Adolescent Health*, *63*(5), 531–545. https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2018.06.009

Hutchinson, A. (2023). Instagram chief says photos will get more focus on the App in 2023. Retrieved from https://www.socialmediatoday.com/news/ Instagram-Chief-Says-Photos-Will-Get-More-Focus-in-2023/640988 (Accessed 10 October 2024).

Jiotsa, B., Naccache, B., Duval, M., Rocher, B., Grall-Bronnec, M., Alle, J.-P., & Majmundar, A. (2021). Social media use and body image disorders: Association between frequency of comparing one's own physical appearance to that of people being followed on social. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, *18*(6), 2880. https://doi.org/10.3390/ijerph18062880

Kadıoglu, B. (2019). Globally increasing fast food and slow food against globalization. *The Journal of Academic Social Science. 7(*95) 204-213. http://dx.doi.org/10.16992/ASOS.15069

Kanaki, Styliani (2023) *The influence of Instagram food-related content on eating behaviour and the role of mindfulness and self-control* [Unpublished doctoral dissertation]. University of York.

Karaduman, N. (2017). Popüler kültürün oluşmasında ve aktarılmasında sosyal medyanın rolü. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *31*(43), 113-133. Retrieved from https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/366765(Accessed 10 December 2024).

Kim, B. R.,& Mackert, M. (2022). Social media use and binge eating: an integrative review. *Public health nursing.* John Wiley and Sons Inc. https://doi.org/10.1111/phn.13069

Lange-Faria, W.,& Elliot, S. (2012). Understanding the role of social media in destination marketing. *Tourismos*, *7*(1), 193-211. https://doi.org/10.26215/tourismos.v7i1.264

Larson, J. S., Redden, J. P., & Elder, R. S. (2014). Satiation from sensory simulation: evaluating foods decreases enjoyment of similar foods. *Journal of Consumer Psychology*, *24*(2), 188-194.https://doi.org/10.1016/j.jcps.2013.09.001

Lavis, A. (2017). Food porn, pro-anorexia and the viscerality of virtual affect: Exploring eating in cyberspace. *Geoforum*, *84*, 198-205.. https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2015.05.014

Lee, E., Lee, J. A., Moon, J. H., & Sung, Y. (2015). Pictures speak louder than words: motivations for using Instagram. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, *18*(9), 552-556.https://doi.org/10.1089/cyber.2015.015

Mairano, M. V. (2024). Emotions of food influencers regarding digital work and the transmission of food knowledge on Instagram. *Online Media and Global Communication*, *3*(4), 515-537. https://doi.org/10.1515/omgc-2024-0027

Mankad, M.,& Gokhale, D. (2021). Hedonic hunger: eating for desire and not calories. Cardiometry, 20, 160-166. 10.18137/cardiometry.2021.20.160166

Mejova, Y., Abbar, S., & Haddadi, H. (2016). Fetishizing food in digital age: #foodporn around the world. *Proceedings of the International AAAI Conference on Web and Social Media,* 10(1), 250-258. https://doi.org/10.1609/icwsm.v10i1.14710

Moghbeli, F., Rahimian, S., Farajzadeh, A., Khamineh, A., Keikhay Moghadam, H., & Ghasemi, R. (2023). Social media and nutritional habits among nutrition students: Asocial work perspective. *Frontiers in Health Informatics*, *12*, 173. https://doi.org/10.30699/fhi.v12i0.514

Mohammadi, S., Valinejadi, A., Saman, J. A., Karimpour, H., Kaivanfar, M., Safaeipour, M., ... & Kawyannejad, R. (2018). Assessment of addiction to internet, smartphone and social networks among students of medical sciences: a cross sectional study. *Electronic Journal of General Medicine*, *15*(4). https://doi.org/10.29333/ejgm/85685

Moore, K.,& Craciun, G. (2021). Fear of missing out and personality as predictors of social networking sites usage: the Instagram case. *Psychological reports*, *124*(4), 1761-1787.https://doi.org/10.1177/0033294120936184

Nactarome (2024). Instagrammable food. Retrieved from https://www.nactarome.com/consumers/instagrammable-food/ (Accessed 16 September 2024).

Nemeth, N., Rudnak, I., Ymeri, P., & Fogarassy, C. (2019). The role of cultural factors in sustainable food consumption—an investigation of the consumption habits among international students in Hungary. *Sustainability, 11*(11), 3052. https://doi.org/10.3390/su11113052

Nour, M., Cheng, Z. G., Farrow, J. L., & Allman-Farinelli, M. (2018). Short videos addressing barriers to cooking with vegetables in young adults: pilot testing. *Journal of the American College of Nutrition*, *37*(8), 724-730. https://doi.org/10.1080/07315724.2018.1466738

Pedalino, F.,& Camerini, A. L. (2022). Instagram use and body dissatisfaction: the mediating role of upward social comparison with peers and influencers among young females. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, *19*(3), Article 1543. https://doi.org/10.3390/ijerph19031543

Pilař, L., Stanislavská, L. K., Kvasnička, R., Hartman, R., & Tichá, I. (2021). Healthy food on ınstagram social network: vegan, homemade and clean eating. *Nutrients*, *13*(6), Article 1991. https://doi.org/10.3390/nu13061991

Pittman, M., & Reich, B. (2016). Social media and loneliness: why an Instagram picture may be worth more than a thousand Twitter words. *Computers in Human Behavior, 62*, 155–167. https://doi.org/10.1016/j.chb.2016.03.084

Raber, M., Vazquez, M., Khan, S., Myneni, S., & Thompson, D. (2023). Modern home cooking practices, the role of new media, and implications for culinary medicine: a qualitative study among mothers with low income. *American Journal of Lifestyle Medicine*. https://doi.org/10.1177/15598276231197181

Rambe, P.,& Jafeta, R. J. (2017). Impact of social media advertising on high energy drink preferences and consumption. *Journal of Applied Business Research*, *33*(4). Retrieved from https://journals.klalliance.org/index.php/JABR/article/view/392(Accessed 10 October 2024).

Rani, P.,& Tyagi, R. (2023). Impact of social media on the health of the rural youth: a sociological study. *SInternational Journal of Social Sciences Review*, *11*(2), 247–251.

Reijnen, E., Laasner Vogt, L., Catarci, D., Zengaffinen, J. L., Bremermann-Reiser, S. M., & Bläuer, L. (2024) Humor and the willingness to buy healthy food posted on Instagram. *Frontiers in Psychology*, *15*, 1419648. https://doi.org/fpsyg.2024.1419648

Rini, L., Schouteten, J. J., Faber, I., Bom Frøst, M., J APerez-Cueto, F., & De Steur, H. (2024). Social media and food consumer behavior: a systematic review. *Trends in Food Science and Technology*, *143*, 104290.). https://doi.org/10.1016/j.tifs.2023.104290

Rounsefell, K., Gibson, S., McLean, S., Blair, M., Molenaar, A., Brennan, L., Truby, H., & McCaffrey, T. A. (2020). Social media, body image and food choices in healthy young adults: a mixed methods systematic review. *Nutrition and Dietetics*, *77*(1), 19–40. https://doi.org/10.1111/1747-0080.12581

Simeone, M.,& Scarpato, D. (2020). Sustainable consumption: How does social media affect food choices?.*Journal of Cleaner Production,* 277, 124036. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.124036

Singh, K. R. (2021). Social media has influenced and revolutionised food industry through virtual food communities. *Debating Communities and Networks 12 Conference 2021, Online.* Retrieved from https://networkconference.netstudies.org/2021 (Accessed 15 Sebtember 2024).

Statista (2024). Most popular social networks worldwide as of April 2024, by number of monthly active users (in millions). Retrieved from https://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users/ (Accessed 10 October 2024).

Stefana, A., Dakanalis, A., Mura, M., Colmegna, F., & Clerici, M. (2022). Instagram use and mental well-being: the mediating role of social comparison. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, *210*(12), 960-965. https://doi.org/10.1097/NMD.0000000000001577

Tiggemann, M., & Zaccardo, M. (2018). "Strong is the new skinny": a content analysis of #fitspiration images on Instagram. *Journal of Health Psychology, 23*(8), 1003–1011. https://doi.org/10.1177/1359105316639436

Trattner, C., Kusmierczyk, T., & Nørvåg, K. (2019). Investigating and predicting online food recipe upload behavior. *Information Processing & Management*, *56*(3), 654–673. https://doi.org/10.1016/j.ipm.2018.10.016

Turner, P. G., & Lefevre, C. E. (2017). Instagram use is linked to increased symptoms of orthorexia nervosa. *Eating and Weight Disorders – Studies on Anorexia, Bulimia and Obesity, 22*(2), 277–284. https://doi.org/10.1007/s40519-017-0364-2

Wu, Y., Kemps, E., & Prichard, I. (2024). Digging into digital buffets: a systematic review of eating-related social media content and its relationship with body image and eating behaviours. *Body Image*, *48*, 101650. https://doi.org/10.1016/j.bodyim.2023.101650

Zeng, B.,& Gerritsen, R. (2014). What do we know about social media in tourism? a review. *Tourism Management Perspectives*, *10*, 27-36.https://doi.org/10.1016/j.tmp.2014.01.001

Zhang, C., Yue, Z., Zhou, Q., Ma, S., & Zhang, Z. K. (2019). Using social media to explore regional cuisine preferences in China. *Online Information Review, 43*(7), 1098-1114. https://doi.org/10.1108/OIR-08-2018-0244

Araştırma Makalesi / ResearchArticle

Instagram'a Uygun Yemekler: Instagram'ın Yeme Davranışları Üzerindeki Etkisi

Instagrammable Food: The Impact of Instagram on Eating Behavior

İpek Itır CAN &Nurhayat İFLAZOĞLU

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.329

Geliş/Received:31/08/2025	Kabul/Accepted:21/01/2026

Genişletilmiş Özet

Giriş

Dijital çağın en etkili araçlarından biri olan Instagram, yalnızca bireyler arası iletişimin değil aynı zamanda tüketici davranışlarının da şekillenmesinde güçlü bir aktör haline gelmiştir. Görselliğe dayalı yapısı, kullanıcı dostu arayüzü ve estetik odaklı içerikleriyle Instagram, özellikle gıda ve içecek sektöründe belirleyici bir rol üstlenmektedir. Günümüzde yemek yalnızca biyolojik bir gereksinim değil; kültürel, sosyal ve duygusal boyutlarıyla da ele alınan bir pratik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda "Instagram'a uygun yemekler" ya da literatürde yaygın ifadesiyle "Instagrammable food" kavramı, hem görsel açıdan dikkat çekici hem de paylaşılmaya değer yemekleri tanımlamak için kullanılmaktadır.

Çeşitli araştırmalar, Instagram'da paylaşılan yiyecek görsellerinin bireylerde iştah artışı, estetik haz, sosyal karşılaştırma ya da yetersizlik gibi farklı duyguları tetiklediğini ortaya koymaktadır (Chou, Huang & Ye, 2024; Mejova, Abbar & Haddadi, 2016). Bununla birlikte bu görseller yalnızca anlık duygusal tepkiler yaratmakla kalmayıp, uzun vadede bireylerin yeme alışkanlıklarını, beslenme biçimlerini, yemek pişirme motivasyonlarını ve farklı kültürlere olan ilgilerini de şekillendirmektedir. Bu nedenle Instagram'ın yemek davranışları üzerindeki etkisini anlamak, hem akademik literatür hem de sektör uygulamaları açısından önem arz etmektedir. Bu çalışma, Instagram'da paylaşılan görsel içeriklerin tüketicilerin yeme davranışları üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Özellikle görselliği ön planda olan "Instagram'a uygun yemekler"in bireylerde nasıl duygular uyandırdığı, yeme-içme alışkanlıklarını nasıl etkilediği, evde yemek pişirme motivasyonuna ve yeni tarif deneme isteğine nasıl yön verdiği ile farklı mutfak kültürlerine yönelik tutumları nasıl dönüştürdüğü araştırılmıştır.

Yöntem

Araştırma, nitel araştırma yöntemi çerçevesinde tasarlanmış ve yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Öncelikle araştırma problemini açıklığa kavuşturmak amacıyla *"Instagram'ın yeme davranışları üzerindeki etkisi nedir?"* sorusu temel araştırma sorusu olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda sekiz sorudan oluşan bir görüşme formu hazırlanmış; form, alanında uzman üç akademisyen tarafından incelenerek kapsam, açıklık ve içerik geçerliliği açısından revize edilmiştir. Çalışmanın örneklemini, 18–34 yaş aralığında olan, Instagram'ı günlük olarak ve özellikle yiyecek–içecek içerikleri bağlamında aktif biçimde kullanan 40 gönüllü katılımcı oluşturmaktadır. Katılımcılar, amaçlı örnekleme yöntemlerinden kriter örnekleme ile belirlenmiştir. Bu kapsamda dahil etme kriterleri; belirlenen yaş aralığında olmak, Instagram'ı aktif biçimde kullanmak ve platformun yeme davranışları üzerindeki etkilerine ilişkin deneyim ve görüş bildirebilecek bilgiye sahip olmak şeklinde tanımlanmıştır. Instagram'ı aktif olarak kullanmayan ya da platformun yeme davranışları üzerinde etkisi olmadığını belirten bireyler çalışma kapsamı dışında bırakılmıştır. Katılımcıların seçimi, takipçi sayısı, etkileşim

düzeyi veya influencer statüsüne dayalı olarak yapılmamış; araştırmacının kişisel sosyal medya ağına bağlı bir tercih söz konusu olmamıştır.

Görüşmeler Kasım 2024'te çevrimiçi ortamda gerçekleştirilmiş, her bir görüşme ortalama 38 dakika sürmüş ve katılımcıların izniyle ses kaydı alınmıştır. Elde edilen veriler, hem tümdengelimsel hem de tümevarımsal yaklaşımlar kullanılarak analiz edilmiş; benzer ifadeler temalar altında toplanmış ve içerik analizi tekniğinden yararlanılmıştır. Bulgular, tablolar ve grafiklerle desteklenmiş; katılımcı görüşlerinden doğrudan alıntılarla zenginleştirilmiştir. Etik açıdan tüm araştırma ilkelerine uyulmuş olup çalışma, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu tarafından onaylanmıştır.

Bulgular

Araştırmanın bulguları beş temel tema altında toplanmıştır:

- Görsel İçeriklerin Yarattığı Duygular Katılımcıların önemli bir kısmı, Instagram'da gördükleri yiyecek görsellerinin iştah ve açlık duygularını tetiklediğini (f=29) belirtmiştir. Bunun yanında görsellerin hayranlık ve ilham uyandırdığı (f=25), yemek yapmaya teşvik ettiği ya da nostaljik anıları çağrıştırdığı da ifade edilmiştir. Ancak aşırı mükemmelleştirilmiş görseller, bazı katılımcılarda sosyal karşılaştırma ve yetersizlik duygusu yaratmıştır (f=18). Bu durum, Instagram'ın çift yönlü etkisine (bir yandan ilham verici ve motive edici, diğer yandan ise tatminsizlik ve kıyaslama kaygısı doğurucu) işaret etmektedir.
- Yeme Alışkanlıklarına Etkisi Katılımcıların çoğunluğu Instagram'daki yemek içeriklerinin yeme alışkanlıklarını doğrudan etkilediğini vurgulamıştır. Bulgular arasında yeni tatlara yönelme ve değişim isteği (f=32), sağlıklı beslenme eğilimi (f=28), aşırı tüketim (f=26) ve evde yemek hazırlama alışkanlıkları (f=24) öne çıkmaktadır. Özellikle sağlıklı yaşam ve fitness içerikleri, bireyleri daha sağlıklı beslenmeye teşvik edebilmekte; ancak mükemmel görünen diyet yemekleri, bazı bireylerde yetersizlik hissi uyandırarak sağlıksız beslenme eğilimlerini tetikleyebilmektedir.
- Evde Yemek Pişirme Motivasyonu Görseller, katılımcıların evde yemek pişirme motivasyonunu iki yönlü etkilemektedir. Bir yandan yaratıcılık ve ilhamı artırmakta (f=34), pratik tarifler yoluyla kolay yemek yapmayı teşvik etmekte (f=25) ve sağlıklı tariflere yönlendirmektedir (f=27). Diğer yandan ise mükemmeliyetçi beklentiler (f=31) ve erişim/kost gibi sınırlılıklar (f=20), evde yemek yapmayı zorlaştırabilmektedir. Katılımcılar, içeriklerin bazen motive edici bazen ise caydırıcı olabileceğini ifade etmiştir.
- Yeni Tarif Deneme İsteği Instagram'da paylaşılan yiyecek görselleri, bireylerde ilham ve merak (f=33) duygularını tetiklemekte, sosyal statü ve paylaşım motivasyonunu (f=26) artırmakta, aynı zamanda bireylerin yeni teknikler öğrenmesine (f=21) imkân vermektedir. Özellikle kısa ve kolay tarif videolarının yeni tarif deneme isteğini güçlendirdiği görülmüştür. Ancak, malzeme yetersizliği veya ev ortamında aynı estetik sonuçların elde edilememesi gibi durumlar bazı katılımcılar için engelleyici faktörler (f=14) oluşturmuştur.
- Farklı Kültürlerden Yemekleri Deneme İsteği Katılımcıların önemli bir kısmı Instagram sayesinde farklı kültürlere ait yemeklere daha fazla ilgi duymaya başladıklarını belirtmiştir. Bulgular arasında kültürel farkındalık artışı, yeni deneyim arayışı (f=31), seyahat ve yemek arasındaki bağlantı (f=31) ve küreselleşme etkisi (f=15) öne çıkmaktadır. Örneğin Japon mutfağından ramen veya Meksika mutfağından taco gibi yemeklerin dünya çapında yaygınlaşmasında Instagram'ın önemli rolü olduğu ifade edilmiştir. Ancak malzeme bulunabilirliği ve maliyet gibi sınırlılıklar bazı katılımcıların farklı mutfaklara yöneliminde engel teşkil etmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Elde edilen bulgular, Instagram'ın yeme davranışları üzerindeki etkisinin çok boyutlu olduğunu ortaya koymaktadır. Görsel içerikler, bireylerde iştah ve haz duygularını uyandırmakta, ancak aynı zamanda sosyal kıyaslama ve tatminsizlik gibi olumsuz duygulara da yol açabilmektedir. Bu yönüyle Instagram'ın, bireylerin psikolojik süreçlerini etkileyen çift taraflı bir rolü olduğu söylenebilir.

Araştırmanın bulguları literatürdeki mevcut çalışmalarla da örtüşmektedir. Örneğin, Instagram içeriklerinin bireylerde eğlence ve keyif sağladığı yönündeki bulgu Mairano (2024) ile; sosyal kıyaslamanın olumsuz etkileri ise Pedalino ve Camerini (2022) ile paralellik göstermektedir. Öte yandan, aynı yiyecek görsellerinin iştahı artırmak yerine azaltabileceğini savunan Larson ve Elder (2014) ile kısmi farklılıklar gözlenmiştir.

Yeme alışkanlıkları bağlamında ise araştırma, sosyal medyada paylaşılan yiyecek görsellerinin bireylerde impulsif yeme eğilimlerini artırdığını ortaya koyan çalışmaları (Filippone vd., 2022; He & Yang, 2022) destekler niteliktedir. Benzer şekilde sağlıklı beslenme alışkanlıkları üzerindeki hem olumlu (Chen vd., 2020; Pilař vd., 2021) hem de olumsuz (Carrotte, Vella & Lim, 2015) etkiler literatürle uyumludur.

Evde yemek pişirme ve yeni tarif deneme isteği ile ilgili bulgular, Instagram'ın bireylerin yaratıcılığını artırdığı ve kolay tariflerle pratik çözümler sunduğunu gösteren çalışmalarla (Trattner vd., 2019; Nour vd., 2018) benzerlik taşımaktadır. Farklı mutfaklara olan ilginin artması ise sosyal medyanın kültürel etkileşimi artırıcı rolünü destekleyen çalışmalar (Altun, Cizreliogulları & Babayiğit, 2022) ile uyumludur.

Bu araştırma, Instagram'daki görsel içeriklerin tüketicilerin yeme davranışlarını doğrudan etkilediğini ortaya koymuştur. Bulgular, Instagram'ın hem olumlu (ilham verme, yaratıcılığı artırma, kültürel farkındalık sağlama, sağlıklı beslenmeyi teşvik etme) hem de olumsuz (sosyal karşılaştırma, tatminsizlik, aşırı tüketim eğilimi, malzeme erişim sorunları) etkiler barındırdığını göstermektedir.

Sonuç olarak Instagram, günümüz tüketici davranışlarını şekillendiren çift yönlü bir araçtır. Bu bağlamda şu öneriler geliştirilebilir: Bireylerin içerikleri bilinçli ve eleştirel bir bakış açısıyla tüketmeleri teşvik edilmelidir. Sağlık profesyonelleri ve beslenme uzmanları, Instagram üzerinden daha dengeli ve gerçekçi içerikler paylaşarak sağlıklı yeme alışkanlıklarını destekleyebilir. Gastronomi sektörü, Instagram'ın görsel gücünü kullanarak hem yerel mutfakların tanıtımını yapabilir hem de tüketicilerde yeni tatlara yönelim yaratabilir. Akademik araştırmalar, Instagram'ın bireyler üzerindeki psikolojik ve davranışsal etkilerini daha geniş örneklemlerle ve nicel yöntemlerle de incelemelidir.

Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi
Open Access

Araştırma Makalesi / ResearchArticle

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Okul Öncesi Eğitim Programı Öğrenme Çıktıları ile 2024 Erken Çocukluk Eğitimi Programının Kazanım ve Göstergelerinin 21. Yüzyıl Becerilerine Yer Verme Durumu Açısından Karşılaştırılması

Comparison of the Learning Outcomes of the Türkiye Century Maarif Model Preschool Education Program and the Achievements and Indicators of the 2024 Early Childhood Education Program in Terms of Including 21st Century Skills

Gülden ERDOĞAN[1] **Vedat BAYRAKTAR**[2]

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.344

Geliş/Received:01/10/2025	Kabul/Accepted:21/01/2026

Öz

Bu araştırma, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Okul Öncesi Eğitim Programı Öğrenme Çıktıları ile 2024 Erken Çocukluk Eğitimi Programının Kazanım ve Göstergelerinin 21. Yüzyıl Becerilerine yer verme durumu açısından karşılaştırılması amacıyla gerçekleştirilen nitel bir çalışmadır. Bu çalışmada doküman olarak "Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Okul Öncesi Eğitim Programı ile 2024 Erken Çocukluk Eğitimi Programı" analiz edilmiştir. Analizde kullanılan 21. yüzyıl becerileri; P21 sınıflandırmasına göre 3 ana tema, 11 alt tema ve alt temaları içeren kodlardan oluşturulmuş. Temalar; öğrenme ve yenilik becerileri, bilgi, medya ve teknoloji becerileri; Alt temalar; yaratıcılık ve yenilenme, eleştirel düşünme ve problem çözme, iletişim, işbirliği, bilgi okuryazarlığı, medya okuryazarlığı, bilgi ve iletişim teknolojileri(bit) okuryazarlığı, esneklik ve uyum, inisiyatif alma ve özdenetim, üretkenlik ve hesap verilebilirlik, liderlik ve sorumluluk, yaşam ve kariyer becerileridir. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Okul Öncesi Programının öğrenme çıktıları ile 2024 Erken Çocukluk Eğitimi Programının kazanım ve göstergelerinin 21. Yüzyıl Becerilerine yer verme sıklığı karşılaştırılmasında; Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Okul Öncesi Programı öğrenme çıktılarında 2024 Erken Çocukluk Eğitimi Programı kazanım ve göstergelerine göre daha fazla sayıda 21. Yüzyıl becerisinin yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Eğitim programları, Maarif model, Okul öncesi eğitim, 21. Yüzyıl becerileri.*

Abstract

This research is a qualitative study conducted to compare the Learning Outcomes of the Turkey Century Maarif Model Preschool Education Program and the Achievements and Indicators of the 2024 Early Childhood Education Program in terms of their inclusion of 21st Century Skills. In this study, the "Turkey Century Maarif Model Preschool Education Program and the 2024 Early Childhood Education Program" were analyzed as a document. The 21st century skills used in the analysis were composed of three main themes, 11 subthemes, and codes containing subthemes according to the P21 classification. The themes are learning and innovation skills, information, media, and technology skills; and the subthemes are creativity and renewal, critical thinking and problem solving, communication, collaboration, information literacy, media literacy, information and communication technologies (ICT) literacy, flexibility and adaptability, initiative and self-control, productivity and accountability, leadership and responsibility, and life and career skills. In comparing the frequency of inclusion of

[1] **Sorumlu Yazar/Corresponding Author**, Öğr. Gör. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Nevşehir, Türkiye. guldenerdogan@nevsehir.edu.tr

[2] Doç.Dr., Gazi Üniversitesi, Ankara, Türkiye. vbayraktar@gazi.edu.tr

Önerilen Atıf/Suggestion Citation

Erdoğan, G. & Bayraktar, V., (2026). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Okul Öncesi Eğitim Programı Öğrenme Çıktıları ile 2024 Erken Çocukluk Eğitimi Programının Kazanım ve Göstergelerinin 21. Yüzyıl Becerilerine Yer Verme Durumu Açısından Karşılaştırılması, *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi, 10(1),123-143.*

21st Century Skills in the learning outcomes of the Turkey Century Maarif Model Preschool Program and the achievements and indicators of the 2024 Early Childhood Education Program, it was concluded that the learning outcomes of the Turkey Century Maarif Model Preschool Program included more 21st Century skills than the achievements and indicators of the 2024 Early Childhood Education Program.

Keywords: *Educational programs, Maarif model, Pre-school education, 21st century skills*

1. GİRİŞ

21. yüzyılda; farklı kaynaklardan bilgi toplanılmasına, derin bir kavrayış kazanılmasına, önemli ilişkilerin kurulmasına, problem çözme becerilerine ve yeni fikirlerin geliştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bilgilerin beceriye dönüştürülüp öğrencilerin neyi, nasıl, nerede bulacağı ve bulduklarını kullanacakları yerleri bilmesi, problemlere çözüm üretmeleri gerekmektedir. Eğitim süreci öğrencilere bilgilerin aktarılmasından ziyade karşılaşabilecekleri yaşamsal ve küresel sorunların çözüme ulaştırılmasında gerek duyulan, ustalık ve yetkinlik kazandırılması çerçevesinde şekil almaktadır (Trilling ve Fadel, 2009). Modern eğitim anlayışı; çocuğu merkeze yerleştirerek, onun potansiyelini eğitim aracılığıyla aktüel bir hale getirilmesine ve kendisini gerçekleştirmesine katkı sağlamayı amaçlamaktadır (Noddings, 2016). 21. yüzyılda oluşan taleplerin ve beklentilerin karşılanması, uluslararası kuruluşlar tarafından belirlenen küresel eğitim ölçütlerinin kazandırılabilmesi için başta OECD olmak üzere oldukça fazla sayıda uluslararası kuruluşun bir araya gelmesiyle oluşturulan hedefler 21. yüzyıl becerileri ile paralellik göstermektedir. Bu beceriler IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası birimlerin de etkisiyle biçimlenmektedir (Geisinger, 2016). 21. Yüzyıl Öğrenme Ortaklığı (P21); farklı ülkelerin eğitimcilerinin, uzmanlarının ve iş dünyası temsilcilerinin yer aldığı uluslararası bir eğitim kuruluşudur. Eğitimin içerik ve standartlarını uluslararası kuruluşlar geliştirmekte, ülkelere tanıtılmakta ve eğitim programlarında güncellemeye gidilmektedir (Greenlaw, 2015). P21 kapsamında Adobe, Cisco, HP Verizon, Apple, Intel, Dell, Microsoft, Ford Motor Company, Lenovo, Oracle, Sun Microsystems gibi uluslararası kuruluşlar bulunmaktadır. Bu kuruluşlara ek olarak; Cengage Learning, Atomic Learning, Blackboard, EF Education, K12, Gale, Measured Progress, Polyvision, McGraw-Hill, Pearson, Lego, Scholastic, Quarasan!, Thinkronize, Wireless Generation gibi yenilikçi öğrenme servisleri ve ürünleri bulunmaktadır (Trilling ve Fadel, 2009). Eğitim düzeyi iyi bireye duyulan gereksinim gün geçtikçe artış göstermektedir bunun yanı sıra okulların tanımı ve öğrenme süreci değişikliklere uğramaktadır (Parlar, 2012).

21. yüzyıl becerileri çeşitli kaynaklarda farklı şekillerde sınıflandırılmıştır. Yaratıcı, eleştirel ve analitik düşünme gibi beceriler, çok eskiden beri, örneğin Sokrates'ten 20. yüzyılda John Dewey'e kadar birçok eğitimci ve filozof tarafından incelenmiştir. Bu nedenle bu becerilerin sadece 21. yüzyıla özgü olmadığı sonucuna varılmıştır. Bu becerilerin 21. yüzyıl becerileri olarak adlandırılmasının gerçek nedeni ise ilerleyen teknolojiyle birlikte bu becerilerin kullanımının ve dolayısıyla öğretilmesinin zorunlu hale gelmesidir (Çelebi ve Altuncu, 2019). 21. yüzyıl becerilerine sahip birey yetiştirebilmek için erken çocukluk dönemi anahtar bir rol oynamaktadır. Çünkü erken çocukluk döneminde edinilen temel bilgi, beceri ve alışkanlıklar çocuğun daha sonraki öğrenim yaşantısındaki başarısının yanı sıra sosyal ve duygusal yaşamını da biçimlendirmektedir. Bu nedenle 21. Yüzyılda bireylerin istenilen özelliklere sahip olarak yetiştirilmesi için bu becerilerin temelinin bu dönemde atılması gerekmektedir (Bayraktar, 2019). Trilling ve Fadel (2009) 21. Yüzyıl becerilerini; problem çözme, iş birliği, iletişim, kritik düşünme becerisi, yaratıcılık ve yenilikçilik becerilerini öğrenme becerisi altında; esneklik, üretkenlik, liderlik, sosyal beceriler ve girişimcilik becerilerini yaşam becerisi altında ve medya, teknoloji ve bilgi becerilerini okuryazarlık becerileri altında ele almaktadır. Yaşam ve kariyer becerileri; bireylerin hayatları boyunca karşı karşıya kaldıkları zorlukların üstesinden gelebilmeleri için geliştirmeleri gereken (üretkenlik, liderlik, esneklik, girişimcilik ve sosyal beceriler) beceriler ve tecrübelerdir (Gera ve Singh, 2015). P21 Becerileri Çerçevesinde bir buçuk-altı yaş erken çocukluk dönemi olarak belirtilmektedir. Bu yaş aralığında yer alan çocukların hayatları boyunca gereksinim duydukları 21. yüzyıl becerilerinin gelişimlerinin desteklenmesi için erken yaşlarda sunulan öğrenme deneyimleriyle desteklenmesinin oldukça önemli olduğu savunulmaktadır. Oyun, deney, keşif, yaratıcılık ve neşe erken öğrenme deneyimleri olarak vurgulanmaktadır. Çocukların düşüncelerini ifade etmelerine ve diğer arkadaşları ile birlikte öğrenmelerine fırsat veren bloklarla dramatik oyun ya da inşa oyunlarında rol yapma sırasında 21. yüzyıl becerilerinden yenilikçilik ve yaratıcılık sergilenebilir. Çeşitli yaratıcı oyun tecrübeleri ile sağlanabilecek zengin fırsatlar aracılığıyla da bu beceriler desteklenebilir. Esnek ya da

açık uçlu materyaller, kil, bloklar, yapı taşları, ölçüm araçları, kovalar, geri dönüştürülmüş malzemeler, toplar, sanatsal etkinlikler ve dışarıda bulunan nesneler aracılığıyla çocukların yaratıcılıklarının geliştirilmesi desteklenebilmektedir.

Çocuklar 21. yüzyıl becerilerini hem bireysel hemde grup etkinlikleri olarak da kazanmalıdırlar. Bu nedenle 21.yy becerilerini kazandırmak için en tercih edilebilir yöntemler ve teknikler şunlardır: eğitsel oyunlar, eğitici drama, istasyon, yaratıcı drama, beyin fırtınasıdır. Erken çocukluk dönemi eğitiminde kullanılan bu yöntemlerle bireysel olarak çocukların eleştirel düşünme, aktif katılım, problem çözme, duyguları anlama gibi; grup açısından iletişim, sosyal uyum, duygusal kontrol, iş birliği, sosyalleşme gibi becerileri de geliştirilmektedir (P21, 2019). Anderson-McNamee ve Bailey (2010), çocukların oyun etkinliklerinde öğrendiklerini, merak ettiklerini ve maruz kaldıklarını gösterirken toplum içerisinde nasıl davranışlar sergilemesi gerektiğini de öğrendiklerini belirtmektedirler. Öğrenme deneyimleri ile çocukların eleştirel düşünme ve problem çözme becerilerini, uyumlu bir şekilde iş birliği yapabilmelerini ve olumlu iletişim becerilerini geliştirmelerine katkı sağlayarak 21. yüzyıl becerilerinin de gelişim göstermesine fırsat tanınmaktadır. Erken yaşlarda 21. yüzyıl becerilerinin kazanılması için çocukların 4C olarak adlandırılan özelliklerini (iletişim, iş birliği, yaratıcılık ve eleştirel düşünme) geliştirmelerine katkı sağlayacak öğrenme yaşantılarının sunulması önemli bir yere sahiptir. Bu yaklaşım; hikâye okunduğunda karakterlerini tartışırken veya problem çözme becerisinin kullanımını gerektiren deney etkinliği sırasında sergilenebilir. Çocuklar; bireysel ilgi alanlarını keşfedebilme, problem çözme etkinliklerine katılabilme için çevresindeki çocuklarla bir arada çalışmalar gerçekleştirmeleri için yol gösterilmelidir. Bu sayede çocukların birbirlerine yardımcı olmaları, çevreleri için sorumluluk almaları ve iş birliğinde bulunmaları gibi özellikleri desteklenmektedir (P21, 2019). Öte yandan, yaratıcılık becerisinin gelişim süreci belirli aşamalardan oluşmakta ve bu süreçler sistematik bir şekilde ilerlemektedir. Bu bağlamda, çeşitli yaratıcı düşünme tekniklerinden yararlanarak çok sayıda özgün fikir üretebilmek, ortaya çıkan fikirleri analiz ederek içlerinden en etkili olanları belirlemek, bu fikirleri daha da geliştirmek için üst düzey bilişsel süreçleri kullanmak, başkalarıyla yaratıcı iş birlikleri kurarak kolektif üretkenliği artırmak ve elde edilen yeni fikirleri etkili iletişim yollarıyla paylaşmak gibi aşamalar, yaratıcı düşünmenin temel basamakları arasında yer almaktadır (P21, 2025). Bu becerilerin eğitimciler ve aileler tarafından da çocuklara tanıtılarak desteklenmelerine ve tutarlı bir biçimde öğretilmelerine dikkat edilmelidir (Elçi, 2021). Bu beceriler, okul öncesi eğitim içerisinde önemli bir yere sahiptir. Oyun çağındaki çocukların yaşam becerilerinin oyunlar, oyuncaklar ve ders materyalleri aracılığıyla geliştirilmesi gerekmektedir (Sezgin, 2018). Dezavantajlı çevrelerde büyümüş ve yaşam becerilerinin geliştirilmesine imkân tanınmamış çocukların, gerçekleştirilecek yaşam becerileri eğitimleri sayesinde bu alandaki eksiklikler ve gereksinimler giderilmelidir (Gera ve Singh, 2015).

Öğrenme ve yenilik becerileri; bütün alanlarda hızlı değişikliklerin yaşandığı bugünkü dünyada her bireyde bulunması gereken becerilerdendir. Bu sebeple; erken çocukluk döneminde bu becerilerin öğrenilmesi ve geliştirilmesi sürecinde eğitimciler oldukça kritik bir role sahiptir. Öğretmenlerin çocuklara yaşamları boyunca gerekli olacak öğrenmelerini tasarlayabilmeleri için bu becerilerin desteklenmesi gerekir. Çocukların özellikle taşımaları gereken; iletişim ve iş birliği, yaratıcılık ve yenilikçilik, eleştirel düşünme ve problem çözme gibi öğrenme becerileri desteklenmelidir (Kerdthaworn ve Chaichomchuen, 2021). Bilgi, medya ve teknoloji becerileri; günümüzde, toplum ve iş yaşamında başarının elde edilebilmesi için temel yaşam becerilerinin yanında sayısal beceriler ve ileri seviyede teknolojik becerilere sahip olunmasını gerekli kılmaktadır (Musyarofah vd., 2019). Yapılan son araştırma bulguları; okul öncesi dönemdeki çocukların dijital dünyada pasif üyeler rolünde yer almadıklarını doğrulamaktadır (Jaruszewicz ve Rosen, 2009). Günümüzde erken çocukluk döneminde yer alan çocuklar, teknolojiyi aktif bir şekilde kullanabilen "dijital dünyanın yerlileri" olarak tanımlanmaktadırlar (Rosen, 2006). İletişim araçlarına, elektronik oyunlara, bilgisayarlara ve internete erişim imkanına sahip olan küçük çocuklar, teknoloji ile hayatlarını bütünleştirebilmek için gerekli olan becerileri hızlı bir şekilde geliştirebilmektedirler (Benner ve Hatch, 2010). P21 (2019); çocukların, çok fazla medya kullanımı (uygulamalar, reklamlar, filmler, çevrim içi oyunlar, televizyon şovları vb.) ve sosyal ilişkiler (yetişkinler ve akranlar) aracılığıyla oldukça fazla sayıda bilgiye maruz bırakıldıklarını belirtmektedir. Günümüzde çocuklar erken yaşlarda maruz kaldıkları yaşantılarla bu araçlarının kullanımının yanında öğrenme, yaratma ve iletişim kurmaları içinde faydalı bir şekilde kullanımını keşfetmeleri de oldukça önemlidir (P21, 2019). P21'e (2002) göre akademik içerikleri çocukların; okul içerisinde ve dışarısında gerçek yaşamdan örnekler, deneyimler ve

uygulamalar aracılığıyla öğrenmeleri gerekmektedir. Çünkü günümüzdeki eğitimin sürecinde odak nokta, "bilme" den "bilgileri işleyebilmeye ve uygulayabilme" yönünde değişikliğe uğramaktadır. 21. yüzyıl becerileriyle donatılmış olan çocuklar "sürekli öğrenme döngüleri" becerilerini barındırmaktadırlar (Beers, 2011).

Maarif Model (MEB [Millî Eğitim Bakanlığı], 2024a); her bir öğrencinin kendisini tanıma ve keşfetme fırsatı sunularak, kendi ilgilerine, ihtiyaçlarına, yeteneklerine uygun olarak özgür ve esnek öğrenme ortamlarının yaygın hale getirildiği gelişim ve hak temeline dayanan bir öğrenme süreci inşa etmektedir. Bilgi kümeleriyle beraber kavramsal ve alan becerileri, alan becerilerini destekleyebilecek eğilim ve program arası bileşenler etrafında döngüsel ve ilişkisel bir biçim tasarlanmaktadır. Öğrenme ve öğretme yaşantılarıyla öğrencinin hem aktif hem de çevresi ile etkileşim içerisinde olduğu, öğrenme sorumluluğunu yüklendiği öğrenme yaklaşımları çerçevesinde şekillenmektedir. Ayrıştırıcı ve yarıştırıcı zihniyetten uzak, bireysel farklılıklara dikkat ederek farklılaştırılmış öğretim yaklaşımını benimsemektedir. Bilimin ve teknolojinin hem üreticisi hem de yöneticisi olarak, dijital yetkinliklere ve yaşam boyu öğrenme kültürünü benimsemiş bireyler yetiştirmek amaçlanmaktadır. Bireylerden çağın ihtiyaçları çerçevesinde toplumların hızlı değişiklerine karşı uyum sağlamaları, hem bilimsel hem de teknolojik gelişmelere faydada bulunmaları ve küresel sorunlarla başa çıkmaları beklenmektedir. Daha önceki dönemlerde sadece bilgiye sahip olmak yeterli olabilirken günümüzde bilginin davranış örüntüleri içerisinde yer alması öğretim programlarının temel hedeflerini meydana getirmektedir. Programda okul öncesi eğitime ilişkin alan becerileriyle uyumlu bir şekilde öğrenme ve alt öğrenme çıktıları yer almaktadır. Etkinliklere ait süreçler planlanırken bu amaçların program içerisindeki diğer bileşenlerle birlikte ele alınması göz ardı edilmemesi gereken bir durumdur. Öğrenme çıktıları; öğrenme alanları çerçevesinde içerik bilgisiyle ilişkilendirilmiş alan becerilerinin bütünleştirilmesiyle oluşturulmaktadır. Bunun nedeni ise öğrenenlerin içerik bilgisine sahip olmaları beceri gelişimlerine aracılık ettiği sırada becerilerinin kullanılması nedeniyle içselleştirilmekte, daha anlamlı ve hayata dönük olmasıdır. Bu sebeple öğrenme çıktıları iki temel unsurdan meydana gelmektedir. Bu temel unsurlar ise içerik bilgisi ve alan becerileridir. Çocukların özellikleri göz önünde bulundurularak her bir alana yönelik ayrılmış öğrenme çıktıları alanın içerik bilgileriyle bütünleştirilmektedir. Hiyerarşik olarak; alan becerisi, süreç bileşeni, öğrenme çıktısı ve alt öğrenme çıktısı şeklindedir. Yapı içerisinde öğrenme çıktıları alan becerileriyle, alt öğrenme çıktıları ise süreç bileşeniyle eşleştirilmektedir. Öğrenme çıktısı okul öncesi dönemde hedeflenen nihai yapıyı işaret etmektedir. Bunun yanı sıra becerilerin kazandırılmasına yönelik gerçekleştirilecek değerlendirme çalışmalarına da bir çerçeve çizmektedir. Öğrenme çıktılarının süreç bileşenleriyle bütünleştirilmesi sonucunda alt öğrenme çıktıları ortaya çıkmaktadır. Yani öğrenme çıktılarına ulaştıran işlem basamakları şeklinde de tanımlanmaktadır. Öğrenme çıktıları ile karşılaştırıldığında daha fazla içerik bilgisini barındırmaktadır. Öğrenme yaşantıları planlanırken; alt öğrenme çıktıları, hem temel hem de program arası bileşenler ile bütünleştirilmesi gerekmektedir. Sınıfta gerçekleştirilecek uygulamalarda alt öğrenme çıktılarına ilişkin gerçekleştirilen süreçler öğrenme çıktılarında hedeflenen becerilerin kazanılmasına da katkı sağlamaktadır (MEB, 2024b).

Uygulamada olan bir diğer programda 2024 yılında güncellenen "Erken Çocukluk Eğitimi Programı"dır. Program; çocukların gelişim düzeylerini ve özelliklerini temel alan ve bu anlamda, tüm gelişim alanlarının desteklenmesine odaklanan "gelişimsel" bir eğitim programıdır. Yaklaşımı "sarmal", modeli "eklektik" bir yapıdadır. Program içerisinde kazanım ve göstergeler ana unsur olarak yer almaktadır. Kazanımlar, çocukların merkeze yerleştirilerek belirlenmekte ve çocukların ulaşmaları gereken sonuç olarak gösterilmektedir. Başka bir ifade ile çocukların öğrenmesi gereken bilgiler, beceriler ve yetkinlikler olarak tanımlanmaktadır. Göstergeler, kazanımlara dayandırılarak ortaya çıkmaktadır, genel anlamda kendi içerisinde; basitten karmaşığa, somuttan soyuta ve birbirlerini takip eden kademeler şeklinde sıralanarak belirli bir kazanımın gerçekleştirilebilmesine katkı sağlamaktadır. Göstergeler, kazanımların gözlemlenebilir şeklidir. Öğretmen; belirlediği bir kazanım ile ilgili etkinlik tasarlarken göstergeleri kendisine yol gösterici olarak kullanılabilmektedir. Böylelikle kazanımlar açısından kapsayıcı özelliklere sahip etkinliklerin yazılması ve uygulanması kolaylaşmaktadır. Öğretmen ihtiyaç duyduğunda programda yer almayan bir kazanım ya da göstergeye yer verebilir ve bunu eğitim planına ekleyebilir. Fakat bu tür bir düzenlemeye gidilirken nedenlerin iyi bir şekilde belirlenmesi gerekmektedir. Eklenmesi planlanan kazanım ve göstergeler, Milli Eğitim ve okul öncesi eğitimin amaçları, programın ana felsefesi, hedefleri ve nitelikleriyle tutarlılık göstermeli, diğer kazanımlar ile

çelişmemelidir. Güncellenen okul öncesi eğitim programı, ilerlemeci felsefeye dayanan öğrenen merkezli yaklaşımlardan çocuk merkezli yaklaşımına, program modellerinden ise süreç modeli üzerine inşa edilmektedir. Bu inşa, 21. Yüzyılda ihtiyaç duyulan birey modelinin geliştirilebilmesine katkı sağlamada en etkin kapsam olarak önemli bir yer tutmaktadır. 21. yüzyılın ihtiyaç duyduğu; merak eden, araştıran, problem çözebilen, sorumluluk alan, iş birliği yapabilen, eleştirel ve yaratıcı düşünen, iletişim kurabilen, empati kurabilen ve prososyal becerilere sahip, hayal gücünü kullanabilen ve üretici konumda yer alan bireylerin yetişmesine katkıda bulunacak programlar; sadece bilgiyi sunan bir yapıda kurgulanmak yerine etkin öğrenmeyi amaç edinen bir felsefeyi benimsemelidir. Bu anlayışın temel ilke olarak benimsendiği program; bireysel farklılıklara dikkat eden, çocukları bilginin pasif alıcıları rolünü vermeyip öğrenme süreçlerinin aktif katılımcıları rolüne sahip olması gerektiğini, ilgilerin, gereksinimlerin, yeterliliklerin ve kendi özelliklerine uygun kazanımların yer alması gerektiğini, çeşitli yöntem ve tekniklerin kullanılabilmesine imkan tanınmasını, öğretmenin rehber rolde yer almasını ön planda tutan, demokratik bir eğitim ortamı anlayışına teşvikte bulunan, esnek bir yapıya sahip şekilde tasarlanmıştır (MEB, 2024c).

21. yüzyıl becerileri her iki programında temelleri arasında yer almaktadır. Her iki programında uygulanmaya yeni başlanması ve bu bağlamda yapılan araştırmaların sınırlı olması nedeniyle araştırmanın gerçekleştirilmesi alan yazın için önemli bir yere sahiptir. Hem 2024 yılında güncellenen MEB Okul Öncesi Eğitim Programında yer alan kazanım ve göstergeler hem de 2024 Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Okul Öncesi Eğitim Programı'nda yer alan öğrenme çıktılarında 21. Yüzyıl becerilerine yer verilme durumlarının incelenmesine ihtiyaç duyulmuştur. Literatür taraması yapıldığında MEB 2024 yılı Okul Öncesi Eğitim Programı ve MEB 2024 Okul Öncesi Eğitim Programı Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli ile henüz bir çalışmanın yapılmadığı görülmüştür. Bu araştırma ile 21. yüzyıl becerilerine yönelik farkındalığı artırarak, bu becerilerin daha iyi anlaşılmasına ve etkili bir şekilde uygulanmasına katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın amacı; Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Okul Öncesi Eğitim Programı Alan Becerilerinin Öğrenme Çıktıları ile 2024 Erken Çocukluk Eğitimi Programının kazanım ve göstergelerinin 21. Yüzyıl Becerilerine yer verme durumu açısından karşılaştırılmasıdır. Araştırmada aşağıda yer alan sorulara cevap aranmaktadır:

1. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Okul Öncesi Eğitim Programının Alan Becerilerinin Öğrenme Çıktıları çerçevesinde yer alan 21. Yüzyıl becerileri nelerdir?

   a. Öğrenme çıktıları çerçevesinde öğrenme ve yenilik becerilerine yer verilme sıklığı nedir?

   b. Öğrenme çıktıları çerçevesinde bilgi, medya ve teknoloji becerilerine yer verilme sıklığı nedir?

   c. Öğrenme çıktıları çerçevesinde yaşam ve kariyer becerilerine yer verilme sıklığı nedir?

2. 2024 Erken Çocukluk Eğitimi Programının kazanım ve göstergelerinde yer alan 21. Yüzyıl becerileri nelerdir?

   a. Kazanım ve göstergelerde yer alan öğrenme ve yenilik becerilerine yer verilme sıklığı nedir?

   b. Kazanım ve göstergelerde yer alan bilgi, medya ve teknoloji becerilerine yer verilme sıklığı nedir?

   c. Kazanım ve göstergelerde yer alan yaşam ve kariyer becerilerine yer verilme sıklığı nedir?

3. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Okul Öncesi Programı Öğrenme Çıktıları ile 2024 Erken Çocukluk Eğitimi Programı 21. Yüzyıl Becerilerine yer verme durumu açısından karşılaştırıldığında farklılık göstermekte midir?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Bu araştırma, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Okul Öncesi Eğitim Programı Öğrenme Çıktıları ile 2024 Erken Çocukluk Eğitimi Programının kazanım ve göstergelerinin 21. Yüzyıl Becerilerine yer verme durumu açısından karşılaştırılması amacıyla gerçekleştirilen nitel bir çalışmadır. Araştırmanın nitel yaklaşım ile gerçekleştirilmesinin sebebi; nitel yöntemler metin ve imgesel verilere dayanır ve veri

analizinde özgün adımlara ve farklı desenlere sahip olmasıdır. Nitel araştırmalarda veri toplanırken nitel veri toplama yöntemlerinden doküman analizi, görüşme, sesli-görsel materyaller ve gözlem kullanılabilmektedir (Creswell, 2017). Bu araştırmada verilerin toplanmasında doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Özellikle sosyal bilimler alanında içerik analizi sıklıkla kullanılan önemli teknikler arasında yer almaktadır. İçerik analizi; belirli kurallara dayandırılarak oluşturulmuş kodlamalar ile bir metin içerisindeki bazı kelimelerin daha küçük içerik kategorileriyle özetlendiği sistematik ve yinelenebilir bir yöntem olarak tanımlanmaktadır. İçerik analizi, metin ya da metinlerden meydana gelen kümenin içerisindeki belirli sözcüklerin ya da kavramların varlığını tespit etmek için gerçekleştirilmektedir (Büyüköztürk vd., 2024).

2.2. Verilerin Toplaması

Bu çalışmada doküman olarak "Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Okul Öncesi Eğitim Programı ile 2024 Erken Çocukluk Eğitimi Programı" analiz edilmiştir. Doküman incelemesi beş aşamada gerçekleştirilmiştir: öncelikle araştırma için gerekli dokümana ulaşılmış, Maarif Modeli Okul Öncesi Eğitim Programı ile 2024 Erken Çocukluk Eğitimi programlarının en son güncellenen dökümanları kullanılmış olup; ilk dökümanın öğrenme çıktıları bölümü, ikinci dökümanın kazanım ve göstergeler bölümü analiz edilmiştir. İkinci aşamada bu dokümanın doğruluğu kontrol edilmiş, üçüncü aşamada betimsel analiz için 21. yüzyıl becerileri sınıflamasını temele alan tematik bir çerçeve oluşturulmuş, bu tematik çerçeveye göre alanyazın yeniden incelenerek her bir beceri alanı (tema) ve kategorisini (alt tema) açıklayıcı kodlar belirlenmiştir. Dokümanın yapısı araştırmacılar tarafından incelenmiş ve okunmuştur. Dördüncü aşamada ise verilerin analizi gerçekleştirilmiştir. Bu aşamada, dokümanın içeriği detaylı bir şekilde okunarak temalar, alt temalar ve kodlar çerçevesinde analiz edilmiştir. Analizde kullanılan temalar, alt temalar ve kodlar önceden belirlendiğinden araştırmacıların dökümanı önce ayrı ayrı kodlamaları, ardından kodlamalar arası uyumun birlikte incelenmesi, uyum olmayan kodlamalarda dokümana yeniden dönüş yaparak, ortak görüş gelişinceye dek çalışmanın sürdürülmesi biçiminde gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına göre belirlenen bulgular bütüncül tablolarla sunulmuştur. Beşinci aşamada ise araştırmanın alt problemine göre elde edilen sonuçlar verilerek yorumlama işlemi gerçekleştirilmiştir. Bu kısımda öğretim programının 21. yüzyıl becerileri bakımından yeterli ve yetersiz yanları açıklanmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2021).

2.3. Veri Toplama Aracı

Bu araştırmada doküman analizi yaparken kullanılacak temalar, alt temalar ve kodlar alanyazın taraması ve araştırmacıların çalışmaları yoluyla oluşturulmuştur. Öncelikle temalar, alt temalar ve kodlar alanyazın taraması ve araştırmacıların tam bir ortak görüşe varıncaya dek çalışmaları yoluyla oluşturulmuştur. Böylece tematik çerçevenin hem alanyazın hem de araştırmacılara göre amaca uygunluğu bir başka ifadeyle geçerliği sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca araştırmacılar kodlamalarını, bu kodlama kitapçığını kullanarak ayrı ayrı yapmıştır. Kodlamaları tamamladıklarında, gerçekleştirdikleri kodlamalar karşılaştırılmıştır. Araştırmacıların tüm öğretim programında yapılan kodlamalardan, yalnızca dört adet kodlamada farklı düşündükleri görülmüştür. Araştırmacıların algılarını birbirlerine açıklamaları yoluyla, uzlaşmaya vardıkları kodlamalar araştırmaya dahil edilmiştir. Bu nedenle kodlama uyumu hesaplamaya gerek duyulmamıştır. Çünkü Miles & Huberman formülü ile güvenirlik hesaplaması yapılırsa sadece 4 maddede kararsız kalındığı için güvenirlik 1,00' a oldukça yakın çıkacaktır. Öncelikle kodlar üzerinde detaylı çalışma ve ardından kodlamalardaki yüksek uyum ile araştırmanın geçerlik ve güvenirliği sağlanmaya çalışılmıştır. Analizde kullanılan kodlama kitapçığı 21. yüzyıl becerileri P21 sınıflandırmasına göre 3 ana tema, 11 alt tema ve alt temaları içeren kodlardan oluşturulmuş ve Tablo 1'de sunulmuştur (Trilling ve Fadel, 2009).

Tablo 1. 21.Yüzyıl Becerileri Temalar ve Alt Temalar

Temalar	**Alt Temalar**
Öğrenme ve Yenilik Becerileri	Yaratıcılık ve Yenilenme
	Eleştirel Düşünme ve Problem Çözme
	İletişim
	İşbirliği
Bilgi, Medya ve Teknoloji Becerileri	Bilgi Okuryazarlığı
	Medya Okuryazarlığı
	Bilgi ve İletişim Teknolojileri(BİT) Okuryazarlığı
Yaşam ve Kariyer Becerileri	Esneklik ve Uyum
	İnisiyatif Alma ve Özdenetim
	Üretkenlik ve Hesap Verilebilirlik
	Liderlik ve Sorumluluk

2.4. Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin analizinin gerçekleştirilmesinde betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Betimsel analiz yaklaşımı; elde edilen verilerin önceden tespit edilmiş temalara göre özetlenmesi ve yorumlanmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Bu araştırma kapsamında; P21 çerçevesinin becerileri tema, alt beceriler kategori şeklinde incelenmiştir. Daha sonra program dokümanları oluşturulan temalar ve kategoriler çerçevesinde araştırılarak veriler ilişkili oldukları tema ve kategori başlıkları altında gruplandırılmıştır. Bütün öğrenme çıktılarının alan becerilerinde; öğrenme ve yenilik becerilerine, bilgi, medya ve teknoloji becerilerine, yaşam ve kariyer becerilerine yer verme sıklığına göre yüzde ve frekans hesaplamaları yapılmıştır. Bütün kazanım ve göstergelerin gelişim alanlarında; öğrenme ve yenilik becerilerine, bilgi, medya ve teknoloji becerilerine, yaşam ve kariyer becerilerine yer verme sıklığına göre yüzde ve frekans hesaplamaları yapılmıştır. Son aşamada her iki programın öğrenme ve yenilik becerilerine, bilgi, medya ve teknoloji becerilerine, yaşam ve kariyer becerilerine yer verme sıklığına göre yüzde ve frekans hesaplamaları karşılaştırılmıştır.

2.5. Etik Kurul Onayı

Bu araştırmanın kavramsal çerçevesinin hazırlanması, veri toplama araçlarının uygulanması, verilerin toplanması, verilerin analizi ve yorumlanması aşamalarının tamamında etik kurallara uygun hareket edilmiştir. Karşılaşılacak tüm etik ihlallerde ANKAD Yayın Kurulu'nun hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır. Tüm sorumluluk yazarlara aittir. Bu çalışmanın ANKAD dışında herhangi bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiş olduğunu taahhüt ederim. Yapılan bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Araştırma için Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Bilimsel Araştırmalar ve Yayın Etik Kurulu'ndan, 05.02.2025 tarihli ve 2025.01.50 karar sayılı etik izin alınmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde araştırmanın elde edilen bulguları üç başlık altında açıklanmaktadır. Birinci başlıkta, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Okul Öncesi Programı öğrenme çıktılarının 21. Yüzyıl Becerilerine yer verme sıklığı bulguları yer almaktadır. İkinci başlıkta, 2024 Erken Çocukluk Eğitimi Programı kazanım ve göstergelerinin 21. Yüzyıl Becerilerine yer verme sıklığı bulguları yer almaktadır. Üçüncü başlıkta, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Okul Öncesi Programının öğrenme çıktıları ile 2024 Erken Çocukluk Eğitimi Programının kazanım ve göstergelerinin 21. Yüzyıl Becerilerine yer verme sıklığı karşılaştırılması bulguları yer almaktadır.

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Okul Öncesi Programı Öğrenme Çıktılarının 21. Yüzyıl Becerilerine Yer Verme Sıklığı Bulguları

Tablo 2. Öğrenme Çıktılarının Öğrenme ve Yenilik Becerilerine Yer Verme Sıklığı

Öğrenme Çıktıları	**Öğrenme ve Yenilik Becerileri**				**n**	**%**
	Yaratıcılık ve Yenilenme	**Eleştirel Düşünme ve Problem Çözme**	**İletişim**	**İşbirliği**		
Türkçe Alanı	2	2	9	-	13	12,87
Matematik Alanı	-	7	11	-	18	17,82
Fen Alanı	2	4	6	-	12	11,88
Sosyal Alanı	2	4	18	2	26	25,74
Hareket ve Sağlık Alanı	1	1	5	1	8	7,92
Sanat Alanı	1	4	3	1	9	8,91
Müzik Alanı	2	-	11	2	15	14,85
Toplam	10	22	63	6	101	100,0

Tablo 2'de öğrenme çıktılarının 21. Yüzyıl becerilerinden öğrenme ve yenilik becerilerine yer verme sıklığı görülmektedir. Türkçe alanı öğrenme çıktılarının %12,87 (n=13)'sinde; matematik alanı öğrenme çıktılarının %17,82 (n=18)'sinde; fen alanı öğrenme çıktılarının %11,88 (n=12)'inde; sosyal alanı öğrenme çıktılarının %25,74 (n=26)'ünde; hareket ve sağlık alanı öğrenme çıktılarının %7,92 (n=8)'sinde; sanat alanı öğrenme çıktılarının %8,91 (n=9)'inde; müzik alanı öğrenme çıktılarının %14,85 (n=15)'inde 21. Yüzyıl becerilerinden öğrenme ve yenilik becerileri yer almaktadır.

"Yaratıcılık ve Yenilenme" alt teması becerisine; Türkçe alanı; " TADB.2. Dinledikleri/izledikleri şiir, hikaye, tekerleme, video, tiyatro, animasyon gibi materyalleri ile ilgili yeni anlamlar oluşturabilme", TAOB.2. Görsel materyallerden anlamlar üretebilme"; Fen alanı; "FAB.7. Günlük hayatındaki fene yönelik olaylar hakkında gözlemlerine dayalı basit düzeyde bilimsel çıkarımlar yapabilme", FAB.8. Fene yönelik olay ve/veya olguları açıklamak için basit düzeyde bilimsel modellerden faydalanabilme"; Sosyal alanı; "SAB.17. Yakın çevresinde bulunan belirli bir kişi/nesne/mekanın konumunu gösteren kendi krokisini oluşturabilme"; Hareket ve Sağlık alanı; "HSAB.2. Farklı ebat ve özellikteki nesneleri etkin bir şekilde kullanabilme"; Müzik alanı; "MYB.1. Müziksel deneyimlerinden yola çıkarak müziksel ürün ortaya koyabilme" öğrenme çıktılarında yer verildiği görülmüştür.

"Eleştirel Düşünme ve Problem Çözme" alt teması becerisine; Matematik alanı; "MAB.7. Matematiksel problemler ve çözümlerine ilişkin açıklamalar ve stratejiler geliştirebilme", "MAB. 8. Matematiksel problemlerin çözümüne ilişkin deneyimlerini, çıkarımlarını ve değerlendirmelerini yansıtabilme", "MAB.11. Araştırılabilecek problemler belirleyebilme", "MAB. 12. Problemlerin çözümüne yönelik bulgulara ulaşabilme", Fen alanı; "FAB.1. Günlük yaşamında fenle ilgili olaylara/olgulara ve durumlara yönelik bilimsel gözlem yapabilme", "FAB.4. Fene yönelik olay ve/veya olgulara yönelik bilimsel veriye dayalı tahminlerde bulunabilme", "FAB.10. Fene yönelik günlük hayatla ilişki olay, olgu ve/veya durumlara yönelik bilimsel sorgulama yapabilme; Sosyal alanı; "SAB.4. Yakın çevresindeki yaşantılardan yola çıkarak merak ettiği konulara yönelik sorular sorabilme", "SAB.5. Günlük yaşamda merak ettiği coğrafi olay/olgu ve mekanlara/durumlara yönelik sorular sorabilme"; Sanat alanı; "SNAB.1. Temel sanat kavramlarını ve türlerini anlayabilme", "SNAB.2. Sanat eseri inceleyebilme" öğrenme çıktılarında yer verildiği görülmüştür.

"İletişim" alt teması becerisine; Türkçe alanı; " TADB.4. Dinledikleri/izledikleri şiir, hikaye, tekerleme, video, tiyatro, animasyon gibi materyaller ve dinleme/izleme ortamına ilişkin görüşlerini yansıtabilme", "TAOB.4. Resimli öykü kitabı, dijital araçlar, afiş, broşür gibi görsel materyaller ile ilgili görüşlerini yansıtabilme", "TAKB.4. Konuşma sürecine ilişkin görüşlerini yansıtabilme"; Matematik alanı; "MAB.3. Matematiksel olgu, olay ve nesneleri yorumlayabilme", "MAB.6. Matematiksel problemleri yorumlayabilme", "MAB.8. Matematiksel problemlerin çözümüne ilişkin deneyimlerini, çıkarımlarını ve değerlendirmelerini yansıtabilme"; Fen alanı; "FAB.5. Fene yönelik olay ve olguları operasyonel/işevuruk olarak tanımlayabilme"; Sosyal alanı; "SAB.4. Ailesi ve yakın çevresinde oluşan gruplarla sosyal temas oluşturabilme", "SAB.4. Yakın çevresindeki yaşantılardan yola çıkarak merak

ettiği konulara yönelik sorular sorabilme"; Hareket ve Sağlık alanı; "HSAB.7. Aktif ve sağlıklı yaşam için gereken zindelik becerilerinin neler olduğunu söyleyebilme", "HSAB.12. Hareketli oyunlara özgü basit taktik ve strateji geliştirebilme"; Müzik alanı; "MDB.2. Dinlediği çocuk şarkılarına/çocuk şarkısı formalarına dair duygu ve düşüncelerini ifade edebilme", "MÇB.1. Çalacağı çalgılara/ritimlere/ezgilere dair duygu ve düşüncelerini ifade edebilme", "MHB.1. Harekete ve dansa eşlik eden ritimlere/müzik eserlerine/çocuk şarkılarındaki/çocuk şarkısı formlarına dair duygu ve düşüncelerini ifade edebilme" öğrenme çıktılarında yer verildiği görülmüştür.

"İşbirliği" alt teması becerisine; Sosyal alanı; "SAB.4. Ailesi ve yakın çevresinde oluşan gruplarla sosyal temas oluşturabilme", "SAB.8. Yakın çevresinde oluşan gruplarla (oyun, etkinlik, proje vb.) sosyal temas oluşturabilme"; Hareket ve Sağlık alanı; "HSAB.6. Eşle/grupla hareket örüntüleri sergileyebilme", Müzik alanı; "MHB.3. Müzik ve ritimlerle hareket ve dans edebilme" öğrenme çıktılarında yer verildiği görülmüştür.

Tablo 3. Öğrenme Çıktılarının Bilgi, Medya ve Teknoloji Becerilerine Yer Verme Sıklığı

Öğrenme Çıktıları	**Bilgi, Medya ve Teknoloji Becerileri**			**n**	**%**
	Bilgi Okuryazarlığı	**Medya Okuryazarlığı**	**Bilgi ve İletişim Teknolojileri(BİT) Okuryazarlığı**		
Türkçe Alanı	14	4	4	22	26,50
Matematik Alanı	15	-	-	15	18,07
Fen Alanı	9	-	-	9	10,84
Sosyal Alanı	23	-	-	23	27,71
Hareket ve Sağlık Alanı	8	-	-	8	9,63
Sanat Alanı	3	-	-	3	3,61
Müzik Alanı	3	-	-	3	3,61
Toplam	75	4	4	83	100,0

Tablo 3'te öğrenme çıktılarının 21. Yüzyıl becerilerinden bilgi, medya ve teknoloji becerilerine yer verme sıklığı görülmektedir. Türkçe alanı öğrenme çıktılarının %26,50 (n=22)'sinde; matematik alanı öğrenme çıktılarının %18,07 (n=15)'sinde; fen alanı öğrenme çıktılarının %10,84 (n=9)'ünde; sosyal alanı öğrenme çıktılarının %27,71 (n=23)'inde; hareket ve sağlık alanı öğrenme çıktılarının %9,63 (n=8)'ünde; sanat alanı öğrenme çıktılarının %3,61 (n=3)'inde; müzik alanı öğrenme çıktılarının %3,61 (n=3)'inde 21. Yüzyıl becerilerinden bilgi, medya ve teknoloji becerileri yer almaktadır.

"Bilgi Okuryazarlığı" alt teması becerisine; Türkçe alanı; "TADB.3. Dinledikleri/izledikleri şiir, hikaye, tekerleme, video, tiyatro, animasyon gibi materyalleri çözümleyebilme", "TAOB.2. Görsel materyallerden anlamlar üretebilme", "TAEOB.2 Cümlelerin sözcüklerden oluştuğunu söyleyebilme", "TAEOB.5. Okuma öncesi becerileri kazanabilme", "TAEOB.6. Yazma öncesi becerileri kazanabilme"; Matematik alanı; "MAB.2. Matematiksel olgu, olay ve nesnelerin özelliklerini çözümleyebilme", "MAB. 4. Matematiksel olgu, olay ve nesnelere ilişkin çıkarım yapabilme", "MAB.6. Farklı matematiksel temsilleri değerlendirebilme", "MAB.12. Problemlerin çözümüne yönelik bulgulara ulaşabilme"; Fen alanı; "FAB.2. Fene yönelik nesne, olayları/olguları benzerlik ve farklılıklarına göre sınıflandırabilme", "FAB.4. Fene yönelik olay ve/veya olgulara yönelik bilimsel veriye dayalı tahminlerde bulunabilme", "FAB.7. Günlük hayatındaki fene yönelik olaylar hakkında gözlemlerine dayalı basit düzeyde bilimsel çıkarımlar yapabilme", "FAB.9. Bilimsel olayları/olguları açıklamak için kanıtlar kullanabilme"; Sosyal alanı; "SAB.1. Günlük hayatında zaman kavramını yerinde kullanabilme", "SAB.1. Günlük hayatta olay/konu/durum/zamana ilişkin değişen ve benzerlik gösteren özellikleri karşılaştırabilme", "SAB.2. Toplumsal yaşama yönelik kültürel unsurları/durumları çözümleyebilme", "SAB.2. Kendisinin/ailesinin/bir hikayeye ait görselleri oluş sırasına göre sıralayabilme", "SAB.3. Olay/dönem ve kavramları zamanla değişen ve benzerlik gösteren özelliklerine göre değerlendirebilme", "SAB.5. Merak ettiği konuya yönelik kaynakları inceleyebilme", "SAB.7. Toplumsal yaşama yönelik kültürel unsurları/durumları çözümleyebilme", "SAB.14. Coğrafi gözlem ve çalışma sahasından elde edilen sonuçları sözlü/görsel yolla raporlaştırabilme", "SAB.15. Yakın çevresi

ile ilgili olarak hazırlanmış olan basit krokiyi okuyabilme", "SAB.16. Yakın çevresinde bulunan bir kişi/nesne/mekanın konumunu gösteren kendi krokisini oluşturabilme", "SAB.18. Coğrafi içerikli tablo, grafik şekilleri ve diyagramı okuyabilme ve yorumlayabilme", "SAB.20. Toplumsal yaşama yönelik nesne, olgu ve olayları çözümleyebilme"; Hareket ve Sağlık alanı; "HSAB.4. Beden farkındalığına dayalı hareket edebilme", "HSAB.6. Günlük yaşamında yeterli sıvı tüketme davranışları gösterebilme", "HSAB.7. Aktif ve sağlıklı yaşam için gereken zindelik becerilerinin neler olduğunu söyleyebilme", "HSAB.7. Günlük yaşamında sağlıklı beslenme davranışları gösterebilme", "HSAB.8. Aktif ve sağlıklı yaşam için gereken zindelik becerilerinin neler olduğunu söyleyebilme", "HSAB.12. Hareketli oyunların temel kurallarını açıklayabilme"; Sanat alanı; "SNAB.1. Temel sanat kavramlarını ve türlerini anlayabilme", "SNAB.2. Sanat eserini inceleyebilme", "SANB.4. Sanat etkinliği uygulayabilme"; Müzik alanı; "MÇB.2. Çaldığı ritimlerdeki özellikleri fark edebilme", "MÇB.3. Çaldığı ritimlerdeki/ezgilerdeki/çocuk şarkılarındaki/çocuk şarkısı formlarındaki özellikleri fark edebilme", "MYB.1. Müziksel deneyimlerinden yola çıkarak müziksel ürün ortaya koyabilme" öğrenme çıktılarında yer verildiği görülmüştür.

"Medya Okuryazarlığı" alt teması becerisine sadece Türkçe alanı; "TADB.3. Dinledikleri/izledikleri şiir, hikâye, tekerleme, video, tiyatro, animasyon gibi materyalleri yönetebilme/yeni anlamlar oluşturabilme/çözümleyebilme/görüşlerini yansıtabilme" öğrenme çıktılarında yer verildiği görülmüştür.

"Bilgi ve İletişim Teknolojileri (BİT) Okuryazarlığı" alt teması becerisine sadece Türkçe alanı; "TAOB.1. Resimli öykü kitabı, dijital araçlar, afiş, broşür gibi görsel materyalleri yönetebilme", "TAOB.1. Resimli öykü kitabı, dijital araçlar, afiş, broşür gibi görsel materyalleri seçebilme" , "TAOB.3. Resimli öykü kitabı, dijital araçlar, afiş, broşür gibi görsel materyalleri çözümleyebilme", "TAOB.4. Resimli öykü kitabı, dijital araçlar, afiş, broşür gibi görsel materyaller ile ilgili görüşlerini yansıtabilme" öğrenme çıktılarında yer verildiği görülmüştür.

Tablo 4. Öğrenme Çıktılarının Yaşam ve Kariyer Becerilerine Yer Verme Sıklığı

Öğrenme Çıktıları	**Yaşam ve Kariyer Becerileri**					
	Esneklik ve Uyum	**İnisiyatif Alma ve Özdenetim**	**Üretkenlik ve Hesap Verilebilirlik**	**Liderlik ve Sorumluluk**	**n**	**%**
Türkçe Alanı	2	5	1	1	9	11,39
Matematik Alanı	-	2	2	-	4	5,06
Fen Alanı	1	2	3	2	8	10,12
Sosyal Alanı	2	6	4	4	16	20,25
Hareket ve Sağlık Alanı	1	12	-	4	17	21,51
Sanat Alanı	2	3	1	3	8	10,12
Müzik Alanı	3	9	2	3	17	21,51
Toplam	11	39	13	16	79	100,0

Tablo 4'te öğrenme çıktılarının 21. Yüzyıl becerilerinden yaşam ve kariyer becerilerine yer verme sıklığı görülmektedir. Türkçe alanı öğrenme çıktılarının %11,39 (n=9)'unda; matematik alanı öğrenme çıktılarının %5,06 (n=4)'sında; fen alanı öğrenme çıktılarının %10,12 (n=8)'sinde; sosyal alanı öğrenme çıktılarının %20,25 (n=16)'inde; hareket ve sağlık alanı öğrenme çıktılarının %21,51 (n=17)'inde; sanat alanı öğrenme çıktılarının %10,12 (n=8)'sinde; müzik alanı öğrenme çıktılarının %21,51 (n=17)'inde 21. Yüzyıl becerilerinden yaşam ve kariyer becerileri yer almaktadır.

"Esneklik ve Uyum" alt teması becerisine; Türkçe alanı; "TAOB.2. Görsel materyallerden anlamlar üretebilme", "TAKB:3. Konuşma sürecindeki kuralları uygulayabilme", TAEOB.6. Yazma öncesi becerileri kazanabilme"; Fen alanı; "FAB.8. Fene yönelik olay ve/veya olguları açıklamak için basit düzeyde bilimsel modellerden faydalanabilme"; Sosyal alanı ; "SAB.4. Ailesi ve yakın çevresinde oluşan gruplarla sosyal temas oluşturabilme"; Sosyal alan; "SAB.13. Coğrafi gözlem ve çalışma sahasında planlanan çalışmaları uygulayabilme"; Sanat alanı; "SNAB.3. Sanat eserlerine ve sanatçılara değer verebilme", "SNAB.4. Sanat etkinliği uygulayabilme"; Müzik alanı; "MHB.3. Müzik ve ritimlerle hareket ve dans edebilme", "MYB.1. Müziksel deneyimlerinden yola çıkarak müziksel ürü ortaya

koyabilme", "MYB.2. Ürettiği müziksel ürünlerini sergileyebilme" öğrenme çıktılarında yer verildiği görülmüştür.

"İnisiyatif Alma ve Özdenetim" alt teması becerisine; Türkçe alanı; "TADB.1. Dinleyecekleri/izleyecekleri şiir, hikâye, tekerleme, video, tiyatro, animasyon gibi materyalleri yönetebilme", "TADB.2. Dinledikleri/izledikleri şiir, hikâye, tekerleme, video, tiyatro, animasyon gibi materyalleri ile ilgili yeni anlamlar oluşturabilme", "TAOB.1. Resimli öykü kitabı, dijital araçlar, afiş, broşür gibi görsel materyalleri yönetebilme", "TAOB.1. Resimli öykü kitabı, dijital araçlar, afiş, broşür gibi görsel materyalleri seçebilme", "TAKB.3. Konuşma sürecindeki kuralları uygulayabilme"; Matematik alanı; "MAB.7. Matematiksel problemler ve çözümlerine ilişkin açıklamalar ve stratejiler geliştirebilme", "MAB.8. Matematiksel problemlerin çözümüne ilişkin deneyimlerini, çıkarımlarını ve değerlendirmelerini yansıtabilme"; Fen alanı; "FAB.6 Merak ettiği konular/olay/durum hakkında deneyler yapabilme", "FAB.10. Fene yönelik günlük hayatla ilişki olay, olgu ve/veya durumlara yönelik bilimsel sorgulama yapabilme"; Sosyal alan; "SAB.9. Yakın çevresindeki coğrafi olay, nesne, mekân ve kişilerin konumunu algılayabilme", "SAB.12. Coğrafi gözlem ve saha çalışmasını gerçekleştirebilmek için gerekli olan hazırlığı yapabilme", "SAB.13. Coğrafi gözlem ve çalışma sahasında planlanan çalışmaları uygulayabilme", "SAB.16. Yakın çevresinde bulunan bir kişi/nesne/mekânın konumunu belirlemek üzere takip edeceği krokiyi çözümleyebilme", "SAB.17. Yakın çevresinde bulunan belirli bir kişi/ nesne/mekânın konumunu gösteren kendi krokisini oluşturabilme", "SAB.19. Coğrafi içerikli tablo, grafik şekil ve diyagramı hazırlayabilme"; Hareket ve Sağlık alanı; "HSAB.4. Beden farkındalığına dayalı hareket edebilme", "HSAB.5. Kişisel ve genel alanın farkın da olarak hareket edebilme", "HSAB6. Günlük yaşamında yeterli sıvı tüketme davranışları gösterebilme", "HSAB.7. Günlük yaşamında sağlıklı beslenme davranışları gösterebilme", "HSAB.9. Sağlıklı yaşam için temizliğe ve düzene dikkat edebilme", "HSAB.10. Tehlike ve kaza durumlarına karşı kendini koruyabilme", "HSAB.10. Sağlıklı yaşam için temizliğe ve düzene dikkat edebilme", "HSAB.13. Hareketli oyunlara özgü basit taktik ve strateji geliştirebilme"; Sanat alanı; "SNAB.2. Sanat eseri inceleyebilme", "SNAB.3. Sanat eserlerine ve sanatçılara değer verebilme", "SNAB.4. Sanat etkinliği uygulayabilme"; Müzik alanı; "MÇB.1. Çalacağı çalgılara/ritimlere/ezgilere dair duygu ve düşüncelerini ifade edebilme", "MÇB.2. Çalacağı çalgılara/ritimlere/ ezgilere/çocuk şarkılarına/çocuk şarkısı formlarına dair duygu ve düşüncelerini ifade edebilme", "MYB.1. Müziksel deneyimlerinden yola çıkarak müziksel ürün ortaya koyabilme", "MYB.2. Ürettiği müziksel ürünlerini sergileyebilme" öğrenme çıktılarında yer verildiği görülmüştür.

2024 Erken Çocukluk Eğitimi Programı Kazanım ve Göstergelerinin 21. Yüzyıl Becerilerine Yer Verme Sıklığı Bulguları

Tablo 5. Kazanım ve Göstergelerin Öğrenme ve Yenilik Becerilerine Yer Verme Sıklığı

Kazanım ve Göstergeler	**Öğrenme ve Yenilik Becerileri**				**n**	**%**
	Yaratıcılık ve Yenilenme	**Eleştirel Düşünme ve Problem Çözme**	**İletişim**	**İşbirliği**		
Bilişsel Gelişim	1	5	10	-	16	25,80
Dil Gelişimi	4	-	6	-	10	16,12
Fiziksel Gelişim ve Sağlık	3	-	4	-	7	11,29
Sosyal ve Duygusal Gelişim	5	2	14	8	29	46,77
Toplam	13	7	34	8	62	100,0

Tablo 5'te kazanım ve göstergelerin 21. Yüzyıl becerilerinden öğrenme ve yenilik becerilerine yer verme sıklığı görülmektedir. Bilişsel gelişim alanı kazanım ve göstergelerinin %25,80 (n=16)'inde; dil gelişim alanı kazanım ve göstergelerinin %16,12 (n=10)'sinde; fiziksel gelişim ve sağlık kazanım ve göstergelerinin %11,29 (n=7)'unda; sosyal ve duygusal gelişim kazanım ve göstergelerinin %46,77 (n=29)'sinde 21. Yüzyıl becerilerinden öğrenme ve yenilik becerileri yer almaktadır.

“Yaratıcılık ve Yenilenme” alt teması becerisine; Bilişsel; “Kazanım 8. Çeşitli örüntüler geliştirir.”; Dil; “Kazanım 7. Dinlediklerinin/izlediklerinin anlamını yorumlar.”, “Kazanım 8. Görsel materyalleri kullanarak özgün ürünler oluşturur.”, “Kazanım 10. Sözel olarak özgün ürünler oluşturur.”, “Kazanım 13. Yazı yazma öncesi becerileri gösterir.”; Fiziksel Gelişim ve Sağlık; “Kazanım 8. Araç gereç kullanarak manipülatif hareketler yapar.”, “Kazanım 9. Özgün çizimler yaparak kompozisyon oluşturur.”, “Kazanım 11. Bedenini kullanarak yaratıcı hareketler yapar.”; Sosyal ve Duygusal; “Kazanım 13. Kişiler arası sorunları çözer.”, “Kazanım 14. Atatürk’ün ülkemize kazandırdığı çağdaş ve demokratik yaşam anlayışını takdir eder.”, “Kazanım 17. Geri dönüşüm/tekrar kullanma davranışlarını alışkanlık hâline getirir.”, “Kazanım 21. Estetik değerleri korur.”, “Kazanım 22. Sanatın/sanat eserlerinin değerini fark eder.” Kazanım ve göstergelerinde yer verildiği görülmüştür.

“Eleştirel Düşünme ve Problem Çözme” alt teması becerisine; Bilişsel; “Kazanım 4. Nesne/durum/olayla ilgili tahminlerini değerlendirir.”, “Kazanım 5. Neden-sonuç ilişkisi kurar.”, “Kazanım 8. Çeşitli örüntüler geliştirir.”, “Kazanım 20. Problem durumlarına çözüm üretir.”, “Kazanım 21. Eleştirel düşünme becerisi sergiler.”, “Kazanım 24. Bir olayı/problemi algoritmik düşünceyi kullanarak çözer.”, “Kazanım 26. Merak ettiği olay/durumları sorgular.”, “Kazanım 27. Üst bilişsel becerileri değerlendirir.”; Sosyal ve Duygusal; “Kazanım 13. Kişiler arası sorunları çözer.” Kazanım ve göstergelerinde yer verildiği görülmüştür.

“İletişim” alt teması becerisine; Bilişsel; “Kazanım 5. Neden-sonuç ilişkisi kurar.”, “Kazanım 9. Sayı farkındalığı gösterir.”, “Kazanım 14. Zamanla ilgili kavramları günlük yaşamdaki olaylarla ilişkili olarak kullanır.”, “Kazanım 16. Geometrik şekilleri tanır.”, “Kazanım 21. Eleştirel düşünme becerisi sergiler.”, “Kazanım 26. Merak ettiği olay/durumları sorgular.”, “Kazanım 28. Atatürk’ün Türk toplumu için önemini açıklar.”; Dil; “Kazanım 3. Dili iletişim amacıyla kullanır.”; Fiziksel Gelişim ve Sağlık; “Kazanım 18. Kendini riskli durumlardan korur.”; Sosyal ve Duygusal; “Kazanım 1. Kendisinin/yakın çevresindeki bireylerin özelliklerini tanıtır.”, “Kazanım 2. Duygularını ifade eder.”, “Kazanım 3. Kendine güvenir.”, “Kazanım 6. Bireysel farklılıklara değer verir.”, “Kazanım 7. Farklı kültürel özellikleri irdeler.”, “Kazanım 9. Empatik beceriler gösterir.”, “Kazanım 10. Sosyal ilişkiler kurar.”, “Kazanım 13. Kişiler arası sorunları çözer.”, “Kazanım 18. Kendisinin ve başkalarının haklarını savunur.”, “Kazanım 20. İçinde yaşadığı toplumun kök değerlerini içselleştirir.” Kazanım ve göstergelerinde yer verildiği görülmüştür.

“İşbirliği” alt teması becerisine; Bilişsel; “Kazanım 26. Merak ettiği olay/durumları sorgular.”; Sosyal ve Duygusal; “Kazanım 6. Bireysel farklılıklara değer verir.”, “Kazanım 10. Sosyal ilişkiler kurar.”, “Kazanım 11. Gereksinim duyduğunda yardım ister.”, “Kazanım 12. Başkalarına yardım eder.”, “Kazanım 13. Kişiler arası sorunları çözer.”, “Kazanım 18. Kendisinin ve başkalarının haklarını savunur.” kazanım ve göstergelerinde yer verildiği görülmüştür.

Tablo 6. Kazanım ve Göstergelerin Bilgi, Medya ve Teknoloji Becerilerine Yer Verme Sıklığı

Kazanım ve Göstergeler	**Bilgi, Medya ve Teknoloji Becerileri**			**n**	**%**
	Bilgi Okuryazarlığı	**Medya Okuryazarlığı**	**Bilgi ve İletişim Teknolojileri(BİT) Okuryazarlığı**		
Bilişsel Gelişim	20	-	-	20	60,60
Dil Gelişimi	7	-	-	7	21,21
Fiziksel Gelişim ve Sağlık	1	-	-	1	3,03
Sosyal ve Duygusal Gelişim	5	-	-	5	15,15
Toplam	33	-	-	33	100,0

Tablo 6’da kazanım ve göstergelerin 21. Yüzyıl becerilerinden bilgi, medya ve teknoloji becerilerine yer verme sıklığı görülmektedir. Bilişsel gelişim alanı kazanım ve göstergelerinin %60,60 (n=20)’ında; dil gelişim alanı kazanım ve göstergelerinin %21,21 (n=7)’inde; fiziksel gelişim ve sağlık kazanım ve göstergelerinin %3,03 (n=1)’ünde; sosyal ve duygusal gelişim kazanım ve göstergelerinin %15,15 (n=5)’inde 21. Yüzyıl becerilerinden bilgi, medya ve teknoloji becerileri yer almaktadır.

“Bilgi Okuryazarlığı” alt teması becerisine; Bilişsel; “Kazanım 2. Nesnelerin/varlıkların özelliklerini açıklar.”, “Kazanım 3. Algıladıklarını hatırladığını gösterir.”, “Kazanım 5. Neden-sonuç ilişkisi kurar.”,

"Kazanım 6. Günlük yaşamda kullanılan sembolleri tanır.", "Kazanım 8. Çeşitli örüntüler geliştirir.", "Kazanım 14. Zamanla ilgili kavramları günlük yaşamdaki olaylarla ilişkili olarak kullanır.", "Kazanım 24. Bir olayı/problemi algoritmik düşünceyi kullanarak çözer.", "Kazanım 28. Atatürk'ün Türk toplumu için önemini açıklar."; Dil; "Kazanım 1. Sesleri ayırt eder.", "Kazanım 7. Dinlediklerinin/izlediklerinin anlamını yorumlar."; Fiziksel Gelişim ve Sağlık; "Kazanım 1. Bedenini fark eder."; Sosyal ve Duygusal; "Kazanım 7. Farklı kültürel özellikleri irdeler.", "Kazanım 14. Atatürk'ün ülkemize kazandırdığı çağdaş ve demokratik yaşam anlayışını takdir eder.", "Kazanım 20. İçinde yaşadığı toplumun kök değerlerini içselleştirir.", "Kazanım 21. Estetik değerleri korur.", "Kazanım 22. Sanatın/sanat eserlerinin değerini fark eder." Kazanım ve göstergelerinde yer verildiği görülmüştür. Ancak "Medya Okuryazarlığı" ve "Bilgi ve İletişim Teknolojileri (BİT) Okuryazarlığı" alt temalarına ait becerilerin kazanım ve göstergelerde yer almadığı görülmüştür.

Tablo 7. Kazanım ve Göstergelerin Yaşam ve Kariyer Becerilerine Yer Verme Sıklığı

Kazanım ve Göstergeler	**Yaşam ve Kariyer Becerileri**				**n**	**%**
	Esneklik ve Uyum	**İnisiyatif Alma ve Özdenetim**	**Üretkenlik ve Hesap Verilebilirlik**	**Liderlik ve Sorumluluk**		
Bilişsel Gelişim	1	5	1	2	9	12
Dil Gelişimi	1	4	3	2	10	13,33
Fiziksel Gelişim ve Sağlık	1	13	2	12	28	37,33
Sosyal ve Duygusal Gelişim	4	16	-	8	28	37,33
Toplam	7	38	6	24	75	100,0

Tablo 7'de kazanım ve göstergelerin 21. Yüzyıl becerilerinden yaşam ve kariyer becerilerine yer verme sıklığı görülmektedir. Bilişsel gelişim alanı kazanım ve göstergelerinin %12 (n=9)'sinde; dil gelişim alanı kazanım ve göstergelerinin %13,33 (n=10)'ünde; fiziksel gelişim ve sağlık kazanım ve göstergelerinin %37,33 (n=28)'ünde; sosyal ve duygusal gelişim kazanım ve göstergelerinin %37,33 (n=28)'ünde 21. Yüzyıl becerilerinden yaşam ve kariyer becerileri yer almaktadır.

"Esneklik ve Uyum" alt teması becerisine; Bilişsel; "Kazanım 3. Algıladıklarını hatırladığını gösterir."; Dil; "Kazanım 6. Günlük yaşamda kullanılan sembolleri tanır."; Fiziksel Gelişim ve Sağlık; "Kazanım 23. Afetlere ilişkin uygun davranışları sergiler."; Sosyal ve Duygusal; "Kazanım 5. Duygularını/davranışlarını yönetmek için baş etme stratejileri kullanır.", "Kazanım 15. Farklı ortamlardaki kurallara uyar.", "Kazanım 20. İçinde yaşadığı toplumun kök değerlerini içselleştirir.", "Kazanım 21. Estetik değerleri korur.", "Kazanım 22. Sanatın/sanat eserlerinin değerini fark eder." Kazanım ve göstergelerinde yer verildiği görülmüştür.

"İnisiyatif Alma ve Özdenetim" alt teması becerisine; Bilişsel; "Kazanım 1. Nesneye/duruma/olaya yönelik dikkatini sürdürür.", "Kazanım 13. Nesne/varlıkları ölçer.", "Kazanım 15. Yer/yön/konum ile ilgili yönergeleri uygular.", "Kazanım 19. Bir etkinliği/görevi tamamlamak için çaba gösterir.", "Kazanım 22. Bir hedefe ulaşmak için planlama yapar.", "Kazanım 23. Seçenekler arasında karar verir."; Dil; "Kazanım 2. Konuşurken/şarkı söylerken sesini uygun şekilde kullanır.", "Kazanım 3. Dili iletişim amacıyla kullanır.", "Kazanım 8. Görsel materyalleri kullanarak özgün ürünler oluşturur.", "Kazanım 10. Sözel olarak özgün ürünler oluşturur."; Fiziksel Gelişim ve Sağlık; "Kazanım 8. Araç gereç kullanarak manipülatif hareketler yapar.", "Kazanım 9. Özgün çizimler yaparak kompozisyon oluşturur.", "Kazanım 12. Bedeniyle ilgili temizlik kurallarını uygular.", "Kazanım 14. Yaşam alanlarında gerekli düzenlemeler yapar.", "Kazanım 18. Kendini riskli durumlardan korur.", "Kazanım 19. Bedenini ve kişisel alanını korur.", "Kazanım 21. İlk yardım için gerekli önlemleri alır.", "Kazanım 22. Sağlıklı olmak için gerekli önlemleri alır.", "Kazanım 23. Afetlere ilişkin uygun davranışları sergiler."; Sosyal ve Duygusal; "Kazanım 2. Duygularını ifade eder.", "Kazanım 3. Kendine güvenir.", "Kazanım 4. Bir işi/görevi başarmak için kararlılık gösterir.", "Kazanım 5. Duygularını/davranışlarını yönetmek için baş etme stratejileri kullanır.", "Kazanım 8. Toplumsal yaşamdaki farklılıklarla ilgili değerlere uygun davranır.", "Kazanım 9. Empatik beceriler gösterir.", "Kazanım 11. Gereksinim duyduğunda yardım ister.", "Kazanım 12. Başkalarına yardım eder.", "Kazanım 15. Farklı ortamlardaki kurallara uyar.", "Kazanım 16. Sürdürülebilir yaşam için gerekli olan varlıkları korumayı alışkanlık

hâline getirir.", "Kazanım 19. Sosyal davranışlarının sonuçlarını sorgular.", "Kazanım 20. İçinde yaşadığı toplumun kök değerlerini içselleştirir." Kazanım ve göstergelerinde yer verildiği görülmüştür.

"Üretkenlik Hesap Verilebilirlik" alt teması becerisine; Bilişsel; "Kazanım 24. Bir olayı/problemi algoritmik düşünceyi kullanarak çözer."; Dil; "Kazanım 10. Sözel olarak özgün ürünler oluşturur."; Fiziksel Gelişim ve Sağlık; "Kazanım 9. Özgün çizimler yaparak kompozisyon oluşturur." Kazanım ve göstergelerinde yer verildiği görülmüştür. Sosyal ve Duygusal gelişim kazanım ve göstergelerinde yer almadığı görülmüştür.

"Liderlik ve Sorumluluk" alt teması becerisine; Bilişsel; "Kazanım 14. Zamanla ilgili kavramları günlük yaşamdaki olaylarla ilişkili olarak kullanır.", "Kazanım 19. Bir etkinliği/görevi tamamlamak için çaba gösterir."; Dil; "Kazanım 8. Görsel materyalleri kullanarak özgün ürünler oluşturur.", "Kazanım 10. Sözel olarak özgün ürünler oluşturur."; Fiziksel Gelişim ve Sağlık; "Kazanım 9. Özgün çizimler yaparak kompozisyon oluşturur.", "Kazanım 12. Bedeniyle ilgili temizlik kurallarını uygular.", "Kazanım 13. Yemek süreçlerinde sorumluluk alır.", "Kazanım 14. Yaşam alanlarında gerekli düzenlemeler yapar.", "Kazanım 18. Kendini riskli durumlardan korur.", "Kazanım 19. Bedenini ve kişisel alanını korur.", "Kazanım 21. İlk yardım için gerekli önlemleri alır.", "Kazanım 22. Sağlıklı olmak için gerekli önlemleri alır.", "Kazanım 23. Afetlere ilişkin uygun davranışları sergiler."; Sosyal ve Duygusal; "Kazanım 3. Kendine güvenir.", "Kazanım 4. Bir işi/görevi başarmak için kararlılık gösterir.", "Kazanım 5. Duygularını/davranışlarını yönetmek için baş etme stratejileri kullanır.", "Kazanım 15. Farklı ortamlardaki kurallara uyar.", "Kazanım 16. Sürdürülebilir yaşam için gerekli olan varlıkları korumayı alışkanlık hâline getirir.", "Kazanım 17. Geri dönüşüm/tekrar kullanma davranışlarını alışkanlık hâline getirir.", "Kazanım 18. Kendisinin ve başkalarının haklarını savunur.", "Kazanım 20. İçinde yaşadığı toplumun kök değerlerini içselleştirir." Kazanım ve göstergelerinde yer verildiği görülmüştür.

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Okul Öncesi Programının Öğrenme Çıktıları ile 2024 Erken Çocukluk Eğitimi Programı Kazanım ve Göstergelerinin 21. Yüzyıl Becerilerine Yer Verme Sıklığı Karşılaştırılması Bulguları

Tablo 8. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Okul Öncesi Programının Öğrenme Çıktıları ile 2024 Erken Çocukluk Eğitimi Programı Kazanım ve Göstergelerinin 21. Yüzyıl Becerilerine Yer Verme Sıklığı Karşılaştırılması

Program	**21.Yüzyıl Becerileri**	**n**	**%**
Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Okul Öncesi Programı	263	263	60,73
2024 Erken Çocukluk Eğitimi Programı	170	170	39,26
Toplam	433	433	100,0

Tablo 8'de Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Okul Öncesi Programı ile 2024 Erken Çocukluk Eğitimi Programının 21. Yüzyıl becerilerine yer verme sıklığı karşılaştırılması yer almaktadır. 21. Yüzyıl becerilerinin %60,73 (n=263)'ünün Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Okul Öncesi Programı öğrenme çıktılarında, %39,26 (n=170)'sının 2024 Erken Çocukluk Eğitimi Programı kazanım ve göstergelerinde yer aldığı görülmektedir.

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Okul Öncesi Programının öğrenme ve yenilik becerilerine yer verme sıklığı incelendiğinde; en fazla sosyal alanı öğrenme çıktılarında, en az hareket ve sağlık alanı öğrenme çıktılarında yer aldığı belirlenmiştir. Öğrenme çıktılarında, öğrenme ve yenilik becerilerinden iletişim becerisi en fazla, iş birliği becerisinin en az yer alan beceri olduğu tespit edilmiştir. 2024 Erken Çocukluk Eğitimi Programı kazanım ve göstergelerinin öğrenme ve yenilik becerilerine yer verme sıklığı incelendiğinde; en fazla sosyal ve duygusal gelişim alanı kazanım ve göstergelerinde, en az fiziksel gelişim ve sağlık kazanım ve göstergelerinde yer aldığı belirlenmiştir. Kazanım ve göstergelerde, öğrenme ve yenilik becerilerinden en fazla iletişim, en az eleştirel düşünme ve problem çözme becerisinin yer aldığı görülmüştür. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Okul Öncesi Programı öğrenme çıktılarının bilgi, medya ve teknoloji becerilerine yer verme sıklığı araştırıldığında; en fazla sosyal alanı

öğrenme çıktılarında en az sanat ve müzik öğrenme çıktılarında yer aldığı tespit edilmiştir. Öğrenme çıktılarında; bilgi, medya, bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) okuryazarlığı becerilerinden en fazla bilgi okuryazarlığı, en az medya ve BİT okuryazarlığı becerisinin yer aldığı tespit edilmiştir. 2024 Erken Çocukluk Eğitimi Programı kazanım ve göstergelerinin bilgi, medya ve teknoloji becerilerine yer verme sıklığı incelendiğinde; en fazla bilişsel gelişim alanı kazanım ve göstergelerinde an az fiziksel gelişim ve sağlık kazanım ve göstergelerinde yer aldığı tespit edilmiştir. Kazanım ve göstergelerde; bilgi, medya ve teknoloji becerilerinden en fazla bilgi okuryazarlığı becerisi yer alırken, medya ve BİT okuryazarlığı becerilerinin yer almadığı belirlenmiştir. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Okul Öncesi Programı öğrenme çıktılarının yaşam ve kariyer becerilerine yer verme sıklığı incelendiğinde; en fazla hareket ve sağlık alanı öğrenme çıktıları ile müzik alanı öğrenme çıktılarında en az matematik alanı öğrenme çıktılarında yer aldığı görülmektedir. Öğrenme çıktılarında, yaşam ve kariyer becerilerinden en fazla inisiyatif alma ve özdenetim, en az esneklik ve uyum becerisinin yer aldığı belirlenmiştir. 2024 Erken Çocukluk Eğitimi Programı kazanım ve göstergelerinin yaşam ve kariyer becerilerine yer verme sıklığı incelendiğinde; en fazla fiziksel gelişim ve sağlık kazanım ve göstergeleri ile sosyal ve duygusal gelişim kazanım ve göstergelerinde en az bilişsel gelişim alanı kazanım ve göstergelerinde yer aldığı görülmektedir. Kazanım ve göstergelerde, yaşam ve kariyer becerilerinden en fazla inisiyatif alma ve özdenetim becerisi, en az üretkenlik ve hesap verilebilirlik becerisinin yer aldığı tespit edilmiştir.

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Okul Öncesi Programı Alan Becerilerinin Öğrenme Çıktıları ve 2024 Erken Çocukluk Eğitimi Programı kazanım ve göstergelerinin öğrenme ve yenilik becerilerine yer verme sıklığı sonuçlarından farklı olarak Aşkar, Akyol ve Çakır (2024), Meraklı Minik dergisinin 21. Yy. becerileri açısından incelendiği araştırmada bu becerilerden en sık eleştirel düşünme ve problem çözme becerisi olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Araştırmanın bulguları ile paralellik gösteren sonuçları şu şekildedir; dergilerde bilgi, medya ve teknoloji becerileri çerçevesinde en fazla sayıda yer alan becerinin bilgi okuryazarlığı; BİT okuryazarlığının en az yer verilen beceri olduğudur. Aynı araştırmanın paralellik gösteren diğer bulguları yaşam ve kariyer becerilerinden en fazla sayıda üretkenlik ve hesap verilebilirlik becerilerinin yer aldığı bulgusudur. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Okul Öncesi Programında en fazla "öğrenme ve yenilik becerilerine" yer verildiği, bunu "bilgi, medya ve teknoloji okuryazarlığı"nın takip ettiği ve en son sırada "yaşam ve kariyer becerilerinin"nin yer aldığı görülmektedir. 2024 Erken Çocukluk Eğitimi Programı kazanım ve göstergelerinde en fazla "yaşam ve kariyer becerileri", daha sonra "öğrenme ve yenilik becerileri" ve en son sırada "bilgi, medya ve teknoloji okuryazarlığı"nın yer aldığı tespit edilmiştir. Yorulmaz vd. (2022), ilkokul matematik dersi öğretim programını P21 becerileri bağlamında değerlendirdiği çalışmasında, söz konusu programda ağırlıklı olarak "öğrenme ve yenilik becerilerine" yer verildiğini, bunu "yaşam ve kariyer becerileri"nin takip ettiğini; buna karşın "bilgi, medya ve teknoloji okuryazarlığı"na ilişkin kazanımların öğretim programında yer almadığını tespit etmiştir. Araştırma bulguları Maarif programının "öğrenme ve yenilik becerileri"; 2024 Erken Çocukluk Eğitimi Programının "bilgi, medya ve tekonoloji okuryazarlığı" bulguları ile parallik göstermektedir. 2024 Erken Çocukluk Eğitimi Programında "bilgi okuryazarlığı" becerileri yer alırken "medya ve teknoloji okuryazarlığı" becerilerinin yer almadığı görülmektedir. Bu bulgular çağdaş eğitim yaklaşımının kazandırmayı hedeflediği önemli becerilerden biri olan dijital yetkinlikler göz önünde bulundurulduğunda, dikkat çekici bir eksiklik olarak görülmektedir. Altay (2022) tarafından gerçekleştirilen çalışmada bazı bulgular paralellik göstermektedir. Araştırmada fen bilimleri dersi öğretim programının 21. yüzyıl becerileri bağlamında değerlendirilmiştir; özellikle eleştirel düşünme, problem çözme ve bilgi okuryazarlığı gibi bilişsel düzeyi yüksek becerilerin programa güçlü biçimde yansıtıldığı saptanmıştır. 2024 Erken Çocukluk Eğitimi Programının Maarif Model programına göre daha sınırlı sayıda öğrenme ve yenilik becerilerine, medya okuryazarlığı becerilerine sahip olduğu bulgusuyla paralellik gösteren bulgu iletişim, medya okuryazarlığı, liderlik ve sorumluluk gibi alanlara ilişkin kazanım sayılarının yeterli düzeyde olmadığıdır. Araştırmada incelenen her iki program bulgularında da; yaşam ve kariyer becerilerinin program kapsamında sınırlı bir yer tuttuğu, hatta bazı sınıf düzeylerinde bu becerilerin tamamen göz ardı edildiği bulgusuyla paralellik göstermemektedir. Araştırma kapsamında incelenen her iki programın da 21. Yüzyıl becerilerinin tümünü kapsama durumlarına ait bulgularla paralellik gösteren bir çalışma Şengül vd. (2021) tarafından gerçekletirilmiştir. Bu araştırmada ortaöğretim düzeyindeki matematik ve geometri öğretim programları P21 becerileri bağlamında incelenmiş; öğretim programlarının 21. yüzyıl becerilerinin tümünü kapsamadığını ortaya koymuştur. Bu bulgularla paralellik gösteren bir diğer çalışma Dağdeviren (2024)

tarafından gerçekleştirilmiştir. Dağdeviren (2024), ortaokul matematik öğretim programı üzerine yapılan çalışmasında programın P21 çerçevesi kapsamında yapılandırılmış tüm becerileri içerdiğini fakat bu becerilere verilen yerin frekans açısından dengesiz olduğu tespit edilmiştir. Öğretme-öğrenme uygulamalarında en fazla yer verilen becerinin iletişim ve iş birliği olduğu, onu eleştirel düşünme ve problem çözme ile sosyal ve kültürlerarası becerilerin izlediği görülmüştür. Buna karşın bilgi, medya ve teknoloji becerileri gibi dijital çağın temel gereklilikleri olan becerilere programda sınırlı düzeyde yer verildiği anlaşılmıştır. Bu durum, yeni programların 21. Yüzyıl becerilerini kapsamakla birlikte, uygulamada dengeli bir bütünsellik sağlayamadığını ortaya koymaktadır. Bulguları destekleyen bir diğer araştırma Çorbacı, Elmalı ve Şengül (2021) tarafından yürütülmüştür. Araştırmada Türkiye'de matematik dersi kapsamında uygulanan 2009, 2015, 2017 ve 2018 yıllarına ait öğretim programları, 21. yüzyıl becerileri ekseninde ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir. Bu araştırmada ulaşılan bulgular, söz konusu programlar içerisinde P21 becerilerinin dağılımının "dengeli bir biçimde sunulmadığını; özellikle "bilgi okuryazarlığı" ve "problem çözme" gibi bilişsel düzeyi yüksek becerilerin, diğer beceri alanlarına kıyasla daha sık vurgulandığını ortaya koymuştur. Bununla birlikte, "yaşam ve kariyer becerileri"ne yönelik kazanımların gerek nicelik gerekse içerik açısından oldukça sınırlı düzeyde yer aldığı tespit edilmiştir. Araştırmanın bir diğer önemli bulgusu ise, öğretim programlarının genel yapılarında her ne kadar 21. yüzyıl becerilerine göndermeler bulunsa da bu becerilerin bütüncül bir yaklaşımla tüm program bileşenlerine entegre edilmediği ve programların bu doğrultuda belirli yapısal eksiklikler barındırdığı yönündedir. Özellikle 2009 yılına ait öğretim programının, P21 becerilerine en kapsamlı şekilde yer veren belge olduğu saptanmış; sonraki yıllarda yapılan program güncellemelerinde ise bu becerilerin, incelenen tematik alanlar itibarıyla giderek daha sınırlı bir biçimde temsil edildiği ortaya çıkmıştır. Elde edilen bulgular, programların 21. yüzyıl becerilerini eşit düzeyde içermediğini ve özellikle bazı becerilerin sınırlı düzeyde temsil edildiğini göstermektedir. Bu durum, müfredatın çağdaş yaşam becerileriyle tam uyumlu olmadığını ve yapısal iyileştirmelere ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymaktadır.

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Okul Öncesi Programının öğrenme çıktıları ile 2024 Erken Çocukluk Eğitimi Programının kazanım ve göstergelerinin 21. Yüzyıl Becerilerine yer verme sıklığı karşılaştırılmasında; Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Okul Öncesi Programı öğrenme çıktılarında 2024 Erken Çocukluk Eğitimi Programı kazanım ve göstergelerine göre daha fazla sayıda 21. Yüzyıl becerisinin yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Maarif Modelde yer alan öğrenme çıktılarının Erken çocukluk programına göre sayıca fazla olması ve daha ayrıntılı alt öğrenme becerilerine ayrılmış olması nedeniyle bu sonucun ortaya çıktığı düşünülmektedir. Ayrıca 2024 Erken Çocukluk Eğitimi programı daha önceki programın güncellenmesi ile ortaya çıkmışken Maarif Modeli okul öncesi programı çağın ihtiyaçlarını temele yerleştirmiş yeni bir programdır. Kardeş (2020), 21. Yüzyıl becerileri ve STEAM eğitimi bağlamında okul öncesi eğitim programını incelediği çalışmasında; okuryazarlık becerisinin programda bir kez geçtiğini ve bunun dışında bilgi, medya ve teknoloji okuryazarlığının yer almadığı sonucuna ulaşmıştır. Bu araştırmayla benzerlik gösteren bir çalışmada da, 21. yüzyıl becerileri açısından Türkçe programı incelenmiş ve programın bilgi, teknoloji ve medya okuryazarlığı bağlamında yeterli düzeyde olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Kayhan, Altun ve Gürol, 2019). Bir diğer araştırmada; 21. Yüzyıl becerilerinin mevcut programlarda çok yetersiz ve dağınık olduğuna, ayrıca bu becerilerin eğitim sistemindeki rolünün net bir şekilde anlaşılamadığına dikkat çekilmiştir (Gelen, 2017). Hamarat (2019) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada, Türkiye'nin eğitim politikaları 21. yüzyıl becerileri perspektifinden kapsamlı bir şekilde analiz edilmiş; dünya genelinde farklı ülkelerin bu alandaki uygulamalarına dair örnekler sunularak, Türkiye'nin mevcut durumu ve atılması gereken adımlar somut veriler ışığında tartışılmıştır. Araştırma, Türkiye'de eğitim alanında 21. yüzyıl becerilerine odaklanan başlıca politika belgeleri olan 2023 Eğitim Vizyonu (2018), ve Türkiye Yeterlilikler Çerçevesi (MYK, 2015) ayrıntılı biçimde incelenmiş; bu belgeler aracılığıyla eğitimin beceri temelli dönüşümüne yönelik atılan adımlar ele alınmıştır. Hamarat (2019)' un yaptığı çözümlemeler sonucunda, eğitim sisteminin günümüz ihtiyaçlarına daha etkin şekilde yanıt verebilmesi için müfredat ve ders içeriklerinin hafifletilmesi gerektiğini; bu sadeleştirmenin bilgi yoğunluğunu azaltarak öğrencilerin düşünme, analiz etme ve problem çözme gibi üst düzey bilişsel becerilerini geliştirecek biçimde eylem ve beceri odaklı bir yapıya kavuşturulmasının zorunlu olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, disiplinler arası bir yaklaşımın benimsenmesi gerektiğini vurgulayarak, müfredatların farklı bilgi alanlarını bütünleştirerek bireyleri çağdaş dünyanın karmaşık

yapısına hazırlayacak şekilde tasarlanmasının önemine dikkat çekmiştir. Gürses'in (2022) gerçekleştirdiği çalışmada İngiltere, Singapur, Türkiye ve Finlandiya'nın matematik dersi öğretim programları, özellikle genel amaçlar ve kazanımlar düzeyinde 21. yüzyıl becerileri bağlamında sistematik bir şekilde analiz edilerek karşılaştırmalı bir eğitim araştırması modeli çerçevesinde incelenmiştir. Nitel betimsel bir araştırma olarak yapılandırılan bu çalışmada, söz konusu ülkelerin müfredat dokümanları derinlemesine değerlendirilmiş ve 21. yüzyıl becerilerinin bu programlarda ne ölçüde yer bulduğu çeşitli boyutlarıyla ele alınmıştır. Araştırma bulgularına göre, incelenen tüm ülkelerin öğretim programlarında en çok vurgulanan beceriler, matematiksel düşünme yetkinliği ile bilim ve teknolojide temel yeterlikler olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte, girişimcilik ve inisiyatif alma gibi bireysel sorumluluğa dayalı becerilerin programlarda oldukça sınırlı düzeyde yer aldığı tespit edilmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin matematik dersi öğretim programında dijital yetkinliğe doğrudan atıf yapılmadığı, bu becerinin açık bir biçimde yapılandırılmadığı saptanmıştır. Her ne kadar dört ülkenin öğretim programları genel yapıları itibariyle benzerlik gösteriyor olsa da elde edilen veriler, ülkeler arası başarı düzeyi farklarının büyük oranda uygulama süreçlerindeki farklılıklardan kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Ayrıca 21. yüzyıl becerilerinin eğitim programında yer almasının çocuklar açısından hayati öneme sahip olan becerilerin kazandırılmasında ve gelecekte başarılı olmalarında önemli bir yere sahip olduğu dikkat çeken araştırmalarda alan yazında yer almaktadır (Alismail ve McGuire, 2015). 21. Yüzyıl becerilerinin eğitim müfredatı içerisinde yer almasıyla öğrenciler açısından eğitim daha dikkat çekici bir hale gelmekte ve yeni öğrenme fırsatları yaratmaktadır (Larson ve Miller, 2011). 21. Yüzyıl becerilerini barındıran bir program çocukları derin düşünmeye yönlendirmekte, araştırma temelli çalışmalarına destek sağlamakta ve teknolojinin programın bir parçası olmasına imkân tanımaktadır (Greenhill, 2010).

Öneriler; Eğitim programlarının güncellenmesinde oldukça önemli bir yere sahip olan 21. Yüzyıl becerilerinin yer verilme açısından incelenmesi ve karşılaştırılması programlarda bulunan becerilerin ortaya çıkarılmasının yanında bir sonraki güncellemede odaklanılması gereken ya da desteklenmesi gereken becerilerin de anlaşılması açısından da katkı sağlamaktadır. Türkiye Yüzyılı Okul Öncesi Eğitim Programı'nda yer alan becerilerin sayısının fazla olduğu görülmektedir ancak bütün becerilerin yer almadığı da dikkat çekmektedir. Bu sebeple program güncellemesi yapılırken becerilere daha orantılı bir şekilde yer verilebilir. 2024 Erken Çocukluk Eğitimi Programı'nda yer alan becerilerin hem sayısal olarak hemde dağılım olarak güncellenirken iyileştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca bu programda medya ve teknoloji becerilerinin yer almıyor olması güncellenmesi ve eklenmesi gereken önemli beceriler olduğunu göstermektedir. Her iki programında güncellenirken 21. Yüzyıl becerilerinin daha dengeli ve bütünsel bir şekilde bu becerilere yer verilmesi sağlanabilir. Türkiye Yüzyılı Maarif Model Okul Öncesi Eğitim Programı'nda yer alan becerilerle ilgili daha kapsamlı bir sonuca varabilmek için programda yer alan okuryazarlık becerilerinin de ayrıca incelenmesi ve alan becerilerindeki öğrenme çıktılarına eklenmesinin programın bütününde yer alan 21. Yüzyıl becerileri konusunda daha doğru bilgi vereceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Alismail, H. A., & McGuire, P. (2015). 21st century standards and curriculum: current research and practice. Journal of Education and Practice, 6(6), 150-154.

Altay, M. (2022). Fen bilimleri dersi öğretim programının 3-8. sınıf kademeleri ders kazanımlarının 21. yüzyıl becerileri açısından incelenmesi (Yüksek Lisans Tezi). Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi.

Anderson-McNamee, J. K., & Bailey, S. J. (2010). The importance of play in early childhood development. Montana State University Extention, 1-4. Erişim adresi: http://lanefacs.pbworks.com/w/file/fetch/65563699/Importance%20of%20Play.pdf

Aşkar, N., Atış Akyol, N. ve Çakır, H. (2024). Meraklı minik dergisinin 21. yy. becerileri açısından incelenmesi. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (BAİBÜEFD), 2024, 24(1), 769 –787. https://dx.doi.org/10.17240/aibuefd.2024..-1345489.

Bayraktar, V. (2019). Erken çocukluk döneminde 21. Yüzyıl öğrenme becerisi: iş birliği. Editör E. Ömeroğlu ve H. Şahin). 21. Yüzyıl Çocuklarının Eğitimi: 6 C Modeli (s:15-32). Ankara: Eğiten.

Beers, S. Z. (2011). 21 st century skills: Preparing students for their future. STEM: Science, technology, engineering, math. Erişim adresi: https://cosee.umaine.edu/files/coseeos/21st_century_skills.pdf

Benner, S. M. & Hatch, J. A. (2010). From the editors: preparing early childhood educators for 21st century children. Journal of Early Childhood Teacher Education, 31(2), 103–105.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2024). Bilimsel araştırma yöntemleri. Pegem akademi. Ankara.

Creswell, J.W. (2017). Araştırma deseni nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları. Eğiten kitap. Ankara.

Çelebi, M., & Altuncu, N. (2019). 21. yüzyıl becerilerinin İngilizce öğretim programındaki yeri. Educational Sciences Proceeding Book, 1, 231-244.

Çorbacı, Z. , Şengül, S. ve Elmalı, E. N. (2021). İlköğretim matematik dersi öğretim programlarının 21. yüzyıl becerileri açısından incelenmesi. Pearson Journal, 6(16), 332-353.

Dağdeviren, M. A. (2024). Güncellenen ortaokul matematik dersi öğretim programına 21. yüzyıl becerileri perspektifi ile bütünsel bir bakış (Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi.

Elçi, S. (2021). Öncesi dönem çocuklarının 21. Yüzyıl becerileri ile rekabet stilleri arasındaki ilişkinin incelenmesi [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.

Geisinger, K. F. (2016). 21st century skills: what are they and how do we assess them?. Applied Measurement in Education. 29 (4), 245–249. doi:10.1080/08957347.2016.1209207

Gelen, İ. (2017). P21-program ve öğretimde 21. yüzyıl beceri çerçeveleri (ABD Uygulamaları). Disiplinlerarası Eğitim Araştırmaları Dergisi, 1(2), 15-29.

Gera, M. & Singh, H. (2015). Strategies for development of life skills and global competencies. International Journal of Scientific Research, 4(6), 760–763.

Grenlaw, J. (2015). Deconstructing the metanarrative of the 21st century skills movement. Educational Philosophy and Theory, 47(9), 894-903. doi:10.1080/00131857.2015.1035156

Greenhill, V. (2010). 21st century knowledge and skills in educator preparation: partnership for 21st century skills. Access: https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED519336.pdf

Gürses H (2022). Matematik dersi öğretim programlarında 21. yüzyıl becerileri: Türkiye, Singapur, Finlandiya ve İngiltere karşılaştırması (Doktora Tezi). Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi.

Hamarat, E. , (2019). 21. yüzyıl becerileri odağında Türkiye'nin eğitim politikaları. Seta. Ankara.

Jaruszewicz, C. & Rosen, D. B. (2009). Developmentally appropriate technology use and early childhood teacher education. Journal of Early Childhood Teacher Education, 30(2), 162–171.

Kardeş, S. (2020). Okul öncesi eğitim programının 21. yüzyıl becerileri ve STEAM eğitimi bağlamında incelenmesi. Eğitimde Kuram ve Uygulama, 16(2), 109-119. doi: 10.17244/eku.703361

Kayhan, E., Altun, S., & Gürol, M. (2019). Sekizinci sınıf Türkçe öğretim programı (2018)'nın 21. yüzyıl becerileri açısından değerlendirilmesi. Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 10(2), 20-35.

Kerdthaworn, P., & Chaichomchuen, S. (2021, March). A Learning model of STEM education on cloud computing technology, to promote learning and innovation skills for students practicing teachers. In Journal of Physics: Conference Series (Vol. 1835, No. 1, p. 012073). IOP Publishing.

Larson, L. C., & Miller, T. N. (2011). 21st century skills: prepare students for the future. Kappa Delta Pi Record, 47(3), 121-123.

MEB [Milli Eğitim Bakanlığı], (2024a). Türkiye yüzyılı maarif modeli öğretim programları ortak metni. Ankara. https://tymm.meb.gov.tr/upload/brosur/2024programortakmetinOnayli.pdf

MEB [Millî Eğitim Bakanlığı], (2024b). Türkiye yüzyılı maarif modeli okul öncesi eğitimi programı. Ankara. https://tymm.meb.gov.tr/upload/program/2024programokuloncesiOnayli.pdf

MEB [Millî Eğitim Bakanlığı], (2024c). T.C. Milli eğitim bakanlığı temel eğitim genel müdürlüğü okul öncesi eğitim programı. Ankara. https://tegm.meb.gov.tr/dosya/okuloncesi/guncellenenokuloncesiegitimprogrami.pdf

Mesleki Yeterlilik Kurumu. (2015). Türkiye yeterlilikler çerçevesi. https://tcy.gov.tr. Erişim tarihi: 25.11.2025

Musyarofah, L., Sulistyaningsih, Sulam, K. & Syakur, A. (2019). The implementation of 21st century skills as the new learning paradigm to the result of student's career and life skills. Magister Scientiae, 2(46), 228–237.

Noddings, N. (2016). Eğitim Felsefesi (Çev: Raşit Çelik). Ankara, Nobel Yayınları.

Parlar, H. (2012). Bilgi toplumu, değişim ve yeni eğitim paradigması. Yalova Sosyal Bilimler Dergisi. 4, 193-209.

Partnership for 21st Century Learning (P21). (2019). 21st century learning for early childhood: framework. 19.10.2025 Tarihinde http://static.battelleforkids.org/documents/p21/P21EarlyChildhoodFramework.pdf adresinden erişilmiştir.

Partnership for 21st Century Learning (P21). (2025). Framework for 21st Century Learning Definitions. https://static.battelleforkids.org/documents/p21/p21_framework_definition sbfk.pdf. Erişim Tarihi: 08.08.2025

Rosen, D. (2006). Emerging Research Agenda for Technology and Young Children. In C. Crawford, R. Carlsen, K. McFerrin, J. Price, R. Weber & D. Willis (Eds.), Proceedings of sıte 2006--society for ınformation technology & teacher education ınternational conference (pp. 4287-4291). Orlando, Florida, USA: Association for the Advancement of Computing in Education (AACE).

Sezgin, E. Y. (2018). Okulöncesi dönemde yaşam becerileri. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi. 5(12), 710–719.

Şengül, S., Kaplan, E. M., Atabay, Y., Tutkun, N., ve Yıldız, B. (2021). 21. Yüzyil becerileri bağlaminda ortaöğretim matematik dersi öğretim programlarinin incelenmesi. Pearson Journal, 6(16), 113-134.

Trilling, B., & Fadel, C. (2009). 21st-century skills: learning for life in our times. San Francisco, California: John Wiley & Sons.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yorulmaz, A. , Çekirdekçi, S. ve Önal, H. (2022). İlkokul matematik dersi öğretim programının 21. yüzyıl becerilerine göre incelenmesi. Yıldız Journal of Educational Research, 6(2), 95-105

Araştırma Makalesi / ResearchArticle

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Okul Öncesi Eğitim Programı Öğrenme Çıktıları ile 2024 Erken Çocukluk Eğitimi Programının Kazanım ve Göstergelerinin 21. Yüzyıl Becerilerine Yer Verme Durumu Açısından Karşılaştırılması

Comparison of the Learning Outcomes of the Türkiye Century Maarif Model Preschool Education Program and the Achievements and Indicators of the 2024 Early Childhood Education Program in Terms of Including 21st Century Skills

Gülden ERDOĞAN **Vedat BAYRAKTAR**

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.344

Geliş/Received:01/10/2025	Kabul/Accepted:21/01/2026

Extended Abstract

Introduction

In the 21st century, there is a need to gather information from different sources, gain deep understanding, establish important relationships, problem-solving skills, and develop new ideas. Information must be transformed into skills, and students must know what, how, and where to find it and where to use what they find, and they must be able to produce solutions to problems. The educational process is shaped around equipping students with the mastery and competence needed to solve vital and global problems they may encounter rather than simply transferring information (Trilling & Fadel, 2009). By placing the child at the center, the modern education approach aims to contribute to their actualization of their potential through education and to their self-actualization (Noddings, 2016). Trilling and Fadel (2009) include 21st century skills under the ability to learn problem-solving, collaboration, communication, critical thinking skills, creativity, and innovation skills; flexibility, productivity, leadership, social skills, and entrepreneurship skills under the life skills; and media, technology, and information skills under the literacy skills. Life and career skills; These are the skills and experiences (productivity, leadership, flexibility, entrepreneurship and social skills) that individuals need to develop in order to overcome the challenges they face throughout their lives (Gera and Singh, 2015). The purpose of the research is to compare the Learning Outcomes of the Turkey Century Maarif Model Preschool Education Program with the Achievements and Indicators of the 2024 Early Childhood Education Program in terms of including 21st Century Skills.

Methods

This research is a qualitative study conducted to compare the Learning Outcomes of the Turkey Century Maarif Model Preschool Education Program and the Gains and Indicators of the 2024 Early Childhood Education Program in terms of their inclusion of 21st Century Skills. In this study, the "Turkey Century Maarif Model Preschool Education Program and the 2024 Early Childhood Education Program" was analyzed as a document. The themes, sub-themes and codes to be used in document analysis in this research were created through literature review and the studies of the researchers. The coding booklet used in the analysis was created with 3 main themes, 11 sub-themes and codes including sub-themes

according to the 21st century skills P21 classification and is presented in Table 1. Descriptive analysis method was used in the analysis of the research data. Percentage and frequency calculations were made according to the frequency of including learning and innovation skills, information, media and technology skills, life and career skills in the field skills of all learning outcomes. In the development areas of all achievements and indicators; Percentage and frequency calculations were made based on the frequency with which the two programs included learning and innovation skills, information, media and technology skills, and life and career skills. In the final stage, the percentage and frequency calculations were compared based on the frequency with which the two programs included learning and innovation skills, information, media and technology skills, and life and career skills.

Results and Discussion

In a comparison of the frequency with which the learning outcomes of the Turkey Century Maarif Model Preschool Program and the outcomes and indicators of the 2024 Early Childhood Education Program include 21st-Century Skills, it was concluded that the learning outcomes of the Turkey Century Maarif Model Preschool Program include a greater number of 21st-century skills than those of the 2024 Early Childhood Education Program. This result is thought to be due to the greater number of learning outcomes in the Maarif Model compared to the Early Childhood Program and their division into more detailed sub-skills. Furthermore, while the 2024 Early Childhood Education program emerged as an update of the previous program, the Maarif Model preschool program is a new program that prioritizes the needs of the era. Kardeş (2020), in her study examining the preschool education program within the context of 21st-century skills and STEAM education, concluded that literacy skills were mentioned once in the program and that information, media, and technology literacy were not included. A study similar to this research examined the Turkish language curriculum in terms of 21st-century skills and concluded that the curriculum was not sufficient in terms of information, technology, and media literacy (Kayhan, Altun, & Gürol, 2019). Another study noted that 21st-century skills are very inadequate and dispersed in current curricula, and that the role of these skills in the education system is not clearly understood (Gelen, 2017). Furthermore, notable studies in the literature indicate that the inclusion of 21st-century skills in the curriculum plays a crucial role in acquiring vital skills for children and their future success (Alismail & McGuire, 2015). The inclusion of 21st-century skills in the curriculum makes education more attractive for students and creates new learning opportunities (Larson & Miller, 2011). A program that incorporates 21st-century skills directs children to think deeply, provides support for research-based studies, and allows technology to be a part of the program (Greenhill, 2010).

Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi
Open Access

Araştırma Makalesi / Research Article

Yalvaç'ın Kültürel Miras Turizmine Yönelik Sürdürülebilir Bir Ön Planlama Modeli Önerisi

A Proposal for a Sustainable Preliminary Planning Model for Cultural Heritage Tourism in Yalvaç

Alaattin BAŞODA[1] **& İbrahim Cem ARABA**[2]

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.353

Geliş/Received: 15/10/2025	Kabul/Accepted: 20/01/2026

Öz

Sürdürülebilir miras turizmi gelişimi, yerel toplulukların bakış açılarını ön plana çıkaran katılımcı planlama çerçevelerine olan ihtiyacı giderek artırmaktadır. Bundan hareketle bu çalışmanın amacı, Yalvaç'ta yerel halkın kültürel miras değerlerini, sürdürülebilirliği ve kültürel miras turizmini nasıl algıladıklarını araştırmak ve yerel mirası turizme entegre etmek için sürdürülebilir bir ön planlama modelini önermektir. Nitel bir tasarım kullanılarak, yapılandırılmış nitel bir çevrimiçi form aracılığıyla yerel halktan (n = 71) veriler toplanmış ve MAXQDA'da içerik analizi yoluyla analiz edilmiştir. Bulgular, katılımcıların daha güçlü yönetişim/yönetim kapasitesine ve daha etkili farkındalık ve iletişim çabalarına duyulan ihtiyacı vurgularken, sürdürülebilirliği sadece mirası korumak değil, aynı zamanda günlük uygulamalar, hikayeler ve deneyime dayalı uygulamalarla mirası canlı tutmak olarak çerçevelendirdiklerini göstermektedir. Ortaya çıkan temaların ilişkisel yorumuna dayalı olarak, dokuz boyutlu bir planlama çerçevesi önerilmektedir: Tanıma, bilinçlendirme, koruma, yaşatma, niş haline getirme, paylaşma, kalkınma, refah ve performans. Mirasın turizme entegrasyonu için katılımcı, süreç odaklı ve yerel duyarlılığa sahip bir aşama mantığı sunan bu model, sonraki çok paydaşlı test ve iyileştirmelere rehberlik edebilecek, bağlama özgü bir başlangıç çerçevesi sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Kültürel Miras Turizmi, Sürdürülebilirlik, Planlama, Model Önerisi, Yalvaç.*

Abstract

The development of sustainable heritage tourism increasingly underscores the need for participatory planning frameworks that prioritize local communities' perspectives. Therefore, this study aims to explore how the local community in Yalvaç perceives cultural heritage values, sustainability, and cultural heritage tourism, and to propose a sustainable pre-planning model for integrating local heritage into tourism. Using a qualitative approach, data were collected from local residents (n = 71) via a structured online survey and analyzed through content analysis in MAXQDA. Results highlight participants' need for stronger governance and management capacity along with more effective awareness and communication efforts, while showing that they view sustainability not only as preserving heritage but also as keeping it alive through daily practices, stories, and experiential applications. Based on the relational interpretation of the themes that emerged, a nine-dimensional planning framework is proposed: Recognition, awareness, conservation, perpetuation, niche creation, sharing, development, prosperity, and performance. This model, which offers a participatory, process-oriented, and locally sensitive phased approach to integrating heritage into tourism, provides a context-specific starting point to guide subsequent multi-stakeholder testing and refinement.

Keywords: *Cultural Heritage Tourism, Sustainability, Planning, Model Suggestion, Yalvaç.*

[1] **Sorumlu Yazar/Corresponding Author**, Doç. Dr., Akaray Üniversitesi Turizm Fakültesi Turizm Rehberliği Bölümü, Merkez, Aksaray, Türkiye. E-posta: alaattinbasoda@aksaray.edu.tr

[2] Yüksek Lisans Öğrencisi, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm Rehberliği ABD, Merkez, Aksaray, Türkiye. E-posta: ibrahimcemaraba0@hotmail.com

Önerilen Atıf/Sugestion Citation

Başoda, A. & Araba, İ.C., (2026). Yalvaç'ın Kültürel Miras Turizmine Yönelik Sürdürülebilir Bir Ön Planlama Modeli Önerisi, *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi, 10(1),144-173.*

1. GİRİŞ

Kültürel miras, önemli bir seyahat motivasyonu olarak turizmin temel bileşenlerindendir (UNWTO, 2018). Kültürel miras turizmi, destinasyonlar için hem fırsat hem de tehdit barındırmaktadır. Fırsatlar; ekonomik kalkınma, istihdam, kültürel kimliğin korunması ve mekânsal aidiyet gibi unsurları içerirken (Baykan, 2007; Chong & Balasingam, 2019; Fang vd., 2021), küresel gelişmeler yerel dokuyu zayıflatabilmektedir (Kocakaya & Dönmez, 2022). Genç kuşakların ilgisizliği ise modernizm ve popülerizme yönelimle açıklanmakta ve mirasın geleceği için tehdit oluşturmaktadır (Cihangir & Köksal, 2019; Yılmaz & Bostan, 2024). Turizm, kültürlerin özünü koruyarak yaşatabilse de sürdürülebilirlikten uzak yaklaşımlar kültürü metalaştırıp yüzeyselleştirebilmektedir (Liu vd., 2022; Ma vd., 2021). Bu nedenle, koruma politikaları güçlendirilmeli, özellikle yerel halk sürece aktif katılmalıdır (Çatalbaş & Kılıç, 2021). Böylece kültürel miras tüketimden yaşatmaya dönüştürülerek hem ev sahibi topluma hem de turizm paydaşlarına yapıcı katkılar sağlayabilir.

Türkiye'de yerel halkın kültürel miras, sürdürülebilirlik ve turizme bakış açısını inceleyen çalışmalar mevcuttur (Gökhan & Duran, 2025; Okuyucu & Somuncu, 2012; Pekerşen vd., 2019; Varol, 2020; Yücel & Birdir, 2022). Bu araştırmalar önemli bir vizyon sunsa da yerel halkın mirasın turizme kazandırılmasına dair duygu ve düşüncelerine odaklanan çalışmalar sınırlıdır. Ayrıca birçok araştırmada stratejik öneriler geliştirilmesine rağmen (Acar Ata, 2023; Coşkun & Okuyucu, 2023; Eren & Dinç, 2021), sürdürülebilirlik ekseninde bir planlama modeli sunulmamıştır. Oysaki şehir bazlı çalışmaların, farkındalığı ve sürdürülebilirliği güçlendirebileceği bilinmektedir (Akgün vd., 2024). Dolayısıyla bu durum, destinasyonlara özgü sürdürülebilir planlama modellerinin geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Türkiye, tarihi ve kültürel zenginliğiyle birçok bölgenin tanıtım ve gelişim açısından sıçrama noktasına ihtiyaç duyduğu bir coğrafyadır. Bu bölgelerden biri, sakin şehir unvanına sahip ve köklü kültürel mirasıyla öne çıkan Yalvaç'tır. Yalvaç'taki kültürel miras değerlerine yönelik yapılan çalışmaların büyük bir çoğunluğunun Pisidia Antiocheia ile ilgili olduğu tespit edilmiştir (Alpaslan & Beyhan, 2025; Elantably, 2024; Özhanlı & Gökpunar, 2024; Ünal & Karataş, 2025; Wallner, 2025). Yalvaç turizmine yönelik yapılan çalışmalar ise keçecilik kültürünün turizme entegrasyonu (Koçak, 2020), kültürel miras değerleri ve turizmi (Öncü, 2021) ile sakin şehir kimliği (Akça & Özcan, 2021; Tüfekçi & Akbaş, 2020) üzerine yoğunlaşmıştır. Bu araştırmalarda, Yalvaç'ın turizm gelişiminde kültürel varlıkların korunması ve yerel halkın sürece dâhil edilmesi gerektiği vurgulansa da sakin şehir kimliği bağlamında yerel halkın bakış açısıyla kültürel miras turizmine yönelik sürdürülebilir bir planlama modeli geliştirilmediği görülmektedir.

İlgili literatürde, Türkiye'de çoğunlukla kültürel miras yönetimine yönelik modeller geliştirilmiştir (Özcan & Bal, 2025; Özcan & San, 2011). Kültürel varlıkların turizme kazandırılması için farklı yaklaşımlar da vardır. Örneğin Bahçe (2009), kırsal alanlarda hazırlık, potansiyel değerlendirme, planlama, imaj oluşturma, uygulama ve izleme aşamalarını içeren bir model önermiştir. National Trust for Historic Preservation (2008) ise potansiyel belirleme, planlama, ziyaretçi yönetimi, kaynakların korunması ve pazarlamadan oluşan dört adımlı bir model geliştirmiştir. Diğer bir açıdan, sakin şehir bölgelerinde öz değerleri koruyarak titiz bir turizm planlaması gerektiği vurgulanmaktadır (Tüfekçi & Akbaş, 2020). Acar (2018), bu alanlarda çevre duyarlılığının yüksek, planlamanın ise konaklamadan hizmetlere kadar bütüncül olması gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca Çokişler'e (2021) göre kültürel mirasın turizme entegrasyonunda çok paydaşlı, bağlam merkezli bir yaklaşım izlenmelidir. Yang, Qiu ve Fu (2021) ise katılımcı planlamanın yerel halkın algılarının belirlenmesiyle başlaması, uzman görüşleriyle harmanlanarak ön planlama yapılması ve ardından tüm paydaşların katılımıyla nihai planlamaya geçilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu araştırmada söz konusu yaklaşım benimsenmiş ve ön planlama aşaması hedeflenmiştir. Dolayısıyla temel soru şudur: Yerel halkın kültürel miras değerlerine, sürdürülebilirliğine ve turizmine yönelik algılarından hareketle, Yalvaç'ın kültürel miras turizmine yönelik nasıl bir ön planlama modeli önerilebilir?

Yukarıda belirtilen tespitlerden ve yaklaşımlardan hareketle bu araştırmanın amacı, Yalvaç'ta yerel halkın kültürel miras değerlerine, sürdürülebilirliğine ve turizmine yönelik algılarından hareketle kültürel miras değerlerinin korunması ve sürdürülebilirliği ekseninde, kültürel miras turizminin gelişimini hızlandırmak için katılımcı ve sürdürülebilir bir ön planlama modelini önermektir. Bu

araştırma, ilgili alanyazına, turizm sektörüne ve Yalvaç'ın destinasyon gelişimine farklı açılardan katkılar sağlayacağı öngörülmektedir. Sadece genel öneriler sunan çoğu çalışmanın aksine, bu araştırma kültürel miras turizmi gelişimi için sürdürülebilirlik, süreç ve yerelliği entegre eden pratik, topluluk bilgisi odaklı bir ön planlama modeli önermektedir. Yerel bilgiyi öncelik belirleme, sıralama ve yönetişim için yapılandırıcı bir girdi olarak ele alarak, katılımın ön planlama aşamasında nasıl işlevsel hale getirilebileceğini göstermektedir. Ön planlamayı resmi planlama, ürün geliştirme ve pazarlamadan önceki ayrı bir aşama olarak çerçeveleyen model, sürdürülebilirliği ve miras değerlerini korumaya yardımcı olurken, Yalvaç'a paydaşların koordinasyonu ve uygulanabilir kararlar için yapılandırılmış, yerel temelli bir yol haritası sunmaktadır. Metodolojik olarak, yerel bağlam ve kapasite kısıtlamalarına duyarlı kalarak benzer miras destinasyonlarına uyarlanabilen, tekrarlanabilir, topluluk algısına odaklı bir mantık sunmaktadır.

2. LİTERATÜR

2.1. Kültürel Miras, Sürdürülebilirlik, Turizm ve Yerel Halk İlişkisi

Kültürel miras, bir toplumun tarihsel birikimini ve değerlerini yansıtan somut (anıtsal yapılar, eserler) ve somut olmayan (gelenekler, sözlü anlatımlar) unsurların bütünüdür (Deniz, 2024; Halaç & Bademci, 2021; Kuşçuoğlu & Taş, 2017; UNESCO, 2022). UNESCO, 1972'de somut, 2003'te ise somut olmayan mirasın korunmasına yönelik sözleşmeler kabul etmiştir (Çakırca, 2015). Kültürel mirasın korunması, toplumsal kimlik ve belleğin sürdürülmesi açısından önemlidir. Yerel halkın eğitim ve bilinçlendirme yoluyla sürece katılımı, koruma faaliyetlerini güçlendirmektedir (Güneş & Alagöz, 2018; Karpuz, 1990). UNESCO'nun (1994) Dünya Mirası Eğitim programı ise özellikle gençlerin konuyla ilgili bilinçlendirilmesine odaklıdır. Ayrıca sürdürülebilirlik, bugünkü ihtiyaçları karşılarken gelecek nesilleri tehlikeye atmamak olarak tanımlanmaktadır. Turizm, doğal, kültürel ve sosyo-kültürel kaynaklara bağlıdır (Uğurlar, 2017); ancak kısa vadeli kazanç odaklı anlayış, çevresel tahribata ve kültürel mirasın metalaşmasına yol açabilmektedir (Özkök & Gümüş, 2009; Soylu & Şahin, 2023). Buna karşılık sürdürülebilir turizm; çevresel temizlik, kaynak verimliliği, yerel refah ve kültürel değerlere saygıyı öne çıkarmaktadır (UNWTO, 2005). Kültürel mirasın doğru planlama ile turizme kazandırılması, gelecek nesillere aktarımını mümkün kılmaktadır (Ceylan vd., 2023). Bu süreçte en önemli adım, yerel halkın bakış açısını ortaya koymak ve onları destinasyon yönetiminin merkezine almaktır (Deniz, 2024).

Kültürel miras turizmi; tarihi yapılar, müzeler, festivaller ve gelenekler aracılığıyla ziyaretçilerin bir bölgenin tarihini ve kültürünü deneyimlemesini sağlamaktadır (Kalay & Yıldız, 2017). Bu turizm türü, hem kültürel değerlerin korunmasını teşvik etmekte hem de yerel kalkınmayı desteklemektedir (Özdemir & Hastaoğlu, 2024). Kültürel miras turizmi, aynı zamanda ziyaretçi ile ev sahibi toplum arasında kültürel bir etkileşim sürecidir (Alagöz vd., 2018). Kültürel aktiviteler, turizm motivasyonunu artırmakta dolayısıyla destinasyon seçimini etkilemektedir (Emekli, 2005). Ancak sürdürülebilir olabilmesi için yerel halkın bilinçlendirilmesi ve sürece katılımı şarttır (Dilek & Koyun, 2024). Türkiye'de yapılan birçok araştırmada, yerel halkın turizme olumlu baktığı ve kültürel miras turizmine destek verdiği bulunmuştur (Akpirinç & Mancı, 2019; Belber & Sözbilen, 2019; Okuyucu & Somuncu, 2012; Uslu & Kiper, 2006; Pekerşen vd., 2019). Bulgular, kültürel miras, turizm ve yerel halk arasında güçlü bir bağ olduğunu göstermekte ve sürdürülebilirliğin halkın aktif katılımına dayandığını ortaya koymaktadır (Çınar, Bal & Kavacık, 2024; Üst Can & Can, 2017).

Uluslararası ve ulusal araştırmalar da bu durumu desteklemektedir. Chauhan (2022), Hindistan'da yerel halkın kültürel miras turizmini yalnızca ekonomik değil, aidiyet ve toplumsal fayda nedeniyle de benimsediğini ortaya koymuştur. Türkiye'de ise Şanlıurfa (Mancı, 2022), Eskişehir (Coşkun & Okuyucu, 2022), Diyarbakır (Özdemir & Hastaoğlu, 2024) ve Mardin (Koyun & Dilek, 2024) çalışmalarında benzer bulgular elde edilmiştir. İzmir Birgi'de yaşlı halkın miras konusunda bilinçli, gençlerin ise ilgisiz olduğu görülmüştür (Gökhan & Duran, 2025). Tüm bu araştırmalar, yerel halkın kültürel mirası önemseyip turizmin bu değerlerin korunmasına katkı sağlayacağına inandığını göstermektedir. Dolayısıyla, halkın aktif rolü kültürel miras turizminin tüm paydaşlar için yapıcı sonuçlar doğurmasının ön koşuludur.

2.2. Yalvaç'ın Tarihi, Başlıca Kültürel Miras Değerleri ve Turizmi

Isparta'nın ilçesi Yalvaç, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve özellikle Pisidia'nın merkez kenti olmuştur (Çolak, 2019). M.Ö. 3. yüzyılda I. Nikator tarafından kurulan kent, adını ya

hanedan üyelerinden (Negiz, 2017; Özhanlı, 2013) ya da bölgeye yerleşen Oğuz boylarından "Yalvaç"lardan almıştır (Gökalp, 1976). Her ne kadar Helenistik ve Roma dönemleri başlangıç kabul edilse de yerleşim Paleolitik Çağ'a (Negiz, 2017) ve Geç Neolitik'e kadar uzanmaktadır (Kuter & Erdoğan, 2006). Yalvaç, Kybele ve Men inançlarının yanı sıra Musevilik, Hristiyanlık ve İslamiyet açısından da önemli bir merkez olmuş, Aziz Paul'un vaazıyla Hristiyanlığın ilk yayılım noktalarından biri haline gelmiştir (Halaç & Şahin, 2022; Sargın, 2006). Seleukos, Roma, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde dini ve sosyal yapılarla zenginleşen kent, zamanla savaşlarla ve afetlerle tahrip olmuştur.

Yalvaç'ın önemli kültürel mirasları arasında Pisidia Antiocheia Antik Kenti, Men Kutsal Alanı, Yalvaç Müzesi, Devlethan ve Ulu Camii, Frig Kaya Mezarları, Tıraşzade Konağı ve Tarihi Çınaraltı Alanı sayılmaktadır (Eroğlu, 2012; Kılınç, Ongun & Kılınç, 2019; Yerli, 2020). Ayrıca Yalvaç'ta çok sayıda höyük bulunmaktadır (Çelmeli, Uzun & Gül, 2020). Roma dönemine ait su kemerlerinden yalnızca 250 metrelik kısmı ayakta kalabilmiştir (Altınışık, 2019). Hüyüklü beldesindeki üç gözlü köprünün Roma ya da Selçuklu yapısı olduğu tartışmalıdır. Kentte keçecilik, dericilik, demircilik, halıcılık ve bakırcılık gibi el sanatları gün geçtikçe önemini yitirmektedir (Sargın, 2006). 1864'te kurulan belediye teşkilatının ardından dericilik özellikle Cumhuriyet döneminde Yalvaç'ı öne çıkarmıştır (Kum, 2023). Yöreye özgü gastronomik değerler arasında hamursuz ekmek, keşkek, kesmik baklavası ve kaçamak tatlısı bulunmaktadır (Yerli, 2020). Ayrıca Yalvaç'ın "Yalvaç Hamursuzu" ürünü coğrafi işaretli bir üründür.

Yalvaç'ta somut olmayan kültürel miras değerleri arasında keçeciliğin önemli bir yeri bulunmaktadır. Keçeciliğin başlangıç tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, Yalvaç'ta keçe üretiminin çok eski dönemlere dayanan yerel bir zanaat olduğu kabul edilmektedir. Günümüzde usta sayısı azalsa da geleneksel yöntemlerle üretim yapan ustalar, yöresel motifleri yaşatarak bu mirası sürdürmektedir. Atölye ziyaretleri, festival ve hediyelik ürün üretimi üzerinden keçecilik, Yalvaç'ın turistik çekiciliğini ve yerel ekonomisini destekleyen tamamlayıcı bir unsur hâline gelmektedir (Koçak, 2020). Yalvaç'ta keçe sanatı, genç kuşakların ilgisizliği, teknolojik dönüşüm ve emeğin karşılığını alamama gibi nedenlerle diğer el sanatlarıyla birlikte kaybolma riskiyle karşı karşıyadır. Buna karşın, tek usta olarak üretimi sürdüren Gencer Kondal'ın atölyesi, festivaller ve ziyaretçi/turist talebiyle canlı tutulmakta; üretim de geleneksel büyük parçalardan daha çok çanta, fular ve anahtarlık gibi küçük hediyelik ürünlere doğru evrilmektedir (Karatay, 2019).

Augustus Tapınağı Pisidia Antiocheia antik kenti içerisinde bulunmaktadır. Tamamen kaya katmanını oyma yöntemiyle kült oluşturulmuştur. Tapınağın Roma öncesindeki bir dönemde inşa edildiği fakat Roma'nın coğrafyada hâkim güç olmasından sonra Augustus kültüne dönüştürüldüğü değerlendirilmektedir (Özhanlı, 2022). Çınaraltı mevkiine yakın bir konumda bulunan Devlethan Cami, dört cephesi açık ve hamam, medrese ve Çınaraltı gibi kolektif yapılar bütünüyle Selçuklu dönemi özelliklerini yansıtmaktadır. II. Kılıçarslan'ın kardeşi Devlethan için yapıldığı düşünülen Cami ile ilgili literatürde tarihçesiyle ilgili yeterince bilgi bulunmamaktadır (Halaç & Şahin, 2022). Yapının beden duvarlarında Pisidia Antiocheia'dan getirildiği düşünülen devşirme malzeme kullanılmıştır. Frigya bölgesinde yaygın olarak görülen Men kültü, Psidia Antiocheia'sında genç ve sakalsız olarak tasvir edilmiştir (Karamut, 1989).

Men tapınağı, deniz seviyesinden 1600m. yüksekte bulunmakta olup, gemen koruluğu olarak geçen tepenin neredeyse tamamında dini yapıların bulunduğu değerlendirilmektedir (Özhanlı, 2022). Tarihi Çınar Ağacı, yaklaşık 25m. boy, 10m. gövde alanı, 3,25m. çapa sahip olup, 1200'lü yıllarda dikilmiş ve 800 yaşını aşmıştır (Yalvaç Belediyesi, 2025). 3 kemerli köprü, Yalvaç/Hüyüklü sınırları içerisinde bulunmaktadır. 3 gözlü-kemerli olarak inşa edilmiştir. Roma ya da Selçuklu döneminde yapıldığı ve farklı dönemlerde restorasyon geçirdiği değerlendirilmektedir. Frig Kaya Mezarları, Yalvaç'a yaklaşık 25 km mesafede, Eğirdir gölünün kıyısında bulunmaktadır. 3 mezar yapısı bulunmaktadır. Frig dönemine tarihlenen kaya mezarları, Roma döneminde işlev değiştirerek kaya kilisesine dönüştürülmüştür (Yalvaç Belediyesi, 2025). Yalvaç Müzesinin yapımına 1963 başlanılmış olup 1966 yılında kullanıma açılmıştır. 1975 tarihinden itibaren müze müdürlüğü olarak hizmet veren müze binasında, 4 salon ve bahçe kısmında müze envanterinde kayıtlı eserler sergilenmektedir (Isparta İl Kültür Turizm Müdürlüğü, 2025).

Türkiye'de Cittaslow, 2009 yılında başlayarak, günümüzde 26 üye destinasyonu olan bir hareket haline gelmiştir (Cittaslow Türkiye, 2025). Yalvaç, 2012 yılında Ulusal Cittaslow (Sakin Şehir) komitesi

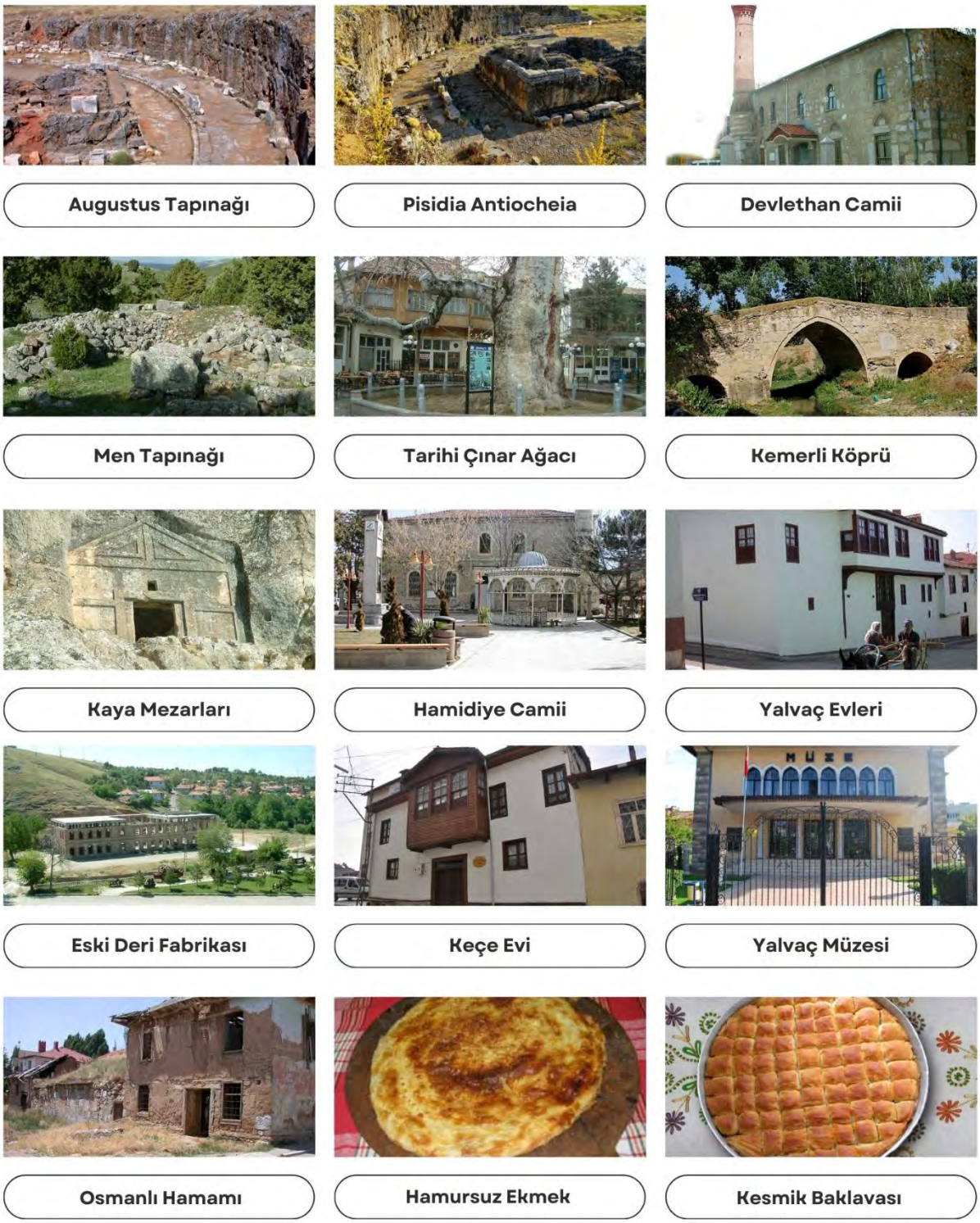
tarafından sakin şehir unvanına sahip olmuştur (Çolak, 2019). Isparta İl Kültür Turizm Müdürlüğü verilerine göre Yalvaç'ta A Grubu 2 seyahat acentesi bulunmaktadır. Yalvaç, 3'ü Bakanlık işletme belgeli (3 yıldızlı, 2 yıldızlı ve apart), 3'ü Belediye belgeli, uygulama oteli ve öğretmenevi olmak üzere toplamda 184 odalı ve 369 yatak kapasiteli 8 konaklama işletmesine sahiptir. Yalvaç'ta ayrıca Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi bünyesinde Yalvaç Meslek Yüksekokulu'nda Seyahat, Turizm ve Eğlence Hizmetleri Bölümü Turist Rehberliği programı aktif eğitim vermektedir. Yalvaç'ın turist sayısı net olarak bilinmemektedir. Ancak Yalvaç Müzesi'ni ve Pisidia Antiocheia Antik Kenti'ni 2021 yılında 9057, 2022 yılında 21293 ve 2023 yılında ise 25228 kişi ziyaret etmiştir (Tablo 1) (Isparta İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2025).

Tablo:1 Yalvaç Müzesi'ne ve Pisidia Antiocheia'ya Ait Ziyaretçi İstatistiği

Kültürel Miras Unsuru	**2021**		**2022**		**2023**	
	Yerli	**Yabancı**	**Yerli**	**Yabancı**	**Yerli**	**Yabancı**
Yalvaç Müzesi	3975	119	8289	786	6648	619
Pisidia Antiocheia Antik Kenti	4301	662	5704	6514	5364	12.597

Kaynak: Isparta İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2025)

Şekil 1. Yalvaç'ta Ön Plana Çıkan Kültürel Miras Değerleri

Kaynak: Kültür Envanteri (2025), Yalvaç Belediyesi (2025)

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Tasarımı

Bu araştırma, araştırılan olgunun bütünsel ve bağlama duyarlı bir anlayışını geliştirmek için tek bir yerel ortama odaklanan, bağlama özgü keşifsel nitel bir çalışma olarak tasarlanmıştır (Bengtsson, 2016; Stebbins, 2001). Tümevarımsal bir yaklaşımla yönlendirilen metodolojik yapı, hipotez testinden ziyade anlam oluşturma ve kalıp tanımlamaya öncelik vererek, literatürde henüz açıkça ifade edilmemiş

unsurlara açık kalmıştır (Chan & Hawkins, 2010). Bu yaklaşım, olguyu derinlemesine betimlemeye, farklı duygu, düşünce ve deneyimleri keşfetmeye ayrıca bütüncül bir kavrayış üretmeye elverişli olduğu için benimsenmiştir (Creswell & Creswell, 2017; Kozak, 2017; Strauss & Corbin, 1998; Yazıcıoğlu & Erdoğan, 2011). Buna göre, genel yöntem, niteliksel kalite kriterlerine uygun entegre bir araştırma planı olarak yapılandırılmış ve prosedürel ayrıntılar aşağıdaki alt bölümlerde raporlanmıştır (Bengtsson, 2016; Kozak, 2017; Yazıcıoğlu & Erdoğan, 2011).

3.2. Örneklem

Araştırmanın verileri, amaca göre örneklem yöntemi (Suri, 2011) ile doğrudan araştırma konusuyla ilgili grup olan Yalvaç'ta doğup büyümüş veya uzun süre yaşayan (yerleşik bir hayat sürmeye devam eden, kentin kültürel normlarına hâkim), kültürel mirasa ilgisi olan, orta (lise) ve üst (üniversite) düzey eğitimli yerel halktan toplanmıştır. Bu grubun seçilmesinin temel sebebi, katılımcıların bilinç düzeyinin yüksek olduğunun dolayısıyla daha bilinçli değerlendirme yapabilecekleri göz önüne alınarak onlardan kentin kültürel mirası ve turizmi ile ilgili daha sağlıklı bilginin alınmasının düşünülmesidir. Bir nitel araştırma yapabilmek için Mason'a (2010) göre en az 15 kişiden veri toplanmalıdır. Bengtsson'a (2016) göre ise nitel araştırmalar için güvenilir bir planlama yapılması dahilinde örnek büyüklüğüyle ilgili belirli bir sınırlandırmanın yapılmasına gerek yoktur. Her iki yaklaşıma göre bu çalışmanın örneklem büyüklüğünün yeterli olduğuna kanaat getirilmiştir. Araştırma verileri toplanırken, verilerin tekrara düştüğü (Taylor, Bogdan & DeVault, 2016) ve belirli bir doyuma ulaşıldığı görülmüş olup (Yıldırım & Şimşek, 2018) veri toplama sonlandırılmıştır. Sonuç olarak toplam 71 katılımcıdan geri dönüş alınmıştır.

3.3. Veri Toplama Aracı ve Yöntemi

Araştırmada, tümevarım ve keşifsel bir yaklaşım ile yerel halkın aynı anda Yalvaç'ın kültürel miras değerlerine, sürdürülebilirliğine ve turizmine yönelik güncel algılarının tanınmasına açık bir zihin sağlanmıştır (Chan & Hwkins, 2010; Osgerby, 2013). Bu doğrultuda, katılımcılara yöneltilecek sorular, ilgili alanyazına, araştırmacıların gözlemlerine ve uzman görüşüne dayanarak şu şekilde belirlenmiştir:

Yalvaç'ın kültürel miras değerlerini sıralayabilir misiniz?

Yalvaç'ta bulunan kültürel miras değerlerinin korunması ve sürdürülebilirliği ile ilgili düşünceleriniz nelerdir? Detaylı açıklar mısınız?

Yalvaç'taki kültürel miras turizmi ile ilgili düşünceleriniz nelerdir? Detaylı açıklar mısınız?

Katılımcılara yöneltilecek soruların açık ve anlaşılır olup olmadığını test etmek için yerel halktan oluşan üç kişiye pilot uygulama yapılmıştır (Merriam, 2009). Uygulama sonucunda, soruların yönlendirme içermeyen, açık ve net olduğu tespit edilmiştir. Veriler, 20 Eylül-05 Ekim 2025 tarihleri arasında toplanmıştır. Veri toplama için yapılandırılmış çevrimiçi nitel form kullanılmıştır (Bengtsson, 2016). Bu yöntemin tercih edilme sebepleri; teknolojik imkanları kullanarak kısa sürede daha fazla kişiye ve bakış açısına ulaşabilmek (Braun vd., 2021) ve katılımcıların geniş bir zaman diliminde düşüncelerini rahat bir şekilde ifade edebilmelerini sağlayabilmektir (Kozak, 2017). Çevrimiçi formda; cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim, meslek ve ikamet durumu şeklinde demografik sorular yönetilmiştir. Ayrıca bu formun açıklama kısmında, yukarıda örneklem kısmında belirtildiği gibi formun hangi özelliklere sahip kişilerin doldurulacağı belirtilmiştir. Bu özelliklerin dışında kalan yerel halkın formu doldurmamaları gerektiğine yönelik uyarıda bulunulmuştur. Veri toplama sürecinde, öncelikle araştırmacılar tarafından ilçenin en kalabalık meydanlarına ziyaret gerçekleştirilmiş, ticari işletmelerde ve sosyal alanlarda araştırmanın amacı açıklanmıştır. Ardından çevrimiçi formun linki, e-posta veya WhatsApp ile gönüllü olanlarla paylaşılıp doldurmaları sağlanmıştır. Ayrıca Yalvaç'ın önemli sosyal medya hesaplarında formun linki açıklamasıyla beraber paylaşılmıştır.

3.4. Verilerin Analizi

Veri seti, MAXQDA'da tümevarımsal nitel içerik analizi (tematik yaklaşım) kullanılarak analiz edildi (Bengtsson, 2016; Elo & Kyngäs, 2008; Hsieh & Shannon, 2005). Katılımcıların açık uçlu yanıtları önce kodlandı. Ardından kodlar, veri parçaları ile sürekli karşılaştırılarak gözden geçirildi. Alt temalar, bağlamına göre daha genel kategoriler altında toplandı ve tema yapısı örtüşmeleri azaltacak şekilde iyileştirildi (Forman & Damschroder, 2008; Graneheim & Lundman, 2004; Thomas, 2006). Ana temalar, çalışmanın soru çerçevesine uygun olarak yapılandırılırken, alt temalar tekrarlayan anlam birimlerinden

oluşturuldu. Tüm temalar, sık kullanılan ifadelere dayalı yoğunlaştırılmış kısaltma tekniği ile katılımcıların orijinal ifadelerini yakından koruyarak oluşturuldu (Darj vd., 2019). Daha sonra model gelişirmek için nitel araştırmalarda yaygın olarak kullanılan tümevarımsal sentez mantığı izlendi. Bu mantıkta, elde edilen temalar, entegre ve süreç odaklı bir çerçeveye dönüştürüldü. Tümevarımsal nitel içerik sonucunda ortaya çıkan temalar, öncelikle farklı planlama işlevlerine eşleştirildi ve kavramsal çakışmaları en aza indirmek için birleştirildi. Daha sonra temalar, mantıksal bağımlılıklara dayalı olarak adım adım sıralandı ve temalar arasındaki geçişleri yapılandırmak için aşama-kapı karar kontrol noktası (kapı-kapı-olgunluk) mantığı izlendi (Cooper, 1990). Model adımları ile altta yatan kanıtlar arasındaki izlenebilirliği korumak için kodlanmış veri setiyle tekrar tekrar karşılaştırıldı (Braun & Clarke, 2006; Elo & Kyngäs, 2008; Gioia vd., 2013; Hsieh & Shannon, 2005; Jabareen, 2009).

Kodlama sayıları, katılımcıların en çok veya az üzerinde durdukları, önemsedikleri, bildikleri ve zihinsel olarak erişilebildikleri konular şeklinde yorumlanmaktadır. Araştırmada, katılımcıların temalara önem atfetme düzeyleri her tablonun altındaki şekillerde gösterilmiştir. Ayrıca her katılımcı bir soruya birden çok cevap verdiği için her cevap kodlanmaktadır. Dolayısıyla her ana ve birinci düzey temaların kodlama sayısı toplamı, her zaman katılımcı sayısını göstermemektedir. Ancak her en alt düzey temaların kodlama sayısı, katılımcı sayısını göstermektedir. Kodlama sayıları, tabloların sağ tarafında "KS+" şeklinde gösterilmiştir. Her tablonun en solunda ise ana temalar; "A, B, C" ve diğer düzeylerdeki alt temalar ise "A.1., B1., A.1.1., B.1.1…" şeklinde gösterilmiştir. Her kategoride en alt düzey temanın hemen sağındaki işaretler, o temanın 71 katılımcıya göre baskınlık oranını vermektedir (* işareti; üçüncü derecede üzerinde durulan temayı [1-23 kişi], ** işareti; ikinci düzeyde üzerinde durulan temayı [24-47 kişi] ve *** işareti ise birinci düzeyde üzerinde durulan temayı [48 ve üzeri kişi] ifade eder). Her kodlama sayısının hemen sağında bulunan işaretler ise ilgili temanın kendi kategorisinde olan baskınlığını ifade etmektedir (* işareti; üçüncü derecede baskın temayı, ** işareti; ikinci düzeyde baskın temayı ve *** işareti ise birinci düzeyde baskın temayı ifade eder).

Oluşturulan kodlamaların ve temaların güvenirliğinin ve geçerliğinin test edilmesi için profesör unvanlı üç uzmana danışılmış ve onaylatılmıştır (Kozak, 2017). Ayrıca daha ileri düzey güvenilirlik hesaplaması için kodlayıcılar (araştırmacılar) arası uzlaşma aracıyla değerlendirilmiştir. Uzlaşım ölçütü olarak, kodlanmış bölümlerin en az %90 örtüşmesi (≥90%) esas alınarak, her iki kodlayıcının kodladığı bölümler üzerinden hesaplama yapılmıştır (Brennan & Prediger, 1981). Analiz, katılımcıların kısa, net ve açık yanıtlarının kodlayıcılar arasında neredeyse tam bir uzlaşma sağlanmasını kolaylaştırdığını göstermiştir ($\kappa = 0,97$).

3.5. Etik Kurul Onayı

Bu araştırmanın kavramsal çerçevesinin hazırlanması, veri toplama araçlarının uygulanması, verilerin toplanması, verilerin analizi ve yorumlanması aşamalarının tamamında etik kurallara uygun hareket edilmiştir. Karşılaşılacak tüm etik ihlallerde ANKAD Yayın Kurulu'nun hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır. Tüm sorumluluk yazarlara aittir. Bu çalışmanın ANKAD dışında herhangi bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiş olduğunu taahhüt ederim. Yapılan bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Aksaray Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'nun 18.09.2025 tarihli 2025/361 sayılı kararı ile etik kurul izni alınmıştır.

5. BULGULAR VE TARTIŞMA

5.1. Katılımcıların Özellikleri

Araştırmaya katılanların %69'u erkek, %76,1'i evli, %64,8'i üniversite mezunu ve %32,4'ü esnaftır (Tablo 2). Katılımcıların büyük çoğunluğunun üniversite mezunu olması, eğitim sevilerinin yüksek olduğunu göstermektedir. Mesleklerin 17 kategoriye ayrılması, çok yönlü bir veri setini ortaya çıkarmaktadır. Katılımcıları yaşları, 30 ile 73 arasında olup ortalaması 41'dir. Katılımcıların %42,2'si 40 yaş altı ve %55'i ise 40 yaş üstüdür. Katılımcıların %78,9'u Yalvaç'ta doğmuş büyümüş ve %21,1'i ise uzun süredir (5-15 yıl arası) ilçede yaşamış ve kültürel kodlara hâkim kişilerdir.

Tablo 2. Katılımcıların Özellikleri

Değişkenler		**Sayı**	**%**
Cinsiyet	Kadın	22	31.0
	Erkek	49	69.0
Medeni Durum	Bekar	17	23.9
	Evli	54	76.1
Eğitim	Lise	25	35,2
	Üniversite	46	64.8
Meslek	İnfaz Koruma Memuru	9	12,7
	Tekniker	2	2.8
	Memur	13	18,3
	Jandarma	2	2.8
	Tıp Doktoru	2	2.8
	Psikolog	2	2.8
	Öğretmen	4	5.6
	Emekli	5	7.0
	Aşçı	1	1.4
	Diş Hekimi	1	1.4
	Hemşire	1	1.4
	Muhasebeci	1	1.4
	İnşaat Mühendisi	1	1.4
	Mimar	1	1.4
	Esnaf	23	32.4
	Diyetisyen	1	1.4
	Gazeteci	2	2.8
Yaş	40 Yaş Altı	30	42.2
	40 Yaş Üstü	41	57.8
	Ortalama Yaş: 41		
İkamet Durumu	Yalvaç'ta Doğumuş Büyümüş	56	78.9
	Uzun Süredir Yalvaç'ta Yaşamış	15	21.1

5.2. Genel Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli Sonuçları

Yapılan içerik analizi sonucunda, 1060 kodlama ile 3 ana tema altında 24 alt tema ve 186 en alt tema olmak üzere toplamda 210 tema ortaya çıkmıştır (Tablo 3, 4 ve 5). Katılımcıların en çok Yalvaç'ın kültürel miras değerlerine yönelik bilgi verdikleri ve önem atfettikleri anlaşılmaktadır. Bilgi konusunda, önem sırasına göre ikinci sırada kültürel miras turizmi ve üçüncü sırada ise kültürel miras değerlerinin korunmasının ve sürdürülebilirliğinin geldiği görülmektedir. Bu bulgulardan, katılımcıların Yalvaç'ın kültürel miras değerlerini tanıma düzeylerinin, turizmini ve korunmasını-sürdürülebilirliğini açıklama düzeylerinden oldukça yüksek olduğu görülmektedir.

5.3. Kültürel Miras Değerlerine Yönelik Sonuçlar

Tablo 3, katılımcıların Yalvaç'ın kültürel mirasını 5 ana ve 96 alt tema altında topladığını ve bu başlıkların önem sırasına göre belirgin biçimde ayrıştığını göstermektedir: "Tarihi Eserler", "Mutfak Kültürü", "El Sanatları", "Folklorik Değerler" ve "Doğal Alanlar" (Şekil 2). Tarihi anıtların ilk sırada yer alması, katılımcıların Yalvaç'ın mirasını en çok somut ve gözle görülebilen mekânlar üzerinden tanıdığını; mutfak kültürü, el sanatları, folklorik değerler ve doğal alanların ise miras algısını gündelik yaşam pratikleri ve yerel deneyimler boyutuna genişlettiğini ortaya koymaktadır. Katılımcılar, "Tarihi Eserler" teması altında 25 kültürel varlıktan bahsetmişlerdir. Eserler incelendiğinde; arkeolojik alan, tapınak, camii, flora, ev, mezar, hamam, fabrika, köprü, kemer, fırın, müze, ada, önemli yollar, fosiller ve el sanatları gibi kategorilere ayrılmaktadır. Bu eserlerden en çok vurgulananlar ise önem sırasına göre "Pisidia Antiocheia Antik Kenti", "Devlethan Camii", "Men Tapınağı", "Tarihi Çınar Ağacı ve Çınaraltı Meydanı", "Su Kemerleri" ve "Tarihi Yalvaç Evleri ve Konakları" şeklindedir. Anıtsal miras içinde özellikle Pisidia Antiocheia gibi birkaç öne çıkan unsurun etrafında yoğunlaşma, katılımcıların zihninde

Yalvaç mirasının çekirdek birkaç simge üzerinden örgütlendiğini ve diğer miras unsurlarının da çoğunlukla bu çekirdeğin etrafında anlam kazandığını düşündürmektedir.

Mutfak Kültürü teması, 27 gastronomik değerden oluşmaktadır. Bu değerler; ekmek, tatlı, süt ürünü, çorba, baklagiller ve şerbet gibi birçok kategoriye ayrılmaktadır. Katılımcıların en çok işaret ettiği lezzetler ise önem sırasına göre "Hamursuz Ekmek", "Keşkek Yemeği", "Kesmik Baklavası", "Güllaç", "Camız Kaymağı ve Yoğurdu" ve "Su Böreği" olmuştur. Mutfak Kültürü teması, katılımcıların Yalvaç'ın gastronomisini tek bir cazibe merkezi olarak değil, çeşitli miras portföyü olarak algıladıklarını göstermektedir. Yerle mutfak kimliğinin, ziyaretçi deneyimi tasarımında pratik giriş noktaları olarak da kullanılabilecek, yaygın olarak paylaşılan ve kolayca tanınabilir birkaç ikonik lezzet üzerinde kurulu olduğunu göstermektedir.

El Sanatları teması, 15 kültürel değeri vurgulamaktadır. Katılımcıların hafızasında en çok yer edinen değerler ise önem sırasına göre "Dericilik", "Keçecilik", "Halı Dokumacılığı", "Semercilik" ve "Demircilik" gelmektedir. Bu dağılım, katılımcıların Yalvaç'ın el sanatları mirasını öncelikle geleneksel üretim ve kırsal yaşamda kök salmış, faydacı, zanaat temelli geçim kaynaklarıyla ilişkilendirdiklerini göstermektedir. Katılımcılar, Folklorik Değerler teması altında 25 kültürel değeri ön plana çıkarmışlardır. Katılımcıların en çok üzerinde durdukları değerler ise "Hıdırelez", ve "Yörük Kıyafetleri"dir. Doğal Alanlar teması altında ise 4 değer yer almaktadır. Bu değerlerden katılımcıların en çok üzerinde durdukları ise "Hoyran Gölü"dür. Bu örüntü, folklorik mirasın esas olarak sembolik mevsimsel ritüeller ve görünür kimlik belirleyicileri aracılığıyla hatırlandığını, doğal mirasın ise daha dar bir şekilde temsil edildiğini göstermektedir.

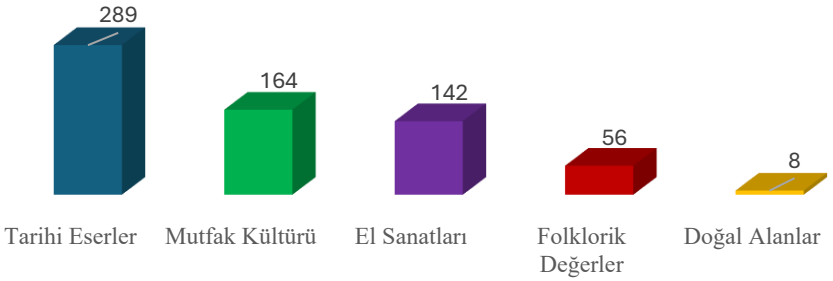
Tablo 3. Yerel Halkın Yalvaç'ın Kültürel Miras Değerlerine Yönelik Görüşleri

Sıra	Tema	KS+
A	YALVAÇ'IN KÜLTÜREL MİRAS DEĞERLERİ	659
A.1.	Tarihi Eserler	289
A.1.1.	Pisidia Antiocheia Antik Kenti***	63***
A.1.2.	Devlethan Camii**	46***
A.1.3.	Men Tapınağı**	41**
A.1.4.	Tarihi Çınar Ağacı ve Çınaraltı Meydanı**	30**
A.1.5.	Su Kemerleri**	24**
A.1.6.	Tarihi Yalvaç Evleri ve Konakları*	20*
A.1.7.	Kaya Mezarları*	13*
A.1.8.	Höyüklü Köprüsü*	13*
A.1.9.	Hamidiye (Yeni) Camii*	13*
A.1.10.	Osmanlı Hamamı*	5*
A.1.11.	Tarihi Deri Fabrikası Binası*	4*
A.1.12.	Kemer Köprüsü*	2*
A.1.13.	Yerel Fırınlar*	2*
A.1.14.	Su Çıktığı*	2*
A.1.15.	Deliktaş Y.Oğlu Timurhan Camii*	1*
A.1.16.	Kaşyukarı Camii*	1*
A.1.17.	Leblebiciler Camii*	1*
A.1.18.	Yalvaç Müzesi*	1*
A.1.19.	Limenia Adası*	1*
A.1.20.	St. Paul Yolu*	1*
A.1.21.	At Arabaları*	1*
A.1.22.	Kiremit Fabrika Bacaları*	1*
A.1.23.	Abacılar Camii*	1*
A.1.24.	Dinazor Fosilleri*	1*
A.1.25.	El İşlemeleri*	1*
A.2.	Mutfak Kültürü	164
A.2.1.	Hamursuz Ekmek (Yalvaç Hamursuzu, Coğrafi İşaretli Ürün) **	33***
A.2.2.	Keşkek Yemeği**	30***

A.2.3.	Kesmik Baklavası*	17**
A.2.4.	Güllaç*	16**
A.2.5.	Camız Kaymağı ve Yoğurdu*	14**
A.2.6.	Su Böreği*	13**
A.2.7.	Kış Çorbası (Bulamaç)*	8*
A.2.8.	Düğün Yemek Geleneği*	5*
A.2.9.	Aşure Günü*	4*
A.2.10.	Kaymaklı Kadayıf*	3*
A.2.11.	Borani*	3*
A.2.12.	Peynir Baklavası*	2*
A.2.13.	Keşkek Töreni*	2*
A.2.14.	Diş Göllesi*	1*
A.2.15.	Mahalle Fırın Ekmeği*	1*
A.2.16.	Kışın Komşularla Pişmaniye Yapımı*	1*
A.2.17.	Davet Yemekleri*	1*
A.2.18.	Taş Fırınlar*	1*
A.2.19.	Pişi*	1*
A.2.20.	Loğusa şerbeti*	1*
A.2.21.	Loğusa peltesi*	1*
A.2.22.	Loğusa çorbası*	1*
A.2.23.	Yöresel Ev Yemekleri*	1*
A.2.24.	Tarhana Çorbası*	1*
A.2.25.	Nohut Yahni*	1*
A.2.26.	Yöresel Düğün Yemekleri (Yahni)*	1*
A.2.27.	Yoğurt Çorbası*	1*
A.3.	El Sanatları	142
A.3.1.	Dericilik**	44***
A.3.2.	Keçecilik**	25**
A.3.3.	Halı Dokumacılığı*	16**
A.3.4.	Semercilik*	16**
A.3.5.	Demircilik*	12*
A.3.6.	Pamuk Çırçır Topu*	7*
A.3.7.	Kalaycılık*	6*
A.3.8.	Nalbantlık*	5*
A.3.9.	Ayakkabı Tamirciliği*	3*
A.3.10.	Yorgancılık (Yüncülük)*	2*
A.3.11.	Saraçlık*	2*
A.3.12.	Bakırcılık*	1*
A.3.13.	El Baltaları*	1*
A.3.14.	Yöresel El Sanatları*	1*
A.3.15.	Minyatür Araç*	1*
A.4.	Folklorik Değerler	56
A.4.1.	Hıdırellez*	9***
A.4.2.	Yörük Kıyafetleri*	7**
A.4.3.	Psidia Şenlikleri*	4**
A.4.4.	Yalvaç Şivesi*	4**
A.4.5.	Yalvaç Halk Oyunları*	3*
A.4.6.	Pazar Duası*	3*
A.4.7.	Yalvaç Düğün Eğlenceleri*	3*
A.4.8.	Köy Odaları Sohbetleri*	3*
A.4.9.	Yalvaç Türküleri*	2*
A.4.10.	Faytonculuk*	2*
A.4.11.	Ozan Geleneği*	2*

A.4.12.	Diş Göllesi*	1*
A.4.13.	Yörük Yaşam Gelenekleri*	1*
A.4.14.	Lakaplar*	1*
A.4.15.	Nevruz*	1*
A.4.16.	Çınaraltı Kültürü*	1*
A.4.17.	Alevi-Bektaşi Ritüeli Semah*	1*
A.4.18.	Gelinlerin Kaynana Evini Temizliği (Bayramlarda)*	1*
A.4.19.	Yağmur Duaları*	1*
A.4.20.	Asker Gecesi*	1*
A.4.21.	Köstek Kesmek (Çocuk)*	1*
A.4.22.	Cenaze Sonrası Yedisi*	1*
A.4.23.	Kırkı Çıkma Geleneği (Çocuk)*	1*
A.4.24.	Elli İkisini ve Yılını Yapmak*	1*
A.4.25.	Haftalık Aile Büyükleri Ziyaretleri*	1*
A.5.	Doğal Alanlar	8
A.5.1.	Hoyran Gölü*	4***
A.5.2.	Ayı İni Mağarası*	2**
A.5.3.	Şahin Tepesi*	1*
A.5.4.	Tasevi Plaji*	1*

+KS = Kodlama Sayısı, ***Birinci Derecede En Çok Üzerinde Durulan/Baskın Olan Tema, **İkinci Derecede En Çok Üzerinde Durulan/Baskın Olan Tema, *Üçüncü Derecede En Çok Üzerinde Durulan/Baskın Olan Tema

Şekil 2. Yalvaç'ın Kültürel Miras Değerlerine Yönelik Katılımcıların Vurgu Düzeyleri (Kodlama Yoğunluğu)

5.4. Kültürel Miras Değerlerinin Korunmasına ve Sürdürülebilirliğine Yönelik Sonuçlar

Tablo 4'te katılımcıların Yalvaç'ın kültürel miras değerlerinin korunması ve sürdürülebilirliğine yönelik görüşleri yer almaktadır (5 alt ve 36 en alt tema). Katılımcıların bu konuyla ilgili önem sırasına göre üzerinde durdukları temalar şu şekildedir: "Koruma ve Sürdürülebilirlik Yönetiminin Güçlendirilmesi", "Yerel Zanaatkarlığın Yaşatılması", "Kamusal İş Birliğinin ve Dayanışmanın Güçlendirilmesi", "Kültürel Mirasın Fiziksel ve Dijital Yaşatılması" ve "Bilimsel Desteğin Artırılmasıdır". Genel olarak, bu öncelik sırası, katılımcıların mirasın sürdürülebilirliğini, öncelikle güçlü, koordineli yönetim ve topluluk temelli yönetim yoluyla güvence altına alınması gereken bir şey olarak gördüklerini, dijital/fiziksel belgeleme ve bilimsel girdilerin ise esas olarak ana itici güçlerden ziyade destekleyici araçlar olarak hizmet ettiğini göstermektedir.

Şekil 3'te gösterildiği üzere katılımcıların bu konuda en çok vurguladıkları tema, "Koruma ve Sürdürülebilirlik Yönetiminin Güçlendirilmesidir". Kendi kategorisinde en çok vurgulanan alt temalar ise "Daha Yoğun ve Etkili Sürdürülebilirlik Stratejilerinin Üretilmesi ve Uygulanması (Koruma ve Sürdürülebilirlik Yönetiminin Geliştirilmesi", "Yerel Zanaatkarlığın Sürdürülebilmesi İçin Eğitim Kurumlarının Teşvik Edilmesi (Yerel Zanaatkarların Yaşatılması)", "Belediyenin Önderliğinde İş Birliklerinin Artması (Kamusal İş Birliğinin ve Dayanışmanın Güçlendirilmesi)", "Kültürel Varlıkların Yatırımlar ile Korunması (Kültürel Mirasın Fiziksel ve Dijital Yaşatılması) ve "Akademisyenler

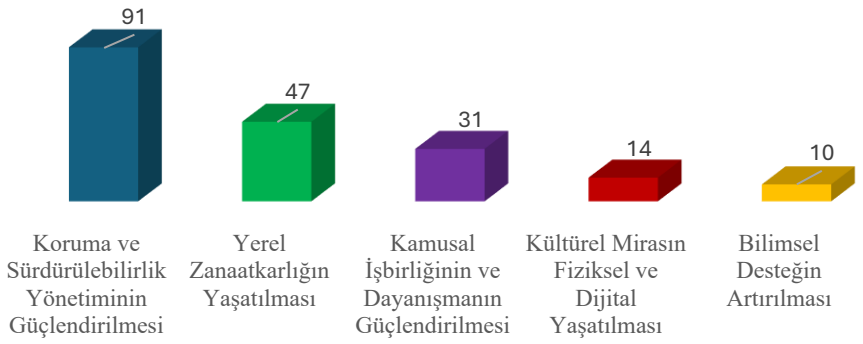
Tarafından Kültürel Miras Değerlerinin Korunmasına Dair Stratejiler Geliştirmesi (Bilimsel Desteğin Artırılması). Bir bütün olarak ele alındığında, katılımcıların mirasın korunması ve sürdürülebilirlik gibi genel konuları öncelikle operasyonel bir bakış açısıyla yorumladıklarını göstermektedir. Katılımcılar, eğitim odaklı zanaat aktarımı, belediye öncülüğünde koordinasyon, yatırım temelli koruma (dijital/fiziksel koruma dahil) ve akademik bilgilere dayalı rehberlik ile desteklenen, daha güçlü yönetim ve uygulanabilir sürdürülebilirlik stratejileriyle görünür bir ilerleme kaydedilmesini öne sürmektedirler.

Tablo 4. Yalvaç'ın Kültürel Miras Değerlerinin Korunmasına ve Sürdürülebilirliğine Yönelik Katılımcıların Görüşleri

Sıra	**Tema**	**KS+**
B	YALVAÇ'IN KÜLTÜREL MİRASININ KORUNMASI VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ	193
B.1.	Koruma ve Sürdürülebilirlik Yönetiminin Güçlendirilmesi	91***
B.1.1.	Daha Yoğun ve Etkili Sürdürülebilirlik Stratejilerinin Üretilmesi ve Uygulanması**	30***
B.1.2.	Koruma ve Sürdürülebilirlik ile İlgili Sosyal Medyada Nitelikli Bilgilendirmenin Yapılması**	27***
B.1.3.	Koruma ve Sürdürülebilirlik ile İlgili Kuşaklar Arası Etkileşimle Eğitimlerin Verilmesi*	14**
B.1.4.	Pisidia Antik Kenti Gibi Halı Hazırda Olan Değerlerin Turizm Açısından Güçlendirilmesi*	8*
B.1.5.	Etkili Bir Yönetim Anlayışı ile Aslını Koruyarak Kültürel Miras Değerlerinden Gelir Elde Edilmesi*	6*
B.1.6.	Sürdürülebilir Kültürel Miras Yönetimini Sisteminin Oluşturulması*	2*
B.1.7.	Kültürel Değerlerin Kullanımına Yönelik Denetimlerin Sıklaştırılması*	2*
B.1.8.	Kültürel Değerlerin Korunmasına Yönelik Özel Materyallerin (levha, broşür vb.) Hazırlanması*	1*
B.1.9.	Kültürel Miras Değerleri ile Toplum ve Çevre Uyumunun Sağlanması*	1*
B.2.	Yerel Zanaatkarlığın Yaşatılması	47**
B.2.1.	Yerel Zanaatkarlığın Sürdürülebilmesi İçin Eğitim Kurumlarının Teşvik Edilmesi*	23***
B.2.2.	Gençlerin Yerel Zanaat Öğrenmelerinin ve Ustalaşmalarının Teşvik Edilmesi*	18**
B.2.3.	Mevcut Zanaat Ustalarının Maddi ve Manevi Desteklenmesi*	3*
B.2.4.	Mahalle Fırınlarının Tekrar Açılarak Yerel Zanaatın Devam Ettirilmesi*	3*
B.3.	Kamusal İşbirliğinin ve Dayanışmanın Güçlendirilmesi	31**
B.3.1.	Belediyenin Önderliğinde İş Birliklerinin Artması*	7***
B.3.2.	Belediye ve Kültür ve Turizm Bakanlığı Arasında İş Birliğinin Güçlendirilmesi*	5***
B.3.3.	Belediyenin Öncülüğünde Kamu Ortaklığıyla Kültürel Festivallerin Düzenlenmesi*	5***
B.3.4.	Yerel Halk ve Yerel Yönetimler Arasında İş Birliğinin Güçlendirilmesi*	3**
B.3.5.	Tüm Paydaşların Katılımı ile Gelenek ve Göreneklerin Sosyal Programlarla Yaşatılması*	3**
B.3.6.	Kamu Kurumları İş Birliği ile Seyahat Acenteleri ve Tur Operatörlerinin Ağırlanması*	3**
B.3.7.	Tüm Paydaşların Katılımıyla Gerçekleşen Kültürel Faaliyetlere Ziyaretçilerin Katılımının Teşvik Edilmesi*	2*
B.3.8.	Belediye, STK'lar ve Yerel Halk Arasında İş Birliğinin Güçlendirilmesi*	1*
B.3.9.	Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Millî Eğitim Bakanlığı Arasında İş Birliğinin Güçlendirilmesi*	1*
B.3.10.	Yerel Yönetimin İş Birliğinde Halkın Kültürel Eserlere Ulaşımının Kolaylaştırılması*	1*
B.4.	Kültürel Mirasın Fiziksel ve Dijital Yaşatılması	14*
B.4.1.	Kültürel Varlıkların Yatırımlar ile Korunması*	5***
B.4.2.	Kültürel Varlıkların Kayıt Altına Alınması*	4***

B.4.2.1.	Süreli Yayınlarla Kültürel Varlıkların Aktarımı*	1*
B.4.2.2.	Yaşlı Vatandaşların Anılarının Soyut Kültürel Miras Olarak Kayıt Altına Alınması*	1*
B.4.2.3.	Kültürel Varlıkların Aslına Uygun Olarak Dijital Ortama Aktarılması*	1*
B.4.2.4.	Kültürel Varlıkların Aslına Uygun Olarak Envanterinin Çıkarılması*	1*
B.4.3.	Somut Kültürel Varlıkların Aslına Uygun Olarak Restorasyonunun Yapılması*	3*
B.4.4.	Kültürel Miras Tahribatına Ağır Cezaların Uygulanması*	1*
B.4.5.	Definecilerin Önüne Geçilmesi*	1*
B.5.	Bilimsel Desteğin Artırılması	10*
B.5.1.	Akademisyenler Tarafından Kültürel Miras Değerlerinin Korunmasına Dair Stratejiler Geliştirmesi*	7***
B.5.2.	Kültürel Miras Araştırmacılarının Desteklenmesi*	1*
B.5.3.	Kültürel Mirasın Korunmasına Yönelik Çalıştayların ve Konferansların Düzenlenmesi*	1*
B.5.4.	Unutulmuş Kültürel Miras Değerlerinin Tespiti İçin Akademisyenlerin Teşvik Edilmesi*	1*

+KS = Kodlama Sayısı, ***Birinci Derecede En Çok Üzerinde Durulan/Baskın Olan Tema, **İkinci Derecede En Çok Üzerinde Durulan/Baskın Olan Tema, *Üçüncü Derecede En Çok Üzerinde Durulan/Baskın Olan Tema

Şekil 3. Yalvaç'ın Kültürel Miras Değerlerinin Korunmasına ve Sürdürülebilirliğine Yönelik Katılımcıların Vurgu Düzeyleri (Kodlama Yoğunluğu)

5.5. Kültürel Miras Turizmine Yönelik Sonuçlar

Tablo 5'te yerel halkın Yalvaç'ın kültürel miras turizmine yönelik görüşleri yer almaktadır (14 alt ve 54 en alt tema). Tabloya göre katılımcıların üzerinde durdukları temalar önem sırasına göre "Yalvaç'ın Kültürel Miras Turizminin Mevcut Durumu" ve "Yalvaç'ın Kültürel Miras Turizminin Gelişimini Hızlandırılması" şeklindedir. Bu sıralama, büyük ölçüde pragmatik bir tutumu belirtmektedir. Katılımcılar, kültürel miras turizmini öncelikle şu anda bulunduğumuz nokta olarak çerçevelemekte ve daha sonra destinasyonu ileriye taşıyabilecek somut araçlar olarak ele almaktadırlar.

Katılımcılar, Yalvaç'ın kültürel miras turizminin en zayıf yönlerini, "Tanıtım ve Bilinçlendirme Yetersizliği", "Stratejik Planlama Eksikliği", "Altyapı ve Üstyapı Yetersizliği" ve "Deneyim, Ürün ve Gelir Üretme Eksikliği" şeklinde belirtmişlerdir. Şekil 4'teki verilere göre ise Tanıtım ve Bilinçlendirme Yetersizliği" teması, katılımcıların en çok vurguladıkları tema olmuştur. Tabloya göre kendi kategorisinde en çok önceliklendirilen alt temalar ise şu şekildedir: "Kültürel Miras Turizmine Yönelik Nitelikli Tanıtımın Yetersizliği (Tanıtım ve Bilinçlendirme Yetersizliği)", "Kültürel Miras Turizmi Planlamasına Yeterli Değerin Verilmemesi (Stratejik Planlama Eksikliği)", "Kültürel Miras Turizmine Yönelik Alt Yapının Yetersizliği (Altyapı ve Üstyapı Yetersizliği)", "Kültürel Varlıkları Ziyaretlerinden Gelir Elde Edilmemesi (Deneyim, Ürün ve Gelir Üretme Eksikliği)". Katılımcılar, Yalvaç'ın kültürel miras turizminin en güçlü yönlerinden vurguladıkları tema, "İlçenin Kültürel Miras Turizmi İçin Yeterli Kültürel Varlıklara Sahip Olmasıdır" (Şekil 5). Genel olarak, bu bulgular açık bir potansiyel-performans uçurumuna işaret etmektedir. Katılımcılar, Yalvaç'ı kültürel varlıklar açısından zengin bir yer olarak

algılamakta, ancak zayıf görünürlük, sınırlı stratejik koordinasyon ve bu varlıkların sürdürülebilir talep ve yerel ekonomik getiriye dönüştürülmesini engelleyen yetersiz ziyaretçi deneyimleri nedeniyle kısıtlı olduğunu düşünmektedir.

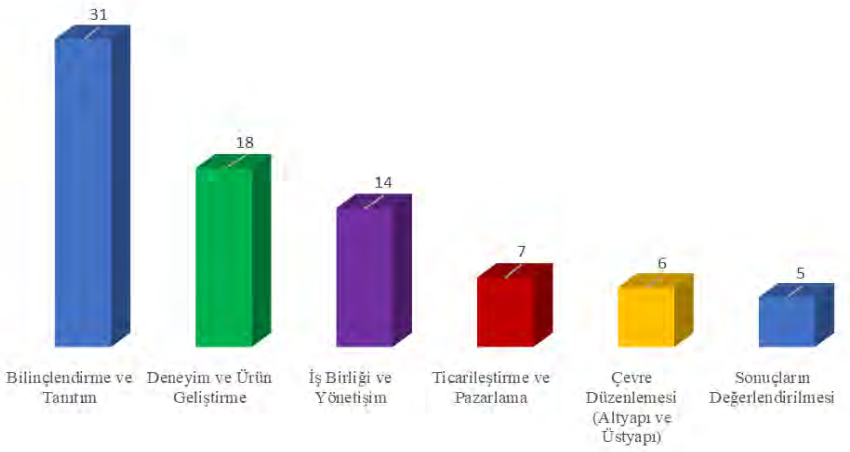
Diğer bir açıdan, Tablo 5'e göre katılımcılar, Yalvaç'ın kültürel miras turizminin gelişimini hızlandıracak şu temaları ileri sürmüşlerdir: "Bilinçlendirme ve Tanıtım", "Deneyim ve Ürün Geliştirme", "İş Birliği ve Yönetişim", "Ticarileştirme ve Pazarlama", "Çevre Düzenlemesi" ve "Sonuçların Değerlendirilmesi". Katılımcıların anlatılarından en fazla öne çıkan tema, "Bilinçlendirme ve Tanıtım"dır (Şekil 6). Bu temaların altında vurgu düzeyi en yüksek olan en alt temalar ise şu şekilde sıralanabilir: "Kültürel Miras Turizminin Geliştirilmesi İçin Nitelikli Tanıtımların Yapılması (Bilinçlendirme ve Tanıtım)", "Kültürel Miras Turizmi İçin İnanç Değerlerinin Öncelikli Olması (Deneyim ve Ürün geliştirme)", "Kültürel Miras Turizminin Tüm Paydaşların İşbirliğinde Sürdürülebilmesi (İş Birliği ve Yönetişim)", "Turistlerin Uzun Süreli Kültürel Miras Turizmine Katılmalarının Teşvik Edilmesi (Ticarileştirme ve Pazarlama)" ve "Kültürel Miras Turizmine Uygun Altyapı ve Üstyapının Güçlendirilmesi (Çevre Düzenlemesi)". Toplu olarak, bu öneriler katılımcıların görünürlük öncelikli bir geliştirme mantığını önceliklendirmesini vurgulamaktadır. Yalvaç daha iyi tanındığında talep ve ivmenin de artacağı varsayımıyla aynı zamanda tanıtımın, farkındalığı daha uzun konaklamalara ve tekrarlanabilir ekonomik değere dönüştürmek için deneyim tasarımı, paydaş koordinasyonu ve destekleyici altyapı ile birleştirilmesi gerektiğini de belirtmektedir.

Tablo 5. Yerel Halkın Yalvaç'ın Kültürel Miras Turizmine Yönelik Görüşleri

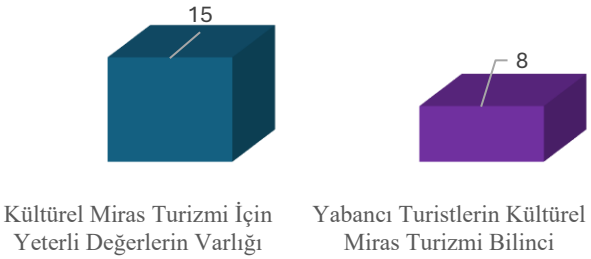
Sıra	Tema	KS+
C	YALVAÇ'TA KÜLTÜREL MİRAS TURİZMİ	207
C.1.	Yalvaç'ın Kültürel Miras Turizminin Mevcut Durumu	126***
C.1.1.	Yalvaç'ın Kültürel Miras Turizminin En Zayıf Yönleri	103***
C.1.1.1.	Tanıtım ve Bilinçlendirme Yetersizliği	44***
C.1.1.1.1.	Kültürel Miras Turizmine Yönelik Nitelikli Tanıtımın Yetersizliği**	29***
C.1.1.1.2.	Yerel Halkın Kültürel Miras Turizmi Hakkındaki Bilgisizliği*	8**
C.1.1.1.3.	İlçenin Kültürel Miras Turizmi Hakkında Bilgi/Kaynak Yetersizliği*	6**
C.1.1.1.4.	Seyahat İşletmelerinin Kültürel Miras Turizmi Konusundaki Bilgi Yetersizliği*	1*
C.1.1.2.	Stratejik Planlama Eksikliği	31**
C.1.1.2.1.	Kültürel Miras Turizmi Planlamasına Yeterli Değerin Verilmemesi*	11***
C.1.1.2.2.	İlçenin Kültürel Miras Turizmi İçin Yetersizliği*	10***
C.1.1.2.3.	Yerel Yönetimin Kültürel Miras Turizmi Konusundaki Planlama Faaliyetleri Eksikliği*	4**
C.1.1.2.4.	Kültürel Miras Turizmi İçin Sadece İnanç Değerlerinin Ön Planda Olması*	2*
C.1.1.2.5.	Kültürel Varlıkların Kültürel Miras Turizmine Kazandırılması Planlarının Olmayışı*	2*
C.1.1.2.6.	Kültürel Miras Turizmi İçin Arz ve Talep Uyumsuzluğunun Varlığı*	1*
C.1.1.2.7.	Kültürel Miras Turizmi Planlama ve Yürütme Kurulunun Bulunmayışı*	1*
C.1.1.3.	Altyapı ve Üstyapı Yetersizliği	20**
C.1.1.3.1.	Kültürel Miras Turizmine Yönelik Alt Yapının Yetersizliği*	11***
C.1.1.3.2.	Kültürel Miras Turizmine Uygun Konaklama Olanaklarının Azlığı*	8**
C.1.1.3.3.	Çarpık Kentleşmenin Kültürel Miras Turizmine Zarar Vermesi*	1*
C.1.1.4.	Deneyim, Ürün ve Gelir Üretme Eksikliği	8*
C.1.1.4.1.	Kültürel Varlıkları Ziyaretlerinden Gelir Elde Edilmemesi*	3***
C.1.1.4.2.	Kültürel Miras Turizmi İçin El Sanatlarına Erişim Güçlüğü*	2**
C.1.1.4.3.	Ziyaretleri Destekleyici Faaliyetlerin Yapılmaması*	2**
C.1.1.4.4.	Az Sayıda Kültürel Varlığın Turizme Kazandırılmış Olması*	1*
C.1.2.	Yalvaç'ın Kültürel Miras Turizminin En Güçlü Yönleri	23*
C.1.2.1.	İlçenin Kültürel Miras Turizmi İçin Yeterli Kültürel Varlıklara Sahip Olması*	15***
C.1.2.1.1.	Hristiyanlığın Kültürel Miras Turizmi İçin Önemli Bir Kaynak Olması*	10*
C.1.2.2.	Yabancı Turistlerin İlçenin Kültürel Miras Turizmi Konusundaki Bilinci*	8*
C.2.	Yalvaç'ın Kültürel Miras Turizmi Gelişiminin Hızlandırılması	81**

C.2.1.	Bilinçlendirme ve Tanıtım	31***
C.2.1.1.	Kültürel Miras Turizminin Geliştirilmesi İçin Nitelikli Tanıtımların Yapılması*	17***
C.2.1.2.	Yerel Halkın Kültürel Miras Turizmi Konusunda Daha Fazla Bilinçlendirilmesi*	8**
C.2.1.3.	Tanıtımlarda Kültürel Miras Değerlerinin Turist İçin Öneminin Vurgulanması*	2*
C.2.1.4.	Kültürel Miras Turizmi Koridorunun ve Rotalarının Tanıtılması*	2*
C.2.1.5.	Kültürel Miras Turizmi İçin Tanıtıcı Kültür Festivallerinin Yapılması*	1*
C.2.1.6.	Kültürel Miras Turizmi Tanıtımı İçin Bilimsel Araştırmaların Desteklenmesi*	1*
C.2.2.	Deneyim ve Ürün Geliştirme	18**
C.2.2.1.	Kültürel Miras Turizmi İçin İnanç Değerlerinin Öncelikli Olması*	5***
C.2.2.2.	Aslının Korunarak Kültürel Varlıkların Deneyimsel Turizme Açılması*	2**
C.2.2.3.	Kültürel Miras Turizmi İçin Yerel Mutfağın Öncelikli Olması*	2**
C.2.2.4.	Kültürel Miras Turizmi İçin El Sanatlarının Öncelikli Olması*	1*
C.2.2.5.	Kültürel Miras Turizmi İçin Tarihi Eserlerin Öncelikli Olması*	1*
C.2.2.6.	Kültürel Varlıkların Sırayla, Korunarak ve Denetlenerek Turizme Kazandırılması*	1*
C.2.2.7.	Kültürel Miras Turizmine Yönelik Çeşitli Faaliyetlerin Yapılması*	1*
C.2.2.8.	Kültürel Miras Turizmi İçin Basit ve Kısa Vadeli Projelerin Geliştirilmesi*	1*
C.2.2.9.	Kültürel Miras Turizmi İçin El Sanatları Atölyelerinin Oluşturulması*	1*
C.2.2.10.	Kültürel Miras Turizmi İçin Bölgesel Turist Rehberliğinin Teşvik Edilmesi*	1*
C.2.2.11.	Kültürel Varlıklar Odaklı Konaklama İşletmelerinin Teşvik Edilmesi*	1*
C.2.2.12.	Aslını Bozmadan Yalvaç Evlerinin Kültürel Miras Turizmi İçin Kullanımının Teşvik Edilmesi*	1*
C.2.3.	İş Birliği ve Yönetişim	14**
C.2.3.1.	Kültürel Miras Turizminin Tüm Paydaşların İşbirliğinde Sürdürülebilmesi*	5***
C.2.3.2.	Kültürel Miras Turizminin Tüm Paydaşların İşbirliğinde Planlanması*	4**
C.2.3.3.	Belediyenin Öncülüğünde Kültürel Miras Turizminin Geliştirilmesi*	3**
C.2.3.4.	Bölgenin Tüm Dinamiklerinin Kültürel Miras Turizmi İçin Kullanılması*	1*
C.2.3.5.	Kültürel Miras Turizmi İçin Tüm Yerel Yönetimin Desteğinin Artırılması*	1*
C.2.4.	Ticarileştirme ve Pazarlama	7*
C.2.4.1.	Turistlerin Uzun Süreli Kültürel Miras Turizmine Katılmalarının Teşvik Edilmesi*	2***
C.2.4.2.	Kültürel Miras Turizmi İçin Kültürel Değerlerin Hediyelik Eşyaya Dönüştürülmesi*	1*
C.2.4.3.	Kültürel Varlıkların Turistin İlgisini Çekecek Hale Getirilmesi*	1*
C.2.4.4.	Kültürel Miras Turizmi İçin Yerel Restoranların Teşvik Edilmesi*	1*
C.2.4.5.	Kültürel Miras Turizminin Yerel Ekonomiyi Kalkındıracak Hamlelerin Yapılması*	1*
C.2.4.6.	Kültürel Miras Turizmi Odaklı Turizm Yatırımlarının Artırılması*	1*
C.2.5.	Çevre Düzenlemesi (Altyapı ve Üstyapı)	6*
C.2.5.1.	Kültürel Miras Turizmine Uygun Altyapı ve Üstyapının Güçlendirilmesi*	5***
C.2.5.2.	Kültürel Varlıkların Sosyal Tesislerle Güçlendirilmesi*	1*
C.2.6.	Sonuçların Değerlendirilmesi	5*
C.2.6.1.	Kültürel Miras Turizminin Yerel Halk İçin Sonuçların Değerlendirilmesi*	4***
C.S.6.2.	Kültürel Miras Turizminin Bölgeye Katkısının Analiz Edilmesi*	1*

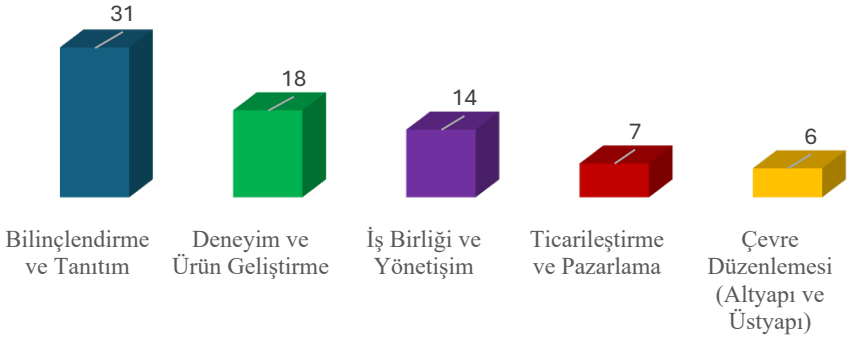
+KS = Kodlama Sayısı, ***Birinci Derecede En Çok Üzerinde Durulan/Baskın Olan Tema, **İkinci Derecede En Çok Üzerinde Durulan/Baskın Olan Tema, *Üçüncü Derecede En Çok Üzerinde Durulan/Baskın Olan Tema

Şekil 4. Yalvaç'ın Kültürel Miras Turizminin En Zayıf Yönlerine Yönelik Katılımcıların Vurgu Düzeyleri (Kodlama Yoğunluğu)

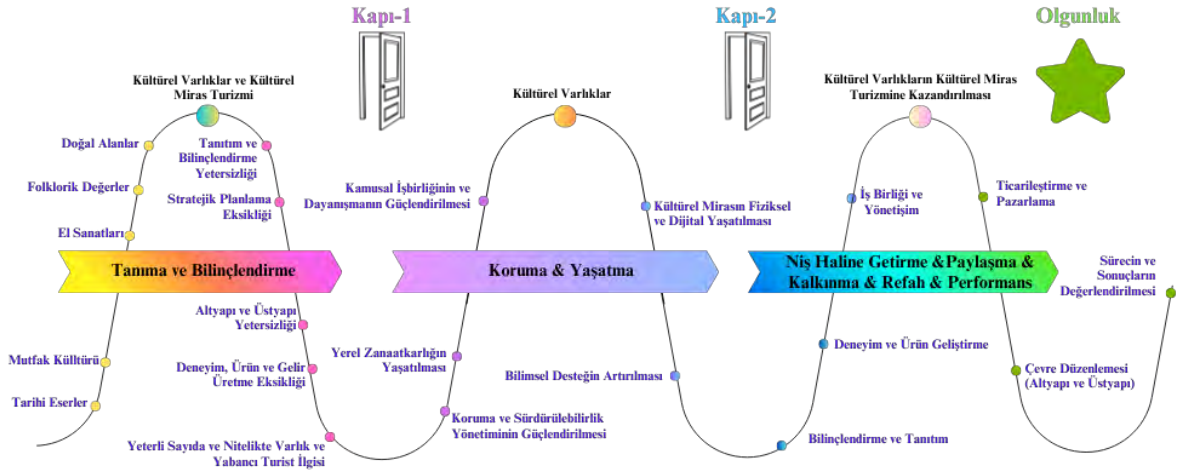
Şekil 5. Yerel Halkın Yalvaç'ın Kültürel Miras Turizminin En Güçlü Yönlerine Yönelik Katılımcıların Vurgu Düzeyleri (Kodlama Yoğunluğu)

Şekil 6. Yerel Halkın Yalvaç'ın Kültürel Miras Turizminin Gelişiminin Hızlandırılmasına Yönelik Katılımcıların Vurgu Düzeyleri (Kodlama Yoğunluğu)

5.6. Teorik Planlama Modelinin Oluşturulması (Seçici Kodlamalar)

Şekil 7'de görüleceği üzere içerik analizi sonucunda oluşan temalar, brileştirilerek dokuz aşamalı bir planlama modeli oluşturulmuştur. Şekil 8'de ise bu aşamaların her biri tanımlanmıştır.

Şekil 7. Modelin Aşamalarının Belirlenmesi (Temaların Birleştirilmesi)

Bazı temalar, kategorik hale getirilirken, ilgili sorunun altında değil de daha geniş bir perspektifle bakıldığında yerinin değiştirilmesi gerektiğine karar verilmiştir. Örneğin, katılımcılar üçüncü soruya kültürel miras turizmi ile ilgili "Stratejik Planlama Eksikliği" temasını vurgulamıştır. Ancak model oluşturulurken bu tema, ilçedeki kültürel miras turizminin mevcut durumu (zayıf ve güçlü yönleri) ile ilgili olduğundan "Tanıma ve Bilinçlendirme" kategorisi altına alınmıştır. Böylece çıkarımsal bir yöntemle, daha stratejik bir planlama modeli elde edilmiştir.

Kapı-1, "Tanıma ve Bilinçlendirme" aşamasından sonraki karar noktasıdır. Topluluk ve kilit aktörler değerleri anladıktan ve temel desteği oluşturduktan sonra, süreç "Koruma ve Yaşatma" aşamasına geçer. Kapı-2, "Koruma ve Yaşatma" aşamasından sonraki karar noktasıdır. Temel değerler güvence altına alındığında, süreç "Niş Haline Getirme, Paylaşım, Kalkınma ve Refah" aşamasına geçer. Olgunluk, yaklaşımın rutin hale geldiği aşamayı ifade etmektedir. Bu süreçte ise eylemler sürdürülür, "Performans" izlenir ve sürekli iyileştirmeler yapılır.

Modelin ilk adımı olan "Tanıma" boyutu, destinasyonun kültürel miras değerlerinin fiziki, bilişsel, sosyal ve duygusal tüm özellikleriyle tanınmasını ve kültürel miras turizmine yönelik mevcut durumunun şeffaf bir şekilde ortaya konulmasını içermektedir. Katılımcıların görüşlerine göre bu boyutun amacı, mevcut kültürel dokuyu derinlemesine anlamak ve kültürel miras turizminin mevcut yapısal ve fonksiyonel özelliklerini ortaya koymaktır. Bu boyut, herhangi bir eylem içermediği için sadece bir profil veya yol haritası belirlemeye odaklıdır. Tüm bilgilerin yer aldığı bir liste veya dijital bir kayıt örnek verilebilir.

Modelin ikinci boyutu, "Bilinçlendirmedir". Bilinçlendirme, destinasyonun tanımlanan kültürel miras değerlerine, bu değerlerin korunmasına, sürdürülebilirliğine, turizme kazandırılması sürecine ve bu sürecin özellikle yerel halka ve bölgeye nasıl yansıyacağına dair detaylı bilginin tüm yerel paydaşlarla (ağırlıklı olarak yerel halkla) paylaşımını ifade etmektedir. Bilinçlendirmenin amacı, destinasyonun kültürel miras turizmine yönelik tüm süreçleriyle ilgili paydaşları aydınlatmak ve ortak bir hedef doğrultusunda her paydaşın sorumluluklarına ve kazanımlarına yönelik farkındalık oluşturarak eyleme (sürecin aktif edilmesine) hazırlamaktır. Bu boyut ağırlıklı olarak eylem içeren bir boyuttur. Bunlardan bilinçlendirme eğitim programları, yazılı, görsel ve sesli bilinçlendirme materyallerinin kullanılması, sosyal medyanın aktif kullanılması ve paydaş buluşmaları gibi sosyal faaliyetler örnek verilebilir.

Şekil 8. Yalvaç'ın Kültürel Miras Turizmine Yönelik Sürdürülebilir Ön Planlama Modeli Önerisi

Modelin üçüncü boyutu, "Korumadır". Koruma, destinasyonun kimliğini açıklayan, yerel kültürünün özünü oluşturan ve yerel halk tarafından özümsenen kültürel miras değerlerinin stratejik bir planlama (plan, politika, yasalar, kurallar vb.), sakin şehir ölçütlerine ve yapısına uygun muhafaza edilmesini ifade etmektedir. Korumanın amacı, destinasyonun yerel halkının toplumsal kimliğine (değerler zincirine) bağını güçlendirecek ve bu doğrultudaki yaşam tarzını diğer nesillere aktarımını sağlayacak kültürel değerleri, kendi doğasında (yaşam alanında) ve sakin şehrin kuralları çerçevesinde muhafaza edilerek ulaşılabilir ve gözlenebilir tutmaktır. Bu boyut, ağırlıklı olarak yazılı yasal yaptırımlara odaklıdır. Diğer bir açıdan, belirli yerel değerlerin coğrafi işaretlenmesi sağlanabilir. Koruma altına alınan veya coğrafi işaretli olan değerler, belirli simgelerle, levhalarla veya alanlarla işaretlenebilir. Soyut değerler ise ilgili somut değerlere entegre edilebilir veya işaretlenebilir.

Modelin dördüncü boyutu, "Yaşatmadır". Yaşatma, destinasyonun koruma altına alınan kültürel değerlerini, modern yaşamın koşullarından ve olumsuz etkilerinden arındırarak günlük yaşamda ve doğal ortamında yaşam tarzı haline getirerek canlı ve sürdürülebilir kalmalarını sağlayabilmeyi ifade etmektedir. Yaşatmanın amacı, koruma altına alınan kültürel değerlerin çeşitli yerel faaliyetlerle canlandırılarak devamlılığının sağlanmasıdır. Örneğin, Pisidia Antik Kenti'nde hem yerle halk hem de ziyaretçiler tarafından kente özgü şenlikler, yaşam tarzına uygun deneyimsel canlandırmalar ve gastronomik faaliyetler yapılabilir. Korumanın yaşatmadan farkı bulunmaktadır. Koruma, muhafaza etmek, yok olmaktan kurtarmak iken; yaşatma, korumanın yanı sıra canlandırma yöntemiyle sürdürülebilirliğidir. Dolayısıyla yaşatma, korumanın üst çatısı olabilir, ancak eylem boyutu açısından korumadan farklıdır.

Modelin beşinci boyutu, "Niş Haline Getirmektir". Niş haline getirme, yaşatılan kültürel değerlerin her birinin, özüne uygun destekleyici altyapı ve üstyapı düzenlemeleriyle özgün yapısal ve işlevsel özellikleri doğrultusunda mikro düzeyde deneyime ve ürüne dönüştürülmesini ifade etmektedir. Niş haline getirmenin amacı, kültürel değerlerin mikro düzeyde daha disiplinli bir yaklaşımla korunmasının ve yaşatılmasının kolaylaştırılmasını, yönetiminin güçlendirilmesini ve hedef kitleye göre taşıma ve deneyim kapasitesinin oluşturulup özgün değerinin daha iyi algılanmasını ve daha yapıcı ve olumlu çıktıların alınmasını sağlamaktır. Örneğin, destinasyona özgü bir gastronomik değerin süreçlerinin (depolanma, hazırlanma, pişirme, sunum vb.) aktifliği ile gastronomi turizmi geliştirilebilir.

Modelin altıncı boyutu, "Paylaşmadır". Paylaşma, niş haline getirilen kültürel miras değerlerinin nitelikli tanıtım ve konumlandırma stratejileriyle hedef pazara duyurmayı ifade etmektedir. Paylaşmanın amacı, kültürel değerlerin her birinin kimliğinin ve deneyim ölçütlerinin hedef pazara titizlikle aktararak daha bilinçli bir ziyaretçi profilini destinasyona çekmektir. Örneğin, bir kültürel değerin yerel halk ve ziyaretçiler tarafından nasıl deneyimlendiğini ve bunun çıktılarının nasıl olduğunu sosyal medyada paylaşmak.

Modelin yedinci boyutu, "Kalkınmadır". Kalkınma, hedef pazarla paylaşılan kültürel değerlerden etik ölçütlerde, değer temelli adil bir yaklaşımla gelir elde edilerek yerel ekonomiyi canlandırmayı, sosyal ve kültürel kimliği pekiştirmeyi ifade etmektedir. Kalkınmanın amacı, yerel düzeyde kültürel mirası korumak ve yaşatmak ve bu sürecin yerel halka ekonomik, psikolojik, kültürel ve sosyal fayda getirmesini sağlamaktır. Böylece yerel halkın geçim kaynağı, yaşam döngüsü ve bu döngünün kalitesi, kültürel mirası ve turizmini koruyup yaşatmakla ve daha değerli hale getirmekle ilişkilendirilebilir (yaşayan yaşatır yaklaşımı). Örneğin, tüm kültürel değerlerin deneyimlenmesi ücretlendirilerek yerel halkın verdiği emek daha değerli hale getirilebilir. Ziyaretçiler açısından ise deneyime bir bedel ödemek, kültürel değerin imajını güçlendirebilir ve değerini artırabilir.

Modelin sekizinci boyutu, "Refahtır". Refah, kültürel miras değerlerinden elde edilen gelirle, sosyal ve kültürel kimliğin güçlendirilmesi ile yerel halkın yaşam standartlarının yükseltilmesini ve kalitesisin artırılmasını ifade etmektedir. Refahın amacı, yerel halkın toplumsal huzurunu, güvenliğini (sağlık, iş, istihdam vb.), sosyal gelişim istikrarını, adil ve anlamlı yaşama dengesini sağlamaktır. Böylece ekonomide dışa bağımlılık ve göç gibi sorunların yaşanmaması sağlanabilir. Dolayısıyla kültürel miras değerleri nesiller boyunca devam edebilir.

Modelin sonuncu boyutu ise "Performanstır". Performans, destinasyonun kültürel miras değerlerinin korunması, sürdürülebilirliği ve bu değerlerin turizme kazandırılması sürecinin tüm çıktılarına yönelik öz değerlendirmeyi ifade etmektedir. Performansın amacı, destinasyonun kültürel miras değerlerinin korunması, sürdürülebilirliği ve turizminin geliştirilmesi için yapılan tüm işlemlerin sonuçlarının masaya konularak yerel halk başta olmak üzere tüm paydaşlara ve coğrafyaya etkilerini belirlemek ve bunun sonucunda daha üst düzey bir planlamayı yapmaktır. Bu kritik değerlendirmenin her beş yılda bir yapılması önerilebilir.

Ayrıca tüm adımlarda, model üç çapraz eksen ilkeye tabidir: sürekli paydaş katılımı, yerel yönetişim merkezinin aktif olarak kolaylaştırılması ve çevresel, sosyo-kültürel ve ekonomik uyumu sağlamak için sistematik sürdürülebilirlik izleme. Bu nedenle, sürdürülebilirlik sonradan elde edilen bir sonuç olarak değil, süreç boyunca aşama bazında kararları ve uyarlanabilir ayarlamaları yönlendiren sürekli bir yönetişim ve kontrol mekanizması olarak işlev görmesi şeklinde yorumlanabilir.

6. SONUÇ

Bu çalışma, Yalvaç'ta halkın kültürel miras değerlerini, sürdürülebilirliği ve kültürel miras turizmini nasıl algıladıklarını araştırmış ve bu anlatımlardan yola çıkarak, ilçenin kültürel mirasını turizme entegre etmek için dokuz aşamalı sürdürülebilir bir ön planlama modeli önermiştir. Katılımcıların anlatımları, miras varlıklarını korumak ve yerel yönetişim ve yönetim kapasitesini iyileştirmenin önemini ön plana çıkarırken, farkındalık artırma ve destinasyon iletişim faaliyetlerinin nispeten sınırlı olarak algılandığını ortaya koymuştur. Yalvaç, güçlü bir miras tabanına sahip olarak tanımlansa da katılımcıların anlatımları potansiyel ile gerçekleşme arasında bir uçurum olduğuna işaret etmektedir. Katılımcılar, bu uçurumu genellikle, paydaşları bir araya getirebilecek ve miras değerlerini turizmle ilgili deneyimlere dönüştürebilecek koordineli bir miras ve turizm yönetimi yaklaşımının eksikliğiyle ilişkilendirmişlerdir. Özellikle, sürdürülebilirlik genellikle sadece koruma açısından değil, aynı zamanda günlük uygulamalar, hikâye anlatımı ve deneyime dayalı canlandırmalar yoluyla mirasın canlı tutulması açısından da ifade edilmiştir. Örneğin, Pisidia Antiocheia'nın korunması gerekli ancak yetersiz görünmektedir. Yerel anlamlar aktif olarak harekete geçirilip ziyaretçilerle yerel olarak kabul edilebilir şekillerde paylaşılmalıdır. Buna karşılık, böyle bir yaklaşımın destinasyon imajını ve markalaşmayı destekleyebileceği, algılanan rekabet gücünü artırabileceği ve yerel olarak paylaşılan faydalara katkıda bulunabileceği belirtilmiştir. Ancak bu durum, süreç boyunca etkili koordinasyon ve sürekli izleme ile mümkün olacağı öngörülmektedir.

Bu çalışmada önerilen model, mevcut literatürden hem farklılıklar hem de benzerlikler sergilemektedir. Farklılıklar açısından, önceki çalışmaların çoğu ya büyük ölçüde öneri odaklı kalmakta ya da planlama, pazarlama ve izlemeyi ön plana çıkaran, bir şehrin mirasının hazırlık eşiklerinden operasyonel olarak nasıl geçeceği konusunda sınırlı bir süreç mantığı sunan nispeten kompakt adım adım şablonlara (dört adımlı veya geniş aşamalı yaklaşımlar vb.) dayanmaktadır (Bahçe, 2009; National Trust for Historic Preservation, 2008; Türker, İşlek ve Oktay, 2018). Buna karşılık, mevcut model, bir aşama-kapı ve olgunluk mantığını içermektedir (burada ilerleme, kapı geçişleri ve nihai olgunluk durumu aracılığıyla yorumlanmaktadır). Model ayrıca uygulamayı sadece doğrusal bir sıra olarak değil, aynı zamanda minimum koşullar karşılandığında bir konfigürasyon olarak birlikte ilerleyebilen birbirine bağlı adım kümeleri olarak ele almaktadır. Bu tasarım, miras-turizm entegrasyonunu tek seferlik bir plan olmaktan ziyade, yeniden bütünleşmeyi destekleyen uyarlanabilir bir yol olarak izlenebilir kılmayı amaçlamaktadır. Uyum açısından model, sürdürülebilir destinasyon yönetimi için ön koşul olarak katılımcı yönetişim ve paydaş koordinasyonunu (Çavuş & Tanrısevdi, 2000; Dinç, Kömür & İlban, 2021; Doğan & Gümüş, 2014), harekete geçirme ve destinasyon görünürlüğü için gerekli koşullar olarak farkındalık yaratmayı, iletişimi (Sarı & Kozak, 2005; Türker vd., 2018) ve aşamalı kalkınmanın ayrılmaz bir parçası olarak izleme/gözden geçirme işlevlerini (National Trust for Historic Preservation, 2008; Özcan & Bal, 2025; Özgeriş vd., 2024) vurgulayan çalışmalar ile uyumludur.

Teorik Çıkarımlar

Bu keşifsel çalışma, yerel halkın sürdürülebilirliği ve miras-turizm entegrasyonunu aşamalı bir gelişim süreci olarak nasıl çerçevelendirdiğini ön plana çıkararak, Yalvaç odaklı ve daha geniş kültürel miras turizmi literatürünü geçici olarak genişletmektedir. Yalvaç bağlamında bulgular, topluluk algıları ve yaşanmış deneyimlerden türetilen sürdürülebilirlik odaklı bir turizm yol haritasına bilgi sağlayabilecek, yerel temelli bir bilgi tabanı sunarak, destinasyondaki sürdürülebilir turizm planlaması ve miras yönetimi konusunda mevcut çalışmaları tamamlamaktadır. Kavramsal olarak çalışma, miras değerlerinin nasıl tanınabileceği, harekete geçirilebileceği, turizm için hazır deneyimlere dönüştürülebileceği ve periyodik olarak gözden geçirilebileceği konusunda yorumlayıcı bir yol sunarak salt betimleyici açıklamaların ötesine geçen, süreç odaklı ve paydaş merkezli bir ön planlama modelini ileri sürmektedir. Daha genel olarak model, bağlama duyarlı kalarak ek adımlar ve açık bir entegrasyon mantığı ortaya koyarak önceki planlama yaklaşımlarını pekiştiren ve genişleten bir sezgisel çerçeve olarak okunabilir. Bu nedenle, destinasyonların kültürel mirası turizm için sürdürülebilir ve sosyal olarak kabul edilebilir bir şekilde nasıl harekete geçirebileceğini incelerken, gelecekteki araştırmaların test etmesi, iyileştirmesi veya uyarlaması için yapılandırılmış bir bakış açısı sunmaktadır.

Pratik Çıkarımlar

Bu çalışma, Yalvaç halkının kültürel mirasına kayıtsız olmadığını, aksine sürecin adil, şeffaf ve toplum için yararlı olduğu görüldüğünde eylemi desteklemeye istekli olduklarını ortaya koymaktadır. Pratik açıdan bu durum, yerel karar vericilerin düzenli iletişim, ortak sorumluluk ve net roller aracılığıyla tüm paydaşlarla, özellikle de bölge sakinleriyle daha yakın bir şekilde çalışması gerektiği anlamına gelmektedir. Önerilen model; nelere dikkat edilmesi gerektiğini, adımların nasıl sıralanabileceğini veya birbirine bağlanabileceğini ve sürecin nasıl koordine edilebileceğini açıklayan basit bir kılavuz olarak kullanılabilir. Model ayrıca, süreç boyunca aktif tutulabilecek üç süreç kuralını vurgulamaktadır: sürekli paydaş katılımı, aktif bir yerel koordinasyon/yönetim merkezi ve düzenli sürdürülebilirlik kontrolleri (çevresel, sosyo-kültürel ve ekonomik). Model, somut projelere dönüştürülüp yerel ve ulusal planlama belgeleriyle bağlantılandırılırsa, Yalvaç'ın kültürel miras turizminde mirasını daha etkili bir şekilde kullanmasına, destinasyon imajını ve markasını güçlendirmesine ve koordinasyon ve izleme sürdürüldüğü sürece yerel faydaları paylaşmasına yardımcı olabilir.

Sınırlılıklar ve Geleceğe Yönelik Öneriler

Bu çalışmada birkaç sınırlama bulunmaktadır. İlk olarak, keşif amaçlı nitel bir çalışma olarak model, etkinliğin doğrulanmış kanıtı olmadığından dolayı yorumlayıcı bir çerçeve olarak dikkate alınmalıdır. Gelecekteki araştırmalar, karma veya nicel tasarımlar kullanarak modeli test edebilir ve iyileştirebilir. İkincisi, amaçlı örnekleme yüksek eğitimli sakinleri tercih ettiğinden, sonraki çalışmalar daha çeşitli katılımcı profillerini içermelidir. Üçüncüsü, erkek katılımcıların oranı baskın olduğundan, sonuçlar kadın katılımcıların deneyimlerini yeterince yansıtmayabilir. Dördüncüsü, model esas olarak topluluk

perspektifinden oluşturulmuştur. Gelecekteki çalışmalar, çok paydaşlı veya Delphi tasarımları yoluyla diğer paydaşları (yerel yönetim, miras uzmanları, turizm işletmeleri, STK'lar, ziyaretçiler vb.) dahil edebilir. Beşincisi, çalışma fizibilite veya uygulama koşullarını incelememiştir. Bu nedenle gelecek çalışmalar, pratik uygulanabilirlik, sorumluluklar ve izleme göstergelerine odaklanabilir. Son olarak, daha kapsamlı bir fırsat-tehdit tanısı geliştirilmemiştir. Gelecekteki araştırmalar, açık bir SWOT/PESTLE veya risk haritalama bileşeni ekleyebilir.

KAYNAKÇA

Acar Ata, İ. (2023). Doğal ve kültürel mirasın iletişim dinamiğinde eko turizm faaliyetlerinin planlanması: Niğde Yesilburç köyü örneği. International Journal of Social and Humanities Sciences Research, 10(98), 2002-2015. https://doi.org/10.5281/zenodo.8306896

Acar, Y. (2018). Turistlerin tercih edilen destinasyona yönelik bilgi düzeyleri: Türkiye'deki sakin şehirleri ziyaret eden yerli turistler üzerine bir araştırma. Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2(1). 45-56.

Akça, C. C., & Özcan, Z. K. (2021). Yerel kalkınma üçgeninde sakin şehir hareketi: Yalvaç örneği. Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(3), 956-972. https://doi.org/10.31592/aeusbed.907227

Akgün, M. U., Gürel, B. M., & Koçoğlu, C. M. (2024). Bir toplumun hafızası: Türkiye'nin somut olmayan kültürel mirasının önemi ve geleceğe aktarılması. Karaelmas Sosyal Bilimler Dergisi, 2(1), 49-66.

Akpirinç, E., & Mancı, A. R. (2019). Yerel halkın kültürel miras farkındalığı ve deneyimi: Şanlıurfa örneği. International Journal of Contemporary Tourism Research, 3(2), 245-260. https://doi.org/10.30625/ijctr.647631

Alagöz, G., Çalık, İ., & Güneş, E. (2018). Kültürel miras turizmi bağlamında geleneksel el sanatları: Erzincan bakır işlemeciliği. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 55, 174-191.

Alpaslan, H., & Beyhan, Ş. G. (2025). An investigation into the interaction between Pisidia Antiochia and Yalvaç in terms of urban identity. Cedrus, 13, 131-157. https://doi.org/10.13113/CEDRUS.2025.08

Altınışık, F. (2019). Antik dönem Pisidia bölgesi su yapıları (Tez No: 543232) [Yüksek Lisans tezi, Burdur Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Bahçe, A. S. (2009). Kırsal gelişimde kültür mirası turizm modeli. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 25, 1-12.

Baykan, E. (2007). Kültür turizmi ve turizmin kültürel varlıklar üzerindeki etkileri. Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi, 2, 30-49.

Belber, B. G., & Sözbilen, G. (2017). Yerel halk gözüyle turistik talebin kültürel mirasa etkisi: Kapadokya örneği. The Journal of Academic Social Science Studies 59,439-457. http://dx.doi.org/10.9761/JASSS7102

Bengtsson, M. (2016). How to plan and perform a qualitative study using content analysis. NursingPlus Open, 2, 8-14. https://doi.org/10.1016/j.npls.2016.01.001

Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. Qualitative Research in Psychology, 3(2), 77-101. https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa

Braun, V., Clarke, V., Boulton, E., Davey, L., & McEvoy, C. (2021). The online survey as a qualitative research tool. International Journal of Social Research Methodology, 24(6), 641-654. https://doi.org/10.1080/13645579.2020.1805550

Brennan, R. L., & Prediger, D. J. (1981). Coefficient kappa: Some uses, misuses, and alternatives. Educational and Psychological Measurement, 41(3), 687-699. https://doi.org/10.1177/001316448104100307

Ceylan, S., Emiroğlu Aydın, F., & Bulut, İ. (2023). Kültürel bir miras olan Taşpınar (Aksaray) el dokuma halılarının korunması ve turistik ürün olarak sürdürülebilirliği. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22(44), 229-247. https://doi.org/10.21550/sosbilder.1177586

Chan, E. S., & Hawkins, R. (2010). Attitude towards EMSs in an international hotel: An exploratory case study. International Journal of Hospitality Management, 29(4), 641- 651. https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2009.12.002

Chauhan, E. (2022). Residents' motivations to participate in decision-making for cultural heritage tourism: case study of New Delhi. Sustainability, 14(14), 8406. https://doi.org/10.3390/su14148406

Chong, K. Y., & Balasingam, A. S. (2019). Tourism sustainability: economic benefits and strategies for preservation and conservation of heritage sites in Southeast Asia. Tourism Review, 74(2), 268-279. https://doi.org/10.1108/TR-11-2017-0182

Cihangir, M., & Köksal, S. (2019). Gençliğin kültürel miras algısı: Osmaniye yöresi için ankete dayalı bir değerlendirme. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 6(4), 266-277.

Cittaslow Türkiye (2025). Cittaslow Türkiye ağı. https://cittaslowturkiye.org/tr/uye-kentler/

Cooper, R. G. (1990). Stage-gate systems: a new tool for managing new products. Business Horizons, 33(3), 44–54. https://doi.org/10.1016/0007-6813(90)90040-I

Coşkun, R., & Okuyucu, A. (2022). Kültürel mirasın korunması ve turizmle ilişkisine yönelik yerel halkın algı ve tutumları: Odunpazarı örneği. Coğrafi Bilimler Dergisi, 20(1), 246-281. https://doi.org/10.33688/aucbd.1051375

Coşkun, R., & Okuyucu, A. (2023). Osmaneli ilçe merkezinde kültürel miras değerlerin korunması ve turizme kazandırılması konusunda yapılabileceklerin belirlenmesi: kavramsal bir analiz. Türk Coğrafya Dergisi, 84, 219-232. https://doi.org/10.17211/tcd.1217231

Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2017). Research design: qualitative, quantitative, and mixed methods approaches. Sage publications

Çakırca, D. (2015). Savaşın savunmasız düşmanı-kültürel miras. Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4(6), 16-35.

Çatalbaş, F., & Kılıç, S. E. (2021). Farklı kentsel paydaşların kültürel mirasın korunması ve kültür turizmine ilişkin görüşlerinin üst ölçekli planlar çerçevesinde değerlendirilmesi: İzmir örneği. Ege Coğrafya Dergisi, 30(1), 167-186. https://doi.org/10.51800/ecd.900533

Çavuş, Ş., & Tanrısevdi, A. (2000). Sürdürülebilir turizm ve yerel ölçekli bir sürdürülebilir turizm gelişme modeli önerisi. Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 11(2), 149-159.

Çelmeli, E., Uzun, Ö. F., & Gül, A. (2020). Isparta Yalvaç yöresinin somut kültürel değerleri ve geleceği. Uluslararası Türk Dünyası Turizm Sempozyumu Bildiri Kitabı, 1, 475-493.

Çınar, K., Bal, E., & Kavacık, S. Z. (2024). Kültür turizminin gelişiminde kültürel etkinliklerin önemi: yerel halkın kültürel etkinlik farkındalığı üzerine bir araştırma. Journal of Tourism & Gastronomy Studies, 12(4), 3036-3057. https://doi.org/10.21325/jotags.2024.1524

Çokişler, N. (2021). Kültürel mirasın turizmde kullanımı: bir pratik çerçeve önerisi. International Journal of Contemporary Tourism Research, 5(1), 87-98. https://doi.org/10.30625/ijctr.931578

Çolak, E. C. (2019). Sakin şehir Yalvaç'ın cittaslow uluslararası kriterleri kapsamında değerlendirmesi. Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi, 1(1), 89-107.

Darj, E., Chalise, P., & Shakya, S. (2019). Barriers and facilitators to cervical cancer screening in Nepal: a qualitative study. Sexual & Reproductive Healthcare, 20, 20-26. https://doi.org/10.1016/j.srhc.2019.02.001

Deniz, T. (2024). Kültürel miras yönetimi kapsamında gastronomi turizmi. Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi, 7(1), 18-28.

Dilek, S. E., & Koyun, S. S. (2024). Yerel halkın kültürel miras unsurlarının turizme kazandırılmasına ilişkin bakış açısı: Savur-Dereiçi örneği. Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi, 7(2), 223-234.

Dinç, Y., Kömür, T., & İlban, M. O. (2021). Sürdürülebilir destinasyon yönetimi için bir model önerisi: Ayvalık örneği. OPUS International Journal of Society Researches, 17(37), 4376-4399. https://doi.org/10.26466/opus.896321

Doğan, M., & Gümüş, M. (2014). Sürdürülebilir destinasyon yönetimi, sürdürülebilir Bozcaada: bir model önerisi. Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi, 11(3), 6-25.

Elantably, M. G. E. M. (2024). An analytical study of the Roman mosaic in the Pisidian Antiocheia theater. Bulletin of The Center for Papyrological Studies, 41(1), 235-254.

Elo, S., & Kyngäs, H. (2008). The qualitative content analysis process. Journal of Advanced Nursing, 62(1), 107-115. https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.2007.04569.x

Emekli, G. (2005). Avrupa Birliği'nde turizm politikaları ve Türkiye'de kültürel turizm. Ege Coğrafya Dergisi, 14(1-2), 99-107.

Eren, S., & Dinç, T. E. (2021). Kültürel miras turizminde somut varlıklara yönelik koruma stratejileri: Eskişehir Yazılıkaya anıtı örneği. Türk Turizm Araştırmaları Dergisi, 5(4), 2274-2299. https://doi.org/10.26677/TR1010.2021.872

Eroğlu, S. (2012). Arşiv belgeleri bağlamında, WM Ramsay'ın Pisidia Antiokheia çalışmalarının yeniden değerlendirilmesi. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 25, 125-138.

Fang, R., Zhang, J., Xiong, K., Woo, K. S., & Zhang, N. (2021). Influencing factors of residents' perception of responsibilities for heritage conservation in world heritage buffer zone: a case study of Libo Karst. Sustainability, 13(18), 10233. https://doi.org/10.3390/su131810233

Forman, J., & Damschroder, L. (2008). Qualitative content analysis. In L. Jacoby & L. Siminoff (Eds.), Empirical methods for bioethics: a primer- advances in bioethics (pp. 39-62). Elsevier. https://doi.org/10.1016/S1479-3709(07)11003-7

Gioia, D. A., Corley, K. G., & Hamilton, A. L. (2013). Seeking qualitative rigor in inductive research: notes on the Gioia methodology. Organizational Research Methods, 16(1), 15-31. https://doi.org/10.1177/1094428112452151

Gökalp, Z. (1976). Türk medeniyet tarihi (Hazırlayanlar: Aka, İ. & Kopraman, Y.). Kültür Bakanlığı Yayınları.

Gökhan, S., & Duran, E. (2025). Yerel halkın kültürel miras farkındalığı: Birgi örneği. Turizm ve İşletme Bilimleri Dergisi, 5(1), 24-37.

Graneheim, U. H., & Lundman, B. (2004). Qualitative content analysis in nursing research: concepts, procedures and measures to achieve trustworthiness. Nurse Education Today, 24(2), 105-112. https://doi.org/10.1016/j.nedt.2003.10.001

Güneş, E., & Alagöz, G. (2018). Turizm eğitimi alan öğrencilerin kültürel miras tutumları üzerine bir araştırma. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 29, 753-777. https://doi.org/10.14520/adyusbd.397551

Halaç, H. H., & Bademci, F. (2021). Kültürel miras: sistematik literatür incelemesi. Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi, 4(2), 172-190.

Halaç, H. H., & Şahin, E. (2022). Kültürel peyzaj bağlamında Yalvaç ilçesinin değerlendirilmesi. Kültür Araştırmaları Dergisi, 13, 333-356. https://doi.org/10.46250/kulturder.1087121

Hsieh, H. F., & Shannon, S.E. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. Qualitative Health Research, 15(9), 1277-1288. https://doi.org/10.1177/1049732305276687

Isparta İl Kültür Turizm Müdürlüğü (2025). Yalvaç Müzesi. https://isparta.ktb.gov.tr/TR-70959/yalvac-muzesi.html

Isparta il Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2025). Müzeler ve ören yerleri. https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-43253/genel-mudurlugumuze-bagli-muzeler-ve-orenyerleri.html

Jabareen, Y. (2009). Building a conceptual framework: philosophy, definitions, and procedure. International Journal of Qualitative Methods, 8(4), 49-62. https://doi.org/10.1177/160940690900800406

Kalay, H. A., & Yıldız, S. (2017). Akdamar Anıt Müzesi'nin (Kilisesi) tarihsel süreçleri ve kültürel miras turizmi açısından önemi. Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6(1), 121-136.

Karamut, İ. (1989). Pisidia Antiocheia'sı yakınında bulunan Men kutsal alanı. Türk Arkeoloji Dergisi, 48, 193-203.

Karatay, S. K. (2019). Yalvaç keçe sanatının günümüzdeki durumu. Sanat Dergisi, 34, 167-173.

Karpuz, H. (1990). Eski eser ve anıtların korunmasında halkın eğitimi. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 34(1-2), 405-408.

Kılınç, O., Ongun, U., & Kılınç, U. (2019). Sakin şehir, inanç ve kırsal turizm üçgeni: Yalvaç ilçesinin turizm potansiyeline yönelik swot analizi. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 24(2), 199-213.

Kocakaya, E., & Dönmez, Y. (2022). Z kuşağının kültürel miras algısı: Safranbolu örneği. Anasay, 21, 119-140. https://doi.org/10.33404/anasay.1127416

Koçak, E. (2020). Kültürel mirasın ülke turizmine ve ekonomisine katkısı "Yalvaç Keçeciliği". Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi, 8(2), 317-327.

Koyun, S. S., & Dilek, S. E. (2024). Kültürel miras unsurlarının turizme kazandırılmasına ilişkin yerel halkın bakışı: Savur-Dereiçi örneği. Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi, 7(2), 379-398.

Kozak, M. (2017). Bilimsel araştırma: Tasarım, yazım ve yayım teknikleri. Detay Yayıncılık.

Kum, N. (2023). Yalvaç armağanı (Yalvaç tarih ve coğrafyası). Yalvaç Belediyesi Kültür Yayınları.

Kuşçuoğlu, G. Ö., & Taş, M. (2017). Sürdürülebilir kültürel miras yönetimi. Yalvaç Akademi Dergisi, 2(1), 58-67.

Kuter, N., & Erdoğan, E. (2006). Yalvaç, Pisidia Antiokheia antik kenti ve çevresinin peyzaj özellikleri ve turizm açısından değerlendirilmesi. Turkish Journal of Forestry, 7(1), 111-123.

Kültürenvanteri.com (2025). Yalvaç. https://kulturenvanteri.com/bolge/turkiye/akdeniz-bolgesi/isparta/yalvac/

Liu, Y., Wang, Y., Dupre, K., & McIlwaine, C. (2022). The impacts of world cultural heritage site designation and heritage tourism on community livelihoods: a Chinese case study. Tourism Management Perspectives, 43, 100994. https://doi.org/10.1016/j.tmp.2022.100994

Ma, X., Wang, R., Dai, M., & Ou, Y. (2021). The influence of culture on the sustainable livelihoods of households in rural tourism destinations. Journal of Sustainable Tourism, 29(8), 1235-1252. https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1826497

Mancı, A. R. (2022). Destinasyon özelliklerine ilişkin memnuniyetin tekrar ziyaret ve tavsiye etme niyetine etkisi: Şanlıurfa örneği. Türk Turizm Araştırmaları Dergisi, 6(2), 344-357.

Mason, M. (2010). Sample size and saturation in PhD studies using qualitative interviews. Forum: Qualitative Social Research, 11(3).

Merriam, S. B. (2009). Qualitative research: a guide to design and implementation. Jossey Bass.

Nakip, M. (2013). Pazarlamada araştırma teknikleri (3.Baskı). Seçkin Yayıncılık.

National Trust for Historic Preservation (NTHP) (2008). Four steps for successful and sustainable cultural heritage tourism. In Partners in Tourism: Culture and Commerce. Washington, DC: National Trust for Historic Preservation. https://visitnebraska.com/sites/default/files/legacy_images/heritage-tourism-report.pdf?utm_source=chatgpt.com

Negiz, N. (2017). Kent–turizm–kalkınma ilişkisine arkeoloji ekseninden bakmak: Yalvaç Pisidia Antiokheiası üzerinden bir inceleme. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22(1), 153-164.

Okuyucu, A., & Somuncu, M. (2012). Kültürel mirasın korunması ve turizm amaçlı kullanılmasında yerel halkın algı ve tutumlarının belirlenmesi: Osmaneli ilçe merkezi örneği. Ankara Üniversitesi Çevrebilimleri Dergisi, 4(1), 37-52. https://doi.org/10.1501/Csaum_0000000061

Osgerby, J. (2013). Students' perceptions of the introduction of a blended learning environment: an exploratory case study. Accounting Education, 22(1), 85-99. https://doi.org/10.1080/09639284.2012.729341

Öncü, F. (2021). Somut olmayan kültürel mirasın sürdürülebilirlik problemleri. Art-E Sanat Dergisi, 14(28), 902-923. https://doi.org/10.21602/sduarte.987809

Özcan, K., & Bal, Ş. (2025). Bütünleşik miras alanları için yönetim modeli önerisi: Troya Tarihi Milli Parkı örneği. Türk Coğrafya Dergisi, 87, 115-123. https://doi.org/10.17211/tcd.1634781

Özcan, K., & San, D. K. (2011). Kültürel miras yönetimi: Birgi bütünleşik sit alanları için bir model. Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 13(2), 97-101.

Özdemir, Ö., & Hastaoğlu, E. (2024). Diyarbakır ilinin kültürel miraslarının turizm potansiyeli ve yerel halkın görüşleri üzerine bir araştırma. Sivas Interdisipliner Turizm Araştırmaları Dergisi, 7(2), 291-316.

Özgeriş, M., Demircan, N., Karahan, A., Gökçe, O., Karahan, F., Sezen, I., & Akpınar Külekçi, E. (2024). Cultural heritage management in the context of sustainable tourism: the case of Öşkvank Monastery (Uzundere, Erzurum). Sustainability, 16(22), 9964. https://doi.org/10.3390/su16229964

Özhanlı, M. (2013). Pisidia Antiokheiası'nda çocuk taşıyan paganist kadınların Meryem'e evrilmesi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 18, 85-93.

Özhanlı, M. (2022). Pisidia Antiokheiası Men Kutsal alanı hazine binaları (thesauroi). Höyük, 9, 113-135.

Özhanlı, M. (2022). Pisidia'nın Başkenti paganizm ve Hristiyanlığın hac merkezi Antiokheia. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Özhanlı, M., & Gökpunar, S. (2024). Antik dönemde Pisidia Antiokheiası'nda tarım ve tarım aletleri. Höyük, 14, 199-230.

Özkök, F., & Gümüş, F. (2009). Sürdürülebilir turizmde bilginin önemi. Yönetim Bilimleri Dergisi, 7(1), 51-72.

Pekerşen, Y. Güneş, E., & Seçuk, B. (2019). Kültürel miras turizmi değerlerinin korunması ve sürdürülebilirliği kapsamında yerel halkın tutumu: Cumalıkızık örneği, Türk Turizm Araştırmaları Dergisi, 3(3), 350-368.

Sargın, S. (2006). Yalvaç'ta inanç turizmi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16(2), 1-18.

Sarı, Y., & Kozak, M. (2005). Turizm pazarlamasına internetin etkisi: destinasyon web siteleri için bir model önerisi. Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, 9, 248-271.

Soylu, B. Ç., & Şahin, B. (2023). Somut olmayan kültürel miras araştırmalarında koruma-kullanma ve turizm. Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi, 7(2), 359-377. https://doi.org/10.32572/guntad.1229858

Strauss, A., & Corbin, J. (1998). Basics of qualitative research: techniques and procedures for developing grounded theory (2nd ed.). Sage Publications, Inc.

Suri, H. (2011). Purposeful sampling in qualitative research synthesis. Qualitative Research Journal, 11(2), 63-75. https://doi.org/10.3316/QRJ1102063

Taylor, S. J., Bogdan, R., & DeVault, M. (2015). Introduction to qualitative research methods: a guidebook and resource. John Wiley & Sons

Thomas, D. R. (2006). A general inductive approach for analyzing qualitative evaluation data. American Journal of Evaluation, 27(2), 237-246. https://doi.org/10.1177/1098214005283748

Tüfekçi, Ö. K., & Akbaş, L. (2020). "CITTASLOW" unvanı kent turizmine yeni bir soluk getirir mi? Yalvaç örneği. Turizm ve İşletme Bilimleri Dergisi, 1(1), 1-11.

Türker, B., İşlek, E., & Oktay, K. (2018). Sürdürülebilir turizmde başarı faktörleri ve küçük turizm işletmelerine yönelik bir model önerisi. International Journal of Social and Humanities Sciences Research, 5(31), 4952-4958. https://doi.org/10.26450/jshsr.987

Uğurlar, A. (2017). Turizmde sürdürülebilirlik: bir ölçülebilirlik aracı olarak göstergelerin önemi. İdealkent, 8(21), 118-140.

UNESCO (1994). United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization Ministry of Education and Science Spain. https://www.right-to-education.org/resource/salamanca-statement-and-framework-action-special-needseducation

UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, (2022). Somut olmayan kültürel miras ihtisas komitesi. https://www.unesco.org.tr/pages/168/19

UNWTO (2005). Making tourism more sustainable. https://www.e-unwto.org/doi/abs/10.18111/9789284408214

UNWTO (2018). International tourism trends 2017 (Tourism highlights, 2018 Edition) https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284419876

Uslu, A., & Kiper, T. (2006). Turizmin kültürel miras üzerine etkileri: Beypazarı/Ankara örneğinde yerel halkın farkındalığı. Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi, 3(3), 305-314.

Ünal, S., & Karataş, K. (2025). Pisidia Antiokheia'da Geç Antik Dönem dükkânlarında ele geçen pişmiş toprak kaplar üzerine değerlendirme. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 66, 259-277. https://doi.org/10.30794/pausbed.1495289

Üst Can, Ç., & Can, M. (2017). Kültürel miras alanındaki kültür festivallerinin turizme etkisi: Güzelyurt Türk-Yunan dostluk, kültür ve turizm festivali örneği. Kesit Akademi Dergisi, 9, 405-412.

Varol, F. (2020). Sürdürülebilir kültürel miras yönetimi: turizm paydaşlarına yönelik bir araştırma. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22(4), 1140-1156. https://doi.org/10.32709/akusosbil.803393

Wallner, C. (2025). Pisidia Antiokheia'sından yazıtlar. ilk ve yeni edisyonlar. PHILIA. Uluslararası Eskiçağ Akdeniz'i Araştırmaları Dergisi, 10, 228–262.

Yalvaç Belediyesi (2025). Kent rehberi. https://www.yalvac.bel.tr/kentrehberi

Yang, H., Qiu, L., & Fu, X. (2021). Toward cultural heritage sustainability through participatory planning based on investigation of the value perceptions and preservation attitudes: Qing Mu Chuan, China. Sustainability, 13(3), 1171. https://doi.org/10.3390/su13031171

Yazıcıoğlu, Y., & Erdoğan, S. (2011). SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri (3. Baskı), Ankara: Detay Yayıncılık.

Yerli, Y. (2020). Yavaş şehir Yalvaç yemeklerinin gastronomi turizmi kapsamında değerlendirilmesi (Tez No: 654315) [Yüksek Lisans tezi, Selçuk Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (11. Baskı). Ankara: Seçkin.

Yılmaz, G. Ö., & Bostan, D. (2024). Balıkesir ilinin kültürel miras değerlerinin bilinirliğine yönelik lisans düzeyinde turizm eğitimi alan öğrenciler üzerine bir araştırma. Türk Turizm Araştırmaları Dergisi, 8(2), 134-149.

Yücel, C., & Birdir, S. S. (2022). Yerel halkın kültürel miras değerlerine yönelik metaforik algılarının belirlenmesi: Mersin örneği. International Journal of Social Sciences and Education Research, 8(3), 274-287. https://doi.org/10.24289/ijsser.1111276

Araştırma Makalesi / Research Article

Yalvaç'ın Kültürel Miras Turizmine Yönelik Sürdürülebilir Bir Ön Planlama Modeli Önerisi

A Proposal for a Sustainable Preliminary Planning Model for Cultural Heritage Tourism in Yalvaç

Alaattin BAŞODA[3] **& İbrahim Cem ARABA**[4]

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.353

Geliş/Received: 15/10/2025	Kabul/Accepted: 20/01/2026

Extended Abstract

Introduction

Cultural heritage plays a vital role in tourism as a primary reason for travel (UNWTO, 2018). However, while heritage tourism can boost economic growth and help maintain cultural identity, it also faces threats due to the waning interest of younger generations who tend to favor modern and popular trends (Baykan, 2007; Cihangir & Köksal, 2019). Sustainable conservation policies and active involvement of local communities are essential for protecting cultural heritage (Çatalbaş & Kılıç, 2021). Although studies have examined residents' views on heritage and tourism in Turkey (Okuyucu & Somuncu, 2012; Yücel & Birdir, 2022), few planning models effectively include heritage in tourism development. It is anticipated that more city-focused research will raise awareness and support sustainability (Akgün, Gürel, & Koçoğlu, 2024). In this context, Yalvaç, recognized for its status as a slow city, holds particular importance. While research on Yalvaç emphasizes the need to safeguard its cultural heritage and involve residents, a specific planning model aligned with its slow city identity has yet to be established (Akça & Özcan, 2021; Koçak, 2020). Several heritage tourism models have been proposed in the literature (Bahçe, 2009; National Trust for Historic Preservation, 2008). Nonetheless, it is emphasized that participatory planning should begin with understanding public perceptions (Yang, Qiu, & Fu, 2021). This study presents a sustainable initial planning model designed to protect and integrate cultural heritage into tourism, based on the perceptions of residents in Yalvaç.

Methods

The research method relies on basic qualitative research (Bengtsson, 2016). Data were gathered through purposive sampling (Suri, 2011) from residents (n = 71) directly related to the research topic: those born and raised in Yalvaç or who have lived there for a long time (those who continue to live a settled life, are familiar with the city's cultural norms), have an interest in cultural heritage, and possess a secondary (high school) or higher (university) level of education. The questions asked of the participants were developed based on relevant literature, researchers' observations, and expert opinions.

Can you list the cultural heritage assets of Yalvaç?

What are your thoughts on the preservation and sustainability of cultural heritage assets in Yalvaç? Could you explain them in detail?

[3] **Sorumlu Yazar/Corresponding Author**, Doç. Dr., Akaray Üniversitesi Turizm Fakültesi Turizm Rehberliği Bölümü, Merkez, Aksaray, Türkiye. E-posta: alaattinbasoda@aksaray.edu.tr

[4] Yüksek Lisans Öğrencisi, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm Rehberliği ABD, Merkez, Aksaray, Türkiye. E-posta: ibrahimcemaraba0@hotmail.com

What are your thoughts on cultural heritage tourism in Yalvaç? Could you explain them in detail?

A structured online qualitative form was used for data collection (Bengtsson, 2016; Braun et al., 2021). The data obtained were analyzed through open content analysis with a holistic approach, using the MAXQDA qualitative data analysis program (Bengtsson, 2016).

Results and Discussion

The content analysis identified a total of 210 themes, including 1060 codings and 24 sub-themes categorized under three main themes and 186 sub-themes. Participants prioritized themes such as "Historical Artifacts," "Culinary Culture," "Handicrafts," "Folkloric Values," and "Natural Areas," reflecting their significance within Yalvaç's cultural heritage assets. This ranking illustrates the degree of participants' awareness of Yalvaç's cultural heritage. The themes participants prioritized regarding the protection and sustainability of these assets were: "Strengthening Protection and Sustainability Management," "Preserving Local Craftsmanship," "Enhancing Public Cooperation and Solidarity," "Maintaining the Physical and Digital Preservation of Cultural Heritage," and "Increasing Scientific Support." Concerning cultural heritage tourism in Yalvaç, the most emphasized themes, in order of importance, are "The Current Status of Cultural Heritage Tourism in Yalvaç" and "Accelerating the Development of Cultural Heritage Tourism in Yalvaç." While some themes were initially categorized, it was decided that they should be moved from specific questions to broader categories. For example, the theme "Lack of Strategic Planning" related to cultural heritage tourism was discussed in the third question. However, during model creation, this theme was placed under "Recognition and Awareness Raising" because it pertains to the current state—both strengths and weaknesses—of cultural heritage tourism in the district. As a result, a more strategic planning model was developed using an inferential approach.

This study explores the perspectives of Yalvaç residents on cultural heritage, protection, sustainability, and cultural heritage tourism, and proposes a sustainable preliminary planning model accordingly. Participants emphasized the need to enhance the protection of historical artifacts and the management system, but noted that awareness-raising and promotional activities remain insufficient. It was also stated that Yalvaç, despite its rich heritage, has not yet realized its full potential, necessitating an effective cultural heritage and tourism management system. Participants believe that sustainability can be achieved not only through protection but also through the preservation of heritage. For example, merely preserving Antiocheia in Pisidia is not enough; residents must keep this heritage alive through stories and experiences. Doing so will enable the city to boost tourism, brand value, image, and competitive advantage. Although some tourism integration models exist in the literature (Bahçe, 2009; National Trust for Historic Preservation, 2008), the model proposed here offers a process-oriented, multidimensional, and practical approach. It addresses the preservation, integration, and sustainability of cultural heritage, positioning tourism as a tool for heritage preservation through thoughtful planning. Central to this model, where each step builds on the previous one, are the participation of local stakeholders, the role of local government, and oversight grounded in sustainability principles. This underscores the necessity for a disciplined and manageable system. A nine-stage or component planning model—namely, Recognition, awareness, conservation, perpetuation, niche creation, sharing, development, prosperity, and performance—was proposed for cultural heritage tourism in Yalvaç.

The study's overall contributions to the relevant literature can also be outlined. For example, this research provides a distinct roadmap for developing and sustaining cultural heritage tourism by preserving and protecting a destination's cultural assets from the perspective of residents. The preliminary planning model developed in this study combines several previously established models and introduces new steps, offering a fresh perspective. Therefore, this model makes significant contributions to the literature with its unique approach, highlighting new areas for research. Additionally, this proposed model serves as a clear and practical guide for integrating a destination's cultural heritage into tourism. This study primarily highlights the sensitivity, motivation, determination, and openness to collaboration of residents in preserving cultural heritage and promoting tourism development. In this regard, local administrators should foster closer relationships with all stakeholders, especially the public, and adopt a strategic approach. Every stage of the proposed model must be implemented carefully, consistently, and transparently.

Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi
Open Access

Araştırma Makalesi / Research Article

Uluslararası Haber Ajanslarının Haber Yazım Teknikleri Açısından Karşılaştırmalı İçerik Analizi: the Associated Press, Reuters, Kyodo News ve Anadolu Ajansı Örneği

Comparative Content Analysis of International News Agencies in Terms of News Writing Techniques: the Case of the Associated Press, Reuters, Kyodo News and Anadolu Agency

Mehmet Emin BEGTİMUR[1]

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.278

Geliş/Received: 30/03/2025	**Kabul/Accepted: 21/01/2026**

Öz

Araştırmada uluslararası ajans haberciliğinde siyasi haberlerin yazımında ne tür haber yazım tekniklerinin kullanıldığını ve 5N1K öğelerinin ne oranda yanıtlandığını ortaya koymak amaçlanmıştır. Araştırmada üç aşamalı yöntem izlenmiştir: literatür taraması, içerik analizi ve karşılaştırmalı analiz yöntemi. İlk önce araştırmanın kavramsal çerçevesine yönelik literatür taraması yapılmıştır. Ardından Minds International'e üye haber ajanslarından the Associated Press, Reuters, Kyodo News ve Anadolu Ajansının resmi sitelerinden toplam 160 adet siyasi haber rastgele örnekleme tekniğiyle araştırma örneklemi olarak seçilmiştir. Örneklem olarak seçilen 160 adet siyasi haber içerik analizi yöntemiyle analiz edilmekle birlikte içerik analizinden elde edilen istatistiksel veriler karşılaştırmalı yöntemle analiz edilmiştir. Araştırma verileri söz konusu haber ajanslarının resmi sitelerinden manuel olarak toplanmıştır. Araştırma sonucunda; incelenen siyasi haberlerde 5N1K öğelerinin ajanslara göre farklı oranda yanıtlandığı, AP ve Anadolu Ajansı haberlerinde ters piramit tekniğinin ağırlıklı olarak tercih edildiği, Reuters haberlerinde kum saati tekniğinin ve Kyodo News haberlerinde T modelin ağırlıklı olarak kullanıldığı ortaya konulmuştur. Ayrıca kullanılan haber yazım teknikleri ve 5N1K öğelerinin yanıtlanma oranı açısından the Associated Press ile Anadolu Ajansı arasında bir benzerlik olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Ajans haberciliği, uluslararası haber ajansları, siyasi haber, haber yazma teknikleri, 5N1K kuralı*

Abstract

This study aims to reveal what kind of news writing techniques are used in the writing of political news in international agency journalism and to what extent the 5Ws and 1H elements are answered. The research follows a three-stage method: literature review, content analysis and comparative analysis method. First, a literature review was conducted for the conceptual framework of the research. Then, a total of 160 political news articles from the news websites of the Associated Press, Reuters, Kyodo News and Anadolu Agency, which are member news agencies of Minds International, were selected as the research sample through random sampling technique. The 160 political news selected as a sample were analyzed by content analysis method and the statistical data obtained from content analysis were analyzed by comparative method. The research data were collected manually from the official websites of the news agencies in question. Microsoft Excel program was used to analyze the data. As a result of the research; it is revealed that 5Ws and 1H elements are answered at different rates in the analyzed

[1] **Sorumlu Yazar/Corresponding Author**: Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Yeni Medya ve İletişim Bölümü, İstanbul, Türkiye. E-posta: mbegtimur@gmail.com

Önerilen Atıf/Suggestion Citation
Begtimur, M.E., (2026). Uluslararası Haber Ajanslarının Haber Yazım Teknikleri Açısından Karşılaştırmalı İçerik Analizi: the Associated Press, Reuters, Kyodo News ve Anadolu Ajansı Örneği, *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi, 10(1),193-211.*

political news according to the agencies, inverted pyramid technique is predominantly preferred in AP and Anadolu Agency news, hourglass technique is predominantly used in Reuters news and T model is predominantly used in Kyodo News news. In addition, it is determined that there is a similarity between the Associated Press and Anadolu Agency in terms of the news writing techniques used and the response rate of 5N1K items.

Keywords: *Agency journalism, international news agencies, political news, news writing techniques, 5W1H rule*

GİRİŞ

Yüksek teknolojik gelişmeler, toplumsal hayatın farklı alanlarını derinden etkilemektedir. Yalnızca ekonomi, siyaset, kültür ve ideoloji gibi alanlarda değil belki bireylerin sosyal ilişkilerinden düşünce biçimlerine, davranış kodlarından iş yapma pratiklerine kadar pek çok alanda teknolojik değişim ve dönüşümün derin izlerini görmek mümkündür. Teknolojideki her türlü gelişmenin en belirgin karşılık bulduğu alanlardan biri de iletişimdir. Dolayısıyla günümüzde iletişim araçlarının sahiplik yapısı, kullanılan araçların türleri ve işleyiş biçimleri, habercilik anlayışı ve iş yapma biçimi köklü bir değişim sürecine uğramaktadır. Böylelikle habercilik pratiği de söz konusu gelişmelerden önemli ölçüde payını almaktadır.

İnsanın sadece haberdar olma arzusu ve bilgi edinme gereksinimini karşılamakla sınırlı kalmayıp aynı zamanda eğitim, toplumsallaşma, kültürel birikimini arttırma ve demokratikleşme süreçlerine de katkı sağlama işlevi üstlenen haber, iletişim teknolojilerindeki ilerlemelerle birlikte farklı yöntem ve formatlarda üretilmektedir. Haber değeri taşıyan olay ve olguların, toplanma, seçilme, düzenleme ve yazılma süreçlerinde de bir dizi değişim ve yenilikler ortaya çıkmaktadır. Habercilik bağlamında 5N1K kuralı hem geleneksel medya hem de dijital medya haberciliğinde vazgeçilemez altın kural olarak her zaman geçerliliğini korumaktadır. Ayrıca dijital medyanın sağladığı elverişli imkânlar nedeniyle haber yazım tekniklerinde bazı değişikliklerin ortaya çıktığı da yadsınamaz.

Dijital medya, geleneksel kitle iletişim araçlarının tek yönlü, hiyerarşik ve merkeziyetçi iletişim biçiminin yerine, özgürlükçü, kullanışlı, etkileşimli ve çok yönlü bir iletişim tarzı sunarak hem haberciler hem de okurlar açısından yeni bir habercilik anlayışını ortaya çıkarmaktadır (Törenli, 2005: 208). Yani, dijital medya, geleneksel medya araçlarının özelliklerini taşımakla birlikte, düşük maliyet, kullanım kolaylığı, hız, zaman ve mekân sınırlamalarını aşma, piyasaya giriş ve çıkış engellerinin azlığı, multimedya olanakları, erişilebilirlik ve katılımcılık gibi unsurlar sayesinde gazeteciliğe önemli katkılar sağlamaktadır. Söz konusu gelişmelerin hem geleneksel iletişim araçlarına hem de dijital iletişim araçlarına toptan haber sağlayan haber ajanslarının da mevcut habercilik anlayışlarında ve iş yapma pratiklerinde yeni gelişme ve değişimlere neden olacağı muhtemeledir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Haber Kavramı ve Haber Değeri

Haber kavramı, kitle iletişim araştırmalarının temel inceleme alanlarından birini oluşturmakta ve farklı kuramsal yaklaşımlar çerçevesinde çeşitli biçimlerde tanımlanmaktadır. En genel anlamıyla haber, belirli bir zaman ve mekânda meydana gelen olaylara ilişkin, toplumsal açıdan önem taşıdığı varsayılan bilgilerin kamuoyuna aktarılması süreci olarak ele alınmaktadır (McQuail, 2010: 377). Bu yönüyle haber, yalnızca bilgi aktaran nötr bir metin değil; toplumsal gerçekliğin seçilerek, düzenlenerek ve anlamlandırılarak sunulduğu bir iletişim ürünüdür. Haberin tanımına ilişkin erken dönem yaklaşımlar, haber ile olay arasında doğrudan bir ilişki kurma eğilimindedir. Bu bakış açısına göre haber, "olup bitenin" aktarımıdır. Ancak modern iletişim kuramları, bu yaklaşımın yetersiz olduğunu ortaya koymuştur. Schramm (1949: 20), haberin olayın kendisi olmadığını, olay gerçekleştikten sonra algılanabilen ve yeniden inşa edilen bir anlatı olduğunu vurgulamaktadır. Benzer biçimde Tuchman (1978: 82), haberin gerçekliğin aynası değil, kurumsal pratikler aracılığıyla inşa edilen bir çerçeve olduğunu savunmaktadır. Bu bağlamda haber, gerçekliğin doğrudan temsili olmaktan ziyade, belirli mesleki ve ideolojik süzgeçlerden geçirilmiş bir seçki olarak değerlendirilmektedir.

Haberin toplumsal işlevi de kavramın tanımlanmasında önemli bir yer tutmaktadır. Haber, bireylerin çevrelerinde olup bitenleri anlamlandırmalarına yardımcı olmakta, kamusal tartışma alanının oluşmasına katkı sağlamaktadır (Curran, 2011: 85). Ancak bu işlev, haberin tarafsız olduğu anlamına gelmemektedir. Hall (1982: 64), haber metinlerinin belirli ideolojik çerçeveler içinde üretildiğini ve bu çerçevelerin toplumsal anlamların kurulmasında etkili olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla haber,

yalnızca bilgilendirme değil, aynı zamanda anlam üretme ve yeniden üretme sürecinin de bir parçasıdır. Sonuç olarak haber, olayların kendisiyle özdeş olmayan; belirli toplumsal, kurumsal ve ideolojik bağlamlar içinde seçilen, düzenlenen ve kurgulanan bir iletişim biçimidir. Haber üretim sürecinde yapılan seçimler, vurgular ve dışlamalar, haberde sunulan gerçekliğin değişken ve yoruma açık olmasına neden olmaktadır (McQuail, 2010: 378; Tuchman, 1978: 91). Bu nedenle haber kavramı, yalnızca gazetecilik pratiği açısından değil, toplumsal gerçekliğin nasıl kurulduğunu anlamak açısından da merkezi bir öneme sahiptir.

Haberin hangi olayları kapsayacağı ve hangi olayların dışarıda bırakılacağı, "haber değerleri" kavramı çerçevesinde açıklanmaktadır. Haber değeri, bir olayın medya tarafından haberleştirilmesini mümkün kılan niteliklerin toplamını ifade etmekte ve haberin rastlantısal değil, belirli ölçütler doğrultusunda üretilen bir iletişim ürünü olduğunu ortaya koymaktadır (McQuail, 2010: 378). Bu bağlamda haber değeri, olayların kamusal alanda görünürlük kazanmasında belirleyici bir rol üstlenmektedir. Haber değeri tartışmalarının kuramsal temelini oluşturan en önemli çalışmalar, Galtung ve Ruge'un (1965: 65) haber değerleri modeline dayanmaktadır. Araştırmacılar, bir olayın haber olabilmesi için sıklık, beklenmedik lik, önem, çatışma, kültürel yakınlık, kişiselleştirme ve süreklilik gibi ölçütleri taşıması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu ölçütler, haber seçiminin yalnızca olayın nesnel önemine bağlı olmadığını; medya kuruluşlarının algı ve beklentileri doğrultusunda şekillendiğini göstermektedir.

Zaman içinde haber değeri kavramı, değişen medya ortamına paralel olarak yeniden ele alınmıştır. Harcup ve O'Neill (2001: 279), çağdaş haber medyasında eğlence, ünlüler, olumsuzluk ve görsellik gibi unsurların haber değerini artıran önemli faktörler hâline geldiğini belirtmektedir. Shoemaker ve Reese (2014: 9) ise haber değerlerinin yalnızca olayın özelliklerinden değil; bireysel gazetecilerin tercihleri, kurumsal rutinler, ekonomik baskılar ve ideolojik yapılar tarafından belirlendiğini vurgulamaktadır. Bu yaklaşım, haber değerini çok katmanlı bir süreç olarak ele alması bakımından önem taşımaktadır.

Haber değeri belirlenirken çatışma ve olumsuzluk unsurlarının öne çıkması, medyanın izleyici ilgisini çekme kaygısıyla ilişkilendirilmektedir. Kriz, tehdit ve gerilim içeren olaylar, dikkat çekici olmaları nedeniyle daha yüksek haber değerine sahip kabul edilmektedir (McQuail, 2010: 380). Ancak bu durum, medyanın toplumsal gerçekliği ağırlıklı olarak sorunlar ve krizler üzerinden sunduğu yönündeki eleştirileri de beraberinde getirmektedir. Eleştirel yaklaşımlar, haber değeri kavramının ideolojik boyutuna dikkat çekmektedir. Hall'a (1982: 64) göre haber değerleri, tarafsız ve evrensel ölçütler olmaktan ziyade, hâkim ideolojilerle uyumlu biçimde işlemektedir. Curran (2011: 86) da hangi olayların önemli sayıldığının ve kamusal tartışma gündemine taşındığının, güç ilişkileriyle yakından bağlantılı olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla haber değeri, yalnızca teknik bir seçim aracı değil; toplumsal anlamların üretildiği ve yeniden üretildiği bir mekanizma olarak değerlendirilmektedir.

2.2. Haber Yazım Teknikleri ve 5N1K Kuralı

5N1K kuralı, gazetecilikte haberin temel bilgi unsurlarını eksiksiz ve sistematik biçimde aktarmayı amaçlayan klasik bir yazım ilkesidir. "Ne, Nerede, Ne zaman, Nasıl, Neden ve Kim" sorularına dayanan bu kural, bir olayın haber değeri kazanabilmesi için gerekli olan asgari bilgilerin okuyucuya açık ve anlaşılır biçimde sunulmasını hedeflemektedir (Tokgöz, 2020: 231). Bu yönüyle 5N1K, haberin bilişsel açıklığını sağlayan yapısal bir çerçeve olarak değerlendirilmektedir (McQuail, 2010: 379). Dursun'a (2005: 74) göre bu kural, haber metninin belirsizlikten arındırılmasını sağlayarak okuyucunun olay hakkında temel sorularına yanıt vermesini mümkün kılmaktadır. Benzer biçimde Girgin (2014: 112), 5N1K'nın haber yazımında doğruluk, tutarlılık ve bütünlük ilkelerinin uygulanmasına katkı sağladığını belirtmektedir. Özellikle "ne" ve "kim" soruları olayın öznesini ve içeriğini tanımlarken; "nerede" ve "ne zaman" soruları olayın mekânsal ve zamansal bağlamını oluşturmaktadır (Tokgöz, 2020: 232).

"Nasıl" ve "neden" soruları ise haberin açıklayıcı ve analitik boyutunu güçlendirmektedir. Bu sorular aracılığıyla olayın oluş süreci ve arka planı ortaya konulmakta, haber salt bir bilgi aktarımının ötesine taşınmaktadır (Dursun, 2005: 75; McQuail, 2010: 380). Bu bağlamda 5N1K, yalnızca teknik bir yazım kuralı değil; aynı zamanda gazetecinin kamusal sorumluluğunu yerine getirmesine hizmet eden normatif bir ilkedir (Curran, 2011: 88). Yukarıdakilerden anlaşılacağı üzere 5N1K kuralı, haberin anlaşılırlığını, güvenilirliğini ve bilgilendirici niteliğini artıran temel bir gazetecilik aracıdır. Haber üretim sürecinde bu kuralın uygulanması, okuyucunun olayları sağlıklı biçimde anlamlandırmasına ve kamusal tartışma zemininin güçlenmesine katkı sağlamaktadır (Girgin, 2014: 113; Tokgöz, 2020: 233). Dolayısıyla

gazetecinin, haber üretim sürecinde 5N1K ilkesini esas alarak tutarlı bir anlatı düzeni kurması ve haber metnini bu ilke doğrultusunda yapılandırması zorunludur. 5N1K unsurlarının haber metni içinde hangi aşamada, hangi öncelik sırasıyla ve ne ölçüde ayrıntılandırılarak sunulduğu, uygulanan haber yazım tekniğini belirlemekte ve farklı anlatım biçimlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır.

Geleneksel Medyada Haber Yazma Teknikleri:

1. Ters Piramit Tekniği: Haber yazımında bilginin önem derecesine göre sıralandığı ve en kritik unsurların haberin girişinde sunulduğu klasik bir yöntemdir. Bu teknikte 5N1K'nın temel öğeleri ilk paragrafta yer almakta, ayrıntılar ise metnin ilerleyen bölümlerinde giderek azalmaktadır. Ters piramit, özellikle ajans haberciliği ve yazılı basında, okuyucunun habere hızlı erişimini sağlaması ve editoryal kısaltmalara elverişli olması nedeniyle yaygın biçimde kullanılmaktadır (McQuail, 2010: 379). Bu yönüyle teknik, haberin bilgilendirici işlevini ön plana çıkaran rasyonel bir anlatı yapısı sunmaktadır (Shoemaker & Reese, 2014: 11).
2. Kare (Dörtgen) Tekniği: Haberin giriş, gelişme ve sonuç bölümlerinin birbirine yakın önem düzeyinde kurgulandığı bir yazım biçimidir. Bu teknikte haberin temel unsurları girişte verildikten sonra, metin boyunca eşit ağırlıkta detaylandırılmaktadır. Kare teknik, özellikle röportajlar, söyleşiler ve açıklayıcı haberlerde tercih edilmekte; haberin bütünlüğünü ve dengeli anlatımını ön plana çıkarmaktadır (Girgin, 2014: 118). Bu yapı, haberin yalnızca hızlı tüketimine değil, aynı zamanda bütüncül biçimde okunmasına da olanak tanımaktadır (Tokgöz, 2020: 238).
3. Normal Piramit Tekniği: Haber, ayrıntılardan genele doğru ilerlemekte; en önemli bilgi genellikle metnin sonunda sunulmaktadır. Bu anlatım biçimi, okuyucunun dikkatini adım adım metne çekmeyi ve merak unsurunu canlı tutmayı amaçlamaktadır. Daha çok insan hikâyeleri, magazin ve özel dosya haberlerinde kullanılan bu teknik, anlatısal derinliğe olanak sağlamaktadır (Dursun, 2005: 76). Normal piramit, bilgilendirme kadar duygusal etkiyi de önceleyen bir haber yazım yaklaşımı olarak değerlendirilmektedir (Hartley, 1992: 104).
4. Serbest Yazma Tekniği: Katı yapısal kurallara bağlı kalmaksızın haberin akışına göre kurgulandığı esnek bir yazım biçimidir. Bu teknikte 5N1K unsurları metnin farklı bölümlerine dağılabilmekte ve anlatım biçimi habercinin üslubuna göre şekillenmektedir. Özellikle köşe yazıları, analiz haberleri ve yorum ağırlıklı metinlerde kullanılan bu teknik, gazetecinin anlatı gücünü ön plana çıkarmaktadır (Özer, 2011: 92). Ancak bu esneklik, haberin nesnelliği ve bilgi bütünlüğü açısından dikkatli kullanılmasını gerektirmektedir (McNair, 2017: 56).
5. Konuşma Dili Tekniği: Haber metninin gündelik dile yakın, sade ve doğrudan bir anlatımla yazılmasını esas almaktadır. Bu teknik, özellikle radyo ve televizyon haberciliğinde, haberin dinleyici ve izleyici tarafından kolay anlaşılmasını amaçlamaktadır. Konuşma dili tekniğinde kısa cümleler, yalın ifadeler ve doğrudan anlatım ön plana çıkmaktadır (Fiske, 2011: 78). Bu yaklaşım, haberin erişilebilirliğini artırırken, akademik ve resmî dilin yarattığı mesafeyi azaltmaktadır (McQuail, 2010: 381).
6. Kronolojik Dizi Tekniği: Haber, olayların gerçekleşme sırasına uygun biçimde aktarılmaktadır. Bu teknikte başlangıç, gelişme ve sonuç aşamaları zamansal bir bütünlük içinde sunulmakta; okuyucuya olayın süreci adım adım izletilmektedir. Özellikle adli vakalar, kazalar ve uzun süreli gelişmeler içeren haberlerde tercih edilen bu teknik, olayın nedensel ilişkilerinin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır (Schudson, 2011: 123). Kronolojik anlatım, haberin açıklayıcı ve öğretici yönünü güçlendiren bir yazım biçimi olarak değerlendirilmektedir (Allan, 2010: 67).

Dijital Medyada Haber Yazma Teknikleri:

Haber yazma teknikleri; iletişim teknolojilerindeki dönüşüm, kitle iletişim araçlarının teknik ve yapısal nitelikleri, medya kuruluşlarının editoryal politikaları, ele alınan konunun kapsamı, hedef kitlenin medya tüketim biçimleri ve haberi kaleme alan gazetecinin öznel tercihleri doğrultusunda biçimlenmektedir. Dijitalleşmenin hızla yaygınlık kazanmasıyla birlikte, dijital habercilik pratiğinde yalnızca geleneksel haber yazım kalıplarıyla yetinilmemekte; etkileşim, çoklu anlatım ve kullanıcı odaklılık temelli yeni yazım teknikleri de geliştirilerek uygulamaya konulmaktadır.

1. T Modeli: Dijital haberin hem yatay hem dikey bilgi sunumuna dayanmasını ifade eder. Yatay eksende haberin temel bilgileri kısa ve özet biçimde sunulurken, dikey eksende hiperlinkler aracılığıyla ayrıntılı bilgi, arka plan ve analizlere erişim sağlanır. Bu model, okuyucunun ilgi düzeyine göre derinleşmesine olanak tanıması bakımından dijital medyaya özgü bir yapı sunmaktadır (Deuze, 2003: 207).
2. Ters Piramit Modeli: Geleneksel ters piramidin çevrimiçi medya ortamına uyarlanmış biçimidir. En önemli bilgiler haberin girişinde sunulmakta; devamında kısa paragraflar, alt başlıklar ve bağlantılarla ayrıntılar katmanlı şekilde verilmektedir. Bu teknik, ekran okuma alışkanlıklarına uygunluğu ve hızlı bilgi erişimi sağlaması nedeniyle dijital haber sitelerinde yaygın olarak kullanılmaktadır (McQuail, 2010: 379).
3. Online Piramit Tekniği: Haber, temel bilgiden ayrıntıya doğru ilerleyen çok katmanlı bir yapı içinde kurgulanmaktadır. İlk katmanda 5N1K unsurlarının özeti yer alırken, sonraki katmanlarda analiz, veri, görsel ve multimedya içerikleri sunulmaktadır. Bu teknik, okuyucuya seçici okuma ve içerik üzerinde kontrol imkânı tanıması açısından dijital haberciliğin ayırt edici özelliklerinden biridir (Pavlik, 2001: 43).
4. Doğrusal Olmayan (Non-Linear) Teknik: Haberin tek bir okuma sırasına bağlı kalmaksızın hiperlinkler aracılığıyla çok yönlü okunabilmesini esas almaktadır. Okuyucu, metin içinde farklı bağlantılara yönelerek haberin çeşitli boyutlarına erişebilmektedir. Bu teknik, dijital haberciliğin etkileşim, çoklu anlatım ve kullanıcı merkezli yapısını güçlendirmektedir (Landow, 2006: 76).
5. Doğrusal (Linear) Yazım Tekniği: Haber, baştan sona tek bir anlatı akışı içinde sunulmaktadır. Özellikle canlı bloglar, gelişen olaylar ve kronolojik anlatım gerektiren haberlerde tercih edilmektedir. Dijital ortamda sınırlı etkileşim sunsa da olay örgüsünün net biçimde aktarılmasına katkı sağlamaktadır (Allan, 2010: 67).
6. Anlatım (Narration) Tekniği: haberin hikâyeleştirilerek sunulmasını temel almaktadır. Olaylar, aktörler ve bağlam anlatı unsurlarıyla kurgulanmakta; okuyucunun duygusal ve bilişsel katılımı hedeflenmektedir. Dijital uzun okumalar (*longform journalism*), bu tekniğin en yaygın uygulama alanlarından biridir (Franklin, 2014: 121).
7. Kum Saati (Hourglass) Tekniği: haberin dijital ters piramit yapısıyla başlayıp kronolojik anlatımla devam etmesine dayanmaktadır. İlk bölümde temel bilgiler sunulurken, ikinci bölümde olaylar zamansal sırayla ayrıntılandırılmaktadır. Bu teknik, hem hızlı bilgi aktarımı hem de anlatısal bütünlük sağlaması bakımından dijital habercilikte işlevsel bir yapı sunmaktadır (Rich, 2016: 54).

Yukarıda ele alınan haber yazma teknikleri incelendiğinde, gerek geleneksel gerekse dijital habercilik pratiğinde haber üretiminin temel amacının, 5N1K ilkelerinin en işlevsel biçimde hayata geçirilmesi olduğu görülmektedir. Söz konusu teknikler, haberin üretim sürecinde karşılaşılan hız gereksinimi, zaman kısıtları ve metinsel bütünlük gibi unsurlar gözetilerek içeriğin sistematik ve etkili bir biçimde kurgulanmasına olanak tanıyan yazım yöntemleri olarak değerlendirilmektedir

2.3. Ajans Haberciliği

Ajans haberciliği, haber ajanslarının perakende ürettiği haberlerin abonelerine/üyelerine toptan dağıtılması sürecini ifade eden bir habercilik türüdür (Pierre, 1996: 27). Bir bakıma ajans haberciliği, haber değeri taşıyan her türlü haber malzemesini sağlıklı ve ivedi bir biçimde toplayan, düzenleyen, yazan ve dağıtan toptan habercilik pratiğidir. Ajans haberciliğinin tarafsızlık ve objektiflik, hızlılık ve zamanlılık, kısa ve öz olma, çoklu konuları kapsama, ulusal ve uluslararası teknik standartlar, kısa ve standart dil kullanımı gibi özellikleri bulunmaktadır (Henri, 1997: 31). Ajans haberciliği, esasında ulusal ve uluslarasın boyutta hızlı ve güvenilir bilgi akışının sağlanması açısından oldukça önemli bir rol oynamaktadır.

Ajans haberleri, habercinin ait olduğu ajansın haber yazım formatına göre yazılmaktadır. Ajans haberciliğinde kullanılan haber yazım teknikleri ve formatları diğer araçlarda (gazete, dergi, radyo ve televizyon gibi) kullanılan teknik ve formatlarla benzerlik göstermekle birlikte bazen

farklılaşabilmektedir. Bu farklılaşma haber malzemesinin toplanması ve haberin üretimi sürecinde de kendini göstermektedir. Ana olayın zaman zaman kısa ve öz, zaman zaman uzun ve önemlilik sırasına göre kaleme alındığı ajans haberleri genellikle aboneler/üyeler tarafından yeniden yazılmaya ve redaksiyona elverişli bir formatta kurgulanmaktadır. Ajans haberciliğinde tercih edilen yazım teknikleri, haberin medyada doğru bir biçimde yer alması ve geniş bir kitleye etkili bir şekilde ulaştırılması bakımından önemli rol oynamaktadır (Şahin, 2012: 8).

3. YÖNTEM

Araştırmanın önemi: Dijital iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, geleneksel haber üretim süreçlerini köklü biçimde dönüştürerek yeni habercilik pratiklerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Haberin türü, ele alınan konu ve içerik özellikleri ile kullanılan iletişim araçlarının teknik yapısı ve okur, dinleyici ya da izleyici profiline bağlı olarak farklı haber yazım yöntemleri ve teknikleri geliştirilmektedir. Bu çerçevede, hem geleneksel hem de yeni medya ortamlarına toplu biçimde haber sunan ajansların habercilik pratiklerinin, benimsedikleri haber yazma tekniklerinin ve 5N1K unsurlarından hangilerini öncelikli olarak öne çıkardıklarının bilinmesi ve çözümlenmesi; gazeteciler, medya kuruluşları ve haber tüketici kitlesi açısından olduğu kadar, haberin okunması, anlaşılması, analiz edilmesi ve yeniden üretilmesi süreçleri bakımından da önem taşımaktadır.

Araştırma problemi: Uluslararası ajans haberciliğinde siyasi haberler ne tür haber yazma teknikleri ile yazılmaktadır? Uluslararası ajansların siyasi haberlerinde 5N1K öğelerinden hangileri ön plana çıkarılmakta ve yanıtlanmaktadır?

Araştırmanın amacı: Uluslararası ajans haberciliğinde siyasi haberlerin yazımında ne tür haber yazma tekniklerinin kullanıldığı ve 5N1K öğelerinin ne oranda yanıtlandığını ortaya koymaktır.

Araştırmanın yöntemi: Araştırmada üç aşamalı yöntem izlenmektedir: literatür taraması, içerik analizi ve karşılaştırmalı analiz yöntemi. İlk önce araştırmanın kavramsal çerçevesine yönelik literatür taraması yapılmıştır. Ardından 2007 yılında Avrupa merkezli uluslararası haber ajansları tarafından kurulan ve dünyanın önde gelen haber ajanslarını bir araya getiren uluslararası haber ajansları iş birliği platformu Minds International'e üye haber ajanslarından The Associated Press, Reuters, Kyodo News ve Anadolu Ajansının haber sitelerinden toplam 160 adet siyasi haber rastgele örnekleme tekniğiyle araştırma örneklemi olarak seçilmiştir. Örneklem olarak seçilen 160 adet siyasi haber içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Berelson (1952: 18), içerik analizini "iletişimin açık içeriğinin nesnel, sistematik ve nicel olarak tanımlanmasını amaçlayan bir araştırma tekniği" olarak tanımlamakta ve yöntemin bilimsel niteliğini bu özellikler üzerinden temellendirmektedir. Benzer biçimde Holsti (1969: 5), içerik analizinin iletişim içeriklerinden tekrarlanabilir ve karşılaştırılabilir veriler üretmeye odaklandığını vurgulamaktadır. İçerik analizi, yalnızca metinlerin yüzeysel ve görünen özelliklerini incelemekle sınırlı kalmamakta; aynı zamanda toplumsal gerçekliğin medya içeriklerine yansıyan örtük ve dolaylı boyutlarını da açığa çıkarmayı hedeflemektedir. Bu yönüyle içerik analizi, metinlerde yer alan açık göstergelerden hareketle içeriklerin gizli anlamlarına ilişkin varsayımlar geliştiren, yorumlar üreten ve toplumsal yapıya dair çıkarımlarda bulunan bir yöntem olarak değerlendirilmektedir (Gökçe, 2001: 25; Mayring, 2014: 12). Özellikle ideoloji, söylem ve temsil çalışmalarında içerik analizi, toplumsal gerçekliğin medya aracılığıyla nasıl inşa edildiğini anlamada önemli bir analitik çerçeve sunmaktadır (McQuail, 2010: 351). Yöntemin uygulanma sürecinde, araştırma kapsamında belirlenen örneklemin her bir anlamlı unsuru ayrı bir kodlama birimi olarak tanımlanmakta ve sistematik bir biçimde sınıflandırılmaktadır. Bu kodlama birimleri sayısal verilere dönüştürülerek nicel analiz sürecine dâhil edilmekte; elde edilen veriler istatistiksel dağılımlar üzerinden yorumlanmaktadır. Bu aşamada ortaya çıkan bulgular, incelenen metinlerin yapısına, temalarına ve baskın eğilimlerine ilişkin bilimsel çıkarımlar yapılmasına olanak tanımaktadır (Erdoğan, 2003: 198; Krippendorff, 2018: 93–95). Bu yönüyle içerik analizi, nitel anlam dünyasını nicel veriler aracılığıyla görünür kılan ve medya içeriklerinin sistematik biçimde çözümlenmesini sağlayan bütüncül bir araştırma yöntemi niteliği taşımaktadır. Son olarak içerik analizinden elde edilen istatistiksel veriler karşılaştırmalı yöntemle analiz edilmiştir. Karşılaştırmalı yöntem, belirli işlevlere sahip olay, olgu ve değişimlerin ortaya çıkarılmasında etkin bir şekilde kullanılan, faktörlerin sınıflandırılmasını, gruplandırılmasını ve açıklanmasını amaçlayan bir araştırma yöntemidir (Aydın & Hanağası, 2017). Başka bir deyişle, karşılaştırmalı yöntem, belirli bir zaman diliminde farklı değişkenler arasındaki ilişki ve etkileşimi inceleyerek

toplumsal yaşamın çeşitli yönlerini araştıran ve irdeleyen bir araştırma türüdür. Bu yöntem, toplumsal yapının farklı faktörleri arasındaki benzerlikleri ve benzer faktörler arasındaki farklılıkları açıklamak amacıyla kullanılmasının yanı sıra, farklı etken ve değişkenlerin belirli bir toplumsal değişime ve dönüşüme yol açtığı ve farklı sonuçlar doğurduğu durumlarda en etkili yöntem olarak kabul edilmektedir (Neuman, 2006). Bu bağlamda örneklem olarak seçilen siyasi haberlerde kullanılan haber yazma teknikleri ve 5N1K öğelerinin her biri birer kodlama birimi olarak belirlenmiş, haber metinleri tek tek okunarak araştırma problemi doğrultusunda gerekli sınıflandırma ve kodlama formları geliştirilmiştir. Elde edilen kodlama formları, tablo, grafik ve istatistiksel veriler karşılaştırılarak gerekli yorum ve açıklamalar yapılmıştır.

Kapsam ve sınırlılıklar: Dünyanın önde gelen haber ajanslarını bir araya getiren uluslararası haber ajansları iş birliği platformu Minds International'e üye ve haber içeriği açık erişimli haber ajanslarından The Associated Press, Reuters, Kyodo News ve Anadolu Ajansının haber sitelerinde 10 Şubat 2025---01 Mart 2025 tarihleri arasında yayınlanan siyasi haberlerle sınırlı tutulmuştur.

Evren ve örneklem: araştırmanın evrenini uluslararası haber ajanslarının ürettikleri tüm içerikler oluşturmakta; araştırmanın örneklemini ise The Associated Press, Reuters, Kyodo News ve Anadolu Ajansının resmi haber sitelerinin her birinden 40'ar adet olmak üzere seçilen toplam 160 adet siyasi haber oluşturmaktadır.

Verilerin Toplanması ve Analizi: Araştırma kapsamında kullanılan veriler, The Associated Press, Reuters, Kyodo News ve Anadolu Ajansı'nın resmî haber sitelerinden manuel veri toplama yöntemiyle elde edilmiştir. Toplanan veriler, araştırmanın amacı ve problem çerçevesi doğrultusunda geliştirilen tablo ve grafikler aracılığıyla sistematik biçimde sınıflandırılmış, derlenmiş ve incelenmiştir. Bu süreçte verilerin yüzdelik dağılımları hesaplanmış; değişkenler arasındaki ilişkiler temel alınarak gerekli yorumlar, çıkarımlar ve analizler gerçekleştirilmiştir. Nicel verilerin düzenlenmesi ve analizinde Microsoft Excel yazılımından yararlanılmıştır.

4. BULGU VE ANALİZ

Araştırmanın bu aşamasında the Associated Press, Reuters, Kyodo News ve Anadolu Ajansının resmi sitelerinin her birinden 40'ar adet olmak üzere toplam 160 adet siyasi haber tek tek incelenmiştir. İncelene haberlerin başlıkları ve yayın tarihleri, kodlama formu ve erişim linkleri EK 1'de detaylıca yer almaktadır (derginin sayfa limitini aşacağı için Ek1 makale dosyasına ilave edilmemiştir). Bu bağlamda araştırmanın amacına yönelik kodlama birimleri oluşturulmuştur. Kodlama birimleri, içerik çözümlemesi çalışmalarında genel olarak biçimsel (sentaktik) ve anlamsal (semantik) olmak üzere iki temel düzeyde ele alınmaktadır. Biçimsel kodlama yaklaşımında analiz birimi; harf, sözcük, cümle, işaret ya da sembol gibi metnin yapısal unsurlarından oluşurken, anlamsal kodlamada bu unsurların tek tek kendilerinden ziyade, taşıdıkları anlamlar analiz birimi olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda anlamsal kodlama, metindeki içeriklerin bağlam içinde yorumlanmasını ve anlam düzeyinde sınıflandırılmasını esas almaktadır (Krippendorff, 2018: 98–100). Dolayısıyla araştırmada anlamsal kodlama tercih edilerek her bir haber tercih edilen haberim yazım tekniği ve her haber metnindeki 5N1K öğelerinin yanıtları birer kodlamam/analiz birimi olarak belirlenmiştir.

Örneklem olarak seçilen siyasi haberler Ek1'deki dizilime göre numaralandırarak tek tek incelenmiştir. Haberde kullanılan yazım teknikleri ve 5N1K öğeleri kodlama formlarında kodlanmıştır. Kodlama formlarından elde edilen sayısal verilerden yola çıkılarak araştırma problemine yönelik grafikler oluşturulmuştur. Oluşturulan grafikler üzerinden haber ajansları karşılaştırılmıştır. Ardından karşılaştırmalı grafik verileri üzerinden gerekli çıkarım, yorum ve analiz yapılmıştır.

4.1. The Associated Press Haberlerinin Analizi

10 Şubat 2025---01 Mart 2025 tarihleri arasında the Associated Press (AP)'in resmi sitesi https://apnews.com/ üzerinden rastgele örnekleme yöntemiyle elde edilen toplam 40 adet siyasi haber incelenmiştir. Ek 1'de yer alan kodlama formu ve ilgili veri setlerinden yola çıkılarak şu tablolar oluşturulmuştur:

Tablo 1. AP Haberlerinde 5N1K Öğeleri

5N1K	Haber Sayısı	Yanıtlanma Oranı	Toplam Haber Sayısı
Ne	40	100%	40
Nerede	40	100%	40
Ne zaman	11	28%	40
Neden	15	38%	40
Nasıl	29	73%	40
Kim	40	100%	40

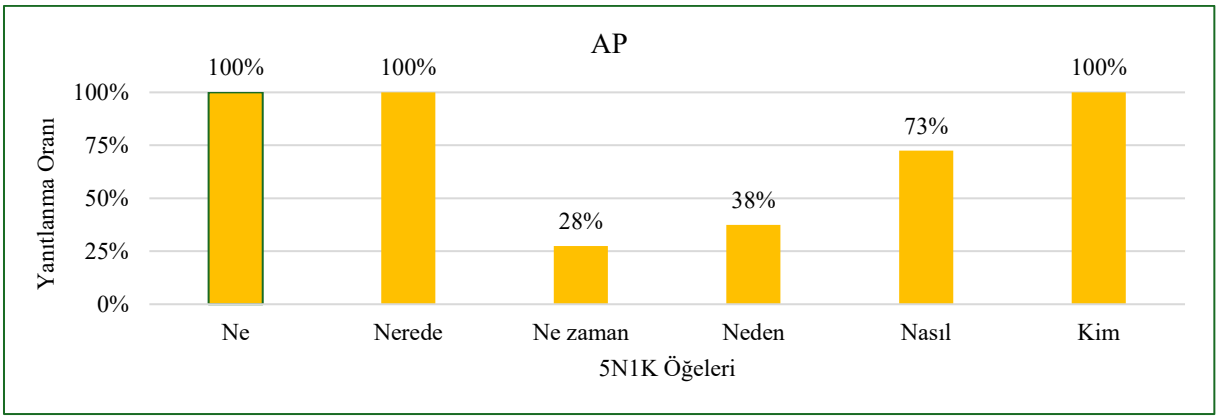
Tablo 1'de görüleceği üzere, incelenen 40 adet haberin tamamında "ne", "kim" ve "nerede" öğelerinin yanıtlandığı, "ne zaman" öğesinin 11 adet haberde yanıtlandığı ve 29 adet haberde yanıtlanmadığı, "neden" öğesinin 15 adet haberde yanıtlandığı ve 25 adet haberde yanıtlanmadığı, "nasıl" öğesinin 29 adet haberde yanıtlandığı ve 11 adet haberde yanıtlanmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 2. AP Haberlerinde Haber Yazım Tekniklerinin Dağılımı

Haber Yazım Teknikler	Kullanılan Haber Sayısı	Tecih Edilme Oranı
T Modeli	3	7,5%
Kum Saati	3	7,5%
Ters Piramit	26	65,0%
Linear	4	10,0%
Anlatım	1	2,5%
Online Piramit	2	5,0%
Non-Linear	1	2,5%
Toplam Haber Sayıs	40	100%

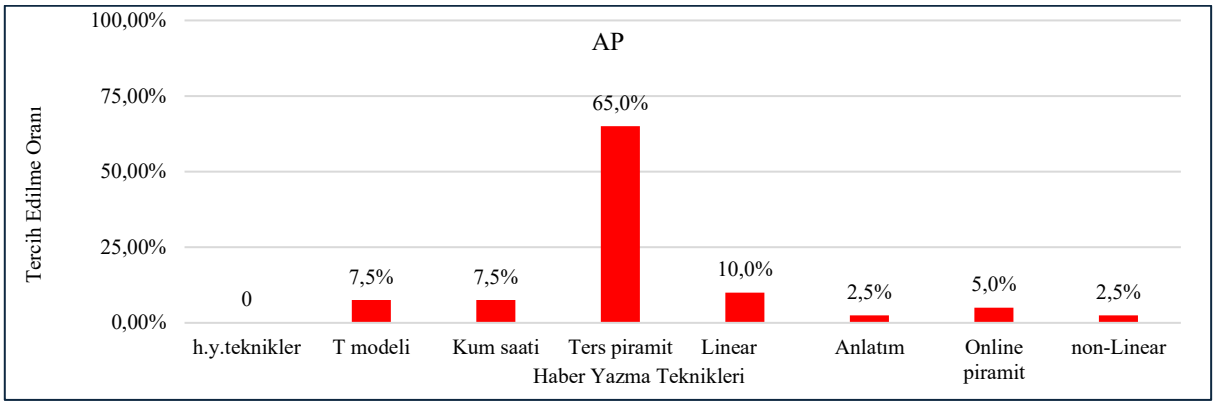
Yukarıdaki tabloda incelenen haberlerin 3'ü T modeli ile, 3'ü kum saati tekniği ile, 26'sı ters piramit tekniği ile, 4'ü linear, 1'i anlatım tekniği ile, 2'si online piramit ve 1'i non-linear tekniği ile yazılmaktadır.

Grafik 1. AP Haberlerinde 5N1K Öğelerinin Yanıtlanma Oranı

Grafik 1'den anlaşılacağı üzere, incelenen haberlerde "ne", "nerede" ve "kim" öğelerinin %100 oranında yanıtlandığı, "ne zaman" öğesinin %28 oranında yanıtlandığı, "neden" öğesinin %38 oranında ve "nasıl" öğesinin ise %73 oranında yanıtlandığı görülmektedir.

Grafik 2. AP Haberlerinde Yazım Tekniklerinin Tercih Edilme Oranı

Haber yazım teknikleri incelendiğinde, incelenen haberlerin %7,5'i T modeli, %7,5'i kum saati tekniği, %65'i ters piramit tekniği, %10'u linear, %2,5'i anlatım tekniği, %5'i online piramit tekniği ve %2,5'i non-linear tekniği ile yazılmaktadır. Örneklem olarak incelenen haberlerin 2/3'si ters piramit modeli ile yazıldığı gözlemlenmektedir.

4.2. Reuters Haberlerinin Analizi

10 Şubat 2025---01 Mart 2025 tarihleri arasında Reuters'in resmi sitesi https://www.reuters.com/ üzerinden rastgele örnekleme yöntemiyle elde edilen toplam 40 adet siyasi haber analiz edilmiştir. Ek 1'de yer alan kodlama formu ve veri setlerinden hareketle aşıdaki tablo ve grafikler elde edilmiştir:

Tablo 3. Reuters Haberlerinde 5N1K Öğeleri

5N1K	Haber Sayısı	Yanıtlanma Oranı	Toplam Haber Sayısı
Ne	40	100%	40
Nerede	40	100%	40
Ne zaman	19	48%	40
Neden	23	58%	40
Nasıl	38	95%	40
Kim	40	100%	40

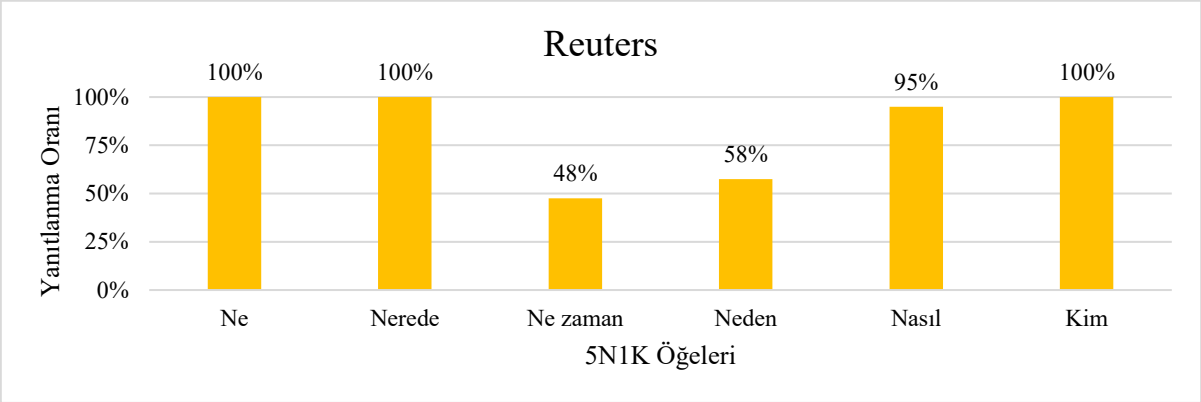
Tablo 3'ten anlaşılacağı gibi, incelenen 40 adet Reuters haberlerinin tamamında "ne", "nerede" ve "kim" öğelerinin yanıtlandığı, "ne zaman" öğesinin 19 adet haberde yanıtlandığı ve 21 adet haberde yanıtlanmadığı, "neden" öğesinin 23 adet haberde yanıtlandığı ve 17 adet haberde yanıtlanmadığı, "nasıl" öğesinin 38 adet haberde yanıtlandığı ama 2 adet haberde yanıtlanmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 4. Reuters Haberlerinde Haber Yazım Tekniklerinin Dağılımı

Haber Yazım Teknikler	Kullanılan Haber Sayısı	Tercih Edilme Oranı
T Modeli	2	5,0%
Kum Saati	29	72,5%
Ters Piramit	6	15,0%
Linear	1	2,5%
Anlatım	1	2,5%
Online Piramit	1	2,5%
Non-Linear	0	0%
Toplam Haber Sayısı	40	100%

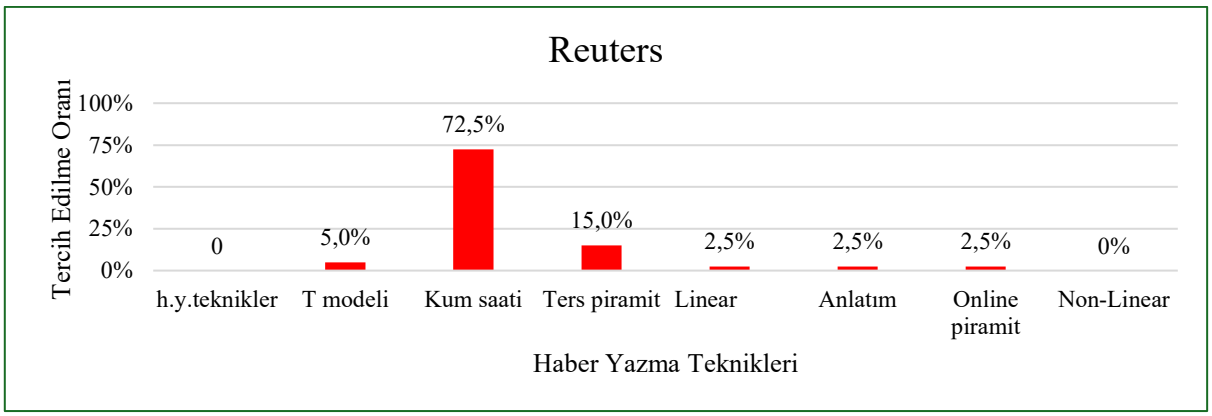
Tablo 4'te ifade edildiği gibi, incelenen Reuters haberlerinin 2'si T modeli ile, 29'u kum saati tekniği ile, 6'sı ters piramit tekniği ile, 1'i linear tekniği ile, 1'i anlatım tekniği ile, 1'i online piramit tekniği ile yazılmakta fakat non-linear tekniği hiç kullanılmamaktadır.

Grafik 3. Reuters Haberlerinde 5N1K Öğelerinin Yanıtlanma Oranı

Grafik 3'teki veriler incelendiğinde, Reuters'ten elde edilen siyasi haberlerde "ne", "nerede" ve "kim" öğelerinin %100 oranında yanıtlandığı, "ne zaman" öğesinin %48 oranında yanıtlandığı, "neden" öğesinin %58 oranında ve "nasıl" öğesinin ise %95 oranında yanıtlandığı gözlemlenmektedir.

Grafik 4. Reuters Haberlerinde Yazım Tekniklerinin Tercih Edilme Oranı

Reuters'in haber yazım teknikleri incelendiğinde, örneklem olarak seçilen haberlerin %5'i T modeli, %72,5'i kum saati tekniği, %15'i ters piramit tekniği, %2,5'i linear tekniği, %2,5'i anlatım tekniği, %2,5'i online piramit tekniği ile yazılmakta ve non-linear tekniğihiç tercih edilmemektedir. Örneklem olarak incelenen haberlerin %72,5'i kum saati tekniği ile yazılmaktadır.

4.3. Kyodo News Haberlerinin Analizi

10 Şubat 2025---01 Mart 2025 tarihleri arasında Kyodo News'in resmi sitesi https://english.kyodonews.net/ üzerinden rastgele örnekleme yöntemiyle manuel olarak elde edilen toplam 40 adet siyasi haber analiz edilmiştir. Analiz birimlerinin kodlama formu ve ilgili verilerden yararlanılarak aşağıdaki tablo ve grafikler oluşturulmuştur:

Tablo 5. Kyodo News Haberlerinde 5N1K Öğeleri

5N1K	Haber Sayısı	Yanıtlanma Oranı	Toplam Haber Sayısı
Ne	40	100%	40
Nerede	40	100%	40
Ne zaman	37	93%	40
Neden	36	90%	40
Nasıl	40	100%	40
Kim	40	100%	40

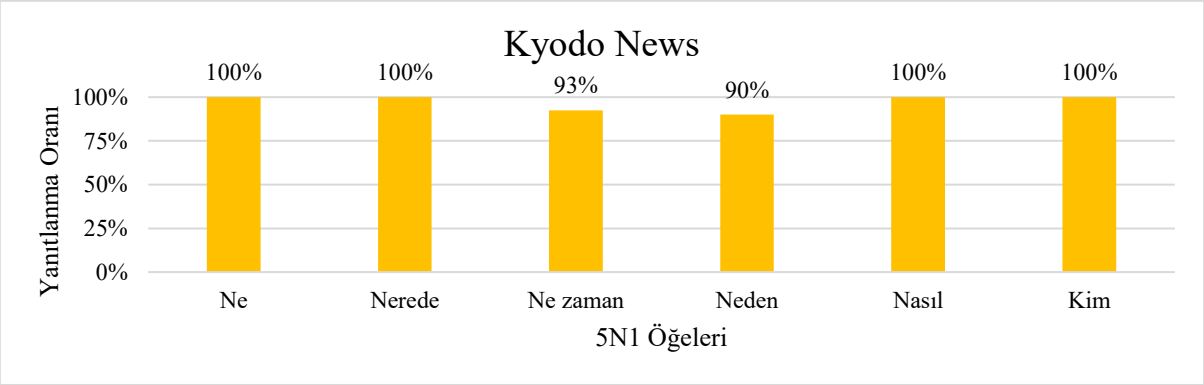
Tablo 5'te görüleceği üzere, incelenen 40 adet Kyodo News haberlerinin tamamında "ne", "nerede", "kim" ve "nasıl" öğelerinin yanıtlandığı, "ne zaman" öğesinin 37 adet haberde yanıtlandığı ve 3 adet haberde yanıtlanmadığı, "neden" öğesinin 36 adet haberde yanıtlandığı ve 4 adet haberde yanıtlanmadığı gözlemlenmektedir.

Tablo 6. Kyodo News Haberlerinde Haber Yazım Tekniklerinin Dağılımı

Haber Yazım Teknikler	Kullanılan Haber Sayısı	Tercih Edilme Oranı
T Modeli	27	67,5%
Kum Saati	5	12,5%
Ters Piramit	4	10,0%
Linear	0	0,0%
Anlatım	4	10,0%
Online Piramit	0	0,0%
Non-Linear	0	0%
Toplam Haber Sayısı	40	100%

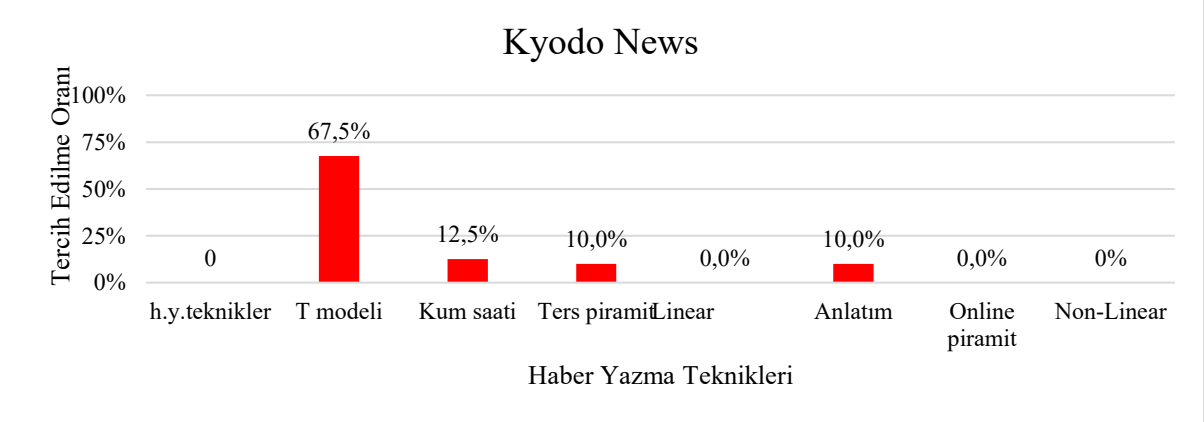
İncelenen 40 adet Kyodo News haberlerinin 27'si T modeli ile, 5'i kum saati tekniği ile, 4'ü ters piramit tekniği ile, 4'ü anlatım tekniği ile yazılmakta lakin linear, online piramit ve non-linear tekniklerinin hiç kullanılmadığı tespit edilmektedir.

Grafik 5. Kyodo News Haberlerinde 5N1K Öğelerinin Yanıtlanma Oranı

Grafik 5'te gösterilen verilerden anlaşılacağı üzere, Kyodo News'den elde edilen siyasi haberlerde "ne", "nerede", "kim" ve "nasıl" öğelerinin %100 oranında yanıtlandığı, "ne zaman" öğesinin %93 oranında ve "neden" öğesinin %90 oranında yanıtlandığı gözlemlenmektedir.

Grafik 6. Kyodo News Haberlerinde Yazım Tekniklerinin Tercih Edilme Oranı

Kyodo News'in haber yazım teknikleri incelendiğinde, örneklem olarak seçilen haberlerin %67,5'i T modeli ile, %12,5'i kum saati tekniği ile, %10'u ters piramit tekniği ile ve %10'u anlatım tekniği ile yazılmaktadır. İncelenen haberlerde linear, non-linear ve online piramit tekniği hiç kullanılmamaktadır.

4.4. Anadolu Ajansı Haberlerinin Analizi

10 Şubat 2025---01 Mart 2025 tarihleri arasında Anadolu Ajansının resmi sitesi https://www.aa.com.tr/en üzerinden rastgele örnekleme yöntemiyle manuel olarak elde edilen toplam 40 adet siyasi haberin içeriği analiz edilmiştir. Analiz edilen haberlerin kodlama formundaki analiz birimlerinden ve veri setleri ışığında ilgili grafik ve tablolar oluşturulmuştur:

Tablo 7. Anadolu Ajansı Haberlerinde 5N1K Öğeleri

5N1K	Haber Sayısı	Yanıtlanma Oranı	Toplam Haber Sayısı
Ne	40	100%	40
Nerede	40	100%	40
Ne zaman	25	63%	40
Neden	6	15%	40
Nasıl	31	78%	40
Kim	40	100%	40

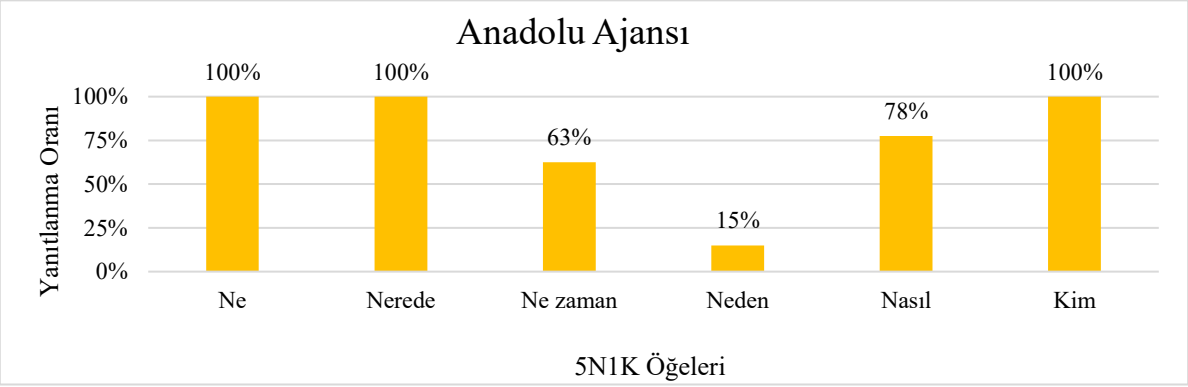
Tablo 7'de görüleceği üzere, incelenen 40 adet Anadolu Ajansı haberlerinin tamamında "ne", "nerede", ve "kim" öğelerinin yanıtlandığı, "ne zaman" öğesinin 25 adet haberde yanıtlandığı ve geri kalan 15 adet haberde yanıtlanmadığı, "neden" öğesinin 6 adet haberde yanıtlandığı ve 34 adet haberde yanıtlanmadığı, "nasıl" öğesinin ise 31 adet haberde yanıtlandığı ve 9 adet haberde yanıtlanmadığı gözlemlenmektedir.

Tablo 8. Anadolu Ajansı Haberlerinde Haber Yazım Tekniklerinin Dağılımı

Haber Yazım Teknikler	Kullanılan Haber Sayısı	Tercih Edilme Oranı
T Modeli	2	5,0%
Kum Saati	3	7,5%
Ters Piramit	27	67,5%
Linear	3	7,5%
Anlatım	5	12,5%
Online Piramit	0	0,0%
Non-Linear	0	0%
Toplam Haber Sayısı	40	100%

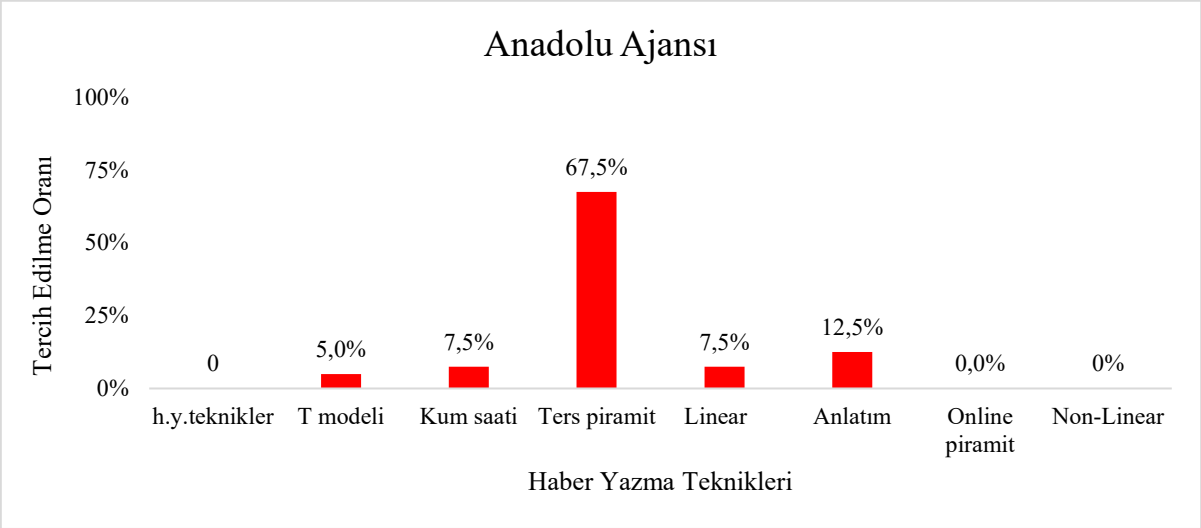
Anadolu Ajansı haberlerinin 27'si T modeli ile, 5'i kum saati tekniği ile, 4'ü ters piramit tekniği ile, 4'ü anlatım tekniği ile yazılmakta lakin linear, online piramit ve non-linear tekniklerinin hiç kullanılmadığı tespit edilmektedir

Grafik 7. Anadolu Ajansı Haberlerinde 5N1K Öğelerinin Yanıtlanma Oranı

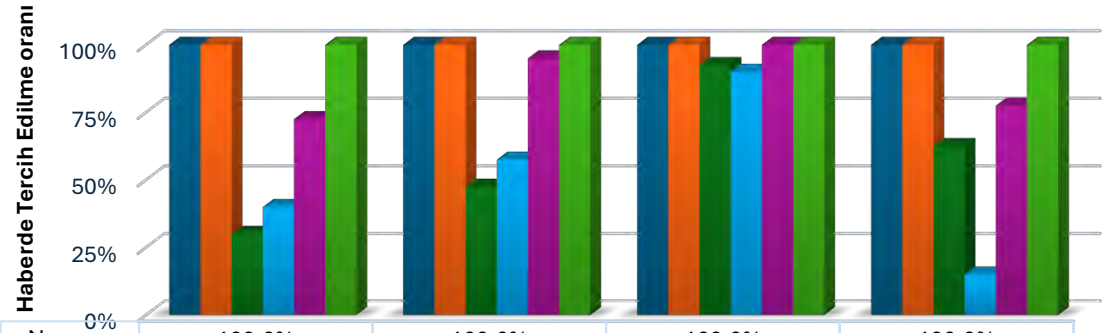
Grafik 7'den anlaşılacağı üzere, Anadolu Ajansından elde edilen siyasi haberlerde "ne", "nerede" ve "kim" öğelerinin %100 oranında yanıtlandığı, "ne zaman" öğesinin %63 oranında ve "neden" öğesinin %15 oranında ve "nasıl" öğesinin ise %78 oranında yanıtlandığı görülmektedir.

Grafik 8. Anadolu Ajansı Haberlerinde Yazım Tekniklerinin Tercih Edilme Oranı

Anadolu Ajansının haber yazım teknikleri incelendiğinde, örneklem olarak seçilen 40 adet siyasi haberin %5'i T modeli ile, %7,5'i kum saati tekniği ile, %67,5'i ters piramit tekniği ile, %7,5'i linear ve %12,5'i anlatım tekniği ile yazılmaktadır. Non-linear ve online piramit tekniğinin hiç tercih edilmediği görülmektedir.

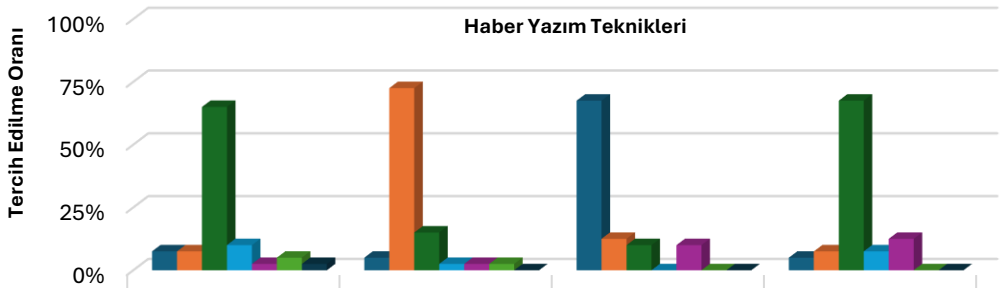
Grafik 9. 5N1K Öğelerinin Ajanslara Göre Yanıtlanma Oranları

Ne	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
Nerede	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
Ne zaman	30,0%	47,5%	92,5%	62,5%
Neden	40,0%	57,5%	90,0%	15,0%
Nasıl	72,5%	95,0%	100,0%	77,5%
Kim	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Grafik 9'daki karşılaştırmalı grafikler incelendiğinde; "ne", "nerede" ve "kim" öğeleri AP, Reuters, Kyodo News ve Anadolu Ajansının siyasi haberlerinde %100 oranında yanıtlanmaktayken; "ne zaman" öğesi AP haberlerinde %30 oranında, Reuters haberlerinde %47,5 oranında, Kyodo News haberlerinde %92,5 oranında ve Anadolu Ajansı haberlerinde ise %62,5 oranından yanıtlanmakta; "neden" öğesi AP haberlerinde %40 oranında, Reuters haberlerinde %57,5 oranında, Kyodo News haberlerinde %90 oranında ve Anadolu Ajansı haberlerinde %15 oranında yanıtlanmakta; "nasıl" öğesi ise AP haberlerinde %72,5 oranında, Reuters haberlerinde ortalama %95 oranında, Kyodo News haberlerinde %100 oranında ve Anadolu Ajansı haberlerinde %77,5 oranında yanıtlanmaktadır.

Grafik 10. Ajanslara Göre Tercih Edilen Haber Yazım Teknikleri

	AP	Rueters	Kyodo News	Anadolu
T model	7,5%	5,0%	67,5%	5,0%
Kum saati	7,5%	72,5%	12,5%	7,5%
Ters piramit	65,0%	15,0%	10,0%	67,5%
Linear	10,0%	2,5%	0,0%	7,5%
Anlatım	2,5%	2,5%	10,0%	12,5%
Online piramit	5,0%	2,5%	0,0%	0,0%
Non-linear	2,5%	0,0%	0,0%	0,0%

Araştırma kapsamında analiz edilen 160 adet siyasi haberin yazım teknikleri incelendiğinde; T modeli AP haberlerinde %7,5 oranında, Reuters haberlerinde %5 oranında, Kyodo News haberlerinde %67,5 oranında ve Anadolu Ajansı haberlerinde %%5 oranında tercih edilmekte; Kum saati tekniği AP haberlerinde %7,5 oranında, Reuters haberlerinde %72,5 oranında, Kyodo News haberlerinde %12,5 oranında ve Anadolu Ajansı haberlerinde %7,5 oranında kullanılmakta; Ters piramit tekniği AP haberlerinde %65 oranında, Reuters haberlerinde %15 oranında, Kyodo News haberlerinde %10 oranında ve Anadolu Ajansı haberlerinde %67,5 oranında tercih edilmekte; Linear tekniği AP haberlerinde %10 oranında, Reuters haberlerinde %2,5 oranında, Kyodo News haberlerinde %0 oranında ve Anadolu Ajansı haberlerinde %7,5 oranında kullanılmakta; Anlatım tekniği AP haberlerinde %2,5 oranında, Reuters haberlerinde %2,5 oranında, Kyodo News haberlerinde %10 oranında ve Anadolu Ajansı haberlerinde %12,5 oranında tercih edilmekte; Online piramit tekniği AP haberlerinde %5 oranında ve Reuters haberlerinde %2,5 oranında tercih edilmekte ama Kyodo News ve Anadolu Ajansı haberlerinde hiç kullanılmamakta; Non-linear tekniği AP haberlerinde %2,5 oranında kullanılmakta ama Reuters, Kyodo News ve Anadolu Ajansı tarafından hiç kullanılmamaktadır.

Etik Kurul Onayı

Bu araştırmanın kavramsal çerçevesinin hazırlanması, verilerin toplanması, verilerin analizi ve yorumlanması aşamalarının tamamında etik kurallara uygun hareket edilmiştir. Karşılaşılacak tüm etik ihlallerde ANKAD Dergisi Yayın Kurulunun hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır. Tüm sorumluluk yazara aittir. Bu çalışmanın ANKAD Dergisi dışında herhangi bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiş olduğunu taahhüt ederim. Yapılan bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Bu araştırmada kamuya açık kaynaklar doküman analizi tekniği kullanıldığı için etik kurul izni gerektirmemektedir.

SONUÇ

Araştırma kapsamında yapılan içerik analizi sonucunda;

AP haberleri 5N1K kuralı açısından değerlendirildiğinde "ne", "nerede" ve "kim" öğelerinin %100, "ne zaman" öğesinin %28, "neden" öğesinin %38 ve "nasıl" öğesinin ise %73 oranında yanıtlandığı görülmektedir. Haber yazım teknikleri açısından incelendiğinde, AP haberlerinin %7,5'i T modeli, %7,5'i kum saati, %65'i ters piramit, %10'u linear, %2,5'i anlatım, %5'i online piramit ve %2,5'i non-linear tekniği ile yazılmaktadır. AP haberlerinin 2/3'sinde "neden" öğesinin ve 1/3'inde ise "nasıl"

öğesinin yanıtı verilmemektedir ki bu da ana olayın arka planına ilişkin art alan bilgisinin sunulmadığı anlamına gelmektedir. Haber yazımında ağırlıklı olarak ters piramit tekniğinin kullanıldığı tespit edilmektedir.

Reuters'ten elde edilen siyasi haberler 5N1K kuralı açısından değerlendirildiğinde "ne", "nerede" ve "kim" öğelerinin %100, "ne zaman" öğesinin %48, "neden" öğesinin %58 ve "nasıl" öğesinin ise %95 oranında yanıtlandığı gözlemlenmektedir. Reuters'in haber yazım teknikleri incelendiğinde, örneklem olarak seçilen haberlerin %5'i T modeli, %72,5'i kum saati, %15'i ters piramit, %2,5'i linear, %2,5'i anlatım, %2,5'i online piramit tekniği ile yazılmakla birlikte non-linear tekniği hiç tercih edilmemektedir. Haberlerin yarısından fazlasında "neden" öğesi yanıtlanmamakta yani haberde art alan bilgisi bulunmaktadır. Reuters haberlerinin yazımında kum saati tekniği ağırlıklı olarak kullanılmaktadır.

Kyodo News'den elde edilen siyasi haberler 5N1K kuralı açısından değerlendirildiğinde "ne", "nerede", "kim" ve "nasıl" öğelerinin %100, "ne zaman" öğesinin %93 ve "neden" öğesinin %90 oranında yanıtlandığı saptanmaktadır. Kyodo News'in haber yazım teknikleri incelendiğinde, incelenen haberlerin %67,5'i T modeli, %12,5'i kum saati, %10'u ters piramit ve %10'u anlatım tekniği ile yazılmakla birlikte linear, non-linear ve online piramit tekniklerinin hiç kullanılmadığı tespit edilmektedir. Kyodo News haberlerinde 5N1K öğelerinin neredeyse tamamı yanıtlanmakta ve haber yazımında T model yoğunluklu olarak kullanılmaktadır.

Anadolu Ajansından elde edilen siyasi haberlerde "ne", "nerede" ve "kim" öğelerinin %100, "ne zaman" öğesinin %63, "neden" öğesinin %15 ve "nasıl" öğesinin ise %78 oranında yanıtlandığı görülmektedir. Anadolu Ajansının haber yazım teknikleri incelendiğinde, örneklem olarak seçilen haberlerin %5'i T modeli, %7,5'i kum saati, %67,5'i ters piramit, %7,5'i linear ve %12,5'i anlatım tekniği ile yazılmakla birlikte non-linear ve online piramit tekniğinin hiç tercih edilmediği görülmektedir. Anadolu Ajansı haberlerinde "neden" öğesi çok nadiren ve "nasıl" öğesi kısmen yanıtlanmakta yani haberde ana olaya ilişkin art alan bilgisine çok az yer verilmektedir. Haberlerin yazımında ağırlıklı olarak ters piramit tekniğinin kullanıldığı saptanmaktadır.

Söz konusu haber ajansları 5N1K kuralı açısından karşılaştırıldığında; Kyodo News haberlerinde neredeyse tüm öğelere yanıt arandığı, Reuters haberlerinin yarısında "neden" öğesi yanıtlanmadığından art alan bilgisinin eksik olduğu, AP haberlerinin 2/3'sinde "neden" ve 1/3'inde "nasıl" öğesinin yanıtsız bırakılmasından dolayı ana olaya ilişkin bağlam bilgisinin sunulmadığı, Anadolu Ajansı haberlerinde "neden" öğesi nadiren ve "nasıl" öğesi kısmen yanıtlandığından derinlemesine detaylı bilgilerin verilmediği saptanmaktadır. Ayrıca Kyodo News haricindeki ajans haberlerinde "ne zaman" öğesi kısmen yanıtlanmaktadır. Bunun sebebinin de, yayın tarihinin haber sayfasında otomatik olarak yer almasından ötürü haber metninde "ne zaman" öğesinin yanıtlanmasına gerek duyulmaması olarak ifade etmek mümkündür.

Haber yazım teknikleri açısından karşılaştırma yapıldığında; AP ve Anadolu Ajansı haberlerinde ters piramit tekniğinin ağırlıklı olarak kullanıldığı, Reuters haberlerinde kum saati tekniğinin ve Kyodo News haberlerinde T modelin ağırlıklı olarak kullanıldığı ortaya çıkmaktadır.

Haber ajansları, medya ekosistemi içerisinde hızlı, güvenilir ve yeniden kullanılabilir içerik üretme işleviyle merkezi bir konuma sahiptir. Bu bağlamda ajans haberciliğinde kullanılan haber yazma teknikleri, yalnızca bilgilendirme amacına değil, aynı zamanda farklı medya kuruluşlarının editoryal ihtiyaçlarına uygun, standartlaştırılmış ve tarafsız içerik üretimine hizmet etmektedir. Ajans haberciliğinin bu yapısal özellikleri, haber metinlerinde belirli yazım tekniklerinin ön plana çıkmasına neden olmuştur. Ajans haberciliğinde en yaygın kullanılan tekniklerin başında ters piramit tekniği gelmektedir (Cappon, 2019: 202). Bu teknikte haberin en önemli unsurları — genellikle 5N1K sorularının yanıtları — metnin giriş paragrafında sunulmakta, ayrıntılar ise önem derecesine göre kademeli olarak aktarılmaktadır. Dolayısıyla bu teknik ajans haberlerinin farklı yayın organları tarafından kısaltılabilmesine, yeniden düzenlenebilmesine ve hızlıca yayımlanabilmesine olanak tanımaktadır (Harcup, 2014: 46). Bu yönüyle araştırmada elde edilen sonuçlar, ajans haberciliğinin yukarıda zikredilen özellik ve gereksinimleriyle doğrudan örtüşmektedir. Ajans haberciliğinde 5N1K kuralı da temel haber yazma ilkesi olarak öne çıkmaktadır (Tokgöz, 2015: 113). Bu ilkeyle ajanslar, haberleri ilk aşamada kısa ve temel bilgilerle servis etmekte; gelişmelere bağlı olarak metni

güncellemekte ya da genişletilmesine olanak tanımaktadır. Böylelikle haberin zaman içinde yeniden yapılandırılabilir bir metin olarak ele alınmasını gerekli kılmaktadır (Johnston & Forde, 2011: 198). Dijitalleşmenin etkisiyle bu durum, ajans haberciliğinde haber yazma teknik ve kurallarının dinamik ve süreç odaklı bir nitelik kazandığını göstermektedir. Sonuç olarak ajans haberciliğinde kullanılan haber yazma teknikleri; hız, nesnellik, standartlaşma ve yeniden kullanılabilirlik ilkeleri doğrultusunda şekillenmektedir. Araştırma sonuçlarından da anlaşılacağı üzere ters piramit ve T tekniği, 5N1K kuralı, sade dil kullanımı ve yorumsuz anlatım, ajans haberlerini diğer gazetecilik türlerinden ayıran temel yazım özellikleri olarak öne çıkmaktadır. Bu teknikler, ajans haberciliğinin hem geleneksel hem de dijital medya ortamlarında merkezi rolünü sürdürmesini mümkün kılmaktadır.

Araştırma kapsamında elde edilen sonuçlar ileride konuyla ilgili gerçekleştirilecek çalışmalar için bazı ipuçları sunmakla birlikte ajans haberciliği, medya okuryazarlığı ve medya analizi çalışmaları açısından alana katkı sağlayacağı umulmaktadır. Ayrıca konunun farklı zaman dilimlerinde daha çok örneklem ve farklı haber ajansları üzerinden ayrıntılı bir şekilde araştırılması ve analiz edilmesi yararlı olacaktır.

KAYNAKÇA

Allan, S. (2010). *News culture* (3rd ed.). Open University Press.

Aydın, K., & Hanağası, U. B. (2017). Sosyoloji ve siyasal araştırmalarda karşılaştırmalı yöntem. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 33*(1), 57-86.

Berelson, B. (1952). *Content analysis in communication research*. Free Press.

Cappon, R. J. (2019). *The Associated Press guide to news writing*. Chicago, IL: Peterson's.

Curran, J. (2011). *Media and democracy*. Polity Press.

Deuze, M. (2003). The web and its journalisms: Considering the consequences of different types of news media online. *New Media & Society, 5*(2), 203–230. https://doi.org/10.1177/1461444803005002004

Dursun, Ç. (2005). *Haber ve habercilik: Gazetecilik pratiğinin eleştirel bir çözümlemesi*. İmge Kitabevi.

Erdoğan, İ. (2003). *İletişimi anlamak*. Erk Yayınları.

Fiske, J. (2011). *Introduction to communication studies* (3rd ed.). Routledge.

Franklin, B. (2014). *The future of journalism: Developments and debates*. Routledge.

Galtung, J., & Ruge, M. H. (1965). The structure of foreign news: The presentation of the Congo, Cuba and Cyprus crises in four Norwegian newspapers. *Journal of Peace Research, 2*(1), 64–90.

Girgin, A. (2014). *Haber yazmak* (4. bs.). Der Yayınları.

Girgin, A., & Özay, S. (2013). *Haber yazmak.* İstanbul: Der Yayınları.

Gökçe, O. (2001). *İçerik çözümlemesi: Teorik ve pratik bilgiler*. Selçuk Üniversitesi Yayınları.

Hall, S. (1982). The rediscovery of ideology: Return of the repressed in media studies. In M. Gurevitch, T. Bennett, J. Curran, & J. Woollacott (Eds.), *Culture, society and the media* (pp. 56–90). Methuen.

Harcup, T. (2014). *Journalism: Principles and practice*. London: Sage.

Harcup, T., & O'Neill, D. (2001). What is news? Galtung and Ruge revisited. *Journalism Studies, 2*(2), 261–280.

Hartley, J. (1992). *Understanding news*. Routledge.

Henri, P. (1997). *Les agences de presse.* Paris: La Documentation Française.

Holsti, O. R. (1969). *Content analysis for the social sciences and humanities*. Addison-Wesley.

Johnston, J., & Forde, S. (2011). The silent partner: News agencies and 21st century news. *International Journal of Communication*, 5, 195–214.

Krippendorff, K. (2018). *Content analysis: An introduction to its methodology* (4th ed.). SAGE Publications.

Landow, G. P. (2006). *Hypertext 3.0: Critical theory and new media in an era of globalization*. Johns Hopkins University Press.

Mayring, P. (2014). *Qualitative content analysis: Theoretical foundation, basic procedures and software solution*. Klagenfurt.

McNair, B. (2017). *Journalism and democracy* (2nd ed.). Routledge.

McQuail, D. (2010). *McQuail's mass communication theory* (6th ed.). SAGE Publications.

Neuman, W. L. (2006). *Social research methods: Qualitative and quantitative approaches.* Boston: Allyn & Bacon.

Özer, Ö. (2011). *Medya, dil ve ideoloji*. Literatür Yayınları.

Pavlik, J. V. (2001). *Journalism and new media*. Columbia University Press.

Pierre, A. (1996). *La presse.* Paris: PUF Yayınları.

Rich, C. (2016). *Writing and reporting news: A coaching method* (8th ed.). Cengage Learning.

Schramm, W. (1949). *The process and effects of mass communication*. University of Illinois Press.

Schudson, M. (2011). *The sociology of news* (2nd ed.). W. W. Norton & Company.

Shoemaker, P. J., & Reese, S. D. (2014). *Mediating the message in the 21st century: A media sociology perspective* (3rd ed.). Routledge.

Şahin, M. (2012). *Ajans gazeteciliği ve haber ajansları.* İstanbul: Nisan Kitabevi.

Tokgöz, O. (2015). *Temel gazetecilik*. Ankara: İmge Kitabevi.

Tokgöz, O. (2020). *Temel gazetecilik* (11. bs.). İmge Kitabevi.

Törenli, N. (2005). *Yeni medya: Yeni iletişim ortamı.* Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Tuchman, G. (1978). *Making news: A study in the construction of reality*. Free Press.

https://apnews.com/

https://www.reuters.com/

https://english.kyodonews.net/

https://www.aa.com.tr/en

https://minds-international.com/

Araştırma Makalesi / Research Article

Uluslararası Haber Ajanslarının Haber Yazım Teknikleri Açısından Karşılaştırmalı İçerik Analizi: the Associated Press, Reuters, Kyodo News ve Anadolu Ajansı Örneği

Comparative Content Analysis of International News Agencies in Terms of News Writing Techniques: the Case of the Associated Press, Reuters, Kyodo News and Anadolu Agency

Mehmet Emin BEGTİMUR

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.278

Geliş/Received: 30/03/2025	Kabul/Accepted: 21/01/2026

Extended Abstract

Introduction

News is a unique and interesting type of narrative that conveys important developments about events that take place in a certain time and place (Dursun, 2005: 70). News value is the qualities that a discourse, event or action must have in order to be delivered to the audience, listeners or readers (McQuail, 2010: 378). In this context, the basic elements of news value can be listed as timeliness, proximity, importance, result and attractiveness (Tokgöz, 2020: 232). A news article basically consists of two main parts: "introduction" and "body". Ideally, the questions of "what, where, when, why, how and who" are expected to be answered in the introduction section of the news item. The rule created within this framework is called the "5N1K" rule (Tokgöz, 2020: 273-274). The 5N1K rule plays a critical role in transforming any newsworthy event into a news format in a meaningful integrity (Girgin, 2014: 113). Accordingly, different news writing techniques are developed and applied depending on where, how and in what detail the 5N1K elements will be given in the news text. Digital media offers a libertarian, convenient, interactive and multi-directional communication style instead of the one-way, hierarchical and centralized communication style of the traditional mass media, and thus creates a new understanding of journalism for both journalists and readers (Törenli, 2005: 208). It is likely that these developments will lead to new developments and changes in the existing journalistic understanding and business practices of news agencies that provide wholesale news to both traditional communication tools and digital communication tools.

Agency journalism is a type of journalism that refers to the process of wholesale distribution of news produced by news agencies to their subscribers/members (Pierre, 1996: 27). In a sense, agency journalism is the practice of wholesale journalism that collects, organizes, writes and distributes all kinds of news materials that carry news value in a healthy and urgent manner. Agency journalism has characteristics such as impartiality and objectivity, speed and timeliness, brevity and conciseness, covering multiple subjects, national and international technical standards, and the use of short and standardized language (Henri, 1997: 31). Agency news is written according to the news writing format of the agency to which the journalist belongs. Although the news writing techniques and formats used in agency journalism are similar to the techniques and formats used in other media (such as newspapers, magazines, radio and television), they can sometimes differ. This differentiation also manifests itself in the process of collecting news material and producing the news. Agency news, in which the main event is sometimes short and concise, sometimes long and written in order of importance, is usually

constructed in a format that is suitable for rewriting and redaction by subscribers/members. The writing techniques preferred in agency journalism play an important role in terms of the accurate coverage of the news in the media and its effective delivery to a wide audience (Şahin, 2012: 8).

Methods

The research follows a three-stage methodology: literature review, content analysis and comparative analysis. First, a literature review was conducted on the conceptual framework of the research. Then, a total of 160 political news articles from the news websites of The Associated Press, Reuters, Kyodo News and Anadolu Agency, which are member news agencies of Minds International, an international news agency cooperation platform established in 2007 by Europe-based international news agencies and bringing together the world's leading news agencies, were selected as the research sample through random sampling technique. The 160 political news selected as a sample were analyzed by content analysis method. Content analysis can be defined as "a research technique that provides objective, unbiased, systematic and quantitative descriptions of the disclosed content of communication" (Berelson, 1952: 14). In other words, content analysis is a method that seeks and examines social reality by starting from the invisible aspects of social reality and making assumptions, comments, explanations and inferences about the hidden aspects of these contents (Gökçe, 2001: 25).

Finally, the statistical data obtained from content analysis were analyzed using the comparative method. The comparative method is a research method that is effectively used in revealing events, phenomena and changes with specific functions and aims to classify, group and explain factors (Aydın & Hanağası, 2017). In addition to being used to explain the similarities between different factors of the social structure and the differences between similar factors, this method is considered to be the most effective method in cases where different factors and variables lead to a certain social change and transformation and produce different results (Neuman, 2006). In this context, each of the news writing techniques and 5N1K elements used in the political news selected as a sample was determined as a coding unit, and the necessary classification and coding forms were developed in line with the research problem by reading the news texts one by one. Necessary comments and explanations were made by comparing the coding forms, tables, graphs and statistical data obtained.

Results and Discussion

When these news agencies are compared in terms of the 5N1K rule, it is found that Kyodo News seeks answers to almost all items, half of Reuters news reports lack background information as the "why" item is not answered, 2/3 of AP news reports do not provide contextual information about the main event as the "why" and 1/3 of AP news reports leave the "how" item unanswered, and Anadolu Agency news reports do not provide in-depth detailed information as the "why" item is rarely answered and the "how" item is partially answered. In addition, the "when" element is partially answered in agency news except Kyodo News. It is possible to state that the reason for this is that there is no need to answer the "when" item in the news text since the publication date is automatically included on the news page.

When a comparison is made in terms of news writing techniques, it is revealed that the inverted pyramid technique is predominantly used in AP and Anadolu Agency news, the hourglass technique is predominantly used in Reuters news and the T model is predominantly used in Kyodo News news.

It is hoped that the results obtained within the scope of the research will provide some clues for future studies on the subject and contribute to the field in terms of agency journalism, media literacy and media analysis studies. In addition, it would be useful to investigate and analyze the issue in more detail in different time periods, with more samples and different news agencies.

Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi
Open Access

Araştırma Makalesi / Research Article

Ekonomik Büyümenin Düşük Karbonlu Ürün Ticareti Üzerindeki Etkisi: ABD Örneği

The Impact of Economıc Growth on Low-Carbon Product Trade: The Case of The Unıted States

Burcu SAVAŞ ÇELİK[1]

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.321

Geliş/Received: 07/07/2025	Kabul/Accepted: 21/01/2026

Öz

Ülkelerin ekonomik büyüme hedefleri sürdürülebilir olmayan enerjiye olan talebi artırarak başta fosil yakıtlar olmak üzere çeşitli kaynakların kullanımı sonucunda sera gazlarının hızla artmasına neden olmaktadır. Artan sera gazları iklimin hızlı şekilde değişmesine ve sürdürülemez ekonomik büyümeye neden olmaktadır. Bu bağlamda yeni enerji ağlarının ortaya konulmasına, yeni alternatif enerji kanalları ile birlikte küresel ısınma sorunun ortadan kaldırılmasına neden olması bakımından kilit unsur olarak görülen "düşük karbon ekonomisi" ön plana çıkmaktadır. Çalışma, düşük karbonlu ürün ticareti fonksiyonunda yenilenebilir enerji tüketimi, CO2 emisyonu, sanayi istihdamı ve ekonomik büyüme arasındaki kısa ve uzun vadeli nedensel etkileşimi incelemektedir. Ampirik kanıtlar, seçilen ABD ülkesi için 1991-2021 yılları arasındaki yıllık dönemlere ait panel verilerine dayanmaktadır. Çalışma, yenilenebilir enerji tüketiminin, sanayi istihdamı ve emisyonların düşük karbonlu ürün ticareti arasında pozitif ilişki olduğunu ortaya koyarken ekonomik büyümenin düşük karbonlu ürün ticareti üzerinde azaltıcı etkisi olduğu doğrulanmaktadır. Etkili politika çıkarımları sayesinde Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine ulaşmak için modern ve çevre dostu enerji kaynaklarını ön plana çıkarırken aynı zamanda ekonomik büyüme sağlanabilir.

Anahtar Kelimeler: *Düşük Karbonlu Ekonomi, Düşük Karbonlu Ürün Ticareti, Ekonomik Büyüme, Yenilenebilir Enerji Tüketimi, ARDL, ABD.*

Abstract

Countries' economic growth targets are increasing demand for unsustainable energy, leading to a rapid increase in greenhouse gases as a result of the use of various resources, primarily fossil fuels. Increasing greenhouse gases are causing rapid climate change and unsustainable economic growth. In this context, the "low-carbon economy" is emerging as a key element in addressing the issue of global warming, as it is seen as a critical factor in establishing new energy networks and introducing new alternative energy channels. The study examines the short- and long-term causal interactions between renewable energy consumption, CO2 emissions, industrial employment, and economic growth in the context of low-carbon product trade. Empirical evidence is based on panel data for annual periods between 1991 and 2021 for the selected US state. The study reveals that renewable energy consumption increases industrial employment and low-carbon product trade, while confirming that economic growth reduces low-carbon product trade. Through effective policy implications, it is possible to achieve the Sustainable Development Goals by prioritizing modern and environmentally friendly energy sources while also ensuring economic growth.

Keywords: *Low-Carbon Economy, Low-Carbon Product Trade, Economic Growth, Renewable Energy Consumption, ARDL, USA*

1 Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü, bsavas@gelisim.edu.tr, 0000-0002-3896-5858

Önerilen Atıf/Suggestion Citation
Savaş Çelik, B., (2026). Ekonomik Büyümenin Düşük Karbonlu Ürün Ticareti Üzerindeki Etkisi: ABD Örneği, *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi, 10(1), 212-225.*

1. GİRİŞ

Küresel ölçekte ülkelerin sürdürülemez ekonomik büyüme arzuları enerjiye olan talebi artırarak başta fosil yakıt kullanımı olmak üzere çeşitli yollardan karbon emisyonlarının hızlı artışlarını beraberinde getirmektedir (Noorymotlagh and Çiftçioğlu, 2023). Bu süreç iklim değişikliği ile mücadeleyi zorlaştırarak çevresel sürdürülebilirliği tehdit etmektedir. Bu bağlamda ülkelerin büyüme isteğinin yanı sıra iklim politikaları ile dengede kalacak ticaret ilişkileri kurma istekleri uluslararası ticaretin çok boyutlu olmasına neden olmaktadır.

Ekonomik büyüme ile enerji tüketimi ve karbondioksit emisyonları arasındaki ilişki ilk kez 1978 yılında Kraft ve Kraft "On the relationship between energy on the relationship between energy and GNP" isimli çalışma ile literatüre kazandırılmıştır. 1978 yılından itibaren literatürde popülerliğini korumaya devam eden ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve karbondioksit emisyonları arasındaki ilişki farklı ülkeler ve farklı yöntemler kullanılarak test edilmeye devam edilmektedir (Sanglimsuwan, 2011; Banday, 2019; Otim, 2023). Öyle ki, Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) tarafından 2012 yılında hazırlanan Net Hata Sıfır Raporu'na göre 2020 yılında gerçekleşen Covid-19 salgının etkileri zayıflamış olmasına rağmen enerji krizinin dünya enerji fiyatlarından rekor seviyelere çıkmasına neden olmuş ve bu durum enerjiye ve enerji talebinde meydana gelen endişeleri de artırmıştır. Yenilenebilir enerji kapasitesinin rekor seviyelere ulaştığı bu dönemlerde kömür talebindeki artış nedeniyle ciddi anlamda karbon emisyonunda hızlı yükseliş devam etmektedir (IEA, 2022). Bu bağlamda "düşük karbon ekonomisi" ve "düşük karbon teknolojisi" olarak nitelendirilen yeni ekonomik modellerin önemini ortaya çıkarmaktadır (Zhou, 2010). Düşük karbon ekonomisi düşük karbon teknolojisine bağlı ekonomik modeldir. Düşük karbonlu teknolojik ürünlerin kullanımı fosil yakıtların kullanımın azaltılmasına, yeni enerji ağlarının ortaya konulmasına, yeni alternatif enerji kanalları ile birlikte küresel ısınma sorunun ortadan kaldırılmasına neden olması bakımından kilit unsur olarak görülmektedir (OECD, 2021; UNCTAD, 2020).

Düşük karbon teknolojilerine bağlı düşük karbon ekonomileri karbon emisyonlarını azaltmaya yardımcı, enerji verimliliğini artırmaya ve sürdürülebilir enerji kaynak kullanımını ve yatırımlarının devamlılığını sağlamaya çalışan yenilikçi teknolojileri barındıran ekonomik modellerdir. Bu teknolojik ürünler genelde 5 başlık halinde ele alınmaktadır (IPCC, 2014; UNFCCC, 2016; IEA, 2022).

a) Yenilenebilir Enerji Teknolojileri
b) Enerji Verimliliği Teknolojileri
c) Düşük Karbonlu Ulaşım Teknolojileri
d) Karbon Kullanma ve Depolama Teknolojileri
e) Diğer Temiz Teknolojiler

Ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve çevresel bozulma arasındaki etkileşimi ele alan kapsamlı bir literatür mevcut olmakla birlikte, bu çalışmaların önemli bir bölümü iki temel teorik çerçeve etrafında şekillenmektedir. Bu teorilerden birincisi ekonomik büyüme ve çevre bozulmasını ele alan ve genellikle ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve çevre kirliliği arasındaki ilişkiyi inceleyen çevresel Kuznets eğrisi (EKC)'dir. İkinci teori ise gelişmiş ülkelerin çevresel yasal düzenlemelerin ve denetlemelerin fazla olması nedeniyle yatırımlarını yasal düzenlemelerin daha az olduğu gelişmekte olan ülkelere yönlendirdiğini ortaya koyan Kirlilik Sığınağı Hipotezidir. Bu çalışmanın temel dayanağı, karşılaştırmadan ziyade ülkenin spesifik durumunu ele almasından dolayı, Kuznets eğrisi olarak adlandırılan "büyüme – çevre kirliliği ilişkisine dayanmaktadır.

Çevresel Kuznets Eğrisi (Environmental Kuznets Curve): EKC ilk olarak 1995 yılında Kuznets tarafından yapılan çalışmada çevre kirliliği ile gelir arasındaki ilişkinin ters U şeklinde olduğu belirtilmektedir. Yapılan çalışmalar gelirin düşük olduğu durumlarda çevre kirliliği kötüleştiğini ancak gelirin yüksek olduğu dönemlerde çevre kirliliğinin azaldığını göstermektedir. Ayrıca, artan gelirin yanı sıra teknolojide yaşanan gelişmeler, uluslararası ticarette meydana gelen değişimler ve karbon emisyonlarının bu teoriye için itici faktörler olduğu ortaya konulmaktadır (Kaika & Zervas, 2013a, 2013b; Zhou, 2019). Elde edilen sonuçlar farklı bölgeler için karışık sonuçlar ortaya koymaktadır.

Kirlilik Sığınağı Hipotezi (Pollution Haven Hypothesis): PHH ilk olarak Copeland ve Taylor (1994) tarafından NAFTA çerçevesinde Kuzey-Güney ticareti bağlamında ortaya konulmaktadır. NAFTA kapsamında, ABD ve Kanada gibi üst düzey düzenlemelerin ve denetlemelerin olduğu ülkelerde faaliyette bulunan şirketlerin Meksika gibi çevre standartlarından yoksun olan ülkeler ile doğrudan rekabete girmesi ülkelere çift yönlü zarar vereceğini ileri atmaktadır. Buna göre ekonomik büyümelerini sağlamak, doğrudan yabancı yatırımcı sayısını artırmak gibi hedefleri olan gelişmekte olan Meksika gibi ülkelerde yatırım yapmak isteyen yatırımcı sayısında artış yaşanırken çevresel tahribatta artışlar meydana gelmektedir. ABD, Kanada gibi ülkelerde ise istihdam olanakları gün geçtikçe azalma gösterirken çevresel kirliliklerinde azalmalar meydana gelmektedir.

Küresel ticarette düşük karbon teknolojilerinin paylarının artması ülkelerin sürdürülebilir enerji altyapılarının güçlendirilmesini sağlayarak iklim hedeflerine ulaşmalarını hızlandırmakta aynı zamanda karbon yoğunluğunun azaltılmasına olanak tanımaktadır. Düşük karbonlu (LC) teknolojik ürünlerin ticareti ülkelerin rekabet gücünü de artırarak gelişmiş ülkeleri uluslararası pazarlarda lider konumuna ulaştırmaktadır. Hollanda'nın 2050 yılı hedefleri arasında yenilenebilir elektrik üretiminde büyük artış beklentisi içerisinde olması ve aynı zamanda pazara yakın teknolojik ürünleri benimsemesi (CCUS, düşük sıcaklıklı ısı proseslerinin elektrifikasyonu gibi) imalat sanayisinin karbonsuzlaştırılmasına yönelik ciddi adımlar attığını göstermektedir (Anderson et al., 2021).

Düşük karbonlu ürün ticareti (LCT) ekonomik büyüme için önemli fırsatlar sunarken mevcut zorlukların üstesinden gelmek için çeşitli ticaret politikalarının ve teknolojik ilerlemelerinin dikkatli şekilde ele alınması gerektiği ortaya konulmaktadır. Ancak ekonomik büyümenin düşük karbonlu ürün ticareti üzerindeki etkisini inceleyen çalışmaların yetersiz olduğu görülmektedir. Bu çalışmanın amacı da ekonomik büyümenin ve yenilenebilir enerji tüketiminin düşük karbonlu ürün ticareti arasındaki etkileşimli ilişkiyi araştırmaktadır. Bu gösterge SDG'ler için de kritik öneme sahiptir Öte yandan, LCT farklı perspektiflerden de olsa nadiren incelenmektedir ve bu hakkında daha fazla ampirik araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada ekonomik büyümenin düşük karbonlu ürün ticareti üzerinde etkisi ile yenilenebilir enerji tüketiminin, sanayi istihdamının ve elektrik tüketiminin de düşük karbonlu ürün ticareti üzerindeki etkisi araştırılmak istenmiştir.

Çalışmada düşük karbonlu ürün ticareti üzerinde etkisi olduğu düşünülen çok sayıda değişken ele alınmıştır. Bunlardan birincisi ve çalışmanın ana değişkeni olan ekonomik büyümedir. Ekonomik büyüme bakımından istikrarlı büyüme sağlayan ABD'nin (IMF,2025) düşük karbonlu ürün ticareti bakımından performası değerlendirilmektedir. Bunun yanı sıra düşük karbonlu ürün ticareti üzerinde önemli etkisinin olduğu düşünülen yenilenebilir enerji tüketimin ve karbon emisyonlarının düşük karbonlu ürün ticareti yakından ilişki içerisinde olduğu düşünülmektedir. Buna göre ülkeler yenilenebilir enerji tüketimini ne denli artırırlar ve karbon emisyonlarını azaltırlarsa düşük karbonlu ürün ticareti üzerinde etkisinin olacağı varsayılmaktadır. Ayrıca ülkenin sanayi istihdamının artması ile elektrik tüketimini artmasının düşük karbonlu ürün ticareti ilişkisi saptanmak istenmiştir.

Çalışmada dört kısımdan oluşmaktadır. İkinci kısmında literatür taramasına yer verilmektedir. Üçüncü kısım ekonometrik yöntem kısmını oluştururken dördüncü kısımda bulgular yer almaktadır.

2. LİTERATÜR

Düşük karbonlu ürün ticareti, ülkelerin üretim süreçlerinde sera gazı emisyonlarını azaltan ve enerji verimliliğini sağlayan ürünlerin uluslararası dolaşımını ifade etmektedir. Bu ticaret türü, yenilenebilir enerji teknolojileri, enerji verimli ekipmanlar ve düşük emisyonlu ulaşım araçları kullanarak küresel ölçekte sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesi ve karbon yoğun sektörlerin dönüşümünün hızlandırılması açısından stratejik bir önem taşımaktadır. Düşük karbonlu ürün ticareti ekonomik büyüme, istihdam, doğrudan yabancı yatırımı, sermaye yatırımı, temiz enerjiye ulaşım, eğitim ve sağlık gibi ekonominin pek çok alanı ile yakından ilişki içerisindedir. Bu kısımda düşük karbonlu ürün ticareti ile ekonomik büyüme ve yenilenebilir enerji tüketimi ilişkisini ele alan çalışmalar ele alınmaktadır.

Yu (2024) tarafından yapılan çalışmada Çin'in LC ekonomi için olumlu gelişmelere sahip olduğunun altı çizilmektedir. Çalışmaya göre Çin karbon emisyonlarını azaltmak için çaba sarf etmektedir ve LCT ile ekonomik yöne olan bağlılığı artırmaktadır. Ancak literatür taramalarına bakıldığında yoğunluğun

düşük karbonlu ürün ticaretinden diğer değişkenlere doğru ele alındığı görülmektedir. Bu nedenle bu çalışmanın literatürde oluşan boşluğu doldurması beklenmektedir.

Tablo 1. LCT ile İlgili Çalışmalar

Yazar/lar	Dönem	Ülke	Yöntem	Sonuç
Van Niekerk & Viviers (2014)	2006-2010	Güney Afrika ülkeleri	DSM	LC çevresel malların ihracatı ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir.
Xu, X., & Kalirajan, K. (2019).	2006-2015	Çin	CMS	Çin'in LC ihracatı ekonomik büyümesini artırma potansiyeline sahiptir.
Horobet vd. (2021)	1995-2018	24 AB ülkesi	VECM	LCT, CO2 emisyonlarının azaltırken ekonomik büyümeyi artırmaktadır.
Jain (2016)	1970-2013	Çin, Hindistan, Japonya	Karşılaştırmalı analiz	Ülkeler temiz enerjide adımlar atmakta ancak LCT'ye bağlı büyümenin yavaş ve karmaşık bir ilişki bulunmaktadır.
Mahmood vd. (2023)	1995-2020	MENA	SAR model	MENA bölgesinin ihracatı, MENA bölgesindeki CBC emisyonlarını azaltmaktadır.
Markandya vd. (2016)	1995-2009	AB ülkeleri	MRIO model	Enerji sektöründeki dönüşüm istihdam artışına neden olmuştur.
Aldy (2005)	1960-1999	ABD	Regreyon analizi	Ekonomik büyüme–emisyon ilişkisinde yalnızca gelirin değil ekonominin yapısının, ticaret şeklinin ve enerji/malzeme yoğunluğu oldukça önemlidir.
Ongan vd. (2021)	1990-2019	ABD	ARDL	Klasik EKC analizlerinde görünmeyen ama gelir artış dönemlerine odaklanan modelde EKC'nin güçlü biçimde doğrulandığını göstermektedir.
Özokcu ve Özdemir (2017)	1980-2010	OECD, gelişmekte olan ülkeler ve ABD	Driscoll-Kraay Standart Hata	EKC hipotezinin tek başına yeterli olmadığı ve ekonomik büyüme ile enerji tüketimi ve yapısal değişkenlerin kontrol edilmesi durumunda çevre iyileştirilebilir.

3. YÖNTEM

Çalışmada ABD ekonomik büyüme (GDP), sanayi istihdam (EMP), elektrik tüketimi (ELEC), karbondioksit emisyonları (CO2) ve yenilenebilir enerji tüketimi (YEN) bağımsız değişkenlerinin düşük karbonlu ürün ticareti (LCT) üzerindeki etkisi araştırılmaktadır. Çalışmada bağımsız değişkenlere ait veriler Dünya Bankası veri tabanından bağımlı değişkene ait veriler ise IMF veri tabanından elde edilmiştir. Veri seti 1991 – 2021 dönemlerine ait yıllık verilerden oluşmaktadır.

Tablo 2. Veri Setine İlişkin Tanımlayıcı Bilgiler

Değişken	Tanım	Veri Kaynağı
LCT (US $)	Düşük karbon teknolojisi ürünlerinin toplam ticareti	IMF
CO2	LULUCF hariç karbondioksit (CO2) emisyonları (toplam) (1990'dan itibaren % değişim)	World Bank
ELEC	Hidroelektrik hariç yenilenebilir kaynaklardan elektrik üretimi (toplamın %'si)	World Bank
REN	Yenilenebilir enerji tüketimi (toplam nihai enerji tüketiminin %'si)	World Bank
GDP	GSYİH büyümesi (yıllık %)	World Bank
EMP	Sanayide istihdam (toplam istihdamın %'si) (ILO tahminine göre modellenmiştir)	World Bank

3.1. Ekonometrik Model

Amerika'da 1991 – 2021 dönemleri arasında gerçekleşen ekonomik büyüme, sanayi istihdamı, elektrik tüketimi, karbondioksit emisyonu ve yenilenebilir enerji tüketiminin düşük karbonlu ürün ticareti üzerindeki etkisini inceleyen çalışmanın ekonometrik çerçevesini temsilen denklem 1 oluşturulmuştur.

$$LCT_t = f\,(GDP_t, EMP_t, ELEC_t, CO2_t, YEN_t) \quad (1)$$

Denklem 1'in değiştirilmiş ve dönüştürülmüş hali aşağıdaki Denklem 2'de ifade edilmiştir:

$$LNLCT_t = \alpha_0 + \alpha_1 GDP_t + \alpha_2 EMP_t + \alpha_3 ELEC_t + \alpha_1 CO2_t + \alpha_2 YEN_t \varepsilon_t (2)$$

Denklem 2'de LNLCT düşük karbonlu ürün ticaretinin logaritmik fonksiyonunu sunmaktadır.

2.2. Tahmin Teknikleri (ARDL)

Pesaran vd. (2001) tarafından ortaya konulan Otoregresif Dağıtılmış Gecikme Sınırı Testi (ARDL) değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem etkileri göstermektedir. Bu yöntem ile geleneksel eşbütünleşme tekniklerine göre daha küçük örneklem ile çalışılmasına rağmen daha anlamlı sonuçlar ortaya koyduğu tespit edilmiştir (Chandio vd., 2020).

$$\Delta LNLCT_t = \varphi_0 + \sum_{i=1}^{p} \varphi_{1i}\,\Delta GDP_{t-i} + \sum_{i=0}^{p} \varphi_{2i}\,\Delta EMP_{t-i} + \sum_{i=0}^{p} \varphi_{3i}\,\Delta ELEC_{t-i} + \sum_{i=0}^{p} \varphi_{4i}\,\Delta CO2_{t-i} + \sum_{i=0}^{p} \varphi_{3i}\,\Delta YEN_{t-i} + \sum_{i=1}^{p} \varphi_{5i}\,\Delta GDP_{t-i}\lambda +_1 EMP_{t-1} + \lambda_2 ELEC_{t-1} + \lambda_3 CO2_{t-1} + \lambda_4 YEN_{t-1} + \varepsilon_t \ (3)$$

Wald (F-istatistiği) değişkenler arasındaki uzun dönem eşbütünleşme sorunu için kullanılmaktadır. Pesaran vd. (2001) F-test istatistiklerini bu noktada dikkate almaktadırlar. Analiz sonucunda elde edilen değer F-testinin tahmini alt değerinin altında ise değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olmadığını göstermekte iken elde edilen değer F-testi istatistik sonucundan büyükse değişkenler arasında uzun dönemde ilişki olduğunu ortaya koymaktadır (Chandio vd, 2020, s.6).

ARDL hata düzeltme modeli (ECM), değişkenler arasındaki kısa vadeli ilişkiyi tahmin etmek için aşağıdaki denklem 4 ile ifade edilir:

$$\Delta LNLCT = \varphi_0 + \sum_{i=1}^{p-1} \varphi_{1i}\,\Delta GDP_{t-i} + \sum_{i=1}^{p-1} \varphi_{2i}\,\Delta EMP_{t-i} + \sum_{i=1}^{p-1} \varphi_{3i}\,\Delta ELEC_{t-i} + \sum_{i=1}^{p-1} \varphi_{4i}\,\Delta CO2_{t-i} + \sum_{i=1}^{p-1} \varphi_{4i}\,\Delta YEN_{t-i} + \delta ECT_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4)$$

Denklem 4'te δ hata düzeltme katsayısını, ECT_{t-1} ise hata düzeltme terimini temsil etmektedir. Çalışmada, ARDL sınır testi için kullanılan değişkenlerin kararlılığını doğrulamak amacıyla seri korelasyon testi ve değişen varyans testi kullanılmıştır. Öte yandan, ARDL modelinin kararlılığı CUSUM ve CUSUMSQ testleri ile incelenmiştir.

4. BULGULAR

Çalışmanın temelini oluşturan değişkenlere yönelik tanımlayıcı istatistikler Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3. Tanımlayıcı İstatiskler

	LCT	YEN	GDP	EMP	ELEC	CO2
Mean	0.813835	7.096429	2.544508	21.14545	4.716341	8.680499
Median	0.828381	6.600000	2.689812	21.55407	2.826984	7.694869
Maximum	0.972499	11.00000	6.055053	23.44115	14.00779	18.96462
Minimum	0.555926	4.100000	-2.576500	19.18366	1.135077	-10.38899
Std. Dev.	0.125405	2.200586	1.860405	1.624288	3.845376	7.942231
Skewness	-0.284925	0.298222	-1.045526	0.095289	1.001509	-0.434223
Kurtosis	1.751622	1.690607	4.626050	1.299109	2.783630	2.323804
Jarque-Bera	1.638799	2.415296	8.185956	3.417574	4.735378	1.413344
Probability	0.440696	0.298899	0.016689	0.181085	0.093697	0.493283

Tablo 3'e göre değişkenlerin ortalama ve medyan değerlerinin özellikle LCT, YEN ve EMP değişkenlerinin nispeten simetrik dağılıma sahip olduğu görülmektedir. Bununla birlikte ELEC ve CO2 değişkenlerinde ortalama ve medyan arasındaki farkın daha belirgin olması bu serilerin dağılımının kısmen çarpık olabileceğine işaret etmektedir. GDP ve CO2 değişkenlerinde minimum değerler gözlemlenmektedir. Bu durum serilerin kayda değer oynaklık içerdiğini göstermektedir.

Standart sapma değerleri değişkenlerin volatilitesine ilişkin bilgiler sunmaktadır. Buna ögre CO2'nin dönem boyunca en yüksek volatilitiye sahip olduğunu göstermektedir. Buna karşın LCT'nin standart sapma değeri oldukça düşük olup, istikrarlı yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Çarpıklık (skewness) katsayılarına bakıldığında ise LCT ve GDP değişkenlerinin sola çarpık YEN ve ELEC'in ise sağa çarpık dağılıma sahip olduğu görülmektedir. Basıklık (kurtosis) değerleri incelendiğinde ise yalnızca GDP'nin basıklık değerinin 3'ün üzerinde olduğu görülmektedir. Bu durum normal dağılıma kıyasla daha sivri tepeye sahip olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan LCT, YEN, EMP, ELEC ve CO2 değişkenlerinin basıklık katsayıları ise veri noktalarının ortalamadan daha eşit biçimde yayıldığını göstermektedir. Bu bağlamda, söz konusu değişkenlerin istatistiksel dağılımlarının uç değerlere karşı nispeten daha az hassas olduğu ve varyasyonlarının daha homojen bir yapı gösterdiği söylenebilir.

Jarque–Bera (JB) istatistiği ve buna karşılık gelen olasılık değerleri serilerin normal dağılıma uygunluğunu değerlendirmektedir. JB testi sonuçlarına göre yalnızca GDP değişkeninde olasılık değeri 0.05 anlamlılık düzeyinin altında çıkmıştır (0.016689).

4.1. Birim Kök Test Sonuçları

Zaman serisi verileri ile yapılan çalışmalarda ilk olarak serilerin durağanlıklarını belirlemek gerekmektedir (Yamak ve Erdem, 2017, s.94). Literatürde sıklıkla kullanılan Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (P.P.) birim kök testleri bu çalışmanın birim kök testlerini oluşturmaktadır. Tablo 4'e göre çalışmada kullanılan serilerin sabit ve sabit trend modellerinde farklı düzeylerde, yani I(0) ve I(1) düzeylerinde birim kökler içerdiği saptanmıştır. Bu nedenle çalışmada ARDL modelinin oluşturulmasında herhangi bir engel olmadığı görülmektedir. Birim kök testi sonuçları (ADF ve PP), ARDL yönteminin değişkenler arasındaki kısa ve uzun vadeli ilişkileri değerlendirebileceğini göstermektedir. Test sonuçlarına göre tüm serilerin I(1) düzeyinde durağanlık göstermektedir.

Tablo 4. ADF ve P.P. Birim Kök Sonuçları

	ADF		PP	
Variables	Intercept	Trend and Intercept	Intercept	Trend and Intercept
LogTrade I(0)	0.604	0.0399**	0.2712	0.0403**
LogTrade I(1)	0.0305**	0.0744*	0.0000***	0.0000***
YEN I(0)	0.9640	0.4195	0.9988	0.5301

YEN I(1)	0.0001***	0.0004***	0.0001***	0.0000***
GDP I(0)	0.0037***	0.0282***	0.0037***	0.0128**
GDP I(1)	0.0000***	0.0001***	0.0000***	0.0000***
EMP I(0)	0.6841	0.2757	0.7993	0.6514
EMP I(1)	0.0371**	0.1296	0.0344**	0.1236
ELEK I(0)	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000
ELEK I(1)	0.9626	0.0012***	0.2837	0.0046***
CO2 I(0)	0.9668	0.2460	0.8127	0.0480**
CO2 I(1)	0.0009***	0.0002***	0.0002***	0.0000***

Not: *** %1 anlamlılık düzeyini, ** %5 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

4.2. Eşbütünleşme Test Sonuçları

Tablo 5'te ARDL modeli için gerekli olan koentegrasyon analizi sonuçları gösterilmektedir. Bu teste göre F testi değerinin kritik alt ve üst değerler arasındaki %1 kritik değerinden büyük olması gerekmektedir. Analiz sonucu incelendiğinde, F testi değerinin (7.51) kritik alt ve üst değerler arasındaki %1 kritik değerinden büyük olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre, bağımsız değişken olan GDP, YEN, ELEK, EMP, CO2 ile bağımlı değişken LCT arasında %1 anlamlılık düzeyinde uzun vadeli bir koentegrasyon ilişkisi olduğu söylenebilir.

Tablo 5. Eşbütünleşme Sınır Testi Sonuçları

k	F istatistiği	%10	%5	%1
5	7.51	3.51	4.19	5.76

4.3. Uzun Dönem ve Kısa Dönem Tahmini

Tablo 6'da AIC kriterine göre seçilen (2,1,1,1,1,2) gecikme yapısıyla tahmin edilen modelin uzun dönem ve kısa dönem katsayıları raporlanmaktadır. Uzun dönem tahmin sonuçları değerlendirildiğinde, modelin sabit teriminin (C) istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif olduğu görülmektedir ($p = 0.0041$). Bu durum, diğer değişkenler sabitken bağımlı değişkenin uzun dönem ortalama seviyesinin pozitif bir sabit bileşen içerdiğine işaret etmektedir.

Uzun dönem katsayıları içerisinde LOGLCT(-1) değişkenine ait katsayının (-0.661020) negatif ve istatistiksel olarak yüksek derecede anlamlı olması ($p = 0.0012$), LCT değişkeninin uzun dönemde bağımlı değişken üzerinde ters yönlü ve güçlü bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. YEN(-1) katsayısının pozitif ve anlamlı olması (0.250043; $p = 0.0002$), yenilenebilir enerji kullanımındaki artışın uzun dönemde bağımlı değişkeni artırıcı bir etki yarattığını göstermektedir.

GDP(-1) katsayısı istatistiksel olarak anlamlı ve negatiftir ($p = 0.0263$). Bu bulgu, ekonomik büyümede meydana gelen artışların uzun dönemde bağımlı değişken üzerinde azaltıcı bir etki doğurduğunu göstermekte olup, ekonomik faaliyetler ile modeldeki çıktılar arasındaki ilişkide uzun dönemli bir ters yönlü etkileşim olduğunu düşündürmektedir.

EMP(-1) ve ELEK(-1) değişkenleri uzun dönemde istatistiksel olarak anlamlı değildir ($p > 0.05$). Bu sonuç, istihdam ve elektrik tüketimindeki uzun dönem değişimlerin bağımlı değişken üzerinde anlamlı bir etki oluşturmadığını göstermektedir. Buna karşın CO2(-1) katsayısının pozitif ve oldukça anlamlı (0.025139; $p = 0.0002$) olması, karbon emisyonlarındaki artışın uzun dönemde bağımlı değişkeni pozitif yönde etkilediğini göstermektedir.

Modelin kısa dönem dinamikleri incelendiğinde, D(LOGLCT(-1)), D(YEN), D(EMP) ve D(ELEK) değişkenlerinin kısa dönemde güçlü ve anlamlı etkiler ürettiği görülmektedir. D(YEN)'in t-istatistiği

(7.372574) yüksek düzeyde anlamlı olup yenilenebilir enerji değişkeninin kısa dönem etkisinin oldukça kuvvetli olduğunu göstermektedir. Buna karşılık D(GDP) değişkeni kısa dönemde anlamlı bir etki göstermemektedir (p = 0.1415), bu durum kısa ve uzun dönem sonuçlarının farklılaşabileceğine işaret etmektedir.

Kısa dönem modelinin en kritik bileşenlerinden biri olan hata düzeltme terimi (CointEq(-1)) anlamlı, negatif ve beklenen işaretle elde edilmiştir (-0.661020; p = 0.0000). Hata düzeltme katsayısının bu şekilde negatif ve yüksek istatistiksel anlamlılığa sahip olması, sistemin uzun dönem dengesinden sapma yaşandığında yaklaşık %66 oranında bir düzeltmenin her dönem gerçekleştiğini göstermektedir. Bu sonuç, modelin uzun dönem dengesine güçlü bir şekilde geri döndüğünü ve kurulan eşbütünleşme ilişkisinin istikrarlı olduğunu teyit etmektedir.

Tablo 6. AIC Uzun Dönem – Kısa Dönem Katsayıları (2,1,1,1,1,2)

Variables	**Coefficient**	**Std. Errors**	**t-Statistic**	**Prob.**
Uzun dönem Tahmincisi				
C	14.06611	3.970959	3.542244	0.0041
LOGLCT(-1)*	-0.661020	0.156034	-4.236394	0.0012
YEN(-1)	0.250043	0.048407	5.165398	0.0002
GDP(-1)	-0.037450	0.014789	-2.532367	0.0263
EMP(-1)	0.043096	0.029742	1.449020	0.1730
ELEK(-1)	-0.017186	0.014377	-1.195348	0.2550
CO2(-1)	0.025139	0.004797	5.240981	0.0002
D(LOGLCT(-1))	0.237835	0.145138	1.638686	0.1272
D(YEN)	0.142015	0.030654	4.632865	0.0006
D(GDP)	0.007684	0.009257	0.830094	0.4227
D(EMP)	0.116323	0.045068	2.581046	0.0241
D(ELEK)	0.069475	0.044604	1.557573	0.1453
D(CO2)	0.013834	0.005005	2.763883	0.0172
D(CO2(-1))	0.006064	0.004181	1.450331	0.1726
Kısa Dönem Tahmincisi				
D(LOGLCT(-1))	0.237835	0.080584	2.951407	0.0121
D(YEN)	0.142015	0.019263	7.372574	0.0000
D(GDP)	0.007684	0.004882	1.573997	0.1415
D(EMP)	0.116323	0.023917	4.863541	0.0004
D(ELEK)	0.069475	0.014885	4.667414	0.0005
CointEq(-1)*	-0.661020	0.074408	-8.883722	0.0000

Tablo 7'de çalışmada R2 değerinin 0,90 olduğu bulunmuştur. Bu değer, çalışmadaki LCT serisinin yaklaşık olarak %90'nın seçilen bağımsız değişkenlerle açıklanabileceğini göstermektedir. Son olarak, F testi anlamlı olduğu görülmektedir sonuç olarak modelimiz anlamlıdır.

Tablo 7. ARDL için Diagnostic ve Değerlendirme Testi İstatistikleri (2,1,1,1,1,2) Modeli

Değişkenler	Katsayı
R^2	0.905789
Log-likelihood	57.65971
F İstatistiği	0.869152
AIC	-3.819978
SIC	-3.432871

4.4. Diagnostic Testler

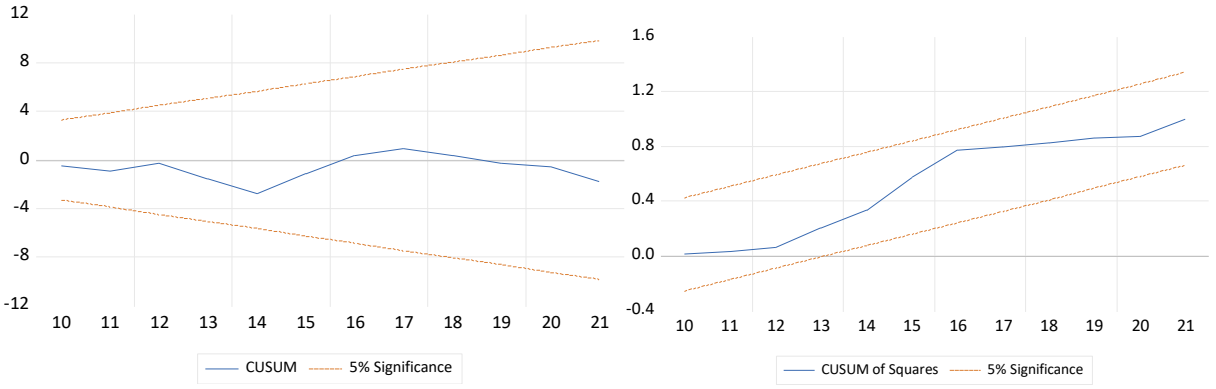
Tablo 8 Breusch-Godfrey ve Breusch-Godfrey LM Test sonuçlarını göstermektedir. Breusch-Godfrey testi değişkenler arasındaki otokorelasyon sorununu incelerken, Breusch-Godfrey LM testi

heteroskedastisite sorununu incelemektedir. Elde edilen sonuca göre değişkenler arasında otokorelasyon ve heteroskedastisite sorunu olmadığı saptanmıştır.

Tablo 8. ARDL Modelinin Tanısal Kontrolü

Test	F-statistic	Prob.
Breusch- Godfrey LM Test	0.0027	0.9973
Breusch- Godfrey Test	1.1540	0.9965

CUSUM ve CUSUM of Squares testleri, modelin kısa ve uzun vadeli katsayılarının istikrarını göstermektedir. Modelin hata terimleri %5 anlamlılık düzeyinde kritik sınırlar içerisinde kalması parametrelerin istikrarlı olduğunu göstermektedir. CUSUM ve CUSUMSQ sonuçları, modelin parametrelerinin zaman içinde istikrarlı olduğunu doğrulamaktadır.

Şekil 1.CUSUM ve CUSUM Kare Test Sonuçları

Etik Kurul Onayı

Bu araştırmanın kavramsal çerçevesinin hazırlanması, veri toplama araçlarının uygulanması, verilerin toplanması, verilerin analizi ve yorumlanması aşamalarının tamamında etik kurallara uygun hareket edilmiştir. Karşılaşılacak tüm etik ihlallerde ANKAD Yayın Kurulu'nun hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır. Tüm sorumluluk yazarlara aittir. Bu çalışmanın ANKAD dışında herhangi bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiş olduğunu taahhüt ederim. Yapılan bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Araştırmada kamuya açık kaynak olan Dünya Bankası veri tabanı ile IMF veri tabanından elde edilen dokümanlar kullanılmıştır. Doküman analizi tekniği kullanıldığı için etik kurul izni gerektirmemektedir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Günümüzde ülkelerin ekonomik olarak kalkınma ve büyüme hedeflerine ulaşmaları konusunda yoğun istek ve arzu içerisinde oldukları görülmektedir. Ülkelerin bu istek ve arzularına ulaşma yönündeki yoğun çabaları sürdürülemeyen fosil yakıtlara olan talebi artırarak sera gazı emisyonlarını dramatik bir biçimde artırmaktadır. Artan karbon salınımı, küresel ısınma ve iklim değişikliği çeşitli krizlerin ortaya çıkmasına neden olarak sadece doğal dengeyi değil aynı zamanda sosyal ve ekonomik sistemleri de tehdit eden küresel soruna neden olmaktadır.

Çevresel bozulmaları minimum seviyeye inmesini amaçlayan bunun yanı sıra ülkelerin ekonomik büyümesini engellemeyecek enerji politikalarının hayata geçirilmesi küresel ölçekte bir zorunluluk olarak görülmektedir. Bu kapsamda "düşük karbon ekonomisi" olarak nitelendirilen sürdürülebilir enerji yatırımlarını teşvik eden bu yaklaşım, ülkelerin jeopolitik riski ve/veya ekonomik belirsizliklerinin yenilenemeyen enerji kaynaklarına nispeten daha az etkilenmesi, verimliliği artırmada ve devamlı hale getirmesinde kritik öneme ve role sahip olduğu görülmektedir.

Çalışmada ekonomik büyümenin, elektrik kullanımının, yenilenebilir enerji tüketiminin, emisyonların ve sanayi istihdamının düşük karbonlu ticaret üzerindeki etkisini ABD kapsamında ele alınmıştır. Değişkenlere ait veriler yıllık olarak ele alınmış olup 1991–2021 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak analiz edilmiştir. Analizde düşük karbonlu ticaret (LCT) bağımlı değişken; GDP, EMP, YEN, ELEC ve CO2 ise bağımsız değişkenler olarak ele alınmıştır. Çalışmanın özgün yönü, literatürde sıklıkla tartışılan Çevresel Kuznets Eğrisi ve Kirlilik Sığınağı Hipotezinin, düşük karbonlu ürün ticareti bağlamında test edilmesidir.

Analiz sürecinde ARDL sınır testi yaklaşımı kullanılmıştır. ARDL modelinin tercih edilme nedeni, değişkenlerin düzeyde I(0) veya birinci farkta I(1) olmasına izin vermesi; ancak hiçbir serinin I(2) bütünleşme derecesine sahip olmaması gerekliliğidir. Bu nedenle, çalışmada serilerin durağanlıklarını tespit etmek amacıyla birim kök testleri yapılmıştır. İlk olarak ADF birim kök testi ardından PP birim kök testi yapılarak tüm serilerin I(1) farkında durağan oldukları tespit edilmiştir. Ardından eşbütünleşme sınır testi uygulanmış ve GDP, YEN, ELEK, EMP, CO2 ile bağımlı değişken LCT arasında %1 anlamlılık düzeyinde uzun vadeli bir koentegrasyon ilişkisi olduğu saptanmıştır.

Birim kök testlerini takiben eşbütünleşme sınır testi uygulanmış ve GDP, YEN, ELEC, EMP ve CO2 değişkenleri ile LCT arasında %1 anlamlılık düzeyinde uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisinin varlığı saptanmıştır. Bu sonuç, değişkenlerin uzun dönemde ortak bir denge ilişkisine sahip olduğunu göstermektedir.

AIC tarafından seçilen optimal ARDL modeli kapsamında elde edilen uzun dönem katsayıları incelendiğinde; YEN, GDP ve CO2 değişkenlerinin uzun dönemde LCT üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkilere sahip olduğunu göstermektedir. Bu sonuca göre yenilenebilir enerjide ortaya çıkan dönüşüm düşük karbonlu ürün ticareti üzerinde etkiye sahiptir. Aynı şekilde ekonomik büyümenin sağlanması ülkelerin refah artışına sebebiyet vererek düşük karbonlu ürün ticareti üzerinde etkisi olduğunu göstermektedir. Bu aşamada karşımıza çıkan karbon emisyonları ise ekonomik büyümenin bir göstergesi olarak nitelendirilebilir. Ekonomik büyüme aşamasında ülkelerin yenilenemeyen enerji kaynaklarına yönelmesi karbon emisyonlarının artmasına neden olmaktadır. Artan hava kirliliğine bağlı olarak düşük karbonlu ürün ticareti üzerinde etkisi olması şaşırtıcı değildir. Ancak bu noktada dikkat edilmesi gereken hususun YEN ve CO2 değişkenlerinin katsayılarının pozitif, GDP'nin katsayısının ise negatif olmasıdır. Bu durum, yenilenebilir enerji tüketimindeki ve karbon emisyonlarındaki artışın uzun dönemde düşük karbonlu ürün ticaretini artırdığını; buna karşın ekonomik büyümenin LCT'yi azalttığını göstermektedir. Buna göre yenilenebilir enerji politikaları (teşvikler, sübvansiyonlar) yerel yeşil üretimi canlandırıp ihracatı artırmaktadır. Yüksek CO2, çevre sorunlarının ve düzenleyici baskının artmasına yol açararak firmaların ve tüketicilerin düşük karbonlu ürünlere yönelmesine neden olmaktadır.

Uzun dönemde ekonomik büyüme ile düşük karbonlu ticaret arasındaki negatif ilişki, ABD ekonomisinin çevre dostu büyümeden ziyade karbon yoğun üretim ve ticaret yapısına daha yatkın olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca yenilenebilir enerji teşvikleri doğrudan YEN ile pozitif korelasyon; fakat büyüme dönemlerinde çevre regülasyonlarının gevşetilmesi olasıdır, bu da GDP–LCT ilişkisinde ters yönlü etki yaratabilir.

EMP ve ELEC değişkenlerinin ise uzun dönemde düşük karbonlu ürün ticareti üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunmadığı görülmüştür. ABD'de düşük karbonlu ürün ihracatı genellikle belirli teknolojik sektörlerde yoğunlaşmıştır (yenilenebilir enerji ekipmanları, elektrikli araç parçaları vb.) ancak sanayi istihdamı toplam istihdamın çok küçük bir kısmını oluşturduğundan, LCT'yi tam olarak açıklayamamıştır. Elektrik tüketiminin düşük karbonlu ürün ticareti üzerinde etkisinin olmaması ABD'nin yenilenemeyen fosil yakıt tüketimine dayalı elektrik tüketim politikalarını sürdürdüğünü göstermektedir. bu nedenle ilişki içerisinde olmaması beklenen bir sonuçtur.

Kısa dönem katsayıları incelendiğinde ise YEN, EMP ve ELEC değişkenlerinin LCT üzerinde pozitif ve anlamlı etkilere sahip olduğu; GDP değişkeninin ise kısa dönemde anlamlı bir etkisinin bulunmadığı tespit edilmiştir. CO2 değişkeni kısa dönemde de pozitif ve anlamlı bir etki göstermektedir. Bu sonuçlara göre yenilenebilir enerji tüketimindeki artış, sanayi sektöründeki istihdamın yükselmesi ve elektrik tüketiminin artması kısa dönemde düşük karbonlu ürün ticaretini desteklemektedir. Özellikle sanayi istihdamındaki artışın LCT'yi olumlu etkilemesi, düşük karbonlu ürünlere yönelik devlet teşvikleri ve

üretim desteklerinin iş gücü piyasasını canlandırdığını ve bu sektördeki ticareti artırdığını göstermektedir.

Sonuç olarak hem kısa hem uzun dönemde yenilenebilir enerji tüketimi ve karbon emisyonları düşük karbonlu ürün ticaretini artırıcı etkiler üretirken, ekonomik büyümenin LCT üzerindeki negatif etkisi ABD'nin ekonomik yapısının hâlen karbon yoğun ticaret modeline dayandığını ortaya koymaktadır.

Çalışmadan elde edilen sonuçlar Çevresel Kuznets Eğrisi ve Kirlilik Sığınağı Hipotezi kapsamında değerlendirilmiştir. Analiz sonucuna göre uzun dönemde ekonomik büyüme düşük karbonlu ürün ticaretini azaltmaktadır. Yani gelir düzeyinin artması çevre kirliliğini azaltıcı unsur olarak görülen düşük karbonlu ürün ticaretini negatif etkilemektedir. Bu durumda düşük karbonlu ürün ticaretinin etkilerini Çevresel Kuznets Eğrisi sonucunu doğrular nitelikte değildir.

Çalışmanın literatüre önemli katkılar sağladığı düşünülse de, bazı sınırlılıkları da bulunmaktadır. Çalışmanın en önemli sınırlılığı, ekonomik büyüme istikrarı sağlayan tek ülke olarak Amerika Birleşik Devletleri için hesaplanmış olmasıdır. Önümüzdeki yıllarda söz konusu değişkenin diğer Çin gibi ekonomik büyüme performası sağlayan diğer dünya ülkelerinin verilerini kullanararak karşılaştırmalı bir analiz yapılmasına olanak sağlayacaktır.

Çalışmanın bir diğer sınırlılığı, veri setinin sınırlı olmasıdır. Düşük karbonlu ürün ticareti verileri nedeniyle dönem aralığı kısa tutulmuştur. Ayrıca çalışmalarda düşük karbonlu ürün ticaretinin diğer makroekonomik değişkenler üzerindeki etkisi araştırıldığı için çalışmada elde edilen sonuçları karşılaştırma fırsatı yakalanamamıştır.

5. KAYNAKÇA

Aldy, J. E. (2005). An environmental Kuznets curve analysis of U.S. state-level carbon dioxide emissions. The Journal of Environment & Development, 14(1), 48–72. https://doi.org/10.1177/1070496504273514

Anderson, B., et al. (2021). Policies for a climate-neutral industry: Lessons from the Netherlands (OECD Science, Technology and Industry Policy Papers No. 108). OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/a3a1f953-en

Banday, U. J., & Aneja, R. (2019). Energy consumption, economic growth and CO_2 emissions: Evidence from G7 countries. World Journal of Science, Technology and Sustainable Development, 16(1), 22–39.

Copeland, B. R., & Taylor, M. S. (1994). North–South trade and the environment. The Quarterly Journal of Economics, 109(3), 755–787. https://www.jstor.org/stable/2118421

Horobet, A., Popovici, O. C., Zlatea, E., Belascu, L., Dumitrescu, D. G., & Curea, S. C. (2021). Long-run dynamics of gas emissions, economic growth, and low-carbon energy in the European Union: The fostering effect of FDI and trade. Energies, 14(10), 2858. https://doi.org/10.3390/en14102858

International Energy Agency. (2022). An updated roadmap to net zero emissions by 2050. https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2022/an-updated-roadmap-to-net-zero-emissions-by-2050

International Monetary Fund. (2025). World economic outlook: A critical juncture amid policy shifts. IMF.

Jain, V. (2016). Asian giants' fossil fuel dependence and the challenge of low-carbon growth: Contrasting performance of clean energy development, trade and investment. Research Papers in Economics. https://mpra.ub.uni-muenchen.de/75121/

Kraft, J., & Kraft, A. (1978). On the relationship between energy and GNP. The Journal of Energy and Development, 3(2), 401–403.

Mahmood, H., Saqib, N., Adow, A. H., et al. (2023). FDI, exports, imports, and consumption-based CO_2 emissions in the MENA region: Spatial analysis. Environmental Science and Pollution Research, 30, 67634–67646. https://doi.org/10.1007/s11356-023-27245-1

Noorymotlagh, M., & Çiftçioğlu, S. (2023). Relationship between energy consumption, carbon dioxide emissions and economic growth: Evidence from selected top oil energy-consuming countries. Journal of Energy Research and Reviews, 15(1), 67–85. https://doi.org/10.9734/jenrr/2023/v15i1299

Ongan, S., Isik, C., & Ozdemir, D. (2021). Economic growth and environmental degradation: Evidence from the U.S. case—Environmental Kuznets curve hypothesis with application of decomposition. Journal of Environmental Economics and Policy, 10(1), 14–21.

Organisation for Economic Co-operation and Development. (2021). Trade and environmental sustainability. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/xxxxxx

Otim, J., Watundu, S., Mutenyo, J., & Bagire, V. (2023). Fossil fuel energy consumption, economic growth, urbanization, and carbon dioxide emissions in Kenya. International Journal of Energy Economics and Policy, 13(3), 457–468. https://doi.org/10.32479/ijeep.14292

Özokcu, S., & Özdemir, Ö. (2017). Economic growth, energy, and environmental Kuznets curve. Renewable and Sustainable Energy Reviews, 72, 639–647. https://doi.org/10.1016/j.rser.2017.01.059

Sanglimsuwan, K. (2011). Carbon dioxide emissions and economic growth: An econometric analysis. International Research Journal of Finance and Economics, 67, 97–102.

United Nations Conference on Trade and Development. (2020). Technology and innovation report 2020: Harnessing frontier technologies for sustainable development. UNCTAD. https://unctad.org/webflyer/technology-and-innovation-report-2020

Van Niekerk, A., & Viviers, W. (2014). Promoting sustainable economic growth in South Africa through the export of low-carbon environmental goods. South African Journal of Economic and Management Sciences, 17(4), 427–439.

Xu, X., & Kalirajan, K. (2019). How important is market distribution to China's exports of low-carbon goods? Journal of Economic Development, 44(2).

Yu, Y. (2024). Analysis of existing condition and direction of low-carbon economy from the standpoint of green trade. Highlights in Business, Economics and Management, 43, 309–314. https://doi.org/10.54097/bsp7zn27

Zhou, Y. (2010). Low-carbon economy and low-carbon technology. Journal of Xi'an University of Arts and Science. https://en.cnki.com.cn/Article_en/CJFDTotal-XAJY201004033.htm

Araştırma Makalesi / Research Article

Ekonomik Büyümenin Düşük Karbonlu Ürün Ticareti Üzerindeki Etkisi: ABD Örneği

The Impact of Economıc Growth on Low-Carbon Product Trade: The Case of The Unıted States

Burcu SAVAŞ ÇELİK

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.321

Geliş/Received: 07/07/2025	Kabul/Accepted: 21/01/2026

Extended Abstract

Globally, countries' unsustainable economic growth aspirations are increasing demand for energy, leading to rapid increases in carbon emissions through various means, primarily the use of fossil fuels (Noorymotlagh and Çiftçioğlu, 2023). This process is complicating the fight against climate change and threatening environmental sustainability. In this context, countries' desire to establish trade relations that balance their growth aspirations with climate policies has led to the multidimensional nature of international trade.

The relationship between economic growth, energy consumption, and carbon dioxide emissions was first introduced to the literature in 1978 by Kraft and Kraft in their study titled "On the relationship between energy and GNP1." Since 1978, the relationship between economic growth, energy consumption, and carbon dioxide emissions has continued to be tested in the literature using different countries and different methods (Sanglimsuwan, 2011; Banday, 2019; Otim, 2023). In fact, According to the Net Error Zero Report prepared by the IEA Global Energy Market in 2012, which addressed the 2050 targets, despite the effects of the Covid-19 pandemic weakening by 2020, the energy crisis caused world energy prices to reach record levels, thereby increasing concerns about energy and energy demand. During this period, when renewable energy capacity has reached record levels, carbon emissions continue to rise rapidly due to the increase in coal demand (IEA, 2022). In this context, the importance of new economic models referred to as the "low-carbon economy" and "low-carbon technology" has come to the fore (Zhou, 2010). A low-carbon economy is an economic model dependent on low-carbon technology. The use of low-carbon technological products is seen as a key factor in reducing the use of fossil fuels, establishing new energy networks, and eliminating the problem of global warming through new alternative energy channels (OECD, 2021; UNCTAD, 2020).

Although there is extensive literature examining the relationship between economic growth, energy consumption, and environmental pollution, studies generally focus on two different theories. The first of these theories is the environmental Kuznets curve (EKC), which addresses economic growth and environmental degradation and generally examines the relationship between economic growth, energy consumption, and environmental pollution. The second theory is the Pollution Haven Hypothesis, which suggests that developed countries redirect their investments to developing countries with fewer environmental regulations and controls due to the excessive environmental regulations and controls in developed countries. The main basis of this study is the "growth-environmental pollution relationship" known as the Kuznets curve, as it focuses on the specific situation of the country rather than on comparisons.

Low-carbon product trade (LCT) offers significant opportunities for economic growth, but it has been shown that various trade policies and technological advances must be carefully considered in order to overcome existing challenges. However, it has been observed that there is a lack of studies examining

the impact of economic growth on low-carbon product trade. The aim of this study is to investigate the interactive relationship between economic growth and renewable energy consumption on low-carbon product trade. This indicator is also of critical importance for the SDGs. On the other hand, LCT is rarely studied from different perspectives, and more empirical research is needed on this topic. Therefore, this study aims to investigate whether economic growth has an effect on low-carbon product trade, as well as the impact of renewable energy consumption, industrial employment, and electricity consumption on low-carbon product trade.

The study investigates the effect of economic growth (GDP), industrial employment (EMP), electricity consumption (ELEC), carbon dioxide emissions (CO2), and renewable energy consumption (YEN) as independent variables on low-carbon product trade (LCT). The data for the independent variables were obtained from the World Bank database, while the data for the dependent variable were obtained from the IMF database. The data set consists of annual data from 1991 to 2021.

The Augmented Dickey-Fuller (ADF) and Phillips-Perron (P.P.) unit root tests, which are frequently used in the literature, constitute the unit root tests of this study. It was determined that the series used in the study contained unit roots at different levels, namely I(0) and I(1), in the constant and constant trend models. According to the cointegration test result, it can be said that there is a long-term cointegration relationship at a 1% significance level between the independent variables GDP, YEN, ELEK, EMP, CO2 and the dependent variable LCT.

When looking at the short-term relationship, it was determined that there is a relationship between the YEN, EMP, and ELEC variables and LCT. The effect of the YEN, EMP, and ELEC series on low-carbon product trade was determined to be significant and positive. A 1% change in renewable energy consumption increases LCT by 0.14 units, while a 1% change in EMP increases LCT by 0.11 units. A 1% change in ELEC increases LCT by 0.06 units. This indicates that renewable energy consumption has a greater impact on LCT than EMP and ELEC. In the long term, GDP and CO2 do not have a significant impact on LCT. This indicates that economic growth and carbon emissions do not have a sustainable impact in the short term in the face of changing market demands. The results obtained differ from those of Horobet et al. (2021). The main reason for this difference is thought to be the different country profiles considered. The EU includes countries that have completed their economic growth, implemented the necessary policies for economic development, and imposed strict regulations. However, the US still carries out activities that increase economic growth and stands out from other countries because it controls the majority of the world economy.

The results obtained from the study were evaluated within the scope of the Environmental Kuznets Curve and Pollution Haven Hypothesis. According to the analysis results, economic growth reduces low-carbon product trade in the long term. In other words, rising income levels negatively affect low-carbon product trade, which is seen as a factor that reduces environmental pollution. In this case, the effects of low-carbon product trade do not confirm the results of the Environmental Kuznets Curve.

Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi
Open Access

Araştırma Makalesi / Research Article

Mechanical Clocks in the Ottoman Empire: Technological Adoption and Cultural Transformation (16th–19th Centuries)

Osmanlı İmparatorluğu'nda Mekanik Saatler: Teknolojik Benimseme ve Kültürel Dönüşüm (16. ve 19. Yüzyıllar)

Halime Mücella DEMİRHAN ÇAVUŞOĞLU[1]

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.358

Geliş/Received: 21/10/2025	Kabul/Accepted: 21/01/2026

Abstract

This study examines the development of mechanical clocks in the Ottoman Empire on a century-by-century basis. It critically reassesses Kemal Özdemir's *Clocks from the Ottoman Empire to the Present Day* (1993) and Doğan Gündüz's *Time from Alaturka to Alafranga* (2015), along with the primary sources employed in these works. The study also aims to provide a holistic framework for evaluating the existing scholarship on the subject. Employing a combination of historical research methods and systematic literature review, this study seeks to identify the cultural and institutional factors that shaped the adoption and transformation of mechanical clocks within Ottoman society. In this context, the contributions of Mevlevi clockmakers—who played a significant role in the development of Ottoman horology—are analyzed, and the relationship between Mevlevism and clockmaking is examined. The study demonstrates that the diffusion of mechanical clocks in the Ottoman Empire cannot be attributed to a single cause but rather emerged through the interaction of multiple cultural and institutional dynamics. The philosophical dimensions of time perception related to mechanical clocks fall outside the scope of this study.

Keywords: History of Science; Galata Clockmaking Tradesmen; Mechanical Clocks in the Ottoman Empire; Mevlevi Clockmakers; Ottoman Court Clockmakers

Öz

Bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nda mekanik saatlerin gelişimini yüzyıllar bazında ele almaktadır. Araştırma, Kemal Özdemir'in *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Saatler* (1993) ile Doğan Gündüz'ün *Alaturka'dan Alafranga'ya Zaman* (2015) adlı eserlerini ve bu çalışmalarda kullanılan birincil kaynakları eleştirel bir yaklaşımla yeniden değerlendirmektedir. Çalışma ayrıca, konuya ilişkin bugüne kadar yapılmış araştırmaları bütüncül bir çerçevede incelemeyi amaçlamaktadır. Tarihsel araştırma yöntemi ile sistematik literatür taramasını bir arada kullanan bu çalışma, mekanik saatlerin Osmanlı toplumunda benimsenmesini ve dönüşümünü şekillendiren kültürel ve kurumsal faktörleri ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, Osmanlı saatçiliğinin gelişiminde önemli bir yere sahip olan Mevlevi saatçilerin katkıları analiz edilmekte; Mevlevilik ile saatçilik arasındaki ilişki incelenmektedir. Çalışma, mekanik saatlerin Osmanlı'da yaygınlaşmasının tekil bir nedene indirgenemeyeceğini, aksine farklı kültürel ve kurumsal dinamiklerin etkileşimi sonucunda şekillendiğini ortaya koymaktadır. Mekanik saatlerin zaman algısına ilişkin felsefî boyutları ise çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bilim Tarihi, Galata Saatçi Esnafı, Osmanlı'da Mekanik Saatler, Mevlevi Saatçiler, Osmanlı Saray Saatçileri

[1] **Sorumlu Yazar/Corresponding Author**, Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, Ankara, Türkiye.E-Posta: halime.demirhancavusoglu@hbv.edu.tr

Önerilen Atıf/Suggestion Citation
Demirhan Çavuşoğlu, H.M., (2026). Mechanical Clocks in the Ottoman Empire: Technological Adoption and Cultural Transformation (16th–19th Centuries), *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi, 10(1),174-192.*

1. INTRODUCTION

Time is more than a physical process; it is also a driving force that shapes how societies function. From the earliest periods of human history, communities have sought ways to record and organize time, devising methods and tools that reflect both necessity and creativity. Such efforts have left a lasting imprint on the development of scientific thought and the structures of social life. Over centuries, the journey from agricultural calendars−designed to follow the rhythm of the seasons−to sundials, water clocks, and mechanical devices transformed the notion of time from an abstract idea into something measurable and standardized.

Within this wider historical frame, the topic of mechanical clocks in the Ottoman Empire has been a recurring subject of scholarly interest in Turkey during the Republican era. Early examples include Ülkümen's (1961) article *Saatçiliğimiz* and Tuzcular's (1977) study *Türk İskelet Saatleri*. Ülkümen's (1961) article makes significant contributions to the history of mechanical clocks in the Ottoman Empire, while Tuzcular (1977) focuses particularly on Mevlevi clockmakers. Dizer (1986) contributed with *İslam'da ve Osmanlılarda Saat*, which examined the subject in greater depth. A distinct contribution to the field came from Uluengin (2010: 17–36) with *Secularizing Anatolia Tick by Tick: Clock Towers in the Ottoman and the Turkish Republic*, which approached the subject from a social perspective.

The field took a significant turn with Özdemir's (1993) *Osmanlı'dan Günümüze Saatler*, which surveyed Ottoman horology from multiple perspectives and became a cornerstone for later research. Subsequent works built on this momentum: Gürbüz's (2011) *Saat Kitabı* offered a vivid narrative that questioned the mechanical perception of time, while Çakmut and Gürbüz (2012) coauthored *Topkapı Sarayı Saat Koleksiyonu – Dünyanın Kıskandığı Saatler*, providing a detailed account of the palace's distinguished collection. More recently, Wishnitzer's (2015) *Reading Clocks, Alla Turca: Time and Society in the Late Ottoman Empire* and Gündüz's (2015) *Alaturkadan Alafrangaya Zaman* combined historical perspective with meticulous analysis, adding further depth to the literature. More recently, Günergun's (2023) article *"Timekeepers and Sufi Mystics: Technical Knowledge Bearers of the Ottoman Empire"* examined timekeepers and Sufi mystics—particularly Mevlevi dervishes—as central actors in the transmission and practice of technical knowledge related to mechanical clocks in the Ottoman Empire.

While this existing body of work forms an essential foundation, the present study draws heavily on the structure, conceptual framework, and primary sources in Özdemir's (1993) research. Rather than merely repeating his conclusions, present study critically re-examines the same archival materials and supplements them with additional evidence, aiming to present a concise and interpretive account of how mechanical clocks became part of the Ottoman world. This research makes two significant contributions. First, spans centuries (15th−19th centuries), offering a structured view of technological change alongside cultural adaptation. Second, it applies a multidisciplinary perspective, combining the technological, social, cultural, and diplomatic dimensions of clockmaking.

The study addresses several guiding questions: How were mechanical clocks first introduced into Ottoman society? Which factors encouraged their adoption? In what ways did elite patronage and institutional structures foster local clockmaking? How did religious communities, particularly the Mevlevi order, come to occupy a central position in this craft? And more broadly, what does the evolution of Ottoman clockmaking reveal about technology transfer and cultural adaptation in pre-modern Islamic contexts?

2. METHOD

This study applies a broad methodological framework, bringing together elements of historical analysis and perspectives from cultural studies. This approach makes it possible to explore, in a multifaceted way, the intricate processes of technological transfer and cultural adaptation within the Ottoman Empire.

2.1. Primary Source Analysis

This study systematically examines primary sources such as Ottoman archives, Taqī al-Dīn's works on clocks, Evliya Çelebi's *Seyahatname*, and contemporary European accounts. A significant portion of

these materials also appears in the works of Özdemir (1993) and Gündüz (2015). In addition, the research draws on Mevlevi diaries, as well as the studies of Gölpınarlı (1953) and Ünver (1964). All sources are compared within their historical contexts to construct accurate chronologies and identify patterns of development. The analysis applies established principles of historical source criticism to assess each source's authenticity, reliability, and potential biases.

2.2. Multidisciplinary Approach

The methodological framework draws upon perspectives from various fields such as the history of technology, cultural studies, religious history, and diplomatic history. By combining these viewpoints, the study offers a broader understanding of how technological advancements interacted with the social, cultural, and religious dynamics of Ottoman society. To explore how European clockmaking expertise was reshaped within Ottoman contexts, the research applies analytical models derived from studies on technology transfer.

2.3. Chronological Analysis Framework

The research organizes its findings chronologically, tracing the development of mechanical clocks in the Ottoman Empire from their initial arrival as diplomatic gifts from Europe to the maturation of local production. This temporal framework enables a systematic examination of technological progress while emphasizing the social and cultural factors that shaped the distinctive features of each period. The chronological approach also facilitates the identification of significant transitions and turning points in the history of Ottoman horology

2.4. Limitations and Scope

This study is subject to several limitations. Because the study covers a broad chronological period, a comprehensive archival investigation of Ottoman records was not feasible. The available materials are predominantly drawn from elite-oriented sources, which may not fully capture the perspectives of ordinary artisans or everyday users. As the study is based primarily on Istanbul records, it is unable to reveal the impact of regional differences on clock production. The temporal breadth of the research necessitates a selective treatment of specific periods and developments.

Within this methodological framework, the analysis is structured chronologically: it begins with the introduction of mechanical clocks to the Ottoman Empire in the 15th century, proceeds to examine Taqī al-Dīn's scientific contributions in the 16th century, continues with the transition to indigenous production in the 17th and 18th centuries, and concludes with the 19th-century golden age of Ottoman horology. This organization enables a systematic review of technological progress while underscoring the social and cultural contexts that shaped the distinctive character of each era.

Ethics Committee Approval

The conceptual framework of this research, the collection of data, and the analysis and interpretation of data were conducted in full compliance with ethical guidelines. The ANKAD Journal Editorial Board bears no responsibility for any ethical violations that may arise. All responsibility lies with the author. I declare that this study has not been submitted for evaluation to any academic publication medium other than the ANKAD Journal. All rules specified in the "Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Guidelines" have been complied with in this study. None of the actions listed under the heading "Actions Contrary to Scientific Research and Publication Ethics" in the second section of the guidelines has been carried out. This research has utilized publicly available primary sources. As the document analysis technique was used, it does not require approval from an ethics committee.

3. THE INTRODUCTION OF MECHANICAL CLOCKS INTO THE OTTOMAN EMPIRE AND 16TH CENTURY OTTOMAN CLOCKS

Belon (2022: 178) stated in 1547 that no clocks existed in the Ottoman territories, noting that the call to prayer from minarets determined time. A similar observation is found in Busbecq's letters from 1553, where he reported that the Ottomans had not yet adopted the use of clocks (Busbecq, 2002: 27). However, Ottoman sources presented a different picture. An event narrated in the *Künhü'l-Ahbâr*, written by Gelibolulu Mustafa Ali between 1592 and 1598, challenges this view (Dursun, 2015: 54). Ali recounts that during a banquet, the thief was exposed by the sound of the stolen clock, which suggests

that such devices were known in Ottoman society at the time. Moreover, Galata Court records from 1578 and 1599 list clocks as inheritance items (Galata Mahkemesi, 2011: 33/73; 2012: 35/95). This indicates that their use extended beyond the palace by the late sixteenth century. This contradiction between European observations and Ottoman sources reflects the selective nature of technological adoption in the Ottoman Empire. European travelers focused on public timekeeping mechanisms, while Ottoman sources revealed that clocks functioned primarily as luxury objects within elite circles before broader social penetration.

The exact date of the introduction of mechanical clocks into the Ottoman Empire remains uncertain, although the last quarter of the fifteenth century is considered the probable starting point. Following the 1479 peace treaty with Venice, Mehmed II requested a clockmaker and a skilled painter from the Venetian lord. It is unknown whether the clockmaker arrived. However, historical records confirm that Giovanni Bellini came to Istanbul. This suggests that it is likely a Western clockmaker accompanied him (Kurz, 2005: 26).

Ülkümen (1961: 16) supported the view that mechanical clocks were introduced in the late fifteenth century. According to Ülkümen, the expression *Frengî saat* "Frankish clock" in the Enderun Treasury register dated 10 Sha'ban 910 (15 January 1505) implies that mechanical clocks had reached the Ottoman Empire prior to this date and that the entry recorded in the register does not represent the first instance of their importation. In addition, the terminology reflected the Ottoman perception of these devices as distinctly European innovations.

The first mechanical science treatise also dates to Mehmed II's reign. Alā al-Dīn al-Kirmānī wrote *Bedāyiʿu'l-Aʿmāl fī Ṣanāyiʿi'l-Ḥiyal* in Persian during the 9th/15th century[2] (İhsanoğlu et al., 2006: 16; Demir & Gökdoğan, 2023: 105; İzgi, 1997: 131). This represented the first known mechanical work in the Ottoman world dedicated to Mehmed II. The work included a clock section detailing forms, purposes, construction methods, and mechanical experiments.

During Bayezid II's reign (1481–1512), interest in clocks persisted. As a result of his repeated requests to the West, Bayezid acquired mechanical clocks. He demonstrated such profound horological interest that he issued an order to find a clockmaker capable of replicating a specific clock in his possession. When no such artisan could be found within the Ottoman Empire, the clock was sent to Khorasan, another region within the Islamic world. By the end of the fifteenth century, the Iranian engineer Hāfiz Isfahānī[3] (Muḥammad Mukhtār) understood the mechanism. He drew detailed plans and constructed two clocks—one portable and the other stationary (Nourbakhsh, 2008: 552; Mohebbi, 2025). This marked the first clock known with certainty to have reached the Ottoman palace (Gündüz, 2015: 53). Archival records indicate that the number of clocks in the palace increased substantially in the following years. In the Enderun Treasury registers dated 1519–1520 (BOA, TS. MA.d, 3-0002), clocks were listed alongside other valuable items, suggesting that by the early sixteenth century, mechanical clocks had become familiar objects within the Ottoman court.

During Sultan Suleiman's reign (1520–1566), horological interest further increased. Venetian craftsmen were aware of the Sultan's enthusiasm and produced custom clocks for Ottomans. Marino Sanudo mentioned a gold alarm ring made for the Ottoman court (Özdemir, 1993: 67). Western sources confirmed that Giorgio di Vicenza, a renowned automaton maker, created this piece for the Sultan. Another notable example involved the clock sent to Sultan Suleiman by King Ferdinand. This followed the Ottoman conquest of Hungary's capital in 1541. Ferdinand's ambassador presented the clock before the Sultan's departure from Budapest. The device was large enough to require twelve men for transport (Dizer, 1986: 10). It displayed time and indicated planetary movements through complex gear systems. Historian Hammer noted it came with a master and instruction manual (Hammer, 1992: V/252).

[2] Since the original manuscript of the work could not be accessed, no information could be obtained about the nature of the mentioned clock.

[3] Isfahani was a painter and bookbinder in the palace of Sultan Hussein Baykara (873-911/ 1469-1505) in Iran. He wrote a book called *Natifetü'l-Devla*. In this book, he explains how to make clocks and other inventions. See, Nourbakhsh, Mohammad Reza (Farhad). "Iran's Early Encounter with Three Medieval European Inventions (875-1153 AH/1470-1740 CE)." *Iranian Studies* 41/4, 2008, 549–58, 552. JSTOR, http://www.jstor.org/stable/25597489. Accessed 10 Oct. 2024

Historical sources indicated that Suleiman, possessing astronomical knowledge, scrutinized this machine (Cezar, 2021: II/1019).

Otto Kurz observed that Europeans answered "What do you give someone who has everything?" with clocks (Kurz, 2005: 28). This demonstrated the strategic diplomatic value of mechanical clocks. Following Austrian precedent, French diplomats also employed clocks. In 1547, the French King gifted Suleiman an expensive clock functioning as a tabletop fountain (Dizer, 1985: 10). Throughout the 16th century, France continued sending valuable clocks including fob watches and table clocks. By the mid-sixteenth century, in the Ottoman Empire, clocks were no longer a luxury reserved solely for the Sultan. During this period, it became common practice to present clocks as gifts to local administrators and bureaucrats. In a letter written in 1558, the French ambassador in Istanbul informed his colleague in Venice of the Sultan's persistent requests for clocks and his custom of carrying ten or twelve clocks with him while hunting (Kurz, 2005: 29). It is likely that the Sultan used these clocks as gifts for people in his entourage. This distribution reveals the mechanisms of technological dissemination throughout the Ottoman administrative hierarchy. The Sultan's practice of carrying multiple clocks for gift-giving indicates that clocks had become standardized instruments of imperial favor.

Murad III (1574–1595) was renowned for his fascination with mechanical timekeeping. After Selim II's death, Maximilian sent his ambassador to Murad III, intending to ensure the continuation of capitulations during the new Sultan's reign. The Ottoman Empire agreed to this request but delayed signing the agreement until enthronement gifts were received (Özdemir, 1993: 73, Hammer, 1992: VII/14). A delegation of fifty individuals, led by palace counselor Frederick of Bohemia, presented Murad III with thirty thousand ducats, six exquisitely crafted hanging clocks, and numerous valuable gifts. These clocks were considered the most precious timepieces to have reached the Ottoman Empire up to that point (Ahmed Rasim, 2017: II/366).

The circumcision ceremony held in 1582 for Prince Mehmed, son of Murad III, in the Atmeydanı provided crucial information for Ottoman horological history. Historical documents recorded that clocks among these gifts were primarily given by local guests. Among the Third Vizier Sivayuş Pasha's gifts were two alarm clocks and an alarm clock with a gold star for the prince. The Fifth Vizier, Mahmud Pasha, gifted a magnificent alarm clock to Sultan Murad III and a German clock to the prince (Özdemir, 1993: 69). These gifts demonstrated the central role of clocks for the Ottoman elite and their prevalence during this period. Another noteworthy aspect of the festival for horological history was the presentation of gifts to the Sultan by Istanbul's tradesmen and artisans and their participation in the parade. Among them was the group of clockmakers–*saatçıyân* (Ülkümen, 1961: 18). Historical records effectively described the clockmakers' parade and emphasized their punctuality

During Murad III's reign, the palace members' horological interest was crucial in forming the "clockmaker" class. Foreign ambassadors were known to bring clockmakers when presenting gifts to the Sultan. Protestant Pastor Schweigger, who came to Istanbul with the Austrian embassy in 1578, mentioned that valuable clocks gifted to the palace were piled in a room and left to deteriorate (Gürer, 2024: 739). While this statement expressed the palace's difficulty in finding master clockmakers, Dominico Yerushalmi, who served as palace physician to Murad III, made the opposite claim. He stated that specially trained palace pages were available to repair clocks whenever necessary, which seems more consistent with the Sultan's passion for horology (Kurz, 2005: 43).

Among the earliest archival records from this period in which the term "clockmaker" appears is a document pertaining to Clockmaker Hasan[4], a statesman known for his close association with the Sultan (BOA, A.{DVNSMHM.d}, 25-3106, H. 27-08-982). Additional documents from the same period refer to Clockmaker Pervane, European Clockmaker Hüseyin and Clockmaker Sefer (Özdemir, 1993: 72). Archival evidence indicates that these masters employed two to four apprentices and that some European

[4] Clockmaker Hasan is a very close confidant of Murad III. Clockmaker Hasan left the palace for a short time and served as governor of Diyarbakır, then returned to the palace again. After the return of the clockmaker Hasan, Murad III, who had a dream interpreted, understood from the interpretation of that dream that he would die. After the dream, the Sultan felt a slight pain in his stomach and retired to the Sinan Pasha Mansion and died the next day. See, Ülkümen, "Saatçiliğimiz", 19.

masters converted to Islam (Gündüz, 2015: 68, A.{DVNSMHM.d…}, 7-2413, H-09-05-976). The presence of clockmakers in the 16th- century Ottoman Empire extended beyond palace masters. This was revealed by German traveler Lubenau's writings from his 1580s Istanbul visit. Lubenau mentioned German, English, French, and Italian clockmakers residing in Galata (Gürer, 2024: 734).

Another crucial aspect of Murad III's reign was the introduction of British-made clocks to the Ottoman palace. During Elizabeth I's reign, the British sought to employ clocks, as other European powers did, to secure Ottoman support in the Spanish wars. In 1583, Ambassador William Hareborne, representing the Turkish Company, came to the Ottoman Empire to obtain capitulation rights similar to those granted to the French. He brought precious gifts, including a valuable clock adorned with silver, gold, and precious stones (Yıldız, 2006: 923). Historical sources recorded that Murad III was greatly impressed by this magnificent automaton.

The evidence presented demonstrates that, contrary to some claims, mechanical clocks were widely used in the Ottoman Empire during the sixteenth century. Clocks were perceived as prestige instruments during this period. The court's horological interest transformed clocks into matters of prestige. Clockmaking developed into both an art and a profession.

3.1. Mechanical Clocks in Taqī al-Dīn's Work

Sultan Murad III's horological interest fostered scholarly engagement in clockmaking. The earliest records of Ottoman mechanical clock construction are attributed to Taqī al-Dīn al-Rāṣid (d. 1585), a distinguished Ottoman scholar who made substantial contributions to astronomy and clockmaking. Taqī al-Dīn served as chief astrologer–*müneccimbaşı* during Sultan Selim II's reign. Initially, he conducted observations at Galata Tower. Subsequently, he established operations at the observatory constructed on the Tophane hills. There, he founded a library and built various astronomical instruments. Taqī al-Dīn systematically recorded his observatory observations in *Sidretü'l-Münteha*. The third section provides detailed descriptions of instruments he constructed within the observatory. The final instrument described relates specifically to a mechanical clock (Tekeli, 2002: 3). Additionally, the treatise *Alât-ı Rasadiye li Zic-i Şehinşâhiye*, authored by an unknown writer, describes Taqī al-Dīn's observation instruments (Tekeli, 2002: 3). This treatise systematically catalogs nine distinct observatory instruments. The final instrument described is again a mechanical clock. The work consistently emphasizes the mechanical clock's exceptional punctuality.

Taqī al-Dīn's comprehensive work *al-Kawâqib al-durriyya fī vazʿi'l-benkâmâti al-devriyya* (1556) constitutes a landmark achievement in mechanical clockmaking literature. This treatise was published by Sevim Tekeli under the Turkish title *16. Yüzyılda Osmanlılarda Saat ve* Taqī *al-Dīn'in 'Mekanik Saat Konstrüksüyonuna Dair En Parlak Yıldızlar' Adlı Eseri*. In his scholarly introduction, Tekeli observed that this valuable work constitutes the earliest documented treatise on mechanical clocks and clockmaking within the Islamic world. Although Tekeli's assessment was grounded in Taqī al-Dīn's explanation (Tekeli, 2002: 3), European scholars subsequently expanded upon this observation. Related scholarly sources indicate that Taqī al-Dīn authored the first comprehensive study providing detailed clockmaking methodologies in the 16th century. This achievement occurred both within the Islamic world and Europe (Gündüz, 2015: 60). Within this context, Taqī al-Dīn's work constitutes a pioneering achievement of universal value. It demonstrates both sophisticated technical knowledge and advanced engineering comprehension.

In his work's introduction, Taqī al-Dīn documented his extensive mathematical education. He mentioned reading all available mathematical books during his childhood. He systematically examined numerous works explaining mechanical instrument principles (Tekeli, 2002: 42). Subsequently, Taqī al-Dīn documented his observations of diurnal and nocturnal duration using various instruments. The most sophisticated and advanced instruments were mechanical clocks. Taqī al-Dīn observed that mechanical clocks accomplished numerous functions impossible with traditional astrolabes and dials. However, he noted that the concept of mechanical clocks being easier to measure was not widely accepted among Islamic societies. From Taqī al-Dīn's documentation, it becomes evident that initial mechanical clock information entered the Ottoman Empire through European sources. Nevertheless, Taqī al-Dīn employed these clocks primarily in astronomical observations.

Later in his work, Taqī al-Dīn referenced Ali Pasha with considerable praise, describing him as "The owner of the State and Nobility, worthy of all kinds of praise." Historical sources identify Ali Pasha as Semiz Ali Pasha (d. 972-973/1565), who served as Grand Vizier between 1561 and 1565. Taqī al-Dīn worked as a professor (*müderris*) at Edirnekapı Madrasa during Semiz Ali Pasha's Grand Viziership. During this period, he benefited from Ali Pasha's personal library and clock collection. In his scholarly work, Taqī al-Dīn emphasized his systematic examination of Ali Pasha's mechanical clock collection. He meticulously examined each timepiece until he fully grasped their technical mechanisms (Tekeli, 2002: 43). This detailed account reveals the crucial role that elite patronage played in Ottoman technological development. Since Ali Pasha's clocks were probably European in origin, the physical source of Taqī al-Dīn knowledge was European clockmaking technology.

The book consists of two articles and a conclusion, providing comprehensive coverage of mechanical clockmaking. The first article concerns weight-driven clocks and consists of four sections (Tekeli, 2002: 53). Notably, in the first section, Taqī al-Dīn mentions pocket clocks as known and used timepieces. These emerged only with mainspring introduction (Tekeli, 2002: 90). Furthermore, in the fourth section, Taqī al-Dīn's statement about displaying elements other than minutes on clocks provides noteworthy information for horological history. Tekeli comments that Taqī al-Dīn was among the first to compartmentalize the minute (Tekeli, 2002: 15). The second article focuses specifically on spring-powered clocks. The article's beginning describes mainspring construction in detail (Tekeli, 2002: 115). The concluding section addresses arts required for clockmaking engagement (Tekeli, 2002: 118-120). When analyzed comprehensively, the book presents all information necessary for constructing clocks with the period's most advanced elements.

As mentioned, this mechanical clock treatise by Taqī al-Dīn constitutes the first and only work of its kind from that historical period. The book's sources are particularly interesting from multiple scholarly perspectives. In his work's introduction, Takî al-Dîn documented that he gained mechanical clock component knowledge by studying timepieces brought from Europe by Ali Pasha. Nevertheless, various theories about Taqī al-Dīn's possible additional sources have been proposed, especially in foreign literature.

These sources indicate that Taqī al-Dīn stayed with a mathematician in Rome for a certain period (Kurz, 2005: 47). George Saliba discovered a manuscript in Tunisia's National Library containing a note written by Taqî al-Dîn. In this text Taqī al-Dīn argued that referring to Italian sources would be more accurate. This information supports the hypothesis that Taqī al-Dīn possessed knowledge of Italian. Related sources suggest that **Taqī al-Dīn, being** familiar with Italian, gained knowledge about mechanics and the universe's mechanical perspective during his time in Italy (Ben-Zaken, 2024: 147). Additionally, scholarly sources suggest that Ben-Shushan-Davut el-Riyazi, a Jewish mathematician who fled from Venice to Thessaloniki in 1550, may have assisted Taqī al-Dīn in mechanical studies. He subsequently began working in Taqī al-Dīn's observatory (Ben-Zaken, 2024: 141).

Regardless of Taqī al-Dīn's specific sources, *al-Kawâqib al-durriyya* demonstrates conclusively that mechanical clocks were known in Ottoman lands when the book was written. These timepieces generated considerable scholarly interest, meriting a comprehensive treatise. This treatise constitutes not only the earliest documented work on mechanical clockmaking in the Islamic world but also a significant contribution to global horological literature of the 16th century.

4. CLOCKS IN THE OTTOMAN EMPIRE DURING THE 17TH AND 18TH CENTURIES

The prestige that clocks had gained at the Ottoman court during Murad III's reign continued throughout Mehmed III's reign (1595-1603). Toward the end of 1598, England, seeking renewal of capitulations, presented a magnificent gift to the new Sultan. This gift was an organ clock crafted by the English organ builder Thomas Dallam (Kurz, 2005: 41). At the Sultan's request, Dallam installed the organ clock in one of the harem pavilions. The mechanisms were shown personally to the Sultan and a large group of palace officials (Yıldız, 2006: 927). Before leaving Istanbul, Dallam relocated the organ clock to one of the palace's seaside pavilions, once again upon the Sultan's request. Ultimately, this magnificent clock met an unfortunate end. Ahmed I (1603–1617), after ascending the throne, considered figural representations inappropriate, including those placed in the palace. Upon entering the mansion in which the clock was located, he destroyed it with his bare hands (Yıldız, 2006: 929). The Sultan's action

prevented similar clocks from entering the palace. European ambassadors subsequently avoided sending automata decorated with figurines. After this date, figurines on clocks became rare (Gündüz, 2015: 81). Dallam's clock held an essential place in Ottoman horological history, both for its magnificent beauty and for its role in shaping the palace's subsequent clock preferences.

Historical documents from Murad IV's reign (1623–1640) indicated that clockmakers continued residing in Galata during this period. Most of these artisans belonged to a small community of Genoese Calvinist clockmakers. Since documents related to this community date from the early 17th century to the third quarter of the 18th century, Genoese clockmakers are considered to have remained influential in Ottoman territory for approximately a century and a half (Gürer, 2024: 734). Isaac Rousseau, father of the famous philosopher Jean-Jacques Rousseau, was among these Genoese clockmakers working in Galata. In his *Confessions*, Rousseau mentions that his father worked as a clockmaker in Istanbul after his brother's birth (Gürer, 2024: 743). The influence of these Genoese craftsmen who settled in Galata played an important role in establishing clockmaking within Ottoman society. The artisans engaged in clockmaking in Galata also employed some Ottoman subjects. However, these individuals were generally Christians. As Özdemir pointed out, this reinforced the idea that Turkish clockmakers were primarily trained at the Ottoman palace rather than in Galata (Özdemir, 1993: 79).

The *Ehl-i Hiref* organization managed the Empire's artistic activities at the Ottoman court. The artists and artisans who comprised this organization operated in accordance with the palace's demands and needs. The organization, which had begun at Edirne Palace during Mehmed II's reign (1451–1481) and continued at the old and new palaces after Istanbul's conquest, experienced significant development during Bayezid II's reign (1481–1512) (Uluskan, 2021: 851). The Ehl-i Hiref registrations from 964-965/1557 mentioned two clockmakers: Ahmed b. Karagöz and Halil bin Musa, along with two clockmaker apprentices: Mahmud Rum and İskender Rum (Yaman, 2008: 62). The 1004-1005/1596 registration from Mehmed III's reign recorded clockmaker Hüseyin Abdullah Saati (Akcan Ekici, 2013: 112). Additional 16th-century clockmakers included Bülbül and Yusuf Çelebi (Biçici, 2012: 152). These records indicate the existence of clockmakers among palace artisans, though they were not yet mentioned as an independent class within the Ehl-i Hiref organization. A crucial development occurred in 1671 when some classes were abolished and new ones were added. Among the new classes admitted into the organization were clockmakers. In registrations after 1082/1671, clockmakers and envelope makers were mentioned together under the names "Cemaat-i Saatçıyan" and "Zarfçıyan-ı Hazine-i Enderûn-ı Hassa"–Clockmakers' Guild and Enderûn Treasury Envelope Makers. The term "envelope makers" referred to artisans responsible for creating the cases that housed clocks. The relevant ledger records two individuals in this joint category. This combined class appears most frequently in seventeenth-century Ehl-i Hiref registers dated 1085/1675, when its membership increased from two to four. In 1677, the number fell back to two, and by 1690, only a single member remained (Akcan Ekici, 2018: 162).

The first recorded mention of clockmakers as an independent class within the *Ehl-i Hiref* organization appears in the ledger dated 1102/1691, under the title *Saatçıyân-ı Hassa* (Palace Clockmakers' Guild). Only one member, Abdurrahman, is listed, and he remained the sole representative of the guild until 1712 (Akcan Ekici, 2021: 160), serving as chief clockmaker from 1705 to 1712 (Özdemir, 1993: 113). Further evidence of seventeenth-century clockmaking activity is found in contemporary Ottoman price regulations (*narh* registers), which established fixed prices for certain goods to prevent market instability and maintain economic balance. The 1640 *Narh* register contains detailed entries on clocks and clockmakers, naming Gashber, Petro, Benjamin, Kiryo and Adem alongside recorded discount rates for various clock types. Terminology such as "clock," "moon-phase clock," and "single-handed clock" in the register indicates that these mechanical timepieces were already in use within the Ottoman Empire by 1640 (Kütükoğlu, 1992: 58).

The 1640 *Esʿar* register constitutes another valuable source for Ottoman economic and technological history. Serving not only as a price list but also as an inventory of goods and services, it records a group of tradesmen identified as *Saatçıyân*–Clockmakers and notes the payments received by Petro, Benjamin, Kiryo and Adem for their work (Yücel, 1992: 100). The document lists a variety of timepieces, including tower clocks, alarm clocks, pocket watches, wall clocks, hour-and-minute clocks, and moon-and-day

clocks. Collectively, these records shed light on both the diversity of clock types in circulation during the period and the artisans responsible for their production and maintenance (Özdemir, 1993: 109–111).

Seventeenth-century Topkapı Palace records showed that courtiers' interest in clocks continued growing. The estate register of Turhan Valide Sultan, mother of Mehmed IV (1648-1687), recorded after her death in 1682, mentioned numerous clocks of different types (Özdemir, 1993: 81). The pendulum clocks among those left by Valide Turhan Sultan were particularly noteworthy in Ottoman horological history. Pendulum clocks, which had been introduced in Europe, in 1640 were adopted in the Ottoman Empire shortly thereafter, demonstrating a rapid embrace of technological innovation. Furthermore, Istanbul court records dated 1740 reveal that pendulum clocks had extended beyond the confines of the palace and were in use across the broader urban landscape during the 18th century (Bab Mahkemesi, 1740: 9, 383).

The 17th century marked a pivotal period for Ottoman clockmaking. In addition to a wide variety of clocks from European states, Turkish-made clocks began appearing in the Ottoman palace. The earliest dated Turkish clocks belonged to this century. During this period, when numerous valuable clockmakers were trained, the traditional astrolabe form continued in Turkish clocks (Tuzcular, 1977:72). Two of the most beautiful examples of this form were the hanging plate clocks in the Topkapı Clock Collection, produced by masters Şahin and Bulugat (Çakmut & Gürbüz, 2012: 33). These clocks exemplified fine craftsmanship and represented the successful adaptation of European mechanical technology to Ottoman aesthetic preferences. The Topkapı Museum clock collection contained an additional 17th-century example. Another important clock from the same period was a lantern wall clock signed "Abdurrahman" and a silver table clock by Mustafa Aksarayi (Dayıoğlu, 2010: 143).

A particularly remarkable Turkish clock dating to the end of the 17th century was the breast clock signed by Şeyh Dede and dated 1702 (Çakmut & Gürbüz, 2012: 34). Manufactured with three dials and a domed shape, this lunar-day clock was similar to clocks produced in Europe at the time. The fact that the clock displayed both Hijri and Rumi dates together held particular importance in the Ottoman horological context (Gündüz, 2015: 111). Another notable feature of Şeyh Dede's clock was that it represented the earliest known example of a clock crafted by a dervish. The skill of Mevlevi dervishes in clockmaking and the value they added to this field first manifested with Şeyh Dede (Günergun, 2021: 58).

During the 17th century, clocks began spreading not only within the palace but throughout the Ottoman Empire. While earlier references to clocks had been confined to Galata district court records, mentions of clocks increasingly appeared in judicial records from various parts of Istanbul and regions beyond the capital. Judicial records from this era provided crucial information regarding the earliest Muslim clockmakers operating outside the palace. A court document dated 1618 from Istanbul may be considered one of the earliest written sources referencing Muslim clockmakers (Maden, 2024: 157, 163, 167, 346; 76; Kuşu, 2009: 55). The document mentioned "Clockmaker Ahmet Bey" in the context of charitable donations. Additional names such as Clockmaker Ebu Bekir Ağa, Clockmaker Mustafa, and Clockmaker Mehmed, found in Istanbul court records from the late 17th century, indicated the increasing number of Muslim clockmakers during this period. Another notable development was the introduction of mechanical clocks into muvakkithane, the official Ottoman timekeeping institution (Gündüz, 2015: 151). By the end of the 17th century, the widespread use of mechanical clocks in these institutions had become evident.

The Clockmaker Organization, which had existed with one person in Ottoman salary registers between 1698 and 1711, expanded to two people after this date (Yaman, 2008: 160–161). Uzunçarşılı, in his study on Ottoman palace organization, mentioned the existence of two clockmakers among the artists forming the special Ehl-i Hiref organization in the mid-18th century (Uzunçarşılı, 1981: 463). Among the clockmakers of the Ottoman Empire during the 18th century were Abdurrahman Çelebi(BOA, TS.MA.d.2352, 1104/1692), Derviş Yahya, his student es-Seyyid Mustafa, Vidinli Mustafa, Zemberekçioğlu, and Edirneli İbrahim (Gürbüz, 2011: 49). As a result of Selim III's closeness to the Mevlevi order, members such as Osman, Kuru Ali, and Enderûnlu Zihni successfully produced numerous different clock examples, including English and Viennese clocks, as well as the first examples of skeleton clocks (Gürbüz, 2009: 98)

During the 18th century, British influence began manifesting in Ottoman clockmaking. With this influence, wall clocks and shelf clocks with alarms, primarily weight-driven, were produced (Tuzcular, 1977: 72-77). Palace records from the 18th century clearly indicated that the number of English clocks in the palace increased rapidly. One notable British clock was housed within the Topkapı Dagger, made by Mahmud I in 1741 to be sent to the Iranian ruler Nadir Shah. The dagger was returned because the Shah was killed in an internal rebellion. An English clock was placed under the hilt cover of the dagger, which was made of gold and decorated with diamonds and rubies (Yıldız, 2006: 944).

When 18th-century Ottoman clockmaking was evaluated as a whole, it became clear that English clock influence had increased in the palace, unlike previous periods. This marked a crucial shift in the sources and styles of clocks favored by the Ottoman court, reflecting broader changes in diplomatic relationships and technological preferences during this period.

4.1. Clocks in the S*eyahatname* - The Travels Book of Evliya Çelebi

One of the primary sources for seventeenth-century Ottoman history, the *Seyahatname,* provides valuable insights into the Ottoman Empire's timekeeping culture. Evliya Çelebi, the author, was the son of Derviş Mehmed Zılli Efendi, who served as the Imperial Palace's chief jeweler (Saray-ı Âmire). Educated at the Enderun School, Evliya Çelebi likely developed a particular horological interest through the professional and artisanal connection between clockmaking and jewelry during this period. Throughout the *Seyahatnâme*, Evliya Çelebi offered detailed descriptions of clock towers in cities he visited and made frequent references to various clock types. Clocks appeared not only as functional instruments but also as social prestige markers that were frequently exchanged as elite gifts. Notably, Evliya Çelebi recounted receiving valuable clocks from prominent statesmen on several occasions. These accounts suggest that clocks held symbolic and diplomatic value within Ottoman elite cultural practices.

The *Seyahatnâme* mentioned a wide range of clocks, including breast clocks, envelope clocks, jeweled clocks, engraved clocks, dial clocks, and diamond clocks (Evliya Çelebi, 2011, Vol. 7.2: 174-186). The diversity of these references showed not only the proliferation of clock technology in Ottoman society but also its aesthetic and cultural significance during the seventeenth century. This wealth of detail extended beyond clock type descriptions and symbolism to include Evliya Çelebi's vivid portrayals of individual clockmakers.

Evliya Çelebi's detailed and imaginative narrative style was evident in his writings on clocks and clockmakers. While describing Hezargrad city, he mentioned a blind clockmaker named Mehmed Efendi. According to Çelebi, Mehmed Efendi was said to have been blind from birth yet was a highly skilled master clockmaker. Çelebi recounted that all of Mehmed Efendi's tools were arranged to his right and left, including his hammer, bellows, tongs, and other clock repair instruments. When a clock was brought to his desk for repair, Mehmed Efendi would first smell it briefly before opening it. He then examined its interior, placed a piece of leather on his knee, and methodically removed each component. These included the pear-shaped gear, pendulum, pressure pump, and spring, setting them aside. He would then straighten any bent parts and repair broken ones (Evliya Çelebi, 2012, Vol. 3.2: 408).

The level of technical detail Çelebi provided in describing inner workings of clocks suggested that he was familiar with such mechanisms. This supported the interpretation that, as a court jeweler's son, he was knowledgeable about clock components and their function. Evliya Çelebi's accounts were not limited to professional clockmakers but also praised clockmaking skills among ruling class members.

Another clockmaker mentioned in the *Seyahatnâme* was Abdal Han, Khan of Bitlis. Çelebi stated that Abdal Han was an excellent clockmaker with numerous skills. According to Çelebi, Abdal Khan could make gold-plated clocks, clocks with prayer beads, zodiac clocks with day and month indicators, and alarm clocks. He was also skilled in making clocks placed in rings (Evliya Çelebi, 2010, Vol.4.1: 148). Beyond his technical skills, Abdal Khan's involvement in clockmaking showed the extent to which this craft had penetrated various levels of Ottoman society, including the provincial elite.

The most interesting information about clocks and clockmaking in the *Seyahatnâme* was in the lines where it was explained that clockmaking was a profession dating back to the Prophet Yusuf. Evliya

Çelebi in the second volume of his *Seyahatnâme*, stated that Prophet Joseph, who was thrown into prison, made a wooden clock to perform his prayers on time (Evliya Çelebi, 2017, Vol. II: 502). From this point of view, he emphasized the difficulty and sanctity of the clockmaking profession and revealed the value and place of clocks and clockmaking in Ottoman society. The belief system that placed professions on a sacred ground was an essential way of thinking that shaped Ottoman artists and craftsmen.

The *Seyahatnâme* served as a crucial primary source for understanding social and cultural dimensions of clockmaking in 17th-century Ottoman society. Evliya Çelebi's observations demonstrated that clocks had become integral to Ottoman material culture, serving not only practical functions but also symbolic roles as markers of status, craftsmanship, and technological sophistication. The detailed descriptions of clockmakers and their techniques provided valuable insights into technical knowledge and artisanal practices that characterized Ottoman horology during this formative period.

5. 19TH CENTURY OTTOMAN CLOCKMAKING AND MEVLEVI CLOCKMAKERS

The 19th century represents the most productive period of Turkish clockmaking (Tuzcular, 1977: 72). During this period, skeleton clocks continued to be made by Mevlevi clock masters. Skeleton clocks first appeared in France in the late 18th century. They began to be produced in the Ottoman Empire before England (Tuzcular, 1977: 73). Skeleton clocks display their entire mechanical parts within glass cases. They are made in the form of a covered Mevlevi coin. These clocks, without envelopes, were made by placing them on four-legged wooden or metal tables. They were signed and sometimes dated by their craftsmen themselves. The transfer of clockmaking mastery from father to son, from master to apprentice, brought a special influence to Turkish clockmaking.

Most clockmakers known to have lived during Mahmud II's reign (1808–1839) belonged to the Mevlevi order. These include Esseyyid el-Hac Dürri, Ahmed Gülşenü'l-Mevlevi, Ahmed Eflaki Dede and his son Hüseyin Haki. The influence of the Mevlevi order on 19th-century Ottoman clockmaking can be easily understood from the life stories of the clockmakers who produced the period's most beautiful clocks. However, it is not easy to explain how this connection between clockmaking and the Mevlevi order was established.

To explain the relationship between Mevlevi practice and clockmaking, one can first consider the order's affinity for handicrafts. The Mevlevi practice has been influential in Ottoman lands since its emergence in the 13th century. Most of those who gathered around Mevlana Celaleddin Rumi were craftsmen or workers (Gölpınarlı, 1983: 249). This also influenced those who joined the Mevlevi order after him.

People in Mevlevi lodges were not only engaged in prayer, dhikr, and sema. Since worship in Islam is seen as "anything that pleases Allah," working and being useful to one’s surroundings is also considered an important form of worship in Mevlevi thought (Derman, 1983: 17). Mevlana's teaching that people should earn their living by working with their own hands led to the emergence of numerous artisans under the Mevlevi order.

Süheyl Ünver, the important Ottoman history researcher, defines Mevlevi practice as a "civilization" in his article titled "Mevlevilik Medeniyeti". In his formulation, the Mevlevi lodges, which were important institutions of this civilization, sometimes existed as fine arts academies. They sometimes functioned as conservatories and sometimes as Faculties of Literature. Ünver also notes that Mevlevi dervishes, who were interested in handicrafts continued their education and training in painting, ornamental carving, engraving and calligraphy. They worked in the room of a dervish master who was also interested in any of these handicrafts (Ünver, 1964: 38). As of the 19th century, clockmaking was also included in these handicrafts.

Ünver's statements have been supported by Abdülbaki Gölpınarlı, who conducted extensive research on the Mevlevi order. Gölpınarlı emphasized the strong connection between the Mevlevi order and art with the following words: "Mevlevi practice was a path that embraced the fine arts. For this reason, this path produced some of history's most advanced masters, particularly in poetry and music." Scholarly studies on the Mevlevi order reveal that individuals initiated into the path received fine arts training under the guidance of experienced dervishes'. In this way, the Mevlevi people enriched themselves spiritually

while developing their belief system and became experts in at least one art form (Sergen, 1991: 174). The names that shaped Ottoman clockmaking in the 19th century were trained in the Mevlevi order.

While trying to explain the bond between Mevlevi practice and clockmaking, after revealing the Mevlevi dervishes' bond with handicrafts, it is also necessary to question their interest in clocks and clockmaking. The underlying reason for this curiosity may be the interest of the whirling dervishes in the hour and minute hands that also revolve around themselves. The curiosity mentioned can be explained by the location of the Galata Mevlevihane.

The Galata Mevlevihane was founded during Bayezid II's reign (Göyünç, 1991: 354). The Galata district was an area frequently visited by Genoese and Venetian merchants long before the Ottomans conquered Istanbul (Zarcone, 2007: 58). Also, as previously mentioned, a resident community of clockmaking tradesmen was formed in Galata by the 16th century. Based on this, it can reasonably be assumed that the clockmakers of Galata influenced the Mevlevi dervishes.

As mentioned before, the observatory established by Taqī al-Dīn in 1577 was close to the Galata Mevlevihane. A possible relationship that Taqī al-Dīn established with the Mevlevi dervishes may explain the roots of the Mevlevi dervishes' interest in clocks (Günergun, 2021: 362).

The Galata district has welcomed numerous foreigners throughout Ottoman history. It was a stopping point for European merchants who entered the Empire for trade. The Galata Mevlevihane became a center of attraction for foreigners. Attending sema performances at the Galata Mevlevihane became a prestigious activity among Europeans. Various European travelers who visited Istanbul at different times wrote about their impressions. They mention the sema performances at the Galata Mevlevihane and the enchanting atmosphere in their memoirs (Pardoe, 1967: 44). From these writings, it is understood that foreigners could easily enter the Mevlevihane.

In this case, it does not seem like an unfounded claim that the dervishes of the Mevlevihane communicated with foreign clockmakers who came to Galata. The number of Europeans settling in Galata and Pera increased during Abdulhamid II's reign. These people, whose numbers grew and who frequently visited the Mevlevihane, may have influenced the Mevlevi dervishes in Galata (Zarcone, 2007: 60). This situation can be cited as a good reason for the interest in clocks among the Mevlevi clockmakers who left their mark on Ottoman clockmaking in the 19th century.

The most important of the Mevlevi clock masters mentioned above is Ahmed Eflaki Dede. Eflaki Dede was born in 1808 as the son of Kırımizâde Ali Efendi, one of the Halveti sheikhs. He spent his childhood in Tekirdağ and went to Istanbul after completing his education there. He completed his trial at the Yeni Kapı Mevlevihane and became a dervish master. During these years, he also learned clockmaking and horology (Erdoğan, 2002: 333).

Eflaki Dede was the first timekeeper-*muvakkit* of Mahmud II's Tomb (Turan, 2022: 29). He occasionally went to Grand Vizier Fuat Pasha's mansion and adjusted the clocks there (Erdoğan, 2002: 333). There was also a skeleton clock made by Ahmed Eflaki Dede at the First International London Exhibition held on May 1, 1851 (BOA, İ..DH.234-14106, 1267/1850). Archive documents support that the material requested by Eflakî Dede, who then went to Paris to increase his professional knowledge, was sent by the Ottoman Empire (Solak, 2022: 34, BOA, A.}AMD], No.33-80. H-02-02-1268). One of the important clocks of Eflaki Dede, who is known to have eleven clocks, is in the Topkapı Palace Museum. Another is in the Dolmabahçe Clock Museum. Eflaki Dede also has a compass at the Konya Mevlana Museum.

Hüseyin Haki, Ahmed Eflaki Dede's son, is also a clockmaker like his father. Hüseyin Hâki combined the skeleton clock with the traditional shelf-top weight-driven clock. The wall clock with the appearance of a Mevlevi coin, made by Hüseyin Hâki in 1839, was one of the favorite works of Ottoman horology (Özdemir, 1993: 128).

Mehmed Şükrü, a student of Eflaki Dede, has three clocks in the Topkapı Palace museum (Çakmut & Gürbüz, 2012: 36). The signed clock, dated 1853, of Mehmed Şükrü, who lived during the reigns of Sultan Abdülmecid, Sultan Abdülaziz and Sultan Abdulhamid II, is one of the most interesting examples of the skeleton clock type. The clock has two hour dials and a seconds dial. One of the two clock dials shows Turkish time and the other shows Western time. The balance adjustment of the clock, which was

designed to make it more sensitive to weather conditions, took its place as an innovative attempt in clockmaking (Tuzcular, 1977:75).

Other important clockmakers of the period are Mustafa Refik and Süleyman Leziz. Both names have valuable clocks in the Palace clock collection. Süleyman Leziz was known as the clockmaker of Sultan Abdülaziz (Tuzcular, 1977: 75). He continued working as a palace clockmaker during Abdülhamid II's reign and was appointed the clockmaker of the Hırka-i Saadet Department in 1889 (Özdemir, 1993: 127–129).

The valuable clockmakers of the Ottoman Empire did not only live within Istanbul's borders. One of them is Clockmaker Mustafa Efendi from Kütahya (Mustafa Fehmi Çaldemir, 1875-1935), whom we know from Süheyl Ünver's writings. Mustafa Efendi, like numerous others, was a Mevlevi. Mustafa Efendi, who did his military service in Edirne, was permitted to stay in the Mevlevihane at night. Before moving to the Mevlevihane, he learned clockmaking from a clockmaker he met in Edirne. In Ünver's words, Mustafa Efendi's master was a clockmaker who did not assemble clock parts but manufactured each piece himself. Mustafa Efendi followed in his footsteps and became the master of clocks, each piece of which he meticulously made himself. Ünver states that the exact number of clocks made by Mustafa Efendi is unknown, but there are eight known important clocks (Ünver, n.d.: 51).

While individual clockmakers like Mustafa Efendi exemplify the spread of horological expertise beyond the imperial center, this broader interest in timekeeping was also reflected at the highest levels of Ottoman governance. Sultan Abdulhamid II became the Ottoman ruler most closely associated with a deep fascination for clocks. During his reign, remarkable clocks were crafted not only by Mevlevi clockmakers but also by artisans from diverse religious and ethnic backgrounds.

The widespread construction of clock towers throughout Anatolia during this period was closely linked to the Sultan's fascination with timekeeping as well as broader reforms in the Ottoman time system. One of the most prominent figures contributing to this development was Mustafa Şem'i İpek (BOA, TS.MA.e.1297-145, 1343/1924), a leading clockmaker of the era who produced mechanisms for various of these towers. Today, several clocks attributed to Şem'i İpek remain operational, showcasing the technical skill and enduring legacy of late Ottoman craftsmanship (Özdemir, 1993: 131).

When discussing the clockmakers of Sultan Abdulhamid II's reign, another critical figure that should be emphasized is Johan Meyer. He was educated in Berlin, Germany. Meyer, who became the chief clockmaker of the Yıldız Palace in 1876, had a special place in Ottoman clockmaking. The "Hamidiye clocks" made by Meyer had a special design that displayed the Turkish and Western clocks used together during the period on a single dial. In 1878, Meyer opened the Meyer Clockmaking Company and his customers were primarily court member (Meyer, 1985: 7).

Abdülhamid's interest in clocks led him to receive special clocks as gifts from numerous European countries. The most well-known of these are the silver model of the Izmir Clock Tower, a gift from German Emperor Wilhelm II, the Gryphon table clock, a gift from the Russian Tsar, and sit-down table clocks. In addition, a pair of porcelain made by the Sultan in his name at the Yıldız Porcelain factory is among the essential clocks of the relevant period Gedük, 2016: 799). In this respect, Sultan Abdülhamid contributed to 19th-century Ottoman clockmaking in a social sense and through his personal efforts.

6. CONCLUSION

This study has examined the historical development of mechanical clocks in the Ottoman Empire, paying particular attention to the changing sociocultural role of horology from the 15th through the 19th century. The findings reveal a multifaceted story of technological transmission, cultural adaptation, and, local innovation–one that challenges simplified narratives of technology moving passively from West to East. The Evidence suggests that, although mechanical clocks first entered the Empire as luxury goods and diplomatic gifts limited to the court, they gradually became integrated into wider Ottoman society through a process of selective acquisition and creative transformation.

A major conclusion of this research concerns the nature of technology transfer in the Ottoman Empire. The Empire appears to have followed a pattern of *selective technological adoption*—prioritizing the development of local expertise rather than relying entirely on foreign supply. This strategy unfolded in distinct phases throughout the four centuries examined. In the 15th and early 16th centuries, the imperial

court served as the main gateway for mechanical clock technology. European diplomatic offerings and the work of foreign craftsmen introduced these devices to the Ottoman elite. Yet, rather than remaining passive consumers, Ottoman scholars and artisans soon began to study, understand, and reproduce these mechanisms.

The contribution of Taqī al-Dīn al-Rāṣid in the 16th century is emblematic of this active engagement. His 1556 treatise *al-Kawâqib al-durriyya fī vaz'i'l-benkâmât al-devriyya* was not merely a reworking of European material but an original synthesis, combining Islamic astronomical knowledge with European mechanical design. As the earliest known comprehensive work on mechanical clockmaking in the Islamic world, it demonstrates the Empire's capacity for technological creativity rather than mere imitation.

By the 17th century, the formation of the Ehl-i Hiref clockmaking unit signaled a decisive step toward institutionalizing this knowledge. The Ottomans ensured that skills acquired from foreign experts were systematically transferred to local artisans through formal training within the palace and structured guild organization. The official recognition of the Cemaat-i Saatçıyan in 1671 provided a framework for sustained domestic production.

Perhaps the most distinctive outcome of this study is the identification of the Mevlevi order's central role in 19th century Ottoman clockmaking–a rare blending of spiritual tradition with technological craftsmanship. Figures such as Ahmed Eflakî Dede, Hüseyin Haki and Mehmed Şükrü exemplify how religious institutions could become hubs of innovation while preserving their spiritual ethos.

This involvement was fostered by multiple factors: the Mevlevi emphasis on artisanal skill, rooted in Mevlana's teaching on honest labor; the strategic location of the Galata Mevlevihane near both European clockmaking circles and Taqī al-Dīn's former observatory; and perhaps even symbolic parallels between the circular motion of clockworks and the ritual whirling of the dervishes. Such intersections of spiritual meaning and mechanical ingenuity produced some of the most refined and artistically distinctive timepieces in Ottoman history, notably skeleton clocks that revealed their workings in designs resonating with Mevlevi architectural motifs.

Ottoman clockmaking evolved through more than direct imitation of European prototypes. Local clockmakers developed technical and aesthetic features suited to Ottoman needs and sensibilities. Innovations included mechanisms displaying both Hijri and Rumi calendars, designs accommodating Islamic prayer schedules, and decorative elements drawn from Ottoman artistic traditions. The transition from import reliance to indigenous production required the growth of domestic supply networks, training systems, and quality standards. Centers such as Galata, palace workshops and regional hubs contributed to a sustainable and self-defined Ottoman clockmaking heritage.

The Ottoman case underscores that effective technology adoption requires more than the import of technical know-how; it depends on embedding that knowledge within local cultural and institutional structures. Religious communities, elite sponsorship, and skilled artisan groups all played vital roles in facilitating this process. Rather than following a simple diffusion model, the evidence points to an active cycle of selection, modification, and innovation—transforming foreign devices into products rooted in local identity. This framework may hold relevance for other historical cases and even modern debates about technological integration.

Ultimately, the Ottoman experience with mechanical clocks offers lessons on cultural resilience in the face of external innovation. The Mevlevi contribution, in particular, illustrates how spiritual traditions can enrich and be enriched by technological skill. The transformation of imported timepieces into distinctly Ottoman works was not simply a matter of mechanical mastery; it was a creative process that fused technology with culture, producing objects that carried both functional and symbolic value.

REFERENCES

Akcan Ekici, S. (2018). *17. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Ehl-i Hiref-i Hâssa teşkilatı birimleri ve yapısal özellikleri* (PhD thesis). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akcan Ekici, S. (2021). *17. yüzyılda Osmanlı sanat akademisi*. İstanbul: Lale Yayıncılık.

Akcan Ekici, S. (2013). *III. Mehmed döneminde 1596–1601 tarihleri arası Ehl-i Hıref defterlerine göre*

sanatkârlar (Master thesis). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Belon, P. (2022). *Pierre Belon seyahatnamesi* (H. Yalın, Trans.). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Ben-Zaken, A. (2024). "The revolving planets and the revolving clocks: Circulating mechanical objects ın the Mediterranean", *History of Science*, 49:2 (2011), 125-148. Translation, Melek Dosay Gökdoğan, "Dönen gezegenler ve dönen saatler: Akdeniz'de dolaşımda olan mekanik objeler", *Dört Öge, 25*, 133–155.

Biçici, H. K. (2012). Sanat tarihi açısından duvar saati süslemeciliği: İstanbul PTT Müzesi ve İzmir TCDD Müzesi'ndeki duvar saatlerinden örnekler. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 53*(2), 147–186.

De Busbecq, O. G. (2002). *Türk mektupları* (Ü. Karadöl, Ed.). İstanbul: ARK Kitapları.

Çakmut, F., & Gürbüz, Ş. (2012). *Topkapı Sarayı saat koleksiyonu – Dünyanın kıskandığı saatler*. İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Topkapı Sarayı Müzesi.

Cezar, M. (2021). *Mufassal Osmanlı tarihi resimli-haritalı* (Vol. 2). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Dayıoğlu, S. (2010). *İstanbul muvakkithaneleri* (E. Erkal & Ş. Esendemir, Ed.). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları.

Demir, R., & Dosay Gökdoğan, M. (2023). *Osmanlılar döneminde teknoloji*. Ankara: Nobel Yayınları.

Derman, U. (1983). Mevlevilikte sanat. *Boğaziçi, 1*, 15–17.

Dizer, M. (1986). İslam'da ve Osmanlılarda saat. *Bilim, Birlik, Başarı, 44*, 7–14.

Erdoğan, M. (2002). Abdülbâkî Baykara Dede'nin bir makalesi: San'atkâr Mevlevîler – Saatçi Ahmed Eflakî Dede. *Türk Kültürü, 40*(470), 331–334.

Evliya Çelebi. (2017). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi* (S. A. Kahraman & Y. Dağlı, Trans., Vol. 2). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Evliya Çelebi. (2010). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi* (S. A. Kahraman & Y. Dağlı, Trans., Vol. 4.1). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Evliya Çelebi. (2011). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi* (S. A. Kahraman, Trans., Vol. 7.2). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Evliya Çelebi. (2012). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi* (Y. Dağlı & S. A. Kahraman, Trans., Vol. 3.2). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Akman, M., & Gedikli, F. (2012). *Galata mahkemesi 20 numaralı sicil (H. 1005–1007 / M. 1596–1599)*. İstanbul: İSAM Yayınları.

Akman, M., & Gedikli, F. (2011). *Galata mahkemesi 7 numaralı sicil (H. 985–986 / M. 1577–1578)*. İstanbul: İSAM Yayınları.

Işık, A., & Yıldız, E. (2012). *Galata mahkemesi 46 numaralı sicil (H. 1024–1029 / M. 1615–1620)*. İstanbul: İSAM Yayınları.

Atay, S., & Kahriman, S. (2019). *Bab mahkemesi 172 numaralı sicil (H. 1152–1153 / M. 1740)*. İstanbul: İSAM Yayınları.

Gedük, S. (2016). Topkapı Müzesi saat koleksiyonu: II. Abdülhamid'e armağan edilen saatler. In O. Kunduracı & A. Aytaç (Eds.), *VI. Uluslararası Türk sanatı, tarihi ve folkloru kongresi/sanat etkinlikleri* (ss. 797–805). Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.

Gölpınarlı, A. (1983). *Mevlana'dan sonra Mevlevilik*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.

Göyünç, N. (1991). Osmanlı Devleti'nde Mevleviler. *Belleten, 55*(213), 352–358.

Gündüz, D. (2015). *Alaturkadan alafrangaya zaman*. İstanbul: Ege Yayınları.

Günergun, F. (2021). Timekeepers and Sufi mystics: Technical knowledge bearers of the Ottoman Empire. *Technology and Culture, 62*(2), 348–372.

Gürbüz, Ş. (2009). Osmanlı saatçileri. In *Zamanın görünen yüzü: Saatler* (ss. 105–114). İstanbul: Yapı Kredi Kültür Yayıncılık.

Gürbüz, Ş. (2011). *Saat kitabı*. İstanbul: TBMM Milli Saraylar.

Gürer, A. Ş. (2024). Osmanlı İstanbul'unda Cenevreli saatçiler (1600–1763). *DTCF Dergisi, 64*(1), 733–761.

von Hammer, J. (1992). *Büyük Osmanlı tarihi* (M. Çevik, Trans., Vol. 5). İstanbul: Üçdal Yayıncılık.

von Hammer, J. (1992). *Büyük Osmanlı tarihi* (M. Çevik, Trans., Vol. 7). İstanbul: Üçdal Yayıncılık.

İhsanoğlu, E., Demir, R., & Dosay Gökdoğan, M. (2006). *Osmanlı tabii ve tatbiki ilimler literatürü tarihi* (Vol. 1). İstanbul: IRCICA.

İhsanoğlu, E., et al. (1999). *Osmanlı matematik tarihi literatürü* (Vol. 2). İstanbul: IRCICA.

İzgi, C. (1997). *Osmanlı medreselerinde ilim* (Vol.1). İstanbul: İz Yayıncılık.

Kurz, O. (2005). *Sultan için bir saat* (A. Özdamar, Trans.). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Kuşu, S. (2009). *Şer'iyye sicillerine göre H. 1065–1079 / M. 1655–1669 tarihleri arasında Edirne'de sosyo-ekonomik hayat* (Master Thesis). Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kütükoğlu, M. (1983). *Osmanlılarda narh müessesesi ve 1640 tarihli narh defteri*. İstanbul: Enderun Yayınevi.

Maden, A. (2024). *Şer'iyye sicillerine göre Kastamonu (1699–1716)* (PhD thesis). Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Nourbakhsh, M. R. (2008). Iran's early encounter with three medieval European inventions (875–1153 AH/1470–1740 CE). *Iranian Studies, 41*(4), 549–558. https://www.jstor.org/stable/25597489

Osmanlı Arşivi (BOA). (1267). *İrade Dahiliye [İ..DH], No.234-14106, 23-07-1267.*

Osmanlı Arşivi (BOA). (1268). *Amedi Kalemi Evrakı [A.}AMD], No.33-80, H-02-02-1268.*

Osmanlı Arşivi (BOA). (1104). *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi [TS.MA.d], No. 2352-, H-29-06-1104.*

Osmanlı Arşivi (BOA). (1343). *Topkapı Sarayı Arşivi [TS.MA.e], No. 1297-45, H-14-04-1343.*

Osmanlı Arşivi (BOA). (1519–1520). *Enderun Hazinesi Defterleri [TS. MA.d], Gömlek No. 3-0002, 926/1519–1520.*

Osmanlı Arşivi (BOA). (982). *Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defteri A.{DVNSMHM.d}, Gömlek No.25–3106, H-27-08-982.*

Osmanlı Arşivi (BOA). (976). *Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defteri A.{DVNSMHM.d}, Gömlek No.7–2413, H-09-05-976.*

Özdemir, K. (1993). *Osmanlı'dan günümüze saatler*. İstanbul: TYT Bank Yayınları.

Pardoe, J. (1967). *Yabancı gözüyle 125 yıl önce İstanbul* (B. Şanda, Trans.). İstanbul: Tan Gazetesi ve Matbaası.

Rasim, A. (2017). *Osmanlı tarihi* (Vol. 2). İstanbul: İlgi Kültür ve Sanat Yayınları.

Sergen, S. (1991). Mevlevilikte sanat ve sanatkâr. *Sosyal Bilimlerde Araştırma, 1*(2–3), 28–29.

Solak, H. (2022). Bir Osmanlı saat ustasının portresi. In A. Kuruçay (Ed.), *Her şeyin bir saati var* (ss. 33–39). İstanbul: Fatih Belediyesi.

Tekeli, S. (2002). *16. yüzyılda Osmanlılarda saat ve Takiyüddin'in "Mekanik saat konstrüksüyonuna dair en parlak yıldızlar" adlı eseri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Tökel, D. A. (2015). Bizim de çalar saatlerimiz vardı. *Türk Dili, 108*(762), 54–59.

Turan, S. (2022). Türkiye'de ilk saat. In A. Kuruçay (Ed.), *Her şeyin bir saati var* (ss. 29–33). İstanbul: Fatih Belediyesi.

Tuzcular, A. (1977). Türk iskelet saatleri, *5*, 72–77.

Ülkümen, P. (1961). Saatçiliğimiz. *Türk Etnografya Dergisi, 4*, 14–19.

Uluskan, M. (2021). Ehl-i Hiref defterlerinde kayıtlı Tebrizli sanatkârlar (1526–1566). *Belleten, 85*(304), 849–887.

Ünver, A. S. (2025, 1 Şubat). *Kütahya ve Kütahyalı Saatçi Mustafa Efendi*. https://portal.yek.gov.tr/works/show_digital_resource?h=afa7dd8e2cb48a53719cba8b6c24

Ünver, S. (1964). Mevlevilik medeniyeti. *Türk Yurdu, 3*, 37–38.

Uzunçarşılı, İ. H. (1981). Osmanlı Sarayı'nda Ehl-i Hiref (sanatkârlar) defterleri. *Belgeler, 11*(15), 23–76.

Wishnitzer, A. (2015). *Reading Clocks, Alla Turca: Time And Society In The Late Ottoman Empire* (E. Ertürk, Trans.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Yaman, B. (2008). *Osmanlı saray sanatkârları: 18. yüzyılda Ehl-i Hiref*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Yıldız, N. (2006). Osmanlı İmparatorluğu'nda İngiliz saatleri ve Topkapı Sarayı koleksiyonu. *Belleten, 70*(259), 919–962.

Yücel, Y. (1992). *Osmanlı ekonomi–kültür–uygarlık tarihine dair bir kaynak: Es'ar defteri (1640 tarihli)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Yüksek, A. (2024). *Şer'iyye sicillerine göre Galata'da ekonomik hayat* (PhD thesis). Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Zarcone, T. (2007). Şeyh Mehmed Ataullah Dede ve Galata Mevlevihanesi: Doğu Batı arasında entelektüel ve tinsel bir köprü. In *Saltanatın dervişleri ve dervişlerin saltanatı* (ss. 58–71). İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.

Uluengin, M. B. (2010). Secularizing Anatolia tick by tick: Clock towers in the Ottoman and the Turkish Republic. *International Journal of Middle East Studies, 42*(1), 17–36. https://doi.org/10.1017/S0020743809990511

Araştırma Makalesi / Research Article

Mechanical Clocks in the Ottoman Empire: Technological Adoption and Cultural Transformation (16th–19th Centuries)

Osmanlı İmparatorluğu'nda Mekanik Saatler: Teknolojik Benimseme ve Kültürel Dönüşüm (16. ve 19. Yüzyıllar)

Halime Mücella DEMİRHAN ÇAVUŞOĞLU

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.358

Geliş/Received: 21/10/2025	Kabul/Accepted: 21/01/2026

Geniş Özet

Zamanı doğa olaylarının dışında mekanik araçlarla ölçmeye başlamak insanlık tarihi açısından farklı bir anlama sahiptir. Bu anlam insanoğlunun zamanı algılamasından, zamana verdiği anlamdan öte içerisinde farklı bileşenler barındırmaktadır. Tarih sahnesinde çok uzun bir süre varlık gösteren Osmanlı açısından ise mekanik saatlerin tanınması, kullanılmaya başlanması ve toplum tarafından kabul ediliş süreçleri devletin zaman içerisinde yaşadığı kültürel dönüşümle yakından ilgilidir. Mekanik saatlerin tarihinin Osmanlı İmparatorluğu içerisinde taşıdığı bu imgesel ve büyük anlam onu pek çok önemli araştırmanın konusu yapmıştır. Bu çalışma sözü edilen araştırmaları ve onların kaynaklarını dikkatli şekilde yeniden incelemiş ve Osmanlı mekanik saat tarihini yeni bir anlayışla sunmayı hedeflemiştir.

Makalenin temel amacı, Osmanlı İmparatorluğu'nda mekanik saatlerin yaygınlaşmasını, saraydan topluma uzanan geniş bir perspektifle ele alarak, bu sürecin sosyo-kültürel ve kurumsal boyutlarını ortaya koymaktır. Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden tarihsel araştırma yöntemini benimsemiş olup, ilgili literatürün sistematik bir şekilde taranmasının yanı sıra, arşiv belgeleri, mahkeme kayıtları ve *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi* gibi döneme ait birincil kaynakların titizlikle incelenmesiyle zenginleştirilmiştir. Bu metodolojik yaklaşım, mekanik saatlerin Osmanlı toplumuna nasıl entegre olduğunu, sembolik ve işlevsel rollerini, saray ve şehir yaşamındaki yerini çok boyutlu bir şekilde analiz etme olanağı sağlamıştır.

Çalışmanın elde ettiği sonuçlar, mekanik saatlerin Osmanlı toplumunda yaygınlaşma sürecinin 16. yüzyıl gibi erken bir tarihte başladığını ve 17. yüzyılda günlük yaşamın bilinen nesneleri haline geldiğini göstermektedir. İlk mekanik saatlerin Osmanlı sarayına diplomatik armağanlar aracılığıyla girdiği ve zamanla hem sarayda hem de daha geniş toplum kesimlerinde bir prestij sembolü haline geldiği çalışma ile görülmüştür. Özellikle 18. yüzyıldan itibaren kendi saatlerini üreten Osmanlı saatçileri arasında, Mevlevi saat ustalarının en değerli örnekleri ortaya koyduğu gözlenmektedir. Bu gözlemden yola çıkarak, makale Mevlevilik ile saatçilik arasındaki ilişkiyi sistematik bir şekilde tartışmaya açmıştır. Bu bağlam, çalışmanın özgün ve dikkat çekici yönlerinden birini oluşturmaktadır.

Makale beş ana bölüm ve bir sonuç bölümünden oluşmaktadır. Giriş ve yöntem bölümlerini müteakip, üçüncü bölüm, mekanik saatlerin Osmanlı İmparatorluğu'na girişi ve 16. yüzyıldaki gelişmeleri, Takıyüddin'in mekanik saatlerine ayrılmış özel bir alt bölümle birlikte incelemektedir. Dördüncü bölüm, 17. ve 18. yüzyıllardaki saatçilik faaliyetlerine odaklanırken, beşinci bölüm ise 19. yüzyılı ve Mevleviliğin bu dönemdeki etkisini detaylı bir şekilde ele almaktadır. Bu yapı, Osmanlı'da mekanik saatlerin tarihini kronolojik bir akışla ve dönemsel özellikleriyle birlikte sunarak, okuyucuya bütüncül bir bakış açısı kazandırmaktadır.

Çalışmada, Osmanlı'ya mekanik saatlerin on beşinci yüzyılın sonu itibari ile Yabancı unsurlar vasıtası ile girdiği ve bu nedenle Frengî saat olarak nitelendirildiği belirtilmiştir. Arşiv belgelerinde mekanik saatlere ilişkin ilk bilgiler Frengî saat olarak geçerken, saat ustalarına ilişkin ilk isimler de yine yabancı kökenli kişilere ilişkindir. Osmanlı'ya giren ilk saatler, Yabancılar tarafından Osmanlı sarayına hediye olarak gönderilmiştir. İlk mekanik saatçilerimizin ise bu hediyeler ile gelen Yabancı saat ustaları olduğu düşünülmektedir.

Yabancı seyyahların iddialarının aksine Osmanlı tarihinine ilişkin birincil kaynaklar 16. yüzyıldan itibaren mekanik saatlerin Osmanlı toplumunda kullanılmaya başlandığını göstermektedir. İlgili tarihe ilişkin İstanbul Kadı sicillerinde geçen saatler, başka kıymetli mallar ile birlikte bir miras unsuru olarak yer almaktadır. 16. yüzyılda Osmanlı sarayında bulunan saatlerin ise hem sayı hem de nitelik olarak oldukça gelişmiş olduğu arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır. Aynı döneme ait arşiv kayıtlarında artık Müslüman saat ustalarının da adı geçmeye başlamıştır. Bu isimlerden Saatçi Hasan, bir Saray mensubu olup Sultan III. Murad'ın en yakınlarından biridir. 16. yüzyılda, Osmanlı'nın en büyük Matematikçilerinden Takıyüddin bin Râsıd'ın saatler üzerine yazdığı eser yalnızca İslam Dünyasında değil o tarihte Avrupa'da da mekanik saatler üzerine yazılmış ilk eserdir. Takıyüddin'in bu önemli eseri saat tarihi açısından ayrıcalıklı bir yere sahiptir.

Çalışmada Osmanlı Sultanlarının saatlere olan düşkünlüğüne özellikle dikkat çekilmiş ve Sarayın Osmanlı'da teknolojik değişimlerin kabulündeki yeri vurgulanmıştır. Ayrıca yine Osmanlı saatçilerini yetiştiren asıl unsurun Saray olduğu vurgusu yapılmıştır. Bununla birlikte 16. yüzyılda oluşmaya başlayan Galata Saatçi esnafı üzerinde de durulmuş bu anlamda Osmanlı tarihinde Galata Semtinin ve bu semte yerleşen Yabancı unsurların oynadığı rol ifade edilmeye çalışılmıştır.

Öncelikle Galata Mevlevihanesi olmak üzere, Mevlevilik ile saat yapımcılığı arasındaki bağ, bu çalışmanın vurguladığı bir başka unsurdur. Makalede, Mevleviliğin el sanatları ile uğraşmayı ve kendi kazancını kendi temin edebilmenin önemini vurgulayan öğretisinin saat yapımcılığı üzerindeki etkisi sorgulanmış ve daha önce başka kıymetli araştırmacıların da dikkat çektiği üzere saatin dönen kolları ile Mevlevilik tarikatının semâ ritüeli arasında olası bir bağ yeniden dile getirilmiştir.

Makalenin ulaştığı sonuçlardan bir başkası ise Osmanlı son dönemi sultanlarından II. Abdülhamid'in saatlere duyduğu merakın Osmanlı saatçiliğinin gelişiminde etkili olmuş olmasıdır. Dönemde, Mevlevi saat ustaları en güzel saat örneklerini vermiştir. Bununla birlikte Sultan tarafından ilgi ve destek gören isimlerden Almanya'dan gelen Meyer Ailesinin Cumhuriyet Döneminde de saatçilik mesleğini icra ettiği makalede belirtilmiştir.

Sonuç olarak, Osmanlı mekanik saat tarihini, dönemsel bağlamda okuyucusuna aktarmaya çalışan bu araştırmada, diplomatik bir hediye ve prestij kaynağı olarak Osmanlı'ya giren mekanik saatlerin zaman içerisinde Galata esnafı tarafından ticarileştirmesi ve nihayetinde Mevlevi Tekkelerinde bir sanat ve tefekkür aracına dönüşümü anlatılmıştır. Araştırmada, Osmanlı'nın Batı teknolojisine kayıtsız kaldığı yönündeki iddiaların tümü ile gerçeği göstermediği ortaya konmuştur. Araştırma ile teknolojinin nasıl benimsendiği yerelleştirildiği ve özgün bir kimlikle yeniden üretildiği somut örneklerle ortaya konmuştur. Araştırmanın gelecekte yapılacak çalışmalar için, Osmanlı saat ustalarının kullandığı malzeme ve tekniklerin metalurji ve malzeme bilimi açısından incelenmesi veya farklı şehirlerdeki (örneğin Selanik, İzmir, Şam) saatçilik faaliyetlerinin karşılaştırmalı olarak ele alınması gibi yeni ufuklar açması beklenmektedir. Makalenin zamanın ve onu ölçen aletlerin, bir medeniyetin kendi kimliğini ve dünyayla olan ilişkisini nasıl şekillendirdiğini anlamak isteyen okuyucu için bir kaynak olması ümit edilmektedir.

Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi
Open Access

Araştırma Makalesi / Research Article

Biyoloji Dersinde Farklılaştırılmış Öğretimin Öğrencilerin Canlılar Dünyası Konusundaki Akademik Başarılarına Etkisi[1]

The Effect of Differentiated Instruction in Biology on Students' Academic Achievement in the Diversity of Life Topic

Gamze KARAKUŞ[2] & Osman ÇİMEN[3]

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.327

Geliş/Received:06/09/2025	Kabul/Accepted: 21/01/2026

Öz

Bu çalışmanın amacı, biyoloji dersinde farklılaştırılmış öğretim uygulamalarının 9. sınıf öğrencilerinin akademik başarıları ile bilişsel, duyuşsal ve psikomotor becerileri üzerindeki etkisini incelemektir. Araştırma, karma araştırma yöntemi ile açıklayıcı desende tasarlanmıştır. Nicel boyutta, ön test-son test kontrol gruplu yarı deneysel desen kullanılmış; deney grubunda 35, kontrol grubunda ise 34 öğrenci yer almıştır. Nitel boyutta ise öğrenci günlükleri ve yarı yapılandırılmış görüşme formlarından elde edilen veriler içerik analiziyle değerlendirilmiştir. Nicel verilerin analizinde ilişkili örneklem t-testi, Wilcoxon işaretli sıralar testi, bağımsız örneklem t-testi kullanılmıştır. Bulgular, deney grubu öğrencilerinin akademik başarılarında anlamlı bir artış olduğunu ve bu artışın özellikle orta ve üst düzey öğrencilerde daha belirgin olduğunu ortaya koymuştur. Nitel bulgular ise farklılaştırılmış öğretimin öğrencilerde öğrenmenin kalıcılığını artırdığını, derse olan ilgiyi geliştirdiğini, iş birliği ve kendini ifade etme becerilerini desteklediğini göstermiştir. Elde edilen sonuçlar, farklılaştırılmış öğretimin biyoloji eğitiminde öğrencilerin çok boyutlu gelişimlerini destekleyen etkili bir yaklaşım olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Biyoloji eğitimi, Canlılar dünyası, Farklılaştırılmış öğretim, Karma yöntem*

Abstract

This study aims to examine the effects of differentiated instruction practices in biology lessons on 9th-grade students' academic achievement as well as their cognitive, affective, and psychomotor skills. The research was designed as an explanatory mixed-methods study. In the quantitative strand, a quasi-experimental pretest-posttest control group design was implemented, with 35 students in the experimental group and 34 students in the control group. In the qualitative strand, data were collected through student diaries and semi-structured interview forms and analyzed using content analysis. For the quantitative analyses, paired samples t-test, Wilcoxon signed-rank test, and independent samples t-test were employed. The findings revealed a statistically significant increase in the academic achievement of students in the experimental group, with more pronounced improvements observed among students at the moderate and high achievement levels. The qualitative findings indicated that differentiated instruction enhanced learning retention, increased students' engagement in the lessons, and fostered collaboration and self-expression skills. Overall, the results suggest that differentiated instruction is an effective approach for supporting students' multidimensional development in biology education.

Keywords: *Biology education, Differentiated instruction, Classification of living organisms, Mixed method*

1 Bu çalışma Prof. Dr. Osman ÇİMEN danışmanlığında Gamze KARAKUŞ tarafından hazırlanan doktora tezinden üretilmiştir.

2 Sorumlu Yazar/Corresponding Author, Öğretmen Millî Eğitim Bakanlığı, Osmaniye, Türkiye. E-mail: gamzekarakus58@gmail.com

3 Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Ankara, Türkiye. E-mail: Osmancimen@gmail.com

Önerilen Atıf/Suggestion Citation

Karakuş, G. & Çimen, O., (2026). Biyoloji Dersinde Farklılaştırılmış Öğretimin Öğrencilerin Canlılar Dünyası Konusundaki Akademik Başarılarına Etkisi, *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi, 10(1), 226-241.*

1.GİRİŞ

Eğitim ortamlarında bireysel farklılıkların dikkate alınması, öğrenme sürecinin niteliğini doğrudan etkileyen kritik bir unsurdur. Her öğrencinin öğrenme biçimi, hazırbulunuşluk düzeyi, ilgi alanı ve öğrenme hızı farklıdır (Tomlinson, 2001). Bu çeşitlilik dikkate alınmadığında, öğrenme motivasyonunda düşüş, derse yönelik ilgide azalma ve başarısızlık hissi gibi olumsuz durumlar ortaya çıkabilmektedir (Subban, 2006). Özellikle kavramsal yoğunluğu yüksek derslerde, bireysel farklılıkları göz ardı eden tek tip öğretim yaklaşımları etkili sonuçlar verememektedir (Tomlinson, 2014).

Biyoloji dersi, kavramsal zenginliği ve günlük yaşamla doğrudan ilişkili yapısı nedeniyle öğrencilerin farklı öğrenme profilleri sergilediği bir alan olarak öne çıkar (Campbell vd., 2008). Ancak, soyut kavramların çokluğu ve terminolojinin yoğunluğu, öğrencilerin konuları anlamasında güçlük yaratmakta ve kalıcı öğrenmeyi zorlaştırmaktadır (Çimer, 2012). Bu zorlukların en belirgin hissedildiği konulardan biri "Canlılar Dünyası" ünitesidir. Bu ünite, canlıların benzerlik ve farklılıklarına göre sınıflandırılması ve hiyerarşik düzenlemelerin kavranması gibi kavramsal açıdan karmaşık süreçleri içerir (Çepni, 2009). Önceki araştırmalar, öğrencilerin bu konuyu genellikle ezberlemeye dayalı öğrendiğini, kavramlar arası ilişkileri kurmakta zorlandığını ve çeşitli kavram yanılgıları geliştirdiğini göstermektedir (Tekkaya vd., 2001).

Bu bağlamda, bireysel farklılıkları merkeze alan yaklaşımlar biyoloji eğitiminde öne çıkmaktadır. Tomlinson (2001) tarafından geliştirilen farklılaştırılmış öğretim modeli, öğrencilerin hazırbulunuşluk, ilgi ve öğrenme profillerine göre içerik, süreç ve ürün aşamalarında esneklik sağlayarak daha etkili öğrenme ortamları oluşturmayı hedefler.

Bu model, öğrencilerin öğrenme hızları, ilgi düzeyleri ve öğrenme biçimlerindeki çeşitliliği dikkate alarak öğretim sürecini bireyselleştirmeyi amaçlar. Temelinde, tüm öğrencilerin aynı hedeflere ulaşabileceği ancak bu hedeflere giden yolların farklı olabileceği anlayışı yer alır. Öğretmen, bu yaklaşımda rehber konumunda olup öğrencilerin güçlü yönlerini ortaya çıkaran, anlamlı ve kalıcı öğrenmeyi destekleyen etkinlikler tasarlar. Böylece farklılaştırılmış öğretim modeli, heterojen sınıflarda öğrenme fırsatlarının eşitlenmesini ve öğrenme motivasyonunun artırılmasını sağlar.

Alanyazın, farklılaştırılmış öğretimin akademik başarıyı artırma ve kavramsal anlamayı geliştirme konusunda etkili olduğunu ortaya koymaktadır (Santangelo & Tomlinson, 2009). Ayrıca, bu yaklaşım soyut bilgilerin somutlaştırılması, aktif öğrenmenin teşvik edilmesi ve farklı öğrenme stillerine hitap edilmesi açısından biyoloji derslerinde önemli avantajlar sunmaktadır (Hall, Strangman & Meyer, 2003; Çimer, 2012).

Türkiye'de de eğitim politikaları, bireysel farklılıklara duyarlı öğretim ortamlarının oluşturulmasını teşvik etmektedir. 2018'de güncellenen öğretim programlarında, öğretmenlerin öğrencilerin hazırbulunuşluk düzeyleri, ilgi alanları ve öğrenme hızlarını dikkate alarak planlama yapmaları gerektiği açıkça belirtilmiştir (MEB, 2018). Son olarak Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli (2023), öğretimin esnek, kapsayıcı ve bireysel ihtiyaçlara duyarlı bir yapıda olması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu model, bilişsel, duyuşsal ve psikomotor alanların dengeli biçimde geliştirilmesini hedefleyen bir yaklaşımı benimserken farklılaştırılmış öğretimi yalnızca bir yöntem değil, aynı zamanda bir eğitim felsefesi olarak konumlandırmaktadır. Dolayısıyla, farklılaştırılmış öğretim hem bireysel öğrenme süreçlerini desteklemekte hem de eğitimde fırsat eşitliğinin güçlendirilmesine katkı sunmaktadır.

Uluslararası araştırmalar da farklılaştırılmış öğretimin fen bilimlerinde etkili sonuçlar verdiğini göstermektedir. Smale-Jacobse vd. (2019), farklılaştırılmış öğretimin öğrencilerin akademik başarıları üzerinde orta düzeyde olumlu etkiler sağladığını rapor ederken; Tomlinson ve Moon (2013), üst düzey düşünme becerilerinin gelişiminde farklılaştırılmış öğretimin önemini vurgulamıştır. Ancak literatürde, biyoloji dersi özelinde, deneysel desene dayalı hem nicel hem de nitel verilerle desteklenmiş kapsamlı çalışmaların sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Bu boşluk, özellikle "Canlılar Dünyası" ünitesinde farklılaştırılmış öğretim uygulamalarının etkililiğini ortaya koyacak araştırmalara duyulan ihtiyacı açıkça göstermektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, ortaöğretim biyoloji dersinde "Canlılar Dünyası" ünitesine yönelik farklılaştırılmış öğretim yaklaşımının etkililiğini incelemektir. Bu kapsamda hem öğrencilerin akademik başarılarındaki değişim hem de öğretim sürecine yönelik görüşleri analiz edilmiştir.

Bu amaç doğrultusunda şu araştırma sorularına yanıt aranmıştır:

1. Deney grubu öğrencilerinin ön test ve son test puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark var mıdır?
2. Deney grubundaki farklı başarı düzeylerine (alt, orta, üst) sahip öğrencilerin ön test ve son test puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark bulunmakta mıdır?
3. Kontrol grubu öğrencilerinin ön test ve son test puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark var mıdır?
4. Deney grubu ile kontrol grubu öğrencilerinin son test puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark var mıdır?
5. Deney grubu öğrencilerinin günlüklerinde, farklılaştırılmış öğretim uygulamalarına ilişkin deneyimlerine yönelik görüşleri nelerdir?
6. Deney grubu öğrencilerinin farklılaştırılmış öğretim sürecine yönelik genel değerlendirmeleri nelerdir?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Bu çalışma, farklılaştırılmış öğretimin öğrencilerin akademik başarılarına etkisini derinlemesine incelemek amacıyla karma yöntem deseniyle yürütülmüştür. Araştırmada, açımlayıcı sıralı karma desen tercih edilmiştir (Creswell & Plano Clark, 2017). İlk aşamada, nicel veriler toplanarak deney ve kontrol grupları belirlenmiş ve deney grubunda farklılaştırılmış öğretim etkinlikleri uygulanmıştır. İkinci aşamada ise, uygulamaya katılan öğrencilerin süreçle ilgili duygu, düşünce ve kazanımlarını daha ayrıntılı anlamak amacıyla öğrenci günlükleri, gözlem formları ve yarı yapılandırılmış görüşmeler aracılığıyla nitel veriler elde edilmiştir. Nicel ve nitel veriler birbirini tamamlayacak şekilde yapılandırılmış, nitel bulgular nicel verilerin yorumlanmasına derinlik kazandırmıştır. Bu yaklaşım, karma yöntemin temel amacı olan, her iki veri türünün güçlü yanlarından yararlanarak daha bütüncül ve güvenilir sonuçlar elde etme amacına hizmet etmiştir (Johnson, Onwuegbuzie & Turner, 2007)

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu, amaçlı örnekleme yöntemlerinden tipik durum örnekleme yaklaşımı ile belirlenmiştir (Patton, 2002; Merriam, 2009). Bu yöntem, araştırma konusunu temsil eden ve bilgi açısından zengin bir grubu seçmeye olanak tanır. Çalışma, 2023–2024 eğitim-öğretim yılının ikinci döneminde, Osmaniye ili Düziçi ilçesinde bulunan bir devlet lisesinde yürütülmüştür. Okulun seçilmesinde, araştırmacının burada görev yapması ve öğrencilerle etkileşim hâlinde olması etkili olmuştur. Çalışmaya 9/A, 9/B, 9/C ve 9/D şubelerindeki öğrenciler katılmıştır. Deney grubunda 35 öğrenci, kontrol grubunda ise 34 öğrenci yer almıştır. Deney grubundaki öğrencilerin alt, orta ve üst düzey başarı düzeyleri de Canlılar Dünyası Akademik Başarı Testi (CDABT) sonuçlarına göre belirlenmiştir.

2.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmanın nicel verileri, araştırmacı tarafından geliştirilen Canlılar Dünyası Akademik Başarı Testi (CDABT) ile toplanmıştır. Test geliştirme süreci, alan yazında önerilen aşamalar doğrultusunda sistematik biçimde yürütülmüştür (Turgut & Baykul, 2019). Öncelikle testin amacı belirlenmiş, 9. sınıf biyoloji dersi öğretim programı kazanımları detaylı olarak incelenmiş ve Bloom'un güncellenmiş taksonomisine dayalı bir belirtke tablosu hazırlanmıştır. Testin kapsam geçerliğini desteklemek amacıyla hazırlanan belirtke tablosunda, "Canlıların çeşitliliğinin anlaşılmasında "Sınıflandırmanın önemi", "Canlıların sınıflandırılmasında kullanılan kategoriler arasındaki hiyerarşiyi örneklerle açıklama", "Canlıların sınıflandırılmasında kullanılan âlemler ve bu âlemlerin genel özellikleri" ve "Virüslerin genel özellikleri" kazanımları dikkate alınmıştır. Sorular, Bloom'un güncellenmiş taksonomisine göre hatırlama, anlama, analiz ve değerlendirme basamaklarında dengeli bir biçimde dağıtılmıştır. Bu yapı, testin hem bilgi düzeyinde hem de daha üst düzey bilişsel becerileri ölçebilecek nitelikte olmasını sağlamıştır.

Literatür taramaları, MEB kaynakları, ders kitapları ve ulusal sınav soruları incelenerek 36 sorudan oluşan beş seçenekli çoktan seçmeli taslak test hazırlanmıştır. Taslak form, üç biyoloji alan uzmanı, bir ölçme-değerlendirme uzmanı ve bir biyoloji öğretmeninin görüşleri alınarak kapsam, dil-anlaşılabilirlik ve çeldirici kalitesi açısından değerlendirilmiş; öneriler doğrultusunda test 30 maddeye indirilmiştir. Pilot uygulama, küçük bir lise öğrenci grubuyla gerçekleştirilmiş ve öğrencilerden alınan geri bildirimlere göre anlaşılmayan ifadeler sadeleştirilmiştir. Asıl uygulama, 2023-2024 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde, Osmaniye ilinde bulunan bir devlet lisesinin 10. sınıf öğrencileri (n=301) ile yürütülmüştür. 10. sınıfların tercih edilme nedeni, "Canlılar Dünyası" ünitesinin öğretim programına göre 9. sınıfta işlenmiş olması ve öğrencilerin konuyla ilgili temel bilgi düzeyine sahip olmalarıdır. Eksik ya da hatalı doldurulan formlar elendikten sonra geçerli veriler SPSS programıyla analiz edilmiştir. Başarı testinin ilk hali 30 maddeden oluşmuş, bu aşamada testin ortalama güçlük indeksi 0,50, ortalama ayırt edicilik indeksi 0,62 ve KR-20 güvenirlik katsayısı 0,952 olarak hesaplanmıştır. Madde analizi sonrasında, düşük ayırt ediciliğe sahip 2 madde çıkarılmış, bazı maddeler revize edilmiştir. Bu düzenlemeler sonrasında testin son hali 28 maddelik formda uygulanmış; bu nihai formun ortalama güçlük indeksi 0,51, ortalama ayırt edicilik indeksi 0,68 ve KR-20 güvenirlik katsayısı 0,957 olarak belirlenmiştir. Bu sonuçlar, testin orta düzeyde güçlüğe, yüksek ayırt edicilik gücüne ve yüksek güvenirliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Araştırmanın nitel verileri, öğrencilerin süreç boyunca deneyimlerini ve algılarını yansıtabilmeleri için yapılandırılmamış öğrenci günlükleri ile yarı yapılandırılmış görüşme formları aracılığıyla toplanmıştır. Bunun yanı sıra, öğrencilerin bireysel özelliklerini daha iyi tanıyabilmek amacıyla araştırmacı gözlem notları, öğretmen görüş formları, Kolb'un öğrenme stili envanteri ve ilgi envanteri gibi ek veri toplama araçlarından da yararlanılmıştır.

2.4. Verilerin Toplanması

Araştırmanın uygulama süreci; ön testlerin uygulanması, farklılaştırılmış öğretim etkinliklerinin yürütülmesi, son testlerin yapılması ve öğrenci görüşmelerinin alınması aşamalarından oluşmuştur. Öğrencilerin hazırbulunuşluk düzeyleri, yıl boyunca derslerine giren araştırmacının gözlemleri ve uygulanan öğrenme stili ile ilgi envanteri sonuçlarıyla belirlenmiştir. Uygulamalar 10 hafta sürmüş, haftada iki ders saati olarak planlanmış ve araştırmacı tarafından yürütülmüştür. Ön testler ilk hafta, son testler ise son hafta 40 dakikalık süreyle ve gözetim altında uygulanmıştır.

Uygulama sürecinin son haftasında, öğrencilerin önceki kazanımlarını pekiştirmek ve sınıflandırma becerilerini değerlendirmek amacıyla "Genel Tekrar ve Sınıflandırma Etkinliği" gerçekleştirilmiştir. Etkinlik, grup çalışması şeklinde yürütülmüş; öğrenciler farklı canlı görsellerini sınıflandırarak postere yerleştirmiş ve sınıflandırma ölçütlerini tartışmıştır. Öğretmen sürece rehberlik etmiş, öğrenciler ortak bir sınıflandırma şeması oluşturarak öğrenmelerini pekiştirmiştir. Bu etkinlik, öğrencilerin bilişsel düzeyde kavramsal bütünlük kazanmalarını, aynı zamanda iş birliği ve iletişim becerilerini geliştirmelerini amaçlamıştır.

Nitel veriler, uygulama bitiminde deney grubundan farklı başarı düzeylerindeki 15 öğrenciyle yapılan yarı yapılandırılmış görüşmeler yoluyla toplanmıştır. Başarı düzeyleri, öğrencilerin son test puanları dikkate alınarak belirlenmiş; puan dağılımına göre öğrenciler düşük, orta ve yüksek başarı düzeylerinde sınıflandırılmıştır. Her düzeyden beşer öğrenci (5 düşük, 5 orta, 5 yüksek) olmak üzere toplam 15 öğrenciyle bireysel görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler, 10-15 dakika sürede ve rahat bir ortamda gerçekleştirilmiş, ses kaydı alınarak nitel analiz için hazırlanmıştır. Görüşme formu, araştırmacı tarafından literatür ve farklılaştırılmış öğretim yaklaşımına ilişkin önceki çalışmalar incelenerek hazırlanmıştır. Form, öğrencilerin farklılaştırılmış öğretim sürecine yönelik deneyimlerini, görüşlerini ve kazanımlarını belirlemeye yönelik açık uçlu sorulardan oluşmaktadır. İçerik geçerliğini sağlamak amacıyla, biri ölçme-değerlendirme, biri biyoloji eğitimi ve biri eğitim programları alanında olmak üzere üç uzmandan görüş alınmış ve gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Nihai hâlini alan görüşme formu, 6 açık uçlu sorudan oluşmuş ve öğrencilerin sürece ilişkin bilişsel, duyuşsal ve psikomotor kazanımlarını kapsamlı biçimde ortaya koymayı amaçlamıştır.

2.5. Verilerin Analizi

Araştırmanın nicel veri toplama aracının geliştirilmesi sürecinde madde analizleri, öğrencilerin ön uygulama ve asıl uygulama sonuçları üzerinden üst-alt grup yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Öğrencilerin toplam puanlarına göre en üstte yer alan %27'lik dilim üst grup, en alttaki %27'lik dilim ise alt grup olarak belirlenmiş; her madde için madde güçlük ve madde ayırt edicilik indeksleri hesaplanmıştır. Elde edilen verilerin güvenilirlik katsayıları ve diğer istatistiksel analizleri ise SPSS programı kullanılarak yapılmıştır. Normallik dağılım sonuçları, hangi istatistiksel testlerin uygulanacağını belirlemede temel alınmış; bu doğrultuda parametrik veya parametrik olmayan testler tercih edilmiştir. Araştırmanın nitel verilerinin çözümlenmesinde ise, öğrenci günlükleri ve yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir.

Etik Kurul Onayı

Bu araştırmanın kavramsal çerçevesinin hazırlanması, veri toplama araçlarının uygulanması, verilerin toplanması, analizi ve yorumlanması aşamalarının tamamında etik kurallara uygun hareket edilmiştir. Çalışma, Gazi Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurulu'nun 14.05.2024 tarihli ve 09 sayılı toplantısında alınan 2024-851 numaralı kararı ile etik açıdan onaylanmıştır. Katılımcı öğrencilerden, araştırmaya gönüllü olarak katıldıklarına dair veli ve öğrenci onam formları alınmış; elde edilen veriler yalnızca bilimsel amaçlarla kullanılmıştır. Araştırmada gizlilik ilkesi titizlikle korunmuş, öğrencilerin kimlik bilgileri hiçbir aşamada paylaşılmamıştır.
Ayrıca, araştırma sürecinde Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen etik kuralların tamamına uyulmuş; herhangi bir akademik veya etik ihlalde bulunulmamıştır. Çalışma, ANKAD Yayın Kurulu'nun etik standartlarına uygun biçimde hazırlanmış olup, tüm sorumluluk yazarlara aittir.

3. BULGULAR

3.1. Birinci Alt Probleme Yönelik Bulgular

Araştırmanın birinci alt problemi, deney grubundaki öğrencilerin ön test ve son test başarı puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını ortaya koymaktır. Bu alt probleme ilişkin analiz sonuçları Tablo 1'de sunulmaktadır.

Tablo 1. Deney Grubu Öğrencilerinin Akademik Başarı Erişilerine İlişkin İlişkili Örneklem t Testi Sonuçları

Puan	n	x̄	S	x̄ Fark	sd	t	p	Etki (d)
Ön Test	35	11.20	374					
				-5.85	34	- 6.83	.000*	1.16
Son Test	35	17.05	3.28					

p < .05

Tablo 1 incelendiğinde, ilişkili örneklemler t-testi sonuçlarına göre deney grubundaki öğrencilerin ön test ($\bar{x}$ Öntest = 11,20) ve son test ($\bar{x}$ Sontest = 17,05) puan ortalamaları arasında son test lehine istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmektedir ($t(34) = -6,83$; $p < 0,05$). Ayrıca etki büyüklüğü ($d = 1,16$), Cohen'in (1988) sınıflamasına göre büyük etki düzeyinde olup, farklılaştırılmış öğretim uygulamalarının öğrencilerin akademik başarılarını anlamlı ve güçlü bir biçimde artırdığını göstermektedir.

3.2. İkinci Alt Probleme Yönelik Bulgular

Araştırmanın ikinci alt probleminde, deney grubunda alt, orta ve üst başarı düzeyinde yer alan öğrencilerin ön test ve son test puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunup bulunmadığı incelenmiştir. Bu alt probleme ilişkin bulgular Tablo 2'de sunulmaktadır.

Tablo 2. Başarı Düzeylerine Göre Deney Grubu Öğrencilerinin Akademik Gelişim Farklarına İlişkin t-Testi Sonuçları

Puan	Başarı Düzeyi	n	x̄	S	x̄ Fark	sd	T	p	Etki (d)
Ön Test	Üst	5	11.60	5.81	6.00	4	-1.460	.218	-
Son Test	Üst	5	17.60	4.72					
Ön Test	Orta	26	11.27	3.64	6.00	25	-6.760	.000*	1.31
Son Test	Orta	26	17.27	3.01					
Ön Test	Alt	4	10.25	1.26	4.75	3	-3.800	.032*	2.38
Son Test	Alt	4	15.00	3.46					

p<,05

Deney grubundaki öğrencilerin başarı düzeylerine göre ön test ve son test puanları karşılaştırıldığında, tüm gruplarda bir artış olduğu görülmektedir. Alt düzeydeki öğrencilerin ön test ortalaması (x̄ Öntest = 11,60) iken son test ortalaması (x̄ Sontest = 17,60) olarak hesaplanmıştır. Ortalama fark (Xf_{ark} = 6,00) bulunmasına rağmen, ilişkili örneklem t-testi bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığını göstermiştir (t_4 = -1,46, p> ,05). Bu durumun, alt düzeydeki gruptaki düşük öğrenci sayısının istatistiksel gücü sınırlamasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Orta düzey öğrencilerde ise ön test puan ortalaması (x̄ Öntest = 11,27) iken, son test ortalaması (x̄ Sontest = 17,27) olarak belirlenmiş; ortalama fark (Xf_{ark} = 6,00) istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (t_{25} = -6,76, p <,001). Bu farkın etki büyüklüğü (d = 1,31) ise farklılaştırılmış öğretim sürecinin orta düzey öğrenciler üzerinde güçlü bir etkisi olduğunu göstermektedir.

Üst düzey öğrencilerin ön test ortalaması (x̄ Öntest = 10,25) iken, son test ortalaması (x̄ Sontest = 15,00) olarak hesaplanmıştır. Ortalama fark (Xf_{ark} = 4,75) istatistiksel olarak anlamlıdır (t_3 = -3,80, p <,05) ve etki büyüklüğünün (d = 2,38) çok yüksek düzeyde olması, bu öğrencilerin de farklılaştırılmış öğretim sürecinden belirgin bir şekilde yarar sağladığını göstermektedir.

3.3. Üçüncü Alt Probleme Yönelik Bulgular

Araştırmanın üçüncü alt probleminde, kontrol grubu öğrencilerinin ön test ve son test puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olup olmadığı incelenmiştir. Bu alt probleme ilişkin analiz sonuçları Tablo 3'te sunulmaktadır.

Tablo 3. Kontrol Grubu Öğrencilerinin Ön Test ve Son Test Puanları Arasındaki Farka Yönelik Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

Sıra Türü	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	p
Negatif Sıra	0	.00	.00	-4.72	.000*
Pozitif Sıra	29	15.00	435.00		
Fark Yok	0				

p < .05

Tablo 3 incelendiğinde, kontrol grubundaki öğrencilerin ön test ve son test puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunduğu görülmektedir (Z = -4,72; p <0,05). Bulgular, tüm öğrencilerin son test puanlarının ön test puanlarından daha yüksek olduğunu göstermektedir. Negatif sıra bulunmaması, hiçbir öğrencinin son testte daha düşük puan almadığını; pozitif sıra sayısının 29 olması ise tüm öğrencilerin başarılarında artış gözlendiğini ortaya koymaktadır.

3.4. Dördüncü Alt Probleme Yönelik Bulgular

Araştırmanın dördüncü alt problemi, deney grubu ile kontrol grubu öğrencilerinin son test başarı puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını belirlemektir. Bu alt probleme ilişkin analiz sonuçları Tablo 4'te sunulmaktadır.

Tablo 4. Deney ve Kontrol Grupları Arasında Akademik Başarı Son Test Puanları Arasındaki Farklılığın Belirlenmesine Yönelik İlişkisiz Örneklem t Testi Sonuçları

Şube	Puan	n	x̄	S	x̄ Fark	sd	t	p	Etki (d)
Deney Grubu	Son Test	35	17.06	3.31	-4.40	62	4.78	.000	1.20
Kontrol Grubu		29	12.66	3.93					

Tablo 4 incelendiğinde, deney grubu öğrencilerinin son test puan ortalamalarının ($\bar{X}$ = 17,06), kontrol grubu öğrencilerinin puan ortalamalarına ($\bar{X}$ = 12,66) kıyasla anlamlı derecede yüksek olduğu görülmektedir [t (62) = 4,788, p <,001]. Bu bulgu, farklılaştırılmış öğretim uygulamalarının, deney grubundaki öğrencilerin akademik başarılarını anlamlı biçimde artırdığını göstermektedir. Ayrıca hesaplanan etki büyüklüğü (Cohen's d = 1,20), etkinin güçlü bir düzeyde olduğunu ortaya koymaktadır.

3.5. Beşinci Alt Probleme Yönelik Bulgular

Araştırmanın beşinci alt problemi, deney grubu öğrencilerinin farklılaştırılmış öğretim sürecine yönelik deneyim ve görüşlerinin incelenmesini kapsamaktadır. Bu bağlamda, "Genel Tekrar ve Sınıflandırma Etkinliği"ne ilişkin öğrenci günlüklerinden elde edilen analiz bulguları Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. Farklılaştırılmış Öğretime Yönelik Öğrenci Günlüklerinin İçerik Analizi Sonuçları 10

TEMALAR/ALT TEMALAR/KODLAR	FREKANS (f)	YÜZDE (%)
BİLİŞSEL ETKİLER		
İşbirlikli ve Uygulamalı Öğrenme		
Canlıları Basitten Karmaşığa Sıralama Becerisi	13	16,5
Üniteyi Pekiştirme	9	11,4
Bilgileri Günlük Hayatla İlişkilendirme	3	3,8
Hata Yaparak Öğrenme	5	6,3
Grup Arkadaşlarından Öğrenme	4	5,1
DUYUŞSAL ETKİLER		
İşbirlikli ve Uygulamalı Öğrenme		
İşbirliği ve Dayanışma Duygusu	6	7,6
Eğlenceli	12	15,2
Derse Karşı İlginin Artması	5	6,3
PSİKOMOTOR ETKİLER		
İşbirlikli ve Uygulamalı Öğrenme		
Hayvan Posterlerini Kurgulama ve Düzenleme Becerisi	9	11,4
Materyal kullanımı ve iş birliği becerisi	7	8,9
Sunum yapma	6	7,6
TOPLAM	79	100

Not: Katılımcılar günlüklerine birden fazla kod yazmışlardır.

Araştırmanın beşinci alt problemi, farklılaştırılmış öğretim sürecinde gerçekleştirilen "İşbirlikli ve Uygulamalı Öğrenme" etkinliğine yönelik öğrenci günlüklerinde yer alan deneyim ve görüşleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Elde edilen bulgular, etkinliğin öğrenciler üzerinde hem bilişsel hem de duyuşsal kazanımlar sağladığını, aynı zamanda psikomotor becerilerini geliştirdiğini göstermektedir.

Bilişsel etkiler incelendiğinde, öğrenciler günlüklerinde; 13 öğrenci (16,5) canlıları basitten karmaşığa sıralama, 9 öğrenci (%11,4) üniteyi pekiştirme, 3 öğrenci (%3,8) bilgileri günlük yaşamla ilişkilendirme, 5 öğrenci (%6,3) hata yaparak öğrenme ve 4 öğrenci (%5,1) grup arkadaşlarından öğrenme kodlarını dile getirmiştir. Bazı öğrencilerin bu duruma ilişkin ifadeleri şöyledir:

"Canlıları basitten karmaşığa sıralayınca aralarındaki farkları çok net gördüm." (Ö2)

"Bu yöntemle sınıflandırmayı daha kolay anladım." (Ö5)

"Basitten karmaşığa gidince konular kafamda oturdu." (Ö8)

"Ünite konularını tekrar etmiş oldum, eksiklerimi fark ettim." (Ö3)

"Konuları tek tek ezberlemek yerine bütün olarak anlamamı sağladı." (Ö6)

"Poster hazırlarken tüm ünitenin bağlantısını kurdum." (Ö9)

"Bahçemdeki bitkileri sınıflandırabiliyorum." (Ö3)

"Evdeki kedimle diğer memelileri karşılaştırabiliyorum." (Ö7)

"Markette balıkları bile sınıflandırmaya çalışıyorum." (Ö13)

"Yanlış yaptığımda doğrusunu öğrendim, böyle daha kalıcı oldu." (Ö4)

"Hatalarım sayesinde konuyu daha iyi kavradım." (Ö8)

"Başta zorlandım ama öğretmenimizin yönlendirmesi çok faydalı oldu." (Ö10)

Duyuşsal etkiler açısından, 6 öğrenci (%7,6) iş birliği ve dayanışma duygusunun geliştiğini, 12 öğrenci (%15,2) dersin eğlenceli geçtiğini ve 5 öğrenci (6,3) derse karşı ilgisinin arttığını ifade etmiştir. Bu durum, grup çalışmalarının öğrencilerin motivasyonunu artırdığını ve öğrenme sürecini daha keyifli hâle getirdiğini göstermektedir. Bazı öğrencilerin ifadeleri şöyledir:

"Grup çalışması çok keyifliydi, birlikte çalışmak güzeldi." (Ö6)

"Herkes katkı sağladı, ortaya çok güzel bir çalışma çıktı." (Ö12)

"Arkadaşlarımla birlikte çalışmak dersi daha eğlenceli hâle getirdi." (Ö15)

"Takım ruhu oluştu hem eğlendik hem öğrendik." (Ö18)

"Fikir alışverişi yapınca konuları daha hızlı kavradım." (Ö20)

"Biyolojiye olan ilgim arttı, artık dersi daha çok seviyorum." (Ö3)

"Hayvanlar konusunu artık daha dikkatli takip ediyorum." (Ö5)

"Etkinlik sayesinde derse katılmaktan keyif alıyorum." (Ö8)

Psikomotor beceriler açısından, 9 öğrenci (%11,4) poster hazırlama sürecinin hem düzenleme hem de tasarım becerilerini geliştirdiğini, 7 öğrenci (%8,9) materyal kullanımı ve iş birliği becerilerinin arttığını, 6 öğrenci (%7,6) ise sınıf önünde sunum yapmanın kendilerine özgüven kazandırdığını vurgulamıştır. Öğrenciler bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir:

"Poster hazırlarken dikkatli çalıştık, çok güzel oldu." (Ö2)

"Görselleri düzenlemek tasarım becerimi geliştirdi." (Ö6)

"Malzemeleri paylaşarak iş bölümü yaptık, çok keyifliydi." (Ö9)

"Sunum yaparken konuyu tekrar etmiş oldum." (Ö11)

"Sınıfta konuşurken heyecanım azaldı, daha özgüvenli hissettim." (Ö16)

3.6. Altıncı Alt Probleme Yönelik Bulgular

Araştırmanın altıncı alt problemi, deney grubu öğrencilerinin farklılaştırılmış öğretim sürecine ilişkin genel değerlendirmelerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda öğrencilerin süreç boyunca edindikleri deneyimler, görüşler ve kazanımlar analiz edilmiş; elde edilen bulgular Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Öğrencilerin Farklılaştırılmış Öğretim Etkinliklerine İlişkin Görüşlerinin Analiz Sonuçları

TEMA/ALT TEMALAR/KODLAR	FREKANS (f)	YÜZDE (%)
FARKLILAŞTIRILMIŞ ETKİNLİKLER		
Bilişsel-Duyuşsal Etkiler		
Anlama/Kavrama	7	10,6
Kalıcı Öğrenme	4	6,1
Farklı Bakış Açısı Geliştirme	3	4,5
Eğlenerek Öğrenme	8	12,1
Akranla İletişim		
İşbirliği Kurma	5	7,6
İletişimde Aktif Olma	3	4,5
Yardımlaşma	3	4,5
Saygı Gelişimi	2	3,0
Öğretmenle İletişim		
Etkileşime Girme	3	4,5
İletişimin artması	8	12,1
Destek Alma	4	6,1
Nötr	1	1,5
Kendini İfade Etme		
Özgüven Gelişimi	6	9,1
Katılımda Artış	9	13,6
TOPLAM	66	100

Not: Katılımcılar birden çok kod belirtmişlerdir.

Araştırmanın altıncı alt problemi, deney grubu öğrencilerinin farklılaştırılmış öğretim sürecine yönelik genel değerlendirmelerini ortaya koymaya yöneliktir. Öğrencilerden elde edilen veriler, farklılaştırılmış öğretim etkinliklerinin hem bilişsel hem de duyuşsal kazanımlar sağladığını, aynı zamanda sınıf içi etkileşimi artırarak öğrenme ortamını daha nitelikli hâle getirdiğini göstermektedir.

Bilişsel ve duyuşsal etkiler temasına göre, öğrencilerden yedisi (%10,6) etkinliklerin konuları daha iyi anlamalarına ve kavramaları pekiştirmelerine yardımcı olduğunu belirtmiştir. Dört öğrenci (%6,1) öğrenmenin kalıcılığına, üç öğrenci (%4,5) farklı bakış açıları geliştirdiklerine, sekiz öğrenci (%12,1) ise eğlenerek öğrenmenin önemine vurgu yapmıştır. Öğrencilerin ifadeleri, farklılaştırılmış uygulamaların yalnızca bilgi aktarımıyla sınırlı kalmayıp öğrenmeyi daha anlamlı, eğlenceli ve kalıcı kıldığını göstermektedir. Bu duruma yönelik olarak öğrencilerden bazıları şunları ifade etmiştir:

> "Bu etkinliklerde canlıları kendimiz sıraladık, poster hazırladık hem eğlendim hem de konuyu çok iyi anladım." (Ö1)

> "Canlıları gruplandırırken arkadaşlarımızla tartıştık, farklı bakış açılarını görmemi sağladı, böylece daha iyi öğrendim." (Ö2)

> "Etkinlikler çok güzeldi, sadece ezber yapmadık hem eğlendik hem öğrendik." (Ö3)

> "Poster hazırlarken her adımı kendimiz yaptık, konular zihnimde daha net oturdu." (Ö4)

> "Uygulamalı dersler sayesinde artık konuları ezberlememe gerek kalmıyor, gerçekten öğreniyorum." (Ö5)

Akranla iletişim temasında, beş öğrenci (%7,6) iş birliği kurduklarını, üç öğrenci (%4,5) ise iletişimde aktif olduklarını ve yardımlaştıklarını, iki öğrenci (%3,0) ise saygı geliştirdiklerini dile getirmiştir. Bu bulgu, grup etkinliklerinin öğrenciler arasında dayanışma ve paylaşımı güçlendirdiğini, sınıf içi etkileşimi artırdığını göstermektedir. Öğrencilerden bazıları bu süreci şu sözlerle ifade etmiştir:

> "Etkinlik sırasında herkes bir görev üstlendi, birlikte çalışmak hem daha kolay hem de daha eğlenceliydi." (Ö1)

> "Normalde çok konuşmam ama bu derste grubumla fikir paylaştım, özgüvenim arttı." (Ö2)

> "Arkadaşlarımızla yardımlaşarak işi daha hızlı bitirdik, kimse zorlanmadı." (Ö3)

"Birlikte çalışırken hem eğlendik hem de daha çok şey öğrendik." (Ö4)

"Grup içinde herkes birbirine destek oldu, bu sayede derse katılmak daha keyifli hale geldi." (Ö5)

Öğretmenle iletişim temasında ise sekiz öğrenci (%12,1) öğretmenleriyle olan iletişimlerinin arttığını, üç öğrenci (%4,5) etkinlikler sırasında öğretmenleriyle daha çok etkileşime girdiklerini, dört öğrenci (%6,1) öğretmenlerinden destek aldıklarını ifade etmiştir. Bu bulgu, öğretmen-öğrenci etkileşiminin daha güçlü ve destekleyici bir hâl aldığını göstermektedir. Öğrencilerin ifadeleri bu durumu açıkça yansıtmaktadır:

"Etkinlik sırasında öğretmenimiz yanımıza gelip yanlışlarımızı düzeltti, konuyu çok daha iyi anladım." (Ö1)

"Sorularımı rahatlıkla sorabildim, öğretmenim ayrıntılı açıkladı." (Ö2)

"Her grubun yanına gelip ilgilenmesi çok faydalı oldu, eksiklerimizi anında fark ettik." (Ö3)

"Sorular sormaktan çekinmiyorum artık, öğretmenimiz bizi sabırla dinliyor." (Ö4)

"Öğretmenimizin geri bildirimleri sayesinde doğru öğrenip eksiklerimi düzelttim." (Ö5)

Son olarak, kendini ifade etme temasında altı öğrenci (%9,1) özgüvenlerinin geliştiğini, dokuz öğrenci (%13,6) ise derse katılımlarının arttığını belirtmiştir. Öğrenciler, etkinliklerin kendilerini ifade etme konusunda cesaretlendirdiğini ve sınıf içi katılımlarını artırdığını vurgulamıştır. Örnek olarak:

"Artık derste konuşmaktan çekinmiyorum, yanlış yapsam bile düzeltiliyor." (Ö1)

"Grup çalışmaları sayesinde kendime güvenim geldi, sunum yaparken rahat hissettim." (Ö2)

"Konuşurken herkesin beni dinlemesi çok güzeldi, daha fazla katkı yapmak istedim." (Ö3)

"Eskiden çok sessizdim ama artık rahatlıkla fikirlerimi paylaşıyorum." (Ö4)

"Derslerde aktif olmak bana çok şey kattı, özgüvenim arttı." (Ö5)

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Birinci alt problem kapsamında, deney grubundaki öğrencilerin uygulama öncesi ve sonrası başarı puanlarının karşılaştırılması, farklılaştırılmış öğretim uygulamalarının öğrencilerin akademik başarılarını anlamlı düzeyde artırdığını göstermiştir. Bu bulgu, farklılaştırılmış öğretimin öğrenme sürecine olumlu katkı sunduğunu ortaya koyan ulusal ve uluslararası araştırmalarla da paralellik göstermektedir. Tomlinson (2014), farklılaştırılmış öğretimin bireysel farklılıklara duyarlı yapısının öğrencilerin bilişsel gelişimini desteklediğini belirtirken; Asriadi ve arkadaşlarının (2023) meta-analiz çalışması da bu yaklaşımın akademik başarı üzerindeki güçlü etkisini vurgulamaktadır. Türkiye'de yürütülen araştırmalar da benzer şekilde, farklı disiplinlerde yapılan uygulamalar sonucunda öğrencilerin başarılarında anlamlı artışlar elde edildiğini göstermektedir (Akdemir, 2019; Durmuş, 2017). Bu sonuç, farklılaştırılmış öğretimin öğrencilerin hazırbulunuşluk düzeyleri, ilgi alanları ve öğrenme profilleri doğrultusunda yapılandırıldığında öğrenme sürecinin niteliğini artırarak daha etkili öğrenme ortamları sunduğunu desteklemektedir.

Araştırmanın ikinci alt problemine yönelik bulgular, farklılaştırılmış öğretim sürecinin öğrencilerin başarı düzeylerine göre farklı etkiler yarattığını göstermektedir. Orta ve üst düzeydeki öğrenciler, uygulama sonunda anlamlı ve güçlü bir gelişim sergilemiş; bu durum, farklılaştırılmış öğretimin bireysel ihtiyaçlara duyarlı yapısının özellikle bu gruplarda öğrenmeyi derinleştirdiğini ve motivasyonu artırdığını ortaya koymuştur. Orta düzey öğrencilerde gözlenen güçlü etki, bu grubun öğretim sürecine daha aktif katılım göstermesi ve öğrenme sürecine daha fazla dâhil olmasıyla açıklanabilir. Benzer şekilde, üst düzeydeki öğrencilerin de yüksek düzeyde gelişim göstermesi, bu yöntemle potansiyellerini daha etkili bir şekilde ortaya koyabildiklerini göstermektedir. Bu bulgular, Tomlinson (2014) ve Heacox (2009) gibi araştırmacıların farklılaştırılmış öğretimin başarıyı artırıcı etkilerine yönelik görüşleriyle paralellik göstermektedir. Alt düzey öğrencilerde ise bir artış gözlenmiş olsa da bu artış istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Bu durum, bu gruptaki öğrenciler için daha uzun süreli, sistematik ve destekleyici uygulamalara ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Literatürde Uğurel (2018), benzer şekilde düşük başarı düzeyindeki öğrencilerde anlamlı bir gelişme kaydedilmediğini; orta ve üst düzey

öğrencilerde ise belirgin artışlar görüldüğünü bildirmiştir. Üçarkuş'un (2020) çalışmasında ise farklı olarak tüm başarı düzeylerinde anlamlı gelişmelerin gözlenmiş olması, uygulamaların içeriği, süresi ve kullanılan yöntemlerin farklılığından kaynaklanabileceğini düşündürmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde, farklılaştırılmış öğretimin başarı düzeylerine göre farklı etkilere sahip olduğu; özellikle orta ve üst düzeydeki öğrencilerde akademik başarıyı belirgin biçimde artırdığı görülmektedir. Alt düzey öğrencilerde etkinin sınırlı kalması ise öğretim sürecinde daha uzun süreli ve bireyselleştirilmiş desteklerin önemini vurgulamaktadır. Bu nedenle, tüm öğrencilerin gelişimini desteklemek için esnek, kapsayıcı ve çok yönlü öğretim planlamalarına ihtiyaç duyulduğu söylenebilir.

Araştırmanın üçüncü alt problemine ait bulgular, kontrol grubundaki öğrencilerin ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir artış olduğunu göstermiştir. Ancak bu gelişim, farklılaştırılmış öğretim uygulamalarıyla ilişkilendirilemez; daha çok öğretim sürecine doğal uyum, tekrarlar ve sınıf içi etkileşimlerden kaynaklanmış olabilir. Bu sonuç, geleneksel öğretim yöntemlerinin sınırlı da olsa belirli düzeyde gelişim sağladığını ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, literatürdeki çalışmalar da kontrol gruplarında gözlenen ilerlemenin yüzeysel ve kalıcılığı düşük olduğunu, buna karşın farklılaştırılmış öğretimin daha derin ve kalıcı öğrenme sağladığını vurgulamaktadır (Demir ve Gürol, 2015). Sonuç olarak, anlamlı bir fark gözlense de bu gelişim sınırlı kalmış; kalıcı ve etkili bir öğrenme için farklılaştırılmış öğretim yaklaşımının daha güçlü bir yöntem olduğu görülmüştür.

Araştırmanın dördüncü alt problemine ilişkin bulgular, deney grubu öğrencilerinin son test puanlarının kontrol grubuna göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Bu durum, farklılaştırılmış öğretim yaklaşımının öğrencilerin akademik başarılarını artırmada etkili olduğunu göstermektedir. Deney grubunda gözlenen bu artış, öğretimin öğrencilerin ilgi, hazırbulunuşluk ve öğrenme stillerine uygun biçimde tasarlanmasının öğrenme sürecine aktif katılım sağladığını ve başarı üzerinde güçlü bir etki yarattığını işaret etmektedir. Ulusal araştırmalar da benzer şekilde, farklılaştırılmış öğretimin farklı derslerde öğrenci başarısını anlamlı biçimde artırdığını göstermektedir (Demir, 2013; Özer, 2016; Tüfekçi, 2018; Uğurel, 2018; Yaprakgül, 2019). Uluslararası literatür de bu bulguları desteklemekte; Tomlinson (2014) ve Subban (2006) gibi araştırmacılar, öğretimin bireysel farklılıkları dikkate alarak esnekleştirilmesinin öğrenmeyi derinleştirdiğini ve başarıyı güçlendirdiğini vurgulamaktadır. Bununla birlikte, Johnson (2010) gibi bazı araştırmalar, deney ve kontrol grupları arasında anlamlı bir fark bulunmadığını belirtmiş; bu farklılığın öğretmen yeterliliği, öğrencilerin derse katılımı, uygulama süresi ve öğrenme ortamı gibi değişkenlerden etkilenebileceğini ifade etmiştir. Sonuç olarak, bu araştırmanın bulguları, farklılaştırılmış öğretimin özellikle biyoloji gibi soyut kavramların yoğun olduğu derslerde etkili bir yaklaşım olduğunu ve öğrenci merkezli, esnek yapısıyla öğrenme ortamlarını zenginleştirdiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli gibi güncel eğitim politikalarında bu yaklaşımın desteklenmesi, yöntemin yaygınlaştırılması açısından önemli bir fırsat sunmaktadır.

Araştırmanın beşinci alt problemine ilişkin bulgular, farklılaştırılmış öğretim etkinliklerinin öğrenciler üzerinde bilişsel, duyuşsal ve psikomotor açıdan çok yönlü katkılar sağladığını ortaya koymuştur. Öğrenciler bilişsel olarak sınıflandırma kavramını daha iyi anlamış, canlı gruplarını ayırt etme, bilgileri ilişkilendirme ve önceki öğrenmelerini pekiştirme becerileri kazanmıştır. Duyuşsal açıdan ise derse olan ilginin ve motivasyonun arttığı, grup çalışmalarıyla birlikte iş birliği ve sorumluluk bilincinin geliştiği belirlenmiştir. Psikomotor düzeyde ise gözlem yapma, model tasarlama, materyal hazırlama ve görsel ürün oluşturma becerilerinde gelişim sağlanmıştır. Elde edilen bu sonuçlar, alanyazındaki benzer araştırmalarla da uyumludur. Akdemir (2019), farklılaştırılmış öğretim uygulamalarının öğrencilerin öğrenme süreçlerini hem daha eğlenceli hem de daha anlamlı hâle getirdiğini ortaya koymuştur. Şaldırdak'ın (2012) çalışmasında ise bu yaklaşımın öğrencilerin kaygı düzeylerini azalttığı ve akademik performanslarını yükselttiği ifade edilmiştir. Moon, Brighton ve Tomlinson (2020), bireyselleştirilmiş öğrenme ortamlarının öğrencilerin öğrenmeye yönelik motivasyonlarını artırdığını ve olumlu tutum geliştirmelerine katkı sağladığını belirtirken; Levy (2008) farklılaştırılmış öğretimin öğrenci merkezli yapısıyla kalıcı ve derin öğrenmeleri desteklediğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, araştırmadan elde edilen bulgular, farklılaştırılmış öğretimin yalnızca bilişsel gelişimi destekleyen bir yaklaşım olmadığını, aynı zamanda öğrencilerin sosyal, duyuşsal ve psikomotor gelişimlerine de katkı sunan bütüncül bir model olduğunu göstermektedir.

Araştırmanın altıncı alt problemi kapsamında yapılan görüşmeler, farklılaştırılmış öğretim etkinliklerinin öğrenciler üzerinde bilişsel, duyuşsal, sosyal ve iletişimsel açıdan çok yönlü etkiler yarattığını göstermektedir. Öğrenciler, farklılaştırılmış etkinliklerin öğrenme sürecini daha anlamlı, eğlenceli ve kalıcı hâle getirdiğini; bireysel ihtiyaçlarına uygun içerik ve etkinlikler sayesinde konuları daha kolay kavradıklarını ifade etmiştir. Bu bulgu, Tomlinson (2017) ve Moon vd. (2020)'un çalışmalarında da vurgulandığı gibi, farklılaştırılmış öğretimin bireysel farklılıkları gözeterek öğrenme motivasyonunu artırdığı yönündeki literatürle örtüşmektedir. Görüşmelerde ayrıca, grup çalışmaları ve etkileşimli etkinliklerin öğrenciler arasında akran iş birliği ve sosyal bağları güçlendirdiği, öğrenme sürecinde karşılıklı destek ve aktif katılımı teşvik ettiği görülmüştür. Bu sonuç, Vygotsky'nin sosyal etkileşim kuramı ve Friend ve Bursuck'un (2002) öğrenci merkezli uygulamaların sosyal beceri gelişimine katkıda bulunduğunu ortaya koyan bulgularıyla da uyumludur. Öğretmenle kurulan olumlu iletişim ise öğrencilerin özgüvenlerini artırmış, öğrenme ortamında daha rahat ifade edebildikleri bir atmosfer yaratmıştır. Bunun yanında, öğrencilerin kendilerini ifade etme becerilerinde de gözle görülür bir gelişim kaydedildiği belirlenmiştir. Günlükler, sözlü paylaşımlar ve çeşitli yaratıcı ürünler aracılığıyla öğrenciler duygu, düşünce ve bilgilerini çok yönlü şekilde aktarabilmiş; bu durum, öz farkındalık ve 21. yüzyıl becerilerinin gelişimini desteklemiştir (Hall, Strangman & Meyer, 2003). Subban (2006) ve Ramaila (2024) gibi araştırmacılar da farklılaştırılmış öğretimin, bireyselleştirilmiş öğrenme ortamları oluşturarak hem akademik başarıyı hem de sosyal-duygusal gelişimi desteklediğini ortaya koymuştur. Genel olarak, farklılaştırılmış öğretimin öğrencilerin bireysel farklılıklarına duyarlı, iş birliğini ve aktif katılımı teşvik eden yapısıyla bütüncül bir öğrenme ortamı sunduğu ve çağdaş eğitim yaklaşımlarıyla uyumlu bir model olarak öne çıktığı söylenebilir. Bu yaklaşımın, Millî Eğitim Bakanlığı'nın Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nde vurgulanan öğrenci merkezli ve esnek öğretim anlayışıyla da paralellik taşıdığı görülmektedir (MEB, 2023).

Genel olarak, araştırmadan elde edilen bulgular, farklılaştırılmış öğretim yaklaşımının biyoloji derslerinde öğrencilerin öğrenme süreçlerine çok yönlü katkılar sağladığını ortaya koymuştur. Bu yaklaşım, öğrencilerin bireysel farklılıklarını dikkate alarak öğrenme ortamlarını zenginleştirmiş, bilişsel başarıyı artırmanın yanı sıra duyuşsal ve psikomotor gelişim alanlarında da anlamlı ilerlemeler sağlamıştır. Öğrencilerin derse yönelik ilgilerinin, motivasyonlarının ve iş birliği düzeylerinin yükseldiği; öğrenme sürecine daha aktif katılım gösterdikleri belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlar, farklılaştırılmış öğretimin yalnızca başarıyı artıran bir yöntem değil, aynı zamanda öğrencilerin öz güven, iletişim, yaratıcılık ve sorumluluk becerilerini geliştiren bütüncül bir öğretim modeli olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle araştırma, biyoloji öğretiminde farklılaştırılmış öğrenme ortamlarının çağdaş eğitim anlayışıyla uyumlu, esnek ve sürdürülebilir bir yaklaşım sunduğunu ortaya koymaktadır.

5. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI VE ÖNERİLER

Bu araştırma, farklılaştırılmış öğretim yaklaşımının lise düzeyinde biyoloji derslerinde öğrencilerin akademik başarıları ve öğrenme süreçlerine etkisini incelemiştir. Ancak araştırmanın bulguları, yalnızca belirli bir okul ve sınıf düzeyinde yürütülen uygulamalara dayandığından genellenebilirliği sınırlıdır. Ayrıca, çalışma süresi 10 hafta ile sınırlı tutulmuş ve araştırmacı aynı zamanda uygulayıcı olarak görev yapmıştır; bu durum gözlemci etkisini kısmen artırmış olabilir. Nicel veriler yalnızca başarı testiyle, nitel veriler ise öğrenci günlükleri ve görüşmelerle sınırlı olduğundan, farklı veri toplama araçlarının kullanıldığı daha uzun süreli araştırmalar bulguların geçerliğini güçlendirebilir.

Gelecekte yapılacak çalışmalarda, farklılaştırılmış öğretimin farklı ders ve sınıf düzeylerinde, farklı sosyoekonomik gruplardaki okullarda ve daha geniş örneklemlerle uygulanması önerilmektedir. Ayrıca, öğretmen görüşlerini, öğrenci tutumlarını ve kalıcı öğrenme düzeylerini inceleyen karma desenli uzun dönemli araştırmalar yürütülmesi; farklılaştırılmış öğretimin motivasyon, yaratıcılık ve üst düzey düşünme becerileri üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi, alana önemli katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Akdemir, Z. (2019). Sosyal bilgiler dersinde farklılaştırılmış öğretim yönteminin öğretmen ve öğrencilere etkisi: Bir eylem araştırması. Yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Aksoy, Z. (2012). Uluslararası göç ve kültürlerarası iletişim. Journal of International Social Research, 5(20), 292–303.

Asriadi, M. A., Hadi, S., Istiyono, E., & Retnawati, H. (2023). Does differentiated instruction affect learning outcome? Systematic review and meta-analysis. Journal of Pedagogical Research, 7(5), 18–33. https://doi.org/10.33902/JPR.202322021

Campbell, N. A., Reece, J. B., Urry, L. A., Cain, M. L., Wasserman, S. A., Minorsky, P. V., & Jackson, R. B. (2008). Biology (8th ed.). Pearson Benjamin Cummings.

Cohen, J. (1988). Statistical power analysis for the behavioral sciences (2nd ed.). Lawrence Erlbaum Associates.

Creswell, J. W., & Plano Clark, V. L. (2017). Designing and conducting mixed methods research (3rd ed.). SAGE Publications.

Çepni, S. (2009). Fen ve teknoloji öğretimi: Kuram ve uygulama. Pegem Akademi.

Çimer, A. (2012). What makes biology learning difficult and effective: Students' views. Educational Research and Reviews, 7(3), 61–71. https://doi.org/10.5897/ERR11.205

Demir, S. (2013). Farklılaştırılmış öğretim yöntemlerinin öğrencilerin akademik başarı, öğrenme yaklaşımları ve kalıcılık puanları üzerindeki etkisi. Doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Demir, S., & Gürol, M. (2015). Farklılaştırılmış öğretim yöntemlerinin derin ve yüzeysel öğrenen öğrencilerin kalıcılık puanları üzerindeki etkisi. Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi, 5(2), 187–206. https://doi.org/10.14527/pegegog.2015.010

Durmuş, T. (2017). Hayat bilgisi dersinde kullanılan farklılaştırılmış öğretim modelinin, öğrencilerin başarı düzeyleri ve tutumlarına etkisi. Doktora tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Friend, M., & Bursuck, W. D. (2002). Including students with special needs: A practical guide for classroom teachers. Allyn & Bacon.

Hall, T. E., Strangman, N., & Meyer, A. (2003). Differentiated instruction and implications for UDL implementation. National Center on Accessing the General Curriculum.

Heacox, D. (2009). Making differentiation a habit: How to ensure success in academically diverse classrooms. Free Spirit Publishing.

Johnson, E. (2010). Improving students' academic achievement through differentiated instruction (Unpublished doctoral dissertation). Walden University.

Johnson, R. B., Onwuegbuzie, A. J., & Turner, L. A. (2007). Toward a definition of mixed methods research. Journal of Mixed Methods Research, 1(2), 112–133. https://doi.org/10.1177/1558689806298224

Levy, H. M. (2008). Meeting the needs of all students through differentiated instruction: Helping every child reach and exceed standards. The Clearing House: A Journal of Educational Strategies, Issues and Ideas, 81(4), 161–164. https://doi.org/10.3200/TCHS.81.4.161-164

Merriam, S. B. (2013). Nitel araştırma: Desen ve uygulama için bir rehber (S. Turan, Çev.). Nobel Akademik Yayıncılık.

Millî Eğitim Bakanlığı. (2018). Ortaöğretim biyoloji dersi öğretim programı. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.

Millî Eğitim Bakanlığı. (2023). Türkiye yüzyılı maarif modeli. MEB Yayınları.

Moon, T. R., Brighton, C. M., & Tomlinson, C. A. (2020). Using differentiated classroom assessment to enhance student learning. Routledge.

Özer, S. (2016). Düşünme stillerine göre farklılaştırılmış öğretim etkinliklerinin öğrencilerin erişilerine, mesleki yabancı dil dersine yönelik tutumlarına ve öğrenilenlerin kalıcılığına etkisi. Doktora tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Patton, M. Q. (2002). Qualitative research & evaluation methods (3rd ed.). Sage.

Ramaila, S. (2024). Unveiling the potential: A systematic review on harnessing the affordances of differentiated instruction. Journal for Teaching and Learning, 19(2). https://doi.org/10.22329/jtl.v19i2.8561

Saldırdak, B. (2012). Farklılaştırılmış öğretim uygulamalarının matematik başarısına etkisi. Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Santangelo, T., & Tomlinson, C. A. (2009). The application of differentiated instruction in postsecondary environments: Benefits, challenges, and future directions. International Journal of Teaching and Learning in Higher Education, 20(3), 307–323.

Smale-Jacobse, A. E., Meijer, A., Helms-Lorenz, M., & Maulana, R. (2019). Differentiated instruction in secondary education: A systematic review of research evidence. Frontiers in Psychology, 10, 2366. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.02366

Subban, P. (2006). Differentiated instruction: A research basis. International Education Journal, 7(7), 935–947.

Tekkaya, C., Özkan, Ö., & Sungur, S. (2001). Biology concepts perceived as difficult by Turkish high school students. Hacettepe University Journal of Education, 21, 145–150.

Tomlinson, C. A. (2001). How to differentiate instruction in mixed-ability classrooms (2nd ed.). ASCD.

Tomlinson, C. A. (2014). The differentiated classroom: Responding to the needs of all learners (2nd ed.). ASCD.

Tomlinson, C. A. (2017). How to differentiate instruction in academically diverse classrooms (3rd ed.). ASCD.

Tomlinson, C. A., & Moon, T. R. (2013). Assessment and student success in a differentiated classroom. ASCD.

Turgut, M. F., & Baykul, Y. (2019). Eğitimde ölçme ve değerlendirme (8. baskı). Pegem Akademi.

Tüfekçi, Z. (2018). Fen bilimleri eğitiminde farklılaştırılmış öğretim tasarımının öğrenme ürünlerine etkisi: Vücudumuzu tanıyalım ünitesi. Yüksek lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Uğurel, E. (2018). Elektrik konusunun öğretiminde farklılaştırılmış öğretimin öğrenme süreçlerine etkisi. Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Üçarkuş, E. (2020). Sosyal bilgiler dersinde farklılaştırılmış öğretimin öğrencilerin akademik başarı ile beceri erişilerine etkisinin ve görüşlerinin incelenmesi. Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Yaprakgül, B. (2019). Fizik dersinde uygulanan farklılaştırılmış öğretim yönteminin öğrencilerin akademik başarılarına ve sınıf yönetimine etkisi. Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Araştırma Makalesi / Research Article

Biyoloji Dersinde Farklılaştırılmış Öğretimin Öğrencilerin Canlılar Dünyası Konusundaki Akademik Başarılarına Etkisi

The Effect of Differentiated Instruction in Biology on Students' Academic Achievement in the Diversity of Life Topic

Gamze KARAKUŞ & Osman ÇİMEN

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.327

Geliş/Received:06/09/2025	Kabul/Accepted: 21/01/2026

Extended Abstract

Introduction

This study aims to investigate the effects of differentiated instruction (DI) practices on the academic achievement and the cognitive, affective, and psychomotor skills of ninth-grade students in biology education. Differentiated instruction, conceptualized primarily by Tomlinson (2001, 2017), emphasizes adapting content, process, and product based on students' readiness levels, interests, and learning profiles. By promoting flexibility and inclusivity in instructional design, DI creates learning environments where diverse learners can achieve optimal growth. Its relevance is particularly notable in complex and concept-heavy subjects such as biology, where abstract concepts and dense terminologies can pose significant barriers to student comprehension (Çimer, 2012; Campbell et al., 2008).

Biology, as a discipline, is unique in its integration of abstract theories with observable real-world phenomena. However, units such as the "Diversity of Living Organisms" often challenge students due to their hierarchical structures, intricate classification systems, and extensive terminology (Çepni, 2009; Tekkaya, Özkan, & Sungur, 2001). Traditional instructional methods frequently rely on rote memorization, limiting students' ability to engage critically with concepts and to develop a deeper, more meaningful understanding of biological systems. Previous research has also documented students' misconceptions and learning difficulties in this area (Erdoğan & Campbell, 2008), highlighting the necessity for instructional models that actively engage students and cater to their varying needs.

Differentiated instruction offers a robust framework for addressing these challenges. By scaffolding instruction to students' readiness levels, incorporating interest-driven activities, and encouraging varied modes of expression, DI fosters an inclusive and engaging learning environment (Hall, Strangman, & Meyer, 2003; Levy, 2008). Studies across different disciplines have consistently demonstrated DI's effectiveness in improving academic performance and increasing students' motivation and self-efficacy (Subban, 2006; Santangelo & Tomlinson, 2009). Despite this growing body of evidence, there is still a limited number of experimental studies in Turkey, particularly those employing mixed-methods designs to examine both the quantitative and qualitative dimensions of DI in the context of biology education. This research addresses this gap by focusing on the "Diversity of Living Organisms" unit within the ninth-grade biology curriculum.

Methods

This research employed a mixed-method explanatory sequential design, integrating quantitative and qualitative approaches to provide a comprehensive understanding of the impact of DI. In the quantitative phase, a quasi-experimental pre-test/post-test control group design was used. The experimental group consisted of 35 ninth-grade students, while the control group included 34 students, selected from a public high school in the Düziçi district of Osmaniye during the 2023–2024 academic year. The Academic

Achievement Test, developed by the researcher, was carefully constructed to align with the learning outcomes of the "Diversity of Living Organisms" unit, ensuring both content validity and reliability.

In the qualitative phase, data were collected through student diaries and semi-structured interviews to explore students' experiences and perceptions in greater depth. The combination of quantitative and qualitative data allowed for the triangulation of findings, providing a richer and more nuanced understanding of the effects of DI. Statistical analyses for the quantitative data included the paired-sample t-test, independent-sample t-test, and Wilcoxon signed-rank test, depending on data normality assumptions. For the qualitative data, a content analysis approach was used to identify recurring themes and patterns reflecting cognitive, affective, and psychomotor dimensions of learning.

Results and Discussion

The quantitative results revealed a statistically significant improvement in the academic achievement of the experimental group compared to the control group. Notably, the most substantial gains were observed among students in the medium and high readiness groups, suggesting that differentiated tasks and scaffolding strategies effectively supported deeper learning. In contrast, the control group exhibited limited improvement, consistent with literature emphasizing the superficial and less sustainable outcomes of traditional instruction (Kul, 2020).

Qualitative findings provided complementary insights, indicating that differentiated instruction fostered greater engagement, motivation, and opportunities for collaboration. Students reported feeling more connected to the learning process, highlighting the value of interactive group activities, hands-on tasks, and opportunities for self-expression through various modalities. These findings align with prior research (Smale-Jacobse et al., 2019; Moon, Brighton, & Tomlinson, 2020), which underscores DI's capacity to enhance not only academic achievement but also learners' socio-emotional and psychomotor development.

The integration of differentiated strategies, such as tiered assignments, flexible grouping, and scaffolded tasks, was particularly effective in supporting conceptual understanding and knowledge retention. In biology education, these strategies allowed students to move beyond rote memorization to engage critically with the relationships and hierarchies inherent in the "Diversity of Living Organisms" unit. This holistic impact demonstrates that DI is not merely a pedagogical technique but a comprehensive, student-centered framework for improving educational outcomes.

In conclusion, this study contributes to the growing evidence base supporting the use of differentiated instruction in science education. By addressing individual differences and fostering an inclusive, active learning environment, DI enhances students' cognitive, affective, and psychomotor development. The findings highlight the importance of integrating differentiated practices into instructional planning and suggest that policymakers and educators should prioritize professional development and resources to support the effective implementation of DI in classrooms.

Anadolu **Kültürel Araştırmalar Dergisi**
Open Access

Araştırma Makalesi / Research Article

Bibliometric Analysis of Dynamic Pricing[1]

Dinamik Fiyatlandırmanın Bibliyometrik Analizi

Kamran IBIYEV[2] **&** **Sevinj OMARLI**[3]

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.208

Geliş/Received:26/08/2024	**Kabul/Accepted: 21/01/2026**

Abstract

Dynamic pricing has become one of the most influential pricing strategies for enhancing firms' marketing performance and revenue optimization. It is widely adopted across industries such as airlines, hospitality, e-commerce, and energy markets, enabled by digital technologies that allow firms to adjust prices in real time based on demand, inventory levels, and competitive conditions. This study conducts a comprehensive bibliometric analysis of global research on dynamic pricing in order to identify the intellectual structure, research trends, and key contributors within the field. Using the search term "dynamic pricing", publications indexed up to 2023 were retrieved from Web of Science, ScienceDirect, and Google Scholar. After applying systematic screening criteria- removal of duplicates, non-English documents, books, book chapters, editorials, letters, and non-research material- a final sample of 985 peer-reviewed research articles was analyzed. Bibliometric techniques, including citation analysis, co-citation analysis, and keyword co-occurrence analysis, were applied using the bibliometrix package in RStudio and VOSviewer. The findings reveal major publication trends, influential authors, leading countries, prominent journals, and dominant research themes in dynamic pricing research. The study contributes by offering a structured overview of the evolution of dynamic pricing literature and provides practical implications for practitioners as well as directions for future academic research.

Keywords: *Dynamic pricing, bibliometric analysis, demand response*

Öz

Dinamik fiyatlandırma, firmaların pazarlama performansını artırmak ve gelir optimizasyonu sağlamak amacıyla kullanılan en etkili fiyatlandırma stratejilerinden biri hâline gelmiştir. Talep, stok seviyeleri ve rekabet koşullarına bağlı olarak fiyatların gerçek zamanlı biçimde ayarlanmasına olanak tanıyan dijital teknolojiler sayesinde; havayolu taşımacılığı, konaklama, e-ticaret ve enerji piyasaları gibi sektörlerde yaygın olarak benimsenmektedir. Bu çalışma, dinamik fiyatlandırma alanındaki küresel araştırmaları incelemek amacıyla alanın entelektüel yapısını, araştırma eğilimlerini ve temel katkı sağlayan aktörleri belirlemek üzere kapsamlı bir bibliyometrik analiz gerçekleştirmektedir. "Dynamic pricing" arama terimi kullanılarak 2023 yılına kadar Web of Science, ScienceDirect ve Google Scholar veri tabanlarında indekslenen yayınlar derlenmiştir. Sistematik tarama kriterlerinin — yinelenen çalışmaların, İngilizce olmayan dokümanların, kitapların, kitap bölümlerinin, editöryal yazıların, mektupların ve araştırma niteliği taşımayan materyallerin çıkarılması — uygulanmasının ardından, nihai olarak 985 adet hakemli araştırma makalesi analiz edilmiştir.Atıf analizi, eş-atıf (co-citation) analizi ve

[1] A part of this research was presented as an oral presentation at the 26th Turkish Cooperative Congress held in Madrid/Spain, between 23 and 26 September 2024.

[2] Ph.D. Researcher, Faculty of Information Technology and Bionics, Pázmány Péter Catholic University. E-mail:Ibiyev.kamran@itk.ppke.hu

[3] Dr., Doctoral School of Business and Management, Corvinus University of Budapest https://orcid.org/0000-0001-5741-3613, E-mail:omarlisevinc@gmail.com

Önerilen Atıf/Suggestion Citation

Ibiyev, K. & Omarli, S., (2026). Bibliometric Analysis of Dynamic Pricing, *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi, 10(1), 242-255.*

anahtar kelime eş-oluşum (co-occurrence) analizi dâhil olmak üzere çeşitli bibliyometrik teknikler, RStudio ortamında bibliometrix paketi ve VOSviewer yazılımı kullanılarak uygulanmıştır. Bulgular; yayın eğilimlerini, etkili yazarları, önde gelen ülkeleri, seçkin dergileri ve dinamik fiyatlandırma araştırmalarındaki baskın temaları ortaya koymaktadır. Çalışma, dinamik fiyatlandırma literatürünün gelişimine ilişkin yapılandırılmış bir genel çerçeve sunarak uygulayıcılar için pratik çıkarımlar sağlamakta ve gelecekteki akademik araştırmalar için yönlendirici öneriler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Dinamik fiyatlandırma; bibliyometrik analiz; talep tepkisi*

1. INTRODUCTION

Dynamic pricing is widely recognized as one of the most effective pricing strategies for increasing firms' marketing-related profitability. A substantial body of literature has examined dynamic pricing from multiple perspectives, including revenue management, consumer behavior, inventory control, and algorithmic pricing (Goli & Haghighinasab, 2022). The growing adoption of dynamic pricing across industries such as airlines, hotels, e-commerce platforms, and energy markets reflects its strategic importance in highly competitive and data-intensive environments.

Advancements in digital technologies and real-time data analytics enable firms to continuously adjust prices based on factors such as remaining inventory, time sensitivity, competitor pricing, and observed demand patterns (Chenavaz et al., 2011). For example, airline companies often adjust ticket prices dynamically depending on seat availability and departure time. When a flight date approaches and excess capacity remains, airlines may offer discounted fares to stimulate demand and reduce unsold inventory.

Dynamic pricing can be defined as a pricing strategy that involves frequent temporal price adjustments in response to changing market conditions, with the objective of aligning supply and demand in real time. According to Dasci and Huang (2017), dynamic pricing constitutes a core tool of revenue management systems. Kramer, Friesen, and Shelton (2017) further argue that dynamic pricing is an integral component of many revenue management (RM) frameworks.

Revenue management is commonly defined as allocating the right capacity to the right customer, at the right price, at the right time, and through the right distribution channel in order to maximize revenue or yield (Kimes, 2010; Hayes & Miller, 2011; Anderson & Xie, 2010). From this perspective, dynamic pricing represents one of the most influential mechanisms through which revenue management objectives are achieved.

Previous research has categorized revenue management studies into three main streams: descriptive studies examining RM applications across industries, pricing control research, and inventory control research (Kimes, 2003). Within this framework, dynamic pricing emerges as a dominant research theme due to its direct impact on revenue optimization and customer behavior. Furthermore, research by Levin et al. (2009) highlights the complexities of dynamic pricing in competitive environments, particularly for online retailers.

Despite the growing volume of research on dynamic pricing, a systematic overview of its intellectual structure and evolution remains limited. Therefore, the purpose of this study is to conduct a bibliometric analysis of the dynamic pricing literature in order to: (1) identify the primary journals publishing dynamic pricing research; (2) determine the most influential authors in the field; (3) examine country-level research contributions; and (4) analyze the evolution and clustering of frequently used keywords.

2. METHODOLOGY

2.1 Research Design

This study employs a bibliometric analysis, a quantitative and systematic approach for examining large bodies of scientific literature. Bibliometric methods are widely used to identify research trends, collaboration patterns, and the intellectual structure of academic fields (Liu et al., 2019; Donthu et al., 2021). Following the guidelines proposed by Donthu et al. (2021), this study integrates descriptive analysis, citation analysis, co-citation analysis, and keyword co-occurrence analysis.

2.2 Data Sources and Search Strategy

Data were collected from three major academic databases: Web of Science, ScienceDirect, and Google Scholar. The inclusion of Google Scholar alongside traditional databases ensures a comprehensive coverage of the discipline, as supported by comparative studies on database coverage (Harzing & Alakangas, 2016). The search query "dynamic pricing" was applied to titles, abstracts, and keywords. The time span covered publications from 1976 to 2023.

The initial search yielded a total of 6,367 documents, distributed as follows:

Web of Science: 2,516 documents

ScienceDirect: 671 documents

Google Scholar: 3,180 documents

2.3 Screening and Selection Process

A multi-stage screening process was applied to ensure methodological rigor and relevance:

Initial Filtering: Duplicate records were removed across databases. Non-English documents, books, book chapters, book reviews, editorials, letters, and documents without academic relevance were excluded. After this step, 5,382 documents remained.

Title and Abstract Screening: Titles and abstracts were reviewed to assess relevance to dynamic pricing as a research topic. Studies that merely mentioned dynamic pricing without analytical or empirical focus were excluded.

Full-Text Eligibility Assessment: Only peer-reviewed research articles and review papers with explicit analytical, empirical, or theoretical contributions to dynamic pricing were retained.

After completing all screening stages, the final dataset consisted of 985 research articles, including:

757 articles from Web of Science

89 articles from ScienceDirect

139 articles from Google Scholar

This systematic selection process ensures transparency and replicability, in line with established bibliometric research practices (Donthu et al., 2021).

2.4 Analytical Tools

Bibliometric analysis was conducted using RStudio and the bibliometrix package (Aria & Cuccurullo, 2017). Network visualizations, including keyword co-occurrence and collaboration networks, were generated using VOSviewer.

2.5 Limitations of the Study

Despite its comprehensive scope, this study has several limitations. First, the reliance on the search term "dynamic pricing" may exclude relevant studies using alternative terminology. Second, only English-language publications were included, potentially omitting valuable research in other languages. Third, bibliometric methods emphasize publication and citation patterns rather than in-depth content analysis. These limitations should be considered when interpreting the results.

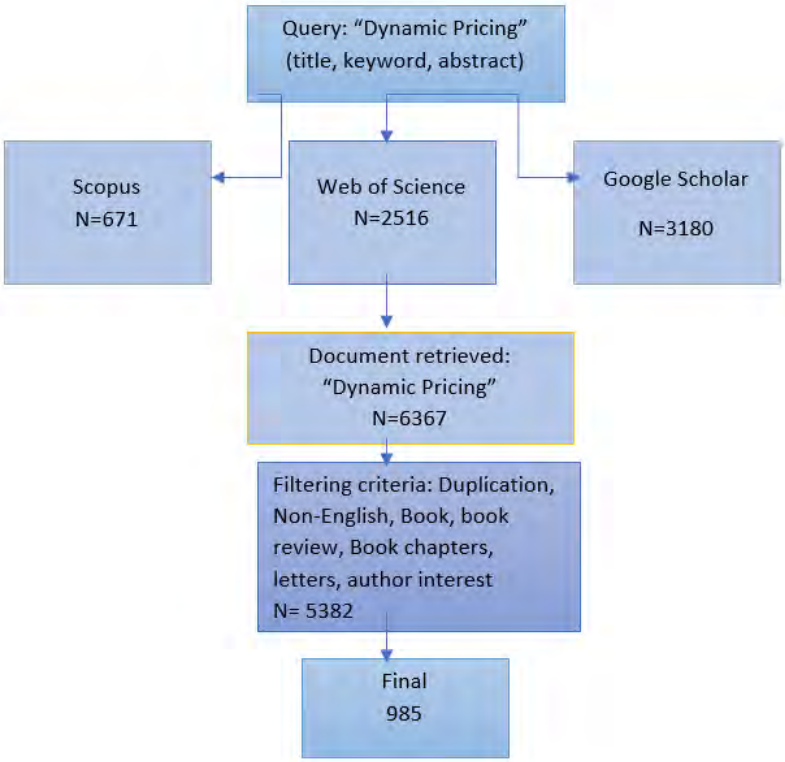

Figure 1. Article Selection Process

Ethics Committee Approval

Throughout this research, including the preparation of the conceptual framework, data collection, analysis, and interpretation, all ethical rules have been strictly adhered to. The ANKAD Editorial Board bears no responsibility for any ethical violations that may arise. All responsibility lies with the author. I hereby declare that this work has not been submitted for evaluation to any academic publication medium other than ANKAD. This study complies with all rules specified in the "Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Guidelines." None of the actions listed under the heading "Actions Contrary to Scientific Research and Publication Ethics" in the second section of the guidelines has been carried out. Since the research involved document analysis using articles found in publicly available databases, it does not require approval from an ethics committee.

3. RESULTS

Through the use of descriptive analysis data, researchers can derive quantitative knowledge and develop mathematical and computational patterns. This analysis helps to define the scope of the investigation. Table 1 in our article collection provides a breakdown of the number of articles and their respective categories, the number of authors involved, the average number of citations, and other descriptive information.

Table 1. Description of Data by RStudio

Timespan	**1976: 2023**
Sources (Journals, Books, etc)	301
Documents	757
Annual Growth Rate %	7.18
Document Average Age	5.32
Average citations per doc	20.43
Average citations per year per doc	2.904
References	25891
Article	688

Article; book chapter	3
Article; early access	22
Article; proceedings paper	18
Review	26
Authors	2085
Author Appearances	2512
Authors of single-authored docs	49
Single-authored docs	55
Documents per Author	0.363
Co-Authors per Doc	3.32
International co-authorships %	38.04

Figure 2 depicts the growth in publication between 1976 and 2022. The annual growth rate is 7.18 percent, and the number of publications appears to be on the rise. Between 2017 and 2022, the number of publications increased significantly from 54 papers to 108 papers.

With the expansion of e-commerce, businesses are increasingly turning to dynamic pricing to maximize revenue and maintain a competitive edge. As a growing number of businesses adopt dynamic pricing strategies, researchers are attempting to comprehend their implications for consumers and markets. With the development of new data analytics tools and machine learning algorithms, businesses are now able to collect and analyze vast quantities of information regarding consumer behavior and market trends. This has allowed for more sophisticated pricing strategies, such as personalized pricing and real-time pricing, which have attracted the interest of academics. Researchers are increasingly interested in how consumers respond to various pricing strategies and how pricing influences consumer behavior. This has led to a greater emphasis on pricing psychology, which has implications for a variety of industries outside of e-commerce. With the proliferation of digital transactions and sensors and other data collection devices, businesses now have access to vast quantities of data on consumer behavior and market trends. This has provided researchers with new opportunities to examine pricing dynamics and consumer behavior in real time.

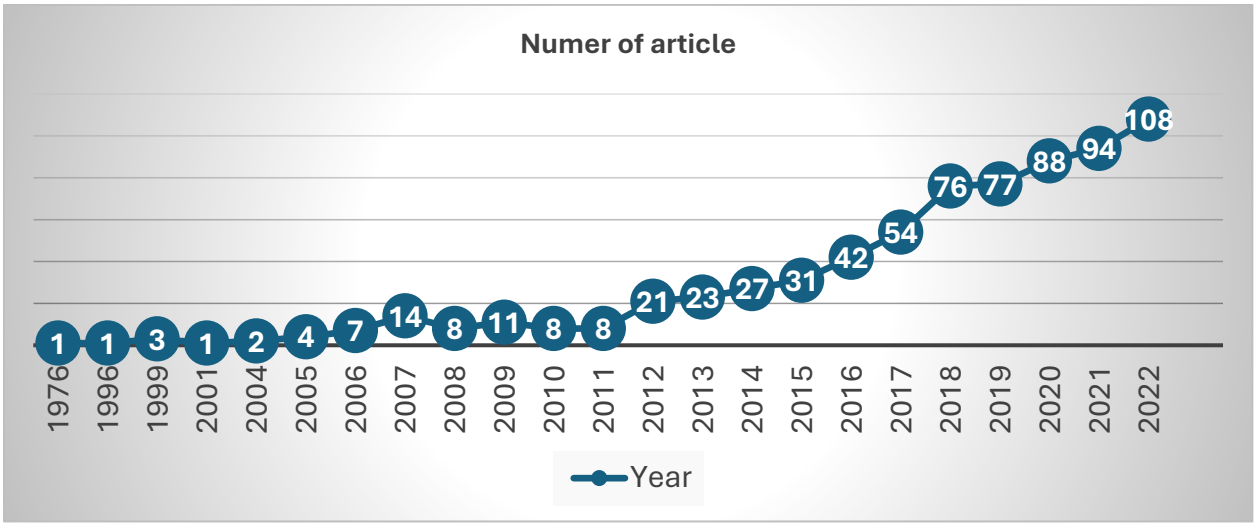

Figure 2. Annual scientific production. Source: own elaboration based on RStudio.

By analyzing the most influential publications in a research field using citations, one can gain an understanding of the intellectual dynamics of that field.

This analysis (Table 2 and Table 3) determines the significance of a publication based on the number of citations it receives. (Donthu et al., 2021) Most citated articles belongs Su (2007) and that paper was published in the " Management Science “ journal in 2007.

(Link: https://pubsonline.informs.org/doi/10.1287/mnsc.1060.0667 , 2007)

The article by Xuanming Su entitled "Intertemporal Pricing with Strategic Customer Behavior" examines the pricing strategies of firms when customers exhibit strategic behavior. The author creates a model in which customers decide when to buy a product based on the current price and their expectations for future prices. The company's goal is to maximize its total profits over a finite period of time. The model demonstrates that the company can increase profits by offering a price reduction in the current period to encourage customers to purchase the product sooner. However, this must be weighed against the possibility of cannibalizing future sales and reducing long-term profits. The optimal pricing strategy is determined by the customer's behavior, the firm's cost structure, and the time horizon.

Table 2. Top manuscripts per citations

No	**Paper**	**DOI**	**TC**	**TC per Year**	**NTC**
1	SU XUAN MING, 2007, MANAGE SCI	10.1287/mnsc.1060.0667	359	21.1	6.64
2	CACHON GP, 2009, MANAGE SCI	10.1287/mnsc.1080.0948	332	22.1	4.58
3	CACHON GP, 2017, M&SOM- MANUF SERV OP	10.1287/msom.2017.0618	286	40.9	7.81
4	EROL KANTARCI M, 2015, IEEE COMMUN SURV TUT	10.1109/COMST.2014.2341600	275	30.6	6.37
5	ALTHAHER S, 2015, IEEE T SMART GRID	10.1109/TSG.2014.2388357	272	30.2	6.30
6	XIE JH, 2001, MARKET SCI	10.1287/mksc.20.3.219.9765	265	11.5	1.00
7	PFROMMER J, 2014, IEEE T INTELL TRANSP	10.1109/TITS.2014.2303986	199	19.9	6.47
8	SCUTARI G, 2014, IEEE T SIGNAL PROCES	10.1109/TSP.2013.2293126	183	18.3	5.95
9	BESBES O, 2009, OPER RES	10.1287/opre.1080.0640	183	12.2	2.53
10	REHMANI MH, 2018, IEEE T IND INFORM	10.1109/TII.2018.2819169	158	26.3	6.62

Table 3. The most frequent cited first authors

Author	**Published year**	**Publication name**	**Journal**	**Link**	**Citation**
Guillermo Gallego, Garrett van Ryzin	1994	Optimal Dynamic Pricing of Inventories with Stochastic Demand over Finite Horizon	MANAGE SCI, V40	DOI10.1287/MNSC.40.8.999	86
Gabriel Bitran, René Caldentey	2003	An Overview of Pricing Models for Revenue Management	MANUFACTURING & SERVICE OPERATIONS MANAGEMENT, V5, P203	DOI 10.1287/MSOM.5.3.203.16031	46
Awi Federgruen,	1999	Combined Pricing and Inventory	OPER RES, , V20, P1	DOI 10.1287/OPRE.47.3.454	40

Aliza Heching		Control Under Uncertainty			
Wen Zhao, Yu-Sheng Zheng	2000	Optimal Dynamic Pricing for Perishable Assets with Nonhomogeneous Demand	MANAGE SCI, V46, P375	10.1287/MNSC.46.3.375.12063	36
Arnoud V. den Boer	2015	Dynamic pricing and learning: Historical origins, current research, and new directions	SURVEYS OPERATIONS R, V20, P1,	DOI 10.1016/J.SORMS.2015.03.001	35
Guillermo Gallego, Garrett van Ryzin	1997	A Multiproduct Dynamic Pricing Problem and Its Applications to Network Yield Management	OPER RES, V45, P24,	DOI 10.1287/OPRE.45.1.24	34
Amir-Hamed Mohsenian-Rad; Vincent W. S. Wong; Juri Jatskevich; Robert Schober; Alberto Leon-Garcia	2010	Autonomous Demand-Side Management Based on Game-Theoretic Energy Consumption Scheduling for the Future Smart Grid	IEEE T SMART GRID, V1, P320	DOI 10.1109/TSG.2010.2089069	34
Xuanming Su	2007	Intertemporal Pricing with Strategic Customer Behavior	MANAGE SCI, V53, P726,	DOI 10.1287/MNSC.1060.0667	34
Omar Besbes, Assaf Zeevi	2009	Dynamic Pricing Without Knowing the Demand Function: Risk Bounds and Near-Optimal Algorithms	OPER RES, V57, P1407	DOI 10.1287/OPRE.1080.0640	31
Victor F. Araman, René Caldentey	2009	Dynamic Pricing for Nonperishable Products with Demand Learning	OPER RES, V57, P1169	DOI 10.1287/OPRE.1090.0725	29

The purpose of the co-word analysis is to map the conceptual structure of a framework using co-occurrences of words (Aria and Cuccurullo 2017). Figure 3 depicts the result of the conceptual structure map. Methods of multiple-correspondence analysis were utilized.

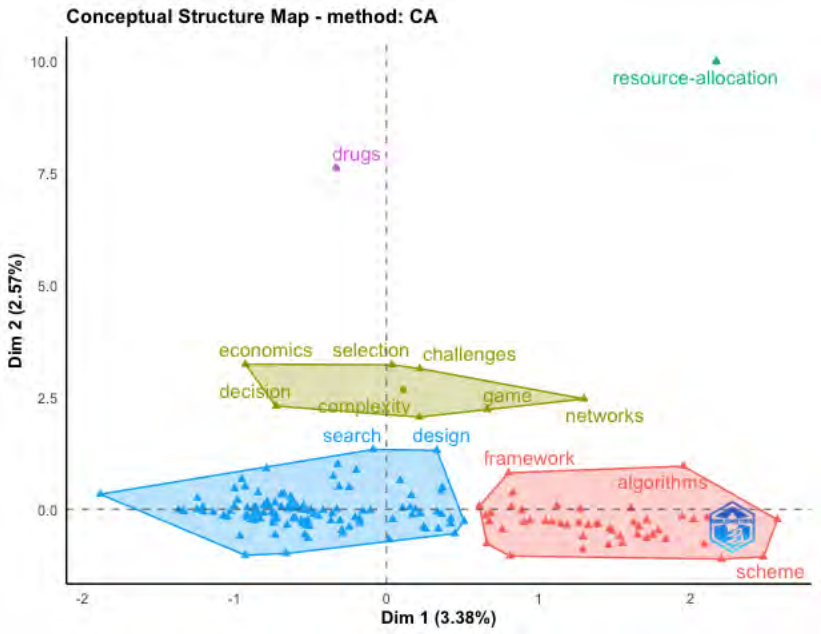

Figure 3. Conceptual structural map.

There are 337 articles of the keyword "dynamic pricing," while pricing and demand response appear 70 and 67 times, respectively. (Table 4) In the context of energy markets, dynamic pricing and demand response are two related concepts that are commonly adopted together. Dynamic pricing is a pricing strategy that permits the price of a good or service to fluctuate in response to changes in market conditions, such as supply and demand fluctuations. In the context of energy markets, dynamic pricing refers to the practice of adjusting the price of electricity in response to real-time fluctuations in the energy supply and demand. Based on the findings (Figure 4), dynamic pricing, pricing, demand response, and revenue management are among the most popular and emerging keywords in this research field, in addition to being the focus of the chosen field, indicating that the effects of dynamic pricing on employment are well-analyzed.

Table 4. Most Relevant Keywords

No	Author Keywords (DE)	Articles	Keywords-Plus (ID)	Articles
1	DYNAMIC PRICING	337	MODEL	111
2	PRICING	70	DEMAND	102
3	DEMAND RESPONSE	67	MANAGEMENT	83
4	REVENUE MANAGEMENT	61	STRATEGIES	59
5	SMART GRID	46	OPTIMIZATION	57
6	OPTIMIZATION	25	COMPETITION	53
7	DYNAMIC PROGRAMMING	22	REVENUE MANAGEMENT	52
8	DEMAND SIDE MANAGEMENT	19	POLICIES	42
9	GAME THEORY	17	IMPACT	39
10	MACHINE LEARNING	17	SYSTEM	39

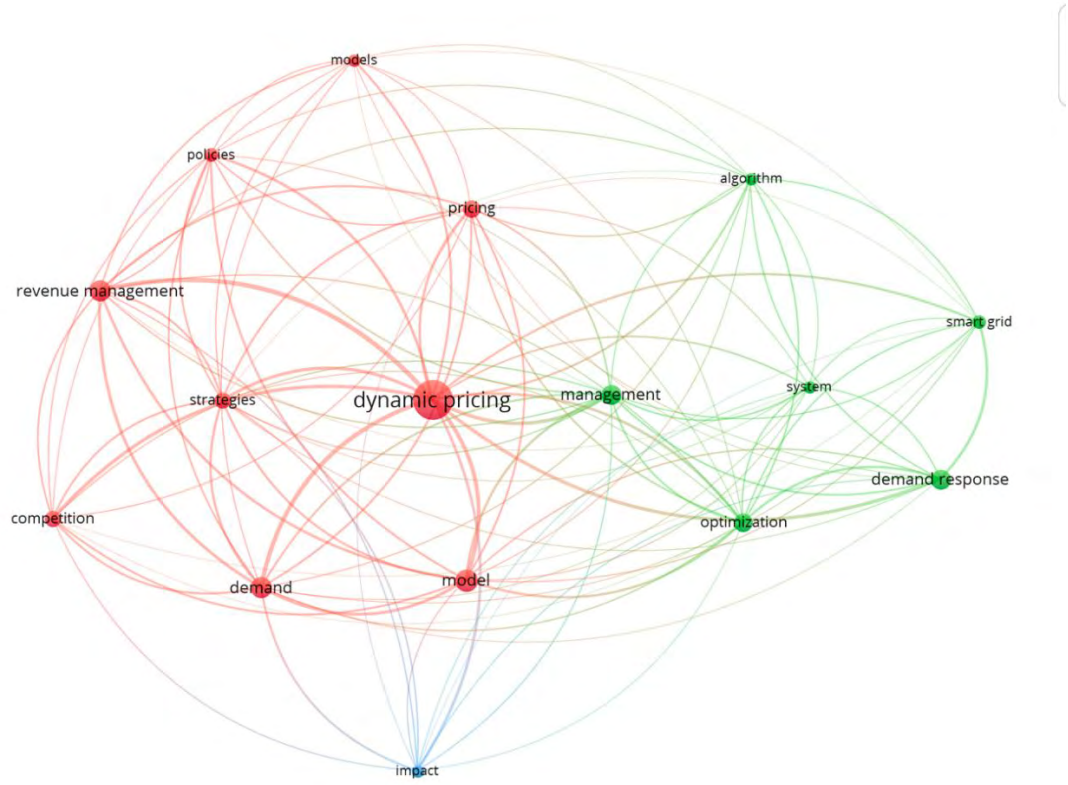

Figure 4. Word map of keywords. Source: RStudio results

(1018). Table 5 contains the overall citations for each country. The United States has the highest number of cited articles (5666), followed by China (1540), the United Kingdom (1389), and Netherland

Table 5. Total Citations per Country

No	Country	Total Citations	Average Article Citations
1	USA	5666	34.34
2	China	1540	9.87
3	United Kingdom	1389	28.94
4	Netherlands	1018	30.85
5	Italy	688	23.72
6	Germany	630	21.00
7	Canada	535	35.67
8	France	360	16.36
9	Pakistan	325	25.00
10	Switzerland	317	31.70

In addition, Figure 5 shows the list of the most productive countries . Table 6 depicts the nations with the highest rate of annual article publication. The United States is once again the most active nation (165), followed by China (156), the United Kingdom (48), and Netherland (33) published articles.

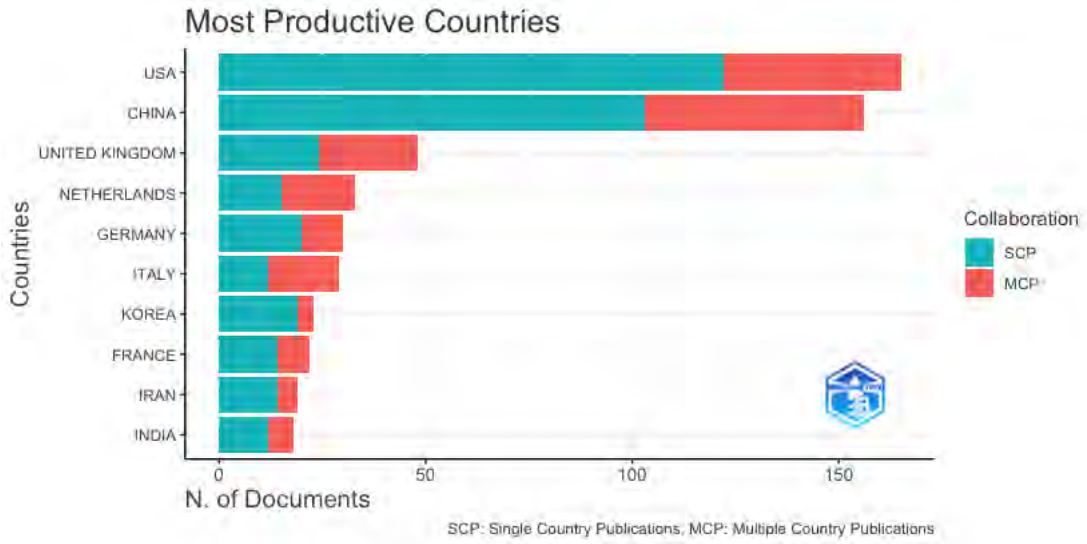

Figure 5. Most Productive Countries.

Table 6. Corresponding Author's Countries

No	Country	Articles	Freq	SCP	MCP	sMCP_Ratio
1	USA	165	0.2185	122	43	0.261
2	CHINA	156	0.2066	1	53	0.340
3	UNITED KINGDOM	48	0.0636	24	24	0.500
4	NETHERLANDS	33	0.0437	15	18	0.545
5	GERMANY	30	0.0397	20	10	0.333
6	ITALY	29	0.0384	12	17	0.586
7	KOREA	23	0.0305	19	4	0.174
8	FRANCE	22	0.0291	14	8	0.364
9	IRAN	19	0.0252	14	5	0.263
10	INDIA	18	0.0238	12	6	0.333

SCP: Single Country Publications MCP: Multiple Country Publications

The classification of journals is displayed in Tables 7 along with the number of articles and top-ranked journals. h index measures the impact of journals' productivity and citations. According to Table 4, the journal "Energies" has the highest number of published articles (30 articles) of all journals.

Table 7. The most relevant sources according to the publication number. Source: RStudio results

No	Journal	Number of Articles
1	ENERGIES	30
2	MANAGEMENT SCIENCE	24
3	IEEE ACCESS	23
4	OPERATIONS RESEARCH	23
5	SUSTAINABILITY	23
6	EUROPEAN JOURNAL OF OPERATIONAL RESEARCH	22
7	MATHEMATICAL PROBLEMS IN ENGINEERING	19
8	APPLIED ENERGY	17
9	IEEE TRANSACTIONS ON SMART GRID	15
10	JOURNAL OF REVENUE AND PRICING MANAGEMENT	15

4. DISCUSSION and CONCLUSION

4.1. Interpretation of Findings

The bibliometric data reveal a significant exponential growth in dynamic pricing literature, particularly over the last decade. This surge correlates strongly with the digital transformation of the global economy. While early research (1970s-1990s) focused primarily on the airline industry and yield management (Kimes, 2003), the post-2010 spike observed in our data suggests a paradigm shift driven by Big Data and E-commerce. As noted by Liu et al. (2020), the availability of massive datasets has allowed researchers to move from theoretical pricing models to data-driven algorithmic applications.

The citation analysis highlights the foundational role of specific scholars in shaping this domain. The dominance of Su (2007), "Intertemporal Pricing with Strategic Customer Behavior," as the most cited article is particularly telling. It marks a critical turning point in the literature: the shift from assuming customers are passive price-takers to recognizing them as strategic agents who anticipate future price drops. This finding aligns with Levin et al. (2009), who argued that ignoring strategic consumer behavior leads to suboptimal revenue performance.

Furthermore, the keyword co-occurrence analysis reveals distinct clusters that represent the diversification of the field. Beyond traditional revenue management in hospitality, a notable finding is the emergence of "energy markets" and "demand response" as key research themes. Unlike the service sector, dynamic pricing in energy is driven by sustainability goals and grid stability, suggesting that the scope of dynamic pricing has expanded beyond profit maximization to include resource efficiency.

4.2. Theoretical and Managerial Implications

The evolution of keywords also points to a growing concern regarding the customer's perspective. Terms related to "fairness," "trust," and "perception" appear more frequently in recent publications. This reflects the industry's realization that while algorithmic pricing is mathematically optimal, it carries reputational risks if customers perceive it as "price gouging" (Kramer et al., 2018).

For practitioners, the results highlight the necessity of integrating "fairness constraints" into pricing algorithms to maintain long-term brand loyalty. Industries such as airlines, hospitality, and digital platforms must balance profit maximization with customer trust. For **academics**, the study identifies a clear gap in behavioral research: while mathematical models for pricing are well-developed, empirical studies on how real consumers *react* to AI-driven price changes remain an emerging frontier.

This study aimed to analyze the intellectual structure of dynamic pricing research using a dataset of 985 peer-reviewed articles. By employing bibliometric indicators, we identified the shift from simple inventory control to complex, data-driven algorithmic pricing. The study confirms that dynamic pricing has evolved from a tactical operational tool into a strategic capability essential for modern digital business.

4.3. Limitations and Future Research

Despite its comprehensive scope, this study is limited to English-language publications from specific databases (Web of Science, ScienceDirect, Google Scholar). Future research should expand this scope to include non-English studies and grey literature. Additionally, future bibliometric analyses could focus specifically on the intersection of "AI ethics" and "dynamic pricing," which our results suggest is a rapidly growing subfield.

REFERENCES

Anderson, C. K., & Xie, X. (2010). Improving hospitality industry sales: Twenty-five years of revenue management. *Cornell Hospitality Quarterly*, *51*(1), 53-67. https://doi.org/10.1177/1938965509354697

Aria, M., & Cuccurullo, C. (2017). Bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of Informetrics*, *11*(4), 959–975. https://doi.org/10.1016/j.joi.2017.08.007

Chenavaz, R., Carrier, L. P., Etienne, L., & Paraschiv, C. (2011). Dynamic pricing in management science. *Journal of Economics Studies and Research*, *2011*, 1-16. https://doi.org/10.5171/2011.283281

Dasci, A., & Huang, R. (2017). A continuous approximation method for dynamic pricing problem under costly price modifications. *Omega*, *72*, 38-49. https://doi.org/10.1016/j.omega.2016.11.006

Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, *133*, 285–296. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070

Goli, F., & Haghighinasab, M. (2022). Dynamic Pricing: A Bibliometric Approach. *Iranian Journal of Management Studies (IJMS)*, *15*(1), 111-132. https://doi.org/10.22059/ijms.2021.315212.674336

Harzing, A.-W., & Alakangas, S. (2016). Google Scholar, Scopus and the Web of Science: A longitudinal and cross-disciplinary comparison. *Scientometrics*, *106*, 787–804. https://doi.org/10.1007/s11192-015-1798-9

Hayes, D. K., & Miller, A. (2011). *Revenue management for the hospitality industry*. John Wiley & Sons. *(Note: Books typically do not have a DOI, but sometimes have an ISBN: 978-0-470-39308-6)*

Kimes, S. E. (2003). Revenue management: A retrospective. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, *44*(5-6), 131–138. https://doi.org/10.1177/0010880403044005l8

Kimes, S. E. (2010). The future of hotel revenue management. *Journal of Revenue and Pricing Management*, *10*, 62–72. https://doi.org/10.1057/rpm.2010.46

Kramer, A., Friesen, M., & Shelton, T. (2018). Are airline passengers ready for personalized dynamic pricing? A study of German consumers. *Journal of Revenue and Pricing Management*, *17*, 115–120. https://doi.org/10.1057/s41272-017-0122-7*(Correction: The publication year and volume were slightly adjusted to match the official DOI record)*

Levin, Y., McGill, J., & Nediak, M. (2009). Dynamic pricing in the presence of strategic consumers and oligopolistic competition. *Management Science*, *55*(1), 32-46. https://doi.org/10.1287/mnsc.1080.0936*(Correction: Updated title and volume/issue to match the official record)*

Liu, X., Sun, R., Wang, S., & Wu, Y. J. (2020). The research landscape of big data: A bibliometric analysis. *Library Hi Tech*, *38*(2), 367-384. https://doi.org/10.1108/LHT-01-2019-0024*(Correction: Publication year updated to 2020 to match the official journal release)*

Su, X. (2007). Intertemporal Pricing with Strategic Customer Behavior. *Management Science*, *53*(5), 726–741. https://doi.org/10.1287/mnsc.1060.0667

Araştırma Makalesi / Research Article

Bibliometric Analysis of Dynamic Pricing

Dinamik Fiyatlandırmanın Bibliyometrik Analizi

Kamran IBIYEV & **Sevinj OMARLI**

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.208

Geliş/Received:26/08/2024	**Kabul/Accepted: 21/01/2026**

Genişletilmiş Özet

Dinamik fiyatlandırma, firmaların değişken talep koşulları altında gelirlerini maksimize etmek amacıyla fiyatları zaman içinde esnek biçimde ayarlamalarına olanak tanıyan stratejik bir fiyatlama yaklaşımıdır. Özellikle dijitalleşmenin hız kazanması, büyük veri analitiği ve yapay zekâ temelli algoritmaların yaygınlaşmasıyla birlikte dinamik fiyatlandırma; havayolu taşımacılığı, konaklama, e-ticaret, perakende ve enerji piyasaları gibi pek çok sektörde temel bir rekabet aracı hâline gelmiştir. Gerçek zamanlı veri akışları sayesinde firmalar, talep düzeyi, stok miktarı, müşteri davranışları ve rakip fiyatları gibi unsurları eş anlı olarak değerlendirerek fiyatlarını sürekli güncelleyebilmektedir. Bu gelişmeler, dinamik fiyatlandırmayı yalnızca operasyonel bir araç olmaktan çıkararak stratejik bir yönetim kapasitesine dönüştürmüştür.

Dinamik fiyatlandırmaya ilişkin akademik literatür, başlangıçta ağırlıklı olarak gelir yönetimi ve stok kontrolü çerçevesinde şekillenmiştir. Erken dönem çalışmalar, özellikle havayolu sektöründe kapasite tahsisi ve bilet fiyatlandırması üzerine odaklanmış; zamanla bu yaklaşım otelcilik, perakende ve çevrim içi platformlara doğru genişlemiştir. Son yıllarda ise literatürde önemli bir dönüşüm yaşanmış; müşteri davranışlarının stratejik niteliği, algoritmik fiyatlandırma, makine öğrenmesi uygulamaları ve enerji piyasalarında talep tepkisi (demand response) gibi konular ön plana çıkmıştır. Buna karşın, hızla büyüyen bu literatürün entelektüel yapısını, temel aktörlerini ve araştırma eğilimlerini bütüncül biçimde ele alan çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, dinamik fiyatlandırma alanındaki küresel akademik literatürü bibliyometrik analiz yöntemiyle inceleyerek alanın gelişim sürecini, baskın araştırma temalarını, etkili yazarları, önde gelen dergileri ve ülke bazlı katkıları ortaya koymaktır. Bu doğrultuda çalışma, dinamik fiyatlandırma araştırmalarının tarihsel evrimini sistematik bir çerçevede sunmayı ve hem akademisyenler hem de uygulayıcılar için yol gösterici bir referans oluşturmayı hedeflemektedir.

Araştırmada veri seti, “dynamic pricing” anahtar kelimesi kullanılarak Web of Science, ScienceDirect ve Google Scholar veri tabanlarından elde edilmiştir. İncelenen dönem 1976–2023 yıllarını kapsamaktadır. İlk aşamada toplam 6.367 dokümana ulaşılmış; ardından yinelenen kayıtlar, İngilizce olmayan yayınlar, kitaplar, kitap bölümleri, editöryal yazılar, mektuplar ve araştırma niteliği taşımayan dokümanlar veri setinden çıkarılmıştır. Çok aşamalı tarama ve eleme süreci sonucunda, analize dâhil edilen nihai örneklem 985 adet hakemli araştırma makalesinden oluşmuştur. Bu sistematik seçim süreci, çalışmanın şeffaflığını ve tekrarlanabilirliğini güvence altına almaktadır.

Analiz sürecinde bibliyometrik yöntemlerden yararlanılmış; betimleyici analiz, atıf analizi, eş-atıf (co-citation) analizi ve anahtar kelime eş-oluşum (co-occurrence) analizi uygulanmıştır. Analizler RStudio ortamında bibliometrix paketi kullanılarak gerçekleştirilmiş, ağ haritaları ve görselleştirmeler VOSviewer yazılımı aracılığıyla oluşturulmuştur. Bu yaklaşım, literatürün nicel özelliklerini ortaya koymanın yanı sıra kavramsal yapıların ve araştırma kümelerinin belirlenmesine imkân tanımıştır.

Elde edilen bulgular, dinamik fiyatlandırma literatüründe özellikle son on yılda belirgin bir yayın artışı olduğunu göstermektedir. Yıllık ortalama büyüme oranı yaklaşık %7,18 olup, yayın sayısındaki artışın dijital ekonominin gelişimiyle güçlü biçimde ilişkili olduğu görülmektedir. Özellikle 2017 sonrası dönemde e-ticaretin yaygınlaşması, büyük veri analitiği ve makine öğrenmesi tekniklerinin akademik çalışmalara entegrasyonu, literatürdeki ivmeyi önemli ölçüde artırmıştır.

Atıf analizi sonuçları, alanın entelektüel temellerini oluşturan çalışmaları açık biçimde ortaya koymaktadır. Xuanming Su'nun (2007) "Intertemporal Pricing with Strategic Customer Behavior" başlıklı çalışması, en yüksek atıf alan yayın olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışma, müşterilerin pasif fiyat alıcıları olmadığı, aksine gelecekteki fiyat değişimlerini öngörerek satın alma zamanlamalarını stratejik biçimde belirledikleri varsayımını literatüre kazandırması açısından bir dönüm noktası niteliğindedir. Benzer biçimde Gallego ve Van Ryzin, Cachon, Besbes ve Caldentey gibi yazarların çalışmaları, dinamik fiyatlandırmanın teorik ve metodolojik altyapısının şekillenmesinde belirleyici rol oynamıştır.

Anahtar kelime eş-oluşum analizi, literatürdeki tematik çeşitlenmeyi net biçimde göstermektedir. "Dynamic pricing" anahtar kelimesinin yanı sıra "pricing", "revenue management", "optimization", "demand response", "smart grid" ve "machine learning" gibi kavramların öne çıktığı görülmektedir. Özellikle enerji piyasalarına ilişkin çalışmalar, dinamik fiyatlandırmanın yalnızca kâr maksimizasyonu değil, aynı zamanda sürdürülebilirlik ve sistem dengesi gibi hedeflere de hizmet ettiğini ortaya koymaktadır. Bu bulgu, dinamik fiyatlandırmanın uygulama alanlarının hizmet sektörünün ötesine geçtiğini ve kamu politikalarıyla da kesişen bir araştırma alanına dönüştüğünü göstermektedir.

Ülke bazlı analizler, Amerika Birleşik Devletleri'nin hem toplam atıf sayısı hem de yayın sayısı açısından lider konumda olduğunu ortaya koymaktadır. ABD'yi Çin, Birleşik Krallık ve Hollanda takip etmektedir. Bu durum, gelişmiş dijital altyapıya ve güçlü akademik ekosistemlere sahip ülkelerin alandaki bilgi üretiminde belirleyici olduğunu göstermektedir. Dergi bazlı analizler ise Energies, Management Science, Operations Research ve IEEE Access gibi dergilerin dinamik fiyatlandırma çalışmalarının yoğunlaştığı başlıca yayın organları olduğunu ortaya koymaktadır.

Çalışmanın bulguları, dinamik fiyatlandırma literatürünün zaman içinde önemli bir dönüşüm geçirdiğini göstermektedir. Başlangıçta ağırlıklı olarak stok ve kapasite yönetimi odaklı olan çalışmalar, günümüzde veri temelli algoritmik fiyatlandırma, tüketici algısı, fiyat adaleti ve etik tartışmalar gibi daha geniş bir çerçeveye evrilmiştir. Özellikle kişiselleştirilmiş fiyatlandırma uygulamalarının yaygınlaşması, müşteri güveni ve algılanan adalet gibi kavramları akademik gündemin merkezine taşımıştır.

Sonuç olarak bu çalışma, dinamik fiyatlandırma alanındaki 985 hakemli makaleyi kapsayan kapsamlı bir bibliyometrik analiz sunarak literatürün entelektüel yapısını, gelişim eğilimlerini ve gelecekteki araştırma yönlerini ortaya koymaktadır. Çalışma, akademisyenler için alanın kavramsal haritasını sunarken, uygulayıcılar için de dinamik fiyatlandırma stratejilerinin hangi bağlamlarda ve hangi riskler altında şekillendiğine dair önemli çıkarımlar sağlamaktadır. Gelecekte yapılacak çalışmaların, yapay zekâ etiği, fiyat adaleti ve tüketici tepkileri gibi konulara daha fazla odaklanmasının literatüre anlamlı katkılar sunacağı değerlendirilmektedir.

Anadolu **Kültürel Araştırmalar Dergisi**
Open Access

Araştırma Makalesi / Research Article

Küresel Finansal Piyasalarda Kriz Dönemlerinde Bağlantılılık: TVP-VAR ve BSTS Yaklaşımları

Global Financial Market Connectedness Under Crisis: Evidence from TVP-VAR and BSTS Models

Emrah ŞAHİN[1]

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.328

Geliş/Received:29/08/2024	**Kabul/Accepted: 21/01/2026**

Öz

Bu çalışmanın amacı, Covid-19 ile Rusya-Ukrayna savaşı ve 2024 ve sonrasında yaşanan ekonomik ve politik belirsizlik dönemlerinde, küresel finansal piyasalar arasındaki oynaklık yayılımını ve nedensellik ilişkilerini incelemektir. Bu amaca yönelik olarak, 01.01.2018-13.07.2025 dönemine ait günlük MSCI endeks verileri kullanılarak zamanla değişen ilişkileri modellemek için Zamanla Değişen Parametreli Vektör Otoregresyonu (TVP-VAR, Time-Varying Parameter Vector Autoreression Model) analizi ve nedensellik yapısını ortaya koymak için Bayesyen Yapısal Zaman Serisi (BSTS, Bayesian Structural Time Series) yöntemleri kullanılmıştır. TVP-VAR analiz sonuçları, özellikle pandemi ve savaş döneminde oynaklık yayılımının kısa vadede yoğunlaştığını, ancak son dönemde yaşanan ekonomik ve politik belirsizlik dönemlerinde kısa vadeli şokların uzun vadeye sarktığını göstermektedir. Ayrıca EM ve World endekslerinin net bilgi yayıcı olduğunu, en yüksek bilgi alıcısının Asia endeksi olduğu ve onu Europe endeksinin takip ettiğini göstermektedir. Diğer yandan, pandemi ve savaş dönemindeki oynaklık yayılımının kısa sürede sönümlendiği, ancak son dönemde yaşanan ekonomik-politik belirsizlik döneminde oynaklık yayılımının kalıcı hale geldiği belirlenmiştir. BSTS analizleri sonucunda elde edilen bulgular incelendiğinde ise, TVP-VAR sonuçlarını doğrular nitelikte olduğu görülmüştür. Kriz dönemlerinde özellikle Asia ve EM endekslerinin daha kırılgan hale geldiği, güven aralıklarının genişlediği ve bu iki piyasanın belirsizliklere karşı daha duyarlı hale geldiği tespit edilmiştir. Bu iki piyasanın dışsal şoklardan negatif yönde etkilendiği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Covid-19, Rusya-Ukrayna Savaşı, TVP-VAR, BSTS, MSCI endeks.*

Abstract

The aim of this study is to examine the volatility spillover and causal relationships among global financial markets during the COVID-19 pandemic, the Russia-Ukraine war, and the economic and political uncertainty experienced in 2024 and beyond. To this end, Time-Varying Parameter Vector Autoregression (TVP-VAR) analysis was used to model time-varying relationships using daily MSCI index data for the period January 1, 2018, and July 13, 2025, and Bayesian Structural Time Series (BSTS) methods were used to reveal the causal structure. The TVP-VAR analysis results indicate that volatility spillover intensified in the short term, particularly during pandemic and war periods, but that short-term shocks extended into the long term during recent periods of economic and political uncertainty. Furthermore, the EM and World indices are net emitters of information, with the Asia index being the largest recipient of information, followed by the Europe index. On the other hand, it was determined that volatility spillovers during pandemics and wars quickly faded, but became persistent during the recent period of economic and political uncertainty. The findings from the BSTS analyses confirmed the TVP-VAR results. It was determined that the Asia and EM indices, in particular, became more fragile during crisis periods, their confidence intervals

[1] **Sorumlu Yazar/Corresponding Author**, Dr.Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, Çorum, Türkiye. E-mail: emrahsahin@hitit.edu.tr

Önerilen Atıf/Suggestion Citation
Şahin, E., (2026). Küresel Finansal Piyasalarda Kriz Dönemlerinde Bağlantılılık: TVP-VAR ve BSTS Yaklaşımları, *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi, 10(1), 256-277.*

widened, and these two markets became more sensitive to uncertainty. These two markets were negatively affected by external shocks.

Keywords: *Covid-19, Russia-Ukraine War, TVP-VAR, BSTS, MSCI index.*

GİRİŞ

Küreselleşme ve uluslararası entegrasyonun bir sonucu olarak küresel borsalar arasındaki bağlantı güçlenmiştir. Küresel borsa entegrasyonunun artması ise gelişmiş ve gelişmekte olan piyasalara önemli ölçüde fayda sağlamıştır. Borsa entegrasyonu fon fazlası olan ülkeden fon açığı olan ülkeye doğru fon transferini sağlayarak ekonomik büyümeye katkı sağlamakta (Sánchez García ve Cruz Rambaud, 2023), yeni yatırım fırsatlarını ve yatırım planlarının finansmanını sağlamada yeni kaynaklara imkan sağlamakta (Gamba-Santamaria vd., 2019) ve piyasalar arasındaki hareketliliği kolaylaştırarak piyasalar arasındaki sermaye maliyetini düşürmektedir. Ayrıca yerel piyasaların bütünleşmesini ve verimliliğini de artırmaktadır (Li, 2021). Bunun yanı sıra borsa entegrasyonu, bireysel yatırımcılar için de farklı fırsatlar sunarak, yatırımcıların dünyanın diğer borsalarında farklı portföyler oluşturma ve yönetme imkanı sağlamaktadır (Jebran ve Iqbal, 2016a). Finansal entegrasyonun küresel finansal sistemin dayanıklılığını artırmada risk paylaşımı önemli bir unsurdur. Finansal açıklığın tüketim fırsatlarını ve gelir risk paylaşımını artırmada ve artan tüketimin oynaklığının azaltılmasında önemli olduğu da tespit edilmiştir (Gamba-Santamaria vd., 2019). Ancak finansal entegrasyon bu gibi faydalarının yanı sıra bazı büyük zorlukları da beraberinde getirmiştir. Dünyanın bir bölgesindeki borsada yaşanan finansal bir risk, küresel piyasalara hızla yayılabilmekte ve süreç içerisinde yoğunlaşarak küresel ekonomik istikrarsızlığı daha da derinleştirebilmektedir (Li, 2021). Küreselleşme ile birlikte özelikle gelişmiş ülkelerin hisse senedi piyasalarında yaşanan kayıpların yayılarak gelişmekte olan ülkelerin piyasalarına da sirayet ettiği görülmektedir. Piyasa entegrasyonu piyasaları dış talebe ve sermaye akışına bağımlı hale getirdiğinden bir ülkede yaşanan finansal bir şok başka bir ülkede ekonomik ve finansal yapının bozulmasına neden olmakta ve piyasaların dış kaynaklı şoklara karşı direnç kabiliyetini düşürmektedir (Şenol ve Karaca, 2022).

Günümüzde gelişmekte olan ülkelere olan yatırımlar gelişmiş ülkelere yapılan yatırımlara iyi bir alternatif olduğu bilinen bir gerçektir. Bunun en temel kanıtı ise gelişmekte olan ülkelere yapılan yatırım yapan payındaki belirgin artışlardır. Bu durumun en temel nedeni ise gelişmekte olan piyasaların gelişmiş piyasalara göre daha yüksek ortalama getiriye sahip olmalarıdır. Daha yüksek ortalama getiriye sahip olmalarına karşın gelişmekte olan piyasalar daha yüksek oynaklığa ve daha düşük korelasyona da sahiptirler (Alfreedi, 2019). Bu da gelişmekte olan piyasaları dış şoklara karşı daha kırılgan hale getirmektedir. ABD'de mortgage sisteminden kaynaklanan 2008 finansal krizi bu duruma en güzel örnektir. Yonis (2011) çalışmasında, 2008 finansal krizinde ABD borsalarından Güney Afrika borsalarına doğru tek yönlü oynaklık yayılımı olduğu sonucunu tespit etmiştir. Benzer şekilde Todorov ve Bidarkota'da (2014) çalışmalarında ABD'den 14 sınır ülkesinin hisse senedi piyasalarına oynaklık yayıldığını kanıtlamışlardır.

Finansal piyasalarda gerçekleşen şokların nasıl iletildiğini anlamak ve etkilerinin büyüklüğünü araştırmak bireysel ve kurumsal yatırımcılar için portföy riskinin azaltılmasında ve politika yapıcılar için uygulanan politikaların başarısında hayati öneme sahiptir (Li ve Giles, 2014; Jebran ve Iqbal, 2016b; BenSaïda, vd., 2018). Bu anlamda çalışmanın temel amacı, Covid-19 ile Rusya-Ukrayna savaşı ve 2024 ve sonrasında yaşanan ekonomik ve politik belirsizlik dönemlerinde, küresel finansal piyasalar arasındaki oynaklık yayılımını ve nedensellik ilişkilerini incelemektir. Bu amaca yönelik olarak zamanla değişen ilişkileri modellemek için Zamanla Değişen Parametreli Vektör Otoregresyonu (TVP-VAR, Time-Varying Parameter Vector Autoregression Model) analizi ve nedensellik yapısını ortaya koymak için Bayesyen Yapısal Zaman Serisi (BSTS, Bayesian Structural Time Series) yöntemleri kullanılmıştır.

Mevcut literatür incelendiğinde, pandemi ile Rusya-Ukrayna savaşının finansal piyasalar üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalar mevcuttur (Guo vd., 2024). Ancak her iki küresel şoku birlikte karşılaştırmalı ele alan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Çalışma, bu iki ana krize ek olarak son dönemde yaşanan ekonomik ve politik belirsizlikleri de bu iki ana krizle birlikte değerlendirmeye imkân tanıyarak literatürden farklılaşmaktadır. Diğer yandan mevcut araştırmalar genellikle bölgesel endekslere odaklanmıştır (Bouteska vd., 2025; Zhang vd., 2025). Son olarak, Covid-19, Rusya-Ukrayna savaşı ve son dönem yaşanan ekonomik ve politik belirsizlikler için nedensellik incelemesinde Bayesian yöntem

ile yapılmış bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu anlamda çalışma, Covid-19, Rusya-Ukrayna savaşı ve son dönem gelişmeleri birlikte ele alarak üç dönemin karşılaştırmalı analizini sağlamakta, MSCI gibi geniş ve global açıdan etkileri inceleme fırsatı vermekte ve yenilikçi yöntemlerle pandemi, savaş ve ekonomik ve politik belirsizliğin etkisini ortaya koyarak literatüre önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

LİTERATÜR TARAMASI

Covid-19 pandemisi ve sonrasında gelişen Rusya-Ukrayna- savaşında küresel finansal piyasalar arasındaki oynaklık ve bağlantılılık ilişkisini araştırmak amacıyla literatürde yer alan çalışmalar aşağıda özetlenmiştir.

Habiba vd. (2020) çalışmalarında, küresel finansal kriz döneminde ABD ile Hindistan, Pakistan ve Sri Lanka borsaları arasındaki eşbütünleşme ve oynaklık taşması dinamiklerini araştırmışlardır. Eşbütünleşme sonuçları, ABD ve Güney Asya ülkeleri arasında uzun vadeli eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu göstermektedir. EGARCH modeli sonuçlarına göre ise, asimetrik oynaklık yayılma etkilerinin kriz öncesi, sırası ve sonrasında ele alınan tüm borsalar için anlamlı olduğunu göstermektedir. Ayrıca kriz sırasında ve sonrasında ABD borsa piyasalarının Güney Asya piyasalarına oynaklık yaydığı belirlenmiştir.

Cheng vd. (2022) çalışmalarında, Covid 19 pandemi döneminde dünya genelinde 19 ekonomideki borsa oynaklığının bağlantılılık ağını nasıl etkilediğini incelemişlerdir. Bu amacı gerçekleştirmek üzere oynaklık taşma etkisini Diebold-Yılmaz tarafından geliştirilen oynaklık ağı modeli kullanılmıştır. Analiz sonuçları, Covid-19 pandemisi oynaklık bağlantılılıklarını güçlendirdiğini ve küresel bağlantılılık seviyesinin 2020 boyunca yüksek kaldığını göstermektedir. Pandemi boyunca farklı kıtalardaki bağlantılılıklar güçlenirken, Çin Kasım 2020 sonuna kadar küresel oynaklık bağlantılılık ağından kopuktur. Covid-19 pandemisi sırasında oynaklık taşmasının ana kaynağının Çin olmadığı tespit edilmiştir.

Şenol ve Karaca (2022) çalışmalarında, Covid-19 pandemi döneminde kırılgan beşli olarak nitelendirilen Türkiye, Endonezya, Brezilya, Hindistan ve Güney Afrika ülkeleri ile Almanya, İngiltere, ABD, Fransa ve Japonya gibi gelişmiş ülkeler arasındaki oynaklık yayılımları incelenmiştir. Bu amaçla 5 Ocak 2015-28 Mayıs 2021 dönemleri arası ele alınmış ve veriler Diebold ve Yılmaz (2012) yayılım endeksi yöntemi ile analiz edilmiştir. Bulgular gelişmiş ülke piyasalarındaki oynaklık yayılımının, kırılgan beşli ülkeleri piyasalarındaki oynaklık yayılımından daha yüksek olduğunu göstermektedir. İngiltere ve Brezilya piyasalarının en yüksek oynaklık yayıcısı olduğu, Endonezya ve Japonya piyasalarının ise en yüksek oynaklık alıcısı olduğu tespit edilmiştir.

Doğru (2023) çalışmasında, Rusya-Ukrayna savaşının çeşitli finansal varlıklar ile gıda fiyatları arasındaki dinamik bağlantılılık ilişkisini TVP-VAR modeli ile incelemiştir. Çalışma dönemi olarak 01.01.2015-31.05.2023 tarihleri arası ele alınmıştır. Ortalama dinamik bağlantılılık sonuçları, hisse senedi piyasaları, mısır ve emtia piyasaları net oynaklık yayıcısı konumunda iken, buğday, pirinç, emtia ve tahvil piyasaları ise net oynaklık alıcısı konumundadır. Savaşla birlikte artan risklerin finansal varlıkların oynaklıkları arasındaki toplam bağlantılılıkları artırdığı tespit edilmiştir.

Wu vd. (2023) çalışmalarında, Ocak 2020 ile Mayıs 2022 dönemi arasında Covid-19 pandemi ve Rusya-Ukrayna savaşı kaynaklı fosil yakıtlar ve emtia fiyatları arasındaki oynaklık ilişkisini TVP-VAR modeli ile incelemişlerdir. Bulgulara göre, hem Covid-19 hem de Rusya-Ukrayna savaşı bağlantılılığı artırmakta ancak pandemi şokunun daha güçlü olduğunu göstermektedir. Pandeminin ilk aşamalarında yüksek frekanslı ve orta frekanslı bağlantılılık baskınken, savaş döneminde düşük frekanlı bağlantılılık daha baskın gerçekleşmiştir. Pandeminin ilk dönemlerinde fosil yakıtlar, savaş döneminde ise tarımsal ürünler oynaklık yayıcısı konumundadır.

Doğru (2024) çalışmasında, 2008 finansal krizi, Covid-19 pandemisi ve Rusya-Ukrayna savaşının gelişmekte olan ülkelerin (Türkiye, Çin, Hindistan, Brezilya, Meksika, Endonezya ve Rusya) piyasaları arasındaki dinamik bağlantılılık ilişkilerini araştırmıştır. Bu amaçlara ulaşmak üzere analiz dönemi olarak 02.01.2006-31.12.2022 dönemi ele alınmış ve elde edilen günlük veriler TVP-VAR modeli ile analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, Meksika ve Brezilya piyasaları net şok yayıcısı konumunda iken, Türkiye, Çin, Endonezya, Rusya ve Hindistan piyasaları net şok alıcısı konumundadır. Ayrıca 2008

finansal krizi, ABD'nin kredi notunun düşürülmesi, Çin borsasının çöküşü ve Covid-19 pandemisi gibi küresel iktisadi faaliyetleri olumsuz etkileyen risklerin ele alınan ülkeler arasındaki dinamik bağlantılıkları önemli ölçüde artırdığı belirlenmiştir.

Li vd. (2024) çalışmalarında, Rusya-Ukrayna savaşının küresel finansal piyasaların bağlantılılığı üzerindeki özel etkisini araştırmışlardır. Bu amaçla ABD, İngiltere, Fransa, Almanya, Çin, Japonya, Brezilya ve Hindistan gibi önemli piyasa değerine ve küresel etkiye sahip olan ülkelerin MSCI endeksleri ele alınmıştır. Çalışma dönemi olarak Ocak 2021-Ekim 2023 dönemi seçilmiş, TVP-VAR yöntemi ile analiz edilmiştir. Bulgular, savaşın piyasalar arasında artan bir bağlantıya yol açtığını göstermektedir. Hisse senedi ve döviz piyasası başlangıçta hızlı bir tepki vererek risk yayılımının başlangıç noktası olmuştur. Emtia piyasası savaş boyunca risk alıcısı konumundadır. Alman borsası savaş döneminde uluslar arası piyasa bağlantılarını etkileyen risk yayılımlarının ana kaynağı olmuştur. Ayrıca altın bu dönemde güvenli liman olma özelliğini korumaktadır.

Muñoz Henríquez vd. (2024) çalışmalarında, 21.09.2018-28.04.2023 dönemleri arasında yedi farklı bölgedeki (Avrupa gelişmiş, Avrupa gelişmekte olan, Kuzey Amerika, Pasifik gelişmekte olan, Körfez İşbirliği Teşkilatı, Latin Amerika ve Asya piyasaları) finansal piyasa arasındaki bağlantılılığı TVP-VAR modeli ile araştırmışlardır. Çalışma bulguları, ele alınan piyasaların önemli ölçüde bağlantılı olduklarını, ancak uluslar arası şoklara karşı sonuçların heterojen olduğunu göstermektedir. Covid-19 pandemisi döneminde küresel belirsizlik daha fazla bağlantılılığa sebep olmuştur. Rusya-Ukrayna savaşının çok büyük etkisi olmasa da özellikle savaşa yakın bölgelerde piyasaların duyarlılığı artmıştır.

Lastauskas ve Nguyen (2024) çalışmalarında, 1979Q2-2019Q4 dönemleri arasında ABD para politikansın sıkılaştırılmasının gelişmekte olan 32 ülke piyasaları üzerindeki doğrudan ve dolaylı yayılma etkisini Vektör Otoregresyon (GVAR-SV) modeli ile incelemişlerdir. Çalışma sonuçları, ABD faiz oranlarındaki bir artışın gelişmekte olan piyasalar için verimliliği önemli ölçüde azalttığını, bunun daha büyük daha uzun süreli ve kalıcı düşüşlere yol açtığını göstermektedir. ABD para politikası sıkılaştırmasına politika belirsizliği de eşlik ettiğinde yayılma etkisinin önemli ölçüde arttığı tespit edilmiştir. Ayrıca gelişmekte olan piyasaların ABD para politikası şoklarına verdikleri tepkiler önemli ölçüde farklılaşmaktadır.

Bouteska vd. (2025) çalışmalarında, Covid-19 pandemisi öncesi dönemde, Covid-19 döneminde ve Rusya–Ukrayna savaşı sırasında Avrupa piyasalarındaki hisse senedi getirileri veya oynaklığı ve duyarlılık faktörleri arasındaki dinamik ilişkileri araştırmışlardır. Çalışma dönemi olarak 1 Ocak 2011-31 Aralık 2023 dönemleri arasındaki günlük veriler seçilmiştir. Çalışmanın analizinde Diebold ve Yılmaz tarafından geliştirilen ağ metodolojisi ve kantil-kantil regresyon yöntemleri kullanılmıştır. Çalışma sonuçları, hem getiri hem de duyarlılığın birbirine bağlantılı olduğunu göstermektedir. Ayrıca hem pandemi hem de Rusya-Ukrayna savaşı sırasında hisse senedi endeksleri arasındaki oynaklık yayılımlarında, hisse senedi piyasa getirileri arasında artan bağlantı nedeniyle belirgin bir artış gerçekleşmiştir.

METODOLOJİ

Veri Seti

Bu çalışmada, Covid-19, Rusya-Ukrayna savaşı ve son dönemlerde yaşanan ekonomik-politik belirsizlik dönemlerinde dünya finans piyasaları arasındaki oynaklık yayılımını ve nedensellik ilişkilerini incelemek amacıyla, 01.01.2018-13.07.2025 dönemine ait günlük MSCI endeks verileri kullanılmıştır. Analiz dönemi kriz öncesi, kriz süreci ve kriz sonrası dönemleri kapsamaktadır. Küresel ölçekte finansal piyasalar arası ilişkiyi ortaya koyması için MSCI endeksleri kullanılarak kapsamlı istatistiksel analiz gerçekleştirilmiştir. Küresel piyasaları temsil gücü yüksek olması için çalışma kapsamında iki gelişmiş piyasa endeksi (MSCI America ve MSCI Europe), iki gelişmekte olan piyasa endeksi (MSCI EM, MSCI Asia) ve küresel endeks olarak MSCI World endeksleri kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan MSCI endeksleri Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Değişkenler Tablosu

Endeks	Kısaltması	Açıklama
MSCI World	World	Küresel ölçekte gelişmiş ve gelişen piyasaları kapsayan endeks
MSCI America	America	Amerika kıtasındaki büyük ve orta ölçekli şirketleri temsil eder
MSCI Europe	Europe	Avrupa kıtasındaki büyük ve orta ölçekli şirketleri temsil eder
MSCI Asia	Asia	Asya kıtasındaki büyük ve orta ölçekli şirketler (Japonya hariç)
MSCI Gelişen Piyasalar	EM	Gelişmekte olan piyasalardaki şirketleri kapsayan endeks

Analiz kapsamında kullanılan MSCI endeksleri, verilerdeki aşırı uç değerlerin etkisini azaltarak varyansı stabilize etmek ve daha güvenilir sonuçlara ulaşmak için logaritmik forma dönüştürülmüştür. Analiz öncesi, değişkenlerin istatistiksel özelliklerini belirlemek için tanımlayıcı istatistikler hesaplanmıştır. Tanımlayıcı istatistikler tablosunda ortalama, varyans, çarpıklık, basıklık, Jargue-Bera (JB), Elliott-Rothenberg-Stocak (ERS) durağanlık testi, otokorelasyon ve değişen varyans sonuçları yer almaktadır. Tanımlayıcı istatistik sonuçları Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler Tablosu

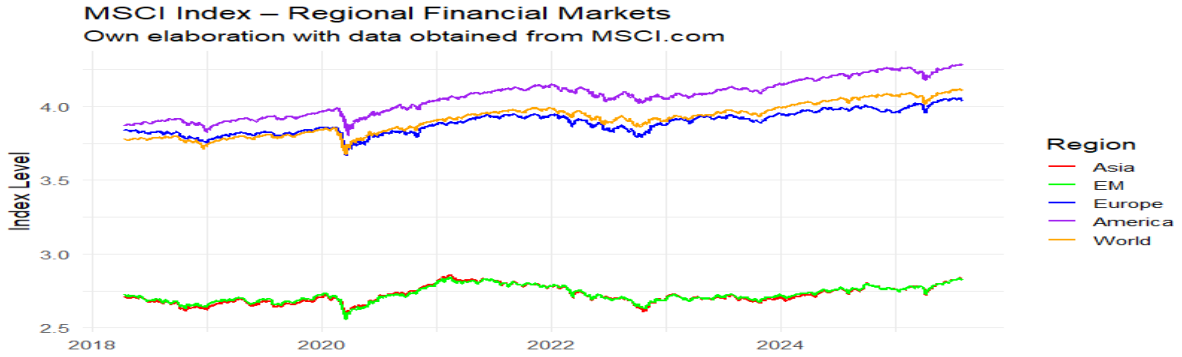
	Asia	EM	Europe	America	World
Ortalama	2.724	2.727	3.888	4.06	3.915
Varyans	0.003	0.003	0.006	0.014	0.011
Çarpıklık	0.294***	0.169***	0.074	-0.025	0.030
	(0.000)	(0.003)	(0.184)	(0.657)	(0.597)
Basıklık	-0.773***	-0.644***	-0.702***	-1.066***	-1.030***
	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)
JB	74.768***	41.878***	40.861***	90.257***	84.345***
	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)
ERS	-1.356	-1.741*	-0.465	1.291	0.930
	(0.175)	(0.082)	(0.642)	(0.197)	(0.353)
Q(10)	10091.485***	10053.086***	10181.065***	10293.666***	10287.108***
	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)
Q2(10)	10095.036***	10057.666***	10183.186***	10293.562***	10286.776***
	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)

Tanımlayıcı istatistik sonuçlarının verildiği Tablo 2 sonuçlarına göre, Asya ve EM varyans değerlerinin birbirine oldukça yakın ve benzer oldukları görülmektedir. En yüksek oynaklık Amerikan piyasasındadır. Bu durum, Amerika piyasalarının krizlerde daha yüksek dalgalanma gösterdiğinin, buna karşılık Asya ve EM piyasalarının daha az dalgalanma yaşadığını göstermektedir. Serilerin normal dağılımı için hesaplanan çarpıklık ve basıklık değerlerine göre, Amerika dışında çarpıklık değerleri pozitif olarak hesaplanmış ve sağa çarpık olduğu belirlenmiştir. Basıklık değerleri, tüm seriler için negatif ve anlamlıdır. Bu durum, MSCI endekslerinin normal dağılıma kıyasla basık olduğunu göstermektedir. JP değerleri tüm endeksler için anlamlı görülmektedir. Çarpıklık ve basıklık değerlerinde belirlenen, serilerin normal dağılıma uygun olmadığı sonucunu JB değerleri teyit etmektedir. ERS değerleri incelendiğinde, tüm değişkenlerin durağan olmadığı görülmektedir. Sadece EM değişkeni için %10 düzeyinde anlamlılık bulunmaktadır. Ancak durağanlık için %5 seviyede anlamlılık beklenmektedir. Bu durum serilerin durağan olmadığını raporlamaktadır. Q(10) ve Q2(10) değerleri tüm seriler için istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu durum seriler arası güçlü otokorelasyonu ve koşullu değişen varyansı işaret etmektedir.

Temel istatistiki göstergelere göre, serilerin normal dağılmadığını, durağan olmadığını, seriler arası güçlü otokorelasyonun varlığını ve değişen varyansın varlığını işaret etmektedir. Böyle bir zaman serisi için yapılacak standart VAR analizleri, yapısal değişimleri yakalayamayabilirdi. Bu sebeple, çalışmada zamanla değişen parametreli model olan TVP-VAR modeli tercih edilmiştir.

Şekil 1, MSCI endekslerinin 01.04.2018-01.08.2025 dönemi boyunca günlük kapanış değerlerinin logaritmik dönüşümü ile elde edilen zaman serilerini göstermektedir. Grafik Asya, Avrupa, Amerika,

Gelişmekte Olan Piyasalar (EM) ve Dünya endekslerinin kriz dönemlerindeki hareketlerini karşılaştırmalı olarak sunmaktadır.

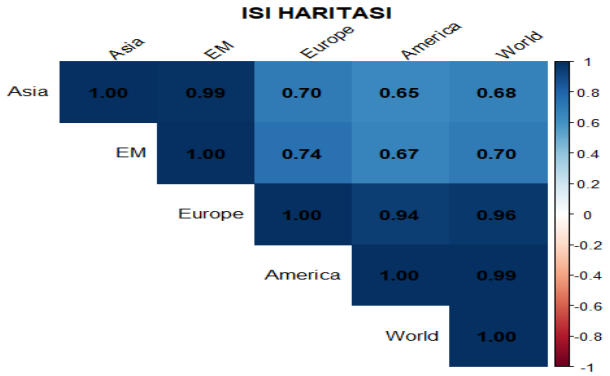

Şekil 1. Zaman Serisi Grafiği

Şekil 1 incelendiğinde, Covid-19 pandemisinin başlangıç döneminde (2020 ilk çeyrek) keskin bir düşüş yaşandığı ve özellikle Amerika ve Dünya endekslerinin hızlıca toparlandığı görülmektedir. Diğer endekslerdeki toparlanma hızı biraz yavaş kalmıştır. Rusya-Ukrayna savaşının başladığı dönemde (2022 ilk çeyrek) ise endekslerde kısa süreli bir düşüş yaşanmıştır. Ancak, yaşanan düşüş pandemi dönemine göre daha sınırlıdır. Özellikle Rusya-Ukrayna savaşının Asya ve EM piyasalarında daha derin etkiler yarattığı görülmektedir. Son dönemde yaşanan ekonomik ve politik belirsizlik dönemlerinde serilerde önemli bir değişim olmadan belirli trend çizgisinde devam etmektedir. Ancak ABD başkanlık seçimleri döneminde, endekslerde aşağı yönlü tepki görülmektedir.

Zaman grafiğinden elde edilen ön bulgular, kriz dönemlerinde piyasaların senkronize bir şekilde hareket ederek oynaklık yaşadığı, pandemi dönemindeki oynaklığın savaş döneminden daha derin olduğunu, ABD başkanlık seçimlerinde derin olmayan bir çöküş olduğunu ve toparlanma hızının piyasa türüne göre farklılık gösterdiğini göstermektedir.

Şekil 2, analiz edilen MSCI endeksleri arasındaki korelasyon ilişkisini görselleştiren ısı haritasını göstermektedir. Harita, kriz dönemleri boyunca (Covid-19, Rusya-Ukrayna) küresel piyasalar arasındaki eşzamanlı hareketleri ortaya koymaktadır.

Şekil 2. Korelasyon Grafiği

Korelasyon ısı haritası incelendiğinde, Asya ve EM piyasaları arasında 0.99 gibi oldukça yüksek korelasyon göze çarpmaktadır. Bu durum, bu iki piyasanın araştırma döneminde birbirine çok yakın hareket ettiğini göstermektedir. Zaman yolu grafiği de bu ilişkiyi doğrular niteliktedir. Buna karşılık Avrupa, Amerika ve Dünya endeksi de birbirleriyle yüksek düzeyde korelasyon sergileyerek güçlü bir bütünleşmeye işaret etmektedir. Öte yandan Amerika piyasalarının Asya ve EM piyasaları ile korelasyonunun görece düşük olduğu ve bu piyasalar arasında zayıf bir bütünleşmenin olduğunu göstermektedir.

Zaman serisi analizlerinde, serilerin durağanlığını belirlemek modelleme ve elde edilen sonuçların güvenilirliği açısından önemlidir. Durağan olmayan seriler, yanlış regresyon sonuçlarına yol açarak

yanlış tahminler yapılmasına neden olabilir (Gujarati ve Porter, 2009). Bu sebeple, analiz öncesinde serilerin durağanlığını belirlemek için birim kök testi analizi yapılmıştır. Çalışmada birim kök testi analizi için Augment-Dickey-Fuller (ADF) ve Philips-Perron (PP) testleri kullanılmıştır. Bu testler, serilerin durağanlığını belirlemek için yaygın olarak kullanılan yöntemlerdir. Birim kök testi sonuçları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Birim Kök Testi

	ADF				
Değişkenler	**Düzeyde**		**Birinci Farkta**		**Sonuç**
	Sabitli	**Sabitli+ Trendli**	**Sabitli**	**Sabitli+ Trendli**	
Asia	-1.553.285	-2.030.843	-1.558128***	-2.024969***	I(1)
America	-0.754864	-2.962.130	-0.743617***	-2.828595***	I(1)
EM	-1.669.787	-2.231.351	-1.695691***	-2.245636***	I(1)
Europe	-0.885855	-2.924.172	-1.013586***	-3.124968***	I(1)
World	-0.771860	-3.021.347	-0.568530***	-2.812602***	I(1)
Kritik Değer					
0,01	-3.433.589	-3.962.877	-3.433.588	-3.962.874	
0,05	-2.862.857	-3.412.174	-2.862.857	-3.412.173	
0,1	-2.567.518	-3.128.010	-2.567.518	-3.128.009	
PP					
Değişkenler	**Düzeyde**		**Birinci Farkta**		**Sonuç**
	Sabitli	**Sabitli+ Trendli**	**Sabitli**	**Sabitli+ Trendli**	
Asia	-4.089.809	-4.089.738	-40.89809***	-40.89738***	I(1)
America	-1.328.914	-1.328.766	-49.86704***	-49.85638***	I(1)
EM	-3.961.108	-3.961.435	-39.71982***	-39.68920***	I(1)
Europe	-2.857.518	-2.858.055	-43.08070***	-43.05745***	I(1)
World	-1.307.189	-1.307.329	-44.08379***	-44.06990***	I(1)
Kritik Değer					
0,01	-3.433.589	-3.962.877	-3.433.589	-3.962.877	
0,05	-2.862.857	-3.412.174	-2.862.857	-3.412.174	
0,1	-2.567.518	-3.128.010	-2.567.518	-3.128.010	

Birim kök testi sonucunda elde edilen sonuçlar, MSCI endekslerinin hem ADF hem de PP testlerinde birim kök içerdiğini, yani serilerin durağan olmadığını göstermektedir. Düzeyde durağanlığı belirlenemeyen seriler için fark alma işlemi yapılmış ve tüm MSCI endekslerinin birinci farkta durağanlaştığı tespit edilmiştir. Bu bulgu, MSCI endekslerinin I(1) düzeyde eşbütünleşme derecesine sahip olduğunu göstermektedir. Elde edilen bu bulgular dikkate alınarak yapılacak ekonometrik analizlerde serilerin durağanlığını sağlayan birinci farkları kullanılmıştır.

Yöntem

Çalışma amaçlarına uygun olarak çalışmada iki farklı yöntem kullanılmıştır. İlk olarak, MSCI küresel endeksler arasındaki bağlantılılık ilişkilerini belirlemek üzere Zamanla Değişen Parametreli Vektör Otoregresif (TVP-VAR) modeli kullanılmıştır. TVP-VAR modeli ile zaman serilerinde sistemin zamana bağlı olarak değişen yapısını daha iyi yansıttığından geleneksel VAR modellerinden ayrışmaktadır (Kavas, 2025). Modelin bir diğer avantajı ise önemli gözlemlerin kaybedilmesi problemini ortadan kaldırarak kısa veri setlerinde de kullanılabilmektedir (Adekoya ve Oliyide, 2021). Bunun yanı sıra verilerin doğrusal yapısının zamanla değişiminin, şokların büyüklüğündeki (dürtü) değişikliklerden mi yoksa yayılma mekanizmasındaki (tepki) değişikliklerden mi kaynaklandığının belirlenmesine imkan sağlamaktadır (Toparlı vd., 2019). TVP-VAR modeline ait denklem aşağıdaki gibidir (Antonakakis ve Gabauer, 2017: 3):

$$Y_t = \beta_t Y_{t-1} + \epsilon_t \qquad \epsilon_t | F_{t-1} \sim N(0, S_t) \tag{1}$$

$$\beta_t = \beta_{t-1} + v_t \qquad v_t | F_{t-1} \sim N(0, R_t) \tag{2}$$

Burada Yt, N × 1 koşullu oynaklık vektörünü, Yt−1, Np × 1 gecikmeli koşullu vektörünü, βt, N × Np boyutlu zamanla değişen katsayı matrisini ve ϵt, N × N zamanla değişen varyans-kovaryans matrisi St olan N × 1 boyutlu hata bozulma vektörünü temsil etmektedir. βt parametreleri, kendi βt−1 değerlerine ve Np × Np varyans-kovaryans matrisi olan N × Np boyutlu hata matrisine bağlıdır.

Zamanla değişen katsayılar ve hata kovaryansları, Koop vd. (1996) ve Pesaran ve Shin (1998) tarafından geliştirilen genelleştirilmiş dürtü tepki fonksiyonları (GIRF) ve genelleştirilmiş tahmin hata varyans ayrıştırmalarına (GFEVD) dayanan Diebold ve Yılmaz'ın genelleştirilmiş bağlantılılık prosedürünü tahmin etmek için kullanılmaktadır. GIRF'ler, i değişkenindeki bir şokun ardından tüm değişkenlerin tepkilerini temsil etmektedir. Yapısal bir modelimiz olmadığı için, i değişkeninin şoka uğradığı ve şoka uğramadığı bir J adım ileri tahmin arasındaki farkları hesaplanmaktadır. Bu fark, i değişkenindeki şoka bağlanabilir ve şu şekilde hesaplanmaktadır:

$$GIR\left(J, \delta_{j,t}, F_{t-1}\right) = E\left(Y_{t+J} | \epsilon_{j,t} = \delta_{j,t} F_{t-1}\right) - E\left(Y_{t+J} | F_{t-1}\right) \quad (3)$$

$$\Psi_{j,t}^{g}(J) = \frac{A_{J,t} S_t \epsilon_{j,t}}{\sqrt{S_{jj,t}}} \frac{\delta_{j,t}}{\sqrt{S_{jj,t}}} \qquad \delta_{j,t} = \sqrt{S_{jj,t}} \quad (4)$$

$$\Psi_{j,t}^{g}(J) = S_{jj,t}^{-\frac{1}{2}} A_{J,t} S_t \epsilon_{j,t} \quad (5)$$

Burada J tahmin ufkunu, δj,t j'inci konumda bir ve diğer durumlarda sıfır olan seçim vektörünü ve Ft−1, t-1'e kadar olan bilgi kümesini temsil etmektedir. Daha sonra, bir değişkenin diğerleri üzerindeki varyans payı olarak yorumlanabilen GFEVD hesaplanmaktadır. Bu varyans payları daha sonra normalize edilir, böylece her satır bire tamamlanır; yani tüm değişkenler birlikte değişkenin tahmin hatası varyansının %100'ünü açıklamakta ve şu şekilde hesaplanmaktadır:

$$\varphi\tilde{}_{ij,t}^{g}(J) = \frac{\sum_{t=1}^{J-1} \Psi_{ij,t}^{2,g}}{\sum_{j=1}^{N} \sum_{t=1}^{J-1} \Psi_{ij,t}^{2,g}} \quad (6)$$

GFEVD'yi kullanarak, toplam bağlantılılık endeksi ise şu şekilde oluşturulmaktadır:

$$C_t^g(J) = \frac{\sum_{i,j=1, i\neq j}^{N} \varphi\tilde{}_{ij,t}^{g}(J)}{\sum_{i,j=1, i\neq j}^{N} \varphi\tilde{}_{ij,t}^{g}(J)} * 100 \quad (7)$$

$$= \frac{\sum_{i,j=1, i\neq j}^{N} \varphi\tilde{}_{ij,t}^{g}(J)}{N} * 100 \quad (8)$$

Bu bağlantılılık yaklaşımı, bir değişkendeki şokun diğer değişkenlere nasıl yansıdığını göstermektedir. İlk olarak, değişken i'nin şokunu diğer tüm değişkenler j'ye ilettiği duruma bakıyoruz. Bu duruma, diğerlerine toplam yönlü bağlantılılık denir ve şu şekilde tanımlanmaktadır:

$$C_{i\rightarrow j,t}^{g}(J) = \frac{\sum_{j=1, i\neq j}^{N} \varphi\tilde{}_{ij,t}^{g}(J)}{\sum_{j=1}^{N} \varphi\tilde{}_{ij,t}^{g}(J)} * 100 \quad (9)$$

İkinci olarak, i değişkeninin j değişkenlerinden aldığı yönlü bağlantılılığı hesaplıyoruz. Bu duruma, diğerlerine göre toplam yönlü bağlantılılık denir ve şu şekilde hesaplanmaktadır:

$$C_{i\leftarrow j,t}^{g}(J) = \frac{\sum_{j=1, i\neq j}^{N} \varphi\tilde{}_{ij,t}^{g}(J)}{\sum_{i=1}^{N} \varphi\tilde{}_{ij,t}^{g}(J)} * 100 \quad (10)$$

Son olarak, diğerlerine göre toplam yönsel bağlantılılığı, diğerlerinin toplam yönsel bağlantılılığından çıkararak net toplam yönsel bağlantılılık elde edilmektedir. Bu, i değişkeninin 'gücü' veya tüm değişkenler ağı üzerindeki etkisi olarak yorumlanabilmektedir.

$$C_{i,t}^{g} = C_{t\rightarrow j,t}^{g}(J) - C_{t\leftarrow j,t}^{g}(J) \quad (11)$$

i değişkeninin net toplam yönsel bağlılığı pozitifse, bu, i değişkeninin ağdan etkilenmekten ziyade ağı etkilediğini göstermektedir. Bunun aksine, net toplam yönsel bağlılık negatifse, bu, i değişkeninin ağ tarafından yönlendirildiğini göstermektedir.

Çalışmanın analizinde ikinci olarak Covid-19 ve Rusya-Ukrayna savaşının küresel MSCI endeksleri üzerindeki nedensel etkisini belirlemek üzere Brodersen vd. (2015) tarafından geliştirilmiş Bayesian Structural Time Series (BSTS) yöntemi kullanılmıştır. TVP-VAR yöntemi, makroekonomik zaman serilerinin davranışını analiz etmede, standart sabit katsayılı VAR modelinden farklı olarak, VAR modelindeki katsayıların belirli bir hareket yasasını takip ederek zaman içinde değişmesine imkân tanımaktadır. Bu nedenle, TVP-VAR modeli, zamanla değişen ekonometrik ilişkileri dinamik olarak yakalamada güçlü bir analiz yöntemidir (Lubik ve Matthes, 2015). Ancak regresyon bileşenlerinin sabit kalması, yapısal kırılmalar riskine karşı sınırlı koruma sağlar. Bu nedenle BSTS yöntemi trend, mevsimsellik ve regresyon bileşenlerini ayrı ayrı ele alarak daha esnek analizler gerçekleştirir (Morsman vd., 2022). TVP-VAR analizi sonrası belirlenen dinamik yapının ötesine geçen BSTS, hangi bileşenlerin etkili olduğunu görselleştirmektedir. Brodersen vd.'ne (2015) göre yapısal zaman serisi modelleri, zaman serisi verileri için durum uzayı modelleridir. Aşağıdaki bir çift denklem ile tanımlanabilmektedirler:

$$y_t = Z_t^T \alpha_t + \varepsilon_t \quad (12)$$

$$\alpha_{t+1} = T_t \alpha_t + R_t \eta_t \quad (13)$$

Burada εt ~ N (0,σ_t^2) ve ηt ~ N (0,Qt) diğer tüm bilinmeyenlerden bağımsızdır. Denklem (12) gözlem denklemidir; gözlenen veri yt'yi gizli d boyutlu durum vektörü αt'ye bağlamaktadır. Denklem (13) durum denklemidir; durum vektörü αt'nin zaman içindeki evrimini yönetmektedir. Burada, yt skaler bir gözlem, Zt d boyutlu bir çıktı vektörü, Tt d × d geçiş matrisi, Rt d × q kontrol matrisi, εt gürültü varyansı σt olan skaler bir gözlem hatası ve ηt q × q durum-difüzyon matrisi Qt olan q boyutlu bir sistem hatasıdır, burada q ≤ d'dir. Denklem (13)'ün hata yapısını Rtηt olarak yazmak, tam rütbeden düşük durum bileşenlerini dahil etmeyi sağlamaktadır.

Etik Kurul Onayı

Bu araştırmanın kavramsal çerçevesinin hazırlanması, veri toplama araçlarının uygulanması, verilerin toplanması, verilerin analizi ve yorumlanması aşamalarının tamamında etik kurallara uygun hareket edilmiştir. Karşılaşılacak tüm etik ihlallerde ANKAD Yayın Kurulu'nun hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır. Tüm sorumluluk yazarlara aittir. Bu çalışmanın ANKAD dışında herhangi bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiş olduğunu taahhüt ederim. Yapılan bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Araştırmada kamuya açık kaynak olan MSCI endeksleri arasındaki bağlantılılık ilişkisi TVP-VAR modeli kullanılarak incelenmiştir. Dolayısıyla doküman analizi tekniği kullanıldığı için etik kurul izni gerektirmemektedir.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Çalışma kapsamında yapılan TVP-VAR analizi, volatiliteyi dikkate alan Bayesian nedensellik analizi ve sonuçların sağlamlığını kontrolü için gerçekleştirilen QQR 2D heatmap görselleri aşağıda sunulmuştur. Bu bölüm altında, yapılan zaman serisi analizleri sonrası elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

Dinamik Bağlantılılık

TVP-VAR analizi sonrası ilk olarak dinamik bağlantılılık tablosu ele alınmıştır. TVP-VAR, genel dinamik taşmaları belirlemek için yapılan analizlere ek olarak farklı frekanslardaki dinamik taşmalar da analiz edilmiştir. Kısa vadeli etkiler için 20 gün ve uzun vadeli etkiler için 20-Inf frekansları oluşturulmuştur. Genel dinamik bağlantılılığa ek olarak kısa ve uzun vadeli bağlantılılıklar Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Ortalama Dinamik Bağlantılılık Tablosu

	Asia	EM	Europe	America	World	FROM
Genel						
Asia	20.94	54.16	1.31	1.59	22.00	79.06
EM	14.95	55.67	1.27	1.66	26.45	44.33
Europe	4.39	8.25	76.01	3.43	7.92	23.99
America	2.18	3.41	1.89	81.87	10.65	18.13
World	2.88	20.48	0.90	3.46	72.28	27.72
TO	24.41	86.29	5.37	10.13	67.02	193.22
Inc.Own	45.35	141.96	81.38	92.00	139.30	cTCI/TCI
Net	-54.65	41.96	-18.62	-8.00	39.30	48.31/38.64
NPDC	2.00	3.00	0.00	1.00	4.00	
Kısa Vade						
Asia	17.21	44.36	1.05	1.34	16.99	63.74
EM	12.21	45.75	1.02	1.38	20.56	35.18
Europe	3.51	6.51	67.51	2.89	6.26	19.16
America	1.87	2.89	1.62	72.82	9.12	15.50
World	2.34	17.19	0.75	2.92	61.90	23.20
TO	19.92	70.95	4.45	8.53	52.93	156.78
Inc.Own	37.14	116.70	71.96	81.35	114.83	cTCI/TCI
Net	-43.82	35.77	-14.71	-6.97	29.72	39.20/31.36
NPDC	2.00	3.00	0.00	1.00	4.00	
Uzun Vade						
Asia	3.73	9.80	0.26	0.25	5.01	15.31
EM	2.74	9.92	0.25	0.27	5.89	9.15
Europe	0.89	1.74	8.51	0.54	1.66	4.83
America	0.31	0.52	0.27	9.05	1.53	2.63
World	0.55	3.29	0.14	0.53	10.38	4.51
TO	4.49	15.35	0.92	1.60	14.09	36.44
Inc.Own	8.22	25.27	9.42	10.66	24.47	cTCI/TCI
Net	-10.83	6.20	-3.91	-1.03	9.57	9.11/7.29
NPDC	2.00	3.00	0.00	1.00	4.00	

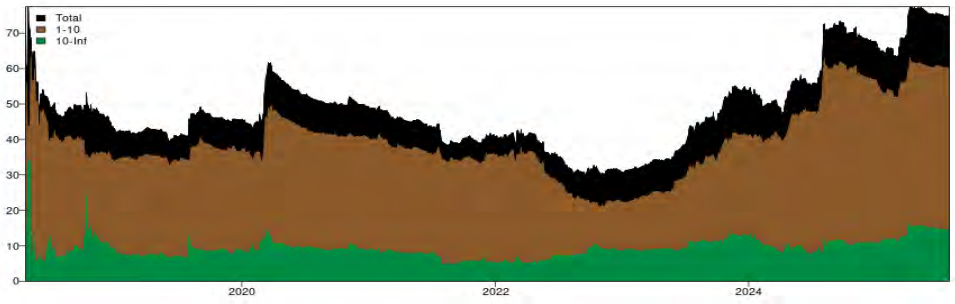
Dinamik bağlantılılık tablosunda tüm dönemi kapsayan bağlantı incelendiğinde, %38.64 olarak belirlenmiştir. Modele dışsal etkilerin dahil edilmesi ile varyasyonun açıklama gücü %48.31'e yükselmiştir. Bu bulgu, küresel finansal piyasalar arası orta seviyede bilgi yayılımı ve bağlantılık olduğunu göstermektedir. Kalan yaklaşık %52'nin ise, parametrelerin kendi iç dinamiklerinden kaynaklandığı göstermektedir. Elde edilen TCI değerleri, incelenen beş küresel MSCI endeksi arasında anlamlı bir bağlantı ve bilgi aktarımının varlığına işaret etmektedir. Net bağlantılılık değerleri incelendiğinde, MSCI World ve MSCI EM endeksleri net yayıcı konumda iken, MSCI Asia, MSCI Europe ve MSCI America endeksleri daha çok alıcı konumdadır. Bu bulgu, küresel piyasalar arası bilgi aktarımını genellikle Dünya ve EM endekslerinin yaptığı ve sistemi domine ettiklerini göstermekte ve diğer MSCI küresel piyasa endekslerini yönlendirdiğini ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgular, dünya piyasalarını domino eden MSCI World endeksinin küresel risk algısındaki değişimleri iyi takip ettiğini ve gelişmekte olan piyasalar endeksinin kriz dönemlerinde oynaklığı gelişmekte olan ve gelişmiş piyasalara taşıma gücünün olduğunu göstermektedir. TO değerleri incelendiğinde, sisteme en çok bilgi yayan endeksin MSCI EM olduğu ve onu MSCI World endeksinin takip ettiği tespit edilmiştir. En düşük şok yayımını ise MSCI Europe endeksi tarafından gerçekleşmiştir. Dinamik bağlantılılık Net değerleri incelendiğinde ise, en büyük şok alıcının MSCI Asia olduğu ve bunu MSCI Europe endeksinin takip ettiği belirlenmiştir. Tüm bu sonuçlardan elde edilen bulgu, gelişmekte olan piyasaların genellikle gelişmiş piyasalardan yüksek oranda etkilendiği, oynaklık alıcı olduğu sonucunu elde eden Yonis (2011), Todorov ve Bidarkota (2014), Alfreedi (2019), Habiba'nın (2020), Şenol ve Karaca'nın (2022) sonuçlarından farklılaşmaktadır. Şaşırtıcı bir şekilde bu çalışmanın dinamik bağlantılılık sonuçları,

gelişmekte olan piyasaların en yüksek düzeyde şok yayıcısı olduğu, Asya endeksinin ise en yüksek düzeyde şok alıcısı olduğu sonucu, beklentinin ve önceki çalışmaların sonuçlarından farklılaşmıştır.

MSCI endekslerinin oynaklık yayılımında kendi şokları ile açıklanma oranları incelendiğinde; MSCI America (%81.87), MSCI Europe (%76.01) ve MSCI World (%72.28) değişkenleri yüksek oranda oynaklığı kendi iç dinamikleri ile açıklarken, MSCI EM (%55.67) ve MSCI Asia (%20.94) endekslerinin varyanslarındaki değişimi açıklama gücü nispeten düşük kalmıştır. Bu bulgular, Amerika, Avrupa ve Dünya endekslerinin sistemden bağımsız hareket ettiğini ve yüksek oranda kendi iç şokları tarafından yönlendiğini göstermektedir. Asya ve EM piyasaları ise dış şoklara karşı daha duyarlıdır. Bu iki değişkendeki oynaklığın büyük bölümü diğer piyasalardan gelen bilgiler ile açıklanmaktadır. Bu durum, küresel finansal şokların özellikle Asya ve EM piyasalarında daha güçlü bulaşma etkisi yarattığını gösterirken, gelişmiş piyasalar için içsel faktörlerin daha baskın olduğunu ifade etmektedir.

Farklı frekanslar için dinamik bağlantılılık tablosu incelendiğinde, toplam bağlantılılık endeksi kısa vadede %31.36 ve uzun vadede %7.29 olarak hesaplanmıştır. Bu bulgular, bilgi yayılımının kısa vadede yoğunlaştığını ve uzayan zaman ufku ile bilgi yayılımının azaldığını göstermektedir. Kısa ve uzun vadede MSCI World ve MSCI EM değişkenleri en yüksek oranda bilgi yayıcı konumdadır. Sistem içinde en yüksek oranda bilgi alıcı ise Asya piyasaları olarak belirlenmiştir. Kısa ve uzun vadede Avrupa piyasaları bilgi alıcı iken, Amerika piyasalarının sistemle ilişkisi zamanla nötr seviyeye yanaşmıştır.

Sistemdeki parametreler arası zaman içindeki etkileşimini gösteren toplam bağlantılılık endeksi Şekil 3'te verilmiştir. TCI değerlerindeki artış sistemin entegre olduğunu ve oynaklık yayılımının yüksek olduğunu, düşük olması durumu ise sistemdeki parametrelerin daha izole olduğunun göstermektedir.

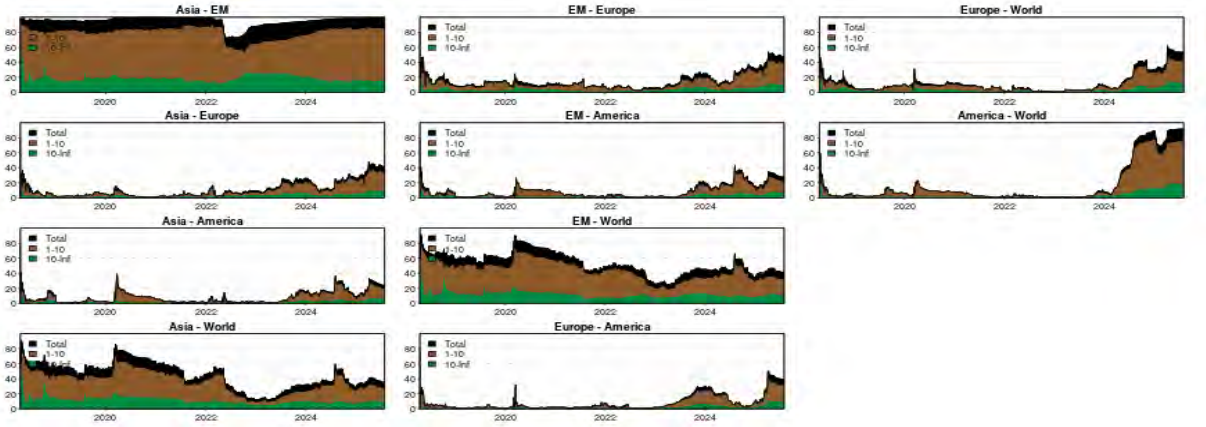
Şekil 3. Dinamik Toplam Bağlantılılık Endeksi (TCI)

Şekil 3, toplam bağlantılılık endeksi (siyah alan) ve farklı frekanslardaki bağlantılık endekslerini (kahverengi alan-kısa vade, yeşil alan-uzun vade) göstermektedir. Grafik incelendiğinde, Covid-19'un başlangıcı ile toplam bağlantılılık endeksinde hızlı bir artış belirlenmiş ve bunu izleyen dönemde kademeli bir şekilde oynaklık yayılımında düşüş gözlemlenmiştir. Rusya-Ukrayna savaşı ile bağlantılılık endeksinde artış görünse de pandemiye göre çok sınırlı düzeyde kalmış ve sonrasında hızlı bir düşüş gerçekleşmiştir. Elde edilen bu sonuç, Wu vd (2023) ve Muñoz Henríquez vd.'nin (2024) Covid-19 ve Rusya-Ukrayna savaşından bağlantılılıkların arttığı ancak pandemi şokunun daha güçlü olduğu sonucu ile benzerlik göstermektedir. 2024 ve sonrasında yaşanan ekonomik ve politik belirsizlikler döneminde dinamik bağlantılıkta artış yaşandığı ve bu artışta kısa vadeli şokların baskın olduğu ve uzun vadeli bağlantılığın bir miktar arttığı görülmektedir. Bu dönemde volatilite artışlarının daha uzun zamana yayıldığı, pandemi döneminde volatilite yayılımının kısmen daha kısa sürdüğü, ancak savaş döneminde volatilite yayılımının çok kısa bir tepki olarak gerçekleştiği ve sonrasında düştüğü tespit edilmiştir.

Diğer frekanslar incelendiğinde ise, kısa vadeli şokun pandemi döneminde bulaşmanın temel itici gücü olduğu görülmektedir. Oynaklık yayılımında kısa vadeli şokların etkileri belirgin bir şekilde görülürken, uzun vadeli şokların etkisi görece düşük kalmıştır. Savaş döneminde yine kısa vadeli şokların etkin olduğu ve uzun vadeli şoklarda önemli bir değişim olmadığı görülmüştür. Savaş sonrası dönemde yaşanan toparlanma sonrası 2024 yılı ile başlayan ve günümüze kadar devam eden oynaklıkta da yine kısa vadeli şokların dinamik bağlantılığı tetikleyen en önemli frekans olduğu ve buna uzun vadeli frekansların eşlik ettiği belirlenmiştir. Bu bulgular, kriz dönemlerinde bağlantılılığı kısa vadeli şokların belirlediğini ve ekonomik-politik belirsizlik dönemini kısa vadeli şoklara kısmen uzun vadeli şokların

eşlik ettiğini göstermektedir. Ayrıca pandemi ve savaş dönemine ek olarak, belirsizlik döneminde volatilite yayılım süresinin uzun olduğu tespit edilmiştir. Bu da pandemi ve savaş dönemi sonuçlarına göre belirsizlik döneminde bağlantılılığın kısa vadede sönümlenmeyip zamanla süreklilik kazandığını göstermektedir. Bu durum, yaşanan sürekli haber akışları ile ilgili olabilir.

MSCI küresel finansal piyasalar endeksleri arasındaki ikili bağlantılılığın zaman içindeki değişimini gösteren ikili bağlantılılık grafikleri Şekil 4'te verilmiştir. Bu grafikler, değişkenler arası bilgi aktarım gücünü göstermektedir.

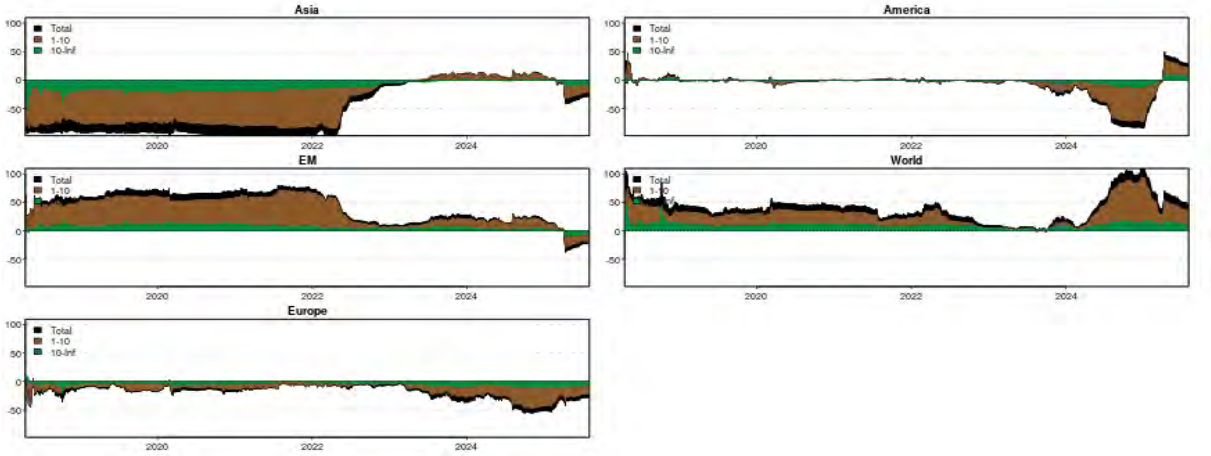

Şekil 4. Dinamik İkili Bağlantılılık

Şekil 4'te yer alan grafikler incelendiğinde, özellikle MSCI Asia-EM çifti arasında toplam bağlantılılığın oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum, gelişmekte olan Asya piyasaları ile gelişmekte olan piyasa endeksi arasında güçlü sürekli bilgi aktarımının varlığını teyit etmektedir. Diğer taraftan MSCI Asia-MSCI America arasında özellikle savaş döneminde kısa vadeli bilgi aktarımının belirgin seviyede arttığı, savaş döneminde oynaklık artışının sınırlı olduğu ve özellikle 2024 ve sonrası finansal piyasalarda yaşanan gelişmelerle oynaklık yayılımının kısa vadeli şoklar özelinde arttığı görülmüştür. Asia-Europe endeksleri arası ilişkide pandemi ve savaştan ziyade 2024 yılından beri yaşanan belirsizliğin oynaklık artışını tetiklediği belirlenmiştir. Asia-World ikilisinde ise pandemi ve savaş dönemlerinde bilgi aktarımının kısa vadeli şoklarda artış görülmektedir. Benzer bulgular, EM-World ikilisi için de elde edilmiştir. Gelişmekte olan piyasalar ile Avrupa ve Amerika endeksleri arası bilgi aktarımının her ne kadar savaş ve pandemiden etkilendiği görülse de bu etkinin düşük seviyede ve anlık olduğu ve hızlıca sönümlendiği, ancak son yıllarda yaşanan belirsizliğin oynaklık yayılımını artırdığı ve kalıcılık kazandığı görülmektedir.

Genel olarak elde edilen bulgular, küresel finansal piyasalar arasında kriz dönemlerinde güçlü kısa vadeli bağlantılılıklar ön plana çıkmaktadır. Ancak bu etki uzun vadede zayıflamaktadır. Pandemi ve savaş kaynaklı finansal piyasalarda yaşanan dalgalanmanın küresel piyasalar arasında yarattığı oynaklık yayılımı genel olarak 2024 yılı ve sonrası belirsizliğin oluşturduğu oynaklık yayılımının altında kalmıştır. Diğer taraftan, genellikle savaş ve pandemi dönemi yaşanan oynaklığın kısa vadede sönümlendiği, son dönemde yaşanan ekonomik-politik belirsizlik dönemlerindeki oynaklığın ise kalıcılık kazandığı tespit edilmiştir.

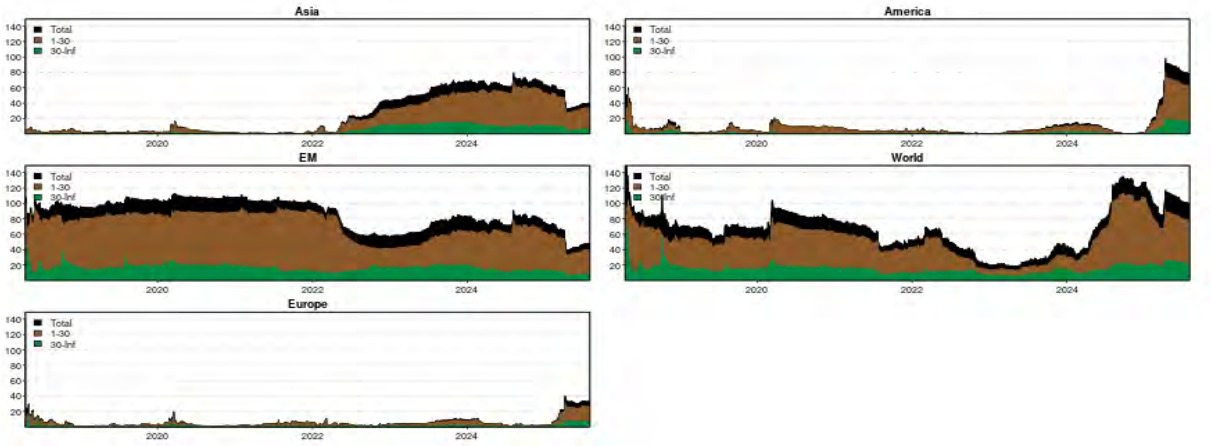
Bir değişkenin sistemin bütününe verdiği şokları gösteren net toplam yönlü bağlantılılık grafikleri Şekil 5'de verilmiştir.

Şekil 5. Net Toplam Yönlü Bağlantılılık

Şekil 5'de yer alan net toplam yönlü bağlantılılık grafiklerine göre, Asya endeksinin net bilgi alıcısı, gelişmekte olan piyasalar ve Dünya endeksinin ise net bilgi yayıcısı olduğu görülmektedir. Avrupa ve Amerika endeksleri ise özellikle 2024 yılı ve sonrasında yaşanan belirsizlik ortamı ile net bilgi alıcı konumda yer almaktadır. Elde edilen bulgular, sistemde yer alan gelişmekte olan piyasalar ve dünya endekslerinin şokların yayılmasında baskın olduğunu, diğer endekslerin ise şokları daha çok alıcı konumda olduğunu göstermektedir.

Her bir MSCI küresel finansal piyasa endeksinin sisteme aktardığı toplam şok etkisini belirlemek için Şekil 6'da yer alan diğerlerine aktarılan etki grafikleri sunulmuştur.

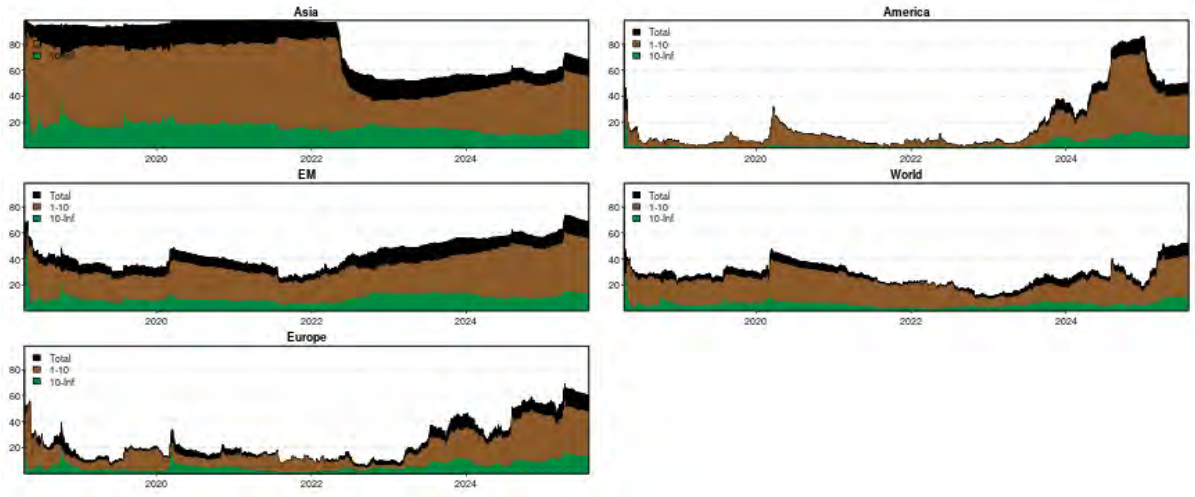
Şekil 6. Diğerlerine Aktarılan Etki

Endeksin sisteme ne kadar volatilite yaydığını gösteren, diğerlerine aktarılan etki grafikleri incelendiğinde, Asia endeksinin özellikle savaş sonrası sisteme bilgi yaydığı, kısa vadeli şokların belirgin bir şekilde uzun vadeden farklılaştığı görülmüştür. Ayrıca pandemi döneminde Asya endeksi sisteme kısa vadeli şok yaymış ve bilgi yayma düzeyi tekrar denge noktasına gelmiştir. Gelişmekte olan piyasalar endeksi olan EM endeksi, araştırma dönemi boyunca sisteme bilgi yayıcı konumdadır. Pandemi ile bilgi yayımında ufak bir dalgalanma gözlemlenmiştir. Yine savaş döneminde belirgin bir dalgalanma göze çarpmaktadır. Gelişmekte olan piyasalar endeksinin sisteme yaydığı bilgi kısa vadeli şok frekans düzeyinde gerçekleşmiştir. Avrupa ve Amerika endekslerinin bilgi yayma düzeyleri çok düşüktür. Dünya endeksi ise, EM sonrası en yoğun ve istikrarlı bilgi yayan endeks olmuştur. Dünya endeksinin yaydığı bilgi endeksi incelendiğinde, savaş ve pandemi ile birlikte 2024 ve sonrası sisteme bilgi yayma düzeyinin arttığı görülmektedir.

Elde edilen bulgular, küresel kriz dönemlerinde özellikle Asya, gelişmekte olan piyasalar ve Dünya endekslerinin finansal sisteme bilgi yayıcı rol üstlendiği ve kısa vadeli şokların belirgin olduğu öne çıkmaktadır. Bu bulgu, Asia, EM ve World endekslerinin küresel volatilite dinamiklerini şekillendirdiğini göstermektedir. Son dönemde yaşanan ekonomik-politik belirsizlik dönemlerinde ise

bölgesel olarak belirsizlik kaynağı olan Amerika ve Dünya endekslerinin en büyük volatilite yayıcı olduğu görülmüştür.

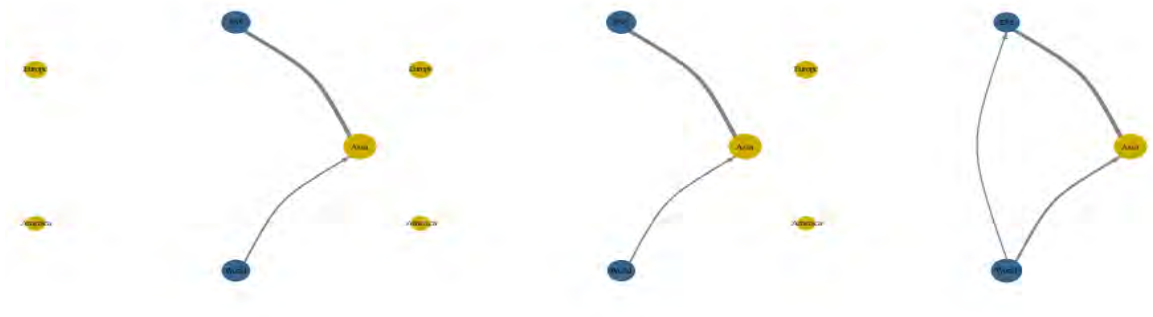
Her bir değişkenin sistemden aldığı etkiyi ve dışsal şoklar bağımlılığını ortaya koyan diğerlerinden alınan etki grafiklerin Şekil 7'de verilmiştir.

Şekil 7. Diğerlerinden Alınan Etki

Araştırma dönemi boyunca Asia endeksi güçlü bilgi alıcısı konumundadır. Ancak savaş sonrası dönemde Asya endeksinin sistemden bilgi alma düzeyinde belirgin düşüş yaşanmıştır. Savaş öncesi dönemde sistemle entegre net bilgi alıcısı konumundan savaş sonrası bilgi alma düzeyinde belirgin bir düşüş yaşanmıştır. Savaş ile birlikte Asya piyasalarının gelişmekte olan piyasalar ve gelişmiş piyasalardan bilgi alma düzeyinde önemli bir düşüş yaşanmıştır. Avrupa, Amerika ve Dünya endekslerinin pandemi ve savaş dönemlerinde belirgin bir şekilde sistemden bilgi alımı artmıştır. Son dönemde özellikle ABD seçimleri ve sonrasında yaşanan politik belirsizliklerde özellikle Amerika endeksinde bilgi alımını artırmıştır. Ancak özellikle Amerika endeksinde daha yoğun olmakla birlikte, Avrupa ve Dünya endekslerinin kriz dönemlerinde sistemden aldığı bilgi daha çok kısa vadeli şoklarla gerçekleşmektedir.

Değişkenler arası yönlü bağlantıları görselleştirmek için ağ grafiği oluşturulmuştur. Ağ grafikleri sırasıyla toplam dinamik bağlantılılık ağı, kısa vadeli bağlantı ağı ve uzun vadeli bağlantı ağından oluşmaktadır. Ağ grafiği Şekil 8'de verilmiştir.

Şekil 8. Ağ Grafiği

Grafiklerde gösterilen mavi noktalar oynaklık yayan değişkeni, sarı noktalar oynaklık alıcısı değişkeni göstermektedir. Ok işaretinin yönü oynaklığın yönünü ve kalınlığı oynaklığın yoğunluğunu göstermektedir.

Toplam dinamik bağlantılılık incelendiğinde gelişmekte olan piyasalar ve Dünya endekslerinden Asya endeksine şok yayılımı görülmektedir. Asya piyasasına EM endeksinden gelen şoklar daha yoğundur. Toplam bağlantılılık endeksinde belirlenen etkiler kısa vadeli frekans için de geçerlidir. Uzun vadede Dünya endeksi ile EM endeksi de etkileşime girmekte ve World'den EM'ye şok yayılımı

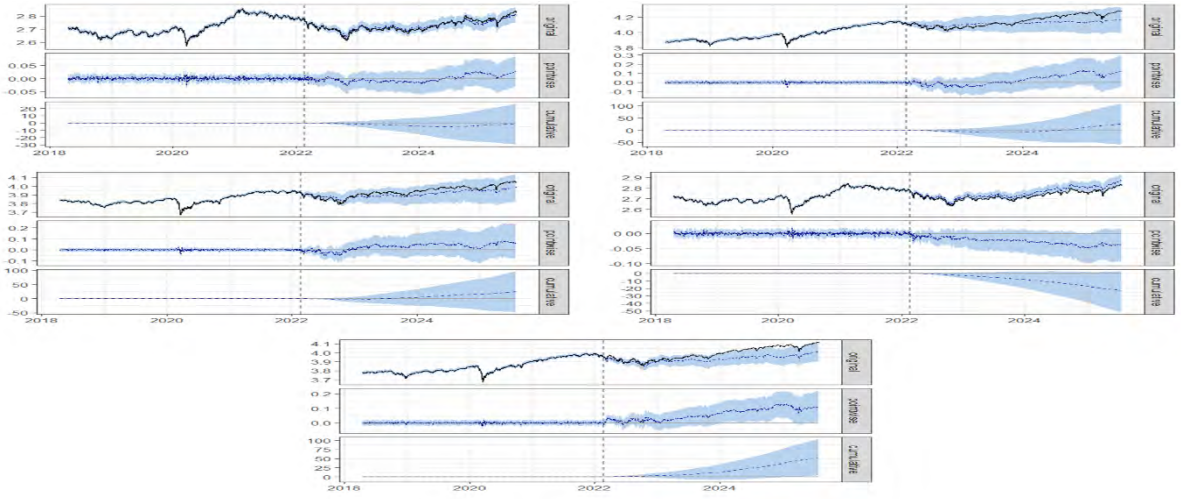
gerçekleşmektedir. Bu bulgu, Asya piyasalarının küresel piyasa şoklarına duyarlı olduğunu ve bu duyarlılığın farklı frekans seviyelerinde de devam ettiğini göstermektedir. Dolayısıyla, kriz dönemlerinde Asya piyasalarının kırılganlığını artıran en önemli küresel göstergelerin gelişmekte olan piyasalar endeksi ve Dünya endeksi olduğunu göstermektedir.

TVP-VAR ve frekans temelli bağlantılılık analizi, küresel MSCI endeksleri arasında kriz dönemlerinde belirgin kısa vadeli yoğunlaşan bilgi paylaşımı dinamiklerini ortaya koymaktadır. Covid-19 ve Rusya-Ukrayna savaşı, piyasa entegrasyonunun kısa vadede artırmıştır. Ancak bu etkiler uzun vadede görülmemektedir. Çalışma bulguları, MSCI EM ve MSCI World endekslerinin küresel şokların temel yayıcısı olduğunu, MSCI Asia ve MSCI Europe endekslerinin temel şok alıcılar olduğunu göstermektedir. Gelişmiş piyasalardaki oynaklıklar (Amerika, Avrupa ve Dünya) kendi iç dinamikleri ile açıklanabilirken, gelişmekte olan piyasalar (EM ve Asya) dışsal şoklara karşı daha yüksek duyarlılık göstermiştir. Kriz dönemlerinde gözlenen kısa vadeli etki, makroekonomik haberlerin gelişmekte olan piyasalarda kısa vadeli volatiliteyi hızlıca artırdığını belirleyen (Cuadro-Sáez vd., 2009) ve finansal bulaşmanın haber şoku kanalı üzerinden hızlı fiyatlamalar ile gerçekleştiğini savunan Carvalho vd. (2011) sonuçları ile uyumludur.

Son dönemde yaşanan ekonomik ve politik belirsizlik dönemi ise, pandemi ve savaş gibi ani şoklardan farklı olarak, kısa vadeli şokların kalıcılık kazandığı ve uzun vadeli bağlantılılıkta da artışın gözlemlendiği dönemdir. Bu dönemde küresel anlamda yaşanan önemli küresel olaylar ise şunlardır: Rusya-Ukrayna savaşının devam etmesi, İsrail-Hamas çatışması ve Gazze işgali, İsrail Lübnan savaşı, ABD başkanlık seçimleri, Trump'ın başkan seçilmesi, gümrük tarife savaşları, İran-İsrail savaşı vb. Yukarıda sayılan küresel belirsizliklerin yeni haber akışları ile sürekli beslenmesi ve piyasa beklentilerinin uzun süre bozulmuş olması, 2024 ve sonrası dönemde yaşanan oynaklık artışlarının temel nedeni olabilir.

Nedensel Etkiler

Covid-19, Rusya-Ukrayna savaşı ve son dönemde yaşanan ekonomik-politik belirsizliklerin nedensel etkilerini belirlemek için Brodersen vd. (2015) tarafından geliştirilen Bayesian temelli yapısal zaman serisi modelleri kullanılmıştır. BSTS yönteminde sadece değişkenler arası korelasyon ve eş hareketler değil, aynı zamanda zamana dayalı nedensel etkiyi belirlemek için ortalama ve zamanla değişen nedensel etki ölçülmüştür. MSCI endekslerinin zaman içindeki davranışlarını görsel olarak sunan BSTS grafikleri oluşturulmuştur. Şekil 9'da verilen BSTS grafikleri, bağımlı değişkenin sırayla MSCI Asia, MSCI America, MSCI Europe, MSCI EM ve MSCI World endeksi olarak sisteme tanımlandığı sonuçlara ilişkin grafiklere aittir.

Şekil 9. BSTS Yapısal Nedensellik Grafikleri

BSTS tahmin grafikleri her bir bağımlı değişken için üç ayrı grafikten oluşur. İlk grafik hem serinin gerçek verilerini hem de Bayesian yöntemle üretilen tahmin değerlerini gösterir. İkinci grafik, gerçek değer ile tahmin edilen değer arasındaki farkı ve üçüncü grafik ise, zaman içindeki birikimli etkiyi göstermektedir.

Şekil 9'da yer alan MSCI Asia endeksi BSTS grafikleri incelendiğinde, gerçek ve tahmin değerleri grafiğinde BSTS modeli MSCI Asia endeksini iyi takip etmiş görünmektedir. Pandemi ve savaş dönemlerinde düşüş ve sonrası yükseliş model tarafından yakalanmıştır. Ancak ekonomik-politik belirsizlik dönemlerinde tahmin aralığında genişleme gözlenmektedir. Bu da özellikle ekonomik-politik belirsizlik sürecinin Asya piyasaları üzerinde belirsizlik artırıcı bir etki yarattığını göstermektedir. MSCI Asia endeksi için anlık etkiyi gösteren pointwise grafiği ise, pandemi ve savaş öncesi dönemde diğer küresel endekslerin Asya piyasaları üzerindeki etkisinin oldukça düşük olduğunu göstermektedir. Pandemi ve savaş dönemlerinde pozitif ve negatif sıçramalar göze çarpmaktadır. Savaş sonrası dönemde negatif yön görülmekte ve 2024'ün ikinci yarısından sonra pozitif bölgede seyretmektedir. Ekonomik-politik belirsizlik dönemlerinde güven aralığı genişlemiş ve küresel endekslerin Asya piyasaları üzerindeki etkisi güçlenerek anlamlı hale gelmeye başlamıştır. Bu durum, ekonomik-politik belirsizlik dönemlerinde Asya piyasalarının küresel piyasalara karşı daha duyarlı hale geldiğinin kanıtıdır. Son olarak birikimli grafik incelendiğinde ise, savaş sonrası döneme kadar açıklayıcı değişkenlerin Asya piyasası üzerindeki etkisi sınırlı görünmektedir. Ekonomik-politik belirsizliklerle birlikte küresel endekslerin Asya piyasaları üzerindeki kümülatif etkisinin negatif yönde gerçekleştiğini göstermektedir. Asya piyasası için oluşturulan üç BSTS grafiği birlikte değerlendirildiğinde, pandemi ve savaş öncesi diğer küresel endekslerin etkisinin sınırlı olduğu, savaş sonrası kümülatif etkinin belirgin bir şekilde düştüğü tespit edilmiştir. Bu bulgu, Asya piyasalarının küresel belirsizliklere karşı zamanla artan bir duyarlılık geliştirdiğini ve açıklayıcı değişkenlerin (diğer küresel MSCI endeksleri) fiyatlama davranışı üzerinde rol oynamaya başladığını ve ekonomik ve politik belirsizliğin negatif kümülatif etki oluşturduğunu ortaya koymaktadır.

ABD piyasalarında BSTS tahminleri pandemi ve savaş sonrası toparlanma eğilimlerini başarılı bir şekilde yakalamıştır. Güven bantlarının Avrupa, Dünya ve gelişmekte olan piyasa endekslerine göre daha dar olduğu ve Amerika piyasalarının daha öngörülebilir olduğu görülmektedir. Amerika piyasasında savaş öncesi etkiler sınırlı düzeydedir. Birikimli etkinin zamanla arttığı ve kalıcı pozitif katkıya dönüştüğü tespit edilmiştir.

Avrupa piyasaları için modelin tahmin kabiliyeti güçlüdür. Ancak pandemi ve özellikle savaş dönemine girildiğinde güven aralığında belirgin artışlar göze çarpmaktadır. Bu durum, savaşın coğrafi yakınlığı ile ilgili olabilir. Savaş sonrası açıklayıcı değişkenlerin etkisinde ani ve güçlü sıçrama görülmektedir. Bu durum, Avrupa piyasalarının küresel endekslere kriz dönemlerinde aşırı duyarlı olduğunu gösterir. Birikimli etkide 2022 sonrası hızlı ve pozitif yönlü yükseliş görülmektedir. Elde edilen bulgular, Avrupa piyasalarının küresel şoklara güçlü tepki verdiğini, bu etkilerin uzun vadede kalıcı hale geldiğini göstermektedir. Özellikle savaş döneminde enerji konusunda yaşanan kırılganlıklar, Avrupa piyasalarının duyarlılığının artmasının nedeni olabilir.

Gelişmekte olan ülkeler incelendiği, modelin genel trendi yakaladığı ve savaş sonrası dönemde güven aralığının genişlediği ve tahmin katsayısının güven aralığının dibinde gerçekleştiğini göstermektedir. Bu da gelişmekte olan piyasaların daha yüksek belirsizlik taşıdığını göstermektedir. Gelişmekte olan piyasalar endeksinde savaş sonrası negatif kırılma göze çarpmaktadır. Bu durum, savaş sonrasında EM endeksine küresel finansal piyasalar endekslerinden oluşan açıklayıcı endeksin katkısının negatif olduğunu göstermektedir. Birikimli etkiler incelendiğinde ise, gelişmekte olan piyasaların pandemi, savaş gibi faktörlerden negatif yönde etkilendiğini ve bu etkinin zamanla kalıcı hale geldiğini göstermektedir. Elde edilen bulgular, gelişmekte olan piyasaların, küresel şoklara karşı en kırılgan endeks olduğunu göstermektedir.

Son olarak MSCI World endeksi incelendiğinde, BSTS model öngörüsü endeksi doğru temsil etmiştir. Güven aralığı daha dengelidir. Ancak savaş sonrası dönemde, özellikle ekonomik-politik belirsizlik dönemlerinde temsil kabiliyetinde önemli bozulmalar görülmektedir. Pandemi ve savaş döneminde daha doğru tahminleme yapan model, bu dönemde doğru tahminleme gerçekleştirememiştir. Savaş sonrası dönemde pozitif yönde istikrarlı katkılar görülmektedir. Birikimli etkinin ise pozitif yönde arttığı görülmektedir. Küresel piyasaların tamamını temsil eden MSCI World değişkeni, küresel değişimlerle uyumlu olarak pozitif ve kalıcı bir etki üretmiştir.

BSTS modelleri, küresel MSCI endekslerinin pandemi ve savaş döneminde çoğunlukla pozitif ve anlamlı yönde etkilendiğini ve gelişmekte olan piyasalar dışında birikimli etkilerde artış eğilimi

olduğunu göstermektedir. 2024 ve sonrası dönemde artan ekonomik ve politik belirsizliklerin özellikle gelişmekte olan piyasalar üzerinde daha olumsuz ve kalıcı etkiler yarattığını göstermektedir.

BSTS nedensellik analizi sonuçları, TVP-VAR'da elde edilen kriz dönemlerinde kısa vadeli etkiler ve belirsizlik döneminde kalıcılık sonuçlarını destekler niteliktedir. TVP-VAR yöntemi ile elde edilen bulguları teyit etmek ve daha derin öngörüler gerçekleştirebilmek için gerçekleştirilen Bayesian nedensellik analizi bulguları, TVP-VAR frekans bazlı bağlantılılık ölçümleri ile tutarlı sonuçları raporlamaktadır. Özellikle ekonomik ve politik belirsizlik dönemlerinde finansal sistemde meydana gelen kırılganlıkların Asya ve EM endekslerinde negatif etkileri tutarlı sonuçları ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Bu çalışma, Covid-19, Rusya-Ukrayna savaşı ve son dönemde yaşanan ekonomik ve politik belirsizliklerin küresel piyasalar arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya odaklanmıştır. Küresel piyasalar arası ilişkiyi belirlemek için gelişmiş ülkelerden MSCI America ve MSCI Europe endeksleri, gelişmekte olan piyasalardan MSCI Asia ve MSCI EM endekslerini ve küresel finansal piyasaları temsilen MSCI World endeksi kullanılmıştır. Günlük veriler kullanılan çalışmada 01.01.2018-13.07.2025 tarihleri arası endeks değerlerinin logaritmik değerleri kullanılmıştır.

Zamanla meydana gelen değişimleri yakalayabilmek için standart VAR modelleri yerine zamana değişen parametreli model olan TVP-VAR modeli tercih edilmiştir. TVP-VAR analizi öncesinde, serilerin durağanlığını belirlemek için ADF ve PP testleri yapılmış ve tüm serilerin seviyede durağan olmadığı tespit edilmiştir. Bu sebeple çalışmada serilerin durağanlık koşulunu sağlayan birinci farkları alınarak analizlere devam edilmiştir.

Çalışma amacı kapsamında, pandemi, savaş ve son dönem yaşanan ekonomik-politik belirsizlik dönemlerinde küresel piyasalar arası bilgi aktarımını tespit etmek ve oynaklık yayılımını kısa ve uzun vade olmak üzere üç farklı frekansta belirlemek için TVP-VAR analizi gerçekleştirilmiştir. TVP-VAR analizinden elde edilen bulguları teyit etmek ve daha kapsamlı görüş elde etmek için Bayesian temelli zamana dayalı nedensellik analizi için BSTS modeli kullanılmış ve her bir değişken için ayrı ayrı nedensellik grafikleri oluşturulmuştur.

TVP-VAR ve BSTS analiz sonuçları birbirini tamamlar nitelikte sonuçlar sunmuştur. TVP-VAR analiz sonuçları, özellikle pandemi ve savaş döneminde oynaklık yayılımının kısa vadede yoğunlaştığını, ancak son dönemde yaşanan ekonomik ve politik belirsizlik dönemlerinde kısa vadeli şokların uzun vadeye sarktığını göstermektedir. Ayrıca EM ve World endekslerinin net bilgi yayıcı olduğunu, en yüksek bilgi alıcısının Asia endeksi olduğu ve onu Europe endeksinin takip ettiğini göstermektedir. Diğer yandan, pandemi ve savaş dönemindeki oynaklık yayılımının kısa sürede sönümlendiği, ancak muhtemelen haber akışına bağlı olarak son dönemde yaşanan ekonomik-politik belirsizlik döneminde oynaklık yayılımının kalıcı hale geldiği belirlenmiştir. BSTS analizleri sonucunda elde edilen bulgular incelendiğinde ise, TVP-VAR sonuçlarını doğrular nitelikte olduğu görülmüştür. Kriz dönemlerinde özellikle Asia ve EM endekslerinin daha kırılgan hale geldiği, güven aralıklarının genişlediği ve bu iki piyasanın belirsizliklere karşı daha duyarlı hale geldiği tespit edilmiştir. Bu iki piyasanın dışsal şoklardan negatif yönde etkilendiği belirlenmiştir.

Bu çalışmanın literatüre önemli katkı sağlayacağı düşünülen bulguları dört başlık altında sıralanabilir: Birincisi gelişmekte olan piyasalar endeksinin güçlü bir şekilde şok yayıcısı, en büyük şok alıcısının ise Asya endeksi olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu oldukça şaşırtıcıdır ve önceki literatür sonuçlarından farklılaşmaktadır. İkincisi pandemi dönemindeki toplam bağlantılılık Rusya-Ukrayna savaşından daha yüksek gerçekleşmiştir. Üçüncüsü ise Rusya-Ukrayna savaşı ile bir miktar artan toplam bağlantılılık endeksi savaşın uzaması ve zamana yayılması ile birlikte bir miktar azalmış, 2023 sonrasında küresel ekonomik ve politik belirsizliklerle (Rusya-Ukrayna savaşının devam etmesi, İsrail-Hamas çatışması, Gazzenin işgali, İsrail-Lübnan savaşı, ABD seçimleri, Trump'ın seçilmesi, gümrük tarife savaşları, İran-İsrail savaşı vd.) birlikte toplam bağlantılılık endeksi artmış ve 2025 yılı ortalarına kadar devam etmiştir. Dahası bu dönemde toplam bağlantılılık endeksi Rusya-Ukrayna savaşı ve pandemi dönemlerinin de üstüne çıkarak oynaklık yayılımında ciddi artış yaşanmıştır. Dördüncüsü gelişmekte olan piyasa endeksinin pandemi sırasında ve Rusya-Ukrayna savaşının ilk dönemlerinde yüksek düzeyde şok yayıcısı iken, savaşın ilk birkaç ayından sonra azalmaya başlamıştır. 2024 yılında biraz yükselen gelişmekte olan piyasalar endeksinin şok yayıcılığı 2025 yılı ile birlikte azalmıştır. Amerika endeksinin

ise pandemi ve Rusya- Ukrayna savaşı dönemindeki düşük şok yayıcılığı 2024 sonu itibariyle keskin bir şekilde artmıştır.

Bu çalışma ile elde edilen bulgular, küresel finansal piyasalar arasındaki bağlantılılığın kriz dönemlerinde kriz türlerine göre farklılaştığını göstermektedir. Pandemi ve savaş gibi ani olarak meydana gelen şoklar oynaklık yayılımını kısa vadede etkilerken, devamında yaşanan ekonomik ve politik belirsizlikler oynaklık yayılımını kalıcı hale getirmiştir. Dolayısıyla makro ekonomik politikaların kriz türüne göre ve dinamik bir şekilde planlanması gerektiğini göstermektedir.

Kriz dönemlerinde gelişmekte olan (EM) ve Asya piyasaların daha kırılgan hale gelmesi, söz konusu piyasalara yönelik risk izleme ve erken uyarı mekanizmalarının kurulmasını zorunlu kılmaktadır. Bunun yanısıra gelişmekte olan piyasalar (EM) ve MSCI dünya endekslerinin bilgi yayıcı pozisyonları nedeniyle, bu endekslerin küresel oynaklığın öngörülmesinde öncü göstergeler olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir.

Son olarak elde edilen bulgular, portföy yöneticileri açısından da önemli çıkarımlar sunmaktadır. Kriz dönemlerinde geleneksel çeşitlendirme stratejilerinin etkinliğinin azalabileceğini göstermektedir. Kısa süreli ve ani gerçekleşen kriz dönemlerinde aktif portföy yönetiminin, uzun süreli ve belirsizlikler kaynaklı krizlerde ise riskten korunma araçlarına dayalı portföy çeşitlendirme stratejilerinin daha uygun olabileceği anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Adekoya, O. B., & Oliyide, J. A. (2021). How COVID-19 Drives Connectedness among Commodity and Financial Markets: Evidence from TVP-VAR and Causality-in-Quantiles Techniques. Resources Policy, 70, 101898. https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2020.101898

Alfreedi, A. A. (2019). Shocks and Volatility Spillover between Stock Markets of Developed Countries and GCC Stock Markets. Journal of Taibah University for Science, 13(1), 112-120. https://doi.org/10.1080/16583655.2018.1544348

Antonakakis, N., & Gabauer, D. (2017). Refined Measures of Dynamic Connectedness Based on TVP-VAR. MPRA Paper 78282, University Library of Munich, Germany.

BenSaïda, A., Litimi, H., & Abdallah, O. (2018). Volatility Spillover Shifts in Global Financial Markets. Economic Modelling, 73, 343-353. https://doi.org/10.1016/j.econmod.2018.04.011

Bouteska, A., Buchetti, B., Harasheh, M., & Santoni, A. (2025). Investor Sentiment and Dynamic Connectedness in European Markets: Insights from the Covid-19 and Russia-Ukraine Conflict (No. 3050). ECB Working Paper. doi:10.2866/3541109

Brodersen, K. H., Gallusser, F., Koehler, J., Remy, N., & Scott, S. L. (2015). Inferring Causal Impact using Bayesian Structural Time-Series Models. Ann. Appl. Stat. 9(1) 247-274. https://doi.org/10.1214/14-AOAS788

Carvalho, C., Klagge, N., & Moench, E. (2011). The Persistent Effects of a False News Shock. Journal of Empirical Finance, 18(4), 597-615. https://doi.org/10.1016/j.jempfin.2011.03.003

Cheng, T., Liu, J., Yao, W., & Zhao, A. B. (2022). The Impact of COVID-19 Pandemic on the Volatility Connectedness Network of Global Stock Market. Pacific-Basin Finance Journal, 71, 101678. https://doi.org/10.1016/j.pacfin.2021.101678

Cuadro-Sáez, L., Fratzscher, M., & Thimann, C. (2009). The Transmission of Emerging Market Shocks to Global Equity Markets. Journal of Empirical Finance, 16(1), 2-17.

Diebold, F. X., & Yilmaz, K. (2012). Better to Give than to Receive: Predictive Directional Measurement of Volatility Spillovers. International Journal of forecasting, 28(1), 57-66. https://doi.org/10.1016/j.ijforecast.2011.02.006

Doğru, E. (2023). Rusya-Ukrayna Savaşının Gıda Fiyatları ile Finansal Piyasalar Arasındaki Bağlantılılık Üzerine Etkisi. Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7(2), 63-83. https://doi.org/10.33399/biibfad.1327746

Doğru, E. (2024). Finansal Türbülans Dönemlerinde Gelişmekte Olan Hisse Senedi Piyasaları Arasında Dinamik Getiri Bağlantılılığı. Alanya Akademik Bakış, 8(2), 441-457. https://doi.org/10.29023/alanyaakademik.1314233

Gamba-Santamaria, S., Gomez-Gonzalez, J. E., Hurtado-Guarin, J. L., & Melo-Velandia, L. F. (2019). Volatility Spillovers among Global Stock Markets: Measuring Total and Directional Effects. Empirical Economics, 56(5), 1581-1599. https://doi.org/10.1007/s00181-017-1406-3

Gujarati, D. N., & Porter, D. C. (2009). Basic Econometrics (5th ed.). New York: McGraw-Hill/Irwin.

Guo, X., Lu, X., Mu, S., & Zhang, M. (2024). New Roles for Energy and Financial Markets in Spillover Connections: Context under COVID-19 and the Russia–Ukraine Conflict. Research in International Business and Finance, 71, 102403. https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2024.102403

Habiba, U. E., Peilong, S., Zhang, W., & Hamid, K. (2020). International Stock Markets Integration and Dynamics of Volatility Spillover between the USA and South Asian markets: Evidence from Global Financial Crisis. Journal of Asia Business Studies, 14(5), 779-794. https://doi.org/10.1108/JABS-03-2019-0071

Jebran, K., & Iqbal, A. (2016a). Examining Volatility Spillover between Asian Countries' Stock Markets. China Finance and Economic Review, 4(1), 6. DOI 10.1186/s40589-016-0031-1

Jebran, K., & Iqbal, A. (2016b). Dynamics of Volatility Spillover between Stock Market and Foreign Exchange Market: Evidence from Asian Countries. Financial Innovation, 2(1), 3. DOI 10.1186/s40854-016-0021-1

Kavas, Ü. YB (2025). Finansal Enstrümanların BIST Sürdürülebilirlik Endeksi Üzerindeki Dinamik Etkilerinin TVP-VAR Modeliyle Araştırılması. Mali Çözüm Dergisi, 35, 1201-1225.

Lastauskas, P., & Nguyen, A. D. M. (2024). Spillover Effects of US Monetary Policy on Emerging Markets Amidst Uncertainty. arXiv preprint arXiv:2402.07266.

Li, P., Zhang, P., Guo, Y., & Li, J. (2024). How has the Relationship between Major Financial Markets Changed during the Russia–Ukraine Conflict?. Humanities and Social Sciences Communications, 11(1), 1-20.

Li, W. (2021). COVID-19 and Asymmetric Volatility Spillovers across Global Stock Markets. The North American Journal of Economics and Finance, 58, 101474. https://doi.org/10.1016/j.najef.2021.101474

Li, Y., & Giles, D. E. (2015). Modelling Volatility Spillover Effects between developed Stock Markets and Asian Emerging Stock Markets. International Journal of Finance & Economics, 20(2), 155-177. https://doi.org/10.1002/ijfe.1506

Lubik, T. A., & Matthes, C. (2015). Time-varying Parameter Vector Autoregressions: Specification, Estimation, and an Application. Estimation, and an Application. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2864239

Morsman, A. S., Camehl, A. M., & Lange, R. J. (2022). A Bayesian Structural Time Series Approach in Exploring the Main Drivers of Bitcoin's Market Price. Unpublished Master's Thesis. Erasmus University Rotterdam.

Muñoz Henríquez, E. M., Gálvez-Gamboa, F. A., & Sánchez Dávila, E. (2024). Connectedness between Regional Financial Markets: Evidence from Covid-19 and Russia-Ukraine Conflict. Journal of Globalization, Competitiveness and Governability, 18(1), 81-92. DOI:10.58416/GCG.2024.V18.N1.05

Sánchez García, J., & Cruz Rambaud, S. (2023). Volatility Spillovers between Oil and Financial Markets during Economic and Financial Crises: A Dynamic Approach. Journal of Economics and Finance, 47(4), 1018-1040.

Şenol, Z., & Karaca, C. (2022). Covıd-19 Sürecinde Borsalararası Volatilite Yayılımları: Kırılgan Beşli ve Gelişmiş Ülke Piyasaları Örneği. International Journal of Management Economics &

Business/Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 18(2). http://dx.doi.org/10.17130/ijmeb.979135

Todorov, G., & Bidarkota, P. (2014). Time-Varying Financial Spillovers from the US to Frontier Markets. Macroeconomics and Finance in Emerging Market Economies, 7(2), 246-283. https://doi.org/10.1080/17520843.2014.919330

Toparlı, E. A., Çatık, A. N., & Balcılar, M. (2019). The Impact of Oil Prices on the Stock Returns in Turkey: A TVP-VAR Approach. Physica A: Statistical Mechanics and its Applications, 535, 122392. https://doi.org/10.1016/j.physa.2019.122392

Wu, Y., Ren, W., Wan, J., & Liu, X. (2023). Time-Frequency Volatility Connectedness between Fossil Energy and Agricultural Commodities: Comparing the COVID-19 Pandemic with the Russia-Ukraine Conflict. Finance Research Letters, 55, 103866. https://doi.org/10.1016/j.frl.2023.103866

Yonis, M. (2011). Stock market co-movement and volatility spillover between USA and South Africa. Unpublished Master's Thesis. UMEA Univesitet https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:523539/fulltext01.pdf 25.08.2025

Zhang, Y., Zhou, L., Liu, Z., & Wu, B. (2025). Spillover of Fear among the US and BRICS Equity Markets during the COVID-19 Crisis and the Russo-Ukrainian Conflict. The North American Journal of Economics and Finance, 75, 102308. https://doi.org/10.1016/j.najef.2024.102308

Araştırma Makalesi / Research Article

Küresel Finansal Piyasalarda Kriz Dönemlerinde Bağlantılılık: TVP-VAR ve BSTS Yaklaşımları

Global Financial Market Connectedness Under Crisis: Evidence from TVP-VAR and BSTS Models

Emrah ŞAHİN

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.328

Geliş/Received:29/08/2024	Kabul/Accepted: 21/01/2026

Extended Abstract

Introduction

Understanding how shocks in financial markets are transmitted and investigating their magnitude is crucial for reducing portfolio risk for individual and institutional investors and for the success of implemented policies for policymakers. In this regard, the primary objective of this study is to examine the volatility spillover and causal relationships among global financial markets during the period of economic and political uncertainty experienced in 2024 and beyond, including the COVID-19 pandemic, the Russia-Ukraine war, and the subsequent period. To this end, Time-Varying Parameter Vector Autoregression Model (TVP-VAR) analysis was used to model these time-varying relationships, and Bayesian Structural Time Series (BSTS) methods were used to reveal the causal structure. A review of the existing literature reveals that there are studies examining the impact of the pandemic and the Russia-Ukraine war on financial markets. However, studies that compare both global shocks together are quite limited. The study distinguishes itself from the literature by allowing for the evaluation of recent economic and political uncertainties alongside these two major crises. On the other hand, existing research has generally focused on regional indices. Finally, no studies have been found that employ Bayesian methods in causal analysis of Covid-19, the Russia-Ukraine war, and recent economic and political uncertainties. In this sense, the study provides a comparative analysis of three periods by considering Covid-19, the Russia-Ukraine war, and recent developments together. It provides the opportunity to examine the effects from a broad and global perspective, such as the MSCI. It is believed that it will make a significant contribution to the literature by demonstrating the impact of the pandemic, war, and economic and political uncertainty through innovative methods.

Methods

This study used daily MSCI index data for the period January 1, 2018, to July 13, 2025, to examine the volatility spillover and causal relationships among global financial markets during periods of Covid-19, the Russia-Ukraine war, and recent economic and political uncertainty. A comprehensive statistical analysis was conducted using MSCI indices to reveal the relationship between financial markets on a global scale. To ensure a high level of representativeness of global markets, the study employed two developed market indices (MSCI America and MSCI Europe), two emerging market indices (MSCI EM and MSCI Asia), and the MSCI World index as the global index. Time-Varying Parameter Vector Autoregression Model (TVP-VAR) analysis was used to model time-varying relationships for the study objectives, and Bayesian Structural Time Series (BSTS) methods were used to reveal the causal structure.

Results and Discussion

The findings of this study, which are expected to contribute significantly to the literature, can be summarized under four headings: First, the emerging markets index was found to be a strong shock emitter, while the Asian index was the largest shock receiver. This finding is quite surprising and differs from previous literature results. Second, total connectivity during the pandemic period was higher than during the Russia-Ukraine war. Third, the total connectivity index, which increased slightly with the Russia-Ukraine war, decreased somewhat as the war dragged on and spread over time. After 2023, the total connectivity index increased with global economic and political uncertainties (the continuation of the Russia-Ukraine war, the Israel-Hamas conflict, the occupation of Gaza, the Israel-Lebanon war, the US elections, Trump's election, tariff wars, the Iran-Israel war, etc.) and continued until mid-2025. Furthermore, during this period, the total connectivity index exceeded that of the Russia-Ukraine war and the pandemic, resulting in a significant increase in volatility spillover. Fourth, the emerging market index was highly shock-diffusing during the pandemic and the early stages of the Russia-Ukraine war, but began to decline after the first few months of the war. The shock-diffusing nature of the emerging market index, which rose slightly in 2024, decreased in 2025. The US index, which remained low during the pandemic and the Russia-Ukraine war, increased sharply by the end of 2024.

The findings suggest that portfolio diversification should be tailored to the type of crisis. While risk-taking can be used to make rapid position changes in sudden and short-term crises, hedge funds should be the preferred method for portfolio diversification in prolonged crises driven by uncertainty. Furthermore, indices such as the MSCI for emerging markets and the Global MSCI can be used as leading indicators in predicting global volatility. This allows policymakers and investors to take targeted measures to ensure market stability, taking into account the nature of the crises.

Anadolu **Kültürel Araştırmalar Dergisi**
Open Access

Araştırma Makalesi / Research Article

Suriye'deki Tarihsel Süreçlerin Osmanlı'dan Günümüze Sosyo-Politik ve Edebi Yansımaları

Socio-Political and Literary Reflections of Historical Processes in Syria from the Ottoman Empire to the Present Day

Kemal ŞİMŞEK[1]

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.303

Geliş/Received: 25/05/2025	**Kabul/Accepted: 21/01/2026**

Öz

Suriye'nin kültürel ve edebi dönüşümü, Ortadoğu'daki ideolojik çatışmalar, modernleşme ve milliyetçilik hareketleriyle yakından ilişkilidir. Edebiyatın, bir toplumda yeni nesilleri şekillendirmek ve kültürel mirası aktarmak için bir araç olarak kullanılması bilinen bir gerçektir. Edebiyat, Ortadoğu'da Batı kültürünün yayılmasında önemli bir araç olarak kullanılmıştır. 19. ve 20. Yüzyılda, edebiyatın eğitimdeki öneminin farkedilmesi, Suriye ve Mısır gibi bölgelerde de edebiyata olan ilgiyi artırmıştır. Suriye'de, Batılı değerleri aktaran edebiyat, özelikle de çocuk edebiyatı 19'uncu yüzyılın ortalarından itibaren hızla gelişmiş ve birçok edebiyatçı bu alanda eserler vermeye başlamıştır. Suriye tarihine bakıldığında ülkenin içinden geçmiş olduğu tarihi ve siyasi süreçlerin ülke edebiyatını etkilediği görülmektedir. Örneğin Osmanlı Devleti'nin son döneminde yeni gelişmeye başlayan edebiyat, şekil ve içerik bakımından daha çok Batı edebiyatını taklide dayanan, kendi öz kültürüne bağlı Arap milliyetçiliği temalı edebiyat özelliği taşımaktadır. 1920'li yıllardan 1960'lı yıllara kadarki dönemde, mandacılık karşıtı Arap milliyetçiliği temalarıyla bezeli bir edebiyat ortaya çıkmıştır. Bu dönemde edebiyata, millî ve manevi değerlerle bezeli Arap milliyetçiliği temaları yoğun olarak işlenmiştir. 1971'den sonra iktidara gelen Baas rejimi döneminde edebi eserlerde Baas rejiminin ideolojisini yansıtan sosyalist ve seküler temaların ön plana çıktığı gözlemlenmektedir. Bu farklılaşmanın, dönemin edebiyatçıları arasında ideolojik ayrışmalara yol açtığı da görülmektedir. Bu çalışmanın amacı, Suriye'nin tarihsel süreçler içinde yaşadığı siyasi, kültürel ve edebi dönüşümü incelemek, özellikle Batı etkisiyle şekillenen edebiyatın bu değişimlerdeki rolüne dikkat çekmektir. Ayrıca Suriye edebiyatındaki ideolojik ve tematik dönüşümleri, tarihsel ve siyasi bağlamlar çerçevesinde analiz emektir. Çalışmada tarihsel analiz ve edebi inceleme yöntemleri kullanılmıştır. Dönemin edebiyatçıları ve eserlerine atıflar yapılarak, siyasi ve kültürel değişimlerin bu metinlere yansımaları değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Suriye Edebiyatı, Kültürel Kimlik, Siyasi ve Kültürel Değişim.*

Abstract

Syria's cultural and literary transformation is closely related to ideological conflicts, modernization and nationalist movements in the Middle East. It is a known fact that literature is used as a tool to shape new generations in a society and to transmit cultural heritage. Literature has been used as an important tool in the spread of Western culture in the Middle East. In the 19th and 20th centuries, the recognition of the importance of literature in education increased interest in literature in regions such as Syria and Egypt. In Syria, literature that conveys Western values, especially children's literature, developed rapidly from the mid-19th century and many writers began to produce works in this field. When we look at the history of Syria, we see that the historical and political processes that the country has gone through have affected the country's literature. For example, the literature that began to develop in the last period of the Ottoman Empire has the characteristics of literature with the theme of Arab nationalism, which is based more on imitation of Western literature in terms of form and content and is loyal to its own culture. In the period from the 1920s to the 1960s, no literature adorned with themes of

[1] **Sorumlu Yazar/Corresponding Author:** Dr., Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belağatı Anabilim Dalı, Antalya, Türkiye. E-posta: kemalsimsek@akdeniz.edu.tr

Önerilen Atıf/Suggestion Citation
Şimşek, K., (2026). Suriye'deki Tarihsel Süreçlerin Osmanlı'dan Günümüze Sosyo-Politik ve Edebi Yansımaları, *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi, 10(1), 278-292.*

Arab nationalism against the mandate emerged. During this period, themes of Arab nationalism adorned with national and spiritual values were intensively processed in literature. It is observed that during the Baath regime that came to power after 1971, socialist and secular themes reflecting the ideology of the Baath regime came to the fore in literary works. It is also seen that this differentiation led to ideological divisions among the writers of the period. The aim of this study is to examine the political, cultural and literary transformation that Syria has experienced in historical processes, and to draw attention to the role of literature, especially shaped by Western influence, in these changes. In addition, it is to analyze the ideological and thematic transformations in Syrian literature within the framework of historical and political contexts. Historical analysis and literary analysis methods were used in the study. By making references to the writers and works of the period, the reflections of political and cultural changes on these texts were evaluated.

Keywords: *Syrian Literature, Cultural Identity, Political and Cultural Change.*

1. GİRİŞ

Pek çok devlet ve medeniyete beşiklik etmiş olan Suriye toprakları, pek çok devlet tarafından yönetilmiş en son olarak da Osmanlı Devleti tarafından idare edilmiştir. Avrupa'da meydana gelen coğrafi keşifler, sanayi devrimi gibi gelişmeler, Batı dünyasında başta iktisadi, siyasi, sosyal ve kültürel pek çok değişimlere neden olmuştur. Bu gelişmeler sayesinde Batı bilim ve teknik alanda hızlı bir şekilde ilerlemiştir. Batı'da meydana gelen bu ilerlemeden, Osmanlı İmparatorluğu bünyesindeki tüm halklar etkilenmiştir. Özellikle sanayi devrimi ile birlikte ortaya çıkan hammadde açığı, dünyadaki yeraltı ve yerüstü kaynaklarının çoğuna sahip Osmanlı Devleti'ni Batı emperyalizminin hedefi yapmıştır. Dolayısıyla artan hammadde ihtiyacı ve materyalist felsefenin küreselleşme hedefi, askeri ve kültürel savaşların sebebi olmuştur. Batılı devletler hammadde gereksinimlerini gidermek için girdikleri coğrafyalara yerleşebilmek için yeni Batı kültür ve düşüncesini, çeşitli yollarla özellikle sanat ve edebiyat yoluyla yaymaya girişmiştir. Buna karşı çıkan imparatorlukları yıkmak için isyanlar ve savaşlar çıkarmak suretiyle maddi ve manevi sömürü için uygun ortamı oluşturmaya başlamışlardır. Batı'daki ilerlemelerin tesir ettiği geri kalmış halkların lider ve aydınlarının, "Batılılar gibi olmak için onlarla aynı yolu takip etmek gerekir" şeklindeki düşünceyi savunan tutumları, sömürgecilik faaliyetlerini kolaylaştırmıştır. Çünkü bu düşüncenin sonucunda Osmanlı Devleti bünyesindeki halklar, eğitim için Batılıların açtığı okullara yönelmişlerdir. Böylece pek çok öğrenci, yabancılar tarafından açılan okullarda eğitim görmeye başlamış, öğrencilerin bir kısmı da Batı ülkelerine özellikle Fransa'ya (kapitülasyonlardan dolayı yakın ilişkiler içinde bulunulduğu için) gönderilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti bünyesinde Batı kültür ve fikirleri, Batı tarzı eğitim alarak yetişen aydınlar aracılığıyla yayılmıştır. Genel olarak sanat ve edebiyat özel olarak çocuk edebiyatı, Batı kültür ve düşüncesini yayma araçlarının başında gelmiştir. Çocuk edebiyatı, 19 ve 20'inci asırda toplumun ilerlemesi konusunda çocuğun öneminin farkına varıldığı Avrupa'da, özellikle gelişim psikolojisi ve eğitim bilimleri gibi alanlardaki gelişmelerden elde edilen veriler ışığında, çocukların yetiştirilmesini hedefleyen ve Batı'dan etkilenen coğrafyalara da sirayet eden bir edebiyat olarak ortaya çıkmıştır. 19'uncu yüzyılın ortalarından sonra Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyeti altında bulunan bölgelerde -özellikle Mısır ve Suriye'de-, çocuk edebiyatı alanında kitaplar yazılmaya başlamıştır.

2. YÖNTEM VE VERİ TOPLAMA

Çağdaş Suriye, eski çağlardan beri pek çok medeniyete beşiklik etmiştir. Toprakları üzerinde ırkı, dini, dili farklı birçok halk devlet kurmuştur. Suriye, stratejik konumu dolayısıyla her dönemde siyasi, etnik ve dini çekişmelerin yaşandığı bir bölge olagelmiştir. Tarihi geçmişi dolayısıyla Suriye'de ırkı, dini, dili farklı birçok halk birlikte bir arada yaşamak durumunda kalmıştır. Ülkenin geçirmiş olduğu tarihsel süreçler ve bu süreçler sonucunda oluşan kozmopolit yapı, 19'uncu yüzyılın ortalarından 20'inci yüzyılın sonuna kadar Suriye'de yaşanan her gelişmeye yansımıştır. Bu yansımaları, özellikle son dönem Osmanlı Suriye'sindeki siyaset, ekonomi, eğitim, sağlık, edebiyat gibi hemen hemen her alanda görmek mümkündür. Bu çalışmada tarihsel süreçlerin, Suriye'deki gelişmelerin ardındaki dinamikleri nasıl oluşturduğu ve bu dinamiklerinin çeşitli alanlara özellikle edebiyata yansımalarının tesbiti, nitel araştarma yöntemine göre tasarlanmış ve çalışmada veri toplamak için doküman analizi tekniğinden yararlanılmıştır.

2.1. Etik Kurul Onayı

Bu araştırmanın kavramsal çerçevesinin hazırlanması, verilerin toplanması, verilerin analizi ve yorumlanması aşamalarının tamamında etik kurallara uygun hareket edilmiştir. Karşılaşılacak tüm etik

ihlallerde ANKAD Dergisi Yayın Kurulunun hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır. Tüm sorumluluk yazara aittir. Bu çalışmanın ANKAD Dergisi dışında herhangi bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiş olduğunu taahhüt ederim. Yapılan bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan "Bilimsel Araştırma veYayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Bu araştırmada kamuya açık kaynaklar doküman analizi tekniği kullanıldığı için etik kurul izni gerektirmemektedir.

3. TARİHİ BAĞLAMIYLA SURİYE

Tarihî Suriye, Filistin, İsrail, Ürdün ve Lübnan topraklarını içine alan bölgeyi içine almaktadır. Suriye, eski çağdan beri aynı adla isimlendirilmektedir. Bu ismi ilk defa Eski Yunanlıların kullandığı düşünülmektedir (Hitti, 1978: 62-63). Günümüz Suriye'si ise Türkiye'nin güneyinde, Irak'ın batısında, Ürdün'ün kuzeyinde ve Lübnan ile Filistin'in doğusunda yer alan bir coğrafyayı kapsamaktadır.

Suriye, dili, dini, ırkı birbirinden farklı birçok uygarlık ve devlete ev sahipliği yapmıştır. Suriye'nin sahip olduğu bu özellikler ülke tarihinin her dönemine ışık tutması açısından bilinmelidir.

Suriye, medeniyetin ve yerleşik hayata geçişin başladığı yer olarak sayılmaktadır. Bölgenin en eski sakinlerinin, M.Ö. 5000'li yıllarda yaşayan Natufeinli halklar olduğu kabul edilmektedir (Yavuz, 2005: 9). Bölgeye, Milattan önce Akadlar, Aramiler, Yamhad Krallığı, Mittanni Devleti; M.Ö. 1286 Kadeş Antlaşmasıyla ülkenin kuzeyine Hititliler, güneyine ise Mısırlılar hâkim olmuşlardır. Bölgede Aramiler, Asurlular (M.Ö.612'de) sonra Medler, onlardan sonra da Babil devlet kurmuştur. Persler, M.Ö. 539'da bölgeye hâkim olmuşlar onlardan sonra da bölge M.Ö. 333'te Makedonyalılar tarafından yönetilmiştir (Aydos, 2000: 20) Daha sonraki dönemlerde kadim büyük Suriye'nin çeşitli bölgelerinde Halep Krallığı (M.Ö. 1800-1450), İrsal Krallığı (M.Ö. 1075-587), Şam Krallığı (M.Ö. 950-732), Yahudi Krallığı (M.Ö. 142-M.S. 100) ve Fenike Krallığı gibi krallıklar kurulmuştur. M.Ö. 64-M.S. 520 yılına kadarki dönemde Roma İmparatorluğu ardından M.S. 4'üncü yüzyılda bölgeyi Bizans İmparatorluğu yönetmiştir (İshakoğlu, 2010: 18-22).

3.1. Suriye'de İslâm Hâkimiyeti Dönemi

Suriye, 634 yılında Müslümanların hâkimiyeti altına girmiş ve Müslüman-Arap kültürü bölgede kök salmaya başlamıştır (el-Belâzûrî, 1955: 174-175). Bölgeye 660 yılından itibaren Emeviler hâkim olmuş; 750 yılından sonra Abbasilerin hilafet merkezini Şam'dan Bağdat'a taşınmasıyla beraber bu bölge Bağdat'ın gölgesinde kalmıştır. Abbasilerden sonra Müslüman-Hristiyan mücadelesinin başladığı Suriye, Abbasilerin zayıflamasıyla 905'te Mısır'daki Tolunoğulları'nın eline geçmiştir (Yavuz, 2005: 21-29). Tolunoğullarından sonra Suriye'nin kuzeyinde Hamdaniler, güneyinde de İhşidler hâkimiyet kurmuştur.

11'inci asırda, Suriye'ye Büyük Selçuklu Devleti hâkim olmuş ancak hâkimiyetleri (Haçlı Seferlerinden dolayı) kısa sürmüş ancak 1128 yılında Selçuklu emirlerinden Nureddin Zengi bölgeyi tekrar Selçuklu topraklarına katmıştır. Daha sonra bölge 1171 yılında Selahaddin Eyyubi tarafından Eyyubi Devletine dâhil idilmiştir (Aydos, 2000: 21-22). Ardından 1260 yılında Suriye Memlukluların hâkimiyetine geçmiştir (Yavuz, 2005: 42).

En eski zamanlardan beri farklı ırk ve dinlere mensup insanların yaşadığı bir yer olması dolayısıyla Suriye, hep kozmopolit bir yapıya sahip olmuştur. Bölgenin sahip olduğu bu özellik, bölgede siyasi istikrarsızlığın ve güç mücadelelerinin yaşanmasının temel sebeplerinden biri olmuştur demek mümkündür.

3.2. Osmanlı Döneminde Suriye

Etnik olarak çoğunluğu Arap olmak üzere Türk, Kürt, Ermeni, Yahudi ve diğer azınlıklardan; dini açıdan çoğunluğu Sünni olmak üzere Alevi, Dürzi ve İsmaili gibi azınlık müslümanlarla birlikte, Hristiyan ve az sayıda Yahudi nüfustan oluşan ve çok katmanlı bir demografik yapıya sahip olan Suriye (İshakoğlu, 2010: 14-22), 1516 yılından 1918 yılına kadar Osmanlı Devleti tarafından yönetilmiştir. (Hitti, 1978: 1137). Dolayısıyla Suriye siyasi, sosyal, ekonomik, askeri ve kültürel alanlarda yaklaşık dört yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nin etkisi altında kalmıştır denebilir.

Osmanlı Devleti, Bilad-ı Şam (Akdemir, 2000: 210-211) olarak adlandırdığı Suriye'yi, eyaletlere ayırmış, arada yaşayanlara sınırlı özerklik verip askeri özellikte yöreye özgü bir düzen kurarak yönetmiştir. Öte yandan merkezden atanan bazı üst düzey yöneticiler dışında, Arap dini liderlere de yönetimde yer vermiştir (İshakoğlu, 2010: 32-34).

Yavuz Sultan Selim, Suriye'yi Osmanlı topraklarına kattığında burada fethedilen diğer yerlerdeki gibi bir idari yapılanmaya gitmemiştir. Gelirlerin toplanması, egemenliğin tanınması ve hacca giderken Suriye topraklarından geçen hac yolunun güvenliğinin sağlanması gibi birkaç istisna dışında bölgede Memluklular tarafından kurulan idari sistemin devam etmesine izin vermiştir (Hitti, 1978: 1142).

Osmanlı'ya bağlı bir eyalet olarak idare edilen Suriye'yenin ilk valisi Canbirdi el-Gazali'nin, I. Selim'in ölümünü fırsat bilip kendi adına para bastırıp hutbe okutarak bağımsızlık ilan etmesi sebebiyle Kanuni Sultan Süleyman bölgeyi yeniden Osmanlı topraklarına katmış ve orada idari sistem olarak tımar sisteminin kurulmasını sağlamıştır.

İlk dönemlerde Arapça bilen yetenekli idareciler ve yerel kanaat önderleri Suriye'nin yönetilmesi konusunda önemli roller oynamışlardır. Osmanlı'nın merkezi idare sistemi ve toprağın yönetiminin Osmanlı Sultanının şahsına ait olması, merkezi idarenin Suriye üzerindeki hâkimiyetini güçlendiren en önemli iki unsur olmuştur. Ayrıca Suriye nüfusunu oluşturan en büyük dini ve etnik grubun Sünni Araplar olması dolayısıyla bölgeye gönderilen idareciler, Sünni Arap önderlerin iştirakiyle bölgeyi kolayca idare etmişlerdir(Okur, Salık, 2016: 1-3).

Eski çağlardan beri kozmopolit bir yapıya sahip olan Suriye'de, Osmanlı yönetimi, Müslüman olmayan cemaatleri kontrol altında tutmak için dini önderlere tam yetki vererek bunlar vasıtasıyla Müslüman olmayan teb'ayla da iletişim kurup, onları da yönetime dâhil etmiştir (İnalcık, Göyünç, Lowry, 1984:105).

Suriye'deki Müslüman olmayan teb'a daha çok ticaretle iştigal etmiştir. Fransızların, Osmanlı'nın bölgeye hâkim olduğu ilk dönemlerde kapitülasyonlar vesilesiyle Suriye'ye girerek burayla iktisadi bağlar kurmuşları Suriye'deki Müslüman olmayan teb'ayla iletişim ve ortaklıklar kurup ticaret yapmaya giriştikleri (Umar, 2002: 297-310) görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nin, bölgede kurduğu sistem ilk dönemlerde merkezi otoritenin güçlü olması dolayısıyla Suriye'deki farklı etnik ve dini grupların birbirleriyle ve Müslüman teb'ayla ilişkilerinin de problemsiz bir şekilde yürümesine yardımcı olmuştur. Ancak 19'uncu yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı'nın, Suriye'deki idari, askeri, siyasi, ekonomik ve kültürel düzeni daha önce görülmeyen bir şekilde iç ve dış gelişmelere bağlı olarak sarsılmıştır. Suriye'nin kozmopolit yapısının da önemli bir rol oynadığı bu sarsılmada, Fransa gibi devletlerin rol oynadığı dış müdahalelerin de güçlü etkisi olmuştur (Formkin, 1993: 45). Fransa'nın, kapitülasyonlar sayesinde girdiği bölgede okul, hastane, yol, liman, demiryolu yapmak, matbaa kurup gazete basmak, Misyonerlerin illegal çalışmaları gibi yatırım ve faaliyetleri sonucunda (İnalcık, Göyünç, Lowry, 1984: 95) Suriye'deki Müslüman olmayan teb'a ve onlardan etkilenen yerel gruplar Osmanlı idaresi aleyhine tutum sergilemeye başlamışlardır (Hourani, 1997: 290-291).

Suriye'deki Osmanlı düzenini sarsan bir diğer etken 1789 Fransız devriminin yol açtığı milliyetçilik fikri olmuştur. Bu akım bölgedeki Araplar, Kürtler, Ermeniler gibi pek çok etnik gurubun yanı sıra Müslüman İsmailî, Dürzi, Nusayri; Hristiyan Marunî ve Yahudi gibi farklı dini grupların ayrılıkçı faaliyetlere girişmesine neden olmuştur. Bölge her ne kadar çoğu Sünni Arap Müslümanlardan oluşsa da şartlar Arap milliyetçiliği düşüncenin revaç bulmasına engel olamamıştır (İnalcık, Göyünç, Lowry, 1984: 105). Hatta Arap milliyetçiliği Suriye'deki ayrılıkçı hareketlerin en etkilisi olmuştur (Umar, 2002: 291-310).

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerde yerel halk ile doğrudan iletişim kuramayan ve zaman zaman halka karşı sert davranan yetersiz yöneticileri göndermesi milliyetçi hareketlerin zirveye çıkmasına sebep olmuştur (Okur, Salık, 2016: 12). Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Fermanı ile başlayan merkezi idareyi güçlendirme politikaları (Reymond, 2003: 164) ve İmparatorluğun son dönemlerinde iktidara gelen İttihat ve Terakki mensuplarının Türk Milliyetçiliğine dayalı politikaları da Arap milliyetçiliğinin yükselmesinin sebeplerinden biri olmuştur (Karpat, 2008: 13-14).

Arapçılık düşüncesinin ortaya çıkmasında bir başka etken de milliyetçi Arapların, tarihi-edebi metinleri okumayı, Protestant College ve Cizvit Koleji gibi Fransız misyon okullarındaki misyonerlerden öğrenmiş olmalarıdır. Böylece Avrupa ve Amerikalılar tarafından açılan üniversitelerde öğrenimlerini tamamlayan yeni Suriyeli aydınlar, Arapların dil, tarih ve edebiyatları konularındaki araştırma ve çalışmalarıyla Arap milliyetçiliğinin zemininin oluşmasını sağlamışlardır (Okur, 2009: 137-156). Bu sebeple modern Arap tarihçiliği ve edebiyat araştırmalarının daha çok batılı tarzda eğitim görmüş Hristiyan Araplar tarafından yapılmış olması manidardır (İnalcık, Göyünç, Lowry, 1984: 109). Buna örnek olarak Müslüman ve Hristiyan Araplardan oluşan Suriyeli milliyetçi Arapların, özerklik talepleri için sık sık Fransa'dan yardım istemeleri onların kimler tarafından teşvik edilip desteklendiklerini göstermektedir (Okur, 2009: 137-156). Ayrıca Arap bağımsızlık hareketini destekleyen ırkçı Arap aydınların Fransız okullarından mezun olmaları, Fransızların bölgedeki faaliyetlerinin açık delilidir (Umar, 2002: 297-310).

Osmanlı Devleti, fethedilen bölgelerde Osmanlı idari sistemi gereği uygulanan tımar sisteminde, iç ve dış çeşitli sebeplerden dolayı değişikliğe gitmiş; devletin sahibi olduğu toprakları daha önce işleten yerel liderlere satarak elinden çıkarmak zorunda kalmıştır. Bu durum, Suriye'de toprak sahibi yerel liderlerin merkezi otorite karşısında güç kazanmalarına ve zamanla adem-i merkeziyetçi bir siyaset benimsemelerine yol açmış, böylece bu durum imparatorluğun Suriye'deki düzenini sarsan önemli faktörlerden biri hâline gelmiştir (Okur, 2016: 4).

17 ve 18'inci yüzyıllarda Osmanlı devletinin Suriye'de kurmuş olduğu idari yapıyı tehdit eden başka bir etken de heteredoks dini azınlıkların, merkezi otoritenin zayıfladığını hissettikleri her dönemi fırsat bilip aldıkları dış desteklerle özerklik talebiyle isyan edip kargaşa çıkararak devlete karşı güveni sarsmalarıdır.

Suriye'de yabancı misyonerler tarafından açılan okullar da Osmanlı'nın bölgedeki hâkimiyetini sarsan etkenlerden biri olmuştur. Misyonerler, Osmanlının idare ve eğitim alanlarındaki yetersizliklerden faydalanarak Suriye ve Beyrut'ta okullar açmışlardır (Umar, 2002: 297-310; Okur, Salık, 2016: 1). Amerikalı misyonerlerden Rus Çarlığı'na, İtalya, Almanya, Avusturya, İngiltere ve Fransa gibi birçok devlet, Suriye'de okullar açarak bölgedeki eğitimi Osmanlı İmparatorluğu'ndan önce siyasi nüfuz ve iktidar alanı oluşturma aracı olarak kullanmıştır. Bu faaliyetler, Suriye'deki toplumsal düzeni temellerinden sarsmış ve ilerleyen yıllarda fikir ve siyaset sahasında ortaya çıkan ayrışmalar, kamplaşmalar ve iç çekişmelere zemin hazırlamıştır. Özellikle Yahudilerin Fransa'da kurmuş olduğu Alliance İsraelite Universalle isimli vakıf ve Protestan Amerikalı misyonerlerin Suriye'de kurmuş oldukları eğitim kurumları Lazkiye, Hatay, Şam ve Halep gibi birçok yerde faaliyet göstermiştir. Özellikle Fransa, bu kurumlar vasıtasıyla Suriye'nin ücra köşelerinde bile çeşitli bölücü yıkıcı faaliyetler yürütmüştür. Mezunlarına iş garantisi veren bu okullara Müslüman halkın teveccühü fazla olmuştur (İnalcık, Göyünç, Lowry, 1984: 109-110). Özellikle Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla Suriye'deki Hristiyan teb'aya ayrıcalıklar tanınması sebebiyle bu okullar her yere yayılmıştır. Bu okullardan mezun olup yükseköğrenim için Fransa'ya giden Müslüman çocuklar, geri döndükleri zaman Suriye'deki misyoner okullarında öğretmenlik yapmaya başlamışlardır. Böylece Batı'da öğrenim görmüş öğretmen ve edebiyatçılar, Batı edebiyat ve kültürünün etkisiyle yazdıkları eserler aracılığıyla, ayrılıkçı fikirlerini geniş halk kitleleri arasında yaymışlardır. Ayrıca bu okullarda görev yapan öğretmen ve Misyonerler, öğrencilere Osmanlı ve Türk düşmanlığı aşılamayı, bölgede isyanlar çıkararak bölgeyi Osmanlı Devleti'nden koparmayı hedeflemişlerdir (Umar, 2002: 297-310). Fransızlar, aynı faaliyetleri bölgede yaptıkları hastaneler yoluyla da sürdürmüşlerdir (Aydın, 1993: 141-143). Böylece yabancı kuruluşlar yoluyla bölge karıştırılmıştır.

3.3. Osmanlının Son Döneminde (19. ve 20. Yüzyıl) Suriye

Genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamında özelde ise Suriye'de var olan devlet düzenini tehlikeye sokan gelişmelerin 19'uncu ve 20'inci yüzyıllarda artarak devam ettiği görülmektedir. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Suriye'de kurduğu sosyal dengeyi bozan gelişmelerden biri de 1832 yılında Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın Suriye'yi işgal edip buradaki toprakların "tımar" yönetimini Sünni Müslüman Araplardan alıp ittifak kurduğu Hristiyanlara vermesi olmuştur. Ayrıca Hristiyan tebaanın, Müslüman teb'aya karşı üstünlük sağlamasına neden olacak pek

çok haklar vermesi, Suriye'de bu iki toplum arasındaki ilişkilerde çekişme ve gerilimlere neden olmuştur.

Hristiyanların, İbrahim Paşa zamanında elde ettikleri serbestlik ve haklar, Osmanlı Devleti'nin bölgeyi yeniden kontrolü altına aldığında da aynen devam etmiştir. 1839 yılında Tanzimat Fermanı kabul edilince Suriye'de daha önce Fransızların desteklediği Marunîler ile Dürziler arasındaki var olan gerginliğe bu sefer Müslüman-Hristiyan gerginliği eklenmiştir (Dağ, 2015: 20-35). Böylece Suriye'deki Osmanlı sistemini tehlikeye sokan etkenlere bir yenisi daha eklenmiştir.

II. Abdülhamit dönemine gelindiğinde Osmanlı'nın, başka bölgelerde toprak kaybetmesi sebebiyle devletin güçlü imajı sarsılmıştır. Devlet, ekonomik bakımdan zayıfladığı için tımar sistemi, önce "iltizama" sonra "malikâneye" dönüşmek suretiyle uygulanamaz hale gelmiştir. Tebaa arasında önceleri kapitülasyonlardan kaynaklan daha sonraları ise İbrahim Paşa'nın Hristiyan tebaayı, Müslüman tebaaya tercih etmesi, son olarak da Tanzimat Fermanı ile gayri müslim tebaaya Müslümanlarla eşit haklar verilmesiyle birlikte çekişme ve ilişkilerde gerilimler had safhaya çıkmıştır. Avrupalı devletler ve Amerikalı misyonerler; ticaret yapmak, okul açmak, elçilik açmak, hastane yapmak vb. organizasyonlar aracılığıyla Suriye'de Osmanlı düşmanlığını körüklemişlerdir. Böylece bir arada yaşayan etnik kökeni farklı Müslüman halkı birbirine düşman edecek milliyetçilik gibi fikirler yoluyla halk arasına fitne sokarak Osmanlıya karşı ayaklanma ve isyanların ortaya çıkmasına zemin hazırlamışlardır.

II. Abdülhamit'in Suriye'de yaptırdığı okullar vasıtasıyla Osmanlı Devletini ve siyasetini anlayan ve Osmanlı'ya sempati duyan bir nesil oluşturulmuştur. Arap dünyasında özellikle de Suriye'de yabancılar tarafından açılan okullarda öğretilen Osmanlı düşmanlığı ve aleyhtarlığının zirve yaptığı bir dönemde Türk dilini bilen Osmanlılara sempati duyanların sayısı bu okullar sayesinde artmıştır. Ayrıca II. Abdülhamit'in kurduğu eğitim kurumları aracılığıyla Suriye'de bir Osmanlı aydın zümresi de ortaya çıkmıştır. Zaten Osmanlı'nın açmış olduğu modern eğitim kurumları artıp, yayıldıkça Müslüman çocukların yabancılar tarafından açılan okullara devamını yasaklayan emirler de çıkarılmıştır (İnalcık, Göyünç, Lowry, 1984: 110). Bu sayede Müslüman halkın Osmanlı aleyhtarı propagandalara maruz kalmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır.

II. Abdülhamit dönemi idaresinin, eğitim-öğretim alanında takip ettiği politikayı basın-yayın alanında da takip ettiği görülmektedir. Özellikle 1870'lerden itibaren devlet, gazete, kitap gibi yayınlar aracılığıyla devletin resmi siyasetini Suriye'de yaymaya çalışmıştır. Fakat yabancılar tarafından kurulan yayın evleri, matbaalar ve onlar tarafından basılan gazeteler, Osmanlı'dan önce bölgeye girdiği için bu alanda Hristiyan Arapların öncülük ettiği bağımsız bir Arap gazetecilik ve yayıncılığı da toplum hayatına girmiştir (İlyâs, 1982: 35-39). Böylece Suriye'de diğer alanlarda olduğu gibi basın-yayın alanında da Osmanlı'nın kurduğu basın-yayın kuruluşları ve onun karşısında misyoner Hristiyan Arapların öncülük ettiği çoklu bir basın-yayın dünyası ortaya çıkmıştır. Basın yayın yoluyla özellikle Avrupa'da revaç bulan ulusalcılık, sekülerizm, sosyalizm gibi fikirler, roman, hikâye gibi edebi telifler Suriye halkı arasında bu dönemde yayılmaya başlamıştır (İshakoğlu, 1984: 107). II. Abdülhamit, imparatorluk bünyesindeki halkları bir arada tutabilmek için İslamcılık fikrinin toplumda yaygınlaşması için çalışmalarda bulunmuştur (Özkoç, 2008: 13-14). Ancak II. Abdülhamit'in tüm çabaları, yabancıların yukarıda anlatılan faaliyetlerinden dolayı tam başarılı olamamıştır.

20. Yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin, Suriye'deki egemenliğini sarsan etkenlerden biri olan Arap milliyetçiliği iç ve dış sebeplerle başka bir evreye girmiştir (Palmer, 1995: 260; Kılınçkaya, 2004: 93). Başlangıçta geleneksel İslam'ın yorumunda güncellemeler gerektiği şeklinde ortaya çıkan milliyetçilik akımı, zamanla kendi içinde İslam düşüncesinden ödün vermeden İslam'ı savunanlar ile kültürel İslamcılığı esas alarak sekülerleşenler şeklinde ikiye ayrılmıştır. Seküler Arap milliyetçileri, İslam medeniyetinin Avrupa karşısındaki gerilemesinin temel sebebi olarak geleneksel İslam düşüncesini sebep olarak görmüş; ilerlemenin ancak reformlarla mümkün olabileceğini, ancak geleneksel İslam düşüncesinin reformlara karşı direnç gösterdiğini iddia etmişlerdir. Bu nedenle, ilerleme sağlanabilmesi için seküler düşünceye geçişin zorunlu olduğunu ileri sürmüşlerdir (Özkoç, 2008: 19). Bu sebeple 20'inci yüzyıldan itibaren Arap milliyetçiliği hareketi seküler ve ayrılıkçı bir nitelik kazanmıştır. Böylece yeni nesil Arap aydınları arasında kurulacak yeni toplum ve devletin inşasında kültürel Arap milliyetçiliği yerine laik Arap milliyetçiliği fikri tercih edilen düşünce olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin dağılmasından sonra Fransız ve İngilizler tarafından kendilerine bağımsız bir Arap devleti sözü verilen Arap milliyetçilerinin (Aydos, Duran, 2000: 23), Suriye'de 1918-1920 yılları arasında kurdukları Suriye Krallığının, 1920'de San-Remo Konferansı'nda Fransız mandasına bırakılmasıyla (Ataman, 2012: 7-12), Arap milliyetçiliği hareketinde bir başka kırılma yaşanmasına sebep olmuştur. Arap milliyetçiliği hareketi, başlangıçta Batı karşıtlığından ziyade Osmanlı karşıtlığı ekseninde şekillenmiş; ancak Arap coğrafyasının Batılı devletler tarafından parçalanarak manda yönetimlerine tabi tutulmasıyla birlikte, sömürgecilik karşıtı bir harekete dönüşmüştür (Palmer, 1995: 260; Kılınçkaya, 2004: 93; Ataman, 2012: 7-12; Özkoç, 2008: 20-22; Fildiş, 2013: 55-62). Böylece Osmanlı yanlısı birinci kuşak Arap milliyetçilerinin yerini; ayrılıkçı, seküler ikinci kuşak Arap milliyetçileri almıştır. İkinci kuşak Arap milliyetçileri, Osmanlı karşıtlığıyla beraber emperyalizme ve mandacılığa da karşı bir tavır içine girmişler (Okur, Salık, 2016: 13), Arap ülkelerinin birleşmesiyle bağımsızlığın sağlanabileceği fikrini yegâne hedef olarak belirlemişlerdir.

Bu gelişmeler sonucunda 19'uncu yüzyılın sonuna kadar Osmanlı Devleti'nden ayrılmadan, geri kalmışlığa geleneksel kültüre bağlı Arap milliyetçiliği düzleminde çıkış yolu arayan ve Osmanlıcılık siyasetine bağlı hareket eden Arap entelektüelleri, başlangıçta Osmanlı karşıtı; topraklarının Batılılar tarafından işgal edilmesiyle birlikte Batı mandacılığı karşıtı siyaset ile kendilerini tanımlamaya başlamışlardır. Başlangıçta Arap milliyetçiliği hareketini destekleyen Batılı devletler, Arapları Osmanlı Devletinden kopardıktan sonra milliyetçilik harekitinin kendi aleyhlerine dönmemesi için Arapların yaşadığı coğrafyayı parçalayarak manda yönetimleri yoluyla kontrol etmeye çalışmışlardır. (Okur, 2009: 137-156). Bu yüzden birleşik bir Arap Krallığı'nın bölgedeki çıkarlarına ters olduğunu bilen Fransa ve İngiltere Suriye topraklarını bölüşmüş, bunu kabul etmeyerek savaşa giren Arap kuvvetlerinin yenilmesiyle Suriye, 1920 yılında Fransız manda idaresi altına girmiştir (Okur, Salık, 2016: 14-15). Böylece Suriye'de yaklaşık çeyrek asır sürecek olan manda dönemi başlamıştır.

Bu döneme kadar Suriye'de edebi alanda telif edilen eserler, batı edebiyatında yer alan eserlerin tercümeleri veya o eserlerin taklitleri şeklindedir (Ürün, 2002:11; İsa, 1998: 52-79). Özellikle Batılıların açtığı okullarda yetişen veya Batı'da eğitim görmüş yazarların eserlerinin neredeyse tamamının bu özellikleri haiz olduğunu söylemek mümkündür Bu durum, Suriye'de batı hayranı bir kitlenin yavaş yavaş oluşmasına zemin hazırlamıştır. Ayrıca Osmanlı karşıtlığının da bu dönem eserlerinde yer almaya başladığı görülmektedir (İshakoğlu, 2010: 82-86, 110).

3.4. Suriye'nin Fransız Mandası Altında Yönetildiği Dönem (1920-1946)

Fransa, öteden beri Suriye toprakları üzerinde hakkının olduğunu iddia edegelmiştir. Fransızların bu düşüncede olmasına neden olan sebepler arasında tarihî, ekonomik ve siyasi faktörler yatmaktadır. Haçlı Seferleri sırasında Fransız şövalyelerinin Suriye'de Fransız krallıkları kurmuş olması, Fransa'nın bu bölgeyi kendi tarihî mirasının bir parçası olarak algılamasına yol açmıştır. Bu bağlamda, Fransa, bölgedeki ekonomik çıkarlarını koruma ve sürdürme amacını, Suriye'ye müdahalesini meşrulaştıran bir gerekçe olarak görmüştür (Fromkin, 1993: 20-30). Bu yüzden Akdeniz'de kendine ait bölgeler oluşturabilmek için Kanuni döneminde Osmanlı Devleti'nden aldığı kapitülasyonlarla Suriye'ye girmiş, bölgede Lübnan Dağı kıyısında yaşayan Hristiyan Marunîlerle sıkı iktisadi bağlar kurmuştur (Umar, 2002: 297-310). Suriye'deki hammaddeleri nakletmek için Beyrut Liman'ı, Beyrut-Şam demiryolu ile Şam-Halep karayolunu inşa etmişler, bu yolları tekellerine almışlar (Okur, 2009: 137-156), Avrupa'ya naklettikleri hammaddeleri işleyip Suriye'ye düşük vergilerle sokup yerel üretim merkezlerini atıl hâle getirmişlerdir (Abdullah, 1992: 36-37). Eskiden beri Suriye ile bağlar kurmuş olan Fransa, 1920 San-Remo Barış Konferansı'nda bölgenin kendisine bırakılmasıyla tarihsel emellerini gerçekleştirmiştir. Böylece Suriye'de kurduğu manda yönetimi aracılığıyla 1920-1946 yılları arasında kısa ve uzun vadeli birçok projesini, uygulamaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra Suriye'deki hedeflerine bir adım daha yaklaşan Fransa, Osmanlı'nın Suriye'de tesis ettiği sivil ve resmi düzeni sarsan faaliyetlerini, manda yönetimi döneminde açıktan ve doğrudan uygulamaya koymuştur (Tavakkalana, 1945: 19).

Fransa, Suriye'deki varlığını perçinlemek için ekonomide para birimi olarak Osmanlı Mecidiyesi yerine Fransız frangını tedavüle sokmuş ve para mekanizmasının yönetimini de Fransız bankerlere bırakmıştır (Okur, Salık, 2016: 16). Böylece Suriye'deki iktisadi faaliyetler tamamen Fransızların eline geçmiştir.

Fransa, çıkarlarını korumak için siyasi ve sosyal alanda da birtakım uygulamalara girişmiştir. Bunun için Suriye'deki farklı etnik ve dini azınlıkları desteklemiş, azınlıkları bazen birbirlerine karşı çoğunlukla da Suriye nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Sünni Müslümanlara karşı kullanmıştır Fransız manda yönetimi, hâkimiyetini güçlendirmek için stratejisini etnik yapılara göre bölünmüş bir Suriye planı üzerine oturtmuştur. Bu amaçla Suriye'yi çeşitli idari bölgelere ayırmıştır (Fildiş, 2013: 55-62; Okur, Salık, 2016: 15-18). Bu çerçevede Osmanlı döneminin nüfuzlu, toprak sahibi Sünni Müslüman kesimini etkisizleştirmek için toprak reformunu devreye sokmuştur (Umar, 2002: 297-310). Manda yönetimi, toprak reformu yoluyla azınlıklara mensup bireyleri söz sahibi yapıp (Okur, Salık, 2016: 18), kendi yanına çekmeyi ve Arap milliyetçisi Sünni Müslüman kesimin etkin muhalefetini yok etmeyi (Okur, 2009: 137-156), bu yolla Suriye'nin sosyal yapısında değişimi hedeflemişlerdir.

Manda yönetimi, mandacılığa karşı yükselen Sünni Arap milliyetçisi muhalefeti etkisizleştirmek için ordunun sosyal yapısını değiştirmeyi de hedeflemiştir. Fransızlar bu amaçla "Levant Özel Birlikleri" adı altında yeni bir ordu kurmak için 1920 yılında Humus 'ta bir askeri okul açmışlar, Nusayri ve Dürzi azınlıklara mensup gençlerin bu akademiye kaydolmalarını teşvik etmişlerdir. Suriye siyasetinde daha önce etkin olan Sünni ailelerin çocukları, manda yönetimi tarafından kurulan bu yeni orduya katılmamışlardır. Bu ordu modern Suriye ordusunun temelini teşkil etmiştir (Şentürk, 2003: 13).

Sünni kesimin, çocuklarını Fransızların kurduğu bu okullara göndermemesi ve bu kesimlerin manda yönetimi tarafından ordudan uzak tutulması ordunun sosyal kompozisyonunun bozulmasına sebep olmuş ve 1946 yılında bağımsızlığını kazanan Suriye'de askeri darbeler yoluyla siyasete müdahalelerin önünü açmıştır. Neredeyse her iki yılda bir gerçekleşen darbeler sonucunda ordunun alt kademelerinde güçlenmeye başlayan azınlıklara mensup askerler, özellikle Nusayriler, 1960'lı yıllara gelindiğinde Suriye ordusu ve dolayısıyla siyasetinde söz sahibi olmaya başlamışlardır. Bu yeni nesil ordu mensupları seküler Arap milliyetçiliğini, sosyalizmi ve toprak reformunu ilke edinen Baas Partisi'nin asker kanadı içerisinde güçlenmiş ve 1963'te gerçekleştirilen darbeden sonra kentli Sünni elitlerin birkaç yüz yıl süren hâkimiyetini ortadan kaldırıp (Okur, Salık, 2016: 16) onların yerine geçmişlerdir.

Fransızlar, Manda yönetimi döneminde, her alanda etnik ve dini farklılıkları körüklemişler; millî kültürü öğreten resmi okulların ödeneklerini azaltmaya, bir kısmını kapatarak bu tür okulların sayısını azaltmaya; Fransız dil, kültür ve değerlerini zorunlu olarak öğreten Katolikler tarafından kurulan özel okulların sayılarını çoğaltmaya, ödeneklerini yükseltmeye başlamışlardır (Halidi, Ferruh, 1997: 36-37). Fransızca, öğretimde zorunlu dil yapılmış, İslam kültürü yerine Fransız kültürünü öğrenmek dayatılmıştır. Okullarda öğrenciler, Fransız bayrağı altında Fransız marşını okumak zorunda bırakılmışlardır (Abdullah, 1992: 38).

Bu arada I. ve II. Dünya Savaşları arasında dünyada meydana gelen sosyo- ekonomik ve politik gelişmelerin Suriye'ye yansımaları iki şekilde kendini göstermiştir. Bunlardan ilki, İmparatorluk ve krallıkların yıkılıp yerlerine ulus devletlerin kurulmuş olması, Arapları da ulus devlet kurmaya yöneltmiş; ikincisi ise batılıların ihanetine uğrayan Arap halkları arasında doruğa çıkan batı karşıtlığı, Arap milliyetçilerini komünist doğu bloğuyla yakınlaşmaya, iş birliği yapmaya sevk etmiştir. Bu iki gelişme, Fransız mandasından kurtulup Suriye'de ulusalcılıkla beraber sosyalist bir Arap milliyetçiliği fikrini benimseyen radikal siyasi akımların elini güçlendirmiştir. Böylece Sünni elitlerin savunduğu muhafazakâr Arap milliyetçiliğine dayalı siyasi hareket, seküler, sosyalist, ulusalcı siyasetçilerin eline geçmiştir. Sait el-Husri'nin öncülük ettiği, Hristiyan Mişel Eflak'ın devam ettirdiği bu hareket "Arap ülkelerini Arap Yarımadası'yla sınırlı görmemiş (el-Hasrî, 1998: 148), Arap Dili'nin konuşulduğu bütün ülkelerden oluştuğuna inanmıştır." Bunlar Arap milliyetçiliğini, Arap Dili temelinde kurgulayan, İslam'ı Arapların sonradan kazandığı bir kültürel unsur olarak gören, ezeli-ebedi olanın Arap kültürü ve Arap milleti olduğunu, dolayısıyla Arap milliyetçiliği temelinin sonradan girilen İslam'a değil ezelde sahip olunan Araplık olma vasfı temeline dayanması gerektiğini savunmuşlardır (Özkoç, 2008: 27). Bu yolla İslam ile Arapların bağını koparark harekete hem seküler bir boyut kazandırmayı hem de Suriye'nin kırsal kesimlerinde yaşayan heteredoks azınlıkları da harekete dâhil etmeyi hedeflemişlerdir.

Arap milliyetçiliği hareketinin seyrini etkileyen gelişmelerden biri de Arap halkları arasında, Arap-İsrail savaşlarının tetiklediği duygu dalgası olmuştur. Bu duygu dalgası, Arap ülkelerinde özellikle de Suriye'de Baasçılık ve Pan-Arapçılık şeklindeki fikirlerle kendini dışa vurmuştur (Çağ, Eker, 2013: 57-72).

Hemen hepsi Batı'da eğitim görmüş, Hristiyanlığın Ortadoks mezhebine mensup Mişel Eflak ve Sunni Müslüman Selahaddin el-Bîtar'ın öncüsü olduğu Suriyeli Arap milliyetçisi bir grup entelektüel bir araya gelerek, 1943'te "Baas Partisi" adında bir parti kurmuşlardır (Abu Jaber, 1970:28). İslam düşüncesinin yeniden "ihya"sı çalışmaları sonucu ortaya çıkan ve başlangıçta kültürel bir yapıya sahip olan Arap milliyetçiliğinin, çıkış noktası olan "ihya/diriliş" kavramıyla Baas Partisi'nin adındaki "diriliş" kavramının aynı olması, Baas Partisi'nin hangi tarihsel hareketin geçirdiği süreçler sonunda ortaya çıktığına dair fikir vermektedir.

Partisi, ilk kongresisini, 1943 yılında, Baas düşüncesinin ideoloğu kabul edilen İskenderun doğumlu Nusayri mezhebine mensup Zeki Arsuzi'nin de katılımıyla gerçekleştirmiştir (Altay, 2000: 131). Baas Partisi'nin önde gelenlerinin kimliklerine bakıldığında muhafazakâr Arap milliyetçiliğinin; pragmatik, laik (seküler), Arap milliyetçiliğini savunanların eline geçtiğini anlamak mümkündür.

Manda yönetimi döneminde Suriyeli yazar ve edebiyatçıların eserlerinde ana tema, milli değerler, bağımsızlık ve Arap milliyetçiliği olmuştur. Özellikle Fransa karşıtı siyasi temaların, bu dönemin edebi eserlerinde yoğun bir şeklide işlendiği (İshakoğlu, 2010: 118-120) bu dönemki eserlerde müşahede edilmektedir.

3.5. Bağımsızlık Döneminde Suriye (1946-...)

Fransızlar, 1946 yılında Suriye'de siyasi istikrarsızlığın hâkim olacağı zemini oluşturarak ayrılmışlardır (Fildiş, 2013: 55-62). Bağımsızlığın kazanılmasından hemen sonra Suriye'de, çoğunluk Sünni Araplarda olduğu için yönetim de Sünni Arap milliyetçisi siyasilere kalmıştır (Okur, Salık, 2016:36). Sünni liderler, ülkeyi Nusayri, Dürzi, Hristiyan Maruni azınlıklarla birlikte yönetme sorunuyla karşı karşıya kaldılar. Bu amaçla merkezi bir idareyi tesis etmek için Fransız manda yönetiminin bazı azınlıklara tanıdığı özerk yönetim hakkını kaldırdılar (Fildiş, 2013: 55-62). Böylece bu karar, azınlıklar ile çoğunluğun temsilcisi Sünni yöneticiler arasında siyasi mücadelenin fitilini ateşlemiştir.

Bu durum, iç siyasi mücadelelere sebep olmuş, Sünni idarecilerin ülkede siyasi ve sosyal birliği sağlayamamaları ve ekonomik sorunlara kısa sürede çözüm bulamamaları, ülke yönetiminde yetersiz kalmalarına, onların halk nezdindeki popülaritelerini yitirmelerine; kendi aralarında da iç çekişmelere sebebiyet vermiştir. Bu durum onların siyasi arenada güç kaybetmelerine sebep olmuş, ordu içerisindeki askerlerin de darbe yapmalarına gerekçe olmuştur (Okur, Salık, 2016:36). Bu sebeple Suriye, neredeyse her iki yılda bir art arda gelen askeri darbelerin yol açtığı bir döneme ve Sünnilerin ordu ve siyasetten tasfiyesine sahne olmuştur (Bağlıoğlu, 2013: 498-499). Aslında Askeri darbelerin bir başka sebebi de Fransız manda yönetimi sırasında Suriye'de Doğu Akdeniz Birlikleri adlıyla kurulan yeni ordu ve akademide yetişen askerlerdir. Çünkü onlar her darbeden sonra ordu kademelerinde üst rütbelere yükselip, iltisaklı oldukları siyasi partililerle birlikte hareket ederek rakiplerini ordudan tasfiye ettirmişlerdir (Van Dam, 200: 60-68; Bağlıoğlu, 2013: 498-499. Örneğin 1949 yılındaki darbeden sonra Sünni subayların ve 1952 yılındaki Dürzi ayaklanmasıyla ordudaki Dürzi subayların çoğu tasfiye edilmiş (Bağlıoğlu, 2013: 498-499) böylece bunların yerine ordudaki kilit görevlere Nusayri subaylar getirilmiştir (Bağlıoğlu, 2013: 498-499).

Suriye siyasetinde egemen güç olan Sünni elitlerin, siyasetteki iç çekişmeleri siyaset arenasına yeni giren radikal partilerin, özellikle de 1943'te kurulan Baas Partisi'nin öne çıkmasına ve sert muhalefet yapmasına neden olmuştur. Ayrıca 1949 ve 1952 darbelerinde ordu ve siyasette etkinlikleri kırılan Sünnilerin elinden iktidarın nasıl alınacağına dair ciddi bir tecrübe kazanmalarına yardım etmiştir. Manda döneminde kurulan ve bağımsızlık döneminde Sünni egemen elitlere karşı muhalefet eden radikal partiler; Mişel Eflak ve Salah el-Bîtar'ın önderliğini yaptığı seküler, sosyalist Baas Partisi, Antuan Saade'nin Suriye Sosyalist Nasyonalist Partisi ve Ekrem Hurani'nin Gençlik Partisi'dir. Bu partilerin ortak noktaları, üyelerinin Humus Askeri Akademisi'nden yetişmiş olmalarıdır (Okur, Salık, 2016: 36-37).

Suriye'de kurulan fanatik partilerin önemli olanı, Baas Partisi'dir. Paris'te öğrenci oldukları yıllarda Marksizm'den etkilenen Eflak ve el-Bitar, Baas ideolojisini, sosyalizm ve Arap milliyetçiliğini birleştirerek formüle etmişler; "Birlik, özgürlük, sosyalizm" üçlemesi üzerine kurulan Baas ideolojisi birleşik bir Arap Devleti'nin Arap milletine özgürlük, sosyalizm ve demokrasi getireceğine, dolayısıyla Arapları, emperyalizmden, toplumsal eşitsizlikten, sınıf sömürüsünden ve feodalizmden kurtaracağına inanmışlardır. Baas ideologları, Arap birliğini kurma, ardından feodalizm ve emperyalizmden kurtulma

hedeflerini gerçekleştirebilmek için devrimci ideolojiyi benimsemişlerdir. Partinin seküler, pan-Arap milliyetçisi ve sosyalist ideolojisi, geleneksel Sünni elitlerin egemen olduğu Suriye toplumuna uyum sağlamak istemeyen kırsal tabanlı heteredoks Dürzi, Nusayri dini azınlıkları cezbetmiştir (Okur, Salık, 2016: 36). Böylece parti ideolojisi bu kesimler arasında hızlıca yayılmaya başlamıştır.

Toplumun tamamını kapsamak iddiasıyla ortaya çıkan Baas Partisi, şehirli ve Sünni Arapların sahiplendiği Arap milliyetçiliğini seküler bir niteliğe büründürüp yeniden tanımlayarak Batılı tarz laik bir ideolojiye dönüştürmüştür. Böylece azınlıkları temel alan rejim oluşturmayı amaçlamıştır (Ataman, 2012: 50-55). Baas Partisi, Suriye'de iç siyasette yaşanan askeri darbeler, dışta ise İsrail Devleti'nin Filistin'e kurulması ve Arap-İsrail Savaşı'nda alınan ağır yenilgi gibi bazı dış gelişmelerden dolayı farklı bir mecraya kayarak kuruluş ilkelerinden sapıp bir kitle partisi olmak yerine azınlık partisi hâline gelmiştir. Çünkü Bilad-ı Şam'ın bir parçası olan Filistin topraklarına İngilizlerin onayı ve teşviki ile bir İsrail Devleti'nin kurulması, Arap milliyetçilerini emperyalist Batıya karşı birleştirmiştir. Ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünyanın, sosyalist Doğu Bloku ve liberal, emperyalist Batı Bloku şeklinde iki kutuplu bir döneme girmesi; 1949 Arap-İsrail Savaşı'nda Arapların ağır yenilgi alıp, yenilgiden birbirlerini suçlamaları gibi sebeplerle bazı Arap devletlerinin Batı Bloku ülkeleriyle bazılarının da Doğu Bloku ülkeleriyle iş birliği yapmaları, Arap milliyetçiliği hareketinde emperyalist Batı yanlıları ve karşıtları şeklinde derin ayrılışlara sebep olmuştur. Bu ayrılık 1958 yılındaki Suriye ve Mısır'ın birleşmesi girişimini bile engellemiştir (Okur, Salık, 2016: 44). Çünkü iki devletin birleşmesini adil ve eşit bir birleşmeden ziyade Suriye'nin, Mısır yönetimi altına girmesi şeklinde gerçekleşen bir birleşme gibi gören, Suriye ordusundaki heteredoks dini azınlıklara mensup, Hafız Esed'in de içinde olduğu genç subaylar, Baas Partisi'nin Mısır ile birleşme girişiminden rahatsız olmuşlar, birleşmeye karşı çıkmışlardır. Kendileri de Baas Partili olan bu genç subaylar, ordu içinde "Askeri Komite" adı altında gizli bir yapı oluşturmuşlar ve 1963 yılında askeri darbe yaparak hem bu tarihe kadar Suriye siyasetinde etkin olan Sünni elitleri hem de Baas Partisi içindeki birleşik büyük Arap devleti kurma hedefindeki geleneksel Baas Partili liderliğin etkinliğine son vermişlerdir (Okur, Salık, 2016: 47).

Suriye ordusu içinde 1963 askeri darbesinde aktif rol oynayan ve gizli yapılanmaya giden Askeri komite üyesi subaylar, Baas Partisi içinde parti içi eski-yeni mücadelesine neden olmuşlardır. Yeni kanadı temsil eden bu subaylar parti içi mücadelede, bölgeselciler adı verilen, birleşik büyük bir Arap birliği kurmak yerine Suriye'nin toprak bütünlüğüne odaklanılması gerektiğini düşünmüşler, radikal sosyalist eğilimlere sahip, parti içi geleneksel liderliğe karşı olan yeni siyasetçilerden yana tavır almışlardır (Okur, Salık, 2016: 47). Böylece onların Parti içinde etkinlik kazanmasına yardımcı olmuşlardır.

1963 askeri darbesi, bağımsızlık dönemi Suriye tarihindeki kritik kırılma anlarından biri olmuştur. Çünkü bu darbe, Suriye'de Osmanlı döneminden beri siyasette, ekonomide, sosyal yaşamda etkin olan kentli Sünni eşrafın, tasfiye edilmesiyle sonuçlanmıştır. Tasfiye edilenlerin yerlerine kırsal kesimden gelen azınlıklara mensup Nusayriler geçmiştir. Yine bu darbeyle Suriye ordusundaki kırsaldan gelen Nusayri, Baas Partili subaylar, Suriye ordusuna tamamen hâkim olmuşlardır (Okur, Salık, 2016: 47). Ancak 1963'teki askeri darbeyle iktidara gelen Baas Partisi, bu sefer parti içinde eski-yeni kavgası sebebiyle yaşanan başarısız darbe girişimleriyle karşı karşıya kalmıştır. Suriye'de Baas Partisi dönemindeki ikinci darbeler dönemi de Baas Partisi içinde Nusayri olmayan azınlıklara mensup siyasetçilerin tasfiyesini sağlamıştır.

1963'ten sonra Suriye'de Baas Partili iktidarın sert, baskıcı ve radikal dönemi başlamıştır. Parti'de 1963-1970 dönemleri arasında, eski nesil Baasçılıktan, yeni katı sosyalist Baasçılığa doğru bir değişim gerçekleşmiştir (Şen, 2004: 202; Okur, Salık, 2016: 49-50, 192). Hafız Esed'in de içinde olduğu Baasçı subayların başını çektiği bu yeni Baasçı gurup, kendilerine karşı yapılan bir takım başarısız darbe girişimleri sonucu Baas Partisi, ordu ve siyasette diğer azınlıklara mensup siyasetçi ve askerleri tasfiye etmişlerdir. 1966 yılında Nusayri iki General Hafız Esed ve Salah Cedid yaptıkları darbeyle iktidarı kesin bir şekilde ele geçirip (Şen, 2004:192), parti içindeki güçlerini pekiştirmiş, askeri ve siyasi alanda en etkili konuma yükselmişlerdir (Giritli, 2004: 93; Okur, Salık, 2016: 50). Ancak Baas Partisi içindeki mücadele sona ermemiş bu sefer de radikal solcu guruplar ile Hafız Esed'in başını çektiği realist, pragmatik gurup parti içi mücadeleye tutuşmuşlar, Hafız Esed, 1970 yılında yaptığı darbeyle yönetimi kesin bir şekilde ele geçirmiştir. Daha önceki darbelerde olduğu gibi 1970 yılındaki darbede de tasfiyeler başlamış bu darbeyle Hafız Esed parti ve ordu içindeki radikal solcu asker ve siyasileri tasfiye etmiş,

böylece Hafız Esed 1971 yılında kendini başkan seçtirerek Suriye siyasetinde tek lider hâline gelmiştir (Ataman, 2012: 50-55).

Yeni Baas Partisi, ideolojisini topluma yaymak için tüm okul seviyelerinde ve sivil toplum örgütlerinde örgütlenmeye giderek, ideolojik propagandaya başlamış, rejimin güvenliği için bütün kurumları partinin kontrolü altına almıştır.

Yaşanan siyasi değişimlere paralel olarak bu dönemden itibaren Suriye'de yazılan edebi eserlerin ana temalarının da seküler Arap milliyetçiliği, sosyalizm, sosyal adalet gibi konular etrafında şekillenmeye başladığı (İshakoğlu, 2010: 129-131) anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Edebiyatçılar, çevrelerinde olup biten her şeyden etkilenirler. Onlar içinde yaşadıkları toplumların sorunlarına çözümler aralar, bu sorunlara yazılarıyla tepkiler verirler. Dolayısıyla onların yazdıkları eserler aracılığıyla yaşadıkları toplumların geçirmiş olduğu süreçler hakkında fikirler edinmek mümkün olabilmektedir.

Suriye'nin geçirmiş olduğu tarihi süreçlerin izlerini gazete, dergi ve edebi yazılara doğrudan yansıdığını görmek mümkündür. Mesela Osmanlı'nın son döneminde yazılan eserlerin, şekil ve içerik bakımından Batı edebiyatını taklid eden eserlerden meydana geldiği görülmektedir (Ürün, 2002: 11). 1920'den 1960'lı yıllara kadar yazılan eserler, millî değerlerle bezeli Arap milliyetçiğine vurgu yapan temalar iken; Baas rejiminin iktidarı tam olarak ele geçirdiği 1971 yılından sonra yazılan eserlerdeki temalar ise seküler, sosyalist Arap milliyetçiliğini yoğun işleyen temalar olmuştur. Örneğin 19'uncu yüzyıl edebiyatçılarından olan Rızkullah Hassun'un eserleri bu dönem Suriye çocuk edebiyatının başlangıç dönemi olduğu için daha çok şekil ve içerik bakımından Batı edebiyatını tesiri altında kalmıştır. 1920 yılından 1960'lı yıllara kadar eserler telif eden Cemil Sultan Mustafa İkrime, Delal Hatem, Nizar Neccar gibi şair ve hikâyecilerin eserlerinde (bu dönem Fransız manda yönetiminden kurtulma ve bağımsızlık dönemi olduğu için) millî, manevi ve kültürel değerleri konu edinen düşüncelerin daha fazla işlendiği görülmektedir. 1971 yılından sonra eserler yazan Zekeriya Tamir, Beyan es-Safedi, Süleyman el-İsa gibi yazarların eserlerinde (bu dönem Baas partisinin iktidarı ele geçirdiği dönem olduğu için) Baas rejiminin ideolojisi olan sosyalizm, sekülerizm konuları yoğun bir şekilde işlendiği görülmektedir. Ayrıca bu dönemde yazılan eserlerde, Batı kültürüne entegre olup geçmiş kültürü ve moral değerleri reddeden temaların yoğun işlendiği görülmektedir.

Suriye, tarih boyunca pek çok medeniyetin beşiği olmuş ve uzun bir süre de Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olarak yönetilmiştir. Ancak Batı'da yaşanan Coğrafi Keşifler ve bunun sonucunda meydana gelen Reform, Rönesans hareketleri, Sanayi Devrimi ve sömürgecilik gibi gelişmeler Osmanlı İmparatorluğu ve halklarını derinden etkilemiştir. Sanayi Devrimi'nin getirdiği artan hammadde ihtiyacı, Batı'nın Osmanlı coğrafyasına yönelik emperyalist hedeflerini artırmış, bu süreç sebebiyle askeri ve kültürel çatışmalar yaşanmıştır. Batı kültür ve düşüncesinin yayılmaca politikası, Osmanlı bünyesindeki aydınlar arasında "Batılılaşma" eğilimlerini güçlendirmiştir. Osmanlı topraklarında Batılılar tarafından açılan okullarda eğitim alan öğrenciler ve Fransa gibi ülkelerde yetişip geri dönen aydınlar, batılı değer ve fikirlerin Osmanlı topraklarında yayılmasını sağlamıştır. Suriye'deki kültürel değişimler, ülkenin geçirmiş olduğu tarihsel süreçlerle bağlantılıdır. Edebiyat, bu süreçte bir kültürel aktarım aracı olarak önemli bir rol üstlenmiş, edebi ürünler hem toplumsal değişimlerin hem de ideolojik çatışmaların bir yansıma alanı olmuştur.

KAYNAKÇA

Akdemir, Salih. *"Suriye'deki Etnik ve Dini Yapının Siyasi Yapının Oluşmasındaki Rolü", Avrasya Dosyası Dergisi*, 6 (1): 210-211, ASAM Yay., 2000.

Ataman, Muhittin. *Suriye'de İktidar Mücadelesi: Baas Rejimi Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum*, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA), Nisan 2012. www.setav.org | Nisan 2012.

Aydın, Ayşe H. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayrılıkçı Arap Örgütleri-Aliye Divanı Harbi Örfisi*, Arba Yay. İstanbul, 1993.

Aydos, Volkan & Duran, Meltem. *Suriye Ülke Etüdü*, İstanbul Ticaret Odası Yay., İstanbul, 2000.

Bağlıoğlu, Ahmet. *"Suriye'de Mezhep Hareketlerinin Güncel Siyaset Üzerine Etkileri",* www.emakalat.com., e- makalat Mezhep Araştırmaları, VI/2 (Güz 2013), ss. 498-499.

Belâzûrî, *Futûhu'l-buldân*, çev: Zâkir Kadiri Ugan, 2 c., İstanbul, Maarif Basımevi, 1955.

Dağ, Ahmed Emin. *"Suriye: Küresel ve Bölgesel Kaostan Beslenen İç Savaş", İNSAMER* Analiz 05., 01.07.2015.

Fromkin, David. *Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922*, (çev: Mehmet Harmancı), İstanbul, 1993.

Giritli, İsmet. *Bugünkü Ortadoğu'nun Önemli Sorunları*, İ.İ.T.İ.A. Nihad Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yay., İstanbul, 2004.

Hitti, Philip. *Târihu Sûriya ve Lubnân ve Filistin,* 2 c., trc. Abdulkerim Rafik, Corc Haddâd, Beyrut, Dâru's-sekâfe, 1958.

Hitti, Philip. *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, 4 c., çev., Salih Tuğ, İstanbul, Boğaziçi Yay., 1978.

Hourani, Albert. *Arap Halkları Tarihi*, (Çev: Yavuz Alagon), İstanbul, 1997.

İlyâs, Josehp, *Tatavvuru's-sahâfeti's-Sûriyye fî mi'eti 'âm,* 2 c., Beyrut, Dâru'n-nidâl, 1982.

İnalcık, Halil; Nejat Göyünç, Heath W. Lowry. *Osmanlı Araştırmaları IV*, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1984.

İsa, Fevzi: *Edebu'l-Etfâl*, Menşeetu'l-Meârif, İskenderiye, Mısır 1998.

Karpat, Kemal. *"Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma",* çev., Dilek Özkoç, *Suriye Baas Partisi: Kökenleri, Dönüşümü, İzlediği İç ve Dış Politika (1943-1991)*, Mülkiyeliler Birliği Yay., Ankara, 2008.

Kılınçkaya, M. Derviş. *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2004.

Mustafa Halidi-Ömer Ferruh, *Misyonerler Eğitim ve Siyaset*, İstanbul, 1991.

Nicholas Van Dam, *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, çev., Semih İdiz- Aslı Falay Çelkıvık, İstanbul 2000.

Okur, Mehmet Akif & Salık, Nuri. *Bağımsızlıktan Arap Baharı'na Suriye İç ve Dış Politika*, (ed) Mehmet Akif Okur, Nuri Salık, Nobel Yay., Ankara, 2016.

Okur, Mehmet Akif. *"Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye'de Fransız Mandası"*, Bilig, Kış, 2009, s. 48, ss. 137-156.

Ömer, İshakoğlu, *Osmanlı Dönemi Suriye'sinde Edebi ve Kültürel Faaliyetler (1800-1918),* Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Arap Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, İstanbul, 2010.

Özkoç, Özge. *Suriye Baas Partisi: Kökenleri Dönüşümü, İzlediği İç ve Dış Politika (1943-1991)*, Mülkiyeliler Birliği Yay., Ankara, 2008.

Palmer, Alan. *Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüz Yılı Bir Çöküşün Yeni Tarihi*, çev., Belkıs Çorakçı Dişbudak, Sabah Kitapları, İstanbul, 1995.

Reymond, Andre. *"Arap Siyasal Sınırları İçinde Osmanlı Mirası"*; L. Carl Brown (ed.), *İmparatorluk Mirası: Balkanlarda ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*, çev., Gül Çağalı Güven, İletişim Yay., İstanbul, 2003.

Şentürk, Doğan. *Ortadoğu'da Arap Birliği Rüyası, Saddam'ın Baası*, Alfa Yay., İstanbul, 2003.

Tavakkalana, M. Said. *Suriye ve Lübnan'da Fransa'nın İşi Ne?* İstanbul, 1945.

Umar, Ömer Osman, *"Suriye'de Fransız Emperyalizmi",* Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12 (1): 297-310, Elazığ, 2002.

Ürün, Ahmet Kazım. *Mısır'da Türk Bir Şair Ahmet Şevki*, (Birinci Baskı), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2002.

Yavuz, Celalettin, *Geçmişten Geleceğe Suriye-Türkiye İlişkileri*, Ankara Ticaret Odası Yay., Ankara, 2005.

Araştırma Makalesi / Research Article

Suriye'deki Tarihsel Süreçlerin Osmanlı'dan Günümüze Sosyo-Politik ve Edebi Yansımaları

Socio-Political and Literary Reflections of Historical Processes in Syria from the Ottoman Empire to the Present Day

Kemal ŞİMŞEK

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.303

Geliş/Received: 25/05/2025	Kabul/Accepted: 21/01/2026

Extended Abstract

Introduction

In the 19th and 20th centuries, the realization of the importance of literature in education increased interest in literature in regions such as Syria and Egypt. In Syria, literature that conveyed Western values, especially children's literature, developed rapidly from the mid-19th century onwards and many writers began to produce works in this field. When we look at the history of Syria, we see that the historical and political processes that the country went through affected the country's literature. For example, the literature that began to develop in the last period of the Ottoman Empire has the characteristics of literature with the theme of Arab nationalism, which is based on imitation of Western literature in terms of form and content and is loyal to its own culture. In the period from the 1920s to the 1960s, no literature adorned with themes of Arab nationalism against the mandate emerged. During this period, themes of Arab nationalism adorned with national and spiritual values were intensively processed in literature. During the Baath regime that came to power after 1971, it is observed that socialist and secular themes reflecting the ideology of the Baath regime came to the fore in literary works. It is also seen that this differentiation led to ideological divisions among the writers of the period. The aim of this study is to examine the political, cultural and literary transformation that Syria has experienced in historical processes, and to draw attention to the role of literature, especially shaped by Western influence, in these changes. In addition, it is to analyze the ideological and thematic transformations in Syrian literature within the framework of historical and political contexts.

Methods

Contemporary Syria has been the cradle of many civilizations since ancient times. Many peoples of different races, religions and languages have established states on its lands. Due to its strategic location, Syria has always been a region where political, ethnic and religious conflicts have taken place. Due to its historical past, many peoples of different races, religions and languages have had to live together in Syria. The historical processes that the country has gone through and the cosmopolitan structure that emerged as a result of these processes have been reflected in every development in Syria from the mid-19th century to the end of the 20th century. It is possible to see these reflections in almost every field, especially in politics, economy, education, health and literature in late Ottoman Syria. In this study, how historical processes constitute the dynamics behind developments in Syria and the reflections of these dynamics in various fields, especially in literature, were designed according to the qualitative research method and the document analysis technique was used to collect data in the study.

Results and Discussion

Syria has been the cradle of many civilizations throughout history and was ruled as part of the Ottoman Empire for a long time. However, the geographical discoveries in the West and the developments such as the Reformation, Renaissance movements, Industrial Revolution and colonialism that occurred as a

result of these, deeply affected the Ottoman Empire and its people. The increasing need for raw materials brought about by the Industrial Revolution increased the West's imperialist goals towards the Ottoman geography, and military and cultural conflicts occurred due to this process. The policy of expansion of Western culture and thought strengthened the "Westernization" tendencies among the intellectuals within the Ottoman Empire. Students who received education in schools opened by Westerners on Ottoman lands and intellectuals who grew up in countries such as France and returned ensured the spread of Western values and ideas in Ottoman lands. Cultural changes in Syria are linked to the historical processes the country has gone through. Literature has played an important role as a means of cultural transmission in this process, and literary works have become a reflection area of both social changes and ideological conflicts.

Anadolu **Kültürel Araştırmalar Dergisi**
Open Access

Araştırma Makalesi / Research Article

Sanayi Coğrafyası Açısından Bir İnceleme: Kayseri Organize Sanayi Bölgesi

An Investigation in Terms of Industrial Geography: Kayseri Organized Industrial Zone

Emre DURAN[1], İbrahim HİMMETOĞLU[2] & Ünal ÖZDEMİR[3]

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.326

Geliş/Received: 02/09/2025	**Kabul/Accepted: 21/01/2026**

Öz

Kayseri şehri, tarih boyunca Anadolu'nun ticari ve iktisadi faaliyetlerinde önemli bir yere sahip olmuştur. Cumhuriyet öncesi dönemde şehrin imalat faaliyetlerine bakıldığında el sanatlarına dayalı bir üretimin olduğu görülmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan kamu yatırımları şehirdeki üretim şeklini ve çeşitliliğini değiştirmiştir. 1960'lı yıllardan itibaren kamunun yanı sıra özel sektörde şehrin sanayileşmesinde rol oynamaya başlamıştır. 20. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde ise sanayileşme alanında yaşanılan gelişmeler şehirde Organize Sanayi Bölgesi (OSB)'nin kurulmasına zemin hazırlamış ve 1980'de Kayseri OSB faaliyete girmiştir. Kayseri OSB'nin etkilerinin neler olduğu sorusuna cevap arayan bu çalışma Kayseri OSB'nin etkilerini coğrafi bir perspektiften ele almayı amaçlamaktadır. Çalışmada nitel araştırma desenlerinden fenomenoloji deseninden yararlanılmıştır. Çalışmanın amacına uygun olarak araştırmacılar tarafından hazırlanılan yarı yapılandırılmış görüşme formu gerekli izinler alınarak, Kayseri OSB'de faaliyet gösteren 50 firma yetkilisine uygulanmış ve veriler toplanmıştır. Elde edilen verilerin analizinde nitel veri çözümleme yöntemlerinden içerik analizinden yararlanılmış ve araştırma bulguları beş temel boyut altında toplanmıştır. Bunlar "OSB'nde bulunma sebebi", "OSB'nin firmaya etkisi", "OSB'ndeki firmaların sorunları", "OSB yönetiminden beklentiler", "OSB'nin Kayseri şehrine etkisi" şeklindedir. Çalışmada elde edilen bulgulara göre Kayseri OSB'nin şehri sadece ekonomik açıdan değil aynı zamana sosyal ve mekânsal açıdan da etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Coğrafya, Sanayi, Kayseri, Kayseri Organize Sanayi Bölgesi*

Abstract

Throughout history, the city of Kayseri has played an important role in the commercial and economic activities of Anatolia. Before the Republic, the city's manufacturing activities were based on handicraft products. Public investments made in the early years of the Republic changed the city's production methods and diversity. Starting in the 1960s, the private sector began to play a role in the city's industrialization alongside the public sector. Developments in industrialization in the last quarter of the 20th century laid the foundation for the establishment of an organized industrial zone (OSB) in the city, and the Kayseri OSB began operations in 1980. The study aims to examine the effects of the Kayseri OSB from a geographical perspective. A phenomenological design, one of the qualitative research designs, was used in the study. A semi-structured interview form prepared by the researchers was applied to 50 companies operating in the Kayseri OSB, and data were collected. The collected data were

[1]**Sorumlu Yazar/Corresponding Author**, Dr., Bağımsız Araştırmacı, Ankara, Türkiye. E-mail: emreduran0619@gmail.com

[2]Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, Kayseri İl Millî Eğitim Müdürlüğü, Kayseri, Türkiye. E-mail: ibrahim.himmetoglu@gmail.com

[3]Prof. Dr., Karabük Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Karabük, Türkiye. E-mail: uozdemir@karabuk.edu.tr

Önerilen Atıf/Suggestion Citation
Duran, E: & Himmetoğlu, İ. – Özdemir, Ü., (2026). Sanayi Coğrafyası Açısından Bir İnceleme: Kayseri Organize Sanayi Bölgesi, *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi, 10(1),293-320*..

analyzed using content analysis, one of the qualitative data analysis methods, and the research findings were grouped under five main dimensions. These are "reasons for being in the OSB," "the impact of the OSB on the company," "problems faced by companies in the OSB," "expectations from OSB management," and "the impact of the OSB on the city of Kayseri." According to the study's findings, it was concluded that the Kayseri OSB affects the city not only economically but also socially and spatially.

Keywords: *Geography, Industry, Kayseri, Kayseri Organized Industrial Zone*

GİRİŞ

Sanayi Devrimi, insanlık tarihinin en önemli dönüm noktaları arasında yer almaktadır (Hobsbawm, 2018: 13). Bu devrim sonrasında ortaya çıkan gelişmeler köklü değişimleri de beraberinde getirmiştir (Türkdoğan, 2015: 43). Sanayi Devrimi'yle gelişmeye ve yaygınlaşmaya başlayan sanayileşme, ülke ekonomilerinde önemli pay sahibi olmuştur. Tümertekin & Özgüç (2007) sanayileşmeyi kalkınmanın motoru olarak ifade etmişlerdir. Sanayileşmenin ülkeler açısından bu denli önemli olması, sanayileşme faaliyetlerini hızlandırmıştır. Bu durum dağınık ve düzensiz endüstriyel işletmelerin sayısını hızla artırmış ve sanayi bölgelerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Doğan & Doğan, 2020: 220).

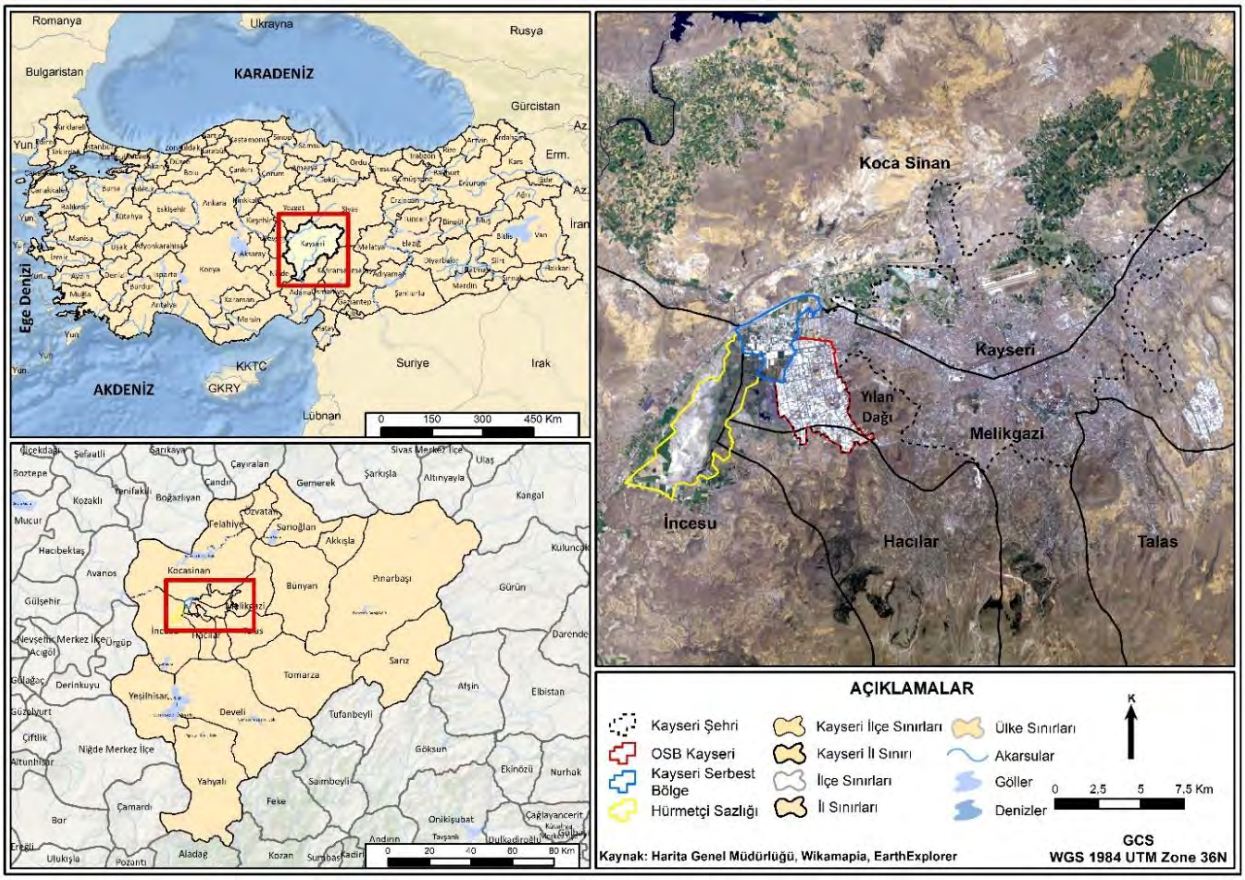
OSB uygulaması ilk olarak 19. yüzyılın ilk yarısında Kuzey Amerika'da ortaya çıkmıştır (Dertli, 2020: 112). Burada tekstil imalathaneleri kendiliğinden bir araya toplanmıştır (Çetin & Kara, 2008: 52). Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde 1885 yılında hazırlanan bir raporda ekonominin geliştirilmesiyle bağlantılı olarak sanayi bölgeleri düşüncesi ortaya atılmış ve bu bölgelerin sanayileşme için önemli bir araç olacağı vurgulanmıştır (Dertli, 2020: 112). Fakat OSB'ler ile ilgili ilk bilinçli uygulama, 1896 yılında İngiltere'nin Manchester kenti yakınlarında Trafford Park'ın kurulmasıyla gerçekleştirilmiştir (Oral, Özdemir & Duran, 2019: 168). OSB fikrinin ilk ortaya çıktığı ABD'de ise 1899 yılında uygulamaya geçmiştir (Çetin & Kara, 2008: 52). ABD'de OSB uygulamalarının yaygınlaşması uzun bir zaman almasına rağmen bu uygulamalar başarıyla sonuçlanmıştır. Özellikle 1905 ve 1909 yıllarında, özel girişimciler tarafından Chicago'da kurulan "Central Manufacturing" ve "Clearing" sanayi bölgeleri modern anlamdaki ilk sanayi bölgeleri örnekleridir (Yaşa Özeltürkay & Çerçel, 2014: 272). Bu uygulamalarda sanayicilerin altyapı gereksinimleri karşılanarak bölgedeki firmaların kâr elde etmesi amaçlanmıştır (Çetin & Kara, 2008: 52).

Sanayi bölgeleri birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'nin sanayileşme hareketinde de önemli bir rol üstlenmektedir. Türkiye'de sanayi bölgesi fikri ilk kez 1961'de dönemin hükümeti tarafından yaptırılan etütler sonucunda hazırlanan raporda dile getirilmiştir (Doğan & Doğan, 2020: 224). Hazırlanan bu raporda OSB'lerin Türkiye sanayisine sağlayacağı faydalar vurgulanmış ve Bursa ilinde bir pilot OSB'nin kurulması önerilmiştir (Altay, 1992: 205). Dünya Bankası'ndan alınan krediyle Türkiye'nin ilk OSB'si 6 Kasım 1966'da Bursa'da kurulmuştur. Bursa OSB uygulamasının başarılı sonuçları Türkiye'de OSB'lere olan ilgiyi artırmıştır. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı bünyesinde oluşturulan bir fonla çeşitli bölgelerde OSB'lerin yapımına başlanılmıştır (Karadeniz & Yılmaz, 2021: 1826). Bu bağlamda 1964'te Manisa, 1967'de Konya, 1968'de Bartın ve Ankara'da OSB planlanmıştır (Özdemir, 1990: 15; Duran, 2024).

Çalışmada Kayseri OSB'nin etkilerinin neler olduğu sorusuna cevap aranmıştır. Kayseri OSB'yi konu alan bu çalışma Kayseri OSB'nin firmalar ve Kayseri şehrine etkilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. OSB'leri konu alan çeşitli çalışmalar bulunsa da yapılan literatür taramasında Kayseri OSB'yi coğrafi bir perspektiften ele alan akademik bir çalışmayla karşılaşılmamıştır. Ayrıca çalışmada araştırmanın amacına uygun olarak nitel araştırma desenlerinden fenomenoloji deseninden yararlanılmış olması çalışmayı daha önce OSB ile ilgili yapılan çalışmalardan ayırmaktadır. Bu nedenle çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kayseri Şehrinde Sanayi Faaliyetlerinin Tarihsel Gelişimi

Kayseri, sahip olduğu coğrafi konum nedeniyle, tarih boyunca Anadolu'nun ticari ve iktisadi faaliyetlerinde önemli bir yere sahip olmuştur (Şekil 1). Kültepe-Karahöyük'te çıkartılan metinler Asur Ticaret Kolonisinin Orta Anadolu'daki merkezinin burası olduğunu belirtmektedir (Sever, 1991: 247). Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde, üretim faaliyetlerinin el sanatlarına dayalı olarak geliştiği Kayseri'de barut, bakır, demir, pastırma ve sucuk imalatı, dericilik, halıcılık ve dokumacılık gibi sektörler öne çıkmıştır (Onsekiz, 2016: 341).

Şekil 1. Kayseri şehrinin lokasyon haritası

Tarihi birikimiyle dikkat çeken Kayseri, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin sanayileşmede önem verdiği şehirlerden biri olmuştur (Tuysuz, 2017: 96). Cumhuriyetin ilk yıllarında Kayseri şehrinin gelişimi için çeşitli kamu yatırımları yapılmıştır. Bunlara; 1926'da kurulan uçak ve tank fabrikaları örnek gösterilebilir (Sakin, 2015:664). 1928'de üretime başlayan uçak fabrikası ülkenin en önemli sanayi tesisleri arasında yer almıştır (Akalın & Bıyıkoğlu, 2009: 85). 1939'da ortaya çıkan çeşitli sorunlar nedeniyle uçak üretimi durdurulan tesis, hava ikmal ve bakım merkezi haline getirilmiştir (Onsekiz, 2016: 341). Bu dönemde yapılan kamu yatırımları savunma sanayisiyle sınırlı kalmamış, çeşitli alanlarda yatırımlar yapılmıştır. Ankara-Kayseri demiryolu (1927) ve Kayseri-Sivas-Samsun karayolu (1930) ulaşım alanında yapılan kamu yatırımlarına örnek olarak gösterilebilir (Yaşar, 2004: 136). 1935'e gelindiğinde şehirdeki en önemli kamu tesislerinden Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası faaliyete geçmiştir (Semiz & Toplu, 2019: 29).

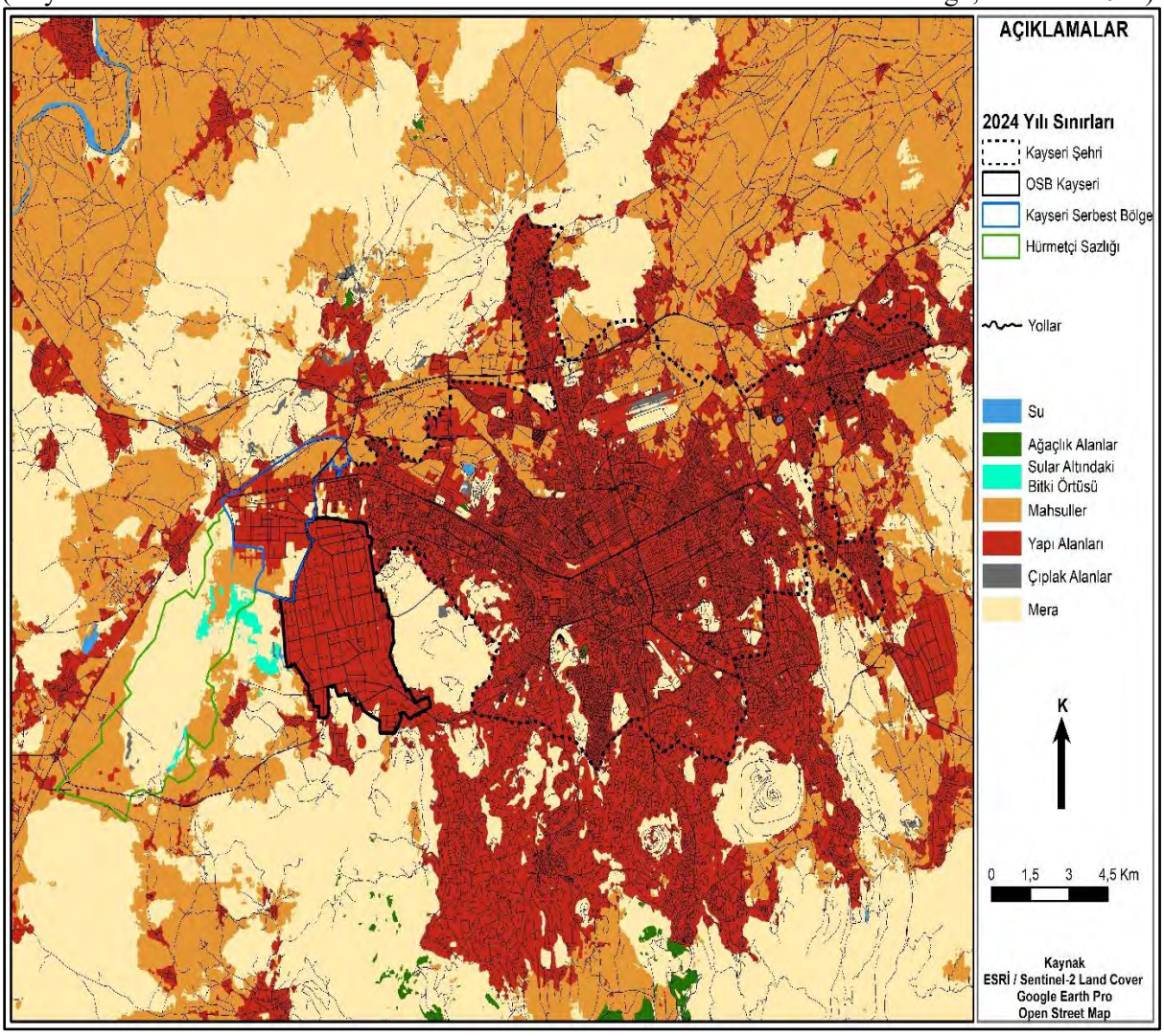
Yapılan kamu yatırımları sadece ekonomik açıdan değil aynı zamanda sosyal ve mekânsal açıdan da etkili olmuştur. Şehrin kuzeyinde kurulan Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası ile şehrin güneyinde kurulan uçak fabrikası, şehrin bu yönlere doğru gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır (Asiliskender, 2008: 82). Bu tesislerin bünyesinde, lojman, spor alanları, eğlence mekânları ve mesleki kurslar ile okullardan oluşan sosyal donatıların bulunması şehrin sosyal yapısı üzerinde etkili olmuştur (Asiliskender & Özsoy, 2010: 40).

Cumhuriyetin ilk yıllarında Kayseri'de açılan kamu fabrikalarında yetişen nitelikli işgücü şehirde özel sektörün gelişimine zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda özel sektör girişimi olan iki tekstil fabrikası; Birlik Mensucat (1951) ve Anadolu Mensucat (1955) açılmıştır (Onsekiz, 2016: 341). 1955'te yerel yönetimin önerisiyle inşa edilen Şeker Fabrikası, Kayseri'nin ekonomik üretimini ve yaşantısını yeniden şekillendirmiştir (Asiliskender & Özsoy, 2010: 33).

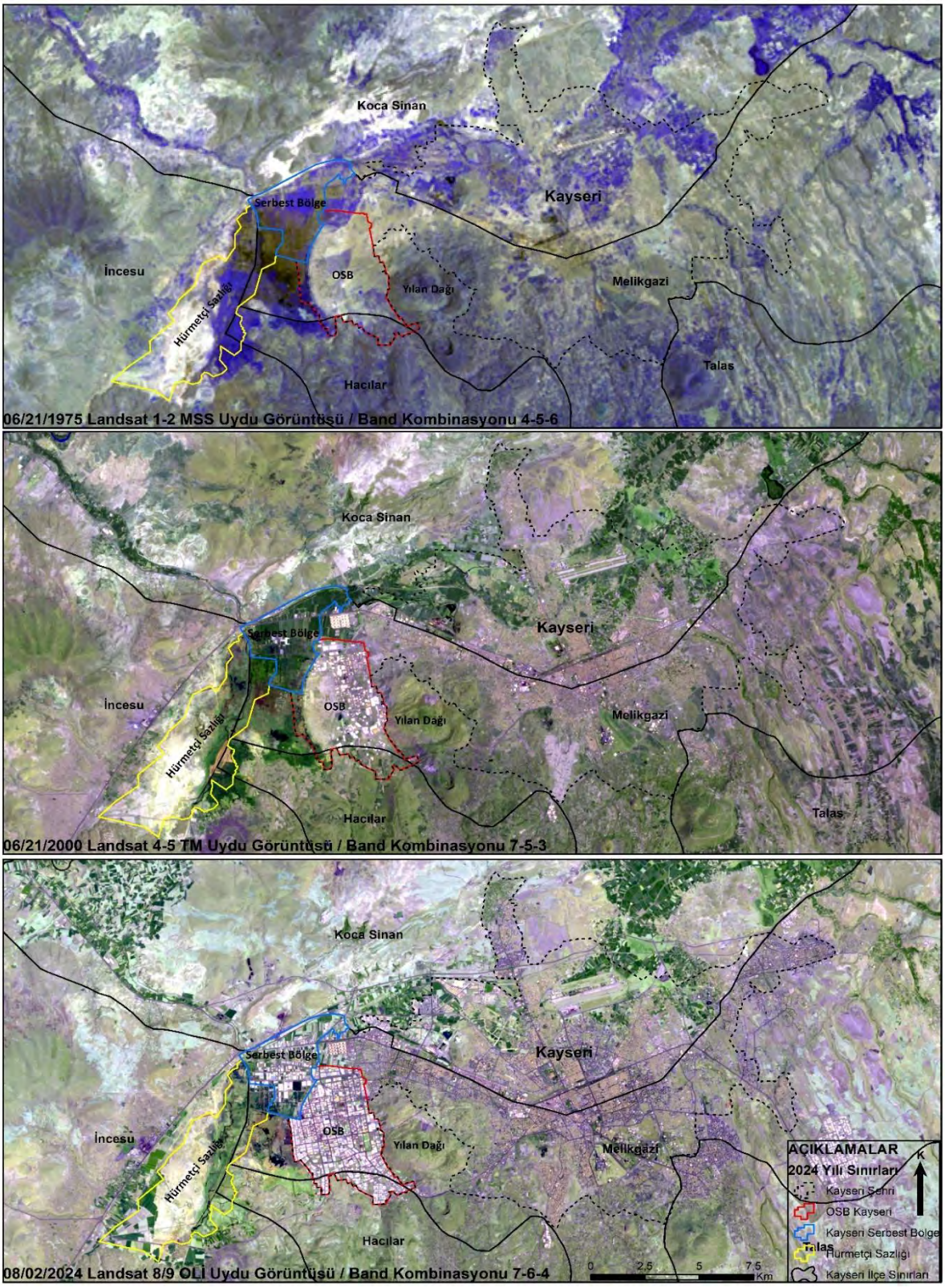
Şehrin sanayisinde yaşanılan gelişmeler, büyük ölçekli firmaların yanı sıra küçük ölçekli firmaları da etkilemiştir (Tuysuz, 2017: 109). Bu bağlamda şehir merkezinde yer alan atölyeler 1957'de Eski Sanayi Sitesi'nde toplanmıştır (Çoruk, 2009: 19). 1960'lı yıllarda özel sektör girişimleri hızla artmıştır. 1964'e gelindiğinde Kayseri'deki sanayi tesislerinin %90,2'sinin özel sektöre ait olduğu görülmektedir

(Onsekiz, 2016: 343). Bu dönemde başta gıda ve dokuma sektörleri olmak üzere metal eşya ve makine imalatı önemli sanayi faaliyetleri arasında yer almıştır (Yaşar, 2004: 136). 1970'li yıllarda Kayseri'de sanayi faaliyetlerinin çeşitlendiği dikkat çekmektedir (Koç Bolat, 2019: 46). Bu dönemde hızla gelişen metal eşya ve makine imalatı şehirde en önemli sektör haline gelmiştir (Yaşar, 2004: 137). 1979'da yapılan Yıllık İmalat Sanayi Anketine göre; işletmelerin %41'ini metal eşya ve makine imalatı, %20,6'sını dokuma sanayisi, %18,6'sını ise gıda sanayisi oluşturmaktadır (Kayseri İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2024). Kayseri'de sanayi faaliyetlerinin hızla gelişmesi, nüfusun göç yoluyla artmasına ve yeni yerleşim yerlerinin kurulmasına neden olmuştur (Asiliskender, 2008: 88).

Bölgede OSB kurulması amacıyla başlatılan çalışmalar sonucunda, Bakanlar Kurulu'nun 29 Mart 1973 tarihli 7/6177 sayılı kararıyla Kayseri OSB'nin kurulma kararı alınmıştır (Özcan & Şeftalici, 2002: 116). 1976 yılında temelleri atılan Kayseri OSB 1980'de faaliyete başlamıştır (Karakaya & Dulkadiroğlu, 2021: 103). Şehrin batısında kurulan Kayseri OSB şehrin bu yönde gelişmesini hızlandırmıştır (Şekil 2 ve Şekil 3). OSB'nin kurulması, altyapısının tamamlanması ve 1989'da bölgeye ikinci derecede kalkınmada öncelikli yöre statüsü verilmesi, şehirde büyük ölçekli girişimlerin artmasını sağlamıştır (Kayseri İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2024).

Şekil 2. Kayseri şehrinin arazi kullanım haritası

Şekil 3. Kayseri şehrinin mekânsal gelişim haritası

Kayseri şehrindeki sanayi faaliyetlerinin gelişimi yeni sanayi alanlarının kurulmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda 1990'lı yıllarda sırasıyla İncesu O.S.B ve Mimarsinan O.S.B kurulmuştur. 1994'te kuruluş çalışmalarına başlanılan İncesu OSB, 2 Ocak 1996 tarihinde Kayseri 2. OSB adıyla resmen faaliyete geçmiş, 11 Nisan 2001 tarihinde Kayseri-İncesu OSB adını almıştır (İncesu OSB, 2024). Mimarsinan OSB ise 1998'de kurulmuştur (Koç Bolat, 2019:47). 1999'da ise Kayseri OSB'nin

güneyinde Karpuzsekisi ve Kuyucak Köyleri bölgesinde Hacılar OSB kurulmuştur. 2003 yılına gelindiğinde Hacılar OSB yönetimi Kayseri OSB ile iç içe geçtikleri için Kayseri OSB ile birleşme kararı almıştır (Karaköse, 2018: 93). 2004' te Hacılar OSB ile birleşen Kayseri OSB alansal olarak iki kat artmıştır (Koç & Bulmuş, 2015: 183). 2010 yıllarda şehrin batısında Kayseri OSB, güneydoğusunda ise Mimarsinan OSB hızla büyüyerek şehrin birer parçaları olmuşlardır.

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Araştırmada, çalışmanın amacına uygun olarak nitel araştırma desenlerinden fenomenoloji deseni kullanılmıştır. Nitel araştırma, derinlemesine anlayış elde etmek, fenomenleri açıklamak ve katılımcıların tecrübelerini anlamak amacıyla gerçekleştirilmektedir (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz & Demirel, 2024). Fenomenolojik araştırmalarda amaç araştırmacının herhangi bir müdahalesi olmaksızın var olan durumu olduğu gibi ortaya koymaktır. Fenomenoloji çalışmaların tercih edilmesinin diğer bir sebebi ise genellikle karmaşık sosyal fenomenler hakkında fikir sağlamak ve araştırmacının "neden?" ve "nasıl?" sorusuna yanıt bulmaktır (Güzel, Güzel, Yıldırım ve Taşpınar, 2023). Ayrıca Fenomenoloji desenli çalışmalarda bir grubun fenomen ile ilgili yaşamış oldukları deneyimlerin ortak anlamını keşfetme söz konusudur (Creswell, 2021). Fenomenolojik yaklaşım, etkili, duygusal ve sıklıkla yoğun insan deneyimlerini çalışmak için uygundur (Merriam, 2018). Bu araştırmada Kayseri OSB'de yer alan firmaların OSB deneyimlerini nasıl anlamlandırdıklarına odaklanıldığı için fenomenoloji deseninin kullanılması tercih edilmiştir. Bu bağlamda Kayseri OSB'de bulunan firmaların OSB'nde bulunma sebepleri, bölgede bulunmanın firmaya olan etkisi, firmaların sorunları, OSB yönteminden beklentiler ve sanayi bölgesinin Kayseri şehrine olan etkileri kendi açıklamalarına dayalı olarak ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın katılımcılarını 2024 yılı itibariyle Kayseri OSB'nde yer alan firmalar oluşturmaktadır. Nitel araştırmada katılımcı sayısı, kullanılan araştırma yöntemiyle ilişkilendirilir. Yarı yapılandırılmış sorular kullanıldığında, görüşme sorusu başına az miktarda veri elde ediliyorsa (yani, nispeten sığ veri), nitel analiz için gerekli olan veri zenginliğini elde etmek için çok sayıda katılımcıya (en az 30 ila 60) ihtiyaç vardır (Morse, 2000). Bu bağlamda araştırmanın amacına uygun olarak öncelikle Kayseri OSB'nde yer alan firmaların isimlerine ve faaliyet kollarına ulaşılmıştır (Tablo 1). Faaliyet alanları dikkate alınarak firmalar belirlenmiş ve görüşme talep edilmiştir. Araştırmanın katılımcıları amaçlı örnekleme yöntemlerinden, maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi kullanılarak belirlenmiştir. Katılımcı firmaların farklı faaliyet kollarından olmasına özen gösterilerek maksimum çeşitlilik örneklemesine uygun bir şekilde davranılmıştır. Araştırmacılar tarafından faaliyet kollarına göre %5 oranında bir değer belirlenmiş ve görüşme talebinde bulunulmuştur. Nihai olarak görüşmeyi kabul eden 50 firma yetkilisiyle görüşme gerçekleştirilmiştir.

Tablo 1. Kayseri Organize Sanayi Bölgesi'nde faaliyet gösteren firmalarla ilgili bilgiler

Sıra	Firma Faaliyet Kolu	Üretimdeki Firma Sayısı	Görüşme Talep Edilen Firma Sayısı	Görüşmeyi Kabul Eden ve Görüşme Yapılan Firma Sayısı
1	Mobilya İmalatı	312	264	10
2	Ana Metal Sanayi	182	116	6
3	Kauçuk ve Plastik Ürünlerim İmalatı	74	44	4
4	Tekstil Ürünlerinin İmalatı	70	34	4
5	Metalik Olmayan Mineral Ürünler	68	34	2
6	Makine ve Ekipmanlarının Kurulumu ve Onarımı	54	30	2
7	Giyim Eşyası İmalatı	46	22	2
8	Elektrikli Teçhizat İmalatı	36	14	2
9	Kâğıt ve Kâğıt Ürünlerinin İmalatı	36	14	2

10	Ağaç, Ağaç Ürünleri ve Mantar Ürünleri Üretimi	35	14	2
11	Gıda Ürünleri İmalatı	32	12	2
12	Fabrikasyon Metal Ürünleri İmalatı	30	12	2
13	Başka Yerde Sınıflandırılmamış Makine ve Ekipman İmalatı	18	7	1
14	Diğer Ulaşım Araçlarının İmalatı	16	7	1
15	Kimyasalların ve Kimyasal Ürünlerin İmalatı	15	6	1
16	Bilgisayarların, Elektronik ve Optik Ürünlerin İmalatı	12	4	1
17	Motorlu Kara Taşıtı, Treyler (Römork) ve Yarı Treyler (Yarı Römork) İmalatı	5	4	1
18	İçeceklerin İmalatı	4	4	1
19	Deri ve İlgili Ürünlerin İmalatı	2	2	1
20	Diğer İmalatlar	78	25	3
TOPLAM		1125	669	50

Kaynak: KOSB- 2024

Veri Toplama Aracı

Sosyal bilimlerde görüşme en yaygın yöntem olarak değerlendirilmektedir. Çünkü bireylerin deneyimlerine, tutumlarına, görüşlerine, şikayetlerine, duygularına ve inançlarına ilişkin bilgi elde etmede etkili bir yöntemdir (Yıldırım & Şimşek, 2021:127). Bu kapsamda Kayseri OSB'de bulunan firmaların OSB'de bulunma sebepleri, bölgede bulunmanın firmaya olan etkisi, firmaların sorunları, OSB yönetiminden beklentiler ve sanayi bölgesinin Kayseri şehrine olan etkilerini belirlemek için yarı yapılandırılmış görüşme formu geliştirilmiştir. Öncelikle konu alanına uygun literatür detaylı bir şekilde incelenmiştir. Literatür taramasından elde edilen veriler dikkate alınarak iki bölüm ve on beş sorudan oluşan bir taslak görüşme formu araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur. Akabinde araştırmacı grubunda yer almayan üç farklı üniversiteden üç farklı akademisyene sorular gönderilerek görüş talep edilmiştir. Görüşü alınan uzmanların belirlenmesinde "sanayi coğrafyası alanında çalışmaları bulunmak" kriter olarak belirlenmiştir. Uzman görüşüne göre yeniden şekillenen görüşme formu ölçme ve değerlendirme alanında çalışma yapan bir öğretim üyesinin görüşlerine sunulmuş ve önerilerine göre formda düzenleme yapılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formu, Türkçe dil uzmanına sunularak son hali verildikten sonra çalışma sahasında yer almayan ve Kayseri Mimarsinan OSB'nde bulunan dört firmaya sunularak görüşleri alınmış ve ön uygulama yapılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formu son hali ile 2 bölüm ve toplam 9 sorudan oluşmuştur. 1. Bölümde 4 sorudan oluşan kişisel bilgiler yer alırken, 2. Bölümde araştırmanın amacına uygun olarak belirlenen 5 soru yer almaktadır. Bu sorular katılımcı firmaların OSB'de bulunma sebeplerini ve OSB'nde bulunmanın firmaya etkisinin olup olmadığını sorgulayan, OSB'nde yer alan firmaların sorunlarının olup olmadığını varsa neler olduğunu, firmaların OSB yönetiminden beklentilerinin olup olmadığı varsa neler olduğu ve OSB'nin Kayseri şehrine olan etkilerinin neler olduğunu belirlemeye yönelik olarak hazırlanmıştır.

Verilerin Toplanması

Fenomenoloji deseninde veri toplama grubunda yer alan bireylerle genellikle birebir mülakat yapılması, açık uçlu sorular sorulması yaygındır (Karagöz, 2021:913). İzinler alındıktan sonra firma temsilcileri ile görüşme yapılarak çalışma hakkında bilgi verilmiş ve görüşme yapmak için davet iletilmiştir. Görüşmeyi kabul eden firmalarla görüşme takvimi oluşturulmuştur. Görüşme öncesinde ses kaydı için katılımcılardan izin talep edilmiştir. Katılımcıların %84'ü ses kaydına izin verirken %16'sı cevapların not alınmasını dile getirmiştir. Görüşmeye başlamadan önce her bir firma temsilcisine çalışmaya katılıp katılmama konusunda özgür oldukları, soruları istedikleri gibi cevaplayabilecekleri ve istedikleri zaman görüşmeyi sonlandırabilecekleri belirtilmiştir. 71 günlük süreçte görüşmeler tamamlanmış ve toplam 43 saat 20 dakika görüşme yapılmıştır. Görüşmeler firma temsilcileri tarafından belirlenen mekânlarda gerçekleştirilmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Görüşme takvimi

Kod adı	Görüşme numarası	Görüşme tarihi	Görüşme saati	Görüşme yeri	Görüşme süresi (Dakika)
Katılımcı 1	1	16.09.2024	10.00	Misafir Görüşme Odası	55
Katılımcı 2	2	16.09.2024	11.20	Yönetim Odası	50
Katılımcı 3	3	16.09.2024	13.40	Yönetim Odası	72
Katılımcı 4	4	17.09.2024	10.30	Muhasebe Birimi	45
Katılımcı 5	5	17.09.2024	12.30	Toplantı Odası	52
Katılımcı 6	6	17.09.2024	16.00	Yönetim Odası	40
Katılımcı 7	7	23.09.2024	09.00	Bahçe Kamelyası	75
Katılımcı 8	8	23.09.2024	12.40	Yönetim Odası	35
Katılımcı 9	9	23.09.2024	15.30	Misafir Görüşme Odası	41
Katılımcı 10	10	24.09.2024	09.00	Toplantı Odası	50
Katılımcı 11	11	24.09.2024	11.30	Toplantı Odası	58
Katılımcı 12	12	24.09.2024	14.00	Yönetim Odası	44
Katılımcı 13	13	24.09.2024	15.50	Görüşme Odası	80
Katılımcı 14	14	25.09.2024	16.30	Yönetim Odası	65
Katılımcı 15	15	26.09.2024	16.50	Toplantı Odası	57
Katılımcı 16	16	28.09.2024	11.30	Genel Müdür Odası	40
Katılımcı 17	17	30.09.2024	10.00	Yönetim Odası	50
Katılımcı 18	18	30.09.2024	13.00	Dinlenme Odası	40
Katılımcı 19	19	30.09.2024	15.00	Yönetim Odası	45
Katılımcı 20	20	01.10.2024	09.30	Yönetim Odası	64
Katılımcı 21	21	01.10.2024	11.30	Yönetim Odası	58
Katılımcı 22	22	01.10.2024	14.30	Genel Müdür Odası	38
Katılımcı 23	23	07.10.2024	10.30	Yönetim Odası	57
Katılımcı 24	24	07.10.2024	12.30	Yönetim Odası	40
Katılımcı 25	25	07.10.2024	15.30	Yönetim Odası	60
Katılımcı 26	26	08.10.2024	10.30	Dinlenme Odası	40
Katılımcı 27	27	08.10.2024	13.00	Yönetim Odası	55
Katılımcı 28	28	08.10.2024	15.00	Yönetim Odası	65
Katılımcı 29	29	14.10.2024	10.40	Yönetim Odası	35
Katılımcı 30	30	14.10.2024	14.00	Yönetim Odası	50
Katılımcı 31	31	15.10.2024	10.30	Toplantı Odası	30
Katılımcı 32	32	15.10.2024	13.00	Toplantı Odası	64
Katılımcı 33	33	15.10.2024	15.30	Sekreter Odası	35
Katılımcı 34	34	18.10.2024	16.30	Toplantı Odası	45
Katılımcı 35	35	21.10.2024	15.00	Toplantı Odası	50
Katılımcı 36	36	22.10.2024	10.30	Toplantı Odası	55
Katılımcı 37	37	22.10.2024	13.00	Genel Müdür Odası	67
Katılımcı 38	38	28.10.2024	09.30	Yönetim Odası	51
Katılımcı 39	39	04.11.2024	10.00	Yönetim Odası	55
Katılımcı 40	40	04.11.2024	15.00	Yönetim Odası	70
Katılımcı 41	41	05.11.2024	09.00	Yönetim Odası	32
Katılımcı 42	42	05.11.2024	12.00	Yemekhane	45
Katılımcı 43	43	11.11.2024	10.30	Yönetim Odası	65
Katılımcı 44	44	11.11.2024	14.30	Dinlenme Odası	40
Katılımcı 45	45	12.11.2024	11.00	Yönetim Odası	60
Katılımcı 46	46	12.11.2024	14.30	Yönetim Odası	68
Katılımcı 47	47	18.11.2024	11.00	Toplantı Odası	74
Katılımcı 48	48	18.11.2024	14.00	Yönetim Odası	35
Katılımcı 49	49	25.11.2024	11.30	Yönetim Odası	55
Katılımcı 50	50	25.11.2024	15.00	Toplantı Odası	48

Görüşmeyi kabul eden firmalarda, görüşmeler 1 kişi ile yapılmıştır. Görüşmeye katılan kişilerin firmadaki görevleri ve mesleki tecrübeleri tablo 3'te verilmiştir. Buna göre görüşmeye katılanların %40'ı işletme sahibi, %14'ü müdür, %12'si yönetim kurulu başkanı, %10'u üretim müdürü, %8'i müdür yardımcısı, %6'sı genel müdür, %4'ü yönetim kurulu başkan yardımcısı, %4'ü muhasebe müdürü, %2'si ön muhasebe sorumlusudur. Katılımcıların mesleki deneyimlerinin ortalaması ise 16 yıl olarak belirlenmiştir. Firmalarda en az 2 yıl; en fazla 37 yıl deneyime sahip olan kişiler ile görüşme yapılmıştır.

Tablo 3. Katılımcıların firmalardaki görevleri ve mesleki deneyimleri

Görüşme Numarası	Kod İsim	Görevi	Mesleki Deneyim (Yıl)	Görüşme Numarası	Kod İsim	Görevi	Mesleki Deneyim (Yıl)
1	Katılımcı 1	Müdür Yardımcısı	5	26	Katılımcı 26	Müdür	9
2	Katılımcı 2	Üretim Müdürü	22	27	Katılımcı 27	Müdür	7
3	Katılımcı 3	Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı	26	28	Katılımcı 28	Yönetim Kurulu Başkanı	26
4	Katılımcı 4	Muhasebe Müdürü	11	29	Katılımcı 29	Üretim Müdürü	8
5	Katılımcı 5	Ön Muhasebe	4	30	Katılımcı 30	İşletme Sahibi	14
6	Katılımcı 6	Müdür	18	31	Katılımcı 31	Muhasebe Müdürü	2
7	Katılımcı 7	İşletme Sahibi	25	32	Katılımcı 32	İşletme Sahibi	37
8	Katılımcı 8	İşletme Sahibi	15	33	Katılımcı 33	Yönetim Kurulu Başkanı	18
9	Katılımcı 9	Müdür	8	34	Katılımcı 34	İşletme Sahibi	13
10	Katılımcı 10	İşletme Sahibi	35	35	Katılımcı 35	İşletme Sahibi	16
11	Katılımcı 11	Yönetim Kurulu Başkanı	26	36	Katılımcı 36	İşletme Sahibi	11
12	Katılımcı 12	İşletme Sahibi	30	37	Katılımcı 37	Genel Müdür	8
13	Katılımcı 13	Müdür Yardımcısı	30	38	Katılımcı 38	İşletme Sahibi	5
14	Katılımcı 14	İşletme Sahibi	13	39	Katılımcı 39	İşletme Sahibi	19
15	Katılımcı 15	Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı	6	40	Katılımcı 40	İşletme Sahibi	24
16	Katılımcı 16	Genel Müdür	5	41	Katılımcı 41	İşletme Sahibi	29
17	Katılımcı 17	Müdür Yardımcısı	5	42	Katılımcı 42	Üretim Müdürü	26
18	Katılımcı 18	Üretim Müdürü	25	43	Katılımcı 43	Yönetim Kurulu Başkanı	35
19	Katılımcı 19	İşletme Sahibi	18	44	Katılımcı 44	Üretim Müdürü	14
20	Katılımcı 20	İşletme Sahibi	5	45	Katılımcı 45	İşletme Sahibi	12
21	Katılımcı 21	İşletme Sahibi	3	46	Katılımcı 46	İşletme Sahibi	8
22	Katılımcı 22	Genel Müdür	35	47	Katılımcı 47	Yönetim Kurulu Başkanı	23
23	Katılımcı 23	İşletme Sahibi	19	48	Katılımcı 48	Müdür	6
24	Katılımcı 24	Müdür	4	49	Katılımcı 49	Müdür	15
25	Katılımcı 25	Yönetim Kurulu Başkanı	8	50	Katılımcı 50	Müdür Yardımcısı	14
Not: Firmadaki görevleri ve mesleki deneyimleri katılımcıların kendi beyanıdır.							

Görüşme yapılan kişilerin yaş ve cinsiyet bilgileri Tablo 4'te verilmiştir. Tablo 4'e göre görüşme yapılan kişilerin yaş ortalaması 44 olarak gerçekleşmiştir. Görüşme yapılan kişilerin yaşı en küçük olan 26; en

büyük olan ise 60'tır. Ayrıca yaşları ile katılımcıların beyan ettiği mesleki tecrübe de kıyaslanmış ve herhangi bir çelişkiye rastlanmamıştır.

Tablo 4. Katılımcıların yaş ve cinsiyet durumu

Görüşme No.	Kod İsim	Yaş	Cinsiyet	Görüşme No.	Kod İsim	Yaş	Cinsiyet	Görüşme No.	Kod İsim	Yaş	Cinsiyet
1	Katılımcı 1	40	Erkek	18	Katılımcı 18	56	Erkek	35	Katılımcı 35	40	Erkek
2	Katılımcı 2	46	Erkek	19	Katılımcı 19	55	Erkek	36	Katılımcı 36	38	Erkek
3	Katılımcı 3	43	Erkek	20	Katılımcı 20	35	Erkek	37	Katılımcı 37	33	Kadın
4	Katılımcı 4	36	Erkek	21	Katılımcı 21	36	Erkek	38	Katılımcı 38	29	Erkek
5	Katılımcı 5	29	Erkek	22	Katılımcı 22	60	Erkek	39	Katılımcı 39	46	Erkek
6	Katılımcı 6	40	Erkek	23	Katılımcı 23	49	Erkek	40	Katılımcı 40	51	Erkek
7	Katılımcı 7	52	Kadın	24	Katılımcı 24	28	Kadın	41	Katılımcı 41	54	Erkek
8	Katılımcı 8	47	Erkek	25	Katılımcı 25	46	Erkek	42	Katılımcı 42	51	Kadın
9	Katılımcı 9	39	Erkek	26	Katılımcı 26	41	Erkek	43	Katılımcı 43	56	Erkek
10	Katılımcı 10	54	Erkek	27	Katılımcı 27	35	Erkek	44	Katılımcı 44	40	Erkek
11	Katılımcı 11	56	Erkek	28	Katılımcı 28	56	Erkek	45	Katılımcı 45	52	Erkek
12	Katılımcı 12	59	Erkek	29	Katılımcı 29	33	Kadın	46	Katılımcı 46	44	Erkek
13	Katılımcı 13	58	Erkek	30	Katılımcı 30	44	Erkek	47	Katılımcı 47	50	Erkek
14	Katılımcı 14	42	Kadın	31	Katılımcı 31	26	Erkek	48	Katılımcı 48	29	Kadın
15	Katılımcı 15	41	Erkek	32	Katılımcı 32	57	Erkek	49	Katılımcı 49	42	Erkek
16	Katılımcı 16	40	Erkek	33	Katılımcı 33	47	Erkek	50	Katılımcı 50	44	Erkek
17	Katılımcı 17	34	Kadın	34	Katılımcı 34	41	Erkek				

Tablo 4'e göre araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden firma temsilcilerinin %16'sı kadın %84' ü erkektir. Bu verilerden yola çıkarak firmalardaki sorumluların önemli bir kısmının erkek olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Verilerin Analizi

Veri analizi sürecine ilk olarak elde edilen ham verilerin düzenlenmesi ile başlanmıştır. Bu bağlamda ses kaydına alınan veriler görüşme yapılan günün akşamında bilgisayar programı aracılığıyla Word metnine dönüştürülmüş ve kâğıda aktarılmıştır. Görüşmeden bir sonraki gün planlanan görüşme takvimi dışında katılımcılara gösterilmiş, eklemek ya da çıkarmak istedikleri olup olmadığı sorulmuştur (Bu görüşme için de randevu alınmıştır). Hiçbir katılımcı beyan değişikliği yapmamıştır. Görüşme esnasında not alınmasını isteyen firma temsilcilerinin cevapları görüşme sonunda kendilerine sunulmuş ve teyit edilmiştir. Bu şekilde 194 sayfalık ham veri elde edilmiştir. Elde edilen ham veriler tüm görüşmeler bittikten sonra görüşme sırasına göre sıralanarak araştırma grubunda yer alan kişiler tarafından 1'er gün arayla 3 kez tamamı okunmuş ve verilerin tamamına hâkim olunmaya çalışılmıştır. Araştırma sürecinde elde edilen veriler nitel veri çözümleme yöntemlerinden içerik analizi ile analiz edilmiştir. İçerik analizi yapılırken metin içinde yer alan kelime, terim ve anlam öbeğinden hareketle ilk başta fark edilen ve kolaylıkla algılanan ögelere ulaşmak yerine; üstü örtülü, metin içerisine kök salmış anlamların açığa çıkarılması önem taşımaktadır (Alanka, 2024). Araştırmacılar tarafından elde edilen veriler tek tek incelenmiş ve önce her bir araştırmacı tarafından bireysel olarak kodlama yapılmıştır. Akabinde her bir araştırmacının yapmış olduğu kodlama ve temalar bir araya getirilmiştir. Benzer ve farklı yönler üzerine odaklanılmış ve nihai temalara ulaşılmıştır. Sonraki aşamada güvenirliğini sağlamak amacı ile araştırmacılar arasında tutarlılık tespiti yapılmış ve tutarlılık oranı %89 olarak belirlenmiştir. Literatürde, araştırmacıların aynı veri setini kodlayıp benzerlik ve farklılıkları sayısal olarak karşılaştırdıklarında en az %70 düzeyinde bir güvenirliğe sahip olması gerekliliğini belirtilmektedir (Yıldırım & Şimşek, 2021:252). Araştırmanın bulguları açıklanırken elde edilen bulguları desteklemek ya da önemli noktaları vurgulamak amacıyla uygun bölümlerde katılımcıların (Firma temsilcileri) ifadelerine doğrudan yer verilmiştir. Katılımcılardan bahsedilirken K1, K2 şeklinde kod isim kullanılmıştır.

İnandırıcılık, Aktarılabilirlik, Tutarlılık ve Teyit Edilebilirlik

Çalışmanın geçerlilik ve güvenirliği; inandırıcılık, aktarılabilirlik, tutarlılık ve teyit edilebilirlik kavramları ile ele alınmıştır. Nitel araştırmalarda inandırıcılık, aktarılabilirlik, tutarlılık ve teyit edilebilirliğin sağlanması için farklı yöntemler kullanılabilmektedir (Yıldırım & Şimşek, 2021). Bu kapsamda inandırıcılık (İç geçerlik) için veri toplama aracı geliştirilirken uzman görüşlerinden yararlanıldı, veri toplama aracına ilişkin pilot uygulama gerçekleştirildi. Ayrıca uzun süreli görüşme ve katılımcı teyidi yöntemlerinden yararlanılmıştır. Görüşme sürecinde aceleci davranılmamış, rahat bir şekilde mümkün olduğunca görüşme süreci uzun tutulmaya çalışılmıştır. Ayrıca ses kaydına alınan görüşme süreci metne aktarılmış ve katılımcılara teyit için sunulmuştur. Görüşme anında ses kaydına izin vermeyen ve not alınmasını isteyen katılımcılara görüşme bitiminde, görüşme metni teyit için sunulmuştur. Aktarılabilirlik (Dış geçerlik) için amaçlı örnekleme stratejisi ile araştırma sürecini ayrıntılı betimleme yönteminden yararlanılmıştır. Bu kapsamda araştırma süreci bir bütün olarak ayrıntılı bir biçimde betimlenmiş; özellikle katılımcıların belirlenmesi ve veri toplamada izlenen mantıksal yol, görüşme süreci, görüşme yapılan kişilerin özellikleri detaylarıyla sunulmuştur. İç güvenirliği sağlamak için tutarlılık incelemesi stratejisinden yararlanılmıştır. Bu kapsamda sanayi coğrafyası alanında çalışmaları olan üç akademisyene araştırma süreci detaylı bir şekilde açıklanmış ve öğretim üyelerinden araştırmayı bütünlük ve uyum açısından incelemesi istenmiştir. Alan uzmanları tarafından gerçekleştirilen tutarlılık incelemesi sonucunda araştırmanın bir bütün olarak tutarlı bir görünüm sergilediği sonucuna varılmıştır. Teyit edilebilirliğin (Dış güvenirlik) sağlanması için araştırmacılar tarafından yapılan kodlamalar ve araştırmanın sonucu, tutarlılık incelemesi yapan üç uzmana sunulmuş incelemesinden geçmesi sağlanmıştır. Uzman önerileri doğrultusunda araştırma verilerinin tematik hale getirilme süreci tamamlanmıştır.

Etik Kurul Onayı

Bu araştırmanın kavramsal çerçevesinin hazırlanması, veri toplama araçlarının uygulanması, verilerin toplanması, verilerin analizi ve yorumlanması aşamalarının tamamında etik kurallara uygun hareket edilmiştir. Karşılaşılacak tüm etik ihlallerde ANKAD Yayın Kurulu'nun hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır. Tüm sorumluluk yazarlara aittir. Bu çalışmanın ANKAD dışında herhangi bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiş olduğunu taahhüt ederim. Yapılan bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Araştırma için Karabük Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nun 28.06.2023 tarih ve 2024/07(14) sayılı toplantısında 07 numaralı kararı ile etik kurul izni alınmıştır.

BULGULAR

Elde edilen verilere yapılan içerik analizi sonucunda, araştırma bulguları beş temel boyut altında toplanmıştır. Bunlar "OSB'de bulunma sebebi", "OSB'nin firmaya etkisi", "OSB'deki firmaların sorunları", "OSB yönetiminden beklentiler", "OSB'nin Kayseri şehrine etkisi" şeklindedir.

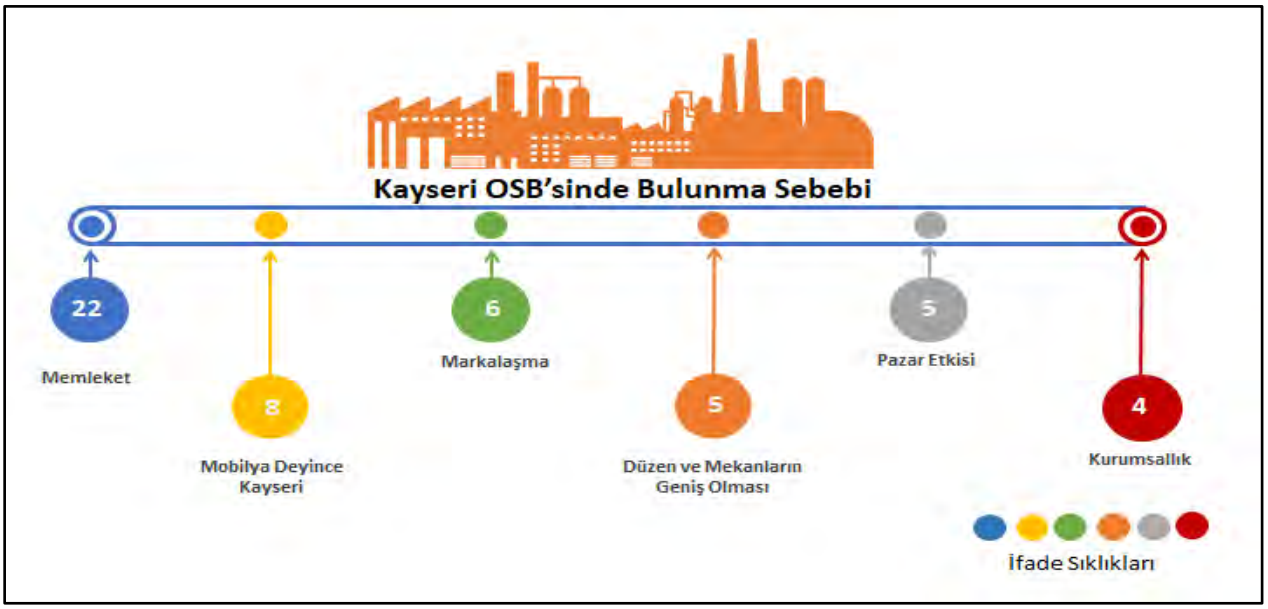
Kayseri OSB'nde Bulunma Sebepleri

Katılımcıların, firmalarının Kayseri OSB'nde bulunma sebeplerine ilişkin belirttikleri görüşleri ve bunların ifade sıklıkları Şekil 4'te sunulmuştur. Buna göre katılımcıların, genel olarak firmalarının Kayseri OSB'nde bulunma sebeplerine ilişkin ifade ettikleri görüşlerin altı başlık altında toplandığı görülmektedir. Katılımcıların görüşlerine göre ifade sıklığı fazla olandan az olana doğru "memleket", "mobilya deyince Kayseri", "markalaşma", "düzen ve mekânların geniş olması", "pazar etkisi" ve "kurumsallık" şeklinde nitelendirmeler oluşmuştur.

Memleket

Katılımcıların önemli bir kısmı (%44) firmalarının Kayseri OSB'nde yer alma gerekçesi olarak Kayserili olmalarını ifade etmiştir. Bu duruma örnek olarak "Uzun yıllardır buradayız biz. İlk gelenlerdeniz. Kayseri'nin yerlisiyiz. Yıllar önce babamlar geçmiş buraya biz de devam ettirmeye çalışıyoruz. Bizimle başlayıp zaman içerisinde farklı şehirlere de gidenler olmuş ama biz memleket sevgisine, ata toprağı düşüncesine buradayız." (K1), "Burada olmamızın sebebi rahmetli babamız. Bize

kalsa çoktan Bursa'ya ya da İstanbul'a giderdik ben İstanbul'da okudum. Türkiye'nin pek çok yerini gezdim gördüm piyasaya hâkimim ancak baba toprağı burası. Babam hayattayken toprağınızdan gitmeyin derdi kopamadık. Baba ocağı anlayacağınız." (K34) ve "Fabrikanın burada yer almasında pek çok sebep söylenebilir ama bence en önemlisi ya da ilk söylenmesi gereken patronlar Kayserili. Zaten memleketleri binalarda kendilerine ait dolasıyla burada bulunmamızın büyük sebebi memleketleri olmasıdır." (K46) ifadeleri verilebilir. Örnek ifadelerden yola çıkılarak Kayseri OSB'de yer alan firmaların önemli bir kısmı için bölgede bulunma sebebi, firma sahiplerinin "Kayserili olmalarıdır" şeklinde değerlendirme yapılabilir. Ayrıca aile faktörünün de firmaların Kayseri OSB'nde yer almasında etkili olduğu, iş yerinin firmalara ait olmasının da etken olduğu ifade edilebilir.

Şekil 4. Firmaların Kayseri OSB'sinde yer alma durumu ve ifade sıklıkları

Mobilya Deyince Kayseri

Katılımcıların %16'sı firmalarının Kayseri OSB'de yer alma gerekçesi olarak Kayseri şehrinin mobilya ile özdeşleşmesi durumunu dile getirmişlerdir. Bu durumu örneklendirmek için "Türkiye'de nereye giderseniz gidin mobilya deyince Kayseri mi? Bursa mı? Derler. Eskiden Ankara da çok konuşulurdu ama artık Kayseri ve Bursa dünya çağında mobilya üreticisi oldu. Şimdi Rize'ye gidin mobilya deyin Kayseri derler. Ben geçen sene Lübnan'a gittim orda da Kayseri'den geliyorum deyince mobilyacı bu dediler. Şimdi hal böyle olunca ve üretimin merkezi de OSB olunca biz buraya geldik. 25 yıl kadar oldu buraya geçeli firma eskiden Ağaç İşleri'ndeydi orası Anbar diye geçer." (K41) ve "Biz fason üretim yapıyoruz yani mobilya üretiyoruz diyebilirim. Ya da asıl mobilya üretenlerin ihtiyaçlarına cevap veriyoruz diyebilirim. Kayseri mobilyanın başkenti artık. Kayseri ile mobilya özdeşleşmiş bir olmuş yani kavramlar. OSB'de olmamızın sebebi bu aslında bu sektörde olma sebebimiz de bu şükür burada işlerimiz de gayet iyi." (K11) ifadelerine yer verilebilir. Örnek ifadelerden yola çıkılarak Kayseri OSB'nde yer alan firmaların bir kısmı için bölgede bulunma sebebi "Kayseri ile mobilya sektöründe oluşan özdeşleşmedir" şeklinde değerlendirme yapılabilir.

Markalaşma

Katılımcıların %12'si firmalarının Kayseri OSB'de yer alma gerekçesi olarak OSB'de yer almanın bilinirliği artırarak markalaşmayı sağlama durumunu dile getirmişlerdir. Bu durumu örneklendirmek için "Şimdi organize sanayi bölgesi denince bir ciddilik bir düzen akla geliyor. Sana sanayici deniyor. Ayrıca OSB'de yer alıyorsan fabrikatör, sanayici oluyorsun. Çok üretim yapmasan da bir markan oluyor. Buralıyız ama asıl faktör yani bizi organizeye getiren süre markamız olsun Kayseri ya da Türkiye için değil dünya için üretim yapalım düşüncesidir." (K5) ve "Organizede olunca adınız kalıcı oluyor. Şimdi kalıcı oluyor ne demek. Şehir şehir gezeriz biz, ürün tanıtırız iş ağımızı genişletmeye çalışırız. Kartvizit ya da bir dosya verdiğimizde orada yazan adres organize sanayi bölgesi ise markanıza önem veriliyor. Markan altında adres organize sanayi diye yazarsa fabrikatör algısı oluyor. Muhatabın seni daha saygılı

karşılıyor. Bunlar ticarette önemli. Eskiden malın kalitesi incelenirdi. Şimdi markan tutmuşsa, şu internet sayfalarında güzel yorum yapılmışsa ve şikâyet yoksa iyi ürün deniyor. Orada da marka önemli bak." (K32) ifadelerine yer verilebilir. Örnek ifadelerden yola çıkılarak Kayseri OSB'de yer alan firmaların bir kısmı için bölgede bulunma sebebi "şirket isimlerinin markalaşmasıdır" şeklinde değerlendirme yapılabilir.

Düzen ve Mekânların Geniş Olması

Katılımcıların %10'u firmalarının Kayseri OSB'de yer alma gerekçesi olarak OSB'de düzenli bir yapılaşmanın olması ve buradaki mekânların geniş olması durumunu dile getirmişlerdir. Bu durumu örneklendirmek için "Firmamızın burada yer almasının pek çok sebebi var tek tek dile getirmekte fayda var. Müşteriye yakın olmak bir sebep, düzenli enerji kaynağı başka bir sebep bunlar dışında da sorun varsa hani olur da bir aksaklık meydana gelirse ve organizede yer alıyorsanız OSB yönetimi buna hemen çözüm buluyor mesela bu da bir sebep. Gerçi güvenlik ihtiyacı var organizenin ama onu dezavantaj olarak görmüyorum. Pek çok gerekçe dile getirdim ama en önemli sebep neydi derseniz hangarların geniş olması ve genel anlamda bir düzenin olması diyebilirim yoksa farklı bir yerde de üretim yaparız biz." (K8) ve "Organize yani adı üstünde bir düzen var hangarlar büyük, geniş. Mesela biz kiracıyız burada yan taraf da bize ait ikisi de kira. Kendi yerimiz ağaç işlerinde biz de kiraya verdik buraya geldik. Niye? Kapasite artsın üretim artsın Pazar genişlesin. Aile şirketi bizimki e şimdi yerinde sayarsan bu kadar kişinin geçimi ne olacak? Yani gelmemizdeki en önemli sebep mekânların geniş olmasıdır diyebilirim." (K19) ifadelerine yer verilebilir. Örnek ifadelerden yola çıkılarak Kayseri OSB'de yer alan firmaların bir kısmı için bölgede bulunma sebebi "genel anlamda bir düzenin olması ve üretim yapılan mekânların geniş olmasıdır" şeklinde değerlendirme yapılabilir.

Pazar Etkisi

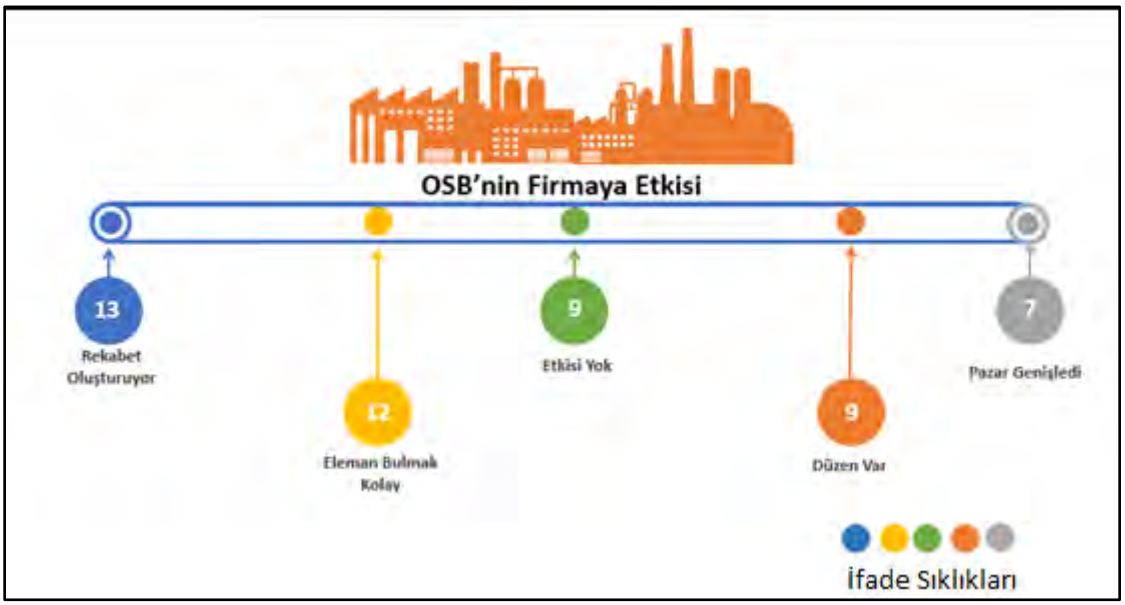
Katılımcıların %10'u firmalarının Kayseri OSB'de yer alma gerekçesi olarak OSB'de yer almanın, firmaların pazar imkânlarını genişlettiği düşüncesini dile getirmişlerdir. Bu durumu örneklendirmek için "Firmamızdaki üretimin asıl mantığı mobilya sanayisine tedarik ürünleri üretmektir. Bizim gibi yani bizim konseptte üretim yapan firmalar büyük mobilya firmalarına ne kadar yakın olursa o kadar iyidir. Diğer sektörler denmesinin sebebi de bu aslında. Üretmediğimiz bir ürün varsa onun da teminini sağlarız. Farklı bir yerde olsak mesela İncesu Organize 'de olsak iş yapamayız ya da burada yaptığımız gibi iş yapamayız. Burası bizim hem üretim yerimiz hem de tüketim sahamız yani pazarımız." (K4) ve "Buradayız ekmeğimiz burada. Şundan ötürü böyle dedim biz ürettiğimiz ürünü yine burada satıyoruz. Biz ara üretim yapıyoruz ve sektörün büyük firmalarının yükünü hafifletiyoruz. Nakliye stresimiz olmuyor bu da hem maddi hem manevi olarak bizi rahatlatıyor. Tek sebep bu değil mesela Kayseriliyiz biz zaten organizenin çoğu Kayserili ya da çevre illerden uzaktan insan sayısı çok az ama bizi ilgilendiren kısmı bu. Tüketicimize yakınız." (K29) ifadelerine yer verilebilir. Örnek ifadelerden yola çıkılarak Kayseri OSB'de yer alan firmaların bir kısmı için bölgede bulunma sebebi "ürünlerini hızlı bir şekilde sattıkları pazarın OSB olmasıdır" şeklinde değerlendirme yapılabilir.

Kurumsallık

Katılımcıların %8'i, firmalarının Kayseri OSB'de yer alma gerekçesi olarak OSB'de yer almanın, firmaları daha kurumsal bir hale dönüştürdüğü düşüncesini dile getirmişlerdir. Bu durumu örneklendirmek için "Bizim sektörde üretimi her yerde yaparsınız. Ama organizede yer alıyorsanız size daha kurumsal bakılıyor. Bu da karşılamadan ödemeye hatta hitap şekline kadar sizi firma olarak etkiliyor. Pazara yakınlıkta etkili ama o konuda hadi diyelim maliyet azaltma amacı vardı diyelim ama buraya gelme sebebimiz kurumsal kimlik oluşsun diyedir." (K9) ve "Yıllar önce organizeye geçelim dediğimde rahmetli babam oraya gidince ne olacak diye sordu bana. Kendimce açıkladım. Aslında bilmeden atölyeden fabrikaya geçmişiz. Dükkândan şirkete dönmüşüz. Usta yerine bey demeye başladılar. Buranın en önemli katkısı bu oldu. Neden buradasın diyene bunu derim" (K40) ifadelerine yer verilebilir. Örnek ifadelerden yola çıkılarak Kayseri OSB'de yer alan firmaların bir kısmı için bölgede bulunma sebebi "OSB'de bulunan firmaların kurumsal kimliğe geçiş yapmasıdır" şeklinde değerlendirme yapılabilir.

OSB'nin Firmaya Etkisi

Katılımcıların, Kayseri OSB'de yer almasının firmalarına olan etkilerine ilişkin belirttikleri görüşleri ve bunların ifade sıklıkları Şekil 5'te sunulmuştur. Şekil 5 incelendiğinde katılımcıların genel olarak, Kayseri Organize Sanayi Bölgesi'nde bulunmanın firmalarına etkilerine ilişkin görüşleri beş başlık altında toplanmıştır. Katılımcıların görüşlerine göre ifade sıklığı fazla olandan az olana doğru "rekabet oluşuyor", "eleman bulmak kolay", "düzen var", "etkisi yok" ve "pazar genişledi" şeklinde değerlendirmeler gerçekleşmiştir.

Şekil 5. Kayseri OSB içerisinde yer almanın firmaya etkisi ve ifade sıklıkları

Rekabet oluşuyor

Katılımcıların %26'sı Kayseri OSB'de bulunmanın firmalarına olan etkilerine yönelik olarak rekabet oluşuyor bu da üretim kalitesini artırıyor düşüncesini dile getirmişlerdir. Bu durumu örneklendirmek için "Firmamızın burada yer alması tabii ki pek çok açıdan önemli bana neden OSB dediklerinde ben önce şunu söylerim. Rekabet. Rekabet çok önemli Allah herkese çok kazandırsın ama işini iyi yapan da daha çok kazansın biz burada çok eski değiliz ama aynı sektörde yer alıp da eskiler kadar iş yapan birkaç firmadan biriyiz. 5 yıl kadar oldu ama aileden dolayı tecrübem daha çok tabii. Rekabet oluşunca bu yarışın içinde biz de varız demek için bir yol belirledik kendimize ve sektörün ileri gelen firmalarından biri haline geldik. Bizi bu noktaya getiren süreç hem organize içerisinde bulunmak hem de oluşan rekabettir. OSB'nin bize ve diğer firmalara kattığı en güzel katma değer bence rekabet." (K20) ve "İnovasyon, iş birliği, girişimcilik gibi konularda burada bulunmanın bir faydası yok. Üretim gelen talebe cevap vermektir. Farklı bir lokasyonda yer alsak da talep varsa ona göre üretim yaparız. Önceki dönemde ben de OSB yönetimindeydim, yönetimin Ar-Ge desteği verelim düşüncesi olmaz. Sordunuz açıklayayım madem. Şimdi şöyle ki OSB yönetiminin görevi belediyeye benzer. Belediye ne yapar temizlik yapar, alt yapıda hata varsa düzeltir. İtfaiyesi vardır. Başka mesela kurumlar arasında aracılık yapar. Su şebekesinde bir sıkıntı vardır belediye ile görüşür gibi. Şimdi görev tanımı bu olunca Ar-Ge desteğine sıra gelmez. OSB'de yer alıyorsa firma rekabet vardır. Kaliteli ya da pazarın beklediği kalitede ürünü yapmak zorundasın. Yoksa senden çok var derler." (K24) ifadeleri yer verilebilir. Verilen örnek ifadelerden de yola çıkılarak, Kayseri Organize Sanayi Bölgesi'nde yer almanın firmaya olan etkisine katılımcıların önemli bir kısmı "rekabet oluşmasını sağlıyor" düşüncesini dile getirmişlerdir değerlendirmesi yapılabilir

Eleman Bulmak Kolay

Katılımcıların %24'ü Kayseri OSB'de bulunmanın firmalarına olan etkilerine yönelik olarak eleman bulmak kolay oluyor düşüncesini dile getirmişlerdir. Bu durumu örneklendirmek için "Burada olunca işçi bulmak kolay oluyor. Ancak kolay dediğime bakmayın bizim çoğu işçimiz maalesef Türk değil biz de Türk değiliz ama artık buralıyız ben soran olunca Kayseriliyim diyorum. Aslen İranlıyım. Türkler

bizimle çalışmıyor. Üretim alanına geçip bakarsanız çoğu yabancı. Sizi karşılayan arkadaşlarda yabancı mesela. Üretim yaparken zorlanıyoruz. İstihdam açısından problem yaşıyoruz. Halbuki hem şehre hem ülkeye katkımız da var ama maalesef genel durum bu. Ancak dediğim gibi her şeye ve tüm olumsuzluklara rağmen OSB'de olduğumuz için rahat bir şekilde eleman buluyoruz." (K6) ve "Burada olmak Kayseri gibi sanayi şehirlerinde pek çok açıdan avantajdır ama en önemlisi bence işçi. Şimdi burada ana yol kenarında bahçe duvarına bir yazı as ertesi gün başvuru patlaması olur. Farklı bir yerde de üretim yapabilirsin ama işçilerde şöyle bir algı vardır. Organizede iş vardır derler. Kayseri'ye çevre illerden göç edenlere sorun buraya gelirken ilk hedef iş bulmaktır ve burada bulacağına emindir. Sebebi ise bu organizedir." (K50) ifadelerine yer verilebilir. Örnek ifadelerden yola çıkılarak firmaların OSB'nde yer almasının firmaya olan etkisi için "eleman bulmayı kolaylaştırdığı" değerlendirmesi yapılabilir.

Düzen Var

Katılımcıların %18'i Kayseri OSB'de bulunmanın firmalarına olan etkilerine yönelik olarak OSB'nin düzenli olduğu düşüncesini dile getirmişlerdir. Bu durumu örneklendirmek için "Sadece düzen var diyebilirim tabi bu düzenin bizim için artıları var. Yoksa üretim için olsun satış için olsun bize çok da faydası yok. Kayseri çok göç alıyor vasıflı vasıfsız olmak üzere her yer iş arayan vatandaşla dolu. Nerde olsak eleman buluruz biz ama işte her yer düzenli olmaz. Şurada hangarların bir ihtiyacı olsa su kesilse ya da rögar tıkansa yönetim anında çözüm bulabiliyor. Bize burada olmanın yegâne faydasıdır diyebilirim." (K2) ve "Organize demek düzen demektir her şeyin evvelinde. Buranın gelişimine şahit olanlardanız biz. Kardeşlerimle birlikte işletmecilik yapıyoruz ara sıra sohbet ederken mevzusu geçer nerden nereye geldi. Organize oturdu artık aksayan bir şey varsa bir sorun varsa anında çözüm üretiliyor. Yönetimlerin de bir hafızası oluştu. Dolayısıyla tecrübe ışığında hemen çözüm üretiliyor. Gerçi itfaiye ve güvenlik sıkıntısı var benim gördüğüm kadarıyla ama bunlar herhalde konumuz değil. Şimdi bana deseler ki buradan İncesu Organize'ye gidelim. Kesinlikle gitmem. Nedeni de bu işte. Burada oturmuş bir düzen var. Buraya gelme sebebimiz daha fazla üretim yapmaktı ama şu an burada bulunma ve devam etme sebebimiz düzenin olmasıdır" (K22) ifadelerine yer verilebilir. Örnek ifadelerden yola çıkılarak firmaların OSB'nde yer almasının firmaya olan etkisi için "düzenli bir yapının olduğu" değerlendirmesi yapılabilir.

Etkisi Yok

Katılımcıların %18'i Kayseri OSB'de bulunmanın firmalarına olan etkilerine yönelik olarak OSB'nin herhangi bir etkisinin olmadığı düşüncesini dile getirmişlerdir. Bu durumu örneklendirmek için "Burada olmanın öyle aman aman bir faydası yok ki bize. Zararı da yok yani. Şu an Mimarsinan OSB'de olsak ya da İncesu'da yine aynı işi yapar aynı parayı kazanırız. Zamanında geldik kaldık. Yerimiz kendimizin olmasa kirada durulmaz burada. Gideriz yani." (K43) ve "Burada bulunmamız zamanında babamların gelmesinden kaynaklı özel bir sebeple gelseler bilirdik. Üretimi yapmasanız, dağıtım yapmasınız iş bağlamasanız burada yer alıyorsunuz diye kimse size para kazandırmaz. Öyle bir ayrıcalık yaşamıyoruz yani yaşayan da duymadım hiç." (K17) ifadelerine yer verilebilir. Örnek ifadelerden yola çıkılarak firmaların OSB'nde yer almasının firmaya olan etkisi için "bir etkisi yok" değerlendirmesi yapılabilir.

Pazar Genişledi

Katılımcıların %14'ü Kayseri OSB'de bulunmanın firmalarına olan etkilerine yönelik olarak ürünlerini sattıkları pazarın genişlediği düşüncesini dile getirmişlerdir. Bu durumu örneklendirmek için "Burada hangarlar geniş mekân geniş olunca üretim kapasiteniz artıyor. Üretim artınca ve kaliteden taviz vermezseniz pazar ağınız genişliyor. Türkiye'de hemen her ilde bizim üretimimiz olan ürünleri görebilirsiniz. Buraya geçtikten sonra oldu bu gelişmeler. Organizenin bize bir faydasıdır bu." (K27) ve "Burada ham madde sağlama işi kolay, düzenli olması avantaj, rekabet var, işçi bulmak kolay, pazara yakınsınız ve bence en önemlisi bu pazar meselesi. Mobilya sektörüne destek ürünleri yapıyoruz biz. Çeşitli boyutlarda ürünler diyeyim. Mobilya buranın amiral gemisi sektörü. Dolayısıyla bizim gibi firmalar için burası üretimin yanında bir de pazar alanıdır. Ben muhasebe işlerine bakıyorum ama babamlardan duyduğum buraya geçince biz her geçen gün gelen talep sayısı artmaya başladığıdır. İşimizi de taleplere göre yapınca pazar alanımız genişledi tam kapasite üretim yapıyoruz yılladır. Pandemide etkilendik tabi ama çabuk toparlayanlardanız mesela. Pazar burası olunca nakliye giderimizde minimize oluyor. Düşündüğümüz tek şey pazarın ihtiyacına cevap vermek oluyor." (K31)

ifadelerine yer verilebilir. Örnek ifadelerden yola çıkılarak firmaların OSB'de yer almasının firmaya olan etkisi için "pazar alanının genişlediği" değerlendirmesi yapılabilir.

OSB'ndeki Firmaların Sorunları

Katılımcıların, Kayseri OSB'deki firmaların sorunlarına ilişkin belirttikleri görüşleri ve bunların ifade sıklıkları Şekil 6'da sunulmuştur. Katılımcıların görüşlerinin beş başlık altında toplandığı görülmektedir. Katılımcıların görüşlerine göre ifade sıklığı fazla olandan az olana doğru "mekân sıkıntısı", "sorun yok", "nitelikli personel", "kurumsallaşamama" ve "reklam ve tanıtım" şeklinde nitelendirmeler oluşmuştur.

Şekil 6. Kayseri OSB'deki firmaların sorunları ve ifade sıklıkları

Mekân Sıkıntısı

Katılımcıların %44'lük önemli bir kesimi Kayseri OSB'deki sorunlara yönelik olarak mekân sıkıntısı olduğu düşüncesini dile getirmişlerdir. Bu durumu örneklendirmek için "Buranın en önemli problemi mekânlar. Burada bizim gibi kiracıysanız vay halinize. Hele ki şu son 3-4 yıllık süreçte kiracı olanlar perişan oldu. Organizedeki kurumsal firmalara oranla daha küçük olan pek çok işletme kira fiyatları yüzünden ya iflas etti ya da kapatma kararı aldı. Buradaki çoğu kiralık mekânın sahibinin yaptığı işe bakın da burayla alakası olmadığını anlarsınız. Şimdi isim vermek yakışık almaz ama dile getirmek lazım. Zamanında bir şekilde buradan hangar dediğimiz iş yerlerini almışlar. Şimdi kafalarına göre kira zammı yapıyorlar. Önceki yönetim döneminde OSB'nin genişletilmesi gündemdeydi yeni yönetim ne eder bilmiyorum ama ya buranın genişlemesi lazım ya da bu kira meselesine bir el atılması gerekiyor. OSB yönetimi buna el atmak zorundadır." (K42) ve "Burası yerleşmiş düzeni olan bir organize. Ben işimiz icabı şehir şehir gezerim. Pek çok OSB'ye de gittim. İnsanın olduğu yerde sorun olur ama burada çok az sorun var diyebilirim. Bu az dediğim sorunların da en önemlisi üretim binası sıkıntısıdır. Mevcut hali gelişen firmaların taleplerini karşılamıyor. İncesu'ya organize yapıldı oraya geçin deme hakkı yok kimsenin. Burada var işte genişletin yani zararı kime? Mekânların bir kısmının sahiplerinin buradaki firmalarla alakası yok. Topraktan almış, yatırım için almış, almış ama sektör değiştirmiş gitmiş falan şimdi kirada. Kira artışları fahiş. Üretmek isteyen firmalar onca sorunun altında bir de kira derdi ile uğraşıyor. Çözüm bulunması lazım ama bence çözüm buranın genişletilmesi üretim yapan firmalara destek verilmesidir." (K35) ifadeleri verilebilir. Örnek ifadelerden yola çıkılarak Kayseri OSB'de yer alan firmaların sorunlarının başında "mekân sıkıntısı geliyor" değerlendirmesi yapılabilir.

Sorun Yok

Katılımcıların %20'si Kayseri OSB'deki sorunlara yönelik olarak sorulan soruya herhangi bir sorun yok cevabını vermiş ve çeşitli gerekçelerle verdikleri cevabı gerekçelendirmişlerdir. Bu durumu örneklendirmek için "Oturmuş yapısı olan bir organize burası sıkıntı diyebileceğim bir şey yok. Yakın zamana kadar altyapı problemi zaman zaman gündem oluyordu hatta su baskınları olurdu ama ciddi bir yatırım yapıldı ve bunun neticesinde fazla olan suyu sazlığa gönderen bir sistem yapıldı. Hem OSB'de

yer alan mekânların zararı en aza indi hem de sazlık alan su ile desteklenmiş oldu" (K15) ve "Altyapı sorunumuz yok. Enerji sorunumuz yok ya da pazarlama sorunumuz yok müşteri kendisi geliyor bize. Bir organize bölgesi zaten size daha başka ne sağlayabilir ki? Sorun şudur diyeceğim bir şey yok benim bence her şey güzel" (K12) ifadeleri verilebilir. Örnek ifadelerden yola çıkılarak Kayseri OSB'deki firmaların bir kısmı OSB'de "herhangi bir sorun yaşamıyorlar" değerlendirmesi yapılabilir.

Nitelikli Personel

Katılımcıların %18'i Kayseri OSB'deki sorunlara yönelik olarak nitelikli personel sıkıntısı olduğunu beyan etmişlerdir. Bu durumu örneklendirmek için "Burası adı üstünde organize. Yani organize olmuş düzen oturmuş. Enerji, ulaşım, altyapı, tanıtım falan bunların tamamı beşerî unsurlar bunlar bir toplantı bir miktar bütçe ile çözülecek sorunlar bence bunlar sorun bile değil. Ama buranın yani bizim firmamız da dâhil neredeyse tüm işletmelerin ara eleman ve nitelikli eleman problemi var. İlana çıkın onlarca yüzlerce başvuru alırsınız kısa sürede ama bunların çoğu tecrübesiz oluyor. Şimdi sen ben almazsak bunlar nerde tecrübe kazanacak sorusunu sormanız lazım? Haklı bir soru bu ama siz sorarsanız haklısınız derim sektörden uzaksınız. Burada yani bölge kapsamında okul var teknik okul bu. Ama kim yetişiyor nasıl yetişiyor benim bilgim yok. Meslek lisesi dolu her yer ama oradan bize gelen personel sayısı çok onları da bizim ustalar yetiştiriyor burada. Eskiden bir meslek lisesinden öğrenci gelirdi bize. Staj dedikleri iş. Şimdi bu işi takip etmek için görevli öğretmenler olurmuş ama tabi biz işleyişi çok bilmeyiz. Öğrendim ki bu öğretmenlere takip ettikleri için devlet maaşları dışında ek para da veriyormuş. Sordum öğretmen arkadaş gelince bana uğrasın bir tanışalım. Dediler ki öğretmen bir sene başında gelir bir sene sonunda. Müdürünün yanına gittim dedim bu iş böyleymiş ama bize gelen giden yok. Olur mu dedi her hafta belirli günün var her Salı öğretmenimiz geliyor. Dedim yok. Çağırdı öğretmen arkadaşı gelmediğini gelmiş gibi yaptığını kabul etti. Neyse öğretmen gitti müdüre dedim arkadaş ceza alacak mı? Yok dedi müdür bey. O sene kestim bu staj işini. Yani meslek liselerinden gelen öğrencinin çalışma derdi yok öğretmen arkadaşın adam yetişsin diye derdi yok. Nitelikli personel de yetişmiyor böyle olunca." (K47) ve "Çok sorunumuz yok sistem oturmuş halde ama tüm memlekette olduğu gibi bizim burada nitelikli ara eleman sorunumuz var. Her gelen ustayım diyor çoğu çıraklık yapıyor. Yani iş başında iş öğreniyor bu durumda firmaların üstünde önemli bir stres kaynağı bana göre. Bunun da çözümü eğitim politikalarından geçiyor. Sahayı görüp anlayıp ona göre planlama yapılması lazım." (K38) ifadeleri örnek olarak verilebilir. Örnek ifadelerden yola çıkılarak Kayseri OSB'deki firmaların bir kısmı için "nitelikli personel bulunmaması bir sorundur" değerlendirmesi yapılabilir.

Kurumsallaşamama

Katılımcıların %10'u Kayseri OSB'deki sorunlara yönelik olarak firmaların kurumsallaşamadığı durumunu ifade etmişlerdir. Bu durumu örneklendirmek için "Bir kere altyapı sorunumuz yok pazarlama, enerji gibi sorunlar tanıtım gibi işler organizede kolay çözülüyor. Bence buranın en önemli sorunu bunların ötesindedir. Kurumsallık yok firmaların çoğunda. Bugün kazanalım müşteriyi elimizde tutalım zaten yarın da kazanırız diyorlar. Aile şirketi çoğu. Aile şirketi derken ailenin geçimini sağlasın evi arabayı alalım çocukları okutalım everelim tamam. Öyle olmaz olmamalı. Biz geçim için yapıyoruz bu işi ama biz ne kadar üretirsek memleket de o kadar kazanıyor. Kurumsal hale dönüşmek illa holding olmak demek değil ki bir üretim politikan olur hedeflerin olur ulaşmak için çaban olur. Firma içi eğitimler düzenlenir. Bunlar için de OSB yönetimi bir şey yapamaz kişinin kendi ufkuna bağlı şeyler bunlar." (K49) ve "Firmalar sahiplerinin ya da yönetim kademesinin ufku kadar büyür. Bu büyümenin sınırı yok. Büyümek para kazanmak demek değildir. Kazandırmaktır. İşçine, bölgene, şehrine ve ülkene yatırımdır. Şimdi burada bir sürü firma var bir kısmını hiç bilmem ben. Niye bilmiyorum? İş yapmadığımdan değil duymadım ki adını. Kurumsallık yok. Hangara koy makinaları ustanı yanına ver üret sat kazan. Bu sanayici olmak fabrikatör olmak değil ki. Firmanın bir adı olacak. Logosu olacak mesela. Logoyu görünce bu kalite dedirtecek. Bu iş kolay değil. Hayal kurmak gerekir. Plan yapmak gerekir. Eğitime önem vermek gerekir. İşçine değer vermen gerekir. Destek olman gerekir. Ver asgari ücreti adam çalışsın mesaiye kalsın üç beş fazla alayım diye. Sen para kazan. Olmaz böyle. Ben burada mesaiye talip olan personelime ne derdin var demezsem okullar açılınca eğitim desteği yılın belli dönemlerinde gıda desteği bayram ikramiyesi falan vermezsem onlar benim hayallerimi gerçekleştirmek için uğraşmaz. Onları hayallerine ortak edeceksin. Bunlarda kendi nevi şahsına münhasır bir kurum olmanı gerektirir. Atölye, fabrika falan değil kurumsal bir firma olacaksın. Burada o çok yok ondan dolayı da her sene konkordato, iflas, iş değişikliği duyuyoruz. Sürdürülebilir üretim için kurumsallık

şart ama tüm bileşenlerinle olması lazım. OSB'de yönetim bize göre genç tabi bunları düşünüp bir seminer falan düzenleyebilirler." (K28) ifadeleri örnek olarak verilebilir. Örnek ifadelerden yola çıkılarak Kayseri OSB'deki firmaların bir kısmı için OSB'de yer alan firmaların "kurumsallaşma sorunu vardır" değerlendirmesi yapılabilir.

Reklam ve Tanıtım

Katılımcıların %8'i Kayseri OSB'deki sorunlara yönelik olarak genel anlamda reklam ve tanıtım sorunu olduğunu ifade etmişlerdir. Bu durumu örneklendirmek için "Buranın problemi reklam yapamıyorlar tanıtım yok. Firmalar kendi çapında yapıyor ama onlarında sayısı çok değil. Bir fuar alanımız var mekân geniş ferah ama bir Konya'daki fuarlar gibi fuar organize edemiyorlar. Bütçeler ziyan oluyor. OSB yönetimine sorsan organizatör firmada hata var e orayla kim anlaşıyor? Burada yapılan etkinlikler Kayseri'de yayın yapan TV kanallarında haber oluyor. TRT'yi getirmek zor mu? Buranın pazar alanı sadece Kayseri gibi davranırsan Konya, Gaziantep, Bursa seni geçer gider. İyi reklam ve tanıtım yüksek talep getirir. Bu da üretimini arttırır. OSB yönetimi bu konuda kendini yenilemeli çağın şartlarına uygun bir tanıtım işine girmeli. Öyle kırlangıç afiş bastırıp reklam panolarını süslemeyle tanıtım işi olmuyor." (K16) ve "Buranın bence tek problemi reklam. Tanıtım yok ki. OSB yönetimleri yıllardır bu işi yapamadı. Dev bütçelerle iş yapıyorsunuz ama iş tanıtıma gelince bir yerde tıkanıyor." (K33) ifadeleri örnek olarak verilebilir. Örnek ifadelerden yola çıkılarak Kayseri OSB'ndeki firmaların bir kısmı için "OSB'nde reklam ve tanıtım sorunu vardır" değerlendirmesi yapılabilir.

OSB Yönetiminden Beklentiler

Katılımcıların, firmaların Kayseri OSB yönetiminden beklentilerine ilişkin belirttikleri görüşleri ve bunların ifade sıklıkları Şekil 7'de sunulmuştur. Buna göre katılımcıların genel olarak, Kayseri OSB yönetiminden beklentilerine ilişkin ifade ettikleri görüşlerin yedi başlık altında toplandığı görülmektedir. Katılımcıların görüşlerine göre ifade sıklığı fazla olandan az olana doğru "personel yetişmesi için eğitim", "OSB'nin geliştirilmesi ve iş yeri temini", "bilgilendirme", "tanıtım ve reklam", "beklentim yok", "teşvik" ve "danışmanlık hizmeti" şeklinde nitelendirmeler oluşmuştur.

Şekil 7. Kayseri OSB içerisinde yer alan firmaların OSB yönetiminden beklentileri ve ifade sıklıkları

Personel Yetişmesi İçin Eğitim

Katılımcıların %24'ü Kayseri OSB yönetiminden beklentilere yönelik olarak personel yetişmesi için eğitim verilmesi düşüncesini dile getirmişlerdir. Bu durumu örneklendirmek için "Bu soru güzel oldu. Şimdi OSB yönetiminin görev ve sorumluluklarını bilmek lazım. Teşvik beklemek, para beklemek olmaz. Ama eğitim işine el atabilirler. Ara eleman olsun yetkin personel olsun ya da personel olsun işte ne olursa olsun personel yetişmesi için program yapabilir. İş birliği yapabilir. Personel yetişsin ki kaliteli üretim problemi ortadan kalksın. Bunu çok rahat organize edebilir yönetim. Bunun tanıtımı yapabilir. Burs verebilir." (K30) ve "Burada pek çok firma ile görüşüyorsunuz. Beklentinin çok fazla olacağını

tahmin ediyorum. Sonuçta buradaki komşularımız ile sohbet ediyoruz. Beklenti fazla ama yönetim bu konuda yetkin değil. Çok sorunumuz var ama yönetim bu konunun adresi değil bence. Mesela sigorta sorunumuz vardı gittik görüştük çözüm üretemediler. Burada mülk sahibi olmak zor ve çözüm yok. Ama en önemlisi eğitim faaliyetleridir. Eğitim kişinin yetişmesi için olmazsa olmazdır. Nitelikli bir personel eğitimle yetişir. Bu konuda yönetim bir komisyon kurabilir çalışmalara başlayabilir. Küçük yaştan alıp yetiştirip iyi paralar verip çalıştırabiliriz." (K21) ifadeleri örnek olarak verilebilir. Örnek ifadelerden yola çıkılarak Kayseri OSB'deki firmaların bir kısmı OSB yönetiminden personel yetişmesi içim eğitim faaliyetlerinin yapılmasını bekliyor ve bu konuda bazı önerilerde bulunuyorlar değerlendirmesi yapılabilir.

OSB'nin Geliştirilmesi ve İş Yeri Temini

Katılımcıların %22'si, Kayseri OSB yönetiminden beklentilere yönelik olarak Organize Sanayi Bölgesi'nin geliştirilmesi ve iş yeri temini düşüncesini dile getirmişlerdir. Bu durumu örneklendirmek için "Burada pek çok eğitim faaliyeti oluyor. Tanıtım yapılıyor ama burada ben biliyorum ki pek çok işletmenin kullandıkları binaların meskeni yok. İzni yok. Bunların bu basit sorunları çözülebilir. Arsa temini ile genişletme yapılarak yeni iş yerleri temin edilebilir. Bunlar da OSB yönetimi için zor uğraşlar değil." (K48) ve "Çok beklentim yok zira OSB yönetiminin siyaset kurumuna yakın durması bizden uzak olmasına sebep oluyor. Bu organize doldu. Mekân sahiplerinin bir kısmının burayla hiç ilgisi yok almışlar bir şekilde kiraya veriyorlar. Şimdi buranın genişletilmesi lazım yeni hangarların inşa edilmesi lazım. Bunu çok rahat temin edebilir organize yönetimi. Kiracı olup belirli bir sayıda eleman çalıştıran ihracatı olan firmalara öncelik vererek bu mülk sahiplerinin kira teröründen bizleri kurtarabilirler." (K26) ifadeline yer verilebilir. Bu ifadelerden yola çıkılarak Kayseri OSB'deki firmaların bir kısmı "OSB yönetiminden yeni iş yerleri yapılarak OSB'nin genişletilmesini bekliyorlar ve bu konuda bazı önerilerde bulunuyorlar" değerlendirmesi yapılabilir.

Bilgilendirme

Katılımcıların %18'i Kayseri OSB yönetiminden beklentilere yönelik olarak yapılan çalışmalar, planlamalar ve işlemlerle ilgili düzenli bilgilendirme yapılması düşüncesini dile getirmişlerdir. Bu durumu örneklendirmek için "Ne bekliyorum ben? Çok bir beklentim yok öyle olup bitenden haberdar olsam yeter. Şimdi ara ara haber geliyor mail ile ama SMS olur diğer yazışmalar olur bunlar düzenli olarak buradaki iştirakçilere sağlanmalı. Bizim gündemimiz yoğun oluyor. OSB yönetimi buradaki sektörlerle alakalı dünyada ne tür gelişmeler var neler yapılıyor bunları araştırıp düzenli bir bülten yapıp bize ulaştırabilir." (K39) ve "Çoğu zaman olup bitenlerden yaşanan gelişmelerden haberimiz olmuyor. Yönetim tabi istediği zaman her türlü ulaşır. Çok beklentim yok benim ama düzenli bilgilendirme yapabilirlerse de sevinirim." (K10) ifadeleri verilebilir. Bu ifadelerden yola çıkılarak Kayseri OSB'deki firmaların bir kısmı "OSB yönetiminden yapılan çalışmalar ve planlamalarla ilgili düzenli bilgilendirme bekliyorlar ve bu konuda birtakım önerilerde bulunuyorlar" değerlendirmesi yapılabilir.

Tanıtım ve Reklam

Katılımcıların %12'si Kayseri OSB yönetiminden beklentilere yönelik olarak tanıtım ve reklam yapılması gerektiği düşüncesini dile getirmişlerdir. Bu durumu örneklendirmek için "Yönetim gerekeni yapıyor. Önceki yönetimlerde iyiydi emek veren herkesten Allah razı olsun demek lazım. Zaman değişiyor şartlara göre yaşamak lazım. Sistematik ve güncel reklam ve tanıtım işini OSB yönetimi yapmalıdır. Hâlâ kırk sene evvelinin modası olan fuar işleri ile reklam ve tanıtım olmuyor. Modern sistemlere ayak uydurmalılar. Mesela şu fenomenler ve sosyal medya işleri. Çok mantıklı. Artık herkesin elinde telefon var. Bunlar yapılabilir." (K23) ve "Benim beklentim ne reklam ve tanıtımın yapılmasıdır. Tüm firmalar tek tek reklam yapamaz yaptıramaz. Kimi zamandan sıkıntı yaşar kimi bütçeden sıkıntı yaşar. Bu reklam ve tanıtım işi bir düzen içerisinde yönetimce yapılırsa eğer hem bir fırsat eşitliği oluşur hem de reklam yapılmış olur. Böyle bir işe girerler mi bilmem ama girerlerse güzel olur bence" (K18) ifadeleri verilebilir. Bu ifadelerden yola çıkılarak Kayseri OSB'ndeki firmaların bir kısmı "OSB yönetiminden reklam ve tanıtım işlerinin yapılmasını bekliyorlar ve bu konuda birtakım önerilerde bulunuyorlar" değerlendirmesi yapılabilir.

Beklentim Yok

Katılımcıların %10'u Kayseri OSB yönetiminden beklentilere yönelik olarak herhangi bir beklentilerinin olmadığını dile getirmişlerdir. Bu durumu örneklendirmek için "Gerekli her şey zaten yapılıyor. Mevcut yönetim geldi geleli ulaşılabilir, dert dinleyen ve çözüm üreten bir anlayış geldi. Eski yönetimlerden de memnunduk ama onlar biraz siyaset kurumuna yanaşmayı tercih etti. Beklentim yok, Allah yardımcıları olsun." (K7) ve "Yönetimden ne bekleyeceğim? Suyum aksın, enerjim gelsin, gider tıkanmasın yeter bana. Bunlarda yapılıyor zaten. Bundan yana da bir beklentim yoktur." (K44) ifadeleri verilebilir. Bu ifadelerden yola çıkılarak Kayseri OSB'deki firmaların bir kısmı "OSB yönetiminden herhangi bir beklenti içinde değillerdir" değerlendirmesi yapılabilir.

Teşvik

Katılımcıların %8'i Kayseri OSB yönetiminden beklentilere yönelik olarak maddi olanak ve teşvik beklendiklerini dile getirmişlerdir. Bu durumu örneklendirmek için "Kredi almak zorlaştı artık OSB yönetimi bankalarla görüşüp kredi işlemlerinde kolaylık sağlayabilir. Ya da ilgili kurumlarla görüşüp teşvikin önünü açabilir. Kayserili ne yapıyorsa kendi yapıyor mantığı artık kalksın ortadan birazda devlet imkânlarını yanımızda görelim. Bunun için yönetim girişimlerde bulunabilir. Siyasilerin biri gidiyor biri geliyor. Destek olurlar herhalde." (K25) ve "Kiralar ortada, üretimin zorluğu ortada işçi çalıştırmanın zorlukları ortada. Kazanıyoruz evet ama bunların külfeti oluyor. Bu konularda teşvik için çalışma yapabilirler." (K13) ifadeleri verilebilir. Bu ifadelerden yola çıkılarak Kayseri OSB'deki firmaların bir kısmı "OSB yönetiminden çeşitli konularda devlet imkânları ile teşvik alınması için girişimlerde bulunmasını bekledikleri" şeklinde değerlendirme yapılabilir.

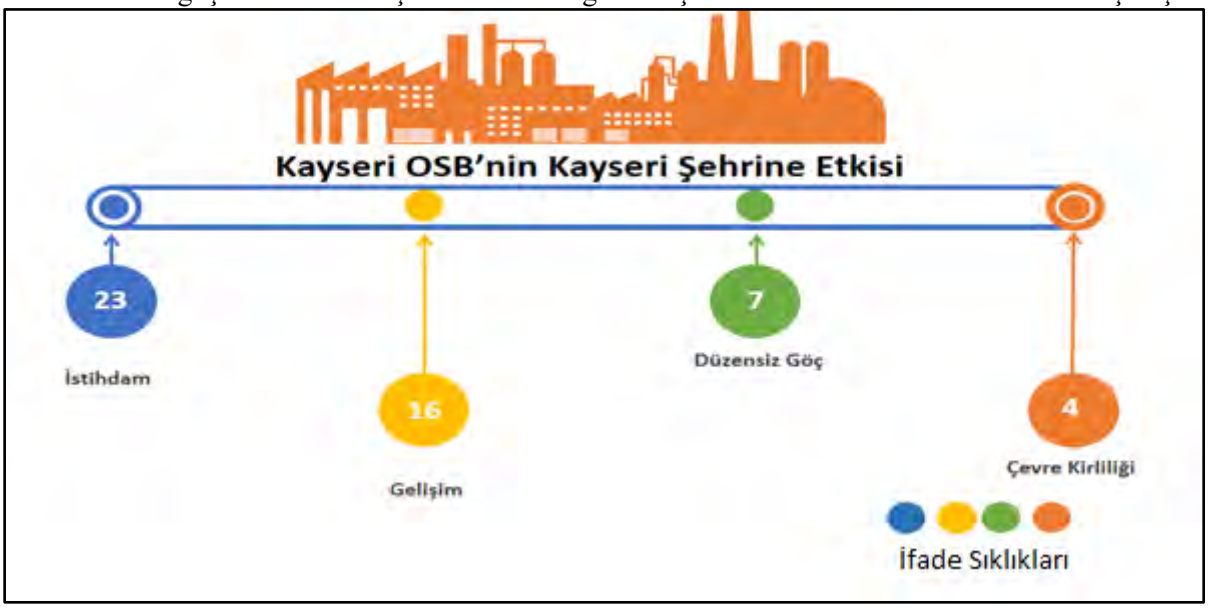
Danışmanlık Hizmeti

Katılımcıların %6'sı Kayseri OSB yönetiminden beklentilere yönelik olarak danışmanlık hizmeti beklendiklerini dile getirmişlerdir. Bu durumu örneklendirmek için "Zamanın şartlarına uygun bir hale gelmek lazım. Burada Kayseri firmaları ile ya da Konya, Gaziantep firmaları ile değil dünya ile rekabet edecek hale gelmeliyiz. Bunun için OSB yönetimi baş tutmalı. Bir danışmanlık ekibi kurabilir. Bunlar şirketlere rehberlik ederler zor bir iş değil ki bu." (K37) ve "Her anlamda danışmanlık hizmetinde bulunabilirler. Personel eğitiminden dünyaya açılma konusunda, rekabet edilebilir üretimden firmalar ve sektörler arasında uyuma, kişisel gelişimden iletişime pek çok alanda danışmanlık hizmetinin yapılması lazım. Bu konularda çok kolay ekip kurup çalıştırabilme kapasitesine sahiptir OSB yönetimi. Şimdi şunu da diyeyim varsa da bilmiyorum. Belki bunları yapıyorlardır ama bizim haberimiz yok." (K45) ifadeleri verilebilir. Bu ifadelerden yola çıkılarak Kayseri OSB'deki firmaların bir kısmı "OSB yönetiminden firmalarına yönelik danışmanlık hizmeti bekledikleri" şeklinde değerlendirme yapılabilir.

Kayseri OSB'nin Kayseri Şehrine Etkisi

Katılımcıların, OSB'nin Kayseri şehrine etkilerine ilişkin belirttikleri görüşleri ve bunların ifade sıklıkları Şekil 8'de sunulmuştur. Şekil 8 incelendiğinde katılımcıların genel olarak, Kayseri OSB'nin şehre etkilerine ilişkin ifade ettikleri görüşlerin dört başlık altında toplandığı görülmektedir. Katılımcıların görüşlerine göre ifade sıklığı fazla olandan az olana doğru "istihdam", "gelişim",

"düzensiz göç" ve "çevre kirliliği" şeklinde nitelendirmeler oluşmuştur.

Şekil 8. Kayseri OSB'nin Kayseri şehrine etkileri ve ifade sıklıkları

İstihdam

Katılımcıların %46'sı, OSB'nin Kayseri şehrine etkisine yönelik olarak OSB'yi istihdam merkezi olarak gördükleri düşüncesini dile getirmişlerdir. Bu durumu örneklendirmek için "Buranın şehre etkisi çok fazla. Yanlış hatırlamıyorsam şehirdeki istihdamın %70'i burada. Ayrıca burası dış ticaret fazlası olan bir organize. Kayseri'deki nüfusun önemli bir kısmı bura sayesinde var diyebilirim. Kayseri'de eksik de çok ama burası yani OSB eksikleri kapatıyor. Şimdi şunu da dile getirmek lazım Cumhuriyetin ilk yıllarında Kayseri'ye yapılan yatırımları göz ardı etmemek lazım. Kayseri sanayisinin temelleri o yıllarda atılıyor. Halk bu mirasa sahip çıktı ama mobilya sonradan gelişti tabii. Şimdi pek çok sektör var Kayseri'de ve OSB'de ve buralarda çalışan insanlar var. Yani OSB eşittir istihdam diyebilirim." (K3) ve "OSB istihdam konusunda Kayserimizin şah damarıdır. Resmi rakamlar değişiklik gösterir ama benim bildiğim 150.000 civarında bir çalışan var burada. Ortalama hane halkı sayısına 4 kişi desek buradan etkilenen insan sayısı 600.000 kişi eder. Şehir nüfusunun yarısına tekabül eder bu sayı. Kayseri OSB şehirde istihdam merkezidir diyebilirim." (K14) ifadeleri verilebilir. Bu ifadelerden yola çıkılarak Kayseri OSB'deki firmaların bir kısmı için Kayseri OSB'nin Kayseri şehrine en önemli etkisi istihdamdır değerlendirmesi yapılabilir.

Gelişim

Katılımcıların %32'si, OSB'nin Kayseri şehrine etkisine yönelik olarak OSB'nin şehrin gelişimini sağladığı düşüncesini dile getirmişlerdir. Bu durumu örneklendirmek için "Kayseri ve Kayserili devletten çok şey beklemez. Şehri baştan sona gezin bakın kurumlardan ziyade Kayserililerin eserlerini görürsünüz. OSB kurulduğu günden beri bu şehrin gelişiminin lokomotifi olmuştur. Tabii bir sanayi hafızası vardı buranın. Evvelden beri eski zamanlardan bahsediyorum o zamanların popüler olan mesleklerinden dericilik, bakırcılık, dokumacılık bu şehir insanının uğraşıymış. Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan yatırımlar mesela Sümer fabrikaları, uçak fabrikası ya da sonraki dönemde ana tamir olsun şeker fabrikası olsun bunlar sanayinin temelini oluşturur. Son demde de OSB bu şehrin gelişiminin en önemli sebebi olmuştur. OSB geliştikçe şehrin gelişimi hızlanmıştır." (K36) ve "OSB Kayseri'yi geliştirmiştir. Tabii bunu birden yapmadı ya da sadece OSB'nin kurumsal kimliği yapmadı bunu sektörler gelişti bunlar birbirini etkiledi şehir etkilendi. Burası büyüdükçe şehir de nüfus çekti. Eğitim gelişti, sağlık gelişti, turizm gelişti. Nüfus olmasa bunlar olmazdı. Nüfusu çeken de fabrikalar oldu. Burasının gelişimi şehrin gelişimini etkilemiş oldu. Bura ne kadar gelişirse yani sanayi ne kadar gelişirse Kayseri de o kadar gelişecektir." (38) ifadeleri verilebilir. Bu ifadelerden yola çıkılarak Kayseri OSB'deki firmaların bir kısmı için Kayseri OSB'nin Kayseri şehrine etkisi şehrin gelişimine olan etkisidir değerlendirmesi yapılabilir.

Düzensiz Göç

Katılımcıların %14'ü OSB'nin Kayseri şehrine etkisine yönelik olarak OSB'deki fabrikaların varlığı düzensiz bir göçe sebep olmuştur düşüncesini dile getirmişlerdir. Bu durumu örneklendirmek için "Kayseri'de yaşan insanların önemli bir kısmı Kayserili değil çok farklı yerlerden göç almış Kayseri. Yakın iller, uzak iller hemen her yerden göç alan bir yer burası. Nasıl olsa fabrika var sanayi var bir iş buluruz düşüncesi ile düzensiz bir göç için cazibe merkezi oldu Kayseri. Tabii bunda en önemli etki OSB'dir. Göç almasın isterdim." (K27) ve "Ben farklı bakıyorum sanayinin şehirlere etkisi konusuna. Sanayi gelişim için şart ama sanayi peşine düzensiz göçü getiriyor. Düzensiz göç deyince yurt dışından gelenleri demiyorum ben kalitesiz göçten bahsediyorum. Kalitesiz göç her önüne gelenin şehre gelmesi demektir. Şehre gelip hala şehirleşemeyenler var. 15 katlı binanın 12. Katında oturup balkondan sofra örtüsü çırpan var. Balkonda kasa ya da kova içerisinde maydanoz, biber yetiştiren var. Gelişime kapalı insanların göçünü anlatıyorum. Hal böyle olunca hızlı sanayileşme olan Kayseri gibi şehirlerde şehir hayatı diye bir şey kalmıyor. Bu düzensizliğin ve kalitesizliğin sebebi sanayidir diyebilirim." (K29) ifadeleri verilebilir. Bu ifadelerden yola çıkılarak Kayseri OSB'deki firmaların bir kısmı için Kayseri OSB'nin Kayseri şehrine düzensiz göç konusunda bir etkisi olmuştur değerlendirmesi yapılabilir.

Çevre Kirliliği

Katılımcıların %8'i OSB'nin Kayseri şehrine etkisine yönelik olarak OSB'ndeki fabrikaların varlığı çevre kirliliğine sebep olmuştur düşüncesini dile getirmişlerdir. Bu durumu örneklendirmek için "Sanayi ekonominin olmazsa olmazı ama aynı zamanda çevre için de bir tehdit. OSB yönetimleri yıllardır elinden geleni yapıyor ama şehrimizin özellikle havası kirli. Sabahları yüksek bir yerden şehre bakınca hava kirliliğini daha net görüyorsunuz. Önceleri Alpaslan Mahallesi'nde otururken son yıllarda Hisarcık'a taşındım ben tek sebebi de hava kirliliği. Sadece hava da değil çevre kirleniyor her şeyi ile. Bunun en büyük sebebi Kayseri için OSB bence." (K44) ve "Organize buraya kurulmadan evvel burada bağlar vardı. Meşhur bir kavun yetiştirdi burada. Nasıl oldu ne oldu bilemiyorum organize buraya yapıldı. Sanayi memleketlerin gelişimi için şarttır ama suyu, toprağı, havayı kirletince faydasından çok zararı oluyor. Buraya gelmemizde en büyük etken fazla üretim daha fazla kazanç idi. Şükür başarılı olduk ama ben çevre kirliliğini geç fark ettim. Torunlar var çok merak ediyorum onları nasıl bir gelecek bekliyor. Kayseri'nin havası eskisi kadar temiz değil. Küresel ısınma dedikleri olay gerçek bunu ben yaşayarak tecrübe ettim. Çocukluğumda yağan kar yok. Hacılar'ın kışı garibana zulüm olurdu. Şimdi o kışlar yok o yağmurlar yok. Görüyoruz işte hava kirliliği bunda etkili. Sera etkisi dediğiniz olay buna sebep. Yakın zamanda Yeşilhisar'dan gelirken yol kenarında durduk. Kayseri'ye doğru bakınca İncesu civarında Kayseri'nin üstünde havanın nasıl kirli olduğu görünüyor. Nüfusun bu kadar çok olduğu memleketlerde hava kirliliği ya da çevre kirliliği sanayinin bir sonucudur bence." (K22) ifadeleri verilebilir. Bu ifadelerden yola çıkılarak Kayseri OSB'deki firmaların bir kısmı için Kayseri OSB'nin Kayseri şehrine çevre kirliliği konusunda bir etkisi olmuştur değerlendirmesi yapılabilir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Kayseri OSB'nin etkilerini coğrafi bir perspektiften ele almayı amaçlayan bu çalışmada Kayseri OSB ile ilgili olarak öncelikle, şehrin sanayisinin gelişmesinin bir sebebi değil var olan sanayi birikiminin bir sonucu olduğu ifade edilebilir. Şehirde üretim ve ticaretin tarihî asırlar öncesine dayanmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan kamu yatırımlarından elde edilen tecrübelerle ilerleyen dönemlerde özel teşebbüsler gerçekleşmiş ve şehirde dağınık halde bulunan üretim tesisleri OSB'lerinin amacı doğrultusunda bir araya getirilmiştir.

Şehirde günümüzde üç farklı OSB (Kayseri OSB, İncesu OSB ve Mimarsinan OSB) bulunmaktadır. 2024 yılı verilerine göre Kayseri OSB'de 1125 firma yer alırken bu firmaların bünyesinde 100.000'in üzerinde bir istihdam sayısına ulaşılmıştır. Bu durum özellikle 1980 yılından sonra Türkiye'de uygulanan ekonomik büyüme ve kalkınma programları neticesinde hem kırdan kente hem de şehirler arasında nüfus hareketliliğine sebep olan sürecin bir etkisi olarak değerlendirilebilir.

Yapılan görüşmelerden elde edilen bulgulara göre firmaların Kayseri OSB'de yer almalarındaki en önemli unsur (%44) memleket faktörü olmuştur. Firma sahiplerinin önemli bir kısmının Kayserili olması bu durumu doğurmuştur. İkinci sırada (%16) mobilya sektörü ile Kayseri şehrinin özdeşleşmesi gelmektedir. Görüşme yapılan firmaların bir kısmı ya mobilya sektöründe faaliyet göstermektedir ya da mobilya sektörünün ihtiyaç duyduğu yan ürünleri üretmektedir. Firmaların Kayseri OSB'de

bulunmasındaki üçüncü neden ise (%12) şirket isimlerinin markalaşma beklentisi olarak gerçekleşmiştir. Firma sahiplerine göre OSB'de yer almak firmalarının marka değerini arttırmaktadır. Firmaların bir kısmı için (%10) genel anlamda bir düzenin olması ve üretim yapılan mekânların geniş olması Kayseri OSB'nde yer almalarında etkili olan diğer etmendir. Ürünlerini hızlı bir şekilde sattıkları pazarın OSB olması (%10) da firmaların tercihini etkilemiştir. Son sırada ise (%8) OSB'de bulunan firmaların kurumsal kimliğe geçiş yapma beklentisi, firmaların OSB'nde yer almalarında belirli bir oranda rol oynamıştır.

Kayseri OSB'de bulunmanın firmalara en önemli etkisi (%26) rekabetin getirdiği avantajlardır. Firmaların aynı ortamda bulunması birbirlerini takip etmelerini kolaylaştırmaktadır. Ayrıca bu durum kaliteli üretim yapılmasını ve beklentilere cevap verilmesini de desteklemektedir. Kayseri OSB'de yer almanın firmalara etkisi bakımından ikinci sırada (%24) personel bulmanın kolay olması gelmektedir. Toplu taşıma (Tramvay, otobüs ve servis) imkânı olması ulaşımı kolaylaştırmaktadır. Bu durum işçiler için çekici bir unsur oluşturmaktadır. OSB'nin firmaya olan bir diğer etkisi düzendir (%18). Firmalar, OSB'de planlı bir yapılaşmanın olmasını firmalarını olumlu etkilediğini beyan etmişlerdir. Firmaların pazar alanının genişlemesi de (%14) OSB'nin firmalara olan etkilerinden biri olmuştur. Katılımcıların %18'ine göre OSB'nde yer almalarının firmalarına herhangi bir etkisi yoktur. Bu katılımcılar OSB'de bulunmasalar da aynı üretimi yapabileceklerini ve ürünlerini kendi pazarlarına rahatça ulaştırabileceklerini ifade etmişlerdir.

Kayseri OSB'deki firmaların en önemli sorunu (%44) mekân sıkıntısıdır. Saha çalışması esnasında yapılan görüşmelerde, görüşmeyi kabul eden firmaların temsilcilerinin beyanlarına göre 19'u (%38) kiracıdır. Katılımcılara göre son beş yılda özellikle kurumsal olmayan, fason üretim yapan firmalar kira artışlarından olumsuz etkilenmiş ve Kayseri OSB'den ayrılmıştır. Diğer sorunlardan biri (%18) nitelikli personel bulunmamasıdır. Yapılan görüşmelerde personel bulma noktasında herhangi bir sorunun yaşamadığı ancak niteli personelin çok olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Bir diğer sorun kurumsallaşamamadır (%10). Katılımcılara göre OSB'de bulunan çoğu firma sadece üretim yapmaya odaklıdır. Çağın şartlarına, pazarın beklentisine göre üretim yapılamadığı bu da kurumsal olan firmaları olumsuz etkilediği görüşü ifade edilmiştir. Son olarak da reklam ve tanıtım (%8) sorunun olduğu ifade edilmiştir. Hem OSB yönetiminin OSB olarak hem de bazı firmaların bireysel olarak reklam ve tanıtım yapamadıkları ifade edilmiştir. Firmaların %20'sine göre OSB'de herhangi bir sorun yoktur. Bu görüşü bildiren katılımcılara göre Kayseri OSB, Türkiye'deki en düzenli OSB'dir.

Katılımcılar Kayseri OSB yönetiminden beklentilerini beyan ederken (%24) personel yetişmesi için eğitim talep ettiklerini ifade etmişlerdir. OSB yönetiminin personel yetişmesi sürecindeki eğitim planlamasında aktif olarak yer alması gerektiği ifade edilmiştir. Firmaların %22'si OSB'nin geliştirilmesi ve yeni iş yeri temininin sağlanması beklentisi içerisindedir. Bu katılımcılar kendi iş yerlerinin sahibi olma isteklerini dile getirmiştir. Firma temsilcilerinin %18'i gelişmelerden haberdar edilme beklentisi içerisindedir. Katılımcıların %12'si ise tanıtım ve reklam işlerini kurumsal olarak OSB yönetiminin daha kolay yapabileceği gerekçesi ile yönetimden beklemektedir. Firma temsilcilerinin %8'i teşvik için girişim yapılmasının OSB yönetimi tarafından yapılabileceğini dile getirmiştir. Firma temsilcilerinin %6'sı firmalara yönelik danışmanlık hizmeti sağlanması gerektiğini belirtmiştir. Yapılacak danışmanlık hizmeti ile firmaların daha kurumsal bir yapıya dönüşebileceği beklentisi içerisinde oldukları anlaşılmaktadır. Katılımcıların %10'u OSB yönetiminden herhangi bir beklenti içerisinde olmadıklarını ifade etmişlerdir.

Kayseri OSB'nin Kayseri şehrine etkilerine yönelik olarak firmaların önemli bir kısmı (%46) şehrin istihdam merkezi olarak Kayseri OSB'ni görmektedir. OSB'leri ve başta da Kayseri OSB'yi belirterek OSB varsa Kayseri var düşüncesi yaygın olarak ifade edilmiştir. Katılımcıların %32'si şehrin gelişiminde en önemli etkiyi Kayseri OSB'ye yüklemektedir. OSB'nin bulunduğu konumu dile getirerek şehrin gelişiminin bu yöne doğru olmasını da gerekçe olarak bildirmişlerdir. Firmaların %22'si ise OSB'nin Kayseri şehrine olumsuz etkileri olduğunu ifade etmiştir (%14 düzensiz göçe neden oluyor; %8 çevre kirliliğine neden oluyor).

Porter (1990) belirttiği gibi kümelenme, birbirleriyle rekabet eden fakat aynı zamanda iş birliği içerisinde bulunan belirli alanlarda birbirlerine bağlı firmaların, uzman tedarikçilerin, hizmet sağlayıcıların ilgili sektörlerdeki firmalar ve bağlantılı kurumlardan oluşan coğrafi yoğunlaşmalardır.

Katılımcılarla yapılan görüşmelerden Kayseri OSB'de mobilya sektöründe doğal bir kümelenmenin oluştuğu anlaşılmaktadır. Kümelenmenin bir sonucu olan rekabet avantajının kazanılmış olması yapılan görüşmelerde katılımcılar tarafından açıkça dile getirilmiştir. Bu durum yerel dinamiklerin küresel pazardaki rekabet üzerine etkisine örnek gösterilebilir.

Sonuçlar ve Türkiye'deki OSB'lerin kuruluş amaçları karşılaştırıldığında;

Katılımcıların görüşlerine göre Kayseri OSB'nin düzenli bir OSB olması sanayinin disipline edilmesi amacına ulaşıldığını göstermektedir.

Şehrin planlı gelişmesine katkıda bulunulması amacına yönelik herhangi bir bulguya rastlanmamıştır.

Birbirini tamamlayıcı ve birbirinin yan ürününü teşvik eden sanayicilerin bir arada ve bir program dâhilinde üretim yapmalarıyla, üretimde verimliliğin ve kâr artışının sağlanması amacına Kayseri OSB'de ulaşıldığı elde edilen bulgulara dayanılarak ifade edilebilir. Özellikle mobilya sektöründe tamamlayıcı ürünlerin üretildiği firmaların yaygın olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sağlıklı, ucuz, güvenilir bir altyapı ve ortak sosyal tesisler kurulması amacına yönelik olarak yapılan görüşmeler neticesinde altyapı probleminin minimum düzeyde olduğu, fuar alanı, cami gibi ortak kullanılan yapıların olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bölgelerin devlet gözetiminde, kendi organlarınca yönetiminin sağlanması amacına yönelik olarak, Kayseri OSB'nin seçimle işbaşına gelmiş bir yönetiminin bulunduğu yapılan görüşmelerde ve saha çalışmasında anlaşılmıştır.

Yapılan görüşmelerde, sanayinin az gelişmiş bölgelerde yaygınlaştırılması, tarım alanlarının sanayide kullanılmasının disipline edilmesi, müşterek arıtma tesisleri ile çevre kirliliğinin önlenmesi, amaçlarına yönelik bir bulguya rastlanılmamıştır.

Yapılan araştırma Kayseri OSB özelinde yapılan saha çalışmasını kapsamaktadır. Kayseri'de bulunan diğer OSB'leri de konu edilen çalışmaların yapılması önerilmektedir. Ayrıca Türkiye'de bulunan diğer OSB için de benzer araştırmaların yaygınlaştırılması elde edilen sonuçların değerlendirilmesi beklenmektedir.

KAYNAKÇA

Akalın, T. Z. & Bıyıkoğlu, N. (2009). Türk Savunma Sanayii Tarihi. İmge Kitabevi.

Alanka, D. (2024). Nitel Bir Araştırma Yöntemi Olarak İçerik Analizi: Teorik Bir Çerçeve. Kronotop İletişim Dergisi, 1(1), 64-84.

Altay, N. O., (1992), Bölgesel planlama ve organize sanayi bölgeleri: Türkiye'de organize sanayi bölgeleri. Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 7(2), 198-211.

Asiliskender, B. & Özsoy, A. (2010). Cumhuriyet sonrası Kayseri'de modernleşme: Mekansal ve toplumsal değişim. İTÜ Dergisi Seri A: Mimarlık, Planlama, Tasarım, 9(1), 31 - 42.

Asiliskender, B. (2008). Modernleşme ve konut; Cumhuriyet'in sanayi yatırımları ile Kayseri'de mekânsal ve toplumsal değişim (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi.

Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2024). Bilimsel araştırma yöntemleri. Pegem Akademi.

Creswell, J. W. (2021). Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni. (Çev: S.B. Demir ve M. Bütün (Edt.). Siyasal Kitabevi.

Çetin, M. & Kara, M. (2008). Bir kalkınma aracı olarak "Organize Sanayi Bölgeleri" Isparta Süleyman Demirel organize sanayi bölgesi üzerine bir araştırma. Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 31, 49-68.

Çoruk, F. J. G. (2009). Kayseri esnafının kent kimliği oluşumuna etkisi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi.

Dertli, G. (2020). Kümelenme ve organize sanayi bölgeleri. Nobel Akademik Yayıncılık.

Doğan, H. & Doğan, A. (2020), Organize sanayi bölgelerinin Sivas ili ekonomisine etkisi. Kilis 7 Aralık Ünivesitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10(19), 217-241. https://doi.org/10.31834/kilissbd.682153

Duran, E. (2024). İmalat sektörünün coğrafi yoğunlaşması üzerine bir analiz: TR81 Batı Karadeniz Bölgesi örneği. Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi, 8(1), 28–48. https://doi.org/10.15659/jancr.v8i1.161

Güzel, E., Güzel, D., Yıldırım, M. & Taşpınar, M.S. (2023), Öğretmenlerin örgütsel sessizlik algisinin incelenmesi: bir fenomenoloji çalişmasi. International Social Sciences Studies Journal, 9(109), 6206-6212. http://dx.doi.org/10.29228/sssj.68695

Hobsbawm, E. (2018). Sanayi ve imparatorluk. Dost Kitabevi Yayınları.

İncesu OSB (2024). Hakkımızda. https://www.incesuosb.org.tr/icerik/hakkimizda. Erişim Tarihi: 26.03.2024.

Karadeniz, V. & Yılmaz, Y. (2021). Sanayi coğrafyası açısından bir inceleme: Erzincan organize sanayi bölgesi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (4), 1818-1852. https://doi.org/10.53487/ataunisosbil.997797

Karagöz, Y. (2021). SPSS-AMOS- META uygulamalı nicel-nitel-karma bilimsel araştırma yöntemleri ve yayın etiği. Nobel Akademik Yayıncılık

Karakaya, M. & Dulkadiroğlu, H. (2021). Kayseri organize sanayi bölgesi atıksu arıtma tesisinde tasarım ve mevcut durum karşılaştırması. Nevşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi, 10(2) 101-110. https://doi.org/10.17100/nevbiltek.975225

Karaköse, M.E. (2018). Türkiye'de organize sanayi bölgeleri ve Kayseri uygulaması. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi.

Kaya, Ö. (2016). CBS ve uzaktan algılama yöntemleri ile Kayseri'nin şehirsel gelişiminin izlenmesi ve modellenmesi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.

Kayseri İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2024). Ekonomik Yapı. https://kayseri.ktb.gov.tr/TR-55003/enerji--sanayi-ticaret.html. Erişim Tarihi: 26.03.2024.

Kayseri OSB (2024). Başkandan Mesaj. https://www.kayseriosb.org/detay/baskandan-mesaj. Erişim Tarihi: 23.03.2024.

Koç Bolat, R. (2019). Bölgesel gelişmişlik farklılığının giderilmesinde kalkınma ajanslarının önemi ve Kayseri ili üzerinde inceleme (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Aksaray Üniversitesi.

Koç, S. & Bulmuş, C. (2015). Organize sanayi bölgelerinin bölge ekonomilerindeki etkinliklerinin karşılaştırılması: Kayseri ve Sivas Örneği. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4(1), 177-215.

Merriam, S. B. (2018). Nitel araştırma. Desen ve uygulama için bir rehber. (Çev. Selahattin Turan (Edt). Nobel Akademik Yayıncılık.

Morse, J. M. (2000). Determining sample size. Qualitative Health Research, 10(1), 3-5. https://doi.org/10.1177/104973200129118183

Onsekiz, D. (2016). Kayseri kentinin sanayileşme süreçlerinde sanayi-göç-konut etkileşimi. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9(46), 339-351.

Oral, M., Özdemir, Ü. & Duran, E. (2019). Türkiye'de sanayi bölgeleri oluşturma kapsamında organize sanayi bölgelerine ilişkin coğrafi bir değerlendirme. (164-171). Alanya: V. INES Human and Civilization Congress From Past To Future.

Özcan, M. & Şeftalici, H (2002). Kayseri il gelişme raporu. T.C. Devlet Planlama Teşkilatı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Kayseri_Il_Gelisme_Raporu.pdf Erişim Tarihi: 30.03.2024.

Özçelebi, M. A. & Yılmaz, C. (2020). OSB'lerin kuruluş şartları bağlamında Bafra Organize Sanayi Bölgesi'nin coğrafi analizi (Samsun). Kesit Akademi Dergisi, 6(25), 340-367.

Özdemir, M. (1990). Türkiye'de Organize Sanayi Bölgeleri. TOBB Yayınları.

Porter, M. E. (1990). The Competitive Advantage of Nations. The Free Press.

Sakin, S. (2015). Arşiv belgelerine göre Kayseri (1940-1950). Turkish Studies,10(1), 659-682. http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7672.

Semiz, Y. & Toplu G. (2019). Cumhuriyet döneminde devlet tarafından kurulan ilk sanayi kuruluşu Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmalar Dergisi, 45, 29-59. https://doi.org/10.21563/sutad.636097.

Sever, H. (1991). Kültepe tabletlerinin Anadolu tarihi ve kültür tarihi bakımından önemi. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 35(2). 247-256.

Tuysuz, S. (2017). Kalkınmada ve rekabetçilikte girişimci derneklerinin rolü: Kayseri örneği (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi.

Tümertekin, E. & Özgüç, N. (2007). Ekonomik coğrafya küreselleşme ve kalkınma. Çantay Kitabevi.

Türkdoğan, O. (2015). Türk sanayi toplumu sana sosyolojisine giriş. Çizgi Kitabevi.

Yaşa Özeltürkay, E. & Çerçel, S. (2014). Organize sanayi bölgelerinde faaliyet gösteren firmaların karşılaştıkları ihracat engelleri: Mersin Tarsus organize sanayi bölgesinde bir uygulama. Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 4(2), 271-286

Yaşar, O. (2004). Anadolu'da son dönemlerde sanayileşme yarışına katılan iller. Doğu Coğrafya Dergisi, 9(11),117-150.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2021). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Seçkin.

Araştırma Makalesi / Research Article

Sanayi Coğrafyası Açısından Bir İnceleme: Kayseri Organize Sanayi Bölgesi

An Investigation in Terms of Industrial Geography: Kayseri Organized Industrial Zone

Emre DURAN, İbrahim HİMMETOĞLU & Ünal ÖZDEMİR

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.326

Geliş/Received: 02/09/2025	Kabul/Accepted: 21/01/2025

Extended Abstract

Introduction

As in many countries, industrial zones play an important role in Türkiye's industrialization movement. The idea of industrial zones in Türkiye was first mentioned in 1961 in a report prepared as a result of studies commissioned by the government of the time. In this report, the benefits of OIZs for the Turkish industry were emphasized and the establishment of a pilot OIZ in Bursa was proposed. The first OIZ in Türkiye was established in Bursa on November 6, 1966, and the successful results of this application increased the interest in OIZs.

Located on the historical Silk Road, Kayseri has played an important role in Anatolia's commercial and economic activities throughout history. During the Seljuk and Ottoman periods, production activities in the city were based on handicrafts. With the establishment of the Republic of Türkiye, various public investments such as Aircraft and Tank Factories and Sümerbank Kayseri Cloth Factory were made in the city for the development of Kayseri. The qualified labor force trained in public factories paved the way for the development of the private sector. In the 1960s, private sector initiatives increased rapidly and the private sector began to have a say in the industrialization of the city. Industrial activities diversified in Kayseri in the 1970s, with the food and weaving sectors, metal goods and machinery manufacturing coming to the fore. The rapid development of industrial activities led to an increase in population through migration and the establishment of new settlements. Another noteworthy development in the city in the 1970s was the decision to establish the Kayseri OIZ. Founded in 1976, Kayseri OIZ began operations in 1980.

Methods

Phenomenology design, one of the qualitative research designs, was used in the study in accordance with the purpose of the research. The research method consists of various stages. First, a literature study was conducted in accordance with the purpose of the research. In this context, documents such as articles, documents, reports, reports, analyzes, books, book chapters, etc. published in previous years were examined. Some of the data obtained were mapped with ArcGIS 10.2.2 program. Not only geography but also studies from other disciplines were examined and in this way, it became possible to approach the subject from a more holistic perspective. Afterwards, the necessary permissions for the research were obtained, the branches of activity and the number of companies in Kayseri OIZ were determined and interviews were requested from the companies. The companies that agreed to be interviewed were interviewed using a semi-structured interview form developed by the researchers and data were collected. The data obtained during the research process were analyzed by content analysis, one of the qualitative data analysis methods. In this context, the audio recordings obtained from the interviews were transcribed one by one and then shown to the participants again and asked whether they

wanted to add or remove anything. None of the participants changed their statements. The data obtained by the researchers were analyzed one by one and coded individually by each researcher. Then, the coding and themes made by each researcher were brought together. Similar and different aspects were focused on and final themes were reached.

Results and Discussion

As a result of the content analysis of the data obtained in the research, the research findings were categorized under five main dimensions. These are "Reason for being located in OIZ", "Impact of OIZ on the company", "Problems of companies in OIZ", "Expectations from OIZ management", "Impact of OIZ on Kayseri city".

The opinions expressed by the participants regarding the reasons for their companies to be located in Kayseri OIZ are grouped under six headings. According to the opinions of the participants, the frequency of expression ranged from high to low: hometown (44%), furniture in Kayseri (16%), branding (12%), layout and large spaces (10%), market impact (10%) and institutionalization (8%).

Opinions on the effects of being located in Kayseri OIZ were grouped under five headings: there is competition, it is easy to find employees, there is order, there is no effect, and the market has expanded. While 26% of the participants stated that the location of their firms in Kayseri OIZ had an impact on competition, 24% of the participants stated that being located in Kayseri OIZ facilitated the recruitment of labor.

In general, the views expressed by the participants regarding the problems of the companies in Kayseri OIZ are categorized under five headings. According to respondents, the most frequently cited problem is lack of space (44%). According to the representatives of the companies that agreed to be interviewed during the fieldwork, 19 of them (38%) are tenants. According to company representatives, in the last five years, especially non-corporate, contract manufacturing companies have been negatively affected by rent increases and have left Kayseri OIZ. After space constraints, the respondents' views on the problems of firms in Kayseri OIZ are as follows: no problems (20%), qualified personnel (18%), lack of institutionalization (10%), and advertising and promotion (8%).

The participants' expectations from the Kayseri OIZ management are grouped under seven headings: training for personnel (24%), development of the OIZ and provision of workplaces (22%), information (18%), promotion and advertising (12%), no expectations (10%), incentives and consultancy services (6%).

Regarding the impact of Kayseri OIZ on the city of Kayseri, a significant portion of firms (46%) see Kayseri OIZ as the employment center of the city. Meanwhile, 32% of the respondents stated that Kayseri OIZ has the most important impact on the development of the city. Respondents with this view cite the development of the city towards the location of the OIZ as a reason for this. Another 22% of the companies stated that the OIZ had a negative impact on the city of Kayseri. Of these, 14% stated that the OIZ caused irregular migration, while 8% stated that it caused environmental pollution.

Anadolu **Kültürel Araştırmalar Dergisi**
Open Access

Araştırma Makalesi / Research Article

Değerler Eğitimine Yönelik Gerçekleştirilen Çalışmaların Yönelimleri: Bibliyometrik Analiz

Research Orientations in Values Education: A Bibliometric Analysis

Mehmet Akif EREN[1] **& Ergin HAMZAOĞLU**[2]

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.340

Geliş/Received: 30/09/2025	**Kabul/Accepted: 22/01/2026**

Öz

Değerler eğitimi, bireyin hem kendisiyle hem de diğer bireylerle beraber huzurlu, mutlu, sağlıklı bir şekilde yaşayabilmesi ve bu durumun sürdürülebilir olması adına verilen emeklerin tümü olarak görülebilir. Değerler eğitimininin amaçlarının insanı doğrudan ilgilendirmesi, onun farklı bilim dalları tarafından konu edinilmesine neden olmuştur. Günümüzde, farklı bilim dallarından çeşitli araştırmalar değerler eğitimi ile ilişkilendirilerek kaleme alınmakta ve değerler eğitiminin perspektifi giderek artma eğilimi göstermektedir. Burada, değerler eğitimine yönelik yapılan çalışmaların ana bileşenleri bibliyometrik analizi yapılmıştır. Bu amaçla WoS ve Scopus veri tabanlarından derlenen veri seti R-Studio yazılımı kullanılarak incelemeye tabi tutulmuştur. 53 yıllık zaman diliminde (1970-2023) 1073 farklı yazarın bireysel olarak veya birlikte çalışarak ortaya koymuş oldukları toplam 604 makale ile ilgili verilerin incelendiği araştırmanın sonuçları dikkate alındığında, değerler eğitimi konusundaki çalışmaların son yıllarda artış eğiliminde olduğu ve bu konuda dünyadaki bazı ülkelerin işbirliği içerisinde olduğu görülmüştür. Konuyla ilgili kaleme alınan makalelerde "education", "artificial intelligence", "human", "values", "curriculum" gibi anahtar kelimelerin sıklıkla birlikte kullanıldıkları tespit edilmiştir. Kavramsal birtakım belirsizlikler ile uygulama ve bağlam farklılıkları, ortak bir yol haritasının tam anlamıyla oluşmasını güçleştirmektedir. Tematik yakınlık güçlü olmakla birlikte yöntemsel ve teorik çeşitlilik alanın henüz tam olgunlaşmamış olduğunu göstermektedir. Alanın gelişim seyrini takip edebilmek adına, alternatif arama stratejileri ve güncel verilerle kapsamlı araştırmaların yapılması yararlı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Değerler eğitimi, map analysis, R-Studio, Scopus, WoS*

Abstract

Values education can be understood as the totality of efforts aimed at enabling individuals to live peacefully, happily, and healthily -both on their own and together with others- and at sustaining this state over time. Because its aims directly concern human beings, it has attracted attention across multiple disciplines. In recent years, studies from diverse fields have been linked to values education, and the field's perspective continue to broaden. In this study, a bibliometric analysis of the core components of research on values education was conducted. A dataset compiled from the WoS and Scopus databases was examined using R-Studio. Based on findings from 604 articles produced

[1] **Sorumlu Yazar/Corresponding Author**, (Doktora Öğrencisi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Fen Bilgisi Eğitimi, Ankara, Türkiye. maeren.tr@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-7919-5327)

[2] (Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Fen Bilgisi Eğitimi, Ankara, Türkiye. erginhamzaoglu@gazi.edu.tr, https://orcid.org/0000-0001-6053-6796)

Önerilen Atıf/Suggestion Citation
Eren, M.A. & Hamzaoğlu, E., (2026). Değerler Eğitimine Yönelik Gerçekleştirilen Çalışmaların Yönelimleri: Bibliyometrik Analiz, *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi, 10(1),*321-336.

individually or collaboratively by 1,073 authors over a 53-year span (1970–2023), the analysis shows an upward trend in recent years and collaboration among several countries on this topic. In the relevant articles, keywords such as "education," "artificial intelligence," "human," "values," and "curriculum" frequently co-occur. Some conceptual uncertainties, together with differences in implementation and context, make it difficult to establish a common roadmap. Although thematic proximity is strong, methodological and theoretical diversity indicates that the field has not yet fully matured. Conducting comprehensive research with alternative search strategies and current data would be useful to track the development of the field.

Keywords: *Values education, map analysis, R-Studio, Scopus, WoS*

GİRİŞ

Günümüzde bilim ve teknolojide yaşanan hızlı değişim, kültürlerin birbirine daha yakın hale gelmesine ve çok yönlü bir kültürel etkileşim sürecinin oluşmasına yol açmaktadır. İnsan, tabiatı itibarıyla sosyal bir varlıktır ve yaşam boyunca kimi zamanlar diğer insanlarla ortak bir yaşam alanını kullanmak durumunda kalmakta ve farklı kültürlerle etkileşim içinde olmaktadır. Bu etkileşim, bireyden başlayarak toplumlara bazı yararlar sağlarken, aynı zamanda son dönemlerde eleştirilen ve istenmeyen bazı olumsuz sonuçlara da neden olmaktadır. Bu olumsuz durumların azaltılması veya önlenmesi, etkileşimin sağlıklı, uyumlu ve sürdürülebilir olması ancak birey ve toplumların ortak ilke ve inançlarını yansıtan değerlerle mümkün olabilecektir. Bu bağlamda değerler; bireye önemli olanı, arzu edilir ve korunması gerekeni arayışında yol gösterici olan, toplum düzeninin ve kültürel sürekliliğin temelini oluşturan inançlar bütünü olarak öne çıkmaktadırlar (Haralambos & Herald, 1997; Ulusoy & Arslan, 2019). Bireyin gördüğü herhangi bir şeye atfettiği, ilkelerini yol gösterici olarak benimsediği, sahip olduğu öneme göre değişkenlik gösteren (Schwartz, 1994), davranışlarına yön veren inançlar bütünü olan değerler (Tezcan, 2018: 9); toplumun yapı taşı olan bireye, önemli olanı, tercih edilmesi gerekeni daha sade bir ifadeyle nasıl yaşaması gerektiğini gösterirler (Akbaş, 2008).

Sözlükte "Bir şeyin önemini ortaya koymayı sağlayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet" (TDK, 2025) olarak tanımlanan "değer"; Allport (1968: 164) tarafından "sade bir ifadeyle bireysel olarak algılanan anlamlar" şeklinde tanımlanırken, Halsted ve Taylor (2000) tarafından "davranışları belirleyen ilke ve inanışlarla önceden belirlenmiş bazı eylemlere iyi ya da arzu edilen gibi çeşitli standart değerlendirmeler atfetmek için kullanılan soyut ölçütler" olarak tanımlanmıştır. Yapılmış olan hangi tanıma bakılırsa bakılsın, değerlerin insanlar için vazgeçilmez olduğu ve gelecek kuşaklara aktarılması gerektiği gerçeği ortaya çıkmaktadır. Bunun doğal bir sonucu olarak, "değerler eğitimi" son yıllarda eğitimcilerin önem verdiği güncel bir konu haline gelmiştir.

Değerler eğitimi bireylerin evrensel ve kültürel değerleri sahiplenme sürecinde önemli bir rol üstlenmektedir. Robb (1998)'e göre değerler eğitimi; bireylerin aile, eğitim kurumları, sosyal topluluklar ve inanç odaklı kuruluş ve yapılar gibi çeşitli ortamlarda etkileşim içinde oldukları kılavuz kişiler vasıtasıyla içselleştirdikleri değerlerin, birey ve toplum huzuruna katkısını değerlendirmelerine ve gerekmesi durumunda var olan bu değerlere daha etkili alternatifler belirlemelerine yardımcı olan bir süreçtir. İyi geliştirilmiş değerler; bireyin vicdanına bir nevî rehberlik yaparak iyi seçimler yapmasına yardımcı olurlar. Zorluklarla karşılaşıldığında daha iyi kararlar vermesini sağlarlar. Bireyin öz saygısına katkı sağlarlar. Bireyin sorumluluk duygusunu da işe koşarak davranışlarının neden olabileceği ve öncelikle kendisini sonra da başkalarını ve çevreyi nasıl etkileyebileceği konusunda muhakeme yapma imkânı sağlarlar (Koutsoukis, 2009: iv).

Geleneksel toplumlarda aile ve dini kurumlar, değer aktarımında başlıca aktörler olurken; modern toplumlarda bu rolün önemli bir kısmı eğitim sistemine geçmiştir. Felsefi olarak Plato (2004), iyiye ulaşmayı eğitimin temel amacı olarak kabul etmiş; Aristoteles (2020), erdemli bir yaşamın iyi alışkanlıklara sahip olmakla mümkün olabileceğini savunmuş; Dewey (1916) ise eğitim yoluyla değerlerin demokratik yaşamla bütünleştirilmesinin önemini vurgulamıştır. Böyle düşünüldüğünde değerler eğitiminin tarihsel sürekliliği ve evrensel önemi daha da göz önüne gelmektedir. Tarih boyunca toplumlar gelecek kuşaklarına içselleştirdikleri ve içinde bulundukları dönemin koşullarına uygun değerleri aktarabilmeyi amaçlamış, bu amaç doğrultusunda değerler eğitimine öncelik verilmiştir. Zaman içerisinde de bu yaklaşım küresel boyutta yaygınlık kazanmış ve ülkelerin öncelikleri arasında yerini almıştır. Değerler eğitimi beynelmilel olarak ahlâk eğitimi, karakter eğitimi ve etik eğitimi başta

olmak üzere farklı kavramlarla ifade edilmekte ve uygulanmaktadır. Kirschenbaum (1994: 3) ebeveynler, eğitimciler, dini kurumlar ve gençlere yönelik hizmetler sunan diğer kuruluşların, gençlik çağında değerler kazandırmaya ve değerler eğitimine geçmişten beri yüksek önem atfettiklerini ifade etmektedir. Yüzyıllar boyunca kazandırılacak değerler konusunda bu öğreticiler temel değerler ve ahlâki standartlar açısından uzlaşı içerisinde olmuşlardır.

Günümüzde toplumsal yozlaşma, etik değerlerin ötelenmesi ve ahlaki erozyon gibi olumsuzlukların artması, değerler eğitimine yönelik ilgiyi ve ihtiyacı daha da artırmıştır. Nitekim son yıllarda, değerler eğitimine yönelik akademik üretimde dikkat çekici bir artış gözlenmektedir. Bu artış konunun güncelliğini göstermesinin yanısıra akademik çevrelerin ilgisini de ortaya koyması açısından dikkat çekicidir. Uluslararası literatürde "ahlak eğitimi (*moral education*)", "karakter eğitimi (*character education*)" ve "etik eğitimi (*ethics education*)" gibi farklı adlarla anılan değerler eğitimi, farklı çevrelerde farklı yaklaşımlarla uygulanmakta; bununla eşgüdümlü olacak şekilde de yayın sayısı ve araştırma çeşitliliği artmaktadır. Gelinen noktada, alandaki bilimsel üretimin eğilimlerinin ve araştırma yönelimlerinin ortaya konulması önem taşımaktadır. Bu doğrultuda yapılacak bir çalışma hem mevcut literatüre katkı sağlayacak hem de gelecekte yapılacak çalışmalara yol gösterici olabilecektir.

Araştırmada değerler eğitimine yönelik gerçekleştirilen çalışmalarda genel bir perspektif ortaya konulması amaçlanmıştır. Diğer bir ifadeyle çalışmada, literatürdeki ana odak noktası değerler eğitimi olan araştırmalara ulaşmak hedeflenerek bundan sonra değerler eğitimi ile ilgili yapılacak çalışmalara farklı bir bakış açısı ortaya koymak hedeflenmiştir. Bu bağlamda ilgili konu alanını bütüncül bir şekilde incelemek için araştırmada şu sorulara cevap vermek amaçlanmaktadır:

1. Değerler eğitimi ile ilgili yayınlanan makalelerin yıllara göre dağılımı nasıldır?
2. Değerler eğitimi ile ilgili yayınlanan makalelere çok ilgi duyan araştırmacılar hangileridir?
3. Değerler eğitimi ile ilgili hangi ülkeler ve kurumlar arasında işbirliği vardır ve bunlar ne düzeydedir?
4. Değerler eğitimi ile ilgili yayınlanan makalelerde en çok ilgi görenler hangileridir?
5. Değerler eğitimi ile ilgili en çok makale yayınlanan dergiler hangileridir?
6. Değerler eğitimi ile ilgili yayınlanan makalelerde en çok kullanılan anahtar kelimeler hangileridir?
7. Değerler eğitimi ile ilgili yayınlanan makalelerin oluşturduğu eğilimler ve tema haritalama ağı nasıldır?

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Güncel akademik çalışmalara bakıldığında bir araştırma alanıyla ilgili gerçekleştirilen araştırmaların farklılaşması ve artışıyla birlikte o konudaki bilimsel çıktıların da trend oluşturduğu ifade edilmektedir. Ortaya çıkan bu trendler farklı istatistiksel analizler yardımıyla belirlenebilmektedir. Bibliyometrik analiz de bu analizlerden sayılabilmektedir. Bu analiz yöntemi, sınırları belirlenmiş bir konuda gerçekleştirilen belli dönemdeki çalışmaları araştırıcıların merak ettiği parametrelere göre ortaya koyan ve çalışılan konuya ilişkin geniş bir perspektif sunan istatistikleri içermektedir (Aria & Cuccurullo, 2017; McBurney & Novak, 2002). Bu bağlamda mevcut araştırmada değerler eğitimi bağlamında gerçekleştirilen makalelerin bibliyometrik analizi gerçekleştirilmiştir.

Veri Toplama Süreci

Bibliyometrik analizi konu edinen çalışmalarda; genelde araştırılmak istenen konu ile ilgili çalışılabilecek çok sayıda olan farklı yayın (makale, kitap, bildiri ve tez) türlerinden meydana gelen veri seti incelenir (Ellegaard & Wallin, 2015). Araştırmada WoS ve Scopus veri tabanlarında yer alan ve WoS (*author keywords*), Scopus (*article title, abstract, keywords*) veri tabanlarında değerler eğitimi geçen araştırmalara odaklanılmıştır. Bu bağlamda bu çalışmada WoS ve Scopus veri tabanlarındaki makaleler incelenmiştir. Araştırmadaki veri setine erişimin sınırları ve elde edilen veri setindeki gerçekleştirilen işlemler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Veri toplama süreci ve verilerin ayıklanması

		Gerçekleştirilen İşlemlerin Detayı
Veri Tabanı	**WoS** (Yazar Anahtar kelimeleri)	1. "*Values education*" veya "*value education*" anahtar kelimesi ile tarama yapılarak 383 çalışmaya ulaşıldı. 2. Bu çalışmalar içinden 2025 yılında yayımlanan ve sadece "*article*" olanlar 318 çalışma tespit edildi. 3. "*Education*" veya "*educational research*" kategorisi ve ulaşılan çalışmaların yayımlandığı dil olarak "*English*" filtrelenerek bu veri tabanında **158** çalışma tespit edildi ve bunlar "BibTeX" dosyası biçiminde bilgisayar ortamına kaydedildi.
	Scopus (Makale başlığı, özetler, anahtar kelimeler)	1. "*Values education*" veya "*value education*" anahtar kelimesi ile tarama yapılarak 1434 çalışmaya ulaşıldı. 2. Bu çalışmalar üzerinden "*social sciences*" filtrelemesi yapılarak 1121 çalışma tespit edildi. 3. "Article" olan çalışmalar, araştırmaların yayımlandığı dil olarak "*English*" ve 2025 yılındaki çalışmalar hariç tutularak filtreleme yapıldığında bu veri tabanında tespit edilen çalışma sayısı **629** olarak belirlendi ve ".csv" formatı olarak bilgisayar ortamına kaydedildi.
Veri Birleştirme ve Ayıklama Süreci	Veri tabanlarından elde edilen İnglizce yazılmış **toplam 787** değerler eğitimi ile ilgili makale çalışmalarına ait veriler R yazılımında geliştirilen bir kod yardımıyla birleştirilerek mükerrer çalışmalar ayıklandı. Bu ayıklama işlemi sonucunda mükerrer 176 adet çalışma elenerek 611 adet çalışmaya ait ".csv" dosyası bilgisayar ortamına kaydedildi. İndirilen dosyalardaki verilere ait bazı bilgiler (yazar, başlık, yayım yılı) esas alınarak alfabetik olarak sıralanarak mükerrer veriler yeniden incelenmiştir. Bu inceleme neticesinde daha önceden uygulanan ve R yazılımında geliştirilen kod yardımıyla yapılan taramada 3 adet mükerrer çalışmanın (Carr, D. and Landon, J.; Derelı-Iman, E.; Türkoğlu, B.) ve 2025 yılına ait olan 4 adet çalışmanın (10.1080/03057240.2023.2255754; 10.1080/01425692.2024.2433007; 10.1080/00313831.2024.2322968; 10.1111/ejed.12793) tespit edilemediği görülmüş ve bu çalışmaların veri setinden çıkarılması sonucu nihai veri seti olan **604** çalışma üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir.	

Verilerin Analizi

Elde edilen verilerin analizi için R istatistik programının altyapısı ile uyumlu çalışan R-Studio programından yararlanılmıştır. Açık kaynak kodlu olan R programlama dili kullanıcılarına farklı seçenekler sunmaktadır. Programın açık kaynak kodlu olması onun sürekli güncellenmesine imkân tanımaktadır. Programın kullanan araştırmacılar "https://cran.r-project.org/" sitesinde kendileri için sunulan paketlerden yararlanabilmektedirler. Bu araştırmada ise veriler, sunulan paketlereden biri olan "bibliometrix" paketinden (University of Naples Federico II'den Massimo Aria ve Corrado Cuccurullo'nun iş birliği ile geliştirilen) faydalanılarak analiz edilmiştir. Bu işleme başlamadan önce R-Studio'ya eklenen "bibliometrix" paketi aktif edilerek belirtilen veri tabanlarından indirilerek R yazılımında geliştirilen bir kod yardımıyla birleştirilen ve mükerer dosyaları elenen verilerden arta kalan ".csv" formatındaki dosya bu arayüze eklenmiştir.

Ekleme işleminden sonra "bibliometrix" paketinin imkân tanıdığı yıllara göre üretkenlik grafiği, en ilgili araştırmacılar, ülkelerin iş birliği durumları, yayımlanan makalelerde en çok ilgi görenler, en çok makale yaımlayan dergiler, değerler eğitimine ilişkin alanyazındaki eğilimler ve anahtar kelime analizi gibi analiz türlerinden yararlanılarak elde edilen nicel veriler ve grafikler yorumlanarak değerler eğitimi kavramıyla ilgili yapılan makalelerin genel çerçevesi belirlenmiştir.

Etik Kurul Onayı

Bu araştırmanın kavramsal çerçevesinin hazırlanması, veri toplama araçlarının uygulanması, verilerin toplanması, verilerin analizi ve yorumlanması aşamalarının tamamında etik kurallara uygun hareket edilmiştir. Karşılaşılacak tüm etik ihlallerde ANKAD Yayın Kurulu'nun hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır. Tüm sorumluluk yazarlara aittir. Bu çalışmanın ANKAD dışında herhangi bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiş olduğunu taahhüt ederim. Yapılan bu

çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

BULGULAR

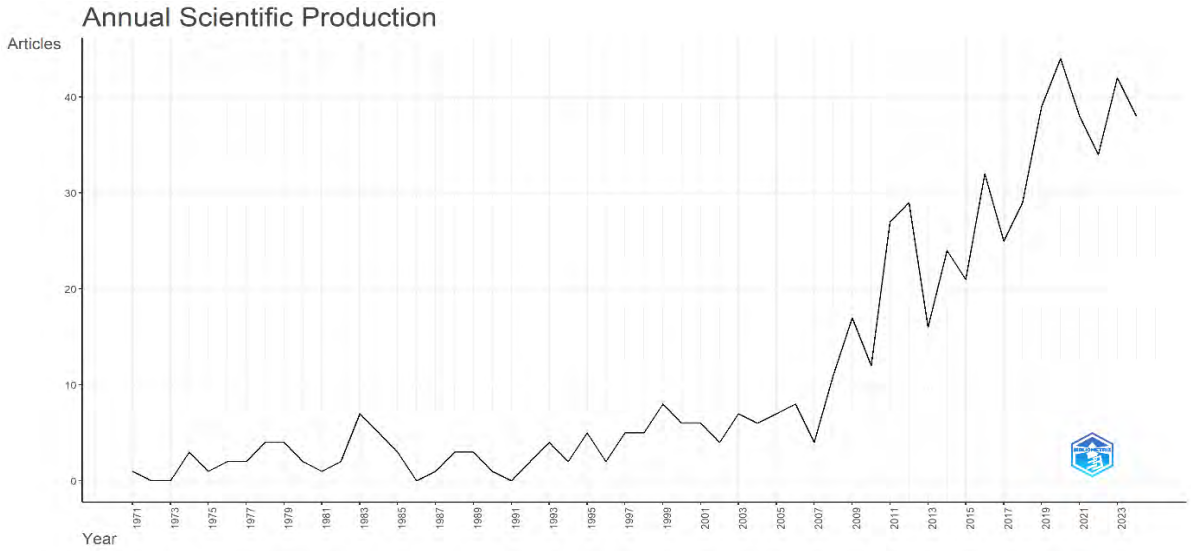
25 Haziran 2025 tarihine kadar erişilen veri setine göre araştırma yapılan veri tabanlarında "*values education*" veya "*value education*" anahtar kelimelerine yönelik olarak ilk kez E Metcalf (1971) tarafından yapılan çalışmada kullanıldığı görülmektedir (Tablo 2). İncelenen veri tabanlarında "*values education*" veya "*value education*" anahtar kelimesiyle gerçekleştirilen 604 makale (591 *article*, 4 *article*; *book chapter*, 1 *article*; *early access*, 8 *article*; *proceedings paper*) yayımlanmıştır. Elli üç yıllık zaman diliminde toplamda 1073 farklı yazar eğitim çalışmalarında değerler eğitimi konusu ile ilgili çalışma yürütmüşlerdir. Tablo 2 incelendiğinde bu yazarların %20'sine yakınının (f=234) araştırmalarını tek başlarına gerçekleştirdikleri görülmektedir.

Tablo 2. Temel bilgiler

Zaman Aralığı (*Timespan*)	1971-2024
Belgeler (*Documents*)	604
Yazarlar (*Authors*)	1073
Tek Yazarlı Belgelerin Yazarları (*Authors of single-authored documents*)	234
Makale (*Article*)	591
Makale; Kitap Bölümü (*Article; Book Chapter*)	4
Makale; Erken Erişim (*Article; Early Access*)	1
Makale; Bildiriler Kitabı (*Article; Proceedings paper*)	8

İncelenen veri tabanlarında değerler eğitimi konulu makalelere yönelik bilimsel üretim grafiği incelendiğinde değerler eğitimi konulu makale çalışmasının ilk defa 1971 yılında başladığı tespit edilmiştir (Şekil 1). Farklı zaman dilimlerinde konuyla ilgili makale çalışmalarında dalgalı bir seyir görülse de çalışmaların sayısının 2023 yılına kadar artarak devam ettiği ve bu yılda 40'a yakın makalenin üretildiği görülmektedir. Değerler eğitimi ile ilgili çalışmaların dalgalı olsa da giderek artan bir seyir izlemesi bu alandaki akademik farkındalığın ve araştırma gereksiniminin giderek daha fazla kabul gördüğünün ve değerler eğitiminin literatürde kalıcı bir araştırma konusu hâline geldiğinin bir göstergesi sayılabilir.

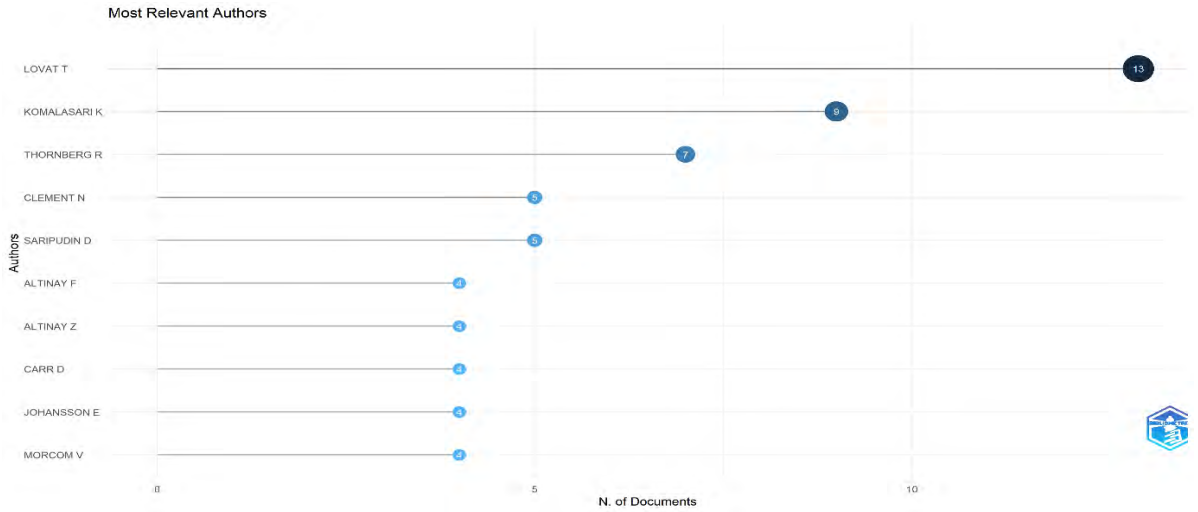
İncelenen veri tabanlarında değerler eğitimi konusuna ilgi duyan ilk 10 araştırmacı ve konuyla ilgili ürettikleri makale sayıları dikkate alındığında Lovat, T.'nin 13 makaleyle değerler eğitimi konusuna en ilgili yazar olduğu söylenebilir (Şekil 2). Onu 9 çalışmayla Komalasari, K., 7 çalışma ile Thornberg, R. ve 5'er çalışma ile Clement, N. ve Saripudin, D. takip etmektedirler. Diğer araştırmacıların ise 4'er çalışmaları ile değerler eğitimi konusunda makale ürettikleri görülmektedir.

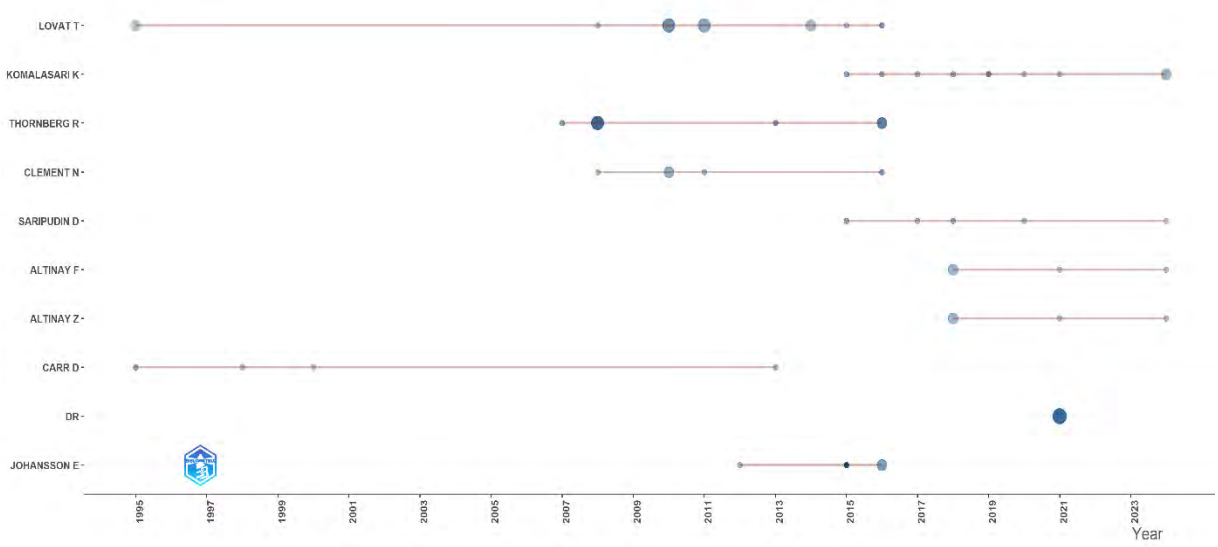
Şekil 1. Yıllık bilimsel makale üretimi

Değerler eğitimi konusuyla ilgilenen araştırmacıların yayına başlama yılları ve atıf patlama değerlerine bakıldığında şekildeki noktaların büyüklüğü makale sayısıyla ilgili iken renk koyuluğu ise makaleye gelen atıf değeri hakkında ipucu vermektedir (Şekil 3). Buna göre şekildeki makale sayısında birinci sırada olan Lovat, T.'nin belirtilen veri tabanlarıyla sınırlı olmak üzere değerler eğitimi ile ilgili ilk makalesini 1995'de yazdığı ve konuyla ilgili yıl başına en fazla makale üreten yazar olduğu görülmektedir. Bu yazarın yaklaşık yirmi yıllık süre içerisinde 13 makale üretmesi bu konuya eğilimli olduğunu göstermektedir. Öte yandan konuyla ilgili üretken ilk 10 araştırmacı içerisinde yer alan ve bu konuda en eski yayına sahip araştırmacılardan olan Lovat, T. ve Carr, D.'nin ilk yazılarını (Lovat, T. J. (1995). Australian Hindu perspectives on new public curricula in Religious Studies and Values Education. British Journal of Religious Education, 17(3), 168–179. - Lovat, T. J. (1995). Multifaith Religious and Values Education: Apparent or Real? Religious Education, 90(3–4), 411–426.- Carr, D. (1995). Towards a Distinctive Conception of Spiritual Education. Oxford Review of Education, 21(1), 83–98) 1995 yılında yayımlamışlardır. Bu çalışmalar alanda ilgi gören çalışmalardır. Çalışmalarda çalışılan ülkelerdeki değerler eğitimi müfredatı, değerler eğitimi ile dini/manevi eğitim boyutlarını çeşitli şekillerde ele aldıkları görülmektedir.

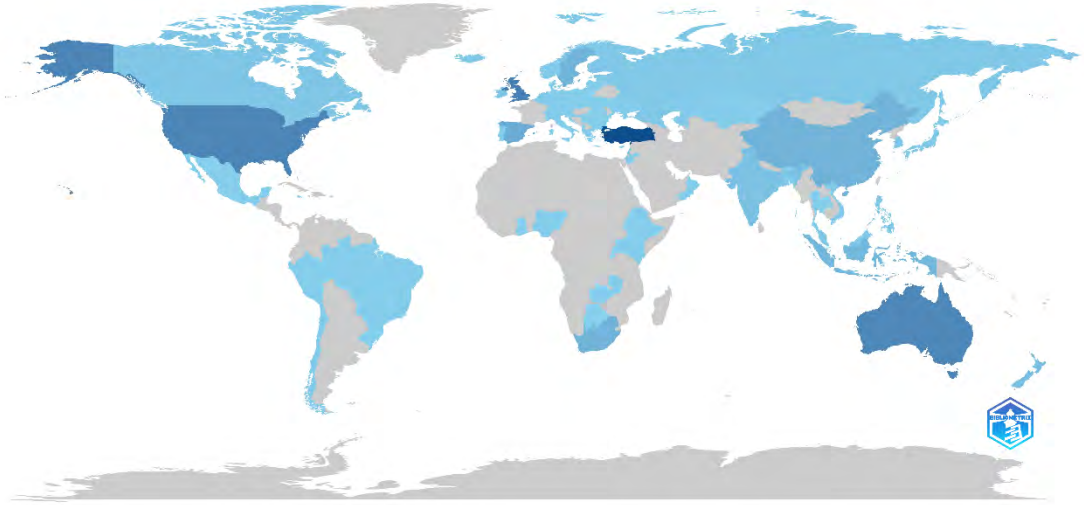
WoS ve Scopus veri tabanlarında değerler eğitimi ile ilgili yazılan makalelerin ülkelere göre bilimsel üretim haritasına bakıldığında, Türkiye, ABD, Birleşik Krallık ve Avustralya'da bir yoğunluk görülmektedir (Şekil 4).

Şekil 2. En ilgili yazarlar

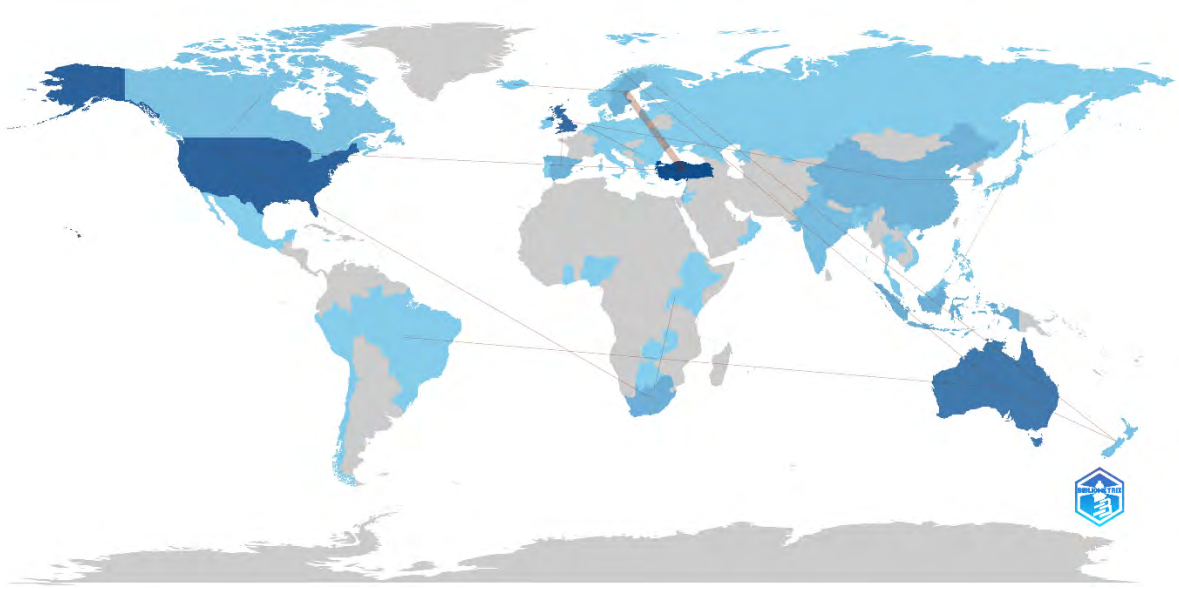

Şekil 3. Yazarların zaman içindeki üretimi

Şekil 4. Ülkelerin bilimsel üretimleri

Şekil 4'te yer alan bilimsel üretim haritası incelendiğinde, gri renkli alanların WoS ve Scopus veri tabanlarında değerler eğitimi konusuna ilişkin herhangi bir makale üretimi bulunmadığını ifade ettiği görülmektedir. Açık mavi ton ile gösterilen ülkelerde bu konuda makale üretimi mevcutken, koyu mavi ton ile belirtilen ülkelerde ise diğer ülkelere kıyasla daha yoğun bir bilimsel üretim gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda, değerler eğitimi konulu makale üretiminde öne çıkan ilk 10 ülke sırasıyla Türkiye (f=150), İngiltere (f=88), Amerika Birleşik Devletleri (f=82), Avustralya (f=79), İspanya (f=38), Çin (f=30), Güney Afrika Cumhuriyeti (f=29), İsveç (f=28), Endonezya (f=24) ve İsrail (f=19) olmuştur. Bu durum değerler eğitimi konusunda bu ülkelerin diğer ülkelere nazaran konuya daha fazla önem verdiklerinin göstergesi sayılabilir.

Şekil 5. Değerler eğitimi konusunda ülkeler ve kurumlar arasındaki iş birliği ağı

Değerler eğitimi konusunda ülkeler ve kurumlar arası iş birliği ağına bakıldığında Avustralya ve Türkiye'nin diğer ülkelerle iş birliğinin kuvvetli olduğu bunu İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nin izlediği söylenebilir (Şekil 5). Öte yandan Çin, Hollanda, Yeni Zelanda, Filipinler, Güney Afrika Cumhuriyeti ve İsveç'in de diğer ülkelerdeki gibi kuvvetli olmasa da ülkelerle iş birliği mevcuttur.

Tablo 3. En çok alıntı yapılan makaleler

Yazar ve Çalışması	**Toplam Atıflar**
Kromydas T, 2017, Palgrave Commun	174
Irwin S, 2011, Sociology	156
Einarsdottir J, 2015, Int J Early Years Educ	115
Berkowitz M, 2011, Int J Educ Res	111
Veugelers W, 2000, Educ Rev	111
Weakliem D, 2002, Int J Public Open Res	109
Thornberg R, 2008, Teach Teach Educ	100
Swennen A, 2008, Teach Teach Theory Prac	92
Carr D, 1995, Oxf Rev Educ	88
Latorre-Cosculluela C, 2021, Interact Technol Smart Educ	81

Değerler eğitimi ile ilgili yayınlara yapılan toplam atıf sayısına göre sıralanan makaleler arasında, uluslararası düzeyde değerler eğitimi alanında çalışan araştırmacılar tarafından en fazla ilgi gören çalışmanın Kromydas (2017) tarafından yapılan "*Rethinking higher education and its relationship with social inequalities: past knowledge, present state and future potential*" başlıklı makale olduğu görülmektedir (Tablo 3). Değerler eğitimi ifadesi çalışmada doğrudan yer almasa da bu çalışmanın en fazla atıf alan yayın olması; onun değerler eğitimi ve benzeri bağlamlarla güçlü bir ilişkiye sahip olduğu şeklinde yorumlanabilir. Yükseköğretimin içsel amacını savunması; etik gelişim, eleştirel düşünme, sosyal sorumluluk ve vatandaşlık gibi değer eğitiminin merkezinde yer alan hedeflerle örtüştüğü için, bu çalışmanın değerler eğitimi bağlamında bu denli fazla atıf almış olabileceği değerlendirilebilir. En fazla atıf alan ikinci sıradaki makalede ise ebeveynlik değerleriyle birlikte çocukların eğitimi ve sosyal sınıfa ilişkin eğilimler hakkında gözleme ve verilere dayalı yeni bulguların bir analizi sunulmaktadır (Irwin, 2011). Listede üçüncü sıradaki makale; İskandinav erken çocukluk eğitimi ve bakım politikalarının okul öncesi eğitimde değerler eğitimini nasıl şekillendirdiğine yönelik bir çalışmadır. Özellikle demokrasi, şefkat ve yeterlilik gibi değerlere odaklanarak, bu politikaların değerler eğitimini hangi çerçevede ele aldığını ortaya koymayı amaçlamaktadır (Einarsdottir, 2015). Yüksek düzeyde atıf

almış olan diğer üç makale; eğitim olgusunun bireylerin değer yönelimleri üzerindeki etkisini farklı boyutlarıyla ele alarak değerler eğitimi literatüründe benzerlik gösteren katkılar sunmaktadır. İlk makale (Berkowitz, 2011), okullarda gençlerin etik ve toplum yanlısı tutumlarını geliştirmeyi amaçlayan etkili pedagojik uygulamalara odaklanmakta; etkileşimli yöntemler, mesleki gelişim, ebeveyn katılımı ve rol modelleme gibi yapıların değerler eğitimi açısından önemini vurgulamaktadır (Berkowitz, 2011).

İkinci makale ise değer eğitimi, eleştirel düşünme ve ahlaki gelişim gibi kavramlar çerçevesinde, öğretmenlerin değer aktarımındaki rollerini eleştirel bir gözle incelemekte; öğretmenlerin kendi değer önceliklerini sınıf ortamına yansıttıklarını ortaya koymaktadır (Veugelers, 2011).

Üçüncü çalışma ise eğitimin bireylerin siyasi ve ahlaki değerleri üzerindeki etkilerini küresel ölçekte inceleyerek, eğitimin değer oluşumunu sadece okul içi uygulamalarla sınırlı olmayan daha geniş sosyopolitik bir düzlemde nasıl etkilediğini ortaya koymaktadır (Weakliem, 2002). Dolayısıyla her üç araştırma da farklı yöntem ve bağlamlardan hareketle eğitimin değerler üzerindeki belirleyici rolüne ışık tutmakta ve bu rolün hem mikro (okul ve sınıf içi) hem de makro (toplumsal ve siyasal) düzeylerde nasıl şekillendiğini anlamaya katkı sunmaktadır denilebilir. Atıf sayısı yüksek olan bir diğer çalışmanın amacı, öğretmenlerin değerler eğitimi uygulamalarına yönelik algılarını ve konuya ilişkin mesleki uzmanlık düzeylerini ortaya koymak olarak ifade edilebilir (Thornberg, 2008). Bir diğer makalede öğretmen eğiticilerinin savundukları öğretim anlayışını kendi derslerinde rol model olarak yansıtıp yansıtmadıkları incelenmiştir (Swennen, 2008). 1995 yılında yayımlanmış olan ve yüksek sayıda atıf almış bir diğer makale değerler eğitimi alanına artan ilgiye rağmen kavramsal belirsizliklerin sürdüğünü ifade ederek; sosyal, ahlaki, dini ve özellikle manevi eğitim kavramlarını analitik bir çerçevede netleştirmeyi amaçlamıştır (Carr, 1995).

Tablo 3'e göre en çok atıf alan diğer bir makale ise *Flipped Classroom* (Ters Yüz Sınıf) yaklaşımının öğrencilerde geliştirdiği bazı temel becerilere odaklanmaktadır. Her ne kadar araştırma doğrudan değerler eğitimi kavramına yer vermese de ele aldığı karakter gelişimi, yurttaşlık bilinci, eleştirel düşünme ve iş birliği gibi yetkinlikler göz önüne alındığında; değerler eğitimiyle ilişkili becerilerin desteklenmesini amaçladığı değerlendirmesi yapılabilir (Latorre-Cosculluela, 2021).

Yüksek sayıda atıf almış makaleler göz önünde bulundurulduğunda; araştırmaların çoğunun değerler eğitiminin önemini ve eğitimin bu sürece katkısını kabul etmekte olduğu; ancak kavramsal netlik, uygulama stratejileri ve bağlam farklılıkları nedeniyle alanda hâlâ ortak bir yol haritasının tam anlamıyla oluşmadığı ifade edilebilir. Literatürde tematik yakınlıklar güçlü olsa da yöntemsel ve teorik çeşitliliğin; bu alanın dinamik ama henüz tam olgunlaşmamış bir yapıya sahip olduğunu gösterdiği değerlendirilebilir.

Tablo 4. En ilgili dergiler

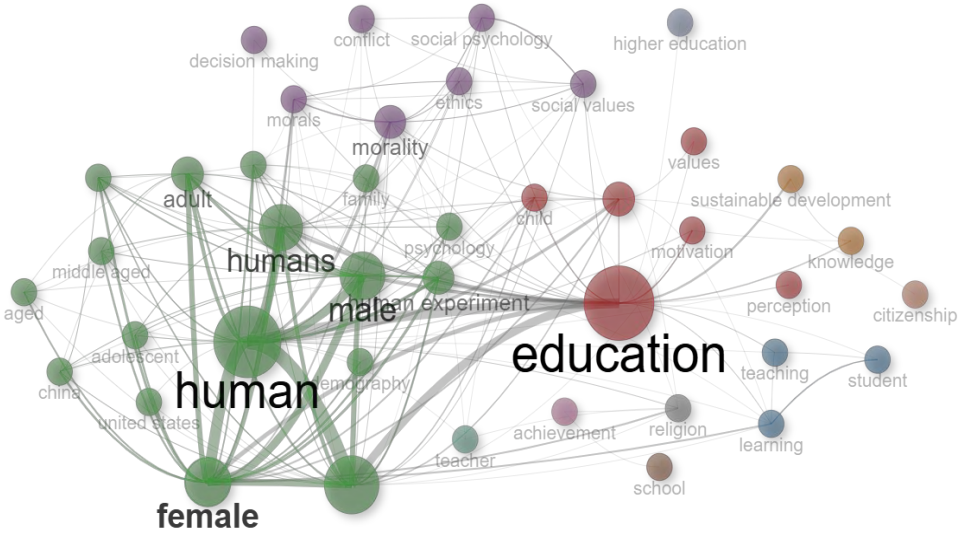
Kaynak	**Makale (f)**
Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri	18
Educational Philosophy and Theory	12
Milli Eğitim	12
Journal of Beliefs and Values	9
Oxford Review of Education	9
International Journal of Educational Research	8
Journal of Philosophy of Education	8
Australian Journal of Teacher Education	7
Journal of Moral Education	7
New Educational Review	7

Değerler eğitimi ile ilgili en çok makale yayımlayan derginin 18 makaleyle "Educational Sciences: Theory & Practice (Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri)" olduğu görülmektedir (Tablo 4). Türkiye'de yayımlanan dergilerin değerler eğitimi konusuna göreceli olarak daha fazla yer verdiği ifade edilebilir.

Şekil 6. Kelime bulutu

Kelime bulutu oluşturulurken, yalnızca tek kelimelik ifadeler dikkate alınmış ve en sık kullanılan 50 *Keyword Plus* sınır değeri olarak belirlenmiştir (Şekil 6). Alan yazında (Garfield, 1990), *Keyword Plus*'ın yazarlar tarafından seçilen anahtar kelimelere kıyasla daha kapsamlı bilgi sunduğu belirtilmektedir. Bu doğrultuda, herhangi bir alanda çalışma yapan araştırmacıların, dergi yönergelerinde belirtildiği üzere genellikle 3 ila 5 arasında anahtar kelime kullanması beklenmektedir. Araştırmacıların kullandıkları bu anahtar kelimeler, çeşitli veri tabanları tarafından işlenerek, çalışılan alanla ilgili daha kapsamlı bilgiye erişmeyi sağlayan *Keyword Plus* kavramları üretilmektedir. Üretilen bu *Keyword Plus* ifadeleri, ilişkili oldukları diğer anahtar kelimelerle birlikte kullanım sıklığını ve konuya ilişkin genel eğilimleri ortaya koymaktadır (Tripathi et al., 2018). Bu çerçevede, Şekil 6 incelendiğinde değerler eğitimi alanında en sık kullanılan anahtar kelimenin "education" olduğu görülmektedir. Bu anahtar kelimeler üzerinden, hangi ifadelerin birlikte daha sık kullanıldığına yönelik yapılan co-occurrence words analysis yapılarak Şekil 7'de gösterilmiştir.

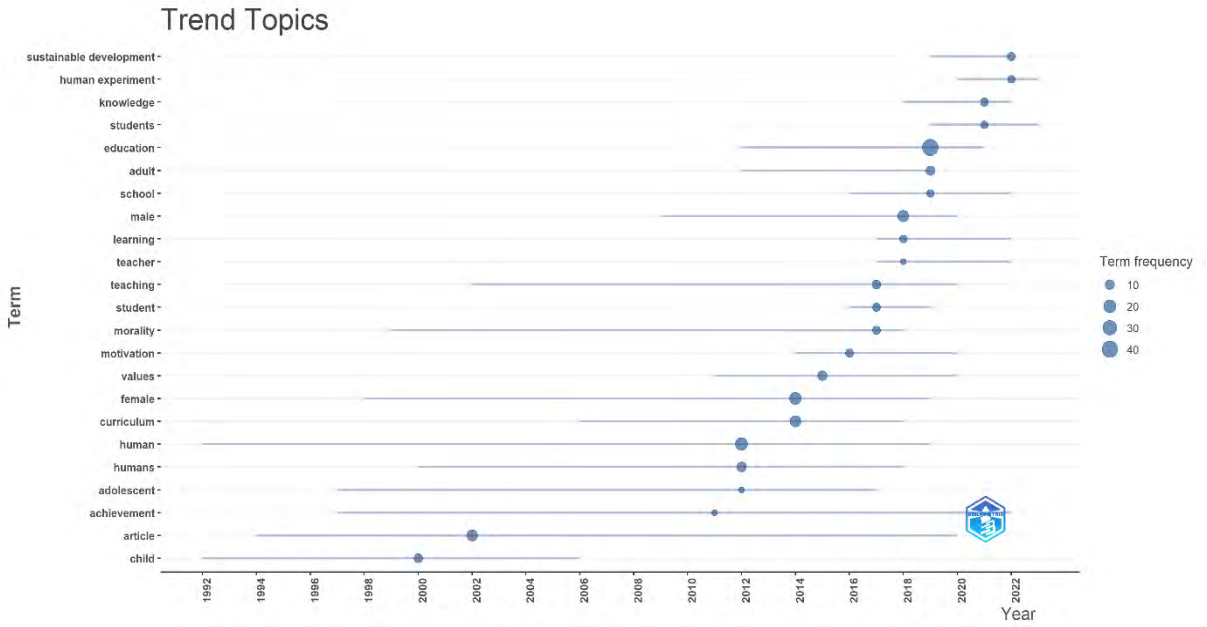

Şekil 7. Birlikte kullanılan kelimeler

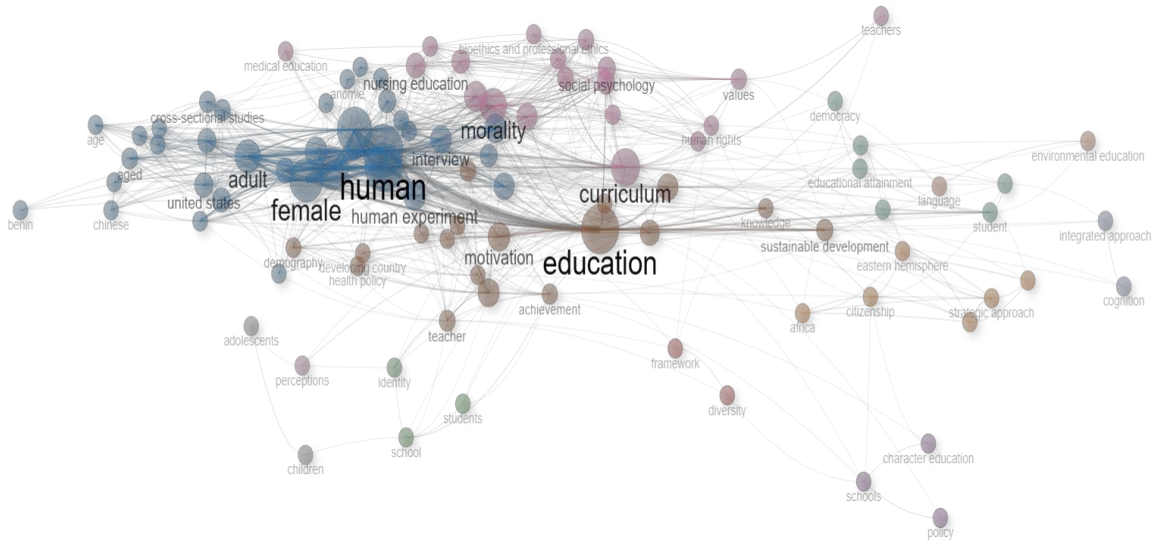
Hangi anahtar kelimelerin birlikte kullandığına bakıldığında; değerler eğitimiyle ilgili çalışmaların bazı kavram kümeleri etrafında şekilleniyor olabileceği dikkat çekmektedir (Şekil 7). Özellikle "*curriculum*", "*students*", "*human*" ve "*experiment*" gibi terimlerin bir arada yoğun şekilde kullanılması, bu kavramların araştırmalarda birlikte ele alındığını düşündürmektedir. Bu durum; değerler eğitiminin öğrenci merkezli, insan odaklı ve deneyim temelli bir çerçevede değerlendirildiğine

işaret ediyor olabilir. Benzer şekilde, "*teacher*", "*education*", "*learning*" ve "*development*" gibi kavramların oluşturduğu başka bir kümelenme ise, öğretmen odaklı yaklaşımların da alanda önemli bir yer tutabileceğine dair bir izlenim oluşturmaktadır. Daha küçük ve kenarda yer alan kümelerdeki kavramlar ise, değerler eğitimi literatürünün belirli alt temalara dağılabildiğini göstermekte, alandaki çeşitliliğe dair ipuçları vermektedir. Bu görünüm, değerler eğitimi çalışmalarının çok merkezli ancak belirli kavramsal odak noktalarına yönelen esnek bir yapıya sahip olabileceğini düşündürmektedir.

Son yıllarda eğitimde değerler eğitimiyle ilişkili en öne çıkan konunun "*sustainable development*" olduğu, bunu "*human experiment*" kavramının takip ettiği görülmektedir (Şekil 8). Özellikle bu iki terimin yüksek terim frekansları, alanda güncel ilgi odağını yansıtmaktadır. Öte yandan, "*child*" kavramının, süreç olarak "*sustainable development*" ve "*values*" gibi daha güncel eğilimlerden çok daha önce, 1990'lı yıllardan itibaren ele alınmaya başlandığı dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, "*teacher*", "*student*", "*motivation*", "*morality*", "*achievement*", "*curriculum*" ve "*knowledge*" gibi terimlerin de değerler eğitimi odağında yürütülen çalışmalarda sıkça tartışılan ve araştırılan konular arasında yer aldığı görülmektedir. Bu verilerden hareketle, eğitim temelli değer araştırmalarının özellikle 2010 yılı sonrası ivme kazandığı ve bu çalışmaların ağırlıklı olarak güncel, toplumsal yönelimlere duyarlı ve gelişime açık bir yaklaşımı benimsediği söylenebilir.

Şekil 8. Trend konular

Şekil 9. Kelime ağı haritası

Tematik harita incelendiğinde, değerler eğitimi bağlamında araştırmaların farklı kavramsal kümeler etrafında toplandığı ve bu kümeler arasında çeşitli düzeylerde ilişki ağlarının oluştuğu görülmektedir (Şekil 9). Mavi kümelenme, özellikle "*human*", "*adult*", "*female*" ve "*interview*" gibi kavramlarla temsil edilmekte olup, insan merkezli ve niteliksel yönelimli çalışmalara işaret ediyor olabilir. Pembe kümelenme, "*morality*", "*social psychology*" ve "*values*" gibi kavramlarla daha çok bireysel ve sosyal değer yönelimlerine odaklanan çalışmaları çağrıştırmaktadır. Turuncu küme, "*curriculum*", "*motivation*", "*education*" gibi daha uygulamalı ve öğretim programı temelli araştırmaların bir araya geldiği bir alan gibi görünmektedir. Dairelerin boyutlarına bakıldığında, "*human*" ve "*curriculum*" kavramlarının hem frekans hem de merkezîlik açısından öne çıktığı, dolayısıyla literatürde sıkça referans verilen ve birçok tema ile ilişkilendirilen anahtar terimler olduğu söylenebilir. Diğer yandan, kenarlarda yer alan daha küçük ve renkli alt kümeler, tematik çeşitliliğe ve alanın disiplinlerarası niteliğine işaret ediyor olabilir. Bu yapı, değerler eğitimi literatürünün yalnızca belirli eksenlere sıkışmadığını; farklı yönelimler ve alt temalar arasında esnek geçişlerin ve bağlantıların mümkün olduğunu düşündürmektedir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Değerler eğitimi ile ilgili makalelerin bibliyometrik incelemesinin gerçekleştirildiği bu araştırmada; değerler eğitimi alanındaki yayın üretiminin 1970'li yıllardan bu yana dalgalı bir seyir izlediği, ancak özellikle 2010 sonrası belirgin bir artış gösterdiği görülmektedir. Bu durum, alana yönelik akademik ilginin ve kuramsal derinleşme çabasının zamanla güçlendiğini düşündürmektedir. Artan yayın sayısı, değerler eğitiminin geçici bir ilgi alanı olmanın ötesine geçerek, sürdürülebilir bir araştırma teması hâline geldiğine işaret etmektedir. Değerler eğitimine yönelik olarak artan bir araştırma talebinin çalışmalara yansıması daha önceden benzer yöntemlerle ortaya konmuş çalışmaların (Sönmez ve Bozdoğan, 2020) sonuçlarıyla da örtüşmektedir.

Anahtar kelimelere ve birlikte kullanım analizlerine bakıldığında, "*curriculum*", "*human*", "*student*", "*teacher*" ve "*morality*" gibi terimlerin yüksek frekansta yer alması; değerler eğitimi araştırmalarının hem müfredat düzeyinde hem de birey merkezli olarak ele alındığını göstermektedir. Özellikle insan merkezli ve sosyal psikoloji temelli yaklaşımlarla kuramsal temellendirme yapılırken, öğretmen eğitimi ve öğretim tasarımı gibi uygulamalı boyutlar da eş zamanlı olarak değerlendirilmektedir. Bu durum, alanın hem teorik hem de pratik düzeyde çok boyutlu bir yapıya sahip olduğunu düşündürmektedir. Nitekim Sever, Bayar ve Toker (2024) çalışmalarındaki; araştırmaya katılan öğretmenlerin değer aktarımında örtük programı ve yaşamla ilintili yöntemleri (rol oynama gibi) öncelikli tercih ettikleri tespiti, alanın teorik sınırları aşıp pratik bir boyuta geçtiğini doğrular niteliktedir.

Tematik harita ağı analizine göre oluşan kümelenmeler, değerler eğitiminin yalnızca pedagojik bir konu olmaktan çok, sosyoloji, psikoloji ve felsefe gibi farklı disiplinlerle etkileşim hâlinde ele alındığını göstermektedir. Renk kümeleri arasında görülen geçiş yolları, bu disiplinler arası geçişkenliğin uygulamada da yer bulabildiğine işaret etmektedir. Literatür, bu anlamda farklı disiplinlerden gelen araştırmacılar için bir etkileşim alanı yaratma potansiyeli taşımaktadır.

En çok üretim yapan ülkeler ve yazarlar analiz edildiğinde Türkiye, İngiltere, ABD ve Avustralya'nın alana önemli katkılar sunduğu görülmektedir. Özellikle Türkiye'nin yayın sayısı bakımından öne çıkması, yerel politikaların ve eğitim reformlarının değerler eğitimi bağlamındaki akademik üretime etkisiyle ilişkilendirilebilir. Ayrıca ülkelerarası iş birliği ağları incelendiğinde, Avustralya ve Türkiye gibi ülkelerin diğer ülkelerle iş birliğine açık yapılar sergilediği görülmektedir. Bu durum Sönmez ve Bozdoğan (2020) tarafından yapılan çalışmanın sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. Dolayısıyla bu sonuca dayalı olarak değerler eğitimi konusunun küresel boyutta tartışılabilirliğinin yüksek düzeyde olduğu söylenebilir.

Atıf sayıları analizine dayalı olarak öne çıkan çalışmalar incelendiğinde, değerler eğitimiyle ilgili önemli katkılar sunan bazı çalışmaların doğrudan bu ifadeyi kullanmasa da etik gelişim, yurttaşlık bilinci, sosyal adalet ve bireysel yeterlik gibi değer temelli kavramlar üzerinden alana katkı sunduğu gözlemlenmiştir. Bir yandan değerler eğitimiyle doğrudan ilişkili yapılandırılmış çalışmalar yürütülürken, diğer yandan örtük biçimde bu temaya değinen araştırmaların da ağırlık kazandığı söylenebilir. Bu da alanda kavramsal çerçevenin henüz tam anlamıyla birleşik bir yapıya kavuşmadığını düşündürmektedir.

Araştırmanın genel bulguları; değerler eğitiminin yalnızca etik ya da ahlaki bir mesele olmaktan çıkarak, eğitim politikaları, öğretim programları ve öğretmen yetiştirme gibi çok boyutlu alanlarla bütünleştiğini göstermektedir. Bu bütünlük, alanda yapılan çalışmaların hem kuramsal düzeyde derinleşmeye hem de uygulamalarda çözüm üretmeye açık bir potansiyele sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak bu potansiyelin daha da güçlenebilmesi için kavramlar arası ayrımların daha net yapılması, ortak bir terminolojik çerçevenin belirlenmesi ve disiplinlerarası iş birliğinin sistematik olarak teşvik edilmesi gerektiği değerlendirilebilir. Çünkü yapılan bazı çalışmalar (Gülüm, 2023) disiplinlerarası birlikteliğin değerler eğitiminde daha faydalı olduğuna yöneliktir.

ÖNERİLER

1. Mevcut çalışmada yalnızca dergi makaleleri incelenmiştir. Gelecekte, farklı yayın türlerini de kapsayacak şekilde daha geniş ölçekli araştırmalar gerçekleştirilebilir.

2. Bu araştırmada, WoS veri tabanında yazar anahtar kelimeleri; Scopus veri tabanında ise makale başlığı, özet ve anahtar kelimeleri esas alınarak elde edilen veri seti incelenmiştir. Katkı sağlaması beklenen diğer araştırmalarda; araştırma konusu ve başlığını temel alan farklı incelemeler planlanabilir.

3. Bilimsel araştırmalar, yürütüldükleri zaman diliminin koşullarından etkilenmektedir. Bu çalışmada, 25 Haziran 2025 tarihine kadar yayımlanan çalışmalar incelenmiştir. Bu tarihten sonrasına ilişkin güncel eğilimleri ortaya koyacak yeni araştırmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

Akbaş, O. (2008). Değer eğitimi akımlarına genel bir bakış. *Değerler Eğitimi Dergisi,* 6(16), 9-27.

Allport, G.W. (1968). *The person in Psychology*. Boston, MA: Beacon Press.

Aria, M., & Cuccurullo, C. (2017). Bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of Informetrics*, 11(4), 959–975. https://doi.org/10.1016/j.joi.2017.08.007

Aristotle. (2020). *Nicomachean ethics* (W. D. Ross, Trans.). Anı Yayıncılık. (e-ISBN 978-605-170-371-8)

Berkowitz, M. W. (2011). *What works in values education*. *International Journal of Educational Research, 50*(3), 153-158. https://doi.org/10.1016/j.ijer.2011.07.003

Carr, D. (1995). Towards a Distinctive Conception of Spiritual Education. *Oxford Review of Education*. Taylor & Francis. https://doi.org/10.1080/0305498950210106

Dewey, J. (1916). *Democracy and education: An introduction to the philosophy of education*. Macmillan Publishing.

Ellegaard, O., & Wallin, J. A. (2015). The bibliometric analysis of scholarly production: How great is the impact? *Scientometrics*, 105, 1809-1831. https://doi.org/10.1007/s11192-015-1645-z

Einarsdottir, J., Purola, A.-M., Johansson, E., Broström, S., & Emilson, A. (2014). Democracy caring and competence: values perspectives in ECEC curricula in the Nordic countries. *International Journal of Early Years Education*. Routledge. https://doi.org/10.1080/09669760.2014.970521

Garfield, E. (1990). Keywords Plus: ISI's breakthrough retrieval method. Part 1. Expanding your searching power on current contents on diskette. *Current Comments, 1*(32), 5–9.

Gülüm, B. (2023). Görsel sanatlar dersi ekseninde değerler eğitimi ile ilgili yapılmış çalışmaların bibliyometrik analizi, E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi, 14(2), 365-380. https://doi.org/10.19160/e-ijer.1231517

Halstead, J. M. ve Taylor, M. J. (2000). Learning and teaching about values: A review of recent research. *Cambridge Journal of Education*. 30(2). 169-202.

Haralambos, M. ve Heald, R. M. (1997). Sociology: Themes and perspectives (1st ed.). New Delhi: Oxford University Press.

Irwin, S., & Elley, S. (2011). Concerted cultivation? Parenting values education and class diversity. *Sociology*. SAGE Publishing. https://doi.org/10.1177/0038038511399618

Kirschenbaum, H. (1994). 100 Ways to enhance values and morality in schools and youth settings. *Needham Heights*, MA: Allyn & Bacon.

Koutsoukis, D. (2009). *Teaching values toolkit* (Book E.) The six kinds of best values education programme. Prim-Ed Publishing.

Kromydas, T. (2017). Rethinking higher education and its relationship with social inequalities: past knowledge present state and future potential. *Palgrave Communications*. Nature. https://doi.org/10.1057/s41599-017-0001-8

Latorre-Cosculluela, C., Suárez, C., Quiroga, S., Sobradiel-Sierra, N., Lozano-Blasco, R. and Rodríguez-Martínez, A. (2021), "Flipped classroom model before and during COVID-19: using technology to develop 21st century skills", *Interactive Technology and Smart Education*, Vol. 18 No. 2, pp. 189-204. https://doi.org/10.1108/ITSE-08-2020-0137

Lovat, T. J. (1995). Australian Hindu perspectives on new public curricula in Religious Studies and Values Education. *British Journal of Religious Education*, *17*(3), 168–179. https://doi.org/10.1080/0141620950170307

McBurney, M. K., & Novak, P. L. (2002, September). What is bibliometrics and why should you care? In Proceedings. IEEE International Professional Communication Conference (pp. 108-114). IEEE.

Plato. (2004). *Republic* (C. D. C. Reeve, Trans.). Hackett Publishing Company.

Robb, B. (1998). What is values education - and so what? *The Journal of Values Education*, 1, 1-11.

Schwartz, S. H. (1994). Are there universal aspects in the structure and contents of human values? *Journal of social issues, 50*(4), 19-45.

Sever, R., Bayar, B., & Toker, O. (2024). Sınıf öğretmenlerinin değer öğretim yaklaşımlarına ilişkin görüşleri. *Turkish Journal of Educational Studies, 11*(1), 79-101. https://doi.org/10.33907/turkjes.1433722

Sönmez, Ö. F. & Bozdoğan, K. (2020). Bibliometric analysis of values education researches based on web of science database. *International Journal of Education Technology and Scientific Researches*, 13, p. 1543-1577.

Swennen, J. M. H., Lunenberg, M. L., Korthagen, F., Swennen, A., Lunenberg, M., & Korthagen, F. (2008). Preach what you teach! Teacher educators and congruent teaching. *Teachers and teaching, theory and practice*. Taylor and Francis Ltd. https://doi.org/10.1080/13540600802571387

Tezcan, M. (2018). *Değerler eğitimi-Sosyolojik yaklaşım*. Ankara: Anı.

Thornberg, R. (2008). The lack of professional knowledge in values education. *Teaching and teacher education*. Elsevier BV. https://doi.org/10.1016/j.tate.2008.04.004

Tripathi, M., Kumar, S., Sonker, S. K., & Babbar, P. (2018). Occurrence of author keywords and keywords plus in social sciences and humanities research: A preliminary study. *Journal of Scientometrics and Information Management*, 12(2), 215-232.

Ulusoy, K., & Arslan, A. (2014). Değerli bir kavram olarak değer ve değerler eğitimi. R. Turan & K. Ulusoy (Ed.), *Farklı yönleriyle değerler eğitimi* (ss. 1–16). Pegem Akademi.

Veugelers, W. (2000). Different Ways of Teaching Values. *Educational Review*, *52*(1), 37–46. https://doi.org/10.1080/00131910097397

Weakliem, D. (2002). The effects of education on political opinions: An international study. *International Journal for Quality in Health Care*. Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/ijpor/14.2.141

Araştırma Makalesi / Research Article

Değerler Eğitimine Yönelik Gerçekleştirilen Çalışmaların Yönelimleri: Bibliyometrik Analiz

Research Orientations in Values Education: A Bibliometric Analysis

Mehmet Akif EREN & Ergin HAMZAOĞLU

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.340

Geliş/Received: 30/09/2025	Kabul/Accepted: 22/01/2025

Extended Abstract

Introduction

Rapid developments in science and technology have brought cultures into closer contact, creating both opportunities and challenges for individuals and societies. While such interaction can foster mutual understanding, it may also lead to undesirable consequences that need to be managed. The continuity and harmony of this process depend on values, which function as guiding beliefs shaping individual behavior, sustaining social order, and ensuring cultural transmission (Haralambos & Herald, 1997; Schwartz, 1994; Tezcan, 2018; Akbaş, 2008). Historically, the transmission of values was primarily carried out by families and religious institutions, whereas in modern societies this role has largely shifted to education systems. Thinkers such as Plato (2004), who emphasized education as a path to the "good," Aristotle (2020), who linked virtuous life with good habits, and Dewey (1916), who highlighted the integration of values with democratic life, have all underlined the universal importance of values education. Today, concerns over social decline and ethical erosion have further increased the need for values education, which is also reflected in the growing number of academic studies. Examining these trends is therefore important to better understand the field and to provide guidance for future research.

Methods

A bibliometric analysis was conducted in order to provide a comprehensive overview of research on values education. This method, which makes it possible to identify scientific trends through statistical approaches (Aria & Cuccurullo, 2017; McBurney & Novak, 2002), was applied to articles retrieved from WoS and Scopus databases. In WoS, 383 records were initially found with the keywords "values education" or "value education," and after filtering for articles published in 2025, a total of 318 records remained. By further limiting the category to "education" or "educational research" and the language to English, 158 articles were identified and saved in BibTeX format. In Scopus, 1,434 records were retrieved with the same keywords, narrowed down to 1,121 after applying the "social sciences" filter. Following the exclusion of non-articles, non-English studies, and those published in 2025, 629 articles were obtained and stored in CSV format. During the cleaning process, the two datasets were merged in R-Studio using the open-source R environment, and duplicates were removed with the aid of a code developed in R. After eliminating 176 duplicates, a dataset of 611 articles was obtained, which was further reviewed manually based on author, title, and year. This examination revealed three additional duplicates (Carr & Landon; Dereli-İman; Türkoğlu) and four records from 2025 that were not detected automatically (10.1080/03057240.2023.2255754; 10.1080/01425692.2024.2433007; 10.1080/00313831.2024.2322968; 10.1111/ejed.12793). As a result, the final dataset consisted of 604 articles, which were analyzed through the "bibliometrix" package in R-Studio. The analysis was

designed to answer the following research questions: (1) How are the publications on values education distributed by year? (2) Who are the most influential authors? (3) Which countries and institutions collaborate, and to what extent? (4) Which articles receive the most attention? (5) Which journals publish the highest number of related studies? (6) Which keywords are most frequently used? and (7) What trends and thematic networks are formed in the field?

Results and Discussion

The bibliometric analysis showed that research on values education has followed a fluctuating course since the 1970s, yet a distinct rise has been observed particularly after 2010, indicating that the field has developed into a sustainable research theme consistent with earlier findings (Sönmez & Bozdoğan, 2020). Keyword and co-occurrence analyses revealed frequent emphasis on terms such as "curriculum," "human," "student," "teacher," and "morality," pointing to both curriculum-based and individual-centered approaches. Thematic mapping further demonstrated that values education is not only treated as a pedagogical issue but also examined in relation to sociology, psychology, and philosophy, thereby confirming its interdisciplinary nature. The analysis of countries and authors showed Türkiye, the United Kingdom, the United States, and Australia as leading contributors, with Türkiye's prominence linked to national policies and reforms, while collaboration networks revealed openness to international cooperation. Highly cited works highlighted that contributions often focus on related concepts such as ethical development, citizenship, social justice, and competence without always using the term "values education," which suggests that the conceptual framework of the field remains somewhat fragmented. Overall, the results indicate that values education has extended its scope from ethical and moral concerns to include educational policy, curriculum design, and teacher education, though greater conceptual clarity, shared terminology, and systematic interdisciplinary collaboration are still required (Sönmez & Bozdoğan, 2020; Gülüm, 2023).

Anadolu **Kültürel Araştırmalar Dergisi**
Open Access

Araştırma Makalesi / Research Article

Breaking Stereotypes: The Impact of Gender Equality and Sports Sponsorship on Purchase Intention Through Symbolic Consumption

Kalıpları Yıkmak: Cinsiyet Eşitliği ve Spor Sponsorluğunun Sembolik Tüketim Aracılığıyla Satın Alma Niyetine Etkisi

Şeyda OK[1] **& Sena ALTIN**[2]

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.345

Geliş/Received: 04/10/2025	**Kabul/Accepted: 22/01/2026**

Abstract

This study examines the mediating role of symbolic consumption in the relationship between consumers' gender equality perspectives and their purchase intention toward sports sponsorships. Data were collected from 482 participants through face-to-face and online surveys, and a structural regression model combining confirmatory factor analysis and path analysis was used to test the proposed hypotheses. The findings indicate that gender equality perspectives negatively influence symbolic consumption for both genders. While these perspectives do not directly affect purchase intention among women, they have a direct impact on men's purchase intention. Furthermore, for both genders, gender equality perspectives indirectly and negatively influence purchase intention through symbolic consumption. These results suggest that emphasizing gender equality in sponsorship activities can positively affect consumers' purchasing behavior by aligning sponsorship strategies with their values. Such socially oriented messages can help businesses build loyalty and strengthen their brand image. This research is among the first to explore gender equality, symbolic consumption, and purchase intention together in the context of sports sponsorship, offering original insights for both academics and practitioners.

Keywords: *Gender equality, sports sponsorship, symbolic consumption, purchase intention, consumer behavior*

Öz

Bu çalışma, tüketicilerin cinsiyet eşitliği perspektifleri ile spor sponsorluklarına yönelik satın alma niyetleri arasındaki ilişkide sembolik tüketimin aracılık rolünü incelemektedir. Veriler, 482 katılımcıdan yüz yüze ve çevrimiçi anketler yoluyla toplanmış ve önerilen hipotezleri test etmek için doğrulayıcı faktör analizi ve yol analizi birleştiren yapısal regresyon modeli kullanılmıştır. Bulgular, cinsiyet eşitliği perspektiflerinin her iki cinsiyet için de sembolik tüketimi olumsuz etkilediğini göstermektedir. Bu perspektifler kadınların satın alma niyetini doğrudan etkilemese de, erkeklerin satın alma niyetini doğrudan etkilemektedir. Ayrıca, her iki cinsiyet için de cinsiyet eşitliği perspektifleri, sembolik tüketim yoluyla satın alma niyetini dolaylı ve olumsuz olarak etkilemektedir. Bu sonuçlar, sponsorluk faaliyetlerinde cinsiyet eşitliğini vurgulamak, sponsorluk stratejilerini tüketicilerin değerleriyle uyumlu hale getirerek tüketicilerin satın alma davranışlarını olumlu yönde etkileyebileceğini göstermektedir. Bu tür sosyal odaklı mesajlar, işletmelerin sadakat oluşturmasına ve marka imajını güçlendirmesine yardımcı olabilir. Bu araştırma, spor sponsorluğu bağlamında cinsiyet eşitliği, sembolik tüketim ve satın alma niyetini birlikte inceleyen ilk araştırmalardan biridir ve hem akademisyenler hem de uygulayıcılar için özgün içgörüler sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: *Toplumsal cinsiyet eşitliği, spor sponsorluğu, sembolik tüketim, satın alma niyeti, tüketici davranışı*

[1] **Sorumlu Yazar/Corresponding Author**,Araş.Gör. Dr. OSTİM Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Pazarlama Bölümü, Ankara, Türkiye, seyda.ok@ostimteknik.edu.tr

[2] Dr. Öğr. Üyesi, Kayseri Üniversitesi, Pınarbaşı Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, Kayseri, Türkiye, sena.altin@kayseri.edu.tr

Önerilen Atıf/Suggestion Citation
Ok, Ş. & Altın, S., (2026). Breaking Stereotypes: The Impact of Gender Equality and Sports Sponsorship on Purchase Intention Through Symbolic Consumption, *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi, 10(1),* 337-362.

1. INTRODUCTION

Sponsorship activities in the sport context represent an important area of research in the marketing literature and sponsorship can be defined as ''an investment in cash or in kind in exchange for access to the exploitable commercial potential associated with an activity'' (Meenaghan, 1991).

Sponsorship has increasingly attracted attention in recent years as a way for businesses to establish a certain bond with consumers. Businesses consider sponsorship as a tool to fulfil their social responsibilities and thus try to create positive perceptions of the brand.

Events that are subject to sponsorship such as health, education, fairs, music and sports have recently attracted the attention of businesses as issues that consumers attach importance to. Businesses try to explain themselves to the society by financially supporting such activities that are important to the society, and in this way, they try to realise their corporate goals. At this point, sponsorship stands out as an important tool for businesses to realise their goals (Quester and Farrelly 1998).

The increasing importance and use of sponsorship requires an examination of how a successful sponsorship activity should be organised. Which factors should be included in a successful sponsorship activity, how to organise the influencing factors, which factors affect the perceptions of consumers and what are the dimensions that reveal these factors have become important issues that require examination. At this point, it is necessary to examine and evaluate how a sponsorship activity will affect consumer behaviour.

When the literature was analysed, various studies on sports sponsorship were found. These studies include research on sponsorship in football (Acak et al., 2010; Enginkaya, 2014), research on sponsorship in basketball (Alay et al., 2008; Akdağ, 2012; Tekin and Eskicioğlu, 2015), research on sponsorship in tennis (Nicholls and Roslow, 1999), research on brand and sponsorship (Çelik, 2016), research on organisation sponsorship (Roy and Cornwell, 2004), sponsorship awareness (Ko et al, 2008; Lee et al., 2011), research on sponsors and purchase intentions (Gwinner and Bennett, 2008; Hong, 2011; Temel and Şirin, 2017), research on sponsors and fans (Parker and Fink, 2010). However, when the related literature is examined, it is seen that studies on sports sponsorship and consumer behaviours (Koo et al., 2006; Akyıldız and Marangoz, 2008; Tükenmez, 2018) are limited.

When previous studies are examined, Hazari (2018) and Zardini Filho (2019) found that male consumers' purchase intentions towards sports sponsorship are higher than female consumers. This study supports the literature by presenting similar results. Grau and Zotos (2016) emphasize that gender stereotypes in advertisements shape consumer behavior. Our study extends this argument by revealing the negative impact of stereotypes on symbolic consumption.

While Ghasemi Siani et al. (2021) claim that there is no gender difference in the intentions of young consumers, this study shows that there are significant differences between male and female consumers. This contradiction can be explained by the factors of ‘cultural context’ and gender norms in Turkey and ‘sport branch’ e.g. football vs. tennis.

Existing studies have not systematically examined the negative effect of gender equality perception on symbolic consumption and its reflection on purchase intention. This research contributes to the literature with the finding that ‘individuals with high gender equality have less need for symbolic values’.

This study brings innovation to the sports sponsorship literature in three significant ways. First, it is among the pioneering studies that empirically demonstrate the negative relationship between gender equality perspectives and symbolic consumption, offering robust evidence for this understudied link. Second, it highlights that the purchase intentions of male and female consumers are shaped through different mechanisms, with gender equality perspectives influencing men’s intentions directly and women’s intentions indirectly through symbolic consumption. Finally, the study provides culturally grounded recommendations for designing sponsorship strategies in contexts such as Turkey, where traditional gender roles remain prominent, thereby contributing practical insights for brands operating in similar socio-cultural environments.

In line with this information, the aim of this study is to determine the effect of the mediation levels of symbolic consumption on the relationship between consumers' levels of gender equality towards sports sponsorship activities and purchase intention and to offer various suggestions.

2.THEORETICAL FOUNDATIONS

Gender refers to the social construction of attributes of women and men, such as roles, norms and relationships between groups of women and men (World Health Organisation (WHO)). There are many differences between women and men. While some of these differences stem from gender, a large part of them stem from social gender. Biological differences between men and women are called gender differences (Dökmen, 2014).

Another phenomenon that constitutes gender is gender roles. Each society imposes different roles and responsibilities on men and women. Gender roles are gender-related expectations that society defines and expects women and men to fulfil (Dökmen, 2014).

Getting rid of gender roles and stereotypes is the most fundamental step in ensuring gender equality. Gender equality means that women and men have equal chances and opportunities to access and control social, economic and political resources and that these rights are protected by law (WHO, 2011). Gender equality does not mean that the two sexes are biologically equal; what is in question is the equality of women and men in terms of human dignity and rights.

Various psychological mechanisms and theories can be proposed to explain the findings of the study. First of all, the positive effect of symbolic consumption on purchase intention in female consumers can be considered in the context of Social Identity Theory (Tajfel & Turner, 1979). According to this theory, individuals tend to strengthen their identities by identifying themselves with certain social groups. The consumption of symbolic products within the scope of sports sponsorship by female consumers can be interpreted as a result of their desire to identify themselves with a strong and independent female image.

In addition, Self-Congruity Theory (Sirgy, 1982) provides an important framework for explaining these findings. This theory emphasizes that consumers tend to prefer brand images that they find congruent with themselves. Women's preference for products sponsored by gender equality activities due to their symbolic value can be explained by the fact that these products are congruent with their self-perception.

Symbolic Consumption Theory (Levy, 1959) suggests that products are not only functional but also carry social and psychological meanings. The high intention of female consumers to purchase products within the scope of sports sponsorship can be associated with the fact that these products meet psychological needs such as social status, self-confidence and social acceptance. It can be thought that women feel the need to express their social identities through symbolic products with sports themes, especially in today's society where traditional gender roles are questioned.

Since the main purpose of the study is to examine the effect of gender equality perception on purchase intention through symbolic consumption, Sirgy's (1982) Self-Congruity Theory provides the most appropriate theoretical framework in this context. The reasons for this are:

Direct Relationship: The theory explains how the fit between consumers' brand image and self-perception affects purchasing behavior – which is exactly what explains the "symbolic consumption → purchase intention" phase of the study.

Gender Connection: The fact that female consumers find sponsored products that emphasize gender equality "compatible with their modern, egalitarian self-perceptions" is consistent with the theory's main argument.

Emphasis on Symbolic Value: The theory focuses on the role of products' symbolic, not functional, meanings in consumption decisions – which is perfectly consistent with the study's emphasis on "symbolic consumption."

"The positive effect of symbolic consumption on purchase intention among female consumers is consistent with the Self-Congruity Theory (Sirgy, 1982). Accordingly, sponsored products that support gender equality gain symbolic value by aligning with the 'autonomous, empowered self-perception' of

female consumers, and this alignment increases purchase intention." This approach supports the quantitative findings of the study with qualitative depth.

These psychological mechanisms help us understand the motivations underlying the symbolic consumption behaviors of female consumers by placing the findings of the study on a theoretical basis. Empirical testing of these theoretical frameworks in future studies will further strengthen the validity of the findings.

2.1. Concept of gender equality in marketing

Historically, men and women have engaged in work based on physical characteristics, with men performing outdoor tasks utilizing speed and strength, while women focused on home and family responsibilities (Harrison and Lynch, 2005). This division has fostered gender stereotypes, associating masculine traits with dominance and power, and feminine traits with emotionality and vulnerability (Grau and Zotos, 2016). Marketing scholars have explored the portrayal of genders, particularly in advertising, highlighting the social consequences of these stereotypes, which can lead to societal expectations of superiority and limited opportunities, particularly in women's sports (Grau and Zotos, 2016; Eagly and Sczesny, 2019).

Recent years have seen steady growth in women's sports, leading to improved media coverage and increased interest from corporate sponsors (Petty and Pope, 2018). A study indicated that 66% of people have shown interest in women's sports, with 84% among sports fans (Nielsen Sports, 2018). As global interest in women's sports rises, sponsorship becomes crucial (Casey et al., 2019).

Since the 1980s, brands have increasingly leveraged sports sponsorship to stand out in a crowded advertising space (Morgan, 2019). Global spending on sports sponsorship has risen by an average of 4% annually since 2014, projected to increase by 6% from 2020 to 2024. Despite this growth, sponsorship revenue for women's sports remains disproportionate compared to men's, largely due to limited media attention, which negatively impacts the ability of women's sports to attract sponsors (Lough and Greenhalgh, 2019). Sports sponsorship models have been reshaped by the pandemic and have become tools that reach consumer perception through digital interaction and fan identity (Bogina et al., 2022). This transformation supports the idea that gender equality-focused sponsorships may have an increased impact on consumer attitudes and purchase intent.

Marketers are utilizing women's sporting events to promote products where women are key decision-makers, such as in financial services and healthcare (Hazari, 2018). Sponsors recognize both the strategic benefits of supporting women's sports and their social responsibility towards promoting gender equality and diversity (Lough and Irwin, 2001; Morgan, 2019). Recent work on brand architecture shows that consumers evaluate brands differently when they are associated with men’s versus women’s sport properties, with women’s sport often conveying stronger value- and identity-based meanings (Doyle et al., 2025). This supports our argument that gender-equality-focused sponsorships enhance symbolic consumption processes.

2.2. Sports sponsorship and purchase intention

Intention is defined as a learned predisposition to respond consistently and positively to a specific object (Fishbein and Ajzen, 1975). Speed and Thompson (2000) suggest that sports sponsorship can enhance value and alter consumer intentions toward the sponsoring brand, potentially offering a competitive advantage (Zardini Filho, 2017). Mason (2005) emphasizes that understanding how consumer intentions form and change is essential for effective sponsorship, highlighting the strong influence of intentions on consumer behavior and the role of sponsorships in shaping these intentions.

Understanding the impact of sports sponsorships on consumer intentions is vital for successful sponsorship initiatives. Negative information about a sponsor can lead to adverse intentions toward that sponsor and diminish purchase intentions for their products (Kuzma et al., 2003).

Mumcu et al. (2016) assert that there is a connection between consumers' intentions and behaviors regarding a product or service. According to Kim et al. (2011), consumer intention is a crucial determinant of behavioral intentions. For instance, positive intentions towards a sponsor can increase the likelihood of purchasing their products (Mumcu et al., 2016).

The study found that corporate social responsibility linked sponsorship had the strongest positive impact and the weakest negative impact on the attitude and purchase intention of home team supporters and the attitude of rival team supporters (Mohammadi et al., 2024).

Purchase intention is recognized as an indicator of sponsorship effectiveness. While sponsor awareness plays a significant role in consumers' purchasing decisions, it alone cannot determine purchase intention; positive intentions toward the sponsor are also necessary (Ko et al., 2008).

2.3. The relationship between gender equality, sports sponsorship and purchase intention

According to Kim et al. (2015), gender is a common method for segmenting consumers, with notable differences between men and women in terms of values and intentions (Bucic et al., 2012). Gender segmentation provides a unique perspective for analyzing the effects of sports sponsorships. Stüber (2014) argued that specific products are perceived as masculine or feminine, suggesting that the alignment of sponsorship with gender perceptions can positively influence advertising effectiveness and increase purchase intentions (Torgler and Valev, 2010).

Sponsorship is defined as the support provided to enhance a brand's image through in-kind or cash aid (Tek, 2005), with sports sponsorship being the most prevalent form. This type of sponsorship is viewed as an investment in athletes, teams, or events to access the commercial potential of sports properties (Fahy et al., 2004). There are three main types of sports sponsorship: personal athlete sponsorship, team sponsorship, and organizational sponsorship. The primary objective of sponsorships is often to foster a positive intention toward the sponsor (Cornwell and Maignan, 1998; Fahy et al., 2004). According to Farrelly et al. (2006), consumers' intentions towards the sponsoring brand are essential for assessing marketing effectiveness.

Research by Zucco et al. (2015) indicates that sponsorship can influence brand intention, particularly when consumers perceive a good fit between the sponsored property and the brand. Speed and Thompson (2000) noted that sponsors perceived as sincere and altruistic receive better consumer responses, while purely commercial motivations tend to elicit less favorable reactions (Petty and Cacioppo, 1984).

Symbolic consumption refers to the purchase and use of products based on their symbolic value. These products are understood and interpreted within society, indicating that all products carry symbolic meanings (Sirgy, 1982). Media tools significantly influence symbolic consumption, as they reflect consumers' identities through various indicators in advertisements. Gender roles in media often reinforce stereotypes by depicting male and female behaviors in idealized ways (Goffman, 2020).

In symbolic consumption, products serve to reflect the consumer's identity, enhance their social existence, and express their status or role (Odabaşı, 1999). The concept of gender highlights the distinctions between sex and gender, emphasizing the societal expectations that restrict the activities of men and women. These expectations create pressure, shaping individual behaviors (Dökmen, 2009). In line with our conceptualization of symbolic consumption, Rincón et al., (2023) show that symbolic consumption significantly strengthens brand loyalty in the sports industry, suggesting that fans use brands to express identity and social belonging.

Societal statuses assigned to men and women dictate expected behaviors and roles, leading to differences that reinforce stereotypes. Shifts in societal perceptions of gender are crucial for transforming traditional roles and stereotypes, making sponsorship activities and media communication vital for influencing societal perspectives.

Sports sponsorship is an effective marketing strategy that enables brands to establish emotional bonds with their target audiences and positively influence consumer perceptions. However, consumers' intentions towards these activities are affected by socio-cultural factors such as gender equality perceptions and symbolic consumption. In particular, consumers‘ sensitivity to gender equality and symbolic consumption behaviours play an important role in determining the effectiveness of brands’ sponsorship strategies. In this context, the aim of this study is to examine the effect of consumers‘ gender equality levels on consumers’ purchase intentions towards sports sponsorship activities and the mediating role of symbolic consumption in this relationship.

In the research, based on the theoretical framework, an answer to the question 'Does symbolic consumption mediate the relationship between gender equality levels and purchase intention?' was sought. A model was created based on this research question and the model is given in Figure 1 below. Answers to 8 hypotheses were sought in the model. These hypotheses are:

H_1: The level of gender equality in women has an effect on symbolic consumption.

It is known that gender perceptions directly shape individuals' consumption preferences and their relationships with brands (Eisend, 2019). Vigneron and Johnson (1999), while examining prestige-oriented consumption behaviours, emphasise that consumers prefer products not only for their functional characteristics but also because they carry social status, identity formation, and symbolic meanings. The rise in women's perception of gender equality facilitates their embracing symbolic aspects more by changing their consumption tendencies. It is observed that women who are sensitive to gender equality prioritise symbolic values in their purchasing preferences (Grohmann, 2009). Women consumers' consumption of symbolic products within the scope of sports sponsorship can be associated with their desire to identify with an image of a strong and independent woman (Tajfel & Turner, 1979).

H_2: The level of gender equality among men has an effect on symbolic consumption.

Male consumers' perceptions of gender equality may also influence their symbolic consumption behaviour. Men's perspective on gender roles shapes their brand preferences (Holt, 1995). Men with egalitarian views tend to reinforce their social identities through symbolic consumption by gravitating towards brands that reflect these values (Elliott & Wattanasuwan, 1998). Therefore, it is predicted that men's perceptions of gender equality will influence symbolic consumption.

H_3: Symbolic consumption in women influences purchase intention.

In symbolic consumption, products serve the purpose of reflecting the consumer's identity, strengthening their social presence, and expressing their status (Odabaşı, 1999). For female consumers, the symbolic values offered by brands are an important factor influencing purchase intention (Sirgy et al., 2000). In particular, symbolic messages consistent with gender equality increase women's purchase intention towards the brand (Eisend, 2010).

H_4: The level of gender equality among women has a direct effect on purchase intention.

As social norms evolve and inclusivity comes to the fore, consumers' interest in ethical, gender-neutral products is increasing (Mogre, Yeboah & Yeboah, 2024). Women's sensitivity to gender equality can directly influence their purchase intention towards products (Abitbol & Sternadori, 2016). While men's needs-based approach to shopping regulates unplanned purchasing behaviour, women make outcome-based choices (Erdem, 2022). Therefore, it is predicted that women's perception of gender equality will have a direct effect on purchase intention.

H_5: Gender equality among women indirectly affects purchase intention through symbolic consumption.

Sponsors are aware of the strategic advantages of supporting women's sports, as well as their social responsibility to promote gender equality and diversity (Lough & Irwin, 2001). Women consumers' perception of gender equality may influence purchase intention through the symbolic values offered by the brand. In particular, purchase intention increases when symbolic consumption aligns the brand's values with the consumer's identity (Escalas & Bettman, 2005).

H_6: Symbolic consumption among men has an effect on purchase intention.

Consumers purchase products and services with symbolic meanings in order to reflect their self and personality to their environment. For example, an individual who desires a sporty identity may purchase a gym membership, sports equipment, or competition tickets. Although women are more prone to symbolic consumption, male consumers also shape their purchasing behaviour through symbolic consumption (Dittmar, Beattie & Friese, 1995). Holt (1998) states that men also tend to express their social identities and values through symbolic consumption.

H_7: The level of gender equality in men has a direct effect on purchase intention.

Sensitivity to gender equality can directly influence male consumers' purchase intentions. Men who are moving away from traditional gender norms are adopting more flexible and individualised consumption behaviours (Tuncay & Otnes (2008). The questioning of power perceptions and the transformation of gender relations lead men to embrace egalitarian values, which are reflected in their consumption preferences and behaviours (Kaufman, 1999).

H_8: Gender equality among men indirectly affects purchase intention through symbolic consumption.

The perception of gender equality may indirectly influence purchase intention by reinforcing symbolic consumption behaviour among male consumers. Symbolic consumption is an important tool for individuals to express their social identities. Vigneron & Johnson (1999) stated that male consumers use prestigious products to display their social status and identity. Schau and Gilly (2003) revealed that consumers express their values through symbolic means. Therefore, the perception of gender equality indirectly affects purchase intention by reinforcing symbolic consumption among men.

H_1: The level of gender equality in women has an effect on the mediating variable symbolic consumption.

H_2: The level of gender equality in men has an effect on the mediating variable symbolic consumption.

H_3: Symbolic consumption has an effect on purchase intention in women.

H_4: The level of gender equality has a direct effect on purchase intention in women.

H_5: The level of gender equality in women has an indirect effect on purchase intention through symbolic consumption.

H_6: Symbolic consumption has an effect on purchase intention on men.

H_7: The level of gender equality has a direct effect on purchase intention on men.

H_8: For men, the level of gender equality has an indirect effect on purchase intention through symbolic consumption.

3.METHOD

3.1. Research Model

In this study, relational research model, one of the quantitative research approaches, was used since direct and indirect relationships between variables were wanted to be explained. Cross-sectional survey model was used in the study. This model aims to measure the intentions and behaviours of the participants in a certain period of time. Within the scope of the research, a total of 482 participants, 218 (45%) women and 264 (55%) men, were reached by using convenience sampling method. Kline (2016) states that the sample size in structural equation models should be above 200, while Hair and colleagues (2018) indicate that 200–500 participants are sufficient for models of medium complexity. Accordingly, the 482 participants in this study are seen to provide an appropriate and sufficient sample size for the analyses.

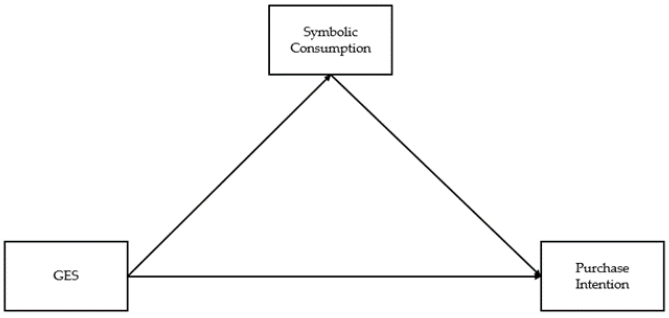

Figure 1. Model ıncluding research hypotheses
Source: Authors' own creation

It is also seen that the average age of the participants who participated in the study was ($\bar{X}$year = 29.05± 9.71). The demographic information of the participants is given in Table 1 below.

Table 1. Demographic information of the participants

Variable	**Level**	**f**	**%**
Gender	Female	218	45
	Male	264	55
Income	20.000 TL and below	7	2
	20.001 - 50.000 TL	72	15
	50.001 - 80.000 TL	144	30
	80.001 - 110.000 TL	224	47
	110.001 ve 140.000 TL	35	7

Note. TL= Turkish Lira

Source: Authors' own creation

It was stated above that convenience sampling method was preferred in the data collection process within the scope of the research. This method brings along certain methodological limitations. Data were collected both online and face-to-face. However, the fact that the participants were largely included in the research through digital platforms may lead to the disproportionate inclusion of individuals with internet access in the sample, thus weakening representativeness. In addition, the lack of balance in the sample in terms of demographic variables such as age, gender and income level is another factor that may limit the generalisability of the findings. The research data were collected only from individuals within the borders of Turkey, which limits the generalisability of the findings to other cultural or geographical contexts. Since gender roles, symbolic consumption patterns and attitudes towards sport may differ according to cultural contexts, the direct transfer of the results obtained to different societies should be carefully evaluated from a methodological point of view. In addition, financial resource constraints and logistical limitations encountered in the process of conducting the research limited the possibilities of expanding the sample, diversifying the data collection tools or extending the field research to different regions. Accordingly, research findings should be interpreted within the framework of the unique characteristics of the sample group and these limitations should be taken into account before generalising the results universally.

3.2. Data collection tools of the research

The survey method was used as a data collection tool in the study and the questionnaires were obtained from the participants through online and face-to-face survey method. The prepared questionnaire form consists of four sections. The first section includes demographic statements, the second section includes statements to measure the perception of gender equality, the third section includes statements about purchase intention and the fourth section includes statements measuring symbolic consumption. All items were graded on a 5-point Likert scale (1: Strongly Disagree - 5: Strongly Agree). Within the scope of the questionnaire, 'Gender Equality', 'Sponsorship Purchase Intention' with 3 items created by Özer (2011) and 'Symbolic Consumption' with 9 items adapted by Gürbüz and Çetinkaya Bozkurt (2022) were used due to the high correlations between the dimensions of the 2-dimensional scale developed by Gözütok, Toraman and Acar Erdol (2017).

The reliability values of the scales used in the research are as follows: Alpha value of Symbolic Consumption Scale is 0.977 and Omega value is 0.976; Alpha value of Gender Equality Scale is 0.975 and Omega value is 0.975; Alpha value of Sponsorship Purchase Intention Scale is 0.988 and Omega value is 0.988. Devellis (2012) states that a Cronbach Alpha value above 0.70 is sufficient for reliability. In this context, it is seen that the values of the scales used in the research are at a sufficient level.

3.3. Analysing the data

Before conducting hypothesis tests, hypothetical analyses were performed. Raw scores were transformed into standard z distribution and univariate outliers were examined within the reference interval of ±3.29 suggested by Tabachnick and Fidell (2013). As a result of the examination, no

univariate outlier was found. Univariate normality was examined with descriptive statistics and normality test. Tabachnick and Fidell (2013) suggested ±1.5 kurtosis-skewness coefficients as the reference interval for univariate normality. Structural regression model, which is a combination of confirmatory factor analysis and path analysis, was used to test hypotheses H1:8. For structural regression analysis, in addition to univariate outlier and univariate normality assumptions, assumptions regarding multivariate outlier, multivariate normality, linearity, multicollinearity and singularity problem were examined. JAMOVI (2.4.14), R (4.3.2) and packages such as 'lavaan' (Rosseel, 2012), 'psych' (Revelle and Condon, 2019), 'semPlot' (Epskamp, 2022) and 'qgraph' (Epskamp et al., 2012) were used for data analysis. In this study, JAMOVI, R and related packages were chosen to enhance the methodological robustness of the analysis process. JAMOVI enabled the rapid and reliable execution of basic statistical analyses. The R software and other packages used were selected for their high accuracy and extensive functionality in other analyses and analyses such as network visualisation.

The required ethical approval document was approved by the Kayseri University Ethics Committee on 14 February 2025 with decision number 10/2025.

4. FINDINGS

This section presents the statistical analyses of the quantitative data obtained within the scope of the research and includes the findings reached in line with the research hypotheses.

Table 2. Descriptive statistics regarding total scores obtained from scales (N=482)

	Mean	**SD**	**Median**	**QD**	**Skewness**	**Kurtosis**
Gender Equality	14.34	5.01	11.5	5	0.185	-1.74
Symbolic Consumption	27.45	7.94	32	8	-0.244	-1.71
Purchase Intention	9.34	2.99	12	3	-0.114	-1.78

Note. QD = Quartile Deviation; SD = Standard Deviation
Source: Authors' own creation

According to Table 2, the distribution of consumers' gender equality (GE) scores was observed to be right skewed and flattened. Although the skewness value is within the reference value range, the kurtosis value is outside the reference range. The distribution of symbolic consumption and purchase intention scores was observed to be left skewed and flattened. Similarly, the skewness coefficient is within the reference value range and the kurtosis value is outside the reference range.

Reporting and interpretation of structural equation modeling

Multivariate outliers were identified using Mahalanobis distance (Mahalanobis $D^2 > \chi^2$, $p < .001$, sd = 16, $\chi^2 = 39.25$), resulting in 57 outliers (11.83%). Mardia's test indicated deviations from multivariate normality (Skewness = 462, $\chi^2 = 37095$, sd = 969, $p < .001$; Kurtosis = 1100, z = 336, $p < .001$). Due to high multivariate outliers and violated normality assumptions, the Robust Maximum Likelihood method was preferred for structural equation modeling (Kline, 2016). A similar suggestion was made by Preston (2022). He suggested that Robust Maximum Likelihood estimation method should be used in structural equation modelling when the data do not show multivariate normal distribution. He suggested that this method can be preferred to correct distortions in model fit statistics and standard errors. In the present data set, this method was preferred due to the high rate of outliers and the inability to achieve multivariate normality. Bartlett's Sphericity test confirmed the adequacy of the correlation matrix (For data matrix, $\chi^2 = 20190.56$, sd = 136, $p < .000$; Gender equality, $\chi^2 = 3472.57$, sd = 10, $p < .000$; Symbolic consumption, $\chi^2 = 10729.77$, sd = 36, $p < .000$; Purchase intention, $\chi^2 = 4257.767$, sd = 3, $p < .000$). SMC values, ranging from .72 to .89 across latent variables, showed no multicollinearity or singularity issues (Tabachnick & Fidell, 2013). Spearman correlations revealed strong relationships: gender equality and symbolic consumption (r = -0.77), gender equality and purchase intention (r = -0.83), and symbolic consumption and purchase intention (r = 0.80), all significant at $p < .001$.

A multi-group structural regression model was established to examine the direct and indirect effects of gender equality on the prediction of purchase intention in gender subgroups and the mediating effect of symbolic consumption (Estimation method = Maximum Likelihood, Number of observation = 482,

Number of model parameters = 114, Standard errors = Robust, Scaled test = Satorra-Bentler mean adjusted, Iterations = 323). Model-data fit of the established model was provided ($\chi2$ = 535, sd = 226 and $\chi2$ / sd = 3.54). Goodness of fit indices regarding errors exhibited an acceptable level of fit feature (For scaled type RMSEA = .075 [.07, .08], SRMR = .048). The goodness of fit indices calculated for the explanatory power of the model generally showed a good fit (For robust CFI = .96, TLI = .95, NNFI = .95, RNI = .96). All paths in the measurement model were found to be statistically significant (z > 3.09 and p < .001). The fact that the β coefficients in the measurement model were above .50 showed that the observed variables (items) had a high level of effect on the latent variables of gender equality, symbolic consumption and purchase intention and, accordingly, the observed variables represented the latent variables. Table 3. presents the findings regarding the effects of gender equality on the mediator variable symbolic consumption in gender subgroups.

Table 3. Path coefficients for predicting symbolic consumption in gender subgroups

Group			**B**	**S.H.**	**z**	**p(>|z|)**	**β**	**95% CI**	
								LL	**UL**
	Symbolic Consumption								
Female	Gender Equality	(a_1)	-.534	.119	-4.48	<.001	-.422	-.767	-.303
Male	Gender Equality	(a_1)	-.883	.038	-23.23	<.001	-.857	-.957	-.809

Note. B = Unstandardized regression coefficient, β = Standardized regression coefficient, LL = Lower Limit, UL = Upper Limit

Source: Authors' own creation

According to Table 3, it was observed that in the female gender group, gender equality (a1 Female = β = -0.42 [-.77, -.30]) had a negative and highly significant effect on the mediator variable, symbolic consumption (z = -4.48 and p < .001). Each one-point increase in gender equality was associated with a decrease in symbolic consumption by a1 Female = -.53 points [S.H. = .12). In the male gender group, gender equality (a1 Male = β = -0.86 [-.96, -.81]) had a negative and highly significant effect on the mediator variable, symbolic consumption. Each one-point increase in gender equality was associated with a decrease in symbolic consumption by a1 Male = -.88 points [S.H. = .04). Table 4 shows the total effect of the mediator variable, symbolic consumption, on the prediction of purchase intention in gender subgroups and the path coefficients for the direct and indirect effects of gender equality.

Table 4. Path coefficients for predicting purchase intention in gender subgroups

Group			**B**	**S.H.**	**z**	**p(>|z|)**	**β**	**%95 CI**	
								AL	**ÜL**
Female	Purchase Intention ~								
	Mediator								
	Symbolic Consumption	(b_1)	.714	.095	7.48	<.001	.568	.373	.762
	Direct Effect								
	Gender Equality	(c_1')	-.354	.173	-2.04	.041	-.222	-.450	.005
	Indirect Effect								
	Gender Equality	(a_1*b_1)	-.381	.117	-3.27	.001	-.240	-.381	-.098
Male	Purchase Intention ~								
	Mediator								
	Symbolic Consumption	(b_1)	.274	.093	2.94	.003	.274	.097	.452
	Direct Effect								
	Gender Equality	(c_1')	-.650	.097	-6.73	<.001	-.631	-.810	-.452
	Indirect Effect								
	Gender Equality	(a_1*b_1)	-.242	.083	-2.93	.003	-.235	-.390	-.080

Note. Effects on purchase intention were interpreted at a significance level of (α / n3) = .017 by applying Bonferroni correction to reduce the probability of Type 1 error.

Source: Authors' own creation

The findings in Table 4 indicate that gender equality directly (β = -0.63, p < .001) and indirectly (β = -0.23, p = .003) affects purchase intention in male consumers. This suggests that men perceive

sponsorship as a 'status indicator' and that the emphasis on equality weakens this perception. For women, only the indirect effect is significant, suggesting that brands should emphasize functional utility rather than symbolic value in communicating to female consumers.

The demographic distribution (age, education level) of male and female participants in the sample may differ. For example, the fact that male participants are from higher income groups may have increased their status-oriented consumption tendencies. Cultural norms related to gender roles may explain why men are more sensitive to symbolic consumption as a 'status indicator'. Women, on the other hand, may attach more importance to functional utility. Finally, it should be taken into consideration that this finding may be related to the cultural context. In societies with a strong patriarchal structure such as Turkey, it can be thought that the perception of gender equality leads to a higher symbolic meaning attribution in male consumers and this situation shapes their consumption behaviour more.

Social identity theory (Tajfel & Turner, 1979) and toxic masculinity studies (Berke et al., 2017) suggest that men are more sensitive to the perception of status loss. Our findings show that the emphasis on gender equality can be interpreted as a threat that 'contradicts traditional norms of masculinity' in men, while this effect is weaker in women, which is consistent with feminist consumption literature (Varman et al., 2018).

According to Table 4, it was observed that the mediator variable symbolic consumption (for b_1 Female parameter β = .57 [.37, .76]) had a positive and highly significant effect on purchase intention in the female gender group (z = 7.48 and p < .001). Each one point increase in symbolic consumption was associated with an increase in purchase intention of b_1 Female = .71 points (SD = .09). It was observed that gender equality had no direct effect on purchase intention (p > .017). It was observed that gender equality (for a_1*b_1 Female parameter β = -.24 [-.38, -.10]) had a negative and moderate indirect effect on purchase intention (z = -3.27 and p = .001). In the relationship between gender equality and purchase intention, for every a_1 Female = -.53 point (S.H. = .12) decrease, an indirect decrease in purchase intention a_1*b_1 Female = -.38 point (S.H. = .12) was observed. It was observed that the mediating variable symbolic consumption (for b_1 Male parameter β = .27 [.10, .45]) had a positive and moderately significant effect on purchase intention in the male gender group. Each one point increase in symbolic consumption was associated with an increase in purchase intention b1 Male = .27 point (S.H. = .09). It was observed that gender equality (for c_1' Male parameter β = -.61 [-.81, -.45]) had a negative and highly significant direct effect on purchase intention (z = -6.73 and p < .001). Each one point increase in gender equality is directly associated with a decrease in purchase intention a_1*b_1 Male = -.65 points (S.H. = 0.10). It was observed that the negative and moderate indirect effect of gender equality (β = -.23 [-.39, -.08] for the a_1*b_1 Male parameter) on purchase intention was significant (z = -2.93 and p = .003). For every a_1 Male = -.88 point (S.H. = .04) decrease in the relationship between gender equality and purchase intention, an indirect decrease of a_1*b_1 Male = -.24 points (S.H. = .08) was observed in purchase intention. Figure 2 shows the R2 statistics for the structural regression model tested in gender subgroups.

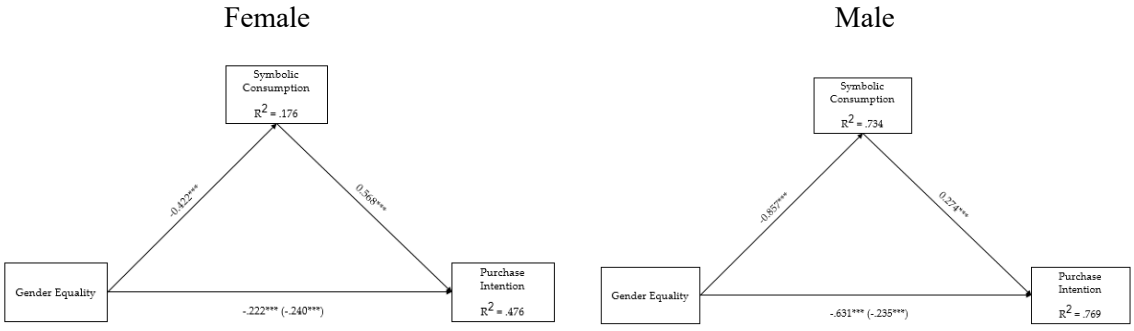

Figure 2. Standardized coefficients and adjusted R 2 for the gender subgroups

Source: Authors' own creation

According to Figure 2, in the female gender group, the total effect of gender equality explained approximately 18% of the variability in symbolic consumption and was observed to be at a very weak level (R^2 = .178, Conv. R2 = .176). In the male gender group, the total effect of gender equality explained

approximately 73% of the variability in symbolic consumption and was observed to be close to significant (R^2 = .735, Conv. R^2 = .734). In the effects of gender equality and symbolic consumption explained approximately 77% of the variability in purchase intention and was observed to be significant (R^2 = .770 and Conv. R2 = .769). Figure 3 shows the standardized path coefficients of the structural regression model tested in gender subgroups.

Female **Male**

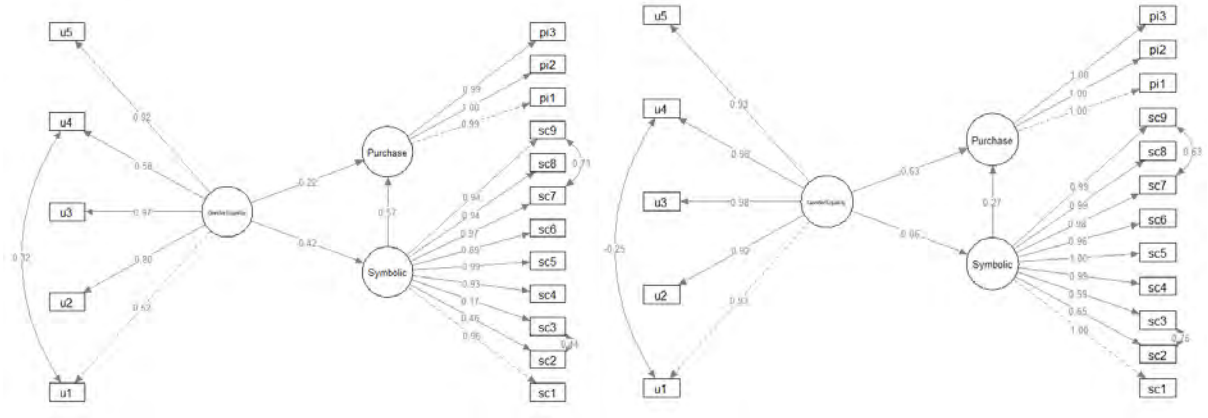

Figure 3. Structural regression modelling for gender subgroups

Source: Authors' own creation

5. RESULTS

This research examines how consumers' perception of gender equality influences consumers' purchase intentions through the impact of sport sponsorship on symbolic consumption. The research findings revealed that the perception of gender equality has a significant impact on the symbolic value of sponsored sport products and thus on purchase intention. The strengthening of the perception of gender equality among the participants contributed to the increase in the symbolic value offered by sports sponsorship, which positively affected the purchase intention. Within the scope of the research, separate models were established for male and female consumers and the data were analysed separately for each gender. Table 5 below provides information on the acceptance and rejection of the hypotheses.

Table 5. Acceptance-rejection status of hypotheses

	Dependent	**Independent**		**p value**	**Accept/Reject**
H1	Symbolic Consumption	Gender Equality	SEM Total Effect	<.001	Accept
H2	Symbolic Consumption	Gender Equality	SEM Total Effect	<.001	Accept
H3	Purchase Intention	Symbolic Consumption	SEM Total Effect	<.001	Accept
H4	Purchase Intention	Gender Equality	SEM Direct Effect	.041[a]	Reject
H5	Purchase Intention	Gender Equality	SEM Indirect Effect	<.001	Accept
H6	Purchase Intention	Symbolic Consumption	SEM Total Effect	.003	Accept
H7	Purchase Intention	Gender Equality	SEM Direct Effect	<.001	Accept
H8	Purchase Intention	Gender Equality	SEM Indirect Effect	.003	Accept

Note a = Interpreted at a significance level of (α / n3) = .017 by applying the Bonferroni correction to reduce the probability of Type I error.

Source: Authors' own creation

According to Table 5, The hypotheses $H_{1\text{-}8}$ were tested with the established structural regression model. According to the established model, the level of gender equality in the female gender group negatively affected the mediator variable symbolic consumption and the hypothesis "H_1: The level of gender equality in women has an effect on the mediator variable symbolic consumption." was accepted. The

level of gender equality in the male gender group negatively affected the mediator variable symbolic consumption and the hypothesis "H_2: The level of gender equality in men has an effect on the mediator variable symbolic consumption." was accepted. The level of symbolic consumption in the female gender group positively affected the purchase intention and the hypothesis "H_3: Symbolic consumption in women has an effect on purchase intention." was accepted. The level of gender equality in the female gender group did not directly affect the purchase intention and the hypothesis "H_4: The level of gender equality in women has a direct effect on purchase intention." was rejected. The level of gender equality in the female gender group negatively affected the purchase intention indirectly through symbolic consumption and the hypothesis "H_5: The level of gender equality in women has an indirect effect on purchase intention through symbolic consumption." was accepted. In the male gender group, the symbolic consumption level positively affected the purchase intention and the hypothesis "H_6: Symbolic consumption in men has an effect on purchase intention" was accepted. In the male gender group, the gender equality level directly affected the purchase intention and the hypothesis "H_7: The gender equality level in men has a direct effect on purchase intention" was accepted. In the male gender group, the gender equality level indirectly affected the purchase intention negatively through symbolic consumption and the hypothesis "H_8: The gender equality level in men has an indirect effect on purchase intention through symbolic consumption" was accepted.

6. DISCUSSION

The study reveals the mediating effect of symbolic consumption on the relationship between consumers' gender equality levels and their purchase intentions towards sports sponsorship activities. Evaluations of studies with both similar and different results are summarized as follows.

Hazari (2018) examined the purchase intentions of male and female consumers towards brands involved in sports sponsorship. It was found that male consumers exhibit higher purchase intentions compared to females, supporting the current study's findings.

Zardini Filho (2019) explored whether sports sponsorship could alter negative brand perceptions, finding that male individuals have higher purchase intentions in the context of sports sponsorship, aligning with the current research.

Kamath et al. (2021) evaluated intentions towards brands sponsoring sports by age and gender, concluding that males display more positive intentions and a higher likelihood of word-of-mouth communication. Young consumers were also found to have greater purchase intentions compared to other age groups, reinforcing the current study's results.

In contrast, Ghasemi Siani et al. (2021) found that young individuals' intentions towards sponsorship activities do not differ by gender, indicating different outcomes from the current research.

Hussain and Ma (2024) investigated food sponsorships and gender stereotypes, revealing that male consumers prefer brands perceived as more masculine, while females lean towards more feminine brands. This supports the findings of the current study regarding gender differences affecting purchase intentions.

Trachlser et al. (2014) analyzed the connection between gender and sports sponsorship, concluding that while participants do not differ by gender, their views vary with age. Both genders perceive positive impacts from businesses in sports sponsorship, with young individuals exhibiting a more favorable perception, a result that resonates with the current research.

The marketing portrayals and sponsorship experiences of professional female athletes were examined by Harris and Trussell (2024), while Nithin et al. (2024) discussed how digital media challenges established gender norms in sports, increasing visibility for female athletes and opening new sponsorship avenues.

Napoli et al. (2024) explored how sponsors communicate about women's sports, revealing emerging gender stereotypes. Jensen and Smith (2024) researched differences in the retention of sponsors between men's and women's sports facilities.

Marceau and Pons (2024) investigated perceived altruism and intention towards inclusive sponsorship activation through gender equality, determining the impact of various factors on sponsorship intention.

When examining studies related to sports sponsorship and consumer attitudes, Mehta and Shah (2019) found that consumers across various age groups showed positive interest in brands after sponsorship activities, indicating no significant differences.

Melovic et al. (2019) assessed purchasing intentions across various age groups, revealing that intentions among younger consumers were notably higher, which aligns with the current findings.

Koronios et al. (2021) assessed attitudes, awareness, and purchase intentions of various consumer groups, discovering higher awareness and positive attitudes towards sponsoring brands among younger consumers, supporting the current study.

Santos et al. (2024) concluded that older individuals exhibit less alignment with sponsoring brands, leading to lower purchase intentions compared to younger groups, which is consistent with the results of this study.

The rejection of Hypothesis 4 (no direct effect of gender equality on purchase intention for women, $p = 0.041$) contrasts with the significant direct effect found for men (H7) and appears inconsistent with prior theoretical frameworks (e.g., Stüber, 2014). This discrepancy may stem from several factors. The findings should be interpreted within the cultural and theoretical context of Turkey, where traditional gender norms continue to shape consumer behavior. Women's purchase intentions may be driven more by functional utility, such as product quality or practical benefits, rather than by symbolic values associated with gender equality. In contrast, men may perceive sponsorship activities as status signals, aligning with patriarchal structures in which gender equality messaging can disrupt traditional hierarchies. Additionally, there are measurement limitations related to the operationalization of "gender equality perspectives," which may not fully capture the nuanced attitudes of women. While they may support gender equality in principle, their actual consumption decisions may be more strongly influenced by factors such as price, convenience, or functionality. From a theoretical perspective, Self-Congruity Theory (Sirgy, 1982) provides a useful lens for understanding these dynamics. Women's alignment with gender equality does not necessarily translate directly into purchase intentions unless the sponsored product or brand explicitly reflects their self-concept. This theoretical reinterpretation is supported by the indirect effect observed in the study, as symbolic consumption mediates the relationship between gender equality perspectives and purchase intention.

While Stüber's (2014) work suggests gender-congruent sponsorships universally enhance purchase intent, our findings indicate that this may apply only when gender norms are explicitly activated (e.g., men's sports). For women, the lack of direct effects could reflect a 'glass ceiling' in sponsorship—where equality messaging is welcomed but insufficient to override deeper market barriers (e.g., product availability, pricing). For female consumers, marketers should adopt a 'show, don't tell' approach—e.g., sponsoring women's sports leagues with equal budgets (demonstrating commitment) while highlighting product benefits (e.g., 'engineered for female athletes'). This balances symbolic and functional appeals, addressing the indirect effect pathway revealed in H5.

The rejection of H4 (no direct effect of gender equality on women's purchase intention) contrasts with both H7 (significant direct effect for men) and prior theory (Stüber, 2014). Three explanations may reconcile this discrepancy:

- Patriarchal Reactance: Men's significant direct effect (H7) could reflect resistance to equality messaging perceived as challenging traditional masculinity, whereas women's indirect effect (H5) aligns with internalized pragmatism—endorsing equality ideologically but prioritizing functional benefits in purchases.

- Measurement Artifacts: The gender equality scale may fail to distinguish between 'active feminists' (for whom equality directly drives purchases) and 'moderate supporters' (who decouple ideology from consumption). Implicit measures (e.g., IAT) could clarify this.

- Contextual Boundaries: Stüber's (2014) findings may apply primarily to overtly gendered products (e.g., razors), whereas our sports sponsorship context invokes broader social identities, diluting direct effects for women.

For practitioners, this implies tailoring communications: Men may respond to equality framing only when paired with masculine-coded appeals (e.g., 'Empowering Champions'), while women require functional proofs (e.g., 'Tested by Female Athletes') to activate indirect pathways. This gender asymmetry (direct effects for men vs. indirect for women) may also reflect deeper societal power dynamics. While men's consumption is often tied to identity defense (e.g., resisting equality to maintain privilege), women's purchasing behavior may be more influenced by systemic barriers (e.g., limited disposable income or product access) that override ideological alignment. This aligns with intersectional feminist theory (Crenshaw, 1989), which posits that women's actions are shaped by competing social forces—explaining why gender equality alone may not directly drive intent without addressing structural inequities.

This inconsistency can be explained by differences in cultural norms, the limitations of measurement instruments and the theoretical context. The findings highlight that the impact of gender equality messages on consumer behavior is not universal and varies by context and product category. The findings highlight that the impact of gender equality messages on consumer behavior is not universal and varies by context and product category.

From a managerial viewpoint, brands looking to leverage gender-equality-focused sponsorships should craft execution strategies that cater to distinct consumer segments instead of believing in a one-size-fits-all approach. For campaigns targeting male audiences, it can be effective to use identity-safe messaging that promotes equality without challenging traditional status norms. Highlighting equality through competence-focused messaging or competitive narratives can create positive associations while reducing defensive responses among consumers with high masculinity traits.

On the other hand, female audiences are more responsive to equality claims that are backed by concrete evidence, such as endorsements from female athletes, visible investment in women's sports, or product testing results that demonstrate functional performance. These credibility-boosting tactics can transform positive feelings into purchase intentions by addressing the structural barriers that influence women's buying behaviors. Furthermore, marketers should steer clear of generic equality messages and develop sponsorship activations that are specific to the context. In product categories that are traditionally perceived as masculine, weaving in women-centered storytelling and amplifying the visibility of female athletes can add significant value. Conversely, in more mainstream product categories, messaging around equality may be more impactful when tied to community-driven initiatives.

Lastly, implementing layered activation strategies that merge emotional connections with behavioral incentives—like limited-edition products promoting equality, collaborative campaigns with female athletes, or social-impact commitments—can help translate symbolic meaning into tangible commercial results. Overall, these insights suggest that sponsorships that focus on equality can achieve the most significant impact when they resonate with sociocultural realities, are backed by meaningful actions, and are communicated through narratives that enhance identity expression via symbolic consumption.

7. CONCLUSIONS

According to the study's findings, there are differences in gender equality, purchase intention, and symbolic consumption levels across consumer groups. Those with higher gender equality exhibit reduced symbolic consumption, as they rely less on traditional gender roles and external validation. However, the relationship between symbolic consumption and purchase intention differs by gender: for women, increased symbolic consumption leads to higher purchase intention, whereas for men, it decreases their purchase intention. Additionally, while gender equality directly influences men's purchase intentions positively, it has no direct impact on women's purchase intentions.

These findings suggest that businesses should develop differentiated strategies to address varying consumer needs and motivations. For consumers with price sensitivity and traditional values, marketing strategies should highlight functionality, durability, and affordability. For instance, products offering long-term use and strong price-performance balance can be effective. Communication should focus on emphasizing quality and practical benefits through traditional media channels.

In light of the findings of this study, various concrete marketing strategies can be developed for brands to effectively implement their commitments to gender equality. First of all, it is important to allocate

equal budgets to women's and men's sports branches in sponsorship activities and to support women athletes in sports branches traditionally perceived as "masculine". For example, a sportswear brand investing equally in both women's and men's football teams or an automotive brand supporting women race pilots can be evaluated within this scope.

In the field of content marketing, documentaries themed on gender equality and advertising campaigns featuring athletes' success stories that break gender stereotypes will be effective. The principle of gender equality should also be adopted in product design and pricing strategies. Ensuring price equality in women's and men's sports equipment or developing special product collections aimed at increasing girls' interest in science and technology are among the strategies that can be implemented within this scope.

In digital marketing channels, social media filters that interact with gender equality surveys can be designed or sponsorship criteria that require equal representation of women's and men's teams in e-sports tournaments can be determined. In the retail experience, gender stereotypes can be broken in store windows and shelf layouts, and sales teams can be given gender equality-focused customer communication training. These concrete strategies will enable brands to demonstrate their commitment to gender equality not only at the rhetorical level but also through operational practices, and will help them establish meaningful connections with Generation Z consumers in particular. For example, Adidas – as part of its “She Breaks Barriers” campaign, actively sponsored sports where women are less represented, included the principle of “equal representation” in its sponsorship criteria, and provided equal sponsorship to men’s and women’s teams in the same tournament. For consumers prioritizing sustainability and social responsibility, strategies should emphasize environmentally friendly and ethically produced products. For female consumers, marketers should adopt a dual emphasis: highlight functional benefits (e.g., product performance, durability) while integrating equality messaging, as symbolic value alone may not drive purchase intent. This aligns with the study’s finding that women’s intentions are indirectly influenced by gender equality through symbolic consumption (H5), whereas functional utility may serve as a more direct trigger. For instance, sportswear brands could pair technical features (e.g., breathable fabrics) with campaigns showcasing female athletes breaking stereotypes, thus addressing both practical and symbolic need. The significant direct effect for men (H7) may stem from patriarchal norms where gender equality messaging is perceived as a threat to traditional masculine identities, thus triggering reactive consumption behaviors (e.g., men may consciously avoid brands promoting equality to maintain status quo). In contrast, women’s purchase decisions may be less directly tied to equality perceptions due to internalized ambivalence—supporting equality in principle but prioritizing pragmatic factors (e.g., price, functionality) in practice.

Engaging these consumers through digital channels, such as social media and e-commerce platforms, allows businesses to create personalized experiences. Campaigns aligning with values like environmental sustainability and ethical production can further strengthen purchase intentions.

To address the impact of gender equality on consumption, businesses should adopt value-oriented approaches. Products and services should focus on functionality, sustainability, and ethical production rather than symbolic attributes. Advertising and communication campaigns should avoid traditional gender roles and instead promote inclusivity and equality, creating a trustworthy and progressive brand image.

Internally, businesses should invest in employee training programs, market research, and social responsibility initiatives to better understand and address diverse consumer expectations. Differentiated solutions in product development processes are key to meeting the needs of both male and female consumers. Marketing strategies for women should emphasize functional, aesthetic, and symbolic values, while for men, functionality, durability, and ethical production should be prioritized.

Additionally, personalized marketing messages tailored to individual consumer values and needs can enhance engagement and loyalty. Social responsibility projects that emphasize equality, human rights, and environmental sustainability should be transparently communicated to build a strong and credible brand identity.

By implementing these approaches, businesses can better respond to consumer needs, foster satisfaction and loyalty, and achieve a long-term competitive advantage.

The findings of the study reveal that cultural context plays a critical role in the effects of gender equality on symbolic consumption and purchase intention. These effects may show significant differences, especially according to cultural values and social norms. According to Hofstede's distinction between individualistic and collectivistic cultures, consumers who place high value on gender equality in individualistic cultures (e.g., USA, Sweden) may give less importance to symbolic consumption because self-expression is associated with individuality and personal success in these societies. On the other hand, in collectivistic cultures (e.g., Japan, Turkey), where traditional gender roles are more strongly maintained, even brands emphasizing gender equality cannot completely eliminate symbolic consumption behaviors because social approval and belonging mechanisms operate more dominantly in these cultures. In addition, the Gender Inequality Index (GII) is also an important indicator in understanding these differences. In countries with high levels of equality (e.g., Norway, Finland), since gender equality has become normative, the effect of symbolic consumption that addresses this theme may weaken. On the other hand, in countries with low gender equality indexes (e.g. Saudi Arabia, India), brands that emphasize gender equality may carry a symbolic value that questions norms and breaks taboos, which may strengthen consumers' purchase intentions. The findings are more specific in cultures where gender norms are relatively strict; comparative studies are needed for cross-cultural generalizability.

While these findings have strong relevance for transitional economies such as Türkiye, where traditional and modern values coexist, the effects may be weaker in Western countries. Therefore, strategies should be adapted in a way that is sensitive to the cultural context.

This study has some limitations. Firstly, the sample of the study is limited to participants from Turkey. The perception of gender equality may show significant differences between countries depending on cultural and social norms. The fact that attitudes towards gender equality are more developed especially in Western countries may mean that a similar study in these countries may produce different results. Therefore, it is recommended to conduct comparative studies in different cultural contexts to test the universal validity of the findings.

The non-significant direct effect of gender equality on women’s purchase intention (H4) may reflect sample-specific cultural norms or measurement constraints, warranting replication in diverse settings.

Secondly, this study was conducted only in the context of sports sponsorship. Sponsorship activities are also carried out in different fields such as culture, arts, education or social responsibility projects. How the relationship between gender equality and symbolic consumption is shaped in these areas has not yet been investigated. Therefore, it may not be possible to generalize the findings of this study to other types of sponsorship. In future research, testing a comprehensive model that includes different types of sponsorship will provide a more holistic contribution to the literature.

Recommendations for future research

In line with the findings of this study, it has been revealed that consumers' level of gender equality affects their purchase intentions through sport sponsorship activities and symbolic consumption. Campaigns developed within the scope of sports sponsorship can reach a wider target audience by emphasising gender equality. It can be emphasised that especially Generation Z may be sensitive to social responsibility values such as gender equality and may intend to prefer sponsorship activities of brands that advocate these values. Developing customised messages that appeal to each age group in sponsorship campaigns can increase consumer loyalty. For example, for Generation Z, content that supports gender equality can be presented on digital and social media channels. Consumers attach importance not only to the economic value of a brand, but also to the symbolic value it offers. In this context, image studies on gender equality that will create symbolic value in sports sponsorships of brands can be carried out. In addition, brands can try to attract the attention of consumers more by supporting sustainability and social responsibility-oriented projects on gender equality. In addition, in future studies, issues such as the effect of different sports branches, the effect of cultural differences, the effect on generations, in-depth analyses with qualitative research, and the effect of advertisements and contents that support gender equality experimentally can be addressed.

In order to extend and deepen the findings of this study, important suggestions can be made for future research. Firstly, cross-cultural comparative studies should be conducted to examine how the effects of

gender equality perception on sponsorship effectiveness are shaped in different cultural contexts. In particular, applying the same research model in countries such as Sweden, which has a high gender equality index, and Saudi Arabia, which has more traditional values in this regard, will provide valuable information in terms of understanding the impact of cultural factors on sponsorship effectiveness.

In addition, qualitative research methods can be utilised to support the findings obtained with quantitative data and to understand consumers' perceptions of sponsorship activities in more depth. Through methods such as focus group discussions or in-depth interviews, rich data can be collected on participants' individual experiences, attitudes and motivations regarding the relationship between gender equality and sponsorship. Such qualitative data can help us to understand the reasons and context behind quantitative findings, thus contributing more holistically to the development of sponsorship strategies.

The use of a 5-point Likert scale for gender equality attitudes may not capture nuanced differences between 'active feminists' and 'passive supporters,' leading to non-significant direct effects. Future studies could employ implicit association tests (IAT) to measure subconscious biases that may better predict purchase intent.

The findings obtained in terms of marketing strategies show that it is imperative to take the cultural context into consideration in particular. Adopting “glocal” strategies is important for global brands. For example, Nike’s campaigns supporting female athletes in the Middle East market, while emphasizing the theme of social transformation, prefers a more performance-oriented communication language in Western countries, which is an effective example of cultural sensitivity. In this context, it should be taken into account that symbolic values are not perceived in the same way in every culture, and the impact of these values on consumer behavior should be tested in a cultural context. For example, while women’s empowerment messages can increase purchase intention in developing countries with collectivist values such as Turkey, the impact of such messages may be more limited in Scandinavian countries where gender equality has become the norm. For local brands, it may be more effective to develop campaigns that do not conflict with existing traditional norms but aim to transform these norms. For example, initiatives such as a bank’s “Financial Literacy for Women” project in Turkey both create social benefits and strengthen brand value. When combined with cultural sensitivity, such strategies provide more meaningful and effective communication in the eyes of the consumer.

REFERENCES

Abitbol, A., & Sternadori, M. (2016). Championing women’s empowerment as a catalyst for purchase intentions: Testing the mediating roles of OPRs and brand loyalty in the context of femvertising. *International Journal of Strategic Communication*, 13(1), 22-41. doi:10.1080/1553118X.2018.1552963

Acak, M., Taşmektepligil, Y., Karademir, T. & Nacar, E. (2010), Futbol taraftarı üniversite öğrencilerinin spor sponsorluğu hakkındaki görüşlerinin değerlendirilmesi, *e-Journal of New World Sciences Academy*, 5(2), 115-126.

Akdağ, Ö. (2012), *Türkiye’de spor sponsorluğu: Beko’nun Basketbol Ligi sponsorluğunun basındaki yansımalarına yönelik bir araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Akyıldız, M., & Marangoz, M. (2008), Sporda sponsorluğun tüketicilerin satına alma niyetine yansıması. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 8(1), 153-166.

Alay, S., İmamoğlu F. A., & Koçak, S. (2008), Takım sponsorluğuna tüketicilerin verdiği cevabı belirleyen etmenler ve sponsorluğun tüketicilere olan etkileri: Futbol- Efes ve Basketbol Garanti Bankası sponsorluğu örnekleri. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 13(4), 13-30.

Alonso-Dos-Santos, M., Zarco, C., Mohammadi, S., & Niño-Amézquita, D. (2024), Sponsorship effectiveness on betting intention-unobserved segmentation. *Humanities and Social Sciences Communications*, 11(1), 1-12. doi: 10.1057/s41599-024-03515-2.

Berke, D. S., Reidy, D. E., & Zeichner, A. (2017). Masculinity, emotion regulation, and psychopathology: A critical review and integrated model. *Clinical Psychology Review*, 51, 106–116. doi:10.1016/j.cpr.2016.10.007.

Bogina, A. C., Feng, Y., Connor, B. N., & Gordon, B. S. (2022). Navigating sport sponsorships: A new direction post COVID-19. *International Journal of Sport Management*, 23(4), 233-255.

Bucic, T., Harris, J., & Arli, D. (2012), Ethical consumers among the millennials: a cross-national study. *Journal of Business Ethics*, 110(1), 113–131. doi: 10.1007/s10551-011-1151-z.

Casey, M., Fowlie, J., Charity, M., Harvey, J., & Eime, R. (2019), The implications of female sport policy developments for the community-level sport sector: A perspective from Victoria, Australia. *International Journal of Sport Policy & Politics*, 11(4), 657–678. doi: 10.1080/19406940.2019.1618892.

Çelik, C. (2016), *Spor sponsorluğu kapsamında yapılan sponsorluk faaliyetlerinin hedef kitlede marka algısı oluşumuna katkıları: Torku'nun Konyaspor sponsorluğu örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Konya.

Cornwell, B., & Maignan, I. (1998), An international review of sponsorship research, *Journal of Advertising*, 27(1), 1−21. doi: 10.1080/00913367.1998.10673539.

Crenshaw, K. (1989). *Demarginalizing the intersection of race and sex: A Black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics*. University of Chicago Legal Forum, 1989(1), 139–167.

DeVellis, R. (2012), *Scale development theory and applications*, Sage Publications, New York, NY.

Dittmar, H., Beattie, J., & Friese, S. (1995). Gender identity and material symbols: Objects and decision considerations in impulse purchases. *Journal of Economic Psychology*, 16(3), 491-511. doi:10.1016/0167-4870(95)00023-H

Dökmen, Z. (2009), *Toplumsal Cinsiyet: Sosyal Psikolojik Açıklamalar*, Remzi Kitabevi, Ankara.

Dökmen, Z. (2014), *Toplumsal Cinsiyet, Sosyal Psikolojik Açıklamalar*, Remzi Kitabevi, Ankara.

Doyle, J. P., Su, Y., Kelly, S. J., Filo, K., & Kunkel, T. (2025). Investigating consumer preferences and perceptions of brands across men's and women's sport: A brand architecture approach. *Sport Management Review*, 28(2), 370–395. doi:10.1080/14413523.2024.2442188

Eagly, A. H., & Sczesny, S. (2019), Editorial: Gender roles in the future? Theoretical foundations and future research directions. *Frontiers in Psychology*, 10, 1965–1965. doi: 10.3389/fpsyg.2019.01965.

Eisend, M. (2010). A meta-analysis of gender roles in advertising. Journal of the Academy of Marketing Science, 38, 418–440. doi:10.1007/s11747-009-0181-x

Eisend, M. (2019). Gender roles. *Journal of Advertising*, 48, 72–80. doi: 10.1080/00913367.2019.1566103

Elliott, R., & Wattanasuwan, K. (1998). Brands as symbolic resources for the construction of identity. *International Journal of Advertising*, 17(2), 131-144. doi:10.1080/02650487.1998.11104712

Enginkaya, E. (2014), Futbol taraftarlarının sponsor markalara ilişkin niyet, satın alma niyeti ve takımla özdeşleşmeleri arasındaki ilişki. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 36 (2), 145-158. doi:10.14780/iibd.75351.

Epskamp, S. (2022). *semPlot: Path diagrams and visual analysis of various SEM packages' output (R package version 1.1.6).* CRAN. https://CRAN.R-project.org/package=semPlot

Erdem, M. (2022). *Çokkültürlü ortamda kültürlerarası iletişim yeterliliği ve hizmet verme yatkınlığı: Turist rehberleri üzerine bir inceleme* ,Yüksek lisans tezi, Balıkesir Üniversitesi Turizm Rehberliği Anabilim Dalı, Balıkesir.

Escalas, J. E., & Bettman, J. R. (2005). Self-construal, reference groups, and brand meaning. *Journal of Consumer Research*, 32(3), 378–389.

Fahy, J., Farrelly, F., & Quester, P. (2004), Competitive advantage through sponsorship: A conceptual model and research propositions. *European Journal of Marketing*, 38(8), 1013-1030. doi:10.1108/03090560410539140.

Farrelly, F., Quester, P., & Burton, R. (2006), Changes in sponsorship value: Competencies and capabilities of successful sponsorship relationships. *Industrial Marketing Management*, 35(8), 1016–1026. doi:10.1016/j.indmarman.2006.05.006.

Fishbein, M., & Ajzen, I. (1975), *Belief attitude, intention and behavior: An introduction to theory and research.* Reading, Addison-Wesley, MA.

Ghasemi Siani, M., Mohammadi, S., Soltan Hosseini, M. & Dickson, G. (2021), Comparing young adult responses to rational and emotional sports product advertisements: the moderating role of product type and gender, International Journal of Sports Marketing and Sponsorship, 22(4), 798-815. doi:10.1108/IJSMS-04-2020-0045.

Goffman, E. (2020), *Reklamlarda toplumsal cinsiyet*, Heretik, Ankara.

Gözütok, F. D., Toraman, Ç., & Acar-Erdol, T. (2017), Toplumsal cinsiyet eşitliği ölçeğinin (TCEÖ) geliştirilmesi. *İlköğretim Online*, 16(3), 1036-1048. doi: 10.17051/ilkonline.2017.330240.

Grau, S. L., & Zotos, Y. C. (2016), Gender stereotypes in advertising: A review of current research. *International Journal of Advertising*, 35(5), 761–770. doi:10.1080/02650487. 2016.1203556.

Grohmann, B. (2009). Gender dimensions of brand personality. *Journal of Marketing Research*, 46(1), 105–119. doi:10.1509/jmkr.46.1.105

Gürbüz, C., & Çetinkaya Bozkurt, Ö. (2022), Tüketicilerin deneyimsel ve sembolik tüketim davranışlarının bazı demografik değişkenler açısından incelenmesi. *Bucak İşletme Fakültesi Dergisi*, 5(1), 23-46. doi: 10.38057/bifd.102822172.

Gwinner, K., & Bennett, G. (2008), The impact of brand cohesiveness and sport identification on brand fit in a sponsorship context. *Journal of Sport Management*, 22(1), 410-426. doi: 10.1123/jsm.22.4.410.

Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2018). *Multivariate Data Analysis* (8th ed.) . Cengage Learning.

Harris, L. &Trussell, D.E. (2024), Studying professional women footballers: A reflexive commentary on being benched from recruitment, International Review for the Sociology of Sport. 59(8), 1231–1243. doi: 10.1177/10126902241255148.

Harrison, L. A., & Lynch, A. B. (2005), Social role theory and the perceived gender role orientation of athletes. *Sex Roles*, 52 (3-4), 227–236. doi: 10.1007/s11199-005-1297-1.

Hawkins, D. I., & Coney, K. A. (1976), Advertising and differentiated sex roles in contemporary American society. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 4(1-2), 418–428. doi: org/ 10.1007/BF02722047.

Hazari, S. (2018), Investigating social media consumption, sports enthusiasm, and gender on sponsorship outcomes in the context of Rio Olympics, International Journal of Sports Marketing and Sponsorship, 19(4), 396-414. doi: 10.1108/IJSMS-01-2017-0007.

Holt, D. B. (1995). How consumers consume: A typology of consumption practices. *Journal of Consumer Research*, 22(1), 1–16. doi: 10.1086/209431

Holt, D. B. (1998). Does cultural capital structure American consumption?, *Journal of Consumer Research*, 25(1), 1–25.

Hong, J. (2011), Sport fans' sponsorship evaluation based on their perceived relationship value with a sport property. *International Journal of Sport Management and Marketing*, 9, 116–131. doi: 10.1504/ijsmm.2011.040260.

Hussain, U. & Ma, H. (2024), The gendered plate: gender-specific food perceptions and sport sponsorship, International Journal of Sports Marketing and Sponsorship, 25(4), 822-838. doi: 10.1108/IJSMS-02-2024-0034.

Jensen, J. A., & Smith, D. K. (2024), Gender equity in sponsor decision-making: A quantitative investigation of sponsor retention for women's sport sponsorship. *Sport Marketing Quarterly*, 33(1), 16-31. doi: 10.32731/smq.331.032024.02.

Jones, D. (2006), The representation of female athletes in online images of successive Olympic Games. *Pacific Journalism Review*, 12(1), 108–129. doi: 10.24135/pjr.v12i1.848.

Kamath, G.B., Ganguli, S. & George, S. (2021), Attachment points, team identification and sponsorship outcomes: evidence from the Indian Premier League, International Journal of Sports Marketing and Sponsorship, 22(3), 429-452. doi: 10.1108/IJSMS-01-2020-0008.

Kaufman, M. (1999). Men, feminism, and men's contradictions. *Theory & Society*, 28(5), 621–646.

Kim, K.T., Kwak, D.H. & Babiak, K. (2015), Gender differences on the effect of CSR engagement on team attitude and loyalty: a case study of a professional soccer club in Korea. *International Journal of Sport Management and Marketing*, 16(1-2), 92–111. doi: 10.1504/ijsmm.2015.074918.

Kim, Y.K., Ko, Y.J, & James J. (2011), The impact of relationship quality on attitude toward a sponsor. *Journal of Business and Industrial Marketing*, 26(8), 566–576. doi: 10.1108/08858621111179840.

Kline, R. B. (2016), *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*, The Guilford Press.

Ko, Y. J., Kim, K., Claussen, C. L., & Kim, T. H. (2008), The effects of sport involvement, sponsor awareness and corporate image on intention to purchase sponsors' products. *International Journal of Sports Marketing & Sponsorship*, 9, 79–94. doi: 10.1108/ijsms-09-02-2008-b004.

Koo, G. Y., Quarteman, J., & Flynn, L. (2006), Effect of perceived sport events and sponsor image fit on consumers' cognition, affect and behavioral, intentions, *Sport Marketing Quarterly*, 15(2), 80-90.

Koronios, K., Dimitropoulos, P., Douvis, J., Papadopoulos, A., Papaloukas, M. D., & Ratten, V. (2020), 3 Multi-generation sponsorship. *Transforming Relationship Marketing: Strategies and Business Models in the Digital Age*, 43. doi: 10.4324/9781003090717-3.

Kuzma, J.R., Veltri, F.R., Kuzma, A.T., & Miller, J. (2003), Negative corporate sponsor information: the impact on consumer attitudes and purchase intentions. *International Sports Journal*, 7(2), 140-151.

Lee, S., Harris, J., & Lyberger, M. (2011), Recreational golfers' attitudes and awareness of sponsorship: A case study of the 2008 Ryder Cup. *Managing Leisure*, 16, 192–206. doi: 10.1080/13606719.2011.583407.

Levy, S. J. (1959). Symbols for sale. *Harvard Business Review*, 37(4), 117–124.

Lough, N. L., & Irwin, R. L. (2001), A comparative analysis of sponsorship objectives for US women's sport and traditional sport sponsorship. *Sport Marketing Quarterly*, 10(4), 202–211. doi: 10.1177/106169340101000404

Lough, N. L., & Irwin, R. L. (2001). Sport sponsorship and gender equity: Opportunities and strategies. *Sport Marketing Quarterly*, 10(2), 123–133.

Lumpkin, A. (2007), A descriptive analysis of race/ethnicity and sex of individuals appearing on the covers of "sports illustrated" in the 1990s. *Physical Educator*, 64(1), 39–47.

Lundstrom, W. J., & Sciglimpaglia, D. (1977), Sex role portrayals in advertising. *Journal of Marketing*, 41(3), 72–79. doi: 10.1177/002224297704100308.

Marceau, P. & Pons, F. (2024), Inclusive sponsorship activation and gender equity in sports: the case of orange company, *Corporate Communications: An International Journal*, 30 (5), 772–794. doi: 10.1108/CCIJ-10-2023-0147.

Mason, F., & Rail, G. (2006), The creation of sexual difference in Canadian newspaper photographs of the Pan-American Games. *Women in Sport & Physical Activity Journal*, 15(1), 28–41. doi: 10.1123/wspaj.15.1.28.

Mason, K. (2005), How corporate sport sponsorship impacts consumer behavior. *The Journal of American Academy of Business*, 7(1), 32-35.

McArthur, L. Z., & Resko, B. G. (1975), The portrayal of men and women in American television commercials. *The Journal of Social Psychology*, 97(2), 209–220. doi: 10.1080/00224545. 1975.9923340.

Meenaghan, T. (1991), The role of sponsorship in the marketing communications mix. *International Journal of Advertising*, 22, 35-48. doi: 10.1080/02650487.1991.11104432.

Mehta, M., & Shah, K. (2019), *Generalizing across generations, or not? A comparative study of sport sponsorship outcomes across generational cohorts* (Master's thesis, Handelshøyskolen BI).

Melovic, B., Rogic, S., Cerovic Smolovic, J., Dudic, B., & Gregus, M. (2019), The impact of sport sponsorship perceptions and attitudes on purchasing decision of fans as consumers—Relevance for promotion of corporate social responsibility and sustainable practices. *Sustainability*, 11(22), 6389. doi: 10.3390/su11226389.

Mogre, R., Yeboah, A., & Yeboah, J. (2024). *Gender disparity in consumer markets: İmplications for businesses*.

Mohammadi S, Ghasemi Siani M, Alonso Dos Santos M (2024), Effectiveness of sponsorship type, sport team identification, team support and congruence. *International Journal of Sports Marketing and Sponsorship*, 25(1), 188–209. doi:10.1108/IJSMS-05-2023-0110

Morgan, A. (2019), An examination of women's sport sponsorship: A case study of female Australian Rules football. *Journal of Marketing Management*, 35(17-18), 1644–1666. doi: 10.1080/ 0267257X.2019.1668463.

Mumcu, C., Lough, N. L., & Barnes, J. C. (2016), Examination of women's sports fans' attitudes and consumption ıntentions. *Journal of Applied Sport Management*, 8(4), 25-47. doi: 10.18666/jasm-2016-v8-i4-7221.

Napoli, J., Nicholls, M., & Ouschan, R. (2024), The paradox of challenging and reinforcing stereotypes in women's sport sponsor communication. *Journal of Marketing Management*, 40(1), 72-101. doi: 10.1080/0267257x.2023.2273937.

Nicholls, J. A. F., & Roslow, S. (1999), Brand recall and brand preference at sponsored Golf and Tennis Tournaments, *European Journal of Marketing*, 3(3), 365-386. doi: 10.1108/03090569910253198.

Nielson Sports. (2018), *The rise of women's sports*, available at: https://nielsensports.com/reports/global-interestwomens-sports-rise/, (accessed 15 July 2025)

Nithin, B. S., Akhila, P. V., & Singh, R. R. M. (2024), Empowering women in sports: The transformative role of digital media ın enhancing female athlete representation and sponsorship opportunities. *Ж 11 Жінки, спорт і суспільство в сучасному світі: матеріали*, 24.

Odabaşı, Y. (1999), *Tüketim Kültürü: Yetinen Toplumdan Tüketen Topluma*, Sistem, İstanbul.

Odabaşı, Y. (1999). *Tüketici Davranışları ve Pazarlama Stratejileri*. İstanbul: Beta Yayınları.

Özer, A. (2011), Markaya yönelik tutumun sponsorluk sonrası marka imajı ve satın alma niyeti üzerindeki etkisi, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29(2), 145-174.

Parker, H. M., & Fink, J. S. (2010), Negative sponsor behaviour, team response and how this impacts fans attitudes. *International Journal of Sports Marketing & Sponsorship*, Vol. 11 200–211. doi: 10.1108/ijsms-11-03-2010-b003.

Petty, K., & Pope, S. (2018), A New age for media coverage of women's sport? An analysis of English media coverage of the 2015 FIFA women's World Cup. *Sociology*, 53(3), 486–502. doi: 10.1177/0038038518797505.

Petty, R., & Cacioppo, J.T. (1984), Source factors and the elaboration likelihood model of persuasion. *Advances in Consumer Research*, 11(1), 668–672. doi: 10.1016/s0065-2601(08)60214-2.

Preston, K. (2022). *Robust maximum likelihood. In The SAGE encyclopedia of research design* (2 ed.), SAGE Publications, 4, 1440-1440., Inc., doi:10.4135/9781071812082.n534.

Quester, P. G., Farrelly, F., & Burton, R. (1998), Sports sponsorship management: A Multinational comparative study. *Journal of Marketing Communications*, 4(2), 115-128. doi: 10.1080/13527269800000004.

Revelle, W., & Condon, D. M. (2019), Reliability from α to ω: A tutorial. *Psychological Assessment*, 31(12), 1395–1411. doi: 10.1037/pas0000754.

Rincon G, A., Barbosa, C. R. L., Amado Mateus, M., & Ordoñez Saavedra, N. (2023). Symbolic consumption as a non-traditional predictor of brand loyalty in the sports industry, football club segment. *Heliyon*, 9(4), e15474. https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e15474

Rosseel, Y. (2012), lavaan: An R Package for Structural Equation Modeling. *Journal of Statistical Software*, 48(2), 1-36. doi: 10.18637/jss.v048.i02.

Roy, D. P., & Cornwell, T. B. (2004), The effect of consumer knowledge on responses to event sponsorships, *Psychology and Marketing*, 21, 185–207. doi: 10.1002/mar.20001.

Schau, H. J., & Gilly, M. C. (2003). We are what we post? Self-presentation in personal web space. *Journal of Consumer Research*, 30(3), 385–404

Sirgy M. J. (1982), Self-Concept in consumer behavior: a critical review, *Journal of Consumer Research*, 9(3), 287-300. doi: 10.1086/208924.

Sirgy, M. J., Grewal, D., & Mangleburg, T. (2000). Retail environment, self-congruity, and retail patronage. *Journal of Business Research*, 49(2), 127–138.

Speed, R., & Thompson, P (2000), Determinants of sports sponsorship response. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 28, 226-238. doi:10.1177/0092070300282004.

Stüber, D. (2014), *Gender perceptions in sponsorship context: Qualitative investigation of gender-incongruent sponsorships brand and communications management* (Master' Thesis). Copenhagen Business School, Frederiksberg, Denmark.

Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013), *Using Multivariate Statistics*, Allyn and Bacon, Boston.

Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). *An integrative theory of intergroup conflict*. In W. G. Austin & S. Worchel (Eds.), The social psychology of intergroup relations (33–47). Monterey, CA: Brooks/Cole.

Tek, Ö. B. (2005). *Modern Pazarlama İlkeleri*, Birleşik Matbaacılık, İzmir.

Tekin, N. & Eskicioğlu, Y. E. (2015), Spor sponsorluğu: Türk Hava Yolları-Türkiye Basketbol Federasyonu örneği, *Spor Yönetimi ve Bilgi Teknolojileri Dergisi*, 10(1), 14-36.

Temel, A. S., & Şirin, E. F. (2017), The relationship between sports sponsorship and corporate image, reputation and intention to buy: TORKU case. *Turkish Journal of Sport and Exercise*, 19(2), 241-253. doi: 10.15314/tsed.335326.

Torgler, B., & Valev, N. (2010), Gender and public attitudes toward corruption and tax evasion. *Contemporary Economic Policy*, 28(4), 554–568. doi: 10.1111/j.1465-7287.2009.00188.x.

Trachlser, T., Degaris, L. & Dodds, M. (2015), Sport commercialism and its impact on sponsorship strategy, *Choregia*, Vol. 11 No. 2, 77-92. doi: 10.4127/ch.2015.0103.

Tükenmez, A. (2018), *Spor sponsorluğunun tüketici tutumuna etkisi: Futbol taraftarı üzerine bir uygulama.* Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü. İstanbul.

Tuncay Zayer, L., & Otnes, C. C. (2012). Climbing the ladder or chasing a dream? Men's responses to idealized portrayals of masculinity in advertising. İçinde C. C. Otnes & L. Tuncay Zayer (Ed.), Gender, culture, and consumer behavior (119-142). Routledge.

Varman, R., Belk, R. W., & Sreekumar, H. (2018). Normative violence in the marketing of authorized femininity. *Journal of Marketing Management*, 34(11–12), 944–969. doi:10.1080/0267257X.2018.1501144.

Vigneron, F., & Johnson, L. W. (1999). A review and a conceptual framework of prestige-seeking consumer behavior. *Academy of Marketing Science Review*, 3(1), 1–15.

WHO. (2011), *Gender equity rights understanding gender definition*, available at: http://www.who.int/gender-equity-rights/understanding/gender-definition/en/ (accessed 25 July 2025)

WHO. (2011), *Gender mainstreaming for health managers: A practical approach*, available at: http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/44516/1/9789241501071_eng.pdf (accessed 20 June 2025)

Zardini Filho, C. E. (2017), A Influência do patrocínio esportivo na atitude sobre marcas. *Revista Brasileira de Marketing*, 16(2), 194-206. doi: 10.5585/remark.v16i2.3404.

Zardini Filho, C. E. (2019). Changing negative attitudes through sport sponsorship in Brazil. *Podium: Sport, Leisure and Tourism Review*, 8(3), 292–308. doi:10.5585/podium.v8i3.10988.

Zucco, F., Rodrigues, L., Kock, N., & Riscarolli, V. (2015), Patrocínio esportivo: Perspectivas do envolvimento, Identificação e Prestígio entre Fãs e Equipe. *Podium, Sport, Leisure and Tourism Review*, 4, 140-152. doi: 10.5585/podium.v4i3.137.

Araştırma Makalesi / Research Article

Breaking Stereotypes: The Impact of Gender Equality and Sports Sponsorship on Purchase Intention Through Symbolic Consumption

Kalıpları Yıkmak: Cinsiyet Eşitliği ve Spor Sponsorluğunun Sembolik Tüketim Aracılığıyla Satın Alma Niyetine Etkisi

Şeyda OK & Sena ALTIN

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.345

Geliş/Received: 04/10/2025	**Kabul/Accepted: 22/01/2025**

Genişletilmiş Özet

Giriş

Spor sponsorlukları, günümüzde markaların yalnızca tanıtım faaliyetleriyle değil, aynı zamanda toplumsal değerlerle bütünleşerek tüketicilerle daha derin ve anlamlı ilişkiler kurmalarına olanak sağlayan stratejik bir pazarlama aracı olarak öne çıkmaktadır (Meenaghan, 1991; Quester & Farrelly, 1998). İşletmeler, sponsorluk faaliyetleri aracılığıyla hedef kitleleriyle duygusal bir bağ kurmakta, marka imajlarını güçlendirmekte ve kurumsal sosyal sorumluluklarını görünür hâle getirmektedir. Sağlık, eğitim, kültür-sanat, müzik ve spor gibi toplumun önem atfettiği alanlara yapılan sponsorluklar, markaların sosyal sorumluluk algılarını pekiştirmekte ve tüketicilerin zihninde olumlu çağrışımlar yaratmaktadır.

Spor alanındaki sponsorluklar, özellikle geniş kitlelere ulaşabilme potansiyeli sayesinde, markaların tüketici tutumlarını ve satın alma niyetlerini etkileyen önemli bir pazarlama unsuru hâline gelmiştir. Ancak sponsorluk faaliyetlerinin başarısı yalnızca görünürlükle değil, aynı zamanda bu faaliyetlerin toplumsal değerlerle ne ölçüde örtüştüğüyle de yakından ilişkilidir. Günümüzde toplumsal cinsiyet eşitliği gibi sosyal konular, tüketicilerin markaları değerlendirme biçimlerinde belirleyici bir rol oynamakta; bireylerin marka mesajlarını yorumlama, aidiyet geliştirme ve satın alma kararlarını etkilemektedir. Bu nedenle, toplumsal değerlerle sponsorluk stratejilerinin etkileşimini anlamak, hem akademik hem de uygulamalı açıdan önem taşımaktadır.

Literatürde sponsorlukla ilgili pek çok araştırma yapılmış olsa da, toplumsal cinsiyet eşitliği algısının sembolik tüketim ve satın alma niyeti üzerindeki etkilerini sistematik olarak ele alan çalışmalar sınırlıdır. Önceki araştırmalar, erkek tüketicilerin spor sponsorluğuna yönelik satın alma niyetlerinin kadınlara kıyasla daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur (Hazari, 2018; Zardini Filho, 2019). Grau ve Zotos (2016), reklamlardaki toplumsal cinsiyet kalıplarının tüketici davranışlarını biçimlendirdiğini vurgularken; Ghasemi Siani vd. (2021), genç tüketiciler arasında anlamlı bir fark gözlemlenmediğini belirtmiştir. Bu çalışma, söz konusu bulgulara alternatif olarak Türkiye'nin kültürel bağlamı ve sporun toplumsal yapıyla etkileşimini dikkate alarak kadın ve erkek tüketiciler arasındaki farklılıkları ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda araştırmanın amacı, tüketicilerin spor sponsorluğuna ilişkin toplumsal cinsiyet eşitliği algılarının satın alma niyetleri üzerindeki etkisini ve bu ilişkide sembolik tüketimin aracılık rolünü incelemektir. Çalışma, hem kuramsal hem de uygulamalı açıdan, sponsorluk stratejilerinin toplumsal değerlerle nasıl örtüşebileceğine ilişkin özgün katkılar sunmayı hedeflemektedir.

Yöntem

Araştırma verileri, yüz yüze ve çevrimiçi anket yöntemleri kullanılarak 482 katılımcıdan toplanmıştır. Katılımcılar, spor sponsorluğuna yönelik tutumlarını, toplumsal cinsiyet eşitliği algılarını, sembolik tüketim düzeylerini ve satın alma niyetlerini ölçmeye yönelik ifadelere yanıt vermiştir. Ölçüm araçlarının geçerlilik ve güvenilirlik analizleri doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ile yapılmıştır. Araştırma hipotezlerini test etmek amacıyla yapısal regresyon modeli kullanılmış; toplumsal cinsiyet eşitliği algısının sembolik tüketim aracılığıyla satın alma niyetine etkisi incelenmiştir. Aracılık etkisinin anlamlılığı için dolaylı yolların katsayıları değerlendirilmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Araştırma bulguları, tüketici grupları arasında toplumsal cinsiyet eşitliği algısı, sembolik tüketim düzeyi ve satın alma niyeti açısından anlamlı farklılıklar bulunduğunu göstermektedir. Toplumsal cinsiyet eşitliği düzeyi yüksek bireylerde sembolik tüketim eğilimi azalmakta, bu da geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine ve dışsal onay mekanizmalarına daha az ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Ancak sembolik tüketim ile satın alma niyeti arasındaki ilişki cinsiyete göre farklılaşmaktadır. Kadın tüketicilerde sembolik tüketim arttıkça satın alma niyeti yükselirken, erkeklerde bu ilişkinin ters yönde olduğu görülmektedir. Ayrıca toplumsal cinsiyet eşitliği erkeklerin satın alma niyetini doğrudan olumlu etkilerken, kadınlarda bu etki doğrudan anlamlı değildir; kadınlarda etki sembolik tüketim aracılığıyla dolaylı olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu bulgular, işletmelerin tüketici gruplarının farklı motivasyon ve beklentilerine uygun farklılaştırılmış pazarlama stratejileri geliştirmesi gerektiğini göstermektedir. Kadın tüketiciler için pazarlama stratejilerinin hem ürünün işlevsel faydalarını (örneğin performans, dayanıklılık) hem de toplumsal cinsiyet eşitliği mesajlarını birlikte vurgulaması etkili olacaktır. Bu yaklaşım, kadın tüketicilerin sembolik değerlere önem vermekle birlikte satın alma kararlarında pratik unsurları da göz önünde bulundurduklarını göstermektedir. Erkek tüketicilerde ise eşitlik mesajlarının geleneksel erkeklik normlarıyla çatışabileceği, bu nedenle iletişim dilinin kültürel bağlama duyarlı şekilde tasarlanması gerektiği anlaşılmaktadır.

Markalar açısından çalışmanın bulgularına dayalı olarak çeşitli stratejik öneriler geliştirilebilir. Öncelikle sponsorluk faaliyetlerinde kadın ve erkek spor branşlarına eşit bütçe ayrılması, özellikle "maskülen" olarak algılanan alanlarda kadın sporcuların görünürlüğünün artırılması önemlidir. Toplumsal cinsiyet eşitliği temalı içerik pazarlaması faaliyetleri, örneğin kalıplaşmış rolleri yıkan sporcu hikâyelerini içeren kampanyalar veya belgeseller, marka imajını güçlendirebilir. Ürün tasarımı ve fiyatlandırmada da eşitlik ilkesi benimsenmeli; örneğin kadın ve erkek spor ekipmanlarında fiyat eşitliği sağlanabilir ya da kız çocuklarının STEM alanlarına ilgisini artıracak özel koleksiyonlar geliştirilebilir.

Dijital pazarlama kanallarında, etkileşimli sosyal medya filtreleri veya e-spor turnuvalarında kadın-erkek temsiline eşitlik şartı getiren sponsorluk kriterleri uygulanabilir. Perakende deneyiminde ise vitrin düzenlemeleri, raf yerleşimleri ve satış ekibi eğitimleri aracılığıyla toplumsal cinsiyet kalıpları kırılabilir. Bu tür uygulamalar, markaların toplumsal cinsiyet eşitliği ilkesine yalnızca söylemsel düzeyde değil, operasyonel düzeyde de bağlılık göstermesini sağlayarak özellikle Z kuşağıyla daha güçlü bağlar kurmasına yardımcı olacaktır.

Bulgular, kültürel bağlamın toplumsal cinsiyet eşitliği, sembolik tüketim ve satın alma niyeti ilişkilerinde belirleyici bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Bireyci kültürlerde (örneğin ABD, İsveç) eşitlik temalı mesajların sembolik etkisi daha zayıfken, toplulukçu kültürlerde (örneğin Türkiye, Japonya) sosyal onay mekanizmalarının baskın olması nedeniyle sembolik tüketim daha güçlü rol oynamaktadır. Bu nedenle pazarlama stratejileri kültürel değerlere duyarlı şekilde uyarlanmalıdır.

Çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Öncelikle örneklem Türkiye ile sınırlıdır; farklı kültürel bağlamlarda yapılacak karşılaştırmalı araştırmalar bulguların genellenebilirliğini test edecektir. İkinci olarak, araştırma yalnızca spor sponsorluğu bağlamında yürütülmüştür. Kültür, sanat veya sosyal sorumluluk projeleri gibi farklı sponsorluk türlerinde toplumsal cinsiyet eşitliği ve sembolik tüketim ilişkisinin nasıl şekillendiği gelecekteki çalışmalar için önemli bir araştırma alanı oluşturmaktadır.

Anadolu **Kültürel Araştırmalar Dergisi**
Open Access

Araştırma Makalesi / Research Article

Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Oyunlaştırma Kullanıcı Tiplerinin İncelenmesi[1]

Investigation of Pre-service Social Studies Teachers' Gamification User Types

Arzu CANTÜRK[2]

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.347

Geliş/Received: 07/10/2025	**Kabul/Accepted: 22/01/2026**

Öz

Bu araştırmanın amacı, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının oyunlaştırma kullanıcı tiplerinin belirlenmesidir. Tarama yönteminin kullanıldığı araştırmanın katılımcı grubunu küme ve elverişli (uygun) örnekleme yöntemleri işe koşularak ulaşılan 138 sosyal bilgiler öğretmen adayı oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak Tondello ve diğerleri (2016) tarafından geliştirilen, Akgün ve Topal (2018) tarafından ise Türkçeye uyarlanan Oyunlaştırma Kullanıcı Tipi (Altılı) Hexad Ölçeği kullanılmıştır. Araştırmada toplanan verilerin analizinde IBM SPSS Statistic 26 paket programından yararlanılmıştır. Elde edilen bulgular, Mann-Whitney U, Kruskal-Wallis ve Friedman analizleri aracılığıyla çözümlenmiştir. Araştırma sonucunda, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının oyunlaştırma kullanıcı tiplerinin sırasıyla özgür ruhlu ve başarı odaklı tip daha düşük ortalamayla yardımsever, oyuncu ve sosyalleşen tip olduğu; öğretmen adayları arasında en az görülen oyunlaştırma kullanıcı tipinin ise sınırları ve kuralları zorlayan (düzen bozucu) tip olduğu; öğretmen adaylarının oyunlaştırma kullanıcı tiplerinin cinsiyet, tercih edilen oyun modu ve oyun kategorisi ile oyun oynama alışkanlıklarına göre anlamlı farklılık gösterdiği, ancak yaş ve sınıf düzeyine göre anlamlı farklılık göstermediği ortaya koyulmuştur. Araştırmanın sonuçları, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının farklı motivasyonel özelliklere sahip olduğunu göstermektedir. Bu bulgular doğrultusunda, yükseköğretimde sosyal bilgiler öğrenme ortamlarına yönelik olarak, öğretmen adaylarının kullanıcı tipleri ve kişisel özelliklerinin dikkate alındığı bireyselleştirilmiş (uyarlanabilir) oyunlaştırma tasarımlarının geliştirilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Kullanıcı tipi, oyunlaştırma, öğretmen adayı, sosyal bilgiler.*

Abstract

The purpose of this study is to determine the gamification user types of pre-service social studies teacher. The participant group of the study, which used a survey method, consisted of 138 pre-service social studies teachers reached through cluster and convenience sampling methods. The Gamification User Type (Hexad) scale, developed by Tondello et al. (2016) and adapted into Turkish by Akgün and Topal (2018), was used as the data collection tool. IBM SPSS Statistics 26 software was used to analyze the data collected in the study. The results were analyzed using Mann-Whitney U, Kruskal-Wallis, and Friedman analyses. The research results indicated that among pre-service social studies teacher, the gamification user types were, in order, free-spirited and achievers, types with lower averages followed by philanthropists, player, and socializer. The least common gamification user type among pre-service teachers was the type that likes to push boundaries and break rules (disrupter). It was revealed that pre-service teachers' gamification user types showed significant differences according to gender, preferred game mode, game category, and gaming habits, but did not show significant differences according to

[1] Bu çalışma, 11. Uluslararası Sosyal Bilgiler Eğitimi Sempozyumu'nda (USBES, 23-25 Ekim 2023) sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

[2] **Sorumlu Yazar/Corresponding Author:** Doktora Öğrencisi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı, Sosyal Bilgiler Eğitimi Bilim Dalı, Sivas, Türkiye. E-mail: arzucanturk@cumhuriyet.edu.tr

Önerilen Atıf/Suggestion Citation
Cantürk, A., (2026). Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Oyunlaştırma Kullanıcı Tiplerinin İncelenmesi, *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi, 10(1),* 363-383.

age and grade level. The results of the study suggested that pre-service social studies teachers possess different motivational characteristics. In line with these findings, it is recommended that gamified learning environments for social studies in higher education be developed by considering the user types and personal characteristics of the pre-service teachers thereby creating individualized gamification designs.

Keywords: *User type, gamification, pre-service teacher, social studies*.

1. GİRİŞ

Günümüzde dijitalleşmenin hız kazanmasıyla birlikte, akıllı şehirler, akıllı telefonlar ve giyilebilir cihazlar büyük ölçüde hayatımızda yer edinmiştir. Bu teknolojiler her anımızı sürekli izleyip puanlayan ve ödüllendiren sistemlere dönüştürerek gerçekliğimizi ve yaşam dünyamızı adeta bir oyun alanına dönüştürmüştür. Bu durum, gelişen dijital [video] oyun endüstrisiyle oyunların günlük yaşantımızın her alanına nüfuz etmesi ve bireylere sunulan sistemlerin ve hizmetlerin artan bir şekilde oyunlaştırılması ile ilişkilendirilebilir (Koivisto & Hamari, 2019; Nacke & Deterding, 2017). Burada sözü edilmekte olan oyunlaştırma *(gamification)* ve oyun *(game)* kavramları arasındaki farklılık, birçok araştırma makalesinde göz ardı edilerek eş değer bir anlamda kullanılmaktadır (Çeker & Özdamlı, 2017). Oyunlaştırmayı, oyundan ayıran en önemli fark, oyunlaştırmanın doğrudan bir oyunu içermemesidir (Arkün-Kocadere & Samur, 2016). En bilinen tanımıyla oyunlaştırma "oyun tasarım unsurlarının oyun dışı bağlamlarda kullanılmasıdır" (Deterding vd., 2011). Oyunlaştırmada oyun tasarım unsurlarının kullanımı tıpkı bir oyunu andırır ve böylelikle oyun oynuyor hissi yaşanılan bir ortam oluşturulur ve katılımcıların sürece dâhil olması sağlanır (Yılmaz, 2020).

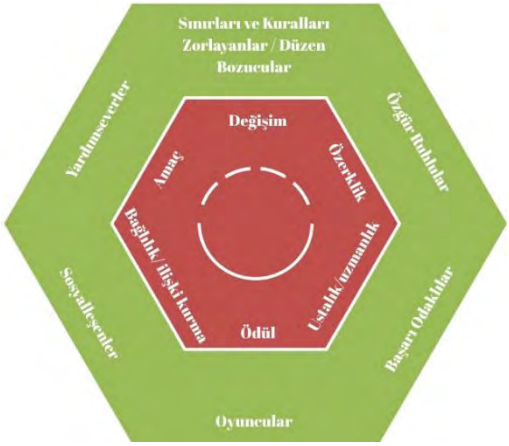
Oyunlaştırmanın gözle görülen bir yansıması puanlama sistemidir. Bu sistem özellikle kullanıcıların yeni medya uygulamalarında kişiselleştirilmiş içerik üretme ve profil oluşturma gibi faaliyetleri sonucunda ödül, puan, rozet, rütbe ve statü gibi imgelerle belirli (Demirbaş, 2022) kazanımlar elde etmesidir. Ancak literatürde oyunlaştırmanın yalnızca bir puanlaştırma *(pointsification)* sistemi olduğuna ilişkin görüş eleştiriye açık bir konudur. Hellberg ve Moll (2023) oyunlaştırma ve puanlaştırma arasında bazı nüansların olduğunu öne sürmektedir. Hellberg ve Moll'a göre oyunlaştırma daha fazla unsuru içeren geniş bir yaklaşımdır ve daha kapsamlı bir oyun düşüncesi ve tasarımı için çaba gerektirir. Puanlaştırma ise küçük ölçekte uygulaması daha kolay bir yaklaşım olup puan, rozet ve liderlik tablosu gibi birkaç oyun tasarım unsuru üzerine odaklanır.

Oyunlaştırma bugün pazarlama, insan kaynakları sağlık hizmetleri gibi çeşitli alanlarda olduğu gibi özelikle eğitim alanında da oldukça ilgi gören yaklaşımlardan biri hâline gelmiştir. Google Trends (2025)'in son 21 yıllık arama verileri de dünya genelinde 2010'lu yıllardan itibaren oyunlaştırmanın, eğitsel oyun *(educational game)* ve oyun tabanlı öğrenmeye *(game-based learning)* göre eğitim alanında önemli bir ilgiye sahip olduğunu göstermektedir. Eğitimde oyunlaştırma, oyun tasarım unsurlarının eğitim ortamlarına dâhil edilmesiyle öğrencilerin motivasyonunu ve katılımını artırmayı hedefleyen gelişime açık bir yaklaşımdır (Dichev & Dicheva, 2017). Eğitsel bağlamda öğrenci motivasyonu ifadesi, öğrencilerin belirli öğrenme etkinliklerine ne ölçüde dikkat ve çaba gösterdiklerini açıklamak amacıyla kullanılmaktadır (Brophy, 2004). Eğitimde motivasyon bazı durumlarda öğrenme süreci için bir "ön koşul" olarak (Baah vd., 2023) görülmekte ve bireylerin kendilerinden beklenen davranışları gerçekleştirebilmeleri açısından kritik bir önem taşımaktadır.

Oyunlaştırma sistemlerinin sunduğu önemli potansiyellerden biri, eğitim-öğretim sürecine eğlence unsurunu ekleyerek öğrenci motivasyonunu, katılımını ve öğrenme sürecinden alınan keyfi belirgin bir biçimde artırmasıdır. Bu sistemler yeni kurallar ve gerçeklikler sunarak bireylerin bilgiyi zihinlerinde yapılandırma ve yeniden düzenleme kapasitelerini etkilemektedir. Böylelikle, bireylerin problem çözme ve yaratıcı düşünme süreçleri desteklenmektedir (Bovermann & Bastiaens, 2020; Dasoo, 2024; Serice, 2023).

Eğitim ve öğretim bağlamında öğrenciler oyunlaştırma sisteminin birer oyuncuları olarak görülür. Motivasyon ve katılımın artırılmasına yönelik olarak öğrenme sürecinin etkili bir şekilde oyunlaştırılması (Cheong vd., 2014) öğrencilerin ilgisini çeken ve en iyi sonucu verecek davranışları teşvik eden (Marczewski, 2015) sistematik bir tasarıma bağlıdır. Oyunlaştırma eğlenceyi merkezine alarak bireylerin kendi istek ve değerleriyle oldukça uyumlu hedefler doğrultusunda tasarlandığında hem eğlenceli, hem de kişisel gelişime yönelik deneyimler sunan ve aynı zamanda toplumsal fayda sağlayan çift taraflı bir kazanç *(win-win)* stratejisine dönüştürülebilir (Kim, 2015).

Yapılan araştırmalar bireylerin oyunlaştırmaya verdikleri tepki ve algılarının kişisel özelliklere göre farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır (Lopez & Tucker, 2019). Buna karşın oyunlaştırma yaygın kullanımına rağmen genellikle geleneksel tek tip *(one-size-fits-all)* bir yaklaşımla uygulanmakta ve kullanıcıların özelliklerinin oyunlaştırmanın başarısını etkileyebileceği gerçeği göz ardı edilmektedir (Klock vd., 2015). Geleneksel tek tip oyunlaştırma uygulamalarına karşın ortaya çıkan başarılı bir çözüm bireyselleştirilmiş veya uyarlanabilir oyunlaştırma tasarımlarıdır. Bireysel tercihleri anlamak amacıyla, oyuncu/kullanıcı tipolojilerinden yararlanmak bu tür tasarımlar için yaygın kullanılan yaklaşımlardan biridir (Tondello vd., 2016). Alanyazında, kullanıcı özelliklerini betimleyen çok sayıda tipoloji modellerine rastlanılmaktadır. En eski ve en sık başvurulan kullanıcı (oyuncu) tipi modellerinden biri Richard Bartle tarafından geliştirilmiştir (Bartle, 1996). Daha sonraları bu model çerçevesinde bazı araştırmacılar tarafından yeni modeller oluşturulmaya (örn. Yee'nin oyun ve oyuncu motivasyon modelleri ile Brainhex gibi) çalışılmıştır. Ancak bu modeller genellikle oyun sistemlerini kişiselleştirmek için kullanılsa da, doğrudan oyun tasarımları için üretilmiştir. Bu nedenle, oyun dışı uygulamalarda veya oyunlaştırılmış sistemler için kullanışlılıkları sınırlıdır (Marczewski, 2015; Tondello vd., 2019). Bu sınırlılıklardan hareketle, Andrzej Marczewski tarafından ilgi çekici oyunlaştırılmış sistemler için bu araştırmanın odağını da oluşturan Oyunlaştırma Kullanıcı Tipi Hexad (altılı) adlı bir model geliştirilmiştir (Bkz. Şekil 1) (Marczewski, 2015):

Şekil 1. Marczewski'nin oyunlaştırma kullanıcı tipleri Hexad (altılı) modeli

Şekil 1'de görüldüğü üzere, Marczewski (2015) tarafından Hexad modeli çerçevesinde içsel motivasyona dayalı olarak altı oyunlaştırma kullanıcı tipi (yardımseverler, sosyalleşenler, özgür ruhlu, başarı odaklı, oyuncu tipler ile sınırlar ve kuralları zorlayanlar) belirlenmiştir. Bu modele göre yardımsever tipler *(philanthropists)*; amaç ve anlam tarafından motive edilirler. Fedakârdırlar ve herhangi bir ödül beklentisi olmadan diğer bireylere bir şeyler hediye ederek onların yaşamlarını zenginleştirmek isterler. Sosyalleşenler *(socializer)*; ilişki kurma veya bağlılık yoluyla güdülenirler. Diğer bireylerle etkileşim veya sosyal bağlantılar kurmayı arzu ederler. Özgür ruhlu tiplerin *(free spirits)* motivasyonunu, özerklik ve özgürce kendini ifade edebilmek sağlamaktadır. Bu tipler oyunlaştırılmış sistemde dışsal kontrol olmaksızın hareket etme, yaratma ve keşfetme yönelimindedir. Başarı odaklı tipler *(achievers)*; yeterlik, ustalık veya uzmanlık tarafından güdülenirler. Zorlukları aşmak arayışında olup yeni bilgi ve beceriler öğrenmeyi ve kendilerini geliştirmeyi amaç edinirler. Oyuncu tiplerin *(players)* motivasyon kaynakları dışsal ödüllerdir. Bu tipler, oyunlaştırılmış bir sistemden ödül kazanmak için kendilerinden beklenilen görevleri yerine getirirler. Etkinliğin türünden bağımsız olarak sürece kendi çıkarları doğrultusunda katılım gösterirler. Sınırları ve kuralları zorlayanlar veya düzen bozucular *(disruptors)* ise değişim unsuru tarafından güdülenirler. Genellikle olumlu ya da olumsuz açıdan doğrudan veya diğer kişiler aracılığıyla sistemi değiştirme, bozma ve meydan okuma eğilimi gösterirler. Klock vd. (2015)'e göre burada bahsedilen kullanıcı özellikleri oyunlaştırma sürecini etkileyebilmektedir. Bu nedenle, her kullanıcı veya öğrenciye yönelik motivasyonu artıran oyun tasarım unsurlarının bulunduğu ve bunların ise uyarlanarak kullanıcı/öğrenci merkezli bir deneyim oluşturulabileceğine inanılmaktadır.

Uyarlanabilir (veya bireyselleştirilmiş) oyunlaştırılmış sistemlerde her ne kadar öğrenciler öğretimin merkezinde kabul edilse de, bu sürecin işleyişinde öğretmenler de merkezi ve kilit bir role sahiptir.

Öğrencilerin kullanıcı tiplerini değerlendirme ve bu doğrultuda uygun pedagojik stratejileri ve materyalleri seçerek etkili geri bildirim mekanizmalarını planlama ve tasarlama sorumluluğu (Zourmpakis vd., 2022) öğretmenin oyunlaştırma sürecinin merkezinde olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Öğretmenlerin eğitim ortamlarının oyunlaştırılması konusunda kritik bir rol üstlenmesine karşın, bu sistemleri pedagojik açıdan geliştirme ve öğrenme ortamlarıyla bütünleştirme konusunda sorunlarla karşılaştığı bilinmektedir (Aydın, 2022). Günümüzde oyunlaştırma unsurları, ortaöğretim ve yükseköğretim kurumlarının eğitim süreçlerine etkin bir biçimde dâhil edilmektedir. Ancak oyunlaştırma araştırmalarındaki artan eğilimlere rağmen, öğretmen eğitiminin oyunlaştırma konusunda oldukça sınırlı bir çalışma alanı olduğu görülmektedir (Desnenko vd., 2021; Hooda, 2021).

Buda ve Pesti (2024) tarafından oyunlaştırmanın öğretmen eğitimine entegre edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Buda ve Pesti'ye göre öğretmen adaylarının doğrudan deneyimler yaşamaları bu yaklaşımı gelecekte kullanma niyetlerini artırabilir ve adayların yenilikçi öğretim yaklaşımlarına yönelik tutumlarını olumlu yönde etkileyebilir. Bu konuda Yıldız vd. (2021) de öğretmen eğitiminde oyunlaştırmanın pedagojik kullanımına yönelik yürüttükleri bir çalışmada önemli bulgular ortaya koymuştur. Bulgular, oyunlaştırma kullanımının öğretmen adaylarının hem sınıf içi kullanım niyetlerini, hem de öğrenme motivasyonlarını olumlu yönde etkilediğini göstermiştir. Özellikle öğretmen yetiştirme programları başta olmak üzere yükseköğretimde oyunlaştırma yaklaşımının; öğrenme çıktılarının, motivasyonun ve öğrenci katılımının geliştirilmesi açısından büyük bir potansiyele sahip olduğu ifade edilebilir. Bu noktada eğitimciler, oyunlaştırmada bireyselleştirilmiş ve etkileşimli pedagojik uygulamaları hayata geçirerek daha dinamik ve başarılı öğrenme ortamları inşa edebilirler (Dasoo, 2024).

Daha önce bahsedildiği üzere, oyunlaştırma uygulamalarının bireyselleştirilmesi yani bireysel özelliklerin dikkate alınarak tasarlanması etkili bir öğrenme süreci için önemli bir konudur. Yükseköğretimde veya öğretmen yetiştiren kurumlarda bireyselleştirilmiş oyunlaştırma tasarımları için hedef kitlenin oyunlaştırma kullanıcı özelliklerinin belirlenmesi gerekli bir durumdur. Ulusal ve uluslararası literatürde, çeşitli branşlardaki öğretmen adaylarının (Barz vd., 2022; Birch, 2023; Hooda, 2021; Hooda vd., 2022; Nousiainen vd., 2020; Subirats, vd., 2023; Yıldırım & Özdener, 2021) ve Türk öğretmenlerin (Özdemir, 2023) oyunlaştırma kullanıcı tiplerinin incelendiği az sayıda çalışmaya rastlanılmaktadır. Görüldüğü üzere, literatürde öğretmen ve öğretmen adaylarının kullanıcı tiplerinin belirlenmesine yönelik bazı çalışmalar bulunmaktadır. Ancak bu konuda sosyal bilgiler öğretmen adayları özelinde yürütülen çalışmaların nicelik ve nitelik açısından sınırlılık gösterdiği tespit edilmiştir. Netice itibarıyla, literatürde sosyal bilgiler öğretmen adaylarının oyunlaştırma kullanıcı tiplerinin belirlenmesine yönelik çalışmalara ihtiyaç duyulduğu görülmüştür. Buradan hareketle, araştırmanın sosyal bilgiler öğretmen adaylarının kullanıcı tiplerine yönelik özellikleri ortaya koyarak ilgili literatürdeki eksikliğe ve mevcut bilgi birikiminin genişletilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca mevcut araştırmanın sosyal bilgiler öğretmen eğitiminde gelecekteki bireyselleştirilmiş oyunlaştırmaya dayalı uygulamalı çalışmalara esin kaynağı olması bakımından önemli olduğu ifade edilebilir.

Bu araştırma kapsamında, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının oyunlaştırma kullanıcı tiplerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Yıldırım ve Özdener (2021) tarafından oyunlaştırma kullanıcı tiplerini belirlemeye yönelik araştırmalarda, kullanıcı tiplerinde değişime neden olan faktörlere de odaklanılması gerektiğine dikkat çekilmektedir. Bu çerçevede araştırmada sosyal bilgiler öğretmen adaylarının kullanıcı tiplerinde bazı değişkenlerin etkisinin de incelenmesi amaçlanmıştır. Bu temel amaç doğrultusunda, aşağıda yer verilen sorulara yanıtlar aranmıştır:

1. Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının oyunlaştırma kullanıcı tiplerine göre dağılımı nasıldır?
2. Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının oyunlaştırma kullanıcı tipleri;
   - **2.1.** Cinsiyetine,
   - **2.2.** Yaşına,
   - **2.3.** Sınıf düzeyine (1-4.sınıf),
   - **2.4.** Öncelikli olarak oynamayı tercih etikleri oyun moduna,
   - **2.5.** Öncelikli olarak oynamayı tercih ettikleri oyun kategorisine,
   - **2.6.** Oyun oynama alışkanlıklarına göre farklılık göstermekte midir?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Araştırmada, nicel yaklaşıma dayalı bir tasarım gözetilmiş olup tarama deseninden yararlanılmıştır. Tarama deseni, bir evreni temsil eden katılımcı grubunun özelliklerini ve eğilimlerini açıklamak veya değişkenler arasındaki ilişkileri betimlemek için nicel ve nümerik olarak bilgi toplamaya olanak tanıyan bir araştırma desenidir (Creswell, 2012). Araştırma kapsamında, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının oyunlaştırma kullanıcı tiplerinin betimlenmesi ve bu kullanıcı tipleri üzerinde bazı değişkenlerin etkisinin incelenmesi amaçlandığından uygun bir desen olarak tarama desenine başvurulmuştur.

2.2. Katılımcı Grubu

Araştırmanın katılımcı grubunu, bir devlet üniversitesinin Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Programı'nda öğrenim gören küme örnekleme yöntemiyle belirlenmiş 138 sosyal bilgiler öğretmen adayı oluşturmaktadır. Küme örneklemede, evrenin temsili yerine, belirli özellikleri niteleyen grupların veya kümelerin seçilmesi söz konusudur. Örnek olarak bir kurumda, farklı sınıf düzeylerinde araştırma yapılmak istendiğinde bunlar bir kümeyi (veya grubu) oluşturur ve araştırmanın amacı doğrultusunda sınıf düzeyleri arasında kümeler seçilerek araştırmaya dâhil edilir (Ekiz, 2017). "Araştırmada örnekleme dâhil edilecek sınıflar saptandıktan sonra her sınıftan hangi öğrencilerin gerçek araştırma denekleri olacağını saptamak için yine seçkisiz veya sistematik örnekleme yöntemleri kullanılabilir" (Yıldırım & Şimşek, 2016:117). Bu araştırmada, 1-4. sınıf düzeyinde kümeler (sınıflar) saptandıktan sonra katılım durumu seçkisiz veya sistematik yöntem yerine zaman, pratiklik ve gönülllük ilkeleri dikkate alınarak elverişli örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Öğretmen adaylarının demografik ve oyun oynama tercihlerine ilişkin bilgileri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların demografik ve oyun oynama tercihlerine ilişkin bilgileri

Değişken Kategorileri		**f**	**%**
Cinsiyet	Kadın	94	68,12
	Erkek	44	31,88
Yaş	20 yaş ve altı	14	10,14
	21-24	115	83,33
	25 yaş ve üstü	9	6,52
Sınıf Düzeyi	1.sınıf	25	18,12
	2.sınıf	39	28,26
	3.sınıf	36	26,09
	4.sınıf	38	27,54
Oyun Modu Tercihi	Tek Oyunculu	46	33,33
	Çok Oyunculu	92	66,67
Oyun Kategorisi Tercihi	Aksiyon	15	10,87
	Bulmaca	8	5,80
	Dövüş	4	2,90
	Eğitsel	19	13,77
	Kart	6	4,35
	Kelime	17	12,32
	Macera	8	5,80
	Masa	11	7,97
	Rol Yapma (RPG)	3	2,17
	Simülasyon	7	5,07
	Spor	11	7,97
	Strateji	21	15,22
	Yarış	8	5,80
Oyun Oynama Alışkanlığı/ Sıklığı	Ayda bir kez	24	17,39
	Haftada bir kez	50	36,23
	Her gün	33	23,91
	Yılda birkaç kez	21	15,22
	Neredeyse hiç	10	7,25
Toplam		138	100

Tablo 1'e göre, araştırmaya katılan sosyal bilgiler öğretmen adaylarının %68,12'si kadın, %31,88'i erkektir. Katılımcıların %83,33'ü 21-24 yaş, %10,14'ü 20 yaş ve altı, %6,52'si 25 yaş ve üzerindedir. Öğretmen adaylarının %18,12'si 1. sınıf, %28,26'sı 2. sınıf, %26,09'u 3. sınıf ve %27,54'ü ise 4. sınıf düzeyinde öğrenim görmektedir. Adayların %66,67'si çok oyunculu oyunlar oynamayı tercih ederken %33,33'ü tek oyunculu oyunlara eğilim göstermektedir. Oyun kategorisi olarak ise öğretmen adaylarının %15,22'si strateji, %13,77'si eğitsel, %12,32'si kelime, %10,87'si aksiyon, %7,97'si masa ve spor, %5,80'i macera, yarış ve bulmaca, %5,07'si simülasyon, %4,35'i kart, %2,90'ı dövüş ve %2,17'si ise rol yapma *(Role Playing Game-RPG)* oyunlarını tercih etmektedir. Adayların %36,23'ü haftada bir kez, %23,91'i hergün, %17,39'u ayda birkez, %15,22'si yılda birkaç kez oyun oynadıklarını ve %7,25'i ise neredeyse hiç oyun oynamadıklarını ifade etmişlerdir.

2.3. Veri Toplama Aracı

Araştırma kapsamında, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının oyunlaştırma kullanıcı tiplerinin belirlenmesi amacıyla, Tondello vd. (2016) tarafından geçerliği sağlanan Akgün ve Topal (2018) tarafından ise Türkçeye uyarlaması yapılan "Altılı Oyunlaştırma Kullanıcı Tipi Ölçeği" *(The Gamification User Types Hexad Scale*) kullanılmıştır. Akgün ve Topal (2018) 24 maddelik ölçeğin Türkçe formunu Sakarya'da bir devlet üniversitesinde eğitim fakültesinde öğrenim gören toplam 417 öğrenciye uygulamıştır. Yapılan geçerlik ve güvenirlik analizlerinde, ölçeğin güvenirliğini artırmak için iki madde ölçekten çıkarılarak 22 maddelik orijinal ölçekle uyumlu altı faktörlü bir yapı oluşturulmuştur. Türkçeye uyarlanan ölçeğin model uyum indekslerinin kabul edilebilir ve büyük ölçüde mükemmel uyum aralığında yer aldığı belirlenmiştir. Ölçeğin tamamı için hesaplanan Cronbach's Alpha değeri .89'dur. Altı faktörlü yapı için elde edilen güvenirlik katsayıları ise sırasıyla .76, .79, .72, .80, .71 ve .78 olarak belirlenmiştir. Genel itibarıyla, ölçeğin Marczewski (2015)'in ortaya koyduğu motivasyona yönelik altı farklı oyunlaştırma kullanıcı tipini belirlemek için geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ölçek; yardımsever tip, sosyalleşen tip, özgür ruhlu tip, başarı odaklı tip, oyuncu tip ile sınırları ve kuralları zorlayan tip olmak üzere altı alt boyuttan oluşmaktadır.

Bu çalışmada, ölçeğin iç tutarlığının belirlenmesi için Cronbach's Alpha testi uygulanmıştır. Her bir alt boyut için Cronbach's Alpha güvenirlik katsayıları sırasıyla .71, .76, .70, .79, .70 ve. 74 olarak bulunmuştur. Sonuç olarak, araştırmanın katılımcı grubundan elde edilen iç tutarlık katsayılarının (.70-.79), referans alınan uyarlama çalışmasındaki katsayı değerleriyle (.71-.80) uyumlu olduğu ve literatürde kabul edilen .70 alt sınırını (Cohen vd., 2018) karşıladığı ortaya koyulmuştur. Bu bağlamda, ilgili ölçeğin mevcut katılımcı grubu özelinde iç tutarlılık bağlamında güvenilir bir ölçme sağladığı ifade edilebilir.

2.4. Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında, toplam 138 katılımcıdan elde edilen veriler incelenmiş ve kayıp veri olmadığı tamamının geçerli olduğu kabul edilmiştir. Veriler, IBM SPSS Statistics 26 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin normal dağılıma uygunluk durumunun belirlenmesi için Kolmogorov-Smirnov testi uygulanmıştır. Yapılan analizler sonucunda, verilerin normal dağılım göstermediği (p<.05) bazı gruplarda ise katılımcı sayısının 15'ten az olduğu görülmüştür. Parametrik test varsayımlarının ihlâli nedeniyle, analizlerde parametrik olmayan testler tercih edilmiştir. Gruplar arası karşılaştırmalarda, iki kategorili değişkenlere Mann-Whitney U testi; ikiden fazla kategorili değişkenler için Kruskal-Wallis testi uygulanmıştır. Grup içi karşılaştırmalarda ise Friedman testi kullanılmıştır.

2.5. Etik Kurul Onayı

Bu araştırmanın kavramsal çerçevesinin hazırlanması, veri toplama araçlarının uygulanması, verilerin toplanması, verilerin analizi ve yorumlanması aşamalarının tamamında etik kurallara uygun hareket edilmiştir. Bu çalışmanın ANKAD dışında herhangi bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiş olduğu taahhüt edilmiştir. Yapılan bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Araştırma için Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlüğü Eğitim Bilimleri Araştırma Önerisi Etik Değerlendirme Kurulu'nun 20.06.2023 tarih ve 06 sayılı toplantısının 10 numaralı kararı ile etik kurul izni alınmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde, araştırma sürecinde elde bulgulara yer verilmiştir. Bulguların sunumunda, araştırmada uygulanan istatistiksel analiz türlerine göre sistematik bir sıralama takip edilmiştir.

3.1. Gruplar Arası Karşılaştırma

Araştırmada, cinsiyet değişkenine göre karşılaştırma yapılması amacıyla ölçeğin her bir boyutuna Mann-Whitney U testi uygulanmıştır. Uygulanan testlere göre "yardımsever tip" (U = 1949.50, z = -.54, p = .59), "sosyalleşen tip" (U = 1888.00, z = -.83, p = .41) , "özgür ruhlu tip" (U = 2160.50, z = .43, p = .67), "başarı odaklı tip" (U = 2314.50, z = 1.14, p = .26) ve "oyuncu tipi" (U = 2210.00, z = .65, p = .51) alt boyutları bazında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Ancak "sınırları ve kuralları zorlayan tip" (U = 1453.50, z = -2.77, p = .01) alt boyutunda anlamlı farklılık gözlenmiştir. Cinsiyet değişkenine göre katılımcıların ölçeğin alt boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin betimsel istatistikler Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Cinsiyet değişkenine göre katılımcıların ölçek alt boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin ortalama, standart sapma, medyan ve çeyrekler arası aralık değerleri*

	Cinsiyet	Yardımsever Tip	Sosyalleşen Tip	Özgür Ruhlu Tip	Başarı Odaklı Tip	Oyuncu Tip	Sınırları ve Kuralları Zorlayan Tip
$\bar{X}$(Ss)	Kadın	83.70 (12.53)	80.05 (14.13)	83.78 (11.55)	82.45(14.08)	79.64 (14.27)	55.27 (19.53)
	Erkek	81.01 (16.84)	76.70 (17.44)	83.04 (16.40)	85.06(13.70)	79.22 (20.39)	46.10 (18.33)
Medyan (ÇA)	Kadın	85.71 (14.29)	82.14 (21.43)	85.71 (15.18)	83.93(17.86)	80.95 (20.24)	47.62 (33.33)
	Erkek	85.71 (25.00)	78.57 (28.57)	85.71 (19.64)	89.29(21.43)	85.71 (23.81)	40.48 (23.81)

*Tabloda parantez içerisinde standart sapma ve çeyrekler arası aralık (ÇA) değerlerine yer verilmiştir.

Araştırmada yaş değişkenine göre karşılaştırma yapılması amacıyla, ölçeğin her bir boyutuna Kruskal-Wallis testi uygulanmıştır. Test sonuçlarına göre "yardımsever tip" ($\chi^2(2)$ = 2.22, p = .33), "sosyalleşen tip" ($\chi^2(2)$ = .88, p = .64) , "özgür ruhlu tip" ($\chi^2(2)$= .29, p = .87), "başarı odaklı tip" ($\chi^2(2)$= 3.90, p = .14), "oyuncu tip" ($\chi^2(2)$= 1.93, p = .38) ile "sınırları ve kuralları zorlayan tip" ($\chi^2(2)$= 5.80, p = .06) alt boyutları bazında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Yaş değişkenine göre katılımcıların ölçeğin alt boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin betimsel istatistikler Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Yaş değişkenine göre katılımcıların ölçek alt boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin ortalama, standart sapma, medyan ve çeyrekler arası aralık değerleri*

	Yaş	Yardımsever Tip	Sosyalleşen Tip	Özgür Ruhlu Tip	Başarı Odaklı Tip	Oyuncu Tip	Sınırları ve Kuralları Zorlayan Tip
$\bar{X}$(Ss)	20 Yaş ve Altı	76.59 (13.57)	76.79(14.61)	84.44 (11.85)	83.67 (15.26)	79.59 (17.56)	57.82 (21.45)
	21-24 Yaş	82.83 (14.36)	78.94(15.38)	83.20 (13.75)	82.58 (14.01)	80.33 (15.29)	52.75 (19.41)
	25 Yaş +	88.10 (10.41)	82.94(15.85)	86.51 (7.94)	91.67 (8.75)	68.78 (25.10)	38.62 (13.14)
Md. (ÇA)	20 Yaş ve Altı	78.57 (17.86)	75.00(26.79)	87.50 (18.75)	87.50 (16.96)	80.95 (16.67)	61.90 (45.24)
	21-24 Yaş	85.71 (17.86)	81.14(21.43)	85.71 (17.86)	85.71 (17.86)	80.95 (23.81)	47.62 (33.33)
	25 Yaş +	89.29 (19.64)	85.71(28.57)	85.71 (12.50)	92.86 (14.29)	76.19 (28.57)	33.33 (16.67)

*Tabloda parantez içerisinde standart sapma ve çeyrekler arası aralık (ÇA) değerlerine yer verilmiştir.

Sınıf düzeyi değişkenine göre karşılaştırma yapılması amacıyla, ölçeğin her bir boyutuna Kruskal-Wallis testi uygulanmıştır. Test sonuçlarına göre "yardımsever tip" ($\chi^2(3)$ = 5.01, p = .17), "sosyalleşen tip" ($\chi^2(3)$ = 3.82, p = .28), "özgür ruhlu tip" ($\chi^2(3)$ = 2.05, p = .56), "başarı odaklı tip" ($\chi^2(3)$ = 2.28, p = .52), "oyuncu tip" (χ^2 (3) = 1.85, p = .60) ile "sınırları ve kuralları zorlayan tip" ($\chi^2(3)$ = 1.42, p = .70) alt boyutları bazında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gözlenmemiştir. Sınıf değişkenine göre katılımcıların ölçeğin alt boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin betimsel istatistikler Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Sınıf düzeyi değişkenine göre katılımcıların ölçek alt boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin ortalama, standart sapma, medyan ve çeyrekler arası aralık değerleri*

	Sınıf Düzeyi	Yardımsever Tip	Sosyalleşen Tip	Özgür Ruhlu Tip	Başarı Odaklı Tip	Oyuncu Tip	Sınırları ve Kuralları Zorlayan Tip
$\bar{X}$(Ss)	1. Sınıf	77.57 (17.05)	78.57 (18.36)	82.71 (18.05)	80.29 (17.80)	80.76 (18.87)	55.43 (18.28)
	2. Sınıf	82.23 (14.27)	77.01 (13.78)	81.32 (13.20)	81.78 (13.73)	78.88 (15.21)	49.94 (19.32)
	3. Sınıf	86.41 (11.89)	82.84 (14.15)	85.02 (10.45)	86.51 (11.86)	77.25 (17.64)	52.12 (21.26)
	4. Sınıf	83.55 (12.90)	77.63 (15.51)	84.96 (12.04)	83.74 (13.07)	81.45 (14.89)	53.01 (19.40)
Medyan (ÇA)	1. Sınıf	78.57 (23.21)	82.14 (25.00)	85.71 (19.64)	85.71 (30.36)	85.71 (21.43)	57.14 (26.19)
	2. Sınıf	82.14 (14.27)	78.57 (17.86)	81.32 (14.29)	82.14 (21.43)	85.71 (23.81)	42.86 (38.10)
	3. Sınıf	87.50 (14.29)	85.71 (25.00)	85.71 (16.96)	85.71 (22.32)	76.19 (22.62)	45.24 (35.71)
	4. Sınıf	85.71 (16.07)	78.57 (26.79)	85.71 (21.43)	85.71 (17.85)	83.33 (23.81)	47.62 (38.10)

* Tabloda parantez içerisinde standart sapma ve çeyrekler arası aralık (ÇA) değerlerine yer verilmiştir.

Oyun modu tercihine göre karşılaştırma yapılması amacıyla, ölçeğin her bir boyutuna Mann-Whitney U testi uygulanmıştır. Uygulanan teste göre "yardımsever tip" (U = 2236.50, z = .55, p = .59), "özgür ruhlu tip" (U = 2084.00, z = -.15, p = .88), "başarı odaklı tip" (U = 2198.50, z = .38, p = .71), "oyuncu tip" (U = 2273.50, z = .72, p = .47) ile "sınırları ve kuralları zorlayan tip" (U = 2007.50, z = -.49, p = .62) alt boyutlarına ilişkin puanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Buna karşın, "sosyalleşen tip" (U = 2559.50, z = 2.01, p = .04) alt boyutunda anlamlı farklılık olduğu görülmüştür. Oyun modu değişkenine göre katılımcıların ölçeğin alt boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin betimsel istatistikler Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Oyun modu değişkenine göre katılımcıların ölçek alt boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin ortalama, standart sapma, medyan ve çeyrekler arası aralık değerleri*

	Oyun Modu	Yardımsever Tip	Sosyalleşen Tip	Özgür Ruhlu Tip	Başarı Odaklı Tip	Oyuncu Tip	Sınırları ve Kuralları Zorlayan Tip
$\bar{X}$(Ss)	Tek Oyunculu	81.99 (14.26)	75.54 (14.87)	84.01 (13.01)	82.76 (13.81)	76.81 (20.19)	53.93 (19.60)
	Çok Oyunculu	83.27 (13.99)	80.71 (15.26)	83.31 (13.41)	83.54 (14.11)	80.85 (14.05)	51.55 (19.61)
Md. (ÇA)	Tek Oyunculu	82.14 (18.75)	78.57 (23.21)	85.71 (21.43)	85.71 (17.86)	80.95 (33.33)	52.38 (38.10)
	Çok Oyunculu	85.71 (17.86)	83.93 (25.00)	85.71 (16.07)	85.71 (21.43)	80.95 (19.05)	41.62 (27.38)

* Tabloda parantez içerisinde standart sapma ve çeyrekler arası aralık (ÇA) değerlerine yer verilmiştir.

Oyun kategorisi tercihine göre karşılaştırma yapılması amacıyla, ölçeğin her bir boyutuna Kruskal-Wallis testi uygulanmıştır. Test sonuçlarına göre "yardımsever tip" ($\chi^2(12) = 17.59$, p = .13), "sosyalleşen tip" ($\chi^2(12) = 9.62$, p = .65), "özgür ruhlu tip" ($\chi^2(12) = 13.10$, p = .36), "başarı odaklı tip" ($\chi^2(12) = 8.24$, p = .77) ve "oyuncu tip" ($\chi^2(12) = 11.34$, p = .50) alt boyutları kapsamında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmamıştır. Ancak "sınırları ve kuralları zorlayan tip" alt boyutunda anlamlı bir farklılık görülmüştür ($\chi^2(12) = 22.11$, p = .04).

Farkın hangi oyun kategorileri arasında olduğunu belirlemek amacıyla, Dunn-Bonferroni Post-hoc testi uygulanmıştır. Post-hoc sonucuna göre strateji oyunu ile kelime oyunu kategorisi arasında "sınırları ve kuralları zorlayan tip" alt boyutunda anlamlı bir farklılık (p = .01) görülmüştür. Oyun kategorisi değişkenine göre katılımcıların ölçeğin alt boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin betimsel istatistikler Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Oyun kategorisi değişkenine göre katılımcıların ölçek alt boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin ortalama, standart sapma, medyan ve çeyrekler arası aralık değerleri*

	Oyun Türü	Yardımsever Tip	Sosyalleşen Tip	Özgür Ruhlu Tip	Başarı Odaklı Tip	Oyuncu Tip	Sınırları ve Kuralları Zorlayan Tip
$\bar{X}$(Ss)	**Aksiyon**	75.71 (13.58)	77.38 (13.34)	79.52 (11.41)	80.00 (13.95)	74.29 (17.34)	56.83 (21.03)
	Bulm.	83.04 (11.41)	74.11 (19.44)	90.18 (7.08)	89.73 (8.84)	85.71 (15.69)	60.12 (20.82)
	Dövüş	80.36 (12.20)	69.64 (21.13)	91.07 (10.71)	92.86 (5.83)	91.67 (5.99)	61.90 (26.66)
	Eğitsel	85.90 (12.34)	82.52 (14.18)	85.15 (12.44)	81.02 (18.52)	78.45 (13.50)	46.87 (17.55)
	Kart	91.67 (7.02)	81.55 (11.83)	89.29 (13.17)	84.52 (16.08)	75.40 (15.18)	42.86 (17.04)
	Kelime	88.24 (10.00)	80.67 (14.18)	86.34 (9.55)	84.24 (12.12)	77.31 (20.93)	66.67 (20.82)
	Macera	84.38 (14.53)	79.91 (14.40)	77.68 (10.41)	79.02 (13.82)	80.95 (18.35)	53.57 (17.03)
	Masa	85.06 (9.29)	85.71 (11.52)	84.42 (10.38)	81.82 (15.02)	80.09 (15.48)	48.92 (16.92)
	RPG	71.43 (15.57)	79.76 (13.52)	78.57 (15.57)	79.76 (13.52)	76.19 (21.82)	61.90 (23.81)
	Sim.	85.71 (12.71)	83.16 (14.09)	86.73 (9.61)	83.16 (16.97)	89.80 (10.44)	58.50 (23.28)
	Spor	85.71 (12.27)	79.55 (11.53)	84.09 (11.11)	85.06 (10.45)	84.42 (12.43)	50.22 (19.44)
	Strateji	74.32 (20.47)	71.43 (19.50)	76.36 (21.14)	81.63 (15.25)	75.28 (19.61)	40.82 (13.52)
	Yarış	87.50 (8.95)	82.59 (16.25)	88.39 (7.58)	90.18 (7.81)	81.55 (10.32)	48.81 (12.40)
Md. (ÇA)	**Aksiyon**	75.00 (21.43)	78.57 (28.57)	78.57 (21.43)	85.71 (21.43)	76.19 (19.05)	57.14 (42.86)
	Bulm.	83.93 (10.71)	73.21 (40.18)	89.29 (10.71)	89.29 (16.07)	90.48 (30.95)	59.52 (39.29)
	Dövüş	82.14 (23.21)	62.50 (37.50)	92.86 (19.64)	92.86 (10.71)	90.48 (10.71)	57.14 (50.00)
	Eğitsel	89.29 (25.00)	85.71 (25.00)	85.61 (21.43)	78.57 (35.71)	80.95 (19.05)	42.86 (14.29)
	Kart	92.86 (12.50)	80.36 (23.21)	94.64 (25.89)	87.50 (16.96)	71.43 (25.00)	38.10 (19.05)
	Kelime	89.29 (14.29)	82.14 (17.86)	85.71 (19.64)	82.14 (23.21)	80.95 (21.43)	71.43 (30.95)
	Macera	89.29 (16.07)	78.57 (26.79)	82.14 (29.54)	78.57 (16.07)	85.71 (39.29)	50.00 (26.19)
	Masa	78.57 (14.29)	85.71 (14.29)	82.14 (17.86)	82.14 (21.43)	85.71 (33.33)	47.62 (28.57)
	RPG	78.57 (-)	85.71 (-)	85.71 (-)	85.71 (-)	71.43 (-)	61.90 (-)
	Sim.	89.29 (21.43)	89.29 (25.00)	89.29 (17.86)	82.14 (21.43)	90.48 (19.05)	57.14 (28.57)
	Spor	85.71 (25.00)	82.14 (17.86)	85.71 (21.43)	85.71 (17.86)	80.95 (23.81)	42.86 (28.57)
	Strateji	75.00 (33.93)	67.86 (33.93)	82.14 (25.00)	82.14 (23.21)	76.19 (38.10)	38.10 (11.90)
	Yarış	89.29 (12.50)	85.71 (28.57)	87.50 (13.39)	83.33 (13.10)	83.33 (13.10)	50.00 (20.24)

* Tabloda parantez içerisinde standart sapma ve çeyrekler arası aralık (ÇA) değerlerine yer verilmiştir.

Araştırmada son olarak oyun oynama sıklığı değişkenine göre karşılaştırma yapılması amacıyla, ölçeğin her bir boyutuna Kruskal-Wallis testi uygulanmıştır. Test sonuçlarına göre "yardımsever tip" ($\chi^2(4) = 7.37, p = .12$), "sosyalleşen tip" ($\chi^2(4) = 2.60, p = .63$), "özgür ruhlu tip" ($\chi^2(4) = 4.67, p = .32$), "başarı odaklı tip" ($\chi^2(4) = 3.95, p = .41$) ile "sınırları ve kuralları zorlayan tip" ($\chi^2(4) = 3.18, p = .53$) alt boyutları bazında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Ancak "oyuncu tipi" alt boyutunda anlamlı bir fark görülmüştür ($\chi^2(4) = 17.33, p < .001$). Farkın hangi oyun oynama sıklıkları arasında olduğunu görmek amacıyla, Bonferroni düzeltmesiyle Dunn-Bonferroni Post-hoc testi uygulanmıştır. Post-hoc sonucuna göre, neredeyse hiç oyun oynamayanlar ile her gün oynayanlar arasında ($p = .02$) ve yılda birkaç kez oyun oynayanlar ile her gün oyun oynayanlar arasında ($p = .02$) "oyuncu tipi" alt boyutunda anlamlı farklılıklar görülmüştür. Oyun oynama sıklığı değişkenine göre katılımcıların ölçeğin alt boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin betimsel istatistikler Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7. Oyun oynama sıklığı değişkenine göre katılımcıların ölçek alt boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin ortalama, standart sapma, medyan ve çeyrekler arası aralık değerleri*

	Oyun Oynama Sıklığı	Yardımsever Tip	Sosyalleşen Tip	Özgür Ruhlu Tip	Başarı Odaklı Tip	Oyuncu Tip	Sınırları ve Kuralları Zorlayan Tip
$\bar{X}$(Ss)	Ayda bir	89.29 (8.81)	82.14 (12.24)	87.35 (10.21)	85.57 (11.98)	84.52 (13.85)	54.76 (21.62)
	Haftada bir	80.29 (15.39)	76.57 (17.20)	82.50 (14.56)	81.43 (15.66)	78.38 (16.02)	54.76 (18.66)
	Her gün	81.60 (12.47)	81.49 (12.29)	85.71 (11.01)	84.09 (12.21)	86.15 (12.90)	48.20 (18.12)
	Neredeyse hiç	79.64 (20.55)	76.07 (16.24)	75.36 (18.32)	76.43 (17.51)	63.81 (25.61)	47.62 (25.30)
	Yılda birkaç kez	85.03 (12.76)	78.57 (17.31)	82.14 (12.32)	87.07 (11.76)	73.47 (12.74)	52.61 (18.90)
Medyan (ÇA)	Ayda bir	91.07 (13.39)	83.93 (20.54)	85.71 (21.43)	85.71 (18.75)	88.10 (23.81)	45.24 (38.10)
	Haftada bir	83.93 (21.43)	82.14 (29.46)	83.93 (17.86)	85.71 (23.21)	78.57 (23.81)	52.38 (33.33)
	Her gün	78.57 (17.86)	82.14 (25.00)	85.71 (17.86)	82.14 (17.86)	90.48 (19.05)	42.86 (19.05)
	Neredeyse hiç	83.93 (28.57)	76.79 (33.04)	80.36 (19.64)	75.00 (29.46)	64.29 (28.57)	42.86 (41.67)
	Yılda birkaç kez	85.71 (19.64)	82.14 (30.36)	85.71 (19.64)	89.29 (23.21)	76.19 (19.05)	52.38 (28.57)

* Tabloda parantez içerisinde standart sapma ve çeyrekler arası aralık (ÇA) değerlerine yer verilmiştir.

3.2. Gruplar İçi Karşılaştırmalar

Tüm katılımcılar düzeyinde, ölçeğin alt boyutlarına ilişkin puanlarda anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla Friedman testi uygulanmıştır. Test sonuçlarına göre, alt boyut puanlarında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür ($\chi^2(5) = 186.41$, $p < .001$). Farkın hangi alt boyutlar arasında olduğunu belirlemek amacıyla, Bonferroni düzeltmesiyle Dunn-Bonferroni Post-hoc testi uygulanmıştır. Sonuçlara göre "sınırları ve kuralları zorlayan tip" alt boyutu ile diğer tüm alt boyutlar arasında anlamlı farklılıklar saptanmıştır (karşılaştırmalar için $p < .001$). Katılımcı grubuna ilişkin tanımlayıcı istatistiksel bulgular Tablo 8'de raporlanmıştır.

Tablo 8. Tüm katılımcıların ölçek alt boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin ortalama, standart sapma, medyan ve çeyrekler arası aralık değerleri*

	Yardımsever Tip	Sosyalleşen Tip	Özgür Ruhlu Tip	Başarı Odaklı Tip	Oyuncu Tip	Sınırları ve Kuralları Zorlayan Tip
$\bar{X}$(Ss)	82.84 (14.04)	78.99 (15.28)	83.54 (13.23)	83.28 (13.96)	79.50 (16.39)	52.35 (19.57)
Medyan (ÇA)	85.71 (17.86)	82.14 (22.32)	85.71 (13.23)	85.71 (18.75)	80.95 (20.24)	47.62 (34.52)

* Tabloda parantez içerisinde standart sapma ve çeyrekler arası aralık (ÇA) değerlerine yer verilmiştir.

Tablo 8'de verilen tanımlayıcı istatistiklere göre, en yüksek ortalama puanlar sırasıyla "özgür ruhlu tip" ($\bar{X}$ = 83.54, Ss =13.23), "başarı odaklı tip" ($\bar{X}$ = 83.28, Ss =13.96) ve "yardımsever tip" ($\bar{X}$ = 82.84, Ss=14.04) alt boyutlarında olduğu belirlenmiştir. Ayrıca bu araştırmada, değişkenlere göre katılımcıların, ölçeğin alt boyutlarına ilişkin puanlarında anlamlı farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla Friedman testi uygulanmıştır. Analiz sonuçları, cinsiyet değişkenine göre kadın katılımcıların ölçeğin alt boyutlarından aldıkları puanlar arasında anlamlı farklılıklar olduğunu göstermiştir ($\chi^2(5) = 119.43$, $p < .001$). Anlamlı farkın hangi alt boyutlar arasında olduğunu belirlemek için Bonferroni düzeltmesiyle Dunn-Bonferroni Post-hoc testi kullanılmıştır. Yapılan analizlere göre, kadın katılımcılarda "sınırları ve kuralları zorlayan tip" alt boyutu, diğer alt boyutlara göre anlamlı düzeyde farklılık göstermiştir ($p < .001$). Erkek katılımcıların alt boyutlara ilişkin puanları arasında da anlamlı farklılıklar belirlenmiştir ($\chi^2(5) = 75.97$, $p < .001$). Kadın katılımcılarda olduğu gibi, erkek katılımcıların da "sınırları ve kuralları zorlayan tip" alt boyutundan aldıkları puanlar, diğer alt boyutlara göre anlamlı düzeyde farklılık göstermiştir ("sosyalleşen tip" ile "sınırları ve kuralları zorlayan tip" arasında $p = .001$; "başarı odaklı tip" ve "sosyalleşen tip" arasında $p = .01$; diğer alt boyutlara yönelik karşılaştırmalar için $p < .001$).

Yaş değişkenine yönelik yapılan incelemelerde, 20 yaş ve altı katılımcıların ölçeğin alt boyutlarına ilişkin puanları arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir ($\chi^2(5) = 16.07$, $p < .001$). Dunn-Bonferroni Post-hoc testi sonuçlarına göre, "sınırları ve kuralları zorlayan tip" ile "özgür ruhlu tip" ($p = .02$) ve "başarı odaklı tip" arasında ($p < .001$) anlamlı farklılıklar görülmüştür. 21-24 yaş grubundaki katılımcıların, ölçeğin alt boyutlarından aldıkları puanlar arasında da anlamlı bir farklılık belirlenmiştir ($\chi^2(5) = 156.47$, $p < .001$). Bu gruba ilişkin analiz sonuçları, "sınırları ve kuralları zorlayan tip" alt boyutunun, diğer tüm alt boyutlardan anlamlı bir şekilde farklılaştığını göstermiştir ($p < .001$). Benzer şekilde 25 yaş ve üstü katılımcıların, ölçeğe ilişkin alt boyutlardan aldıkları puanlar arasında da anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2(5) = 24.78$, $p < .001$). Analize göre, "sınırları ve kuralları zorlayan tip" ile "yardımsever tip" ($p < .001$) ve "başarı odaklı tip" ($p < .001$) arasında anlamlı farklılıklar ortaya çıkmıştır.

Sınıf düzeyi değişkenine yönelik yapılan incelemelerde, 1. sınıf düzeyinde öğrenim gören katılımcıların, ölçeğin alt boyutlarına ilişkin puanları arasında anlamlı farklılıklar belirlenmiştir (χ^2 (5) = 30.92, $p < .001$). Post-hoc analiz sonuçları, "sınırları ve kuralları zorlayan tip" alt boyutunun, diğer tüm alt boyutlardan anlamlı düzeyde farklılaştığını ortaya koymuştur ("yardımsever tip" ile "sınırları ve kuralları zorlayan tip" $p = .03$; "sosyalleşen tip" ile "sınırları ve kuralları zorlayan tip" $p = .002$; diğer karşılaştırmalar için $p < .001$). 2. sınıf düzeyinde öğrenim gören katılımcıların, ölçeğin alt boyutlarına ilişkin puanları arasında da anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür ($\chi^2(5) = 68.02$, $p < .001$). Bu sınıf düzeyine ilişkin Post-hoc analizler, "sınırları ve kuralları zorlayan tip" alt boyutunun, diğer alt boyutlardan anlamlı düzeyde farklılaştığını ortaya koymuştur ($p < .001$). Benzer şekilde 3. sınıf düzeyinde de anlamlı farklılıklar gözlenmiştir ($\chi^2(5) = 58.52$, $p < .001$). Bu sınıf düzeyine ilişkin Post-hoc testi sonuçları, "sınırları ve kuralları zorlayan tip" alt boyutu ile diğer alt boyutlar arasında anlamlı farklılıklar olduğunu göstermiştir ("oyuncu tipi" ile "sınırları ve kuralları zorlayan tip" karşılaştırması için $p = .001$; diğer karşılaştırmalar için $p < .001$). Benzer şekilde, 4. sınıf düzeyinde öğrenim gören katılımcıların ölçeğin alt boyutlarına ilişkin puanları arasında da anlamlı bir farklılık belirlenmiştir ($\chi^2(5) = 39.71$, $p < .001$). Analiz sonuçlarına göre, "sınırları ve kuralları zorlayan tip" alt boyutuna ilişkin puanlar, diğer tüm alt boyutlara göre anlamlı düzeyde farklılık göstermiştir ("sosyalleşen tip" ile "sınırları ve kuralları zorlayan tip" karşılaştırması için $p = .04$; diğer karşılaştırmalar için $p < .001$).

Oyun modu değişkenine göre yapılan incelemelerde, tek oyunculu oyunları tercih eden katılımcıların, ölçeğin alt boyutlarına ilişkin puanları arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir ($\chi^2(5) = 64.26$, $p < .001$). Post-hoc testi sonuçları, "sınırları ve kuralları zorlayan tip" alt boyutunun, diğer tüm alt boyutlardan anlamlı düzeyde farklılaştığını ortaya koymuştur ("sosyalleşen tip" ile "sınırları ve kuralları zorlayan tip" alt boyutları arasındaki karşılaştırma için $p = .002$; diğer karşılaştırmalar için $p < .001$). Benzer şekilde, çok oyunculu oyunları tercih eden katılımcıların alt boyutlara ilişkin puanları arasında da anlamlı farklılıklar belirlenmiştir ($\chi^2(5) = 126.56$, $p < .001$). Bu kategoriye ilişkin Post-hoc analiz sonuçları, "sınırları ve kuralları zorlayan tip" alt boyutunun, diğer tüm alt boyutlardan anlamlı düzeyde farklılaştığını göstermiştir ($p < .001$).

Oyun kategorisi kapsamında yapılan incelemelerde, öncelikli olarak aksiyon oyunlarını tercih eden katılımcıların, ölçeğin alt boyutlarına ilişkin puanları arasında anlamlı farklılıklar gözlenmiştir ($\chi^2(5) = 15.39$, $p = .01$). Bu kategoriye ilişkin Post-hoc sonuçlarına göre, "sınırları ve kuralları zorlayan tip" ile "başarı odaklı tip" ($p = .01$) ve "özgür ruhlu tip" ($p = .03$) alt boyutları arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Bulmaca oyunlarını tercih eden katılımcıların alt boyutlara ilişkin puanları arasında da anlamlı farklılıklar bulunmuştur ($\chi^2(5) = 15.32$, $p = .01$). Bu kategoride "sınırları ve kuralları zorlayan tip" alt boyutu ile "başarı odaklı tip" ($p = .02$) ve "özgür ruhlu tip" ($p = .03$) alt boyutları arasında anlamlı farklılıklar görülmüştür.

Dövüş oyunlarını tercih eden katılımcıların, ölçeğin alt boyutlarına ilişkin puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($\chi^2(5) = 9.84$, $p = .08$). Eğitsel oyunları tercih eden katılımcıların ise ölçeğin alt boyutlarına yönelik puanları arasında anlamlı bir farklılık gözlenmiştir ($\chi^2(5) = 33.83$, $p < .001$). Anlamlı farklılığın "sınırları ve kuralları zorlayan tip" alt boyutu ile diğer tüm alt boyutlar arasında bulunduğu görülmüştür ("oyuncu tipi" ile "sınırları ve kuralları zorlayan tip" arasındaki karşılaştırma için $p = .008$; "sosyalleşen tip" ile "sınırları ve kuralları zorlayan tip" arasındaki karşılaştırma için $p = .002$; diğer karşılaştırmalar için $p < .001$).

Benzer şekilde kart oyunlarını tercih eden katılımcıların, ölçeğin alt boyutlarına ilişkin puanları arasında da anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir ($\chi^2(5) = 14.00$, $p < .001$). Sonuçlara göre "sınırları ve kuralları zorlayan tip" ile "yardımsever tip" alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık ortaya çıkmıştır ($p = .03$). Kelime oyunlarını tercih eden katılımcıların, ölçeğin alt boyutlarına ilişkin puanları arasında da anlamlı bir farklılık görülmüştür. Analize göre, "sınırları ve kuralları zorlayan tip" ile "yardımsever tip" ($p = .002$); "sınırları ve kuralları zorlayan tip" ile "özgür ruhlu tip" ($p = .01$) alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar belirlenmiştir. Macera oyunları oynamayı tercih eden katılımcıların ölçeğe ilişkin alt boyut puanları arasında da anlamlı farklılıklar bulunmuştur ($\chi^2(5) = 13.85$, $p = .02$). İstatistiksel olarak bu anlamlı fark, "sınırları ve kuralları zorlayan tip" ile "yardımsever tip" alt boyutları arasında gözlenmiştir ($p = .02$).

Masa oyunlarını tercih eden katılımcıların ölçeğin alt boyutlarına ilişkin puanları arasında da anlamlı bir farklılık belirlenmiştir ($\chi^2(5) = 22.77$, $p < .001$). Sonuçlara göre bu anlamlı farklılığın "sınırları ve kuralları zorlayan tip" ile "yardımsever tip" ($p = .006$), "özgür ruhlu tip" ($p = .009$) ile "sosyalleşen tip" ($p = .001$) alt boyutları arasında olduğu tespit edilmiştir. Rol yapma oyunları ($\chi^2(5) = 8.02$, $p = .16$) ile simülasyon oyunlarını ($\chi^2(5) = 8.62$, $p = .13$) tercih eden katılımcıların ise ölçeğin alt boyutlarına ilişkin aldıkları puanlar bazında anlamlı bir farklılık görülmemiştir.

Spor oyunlarını tercih eden katılımcıların, ölçeğin alt boyutlarından aldıkları puanlar arasında ise anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Bu fark, "sınırları ve kuralları zorlayan tip" ile "yardımsever tip" ($p = .01$), "özgür ruhlu tip" ($p = .02$) ve "başarı odaklı tip" ($p = .004$) alt boyutları arasında gözlenmiştir. Strateji oyunları oynamayı tercih eden katılımcıların ölçeğin alt boyutlarına ilişkin puanları arasında da anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($\chi^2(5) = 40.98$, $p < .001$). Analiz sonuçlarına göre, "sınırları ve kuralları zorlayan tip" ile diğer alt boyutlar arasında anlamlı farklılıklar gözlenmiştir ("yardımsever tip" ile "sınırları ve kuralları zorlayan tip" arasındaki karşılaştırma için $p = .001$; "sosyalleşen tip" ile "sınırları ve kuralları zorlayan tip" arasındaki karşılaştırma için $p = .045$; diğer alt boyut karşılaştırmaları için $p < .001$). Son olarak, yarış oyunları oynamayı tercih eden katılımcıların, ölçeğin alt boyutlarına ilişkin puanları arasında da anlamlı farklılıklar belirlenmiştir ($\chi^2(5) = 20.44$, $p < .001$). Analize göre, "sınırları ve kuralları zorlayan tip" ile "yardımsever tip" ($p < .001$), "başarı odaklı tip" ($p < .02$) ve "özgür ruhlu tip" ($p = .001$) alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur.

Oyun oynama sıklığı değişkenine göre yapılan incelemelerde ise, ayda bir kez oyun oynayan katılımcıların, ölçeğin alt boyutlarına ilişkin puanları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($\chi^2(5) = 36.78$, $p < .001$). Sonuçlara göre, "sınırları ve kuralları zorlayan tip" ile diğer alt boyutlar arasında anlamlı farklılıklar gözlenmiştir ("oyuncu tip" ile "sınırları ve kuralları zorlayan tip" $p = .002$, "sosyalleşen tip" ile "sınırları ve kuralları zorlayan tip" $p = .03$; diğer alt boyutlara ilişkin karşılaştırmalar için $p < .001$). Haftada bir oyun oynadığını ifade eden katılımcıların, ölçeğin alt boyutlarına ilişkin puanlarında da anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($\chi^2(5) = 61.52$, $p < .001$). Söz konusu fark, "sınırları ve kuralları zorlayan tip" alt boyutu ile diğer alt boyutlar arasında belirlenmiştir ("sosyalleşen tip" ile "sınırları ve kuralları zorlayan tip" $p = .001$; diğer alt boyutlar arasındaki karşılaştırmalar için $p < .001$).

Her gün oyun oynamayı tercih eden katılımcıların, ölçeğin alt boyutlarına ilişkin puanları arasında da anlamlı bir farklılık gözlenmiştir ($\chi^2(5) = 62.59$, $p < .001$). Sonuçlara göre "sınırları ve kuralları zorlayan tip" alt boyutu ile diğer alt boyutlar arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur ($p < .001$). Neredeyse hiç oyun oynamayan katılımcıların, ölçeğin alt boyutlarına ilişkin puanları arasında ise anlamlı bir farklılık olmadığı gözlenmiştir ($\chi^2(5) = 8.84$, $p = .12$). Son olarak yılda birkaç kez oyun oynamayı tercih eden katılımcıların ise ölçeğin alt boyutlarından aldıkları puanlar arasında anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2(5) = 40.16$, $p < .001$). İstatistiksel olarak anlamlı farklılıkların, "sınırları ve kuralları zorlayan tip" ile sırasıyla "yardımsever tip" ($p = .001$), "özgür ruhlu tip" ($p < .001$), "başarı odaklı tip" ($p < .001$) ve "sosyalleşen tip" ($p = .008$) arasında; ayrıca "oyuncu tip ile "başarı odaklı tip" ($p < .04$) arasında olduğu gözlenmiştir.

4. TARTIŞMA, SONUÇ ve ÖNERİLER

Araştırmanın amacı, Marczewski (2015)'in Hexad modeli temelinde, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının oyunlaştırma kullanıcı tiplerinin belirlenmesidir. Araştırma kapsamında, adayların oyunlaştırma kullanıcı tiplerinin cinsiyet, yaş, sınıf, tercih edilen oyun modu ve oyun kategorisi ile oyun oynama alışkanlığı/sıklığı gibi değişkenler açısından anlamlı farklılık gösterip göstermediği de

incelenmiştir. Bu bölümde araştırmadan elde edilen bulgular alt problemler temelinde yapılandırılmış olup ilgili literatürle desteklenerek açıklanmış ve yorumlanmıştır.

Araştırmanın birinci alt probleminden elde edilen bulgulara göre, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının baskın oyunlaştırma kullanıcı tipleri birbirine yakın ortalamayla özgür ruhlu, başarı odaklı ve yardımsever tip, ardından daha az ortalamayla oyuncu ve sosyalleşen tip olarak dağılım göstermektedir. Araştırmada, öğretmen adaylarında en az görülen oyunlaştırma kullanıcı tipinin sınırları ve kuralları zorlayan tip (veya düzen bozucu) olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgular, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının temel motivasyon kaynaklarının özerklik, uzmanlaşma ve anlam arayışına dayalı yönelimlerde yoğunlaştığını göstermektedir (özgür ruhlu, başarı odaklı ve yardımsever tip). Diğer bir ifadeyle, araştırmada sosyal bilgiler öğretmen adaylarının, oyunlaştırılmış sistemin işleyişini olumlu veya olumsuz yönde dönüştürmeye (sınırları ve kuralları zorlayan) yönelik yönelimler yerine, düzeni koruma ve mevcut kurallara uyma yönelimlerinin daha baskın olduğu belirlenmiştir. Bu yönelimde, öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine ilişkin oluşturdukları zihinsel şemalarının bir etkisinin olduğu düşünülmektedir. Araştırmada elde edilen sonuçlar, öğretmen adaylarının ve öğretmenlerin kullanıcı tiplerine ilişkin bulgular içeren diğer çalışmalarla kısmî yönde paralellik göstermektedir (Barz vd., 2022; Birch, 2023; Hooda, 2021; Hooda vd., 2022; Nousiainen vd., 2020; Özdemir, 2023; Subirats vd., 2023; Yıldırım & Özdener, 2021). Bu çalışmalarda öğretmen ve öğretmen adayları popülasyonunda en yaygın görülen oyunlaştırma kullanıcı tipleri; yardımsever ve sosyalleşen tiplerdir. Başarı odaklı ve özgür ruhlu tipler de genellikle yüksek ortalamaya sahiptir. Söz konusu çalışmalarda en düşük yaygınlığa sahip kullanıcı tipi ise sınırları ve kuralları zorlayan yani düzen bozucu tiplerdir. Bu araştırmada da, öğretmen adaylarında özgür ruhlu ve başarı odaklı tip baskın kullanıcı tipleri olarak tespit edilmiştir. Ayrıca araştırmada, yardımsever tiplerde yüksek bir ortalama puana sahip bulunmuştur. Araştırmada beklenenin aksine, adayların gerek sosyal bilgiler alanının doğası, gerekse de öğretmenlik mesleğinin gereklilikleri göz önüne alındığında, sosyalleşen tip özelliklerinin orta düzeyde olması oldukça dikkat çekici bir bulgu olarak yorumlanmıştır. Sosyal bilgilerin, toplumsal yaşamla ilgili temel bilgi, beceri, tutum ve değerlerin kazandırıldığı bir çalışma alanı (Erden, 1998) olmasından dolayı, adayların toplumsal yaşamla ilişkili olarak sosyal etkileşim ve işbirliği konusundaki motivasyonlarının yüksek düzeyde olması öngörülmekteydi. Araştırma bulguları ve diğer çalışmaların bulguları arasında ortaya çıkan bu farklılığın katılımcı gruplarının branş bazlı ya da kültürel yapı farklılıklarından kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Diğer taraftan, adayların sosyalleşenler kullanıcı tipi özelliklerinin orta düzeyde görülmesinde, pandemi ve ülkemizde yaşanan olağanüstü durumlar sonucunda, uzun süreli uzaktan eğitim süreçlerinin de bir etkisi olabilir. Bu süreçte adaylar kendi bireysel öğrenme sürecinin merkezinde yer almış ve yüz yüze öğrenme ortamlarının sunduğu akran etkileşimi, sosyalleşme, sosyal bağ kurma ve işbirliği gibi birtakım fırsatlara erişim sağlayamamıştır. Bu durum, öğretmen adaylarının sosyalleşen kullanıcı tipi özelliklerini sınırlandırmış olabilir.

Araştırmanın ikinci alt problemi çerçevesinde, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının oyunlaştırma kullanıcı tiplerinin cinsiyet, yaş, sınıf düzeyi, tercih edilen oyun modu ve oyun kategorisi ile oyun oynama alışkanlığına göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Araştırmada, kullanıcı tiplerinin yaş ve sınıf düzeyi değişkeni dışında, diğer değişkenlere göre anlamlı farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Anlamlı farklılığın hangi kategoriler arasında olduğunu belirlemek için yapılan testler sonucunda, cinsiyet değişkenine göre yalnızca sınırları ve kuralları zorlayan kullanıcı tipi puanları arasında, kadın öğretmen adaylarının lehine anlamlı düzeyde bir fark bulunmuştur. Bu durum, kadın öğretmen adaylarının sosyal bilgiler öğrenme ortamlarında değişimi tetikleyen unsurlarla daha fazla motive olma eğiliminde oldukları şeklinde yorumlanabilir. Çünkü bu kullanıcı tipi özelliklerine sahip bireyler değişim unsuru tarafından güdülenirler (Marczewski, 2015). Elde edilen bulgular, öğretmen adayları için kullanıcı tiplerinin benimsenme düzeylerinin birbirinden farklılaştığını göstermektedir. Araştırma bulgularına benzer şekilde, yürütülen bazı çalışmalarda da kadınların, erkeklere göre sınırları ve kuralları zorlayan kullanıcı tipine ait özellikleri gösterme olasılıklarının daha yüksek olduğu ortaya koyulmuştur (Şenocak, 2019; Şenocak vd., 2021). Araştırma bulgularının aksine, literatürde öğretmen ve öğretmen adaylarıyla ilgili yürütülen bazı araştırmalarda ise söz konusu kullanıcı tipinin, erkek katılımcıların lehine anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği belirlenmiştir (Hooda, 2021; Hooda vd., 2022; Özdemir, 2023). Modernleşmeye bağlı olarak ataerkil toplumsal normların güç kaybetmesi ve kadınların kimliklerini daha özgüvenli bir şekilde inşa etmeleri bu kullanıcı tipinde cinsiyet açısından söz konusu farklılığın sebeplerinden biri olabilir. Bununla birlikte, çalışmada katılımcı grubunun (94 Kadın ve 44

Erkek) dengeli bir dağılım göstermemesi, cinsiyetler arası güvenilir bir karşılaştırma yapılmasını etkileyen olası bir faktör olarak değerlendirilebilir. Araştırmada cinsiyete göre katılımcıların kendi içinde ölçeğin alt boyutlarından aldıkları puanlar arasında fark olup olmadığını belirlemek için yapılan testler ise, diğer kullanıcı tiplerine göre özellikle sınırları ve kuralları zorlayan tipin hem kadın, hem de erkek adaylar lehine anlamlı düzeyde farklılaştığını göstermiştir.

Yaş değişkenine göre yapılan analizler sonucunda, katılımcıların kullanıcı tiplerine yönelik eğilimlerinde yaş bazında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar görülmemiştir. Ancak her bir yaş grubunun kendi içinde farklı kullanıcı tiplerine yönelik eğilimleri karşılaştırıldığında, sınırları ve kuralları zorlayan tip alt boyutunda anlamlı farklılıklar gözlenmiştir. Gruplar arası farkın olmaması buna karşın, grup içi farklılaşmanın ortaya çıkması, kullanıcı tiplerinin yaş değişkeninden bağımsız olarak sabit kaldığını göstermiştir. Bu bulgular, her yaş grubundaki katılımcıların, kullanıcı tiplerine aynı düzeyde eğilim göstermediği şeklinde yorumlanabilir. Literatürde benzer şekilde Subirats vd. (2023) de çalışmalarında yaş değişkeninin öğretmen adaylarının kullanıcı tipleri üzerinde güçlü bir etkiye sahip olmadığını ortaya koymuştur. Buna karşın Özdemir (2023) ise çalışmasında çeşitli branşlardan Türk öğretmenlerin kullanıcı tiplerinde yaş değişkeninin anlamlı bir farklılık gösterdiğini belirlemiştir. Özdemir, çalışmasında yaş ortalamasının ilerledikçe öğretmenlerin oyuncu ve düzen bozucu tiplere yönelik eğilimlerinin azaldığı sonucuna ulaşmıştır. Araştırmacı tarafından bu bulgu, gençlerin değişime daha kolay adapte olabilmesi ve geleneksel normlara karşı özerklik gösterme eğiliminde olmaları ile ilişkilendirilmiştir. Görüldüğü üzere, söz konusu çalışmalarda yaş değişkeni ve kullanıcı tipleri arasındaki ilişkiye yönelik bulgular tutarlık göstermemektedir. Bu araştırmada öğretmen adaylarının yaş gruplarının, öğretmen katılımcılarla yürütülen söz konusu çalışmadaki (örn. Özdemir, 2023) yaş gruplarıyla doğal olarak farklılık gösterdiği açıktır. Ancak elde edilen bu bulgular iki katılımcı grubunu karşılaştırmak yerine, yaş değişkeni konusunda literatüre dayalı genel eğilimleri ortaya koymak amacıyla sunulmuştur.

Sınıf düzeyi değişkenine göre yapılan analizlerde de, katılımcıların baskın kullanıcı tiplerine yönelik eğilimlerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Bununla birlikte, her bir sınıf düzeyi kendi içinde karşılaştırıldığında, sınırları ve kuralları zorlayan tip alt boyutuna yönelik anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Bu bulgu, sınıf düzeyi değişkeninin öğretmen adaylarının kullanıcı tiplerine yönelik eğilimlerinde belirleyici bir etkisinin olmadığı ancak bazı kullanıcı tiplerine (sınırları ve kuralları zorlayan tip) yönelik eğilimlerin sınıf düzeyi bazında farklılaşabileceği şeklinde yorumlanabilir. Literatürde öğretmen ve öğretmen adayları ile konu üzerine yürütülen çalışmalarda ise benzer bulgular raporlanmamıştır.

Tercih edilen oyun moduna (tek oyunculu ve çok oyunculu) göre yapılan analizler sonucunda, katılımcıların kullanıcı tiplerine yönelik eğilimlerinde oyun modu değişkeninde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yalnızca sosyalleşen tip alt boyutunda gözlenmiştir. Diğer taraftan grup içi karşılaştırmalar hem tek oyunculu, hem de çok oyunculu oyun modunu tercih eden katılımcıların kullanıcı tiplerinin anlamlı düzeyde farklılaştığını göstermiştir. Bu farklılığın her iki grup için özellikle sınırları ve kuralları zorlayan kullanıcı tipi alt boyutunda olduğu görülmüştür. Sonuç olarak, öğretmen adaylarının oyun modu tercihleri aynı motivasyonlara sahip olduğunu göstermektedir ancak bu durum kullanıcı tiplerine yönelik eğilimlerini büyük oranda değiştirmemektedir. Sosyalleşen kullanıcı tipi özelinde ise bu durum farklılık göstermektedir. Katılımcıların kişisel ve demografik bilgileri incelendiğinde, genellikle çok oyunculu (f=92) oyunları tercih ettikleri belirlenmiştir. Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çok oyunculu oyun oynama tercihinin, diğer bireylerle sosyal etkileşim ve bağlılık yoluyla güdülenme eğilimlerinde önemli bir etken olabileceği ifade edilebilir. Literatürde öğretmen ve öğretmen adayları ile konu üzerine yürütülen çalışmalarda bu sonuca benzer bulgular raporlanmamıştır. Buna karşın, literatürde farklı katılımcı gruplarıyla yapılan araştırmaların bulguları, kullanıcı tipleri ile oyun modu tercihlerinin güçlü bir bağlantıya sahip olduğunu ancak söz konusu bağlantının tüm kullanıcı tipleri için tutarlı olmadığını göstermektedir. Bununla birlikte, özellikle araştırma sonuçlarına benzer şekilde sosyalleşen kullanıcı tipinde oyun modunun temel etkileri anlamlı bulunmuştur (Bovermann & Bastiaens, 2020; Poecze, vd., 2019; Şenocak, 2019; Şenocak vd., 2021).

Tercih edilen oyun kategorisine göre yapılan analizler sonucunda, öğretmen adaylarının kullanıcı tiplerine yönelik eğilimlerinde istatistiksel olarak anlamlı farklılık, yalnızca sınırları ve kuralları zorlayan kullanıcı tipinde belirlenmiştir. Bu anlamlı farklılığın, strateji ve kelime oyun kategorileri

arasında ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Öğretmen adaylarının, sınırları ve kuralları zorlayan kullanıcı tipi açısından, kelime oyunlarına göre strateji oyunlarında daha düşük puanlar aldıkları belirlenmiştir. Strateji oyunları; taktik geliştirme, planlama, uygulama ve değerlendirme gibi yapılandırılmış oyun akışı doğrultusunda oyuncunun belirli hedeflere ulaşmaya çalıştığı bir oyun türüdür. Bu tür oyunların kurgusunda potansiyel zıtlıklar ya da seçenekler bulunur. Oyuncuların sunulan seçenekler doğrultusunda kendileri için en uygun olanı belirleme durumu söz konusudur (Kim vd., 2018; Sezgin & Yüzer, 2020). Kelime oyunu ise, oyuncunun bir kelime ya da ifadeyi keşfetme, yaratma veya ipuçlarından tahmin etmeye çalıştığı bir oyun türüdür (Kim vd., 2018). Strateji oyunları genellikle oyuncuların açık kurallara, planlı ve belirli hamle seçeneklerine dayalıdır. Kelime oyunları ise belirli bir kural yapısına sahip olsa da, strateji oyunlarına göre daha keşfedici, yaratıcı ve esnek bir yapıdadır. Öğretmen adaylarının sınırları ve kuralları zorlayan kullanıcı tipinde, kelime oyunlarına göre strateji oyunlarından daha düşük puan almaları, strateji oyunlarının daha yapılandırılmış ve kural temelli yapısının, bu kullanıcı tipinin yenilik ve değişim isteğiyle örtüşmemesinden kaynaklanabilir. Ayrıca araştırmada oyun kategorilerini tercih eden katılımcıların gruplar içi aldıkları puanlar karşılaştırıldığında da anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Dövüş, rol yapma ve simülasyon oyunları dışındaki çok sayıda oyun kategorisinde, sınırları ve kuralları zorlayan kullanıcı tipinde anlamlı farklılıklar bulunduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak elde edilen bulgular, öğretmen adaylarının oyun kategorisi tercihlerinin, sınırları ve kuralları zorlayan kullanıcı tipine yönelik eğilimlerinde belirgin bir etkisinin bulunduğunu göstermiştir. Literatürde bu sonuca ilişkin bulgular sunan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Araştırmadan elde edilen sonuçların genellenebilirliği için geniş katılımcı gruplarına ulaşılmalıdır.

Son olarak oyun oynama sıklığı (alışkanlığı) değişkenine göre yapılan analizler sonucunda, katılımcıların kullanıcı tiplerine yönelik eğilimlerinin yalnızca oyuncu tipi açısından anlamlı farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Yapılan Post-hoc analizler, neredeyse hiç oyun oynamayanlar ve her gün oyun oynayanlar, ayrıca yılda birkaç kez oyun oynayanlar ile her gün oyun oynayanlar arasında anlamlı farklılıklar bulunduğunu göstermiştir. Diğer taraftan, oyun oynama sıklığına göre gerçekleştirilen grup içi karşılaştırmalar, neredeyse hiç oyun oynamayanlar kategorisi dışında, kullanıcı tiplerinin her bir kategoride anlamlı düzeyde farklılaştığını ortaya koymuştur. Analizlere göre bu farklılığın özellikle sınırları ve kuralları zorlayan tip alt boyutunda olduğu görülmüştür. Elde edilen bu bulgular, oyun oynama sıklığındaki artışın öğretmen adaylarının oyuncu tipi eğilimleri üzerinde belirgin bir etkiye sahip olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu bulgunun aksine Subirats vd. (2023) ise çalışmalarında öğretmen adaylarının dijital oyun oynama alışkanlıklarının kullanıcı tipleri üzerinde diğer motivasyonel faktörler kadar belirleyici bir etkiye sahip olmadığını ortaya koymuştur. Genel itibarıyla literatürde, öğretmen adayları ve öğretmenlerle yürütülen mevcut çalışmalarda oyun oynama sıklığı değişkenine ilişkin bulgular oldukça sınırlıdır. Ancak ilgili literatürde farklı katılımcı gruplarıyla yürütülen çalışmalarda oyun oynama sıklığı değişkenine yönelik bulgulara da rastlanmaktadır. Örneğin Yıldırım vd. (2021) çalışmalarında günlük oyun oynama süresi ile oyunlaştırma kullanıcı tipleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmadığı sonucuna ulaşmıştır. Benzer bulgulara Santos vd. (2025) de çalışmalarında ulaşmıştır. Genel itibarıyla, araştırmadan elde edilen bulguların mevcut literatürle tutarlılık göstermediği belirlenmiştir. Oyun oynama alışkanlığı değişkeninin oyunlaştırma kullanıcı tipleri üzerindeki etkisini derinlemesine inceleyen geniş katılımlı çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır.

Sosyal bilgiler eğitimi alanında oyunlaştırma oldukça yeni bir çalışma alanıdır. Bu araştırma makalesi, yükseköğretimde bireyselleştirilmiş sosyal bilgiler öğrenme ortamlarının geliştirilmesi adına, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının kullanıcı tiplerini ortaya koyan öncü çalışmalardan biri olma özelliğine sahiptir. Sonuç olarak, araştırma kapsamında öğretmen adaylarının farklı kullanıcı özellikleri taşıdığı belirlenmiştir. Bu doğrultuda araştırmada, farklı kullanıcı tipi ve kişisel özelliklerle doğrudan ilişkili oyunlaştırma tasarımları geliştirmek adına kullanıcı tiplerini bilmenin önemi de ortaya koyulmuştur. Araştırma sonuçlarından hareketle şu önerilerde bulunulabilir:

- Araştırmada öğretmen adaylarının özgür ruhlu, başarı odaklı ve daha az ortalamayla yardımsever kullanıcı tiplerini güdüleyen unsurlara eğilimi yüksek bulunmuştur. Bu bakımdan, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının keşfetme ve özerklik duygusunu destekleyen, yeni bilgi ve becerilerin aşamalı olarak edinilebildiği ve içsel motivasyonla başkalarına yardım etme ve katkı sağlama yöneliminin desteklendiği oyunlaştırılmış öğrenme ortamlarının tasarlanması yararlı olabilir.

- Sosyal bilgiler öğretmen adaylarında, çalışma alanının doğası gereği beklenenin aksine, daha düşük düzeyde belirlenen sosyalleşen kullanıcı tipi özelliğini desteklemek amacıyla, tasarlanacak sosyal bilgiler öğrenme ortamlarında işbirliği, sosyal etkileşim ve bağ kurma yönelimlerini teşvik edecek motivasyonel unsurlara daha fazla yer verilmesi önerilmektedir.
- Araştırma sonuçlarına göre, öğretmen adaylarında en az görülen kullanıcı tipi, sınırları ve kuralları zorlayan veya düzen bozucu tip olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda, oyunlaştırılmış sosyal bilgiler öğrenme ortamlarının tasarımı sürecinde, söz konusu kullanıcı tipi de göz ardı edilmeyerek değişim ve geliştirme isteğini pozitif yönde etkileyen motivasyon unsurlarına yer verilmesi faydalı olabilir.
- Bu araştırma, örneklem büyüklüğü ile ilgili bir sınırlılığa sahiptir. Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının genel kullanıcı tiplerinin belirlenebilmesi ve elde edilen sonuçların genellenebilirliği için diğer araştırmacılar tarafından benzer çalışmalar daha geniş ve dengeli katılımcı grupları kullanılarak yürütülebilir.
- Literatürde yer alan bazı araştırmalar, kullanıcı tiplerinin belirli periyotlarda değişkenlik gösterdiğini ortaya koymaktadır (örn. Santos vd., 2023; Yıldırım & Özdener, 2021). Bu nedenle, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının olası kullanıcı tiplerindeki değişikliği belirlemek için uzun süreli boylamsal araştırmaların yürütülmesi önerilebilir.
- İleride yapılacak çalışmalarda öğretmen adaylarının kullanıcı tipleri ile farklı değişkenler (akademik başarı, öğrenme stilleri vb.) arasındaki korelasyonel ilişkiler incelenebilir.

KAYNAKÇA

Aydın, Z. (2022). Eğitimde oyun, oyunlaştırma ve oyunlaştırılmış ders planı tasarımı. E. Ünal (Ed.), *Eğitimde yeni yaklaşımlar* (ss.129-170). Eğiten Kitap.

Akgün, Ö. E., & Topal, M. (2018). Adaptation of the gamification user types hexad scale into Turkish. *International Journal of Assessment Tools in Education, 5*(3), 389-402. https://doi.org/10.21449/ijate.379139

Arkün-Kocadere, S., & Samur, Y. (2016). Oyundan oyunlaştırmaya. A. Şişman, H. F. Odabaşı & B. Akkoyunlu (Ed.). *Eğitim teknolojileri okumaları* (ss. 397-415). TOJET. https://www.tojet.net/books.htm

Bartle, R. (1996). Hearts, clubs, diamonds, spades: Players who suit MUDs. *Journal of MUD Research, 1*(1), 19.

Baah, C., Govender, I., & Rontala-Subramaniam, P. (2023). Exploring the role of gamification in motivating students to learn. *Cogent Education*, *10*(1), 1-18. https://doi.org/10.1080/2331186X.2023.2210045

Barz, N., Arndt, P., Dörrenbächer-Ulrich, L., Benick, M., & Perels, F. (2022). Pre-service teachers' player types and their relation to self- efficacy with digital media. *Proceedings of the 16th European Conference on Games Based Learning, UK, 16*(1), 91-98. https://doi.org/10.34190/ecgbl.16.1.524

Birch, H. J. S. (2023). Understanding motivational differences through the lens of gamification user types. *International Christian Community of Teacher Educators Journal, 18*(1). https://doi.org/10.55221/1932-7846.1303

Bovermann, K., & Bastiaens, T. (2020). Towards a motivational design? Connecting gamification user types and online learning activities. *Research and Practice in Technology Enhanced Learning, 15*(1), 1-18. https://doi.org/10.1186/s41039-019-01214

Brophy, J. (2004). *Motivating students to learn* (2nd ed.). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

Buda, A., & Pesti, C. (2024). Gamification solution in teacher education. *Acta Educationis Generalis, 14*(2), 1-15. https://doi.org/10.2478/atd-2024-0008

Cheong, C., Filippou, J., & Cheong, F. (2014). Towards the gamification of learning: Investigating student perceptions of game elements. *Journal of Information Systems Education, 25*(3), 233-244.

Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2018). *Research methods in education* (8th ed.). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315456539

Creswell, J. W. (2012). *Educational research: Planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research* (4th edition). Pearson Edu Inc.

Çeker, E., & Özdamlı, F. (2017). What "Gamification" is and what it's not. *European Journal of Contemporary Education, 6*(2), 221-228.

Dasoo, N. (2024). Influence of gamification on student learning and teacher training. *Proceedings of 2024 The International Conference on Multidisciplinary Research.* Vol.2024, 56-67. https://doi.org/10.26803/myres.2024.05

Desnenko, S., Pakhomova, T., Starostina, S., & Tokareva, J. (2021). Gamification in the formation of digital skills of future teachers. *Proceedings of the XIV. International Scientific and Practical Conference State and Prospects for the Development of Agribusiness.* Vol. 273*,* 12118, 1-7. https://doi.org/10.1051/e3sconf/202127312118

Demirbaş, Y. K. (2022). *Oyuna yer açın: Dijital oyunlara eleştirel yaklaşımlar*. Dora Yayınları.

Deterding, S., Dixon, D., Khaled, R., & Nacke, L (2011). From game design elements to gamefulness: Defining gamification. *Proceedings of the 15th International Academic MindTrek Conference: Envisioning Future Media Environments, USA*, 9-15. ACM. https://doi.org/10.1145/2181037.2181040

Dichev, C., & Dicheva, D. (2017). Gamifying education: What is known, what is believed and what remains uncertain: A critical review. *International Journal of Educational Technology in Higher Education, 14*(9), 1-36. https://doi.org/10.1186/s41239-017-0042-5

Ekiz, D. (2017). *Bilimsel araştırma yöntemleri: Yaklaşım, yöntem ve teknikler* (5. baskı). Anı Yayıncılık.

Erden, M. (1998). *Sosyal bilgiler öğretimi.* Alkım Yayınları.

Google Trends (2025, Eylül). *Gamification, educational game, game based learning.* https://trends.google.com/trends/explore?cat=74&date=all&q=gamification,educational%20game,game%20based%20learning

Hellberg, A. S. & Moll, J. (2023). A point with pointsification? clarifying and separating pointsification from gamification in education. *Frontiers in Education*, 8, 1-13, https://doi.org/10.3389/feduc.2023.1212994

Hooda, A. (2021). *Gamification user types and preferences for game characteristics amongst student teachers* [Unpublished Master's Thesis]. University of Jyväskylä.

Hooda, A., Nousiainen, T., Vesisenaho, M., Ahlström, E., Fort, S., Subirats, L., & Sacha, G. M. (2022). School of digital wizards: Exploring the gamification user types in a blended it course. *Proceedings of the Frontiers in Education Conference (FIE),* 1-5, https://doi.org/10.1109/FIE56618.2022.9962592.

Kim, B. (2015). Gamification in education and libraries. *Library Technology Reports*, *51*(2), 20-28. https://doi.org/10.5860/ltr.51n2

Kim, S., Song, K., Lockee, B., & Burton, J. (2018). *Advances in game-based learning.* Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-47283-6

Klock, A. C. T., Gasparini, I., Pimenta, M. S., & De Oliveira, J. P. M. (2015). "Everybody is playing the game, but nobody's rules are the same": Towards adaptation of gamification based on users characteristics. *Bulletin of the Technical Committee on Learning Technology, 17*(4), 22-25.

Koivisto, J., & Hamari, J. (2019). The rise of motivational information systems: A review of gamification research. *International Journal of Information Management*, *45*, 191–210. https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2018.10.013

Lopez, C. E., & Tucker, C. S. (2019). The effects of player type on performance: A gamification case study. *Computers in Human Behavior,* 91, 333-345. https://doi.org/10.1016/j.chb.2018.10.005

Marczewski, A. (2015). *Even ninja monkeys like to play: Gamification, game thinking and motivational design*. CreateSpace Independent Publishing Platform.

Nacke, L. E., & Deterding, S. (2017). The maturing of gamification research. *Computers in Human Behavior*, *71*, 450-454. http://dx.doi.org/10.1016/j.chb.2016.11.062

Nousiainen, T., Vesisenaho, M., Ahlström, E., Peltonen, M., Fort, S., & Gômez, S. (2020). Gamifying teacher students' learning platform: Information and communication technology in teacher education courses. *Proceedings 8th International Conference on Technological Ecosystems for Enhancing Multiculturality, USA,* 688–693. https://doi.org/10.1145/3434780.343665

Özdemir, M. (2023). *Türk öğretmenlerin oyunlaştırma kullanıcı türleri ve eğitimleri için oyun ögeleri tercihleri* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

Poecze, F., Roncevic, A., & Zlatic, S. (2019). Further differentiating factors of gamers' hexad player types. M. Milkovic, D. Kecek & K. Hammes (Eds.), *Economic and Social Development (Book of Proceedings),* (pp. 98-108).

Santos, A. C. G., Oliveira, W. Hamari, J., Joaquim, S., & Isotani, S. (2023). The consistency of gamication user types: A study on the change of preferences over time. *Proceedings of the ACM on Human-Computer Interaction*, *7*(CHI PLAY), 1253–1281. https://doi.org/10.1145/3611068

Santos, A. C. G., Oliveira, W., Vassileva, J., Hamari, J., & Isotani, S. (2025). The relationship between gamification user types, demographic factors, and gaming habits. *International Journal of Human–Computer Interaction*, *41*(18), 11806–11820.

Serice, L. (2023). Prisms of neuroscience: Frameworks for thinking about educational gamification. *AI, Computer Science and Robotics Technology,* 1-30. https://doi.org/10.5772/acrt.13

Sezgin, S., & Yüzer, V. (2020). *Oyun ve oyunlaştırma*. Gece Kitaplığı Yayınları.

Subirats, L., Nousiainen, T., Hooda, A., Rubio-Andrada, L., Fort, S., Vesisenaho, M., & Sacha, G. M. (2023). Gamification based on user types: When and where it is worth applying. *Applied Sciences*, *13*(2269), 1-11. https://doi.org/10.3390/app13042269

Şenocak, D. (2019). *Açık ve uzaktan öğrenmede oyuncu tiplerinin motivasyon ve akademik başarı bağlamında incelenmesi* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Anadolu Üniversitesi.

Şenocak, D., Büyük, K., & Bozkurt, A. (2021). Examination of the Hexad user types and their relationships with gender, game mode, and gamification experience in the context of open and distance learning. *Online Learning, 25*(4), 250-266. https://doi.org/10.24059/olj.v25i4.

Tondello, G. F., Mora, A. Marczewski, A. & Nacke, L. E. (2019). Empirical validation of the gamification user types hexad scale in English and Spanish. *International Journal of Human-Computer Studies,* 127, 95-111. https://doi.org/10.1016/j.ijhcs.2018.10.002

Tondello, G. F., Wehbe, R. R., Diamond, L., Busch, M., Marczewski, A., & Nacke, L. E. (2016). The gamification user types hexad scale. *Proceedings of the 2016 Annual Symposium on Computer-Human Interaction in Play, USA,* 229-243. http://doi.org/10.1145/2967934.2968082

Yıldırım, O. G., & Özdener, N. (2021). An exploratory study on the change of students' gamification user types over time. *In 8th Instructional Technologies and Teacher Education Symposium, Türkiye*, 356–364.

Yıldırım, O. G., Özdener, N., & Geris, A. (2021). Gamification user types and game playing preferences of university students. *Global Journal of Information Technology:Emerging Technologies, 11*(2), 55–67. https://doi.org/10.18844/gjit.v11i2.5287

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (10. baskı). Şeçkin Yayıncılık.

Yıldız, İ., Topçu, E., & Kaymakcı, S. (2021). The effect of gamification on motivation in the education of pre-service social studies teachers. *Thinking Skills and Creativity, 42*, 1-14. https://doi.org/10.1016/j.tsc.2021.100907

Yılmaz, E. A. (2020). *Oyunlaştırma: Herkes için oyunlaştırma*. Abaküs Yayınları.

Zourmpakis, A. I, Papadakis, S., & Kalogiannakis, M. (2022). Education of preschool and elementary teachers on the use of adaptive gamification in science education. *International Journal of Technology Enhanced Learning, 14*(1), 1-16. https://doi.org/10.1504/ijtel.2022.120556

Araştırma Makalesi / Research Article

Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Oyunlaştırma Kullanıcı Tiplerinin İncelenmesi

Investigation of Pre-service Social Studies Teachers' Gamification User Types

Arzu CANTÜRK

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.347

Geliş/Received: 07/10/2025	Kabul/Accepted: 22/01/2025

Extended Abstract

Introduction

In contrast to traditional uniform gamification applications, a successful solution is personalized or adaptable gamification designs. Utilizing player/user typologies to understand individual preferences is one of the commonly used approaches for such designs (Tondello et al., 2016). The personalization of gamification applications, i.e., designing them by taking individual characteristics into account, is an important issue for an effective learning process. Buda and Pesti (2024) emphasize the need to integrate gamification into teacher education. Indeed, providing pre-service teachers with direct experiences not only increases their intention to use this approach in the future but also positively influences their attitudes toward innovative teaching approaches. In this regard, knowing the gamification user characteristics of the target audience is essential for designing individualized gamification in higher education or teacher training institutions. The literature on this subject is notably limited, particularly in the field of social studies teacher training. Accordingly, this study aims to determine the gamification user types of pre-service social studies teachers and examine the effect of certain variables (gender, age, grade level, preferred game mode and category, and frequency/habit of playing games) within this framework. Gamification is a relatively new field of study in social studies education. This research article is one of the pioneering studies that identifies the user types of pre-service social studies teachers, contributing to the development of individualized social studies learning environments in higher education.

Methods

The research group for the study using the screening method consists of 138 pre-service social studies teachers reached through cluster and convenience sampling methods. The Gamification User Type (Hexad) scale, developed by Tondello et al. (2016) and adapted into Turkish by Akgün and Topal (2018), was used as the data collection tool. IBM SPSS Statistics 26 software was used to analyze the data collected in the study. Cronbach's alpha test was applied to the collected data to determine the reliability of the scale. The Cronbach's alpha reliability coefficients for each dimension were found to be .71, .76, .70, .79, .70, and .74, respectively. The Kolmogorov-Smirnov test was applied to determine the normality of the data distribution. The analyses revealed that the data did not follow a normal distribution (p<.05). Due to the violation of parametric test assumptions, nonparametric tests were preferred in the analyses. For intergroup comparisons, the Mann-Whitney U test was applied to two-category variables, and the Kruskal-Wallis test was applied to variables with more than two categories. The Friedman test was used for intragroup comparisons.

Results and Discussion

The dominant gamification user types among pre-service social studies teachers were found to be distributed as follows: free-spirited, achievers, and philanthropists types with similar averages, followed by player and socializer with lower averages. The least common gamification user type among pre-service teachers was found to be the type that likes to push boundaries and rules (or distruptors). These findings indicate that the primary motivational sources of pre-service social studies teachers are strongly oriented toward autonomy, mastery, and meaning (free-spirited, achievers, and philanthropist). It was concluded that pre-service teachers showed a more structure-oriented tendency rather than transforming the functioning of the gamified system in a positive or negative direction, and that their tendency to maintain order and comply with existing rules was high. However, the study determined that pre-service social studies teachers' user types showed significant differences based on variables other than age and grade level (gender, preferred game mode and category, and frequency of playing games). In conclusion, the study determined that pre-service teachers possess different user characteristics. Thus, the importance of knowing user types has been highlighted in developing gamification designs directly related to different user types and personal characteristics. The study found that pre-service teachers tend to be motivated by factors that drive free-spirited, achievers, and philanthropist types with less average in this regard, it may be beneficial to design gamified learning environments that support pre-service social studies teachers' sense of discovery and autonomy, where new knowledge and skills can be acquired gradually, and where the tendency to help and contribute to others through intrinsic motivation is supported. However, the least common boundaries and user types among pre-service teachers should not be overlooked in gamification designs. In this regard, elements that positively influence the desire for change and development in the gamification of social studies learning environments can also be considered. This study has a limitation related to sample size. Future studies could be conducted using larger and more balanced participant groups to determine the general user types of pre-service social studies teachers. Some studies have shown that user types vary over specific periods (e.g., Santos et al., 2023; Yıldırım & Özdener, 2021). Therefore, longitudinal studies are recommended to determine changes in the possible user types of pre-service social studies teachers. Furthermore, future studies may examine the relationships between pre-service teachers' user types and different variables (such as learning styles).

Anadolu **Kültürel Araştırmalar Dergisi**
Open Access

Araştırma Makalesi / Research Article

Türkiye'de Savunma Sanayinde Tedarik Zinciri Yönetiminin Başarısını Etkileyen Kritik Başarı Faktörlerinin SWARA ve DEMATEL Yöntemleriyle Belirlenmesi

The Determination of Critical Success Factors Affecting the Success of Supply Chain Management in the Defence Industry in Turkey by SWARA and DEMATEL Methods

Serkan DERİCİ[1]

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.370

Geliş/Received: 04/11/2025	**Kabul/Accepted: 22/01/2026**

Öz

Bu çalışma sürdürülebilirlik ve yeşil dönüşüm bakış açısıyla savunma sanayi şirketlerinin tedarik zincir yöntemlerindeki başarı faktörlerini ele almaktadır. Literatürde üst yönetim bağlılığı, yeni teknoloji ve süreçlerin benimsenmesi, müşteri gereksinimleri, çalışan katılımı, marka imajı oluşturma, devlet yönetmelikleri ve teşvikleri, çalışan eğitimleri, tersine lojistik yönetimi, sürdürülebilirlik, yeşil bilgi sistemleri, şeffaflık, paydaş baskıları faktörlerinin tedarik zinciri yönetimlerinin başarısını etkilediği ifade edilmektedir. Söz konusu faktörler birçok kriterli karar verme problemi olarak ele alınarak SWARA ve DEMATEL yöntemleriyle analiz edilmiştir. Bu kapsamda tedarik zinciri yönetiminde rol oynayan kritik başarı faktörlerinin belirlenmesi ve aralarındaki ilişkilerin tespit edilmesi amaçlanmıştır. SWARA yöntemi ile önem derecesine göre sıralanan bu faktörler arasındaki ilişkiler ise DEMATEL yöntemi uygulanarak ortaya konulmuştur. Kritik başarı faktörleri SWARA yöntemi ile belirlenerek önem derecelerine göre sıralanmıştır. Bu doğrultuda en önemli kriterler yeni teknoloji ve süreçlerin benimsenmesi, üst yönetim bağlılığı, devlet yönetmelikleri ve teşvikleri iken en düşük önem düzeyindeki kriterler şeffaflık ile paydaş baskıları kriterleri olarak belirlenmiştir. Gerçekleştirilen DEMATEL ve SWARA uygulamaları sonucunda en önemli kriter olarak belirlenen yeni teknoloji ve süreçlerin belirlenmesi kriterinin: üst yönetim bağlılığı, devlet yönetmelikleri ve teşvikler, sürdürülebilirlik ve yeşil bilgi sistemleri kriterlerinden etkilendiği tespit edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda; savunma sanayi şirketlerinin tedarik zincirlerini tasarlarken dikkat etmesi gereken başlıca faktörler olarak yeni teknoloji ve süreçlerin faaliyetlere entegre edilmesi, üst yönetimin bilinçlenerek işletme amaç ve politikalarına sürdürülebilir faktörleri entegre etmesi, eğitimler ve faaliyetler ile işletmeyi benimseyen nitelikli çalışanları kullanması ve devlet tarafından getirilen yasal düzenlemeler çerçevesinde faaliyetleri yürütmesi şeklinde belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Tedarik Zinciri Yönetimi, Savunma Sanayi, Çok Kriterli Karar Verme, SWARA, DEMATEL.*

Abstract

In this study, we examine the success factors in the supply chain methods of defense industry companies from the perspective of sustainability and green transformation. The literature indicates that top management commitment, adoption of new technologies and processes, customer requirements, employee participation, brand image creation, government regulations and incentives, employee training, reverse logistics management, sustainability, green information systems, transparency, and stakeholder pressures are factors that influence the success of supply chain management. These factors were analyzed using the SWARA and DEMATEL methods as a multi-criteria

[1] Dr. Öğretim Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Sayısal Yöntemler Anabilim Dalı. Nevşehir, Türkiye. E-posta: serkanderici@nevsehir.edu.tr

Önerilen Atıf/Suggestion Citation
Derici, S., (2026). Türkiye'de Savunma Sanayinde Tedarik Zinciri Yönetiminin Başarısını Etkileyen Kritik Başarı Faktörlerinin SWARA ve DEMATEL Yöntemleriyle Belirlenmesi, *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi, 10(1),* 384-401.

decision-making problem. In this context, the aim was to determine the critical success factors playing a role in supply chain management and to identify the relationships between them. The relationships between these factors, ranked according to their importance using the SWARA method, were revealed by applying the DEMATEL method. The critical success factors were determined using the SWARA method and ranked according to their importance levels. Accordingly, the most important criteria were the adoption of new technologies and processes, top management commitment, and government regulations and incentives, while the criteria with the lowest importance levels were transparency and stakeholder pressures. The results of the DEMATEL and SWARA applications revealed that the criterion for identifying new technologies and processes, determined as the most important criterion, was influenced by the criteria of top management commitment, government regulations and incentives, sustainability, and green information systems. The results of the analysis indicate that the main factors defense industry companies should consider when designing their supply chains are: integrating new technologies and processes into operations; raising top management awareness to integrate sustainability factors into business objectives and policies; utilizing qualified employees who embrace the company through training and activities; and conducting operations within the framework of legal regulations imposed by the government.

Keywords: *Supply Chain Management, Defence Industry, Multi-Criteria Decision Making, SWARA, DEMATEL.*

GİRİŞ

İşletmeler gerçekleştirdiği faaliyetlerin devamlılığı ve başarısı için birçok karar almaktadır. Alınan kararlar küresel çapta yaşanan gelişmelerden etkilenebilmektedir. Pandemiler (COVID-19), ekonomik krizler, savaşlar, doğal afetler (deprem, sel, fırtına vs.) ve küresel ısınma gibi birtakım olaylar işletmelerin faaliyetlerini kesintiye uğratmaktadır (Mohiuddin, 2023). Sözkonusu bu kesintiler tedarik zinciri yönetimlerinin esnek ve dirençli olmamasından kaynaklanmaktadır. Diğer yandan küresel ısınma ile birlikte kıt kaynakların dünya genelinde optimum kullanılması gerekliliğinin ortaya çıkması, küresel ısınmayla mücadele edebilmek için yeşil dönüşümün desteklenmesi tedarik zinciri yönetimlerini farklılaştırmıştır (Zhang ve Huang, 2024).

İşletmeler faaliyet süreçleri içerisinde farklı durumlar altında oldukça çeşitli kararlar almaktadır. Günümüz dünyasının getirdiği zorluk ve zorunluluktan dolayı bu kararlar karmaşık yapılarda olmakta ve çok farklı faktörlerden etkilenmektedir. Bu durum karşısında basit karar verme yaklaşımları yerine daha etkin sonuçlar vermesi ve karar verme sürecini bir bütün olarak yansıttığı için çok kriterli karar verme yöntemleri (ÇKKV) yaygın olarak kullanılmaktadır. İşletmeler ÇKKV problemlerini personel seçimi, kuruluş yeri seçimi, performans değerlendirme, tedarikçi seçimi, performansı etkileyen faktörlerin belirlenmesi gibi hemen her konuda ve farklı alanlardaki problem yapılarında kullanabilmektedir (Dursun ve Karsak, 2010; Nhu-Mai ve Duc-Son, 2021). ÇKKV yöntemlerinin sahip olduğu, bir problem çözümü için ya da bir karar verme durumu için amaca bağlı olarak birçok kriteri ve alternatifleri ilişkilendirebilme yeteneği problem çözme ve karar verme sürecinin başarısını olumlu yönde etkilemektedir (Albayrak ve Erensal, 2004). Gerçekleştirilen uygulamalar sonucunda kriterler ve alternatifler önem derecelerine göre sıralanarak, yöneticilere hangi konulara öncelikle önem vermesi gerektiği konusunda ve alternatiflerden hangisinin seçilmesinin daha uygun olacağı konusunda öneriler sunulmaktadır.

Tedarik zinciri yönetimi açısından bakıldığında söz konusu olumlu ve olumsuz faktörleri belirleyerek süreçlere entegre etmek, bu sayede dirençli ve esnek yapılar oluşturmak önemlidir. Bu konuyla ilgili kritik başarı faktörleri olarak bahsedilen faktörlerin bilinmesi, karar verme süreçlerine entegre edilmesi, işletmelerin başarıları için oldukça önemlidir. Ayrıca iş süreçlerine etki eden bu faktörlerin önem sırası işletmenin faaliyet gösterdiği sektöre göre değişmektedir. Her bir yönetici, işletmesine ait tedarik zinciri yapısında önemli olan kritik başarı faktörlerini belirleyerek, iş stratejilerini belirleme ve karar alma süreçlerinde etkin olarak kullanmalıdır.

Dijitalleşmenin etkisiyle dünyanın herhangi bir yerinde yaşanan gelişmeler, işletmelerin süreçlerini doğrudan etkileyebilmektedir. COVID-19 pandemisi sürecinde yaşanan çip krizinin tüm otomotiv sektörünü etkileyerek, tedarik sıkıntıları yaşanması ve otomobil arzının düşmesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir (Frieske ve Stieler, 2022). Bu soruna ek olarak aynı dönemde yaşanan karantinalar, alışverişlerin sanal ortamlardan yapılmasını yaygınlaştırarak, işletmeler için tedarik zinciri yönetiminin dönüşümünü zorunlu kılmıştır. Bu süreçte tedarik zincirleri dijitalleşmeye başlamış ve süreçler karmaşıklaşmıştır. Yaşanan gelişmeler tedarik zincirlerinin ani ve beklenmeyen gelişmelere cevap verebilme yeteneğinin yüksek olmasını, süreçlerin esnek ve dirençli olması gerekliliğini ortaya

koymuştur. Söz konusu zorunluluktan dolayı karmaşıklaşan tedarik süreçleri, karar verme ve problem çözme süreçlerini çok fazla kriterden etkilenen çok boyutlu bir yapıya dönüştürmüştür. Benzer şekilde son dönemde Amerika Birleşik Devletleri ve Çin arasında yaşanan ticaret savaşlarının da sektörlerin sürdürülebilir faaliyetlerini engelleyeceği endişesi yaratmakta ve bu durum piyasaları olumsuz etkileyerek tüm dünyayı etkisi altına almaktadır. Yaşanan bu olumsuz gelişme de yine şirketlerin tedarik zincirlerinin, bu durumun yaratabileceği girdilere erişme sorunu karşısında esnek yapıda olmasını ve çözümler arayarak olası bir kriz durumunda dirençli olmasını gerektirmektedir. Tüm bu durumlar tedarik zincirlerinin sürdürülebilir başarısına doğrudan etki etmektedir. Buna ek olarak oluşan problem yapılarının bütüncül olarak ele alınarak çözülebilmesi ve kararların verilebilmesi için ÇKKV yöntemleri önem kazanmıştır. ÇKKV yöntemleri, karar alma ve problem çözme süreçlerinde yer alan kriterlerin ve alternatiflerin sıralanması, seçilmesi ve sınıflandırılması (Bircan, 2020) amaçlarıyla uygulanmakta ve başarılı sonuçlar vermektedir. Söz konusu amaçlar doğrultusunda geliştirilmiş birçok sübjektif ve objektif kriter ağırlıklandırma ve ÇKKV yöntemi bulunmaktadır.

Tedarik zinciri yönetimindeki gelişmeler hızla farklılaşarak sektörü önemli hale getirirken, dünya genelinde yaşanan gelişmeler, bireylerin ihtiyaçları ve ülkelerin politikaları gereği farklı sektörler önem kazanmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'de ve dünyada son dönemde savunma sanayi yatırımlarına önem verilmektedir. Türkiye'nin uluslararası alanda başarısını etkileyen ve savunma sistemlerini güçlendiren, Türk İlköğretim ve Temel Eğitim Uçağı (HÜRKUŞ), Kaan ve Akıncı Paletli Zırhlı Muharebe Aracı gibi projeler gerçekleştirilmektedir. Türkiye'nin İHA ve SIHA gibi insansız hava araçların geliştirilerek ihraç etmesi ile gelir elde edilmektedir. Yaşanan bu gelişmeler ile birlikte uluslararası alanda Türkiye'nin itibarının artması ve ülke gücünün simgesi olması bakımından savunma sanayi oldukça önem arz etmektedir. Türkiye'de faaliyet gösteren Aselsan, Havelsan, Roketsan, TUSAŞ ve TAI gibi önemli şirketlerin yanında birçok özel işletmeler kurulmuş olup ve bu işletmelerin sayısı her geçen gün artmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından yıllık olarak yayımlanan "Vatandaşın Bütçe Rehberi" verilerine göre savunma sanayinin geliştirilmesi amacıyla merkezî bütçeden 2023'te 468,7 milyar lira, 2024'te 971,8 milyar lira, 2025'te ise 1 trilyon 356 milyar lira kaynak ayrılmıştır. 2025 yılı itibariyle savunma sanayine ayrılan bu tutar Türkiye'nin merkezî yönetim bütçesinin %9,2'sini oluşturmakta, bu durumda savunma sanayine verilen önemi göstermektedir. Bir diğer yandan Türkiye'de savunma ve havacılık sektörlerinin toplam cirosu 2002'de 1,1 milyar $ iken 2023 yılı sonunda 15,5 milyar $'a çıkmıştır. Türkiye'nin ihracat rakamlarına bakıldığında ise 248 milyon $ seviyesinden yapılan yatırımlar, destekler ve sektörel gelişmeler neticesinde 2023'te 5,5 milyar $'a yükselmiş ve bu rakam 2024'te 6 milyar $ seviyesine gelmiştir. Yine Vatandaşın Bütçe Rehberine göre savunma sanayinde 90 binden fazla kişi istihdam edilmekte, bu rakamında sektörün gelişmesiyle daha da artacağı öngörülmektedir. Bahsedilen bu veriler, Türkiye'de savunma sanayinde bağımsızlık amacıyla kurulan savunma ve havacılık sanayine verilen önemin ve yatırımların hızla arttığını göstermektedir.

Savunma sanayinde sürdürülebilir başarının sağlanması etkin ve verimli işletilen, sürdürülebilirlik ve yeşil dönüşüm prensiplerine dayanan kesintisiz tedarik zinciri yönetimlerinin işletilmesine bağlıdır (Kurç ve Neuman, 2017; Jawaad ve Zafar, 2020; Lerman, Benitez, Müller, De Sousa ve Frank, 2022). Literatürde tedarik zinciri yönetiminde kritik başarı faktörleri (üst yönetim bağlılığı, yeni teknoloji ve süreçlerin benimsenmesi, müşteri gereksinimleri, çalışan katılımı, marka imajı oluşturma, düzenleyici devlet yönetmelikleri ve teşvikleri, çalışan eğitimleri, tersine lojistik yönetimi, sürdürülebilirlik, yeşil bilgi sistemleri, şeffaflık, paydaş baskıları) olarak adlandırılan faktörler, savunma sanayi özelinde uygulanmasının sınırlı olması ve farklı tekniklerle ele alınarak literatürün çeşitlendirilmesi gerekliliği nedeniyle bu çalışma tasarlanarak, sektöre ve alana katkı sağlanması amaçlanmıştır. Savunma sanayine verilen önemin artması, uluslararası ve ulusal çapta önemli olması nedeniyle bu çalışmanın uygulama alanı olarak Türk Savunma Sanayi belirlenmiştir. Savunma sanayinde üretilen ürünlerde oldukça fazla sayıda girdi kullanılmaktadır. Bu girdilerin oldukça fazla sayıda olması ve üretim süreçlerinde birçok tedarikçi ile çalışılması etkin işletilen tedarik zinciri yapılarını gerekli kılmaktadır. Bu bakımdan sektörün tedarik zinciri yapısının dijital bileşenlerin entegre edildiği, kırılmalara karşı dirençli, farklı durumlara karşı esnek ve sürdürülebilir faktörleri içermesi gerekmektedir. Bu nedenle Türk Savunma Sanayisinin başarısını etkileyen tedarik zinciri yönetimlerinde kritik başarı faktörleri bir ÇKKV problemi olarak ele alınmıştır. Bu doğrultuda literatür taraması kısmında geçmiş çalışmalardan bahsedilerek, savunma sanayinde tedarik zinciri yönetiminin başarısını etkileyen kritik başarı faktörleri

belirlenmiş ve bu faktörlere sürdürülebilir ve yeşil dönüşüm konularını da içeren faktörler yine literatür destekli olarak eklenerek, çalışmanın uygulama modeli özgün bir şekilde, savunma sanayine yönelik olarak oluşturulmuştur. Geliştirilen modelde yer alan faktörlerin, önem derecelerine göre sıralanması, hangi kriterlerin süreçte daha önemli olduğunun bilinmesi ve süreci etkileyen faktörlerin bir bütün halinde ifade edilmesi politika yapıcıları, sektör öncüleri ve işletme yöneticileri için doğru karar alma ve etkin politikaların geliştirilmesi için önem arz etmektedir. Bu nedenle ve sektörün farklı kriterlerden etkilenmesi sebebiyle, kriterlerin önem derecelerine göre sıralanması ve bu faktörler arasındaki ilişkilerin bilinerek nedensellik bağı kurulması oldukça önemlidir. Bu nedenle problem bir ÇKKV problemi olarak ele alınmış, uygulama metodolojisi olarak ise amaca uygun olarak sübjektif kriter ağırlıklandırma yöntemlerinden SWARA yöntemi, faktörler arasındaki çok yönlü ilişkileri ortaya koyabilmek ve esnek yapısı ile daha az veri kullanarak sonuç elde edilmesini olanaklı kılması nedeniyle de DEMATEL yöntemi kullanılmıştır. Analiz sürecinde yapılan değerlendirmelerde görüşüne başvurulan uzmanlar, tedarik zinciri yönetimi alanında en az on yıl mesleki deneyime sahip olan, bilimsel yayın veya sektörel proje deneyimi bulunan kişiler arasından amaçlı örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Bu kapsamda on yıldan fazla tecrübe sahibi olan iki sektör çalışanı, tedarik zinciri yönetimi alanında bilimsel çalışmaları olan üç akademisyen, bir girişimci ve bir lojistik sektör temsilcisi olmak üzere yedi uzman görüşüne başvurulmuştur. Söz konusu yedi uzmana ait olan görüşler grup ortalaması tekniği kullanılarak (Ömürbek, 2013), karşılaştırmaların geometrik ortalaması alınmak suretiyle tek bir veriye indirgenmiştir. Bu sayede hem sektörler arası koordinasyon hem de uzmanların kişisel yargılarının süreci etkilememesi sağlanmıştır. Bu sayede değerlendirme sürecinin daha objektif olması sağlanmıştır (Agrawal, Mohanty, Agarwal, Dixit ve Agrawal, 2023; Gheibdoust ve Jabbari Zideh, 2024). Uzman görüşleri sonucunda elde edilen karşılaştırma matrislerinin tutarlılığı Saaty (1980) tarafından önerilen tutarlılık oranı (CR) ile test edilmiş ve tüm matrislerde CR < 0,10 koşulu sağlanmıştır.

LİTERATÜR TARAMASI

ÇKKV yöntemleriyle yapılan uygulamalarda, kriterlerin ve alternatiflerin belirlenmesi, önem derecelerine göre sıralanması, varsa alternatiflerin bu kriterlere göre seçilmesi işlemleri yapılabilmektedir (Yaralıoğlu, 2010). Bu doğrultuda Türkiye savunma sanayinde tedarik zinciri yönetiminin başarısını etkileyen kritik başarı faktörlerinin belirlenerek önem derecelerine göre sıralanması ve aralarındaki ilişkilerin belirlenmesi bir ÇKKV yöntemi olarak ele alınmıştır. Yapılacak analizler için literatür destekli bir model tasarlanmış, bu modele dair analizler ise SWARA ve DEMATEL yöntemleriyle yapılmıştır. Bu nedenle yapılan literatür taramasında ÇKKV yöntemleriyle tedarik zinciri yönetimi ve kritik başarı faktörleri üzerine yapılan çalışmalara ve bu yöntemlerle savunma sanayi üzerine yapılan çalışmalara yer verilmiştir.

Bu çalışmada kullanılacak modelin geliştirilmesi ve teorik tabanın oluşturulması amacıyla yapılan farklı ulusal ve uluslararası çalışmalarda ÇKKV yöntemlerinin; tedarik zinciri yönetimi, tedarik zinciri yönetiminde kritik başarı faktörleri ve savunma sanayinde farklı konularda kullanımının olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda; tedarikçi seçimi (Çelikkol, 2017; Güneri ve Deveci, 2023), havacılık sektörü (Yılmaz, Güllü, Susuz ve Çınaroğlu, 2024), alt yüklenici seçimi (Can ve Arıkan, 2014; Aydın ve Eren, 2018), teknoloji transfer yönteminin seçilmesi (Eren, Kılıç ve Balcı, 2015), projelerin önceliklerinin belirlenmesi ve karşılaştırılması (Kurtay, Gökmen, Altuntaş ve Dağıstanlı, 2021), savunma teknolojisi seçimi (Rahimi, Karimi Govareshki ve Bararnia, 2024), savunma sanayinde silah seçimi (Dağdeviren, Yavuz ve Kılınç, 2009), tedarik zinciri yönetiminde kritik başarı faktörlerinin belirlenmesi (Hsu ve Hu, 2008; Priyadarshinee, Jha, Raut, Kharat ve Kamble, 2017; Zhang, Zhang, Liu, Ji ve Mishra, 2022; Agrawal, Mohanty, Agarwal, Dixit ve Agrawal, 2023; Andalib Ardakani, Kiani, Saffari, Zamzam ve Mofatehzadeh, 2024) gibi konularında çalışmaların olduğu görülmektedir. Bu çalışmalar ana hatlarıyla Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Literatür Taraması

Yazar	Yıl	Konu	Yöntem
Hsu ve Hu	2008	Yeşil Tedarik Zinciri Yönetimi	Bulanık AHP
Dağdeviren vd.	2009	Silah Seçimi	AHP ve TOPSIS
Can ve Arıkan	2014	Savunma Sanayinde Alt Yüklenici Seçimi	AHP ve Promethee II
Eren vd.	2015	Savunma Sanayinde Tedarikçi Seçimi	Bulanık EDAS
Sánchez-Lozano vd.	2015	Askeri Eğitim Uçağı Değerlendirmesi	AHP - TOPSIS
Çelikkol	2017	Savunma Sanayinde Tedarikçi Seçimi	TOPSIS
Priyadarshinee vd.	2017	Bulut Bilişimde Kritik Başarı Faktörleri	AHP
Aydın ve Eren	2018	Savunma Sanayinde Alt Yüklenici Seçimi	B-AHP, B-TOPSIS – Hedef Programlama
Dos Santos vd.	2021	Savaş Gemileri Seçimi	AHP
Kurtay vd.	2021	Savunma Sanayinde Proje Değerlendirme	AHP, TOPSIS, VIKOR, MOORA, ARAS, EDAS ve MAUT
Zhang vd.	2022	Blokzincirde Kritik Başarı Faktörleri	MULTIMOORA ve Q-ROF-entropy-RSWM
Agrawal vd.	2023	Sürdürülebilir Yeşil TZY'de Kritik Başarı Faktörleri	AHP, TOPSIS ve DEMATEL
Güneri ve Deveci	2023	Savunma Sanayinde Tedarikçi Seçimi	DELPHI ve AHP
Andalib Ardakani vd.	2024	Yeşil TZY'de Başarı Faktörleri	Bulanık AHP
Rahimi vd.	2024	Savunma Teknolojilerinin Seçimi	Bulanık AHP

Yapılan çalışmalar incelendiğinde kritik başarı faktörlerinin belirlenmesi ve seçim işleminin yapılması için genel olarak AHP ya da bulanık AHP yöntemlerinin kullanıldığı görülmektedir. AHP yönteminin bir sübjektif kriter ağırlıklandırma yöntemi olmasından dolayı aynı amaçla kullanılabilecek SWARA yöntemi çalışmada farklı bir uygulama örneği sunmak amacıyla kullanılmıştır. Devamında ele alınan kriterler arasındaki ilişkiler ise literatürde yaygın olarak kullanılan DEMATEL yöntemiyle tespit edilmiştir. Bu şekilde SWARA-DEMATEL yöntemlerinden oluşan bütünleşik bir uygulama tasarlanmıştır.

YÖNTEM

Literatür taramasıyla geliştirilen modelde yer alan kritik başarı faktörlerinin önem derecelerine göre sıralanması SWARA yöntemiyle, aralarındaki ilişkiler ise DEMATEL yöntemiyle belirlenmiştir. Bu nedenle söz konusu yöntemlerin teorik olarak açıklanması çalışmanın anlaşılması bakımından önem arz etmektedir.

SWARA (Stepwise Weight Assessment Ratio Analysis)

Türkçe karşılığı "Kademeli Ağırlık Değerlendirme Oran Analizi" olan SWARA Yöntemi (Stepwise Weight Assessment Ratio Analysis), ilk olarak Keršuliene, Zavadskas ve Turskis (2010) tarafından geliştirilen bir yöntemdir. Geliştirildiği günden beri farklı sektörlerde farklı problemlere uygulama örneklerine sahip olan SWARA yönteminin uygulamaları AHP (Analitik Hiyerarşi Prosesi), ANS (Analitik Ağ Süreci) ve ENTROPİ gibi yöntemlere göre daha basit olmasından dolayı giderek artmaktadır. Bu doğrultuda SWARA yöntemi, problem çözme ve karar verme sürecinde problemlerin, belirsiz durumlar altında çözülerek karar alınmasını sağlamaktadır (Keršuliene, Zavadskas ve Turskis,

2010). SWARA yöntemi, işletmelerin ve yöneticilerin iş süreçlerine dair belirsiz ve kompleks durumlar altında basit uzman görüşlerine başvurarak kolaylıkla analizlerin yapılmasını mümkün kılmaktadır (Alimardani, Hashemkhani, Aghdaie ve Tamošaitienė, 2013).

SWARA yöntemi, diğer sübjektif kriter ağırlıklandırma yöntemlerine göre daha az ikili karşılaştırma yapılmasını gerektirmekte ve diğer yöntemlerde olduğu gibi herhangi bir ölçek gerektirmeden karşılaştırmaların yapılmasına olanak tanımaktadır. Yapılması gereken ikili karşılaştırmaların az olması, çok sayıda uzman görüşüne başvurulabilmesini ve kriter sayısının artırılarak sürece dahil edilebilmesini olanaklı kılmaktadır (Stanujkic, Karabasevic ve Zavadskas, 2015; Bircan, 2020). SWARA yöntemi, modelde yer alan kriterlerin önem derecelerinin belirlenmesine yönelik uzman görüşlerini kullanma yeteneği olduğu için literatürde "Uzman Odaklı Yöntem" olarak da isimlendirilmektedir (Aghdaie, Zolfani ve Zavadskas, 2013). Karar verme problemlerinde SWARA yöntemi, modelde yer alan kriterlerin önem derecelerine göre sıralanması sürecinde analizin yapıldığı işletmeye ve sektöre yönelik olarak herhangi bir değerlendirme yapılmadan sıralamaları yapabilmesi açısından karar vericilere önemli bir avantaj sağlamaktadır (Kouchaksaraei, Zolfani ve Golabchi, 2015).

SWARA yönteminde, probleme dair geliştirilen modelde yer alan kriterlerin önem derecelerinin belirlenerek sıralanması sürecinde doğru uzmanlara başvurmak oldukça önemlidir (Keršuliene vd., 2010). Doğru seçilen uzmanların bile kişisel yargıları olabileceği için, yöntemin yapısının sağladığı basitlik sayesinde daha fazla uzmana başvurularak kişisel yargılar büyük oranda grup ortalaması yöntemi ile giderilebilmektedir. Bu kapsamda çalışmada ele alınan konunun paydaşı olabilecek ve bu alanda tecrübe ve bilgi sahibi yedi uzman seçilmiştir. Bu şekilde uzmanların kişisel yargılarının kararı etkilemesinin önüne geçilmiş ve tüm paydaşların düşüncesine yer verilmiştir. SWARA yöntemi uygulamalarında, işlemler altı adımda gerçekleştirilmektedir (Bircan, 2020):

Kriterlerin Önem Derecelerine Göre Sıralanması

- Her Bir Kriterin Göreli Ortalama Önem Puanının Hesaplanması
- Kriterlerin Birbirine Göre Karşılaştırmalı Önem Değerlerinin Hesaplanması
- Kriterlerin Katsayı Değerlerinin Hesaplanması
- Kriterlerin Düzeltilmiş Ağırlıklar Değerlerinin Belirlenmesi
- Kriterlerin Nihai Ağırlıkların Tespit Edilmesi

SWARA yönteminin ilk aşamasında her bir uzman tarafından, kriterlere o uzmanın tecrübe ve bilgileri doğrultusunda doğrudan puanlar verilerek kriterler sıralanır. Devamında ardışık kriterler arasında göreli azalma oranı (sj) belirtir. Kriterler arasındak azaltma oranı bir önceki adımda belirlenen kriterlerin Formül 2 aracılığıyla katsayı değerleri (cj) belirlenir. Bu aşamada en önemli görülen ve sıralamada en yüksek olan kriterin katsayı değeri 1 olarak alınır ve her bir kriterin karşılaştırmalı önem değerine 1 eklenir. Kriterlerin katsayı değerleri hesaplandıktan sonra, bütün kriterlerin düzeltilmiş ağırlıkları (s_j') Formül 3 yardımıyla hesaplanır. Bu hesaplamada en üst sırada yer alan kriterin düzeltilmiş ağırlığı bir olarak alınarak, her bir kriterin karşılaştırmalı önem değerlerinden bir çıkarılarak katsayı değerine bölünmesi işlemi yapılır. SWARA yönteminin son aşamasında her bir kriterin düzeltilmiş ağırlık değerleri, Formül 4'te görüldüğü gibi düzeltilmiş ağırlıklar toplamına bölünerek kriterlerin nihai ağırlıkları belirlenir (wj, j. ölçütün göreli ağırlığı) (Keršuliene vd., 2010; Özbek, 2017; Bircan, 2020).

$$\overline{p_j} = \frac{\sum_{k=1}^{l} p_j^k}{l}, j = 1,2,\dots,n \quad (1)$$

$$c_j = \begin{Bmatrix} 1, & j = 1 \\ s_j + 1, & j > 1 \end{Bmatrix}, j = 1,2,\dots,n \quad (2)$$

$$s_j' = \begin{Bmatrix} 1, & j = 1 \\ \frac{s_{j-1}'}{c_j}, & j > 1 \end{Bmatrix}, j = 1,2,\dots, \quad (3)$$

$$w_j = \frac{s_j'}{\sum_{j=1}^{n} s_j'}, j = 1,2,\dots,n \quad (4)$$

DEMATEL (The Decision Making Trial and Evaluating Laboratory)

Karar verme problemlerinde uzman görüşlerine dayanarak kriterler arasında nedensellik ilişkisi kuran DEMATEL yöntemi, çok kriterli karar verme yöntemi olarak 1972 yılında Cenevre Battelle Memorial Enstitüsü tarafından geliştirilmiş ve aynı yıl Fontela ile Gabus (1972) tarafından tanıtılmıştır. DEMATEL yönteminde bir uzman ya da uzmanlar tarafından yapılan değerlendirmeler sonucunda elde edilen veriler ham olarak değil grup ortalaması yoluyla dönüştürülerek uygulanmaktadır. DEMATEL yöntemi kullanılarak modelde yer alan kriterler arasında bulunan ilişkiler belirlenmektedir. Bu sayede tüm kriterlerin, modelde yer alan diğer kriterlerden etkilenen bir kriter mi ya da diğer kriterleri etkileyen bir kriter mi olduğu tespit edilmektedir. Bu yöntemde her bir kriterin diğer kriterler üzerindeki doğrudan etkisi uzmanlar tarafından değerlendirilir. Yöntemin önemli bir üstünlüğü, diğer kriterleri etkileyen bir kriterde iyileştirme yapıldığında, bu kriterden etkilenen kriterlerde de dolaylı olarak iyileştirme yapılmış olmasıdır. Modelde yer alan kriterler arasında bir ilişki olduğu varsayımına dayanan bu yöntemde kriterlerin bu yol ile etki derecesi de belirlenmektedir. Modelde yer alan kriterlerin sistemi etkileme derecesi, diğer kriterlerden etkilenme derecesinden fazla olan kriterlere dağıtıcı, diğer kriterlere ise alıcı denmektedir. Son olarak bu yöntemde, kriterler arasında ki ilişki bir grafik olarak ifade edilerek eşik değer belirlenmekte, bu değere göre yorumlanmaktadır (Çelikbilek ve Özdemir, 2018; Bircan, 2020).

DEMATEL yöntemi uygulanırken m adet karar verici yani uzmanın değerlendirdiği n adet kriter bulunmakta ve takip edilmesi gereken adımlar şu şekildedir (Fontela ve Gabus, 1976; Bircan, 2020; Demir ve Güvendi, 2024):

Doğrudan İlişki Matrisinin Belirlenmesi

- Normalize Doğrudan İlişki Matrisinin Oluşturulması
- Toplam İlişki Matrisinin Oluşturulması
- Etkileyen ve Etkilenen Kriter Gruplarının Tespit Edilmesi
- İlişki Haritasının ve Etki Diyagramının Çizilmesi
- Kriter Ağırlıklarının Hesaplanması

DEMATEL yönteminde, faktörler arasındaki ilişkiler uzmanlar tarafından geliştirilen dilsel ifadeler ile belirlenmektedir. Bu kapsamda geliştirilen ölçeğe göre sıfır değeri bir kriterin başka bir kritere etkisinin olmadığını, bir değeri düşük etkilediğini, iki değeri orta düzey bir etkisinin olduğunu, üç değeri etkinin yüksek ve dört etkinin çok yüksek olduğunu göstermektedir. Bu şekilde uzmanların görüşleri sayısallaştırılmakta ve doğrudan ilişki matrisi elde edilmektedir. Devamında denklem 5 ve 6 kullanılarak satır ve sütun toplamlarından en büyüğü alınır ve her bir hücre değeri söz konusu en büyük değere bölünerek normalize doğrudan ilişki matrisi elde edilir. Normalize doğrudan ilişki matrisi elde edildikten sonra denklem 7-10 kullanılarak toplam ilişki matrisi elde edilir. Bu matris elde edilirken öncelikle birim matristen normalize doğrudan ilişki matrisi çıkartılır ve elde edilen matrisin tersi alınır. Son olarak kriterler arası etkilerin bulunabilmesi için denklem 11 ve 12 kullanılır. Yapılan hesaplamalar sonucunda, toplam ilişki matrisindeki elemanların ortalaması alınarak ya da uzmanlara sorularak bir eşik değeri (α) belirlenir ve bu eşik değerinden yüksek olan hücre değerlerindeki satırda yer alan faktörlerin sütunda yer alan faktörleri etkilediği ifade edilmektedir. İşlem adımının son aşamasını oluşturan denklem 13 ve 14 kullanılarak ise nedensellik ilişkilerine ek olarak kriterlerin ağırlıkları ve sıralamaları tespit edilebilir (Çelikbilek ve Özdemir, 2018; Bircan, 2020).

$$X = k.A \tag{5}$$

$$k = \frac{1}{\max\limits_{1\le i\le n}\sum_{j=1}^{n} a_{ij}}, i, j = 1,2,\dots,n \tag{6}$$

$$T = X + X^2 + \cdots + X^k \tag{7}$$

$$T = X(I + X + X^2 + \cdots + X^{k-1} \tag{8}$$

$$T = X\left(I + X + X^2 + \cdots + X^{k-1}\right).(I - X)(I - X)^{-1} \tag{9}$$

$$T = X.(I - X)^{-1} \quad (10)$$

$$c = [c_i]_{nx1} = \left[\sum_{j=1}^{n} t_{ij}\right]_{nx1} \quad (11)$$

$$r = \left[r_j\right]_{1xn} = \left[\sum_{i=1}^{n} t_{ij}\right]_{1xn} \quad (12)$$

$$S_i = \sqrt{(D_i + R_i)^2 + (D_i - R_i)^2}\,, i = 1,2,\dots,n \quad (13)$$

$$w_i = \frac{s_i}{\sum_{i=1}^{n} s_i} \quad (14)$$

Etik Kurul Onayı

Bu araştırmanın kavramsal çerçevesinin hazırlanması, veri toplama araçlarının uygulanması, verilerin toplanması, verilerin analizi ve yorumlanması aşamalarının tamamında etik kurallara uygun hareket edilmiştir. Karşılaşılacak tüm etik ihlallerde ANKAD Yayın Kurulu'nun hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır. Tüm sorumluluk yazarlara aittir. Bu çalışmanın ANKAD dışında herhangi bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiş olduğunu taahhüt ederim. Yapılan bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Araştırma için Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar ve Yayın Etik Kurulu'nun 01.12.2025 tarihli 15 numaralı toplantısında 2025.11.424 numaralı kararı ile etik kurul izni alınmıştır.

BULGULAR

Bu çalışma kapsamında Türkiye'de savunma sanayi sektöründe faaliyet gösteren firmaların tedarik zinciri yönetimlerinin etkin ve verimli çalışmasında rol oynayan, literatür destekli olarak belirlenen kritik başarı faktörleri SWARA ve DEMATEL yöntemiyle değerlendirilecektir. Bu yol ile geliştirilen bütünleşik uygulama kullanılarak ilk etapta SWARA yöntemiyle kritik başarı faktörleri önem derecelerine göre sıralanacak devamında DEMATEL yöntemi ile söz konusu kritik başarı faktörleri arasındaki ilişkiler ortaya koyulacaktır.

Bu çalışmanın uygulama alanı olarak belirlenen savunma sanayinde tedarik zinciri yönetiminde önemli olan kritik başarı faktörleri, belirtilen çalışmalarda yer alan faktörlere, yine literatür taramasında yer alan çalışmalarda ifade edilen sürdürülebilir ve yeşil dönüşüm dinamiklerini içeren faktörler eklenerek özgün bir model geliştirilmiştir. Bu kapsamda modelde yer alan kritik başarı faktörleri: üst yönetim bağlılığı (K1), yeni teknoloji ve süreçlerin benimsenmesi (K2), müşteri gereksinimleri (K3), çalışan katılımı (K4), marka imajı oluşturma (K5), devlet yönetmelikleri ve teşvikleri (K6), çalışan eğitimleri (K7), tersine lojistik yönetimi (K8), sürdürülebilirlik (K9), yeşil bilgi sistemleri (K10), şeffaflık (K11), paydaş baskıları (K12) ve düzenleyici faktörler (K13) olmak üzere on üç tane olarak belirlenmiştir (Hsu ve Hu, 2008; De Medeiros vd., 2014; Agrawal vd., 2023; Andalib Ardakani vd., 2024). Bu makale belirtilen amaç doğrultusunda literatür taraması, uygulama metodolojisi, analizler ve sonuçlar şeklinde tasarlanmıştır. Yöntemlerin teorik yapısı ve uygulamalar sunulmadan önce konuyla ilgili literatürün sunulması ve geliştirilen modelin ortaya konması çalışmanın anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

SWARA Yöntemi ile Kritik Başarı Faktörlerinin Sıralanması

Bu çalışmada klasik SWARA yönteminden farklı olarak, kriterlerin ilk sıralaması uzman puanlamalarına dayalı olarak elde edilmiş ve bu nedenle yöntem modifiye edilmiş bir SWARA yaklaşımı olarak uygulanmıştır. SWARA yöntemi uygulanmasında geliştirilen modelde yer alan kriterler görüşüne başvurulan yedi uzman tarafından değerlendirilmiş ve bu uzmanların görüşleri grup ortalaması tekniği kullanılarak tek bir veriye indirgenerek analizler yapılmıştır. Bu kapsamda sürdürülebilirlik ve yeşil tedarikçi bakış açılarını kapsayacak şekilde literatür taramasıyla belirlenen kritik başarı faktörlerinin, yedi uzman tarafından değerlendirildikten sonra grup ortalaması tekniği ile belirlenmiş başlangıç puanları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Karar Vericilere Göre Kriterlerin Derecelerinin Puanlandırılması

Kriterler	Uzmanlar							$\bar{p}'_j$
	U1	U2	U3	U4	U5	U6	U7	
K1	0,900	1,000	0,900	0,850	0,600	1,000	0,900	0,879
K2	1,000	0,950	1,000	1,000	0,900	0,950	1,000	0,971
K3	0,600	0,650	0,700	0,600	1,000	0,750	0,400	0,671
K4	0,750	0,700	0,750	0,800	0,600	0,550	0,600	0,679
K5	0,700	0,750	0,800	0,700	0,450	0,600	0,550	0,650
K6	0,850	0,900	0,800	0,900	0,700	0,900	0,800	0,836
K7	0,650	0,650	0,650	0,600	0,600	0,550	0,500	0,600
K8	0,600	0,600	0,550	0,650	0,400	0,350	0,550	0,529
K9	0,800	0,850	0,850	0,950	0,700	0,850	0,800	0,829
K10	0,550	0,500	0,600	0,550	0,350	0,450	0,400	0,486
K11	0,450	0,500	0,500	0,450	0,250	0,350	0,350	0,407
K12	0,400	0,450	0,450	0,400	0,200	0,300	0,300	0,357
K13	0,500	0,400	0,550	0,500	0,300	0,400	0,450	0,443

$\bar{p}'_j$: Göreli Ortalama Önem Puanları

Tablo 2'de görüşüne başvurulan yedi uzman tarafından, çalışma modelinde yer verilen on üç kritik başarı faktörü karşılaştırılmış ve devamında grup ortalaması tekniği ile her bir kritere yedi uzman tarafından verilen puanlar tek bir değere dönüştürülerek p'_j değerleri elde edilmiştir. SWARA yönteminin uygulama adımları takip edilerek analizler yapılmış ve Tablo 3'te ki sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 3. SWARA Yöntemi Uygulama Sonuçları

Kriterler	s_j	c_j	s'_j	w_j	Nihai Sıralama
K2	-	1,000	1,000	0,104	1
K1	0,092	1,092	0,916	0,095	2
K6	0,043	1,043	0,878	0,091	3
K9	0,007	1,007	0,872	0,090	4
K4	0,150	1,150	0,758	0,079	5
K3	0,008	1,008	0,752	0,078	6
K5	0,021	1,021	0,737	0,076	7
K7	0,050	1,050	0,702	0,073	8
K8	0,071	1,071	0,655	0,068	9
K10	0,043	1,043	0,628	0,065	10
K13	0,043	1,043	0,602	0,063	11
K11	0,036	1,036	0,581	0,060	12
K12	0,050	1,050	0,554	0,058	13
		TOPLAM	9,634	1,000	

*Kritik Başarı Faktörlerinin:
s_j: karşılaştırmalı önem değerleri
c_j: Katsayı Değerleri
s'_j: Düzeltilmiş Ağırlık Değerleri
w_j: Nihai Ağırlık Değerleri

Tablo 3'te verilen SWARA analizi sonuçlarına göre, savunma sanayi şirketlerinin tedarik zinciri yönetimlerinde rol oynayan kritik başarı faktörlerinden en önemlisi 0,104 ağırlık puanıyla K2 kriteri (yeni teknoloji ve süreçlerin benimsenmesi), ikinci önem seviyesinde 0,095 ağırlık puanıyla K1 (üst yönetim bağlılığı), üçüncü olarak 0,091 ağırlık puanıyla K6 kriteri (devlet yönetmelikleri ve teşvikleri), dördüncü sırada 0,090 ağırlık puanıyla K9 kriteri (sürdürülebilirlik), beşinci sırada 0,079 ağırlık puanıyla K4 kriteri (çalışan katılımı, altıncı sırada 0,078 ağırlık puanıyla K3 kriteri (müşteri

gereksinimleri), yedinci sırada 0,076 ağırlık puanıyla K5 (marka imajı oluşturma) kriteri, sekizinci sırada 0,073 ağırlık puanıyla K7 kriteri (çalışan eğitimleri) kriterleri yer almıştır. Yapılan analizler sonucunda ise en düşük önem düzeyindeki kritik başarı faktörleri sırasıyla K8 (tersine lojistik yönetimi – 0,068), K10 (yeşil bili sistemleri – 0,065), K13 (düzenleyici faktörler – 0,063), K11 (şeffaflık – 0,060) ve K12 (paydaş baskıları – 0,058) kriterleri belirlenmiştir. SWARA yöntemi uygulamasında uzmanlar kendilerine göre kriterleri en önemliye bir puanı vererek puanlamışlardı. Ancak DEMATEL yönteminde söz konusu uzmanlar kriterleri birbiriyle ilişkilendirerek etki bakımından puanlamıştır. Bu bakımdan DEMATEL yöntemi, nedensel ilişki kurularak kriterleri kendi içerisinde bu yönde sıralamaktadır. İki yöntem arasındaki bu fark unutulmamalıdır.

DEMATEL Yöntemi ile Kritik Başarı Faktörleri Arasındaki İlişkilerin Belirlenmesi

Bu çalışma kapsamında uzman olarak görüşüne başvurulan kişilerden SWARA yönteminde olduğu gibi, DEMATEL yöntemi içinde kriterler arasındaki ilişkileri DEMATEL puanlama ölçeğine göre ifade etmeleri istenmiştir. Yedi uzman tarafından yapılan bu değerlendirmeler, her bir hücreye uzmanlar tarafından verilen puanların geometrik ortalaması alınarak tek bir puana dönüştürülmüştür. Bu yol ile bireysel yargıların etkisini azaltarak daha tutarlı ve temsil gücü yüksek sonuçlar elde edilmesi amaçlanmıştır. Uzmanlar tarafından yapılan değerlendirmeler sonucunda elde edilen direkt ilişki matrisi Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Direkt İlişki Matrisi

	K1	**K2**	**K3**	**K4**	**K5**	**K6**	**K7**	**K8**	**K9**	**K10**	**K11**	**K12**	**K13**	∑
K1	0	3	1	3	3	1	3	2	3	3	3	1	1	27
K2	1	0	1	2	2	1	2	3	3	3	2	1	2	23
K3	1	2	0	1	2	2	2	2	2	2	2	3	3	24
K4	2	1	1	0	2	1	3	2	3	2	2	1	2	22
K5	2	2	2	2	0	1	2	3	2	2	2	2	2	24
K6	2	3	1	1	2	0	2	2	3	3	3	2	2	26
K7	2	3	2	4	2	1	0	2	2	2	2	1	1	24
K8	1	3	3	2	2	1	2	0	3	3	1	2	2	25
K9	3	3	3	2	3	2	3	3	0	3	3	2	2	32
K10	1	3	2	1	3	2	3	3	3	0	2	2	2	27
K11	3	2	3	3	1	2	1	2	2	2	0	2	2	25
K12	3	2	3	1	3	2	1	2	3	2	2	0	3	27
K13	1	3	4	1	3	3	2	2	3	2	3	2	0	29
∑	22	30	26	23	28	19	26	28	32	29	27	21	24	

Tablo 4'te görülen direkt ilişki matrisine göre satırlarda yer alan puanlar o satırdaki kriterin sütunda yer alan kriterlere göre etki düzeyini göstermektedir. Örneğin K1 kriteri satırında K2 değeri 1 olarak gösterilmiştir. Bu değer K1'in K2 üzerinde düşük etkisi olduğunu; yine K3 değerinin 3 olması ise K1'in K3 üzerinde yüksek etkisinin olduğunu göstermektedir. Bu aşamadan sonra sayılar arasında uç değerlerin olmaması ve daha doğru sonuçlar elde edebilmek için normalleştirilmiş ikili karşılaştırma matrisi hesaplanarak Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Normalleştirilmiş Direkt İlişki Matrisi (M)

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11	K12	K13
K1	0,000	0,094	0,031	0,094	0,094	0,031	0,094	0,063	0,094	0,094	0,094	0,031	0,031
K2	0,031	0,000	0,031	0,063	0,063	0,031	0,063	0,094	0,094	0,094	0,063	0,031	0,063
K3	0,031	0,063	0,000	0,031	0,063	0,063	0,063	0,063	0,063	0,063	0,063	0,094	0,094
K4	0,063	0,031	0,031	0,000	0,063	0,031	0,094	0,063	0,094	0,063	0,063	0,031	0,063
K5	0,063	0,063	0,063	0,063	0,000	0,031	0,063	0,094	0,063	0,063	0,063	0,063	0,063
K6	0,063	0,094	0,031	0,031	0,063	0,000	0,063	0,063	0,094	0,094	0,094	0,063	0,063
K7	0,063	0,094	0,063	0,125	0,063	0,031	0,000	0,063	0,063	0,063	0,063	0,031	0,031
K8	0,031	0,094	0,094	0,063	0,063	0,031	0,063	0,000	0,094	0,094	0,031	0,063	0,063
K9	0,094	0,094	0,094	0,063	0,094	0,063	0,094	0,094	0,000	0,094	0,094	0,063	0,063
K10	0,031	0,094	0,063	0,031	0,094	0,063	0,094	0,094	0,094	0,000	0,063	0,063	0,063
K11	0,094	0,063	0,094	0,094	0,031	0,063	0,031	0,063	0,063	0,063	0,000	0,063	0,063
K12	0,026	0,026	0,053	0,053	0,053	0,026	0,026	0,053	0,026	0,026	0,053	0,000	0,026
K13	0,026	0,026	0,053	0,053	0,079	0,026	0,053	0,079	0,026	0,026	0,053	0,053	0,000

DEMATEL yöntemi uygulama adımlarına göre normalize edilmiş direkt ilişki matrisinden denklem 7-10 kullanılarak toplam ilişki matrisi (T) elde edilerek Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Toplam İlişki Matrisi (T)

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11	K12	K13	D
K1	1,233	0,399	0,305	0,338	0,377	0,230	0,364	0,359	0,415	0,390	0,365	0,253	0,282	5,308
K2	0,232	1,274	0,275	0,274	0,314	0,207	0,300	0,348	0,374	0,351	0,302	0,227	0,279	4,757
K3	0,242	0,345	1,256	0,252	0,326	0,246	0,306	0,329	0,359	0,334	0,314	0,293	0,319	4,920
K4	0,254	0,295	0,264	1,210	0,304	0,200	0,319	0,309	0,361	0,313	0,294	0,218	0,268	4,609
K5	0,267	0,341	0,309	0,281	1,263	0,213	0,307	0,355	0,356	0,332	0,310	0,261	0,287	4,881
K6	0,287	0,396	0,304	0,273	0,346	1,199	0,329	0,353	0,410	0,385	0,362	0,279	0,307	5,230
K7	0,263	0,361	0,300	0,335	0,316	0,207	1,247	0,323	0,351	0,328	0,306	0,227	0,255	4,819
K8	0,246	0,381	0,347	0,287	0,335	0,222	0,319	1,282	0,396	0,371	0,293	0,271	0,299	5,049
K9	0,358	0,455	0,410	0,350	0,429	0,296	0,410	0,437	1,387	0,443	0,414	0,323	0,356	6,066
K10	0,264	0,404	0,340	0,280	0,381	0,263	0,363	0,388	0,418	1,307	0,340	0,286	0,314	5,347
K11	0,303	0,351	0,344	0,315	0,306	0,249	0,290	0,337	0,369	0,344	1,263	0,269	0,297	5,037
K12	0,323	0,380	0,371	0,280	0,386	0,268	0,312	0,363	0,422	0,369	0,347	1,232	0,346	5,398
K13	0,281	0,424	0,413	0,294	0,400	0,307	0,353	0,381	0,440	0,386	0,389	0,305	1,276	5,648
R	4,553	5,806	5,236	4,768	5,483	4,107	5,218	5,563	6,056	5,654	5,299	4,442	4,884	

*Etkileyen ve etkilenen kıstaslara ait hücreler koyu renkli olarak gösterilmiştir.

Toplam ilişki matrisi elde edildikten sonra bu matris aracılığıyla Di ve Rj değerleri hesaplanmıştır. Hesaplanan bu değerler kullanılarak etkileyen (D) ve etkilenen (R) kriterler belirlenecektir. Bu doğrultuda bu değerler satır ve sütunların toplamı alınarak elde edilmiş ve Toplam ilişki matrisinde gösterilmiştir. Devamında (Di+Rj) ve (Di-Rj) değerleri bulunarak Tablo 7'de nihai kriter ağırlıkları ile birlikte verilmiştir.

Tablo 7. Faktör Ağırlıkları

Faktörler	D+R	D-R	w_i	W_i	Faktörlerin Sıralanması
K1	9,860	-0,755	9,889	0,074	7
K2	10,563	1,049	10,615	0,079	3
K3	10,156	0,317	10,161	0,076	5
K4	9,377	0,158	9,378	0,070	8
K5	10,364	0,602	10,382	0,077	4
K6	9,337	-1,123	9,404	0,070	8
K7	10,037	0,400	10,045	0,075	6
K8	10,611	0,170	10,613	0,079	3
K9	12,123	-0,010	12,123	0,090	1
K10	11,000	0,307	11,005	0,082	2
K11	10,337	0,262	10,340	0,077	4
K12	9,840	-0,956	9,886	0,074	7
K13	10,532	-0,764	10,559	0,079	3
∑	D+R	D-R	63,386	1,00	

*$W_i = Faktör\ Ağırlıkları$

*$w_i = [(D_i + R_i)^2 + (D_i - R_i)^2]^{\frac{1}{2}}$

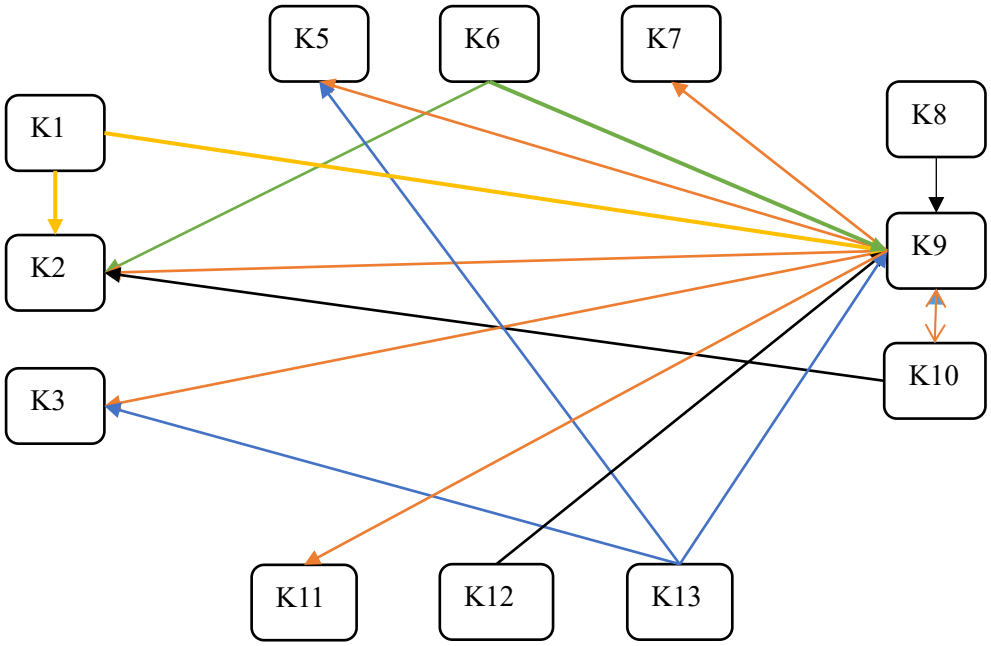
Tablo 7'de verilen (Di+Rj) değerleri incelendiğinde, bu değerin en büyük olan K12 kriterinin en önemli kriter ve bu değeri en küçük olan K10 kriterinin ise en az önemli görülen kriter olduğu görülmektedir. (Di-Rj) değerleri incelendiğinde ise, bu değeri pozitif olan kriterlerin (K3, K4, K7, K8, K10, K11, K12 ve K13) diğer kriterleri etkileyen kriterler olduğu ve bu değerin negatif olarak hesaplandığı (K1, K2, K5, K6, K9) kriterlerinin ise diğer kriterlerden etkilenen kriterler olduğu sonucuna varılmıştır.

Kriterlerin etkileyen ve etkilenen kriter olup olmadığı belirlendikten sonra toplam ilişki matrisindeki değerlerin ortalaması alınarak eşik değer (α) 0,396 olarak bulunmuştur. Belirlenen eşik değerin üzerinde kalan ilişkiler anlamlı etkileşimler olarak değerlendirilmiştir. Bu bakımdan Tablo 7'de etkileyen ve etkilenen değişkenler belirlenerek koyu renkli gösterilmiştir. Bu bakımdan örneğin K1'in K2'yi etkilediği, K1 satırının K2 sütununun altında yer alan 0,399 (eşik değerden daha büyük) değerinden anlaşılmaktadır.

Tablo 8. Eşik Değere Göre Etkileyen ve Etkilenen Kriterler

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11	K12	K13
K1	1,233	0,399	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,415	0,000	0,000	0,000	0,000
K2	0,000	1,274	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
K3	0,000	0,000	1,256	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
K4	0,000	0,000	0,000	1,210	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
K5	0,000	0,000	0,000	0,000	1,263	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
K6	0,000	0,396	0,000	0,000	0,000	1,199	0,000	0,000	0,410	0,000	0,000	0,000	0,000
K7	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	1,247	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
K8	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	1,282	0,396	0,000	0,000	0,000	0,000
K9	0,000	0,455	0,410	0,000	0,429	0,000	0,410	0,000	1,387	0,443	0,414	0,000	0,000
K10	0,000	0,404	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,418	1,307	0,000	0,000	0,000
K11	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	1,263	0,000	0,000
K12	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,422	0,000	0,000	1,232	0,000
K13	0,000	0,000	0,413	0,000	0,400	0,000	0,000	0,000	0,440	0,000	0,000	0,000	1,276

Tablo 8'de DEMATEL yöntemi uygulama sonuçlarına göre etkileyen ve etkilenen kriterler belirlenmiştir. Şekil 1'de gösterilen kriterler arası ilişki haritasında yer alan okların yönü, hangi kriterin hangisini etkilediği şeklindedir. Bu doğrultuda K1, K6 ve K10 kriterlerinin K2 ve K9; K8 ve K12 kriterlerinin K9; K9 kriterinin K2, K3, K5, K7, K10 ve K11 kriterlerini; K13 kriterinin ise K3, K5 ve K9 kriterlerini etkilediği ifade edilmektedir.

Şekil 1. Kriterler Arası İlişki Haritası (Etkileyen ve Etkilenen Kriterler)

TARTIŞMA VE SONUÇ

Türkiye'de savunma sanayi firmalarının tedarik zinciri yönetiminin performansında rol oynayan kritik başarı faktörlerinin belirlenmesi (SWARA yöntemi) ve bu faktörler arasındaki ilişkilerin belirlenmesi (DEMATEL Yöntemi) için analizler yapılmıştır.

Kritik başarı faktörleri SWARA yöntemi ile belirlenmiş ve kriterler sırasıyla yeni teknoloji ve süreçlerin benimsenmesi, üst yönetim bağlılığı, devlet yönetmelikleri ve teşvikleri, sürdürülebilirlik, çalışan katılımı, müşteri gereksinimleri, marka imajı oluşturma, çalışan eğitimleri, tersine lojistik yönetimi, yeşil bilgi sistemleri, düzenleyici faktörler, şeffaflık ve en düşük önem düzeyinde pardaş baskıları kriteri olarak belirlenmiştir. SWARA yöntemi ile gerçekleştirilen analizler sonucunda kriterler önem derecelerine göre bu şekilde sıralanmıştır.

DEMATEL yöntemi kullanılarak ise modelde yer alan kriterler arasındaki ilişkiler ortaya konmuştur. DEMATEL yöntemi ile yapılan analizler sonucunda etkileyen ve etkilenen kriterler gösterilmiştir. Bu şekilde yer alan okların yönü etkileyen kriterden etkilenen kritere doğru gösterilmiştir. SWARA yöntemine göre en önemli kriter olarak belirlenen yeni teknoloji ve süreçlerin belirlenmesi kriteri üst yönetim bağlılığı, devlet yönetmelikleri ve teşvikler, sürdürülebilirlik ve yeşil bilgi sistemlerinden etkilenmektedir. Gerçekten de yeni teknoloji ve süreçler, ancak işletmenin amacına inanan ve benimseyen yöneticiler tarafından uygulanabilmekte, devletin koyduğu yasal düzenlemeler çerçevesinde kullanılmakta ve yine devlet teşviklerinden yararlanılarak işletme süreçlerine entegre edilmektedir. Bir diğer yandan yeni teknoloji ve süreçler, sürdürülebilir faaliyet göstermek ve yeşil dönüşüme uygun olarak kullanılmaktadır. Bu durumun, mevcut yasal düzenlemeler çerçevesinde sınırlandığı görülmektedir. Bir diğer yandan modele günümüz dünyasının bir gereği olarak entegre edilen sürdürülebilirlik başarı faktörünün üst yönetim bağlılığı, devlet yönetmelikleri ve teşvikleri, tersine lojistik yönetimi, yeşil bilgi sistemleri, baskılar ve sosyal faktörlerden etkilendiği yapılan DEMATEL uygulaması sonucunda belirlenmiştir. Bu doğrultuda sürdürülebilir politikaları, işletme stratejilerine entegre etme ve yürütme görevinin işletme yöneticilerinin sorumluluğunda olduğu bilinmektedir. Yine bu kapsamda sürdürülebilir uygulamalar sürdürülebilirliğin ekonomik, sosyal ve çevresel faktörlerini içermelidir. Bu kapsamda sürdürülebilirlik kritik başarı faktörünün tersine lojistik

gibi geri dönüşümü ve atık yönetimini içeren, yeşil bilgi sistemi kapsamında doğa dostu uygulamalar içeren etmenlerden etkilenmesi doğal bir sonuçtur. Buna ek olarak sürdürülebilirlik uygulamaları sosyal etmenlerden etkilenmekte ve iş dünyası ile sosyal çevrenin baskıları altında yürütülmektedir.

Literatürde yapılan çalışmalarda yeşil tedarik zinciri ve sürdürülebilirlik üzerine çok kriterli karar verme teknikleriyle savunma sanayi özelinde çalışmalar yapılmıştır. Örneğin, Ardakani vd. (2024) İran fayans ve seramik endüstrisi için yeşil tedarikçi seçiminin başarısı için bir model geliştirmiştir. Agrawal vd. (2023) ise sürdürülebilir yeşil tedarik zinciri yönetiminde kritik başarı faktörlerini analiz etmiştir, Güneri ve Deveci (2023) savunma sanayinde tedarikçi seçimi problemini ele almıştır. Yapılan bu çalışmalardan Arkadani vd. tarafından yapılan çalışmada; yeşil teknoloji, uzmanlık ile yeşil düzenlemeler ve destek boyutlarının kritik boyutlar olduğu belirlenmiştir. Güneri ve Deveci ise Delphi ve AHP Yöntemlerini kullanarak savunma sanayinde tedarikçi seçiminde önemli olan ana kriterin performans kriteri olduğunu vurgulayarak, ürün performansı, kalite, fiyat, sürdürülebilirlik ve operasyonel kontroller kriterlerinin önemli olduğunu belirtmişlerdir. Agrawal vd. (2023) ise yaptığı çalışmada sürdürülebilir yeşil tedarik zinciri yönetiminde kritik başarı faktörlerini belirlemek için yine çok kriterli karar verme yöntemlerini kullanarak bir çalışma yapmışlardır. AHP, TOPSIS ve DEMATEL yöntemlerinin kullanıldığı bu çalışmada üst yönetim taahhüdünün en önemli kritik başarı faktörü olduğunu ve tersine lojistik yönetiminin ise sürdürülebilir yeşil tedarik zincirleri için en önemli etken olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışma ise sürdürülebilirlik bakış açısıyla yeşil dönüş ilkelerini birbirine entegre ederek literatürdeki çalışmalarla benzer ama daha özgün bir şekilde tasarlanan model kullanılmıştır. Sonuç olarak savunma sanayi şirketlerinin tedarik zincirlerini tasarlarken dikkat etmesi gereken en önemli faktör yeni teknoloji ve süreçlerin faaliyetlere entegre edilmesidir. Üst yönetimin bilinçlenerek işletme amaç ve politikalarına sürdürülebilir faktörleri dahil etmesi, eğitimler ve faaliyetler ile çalışanlarını geliştirmesi gerektiği tespit edilmiştir. Ayrıca devlet tarafından getirilen yasal düzenlemeler çerçevesinde işletme faaliyetleri yürütülmelidir.

Bu çalışma tedarik zinciri yönetiminde kritik başarı faktörleri temelinde, bu sisteme sürdürülebilirliğin ve yeşil dönüşümün entegre edilerek geliştirilmiş özgün bir model ile geçekleştirilmiştir. Söz konusu çalışmaya benzer çalışmalar, dijital bileşenler üzerine yapılabileceği gibi doğrudan sürdürülebilirliğin ölçülmesi üzerine de tasarlanabilir. Bir diğer yandan farklı ÇKKV yöntemleri ve istatistiki yöntemler kullanılarak literatüre katkıda sağlanabilir.

KAYNAKÇA

Aghdaie, M. H., Zolfani, S. H., & Zavadskas, E. K. (2013). Decision making in machine tool selection: an integrated approach with SWARA and COPRAS-G methods. Engineering economics, 24(1), 5-17.

Agrawal, V., Mohanty, R. P., Agarwal, S., Dixit, J. K., & Agrawal, A. M. (2023). Analyzing critical success factors for sustainable green supply chain management. Environment, development and sustainability, 25(8), 8233-8258.

Albayrak, E., & Erensal, Y. C. (2004). Using analytic hierarchy process (AHP) to improve human performance: An application of multiple criteria decision making problem. Journal of intelligent manufacturing, 15(4), 491-503.

Alimardani, M., Hashemkhani Zolfani, S., Aghdaie, M. H., & Tamošaitienė, J. (2013). A novel hybrid SWARA and VIKOR methodology for supplier selection in an agile environment. Technological and economic development of economy, 19(3), 533-548.

Andalib Ardakani, D., Kiani, M., Saffari Darberazi, A., Zamzam, F., & Mofatehzadeh, E. (2024). An interval type-2 fuzzy AHP approach for success factors of green supply chain management. International Journal of Research in Industrial Engineering, 13(3), 237-256.

Aydın, Y., & Eren, T. (2018). Hava savunma sanayii alt yüklenici seçiminde bulanık mantık altında çok kriterli karar verme ve hedef programlama yöntemlerinin kullanılması. Journal of Aviation, 2(1), 10-30.

Bircan, H. (2020). Çok Kriterli Karar Verme Problemlerinde Kriter Ağırlıklandırma Yöntemleri. Nobel Yayınevi.

Can, Ş., & Arıkan, F. (2014). Bir savunma sanayi firmasinda çok kriterli alt yüklenici seçim problemi ve çözümü. Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi, 29(4).

Çelikbilek, Y., & Özdemir, M. (2018). Çok kriterli karar verme yöntemleri-açıklamalı ve karşılaştırmalı sağlık bilimleri uygulamaları ile. Nobel Akademik Yayıncılık.

Çelikkol, M. (2017). Tedarikçi seçimi problemi: savunma sanayinde bir TOPSIS uygulaması. Multi-criteria Decision Making, 1, 1-12.

Dağdeviren, M., Yavuz, S., & Kılınç, N. (2009). Weapon selection using the AHP and TOPSIS methods under fuzzy environment. Expert systems with applications, 36(4), 8143-8151.

De Medeiros, JF, Ribeiro, JLD ve Cortimiglia, MN (2014). Çevresel olarak sürdürülebilir ürün inovasyonu için başarı faktörleri: sistematik bir literatür incelemesi. Temiz üretim dergisi, 65, 76-86.

Demir, G., & Güvendi, H. B. F. (2024). Seçmeli ders seçiminin DEMATEL-PROMETHEE yöntemleri ile belirlenmesi. The Journal Of Social Sciences, (45), 248-265.

Dos Santos, M., De Araújo Costa, I. P., & Gomes, C. F. S. (2021). Multicriteria decision-making in the selection of warships: a new approach to the AHP method. International Journal of the Analytic Hierarchy Process, 13(1).

Dursun, M., & Karsak, E. E. (2010). A fuzzy MCDM approach for personnel selection. Expert Systems with applications, 37(6), 4324-4330.

Eren, H., Kılıç, A., & Balcı, H. (2015). Savunma sanayii için teknoloji transfer yöntemi seçimi. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 20(4), 305-326.

Fontela, E. J. B. G. R. C. & Gabus, A., (1972). World problems, an invitation to further thought within the framework of DEMATEL. Battelle Geneva Research Center, Geneva, Switzerland, 1(8), 12-14.

Frieske, B., & Stieler, S. (2022). The “semiconductor crisis” as a result of the COVID-19 pandemic and impacts on the automotive industry and its supply chains. World Electric Vehicle Journal, 13(10), 189.

Gheibdoust, H., & Jabbari Zideh, M. (2024). Identification and prioritization of the influential factors of blockchain technology adoption in the United States electricity supply chain. Global Knowledge, Memory and Communication.

Güneri, B., & Deveci, M. (2023). Evaluation of supplier selection in the defense industry using q-rung orthopair fuzzy set based EDAS approach. Expert Systems with Applications, 222, 119846.

Hsu, C. W., & Hu, A. H. (2008). Green supply chain management in the electronic industry. International Journal of Environmental Science & Technology, 5, 205-216.

Jawaad, M., & Zafar, S. (2020). Improving sustainable development and firm performance in emerging economies by implementing green supply chain activities. Sustainable Development, 28(1), 25-38.

Keršuliene, V., Zavadskas, E. K., & Turskis, Z. (2010). Selection of rational dispute resolution method by applying new step-wise weight assessment ratio analysis (SWARA). Journal of business economics and management, 11(2), 243-258.

Kouchaksaraei, R. H., Zolfani, S. H., & Golabchi, M. (2015). Glasshouse locating based on SWARA-COPRAS approach. International Journal of Strategic Property Management, 19(2), 111-122.

Kurç, Ç., & Neuman, S. G. (2017). Defence industries in the 21st century: a comparative analysis. Defence Studies, 17(3), 219-227.

Kurtay, K. G., Gökmen, Y., Altundaş, A., & Dağıstanlı, H. A. (2021). Savunma sanayii projelerinin çok kriterli karar verme yöntemleriyle önceliklendirilmesi ve karşilaştirilmasi: karma bir model önerisi. SAVSAD Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi, 31(1), 1-24.

Lerman, L. V., Benitez, G. B., Müller, J. M., de Sousa, P. R., & Frank, A. G. (2022). Smart green supply chain management: A configurational approach to enhance green performance through digital transformation. Supply Chain Management: An International Journal, 27(7), 147-176.

Mohiuddin, A. K. (2023). Escalation of war and conflicts among the COVID-19 pandemic, natural disasters, and economic crises: A global health concern. American Journal of Biopharmacy and Pharmaceutical Sciences, 3.

Nhu-Mai, T. N., & Duc-Son, H. A. (2021). Application of MCDM methods to qualified personnel selection in distribution science: case of logistics companies. The Journal of Distribution Science, 19(8), 25-35.

Ömürbek, N. (2013). Analitik hiyerarşi süreci ve analitik ağ süreci yöntemlerinde grup karari verilmesi aşamasina ilişkin bir örnek uygulama. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18(3), 47-70.

Özbek, A. (2017). Çok kriterli karar verme yöntemleri ve Excel ile problem çözümü. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Priyadarshinee, P., Jha, M. K., Raut, R. D., Kharat, M. G., & Kamble, S. S. (2017). To identify the critical success factors for cloud computing adoption by MCDM technique. International Journal of Business Information Systems, 24(4), 469-510.

Rahimi, A., Karimi Govareshki, M. H., & Bararnia, M. (2024). Proposing a model for selecting ınnovative and emerging defence technologies in the defence research centres. Research in Production and Operations Management, 15(3), 1-29.

Sánchez-Lozano, J. M., Serna, J., & Dolón-Payán, A. (2015). Evaluating military training aircrafts through the combination of multi-criteria decision making processes with fuzzy logic. A case study in the Spanish Air Force Academy. Aerospace Science and Technology, 42, 58-65.

Stanujkic, D., Karabasevic, D. Ve Zavadskas, E. K. (2015). A framework for the selection of a packaging design based on the SWARA method. Inzinerine Ekonomika-Engineering Economics, 26(2), 181-187.

Vatandaşın bütçe rehberi. Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (20.04.2025). Erişim Tarihi: 20.04.2025, https://www.sbb.gov.tr/vatandas-butce-rehberi/

Yaralıoğlu, K. (2010). Karar verme teknikleri. Detay Yayıncılık.

Yılmaz, S., Güllü, İ., Susuz, A., & Çınaroğlu, E. (2024). Assessment of service quality in aviation using the CRITIC-supported TOPSIS method: a case study of central airports in Asia. Journal of Aviation, 8(1), 56-65.

Zhang, H., & Huang, Q. (2024). RETRACTED ARTICLE: Innovations in supply chain management for sustainable energy transition: lessons from leading enterprises. Economic Change and Restructuring, 57(3), 111.

Zhang, J., Zhang, X., Liu, W., Ji, M., & Mishra, A. R. (2022). Critical success factors of blockchain technology to implement the sustainable supply chain using an extended decision-making approach. Technological Forecasting and Social Change, 182, 121881.

Araştırma Makalesi / Research Article

Türkiye'de Savunma Sanayinde Tedarik Zinciri Yönetiminin Başarısını Etkileyen Kritik Başarı Faktörlerinin SWARA ve DEMATEL Yöntemleriyle Belirlenmesi

The Determination of Critical Success Factors Affecting the Success of Supply Chain Management in the Defence Industry in Turkey by SWARA and DEMATEL Methods

Serkan DERİCİ

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.370

Geliş/Received: 04/11/2025	Kabul/Accepted: 22/01/2026

Extended Abstract

Introduction

The success of the rapidly developing supply chain management processes worldwide affects the success of commercial activities that affect the development and international power of countries. The recent negative situations such as the Covid-19 pandemic, economic crises, wars, natural disasters and global warming have interrupted the supply chain activities of businesses and brought their activities to a halt. On the other hand, with sustainable and green transformation approaches, the necessity of optimum use of scarce resources worldwide has emerged, leading to the differentiation of the sector. In Turkey, the defense industry sector is rapidly developing and designing supply chains with environmentally friendly approaches. In this respect, ensuring sustainable success in the defense industry depends on successfully operated supply chain management based on sustainability and green transformation principles.

Methods

The critical success factors identified as important in supply chain management in the defense industry, which was determined as the application area of this study, have been incorporated into a unique model by adding factors related to sustainable and green transformation dynamics expressed in the studies included in the literature review to the factors included in the specified studies. In this context, the critical success factors included in the model are: top management commitment (K1), adoption of new technologies and processes (K2), customer requirements (K3), employee participation (K4), brand image creation (K5), government regulations and incentives (K6), employee training (K7), reverse logistics management (K8), sustainability (K9), green information systems (K10), transparency (K11), pressures (K12), and social factors (K13) (Hsu and Hu, 2008; De Medeiros et al., 2014; Agrawal et al., 2023; Andalib Ardakani et al., 2024). This article is designed to include a literature review, application methodology, analyses, and results in line with the stated objective. Before presenting the theoretical structure of the methods and applications, it is important to present the relevant literature and the developed model for a better understanding of the study.As these factors, which are called critical success factors in supply chain management in the literature, are rarely applied to the defense industry and need to be addressed with different techniques, this study was designed to contribute to the sector and the field. In this study designed with this necessity, the critical success factors affecting the success of supply chain management in the defense industry are addressed with an original model developed with the support of the literature, and it is aimed to rank the importance of these factors with the SWARA

method and to establish a causality relationship by revealing the relationships between the factors with the DEMATEL method. The data were collected with seven expert opinions consisting of managers and academicians who have knowledge and experience in the sector, and analyzes were made on Microsoft Excel.

Results and Discussion

According to the SWARA method, the criterion of determining new technologies and processes, which is determined as the most important criterion, is affected by top management commitment, government regulations and incentives, sustainability and green information systems. Indeed, new technologies and processes can only be implemented by managers who believe in and adopt the purpose of the business, are used within the framework of legal regulations imposed by the government and are integrated into business processes by utilising government incentives. On the other hand, new technologies and processes are used in accordance with sustainable activities and green transformation. It is a fact that the contrary situation is restricted by the legal regulations imposed by the state. On the other hand, it was determined as a result of the DEMATEL application that the sustainability success factor, which is integrated into the model as a requirement of today's world, is affected by top management commitment, government regulations and incentives, reverse logistics management, green information systems, pressures and social factors. In this direction, it is known that the task of integrating and executing sustainable policies into business strategies is the responsibility of business managers. In this context, sustainable practices should include economic, social and environmental factors of sustainability. In this context, the critical success factor of sustainability should include recycling and waste management such as reverse logistics and environmentally friendly practices within the scope of green information system. According to the results of the analysis, the main factors that defence industry companies should pay attention to when designing their supply chains are the integration of new technologies and processes into their activities, the awareness of the top management, the use of sustainable factors in the business objectives and policies, the use of qualified employees who adopt the business through trainings and activities, and the execution of activities within the framework of the legal regulations introduced by the state.

Anadolu **Kültürel Araştırmalar Dergisi**
Open Access

Araştırma Makalesi / Research Article

Değer Odaklı Sürdürülebilirlik Bağlamında 'İleri Dönüşüm': Ortaokul Öğrencilerinin Bilgi-Beceri Gelişimine Yönelik Atölye Süreci Deneyimleri

'Recycling' in the Context of Value-Focused Sustainability: Workshop Process Experiences of Secondary School Students for Knowledge-Skill Development

Seyit AKINCI[1] **& Fadime SEÇGİN**[2]

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.348

Geliş/Received: 10/10/2025	**Kabul/Accepted: 22/01/2026**

Öz

Değer odaklı sürdürülebilirlik, bireylerin çevresel farkındalıklarını ve duyarlılıklarını artırmak ve onları sürdürülebilirlik konusunda aktif bir şekilde harekete geçmelerini sağlamak adına kritik bir öneme sahiptir. Bu araştırmanın amacı, değer odaklı sürdürülebilirlik anlayışı çerçevesinde hazırlanan ileri dönüşüm atölyesi aracılığıyla ortaokul öğrencilerinin ileri dönüşüm kavramına yönelik bilgi, farkındalık ve becerilerini geliştirmek, çevre duyarlılıklarını artırmak ve atölye sürecine ilişkin deneyimlerini ortaya koymaktır. Araştırmaya, 2023-2024 eğitim öğretim yılında Kocaeli il merkezindeki bir devlet ortaokulunda 6. sınıf seviyesinde öğrenim gören 32 öğrenci katılmıştır. Araştırma, nitel bir yaklaşıma dayanan özgürleştirici/geliştirici/eleştirel eylem araştırması deseni ile tasarlanmış olup, veriler Bil-İste-Öğren (BİÖ) stratejisine yönelik çalışma kâğıtları, hazırlanan etkinliklere ilişkin çalışma yaprakları ve yarı yapılandırılmış atölye çalışmaları sürecinde öğrencilerin bireysel öğrenme kazanımlarını değerlendirmeye yönelik atölye süreci değerlendirme formlarından elde edilmiştir. Elde edilen veriler, içerik analizi tekniğiyle analiz edilmiştir. Analizler sonucunda, öğrencilerin başlangıçta "atık" kavramı hakkında eksik bilgiye sahip oldukları, ancak atölye etkinlikleri sonrasında bu bilginin önemli ölçüde düzeldiği gözlemlenmiştir. Ayrıca, "atık türleri" ve "geri dönüşüm" kavramlarında da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Atölye çalışmaları, öğrencilerin ileri dönüşüm kavramına ilişkin doğru bilgi edinmelerine ve tasarruf ile sorumluluk gibi temel sürdürülebilirlik değerlerine yönelik farkındalık geliştirmelerine katkı sağlamıştır. Öğrenciler, ileri dönüşüm yöntemlerini kullanarak çeşitli yaratıcı projeler tasarlamış; bu süreç, onların çevre bilincini güçlendirmesinin yanı sıra yaratıcılıklarını ortaya koymalarına da olanak tanımıştır. Araştırma bulguları, atölye uygulamalarının yalnızca öğrencilerin el becerileri ve yaratıcı düşünme yetilerini desteklemekle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda çevresel duyarlılık ve sürdürülebilirlik bilincinin gelişiminde de önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Bu tür etkinliklerin, öğrencilerin çevreye yönelik sorumlu tutumlar geliştirmelerine ve sürdürülebilirlik farkındalıklarının artmasına anlamlı düzeyde katkı sunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Sürdürülebilirlik, Değerler Eğitimi, İleri Dönüşüm, Atölye Çalışması*

Abstract

Value-based sustainability is critical for increasing individuals' environmental awareness and sensitivity and for encouraging them to take active action regarding sustainability. The purpose of this research is to develop middle school students' knowledge, awareness, and skills regarding the concept of upcycling, to increase their environmental awareness, and to reveal their experiences related to the workshop process through an upcycling workshop designed within the framework of a value-based sustainability approach. Thirty-two 6th-grade students studying at a public middle school in the provincial center of Kocaeli participated in the study during the 2023-2024 academic year. The research was designed with an emancipatory/developmental/critical action research

[1]Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, Kocaeli, Türkiye. seyitakinci5800@hotmail.com

[2]**Sorumlu Yazar/Corresponding Author**, Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat, Türkiye. fadime.secgin@gop.edu.tr

Önerilen Atıf/Suggestion Citation
Akıncı, S. & Seçgin, F., (2026). Değer Odaklı Sürdürülebilirlik Bağlamında 'İleri Dönüşüm': Ortaokul Öğrencilerinin Bilgi-Beceri Gelişimine Yönelik Atölye Süreci Deneyimleri, *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi, 10(1),* 402-425.

design based on a qualitative approach. Data were obtained from worksheets related to the Know-Want-Learn (KWL) strategy, worksheets related to the prepared activities, and workshop process evaluation forms designed to assess students' individual learning outcomes during the semi-structured workshops. The obtained data were analyzed using content analysis. The analyses revealed that the students initially had incomplete knowledge about the concept of "waste," but this knowledge significantly improved following the workshop activities. Additionally, significant advancements were made in the concepts of "waste types" and "recycling." The workshops contributed to students' accurate knowledge of upcycling and their awareness of core sustainability values such as savings and responsibility. Students designed various creative projects using upcycling methods; this process strengthened their environmental awareness and allowed them to showcase their creativity. Research findings indicate that workshops not only support students' manual skills and creative thinking skills, but also play a significant role in developing environmental awareness and sustainability awareness. It was concluded that such activities significantly contribute to students' development of environmentally responsible attitudes and increased sustainability awareness.

Keywords: *Sustainability, Values Education, Recycling, Workshop*

GİRİŞ

Günümüzde çevresel sorunların giderek daha görünür hâle gelmesi, sürdürülebilirlik kavramının önemini artırmıştır. Sürdürülebilirlik, doğal kaynakların korunması, çevre kirliliğinin azaltılması ve ekosistemlerin dengede tutulmasına yönelik bütüncül bir yaklaşımı içermektedir. Bu doğrultuda değer odaklı sürdürülebilirlik anlayışı bireylerde çevresel duyarlılık geliştirmeyi ve çevreye yönelik sorumluluk bilincini güçlendirmeyi teşvik etmektedir. Bu çerçevede, sürdürülebilirlik uygulamalarından biri olarak görülen ileri dönüşüm, atık materyallerin yaratıcı biçimde yeniden kullanılması süreci olarak tanımlanmaktadır (Sung, Cooper & Kettley, 2014). İleri dönüşüm, bireylerin atıkları birer kaynak olarak görmelerine, atıkların taşıdığı potansiyel değeri fark etmelerine ve doğal kaynakların daha etkin kullanılması yönünde bilinç kazanmalarına katkı sağlamaktadır (Fletcher & Grose, 2012; Sung, Cooper & Kettley, 2014). Özellikle ortaokul dönemi, öğrencilerin çevresel duyarlılık ve sürdürülebilir yaşam alışkanlıkları geliştirmeye başladığı kritik bir dönemdir. Bu nedenle, bu yaş grubuyla yürütülen ileri dönüşüm odaklı atölye çalışmaları; kavramsal öğrenmeyi desteklemenin yanı sıra, sürdürülebilirlik değerlerinin içselleştirilmesi, davranış değişikliği oluşturulması ve çevreye yönelik sorumluluk geliştirilmesi açısından önemli bir fırsat sunmaktadır.

Bu bağlamda öncelikle çalışmanın kuramsal çerçevesi sürdürülebilirlik, sürdürülebilirlik ve ileri-geri dönüşüm ve değerler eğitimi kapsamında ileri-geri dönüşüm kavramları temelinde yapılandırılmıştır.

Sürdürülebilirlik

Sürdürülebilirlik kavramı, farklı disiplinlerde ve bağlamlarda çeşitli şekillerde ele alınmakta olup, çevresel, toplumsal ve ekonomik boyutları kapsayan geniş bir çerçeveye sahiptir (Kahn, 1995). Çevresel sürdürülebilirlik, çevre dengesinin gözetilmesi, doğal kaynakların korunması, kirletici unsurların azaltılması, çevre tahribatının önlenmesi ve çevre kirliliğini minimize etmeye yönelik politikaların önceliklendirildiği kalkınma modellerinin uygulanması durumunu ifade etmektedir. Sosyal sürdürülebilirlik, toplumların refahı, eşitlik, adalet ve toplumsal katılım gibi unsurları içerir. Dempsey, Bramley, Power ve Brown (2009), bu kavramı özellikle kentsel bağlamda ele alarak sosyal sürdürülebilirliği; eşit erişim (equity), toplumsal aidiyet (sense of community) ve katılım (participation) gibi boyutlarla tanımlamaktadır.

Ekonomik sürdürülebilirlik ise uzun vadeli refahın sağlanması, ekonomik büyümenin çevresel sınırlar içerisinde sürdürülmesi, kaynakların verimli kullanılması ve fırsatların adil bir biçimde dağıtılmasını amaçlamaktadır. Goodland (1995), çevresel sürdürülebilirliği doğanın yenilenebilir kapasitesine saygı gösterilmesi ve atıkların ekosistemlerin taşıma kapasitesini aşmaması ile ilişkilendirirken; ekonomik sürdürülebilirlik kavramı da literatürde, çevresel sınırlarla dengeli bir büyüme anlayışı olarak değerlendirilmektedir.

Brundtland Raporu'nda (WCED, 1987) ise sürdürülebilir kalkınma, "günümüzün ihtiyaçlarını karşılarken gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama olanağını tehlikeye atmayan gelişim" biçiminde tanımlanmıştır. Bu bağlamda sürdürülebilirlik, çevresel, toplumsal ve ekonomik boyutların bütüncül bir yaklaşımla birlikte değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Garrett Hardin (1968), Ortak Varlıkların Trajedisi (Tragedy of the Commons) başlıklı çalışmasında, ortak kaynaklara yönelik düzenlenmemiş erişimin bu kaynakların aşırı kullanımına yol açarak hızla tükenmelerine neden olabileceğini vurgulamaktadır. Doğal kaynaklar sınırlı varlıklardır. Bu nedenle sürdürülebilirliğin sağlanması için özellikle çevre duyarlılığı, doğal kaynakların sürdürülebilir bir şekilde korunması ve gelecek nesillerin yaşam kalitesinin sağlanması açısından kritik öneme sahiptir. Çevre duyarlılığı, bireylerin doğa ile empati kurmaları ve doğanın bir parçası olduklarını hissetmeleriyle artmaktadır. Schultz (2000) çevresel konulara yönelik kaygının ona yönelik korumacı tutumları güçlendirdiğini belirtir. Ayrıca, Dunlap ve Jones (2002) çevresel kaygıyı bireylerin ekolojik sorunların farkında olması, bu sorunların çözülmesine destek vermesi ve kişisel katkı sunma niyetiyle ilişkilendirilen çok boyutlu bir kavram olarak ele alır. Bu çerçevede, ileri dönüşüm ve geri dönüşüm kavramları, kaynakların adil ve etkili kullanımı ile çevrenin korunması bağlamında her geçen gün daha fazla önem kazanmaktadır.

Sürdürülebilirlik ve İleri-Geri Dönüşüm

İnsanlar günlük yaşamlarında atık ve çöp kavramlarıyla sıklıkla karşılaşmaktadır. Atık ve çöp kavramları eşanlamlı kullanılmakla birlikte aslında farklıdır. Çöpler artık kullanılmayan, geri kazanılamayan maddeleri ifade ederken; atıklar geri dönüşüm ve ileri dönüşüm sürecinde değerlendirilebilecek materyalleri içerir (Wilson, Velis & Cheeseman, 2006). Atık, insanların günlük yaşamları sırasında ürettikleri, kullanılmayan veya kullanılamayan ve çevreye zarar verme potansiyeli taşıyan her türlü madde olarak tanımlanabilir (UNEP, 2016). Atık yönetimi, çevresel sürdürülebilirlik açısından kritik bir öneme sahiptir. Atıkların uygun şekilde yönetilmesi, doğanın korunması ve insan sağlığının gözetilmesi için gereklidir (OECD, 2019). Plastik, kâğıt, cam, metal, kompozit ve tekstil gibi ürünler atık kategorisinde ele alınabilir (European Environment Agency, 2020).

Sürdürülebilirliğin esas amacı ürünlerin yaşam süresini uzatarak onlardan uzun süre yararlanmaktır. İleri dönüşüm (upcycling), atık hale gelmiş materyallerin yenilenerek veya farklı amaçlar doğrultusunda yeniden kullanılması sürecini ifade eder (Braungart & McDonough, 2002; Sung, Cooper & Kettley, 2014). Bu süreç doğal kaynakların daha verimli kullanılmasını sağlarken aynı zamanda atık miktarının azaltılmasına da katkıda bulunur (Murray, Skene & Haynes, 2017).

Geri dönüşüm ise kullanım dışı kalmış geri dönüştürülebilir atıkların çeşitli işlemlerden geçirilerek hammadde olarak üretim sürecine yeniden dahil edilmesi anlamına gelmektedir (Geyer, Jambeck & Law, 2017). Geri dönüşüm sürecinde malzeme işlemlerden geçtiği için kalitesi bir miktar düşebilir; buna karşın ileri dönüşüm yöntemlerinde malzeme çoğunlukla zarar görmeden, daha yaratıcı ve kaliteli ürünlere dönüştürülebilmektedir (Sung vd., 2014).

Geri dönüşüm ekonomiye kısmi katkılar sağlarken, ileri dönüşüm döngüsel ekonomiyi destekleyerek çevrenin korunmasına da önemli katkılar sunmaktadır. Ürünlerin daha az tüketilmesi ve yeniden kullanılması enerji ve hammadde ihtiyacını azaltarak doğal kaynakların korunmasına yardımcı olmaktadır. Bu dengenin sağlanması, toplumların ekonomik gelişmelerine de katkı sağlamaktadır. Ayrıca ileri dönüşüm ürünleri bireylerin yaratıcılıklarını, ilgi ve yeteneklerini geliştirmelerine olanak tanır (Sung vd., 2014). Tüm bu unsurlar dikkate alındığında ileri dönüşümün hem bireysel hem de toplumsal düzeyde katkılar sağladığı açıktır.

Değerler Eğitimi Kapsamında İleri-Geri Dönüşüm

Birçok çevresel sorun, çevresel sürdürülebilirliğe yönelik ciddi tehditler oluşturmaktadır. Küresel ısınma, kentsel hava kirliliği, su kıtlığı, çevresel gürültü ve biyolojik çeşitliliğin azalması bu tehditlerin başlıcaları arasında yer almaktadır. Literatür, söz konusu sorunların büyük ölçüde insan kaynaklı davranış kalıplarından kaynaklandığını ortaya koymaktadır (Gardner & Stern, 2002; Vlek & Steg, 2007, Winter & Koger, 2014). Bu nedenle çevresel sorunların etkili biçimde yönetilebilmesi, davranışsal değişim süreçlerinin desteklenmesi ve bireylerin çevresel etki yaratan eylemlerini dönüştürmeye yönelik müdahalelerin güçlendirilmesi ile mümkün görünmektedir. Sürdürülebilir davranış, bireylerin çevresel etkilerini azaltmayı, kaynak kullanımını bilinçli şekilde düzenlemeyi ve uzun vadeli ekolojik dengeyi korumayı hedefleyen eylem, tutum ve alışkanlıkları kapsamaktadır (Steg & Vlek, 2009). Bu davranışların önemli bir boyutu, atık yönetimi ve malzeme döngüselliğidir. Bu noktada geri dönüşüm ve ileri dönüşüm kavramları sürdürülebilir davranışın temel bileşenleri olarak öne çıkar.

Geri dönüşüm, atık materyallerin fiziksel veya kimyasal işlemlerle yeniden hammaddeye dönüştürülmesini içeren bir süreçtir. Geri dönüşüm sayesinde yeni hammadde ihtiyacı azalarak, doğal kaynakların korunması sağlanır (Otitoju vd., 2023). Diğer taraftan geri dönüşüm çevresel kirliliği azaltır; bireylerin çevre dostu davranışlara yönelmesini destekler (Barr, 2007). Dolayısıyla geri dönüşüm, sürdürülebilir davranışın *çevresel sorumluluk* ve *kaynak verimliliği* boyutlarının doğrudan bir göstergesidir. İleri dönüşüm (upcycling) ise daha önce vurgulandığı sürece atık materyallerin değerini artıran yeni bir ürüne dönüştürülmesi sürecidir. Geri dönüşümden farkı, malzemenin değerini koruması veya artırmasıdır (Sung vd., 2014). Analitik olarak ileri dönüşümün sürdürülebilir davranışla ilişkisi şu noktalarda belirgindir: İleri dönüşüm, bireylerin atık malzemeleri yaratıcı şekilde yeniden değerlendirmesini teşvik eder; bu durum sürdürülebilir davranışın bilişsel ve duyuşsal boyutlarını güçlendirir (Armstrong vd.,2015). Atığı yeni bir ürüne dönüştürme süreci, aşırı tüketimi sorgulama ve çevresel farkındalık geliştirme açısından önemlidir (Sung, 2015). İleri dönüşüm faaliyetleri, bireylerde çevreye yönelik içsel motivasyon yaratır; çevresel sorumluluk duygusunu davranışa dönüştürme potansiyeli yüksektir (Sung vd., 2014). Bu yönüyle ileri dönüşüm, sürdürülebilir davranışın yalnızca *çevresel* değil, aynı zamanda *ekonomik* (tasarruf, yeniden kullanım) ve *sosyal* (toplumsal farkındalık, dayanışma) boyutlarını destekler.

Bu iki uygulama birlikte ele alındığında, sürdürülebilir davranışın hem alışkanlık düzeyinde hem de değer yönelimli olarak gelişmesine katkı sağlar. Değerler eğitimi, bireylerin çevresel ve toplumsal sorumluluklarını kavrayarak sürdürülebilir bir yaşam tarzı benimsemeleri için önemli bir fırsat sunmaktadır. Literatüre göre sürdürülebilir davranış, bireylerin çevre dostu eylemleri günlük yaşamına entegre etmesiyle kalıcı hâle gelir (Kollmuss & Agyeman, 2002). Çevre eğitimi kapsamında ileri dönüşüm ve geri dönüşüm uygulamaları, bireylerin çevreye duyarlılık geliştirmelerini ve toplum için uzun vadeli faydalı adımlar atmalarını teşvik etmektedir. Bu kavramlar bireyleri sürdürülebilirlik ilkelerini benimsemeye yönlendirmekte ve uzun vadede toplum için olumlu etkiler yaratacak çözümler geliştirmelerine katkı sunmaktadır (McDonough & Braungart 2002; Sung, Cooper & Kettley, 2014; Van De Wetering, Leijten, Spitzer & Thomaes, 2022).

Değerler eğitimi, bireylere doğaya ve çevreye karşı sorumluluk, israfın önlenmesi ve sürdürülebilir kaynak kullanımı gibi değerler kazandırmaktadır. Činčera, Johnson, Kroufek ve Šimonová'nın (2020) araştırmaları, açık hava çevre eğitimi programlarının katılımcılara evrensellik, doğayla uyum ve sorumluluk gibi değerleri kazandırmada etkili olduğunu göstermektedir. Türkiye bağlamında da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Tahiroğlu, Yıldırım ve Çetin (2010) çalışmalarında, değer eğitimi yöntemleriyle kurgulanan çevre eğitimi etkinliklerinin ilköğretim 7. sınıf öğrencilerinin çevreye ilişkin tutumlarını olumlu yönde geliştirdiğini belirtmektedirler. Ayrıca, Taşan (2024) araştırmasında, Türk Eğitim Sistemi'nde atık ve geri dönüşüm okuryazarlığının geliştirilmesine yönelik eğitsel uygulamaların öğrencilerde çevresel sorumluluk bilincini artırabileceğini vurgulamaktadır. Bununla birlikte, Demir (2021) ileri dönüşüm atölyeleri üzerine yaptığı çalışmada, grafik tasarım eğitimi bağlamında atık materyallerin yeniden değerlendirilmesiyle öğrencilerin hem yaratıcılıklarının geliştiğini hem de çevreye karşı sorumluluklarının pekiştiğini vurgulamaktadır.

Doğa sevgisi ve çevre bilincine sahip çocuklar sürdürülebilir bir geleceğin mimarlarıdır. Sonuç olarak, değerler eğitimi aracılığıyla bireylerin çevresel sorumlulukları kavramaları; çevreyi koruma, sürdürülebilir kaynak kullanımı ve israfın önlenmesi gibi ilkeleri benimsemeleri sağlanmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, değer odaklı sürdürülebilirlik anlayışı çerçevesinde tasarlanan ileri dönüşüm atölyesi aracılığıyla ortaokul öğrencilerinin ileri dönüşüm kavramına yönelik farkındalık, bilgi ve becerilerini geliştirmek, çevre duyarlılıklarını artırmak ve atölye sürecine ilişkin deneyimlerini ortaya koymaktır. Atölye kapsamında öğrencilere hem kuramsal içerikler sunulmuş hem de bu içeriklerin tasarım temelli pratik etkinlikler yoluyla deneyimlenmesine fırsat verilmiştir. Bu yönüyle araştırma, değer odaklı sürdürülebilirlik anlayışının öğrenci deneyimleri üzerinden somutlaştırılmasına ve öğrenme sürecine yansımalarının ortaya konulmasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Çalışmanın problem cümlesi ve alt problemleri şu şekildedir:

Problem cümlesi

Değer odaklı sürdürülebilirlik anlayışı doğrultusunda yürütülen ileri dönüşüm atölyesi, ortaokul öğrencilerinin ileri dönüşüm kavramına yönelik farkındalık, bilgi ve becerilerini nasıl geliştirmekte ve öğrenciler bu atölye sürecine ilişkin deneyimlerini nasıl ifade etmektedir?

Alt problemler

1. Değer odaklı sürdürülebilirlik bağlamında ileri dönüşüm, geri dönüşüm, atık, atık türleri, tasarruf ve sorumluluk gibi temel kavramlara ilişkin olarak ortaokul öğrencilerinin etkinlikler öncesi ve sonrası bilgi düzeyleri (doğru bilgi, eksik bilgi, yanılgı) nasıldır?
2. Ortaokul öğrencilerinin ileri dönüşüm odaklı gerçekleştirilen atölye çalışmaları kapsamında ortaya koydukları proje örnekleri nelerdir ve bu projeler hangi materyallerden, hangi dönüşüm biçimlerinden yararlanılarak geliştirilmiştir?
3. Öğrencilerin değer odaklı sürdürülebilirlik çerçevesinde tasarlanan ileri dönüşüm atölye çalışmalarına ilişkin deneyimleri nasıldır?

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Bu araştırma, ortaokul öğrencilerine yönelik gerçekleştirilen ileri dönüşüm temalı atölye uygulamalarının planlanması, yürütülmesi, gözlemlenmesi ve değerlendirilmesi süreçlerinin doğrudan araştırmacı tarafından yürütülmesi nedeniyle, eylem araştırması türlerinden özgürleştirici/geliştirici/eleştirel eylem araştırması deseniyle yapılandırılmıştır. Eylem araştırması, uygulayıcının eğitim-öğretim ortamındaki bir durumu anlamak, iyileştirmek ve dönüştürmek amacıyla sürece aktif biçimde katıldığı döngüsel bir araştırma yaklaşımıdır (Yıldırım & Şimşek, 2011). Bu yaklaşımın özgürleştirici/geliştirici/eleştirel boyutunda uygulayıcı, sürecin tüm aşamalarını bizzat deneyimlediği için ortaya çıkan sorunları yerinde tespit edebilmekte, uygulamaları eleştirel bir gözle değerlendirip kendi öğretimsel tercihlerine ilişkin sorgulama yapabilmektedir. Araştırmacı-öğretmenin süreci hem yönetme hem de gözlemleme rolü, verilerin çözümlenmesinde sorunların ve çözüm yollarının yerinde saptanmasına olanak tanımaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2011). Bu çalışmada araştırmacı, atölye sürecinin her aşamasında hem öğretici hem de araştırmacı rolünü üstlenmiş; uygulamanın etkililiğini gözlemleme ve ortaya çıkan durumları doğrudan değerlendirme fırsatı bulmuştur. Bu durum, uygulamanın etkililiğini doğrudan gözlemlemeyi, süreci eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmeyi ve ihtiyaç duyulan noktalarda geliştirici düzenlemeler yapılmasını mümkün kılmıştır. Araştırmada kullanılan veri toplama araçları -öğrenci çalışma kâğıtları, süreç gözlem notları, öğrenci ürünleri, değerlendirme formları-eylem araştırmasına özgü olan doğal ortamda, çoklu veri kaynaklarına dayalı veri toplama anlayışıyla uyumludur. Araştırmanın temel amacı; öğrencilerin ileri dönüşüm kavramına yönelik farkındalık, bilgi ve becerilerini geliştirmek, çevre duyarlılıklarını arttırmak ve atölye uygulamasının etkililiğini değerlendirmek olduğundan, çalışma doğası gereği öğretim sürecini geliştirme ve iyileştirme odaklıdır. Bu yönüyle araştırma, eylem araştırmasının özellikle geliştirici niteliğiyle örtüşmekte ve yöntemin gerektirdiği kuramsal çerçeveyle tam bir uyum göstermektedir.

Araştırma süreci, öğrencilerde hem bilgi ve farkındalık geliştirmeyi hem de somut ürünler ortaya koymayı amaçladığından, toplam üç haftayı kapsayacak şekilde yapılandırılmıştır. Uygulama dört oturumdan oluşmuş; birinci ve ikinci haftalarda ikişer ders saati, üçüncü haftada ise iki ders saati uygulama ve bir ders saati değerlendirme olmak üzere toplam **yedi ders saatlik** bir süreçte yürütülmüştür. Araştırmacı, dersin sorumlusu öğretmen olarak uygulamanın tüm aşamalarında aktif biçimde yer almış ve süreci doğrudan yönetmiştir.

Çalışma Grubu

Araştırma, 2023-2024 eğitim-öğretim yılında Kocaeli il merkezine yer alan bir devlet ortaokulunda öğrenim gören 6. sınıf öğrencileriyle yürütülmüştür. Çalışma grubunu, söz konusu okulda öğrenim gören 32 (14'ü erkek-18'i kız) öğrenci oluşturmaktadır.

Katılımcılar, amaçlı örnekleme yöntemlerinden kolay ulaşılabilir durum örneklemesi tekniği ile belirlenmiştir. Kolay ulaşılabilir durum örneklemesi, araştırmacıya hız, pratiklik ve erişim kolaylığı sağlaması bakımından sıklıkla tercih edilen bir yöntemdir. Bu yaklaşımda, araştırmacı ulaşılması görece kolay, erişilebilir ve uygun durumda olan bir örneklem grubunu çalışmaya dahil etmektedir (Yıldırım & Şimşek, 2011). Araştırmacının söz konusu okulda öğretmen olarak görev yapması, katılımcılara erişimi kolaylaştırmış ve uygulama sürecinde araştırma sürecinin etkin bir biçimde yürütülmesine olanak sağlamıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veriler Bil-İste-Öğren (BİÖ) stratejisine yönelik çalışma kağıtları, hazırlanan etkinliklere yönelik çalışma yaprakları, öğrencilerinin ileri dönüşüm temalı atölye çalışmalarına ilişkin deneyimlerini ortaya koymak için geliştirilen yarı yapılandırılmış atölye sürecini değerlendirme formu aracılığıyla toplanmıştır.

Bil-İste-Öğren (BİÖ) Stratejisi ve BİÖ Stratejisi Çalışma Kâğıdı

Bil-İste-Öğren (BİÖ) stratejisi, Türkçe literatürde Yavuz (2005) tarafından tanımlanmış olup, aslında Ogle (1986) tarafından geliştirilen know-want-learn (KWL) öğrenme stratejisinden ilham alınarak oluşturulmuştur. KWL stratejisi, sırasıyla “Ne biliyorum? Ne öğrenmek istiyorum? Ne öğrendim?” sorularına yanıt verilerek yapılan bir uygulama modelidir. Bu yaklaşım, öğrencilere öğrenmeye yönelik olumlu bir tutum kazandırmayı, öğrencilerin önceden sahip oldukları bilgi ile yeni öğrendikleri bilgileri hem öğretmen hem de öğrenci tarafından belirleyip ortaya çıkarmayı amaçlayan yapısalcı bir öğrenme metodudur (Ogle, 1986).

Uygulama sırasında, eğer bireysel çalışma yapılıyorsa, bir çalışma kâğıdı kullanılırken, grup çalışması durumunda ise tahta veya önceden hazırlanmış bir pano, üç sütuna ayrılır ve her bir sütun sırasıyla "Ne biliyorum?", "Ne öğrenmek istiyorum?", "Ne öğrendim?" sorularına verilen yanıtlarla doldurulur. Özellikle “Ne öğrenmek istiyorum?” ve “Ne öğrendim?” arasındaki süreç, öğretmenin rehberliğinde öğrencinin araştırma yaparak kitaplar, uzman kişiler ve internet gibi kaynaklardan bilgi edinmesini içerir. Öğrenci, bu süreçte topladığı bilgileri “Ne öğrendim?” kısmına kaydeder (Yurd & Olğun, 2008).

BİÖ stratejisi, öğrencilerin mevcut bilgi seviyelerinin belirlenmesine katkı sağlamakla kalmaz, aynı zamanda başlangıçtaki bilgileri ile edinilen yeni bilgilerin bir arada sunulmasına imkân tanır. Bu sayede öğrencilerin konu boyunca kazandıkları bilgilerin değerlendirilmesi kolaylaşır (Yavuz, 2005).

Atölye Sürecini Değerlendirme Formu

Atölye Sürecini Değerlendirme Formu’nun hazırlanmasında, öğrencilerin etkinlik temelli öğrenme deneyimlerini bütüncül biçimde ortaya çıkarmak amacıyla çok aşamalı bir süreç izlenmiştir. İlk olarak, formda yer alacak soru maddeleri belirlenirken atölye çalışmasının amaçları, kazanımları ve öğrencilerin süreç içinde yaşayabileceği öğrenme deneyimleri dikkate alınmıştır. Bu kapsamda sorular; öğrencilerin zorlandıkları noktaları, atölye sürecinin öğrencilere sağladığı faydaları, tasarım sürecine ilişkin duygu ve düşüncelerini ve değer odaklı sürdürülebilirlik anlayışına yönelik farkındalıklarını ortaya çıkaracak biçimde yapılandırılmıştır.

Formun içerik geçerliliğini sağlamak amacıyla hazırlanan ilk taslak, Sosyal Bilgiler Eğitimi, Fen Eğitimi ve Ölçme ve Değerlendirme alanlarında uzmanlık sahibi üç öğretim üyesi ve bir sosyal bilgiler öğretmeni ile paylaşılmıştır. Uzmanlar, soruların yaş grubuna uygunluğu, açık uçlu ifadelerin anlaşılırlığı, ölçmek istediği yapıyı yansıtma düzeyi ve formun genel kapsamı hakkında ayrıntılı geribildirimde bulunmuşlardır. Özellikle madde kapsamı, soru yönlendirme riski, 6. sınıf öğrencilerinin bilişsel seviyesine uygunluk ve ifadelerin anlaşılırlığı üzerine öneriler de bulunulmuştur.

Uzman görüşleri doğrultusunda sorular yeniden düzenlenmiş, bazı maddeler sadeleştirilmiş veya daha açıklayıcı hâle getirilmiştir. Ayrıca öğrencilerin dili akıcı biçimde kullanabilmeleri ve cevaplarının nitel analiz için yeterli derinlikte olması amacıyla soruların yapılandırılmış ancak yönlendirmeden uzak olmasına özen gösterilmiştir. Son aşamada, soru formu pilot olarak aynı seviyeden iki öğrenci ile denenmiş, anlaşılmayan ifadeler tespit edilerek gerekli düzeltmeler yapılmıştır.

Bu süreç sonucunda ortaya çıkan nihai form, hem öğrenci deneyimlerini derinlemesine ortaya çıkarmaya uygun, hem de araştırmanın "değer odaklı sürdürülebilirlik" ve "ileri dönüşüm" temalarıyla tamamen uyumlu bir veri toplama aracı niteliği kazanmıştır.

Bu doğrultuda öğrencilere yöneltilen sorular aşağıda yer almaktadır:

1. Atölye sırasında hangi aşamalarda zorlandınız? Bu zorlukların nedenlerini açıklayınız.
2. Bu atölye size hangi konularda fayda sağladı? Öğrendiğiniz bilgiler veya geliştirdiğiniz beceriler nelerdi?
3. Ürününüzü yaparken hangi becerilerinizi kullandınız (yaratıcılık, problem çözme, planlama, birlikte çalışma gibi)? Bu becerilerinizi nasıl geliştirdiğinizi anlatınız.
4. "Tasarım sürecinin hangi aşamasından en çok keyif aldınız? Neden?"
5. Bu çalışma, sorumluluk, tasarruf yapma veya çevreyi koruma gibi konularda düşüncelerinizi nasıl etkiledi? Açıklayınız.

Öğrenciler ile Birlikte Yürütülen Değer Odaklı Sürdürülebilirlik Çerçevesinde "İleri Dönüşüm" Atölye Çalışması

Atölye çalışmaları, katılımcıların pratik bilgi ve becerilerini geliştirmeyi hedefleyen, etkileşimli ve uygulamalı eğitim yöntemleridir (Lumpe, 2007; Gosser vd.,1998). Özellikle yeni becerilerin ve davranış değişikliğinin hedeflenildiği alanlarda, atölye çalışması modeli aktif olarak kullanılır (Russsel vd. 1978). Bu tür çalışmalar, katılımcıların belirli bir konu hakkında derinlemesine bilgi edinmelerini, aynı zamanda bu bilgileri pratiğe dökerek deneyim kazanmalarını sağlar. Atölye çalışmaları, bireylerin yaratıcı düşünme becerilerini artırmak, problem çözme yetilerini geliştirmek ve takım çalışması gibi sosyal becerileri güçlendirmek için etkili bir araçtır (Resnick, 2007). Ayrıca, sürdürülebilirlik gibi toplumsal sorunlara yönelik atölyeler, bireyleri bu konularda bilinçlendirmenin yanı sıra, çevreye duyarlı çözümler üretmeye teşvik eder (Flowers, Rauch & Wierzbicki, 2018; Genç, 2015).

Öğrencilerle birlikte yürütülen değer odaklı sürdürülebilirlik çerçevesinde 'İleri Dönüşüm' atölye çalışması, çevre bilincini artırmak, geri dönüşüm süreçlerini ileriye taşıyarak daha verimli hale getirmek amacıyla öğrencilere yönelik bir eğitim ve uygulama etkinliğidir. Bu tür atölyeler, öğrencilerin çevresel sorunlara duyarlılığını artırmanın yanı sıra, onları aktif olarak çözüm süreçlerine dahil eder. 'İleri dönüşüm' kavramı, atıkların sadece geri dönüştürülmesinden öte yaratıcı bir şekilde yeniden kullanılması ve değer kazanması sürecini ifade eder. Bu tür atölyeler, bireylerin sürdürülebilir yaşam tarzlarını benimsemelerine yardımcı olur ve toplumsal sorumluluk bilinci geliştirir. Eğitimde değer odaklı bir yaklaşım benimsenmesi, bireylerin çevreye karşı sorumluluk duygusunu pekiştirirken, aynı zamanda çevresel etkilerin azaltılması için yenilikçi çözümler üretmelerini teşvik eder (Činčera vd., 2020).

Atölye Çalışmasının Uygulama Süreci

1. Oturum (2 Ders Saati): Araştırmacılar ile uygulama yapılacak öğrencilerin tanışmasının ardından, uygulamanın amacı ve neler yapılacağına dair öğrencilere kısa bir bilgilendirme yapılmıştır. Derse girişte hazırlık aşamasında ilk olarak "Ne biliyorum" çalışma kâğıtları öğrencilere dağıtılmış ve bu kâğıtların bireysel olarak doldurmaları istenmiştir. Öğrenciler ilk sütun olan "Ne Biliyorum" sütununa çalışma yaprağı üzerindeki konular ve kavramlarla (atık, atık türleri, ileri dönüşüm, geri dönüşüm, sorumluluk ve tasarruf) ilgili olarak ne bildiklerini açıklamışlardır.

Ardından "Ne Biliyorum" çalışma kâğıtları doldurulduktan sonra etkinlik süreci sonunda bir daha kullanmak üzere araştırmacılar tarafından toplanılmıştır. İkinci ders; atık, atık türleri, ileri dönüşüm, geri dönüşüm, sorumluluk ve tasarruf konuları video, görseller ve çeşitli diyaloglarla ele alınmıştır. Özellikle ileri dönüşümün geri dönüşümden farklı olan yönlerine daha çok vurgu yapılmış; bu konu çerçevesinde öğrencilerle tartışmalar yürütülmüştür. Öğrencilere evlerinde ne tür atık materyallerin olduğu sorulmuştur; ilgili atık materyallerden nelerin yapılabileceğini söylemeleri istenmiştir. Daha sonra bu materyaller ile ilgili yapılmış çeşitli projeler araştırmacı tarafından öğrencilere gösterilmiştir. Bir sonraki derste ileri dönüşüm yöntemleriyle projeler gerçekleştirileceği ifade edilmiş; öğrencilerden evlerinde

bulunan atık materyallerin okula getirilmesi istenmiştir. Hangi materyallerle hangi konuda, nasıl bir dönüşüm süreci izleneceği öğrenciler tarafından belirlenmiş, hiçbir şekilde müdahale edilmemiştir.

2. Oturum (2 Ders Saati): Öğrenciler bir önceki oturumda belirledikleri materyalleri okula getirmişlerdir. Daha sonra projelendirme aşamasına geçilmiş, öğrencilere gerekli bilgilendirmeler yapıldıktan sonra onlardan ileri dönüşüm yöntemlerine uygun bir şekilde projeler (yeni ürünler) yapmaları istenmiştir. Dersin sonunda yarım kalan projelerin evde devam ettirilmesi gerektiği önemle vurgulanmıştır. Ayrıca öğrencilerin gerekli durumlarda (kesme, dikme… vb) ailelerinden yardım alabileceği de söylenmiştir.

3. Oturum (2 Ders Saati): Öğrencilerin hazırladığı projeler tamamlanmasının ardından sınıfa getirilmiş, araştırmacı rehberliğinde sınıfça projelerle ilgili değerlendirmeler yapılmıştır. Projelerde hangi atık maddelerinden yararlandıkları belirlenmiştir. Okul idaresi tarafından belirlenen okul içerisinde bir yerde sergilenmiştir. Bu yolla öğrencilerin yaptıkları ürünlerin tanıtımı yapıldığı gibi okuldaki diğer öğrencilerin de dikkatleri ileri dönüşüm yöntemlerine çekilmeye çalışılmış ve okuldaki diğer öğrencilerin dönüşüm süreçleriyle ilgili fikir sahibi olmaları amaçlanmıştır.

4. Oturum (1 Ders Saati): İlk ders başında kullandıkları "Bil-İste-Öğren" çalışma kâğıtlarının ikinci sütunu olan "ne öğrendim" formu dağıtılmış, öğrencilerin yine bireysel olarak doldurmaları ve konu ile ilgili ne öğrendiklerini belirtmeleri sağlanmıştır. Ardından bir diğer form olan "Atölye Sürecini Değerlendirme Formu" öğrencilere uygulanmış süreç tamamlanmıştır.

Verilerin Analizi

Elde edilen verilerin analizinde, nitel analiz yöntemlerinden içerik analizi tekniği kullanılmıştır. İçerik analizi, benzer özellikler taşıyan verilerin belirli kavramlar ve temalar etrafında toplanıp, okuyucunun anlayabileceği şekilde düzenlenerek yorumlanmasını ifade eder (Yıldırım & Şimşek, 2011). Nitel araştırmalarda içerik analizinin güvenirliği özellikle kodlama işlemine bağlıdır. Kategorilerin taşıması gereken en önemli özelliklerden biri aynı dokümanı, aynı amaç doğrultusunda kullanan başka bir araştırmacının da büyük ölçüde benzer sonuçlara ulaşabileceği açıklıkta olmasıdır (Tavşancıl & Aslan, 2001).

Bu bağlamda, mevcut çalışma kapsamında araştırmacının (kodlayıcının) kategorilere ne kadar tutarlı kodlama yaptığını belirlemek için kodlama güvenirliğine bakılmıştır. Bu amaçla araştırmacı tarafından belirlenen tema ve kodlar ile başka alan uzmanları (bir sosyal bilgiler alan uzmanı, bir fen eğitimi alan uzmanı, bir ölçme-değerlendirme uzmanı ve bir sosyal bilgiler öğretmeni) tarafından bağımsız olarak belirlenen tema ve kodların uyumu incelenmiştir. Uyum yüzdesi hesaplamak için formül (Güvenirlik katsayısı = uzlaşma sayısı / (uzlaşma sayısı + uzlaşmama sayısı) kullanılmıştır (Tavşancıl &Aslan, 2001). Bunun sonucunda hesaplanan uyum yüzdesi .82 olarak belirlenmiştir. Puanlayıcılar arası veya puanlayıcılar içi güvenirliği tespit etmek için kullanılan uyum yüzdesinin ,70 'ten daha yüksek olması beklenir (Şencan, 2005; Tavşancıl &Aslan, 2001). Sonuç olarak kodlama güvenirliğinin kabul edilebilir düzeyde sağlandığı söylenebilir. Bu araştırmada öğrenciler ile bireysel gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda ortaokul öğrencilerinin ileri dönüşüm temalı atölye çalışmasına ilişkin deneyimleri verilerine yönelik oluşturulan temalar şu şekildedir: "Atölye sürecinde yaşanan zorluklar, atölyenin öğrenciye sağladığı faydalar, tasarım sürecinde kullanılan beceriler, tasarım sürecinin en çok beğenilen aşaması, değer odaklı sürdürülebilir davranış geliştirme"

Araştırmaya katılan katılımcılar, her biri için "Ö.1", "Ö.2", ... "Ö.32" şeklinde kodlanmıştır.

Etik Kurul Onayı

Bu araştırmanın kavramsal çerçevesinin hazırlanması, veri toplama araçlarının uygulanması, verilerin toplanması, verilerin analizi ve yorumlanması aşamalarının tamamında etik kurallara uygun hareket edilmiştir. Karşılaşılacak tüm etik ihlallerde ANKAD Yayın Kurulu'nun hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır. Tüm sorumluluk yazarlara aittir. Bu çalışmanın ANKAD dışında herhangi bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiş olduğunu taahhüt ederim. Yapılan bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Araştırma için Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurulu'nun 25.07.2023 tarih ve 315125 sayılı toplantısında 01-19 numaralı kararı ile etik kurul izni alınmıştır.

BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde araştırma sonucunda ulaşılan verilerden elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Birinci Alt Probleme Yönelik Bulgular

Araştırmanın birinci alt problemi "Ortaokul öğrencilerinin araştırma kapsamında yer alan kavramlara (atık, atık türleri, geri dönüşüm, ileri dönüşüm, tasarruf, sorumluluk) yönelik bilgi düzeyi (yanılgıları, eksik ve doğru bilgileri) etkinlikler uygulanmadan önce ve etkinlikler uygulandıktan sonra nasıldır?" şeklindedir. Temel kavramlara yönelik bil-iste-öğren stratejisi çalışma kâğıdı bulguları aşağıda yer almaktadır.

İleri Dönüşüm ve Sürdürülebilirlik ile Bağlantılı Kavramlara Yönelik "Bil-İste-Öğren (BİO)" Stratejisi Çalışma Kâğıdı Bulguları

Atölye çalışmalarına başlamadan önce öğrencilere Bil-İste-Öğren (BİÖ) stratejisine göre hazırlanan Bil-İste-Öğren çalışma kağıtları dağıtılmış ve "Ne Biliyorum?" kısmına konuyla alakalı verilen kavramlar [atık, atık türleri, geri dönüşüm, ileri dönüşüm, tasarruf, sorumluluk] (yanılgıları, eksik ve doğru bilgileri] ile ilgili olarak ne bildiklerine ait ön bilgilerini yazmaları istenmiş ve çalışma kağıtları toplanmıştır. Planlanan etkinlikler bittikten sonra Bil-İste-Öğren (BİÖ) stratejisine göre hazırlanan Bil-İste-Öğren çalışma kağıtları tekrar dağıtılmış "Ne Öğrendim" kısmına öğrenme süreci sonrasında konuyla alakalı kavramlara yönelik edindikleri bilgileri yazmaları istenmiştir. Çalışma kâğıtlarının analizleri yapılırken öğrencilerin "Ne biliyorum?" ve "Ne öğrendim" bölümlerine yazdıkları cevaplar incelenerek konuyla ilgili verilen kavramlarla ilgili yanılgı yaşayan ya da eksik bilgiye sahip olan öğrencilerin yanılgılarının giderilip giderilmediğine bakılmış; dolayısıyla kavramların öğretilmesinde etkinliklerin başarısı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Aşağıda tablo 1'de ileri dönüşüm ve sürdürülebilirlik ile bağlantılı kavramlara yönelik "Bil-İste-Öğren (BİÖ)" stratejisi çalışma kâğıtlarına ait bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 1. İleri dönüşüm ve sürdürülebilirlik ile bağlantılı kavramlara yönelik "bil-iste-öğren (biö)" stratejisi çalışma kâğıdı bulguları

Atık	**Ne Biliyorum (Önce) (f)**	**Ne Öğrendim (Sonra) (f)**
Yanılgı	-	-
Eksik Bilgi	27	3
Doğru Bilgi	3	26
Cevapsız	2	3
Atık Türleri		
Yanılgı	10	1
Eksik Bilgi	1	-
Doğru Bilgi	19	31
Cevapsız	2	-
Geri Dönüşüm		
Yanılgı	2	-
Eksik Bilgi	3	-
Doğru Bilgi	26	32
Cevapsız	1	-
İleri Dönüşüm		
Yanılgı	13	-
Eksik Bilgi	2	-
Doğru Bilgi	3	32
Cevapsız	14	-
Tasarruf		
Yanılgı	-	-
Eksik Bilgi	-	-
Doğru Bilgi	32	32
Cevapsız	-	-

Sorumluluk		
Yanılgı	-	-
Eksik Bilgi	-	-
Doğru Bilgi	32	32
Cevapsız	-	-

Tablo 1 incelendiğinde öğrencilerin verdiği bilgilerden kavramlara yönelik etkinlik öncesi eksik bilginin diğer kavramlara göre daha çok "atık" kavramında (f=27) olduğu görülmektedir. Atık kavramına yönelik doğru bilginin ise neredeyse olmadığı (f=3) belirlenmiştir. Etkinlikler sonrasında ise atık kavramına yönelik eksik bilginin çok az olduğu (f=3), bilgilerin düzelerek doğru bilginin arttığı (f=26) gözlenmiştir. Öğrencilerin yanılgılarının ise en fazla görüldüğü kavram "atık türleri" (f=10) dir. Etkinlik sonrasında ise atık türlerine yönelik yanılgılar azalırken (f=1); doğru cevap veren öğrenci sayısında da ciddi artış gözlenmiştir (f=31). Öğrenciler geri dönüşüm kavramına çoğunlukla doğru cevap verirken (f=26), ileri dönüşüm konusunda ise çoğunlunun cevapsız kaldığı (f=14) ya da yanılgı içerisinde olduğu (f=13) görülmektedir. Etkinlikler sonrası ise öğrencilerin tamamı (f=32) ileri dönüşüm ile alakalı doğru bilgiler vermiştir. Tasarruf ve sorumluluk kavramlarına yönelik ise öğrencilerin tamamı doğru bilgiler vermiştir. Her iki değeri de öğrencilerin bildiği varsayılmaktadır.

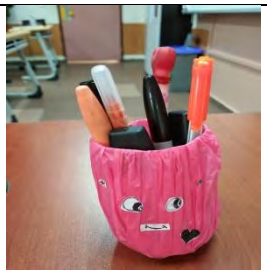
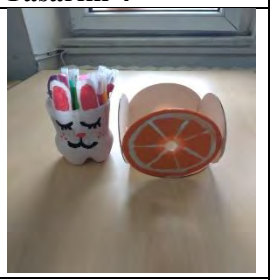
İkinci Alt Probleme Yönelik Bulgular

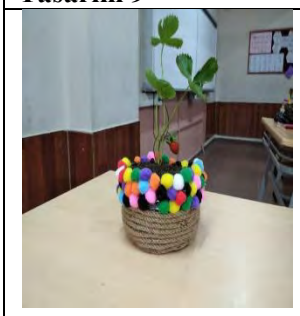
Araştırmanın ikinci alt problemi ortaokul öğrencilerinin hazırladıkları ileri dönüşüm etkinlikleri nelerdir, şeklindedir.

32 ortaokul öğrencisinin katıldığı atölye çalışmalarında 42 adet ürün elde edilmiştir. 10 öğrenci ekstra vakit oluşturarak 2 şer ürün oluşturmuştur. Değerlendirilmeye alınan ürünler ana materyallerine göre sınıflandırılmış; ilk kullanım hali, dönüştürülmüş hali ve yardımcı araç gereçler belirtilerek ürünlere ait tasarım künyeleri oluşturulmuştur. Bu kapsamda ürünler ana materyalleri plastik, metal, ahşap, cam, tekstil ve kâğıt altında sıralanmıştır.

Ana materyali plastik olan ileri dönüşüm ürünlerinin künyeleri tablo 2'de verilmiştir. Bu grupta değerlendirilen ürünlerin ana materyali, eski plastik su şişesi, eski yoğurt kapları ve eski plastik deterjan kutularıdır. Eski plastik su şişeleri kalemlik ve kuş yuvası yapımında, eski plastik deterjan kutuları ve yoğurt kapları ise saksı yapımında kullanılmıştır.

Tablo 2. Ana materyali plastik olan ileri dönüşüm ürünleri

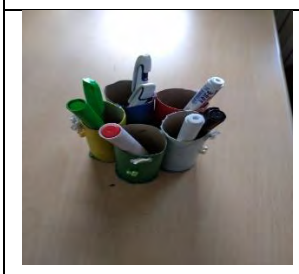
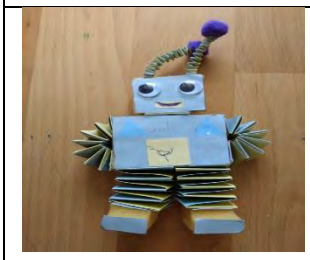
Tasarım 1	**Tasarım 2**	**Tasarım 3**	**Tasarım 4**
			
İlk kullanım hali: Plastik su şişesi **Dönüştürülmüş hali**: Kalemlik **Yardımcı araç-gereçler:** Yapıştırıcı, kumaş parçaları	**İlk kullanım hali:** Plastik su şişesi **Dönüştürülmüş hali**: Kalemlik **Yardımcı araç-gereçler:** Yapıştırıcı, kumaş parçaları, kağıt parçaları	**İlk kullanım hali:** Plastik su şişesi **Dönüştürülmüş hali**: Kalemlik **Yardımcı araç-gereçler:** Yapıştırıcı, kumaş parçaları, kâğıt parçaları	**İlk kullanım hali:** Plastik su şişesi **Dönüştürülmüş hali**: Kalemlik **Yardımcı araç-gereçler:** Yapıştırıcı, kumaş parçaları, kâğıt parçaları

Tasarım 5	**Tasarım 6**	**Tasarım 7**	**Tasarım 8**
			
İlk kullanım hali: Plastik su şişesi **Dönüştürülmüş hali**: Çiçek Saksısı **Yardımcı araç-gereçler:** Toprak, çiçek	**İlk kullanım hali:** Plastik su şişesi **Dönüştürülmüş hali**: Çiçek Saksısı **Yardımcı araç-gereçler:** Yapıştırıcı, boya, toprak, çiçek	**İlk kullanım hali:** Plastik su şişesi **Dönüştürülmüş hali**: Çiçek Saksısı **Yardımcı araç-gereçler:** Renkli boya, boncuk, makas, yapıştırıcı, toprak, çiçek	**İlk kullanım hali:** Plastik su şişesi **Dönüştürülmüş hali**: Çiçek Saksısı **Yardımcı araç-gereçler:** Renkli boya, boncuk, makas, yapıştırıcı, toprak, çiçek
Tasarım 9	**Tasarım 10**	**Tasarım 11**	**Tasarım 12**
			
İlk kullanım hali: Plastik su şişesi **Dönüştürülmüş hali**: Çiçek Saksısı **Yardımcı araç-gereçler:** Yapıştırıcı, ip, renkli ponponlar, toprak, çiçek	**İlk kullanım hali:** Plastik su şişesi **Dönüştürülmüş hali**: Çiçek Saksısı **Yardımcı araç-gereçler:** Yapıştırıcı, renkli kâğıt parçaları, rafya ip, toprak, çiçek	**İlk kullanım hali:** Plastik su şişesi **Dönüştürülmüş hali**: Kuş yuvası **Yardımcı araç-gereçler:** Yapıştırıcı, kâğıt parçaları, ip, pipet	**İlk kullanım hali:** Plastik su şişesi **Dönüştürülmüş hali**: Kuş yuvası **Yardımcı araç-gereçler:** Yapıştırıcı, kumaş kâğıt parçaları, çöp şişler

Ana materyali kâğıt olan ileri dönüşüm ürünlerinin künyeleri tablo 3 ’te verilmiştir. Bu grupta değerlendirilen ürünlerin ana materyali, karton süt kutusu, karton kutu, kâğıt rulolar şeklindedir. İlgili malzemeler, çanta, kalemlik, oyun araçları, kitaplık, anahtarlık, oyuncak olarak ileri dönüştürülmüştür.

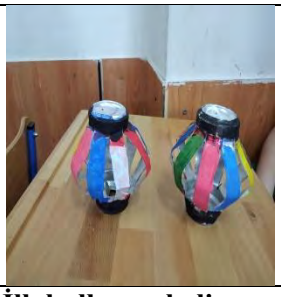
Tablo 3. Ana materyali kâğıt ürün olan ileri dönüşüm ürünleri

Tasarım 13	**Tasarım 14**	**Tasarım 15**	**Tasarım 16**
			

İlk kullanım hali: Karton süt kutusu **Dönüştürülmüş hali**: Çanta **Yardımcı araç-gereçler:** Yapıştırıcı, kumaş parçaları, boncuk	**İlk kullanım hali:** Karton kutu **Dönüştürülmüş hali**: Oyun aracı **Yardımcı araç-gereçler:** Yapıştırıcı, çivi, boyalar	**İlk kullanım hali:** Karton kutu **Dönüştürülmüş hali**: Oyun aracı **Yardımcı araç-gereçler:** Yapıştırıcı, çivi, boyalar	**İlk kullanım hali:** Kağıt rulo **Dönüştürülmüş hali**: Kalemlik **Yardımcı araç-gereçler:** Yapıştırıcı, kumaş parçaları, kâğıt parçaları
Tasarım 17	**Tasarım 18**	**Tasarım 19**	**Tasarım 20**
			
İlk kullanım hali: Kağıt rulolar **Dönüştürülmüş hali**: Kalemlik **Yardımcı araç-gereçler:** Yapıştırıcı, kumaş parçaları, kağıt parçaları	**İlk kullanım hali:** Karton kutu **Dönüştürülmüş hali**: Kitaplık **Yardımcı araç-gereçler:** Yapıştırıcı, boya, kağıt parçaları	**İlk kullanım hali:** Karton kutu **Dönüştürülmüş hali**: Kitaplık **Yardımcı araç-gereçler:** Yapıştırıcı, boya, kağıt parçaları	**İlk kullanım hali:** Karton kutu **Dönüştürülmüş hali**: Süs eşyası **Yardımcı araç-gereçler:** Renkli boya, makas, yapıştırıcı
Tasarım 21	**Tasarım 22**	**Tasarım 23**	
			
İlk kullanım hali: Karton kutu **Dönüştürülmüş hali**: Oyuncak **Yardımcı araç-gereçler:** Yapıştırıcı, ip, renkli ponponlar, renkli kağıt, boncuk	**İlk kullanım hali:** Karton kutu **Dönüştürülmüş hali:** Anahtarlık **Yardımcı araç-gereçler:** Yapıştırıcı, ip, renkli tokalar	**İlk kullanım hali:** Karton kutu **Dönüştürülmüş hali**: Oyun aracı **Yardımcı araç-gereçler:** Yapıştırıcı, renkli kâğıt parçaları, tahta çubuklar	

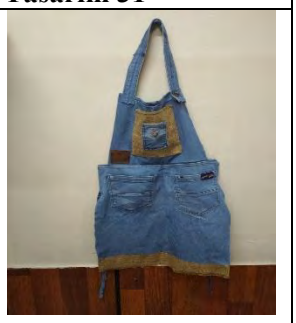
Ana materyali cam olan ileri dönüşüm ürünlerinin künyeleri tablo 4 ’te verilmiştir. Bu grupta değerlendirilen ürünlerin ana materyali, cam kavanoz ve cam şişedir. İlgili malzemeler, kar küresi, mumluk, kum saati olarak ileri dönüştürülmüştür.

Tablo 4. Ana materyali cam ürün olan ileri dönüşüm ürünleri

Tasarım 24	**Tasarım 25**	**Tasarım 26**	**Tasarım 27**
			
İlk kullanım hali: Cam kavanoz **Dönüştürülmüş hali**: Kar Küresi Süs Eşyası **Yardımcı araç-gereçler:** Yapıştırıcı, kumaş parçaları, boncuk, oyuncaklar	**İlk kullanım hali:** Cam kavanoz **Dönüştürülmüş hali**: Mumluk **Yardımcı araç-gereçler:** Yapıştırıcı, ip, mum	**İlk kullanım hali:** Cam kavanoz **Dönüştürülmüş hali**: Mumluk **Yardımcı araç-gereçler:** Yapıştırıcı, kağıt parçaları	**İlk kullanım hali:** Cam şişe **Dönüştürülmüş hali**: Kum saati **Yardımcı araç-gereçler:** Yapıştırıcı, kağıt parçaları, karton, tuz

Ana materyali kumaş olan ileri dönüşüm ürünlerinin künyeleri tablo 5 ’te verilmiştir. Bu grupta değerlendirilen ürünlerin ana materyali, eski kumaş kıyafetlerdir. İlgili kıyafetler oyuncak bebek, mutfak önlüğü, yastık, çocuklar için yeni kıyafetler olarak ileri dönüştürülmüştür.

Tablo 5. Ana materyali kumaş ürün olan ileri dönüşüm ürünleri

Tasarım 28	**Tasarım 29**	**Tasarım 30**	**Tasarım 31**
			
İlk kullanım hali: Eski çorap **Dönüştürülmüş hali**: Oyuncak bebek **Yardımcı araç-gereçler:** Yapıştırıcı, iğne, iplik, boncuk	**İlk kullanım hali:** Elbise **Dönüştürülmüş hali**: Çanta **Yardımcı araç-gereçler:** İğne, iplik, kumaş parçaları, makas	**İlk kullanım hali:** Kot pantolon **Dönüştürülmüş hali**: Çanta **Yardımcı araç-gereçler:** Kumaş parçaları, kâğıt parçaları, makas	**İlk kullanım hali:** Kot pantolon **Dönüştürülmüş hali**: Mutfak önlüğü **Yardımcı araç-gereçler:** Kumaş parçaları, iğne iplik, makas
Tasarım 32	**Tasarım 33**	**Tasarım 34**	
			
İlk kullanım hali: Elbise	**İlk kullanım hali:** Gömlek	**İlk kullanım hali:** Kumaş parçaları **Dönüştürülmüş hali**: Yastık	

Dönüştürülmüş hali: Mutfak önlüğü **Yardımcı araç-gereçler:** İp, makas, iğne, kumaş parçaları	**Dönüştürülmüş hali**: Etek **Yardımcı araç-gereçler:** İp, makas, iğne, kumaş parçaları	**Yardımcı araç-gereçler:** İp, makas, iğne, yün

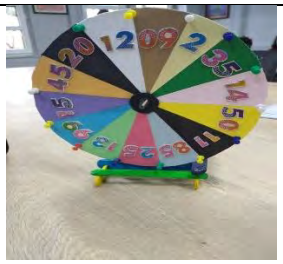
Ana materyali metal olan ileri dönüşüm ürünlerinin künyeleri tablo 6 'da verilmiştir. Bu grupta değerlendirilen ürünlerin ana materyali ise, eski metal tavalar ve cd şeklindedir. İlgili ürünler, duvar saati ve süs eşyası olarak ileri dönüştürülmüştür.

Tablo 6. Ana materyali metal ürün olan ileri dönüşüm ürünleri

Tasarım 35	**Tasarım 36**	**Tasarım 37**	**Tasarım 38**
			
İlk kullanım hali: Tava **Dönüştürülmüş hali**: Duvar saati **Yardımcı araç-gereçler:** Çivi, boya, kalem, yapıştırıcı, çubuklar	**İlk kullanım hali:** Tava **Dönüştürülmüş hali**: Duvar saati **Yardımcı araç-gereçler:** Çivi, boya, kalem, yapıştırıcı, çubuklar	**İlk kullanım hali:** Tepsi **Dönüştürülmüş hali**: Duvar saati **Yardımcı araç-gereçler:** Çivi, boya, kalem, yapıştırıcı, çubuklar, Atatürk resimleri, bayrak	**İlk kullanım hali:** CD **Dönüştürülmüş hali**: Süs eşyası **Yardımcı araç-gereçler:** Boya, renkli kalemler

Ana materyali ahşap olan ileri dönüşüm ürünlerinin künyeleri tablo 7 'de verilmiştir. Bu grupta değerlendirilen ürünlerin ana materyali ise, dondurma çubukları, tahta elbise askılığı, çeşitli tahta parçaları şeklindedir. İlgili ürünler, anahtarlık, masa lambası ve oyuncak araba olarak ileri dönüştürülmüştür.

Tablo 7. Ana materyali ahşap ürün olan ileri dönüşüm ürünleri

Tasarım 39	**Tasarım 40**	**Tasarım 41**	**Tasarım 42**
			
İlk kullanım hali: Dondurma çubukları **Dönüştürülmüş hali**: Anahtarlık **Yardımcı araç-gereçler:** Yapıştırıcı, boya, fotoğraf, çiviler	**İlk kullanım hali:** Tahta elbise askılığı **Dönüştürülmüş hali**: Masa lambası **Yardımcı araç-gereçler:** Yapıştırıcı, metal kova, boya, ampul	**İlk kullanım hali:** Tahta parçası **Dönüştürülmüş hali**: oyun aleti **Yardımcı araç-gereçler:** Yapıştırıcı, kağıt parçaları, çivi, testere	**İlk kullanım hali:** Tahta parçası **Dönüştürülmüş hali**: Oyuncak araba **Yardımcı araç-gereçler:** Yapıştırıcı, boya, testere

Üçüncü Alt Probleme Yönelik Bulgular

Araştırmanın üçüncü alt problemi "Ortaokul öğrencilerinin ileri dönüşüm temalı atölye çalışmalarına ilişkin deneyimleri nasıldır?" şeklindedir. Veriler yarı yapılandırılmış atölye sürecini değerlendirme formundan elde edilmiştir. Alt problem doğrultusunda elde edilen bulgular aşağıda yer almaktadır.

Ortaokul Öğrencilerinin İleri Dönüşüm Temalı Atölye Çalışmalarına İlişkin Deneyimlerine Yönelik Bulgular

Atölye çalışmalarının bitiminde öğrencilere atölye sürecini değerlendirme formu verilmiş, formda yer alan sorulara derinlemesine cevaplar vermeleri istenmiştir. Öğrencilerin bu formda yer alan sorulara yönelik verdikleri cevaplara ilişkin tema, kod ve frekanslar tablo 8'de yer almaktadır.

Tablo 8. Ortaokul öğrencilerinin ileri dönüşüm temalı atölye çalışmasına ilişkin deneyimleri

Tema	Kod	f	Katılımcılar
Atölye Sürecinde Yaşanan Zorluklar	Kavramları (ileri-geri dönüşüm) anlamada zorlanma	5	Ö11, Ö15, Ö17, Ö22, Ö25
	Fikir üretme güçlüğü	8	Ö5, Ö9, Ö12, Ö15, Ö19, Ö23, Ö24, Ö27
	Malzeme temininde ve seçiminde sorun yaşama	6	Ö7, Ö11, Ö17, Ö22, Ö25, Ö28
	El becerisi/teknik uygulamada zorlanma (kesme, yapıştırma vb.)	15	Ö3, Ö5, Ö9, Ö14, Ö16, Ö17, Ö18, Ö19, Ö20, Ö21, Ö23, Ö24, Ö26, Ö30, Ö32
Atölyenin Öğrenciye Sağladığı Faydalar	Yeni bilgiler edinme (atık türleri, ileri dönüşüm, sürdürülebilirlik vb.)	16	Ö7, Ö8, Ö10, Ö12, Ö15, Ö16, Ö19, Ö21, Ö23, Ö24, Ö26, Ö27, Ö29, Ö30, Ö31, Ö32
	Beceri geliştirme (yaratıcılık, tasarım oluşturma, el becerisi, makas, yapıştırıcı, dikiş iğnesi kullanabilme	25	Ö1, Ö2, Ö3, Ö5, Ö6, Ö8, Ö9, Ö11, Ö13, Ö14, Ö16, Ö17, Ö18, Ö19, Ö20, Ö21, Ö23, Ö24, Ö25, Ö26, Ö27, Ö29, Ö30, Ö31, Ö32
	Farkındalık ve Davranış Geliştirme (Tasarruf ve sorumluluk bilincinin gelişmesi, Çevreyi koruma farkındalığının artması, yeteneklerinin farkına varma)	16	Ö,1, Ö2, Ö5, Ö6, Ö9, Ö11, Ö15, Ö17, Ö18, Ö20, Ö21, Ö23, Ö24, Ö27, Ö28, Ö31
Tasarım Sürecinde Kullanılan Beceriler	Yaratıcı düşünme becerisi	3	Ö7, Ö11, Ö18
	El becerileri (kesme, yapıştırma, ölçme)	11	Ö1 Ö5, Ö8, Ö13, Ö19, Ö23, Ö25, Ö26, Ö27, Ö30, Ö32
	Sabır ve dikkat gerektiren görevleri yerine getirme	4	Ö2, Ö3, Ö7, Ö13
Tasarım sürecinin en çok beğenilen aşaması	Ürün fikrini bulma aşaması	5	Ö18, Ö22, Ö25, Ö29, Ö32
	Malzeme bulma aşaması	4	Ö1, Ö7, Ö10, Ö13
	Ürünün tamamlanması anında hissedilen memnuniyet	17	Ö1, Ö3, Ö7, Ö8, Ö11, Ö14, Ö15, Ö17, Ö18, Ö20, Ö22, Ö24, Ö25, Ö26, Ö29, Ö31, Ö32
Değer Odaklı Sürdürülebilir Davranış Geliştirme	Çevreyi koruma bilincinin artması	9	Ö1, Ö4, Ö9, Ö11, Ö14, Ö15, Ö23, Ö24, Ö30
	Evde atıkları daha dikkatli ayırmaya başlama	21	Ö1, Ö3, Ö5, Ö6, Ö8, Ö11, Ö13, Ö14, Ö16, Ö17, Ö18, Ö19, Ö20, Ö21, Ö23, Ö24, Ö25, Ö29, Ö30, Ö31, Ö32
	Tasarruf yapma alışkanlığının fark edilmesi	4	Ö11, Ö16, Ö19, Ö30
	Aile bireylerini çevre konusunda bilinçlendirme	7	Ö5, Ö8, Ö14, Ö16, Ö21, Ö23, Ö25
	Geri dönüşüm kutularını tanıma	8	Ö6, Ö7, Ö13, Ö14, Ö18, Ö25, Ö26, Ö32

Tablo 8 incelendiğinde ortaokul öğrencilerinin ileri dönüşüm temalı atölye çalışmasına ilişkin deneyimleri "atölye sürecinde yaşanan zorluklar, atölyenin öğrenciye sağladığı faydalar, tasarım sürecinde kullanılan beceriler, Tasarım sürecinin en çok beğenilen aşaması, değer odaklı sürdürülebilir davranış geliştirme" olmak üzere beş tema altında toplandığı görülmektedir. Bu temalardan ilki "atölye sürecinde yaşanan zorluklar" dır. Bu zorluklar; kavramları anlamada zorlanma, fikir üretme güçlüğü, malzeme temininde ve seçiminde sorun yaşama ve el becerisi/teknik uygulamada zorlanma olarak belirlenmiştir. Öğrenci ifadeleri, sürecin hem kavramsal hem de uygulamalı boyutlarında çeşitli güçlükler yaşandığını göstermektedir. İlk olarak, kavramları (ileri–geri dönüşüm) anlamada zorlanma kategorisinde yer alan öğrenciler (f=5), özellikle ileri dönüşüm kavramının geri dönüşümle karıştırılması nedeniyle güçlük yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Örneğin Ö11 bu durumu, *"İleri dönüşüm ile geri dönüşümü hep karıştırdım, hangisinin ne işe yaradığını anlamakta zorlandım."* şeklinde dile getirirken, Ö17 ise *"Bazı atıkları geri dönüşüm sanıyorum ama meğer ileri dönüşümmüş."* ifadesiyle kavramsal ayrımı yapmakta zorlandığını belirtmiştir. Bu bulgu, öğrencilerin kavramsal düzeyde daha fazla açıklamaya ve örneklendirmeye ihtiyaç duydukları ortaya koymuştur. İkinci olarak, fikir üretme güçlüğü kategorisindeki öğrenciler (f=8), tasarlayacakları ürünü belirleme aşamasında kararsızlık yaşamışlardır. Ö5, *"Ne tasarlayacağımı ilk başta hiç bilemedim, aklıma yaratıcı bir fikir gelmedi."* sözleriyle bu güçlüğü vurgularken, Ö19 *"Hangi ürünü yapacağımı seçmekte zorlandım, çok seçenek olunca karar veremedim."* ifadesiyle karar verme sürecindeki belirsizliğe dikkat çekmiştir. Bu durum, öğrencilerin tasarım odaklı düşünme süreçlerinde daha fazla yönlendirmeye ihtiyaç duyduklarını göstermektedir. Üçüncü olarak, malzeme temininde ve seçiminde sorun yaşama kategorisinde yer alan öğrenciler (f= 6), uygun malzemeyi bulma veya seçme konusunda sıkıntı yaşamışlardır. Ö7, *"Evden uygun malzeme bulmakta zorlandım, hangilerini getireceğimi bilemedim."* derken; Ö28, *"Bazı malzemeler tasarladığım ürüne uymadı, doğru malzemeyi seçmekte zorlandım."* diyerek tasarım-malzeme uyumundaki zorlukları ortaya koymuştur. Bu bulgu, öğrencilerin malzeme ve tasarım eşleştirmesi konusunda deneyim eksikliği yaşadığını göstermektedir. Son olarak, en fazla öğrencinin yer aldığı kategori olan el becerisi/teknik uygulamada zorlanma (f=15), öğrencilerin kesme, yapıştırma, birleştirme gibi el becerisi gerektiren aşamalarda zorlandıklarını göstermektedir. Ö14 bu durumu *"Malzemeleri keserken düzgün kesemedim, elim çok zorlandı."* sözleriyle ifade ederken, Ö23 *"Yapıştırma kısmı çok zor oldu, parçalar bir türlü tutmadı."* diyerek teknik süreçte yaşadığı güçlüğü belirtmiştir. Bu bulgu, teknik beceriye dayalı aktivitelerde öğretmen rehberliğinin ve adım adım modellemenin önemine işaret etmektedir.

Ortaokul öğrencilerinin ileri dönüşüm temalı atölye çalışmasına ilişkin deneyimlerine yönelik oluşturulan ikinci tema "atölyenin öğrenciye sağladığı faydalar" dır. Bu faydalar, "yeni bilgiler edinme", "beceri geliştirme" ve "farkındalık ve davranış geliştirme" olmak üzere üç kod altında altında toplanmaktadır. İlk olarak, yeni bilgiler edinme kodunda yer alan öğrenciler (f=16), atölye sürecinin kendilerine atık türleri, geri ve ileri dönüşüm farkı, sürdürülebilirlik gibi konularda önemli öğrenme fırsatları sunduğunu ifade etmişlerdir. Örneğin Ö7, *"Atölyede ileri dönüşümün sadece plastik değil, kumaş, kâğıt gibi malzemeler için de geçerli olduğunu öğrendim*, derken; Ö19 *"Evdeki artık malzemelerin çöp olmadığını, ileri dönüştürülebileceğini öğrendim."* şeklinde görüş bildirmiştir. İkinci olarak, ilgili tema altında kodlanan en fazla katılımcı paylaşımı ve en yüksek veri beceri geliştirme koduna aittir (f=25). Öğenciler genel olarak tasarım oluşturma, yaratıcılık, makas kullanma, yapıştırma ve ince motor becerilerini geliştirme gibi uygulamalı öğrenme deneyimleri yaşadıklarını ifade etmiştir. Örneğin Ö3, *"Makasla düzgün kesmeyi bu atölyede öğrendim, daha önce böyle ince işler yapamazdım."* diyerek psikomotor becerilerindeki gelişimi ortaya koyarken; Ö14, *"Elim ilk başta pek yatkın değildi ama ürünümü yaparken yapıştırıcıyı ve diğer malzemeleri daha dikkatli kullanmayı öğrendim."* sözleriyle uygulama sürecindeki deneyimini paylaşmıştır. Bu ifadeler, atölye sürecinin öğrencilere hem yaratıcı düşünme hem de teknik beceriler açısından önemli katkılar sunduğunu göstermektedir. Üçüncü olarak, farkındalık ve davranış geliştirme kodu altında yer alan öğrenciler (f=16), süreç sonunda tasarruf yapma, sorumluluk alma, çevreyi koruma bilinci ve kendine güven gibi alanlarda olumlu gelişmeler yaşadıklarını belirtmişlerdir. Örneğin Ö6, *"Eskiden bazı şeyleri hemen atıyordum ama şimdi atmadan önce işe yarar mı diye düşünmeye başladım."* sözleriyle davranışındaki değişimi vurgulamı; Ö21 ise, *"Bu atölye sayesinde çevreyi korumanın önemini öğrendim."* ifadesiyle çevre bilincindeki artışı dile getirmiştir. Bu durum, atölyenin öğrencilerin yalnızca bilgi düzeylerini artırmakla kalmadığını, aynı zamanda çevresel sorumluluklarını da güçlendirdiğini göstermektedir.

Ortaokul öğrencilerinin ileri dönüşüm temalı atölye çalışmasına ilişkin deneyimlerine yönelik oluşturulan üçüncü tema "tasarım sürecinde kullanılan beceriler" dir. Bu beceriler, "yaratıcı düşünme becerisi, el becerileri ve sabır ile dikkat gerektiren görevleri yerine getirme" olmak üzere üç kod altında toplanmaktadır. İlk olarak yaratıcı düşünme becerisi kodunda yer alan öğrenciler (f=3), tasarlayacakları ürünü belirlerken hayal gücü ve özgün fikir üretme süreçlerinin ön plana çıktığını ifade etmişlerdir. Örneğin Ö7, *"Bir kutuyu nasıl farklı bir şeye dönüştürebileceğimi düşünürken hayal gücümü çok kullandım."* diyerek yaratıcı düşünmenin tasarım sürecindeki rolünü vurgulamış; Ö18 ise *"Atık malzemeden böyle bir ürün yapılabileceğini hiç düşünmezdim, aklıma gelen fikri geliştirmek çok hoşuma gitti."* sözleriyle sürecin kendisine sağladığı yaratıcı keşfi ifade etmiştir. Bu bulgu, atölye çalışmasının öğrencilerin özgün fikir üretme ve alternatif çözümler geliştirme becerilerini desteklediğini göstermektedir. İkinci olarak, en fazla katılımcı paylaşımı olan el becerileri (kesme, yapıştırma, ölçme) kodunda yer alan geniş öğrenciler (f=11), ürünlerini oluştururken çeşitli psikomotor becerileri aktif şekilde kullandıklarını belirtmiştir. Örneğin, Ö23 *"Kesme ve yapıştırma işlemlerini yaparken elim daha çok alıştı."* diyerek teknik beceri kazanımını vurgulamış; Ö5 ise *"Bu atölye sayesinde el becerilerim çok ilerledi. Küçük detaylara daha çok dikkat ediyorum."* sözleriyle uygulamalı sürecin kendisine kazandırdığı deneyimi dile getirmiştir. Bu sonuçlar, tasarım sürecinin öğrencilerin motor becerilerinin gelişmesinde etkili bir öğrenme ortamı sunduğunu ortaya koymaktadır. Son olarak, sabır ve dikkat gerektiren görevleri yerine getirme kodunda yer alan öğrenciler (f=4), tasarım aşamalarının bazı bölümlerinde dikkatli, özenli ve sabırlı olmanın önemini vurgulamıştır. Örneğin Ö2, *"Yapıştırıcı kuruyana kadar beklemem gerektiği için sabırlı olmayı öğrendim."* derken; Ö13, *"Küçük parçaları birleştirirken çok dikkatli olmak zorundaydım."* ifadesiyle süreçteki odaklanma gerekliliğine dikkat çekmiştir. Bu bulgular, atölye çalışmasının öğrencilerin sabır, disiplin ve öz kontrollü çalışma gibi duyuşsal becerilerini geliştirdiğini göstermektedir.

Ortaokul öğrencilerinin ileri dönüşüm temalı atölye çalışmasına ilişkin deneyimlerine yönelik oluşturulan dördüncü tema "Tasarım sürecinin en çok beğenilen aşaması" dır. Atölye kapsamında öğrencilerin tasarım sürecinde en çok beğendikleri aşamaların incelenmesi sonucunda veriler üç kod altında toplanmıştır: Bunlar "ürün fikrini bulma aşaması, malzeme bulma aşaması ve ürünün tamamlanması anında hissedilen memnuniyet"tir. Öğrencilerin ifadeleri, tasarım sürecinin farklı aşamalarında çeşitli duyuşsal deneyimler yaşadıklarını ve bu deneyimlerin sürece yönelik motivasyonlarını etkilediğini göstermektedir. İlk olarak, ürün fikrini bulma aşaması kodunda yer alan öğrenciler atık malzemeden ne üretilebileceğine dair farklı alternatifleri düşünmenin ve özgün fikirler geliştirmenin kendilerini heyecanlandırdığını ifade etmişlerdir. Örneğin Ö18, *"Aklıma yeni bir fikir geldiğinde çok mutlu oldum, hiç böyle bir şey yapabileceğimi düşünmemiştim."* derken; Ö29 ise *"En çok fikir bulurken eğlendim çünkü malzemelerden neler yapılabileceğini düşünmek hoşuma gitti."* şeklinde fikir beyan etmiştir. İkinci olarak, malzeme bulma aşaması (f=4), özellikle keşfetmeyi seven öğrenciler için sürecin en eğlenceli kısmı olmuştur. Bu öğrenciler atık malzemeleri inceleme, uygun olanları seçme ve farklı malzemeler arasında bağlantılar kurma aşamasından keyif aldıklarını ifade etmiştir. Ö7, *"Evde malzeme ararken çok eğlendim, eski şeylerin işe yarayacağını görmek güzeldi."* diyerek malzemeyi keşfetmenin yarattığı merak duygusuna dikkat çekerken; Ö13, *"Hangi malzemenin işe yarayacağını bulmak hoşuma gitti."* diyerek seçim sürecinin kendisi için anlamlı olduğunu belirtmiştir. Son olarak, öğrencilerin büyük çoğunluğu için sürecin en beğenilen kısmı "ürünün tamamlanması anında hissedilen memnuniyet"tir (f=17). Öğrenciler, ürünlerini bitirdiklerinde yaşadıkları gurur, başarı ve mutluluk duygusunun sürecin en anlamlı aşaması olduğunu belirtmiştir. Örneğin Ö14, *"Ürünümün bittiğini görünce çok mutlu oldum, uğraştığıma değdi."* sözleriyle bu memnuniyeti ifade etmiş; Ö32 ise *"Ortaya bir şey koyduğumu görmek beni gururlandırdı."* diyerek tamamlanma anının duyuşsal etkisini vurgulamıştır.

Ortaokul öğrencilerinin ileri dönüşüm temalı atölye çalışmasına ilişkin deneyimlerine yönelik oluşturulan beşinci tema "değer odaklı sürdürülebilir davranış geliştirme"dir. Bu tema altında veriler beş kod altında toplanmıştır: Bu kodlar sırasıyla, **"***çevreyi koruma bilincinin artması***,** *evde atıkları daha dikkatli ayırmaya başlama***,** *tasarruf yapma alışkanlığının fark edilmesi***,** *aile bireylerini bilinçlendirme* ***ve*** *geri dönüşüm kutularını tanıma*" şeklindedir. İlk olarak, çevreyi koruma bilincinin artması kodunda yer alan öğrenciler (f=9), atölye sürecinin çevreye karşı sorumluluk duygularını güçlendirdiğini ifade etmiştir. Ö1, *"Artık çöpleri yere atmanın ne kadar zararlı olduğunu daha iyi anladım."* derken; Ö14, *"Doğayı korumak için küçük şeylerin bile önemli olduğunu fark ettim."* diyerek farkındalık düzeyindeki

artışı belirtmiştir. İkinci olarak, öğrencilerin büyük çoğunluğu evde atıkları daha dikkatli ayırmaya başladığını (f=21) belirtmiştir. Örneğin Ö6, *"Evde artık plastikleri ayrı bir poşete koyuyorum."* derken; Ö23 ise *"Evde ve okulda kâğıt ve plastikleri geri dönüşüme atıyorum."* şeklinde ifade etmiştir. Üçüncü kod, "tasarruf yapma alışkanlığının fark edilmesidir (f= 4). Bu kodda yer alan öğrencilerden örneğin Ö19, *"Her şeyi hemen çöpe atmak yerine kullanıp kullanamayacağımı düşünmeye başladım."* derken; Ö30, *"Tasarruf etmenin sadece para değil, malzeme ve zamanla da ilgili olduğunu öğrendim."* diyerek bu farkındalığı pekiştirmiştir. Dördüncü olarak, bazı öğrenciler atölye deneyimlerini ailelerine aktararak "aile bireylerini çevre konusunda bilinçlendirdiklerini (f=7) vurgulamışlardır. Örneğin Ö14, *"Annemle birlikte mutfakta artık çöpleri ayırıyoruz."* sözleriyle bu değişimi aktarırken; Ö21, *"Aileme ileri dönüşümün ne olduğunu anlattım."* şeklinde belirtmiştir. Son olarak, "geri dönüşüm kutularını tanıma" (f=8) kodundaki öğrenciler, atölye süreciyle geri dönüşüm kutularının önemini hangi atıkların hangi kutuya atılması gerektiğini daha net öğrendiklerini belirtmiştir. Ö7, *"Geri dönüşüm kutularının önemini anladım"* derken; Ö18, *"Artık hangisinin plastik hangisinin cam olduğunu karıştırmıyorum."* sözleriyle kazanımlarını ifade etmiştir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu araştırmada, ortaokul öğrencilerinin ileri dönüşüm temalı tasarlanmış atölye çalışmalarına ilişkin görüşleri, hazırladıkları ileri dönüşüm örnekleri ve bu süreçteki deneyimleri incelenmiştir. Atölye sürecinde, öğrencilerin ön bilgi düzeylerini değerlendirmek amacıyla Bil-İste-Öğren (BİÖ) stratejisine dayalı çalışma kâğıtları kullanılmıştır. Süreç öncesinde "Ne Biliyorum?" bölümünde öğrencilerin konuyla ilgili kavramlara dair bilgileri toplanmış, süreç sonunda ise "Ne Öğrendim?" kısmında edindikleri bilgiler yeniden değerlendirilmiştir. Öğrencilerin verdiği bilgilerden kavramlara yönelik etkinlik öncesi eksik bilginin en çok "atık" kavramında olduğu görülmektedir. Atölye çalışmasının sonucunda ise atık kavramına yönelik doğru bilginin arttığı gözlenmiştir. Öğrencilerin yanılgılarının ise en fazla görüldüğü kavram "atık türleri" dir. Uygulamalar sonrasında atık türlerine yönelik yanılgılar azalırken, doğru cevap veren öğrenci sayısında da ciddi artış gözlenmiştir. Öğrenciler geri dönüşüm kavramına çoğunlukla doğru cevap verirken, ileri dönüşüm konusunda ise çoğunluğun cevapsız kaldığı ya da yanılgı içerisinde olduğu görülmüştür. Etkinlikler sonrası ise öğrencilerin tamamı ileri dönüşüm ile alakalı doğru bilgiler vermiştir. Tasarruf ve sorumluluk kavramlarına yönelik ise öğrencilerin tamamının doğru bilgilere sahip olduğu görülmüştür. Yapılan analizlerde, öğrencilerin kavramsal yanılgılarının büyük oranda giderildiği görülmüş; atölye çalışması boyunca gerçekleştirilen etkinliklerin kavram öğretiminde etkili olduğu kanaatine varılmıştır.

Bil-İste-Öğren (BİÖ) gibi stratejiler, öğrencilerin önceki bilgilerindeki eksiklikleri ve yanlış anlamaları fark etmelerini ve düzeltmelerini sağlar. Örneğin, Teixeira vd. (2024) 10-13 yaş arasındaki çocukların iklim değişikliği hakkında bildiklerini ve bilmek istediklerini tespit etmek için ön bilgiye dayalı öz değerlendirme yapmış ve her iki konuda da yetersiz olduklarını görmüştür. Benzer şekilde, Yurd ve Olğun (2008) BİÖ stratejisinin kavram yanılgılarının giderilmesine etkisi üzerine yaptığı araştırmalarında BİÖ stratejisinin öğrencilerin kavram yanılgılarını azalttığını vurgulamışlardır.

İhtiyaçlar, bireylerin tasarım sürecini yönlendiren temel dinamiklerden biridir (Doğan, 2021). Çünkü bireyler, sınırlı kaynaklarla karşılaştıklarında yaşamsal ihtiyaçlarını karşılamak için yenilikçi ve yaratıcı çözümler üretme eğilimindedir (Amabile, 1983, 1996; Cropley, 1990). Bu doğrultuda yürütülen çalışmada, öğrencilerin günlük yaşamda ihtiyaç duydukları çeşitli ürünleri ileri dönüşüm metotlarıyla elde ettikleri gözlemlenmiştir. Söz konusu ürünler, öğrencilerin hem işlevsel düşünme becerilerini hem de yaratıcı tasarım yeteneklerini ortaya koymaktadır. Yaratıcı düşünmenin ve problem çözmenin ön planda olduğu bu süreçte öğrenciler, kırk iki tasarım ürünü ortaya koymuşlardır. Bu ürünler arasında; çorap ve kumaş ipliklerden bez bebekler, eski kumaş ve kotlardan çantalar, süt kutularından çanta tasarımları, eski tavalardan yapılan duvar saatleri, plastik ve kartondan yapılan kalemlikler gibi birçok işlevsel örnek bulunmaktadır. Bu ürünler sadece ileri dönüştürülmüş malzemelerin yeniden kullanımı açısından değil, aynı zamanda öğrencilerin çevresel farkındalık ve sürdürülebilirlik bilinci geliştirmeleri açısından da değerlidir. Nitekim ileri dönüşüm, sadece atıkların yeniden değerlendirilmesini değil; aynı zamanda bireyin tasarım yoluyla çevresine ve kaynak kullanımına karşı daha duyarlı hale gelmesini sağlar (McDonough & Braungart, 2002). Özellikle ortaokul düzeyinde gerçekleştirilen tasarım temelli öğrenme etkinlikleri, öğrencilerin el becerilerini geliştirmenin yanı sıra estetik, duyarlılık, sorumluluk bilinci ve problem çözme yetilerini de desteklemektedir (Resnick, 2007).

Bu bağlamda, gerçekleştirilen atölye çalışmasının öğrencilerin ihtiyaçlardan yola çıkarak çözüm üretme becerilerini desteklediği söylenebilir. Bu süreçte öğrencilerin atık materyalleri birer tasarım unsuruna dönüştürmeleri, "yeniden kullanma" ve "kaynak tasarrufu" gibi çevre için önemli kavramların eğitim ortamlarında somut olarak içselleştirilebileceğini göstermektedir.

Atölye sürecini değerlendirme formu, gerçekleştirilen atölye çalışmalarının öğrenciler açısından olumlu bir deneyim sunduğunu göstermektedir. Öğrencilerin dikkatleri dönüşüm süreçlerine yönelmiş ve ileri dönüşüm yöntemleriyle gerçekleştirilecek programlara katılım konusunda istekli oldukları belirlenmiştir. Atölyeler, öğrencilere geri dönüşüm ve ileri dönüşüm konularında bilgi kazandırarak farkındalık düzeylerini artırmış; bu süreçlerin evde, okulda ve günlük yaşamın farklı alanlarında uygulanabileceği anlaşılmıştır. Ayrıca, öğrencilerin el becerilerinin gelişmesine, yaratıcı ürünler ortaya koymalarına ve tasarruf bilinci kazanmalarına katkı sağladığı görülmüştür.

İleri dönüşüm konusundaki atölye çalışmalarının, öğrencilere sadece beceri kazandırmakla kalmayıp, aynı zamanda çevre bilincini artırmada önemli bir araç olduğu söylenebilir. Eğitim programlarına dahil edilen bu tür etkinlikler, öğrencilerin sürdürülebilirlik konusunda daha sorumlu bir yaklaşım benimsemelerine yardımcı olabilir. Öğrencilere yönelik benzer atölye çalışmalarının yaygınlaştırılması hem beceri gelişimini hem de çevreye duyarlılığı artırabilir. Farklı yaş gruplarına uygun, daha fazla atık malzeme kullanımıyla oluşturulacak yeni projelerle öğrencilerin yaratıcılıkları teşvik edilebilir. Öğrencilerin okullarda kazandıkları becerileri evde de uygulamaları teşvik edilebilir. Ailelere yönelik bilgi ve rehberlik sağlanarak, evdeki atıkların geri dönüştürülmesi ve yeniden kullanımı konusunda çocuklar yönlendirilebilir. Bu, öğrencilerin edindikleri bilgileri gerçek hayatta kullanmalarını sağlar.

Sonuç olarak, öğrencilerin ileri dönüşüm konusundaki bilgi ve becerilerini geliştirmenin hem kişisel hem de toplumsal faydalar sağladığı görülmektedir. Bu tür eğitimler, öğrencilerin sadece bireysel yeteneklerini artırmakla kalmayıp, aynı zamanda çevre bilincini yaygınlaştırmada da önemli bir rol oynadığı söylenebilir. İleri dönüşüm odaklı atölye etkinliklerinin farklı sınıf seviyelerinde belirli aralıklarla tekrarlanması, öğrencilerde geliştirilmeye çalışılan sürdürülebilirlik davranışlarının kalıcılığını takip edebilmek açısından önemlidir. Atölye sürecinin daha etkili hâle gelmesi için öğrencilere sunulan materyallerin çeşitlendirilmesi, yalnızca evsel atıklarla sınırlı kalmayıp okul ve çevre kaynaklarından sağlanacak malzemelerin de sürece dâhil edilmesi önerilmektedir. Ayrıca öğrencilerin sürdürülebilir davranışlarının aile ortamında da desteklenebilmesi amacıyla velilere yönelik bilgilendirici seminerler düzenlenmeli ve aile katılımı teşvik edilmelidir. Okul ortamında sürdürülebilirlik bilincinin görünür hâle gelmesi için "İleri Dönüşüm Köşeleri" oluşturularak öğrencilerin ürettikleri projelerin sergilenmesi hem öğrenme motivasyonunu artıracak hem de sürdürülebilirlik kültürünün okul genelinde yaygınlaşmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Amabile, T. M. (1983). The social psychology of creativity: A componential conceptualization. *Journal of Personality and Social Psychology,* 45(2), 357–376. https://doi.org/10.1037/0022-3514.45.2.357

Amabile, T. M. (1996). *Creativity in context: Update to the social psychology of creativity*. Boulder, CO: Westview Press.

Armstrong, C. M., Niinimäki, K., Kujala, S., Karell, E., & Lang, C. (2015). Sustainable product-service systems for clothing: Exploring consumer perceptions of consumption alternatives in Finland. *Journal of Cleaner Production, 124*, 236–243.

Barr, S. (2007). Factors influencing environmental attitudes and behaviors: A UK case study of household waste management. *Environment and Behavior, 39*(4), 435–473. https://doi.org/10.1177/0013916505283

Činčera, J., Johnson, B., Kroufek, R., & Šimonová, P. (2020). Values education in outdoor environmental education programs from the perspective of practitioners. *Sustainability, 12*(11), 4700. https://doi.org/10.3390/su12114700

Cropley, A. J. (1990). Creativity and mental health in everyday life. *Creativity Research Journal*, *3* (3), 167-178. https://doi.org/10.1080/10400419009534351

Demir, E. & Tufan, A. (2021). Türkiye'de ileri dönüşüm yöntemi ile ürün tasarımı. *International Social Sciences Studies Journal*, (7) 79, 889-898.

Dempsey, N., Bramley, G., Power, S., & Brown, C. (2009). The social dimension of sustainable development: Defining urban social sustainability. *Sustainable Development, 19*(5), 289–300. https://doi.org/10.1002/sd.417

Doğan, C. (2021). *İnsan merkezli iç mekân tasarımını etkileyen faktörler. Yayımlanmamış doktora tezi,* Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.

Dunlap, R. E., & Jones, R. E. (2002). *Environmental concern: Conceptual and measurement issues*. In R. E. Dunlap & W. Michelson (Eds.), ***Handbook of environmental sociology*** (pp. 482–524). Greenwood Press.

Fletcher, K., & Grose, L. (2012). *Fashion & sustainability: Design for change*. London: Laurence King Publishing.

Flowers, J., Rauch, E., & Wierzbicki, M. (2018). Teaching upcycling to impact environmental attitudes. *Journal of Technology Education*, 30(1), 30–45.

Gardner, G. T., & Stern, P. C. (2002). *Environmental problems and human behavior* (pp. 205-252). Boston: Allyn and Bacon.

Genç, M. (2015). The project-based learning approach in environmental education. *International Research in Geographical and Environmental Education, 24*(2), 105–117. https://doi.org/10.1080/10382046.2014.993169

Geyer, R., Jambeck, J. R., & Law, K. L. (2017). Production, use, and fate of all plastics ever made. *Science Advances, 3*(7), e1700782. https://doi.org/10.1126/sciadv.1700782

Goodland, R. (1995). The concept of environmental sustainability. *Annual Review of Ecology and Systematics, 26*(1), 1–24. https://doi.org/10.1146/annurev.es.26.110195.000245

Gosser, D. K., & Roth, V. (1998). The workshop chemistry project: Peer-led team-learning. *Journal of Chemical Education,* 75(2), 185.

Hardin, G. (1968). The tragedy of the commons. *Science, 162*(3859), 1243–1248. https://doi.org/10.1126/science.162.3859.1243

Khan, M. A. (27-29 march 1995). Sustainable development: The key concepts, issues and implications. Keynote paper given at the international sustainable development research conference, Manchester, UK. *Sustainable Development, John Wiley & Sons, Ltd*. 3 (2), 63-69. https://doi.org/10.1002/sd.3460030203

Kollmuss, A., & Agyeman, J. (2002). Mind the gap: Why do people act environmentally and what are the barriers to pro-environmental behavior? *Environmental Education Research, 8*(3), 239–260. Doi: 10.1080/1350462022014540 1

Lumpe, A. T. (2007). Research-based professional development: Teachers engaged in professional learning communities. *Journal of Science Teacher Education*, 18(1), 125-128. https://www.jstor.org/stable/43156410

McDonough, W., & Braungart, M. (2002). *Cradle to cradle: Remaking the way we make things.* New York: North Point Press.

Murray, A., Skene, K., & Haynes, K. (2017). The circular economy: An interdisciplinary exploration of the concept and application in a global context. *Journal of Business Ethics,* 140(3), 369–380. Doi 10.1007/s10551-015-2693-2

OECD. (2019). *Waste management and the circular economy in selected OECD countries*. Paris: OECD Publishing.

Ogle, D. (1986). K-W-L: A teaching model that develops active reading of expository text. *The Reading Teacher*, *39*, 564-570. http://dx.doi.org/10.1598/RT.39.6.11

Otitoju, M. A., Olawoye, T., Abiola, S. S., Ahmed, S., & Okoma, O. (2023). Plastic waste management and recycling: A review. *Journal of Global Social Sciences,* 4(16), 60-71.

Resnick, M. (2007). *All I really need to know (about creative thinking) I learned (by studying how children learn) in kindergarten. In Proceedings of the 6th ACM SIGCHI Conference on Creativity & Cognition* (pp. 1–6). ACM.

Schultz, P. W. (2000). Empathizing with nature: The effects of perspective taking on concern for environmental issues. *Journal of Social Issues, 56*(3), 391–406. https://doi.org/10.1111/0022-4537.00174

Steg, L., & Vlek, C. (2009). Encouraging pro-environmental behaviour: An integrative review and research agenda. *Journal of Environmental Psychology, 29*(3), 309–317. https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2008.10.004

Sung, K. (2015). A review of upcycling: Current body of literature, knowledge gaps and a way forward. *Proceedings of the 17th International Conference on Environmental, Cultural, Economic & Social Sustainability*, 28–40.

Sung, K., Cooper, T., & Kettley, S. (2014). *Individual upcycling practice: Exploring the possible determinants of upcycling based on a literature review.* **Sustainable Innovation Conference Proceedings**, 237-244.

Tahiroğlu, M., Yıldırım, T., & Çetin, T. (2010). Değer eğitimi yöntemlerine uygun geliştirilen çevre eğitimi etkinliğinin ilköğretim 7. sınıf öğrencilerinin çevreye ilişkin tutumlarına etkisi. *Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi, 30, 231-248.*

Taşan, M. (2024). Türk eğitim sistemi'nde atık ve geri dönüşüm okuryazarlığı ve bu alanda yapılan eğitsel çalışmaların incelenmesi. *Hakkari Eğitim Fakültesi Dergisi, 3*(2), 58-79.

Tavşancıl, E. ve Aslan, E. (2001). *Sözel, yazılı ve diğer materyaller için içerik analizi ve uygulama örnekleri.* Epsilon Yayıncılık.

Teixeira, Z., Morgado, R., Marques, C., Gonçalves, C., Carvalho, P., Cunha, A., & Moreira, C. (2024). What children know and want to know about climate change: A prior-knowledge self-assessment. *Environmental Education Research. 30 (12), 2246–2271.* https://doi.org/10.1080/13504622.2024.2309581

United Nations Environment Programme (UNEP). (2011). *Towards a green economy: Pathways to sustainable development and poverty eradication.* UNEP. https://sustainabledevelopment.un.org/index.php?page=view&type=400&nr=126&menu=35

United Nations Environment Programme (UNEP). (2016). *Global Waste Management Outlook.* United Nations Environment Programme.

Van De Wetering, J., Leijten, P., Spitzer, J., & Thomaes, S. (2022). Does environmental education benefit environmental outcomes in children and adolescents? A meta-analysis. *Journal of Environmental Psychology*, *81*,101782. https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2022.101782

Vlek, C., & Steg, L. (2007). Human Behavior and Environmental Sustainability: Problems, Driving Forces, and Research Topics. *Journal of social issues*, *63*(1), 1-19. https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.2007.00493.x

Wilson, D. C., Velis, C., & Cheeseman, C. (2006). Role of informal sector recycling in waste management in developing countries. *Habitat International, 30*(4), 797–808. https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2005.09.005

Winter, D., & Koger, S. (2014). *The psychology of environmental problems: Psychology for sustainability*. Psychology press.

World Commission on Environment and Development (WCED). (1987). *Our common future.* Oxford University Press.

Yavuz, K. E. (2005). *Yeniden yapılanan sınıflar için aktif öğrenme yöntemi*. Ceceli Yayınları.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri.* Seçkin Yayıncılık.

Yurd, M., & Olğun, Ö. S. (2008). Probleme dayalı öğrenme ve bil-iste-öğren stratejisinin kavram yanılgılarının giderilmesine etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 35(35), 386-396.

Araştırma Makalesi / Research Article

Değer Odaklı Sürdürülebilirlik Bağlamında 'İleri Dönüşüm': Ortaokul Öğrencilerinin Bilgi-Beceri Gelişimine Yönelik Atölye Süreci Deneyimleri

'Recycling' in the Context of Value-Focused Sustainability: Workshop Process Experiences of Secondary School Students for Knowledge-Skill Development

Seyit AKINCI & Fadime SEÇGİN

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.348

Geliş/Received: 10/10/2025	Kabul/Accepted: 22/01/2026

Extended Abstract

Introduction

Today, the increasing prominence of environmental issues has increased the importance of the concept of sustainability. Sustainability encompasses elements such as protecting natural resources, reducing environmental pollution, and maintaining ecosystem balance. In this context, a value-focused sustainability approach encourages individuals to develop environmental awareness and fulfill their social responsibilities. Recycling refers to the process of renewing or reusing waste materials for different purposes (Braungart & McDonough, 2002; Sung, Cooper, & Kettley, 2014). This process enables more efficient use of natural resources while also contributing to the reduction of waste (Murray, Skene, & Haynes, 2017). Middle school is a critical period when young individuals' values are shaped and their environmental awareness increases. Therefore, workshops with middle school students provide both an educational experience and play an important role in developing future sustainability leaders. The aim of this study is to develop middle school students' awareness, knowledge, and skills regarding the concept of recycling, increase their environmental awareness, and reveal their experiences related to the workshop process through a recycling workshop designed within the framework of a value-focused sustainability approach. Within the workshop, students were presented with both theoretical content and given the opportunity to experience this content through design-based practical activities. In this respect, the research aims to contribute to the concretization of the value-focused sustainability approach through student experiences and to reveal its reflection on the learning process.

The problem statement and sub-problems of the study are as follows:

Problem statement

How does the recycling workshop conducted in line with a value-focused sustainability approach develop middle school students' awareness, knowledge, and skills regarding the concept of recycling, and how do the students express their experiences of this workshop process?

Sub-problems

1. What are the knowledge levels (correct knowledge, incomplete knowledge, misconceptions) of middle school students before and after the activities regarding fundamental concepts such as upcycling, recycling, waste, waste types, savings, and responsibility within the context of value-focused sustainability?

2. What are some examples of projects that middle school students have created as part of recycling-focused workshops? What materials and recycling methods were used to develop these projects?

3. What are the students' experiences with recycling workshops designed within the framework of value-focused sustainability?

Methods

This research was structured with the emancipatory/developmental/critical action research design, which is one of the action research types, since the planning, execution, observation and evaluation processes of recycling-themed workshop applications for secondary school students were carried out directly by the researcher. The primary objective of the research was to develop students' awareness, knowledge, and skills regarding the concept of recycling, to increase their environmental awareness, and to evaluate the effectiveness of the workshop. Therefore, the study inherently focuses on developing and improving the teaching process. In this respect, the research aligns with the particularly formative nature of action research and is fully compatible with the theoretical framework required by the method. Because the research process aimed to both develop students' knowledge and awareness and produce tangible products, it was structured over a three-week period. The implementation consisted of four sessions, consisting of two class hours each in the first and second weeks, two class hours of implementation in the third week, and one class hour of evaluation. The researcher, as the teacher responsible for the course, was actively involved in all stages of the implementation and directly managed the process. The research was conducted with 6th-grade students at a public middle school. The study group consisted of 32 students. Participants were selected using convenience sampling, a purposive sampling method. Data were collected through worksheets related to the Know-Want-Learn (KWL) strategy, which was used to assess students' prior knowledge and learning needs, worksheets developed as part of the prepared activities, and workshop process evaluation forms designed to reveal students' individual learning outcomes during the workshops.

Results and Discussion

During the workshop, worksheets based on the Know-Want-Learn (KWL) strategy were used to assess students' prior knowledge. Based on the information provided by the students, it was observed that the concept of "waste" was the most frequently lacking before the activity. As a result of the workshop, an increase in accurate knowledge of the concept of waste was observed. The concept with the most frequent misconceptions among students was "waste types." Following the activity, misconceptions about waste types decreased, while a significant increase in the number of students providing correct answers was observed. While students mostly answered correctly for the concept of recycling, the majority were either unanswered or incorrect regarding recycling. After the activities, all students provided accurate information about upcycling. All students were found to have accurate knowledge of the concepts of saving and responsibility. Analysis revealed that students' conceptual misconceptions were largely resolved, and it was concluded that the activities conducted throughout the workshop were effective in teaching concepts. As a result of the workshop, students were observed to obtain various products needed in daily life through recycling methods. These products demonstrate both students' functional thinking skills and creative design abilities. In this process, where creative thinking and problem-solving were at the forefront, the students created forty-two designs. These products included rag dolls made from socks and fabric yarn, bags made from old fabric and jeans, bag designs made from milk cartons, wall clocks made from old pans, and pencil holders made from plastic and cardboard, among many other functional examples. In this context, it can be said that the workshop supported the students' ability to generate solutions based on needs. The students' transformation of waste materials into design elements during this process demonstrates that environmentally important concepts such as "reuse" and "resource conservation" can be concretely internalized in educational environments. The activity process evaluation form indicates that the workshops provided a positive experience for the students. It was determined that the students' attention was focused on recycling processes and they were eager to participate in programs using recycling methods. The workshops increased their awareness by providing students with information about recycling and upcycling, demonstrating that these processes can be implemented at home, at school, and in various areas of daily life. Additionally, it has been observed that they contribute to students' development of manual skills, their ability to create creative products, and their awareness of conservation. Recycling workshops can be said to be an important tool in not only equipping students with skills but also raising environmental awareness. Consequently, developing students' knowledge and skills in upcycling appears to provide both personal and societal benefits. Such training not only enhances students' individual skills but also plays a significant role in promoting environmental awareness.

Anadolu **Kültürel Araştırmalar Dergisi**
Open Access

Araştırma Makalesi / Research Article

The Impact of Economic Complexity on Carbon Intensity: A Dynamic Analysis of OECD Countries

Ekonomik Karmaşıklığın Karbon Yoğunluğu Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Dinamik Bir Analiz

Alper Aykut EKİNCİ[1]

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.351

Geliş/Received: 13/10/2025	**Kabul/Accepted: 18/01/2026**

Abstract

This study examines the effects of economic complexity on carbon intensity using dynamic panel data methods including data from 36 OECD countries over the period 1995-2023. Carbon intensity, which reflects the environmental efficiency of economic production, was used as the dependent variable, while the economic complexity index was the main explanatory variable. The analysis was conducted using the System Generalized Method of Moments to address potential endogeneity issues and account for dynamic dependence.

The results indicate that carbon intensity is highly persistent and that past emission levels strongly influence current environmental performance. The coefficient for economic complexity was positive in the short run, but the interaction term with income level (ECI × lnGDPper) was negative and significant. This suggests that economic complexity increases carbon intensity at low-income levels but decreases emissions at high-income levels. Additionally, trade openness is found to reduce carbon intensity, while capital formation has a positive effect.

Accordingly, the findings indicate that the environmental impact of economic complexity is conditional and varies depending on the stage of development. It is emphasized that complexity supports low-carbon production in high-income and technology-driven economies, and therefore structural transformation should play a central role in climate policies.

Keywords: *Carbon intensity, Economic complexity, System GMM, Sustainable development.*

Öz

Bu çalışma, 1995-2023 döneminde 36 OECD ülkesinin verilerini kullanarak ekonomik karmaşıklığın karbon yoğunluğu üzerindeki etkilerini dinamik panel veri yöntemleriyle incelemektedir. Çalışmada bağımlı değişken olarak ekonomik üretimin çevresel verimliliğini yansıtan karbon yoğunluğu kullanılmış, temel açıklayıcı değişken ise ekonomik karmaşıklık endeksi olmuştur. Analiz, olası içsellik sorunlarını gidermek ve dinamik bağımlılığı dikkate almak amacıyla Sistem Genelleştirilmiş Momentler Metodu ile gerçekleştirilmiştir.

Sonuçlar, karbon yoğunluğunun yüksek derecede kalıcı olduğunu ve geçmiş emisyon düzeylerinin mevcut çevresel performansı güçlü biçimde etkilediğini göstermektedir. Ekonomik karmaşıklık katsayısı kısa dönemde pozitif bulunmuş, ancak gelir düzeyiyle etkileşim terimi (ECI×lnGDPper) negatif ve anlamlı çıkmıştır. Bu durum, ekonomik karmaşıklığın düşük gelir düzeylerinde karbon yoğunluğunu artırdığı, ancak yüksek gelir düzeylerinde emisyonları azalttığına işaret etmektedir. Ayrıca, ticaret açıklığı karbon yoğunluğunu düşürürken, sermaye birikiminin pozitif etkisi bulunmuştur.

Sonuç olarak, bulgular ekonomik karmaşıklığın çevresel etkisinin koşullu olduğunu ve kalkınma aşamasına bağlı olarak değiştiğini göstermektedir. Yüksek gelirli ve teknoloji odaklı ekonomilerde karmaşıklığın düşük karbonlu

[1]Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Trade and Logistics. alperaykutekinci@gmail.com

Önerilen Atıf/Suggestion Citation
Ekinci, A.A., (2026). The Impact of Economic Complexity on Carbon Intensity: A Dynamic Analysis of OECD Countries, *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi, 10(1),* 426-439.

üretimi desteklediği, bu nedenle yapısal dönüşümün iklim politikalarında merkezi bir rol oynaması gerektiği vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Karbon yoğunluğu, Ekonomik karmaşıklık, Sistem GMM, Sürdürülebilir kalkınma.*

1. INTRODUCTION

A more integrated perspective is necessary to address global climate change than a policy which deals with the environmental impacts of economic growth by focusing on greenhouse gas emissions alone. It is a global problem that will require a total redesign of our economic systems. Carbon intensity, which measures the ratio between carbon dioxide (CO_2) emissions and gross domestic product (GDP), has become an important indicator that can track environmental impact (Tudor & Sova, 2021; U.S. Energy Information Administration, 2025).

A decrease in CI indicates that less carbon input is needed to produce a certain amount of economic output and reflects higher energy efficiency and the effectiveness of clean energy utilization (Schrö der & Storm, 2020). Decarbonization can only be achieved when the energy intensity of economic activity falls and low-carbon sources are deployed widely across all sectors (International Energy Agency, 2024). Consequently, the long run objective is to identify and implement climate policies based on the economic and structural factors that most effectively support CI reduction.

Studies based on the Environmental Kuznets Curve (EKC) hypothesis, which predicts an inverted U-shaped relationship between environmental degradation and national income, are prominent in the literature (Stern, 2017; Leal and Marques, 2022). However, the EKC approach has limited validity for factors affecting the global environment (Shahbaz and Sinha, 2019; Almeida et al., 2024). Traditional approaches do not sufficiently consider the fundamental structural differences that determine countries' environmental footprints. To address this shortcoming, the Economic Complexity Index (ECI) was incorporated into the analysis. Developed by Hidalgo and Hausmann (2009), the ECI measures a country's production knowledge and the diversity and complexity of its export products. Higher ECI values indicate a more advanced economic structure and long run development potential (Hidalgo and Hausmann, 2009; Yalta and Yalta, 2021).

By including the ECI in the analysis, we consider how the economy produces rather than how much it produces. This provides a structural perspective that differs from simple income measures. This structural approach can provide a deeper understanding of the effects of economic complexity and endogenous structural factors on carbon intensity and their interactions with other macroeconomic variables (Laverde-Rojas et al., 2021). The dynamic approach used in the study takes into account the continuity of environmental impacts and demonstrates the determining role of past emissions on the current carbon load. These results contribute to the empirical literature and provide a comprehensive analytical framework for climate policy design.

The remainder of the paper is structured as follows: Section 2 provides a comprehensive review of the relevant literature. Section 3 details the data and methodology used and presents the empirical findings. Section 4 provides a detailed discussion and interpretation of the analytical results. Section 5 summarizes the key findings and presents the resulting policy recommendations.

2. LITERATURE REVIEW

The relationship between economic complexity and carbon intensity has become a core research topic in environmental economics, particularly as countries pursue sustainable development. Numerous studies have examined this relationship in different contexts, using different methodologies and considering various mediating factors.

Wang et al. (2024) analyzed panel data from 38 countries for the period 1995–2021 to examine how natural resource rents, geopolitical risks, and economic complexity affect carbon emissions. Using panel Autoregressive Distributed Lag (ARDL) and dynamic panel threshold regression models, they found that natural resource rents increase carbon emissions in the long run, but this relationship is nonlinear. Higher geopolitical risks strengthen the positive link between resource rents and emissions, while higher economic complexity attenuates this link, making the impact of resource rents on carbon emissions negative.

Ouerghi and Hasni (2025) investigated the effects of global value chain participation and economic complexity on environmental quality in the 10 countries with the highest emissions using data for the period 1995-2018. Using an ARDL model and Granger causality test, they found that greater participation in global value chains, economic growth, and energy consumption deteriorate environmental quality in the long run, while higher economic complexity and financial development improve it. Their results also indicate a short run causality from carbon emissions to economic complexity and from global value chains to emissions, as well as a long run bidirectional causality among carbon emissions, global value chains, economic complexity, financial development, energy consumption, and GDP.

However, there are also studies showing a negative impact of economic complexity on the environment. Sajid et al. (2024) investigated the relationship between economic complexity, institutional quality, and carbon emissions in China and Pakistan from 1996 to 2021 using the ARDL approach. Their analysis showed that economic complexity increases carbon emissions in both countries, indicating that industrial and technological advancement alone does not ensure environmental improvements. Institutional quality was found to mitigate emissions only in China, while in Pakistan its impact was insignificant due to weaker governance structures. Moreover, when institutional quality interacted with economic complexity, it amplified emissions rather than reducing them.

Ye et al. (2023) analyzed the relationship between economic complexity and carbon emissions in the logistics sector of Belt and Road countries from 1998 to 2018. They employed Granger causality tests, FMOLS and DOLS estimations using panel data within the EKC framework. The results showed that economic complexity significantly affects carbon emissions in the logistics sector. The relationship follows an inverted U-shaped pattern consistent with the EKC: in high-income countries, greater economic complexity contributes to reducing emissions, whereas in lower and middle income countries, it initially increases them. The study underscores that the effect of economic complexity on carbon intensity in industry is contingent on development level and technological capacity.

Similarly, Saqib and Dincă (2024) examined the asymmetric effects of economic complexity, foreign direct investment (FDI), environmental technology, and renewable energy on carbon emissions in leading clean-energy investment countries from 1995 to 2020. Using a Panel NARDL approach, supplemented by AMG and CCEMG estimations for robustness, they found that positive shocks in economic complexity, FDI, environmental technology, and renewable energy reduce carbon emissions, while negative shocks in economic complexity and FDI increase emissions in the long run. Short run effects mirrored these patterns with varying significance. The study indicates that enhancing economic complexity and related structural and technological factors can lower carbon intensity, but setbacks in these areas may exacerbate environmental degradation.

Adjei et al. (2022) investigated the impact of economic complexity, globalization, and other factors on carbon neutrality objectives in the ten largest African economies from 1990 to 2018. Using FMOLS, DOLS, and fixed effects models, they found that higher economic complexity and GDP increase CO_2 emissions, hindering carbon neutrality goals, while financial development, globalization, population growth, and renewable energy consumption help reduce emissions. Granger causality tests indicated bidirectional causality between GDP, population, and CO_2 emissions, and unidirectional causality from CO_2 to renewable energy, globalization, and economic complexity. The study suggests that managing economic complexity alongside economic growth is critical for lowering carbon intensity and achieving carbon neutrality in African economies.

Nan et al. (2022) used a spatial panel model to examine the interaction between globalization and economic complexity on CO_2 emissions, incorporating trade and geographical distance matrices and addressing missing data via multiple imputation. Their findings indicate positive spatial spillovers of CO_2 emissions from neighboring countries. While globalization alone does not significantly affect local emissions, it reduces emissions in neighboring countries. Importantly, higher economic complexity mitigates the indirect negative impact of globalization on emissions, suggesting that more economically complex countries experience less reduction in neighboring countries' emissions from globalization. The study emphasizes that economic complexity and spatial spillovers are critical for understanding carbon intensity patterns across countries.

Murshed et al. (2022) investigated the environmental impacts of nuclear and renewable energy consumption, economic complexity, and economic growth in G7 countries for the period 1995–2016. The results revealed that nuclear energy reduces emissions and carbon footprints, while renewable energy consumption worsens environmental outcomes. While economic growth increases carbon intensity, economic complexity supports cleaner production processes. The study stated that supporting economic complexity alongside the energy transition is necessary to reduce carbon intensity in developed economies.

Zheng et al. (2021) examined the effects of economic complexity and renewable electricity consumption on carbon emissions in 16 major exporting countries over the period 1990 to 2019. Using AMG and DOLS estimators, the analysis found that increasing economic complexity and renewable energy use reduced CI in exporting economies.

There are also studies investigating economic complexity in terms of its impact on energy transitions. Dabbous et al. (2025) investigated the roles of economic complexity, environmental policy stringency, and FinTech financing in facilitating energy transitions in 29 countries for the period 2010-2020. They found that higher economic complexity and stricter environmental policies promote energy transitions. Wu and Hussain (2025) analyzed the impact of environmental governance, economic complexity, and geopolitical risks on energy transition in 20 OECD countries for the period 1990-2021 using a Mixed Multiple Quantile Regression model and asymmetric analysis. They found that environmental governance consistently promotes energy transition, while economic complexity has a positive effect only at certain quantiles and can become negative under high geopolitical risk. Bakhsh et al. (2024), using Westerlund cointegration and Method of Moments Quantile Regression, found that environmental governance and economic complexity increase environmental resilience by promoting sustainable energy transitions, but economic complexity can also offset stability in their study with OECD country data for the period 1990-2021.

Finally, Rana et al. (2024) examined the effects of hydropower generation, economic complexity, urbanization, technological innovation, and financial development on environmental sustainability in 13 Asian economies using data for the period 1995 to 2017. Applying Driscoll-Kraay standard errors and Dumitrescu-Hurlin panel causality tests, they found that hydropower and technological innovation improve environmental sustainability, while economic complexity initially reduces it but exhibits an inverted U-shaped effect consistent with the EKC. The study shows that economic complexity can both increase and decrease carbon intensity at higher income levels.

A general review of the literature indicates that economic complexity affects carbon intensity. This effect can vary depending on the characteristics of countries. A country's income levels, institutional structures, and managerial skills influence the direction and magnitude of this effect.

3. EMPIRICAL ANALYSIS

3.1. Data and Methodology

This study examines the determinants of carbon intensity across 36 OECD countries over the period 1995-2023, based on data availability. The Economic Complexity Atlas produced by the Harvard Growth Lab (2025) was used as a data source for the ECI and the World Bank (2025) World Development Indicators was used for all other variables.

The dependent variable, carbon intensity (CARBON), is measured as CO_2 emissions per unit of GDP. The main explanatory variable is the ECI, which reflects an economy's level of development in production.

Several independent variables were included to control for other economic factors affecting carbon intensity. Trade openness (TRADE), measured as the ratio of exports and imports to GDP, gross capital formation (GCF), expressed as the ratio to GDP, the natural logarithm of GDP per capita (lnGDPper), and the inflation rate (INF) were added as control variables. Inflation is included as a macroeconomic control, as price level volatility may affect production structure, energy input costs, and demand composition, thereby influencing carbon intensity. Finally, to examine whether the effect of economic complexity on carbon intensity changes with income, the variable ECI_GDP representing the interaction between ECI and lnGDPper was included in the analysis.

The estimated model can be specified as:

$$CARBON_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 CARBON_{i,t-1} + \beta_1 ECI_{it} + \beta_2 lnGDPper_{it} + \beta_3 (ECIxlnGDPper)_{it} + \beta_4 TRADE_{it} + \beta_5 GCF_{it} + \beta_6 INF_{it} + \mu_i + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

where i denotes the country and t the time period. μ_i captures country-specific fixed effects, and ε_{it} is the idiosyncratic error term.

All variables are expressed on an annual basis. Prior to econometric estimation, all series were examined for cross-sectional dependence, slope heterogeneity, and stationarity to ensure appropriate model specification.

3.2. Preliminary Tests

Given the panel data, the analysis follows a three-stage empirical procedure to ensure robustness and address potential econometric issues typical in macro-panel data.

First, the presence of cross-sectional dependence (CD) among the variables is tested using the Pesaran (2004) CD test. The existence of CD indicates interdependence across countries, which is expected for OECD economies due to trade, investment, and environmental policy linkages. The results of the Pesaran (2004) CD test in Table 1 indicate strong evidence of CD across all variables. The CD-statistics for all series are statistically significant at the 1% level. The presence of CD justifies the use of second-generation panel methods, which explicitly account for such dependence.

Table 1. Cross-sectional dependence (CD) test results

Variable	CD-test
CARBON	118.425 ***
ECI	8.434 ***
TRADE	65.966 ***
GCF	20.757 ***
lnGDPper	113.731 ***
INF	45.142 ***
ECI_GDP	6.504 ***

Note: ***, **, and * denote significance at the 1%, 5%, and 10% levels, respectively.

Second, the Pesaran and Yamagata (2008) test for slope homogeneity is employed to assess whether the coefficients differ across countries. The Pesaran and Yamagata (2008) slope homogeneity test results (Table 2) show that both the Δ and adjusted Δ statistics are significant at the 1% level. This indicates heterogeneous slope coefficients across cross-sections, meaning that the relationship between carbon intensity and the explanatory variables differs across countries.

Table 2. Slope homogeneity test results

Delta (~Δ)	Adj.
23.741 ***	27.899 ***

Note: ***, **, and * denote significance at the 1%, 5%, and 10% levels, respectively.

To assess the integration properties of the variables under CD, second-generation panel unit root tests are applied, namely, the Cross-Sectionally Augmented Dickey–Fuller (CADF) and Cross-Sectionally Augmented IPS (CIPS) tests proposed by Pesaran (2007). These tests account for common factors and cross-sectional correlation, providing more reliable inference for macro-panels.

Table 3 presents second-generation panel unit root tests (the CADF and the CIPS) which account for CD. The CADF results indicate that CARBON, ECI, TRADE, GCF, and ECI_GDP are integrated of order one, I(1), while lnGDPper and INF are stationary at level, I(0). The CIPS test yields mixed but broadly consistent results, showing that most variables are stationary either at level or after first differencing. Specifically, CARBON and ECI appear I(0) under CIPS but I(1) under CADF, suggesting borderline stationarity. This minor discrepancy is common, given the tests' differing sensitivities to cross-sectional dynamics. Overall, the mixed integration orders justify the application of the System

Generalized Method of Moments (System GMM), which accommodates endogenous regressors and dynamic specifications without requiring strict stationarity.

Table 3. Panel unit root tests results

Variable	CADF t-bar (Level)	CADF t-bar (First difference)	CIPS (Level)	CIPS (First difference)	Order of Integration
CARBON	-1.702	-2.877 ***	-2.200 **		I(1)/I(0)
ECI	-1.688	-2.978 ***	-2.155 **		I(1)/I(0)
TRADE	-1.732	-2.259 ***	-1.788	-4.003 ***	I(1)/ I(1)
GCF	-1.591	-3.013 ***	-2.050 *		I(1)/I(0)
lnGDPper	-2.140 ***		-1.937	-3.425 ***	I(0)/I(1)
INF	-2.636 ***		-3.718 ***		I(0)/ I(0)
ECI_GDP	-1.650	-2.975 ***	-2.015	-5.720 ***	I(1)/ I(1)

Note: ***, **, and * denote significance at the 1%, 5%, and 10% levels, respectively.

3.3. Regression Assessment

Given the persistence of the dependent variable and the potential endogeneity among the regressors, the study employs the System GMM estimator developed by Arellano and Bover (1995) and Blundell and Bond (1998). This estimator combines equations in levels and first differences, thereby improving estimation efficiency and addressing endogeneity through the use of internal instruments. The System GMM approach is particularly suitable for this analysis, as it controls for unobserved heterogeneity through differencing, mitigates endogeneity by employing lagged levels and differences of the variables as instruments, and captures dynamic persistence by including the lagged dependent variable in the model.

The System GMM results (Table 4) present a dynamic specification of carbon intensity (CARBON) as a function of its lagged value and the explanatory variables.

Table 4. The System GMM results

CARBON	Coef.	Corrected Std. Err.	t
CARBON L1	0.9198863	0.0122884	74.86 ***
ECI	0.0635647	0.0242327	2.62 **
lnGDPper	-0.0033597	0.0024215	-1.39
ECI_GDP	-0.0060463	0.0022989	-2.63 **
TRADE	-0.0000766	0.0000159	-4.81 ***
GCF	0.0003905	0.000207	1.89 *
INF	-0.000000526	0.0000473	-0.01
Cons	0.0472871	0.0262521	1.80

Note: ***, **, and * denote significance at the 1%, 5%, and 10% levels, respectively.

The lagged dependent variable (CARBON L1) is positive and highly significant, indicating strong persistence in carbon intensity over time. This suggests that past environmental performance exerts a substantial influence on current carbon outcomes, consistent with path dependence in energy use and industrial structures.

The coefficient on Economic Complexity (ECI) is positive and statistically significant. This implies that, in the short run, higher economic complexity is associated with increased carbon intensity. The result aligns with the notion that more complex economies often rely on advanced manufacturing and energy-intensive production processes during early stages of industrial sophistication.

However, the interaction term (ECI_GDP) is negative and significant, indicating that the adverse effect of complexity on carbon intensity diminishes as income levels rise. This suggests a nonlinear

relationship: while complexity may initially increase emissions, its environmental effect becomes mitigated in wealthier economies due to technological upgrading, energy efficiency improvements, and environmental regulation.

The coefficient on trade openness (TRADE) is negative and highly significant, suggesting that greater integration into global markets is associated with lower carbon intensity. This supports the hypothesis that openness facilitates the diffusion of cleaner technologies and more efficient production practices.

Inflation (INF) and lnGDPper are statistically insignificant, indicating that neither macroeconomic stability nor per capita income directly influences carbon intensity in the short run once dynamic and structural effects are controlled for.

Post-estimation diagnostics confirm the validity of the System GMM specification (Table 5). The Arellano–Bond tests indicate first-order serial correlation, as expected, but no evidence of second-order correlation. The Hansen test of overidentifying restrictions supports the overall validity of the instruments, while the Difference-in-Hansen tests confirm their exogeneity. Although the non-robust Sargan test is significant, its result is not considered reliable under heteroskedasticity. Overall, the diagnostic results suggest that the model is correctly specified and the instruments are valid.

Table 5. Post-estimation diagnostic tests results

Test	Statistic	p-value	Interpretation
Arellano–Bond test for AR(1)	z = –2.04	0.041	First-order serial correlation (expected)
Arellano–Bond test for AR(2)	z = –1.08	0.280	No second-order serial correlation
Sargan test of overid. restrictions	$\chi^2(2) = 24.36$	0.000	Not robust; sensitive to heteroskedasticity
Hansen test of overid. restrictions	$\chi^2(2) = 1.35$	0.508	Instruments valid (robust)
Diff-in-Hansen (exogeneity of GMM instruments)	$\chi^2(1) = 1.11$	0.292	Instrument subsets exogenous
Hansen test excluding group	$\chi^2(1) = 0.24$	0.621	Supports exogeneity of instrument set

3.4. Ethics Committee Approval

This research complied with ethical principles throughout the conceptual framework, application of data collection tools, data collection, analysis, and interpretation of the data. The ANKAD Editorial Board assumes no responsibility for any ethical violations encountered. All responsibility lies with the authors. I hereby declare that this work has not been submitted for evaluation to any academic publication platform other than ANKAD. All rules specified in the "Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive" have been adhered to in this study. None of the actions specified in the second section of the directive, "Actions Contrary to Scientific Research and Publication Ethics," have been taken. The data used in the research was obtained from publicly available data sources such as The Economic Complexity Atlas produced by the Harvard Growth Lab (2025) and the World Bank (2025) World Development Indicators (WDI).

4. DISCUSSION

The results of this study reveal several key insights into the relationship between carbon intensity and economic complexity across OECD countries from 1995 to 2023. The most prominent finding is the strong persistence of carbon intensity, indicated by the highly significant coefficient of the lagged dependent variable. This suggests that the environmental performance of an economy is strongly path-dependent, shaped by historical patterns of industrial structure, energy systems, and technological adoption. Once established, carbon-intensive production pathways tend to persist over time, underscoring the inertia in transitioning toward low-carbon growth.

A second major finding concerns the dual role of economic complexity. The positive and significant coefficient of ECI implies that, in the short run, higher economic complexity is associated with increased carbon intensity. However, the negative and significant interaction between ECI and income (ECI×lnGDPper) indicates that this effect diminishes and eventually reverses as income levels rise. This supports the view that complexity initially intensifies emissions due to industrial upgrading and energy demand but later promotes decarbonization once technological and regulatory capacities mature. The results, therefore refine the EKC framework by showing that the greening effect of complexity is not automatic but depends on a country's stage of economic development.

When placed in the context of the existing literature, these findings align with studies reporting nonlinear or stage-dependent effects of economic complexity on environmental outcomes. Ye et al. (2023) and Rana et al. (2024) similarly identified an inverted U-shaped relationship, where complexity raises emissions at early stages but mitigates them in advanced economies through innovation and cleaner technologies. The results also support the conclusions of Zheng et al. (2021) and Saqib and Dincă (2024), who found that higher complexity reduces emissions once economies achieve a sufficient technological base and integrate renewable energy into production. Conversely, the positive short run impact of ECI observed here is consistent with the findings of Sajid et al. (2024) and Adjei et al. (2022), who documented that industrial sophistication can initially worsen environmental outcomes when institutional quality and clean technology adoption are limited.

The significant and negative coefficient of trade openness indicates that greater integration into global markets tends to reduce carbon intensity, likely by facilitating technology diffusion, increasing competitive pressures for efficiency, and encouraging compliance with international environmental standards. This aligns with Ouerghi and Hasni (2025) and Wang et al. (2024), who observed that openness and economic complexity jointly promote environmental improvement through learning and innovation spillovers. But the result also shows that the environmental benefits of openness depend on participation in cleaner global production networks.

In contrast, GDP per capita and inflation exert no statistically significant effect on carbon intensity once structural and dynamic factors are controlled for. The insignificance of GDP per capita implies that income alone is not a reliable determinant of environmental performance in advanced economies, consistent with the growing critique of the traditional EKC hypothesis (Stern, 2017; Shahbaz and Sinha, 2019). Likewise, the weak role of inflation suggests that short run macroeconomic fluctuations have limited bearing on structural environmental outcomes.

An unexpected but noteworthy finding is the weakly positive coefficient of gross capital formation, suggesting that higher investment may slightly increase carbon intensity. This may reflect that a portion of investment in OECD economies still targets infrastructure and capital goods with relatively high embodied carbon content. Although the effect is small, it highlights the importance of steering investment toward low-carbon technologies and energy-efficient capital formation.

5. CONCLUSION

This study examines the relationship between economic complexity and carbon intensity using data for 36 OECD countries for the period 1995-2023. The study's findings reveal that carbon intensity is persistent and that carbon reduction efforts yield slow results. Furthermore, while economic complexity increases carbon intensity at low-income levels, it reduces it at higher income levels. This result extends the Environmental Kuznets Curve approach by indicating that the environmental impacts of economic complexity depend not only on income levels but also on structural transformation.

The findings emphasize that focusing solely on income levels is insufficient in explaining environmental performance; economic structural characteristics should also be considered. Economic complexity is a key factor in explaining carbon efficiency differences across countries. The results demonstrate its influential role in sustainable development.

The study has some limitations. Because the analysis covers only OECD countries, it is not possible to argue that the findings have the same implications for all economies. Furthermore, because macro-level data is used, it may not fully reflect the effects of differences across sectors. Future research should include other country groups and factors such as institutional quality and energy transition, and conduct

sectoral analyses to provide a more detailed understanding of the environmental impact of economic complexity.

The study provides empirical guidance for policymakers. It demonstrates that economic complexity alone is not sufficient to achieve carbon reduction. First, it emphasizes the need to design industrial policies in line with green innovation and clean energy investments. Second, trade openness and international technology diffusion should be encouraged, as integration into cleaner global production networks can accelerate the transition to low-carbon production. Finally, implementing long run, consistent, and innovation-oriented climate policies is crucial to mitigate the persistence of carbon-intensive production structures.

Consequently, while economic complexity may lead to increased emissions in the short run, it becomes a key element of sustainable development in the long run. When supported by appropriate innovative and environmentally friendly policies, complex, knowledge-based economic structures will support low-carbon growth.

REFERENCES

Adjei, M., Song, H., Cai, X., Nketiah, E., Obuobi, B., & Adu-Gyamfi, G. (2022). Globalization and economic complexity in the implementation of carbon neutrality in Africa's largest economies. *Sustainable Energy Technologies and Assessments, 52*(Part D), 102347. https://doi.org/10.1016/j.seta.2022.102347

Almeida, D., Carvalho, L., Ferreira, P., Dionísio, A., & Haq, I. U. (2024). Global dynamics of environmental Kuznets curve: A cross-correlation analysis of income and CO_2 emissions. *Sustainability, 16*(20), 9089. https://doi.org/10.3390/su16209089

Arellano, M., & Bover, O. (1995). Another look at the instrumental variable estimation of error-components models. *Journal of Econometrics, 68*(1), 29–51.

Bakhsh, S., Zhang, W., Ali, K., & Anas, M. (2024). Energy transition and environmental stability prospects for OECD economies: The prominence role of environmental governance, and economic complexity: Does the geopolitical risk matter? *Journal of Environmental Management, 354*, 120358. https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2024.120358

Blundell, R., & Bond, S. (1998). Initial conditions and moment restrictions in dynamic panel data models. *Journal of Econometrics, 87*(1), 115–143. https://doi.org/10.1016/S0304-4076(98)00009-8

Dabbous, A., Aoun Barakat, K., Ben Arfi, W., & Nammouri, H. (2025). The impact of environmental policy stringency and economic complexity on nations' energy transitions: The mediating role of fintech financing. *Energy Economics, 147*, 108540. https://doi.org/10.1016/j.eneco.2025.108540

Hidalgo, C. A., & Hausmann, R. (2009). The building blocks of economic complexity. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America, 106*(26), 10570–10575. https://doi.org/10.1073/pnas.0900943106

International Energy Agency. (2024). The relationship between growth in GDP and CO_2 has loosened; it needs to be cut completely. https://www.iea.org/commentaries/the-relationship-between-growth-in-gdp-and-co2-has-loosened-it-needs-to-be-cut-completely

Laverde-Rojas, H., Guevara-Fletcher, D. A., & Camacho-Murillo, A. (2021). Economic growth, economic complexity, and carbon dioxide emissions: The case of Colombia. *Heliyon, 7*(6), e07188. https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2021.e07188

Leal, P. H., & Marques, A. C. (2022). The evolution of the environmental Kuznets curve hypothesis assessment: A literature review under a critical analysis perspective. *Heliyon, 8*(11), e11521. https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2022.e11521

Murshed, M., Saboori, B., Madaleno, M., Wang, H., & Doğan, B. (2022). Exploring the nexuses between nuclear energy, renewable energy, and carbon dioxide emissions: The role of economic

complexity in the G7 countries. *Renewable Energy, 190*, 664–674. https://doi.org/10.1016/j.renene.2022.03.121

Nan, S., Huo, Y., You, W., & Guo, Y. (2022). Globalization spatial spillover effects and carbon emissions: What is the role of economic complexity? *Energy Economics, 112*, 106184. https://doi.org/10.1016/j.eneco.2022.106184

Ouerghi, I., & Hasni, R. (2025). Examining the influence of global value chains and economic complexity on carbon emissions: Insights from top ten emitters. *Development and Sustainability in Economics and Finance, 5*, 100039. https://doi.org/10.1016/j.dsef.2024.100039

Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels (Cambridge Working Papers in Economics No. 0435). University of Cambridge. https://doi.org/10.17863/CAM.5113

Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics, 22*(2), 265–312. https://doi.org/10.1002/jae.951

Pesaran, M. H., & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics, 142*(1), 50–93. https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2007.05.010

Rana, F., Hussain, B., Nassani, A. A., Hussain, A., Haffar, M., & Naqvi, S. A. A. (2024). Contribution of hydro energy production, economic complexity and technological innovation in achieving an environmentally sustainable Asia. *Geoscience Frontiers, 15*(5), 101876. https://doi.org/10.1016/j.gsf.2024.101876

Sajid, S., Abas, A., Ul Hassan, S. S., & Arooj, M. (2024). The interaction of institutional quality, economic complexity, and carbon dioxide emission: An empirical examination for China and Pakistan. *Sustainable Futures, 7*, 100222. https://doi.org/10.1016/j.sftr.2024.100222

Saqib, N., & Dincă, G. (2024). Exploring the asymmetric impact of economic complexity, FDI, and green technology on carbon emissions: Policy stringency for clean-energy investing countries. *Geoscience Frontiers, 15*(4), 101671. https://doi.org/10.1016/j.gsf.2023.101671

Schröder, E., & Storm, S. (2020). Economic growth and carbon emissions: The road to "hothouse Earth" is paved with good intentions. *International Journal of Political Economy, 49*(2), 153–173. https://doi.org/10.1080/08911916.2020.1778866

Shahbaz, M., & Sinha, A. (2019). Environmental Kuznets curve for CO_2 emissions: A literature survey. *Journal of Economic Studies, 46*(1), 106–168. https://doi.org/10.1108/JES-09-2017-0249

Stern, D. I. (2017, May 24). The environmental Kuznets curve. In Oxford Research Encyclopedia of Environmental Science. Oxford University Press. https://oxfordre.com/environmentalscience/view/10.1093/acrefore/9780199389414.001.0001/acrefore-9780199389414-e-401

The Growth Lab at Harvard University. (2025). Growth projections and complexity rankings [Data set]. Harvard Dataverse. https://doi.org/10.7910/DVN/XTAQMC

Tudor, C., & Sova, R. (2021). On the impact of GDP per capita, carbon intensity and innovation for renewable energy consumption: Worldwide evidence. *Energies, 14*(19), 6254. https://doi.org/10.3390/en14196254

U.S. Energy Information Administration. (2025, May). U.S. energy-related carbon dioxide emissions, 2024—Report appendix and methodology. U.S. Department of Energy. https://www.eia.gov/environment/emissions/carbon/pdf/2024_appendix_final.pdf

Wang, Q., Zhang, F., Li, R., & Zhang, S. (2024). Reinvestigating the impact of natural resource rents on carbon emissions: Novel insights from geopolitical risks and economic complexity. *Resources Policy, 99*, 105400. https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2024.105400

World Bank. (2025). World development indicators. https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators

Wu, L., & Hussain, S. (2025). Navigating the energy transition: Interplay of geopolitics, economic complexity, and environmental governance in OECD countries. *Energy Strategy Reviews, 57*, 101624. https://doi.org/10.1016/j.esr.2024.101624

Yalta, A. Y., & Yalta, T. (2021). Determinants of economic complexity in MENA countries. *Journal of Emerging Economies and Policy, 6*(1), 5–16. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1393809

Ye, C., Zheng, Y.-H., Han, X.-L., & Chen, S.-J. (2023). Can increased economic complexity and reduced carbon emissions of the logistics industry go hand in hand? Evidence from countries along the Belt and Road. *Advances in Climate Change Research, 14*(5), 789–797. https://doi.org/10.1016/j.accre.2023.09.012

Zheng, F., Zhou, X., Rahat, B., & Rubbaniy, G. (2021). Carbon neutrality target for leading exporting countries: On the role of economic complexity index and renewable energy electricity. *Journal of Environmental Management, 299*, 113558. https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2021.113558

Araştırma Makalesi / Research Article

The Impact of Economic Complexity on Carbon Intensity: A Dynamic Analysis of OECD Countries

Ekonomik Karmaşıklığın Karbon Yoğunluğu Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Dinamik Bir Analiz

Alper Aykut EKİNCİ

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.351

Geliş/Received: 13/10/2025	Kabul/Accepted: 18/01/2026

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

GİRİŞ

Küresel iklim değişikliği, yalnızca çevresel değil aynı zamanda ekonomik bir dönüşüm sorununa işaret etmektedir. Bu nedenle, ekonomik büyümenin çevresel etkilerini yalnızca sera gazı emisyonları üzerinden değerlendiren yaklaşımlar yetersiz kalmaktadır. İklim değişikliği, üretim sistemlerinin yapısal biçimde yeniden tasarlanmasını gerektiren küresel bir sorun haline gelmiştir. Bu bağlamda, CO_2 emisyonları ile gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) arasındaki oranı ölçen karbon yoğunluğu, çevresel etkinin ölçülmesinde temel bir gösterge olarak kullanılmaktadır (Tudor ve Sova, 2021; U.S. Energy Information Administration, 2025). Karbon yoğunluğunun azalması, belirli bir üretim düzeyine ulaşmak için daha az karbon girdisi gerektiğini, bu sebeple enerji verimliliğinin ve temiz enerji kullanımının arttığını göstermektedir (Schröder ve Storm, 2020).

Karbon yoğunluğunun düşürülmesi, yalnızca enerji verimliliğini artırmakla değil, aynı zamanda ekonomik yapıların dönüşümüyle mümkün olabilmektedir. Bu anlamda, Ekonomik Karmaşıklık Endeksi (ECI), bir ülkenin üretim yapısındaki bilgi derinliğini, teknoloji yoğunluğunu ve ihracat çeşitliliğini ölçen önemli bir değişken olarak öne çıkmaktadır (Hidalgo ve Hausmann, 2009). Geleneksel Çevresel Kuznets Eğrisi (EKC) yaklaşımı, çevresel bozulma ile gelir arasında ters-U şeklinde bir ilişki öngörmektedir (Leal ve Marques, 2022; Stern, 2017). Ancak bu model, ülkelerin üretim teknolojilerindeki farklılıkları, enerji karışımını ve yapısal dönüşüm dinamiklerini yeterince yansıtamamaktadır.

Bu çalışma, karbon yoğunluğu ile ekonomik karmaşıklık arasındaki ilişkiyi yapısal bir bakış açısından 36 OECD ülkesine ait 1995-2023 dönemi verileriyle analiz etmektedir. Araştırma ayrıca ekonomik karmaşıklığın çevresel performans üzerindeki etkisinin gelir düzeyine göre değişip değişmediğini de test etmektedir. Bu doğrultuda, ECI ile kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasıla (lnGDPper) arasındaki etkileşim terimi analizde kullanılmıştır. Ayrıca modelin dinamik yapısı, geçmiş dönem karbon yoğunluğunun mevcut değer üzerindeki etkisini dikkate alarak analiz gerçekleştirmiştir. Bu yaklaşım, karbon yoğunluğunu sadece enerji veya gelir düzeyiyle değil, üretim yapısının karmaşıklığı ve teknolojik derinliğiyle ilişkilendirerek literatüre yapısal bir katkı sağlamaktadır.

YÖNTEM VE ANALİZ

Çalışma, 36 OECD ülkesi için 1995-2023 dönemine ait panel verileri kullanmaktadır. Ekonomik Karmaşıklık Endeksi (ECI) verileri Harvard Growth Lab (2025)'ten, diğer değişkenler Dünya Bankası (2025) Dünya Kalkınma Göstergeleri'nden alınmıştır.

Bağımlı değişken, CO_2 emisyonlarının GSYH'ye oranı olan karbon yoğunluğu (CARBON) olarak tanımlanmıştır. Temel açıklayıcı değişken ekonomik karmaşıklık endeksi (ECI)'dir. Kontrol

değişkenleri olarak ticari açıklık (TRADE), sabit sermaye oluşumu (GCF), kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasıla (lnGDPper) ve enflasyon oranı (INF) analize eklenmiştir. Ayrıca, ekonomik karmaşıklığın gelir düzeyine bağlı etkisini ölçmek için ECI×lnGDPper etkileşim terimi (ECI_GDPper) analize dahil edilmiştir.

Tahmin edilen dinamik panel modeli aşağıdaki şekildedir:

$$CARBON_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 CARBON_{i,t-1} + \beta_1 ECI_{it} + \beta_2 lnGDPper_{it} + \beta_3 (ECIxlnGDPper)_{it} + \beta_4 TRADE_{it} + \beta_5 GCF_{it} + \beta_6 INF_{it} + \mu_i + \varepsilon_{it}$$

Burada i ülkeyi, t ise zaman dilimini ifade etmektedir. μ_i ülkeye özgü sabit etkileri, ε_{it} ise hata terimini ifade etmektedir.

Modelde dinamik yapı ve olası içsellik sorunları bulunduğundan Sistem Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (Sistem GMM) kullanılmıştır (Arellano ve Bover, 1995; Blundell ve Bond, 1998). Bu yöntem, değişkenlerin gecikmeli değerlerini araç değişken olarak kullanarak içsellik sorunlarını azaltmakta ve ülkeler arası heterojenliği kontrol etmektedir.

Analiz öncesinde serilerin kesit bağımlılığı (Pesaran, 2004) ve eğim heterojenliği (Pesaran ve Yamagata, 2008) test edilmiştir. Her iki testin sonuçları, OECD ülkeleri arasında güçlü karşılıklı bağımlılık ve heterojenlik bulunduğunu göstermiştir. Bu nedenle ikinci nesil panel birim kök testleri olan CADF ve CIPS (Pesaran, 2007) testleri uygulanmıştır. Bulgular, serilerin karışık bütünleşme derecelerine sahip olduğunu göstermiş, bu da Sistem GMM yaklaşımının geçerliliğini desteklemektedir. Model tanı testleri tahminlerin güvenilir olduğunu doğrulamaktadır.

Sistem GMM tahmin sonuçları, karbon yoğunluğunun yüksek derecede süreklilik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu sonuç, karbon emisyonlarının geçmiş düzeylerinin bugünkü emisyon performansını belirlediğini göstermekte ve çevresel performansta yol bağımlılığını teyit etmektedir.

Ekonomik karmaşıklık (ECI) katsayısı pozitif ve anlamlı bulunmuştur. Bu sonuç, kısa vadede üretim yapısındaki karmaşıklığın artmasının enerji ve emisyon yoğunluğunu artırdığını ortaya koymaktadır. Ancak ECI×lnGDPper etkileşim katsayısının negatif ve anlamlı olması, gelir düzeyinde meydana gelen artışın karmaşıklığın karbon yoğunluğu üzerindeki olumsuz etkisini azalttığını ve belirli bir eşik sonrasında tersine döndürdüğünü göstermektedir.

Ticari açıklık (TRADE) değişkeni negatif ve anlamlı bulunmuş, dışa açıklığın karbon yoğunluğunu azalttığı tespit edilmiştir. Bu bulgu, küresel üretim zincirlerine entegrasyonun temiz teknoloji yayılımını hızlandırdığı görüşünü destekler niteliktedir.

Sabit sermaye oluşumu (GCF) istatistiksel olarak düşük anlamlılık göstermekle birlikte pozitif olarak bulunmuştur. GCF karbon yoğunluğunu artırmaktadır. Bu sonuç, yatırım faaliyetlerinin hâlâ enerji yoğun sektörlerde yoğunlaştığını işaret etmektedir. Kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasıla (lnGDPper) ve enflasyon (INF) katsayıları ise istatistiksel olarak anlamlı olarak bulunmamıştır.

TARTIŞMA ve SONUÇ

Bu çalışma, 1995-2023 döneminde OECD ülkelerinde ekonomik karmaşıklık ile karbon yoğunluğu arasındaki ilişkiyi inceleyerek çevresel sürdürülebilirliğin yapısal belirleyicilerine dair önemli bulgular ortaya koymaktadır. Bulgular, öncelikle karbon yoğunluğunun güçlü bir süreklilik gösterdiğini, yani çevresel performansın geçmiş üretim ve enerji yapılarından güçlü biçimde etkilendiğini göstermektedir. Bu durum, düşük karbonlu büyümeye geçişin yapısal bir durağanlıkla karşı karşıya olduğunu ve politika müdahalelerinin kısa vadede sınırlı etkiler yapabileceğini göstermektedir.

Çalışmanın önemli sonuçlarından biri, ekonomik karmaşıklığın çevresel etkisinin gelir düzeyine bağlı olarak değiştiğini ortaya koymasıdır. Düşük gelir düzeylerinde karmaşıklık, daha fazla sanayi çeşitliliği ve enerji talebiyle karbon yoğunluğunu artırmakta; yüksek gelir düzeylerinde ise teknolojik yenilikler, enerji verimliliği ve çevre politikaları sayesinde emisyonları azaltmaktadır. Bu sonuç, ekonomik gelişmişlik düzeyine bağlı koşullu bir çevresel fayda mekanizmasının varlığını desteklemektedir. Böylece çalışma, çevresel Kuznets eğrisi yaklaşımını genişleterek, çevresel iyileşmenin yalnızca gelir artışıyla değil, aynı zamanda ekonomik yapının bilgi yoğunluğu ve yenilik kapasitesiyle de ilişkili olduğunu savunmaktadır.

Ticari açıklığın negatif ve anlamlı katsayısı, küresel piyasalara entegrasyonun karbon yoğunluğunu azalttığını ortaya koymaktadır. Bu bulgu, teknoloji yayılımı, verimlilik baskısı ve uluslararası çevre standartlarına uyum mekanizmaları üzerinden açıklanabilir. Ancak bu etkinin yönü ve gücü, ülkelerin temiz üretim ağlarına entegrasyon derecesine bağlıdır. Bu durum, ticaretin tek başına değil, yeşil üretim zincirleriyle bütünleştiğinde çevresel kazanımlar sağladığını göstermektedir.

Kişi başına gelir ve enflasyonun karbon yoğunluğu üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunmaması, çevresel performansın yalnızca makroekonomik büyüklüklerle açıklanamayacağını göstermektedir. Bu bulgu, gelir düzeyinin çevresel sürdürülebilirliğin belirleyicisi olarak yetersiz kaldığını savunan güncel literatürle uyumludur. Sermaye oluşumunun pozitif ancak zayıf katsayısı ise OECD ülkelerinde yapılan yatırımların bir kısmının hâlen karbon yoğun sektörlerde yoğunlaştığını göstermekte, yatırımın yönünün yeşil teknolojilere kaydırılmasının önemini vurgulamaktadır.

Politika açısından üç temel sonuç öne çıkmaktadır. İlk olarak, ekonomik karmaşıklığın çevresel faydaya dönüşebilmesi için, yüksek teknoloji üretimi temiz enerjiyle desteklenmelidir. İkinci olarak, dışa açıklığın olumlu etkilerinin sürdürülmesi için, temiz üretim standartlarına dayalı uluslararası işbirlikleri teşvik edilmelidir. Son olarak, karbon yoğun sektörlerin dönüşümü için sürdürülebilir, yenilikçi ve istikrarlı politika çerçeveleri oluşturulmalıdır.

Sonuç olarak, ekonomik karmaşıklık kısa vadede karbon yoğunluğunu artırsa da uzun vadede sürdürülebilir kalkınmanın önemli bir unsuru hâline gelmektedir. Uygun politika çerçeveleriyle desteklendiğinde karmaşık ve bilgi temelli üretim yapıları, düşük karbonlu büyüme sürecinin en etkili araçlarından biri olarak işlev görecektir.

Anadolu **Kültürel Araştırmalar Dergisi**
Open Access

Araştırma Makalesi / Research Article

Öğrenme Güçlüğü Olan Öğrencilerin Yazma Hatalarının ve Okunaklılık Düzeylerinin İncelenmesi

Examining the Writing Errors and Legibility Levels of Students with Learning Disabilities

Hanifi SANIR[1]

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.354

Geliş/Received: 03/11/2025	**Kabul/Accepted: 22/01/2026**

Öz

Bu çalışmada, öğrenme güçlüğü (ÖG) olan öğrencilerin yazma hatalarının ve okunaklılık düzeylerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada, betimsel nitelikte olan genel tarama deseni kullanılmıştır. Çalışma grubunu ÖG olan 101 öğrenci oluşturmuştur. Çalışma grubundaki ÖG olan öğrenciler Ankara İli'nde özel özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde öğrenim gören öğrenciler arasından belirlenmiştir. Çalışmada Çok Boyutlu Okunaklılık Ölçeği, Yazım Hataları Değerlendirme Formu ve Demografik Bilgi Formu kullanılmıştır. Verilerin analizinde frekans (f), yüzde (%), aritmetik ortalama ($\bar{X}$) ve standart sapma (ss) gibi betimsel analizlere yer verilmiştir. Cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık olup olmadığını analiz edebilmek amacıyla t-testi; sosyo ekonomik durum ve sınıf düzeyi değişkenleri bakımından farklılaşıp farklılaşmadığı ise ANOVA ile incelenmiştir. Okunaklılık ile yazım hataları arasındaki korelasyon ise Spearman' sıra korelasyon yöntemi ile analiz edilmiştir. ÖG olan öğrencilerin okunaklılık düzeyleri cinsiyet ve sınıf düzeyi değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık oluşturmuştur. Bununla beraber ÖG olan öğrencilerin okunaklılık düzeyleri sosyo ekonomik düzey açısından farklılık göstermemiştir. ÖG olan öğrencilerin yazma hatalarının sınıf düzeyi, cinsiyet ve sosyo ekonomik düzey değişkenlerine göre anlamlı farklılık oluşturmadığı görülmüştür. ÖG olan öğrencilerin yazım hataları puanları ile okunaklılık puanları arasında anlamlı ve negatif yönde bir ilişki olduğu belirlenmiştir (r=-.432, p<0.05).

Anahtar Kelimeler: *Öğrenme güçlüğü, yazım hatası, okunaklılık, okuryazarlık, özel eğitim.*

Abstract

This study aimed to examine the writing errors and legibility levels of students with learning disabilities (LD). The study employed a descriptive general screening design. The study group consisted of 101 students with LD. The students with LD were selected from among students attending private special education and rehabilitation centers in Ankara. The Multidimensional Readability Scale, Spelling Error Evaluation Form, and Demographic Information Form were used in the study. Data analysis included descriptive analyses such as frequency (f), percentage (%), arithmetic mean ($\bar{X}$), and standard deviation (sd). A t-test was used to determine whether there were significant differences based on gender, and ANOVA was used to determine whether there were differences based on socioeconomic status and grade level. The correlation between readability and spelling errors was analyzed using Spearman's rank correlation method. The legibility levels of students with LD differed significantly across gender and grade levels. However, the legibility levels of students with LD did not differ across socioeconomic status. Writing errors among students with LD were not found to differ significantly based on grade level, gender, or socioeconomic status. A significant and negative correlation was found between spelling error scores and legibility scores among students with special needs (r=-0.432, p<0.05).

Keywords: *Learning disabilities, spelling error, legibility, literacy, special education.*

GİRİŞ

Okulda elle yazmaya devam edildiği sürece öğrencilerin doğru ve okunaklı bir el yazısı geliştirmelerini sağlamak oldukça önemlidir (Graham vd., 2016). Nitekim bilginin aktarılması, kaydedilmesi ve

[1] **Sorumlu Yazar/Corresponding Author**, Dr. Öğretim Üyesi., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Özel Eğitim Bölümü Zihin Engelliler Eğitimi Anabilim Dalı. Ankara, Türkiye. E-posta: hanifisanir@gazi.edu.tr

Önerilen Atıf/Suggestion Citation
Sanır, H., (2026). Öğrenme Güçlüğü Olan Öğrencilerin Yazma Hatalarının ve Okunaklılık Düzeylerinin İncelenmesi, *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi, 10(1),* 440-457.

öğrenilmesi sürecinde yazma becerisi kritik bir rol oynamaktadır (Graham vd., 2023). Bunun gerçekleşebilmesi için de her şeyden önce el yazısının doğru ve okunabilir olması gerekmektedir. Okullarda gerçekleştirilen yazma etkinlikleri; yazılanları deftere kopyalama, ödev yaparken cevapları bir kâğıda yazma veya serbest yazma gibi çeşitli görevleri içermektedir (Açıkgöz & Ergül, 2025; Barnet vd., 2020). Özellikle bir metni kopyalama veya serbest bir yazı yazma, okullarda kullanılan en yaygın yazma görevlerindendir (Fogel vd., 2022). Her ne kadar el yazısı ve yazım becerileri yazmanın alt düzey becerileri olarak kabul edilse de el yazısı ve yazım becerileri ile ilgili zorluklar öğrencilerin yazma becerilerini etkileyebilir (Graham ve Harris, 2005). Yazmanın önemi nedeniyle, yazma konusunda uzmanlaşmakta güçlük çeken öğrenciler dezavantajlı duruma düşmektedir (Graham vd., 2016). Okullarda, el yazısı kötü olan öğrencilerin benzer konularda el yazısı daha iyi olan öğrencilere göre düşük not alma, akademik olarak geride kalma, daha düşük özsaygı ve yalnızlık gibi olasılıkları yaşamaları daha yüksektir (Feder & Majnemer, 2007; Pürsün, 2023). Tipik gelişim gösteren ve ÖG olan öğrencilerin yazma becerilerini karşılaştıran daha önceki çalışmalar genellikle el yazısının okunaklılığından ziyade yazmanın akıcılığına odaklanmıştır (ör. Afonso vd., 2019; Sunmer vd., 2014). Bu nedenle yazının akıcılığına odaklanmadan önce okunabilirlik bileşenine odaklanmak ve yazma hatalarının okunabilirlikle ilişkisini ele almak daha gerekli olabilir (Graham vd., 2006).

El yazısının önemli unsurlarından biri olan okunaklılık; sözcükler ve onları oluşturan harfler arasındaki aralıkları, harflerin satır üzerindeki konumunu, boyut ve eğimlerini, geri dönüşlerini ve uzantılarını ifade eder (Graham vd., 2006). Okunaklılığı düşük olan yazıların ortak özellikleri arasında, harf şekil boyutunda bozulmalar ve tutarsızlıkların yanı sıra harflerin ve kelimelerin görsel düzeninin ve boşluklarının kötü olması yer alır (Pürsün 2023). El yazısının hem yazım hem de genel yazılı ifade becerisinin gelişimindeki önemi nedeniyle, el yazısı iyi ve zayıf olan öğrencilerin yazılarının kalite açısından nasıl farklılaştığını belirlemek, el yazısı okunaklılığındaki farklılıklara neden olan ya da katkıda bulunan mekanizmaları belirleyebilmek önemlidir.

Genel olarak bir yazının okunaklılığı ele alındığında, okunaklılığı etkileyen el yazısı unsurları arasında kelimeler arasındaki boşluklar, kelimelerdeki harfler arasındaki boşluklar, yazının hizası, harflerin boyutları, yazının eğimi ve harf oluşumundaki hatalar bulunmaktadır (Graham & Weintraub, 1996). Önceki çalışmalar, iyi ve zayıf el yazısına sahip olan öğrencilerin bu unsurların her birinde farklılıklar olduğunu ortaya koymuş olsa da (Açıkgöz & Ergül, 2025) çalışmalar öncelikle bu unsurların her birindeki ortalama performansa odaklanmıştır (Graham vd., 2006). Böylesi bir yaklaşımın iyi ve kötü el yazısı olan öğrencilerin yazı farklılıklarını ve karmaşıklığını tam olarak ayırt etmesi pek olası değildir. Nitekim el yazısı kalitesi daha düşük olan öğrencilerin el yazısı daha iyi olan öğrencilere göre yazma performansının daha fazla değişkenlik gösterdiğine dair bazı kanıtlar vardır (Graham vd., 2006). Bu nedenle bu çalışma sadece ÖG olan bir öğrenci örnekleminde öğrencilerin yazılarının okunaklılığı ve bununla ilişkili olan yazım hatalarının neler olduğunun belirlenmesi konusunda daha derinlemesine bir katkıda bulunabilir. Ayrıca ÖG olan öğrencilerin el yazısı okunaklılığı ve yazma hatalarının neler olduğunun incelendiği bu araştırmada, öğrencilerden bir yazıyı kopya etmeleri değil kendi istedikleri bir konu hakkında serbest yazmaları beklenmiştir. Örneğin, kendi istedikleri bir hikâye ya da kompozisyon yazmaları muhtemelen ÖG olan öğrenciler için kopyalama ve dikte görevlerinden daha zor olabilir (Graham vd., 2006). Çünkü öğrencinin ne yazacağını planlaması, bir kelimenin doğru yazımının ne olduğunu bulması veya kurallı bir cümlenin nasıl kurulacağını düşünmesi gibi bir dizi zihinsel işlem gerektiren becerilerin kullanımını gerektirmektedir. Bu nedenle, ÖG olan öğrencilerin el yazısı okunaklılığının ve yazma hatalarının belirlenmesi için kendi seçtikleri bir konu hakkındaki yazıları incelenmiştir. Bu süreçte ÖG olan öğrencilerin bir metin üzerinde yazılarının hem okunaklılık hem de hata bakımından değerlendirilmesi yazma performansları hakkında daha derinlemesine bilgiler elde etmek için oldukça önemlidir.

ÖG Olan Öğrencilerin Yazım Hataları

ÖG olan öğrencilerin, yazma konusunda büyük zorluklar yaşadıklarına dair genel bir fikir birliği vardır (Açıkgöz & Ergül, 2025; Graham vd., 2016). ÖG olan birçok öğrenci temel yazma becerilerinde (ör. yazım ve okunaklılık) zorluk yaşamaktadır. Kelimeleri rutin olarak yanlış yazma, büyük harf ve noktalama işaretlerini unutma ya da yanlış yerde kullanma gibi süreçlerde zorluklar yaşamaktadırlar. Örneğin Erden vd. (2002), ÖG olan öğrencilerin yazılı anlatımlarında çeşitli hata türlerinin öne çıktığını ifade etmektedir. Bu bağlamda öğrencilerin yazılarında harf atlama ya da ekleme, hece atlama ya da

ekleme, harfleri karıştırma, sözcükleri bitişik ya da ayrı yazma, satır sonunda yanlış hece ayırma, sözcük atlama ya da ekleme, sözcükleri yanlış yazma ve çeşitli imla hataları dikkat çekmektedir. Öğrencilerin yazım hataları el yazısı okunaklılığını etkileyen önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Graham vd., 2006; Pürsün, 2023). Bu tür yazım hataları, öğrencilerin yazılı anlatımlarının hem okunabilirliğini hem de anlaşılırlığını olumsuz yönde etkilemekte; aynı zamanda yazma becerilerinin gelişiminde önemli engeller oluşturmaktadır (Bahr vd., 2019).

Daha önceki çalışmalar yazım becerileri ile okunaklılık arasında bir ilişki olduğunu rapor etmişlerdir. Bu çalışmaların birinde Van Heuverswyn vd. (2024) ÖG olan öğrencilerin hem dikte hem de yazım görevlerinde yazılarının okunaklılık açısından daha düşük kalitede olduğunu rapor etmişlerdir. Diğer bir ifade ile yazım hataları ile okunaklılığın bozulması arasında güçlü bir ilişki olduğunu bulmuşlardır. ÖG olan öğrenciler ile düşük ve yüksek okuma başarısı gösteren öğrencilerin okuma ve yazma performanslarının karşılaştırıldığı diğer bir araştırmada ise (Açıkgöz & Ergül, 2025) ÖG ve düşük okuma başarısına sahip olan öğrencilerin sözcük üretimi ve yazılı ifade becerilerinin kalitesinin yüksek okuma başarısı olan öğrencilere göre çok düşük olduğunu rapor etmişlerdir. Yazım hataları ve okunaklılık arasındaki ilişkiyi inceleyen bir diğer çalışmada ise Caravolas vd. (2020) yazım becerilerinin okunaklılığı öğrencilerin yaşı ve yazma deneyiminden daha fazla yordadığını bulmuşlardır. Yaş ve deneyim okunaklılık için önemli olsa da yazım hatalarının sayısı okunaklılık ile doğrudan ilişkili görünmektedir.

Bu çalışmalara ek olarak Downing & Caravolas, (2023) üç dört ve beşinci sınıf öğrencileriyle yapmış oldukları çalışmada yazım, dikkat gibi değişkenlerin okunabilirlik ve yazma akıcılığı üzerindeki etkisini yapısal eşitlik modeli kullanarak test etmişlerdir. Bu doğrultuda yazım doğruluğunun okunabilirlik üzerinde önemli bir varyansı açıkladığını yani okunabilirliği yordadığını bulmuşlardır. Ceylan (2023) farklı sınıf düzeylerindeki ÖG olan öğrencilerin yazılarının okunaklılıklarını incelemiş ve tüm sınıf düzeylerinde ÖG olan öğrencilerin akranlarına kıyasla daha düşük düzeyde okunaklı öyküler yazdıklarını bulmuştur. Ayrıca, her iki grupta da sınıf düzeyi arttıkça okunaklılık üzerinde anlamlı bir farklılık olmadığını belirtmiştir. Pürsün (2023) yazma güçlüğü olan bir üçüncü sınıf öğrencisiyle yaptığı eylem araştırmasında öğrencinin yazı okunaklılığı, yazma doğruluğu ve hızı üzerine çalışmalar yürütmüştür. Yapılan müdahale sonrasında öğrencinin yazı okunaklılığının arttığı belirtilmiştir. Özetle uluslararası alanyazın öğrencilerin yazılarının okunaklılığını etkileyen değişkenleri ve okunaklılıkla olan ilişkisini ele almıştır. Türkiye'de ise çalışmaların daha çok okunaklılık ve okunabilirlik gibi değişkenlerin ÖG olan öğrencilerde ne düzeyde olduğu (Ceylan, 2023) ve yazma güçlüğü olan öğrencilere yönelik eylem araştırmalarının okunaklılık becerisi üzerindeki etkililiğine (Pürsün, 2023) odaklandığı görülmektedir. Görüldüğü üzere ÖG olan öğrencilerin yazılarının okunaklılığı ve yaptıkları yazım hatalarının neler olduğunu inceleyen çalışma sayısı oldukça sınırlıdır. Bu doğrultuda, mevcut çalışma ÖG olan öğrencilerin el yazılarının okunaklılığının ne düzeyde olduğu ve yazım hatalarının ne tür değişkenlik gösterdiğini belirlemek açısından önemlidir.

Mevcut Çalışma

Tipik gelişim gösteren ve ÖG olan öğrencilerin yazım becerilerini karşılaştıran çalışmalar, genellikle el yazısının okunaklılığından ziyade akıcılığına odaklanmıştır (ör. Afonso vd., 2019; Sunmer vd., 2014). Bu çalışmalar el yazısı güçlüklerinin ÖG'nin temel bir nedeni olmasa da bu öğrencilerin yazım bilgisi ve yazım sırasındaki işlemleme güçlüklerinin eşzamanlı yansımaları olduğu konusunda hemfikirdir. Önceki çalışma sonuçları incelendiğinde, el yazısının okunaklılığını yazım becerisiyle veya yeteneğiyle ilişkilendiren bilimsel çalışmalara ihtiyaç vardır. Bu doğrultuda el yazısı okunaklılığı ve yazım becerileri arasındaki ilişki birçok bilimsel araştırmanın konusu haline gelmiştir (ör. Barnett & Prunty, 2021; Caravolas vd., 2020; Downing & Caravolas, 2023). Bu doğrultuda ÖG olan öğrencilerin el yazılarının okunaklılığının nasıl olduğunu serbest yazma örneklerinden yola çıkarak incelemiş ve daha önceki araştırma bulgularını (Ceylan, 2023) genişletmiştir. ÖG olan öğrencilerin yazım hataları üzerinde cinsiyet, sınıf düzeyi ve sosyo-ekonomik düzeyin etkili olduğunu gösteren (ör. Allred, 1990; Caravolas vd., 2020) düzenleyici değişkenlerde analize dahil edilmiştir. Son olarak yazım hatalarının okunaklılığı etkilediği gerekçesiyle (Afonso vd., 2022) bu çalışma kapsamında ÖG olan öğrencilerin yazım hataları ile okunaklılık düzeyleri arasındaki ilişki test edilmiştir. Bu doğrultuda mevcut çalışma aşağıdaki araştırma sorularını ele almıştır.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmada, ÖG olan öğrencilerin yazma hatalarının ve okunaklılık düzeylerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç kapsamında, aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. ÖG olan öğrencilerin yaptıkları yazma hataları nelerdir?
   1.1. ÖG olan öğrencilerin yazım hataları cinsiyete, sınıf düzeyine ve sosyo-ekonomik düzey değişkenlerine göre farklılaşmakta mıdır?
2. ÖG olan öğrencilerin yazılarının okunaklılığı ne düzeydedir?
   2.1. ÖG olan öğrencilerin okunaklılık puanları cinsiyete, sınıf düzeyine ve sosyo-ekonomik düzey değişkenlerine göre farklılaşmakta mıdır?
3. ÖG olan öğrencilerin yazım hataları ile okunaklılık düzeyleri arasında bir ilişki var mıdır?

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Çalışmada, ortaokula devam eden ÖG olan öğrencilerin yazılarının okunaklılık ve yazım hataları açısından analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla, çalışmada betimsel nitelikte olan genel tarama deseni kullanılmıştır. Tarama araştırmaları, *"geçmişte veya halen var olan bir durumu olduğu şekli ile betimlemeyi amaçlayan bir araştırma yaklaşımı"* olarak açıklanmaktadır (Karasar, 2000). Tarama araştırmaları, doğal şartlar bozulmadan ya da ortamda bir değişiklik yapılmadan inceleme sürecinin gerçekleştirilmesine olanak sağlamaktadır.

Çalışma Grubu

Çalışma grubunu ÖG olan 101 ortaokul öğrencisi oluşturmuştur. Bu grupla çalışılması, ortaokul öğrencilerinin sadece temel yazma becerilerine değil aynı zamanda yazılı ifade gibi daha karmaşık yazma etkinliklerine katıldıkları gerçeğine dayanmaktadır (Kavcar vd., 1995; Kreuzer, 2007). Ayrıca ÖG olan öğrencilerin metin yazma becerilerinde düşük performans sergiledikleri (Ceylan, 2023) göz önüne alındığında ortaokul öğrencileri bu çalışma için uygun görülmüştür.

Çalışma grubundaki ÖG olan öğrenciler Ankara İli'nde belirli merkez ilçelere bağlı özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde öğrenim gören öğrenciler arasından belirlenmiştir. Çalışma grubunun belirlenmesindei ilk olarak, Sağlık Bakanlığı'na bağlı hastanelerde ÖG tanısı konmuş ve aynı zamanda özel eğitim rehabilitasyon merkezlerinde özel eğitim desteği alan öğrencilerle görüşülmüştür. Öğrencilerin çalışmaya dahil olabilmeleri için amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda şu ölçütler dikkate alınmıştır: a) Öğrencilerin zeka puanlarının 85 veya üstü olması, b) İkincil bir yetersizlik tanısının olmaması (ör. duygusal, fiziksel, duyusal), c) Türkçeyi akıcı olarak konuşması ve d) Bir konu hakkında 5-6 cümle düzeyinde yazabiliyor olması. Bu kapsamda, söz konusu ölçütleri karşılayan öğrenciler araştırmaya dahil edilmiştir. Çalışma grubundaki ÖG öğrencilerin demografik özellikleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Çalışma Grubu

Değişken	**Kategori**	**n**	**%**
Cinsiyet	Erkek	48	47,5
	Kız	53	52,5
Sınıf Düzeyi	5. Sınıf	29	28,7
	6. Sınıf	26	25,7
	7. Sınıf	25	24,8
	8. Sınıf	21	20,8
Sosyo Ekonomik Durum	Düşük	33	32,7
	Orta	57	56,4
	Yüksek	11	10,9

Tablo 1 incelendiğinde; çalışma grubundaki öğrencilerin 48'ini erkek, 53'ünü ise kız öğrenciler oluşturmaktadır. Öğrencilerin 29'u 5., 26'sı 6., 25'i 7. ve 21'i ise 8. sınıfa devam etmektedir.

Öğrencilerin beyanlarına göre sosyo ekonomik düzeyleri; 33'ü düşük, 57'si orta ve 11'i ise yüksek düzeydedir.

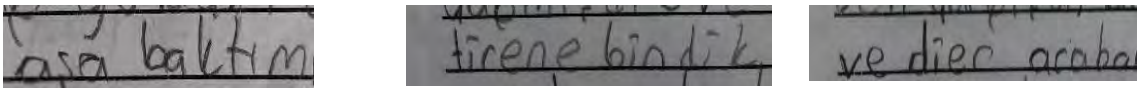
Veri Toplama Araçları

Çalışmada Çok Boyutlu Okunaklılık Ölçeği, Yazım Hataları Değerlendirme Formu ve Demografik Bilgi Formu kullanılmıştır.

Çok Boyutlu Okunaklılık Ölçeği, ÖG olan öğrencilerin yazılarının okunaklılığını değerlendirmek amacıyla kullanılmıştır. Ölçek, Yıldız & Ateş (2007) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin dik temel yazıya uyarlaması ise Gök & Baş (2020) tarafından yapılmıştır. Ölçek eğim, boşluk, ebat, biçim ve satır takibini içeren beş alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçek analitik değerlendirme yaklaşımına göre hazırlanmış ve her alt boyut üçlü derecelendirmeye hizmet edecek şekilde değerlendirilmektedir: "3 puan": Yeterli, "2 Puan": Kısmen yeterli ve "1 puan": Yeterli değil. Ölçeğin tamamından en fazla 15 puan, en az ise 5 puan alınabilmektedir. Alınan toplam puanlar ise yine üç şekilde kategorize edilmektedir. "5-8.3 puan" aralığı: Okunaklı değil, "8.4-11.7 puan" aralığı: Orta düzeyde okunaklı ve "11.8-15" puan aralığı: Okunaklı olarak değerlendirilmektedir.

Yazım Hataları Değerlendirme Formu, ÖG olan öğrencilerin yaptıkları yazım hatalarını belirleyebilmek amacıyla kullanılmıştır. Form, Aslan (2021) tarafından oluşturulmuştur. Formun içeriğinde altı bölüm ve 21 maddeyi içeren değerlendirme formu oluşturulmuştur. Formda harf (5), hece (3), kelime (3), cümle (3), imla (4) ve noktalama (3) bölümleri bulunmakta ve toplam 21 maddeden oluşmaktadır. Yazım hatalarının hesaplanması ise öğrencilerin yaptıkları hataların sıklığına göre değerlendirilmektedir. Aşağıda Şekil 1'de Yazım Hataları Değerlendirme Formu'nda yer alan hata türlerine ilişkin bazı hata önrekleri sunulmuştur.

Hece Atlama Harf Ekleme Harf Atlama

Şekil 1. *Yazım hatalarına ilişkin örnekler*

Demografik Bilgi Formu, araştırmacı tarafından oluşturulmuştur. İçerisinde sınıf düzeyi, cinsiyet ve sosyo ekonomik durum değişkenlerine ait bilgiler yer almaktadır.

Verilerin Analizi

Çalışmanın veri analiz işlemleri SPSS 21.0 paket programı aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizinde frekans (f), yüzde (%), aritmetik ortalama ($\bar{X}$) ve standart sapma (ss) gibi betimsel analizlere yer verilmiştir. Ayrıca veriler için normallik analizleri uygulanmıştır. Bu kapsamda, çalışmaya katılan öğrencilerin aldıkları puanların normallik dağılımı istatistiki açıdan analiz edilmiştir. Verilerin normal dağılıp dağılmadığını belirleyebilmek için Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk analizleri yapılmış, aynı zamanda çarpıklık ve basıklık katsayı değerleri incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre p değerlerinin anlamlı olduğu ($p>0.05$) ve çarpıklık-basıklık katsayı değerlerinin istenilen aralıkta olduğu bulunmuştur. Bu analiz sonuçlarının anlamlı olması verilerin normal dağılım gösterdiğine işaret etmektedir (Hair vd., 1998). Bu nedenle çalışmada parametrik analizler tercih edilmiştir. Cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık olup olmadığını analiz edebilmek amacıyla t-testi; sosyo ekonomik durum ve sınıf düzeyi değişkenleri bakımından farklılaşıp farklılaşmadığı ise ANOVA ile incelenmiştir. Okunaklılık ile yazım hataları arasındaki korelasyon ise Spearman' sıra korelasyon yöntemi ile analiz edilmiştir.

Okunaklılık ve yazım hatalarının belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilen kodlamacılar arası güvenirlik, 101 öğrencinin %30'u (30) için tesadüfi örnekleme yöntemi ile seçilerek hesaplanmıştır. Kodlamacı, Türkçe eğitimi alanında doktora yapmış bir öğretim elemanıdır. Daha önce okunaklılık ve yazım hataları konularında araştırmalar gerçekleştirmiş olduğundan kodlamacıya herhangi bir kodlama eğitimi sunulmamıştır. Kodlamacıya 30 öğrencinin yazmış olduğu yazılar verilmiş ve kodlamacıdan öğrencilerin yazılarını önce okunaklılık sonra da yazım hataları açısından değerlendirmesi istenmiştir. Tüm yazılar için kodlamacının ve araştırmacının değerlendirmeleri "Görüş birliği/[Görüş birliği + Görüş ayrılığı] X 100" formülü aracılığıyla karşılaştırılmıştır (House vd., 1981). Sonuç olarak, hesaplanan kodlamacılar arası güvenirlik okunaklılık için 97.1; yazım hataları için 94.8 olarak hesaplanmıştır.

Etik Kurul Onayı

Bu çalışmanın kavramsal çerçevesinin hazırlanması, veri toplama araçlarının uygulanması, verilerin toplanması, verilerin analizi ve yorumlanması aşamalarının tamamında etik kurallara uygun hareket edilmiştir. Karşılaşılacak tüm etik ihlallerde ANKAD Yayın Kurulu'nun hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır. Tüm sorumluluk yazara aittir. Bu çalışmanın ANKAD dışında herhangi bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiş olduğunu taahhüt ederim. Yapılan bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Araştırma için Gazi Üniversitesi Rektörlüğü Etik Komisyonu'nun 09.10.2025 tarih ve 24 sayılı toplantısında 15 numaralı kararı ile etik kurul izni alınmıştır.

BULGULAR

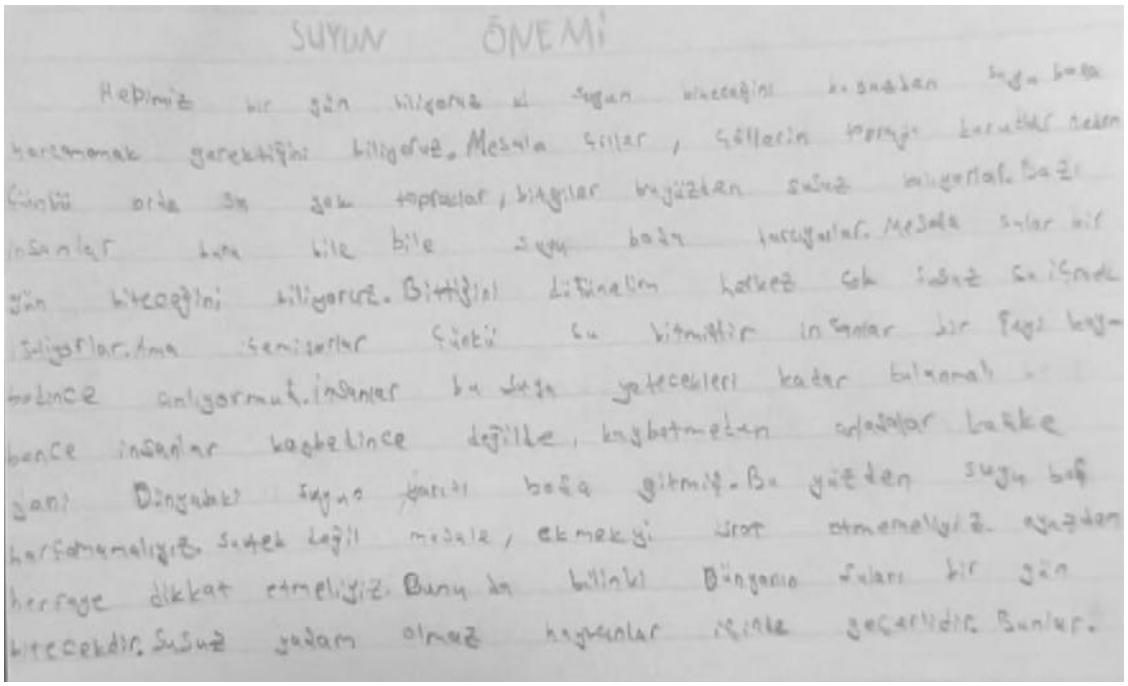
ÖG olan öğrencilerin yazılarının okunaklılık düzeyine ilişkin elde edilen bulgular Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Okunaklılık düzeyine ilişkin bulgular

Değişken	Kategori	Okunaklı Değil (n)	Orta Düzey (n)	Okunaklı (n)
Cinsiyet	Erkek	29	17	2
	Kız	19	25	9
Sınıf Düzeyi	5. Sınıf	18	8	3
	6. Sınıf	16	9	1
	7. Sınıf	8	12	5
	8. Sınıf	6	13	2
Sosyo Ekonomik Durum	Düşük Düzey	20	13	-
	Orta Düzey	21	26	10
	Yüksek Düzey	7	3	1

Tablo 2 incelendiğinde, 11 öğrencinin yazılarının okunaklı olduğu görülmektedir. Bu öğrencilerin genel olarak kız öğrenci oldukları, 7. sınıfta öğrenim gördükleri ve sosyo ekonomik durum olarak orta düzeyde bulundukları dikkat çekmektedir. 42 öğrencinin yazılarının orta düzeyde okunaklı olduğu bulunmuştur. Bu öğrenciler çoğunlukla kız öğrenci oldukları, 7. ve 8. sınıflarda öğrenim gördükleri ve sosyo ekonomik durum olarak orta düzeyde bulundukları görülmektedir. 48 öğrencinin ise yazılarının okunaklı olmadığı belirlenmiştir. Bu öğrencilerin ise çoğunlukla erkek öğrenci oldukları, 5. ve 6. sınıflarda öğrenim gördükleri ve sosyo ekonomik durum olarak düşük ve orta düzeyde bulundukları görülmektedir.

Aşağıda Şekil 2'de ÖG olan bir öğrencinin yazmış olduğu metin sunulmuştur.

Şekil 2. *ÖG olan öğrencinin yazdığı metin örneği*

ÖG olan öğrencilerin okunaklılık ölçeğinin alt boyutlarından ve toplamından aldıkları puanlara ilişkin betimsel bulgular Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Okunaklılık ölçeğinden alınan puanlara ilişkin betimsel istatistikler

Okunaklılık Ölçeği	**n**	**Min.**	**Max.**	**Mean**	**Ss**
Eğim	101	1,00	3,00	1,82	,572
Boşluk	101	1,00	3,00	1,78	,687
Ebat	101	1,00	3,00	1,57	,589
Biçim	101	1,00	3,00	1,54	,608
Satır Takibi	101	1,00	3,00	1,97	,555
Toplam	101	5,00	15,00	8,69	2,560

Tablo 3 incelendiğinde, ÖG olan öğrencilerin en yüksek performansı satır takibi boyutunda ($\bar{X}$=1.97), en düşük performansı ise biçim boyutunda ($\bar{X}$=1.54) sergiledikleri görülmüştür. Ölçekten aldıkları toplam puan ortalaması ise 8,69 olarak belirlenmiştir.

ÖG olan öğrencilerin okunaklılık ölçeğinin alt boyutlarından ve toplamından aldıkları puanların cinsiyet değişkenine göre farklılık gösterip göstermediği t-testi ile incelenmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 4'te özetlenmiştir.

Tablo 4. Okunaklılık puanlarının cinsiyete göre t-testi sonuçları

Boyut	**Cinsiyet**	**N**	**Mean**	**Ss**	**df**	**t**	**p**
Eğim	Erkek	48	1,60	,535	99	-3,882	,000
	Kız	53	2,01	,536			
Boşluk	Erkek	48	1,60	,676	99	-2,545	,012
	Kız	53	1,94	,662			
Ebat	Erkek	48	1,41	,539	99	-2,634	,010
	Kız	53	1,71	,600			
Biçim	Erkek	48	1,37	,530	99	-2,750	,007
	Kız	53	1,69	,638			
Satır Takibi	Erkek	48	1,81	,570	99	-2,806	,006
	Kız	53	2,11	,506			
Toplam	Erkek	48	7,81	2,366	-3,466	99	,001
	Kız	53	9,49	2,485			

Tablo 4 incelendiğinde, ÖG olan öğrencilerin okunaklılık ölçeğinin alt boyutlarından ve toplamından aldıkları puanların cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık oluşturduğu tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlar, kız öğrencilerin okunaklılık ölçeğinin alt boyutlarından ve toplamından aldıkları puanların erkek öğrencilerden daha yüksek olduğu yönündedir.

ÖG olan öğrencilerin okunaklılık ölçeğinin alt boyutlarından ve toplamından aldıkları puanların sınıf düzeyi değişkenine göre farklılık gösterip göstermediği ANOVA ile analiz edilmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Sınıf düzeyi değişkenine göre ANOVA sonuçları

Boyut	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	Anlamlı Farklılık
Eğim	Gruplararası	1,630	3	,543	1,692	,174	-
	Gruplariçi	31,162	97	,321			
	Toplam	32,792	100				
Boşluk	Gruplararası	2,289	3	,763	1,647	,184	-
	Gruplariçi	44,919	97	,463			
	Toplam	47,208	100				
Ebat	Gruplararası	4,848	3	1,616	5,253	,002	5-6 6-7
	Gruplariçi	29,845	97	,308			
	Toplam	34,693	100				
Biçim	Gruplararası	5,038	3	1,679	5,088	,003	5-6 6-7
	Gruplariçi	32,012	97	,330			
	Toplam	37,050	100				
Satır Takibi	Gruplararası	1,857	3	,619	2,066	,110	-
	Gruplariçi	29,054	97	,300			
	Toplam	30,911	100				
Toplam	Gruplararası	68,408	3	22,803	3,768	,013	5-7
	Gruplariçi	587,077	97	6,052			
	Toplam	655,485	100				

Tablo 5'e bakıldığında, ÖG olan öğrencilerin okunaklılık ölçeğinin "eğim", "boşluk" ve "satır takibi" boyutlarından aldıkları puanların sınıf değişkenine göre anlamlı farklılık oluşturmadığı görülmektedir. Bununla birlikte okunaklılık ölçeğinin "ebat" ve "biçim" alt boyutları ile toplam ölçek puanlarının sınıf düzeyi değişkenine göre anlamlı bir farklılık oluşturduğu belirlenmiştir. Farklılıkların kaynağı incelendiğinde; ebat ve biçim boyutlarında 5 ile 6. sınıf ve 6 ile 7. sınıflar arasında farklılıklar görülmektedir. Bu farklılıklar genel olarak 7. sınıfların lehinedir. Benzer şekilde toplam okunaklılık puanlarında da 7. sınıfa devam eden öğrencilerin ortalamaları diğer sınıflardaki öğrencilerden daha yüksektir.

ÖG olan öğrencilerin okunaklılık ölçeğinin alt boyutlarından ve toplamından aldıkları puanların sosyo ekonomik durum değişkenine göre farklılık gösterip göstermediği ANOVA ile analiz edilmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Sosyo ekonomik durum değişkenine göre ANOVA sonuçları

Boyut	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	Anlamlı Farklılık
Eğim	Gruplararası	1,558	2	,779	2,444	,092	-
	Gruplariçi	31,234	98	,319			
	Toplam	32,792	100				
Boşluk	Gruplararası	3,760	2	1,880	4,240	,017	Düşük-Orta Yüksek-Orta
	Gruplariçi	43,448	98	,443			
	Toplam	47,208	100				
Ebat	Gruplararası	1,589	2	,795	2,353	,100	-
	Gruplariçi	33,104	98	,338			
	Toplam	34,693	100				
Biçim	Gruplararası	2,019	2	1,010	2,824	,064	-
	Gruplariçi	35,030	98	,357			

	Toplam	37,050	100				
Satır Takibi	Gruplararası	3,074	2	1,537	5,410	,006	Düşük-Orta
	Gruplariçi	27,837	98	,284			
	Toplam	30,911	100				
Toplam	Gruplararası	56,685	2	28,342	4,639	,012	Düşük-Orta
	Gruplariçi	598,801	98	6,110			
	Toplam	655,485	100				

Tablo 6 incelendiğinde; ÖG olan öğrencilerin okunaklılık ölçeğinin "eğim", "ebat" ve "biçim" boyutlarından aldıkları puanların sosyo ekonomik durum değişkenine göre anlamlı farklılık oluşturmadığı görülmektedir. Bununla birlikte okunaklılık ölçeğinin "boşluk" ve "satır takibi" alt boyutları ile toplam ölçek puanlarının sosyo ekonomik durum değişkenine göre anlamlı bir farklılık oluşturduğu belirlenmiştir. Farklılıkların kaynağı incelendiğinde ise genellikle düşük düzey ile orta düzey arasında farklılıklar olduğu görülmektedir. Bu farklılıklar ise genel olarak orta düzeyde yer alan öğrencilerin lehinedir. Sosyo ekonomik durum olarak orta düzeyde yer alan öğrencilerin ortalamaları diğer öğrencilerden daha yüksektir.

ÖG olan öğrencilerin Yazım Hataları Değerlendirme Formu'nun bölümlerinden ve toplamından aldıkları puanların betimsel istatistikleri Tablo 7'de sunulmuştur. Tablo 7 incelendiğinde, ÖG olan öğrencilerin bölüm düzeyinde en fazla "harf" hatası ($\bar{X}$=12,84), ondan sonra sırasıyla "imla" ($\bar{X}$=7,43) ve "noktalama" hataları ($\bar{X}$=7,40) yaptıkları görülmektedir. En az hata ise "cümle" ($\bar{X}$=1,28) düzeyindedir. "Harf" düzeyinde yapılan yazım hatalarında "harfi ilgili aralıktan küçük/büyük yazma" ($\bar{X}$=4,37) en yüksek, "harf atlama" ($\bar{X}$=,58) ise en düşük ortalamaya sahiptir. "Hece" düzeyinde en fazla yapılan hata "hece atlama"dır ($\bar{X}$=1,23). "Hece ekleme" ($\bar{X}$=,10) ise en az yapılan hata türüdür. "Kelime" düzeyinde "kelimeyi birleşik yazma" ($\bar{X}$=1,41) en fazla yapılan yazım hatası iken "kelimeyi ayrık yazma" en az yapılan hatadır ($\bar{X}$=,54). "Cümleyi başında girinti bırakmama" ($\bar{X}$=,89), "cümle" düzeyinde yapılan en sık yazım hatası iken, "cümleyi eksik bırakma" ($\bar{X}$=.,14) hatasına ise daha az rastlanmıştır. Yapılan "imla" hatalarında "büyük/küçük harflerin yanlış kullanımı" ($\bar{X}$=6,23) en yüksek ortalamaya sahiptir. "Noktalama" hatalarında ise "noktalama işaretini uygun yerde kullanmama" ($\bar{X}$=6,00) hatasının ortalaması diğer hatalara göre daha yüksektir. "Noktalama işaretini şekline uygun yazmama" hatasına ise rastlanmamıştır. Genel olarak tüm yazım hatalarına bakıldığında ise "büyük/küçük harflerin yanlış kullanımı" ($\bar{X}$=6,23) hatasının ek yüksek, "noktalama işaretini şekline uygun yazmama" hatasının ise en düşük ortalamaya sahip olduğu belirlenmiştir. Ayrıca ÖG olan öğrencilerin toplam yazım hatalarının ortalaması da 33,78 olarak belirlenmiştir.

Tablo 7. Yazım hatalarına ilişkin betimsel istatistikler

Bölüm	**Madde**	**n**	**Min.**	**Max.**	**Mean**	**Ss**
Harf	Harf Atlama	101	,00	6,00	,58	,992
	Harf Ekleme	101	,00	32,00	2,62	4,066
	Harf Karıştırma / Değiştirme	101	,00	23,00	3,52	4,311
	Harfi İlgili Aralıktan Küçük/Büyük Yazma	101	,00	24,00	4,37	5,614
	Harfi Şekline Uygun Yazmama	101	,00	26,00	1,73	3,775
	Harf (Ara) Toplam	101	,00	51,00	12,84	10,613
Hece	Hece Atlama	101	,00	10,00	1,23	2,025
	Hece Ekleme	101	,00	4,00	,10	,487
	Hece Ayırma	101	,00	4,00	,26	,733
	Hece (Ara) Toplam	101	,00	10,00	1,61	2,235
Kelime	Kelimeyi Birleşik Yazma	101	,00	12,00	1,41	2,196
	Kelimeyi Ayrık Yazma	101	,00	16,00	,54	1,868
	Kelimeyi Yanlış Yazma	101	,00	8,00	1,23	1,767
	Kelime (Ara) Toplam	101	,00	16,00	3,19	3,712
Cümle	Cümleyi Eksik Bırakma	101	,00	4,00	,14	,554
	Cümleyi Düz Bir Çizgide Yazmama	101	,00	9,00	,24	1,195
	Cümle (Paragraf) Başında Girinti Bırakmama	101	,00	4,00	,89	,676
	Cümle (Ara) Toplam	101	,00	10,00	1,28	1,538
İmla	De'nin Yanlış Yazımı	101	,00	3,00	,51	,832
	Ki'nin Yanlış Yazımı	101	,00	4,00	,31	,760

	Büyük/Küçük Harflerin Yanlış Kullanımı	101	,00	26,00	6,23	5,016
	Sayıların Yanlış Yazımı	101	,00	9,00	,36	1,361
	İmla (Ara) Toplam	101	,00	30,00	7,43	5,546
Noktalama	Noktalama İşaretini Uygun Yerde Kullanmama	101	,00	24,00	6,00	4,491
	Büyük/Küçük Harflerin Yanlış Kullanımı	101	,00	22,00	1,39	2,657
	Noktalama İşaretini Şekline Uygun Yazmama	101	,00	,00	,00	,000
	Noktalama (Ara) Toplam	101	,00	24,00	7,40	4,893
Toplam Yazım Hatası		101	3,00	106,00	33,78	19,892

ÖG olan öğrencilerin Yazım Hataları Değerlendirme Formu'nun bölümlerinden ve toplamından aldıkları puanların cinsiyet değişkenine göre farklılık gösterip göstermediği t-testi ile incelenmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 8'de özetlenmiştir. Buna göre; Tablo 8 incelendiğinde, ÖG olan öğrencilerin Yazım Hataları Değerlendirme Formu'nun bölümlerinden ve toplamından aldıkları puanların cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık oluşturmadığı tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlar, kız ve erkek öğrencilerin benzer hata oranlarına sahip olduğuna işaret etmektedir. Sadece "kelime" düzeyinde kız ve erkek öğrencilerin arasında bir farklılık görülmüştür. Bu farklılık ise erkek öğrencilerin "kelime" düzeyinde daha fazla hata yaptığı yönündedir.

Tablo 8. Yazım hatalarının cinsiyete göre t-testi sonuçları

Bölüm	**Cinsiyet**	**N**	**Mean**	**Ss**	**df**	**t**	**p**
Harf	Erkek	48	14,85	11,277	99	1,835	,070
	Kız	53	11,01	9,724			
Hece	Erkek	48	1,87	2,375	99	1,118	,266
	Kız	53	1,37	2,096			
Kelime	Erkek	48	4,16	4,411	99	2,564	,012
	Kız	53	2,32	2,694			
Cümle	Erkek	48	1,52	1,798	99	1,461	,147
	Kız	53	1,07	1,238			
İmla	Erkek	48	7,43	4,757	99	,003	,997
	Kız	53	7,43	6,221			
Noktalama	Erkek	48	7,08	4,306	99	-,629	,531
	Kız	53	7,69	5,394			
Toplam	Erkek	48	36,93	19,636	99	1,527	,130
	Kız	53	30,92	19,873			

ÖG olan öğrencilerin Yazım Hataları Değerlendirme Formu'nun bölümlerinden ve toplamından aldıkları puanların sınıf düzeyi değişkenine göre farklılık gösterip göstermediği ANOVA ile analiz edilmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9. Yazım hatalarının sınıf düzeyi değişkenine göre ANOVA sonuçları

Boyut	**Varyansın Kaynağı**	**Kareler Toplamı**	**sd**	**Kareler Ortalaması**	**F**	**p**	**Anlamlı Farklılık**
Harf	Gruplararası	418,007	3	139,336	1,246	,297	-
	Gruplariçi	10847,458	97	111,829			
	Toplam	11265,465	100				
Hece	Gruplararası	6,804	3	2,268	,446	,721	-
	Gruplariçi	493,137	97	5,084			
	Toplam	499,941	100				
Kelime	Gruplararası	163,394	3	54,465	4,349	,006	5-8 6-8
	Gruplariçi	1214,645	97	12,522			
	Toplam	1378,040	100				
Cümle	Gruplararası	13,997	3	4,666	2,032	,114	-
	Gruplariçi	222,676	97	2,296			
	Toplam	236,673	100				
İmla	Gruplararası	84,852	3	28,284	,917	,436	-
	Gruplariçi	2991,979	97	30,845			
	Toplam	3076,832	100				
Noktalama	Gruplararası	42,310	3	14,103	,582	,628	-

	Gruplariçi	2352,047	97	24,248			
	Toplam	2394,356	100				
Toplam	Gruplararası	1959,510	3	653,170	1,685	,175	-
	Gruplariçi	37611,698	97	387,749			
	Toplam	39571,208	100				

Tablo 9'a bakıldığında, ÖG olan öğrencilerin Yazım Hataları Değerlendirme Formu'nun bölümlerinden ve toplamından aldıkları puanların sınıf düzeyi değişkenine göre anlamlı farklılık oluşturmadığı görülmektedir. Sınıf düzeyine göre hata ortalamalarının benzer olduğu görülmektedir. Sadece Yazım Hataları Değerlendirme Formu'nun "kelime" düzeyinde sınıf düzeyi değişkenine göre anlamlı bir farklılık oluşturduğu belirlenmiştir. Bu farklılığın kaynağı incelendiğinde; 5 ile 8. sınıf ve 6 ile 8. sınıflar arasında farklılıklar görülmektedir. Bu farklılıklar genel olarak 8. sınıfların daha az hata yaptığı yönündedir.

ÖG olan öğrencilerin Yazım Hataları Değerlendirme Formu'nun bölümlerinden ve toplamından aldıkları puanların sosyo ekonomik durum değişkenine göre farklılık gösterip göstermediği ANOVA ile analiz edilmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10. Yazım hatalarının sosyo ekonomik durum değişkenine göre ANOVA sonuçları

Boyut	**Varyansın Kaynağı**	**Kareler Toplamı**	**sd**	**Kareler Ortalaması**	**F**	**p**	**Anlamlı Farklılık**
Harf	Gruplararası	14,164	2	7,082	,062	,940	-
	Gruplariçi	11251,301	98	114,809			
	Toplam	11265,465	100				
Hece	Gruplararası	2,496	2	1,248	,246	,783	-
	Gruplariçi	497,445	98	5,076			
	Toplam	499,941	100				
Kelime	Gruplararası	3,746	2	1,873	,134	,875	-
	Gruplariçi	1374,293	98	14,023			
	Toplam	1378,040	100				
Cümle	Gruplararası	1,381	2	,691	,288	,751	-
	Gruplariçi	235,292	98	2,401			
	Toplam	236,673	100				
İmla	Gruplararası	29,463	2	14,732	,474	,624	-
	Gruplariçi	3047,368	98	31,096			
	Toplam	3076,832	100				
Noktalama	Gruplararası	53,352	2	26,676	1,117	,331	-
	Gruplariçi	2341,005	98	23,888			
	Toplam	2394,356	100				
Toplam	Gruplararası	271,680	2	135,840	,339	,713	-
	Gruplariçi	39299,528	98	401,016			
	Toplam	39571,208	100				

Tablo 10'a bakıldığında, ÖG olan öğrencilerin Yazım Hataları Değerlendirme Formu'nun bölümlerinden ve toplamından aldıkları puanların sosyo ekonomik durum değişkenine göre anlamlı bir farklılık oluşturmadığı görülmektedir. Sosyo ekonomik durum değişkenine göre hata ortalamalarının benzer olduğu görülmektedir.

ÖG olan öğrencilerin okunaklılık ölçeğinden aldıkları toplam puanlar ile toplam yazım hataları puanları arasında ilişkinin belirlenebilmesi için Spearman Sıra Farkları Korelasyon Katsayısı hesaplanmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 11'de verilmiştir.

Tablo 11. ÖG olan öğrencilerin okunaklılık puanları ile yazım hataları puanları arasındaki korelasyon sonuçları

	1	**2**
Yazım Hataları	-	-.432*
Okunaklılık	-.432*	-
**p<0.05*		

Tablo 11'e göre ÖG olan öğrencilerin yazım hataları puanları ile okunaklılık puanları arasında anlamlı ve negatif yönde bir ilişki olduğu görülmektedir ($r=-.432$, $p<0.05$). Bu sonuç, öğrencilerin yazım hataları arttıkça, yazılarının okunaklılığının azaldığı şeklinde yorumlanabilir.

TARTIŞMA

Mevcut çalışmada, ÖG olan öğrencilerin yazım hataları ile yazılarının okunaklılık düzeylerinin cinsiyete, sınıf düzeyine ve sosyo ekonomik düzey değişkenlerine göre anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Ayrıca ÖG olan öğrencilerin yazım hataları ile okunaklılık düzeyleri arasında bir ilişki olup olmadığı araştırılmıştır. ÖG olan öğrencilerin ortaokul seviyesinde olmalarına rağmen temel düzeyde yazım hatalarının olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte ÖG olan öğrencilerin büyük çoğunluğunun yazılarının okunaklı olmadığı ve orta düzeyde okunaklı olduğu belirlenmiştir. Kız ve erkek öğrencilerin yazılarının okunaklılığı incelendiğinde ise okunaklılık puanlarının kızlar lehine anlamlı düzeyde bir farklılık olduğu görülmüştür. Öğrencilerin sınıf düzeyine göre yazılarının okunaklılığı incelendiğinde ise yedinci sınıf düzeyindeki öğrenciler lehine anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir. Son olarak öğrencilerin yazım hataları ve yazılarının okunaklılığı arasındaki negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür.

Daha önceki araştırmalar, öğrencilerin yazım hatalarıyla cinsiyet (Allred, 1990), sınıf düzeyi ve sosyo ekonomik düzey arasında ilişki olabileceğini belirtmiştir (Caravolas vd., 2020). Özellikle kız öğrencilerin erkek öğrencilerden ve sosyo ekonomik düzeyi yüksek olan öğrencilerin daha az yazım hatası yaptıkları rapor edilmiştir. Buna bağlı olarak ortaokul öğrencilerinde yazım hatalarının cinsiyet ve sosyo ekonomik düzeye göre farklılaşacağı ön görülebilir. Bu hipotezi destekleyen bir bulguya sadece kelime düzeyinde yapılan hata türünde rastlanmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgular diğer yazım hata türleriyle ile cinsiyet arasında bir etkileşimi desteklememiştir. Bu şaşırtıcıydı çünkü bulgular kız ve erkek öğrencilerin yazım hata türlerinin çoğu ile cinsiyet arasında önemli ölçüde bir farklılık olmadığını göstermektedir. ÖG olan öğrencilerin yazım hataları sadece kelime aralığı boyutundaki düşük puanlarla ya da görsel-mekânsal bozulmalarla sınırlı değildi. Aynı zamanda kelimelerin yazımıyla ilgili de hatalar mevcuttu. Harflerin yanlış yazımıyla ilgili hatalar kelimelerin doğru yazımıyla ilgiliyken, harf aralığı ve satır hizalamasının motor becerilerle ilgili eksiklikleri daha iyi yansıttığı düşünülebilir (Caravolas vd.,2020). Bu belki de ÖG olan ortaokul öğrencilerinin yazım hatalarının cinsiyetten bağımsız olarak zaman içinde kalıplaşmış ve oturmuş bir hata örüntüsünü temsil ettiği yönünde fikir vermektedir. Bu sonucu daha iyi anlamak için okuma yazma ya da Türkçe öğretimi derslerinde temel yazma öğretimine yeterince model olunmadığını belirtmek gerekir. Çünkü öğretmenlerin temel yazma becerilerini açık ve sistematik olarak öğretmekten ziyade daha çok sunuş yoluyla öğrettikleri ve Türkçe dersi öğretmen kılavuz kitaplarının yazma öğretiminin nasıl yapılacağı konusunda yetersiz kaldığı bildirilmiştir (Güneş vd., 2016). Böyle bir öğrenme ortamında kız ve erkek öğrencilerin yazım hatalarının benzer olması makul görünmektedir. Öğrencilerin yazım hatalarının sadece belirli sınıf düzeylerine göre (ör. 5-8; 6-8) anlamlı farklılık göstermesi diğer bir ifade ile sınıf düzeyi yükseldikçe öğrencilerin yazım hatalarının azalması öğrencilerin yaşadıkları tecrübe ve deneyim ile açıklanabilir. Nitekim diğer sınıf düzeylerinde yazım hatalarının anlamlı bir farlılık göstermemesi daha önceki araştırma sonuçlarıyla (ör. Re vd., 2023) tutarlıdır. Betimsel istatistikler de bu sınıflarda ÖG olan öğrencilerin yaptıkları yazım hatalarının sınıf düzeyinden bağımsız olarak benzer olabileceğini göstermektedir.

Mevcut çalışma kapsamında ÖG olan öğrencilerin yazılarının okunaklılığı (ör. harf yapısı, harf aralığı, kelime aralığı, satır hizalaması) ve toplam genel okunaklılık ortalama puanları incelenmiştir. Ulaşılan bulgular, ÖG olan öğrencilerin 48'inin yazılarının okunaklı olmadığını, 42 öğrencinin ise yazılarının orta düzeyde okunaklı olduğunu ve sadece 11 öğrencinin yazısının okunaklı olduğunu göstermiştir. Bu durum ortaokul düzeyinde ÖG olan öğrencilerin yazılarının okunaklılığının düşük olduğunu gösteren çalışma sonuçlarıyla (ör. Ceylan, 2023) tutarlıdır. Mevcut çalışmada ÖG olan öğrencilerin yazılarının okunaklı olmamasının nedenleri arasında; kelimeler arasındaki boşluklar, kelimelerdeki harfler arasındaki boşluklar, hizalama, harflerin boyutu, eğim ve harf oluşumundaki hataların olduğu gözlemlenmektedir. Nitekim daha önceki araştırmalarda, el yazıları zayıf olan öğrencilerin bu hata örüntülerini sergilediklerini göstermektedir (Graham vd., 2006). Ayrıca, mevcut çalışma kapsamında öğrencilerin yazılarının okunaklılığının düşük olması yazma görevinden kaynaklanabilir. Öğrencilerin bakarak yazma ya da bir yazıyı kopyalama becerisine göre daha karmaşık zihinsel süreçleri içeren serbest yazma görevinin el yazısı okunaklılığını etkileyebileceği söylenebilir (Fogel vd., 2022).

Muhtemelen, öğrenciler serbest yazma görevlerinde fikir üretme ve planlama gibi yazma süreçlerine önemli ölçüde dikkat etmek zorunda kalmaktadır ve bu da düzgün yazmak için daha az dikkat kaynağı bırakmış olabilir.

Daha önceki araştırmalar, öğrencilerin yazılarının okunaklı olmasında cinsiyet farklılıkları olabileceğini belirtmiştir. Özellikle ortaokulda kız öğrencilerin genel olarak erkeklerden daha okunaklı el yazısı ürettikleri rapor edilmektedir (Graham vd., 1996). Buna bağlı olarak ÖG olan ortaokul öğrencilerinin yazılarının okunaklılığı ile cinsiyetleri arasında bir etkileşim olabileceği düşünülmektedir. Çalışma sonuçları, bu hipotezi desteklemekte ve kız öğrencilerin yazılarının daha okunaklı olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada cinsiyete bağlı farklılıklar muhtemelen çevresel ve biyolojik faktörlerin bir sonucu olabilir (Graham & Weintraub, 1996). Nitekim kızların ince motor koordinasyonun erkeklere göre daha önce geliştiğini belgeleyen önemli bulgular mevcuttur (ör. Downing & Caravolas, 2023). Motor becerileri zayıf olan öğrencilerin yazıları daha az okunaklı olabilir (Prunty & Barnett, 2020). Nitekim ince motor becerilerin yazı okunaklılığını artırdığını gösteren kanıtlar mevcuttur (ör. Downing & Caravolas, 2023).

Cinsiyetin yanı sıra, öğrencilerin yazılarının okunaklı olmasında sınıf düzeyindeki farklılıkların da önemli olabileceği belirtilmiştir. Sınıf düzeyi yükseldikçe öğrencilerin yazılarının okunaklılığının arttığı bulunmuştur (Graham vd., 1996). Bu çalışmada sadece 7. Sınıf öğrencilerinin yazılarının okunaklılığının diğer sınıflara göre daha okunaklı olduğu bulunmuştur. Çalışmada ÖG olan öğrencilerin yazılarının okunaklılığını değerlendirmek için çok boyutlu bir ölçek kullanılmıştır. Fakat öğrencilerin okunabilirlik puanları toplam puan üzerinden hesaplanmıştır. Bu doğrultuda bu bulgular okunaklılığın altında yatan belirli özelliklerin ilkokul döneminde geliştiğini ancak bu gelişmenin farklı ortaokul sınıflarında metinlerin genel okunabilirliğini değiştirecek kadar etkili olmadığını göstermektedir (Graham vd., 1996). Nitekim ÖG olan öğrencilerle yapılan bir başka çalışma da (ör. Ceylan, 2023) öğrencilerin sınıf düzeylerinin ilerlemesine rağmen yazılarının okunaklılığının değişmediği gözlenmiştir.

Çalışma kapsamında ÖG olan öğrencilerin yazım hataları ile yazı okunaklılığı arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Bu bulgu aynı zamanda öğrencilerin yazım hataları arttıkça yazılarının okunaklılığının azaldığı şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca daha önce yazım doğruluğu ve okunaklılık arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar yazım doğruluğu arttıkça okunaklılığın da arttığını yani bu ilişkinin doğrusal olduğunu bulmuşlardır (Caravolas vd., 2020; Downing & Caravolas, 2023). Bulgular, ÖG olan öğrencilerin yazım hatalarının özellikle harf boyutunda yoğunlaştığını göstermiştir. Öğrencilerin harf boyutunda yaşadığı zorluklar şaşırtıcıydı, çünkü birinci sınıfta öğrendikleri daha temel ve basit bir yazma göreviydi. Oysaki öğrencilerimiz ortaokul düzeyindeki öğrencilerdi. Ayrıca öğrencilerin imla ve noktalama boyutlarında da yazım hatalarının yoğunlaştığı gözlemlenmiştir. Bu büyük ihtimalle yazım hatalarının temelinde yer alan bilişsel süreçlerden kaynaklanabilir. Dahası sesbilimsel, ortografik, biçimbilimsel ve yer değiştirme hatalarından kaynaklanıyor olabilir (Arndt & Foorman, 2010). Mevcut çalışmada ÖG olan öğrencilerin serbest yazı görevlerinde sergiledikleri yazım hataları da önceki araştırmalarda yer alan hata örüntüleriyle örtüşmektedir (ör. Çıkılı vd., 2019; Pürsün, 2023). Bu nedenle, ÖG olan öğrencilerin yazım hataları yazılarının okunaklılığını olumsuz yönde etkilemektedir.

Sınırlılıklar ve Gelecek Araştırmalar

Çalışmanın bazı sınırlılıkları olduğu dikkate alınmalıdır. Öncelikle çalışmada veriler betimsel olarak analiz edilmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkiler çıkarıma ya da yordamaya dayalı olarak analiz edilmemiştir. Bu doğrultuda gelecekteki çalışmalar daha güçlü analizlere yer verebilir ve cinsiyet, sınıf düzeyi gibi değişkenlerin moderatör/düzenleyici etkisi test edebilir. İkinci olarak, çalışmada sadece yazım hatalarıyla okunaklılık arasındaki ilişki incelenmiştir. Oysa okunaklılıkla ilişkili olan seçici dikkat ve ince motor gibi becerilerin okunaklılık üzerindeki doğrudan ya da dolaylı etkisi test edilebilir. Üçüncü olarak çalışmada ortaokula devam eden ve ÖG olan öğrencilerin serbest yazma görevlerine odaklanılmıştır. ÖG olan öğrenciler temel yazma becerilerinde zorlandıkları için gelecekteki araştırmalar ek olarak yazım becerilerine ve el yazısının öğretimine yönelik eğitim verebilirler. Bu hem ilkokul hem de ortaokul öğrencileri için etkili olabilir. Geleneksel dil bilgisi eğitimi yazmada zorlanan öğrenciler için yeterince etkili olmasa da gelecek araştırmalar dil bilgisi öğretiminin öğretmen tarafından

modellenmesini ve öğrencilerin uygulama pratiği yapması yoluyla bunu sağlayabilir. Dördüncü olarak çalışmada ÖG olan öğrenciler; ölçüt örnekleme yöntemine dayalı olarak seçildiği için ve çalışmaya belli ön koşulları sağlayan öğrenciler katıldığı için örneklem büyüklüğü her sınıf düzeyi için çok büyük değildi. Gelecekti araştırmalar daha büyük bir örneklem grubunda bu değişkenlerin ilişkisi boylamsal olarak araştırabilir. Son olarak ÖG olan öğrencilerin serbest yazma görevi sonucunda incelenen metinlerinden hareketle yazılarının çok kısa ve planlı olmadığı gözlemlenmiştir. Türkiye'de ÖG olan öğrencilerin yazılı ifade becerilerinde zorluk yaşadıkları, kendi gelişim ve sınıf düzeylerine göre müfredat hedeflerine her zaman ulaşamadıkları göz önüne alındığında (Açıkgöz & Ergül, 2025), ÖG ve diğer yetersizlik gruplarında yer alan öğrencilerin yazılı ifade becerilerinin gelişimi için planlama, gözden geçirme ve düzenleme stratejileri Kendini Düzenleme Stratejisi Geliştirme modeli temel alınarak öğretilebilir ve bu yazılı ifade becerilerinin gelişimi için faydalı olabilir (Güler Bülbül & Özmen, 2021).

SONUÇ

Sonuçlar ÖG olan öğrencilerin sınıf düzeylerine bakılmaksızın yazılarının okunaksız ya da çok düşük düzeyde okunaklı olduğuna dair kanıtlar sunmaktadır. Bu çalışma ÖG olan öğrencilerin yazılarının okunaksız olduğunu dikkate alan önceki araştırmaları genişletmektedir. Bu sonuçlar kaliteli yazma öğretimine ihtiyaç duyan, eğitim araştırmacıları ve uygulayıcılar için özellikle dikkat çekicidir. Bu nedenle yazım hataları ve okunaklılık arasındaki ilişkiyi hedefleyen çalışmaların özellikle bu önerileri dikkate almalarının daha uygun olabileceği düşünülebilir. Ayrıca yazma öğretimine yer veren müdahale çalışmalarının da öğrencilerin yazma stratejilerini gerçekten uygulamaya koyup koymadıklarını belirlemek için öğrencileri de uygulama pratiğine katan öğrenme etkinlikleri düzenlemelerinde fayda vardır.

KAYNAKÇA

Açıkgöz, M. H., & Ergül, C. (2025). Examining the reading and writing performance of students with learning disabilities and students with low and high reading achievement. *Education and Science*, *50*(223), 103-123. https://doi.org/10.15390/es.2025.2571

Afonso, O., Carbajo, M., Martínez-García, C., & Suárez-Coalla, P. (2022). Characteristics of the written compositions of Spanish children with dyslexia and their relationship with spelling difficulties. *Reading and Writing, 35*(10), 2473-2496. https://doi.org/10.1007/s11145-022-10283-5

Allred, R. A. (1990). Gender differences in spelling achievement in grades 1 through 6. *The Journal of Educational Research, 83*(4), 187-193. https://doi.org/10.1080/00220671.1990.10885955

Arndt, E. J. and Foorman, B. R. (2010). Second graders as spellers: What types of errors are they making? *Assessment for Effective Intervention, 36*(1), 57-67. https://doi.org/10.1177/1534508410380135

Aslan, C. (2021). Analysis of writings of fourth-grade Turkish-speaking students with low vision in terms of legibility and spelling errors. *International Electronic Journal of Elementary Education, 14*(1), 63-77. https://doi.org/10.26822/iejee.2021.229

Bahr, R. H., Lebby, S., & Wilkinson, L. C. (2019). Spelling error analysis of written summaries in an academic register by students with specific learning disabilities: Phonological, orthographic, and morphological influences. *Reading and Writing, 33*(1), 121-142. https://doi.org/10.1007/s11145-019-09977-0

Barnett, A. L., Connelly, V., & Miller, B. (2020). The interaction of reading, spelling, and handwriting difficulties with writing development. *Journal of Learning Disabilities, 53*(2), 92-95. https://doi.org/10.1177/0022219419894565

Barnett, A. L., & Prunty, M. (2021). Handwriting difficulties in developmental coordination disorder (DCD). *Current Developmental Disorders Reports*, *8*(1), 6-14. https://doi.org/10.1007/s40474-020-00216-8

Caravolas, M., Downing, C., Hadden, C. L., & Wynne, C. (2020). Handwriting legibility and its relationship to spelling ability and age: Evidence from monolingual and bilingual children. *Frontiers in Psychology, 11,* 1-18. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.01097

Ceylan, M. (2023). Özel öğrenme güçlüğü olan öğrencilerin yazılı ürünlerinin okunabilirlik ve okunaklılık açısından incelenmesi. *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi, 14*(2), 141-155. https://doi.org/10.19160/eijer.1214549

Çıkılı, Y., Deniz, S., & Kaya, H. B. (2019). Dik temel yazı çalışmalarının özel öğrenme güçlüğü olan öğrencinin yazım hatalarını düzeltmesine etkisi. *OPUS–Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 11*(18), 501-529. https://doi.org/10.26466/opus.549544

Downing, C., & Caravolas, M. (2023). Handwriting legibility and fluency and their patterns of concurrent relations with spelling, graphomotor, and selective attention skills. *Journal of Experimental Child Psychology, 236,* 105756. https://doi.org/10.1016/j.jecp.2023.105756

Erden, G., Kurdoğlu, F., & Uslu, R. (2002). İlköğretim okullarına devam eden Türk çocuklarının sınıf düzeylerine göre okuma hızı ve yazım hataları normlarının geliştirilmesi. *Türk Psikiyatri Dergisi, 13*(1), 5-13. https://psycnet.apa.org/record/2002-12610-001

Feder, K. P., & Majnemer, A. (2007). Handwriting development, competency, and intervention. *Developmental Medicine & Child Neurology, 49*(4), 312-317. https://doi.org/10.1111/j.1469-8749.2007.00312.x

Fogel, Y., Rosenblum, S., & Barnett, A. L. (2022). Handwriting legibility across different writing tasks in school-aged children. *Hong Kong Journal of Occupational Therapy, 35*(1), 44-51. https://doi.org/10.1177/15691861221075709

Gök, B., & Baş, Ö. (2020). İlkokul 1. sınıf öğrencilerinin dik temel yazılarının okunaklılığı üzerine bir inceleme. *Ana Dili Eğitimi Dergisi, 8*(2), 572-585. https://doi.org/10.16916/aded.696147

Graham, S., Collins, A. A., & Ciullo, S. (2023). Special and general education teachers' beliefs about writing and writing instruction. *Journal of Learning Disabilities, 56*(3), 163-179. https://doi.org/10.1177/00222194221092156

Graham, S., Collins, A. A., & Rigby-Wills, H. (2016). Writing characteristics of students with learning disabilities and typically achieving peers. *Exceptional Children, 83*(2), 199-218. https://doi.org/10.1177/0014402916664070

Graham, S., & Harris, K. R. (2005). Improving the writing performance of young struggling writers. *The Journal of Special Education, 39*(1), 19-33. https://doi.org/10.1177/00224669050390010301

Graham, S., Struck, M., Santoro, J., & Berninger, V. W. (2006). Dimensions of good and poor handwriting legibility in first and second graders: Motor programs, visual–spatial arrangement, and letter formation parameter setting. *Developmental Neuropsychology, 29*(1), 43-60. https://doi.org/10.1207/s15326942dn2901_4

Graham, S., & Weintraub, N. (1996). A review of handwriting research: Progress and prospects from 1980 to 1994. *Educational Psychology Review, 8*(1), 7-87. https://doi.org/10.1007/bf01761831

Güler Bülbül, Ö., & Özmen, E. R. (2021). Effectiveness of teaching story-writing strategy to students with intellectual disabilities and their non-disabled peers. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, *46*(3), 204-216. https://doi.org/10.3109/13668250.2019.1698286

Güneş, F., Uysal, H., & Taç, İ. (2016). İlkokuma yazma öğretimi süreci: Öğretmenim bana okuma yazmayı öğretir misin? *Journal of Education, Theory and Practical Research, 2*(2), 23-33. https://dergipark.org.tr/tr/pub/ekuad/issue/28247/300318

Hair, J. F., Anderson, R. L., Tatham, W., & Black, C. (1998). *Multivariate data analysis: With readings.* PrenticeHall.

House, A. E., House, B. J., & Campbell, M. B. (1981). Measures of interobserver agreement: Calculation formulas and distribution effects. *Journal of Behavioral Assessment, 3*(1), 37-57. https://link.springer.com/article/10.1007/bf01321350

Karasar, N. (2000). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Nobel.

Kavcar, C., Oğuzkan, F., & Sever, S. (1995). *Türkçe öğretimi: Türkçe ve sınıf öğretmenleri için.* Engin.

Kreuzer, D. T. (2007). *An analysis of writing practices in 4th- and 5th-grade students with visual impairments*. Doctoral Dissertation, University of California Berkeley with San Francisco State University, California.

Prunty, M., & Barnett, A. L. (2020). Accuracy and consistency of letter formation in children with developmental coordination disorder. *Journal of Learning Disabilities, 53*(2), 120-130. https://doi.org/10.1177/0022219419892851

Pürsün, T. (2023). Yazma güçlüğü yaşayan bir ilkokul üçüncü sınıf öğrencisinin yazma becerisinin geliştirilmesi. *Cumhuriyet International Journal of Education, 12*(3), 509-526. https://dx.doi.org/10.30703/cije.1170120

Re, A. M., De Vita, F., Cornoldi, C., & Schmidt, S. (2023). Copy skills and writing abilities in children with and without specific learning disabilities. *Journal of Learning Disabilities, 56*(5), 410-420. https://doi.org/10.1177/00222194231157089

Sumner, E., Connelly, V., & Barnett, A. L. (2014). The influence of spelling ability on handwriting production: Children with and without dyslexia. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition, 40*(5), 1441-1447. https://doi.org/10.1037/a0035785

Van Heuverswyn, E., Gosse, C., & Van Reybroeck, M. (2024). Handwriting difficulties in children with dyslexia: Poorer legibility in dictation and alphabet tasks, slowness in the alphabet task. *Dyslexia, 30*(2). https://doi.org/10.1002/dys.1767

Yıldız M., & Ateş, S. (2010). İlk okuma yazmayı farklı yöntemlerle öğrenen ilköğretim 3. sınıf öğrencilerinin yazılarının okunaklılık ve yazım hataları bakımından karşılaştırılması. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 14*(1), 11-30. https://dergipark.org.tr/tr/pub/tebd/issue/26101/275010

Araştırma Makalesi / Research Article

Öğrenme Güçlüğü Olan Öğrencilerin Yazma Hatalarının ve Okunaklılık Düzeylerinin İncelenmesi

Examining the Writing Errors and Legibility Levels of Students with Learning Disabilities

Hanifi SANIR

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.354

Geliş/Received: 03/11/2025	Kabul/Accepted: 22/01/2026

Extended Abstract

Introduction

There is a general consensus that students with learnig disabilities (LD) experience significant difficulties with writing (Graham et al., 2016). Many students with LD struggle with basic writing skills (e.g. spelling and legibility). They experience difficulties such as routinely misspelling words, forgetting or misusing capitalization and punctuation. For example, Erden et al. (2002) states that various types of errors are prominent in the written expressions of students with LD. In this context, students' writing includes omitting or adding letters, skipping or adding syllables, mixing up letters, writing words together or separately, incorrect syllable separation at the end of a line, skipping or adding words, misspelling words, and various other spelling errors. Students' spelling errors are a significant factor affecting the legibility of their handwriting (Graham et al., 2006; Pürsün, 2023). These types of spelling errors negatively affect both the readability and comprehensibility of students' written expressions; It also poses significant obstacles to the development of writing skills (Bahr et al., 2019).

Previous studies have reported a relationship between spelling skills and legibility. In one of these studies, Van Heuverswyn et al. (2024) reported that the writing of students with LD was of lower legibility in both dictation and spelling tasks. In other words, they found a strong relationship between spelling errors and deterioration in legibility. In another study examining the relationship between spelling errors and legibility, Caravolas et al. (2020) found that spelling skills predicted legibility more than students' age and writing experience. While age and experience are important for legibility, the number of spelling errors appears to be directly related to legibility. This study aimed to examine the writing errors and legibility levels of students with LD.

Methods

The study employed descriptive general screening design. The study group consisted of 101 students with LD. The students with LD were selected from among students attending private special education and rehabilitation centers in Ankara. The Multidimensional Readability Scale, Spelling Error Evaluation Form, and Demographic Information Form were used in the study. Data analysis included descriptive analyses such as frequency (f), percentage (%), arithmetic mean ($\bar{X}$), and standard deviation (sd). A t-test was used to determine whether there were significant differences based on gender, and ANOVA was used to determine whether there were differences based on socioeconomic status and grade level. The correlation between readability and spelling errors was analyzed using Spearman's rank correlation method.

Results and Discussion

The study found that 11 students' handwriting was legible. 42 students' handwriting was found to be moderately legible. 48 students' handwriting was found to be illegible. The legibility levels of students

with LD differed significantly across gender and grade levels. However, the legibility levels of students with LD did not differ across socioeconomic status.

Students with LD made the most errors in "letter" ($\bar{X}$=12.84), followed by "spelling" ($\bar{X}$=7.43) and "punctuation" ($\bar{X}$=7.40). The fewest errors were in "sentence" ($\bar{X}$=1.28). Overall, when all spelling errors were examined, the highest average was "incorrect use of uppercase and lowercase letters" ($\bar{X}$=6.23), while the lowest average was "not writing punctuation correctly." Furthermore, the total average of spelling errors for students with LD was 33.78. Writing errors among students with LD were not found to differ significantly based on grade level, gender, or socioeconomic status. A significant and negative correlation was found between spelling error scores and legibility scores among students with special needs ($r=-0.432$, $p<0.05$).

It should be noted that our study has some limitations. First, we analyzed the data descriptively. We did not analyze the relationships between variables based on inference or prediction. Therefore, future studies could include more robust analyses and test the moderating/modifying effects of variables such as gender, grade level, and socioeconomic status. Second, in our study, we only examined the relationship between spelling errors and legibility. However, the direct or indirect effects of skills related to legibility, such as selective attention and fine motor skills, on legibility can be tested. Third, we focused on free-writing tasks for middle school students with special needs. Because students with special needs struggle with basic writing skills, future research could additionally provide instruction in spelling skills and handwriting. This could be effective for both elementary and middle school students. While traditional grammar instruction is not effective for students with writing difficulties, future research could improve grammar instruction by modeling it by the teacher and providing students with hands-on practice. Finally, based on the texts analyzed as a result of students' free-writing tasks, we observed that their writing was too short and unplanned. Changing how planning, revising, and editing strategies are taught may also be beneficial for improving the written expression skills of students with disabilities.

Our results provide evidence that the writing of students with disabilities, regardless of grade level, is often illegible or at a very low level. This study expands on previous research that considers the illegibility of students with disabilities. These results are particularly noteworthy for educational researchers and practitioners who need high-quality writing instruction. Therefore, studies targeting the relationship between spelling errors and legibility may be more appropriate to consider these recommendations. Furthermore, intervention studies that include writing instruction would be beneficial if they also designed learning activities that engage students in practical practice to determine whether students are actually implementing their writing strategies.

Anadolu **Kültürel Araştırmalar Dergisi**
Open Access

Araştırma Makalesi / Research Article

Ulusal Boyutta Yapılan Çok Kültürlü Fen Eğitimi Çalışmalarının Sistematik Analizi[1]

A Systematic Review of Multicultural Science Education Studies Conducted National Dimension

Samed AKBAŞ[2] & İlke ÇALIŞKAN[3]

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.307

Geliş/Received: 27/05/2025	**Kabul/Accepted: 22/01/2026**

Öz

Bu araştırmada ulusal boyutta çok kültürlü fen eğitimi kapsamındaki çalışmaların çeşitli değişkenler açısından dağılım ve yönelimlerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu amaçla araştırmada sistematik literatür taraması modeli kullanılmıştır. Çalışmanın örneklemini ulusal boyuttaki çok kültürlü fen eğitimi yayınları içerisinden dahil etme ölçütleri kapsamında seçilen toplam 96 yayın oluşturmaktadır. Bu açıdan araştırmada rastgele olmayan örnekleme yöntemlerinden amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından hazırlanan doküman inceleme tablosu kullanılmıştır. Veri analizi yöntemi olarak betimsel istatistik yöntemleri ve içerik analizi yöntemi uygulanmıştır. Betimsel istatistik analizi sonucunda çalışmaların sayıca sınırlı olduğu, çalışmalarda ağırlıklı olarak özel eğitim öğrencileri, fen bilimleri öğretmenleri ve dokümanların kullanıldığını, araştırma modeli ve yöntemi açısından nitel model ve yöntemlerin ağırlıklı olduğu tespit edilmiştir. İçerik analizine yönelik bulgular ve sonuçlar da öğretmen, öğretmen adayları ve öğrencilerin bu konuda olumlu duyuşsal özelliklere sahip olsa da yeterlik olarak uygun düzeyde olmadıklarını, eğitim sistemi, öğretim programı ve materyallerin çok kültürlülük açısından yeterli düzeyde olmadığı, bu konuda fen derslerinde daha çok strateji ve yöntemim etkililiğinin araştırılması gerektiği, bu konuda çeşitli derleme, sistematik inceleme ve kuramsal araştırmaların daha çok yapılması gerektiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Çok kültürlülük, çok kültürlü eğitim, çok kültürlü fen eğitimi, sistematik inceleme*

Abstract

This study aimed to reveal the distributions and orientations of national studies on multicultural science education. A Systematic literature review model was used. The inclusion criteria were identified. The study sample consists of 96 publications. The study used purposive sampling, a non-random sampling method. The researchers prepared a document analysis table as a data collection tool. Descriptive statistical methods and content analysis were applied as data analysis methods. The findings and results of the descriptive statistics analysis show that the number of studies is insufficient. In the studies, mainly special education students, science teachers and documents are utilised. The qualitative model and methods are predominant as the research model and methods. The findings and results of the content analysis also show that although teachers, pre-service teachers and students have positive affective characteristics in this regard, they are not at the appropriate level in terms of competence. The education system, curriculum and materials are not at an adequate level in terms of multiculturalism. More

[1] Bu çalışma ilk yazarın ikinci yazar danışmanlığında hazırlamakta olduğu, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yönetim Kurulunun *2024-41/06* sayılı kararı ile kabul ettiği tez önerisi ve Araştırma Etik Kurulunun *E-51944218-050-00003971656* sayılı yazısı ile etik kurulu onayı verdiği *Ulusal ve Küresel Boyutta Yapılan Çok Kültürlü Fen Eğitimi Çalışmalarının Sistematik Analizi* başlıklı tez çalışması kapsamında hazırlanmıştır.

[2] **Sorumlu Yazar/Corresponding Author** Öğrenci, Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Ana Bilim Dalı, Fen Bilgisi Eğitimi Bilim Dalı, Ankara, Türkiye. samed.akbas@hacettepe.edu.tr

[3] Doçent, Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Bölümü, Fen Bilgisi Eğitimi Ana Bilim Dalı, Ankara, Türkiye. ilkeonal@hacettepe.edu.tr

Önerilen Atıf/Suggestion Citation
Akbaş, S. & Çalışkan, İ., (2026). Ulusal Boyutta Yapılan Çok Kültürlü Fen Eğitimi Çalışmalarının Sistematik Analizi, *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi, 10(1),* 458-482.

strategies and methods in science lessons should be investigated in this regard. More reviews, systematic reviews and theoretical research should be carried out on this subject.

Keywords: *Multiculturalism, multicultural education, multicultural science education, systematic review*

1. GİRİŞ

21. yüzyılda eğitim, küreselleşmenin etkisiyle ulusal sınırları aşan bir nitelik kazanmıştır. Artık birçok ülkede farklı ırk, etnisite, kültür ve sosyo-ekonomik sınıflara mensup bireyler bir arada yaşamaktadır. Bu çeşitlilik doğal olarak eğitim kurumlarına da yansımakta ve okullarda farklı kültürel arka planlara sahip öğrenciler bir arada öğrenim görmektedir. Dolayısıyla eğitim sistemlerinin bu çok yönlü yapıyı dikkate alarak yeniden yapılandırılması bir gereklilik hâline gelmiştir. Bu noktada, **çok kültürlülük** kavramı ön plana çıkmaktadır. Amerikan Psikoloji Derneğine (APA, 2002) göre çok kültürlülük; ırk, etnik köken, dil, cinsiyet, cinsel yönelim, yaş, engellilik durumu, sınıf statüsü, eğitim düzeyi, dini yönelim ve benzeri kültürel boyutları kapsayan geniş bir olgudur. **Çok kültürlü eğitim** ise farklı ırk, etnik köken, din, dil, kültür, cinsiyet, cinsel yönelim ve sosyal sınıflardan gelen bireylerin eğitim olanaklarına eşit biçimde erişebilmesini savunan; eğitim programlarının, öğretim uygulamalarının ve kurumların bu doğrultuda düzenlenmesini amaçlayan bir reform hareketi olarak tanımlanmaktadır (Banks & Banks, 2004; Banks, 2013). Fen eğitimi bağlamında ise Luft (1998), çok kültürlü fen eğitimini bilimin tüm öğrencilere erişilebilir kılındığı, kültürlerin bilime yaptığı katkıları içeren, bilimsel bilginin oluşturulma süreçlerinin de kapsandığı, bilimin sosyal ve kültürel bir yapı olarak deneyimlendiği paradigmasını içeren eğitim olarak tanımlamaktadır.

Çok kültürlü fen eğitimi, farklı kültürel geçmişlere sahip öğrencilerin fen öğrenme süreçlerinde eşit katılım göstermelerini, bilimsel bilgiye erişimde fırsat eşitliğinin sağlanmasını ve öğrencilerin kültürel kimliklerinin öğrenme süreçlerinde değer görmesini amaçlayan bir yaklaşımdır. Bu bağlamda çalışmanın kuramsal temelleri, alan yazında sıklıkla referans verilen Banks'ın çok kültürlü eğitim boyutları modeli (2008), Nieto'nun kültürel yeterlik yaklaşımı (2009), Gay'in kültüre duyarlı öğretim modeli (2018) ve Freire'nin eleştirel pedagojisinden (1970) esinlenerek temellendirilmiştir. Bu modeller, çok kültürlü eğitimin sadece içerik boyutu değil, aynı zamanda pedagojik, ideolojik ve toplumsal dönüşüm boyutlarını da kapsayacak biçimde ele alınmasını sağlamaktadır. Banks'ın (2008) çok kültürlü eğitim boyutları modeli, *içerik entegrasyonu (content integration)*, *bilgi yapısının inşası (knowledge construction process)*, *önyargının azaltılması (prejudice reduction)*, *eşitlikçi pedagoji (equity pedagogy)* ve *okul kültürünün güçlendirilmesi (empowering school culture)* şeklinde çok kültürlü eğitimin beş temel bileşenine odaklanmaktadır. Banks'a göre, çok kültürlü eğitimin ilk adımı, öğretim programlarında farklı kültürlerin bilgi, değer ve deneyimlerinin temsil edilmesini sağlayan içerik entegrasyonudur. Bu adım, fen eğitimi özelinde ele alındığında, farklı kültürlerdeki doğa anlayışları, yerel ekolojik bilgi ya da geleneksel çevre uygulamaları gibi unsurların fen programına dâhil edilmesini içermektedir. Bilgi yapısının inşası boyutu ise, öğrencilerin bilginin kültürel, tarihsel ve toplumsal bağlamlarda üretildiğini kavramalarını hedefler. Böylelikle öğrenciler, fen bilimlerini evrensel bir "hakikat" olarak değil, kültürel olarak biçimlenmiş bir bilgi sistemi olarak değerlendirmeyi öğrenirler (Banks, 2008). Bu bakış açısı, fen öğretiminde kültürel önyargıların farkına varılmasını ve bilimsel bilginin sosyal inşasını sorgulamayı teşvik etmektedir.

Nieto'nun (2009) kültürel yeterlik yaklaşımı ise, çok kültürlü eğitimi yalnızca "farklılıklara hoşgörü" düzeyinde değil, daha derin bir *kültürel yeterlik* ve *sosyal adalet* anlayışıyla ilişkilendirir. Nieto'ya göre kültürel yeterlik, öğretmenlerin kendi kültürel konumlarını ve önyargılarını sorgulayarak öğrencilerin kültürel deneyimlerine duyarlı bir pedagojik anlayış geliştirmeleriyle mümkündür. Bu yaklaşım, öğretmenin kültürel olarak farkında ve eleştirel bir tutumla öğretim planlamasını zorunlu kılar. Fen eğitimi bağlamında bu, öğrencilerin kendi kültürel arka planlarını bilimsel problem çözme süreçlerine dâhil edebilmeleri ve bilimsel kavramları yaşantılarıyla ilişkilendirebilmeleri anlamına gelir (Nieto, 2009). Dolayısıyla Nieto'nun yaklaşımı, öğretmenlerin yalnızca bilimsel içerik aktarımında değil, aynı zamanda öğrencilerin kimlik inşasında da dönüştürücü bir rol üstlenmelerini önermektedir. Gay (2018) ise *kültüre duyarlı öğretim (culturally responsive teaching)* modelinde, öğrencilerin kültürel değerlerinin, deneyimlerinin ve iletişim biçimlerinin öğrenme süreçlerinin merkezine alınması gerektiğini vurgular. Gay'e göre kültüre duyarlı öğretim, öğrencilerin kendi kültürel sermayelerini tanıyarak sınıf ortamında bunu bir öğrenme gücüne dönüştürmektir. Bu model, fen eğitimi özelinde, öğrencilerin kültürel yaşam deneyimlerinden yola çıkan örneklerin, benzetimlerin ve problem

durumlarının kullanılmasıyla öğrenmenin anlamlı hale getirilmesini teşvik eder. Ayrıca Gay'in (2018) vurguladığı üzere, kültüre duyarlı öğretmen, öğrencilerin farklı kültürel kodlarını pedagojik bir kaynak olarak görür ve sınıf içinde kültürlerarası bir öğrenme topluluğu oluşturur. Böylece fen öğretimi, yalnızca bilişsel bilgi aktarımının ötesine geçerek öğrencilerin kimlik, aidiyet ve toplumsal farkındalık duygularını da geliştirir. Freire'nin (1970) *eleştirel pedagojisi* ise çok kültürlü eğitimin ideolojik boyutuna işaret eder. Freire'ye göre eğitim, baskı altındaki bireylerin bilinçlenme (conscientization) süreciyle toplumsal dönüşüme katılmalarını sağlayan bir özgürleşme pratiğidir. Bu bağlamda eleştirel pedagoji, öğrencilerin yalnızca bilgiyi edinmeleri değil, aynı zamanda bilgiyi toplumsal adalet perspektifiyle sorgulamaları gerektiğini savunur. Fen eğitimi açısından bu yaklaşım, öğrencilerin bilimi toplumsal güç ilişkileri içinde konumlandırmalarını ve çevre, enerji, sağlık gibi konularda etik ve politik farkındalık geliştirmelerini teşvik eder (Freire, 1970). Bu perspektif, özellikle kültürel olarak marjinalize edilmiş öğrenci gruplarının fen öğreniminde güçlenmesini ve bilimi kendi yaşam bağlamlarında yeniden anlamlandırmalarını sağlar.Sonuç olarak, bu kuramsal yaklaşımlar çok kültürlü fen eğitiminin yalnızca kültürel çeşitliliği yansıtmakla kalmayıp, aynı zamanda öğrencilerin epistemolojik, pedagojik ve toplumsal düzeylerde güçlenmelerini hedeflediğini göstermektedir. Banks'ın yapısal modeli, Nieto'nun öğretmen farkındalığına dayalı yaklaşımı, Gay'in kültürel etkileşim merkezli pedagojisi ve Freire'nin özgürleştirici eğitim anlayışı birlikte ele alındığında, çok kültürlü fen eğitimi hem eşitlikçi hem de dönüştürücü bir öğrenme alanı olarak konumlanmaktadır.

Türkiye'de çok kültürlü fen eğitimi farklı etnik, dilsel ve kültürel grupların eğitime katılımının artırılması açısından giderek önem kazanmaktadır. Bundan dolayı ülkemizdeki çok kültürlü fen eğitiminin yerini incelemek açısından 2018 ve 2024 Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programları ele alınabilir. Bu programlar incelendiğinde çok kültürlü eğitim ile ilgili unsurların yer aldığı görülmektedir. Örneğin 2018 Fen Bilimleri Öğretim Programı (MEB, 2018) özel amaçları arasında "Bilim insanlarınca bilimsel bilginin nasıl oluşturulduğunu, oluşturulan bu bilginin geçtiği süreçleri ve yeni araştırmalarda nasıl kullanıldığını anlamaya yardımcı olmak." şeklinde bir madde bulunmaktadır (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2018, s.9). Bu madde Luft'un (2018) "bilimsel bilginin oluşturulma süreçlerinin de kapsandığı" çok kültürlü fen eğitimi tanımı ile ilişkili bir maddedir. 2024 Maarif Modeli Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı (MEB, 2024a) "Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programının Temel Yaklaşımı ve Özel Amaçları" başlığında "Bilim Kültürü ile Zenginleşen Fen Öğretimi" alt başlığında aşağıdaki açıklama yer almaktadır:

Bilimin doğasını anlama, bilim ve bilim insanlarının temel özelliklerini kavrama ve bilgi kaynaklarının güvenilirliğini sorgulamaya yönelik konulara yer verilmiştir. Öğrencilerin bilim tarihinden örneklerle bilimin kültürlerin ortak çabası sonucu üretildiğini fark etmesi ve Türk-İslam bilim insanlarının bilim dünyasına katkıları önemsenmiştir. Dolayısıyla bilimsel bilgiyi evrensel ahlak, millî ve kültürel değerlerle bütünleştiren bilim eğitimi anlayışı odağa alınmıştır. (MEB, 2024a, s. 4)

Bu açıklamada bilimin sosyal ve kültürel boyutuna vurgu yapılmıştır. Bu vurgu ile Luft'un (1998) çok kültürlü fen eğitimi tanımında yer alan "kültürlerin bilime yaptığı katkıları içerme" ile "bilimin sosyal ve kültürel bir yapı olarak deneyimlendiği paradigması" unsurları ilişkilidir. Benzer şekilde aynı tanımla ilişki kurulabilecek, 2024 Maarif Modeli Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı (MEB, 2024a) özel amaçlarında "Bilim tarihinden yola çıkarak bilim insanlarının bilime ve topluma katkılarını fark etmeleri ve bilim insanlarından örneklerle bilimin kültürlerin ortak çabası olduğu anlayışını benimsemeleri" şeklinde bir madde bulunmaktadır (MEB, 2024a, s. 5).

Uluslararası alan yazını incelendiği zaman çok kültürlü eğitim çalışmalarının 1970 yıllarında başladığı ve 2017 senesi itibariyle artış gösterdiği görülmektedir (Bouchard, 2017; Burnes, 2017; Laosa, 1974; Salekhova & Grigorieva, 2017; Valencia, 1969). Uluslararası alan yazınında çok kültürlü fen eğitimi çalışmalarının 1993 yıllarında başladığı (Aikenhead, 1993; Atwater & Riley, 1993) ve çalışmaların 2020 yılında artış gösterdiği görülmektedir (Forawi, 2020; Kye, 2020). Türkçe alan yazınında yer alan çok kültürlü eğitim çalışmalarının 2008-2009 yılları itibariyle yapılmaya başlandığı (Cırık, 2008; Polat, 2019; Yazıcı, Başol & Toprak, 2009) ve uluslararası alan yazınına paralel şekilde çalışmaların sayıca 2014 yılı itibariyle arttığı görülmektedir (Acar Çiftçi & Gürol, 2015; Aydın & Tonbuloğlu, 2014; Kaya & Söyleme, 2014; Kılıçoğlu, 2016). Bu çalışmalarda ağırlıkla öğretmen ve öğretmen adayı algı, görüş, tutum ve yeterliliklerine odaklandığı görülmektedir. Türkçe alan yazınında yer alan çok kültürlü fen eğitimi kapsamındaki çalışmaların uluslararası alan yazını ile kıyasla oldukça az sayıda olduğu ve

öğretmen ve öğretmen adaylarının görüş, algı ve yeterliliklerine odaklandığı görülmektedir görülmektedir (Aktan, 2024; Çalışkan, 2025; Güner, 2023; Özsoy, 2023).

Uluslararası alan yazınında çok kültürlü eğitim çalışmalarının alan yazını analizinin yapıldığı çeşitli yayınlar içerisinde çok kültürlü fen eğitimi çalışmalarının alan yazını analizinin yapıldığı sınırlı sayıda çalışma yer almaktadır (Asha & Wiggan, 2018; Huda, Saeful, Rahim, Rosyada, Zuhdi & Muttaqin, 2024; Krugly-Smolska, 2013; Le & Matias, 2019; Lee, 2003; Parkhouse, Lu & Massaro, 2019; Rodiyana, Maftuh, Sapriya, Syaodih, Sofyan, & Abdullah, 2024). Türkçe alan yazını incelendiği zaman, ulusal boyutta yapılan çok kültürlü eğitim kapsamındaki yayınları inceleyen sınırlı sayıda çalışma olduğu ve bu çalışmaların dar bir çerçevede kaldığı görülmektedir (Akkaya & Şengül, 2022; Dağlı & Altan, 2023; Günay & Aydın, 2015; Yılmaz 2023). Uluslararası alan yazınının aksine Türkçe alan yazınında "çok kültürlü fen eğitimi" kapsamındaki çalışmaların sistematik incelemesinin veya analizinin yapıldığı bir çalışmaya rastlanılmamaktadır. Türkçe alan yazınında fen eğitimi/fen bilimleri dersi kapsamında ve ırk, etnik köken, dil, cinsel yönelim, cinsiyet, yaş engellilik/özel eğitim, sınıf statüsü, dini yönelim ve kültürel boyutlarını içeren yayınlar yer almaktadır. Bunun aksine bir üst disiplin olan ve bu ögeleri de kapsayan çok kültürlü fen eğitimi açısından bu yayınların sistematik incelemesinin yapıldığı bir çalışmanın olmaması Türkçe alan yazınında bu konuda bir boşluk olduğunu göstermektedir. Bu açıdan mevcut çalışma Türkçe alan yazınındaki bu boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Burdan hareketle araştırmanın amacı ulusal boyutta yapılan "Çok Kültürlü Fen Eğitimi" kapsamındaki çalışmaların çeşitli değişkenler açısından (yıl, yayın türü, veri tabanları, örneklem türü, araştırma modeli ve yöntemi, sonuçlar) sistematik bir şekilde incelenerek dağılım ve yönelimlerinin ortaya konulmasıdır. Araştırma problemi aşağıda verilmiştir.

1.1. Araştırma Problemi

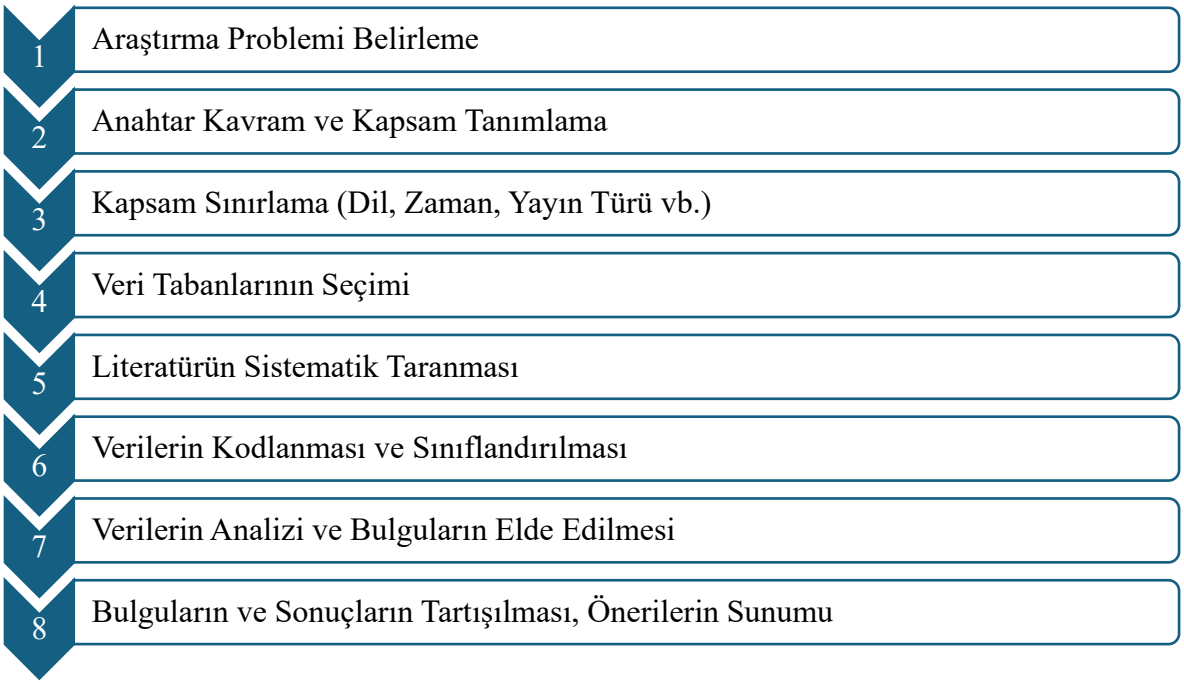
Ulusal boyutta yapılan başka bir ifadeyle Türkçe alanyazında yer alan çok kültürlü fen eğitimi kapsamındaki çalışmaların çeşitli değişkenler açısından (yıl, yayın türü, veri tabanı, örneklem türü, araştırma modeli ve yöntemi, sonuçlar) dağılım ve yönelimleri nasıldır?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Bu araştırmanın temel amacı, Türkçe alan yazınında **çok kültürlü fen eğitimi** kapsamında gerçekleştirilen çalışmaların çeşitli değişkenler açısından (yıl, yayın türü, veri tabanı, örneklem türü, araştırma modeli, yöntemi, sonuç) incelenmesidir. Bu doğrultuda çalışma, sistematik inceleme türlerinden biri olan **"Sistematik Literatür Tarama Yöntemi"** temelinde yürütülmüştür. Bu araştırmada, Fraenkel, Wallen & Hyun (2012) ile Cohen, Manion & Morrison (2021) tarafından önerilen **literatür taraması basamakları**, çalışmanın niteliğini güçlendirmek amacıyla **bütünleştirilmiş (karma) bir yaklaşımla** kullanılmıştır. Türkçe alan yazınında "çok kültürlü fen eğitimi" konusundaki çalışmaların sınırlı ve dağınık olması nedeniyle sistematik tarama yöntemi, bu alanın mevcut durumunu bütüncül biçimde ortaya koymak için en uygun yaklaşımdır. Aşağıda bu basamaklar ve her bir basamak kapsamında izlenen süreçler ayrıntılı biçimde açıklanmıştır:

Şekil 1. Araştırma Modeli Basamakları

1. Araştırma Problemi Belirleme: Araştırma Problemi "Ulusal boyutta yapılan başka bir ifadeyle Türkçe alanyazında yer alan çok kültürlü fen eğitimi kapsamındaki çalışmaların çeşitli değişkenler açısından (yıl, yayın türü, veri tabanı, örneklem türü, araştırma modeli ve yöntemi, sonuçlar) dağılım ve yönelimleri nasıldır?" şeklinde belirlenmiştir.

2. Anahtar Kavram ve Kapsam Tanımlama: Anahtar kavramlar çok kültürlü eğitim ve çok kültürlü fen eğitimi tanımlarından hareketle belirlenmiştir (APA, 2002; Banks & Banks, 2004; Banks, 2013; Luft, 1998). Bu çalışmanın kapsamı fen eğitimi alanındaki çok kültürlü eğitim yayınlarını ele aldığı için araştırmanın odağı fen bilimleri eğitimi alanı ile sınırlandırılmıştır. Ayrıca çalışmanın bulgularının geçerlik ve güvenirliğini sağlamak amacıyla yalnızca tam metnine erişilebilen yayınlar kapsama dahil edilmiştir.

3. Kapsam Sınırlama (Dil, Zaman, Yayın Türü vb.): Türkçe alan yazınında çok kültürlü eğitim çalışmalarının 2014 yılı itibariyle artış göstermesi nedeniyle, çok kültürlü fen eğitimi kapsamındaki alan yazınının güncel dağılım ve yönelimlerinin ele alınabilmesi için araştırma kapsamına 2014-2024 yılları arasında (her iki yıl dahil) yayımlanan çalışmalar dahil edilmiştir (Acar Çiftçi & Gürol, 2015; Aydın & Tonbuloğlu, 2014; Kaya & Söyleme, 2014; Kılıçoğlu, 2016).

4. Veri Tabanlarının Seçimi: Türkçe alanyazınına erişim sağlamak amacıyla TRDizin, Google Scholar ve YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanları seçilmiştir. TRDizin ulusal hakemli dergilere erişim sağlaması, Google Schoolar geniş kapsama alanı sunması ve YÖK Ulusal Tez Merkezi Türkçe alanyazında yer alan tezlere ulaşılabilmesi adına en kapsamlı ulusal kaynak olması açısından seçilmiştir.

İlk 4 basamağa yönelik belirlenen dahil etme ve hariç tutma ölçütleri aşağıda verilmektedir:

Dahil Etme Ölçütleri

a. "Çok kültürlülük", "çok kültürlü eğitim", "kültür", "sosyo-kültür", "sosyo-bilim", "çeşitlilik", "eşitlik", "ırk", "etnisite", "dil", "cinsel yönelim", "cinsiyet", "yaş", "engellilik", "özel eğitim", "sosyal sınıf" veya "dinsel yönelim" gibi kavramlardan en az birini, "fen eğitimi", "fen bilimleri eğitimi" veya "fen bilgisi" kavramlarıyla birlikte içermesi,

b. Araştırmanın fen eğitimi/fen bilgisi eğitimi alanında yapılmış olması,

c. 2014–2024 yılları arasında (her iki yıl dâhil) yayımlanmış olması,

d. TRDizin**,** YÖK Ulusal Tez Merkezi veya Google Scholar veri tabanlarında yer alması,

e. Çalışmanın tam metnine erişilebilir olması.

Hariç Tutma Ölçütleri

a. Yukarıda belirtilen anahtar kelimeleri içermemesi**,**
b. Fen eğitimi/fen bilimeri eğitimi alanı dışında yürütülmüş olması,
c. 2014–2024 yılları dışında yayımlanmış olması,
d. Belirtilen veri tabanları dışında bir kaynakta yer alması,
e. Tam metnine ulaşılamaması.

5. Literatürün Sistematik Taranması: Bu başlıkta bir önceki başlıklarda belirlenen araştırma problemi, kapsam, sınırlama, dahil etme ve hariç tutma ölçütleri aracılığıyla alanyazın sistematik bir şekilde taranmıştır. Tarama sonucunda çalışmanın örneklemine 96 yayın dahil edilmiştir.
6. Verilerin Kodlanması ve Sınıflandırılması: Çalışmanın örneklemine dahil edilen 96 ilgili yayın, yıl, yayın türü, veri tabanı, örneklem türü, araştırma modeli, araştırma yöntemi, sonuç değişkenleri açısından detaylıca incelenebilmesi adına doküman inceleme tablosu üzerinde bu değişkenlere göre kodlanmıştır.
7. Verilerin Analizi ve Bulguların Elde Edilmesi: Elde edilen veriler iki aşamada analiz edilmiştir. Yayınların dağılımlarının detaylıca incelenebilmesi için betimsel istatistik yöntemleri, sonuç bölümlerinden elde edilen nitel veriler ise veriden kavramsal yapıların ortaya çıkarılması için tümevarımcı içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir (Mayring, 2014; Yıldırım & Şimşek, 2021).
8. Bulguların ve Sonuçların Tartışılması, Önerilerin Sunumu: Elde edilen bulgular ve sonuçlar tablolar ve temalar aracılığıyla açıklanmış; tümvarımcı içerik analizi yönteminin doğasına uygun şekilde Banks'ın çok kültürlü eğitim boyutları modeli Nieto'nun kültürel yeterlik yaklaşımı modeli, Gay in kültüre duyarlı öğretim modeli ve Freire'nin eleştirel pedagojisi modeli boyutlarından (temalar ve alt temalar) incelenmiş ve tartışılmıştır (Mayring, 2014; Yıldırım & Şimşek, 2021). Son olarak öneriler sunulmuştur.

2.2. Çalışma Grubu

Çalışmanın evreni ulusal boyutta çok kültürlü fen eğitimi kapsamındaki yayınlar, örneklemi ise ulusal boyutta yayınlar içerisinden dahil etme ölçütleri kapsamındaki seçilen yayınlar oluşturmaktadır. Bu açıdan çalışmada "rastgele olmayan örnekleme yöntemlerinden amaçlı örneklem yöntemi" seçilmiştir. Fraenkel, Wallen & Hyun (2012) amaçlı örnekleme yönteminde araştırmacıların kendi yargılarını kullanarak araştırma amacına yönelik verileri sağlayacağına inandıkları örneklemi seçtiklerini belirtmektedirler. Belirtilen kapsamlar dahilinde çalışmanın örneklemine 96 yayın dahil edilmiştir.

2.3. Veri Toplama Aracı

Veri toplama sürecinde yöntem olarak doküman incelemesi kullanılmıştır. Doküman incelemesi araştırılacak olgu veya olgulara yönelik bilgileri içeren yazılı materyallerin analizini içerir ve araştırmacı dokümanları tek başına bir veri seti olarak kullanacaksa dokümanları kendi geliştirdiği tema ve kategoriler aracılığıyla inceleyebilmektedir (Yıldırım & Şimşek, 2021). Bu amaçla dokümanların incelenmesinde kullanılmak üzere araştırmacılar tarafından MS Office Excel programında "Doküman İnceleme Tablosu" oluşturulmuştur.

2.4. Verilerin Analizi

Veri analizi sürecinde yıl, yayın türü, veri tabanı, örneklem türü, araştırma modeli ve araştırma yöntemi değişkenlerine betimsel istatistik yöntemleri kullanılmıştır. Betimsel istatistik analizinde frekans tabloları ve grafikler oluşturulmuştur. Bunun için IBM SPSS İstatistik 23 paket programı kullanılmıştır. İncelenen çalışmaların sonuç bölümlerinden elde edilen nitel veriler ise içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. İçerik analizi araştırmacılar tarafından oluşturulan doküman inceleme tablosu üzerinde manuel olarak yapılmıştır. İçerik analizi, araştırmacıların büyük miktardaki materyalleri uygun kategori, derecelendirme ve puanlamalar geliştirerek incelediği bir analiz türüdür ve bu çalışmalardan ulaşılan kodların/kategorilerin yüzde ve frekansları betimsel istatistik yöntemleri ile ortaya konulabilmektedir (Fraenkel, Wallen & Hyun, 2012).

İçerik analizi için bir içerik analizi türü olan tümevarımcı analiz yaklaşımı kullanılmıştır. Bu yaklaşımda verilerin tek tek okunarak kodlanması ve kodların çeşitli temalar altında birleştirilmesi ile araştırma problemine yönelik boyutların ortaya çıkarılması hedeflenir (Yıldırım & Şimşek, 2021). Mevcut

çalışmanın kapsamı olan çok kültürlü fen eğitimi alanının alanyazında görece yeni gelişen ve sistematik olarak yeterince incelenmemiş olması nedeniyle, veriden kavramsal yapıların ortaya çıkarılmasına sağlayan tümevarımsal içerik analizi yaklaşımı tercih edilmiştir. Bu tercih içerik analizinin kuramsal altyapısı sınırlı araştırmalarda özgün tema ve kavramların ortaya konmasına imkân sağlaması bakımından yöntemin doğasıyla örtüşmektedir (Mayring, 2014; Yıldırım & Şimşek, 2021). Nitekim tümevarımcı analiz, tümdengelimci analize kıyasla daha derinlemesine bir çözümleme imkanı sunmakta ve bu sayede önceki kuramsal çerçeveler içinde fark edilemeyen yeni kavram ve temaların belirlenmesine katkı sağlamaktadır (Mayring, 2014; Yıldırım & Şimşek, 2021). Bu çalışmada içerik analizi için Yıldırım ve Şimşek'in (2021) ifade ettiği tümevarımcı analiz basamakları kullanılmıştır. Bu basamaklar, bu basamakların açıklamaları ve bu basamaklara yönelik yapılanlar aşağıda yer almaktadır.

a. Verilerin Kodlanması: Bu aşamada araştırmacı, analiz etmek istediği birimdeki bir kelime, cümle veya paragrafın tamamına o ifadeyi en iyi karşılayacak bir kavram-kod atar böylece ortaya bir ön kod listesi çıkmış olur. Bu liste daha sonra verilerin tekrar tekrar incelenmesi ile güncellenir ve son kod listesi oluşturulmuş olur. Bu basamak için ilk olarak analiz birimi belirlenmiştir. Analiz birimi çalışmaların sonuç kısımlarındaki sonuç cümleleri olarak seçilmiştir. Ardından araştırmacılar (iki yazar), örneklem içerisindeki 96 yayının tümünün analiz birimlerini bağımsız bir şekilde inceleyerek birer ön kod listesi oluşturmuş ve daha sonra da bu listeler karşılaştırılarak üzerinde uzlaşılan ortak bir kodlama listesi hazırlanmıştır. Ardından yayınların tamamı yazarlar tarafından bu son kodlama listesine göre birbirlerinden bağımsız bir şekilde kodlanmıştır. Daha sonra yazarlar bir araya gelerek tüm yayınlar üzerinden ulaşılan son kodlamalar karşılaştırılarak uyum yüzdesi hesaplanmıştır. Uyum yüzdesinde Miles & Huberman'ın (1994) ifade ettiği %80'lik uyumu hedeflenmiştir. Bu uyum Görüş Birliği/(Görüş Birliği+Görüş Ayrılığı) X 100 şeklinde hesaplanır (Miles & Huberman, 1994). Bu hesaplamaya göre araştırmacıların tüm yayınlara bağımsız olarak gerçekleştirdiği son kodlamalarının uyum yüzdesi .84 olarak hesaplanmıştır. Bu uyum yüzdesi Miles & Huberman' ın hedeflediği uyum yüzdesine göre (1994) göre yeterli düzeydedir.

b. Temaların Bulunması: Bu basamakta, bir önceki basamakta son olarak oluşturulan kodların birbirleri ile ilişkisi incelenir ve birbirleri ile ilişkili olan kodların aynı başlıklar yani temalar altında toplanması sağlanır. Bu süreç tematik bir kodlama sürecidir. Ortaya çıkan temaların sayısı fazla olabilir ve bundan dolayı da ortaya çıkan temaların da yeni temalar altında birleştirilmesi gerekebilir. Bu basamakta yazarlar birlikte çalışarak kodları uygun temalar altında birleştirmiştir. Son olarak toplamda yedi tane üst temaya ulaşılmıştır.

c. Verilerin Kodlara ve Temalara Düzenlenmesi ve Yorumlanması: Bu aşamada araştırmacı ilk iki aşamadaki düzenlediği sisteme göre verileri düzenler ve yorumlar. Bu aşamada verilerin okuyucunun anlayabileceği şekilde betimlenmesi ve yorumlanması gereklidir. Bu basamak için, aynı tema altındaki kodların ve bu kodların atandığı analiz birimleri karşılaştırılarak aralarındaki ilişkiler incelenmiştir. Özellikle ortak ve farklı sonuçlara odaklanılmıştır.

d. Bulguların Tanımlanması ve Yorumlanması: Bu aşamada araştırmacının bir önceki başlık sonucunda ulaştığı bulguları tanımlaması ve yorumlaması gereklidir. Bu aşama için ulaşılan bulgular yazarlar tarafından tanımlanmış, ilgili alan yazını çerçevesinde tartışılmış ve yorumlanmıştır. Verilerden elde edilen kodlar ve temalar kuramsal çerçeveden oluşturulan boyutlar (temalar ve alt temalar) bağlantı kurularak açıklanmıştır. Bu boyutlar (tema ve alt temalar) *Banks'ın çok kültürlü eğitim boyutları modeli Nieto'nun kültürel yeterlik yaklaşımı modeli*, *Gay in kültüre duyarlı öğretim modeli* ve *Freire'nin eleştirel pedagojisi modeli* yaklaşımlarından oluşturulmuştur. Bu yaklaşım tümeravımsal içerik analizi yaklaşımı ile örtüşmektedir (Mayring, 2014; Yıldırım & Şimşek, 2021).

2.5. Araştırmanın Geçerliği ve Güvenirliği

Araştırmanın geçerliği için oluşturulan kodlama protokolü, dahil etme ve hariç tutma ölçütlerine ilişkin Hacettepe, Ege ve Dokuz Eylül Üniversitelerinde fen eğitimi, eğitim programları ve öğretim ile ölçme ve değerlendirme alanlarında uzman üç akademisyenin görüşleri alınıp gerekli düzeltme, ekleme ve çıkarma işlemleri yapılmıştır. Puanlayıcılar arası güvenirliği sağlamak için örneklem içerisindeki yayınlar ve kodlama listesi yazarlar dışında bir fen eğitimi, bir ölçme-değerlendirme ve bir eğitim programları ve öğretim alanında üç öğretim elemanına gönderilmiştir. Bu üç öğretim elemanı birbirlerinden bağımsız bir şekilde, kodlama listesine göre yayınların tamamını kodlamışlardır.

Ardından 3 öğretim elemanının ve 2 yazarın kodlamalarının uyum yüzdesine bir arada bakılmıştır. Kodlamanın güvenirliğini kontrol etmek için Miles & Huberman (1994) tarafından önerilen "Güvenirlik = Görüş Birliği/(Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı)" formülü kullanılmıştır. Kodlama sürecinde puanlayıcılar arası güvenirlik katsayısı .86 olarak hesaplanmıştır. Bu katsayı Miles & Huberman' ın hedeflediği uyum yüzdesine göre (1994) göre yeterli düzeydedir.

2.6. Etik Kurul Onayı

Bu araştırmanın kavramsal çerçevesinin hazırlanması, veri toplama araçlarının uygulanması, verilerin toplanması, verilerin analizi ve yorumlanması aşamalarının tamamında etik kurallara uygun hareket edilmiştir. Karşılaşılacak tüm etik ihlallerde ANKAD Yayın Kurulu'nun hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır. Tüm sorumluluk yazarlara aittir. Bu çalışmanın ANKAD dışında herhangi bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiş olduğunu taahhüt ederiz. Yapılan bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Araştırma için Hacettepe Üniversitesi Rektörlüğü, Eğitim Bilimleri Enstitüsü Araştırma Etik Kurulu'nun 25.12.2024 tarihli toplantısı ile etik kurul izni alınmıştır.

Etik Kurul İzin Belgesinin Tarihi: 07.01.2025

Sayı: E-51944218-050-00003971656

Belge Doğrulama Adresi: https://www.turkiye.gov.tr/hu-ebys

Belge Doğrulama Kodu: FD79DEDF-3773-418B-8AE5-52C161D3CAC1

3. BULGULAR

3.1. Betimsel İstatistik Analizine Yönelik Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde elde edilen bulgular alt problemler kapsamında ve frekans tabloları yardımıyla açıklanmıştır.

Alt Problem 1: Ulusal boyutta yapılan başka bir ifadeyle Türkçe alanyazında yer alan çok kültürlü fen eğitimi kapsamındaki çalışmaların yılları açısından dağılımları nasıldır?

Birinci alt probleme ait ulusal boyutta yapılan alan yazını taraması sonucunda çok kültürlü fen eğitimi kapsamındaki çalışmaların yılları açısından dağılımları Tablo 1 de sunulmuştur.

Tablo 1. Çok Kültürlü Fen Eğitimi Kapsamındaki Araştırmaların Yıllara Göre Dağılımları

Yıl	**f**	**%**
2014	1	1.0
2015	7	7.3
2016	3	3.1
2017	12	12.5
2018	6	6.3
2019	14	14.6
2020	10	10.4
2021	12	12.5
2022	9	9.4
2023	12	12.5
2024	10	10.4
Toplam	96	100.0 (≈100)

Tablo 1'e göre çalışmaların yayımlandığı yıllara bakıldığı zaman ilk olarak ve en az 2014 yılında 1 adet çalışmanın (f=1, %1) olduğu görülmektedir. En fazla çalışmanın 2019 yılında yapıldığı (f=14, %14.6) görülmektedir. Yapılan çalışmaların son yıllar olan 2020 (f=10, %10.4), 2021 (f=12, %12.5), 2022 (f=9, %9.4), 2023 (f=12, %12.5), 2024 (f=10, %10.4) yıllarında artış gösterdiği tespit edilmiştir.

Alt Problem 2: Ulusal boyutta yapılan başka bir ifadeyle Türkçe alanyazında yer alan çok kültürlü fen eğitimi kapsamındaki çalışmaların yayın türü açısından dağılımları nasıldır?

İkinci alt probleme ait ulusal boyutta yapılan alan yazını taraması sonucunda çok kültürlü fen eğitimi kapsamındaki çalışmaların yayın türü açısından dağılımları Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Çok Kültürlü Fen Eğitimi Kapsamındaki Araştırmaların Yayın Türlerine Göre Dağılımları

Yayın Türü	**f**	**%**
Makale	61	63.5
Proje	4	4.2
Tez	31	32.3
Toplam	96	100.0 (≈100)

Tablo 2'de çalışmaların türlerine göre dağılımları incelendiği zaman en çok makale türünde (f=61, %63.5) çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Ardından tez türünde (f=31, %32.3) ve son olarak da proje türünde (f=4, %4.2) çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Bulgular, proje türünde çalışmaların oldukça az olduğuna işaret etmektedir.

Alt Problem 3: Ulusal boyutta yapılan başka bir ifadeyle Türkçe alanyazında yer alan çok kültürlü fen eğitimi kapsamındaki çalışmaların veri tabanı açısından dağılımları nasıldır?

Üçüncü alt probleme ait ulusal boyutta yapılan alan yazını taraması sonucunda çok kültürlü fen eğitimi kapsamındaki çalışmaların veri tabanı açısından dağılımları Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3. Çok Kültürlü Fen Eğitimi Kapsamındaki Araştırmaların Veri Tabanlarına Göre Dağılımları

Veri Tabanı	**f**	**%**
TRDizin	49	51.0
YÖK Ulusal Tez Merkezi	31	32.3
Google Scholar	16	16.7
Toplam	96	100.0 (≈100)

Tablo 3'e göre yayınların bulunduğu veri tabanlarına göre dağılımları incelendiği zaman yayınların en çok TRDizin veri tabanında (f=49, %51.0) yer aldığı görülmektedir. Ardından yayınların YÖK Ulusal Tez Merkezi (f=31, %32.3) ve Google Scholar (f=16, %16.7) veri tabanlarında yer aldığı görülmektedir.

Alt Problem 4: Ulusal boyutta yapılan başka bir ifadeyle Türkçe alanyazında yer alan çok kültürlü fen eğitimi kapsamındaki çalışmaların örneklem türü açısından dağılımları nasıldır?

Dördüncü alt probleme ait ulusal boyutta yapılan alan yazını taraması sonucunda çok kültürlü fen eğitimi kapsamındaki çalışmaların örneklem türü açısından dağılımları Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Çok Kültürlü Fen Eğitimi Kapsamındaki Araştırmaların Örneklem Türüne Göre Dağılımları

Örneklem Türü	**f**	**%**
Doküman	18	18.8
Ortaokul Öğrencileri	8	8.3
İlkokul Öğrencileri	2	2.1
Fen Bilimleri Öğretmenleri	17	17.7
Fen Bilimleri Öğretmen Adayları	5	5.2
Özel Eğitim Öğretmenleri	3	3.1
Özel Eğitim Öğrencileri	27	28.1
Özel Eğitim Öğretmen Adayları	1	1.0
Eğitim Fakültesi Akademisyenleri	1	1.0
Sınıf Öğretmenleri	1	1.0
Karma	13	13.5
Toplam	96	99.8 (≈100)

Not: Yuvarlama nedeniyle yüzde toplamları %100'ü aşabilmekte veya %100'ün altında kalabilmektedir.

Tablo 4'te yayınlardaki yer alan örneklem türüne göre dağılımlar incelendiği zaman en çok özel eğitim öğrencilerinin (f=27, %28.1) yer aldığı görülmektedir. Ardından sırasıyla yayınlarda örneklem olarak dokümanların (f=18, %18.8) ve fen bilimleri öğretmenlerinin (f=17, %=17.7) yer aldığı görülmektedir. Daha sonra birden çok örneklem grubunun bir arada yer aldığı yani karma örneklem türü (f=13, %13.5) gelmektedir. Örneklem olarak ortaokul öğrencileri, ilkokul öğrencileri, fen bilimleri öğretmen adayları, özel eğitim öğretmenleri, özel eğitim öğretmen adayları, Eğitim Fakültesi akademisyenleri, sınıf öğretmenleri gruplarının diğer gruplara oranla oldukça az olduğu saptanmıştır.

Alt Problem 5: Ulusal boyutta yapılan başka bir ifadeyle Türkçe alanyazında yer alan çok kültürlü fen eğitimi kapsamındaki çalışmaların araştırma modeli ve yöntemi açısından dağılımları nasıldır?

Beşinci alt probleme ait ulusal boyutta yapılan alan yazını taraması sonucunda çok kültürlü fen eğitimi kapsamındaki çalışmaların araştırma modeli ve yöntemi açısından dağılımları Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. Çok Kültürlü Fen Eğitimi Kapsamındaki Araştırmaların Model ve Yönteme Göre Dağılımları

Araştırma Modeli ve Yöntemi	**f**	**%**
Derleme		
Derleme	8	8.3
Nitel Yöntemler		
Fenomenoloji	9	9.4
Durum Çalışması	23	24.0
Doküman İncelemesi	7	7.3
Haritalama	1	1.0
Tasarım Tabanlı Araştırma	1	1.0
Eylem Araştırması	2	2.1
Tarama	1	1.0
Keşif Çalışması	1	1.0
Nicel Yöntemler		
Deneysel	6	6.3
Korelasyonel	2	2.1
Tarama	15	15.6
Karma		
Tasarım Tabanlı	2	2.1
Açıklayıcı Sıralı Yöntem	1	1.0
Yakınsayan Paralel Yöntem	1	1.0
Tarama ve Durum Çalışması	1	1.0
Tarama ve Fenomenoloji	1	1.0
Tarama ve Net Belirtilmemiş Nitel Yöntem	2	2.1
Deneysel ve Durum Çalışması	2	2.1
Belirtilmemiş	10	10.4
Toplam	96	99.8 (≈100)

Not: Araştırma yönteminin açıkça belirtilmediği çalışmalarda, ilgili yayınlarda ifade edilen model, veri toplama ve analiz yöntemleri dikkate alınarak uygun yöntem sınıflandırması yapılmıştır. Bu çalışmalar haricinde yöntemin net olarak belirtilmediği çalışmalar "Belirtilmemiş" olarak sınıflandırılmıştır. "Belirtilmemiş" olarak sınıflandırılan yayınlardan dört tanesi nitel yaklaşımı, iki tanesi karma yaklaşımı esas almıştır. Geriye kalan dört yayının ise model ve yöntemi net bir şekilde belirtilmemiştir. Yuvarlama nedeniyle yüzde toplamları %100'ü aşabilmekte veya %100'ün altında kalabilmektedir.

Tablo 5 e göre yayınların kullanılan araştırma yöntemine göre dağılımlarına bakıldığı zaman en çok nitel araştırma yöntemlerinden biri olan durum çalışmasının kullanıldığı (f=23, %24.0) yayınların olduğu görülmektedir. Daha sonra nicel araştırma yöntemlerinden birisi olan tarama yönteminin kullanıldığı (f=15, %15.6) yayınların olduğu görülmektedir. Diğer araştırma yöntemlerinin nispeten dengeli bir şekilde dağıldığı ancak oldukça az sayıda olduğu görülmektedir. Örneğin nitel araştırma yöntemlerinde önde gelen yöntemlerden birisi olan fenomenoloji yöntemi oldukça az oranda (f=9, %9.4) kullanılmıştır. Bir başka örnek olarak nicel araştırma yöntemlerinden birisi olan deneysel yöntem de oldukça az oranda (f=6, %6.3) kullanılmıştır. Karma ve derleme çalışmalarının da bu dağılım içerisinde az miktarda yer

aldığı görülmektedir. Ek olarak araştırma yönteminin net olarak belirtilmediği çalışmaların da olduğu (f=10, %10.4) ve bu çalışmaların sayısının da diğer yöntemlere göre oldukça yüksek olduğu görülmektedir.

3.2. İçerik Analizine Yönelik Bulgular

"**Alt Problem 6:** Ulusal boyutta yapılan başka bir ifadeyle Türkçe alanyazında yer alan çok kültürlü fen eğitimi kapsamındaki çalışmaların *Banks'ın çok kültürlü eğitim boyutları modeli Nieto'nun kültürel yeterlik yaklaşımı modeli*, *Gay in kültüre duyarlı öğretim modeli* ve *Freire'nin eleştirel pedagojisi modeli* perspektiflerinden yönelimleri nasıldır?" problemine yanıt aramak amacıyla çalışmanın bu bölümünde, ilk olarak *Banks, Nieto ve Freire'nin* bahsedilen modelleri doğrultusunda hazırlanan boyutlar (temalar ve alt temalar) tablo yardımı ile gösterilmiştir. Ardından tema ve kod listesi gösterilmiştir. Son olarak, her tema ve alt tema bu sınıflamalar çerçevesinde frekansları ile incelenmiştir.

Tablo 6. Nieto, Gay ve Freire nin Pedagoji Kuramlarından Oluşturulan Boyutlar

Alt Boyutlar	**Boyutlar**
Kültürel Farkındalık ve Bilgi Yetkinliği: *Nieto'nun Kültürel Yeterlik Yaklaşımı*, *Banks'ın Bilgi İnşası Boyutu* **Kültüre Duyarlı Pedagojik Beceriler:** *Gay'in Kültüre Duyarlı Öğretim Modeli* **Eleştirel Pedagojik Yetkinliği:** *Freire'nin Eleştirel Pedagojisi* **Program ve İçerik Dönüştürme Yetkinliği:** *Banks'ın İçerik Bütünleştirme Boyutu*	**Kültürel ve Pedagojik Yetkinlikler**
Empatik Anlayış ve Kapsayıcı Tutum: *Gay'in Kültüre Duyarlı Öğretim Modeli* **Kültürel Kimlik ve Öz-Farkındalık:** Nieto'nun Kültürel Yeterlik Yaklaşım **Eleştirel Sosyal Bilinç ve Dönüştürücü Tutum:** *Freire'nin Eleştirel Pedagojisi*) **Adalet ve Eşitlik Odaklı İnanç Sistemleri:** *Banks'ın Adalet ve Güçlendirme Boyutu*	**Kültürel Duyarlılık ve Eleştirel Farkındalık**

Tablo 7. Tümevarımcı İçerik Analizi Yöntemiyle Oluşturulan Kodlar ve Temalar

Kod ve Tema Listesi		
Kodlama Listesi	**Alt Tema Listesi**	**Tema Listesi**
a= Fen Bilgisi Öğretmen Yeterliği (bilgi, beceri, yetkinlik) b=Fen Bilgisi Öğretmen Anlayışı c=Fen Bilgisi Öğretmen Algısı, d=Fen Bilgisi Öğretmen Görüşü e=Fen Bilgisi Öğretmen Tutumları f=Fen Bilgisi Öğretmen İnançları h=öğretim programı (yeterliği ve içerik) ı=materyal (ders kitabı vb.) i= Bir öğretim modeli, stratejisi, yöntemi, tekniği programının etkililiği vb. j=öğrenci yeterliği (bilgi, beceri, yetkinlik) k=Öğrenci algısı l=öğrenci görüşleri	1=Öğretmen Yeterliği (Bilgi, Beceri, Yetkinlik vb.): a 2=Öğretmen Duyuşsal Özellikleri (Anlayış, Algı, Görüş, Tutum, İnanç, Farkındalık vb): b, c, d, e, f, t, y, ek1= Akademisyen Algısı. 3=Öğretmen Adayı Yeterliği (Bilgi, Beceri, Yetkinlik vb.): p,u, 4=Öğretmen Adayı Duyuşsal Özellikleri (Algı, Görüş, Tutum, İnanç, Farkındalık vb.): r, s, ş, g, v. 5=Materyal: ı 6= Bir Öğretim Modeli, Stratejisi, Yöntem, Tekniğinin Etkiliği:i 7=Öğrenci Yeterliği (Bilgi,	1-) Öğretmen Yeterliği ve Duyuşsal Özellikleri a-) Öğretmen Yeterliği: Fen Bilgisi Öğretmen Yeterliği b-) Öğretmen Duyuşsal Özellikleri 2-) Öğretmen Adayı Yeterliği ve Duyuşsal Özellikleri a-) Öğretmen Adayı Yeterliği b-) Öğretmen Adayı Duyuşsal Özellikleri 3-) Öğrenci Yeterliği ve Duyuşsal Özellikleri a-) Öğrenci Yeterliği b-) Öğrenci Duyuşsal Özellikleri

m=Öğrenci tutumları n= Öğrenci İnanç o=Çok kültürlülük çalışmaları, çeşitli derleme ve sistematik çalışmalar ö=Çok kültürlü eğitim tartışmaları p=fen bilgisi öğretmen adayı yeterliği (bilgi, beceri, yetkinlik) r= Fen Bilgisi Öğretmen adayı Algısı s=Fen Bilgisi Öğretmen Adayı Görüşü ş=Fen Bilgisi Öğretmen Adayı Tutumu g=Fen Bilgisi Öğretmen Adayı Farkındalığı t=özel eğitim öğretmen görüşü u= özel eğitim öğretmen adayı yeterliği (bilgi, beceri, yetkinlik) v=Özel eğitim öğretmen aday tutumu y=sınıf öğretmeni görüşü, x=Eğitim Sistemi Yeterlikleri, ü=lisansüstü öğrenci algısı, ek1= Akademisyen Algısı	Beceri, Yetkinlik vb.): j 8=Öğrenci Duyuşsal Özellikleri (Algı, Görüş, Tutum, İnanç, Farkındalık vb.): k, l, m, n, ü 9=Çok Kültürlülük Çalışmaları ve Tartışmaları: o, ö 10=Eğitim Sistemi Yeterlikleri: x, Öğretim Programı: h.	4-) Eğitim Sistemi Yeterlikleri ve Öğretim Programı 5-) Materyal 6-) Öğretim Modeli, Stratejisi, Yöntemi, Tekniğinin Etkiliği 7-) Çok Kültürlülük Çalışmaları ve Tartışmaları

*Not: Kodlamalar, yayınlarda yer alan bulguların ortak yönleri, araştırma odakları ve inceleme düzeyleri dikkate alınarak oluşturulmuştur. Bu yönde oluşturulan temalar, katılımcı türü (öğretmen, öğretmen adayı, öğrenci) ve inceleme odağı (yeterlik, duyuşsal özellik, sistem, materyal, öğretim modeli/stratejisi, kuramsal tartışma) şeklinde yapılandırılmıştır***.**

1. Öğretmen Yeterliği ve Duyuşsal Özellikler Teması

Bu tema diğer tüm temalar arasında en yüksek paya sahip olan temadır (f=31, %28.7).

a. Öğretmen Yeterliği

Araştırma sonuçları, fen bilimleri öğretmenlerinin çok kültürlü eğitim bağlamında yeterlik düzeylerinin genel olarak sınırlı olduğunu, ancak bu alanda alınan eğitimlerin (lisans dersleri veya hizmet içi eğitimler) öğretmenlerin yeterliliği artırdığını ortaya koymaktadır. Bu bulgular, öğretmenlerin yalnızca konu alanı bilgisiyle değil; aynı zamanda kültürel farkındalık, pedagojik esneklik ve eleştirel duyarlılıkla da donatılması gerektiğini göstermektedir. Bu durum **Nieto'nun kültürel yeterlik yaklaşımı** ile örtüşmektedir. Nieto (2009), kültürel yeterliğin öğretmenlerin öğrencilerin kimlik, dil, değer ve deneyimlerini öğrenme sürecine entegre edebilme kapasitesi olduğunu vurgular. Benzer şekilde, **Gay'in (2018) kültüre duyarlı öğretim modeli** de **(Culturally Responsive Teaching)** öğretmen yeterliği yalnızca bilişsel bilgiyle sınırlamaz; öğretmenin pedagojik pratiklerinde kültürel farkındalığı yansıtma becerisine odaklanır. Araştırma bulgularında öğretmenlerin pedagojik yönlendirmeler yapabilmesi gerekliliğinin vurgulanması, Gay'in bu modelinde tanımladığı "pedagojik yeterlik" anlayışıyla doğrudan ilişkilidir. Son olarak, **Freire'nin eleştirel pedagojisi** (1970) bağlamında değerlendirildiğinde, öğretmenlerin kültürel ve pedagojik yeterliklerinin artması, onların "diyalog temelli", "özgürleştirici" bir öğrenme ortamı yaratabilme potansiyelini güçlendirir.

b. Öğretmen Duyuşsal Özellikleri

Bulgular, öğretmenlerin çoğunlukla geleneksel bilim anlayışına sahip olduklarını; bilimsel bilginin doğasını Batı merkezli bir çerçeveden değerlendirdiklerini; bununla birlikte eşitlikçi ölçme, dünya vatandaşlığı ve kapsayıcı eğitim konularında olumlu algılara sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Ayrıca öğretmenlerin özel gereksinimli öğrencilerle çalışırken materyal yetersizliği, zaman sıkıntısı ve uzmanlık eksikliği gibi konularda kaygı taşıdıkları; bu nedenle eğitim desteği gereksinimi hissettikleri

görülmektedir. Bu bulgular, Nieto'nun (2000) kültürel yeterlik yaklaşımı ile yakından ilişkilidir. Nieto'ya göre öğretmen yeterliği yalnızca bilgi aktarımıyla değil, öğretmenin kültürel farkındalık, empati, adalet duygusu ve öz-yansıtma kapasitesiyle şekillenir. Fen bilimleri öğretmenlerinin bilim anlayışlarını eleştirel biçimde sorgulamamaları ve Batı merkezli bilgi yapısına bağlı kalmaları, Nieto'nun "kültürel farkındalık eksikliği" olarak tanımladığı yapısal bir durumla örtüşmektedir. Buna karşın öğretmenlerin eşitlikçi ölçme ve dünya vatandaşlığı gibi değerlere yönelik olumlu algıları, kültürel yeterlik gelişiminin ilk adımlarına işaret etmektedir. Gay'in (2018) kültüre duyarlı öğretim modeli de bu bulguların pedagojik yansımalarını açıklamada önemli bir çerçeve sunmaktadır. Bulgularda fen bilimleri öğretmenlerinin özel gereksinimli öğrenciler için materyal geliştirmeye yönelik duyarlılık göstermeleri, Gay'in modelinde vurgulanan "öğrencilerin bireysel ve kültürel ihtiyaçlarına pedagojik olarak yanıt verme" ilkesinin bir yansımasıdır. Freire'nin (1970) eleştirel pedagojisi perspektifinden bakıldığında ise öğretmenlerin duyuşsal özellikleri, onların eleştirel bilinç (conscientização) düzeyleriyle doğrudan ilişkilidir. Fen bilimleri öğretmenlerinin bilim anlayışlarını sorgulamakta zorlanmaları, Freire'nin eleştirdiği bu "aktarımcı" modelin hâlâ etkili olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, öğretmenlerin duyuşsal özelliklerine ilişkin bulgular, çok kültürlü fen eğitiminin başarısının yalnızca bilgi ve beceri temelli yeterliklere değil, öğretmenlerin kültürel farkındalığı, empatik duyarlılığı, eleştirel bilinci ve etik sorumluluk duygusuna bağlı olduğunu göstermektedir.

2. Öğretmen Adayı Yeterliği ve Duyuşsal Özellikleri

Bu tema diğer temalar arasında orta düzeyde bir temsil oranına sahiptir (f=12, %11.1).

a. Öğretmen Adayı Yeterliği

Fen bilimleri öğretmen adaylarının çok kültürlü fen eğitimi bağlamındaki yeterliğine ilişkin bulgular, öğretmenlerde olduğu gibi bilgi düzeylerinin sınırlı olduğunu ancak bu alanda verilen eğitimlerin mesleki yeterlik üzerinde olumlu etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca, özel eğitim öğretmen adaylarının üstün yetenekli öğrencilere fen öğretimi sürecinde kuramsal olarak bilgi sahibi oldukları, fakat bu bilgileri uygulamaya dönüştürmede güçlük yaşadıkları belirlenmiştir. Bu bulgular Nieto'nun kültürel yeterlik yaklaşımı (2009) çerçevesinde değerlendirildiğinde, öğretmen adaylarının yalnızca bilgi aktarıcısı değil, kültürel olarak farkında, adalet odaklı ve öz-yansıtıcı bireyler olarak yetiştirilmesi gerektiği görülmektedir. Nieto'ya göre kültürel yeterlik, öğretmenin farklı geçmişlere sahip öğrencilerin deneyimlerini eğitim sürecine dahil edebilme ve öğrenmeyi kültürel bağlamda anlamlandırma becerisidir. Ancak fen bilimleri öğretmen adaylarının çok kültürlü ortamlarda öğretim sürecine yönelik yeterli farkındalığa sahip olmamaları, onların henüz bu bütüncül bakış açısına ulaşamadıklarını göstermektedir. Bu bağlamda, öğretmen adaylarının lisans programlarında kültürel farkındalığı geliştirecek öğrenme yaşantılarına dâhil edilmeleri, Nieto'nun kültürel yeterlik modelinde vurgulanan "kültürel olarak yanıt verebilen öğretmen kimliği" gelişimi açısından kritik bir gerekliliktir. Gay'in kültüre duyarlı öğretim modeli (2018) açısından bakıldığında, fen bilimleri öğretmen adaylarının kuramsal bilgiye sahip olmalarına karşın bu bilgiyi uygulamada etkili biçimde kullanamamaları, pedagojik yeterliğin kültürel bileşenlerle bütünleştirilmemesinden kaynaklanmaktadır. Gay'e göre kültüre duyarlı öğretim, öğretim sürecinde öğrencilerin kültürel referanslarını bir öğrenme kaynağı olarak kullanma becerisini içerir. Bulgular, öğretmen adaylarının bu tür becerileri uygulamaya dönüştürmede güçlük yaşadıklarını ortaya koymakta; bu da Gay'in modelinde vurgulanan "öğretim sürecinin kültürel ve pedagojik bütünlüğünün" henüz tam olarak sağlanamadığını göstermektedir. Freire'nin eleştirel pedagojisi (1970) bağlamında ise öğretmen adaylarının kuramsal bilgiyi pratikle bütünleştirememeleri, onların henüz "eleştirel bilinç (conscientização)" düzeyine ulaşamadıklarına işaret etmektedir. Freire'ye göre, öğretmen eğitimi süreçleri bireyi pasif bilgi alıcısı olmaktan çıkararak toplumsal ve kültürel bağlam içinde bilgi üreten, sorgulayan ve dönüştüren özne haline getirmelidir. Öğretmen adaylarının fen öğretiminde öğrencilerin farklılıklarını anlamlandırma ve buna göre strateji geliştirme konusundaki sınırlılıkları, öğretmen yetiştirme programlarının hâlâ "bankacı eğitim modeli"nin izlerini taşıdığını göstermektedir. Sonuç olarak, bulgular çok kültürlü fen eğitimi bağlamında öğretmen adaylarının yeterliklerinin geliştirilmesinde kültürel farkındalık, duyarlılık, eleştirel yansıtma ve pedagojik uygulama bütünlüğü ilkelerinin ön plana çıkması gerektiğini göstermektedir.

b. Öğretmen Adayı Duyuşsal Özellikleri

Fen bilimleri ve özel eğitim öğretmen adaylarının çok kültürlü fen eğitimi bağlamındaki duyuşsal özelliklerine ilişkin bulgular, adayların genel olarak konuya yönelik olumlu görüş ve tutumlara sahip olduklarını, buna karşın bu olumlu yaklaşımların çoğunlukla evrenselci bir bakış açısına dayandığını ortaya koymaktadır. Adayların çok kültürlülüğe dair farkındalık düzeylerinin yüksek olması, bu alanda bilinç gelişiminin başladığını göstermektedir. Ayrıca, üstün yetenekli öğrencilerle çalışmaya yönelik öğretmen adaylarının tutumlarının sınıf düzeyi arttıkça olumlu yönde geliştiği bulgusu, eğitimsel deneyimlerin duyuşsal yeterlik üzerindeki olumlu etkisini desteklemektedir. Bu bulgular, öncelikle Nieto'nun kültürel yeterlik yaklaşımı (2009) çerçevesinde değerlendirilebilir. Nieto, öğretmenlerin kültürel yeterlik kazanımını, yalnızca bilgi veya beceri edinimi olarak değil, kültürel farkındalığın içselleştirilmesi ve eğitimde adalet perspektifinin geliştirilmesi olarak ele alır. Fen bilimleri öğretmen adaylarının evrensel bir bakış açısına sahip olmaları, ilk bakışta kapsayıcı bir yaklaşımı temsil etse de Nieto'ya göre bu evrenselcilik, kültürel özgünlükleri görünmez kılma riski taşır. Gay'in kültüre duyarlı öğretim modeli (2018) bu noktada öğretmen adaylarının duyuşsal gelişimlerinin öğretim uygulamalarıyla bütünleştirilmesi gerektiğini vurgular. Gay'e göre, kültüre duyarlı öğretim yalnızca öğrencinin kültürünü tanımakla değil, bu farkındalığı pedagojik bir eyleme dönüştürmekle mümkündür. Bulgularda öğretmen adaylarının farkındalık düzeylerinin yüksek olması, bu eylemsel dönüşüm için bir potansiyel oluşturmaktadır. Ancak adayların bu farkındalıklarını öğretim stratejilerine ve sınıf içi uygulamalara yansıtabilmeleri için deneyimsel öğrenme süreçlerine ve rehberli uygulamalara gereksinim vardır. Bu durum, Gay'in modelinde öne çıkan "duygusal bağ kurma" ve "öğrenci merkezli pedagojik duyarlılık" ilkeleriyle doğrudan ilişkilidir. Freire'nin eleştirel pedagojisi (1970) açısından bakıldığında, öğretmen adaylarının duyuşsal özellikleri onların eleştirel farkındalık (conscientização) düzeylerinin bir yansımasıdır. Fen bilimleri öğretmen adaylarının evrenselci yaklaşımlarının eleştirel bir sorgulama süreciyle desteklenmemesi, onların çok kültürlü bağlamda yüzeysel bir farkındalık düzeyinde kalabileceklerini göstermektedir. Freireci bir yaklaşımla yetiştirilen öğretmen adayları ise farklı öğrenci gruplarını yalnızca "kapsanması gereken bireyler" olarak değil, bilginin ortak üreticileri olarak görür; bu da öğretmen adayının duyuşsal boyutunu özgürleştirici bir pedagojik çerçeveye taşır. Sonuç olarak, öğretmen adaylarının duyuşsal özelliklerine ilişkin bulgular, çok kültürlü fen eğitiminin yalnızca bilişsel farkındalıkla değil, derinlemesine kültürel duyarlılık, empatik yaklaşım ve eleştirel bilinç gelişimiyle güçlenebileceğini göstermektedir.

3. Öğrenci Yeterliği ve Duyuşsal Özellikleri

Bu tema diğer tüm temalar arasında en yüksek paya sahip olan ikinci temadır (f=30, %27.8).

a. Öğrenci Yeterliği

Araştırma sonuçları, çok kültürlü fen eğitimi bağlamında öğrencilerin yeterlik düzeylerinin özellikle üstün yetenekli öğrenciler üzerinde yoğunlaştığını, buna karşın normal gelişim gösteren öğrenciler üzerine yapılan çalışmaların sınırlı olduğunu göstermektedir. Bulgular, öğrencilerin genel olarak bilimin kültürle ilişkisini kurmakta yetersiz olduklarını, buna karşın üstün yetenekli öğrencilerin öz yeterlik düzeylerinin daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, öğrencilerin fen alanındaki yeterliklerinin kültürel bağlamdan etkilendiğini gösteren çalışmalar, bilginin toplumsal ve kültürel temellerinin öğrenme sürecinde belirleyici olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar, Nieto'nun kültürel yeterlik yaklaşımı (2009) bağlamında değerlendirildiğinde, öğrencilerin fen öğrenme süreçlerinin yalnızca bilişsel becerilerle değil, aynı zamanda kültürel kimlik, aidiyet ve değer sistemleriyle yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Öğrencilerin bilimin kültürle ilişkisini kurmakta zorlanmaları, fen eğitiminin genellikle kültürel olarak nötr veya Batı merkezli bir paradigma üzerinden yürütülmesinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Gay'in kültüre duyarlı öğretim modeli (2018) bu bağlamda öğrencilerin yeterliklerinin geliştirilmesinde öğretim stratejilerinin önemini vurgulamaktadır. Bulgularda üstün yetenekli öğrencilerin öz yeterliklerinin yüksek olması, onların bireysel öğrenme kaynaklarını etkili biçimde kullanabildiklerini gösterse de, bu yeterliğin kültürel farkındalıkla bütünleşmediği durumlarda, fen eğitiminin kapsayıcılığı sınırlı kalmaktadır. Gay'in modeline göre, öğrencilerin bilimi kültürel bir olgu olarak kavrayabilmeleri için öğretim sürecinin kültürel deneyimlerle bağdaştırılması, örnek olaylar, topluluk temelli projeler veya kültürlerarası bilim tarihi uygulamalarıyla zenginleştirilmesi gerekmektedir. Öte yandan, Freire'nin eleştirel pedagojisi (1970) öğrencilerin

yeterliklerini yalnızca bireysel öğrenme başarıları üzerinden değil, eleştirel farkındalık düzeyleri üzerinden değerlendirmeyi önerir. Freire'ye göre eğitim, öğrencilerin dünyayı sorgulama, toplumsal yapıları anlama ve bilgiyi dönüştürücü biçimde kullanma becerisini geliştirmelidir. Öğrencilerin bilimin kültürle ilişkisini kuramaması, fen eğitiminin hâlâ "bankacı eğitim" modelinin sınırlarında işlediğini göstermektedir. Sonuç olarak, öğrencilerin yeterliklerine ilişkin bulgular, çok kültürlü fen eğitiminin yalnızca üst düzey bilişsel kazanımlar değil, kültürel anlam kurma, eleştirel düşünme ve toplumsal bilinç gelişimini de içermesi gerektiğini göstermektedir. Nieto'nun kültürel yeterlik yaklaşımı, öğrencilerin kendi kültürel kimlikleriyle fen bilimleri bağdaştırmalarının önemine; Gay'in kültüre duyarlı öğretim modeli, öğretim süreçlerinin kültürel temsiliyetine; Freire'nin eleştirel pedagojisi ise öğrencilerin bilimsel bilginin kültürel doğasını sorgulayan bilinç düzeyine vurgu yapmaktadır.

b. Öğrenci Duyuşsal Özellikleri

Örneklem dahilindeki çalışmalar, farklı kademelerdeki öğrencilerin duyuşsal özelliklerinin incelendiğini ve bu çalışmaların çok kültürlü eğitim bağlamında dikkate değer sonuçlar ortaya koyduğunu göstermektedir. Bulgular, öğrencilerin algılarında bilimsel bilgiye ve bilim insanı imajına ilişkin kültürel temelli kalıplaşmaların bulunduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle cinsiyet bağlamında öğrencilerin "bilim insanı" yerine "bilim adamı" ifadesini tercih etmeleri ve çizimlerinde bilim insanlarını çoğunlukla erkek olarak temsil etmeleri, toplumsal cinsiyet rollerinin fen eğitimi algısı üzerindeki etkisini göstermektedir. Bu durumun temelinde öğrencilerin kültürel altyapılarının belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, sınıf düzeyi yükseldikçe bu kalıplaşmış yargıların artması, eğitsel süreçlerin bu önyargıları dönüştürmek yerine pekiştirdiğini düşündürmektedir. Diğer yandan öğrencilerin bilimi "kesin ve değişmez bilgiler bütünü" olarak algılamaları, fen eğitiminin eleştirel düşünme ve bilimin doğası farkındalığı açısından sınırlı bir çerçevede yürütüldüğüne işaret etmektedir.

Bu bulgular Nieto'nun kültürel yeterlik yaklaşımı (2009) ışığında değerlendirildiğinde, öğrencilerin duyuşsal özelliklerinin kültürel ve toplumsal bağlamdan bağımsız düşünülemeyeceği görülmektedir. Öğrencilerin bilim insanı imajına dair kalıplaşmış algıları, eğitsel ortamların kültürel çeşitliliği yeterince temsil etmediğini göstermektedir. Dolayısıyla, öğrencilerin fen öğrenme süreçlerinde kültürel temsillerin ve farklılıkların görünür kılınması, onların hem bilimsel kimlik gelişimlerini hem de kültürel yeterlik düzeylerini artıracaktır. Ayrıca, öğrencilerin bilimin doğasına ilişkin algılarının durağan olması, onların epistemolojik farkındalıklarının sınırlı olduğunu göstermekte; bu durum Nieto'nun vurguladığı kültürel farkındalık ve eleştirel duyarlılıkla ilişkilendirilebilir. Gay'in kültüre duyarlı öğretim modeli (2018) ise öğrencilerin duyuşsal özelliklerinin öğretim sürecindeki yansımalarını anlamada önemli bir çerçeve sunmaktadır. Bulgulara göre öğrencilerin fen derslerindeki cinsiyetçi algıları ve bilimin doğasına yönelik katı anlayışları, öğretim süreçlerinde kültürel ve toplumsal temsillerin eksikliğini ortaya koymaktadır. Bu noktada, öğretmenlerin fen öğretimini öğrencilerin kültürel deneyimleriyle ilişkilendirmesi, bilim insanı figürlerini farklı kültürlerden ve cinsiyetlerden örneklerle sunması, öğrencilerin hem tutumlarını hem de algılarını dönüştürmede etkili olacaktır. Gay'in modelinin öngördüğü şekilde, öğrencilerin fen derslerinde duyuşsal katılımını artırmak, onların bilimle olan özdeşleşme düzeylerini güçlendirecektir. Özel gereksinimi olan öğrenciler ve üstün yetenekli öğrencilerle yürütülen çalışmaların bulguları, Freire'nin eleştirel pedagojisi (1970) çerçevesinde değerlendirildiğinde, eğitimin kapsayıcı ve özgürleştirici niteliği açısından önemli ipuçları sunmaktadır. Freire, eğitimin baskıcı değil, dönüştürücü bir süreç olması gerektiğini vurgular. Özel gereksinimi olan öğrencilerin fen materyallerine erişimde yaşadığı güçlükler ve kaynaştırma uygulamalarına ilişkin olumlu tutumları, eğitim ortamlarının hem erişilebilirlik hem de katılım açısından dönüştürülmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Lisansüstü öğrencilerin bilim ve din ilişkisine dair "ayrışık" bir algıya sahip olmaları da Freire'nin bilgiye yönelik eleştirel bilinç kavramıyla ilişkilendirilebilir. Sonuç olarak, öğrencilerin duyuşsal özelliklerine ilişkin bulgular, çok kültürlü fen eğitiminin yalnızca bilişsel değil, aynı zamanda kültürel, duygusal ve eleştirel boyutlarıyla da ele alınması gerektiğini göstermektedir.

4. Eğitim Sistemi Yeterlikleri ve Öğretim Programı

Bu tema diğer temalar arasında daha düşük bir paya sahiptir (f=4, %3.7). Bu temada yer alan çalışmalar, eğitim sistemi ve öğretim programlarının çok kültürlü fen eğitimi açısından yetersizliklerini ortaya koymaktadır. Bulgular, mevcut eğitim sisteminin sınav odaklı ve öğretmen merkezli bir yapı taşıdığını, bunun öğrencilerin eleştirel düşünme, sorgulama ve kültürel farklılıkları anlamlandırma becerilerini

sınırladığını göstermektedir. Ayrıca, kız öğrencilerin okullaşma süreçlerinde karşılaştıkları engeller ve STEM alanlarındaki cinsiyet eşitsizliği, hizmet içi öğretmen eğitimindeki eksiklikler ve üniversitelerdeki öğretmen yetiştirme programlarının sınırlılıkları, eğitim sisteminin eşitlikçi ve kapsayıcı eğitim hedeflerini yeterince desteklemediğini ortaya koymaktadır. Okulların alt yapılarının çok kültürlü eğitimi desteklemede yetersiz olması, fiziksel ve pedagojik ortamın bu hedefleri gerçekleştirmedeki kısıtlarını göstermektedir. Bu bulgular, Nieto'nun kültürel yeterlik yaklaşımı (2009) bağlamında değerlendirildiğinde, eğitim sisteminin yalnızca içerik ve sınav temelli bir yapı olarak ele alınamayacağı görülmektedir. Nieto'ya göre kültürel yeterlik, eğitim sisteminin tüm bileşenlerinin öğrencilerin kültürel kimliklerini, deneyimlerini ve öğrenme süreçlerini destekleyecek şekilde yapılandırılmasını gerektirir. Gay'in kültüre duyarlı öğretim modeli (2018), öğretim programlarının ve pedagojik uygulamaların öğrencilerin kültürel deneyimleriyle bütünleşmesinin önemini vurgular. Bulgularda fen öğretim programlarının baskın olarak Batı merkezli olması, bilimin kültürle ilişkisine yeterince değinilmemesi ve hem evrensel hem de yerel boyutları ele almada eksiklikler bulunması, Gay'in modelinde öngörülen öğrenci merkezli ve kültürel olarak duyarlı pedagojik tasarım ihtiyacını ortaya koymaktadır. Öğretim programları, öğrencilerin yaşadıkları kültürel bağlamı göz ardı etmeden bilimsel kavramları anlamlandırmalarını ve kendi deneyimleriyle ilişkilendirmelerini sağlayacak biçimde tasarlanmalıdır. Freire'nin eleştirel pedagojisi (1970) perspektifinden bakıldığında ise, mevcut eğitim sisteminin sınav odaklı ve öğretmen merkezli yapısı, öğrencilerin eleştirel bilinç geliştirmesini engelleyen baskıcı bir model olarak değerlendirilebilir.

5. Materyal

Bu tema bir önceki temaya benzer şekilde diğer temalar arasında daha düşük bir temsil oranına sahiptir (f=5, %4.6). Örneklemde yer alan çalışmalar, çok kültürlü fen eğitimi bağlamında kullanılan materyallerin ve içeriklerinin yetersizliklerini ortaya koymaktadır. Bulgular, fen ders kitaplarında kültürel değerlere yeterli yer verilmediğini, verilen ögelerin düzensiz sunulduğunu ve kitapların sosyal, kurumsal ve kültürel açılardan yetersiz kaldığını göstermektedir. Özellikle "Türk-İslam Bilim İnsanları ve Düşünceleri" gibi yerel ve kültürel bağlamları temsil eden içeriklerin eksikliği, öğrencilerin kendi kültürel kimlikleriyle fen bilimleri arasında anlamlı bağlar kurmalarını engellemektedir. Benzer şekilde, materyallerin bilimin doğasına ilişkin yeterli bilgiler içermemesi, öğrencilerin fen öğrenme süreçlerinde eleştirel ve sorgulayıcı düşünme becerilerinin gelişimini sınırlamaktadır. Bu durum, Nieto'nun kültürel yeterlik yaklaşımı (2009) açısından değerlendirildiğinde, materyallerin öğrencilerin kültürel kimliklerini tanıma ve kendi kültürel bağlamlarıyla öğrenme sürecini ilişkilendirme yetilerini desteklemediği görülmektedir. Gay'in kültüre duyarlı öğretim modeli (2018) perspektifinden bakıldığında, materyallerin öğrenci merkezli ve kültürel olarak duyarlı bir şekilde tasarlanması gerekliliği öne çıkmaktadır. Gay'e göre kültüre duyarlı öğretim, öğrencilerin kültürel deneyimlerini ve değerlerini öğrenme sürecine dahil eden materyallerle desteklenmelidir. Bulgularda fen ders kitaplarının Batı merkezli içeriklerle sınırlı olması ve yerel bilim insanlarına yeterince yer vermemesi, öğrencilerin fen kavramlarını kendi kültürel bağlamlarıyla ilişkilendirmelerini sınırlamaktadır. Materyallerin pedagojik tasarımında kültürel temsiliyetin artırılması, öğrencilerin hem öğrenme motivasyonunu hem de fen bilimlerine ilişkin duyuşsal tutumlarını olumlu yönde etkileyebilir. Freire'nin eleştirel pedagojisi (1970) açısından ise, materyallerin öğrenciyi pasif bilgi alıcısı konumunda bırakan yapısı eleştirilir. Sonuç olarak, materyallere ilişkin bulgular, çok kültürlü fen eğitiminin başarıya ulaşabilmesi için ders kitaplarının ve eğitim materyallerinin kültürel temsiliyet, yerel ve evrensel bilim insanlarını tanıtma ve bilimin doğası ile ilgili eleştirel perspektifleri yansıtma açısından yeniden tasarlanması gerektiğini göstermektedir.

6. Öğretim Modeli, Stratejisi, Yöntemi, Tekniğinin Etkiliği

Bu tema diğer tüm temalar arasında en yüksek paya sahip olan üçüncü tema olarak yüksek oranda bir yer tutmaktadır (f=21, %19.4). Örneklemde yer alan çalışmalar, fen eğitimi kapsamında çeşitli öğretim modeli, stratejisi, yöntemi ve tekniklerinin uygulanabilirliği ve etkinliğini ortaya koymaktadır. Bulgular, ağırlıklı olarak özel eğitim öğrencileri üzerinde yapılan uygulamaları içermekle birlikte, normal gelişim gösteren öğrenciler için de sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Özel eğitim bağlamında fen derslerinde kullanılan strateji ve yöntemlerin, öğrencilerin öğrenme süreçlerine doğrudan katkı sağladığı, materyal temelli ve somutlaştırılmış uygulamalarla desteklendiğinde etkilerinin daha belirgin olduğu görülmektedir. Bu bulgular, Nieto'nun kültürel yeterlik yaklaşımı (2009) çerçevesinde

değerlendirildiğinde, öğretim stratejilerinin öğrencilerin kültürel ve bireysel farklılıklarını dikkate alacak biçimde tasarlanmasının önemi ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, Nieto'nun vurguladığı kültürel duyarlılık ve kapsayıcılık ilkesi, öğretim tekniklerinin bireyselleştirilmesi ve öğrencilerin aktif katılımını destekleyecek somut uygulamalarla hayata geçirilebilir. Gay'in kültüre duyarlı öğretim modeli (2018) perspektifinden bakıldığında, öğretim stratejilerinin öğrencilerin kültürel ve toplumsal geçmişlerini dikkate alacak şekilde yapılandırılması gerektiği görülmektedir. Bulgular, 5E modeli, STEM yaklaşımları, teknoloji destekli öğrenme ve çalışma yaprakları gibi stratejilerin özellikle özel eğitim öğrencileri üzerinde etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Gay'in modeline göre, öğrencilerin öğrenme süreçlerine aktif katılımını sağlamak, onların kültürel deneyimlerini öğrenme etkinliklerine dahil etmek ve materyalleri öğrencilerin yaşantılarına uygun şekilde sunmak, öğrenmenin hem bilişsel hem de duyuşsal boyutlarını güçlendirir. Bu bağlamda, derslerde kullanılan somut ve işbirlikçi yöntemler, öğrencilerin bilgiye anlam kazandırma ve kendilerini öğrenme sürecinde özne hâline getirme kapasitelerini destekler. Freire'nin eleştirel pedagojisi (1970) ışığında, öğretim yöntem ve teknikleri yalnızca bilgi aktarma aracı olmaktan çıkarılmalı, öğrencilerin sorgulayıcı ve dönüştürücü öğrenme süreçlerine katılımını sağlayacak şekilde tasarlanmalıdır. 5E modeli, portfolyo çalışmaları, araştırmaya dayalı öğrenme ve evde fen uygulamaları gibi yöntemler, Freire'nin "bankacı eğitim" eleştirisine karşılık, öğrenciyi pasif alıcıdan aktif öğrenen ve eleştirel düşünen özne konumuna taşır. Ayrıca sınav ve değerlendirme süreçlerinin öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarına göre uyarlanması (ör. süre, yazı puntoları, soruların çeşitliliği), eğitimin demokratik ve kapsayıcı doğasını desteklemektedir. Sonuç olarak, öğretim modeli, stratejisi, yöntemi ve tekniklerine ilişkin bulgular, çok kültürlü fen eğitiminde öğrenci merkezli, kültürel olarak duyarlı ve eleştirel farkındalık geliştiren öğretim uygulamalarının önemini ortaya koymaktadır.

7. Çok Kültürlülük Çalışmaları ve Tartışmaları

Bu tema diğer temalar arasında çok daha düşük bir paya sahiptir (f=6, %5.6). Bu tema altında örneklem içerisindeki çok kültürlü eğitim kapsamında değerlendirilebilecek çeşitli sistematik incelemeler, derlemeler ve tartışmaların yer aldığı çalışmalar bulunmaktadır. Çok kültürlülük kapsamında derleme yapılan çalışmalarda çeşitli ortak sonuçlar yer almaktadır. Ağırlıklı olarak özel eğitim alanında derleme/sistematik incelemeler yapılmıştır. Bu çalışmalarda konu kapsamında sınırlı sayıda yayının yer aldığı ve yayınların istenilen düzeyde olmadığı ifade edilmiştir. Örneklem grubu ağırlıklı olarak küçük gruplardır. Yayınlarda tek tip veri toplama aracı kullanılmıştır. Bu açılardan çalışmaların geliştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu başlık altında araştırma bulgularına göre ulaşılan sonuçlar betimsel ve içerik analizi başlıkları altında ele alınmıştır. Elde edilen bulgulardan yola çıkılarak ulaşılan sonuçlara, bu sonuçların ilgili ilgili alan yazını bağlamındaki tartışmalarına ve sonuçlardan hareketle ayrıca bir öneriler paragrafına yer verilmiştir.

4.1. Betimsel İstatistik Analizine Yönelik Sonuçlar

Betimsel istatistik analizi sonucunda yayınların son yıllarda artış gösterdiği ancak istenilen sayıda olmadığı görülmektedir. Bu artışın nedeninin ülkemizde özellikle son yıllarda farklı etnik, dilsel, sosyal ve kültürel grupların fen eğitimine katılımının artması olduğu düşünülmektedir. Benzer şekilde, Dağlı & Altan (2023) ile Yılmaz da (2023) Türkiye'de yapılan tez ve makale türündeki çok kültürlü eğitim araştırmalarını incelediği çalışmalarında yayınların son yıllarda bir artış gösterdiği ve bu artışın farklı etnik gruplardan ve göçmen öğrencilerden kaynaklanabileceği sonucuna ulaşmıştır. Ancak söz konusu bu çalışmalar çok kültürlü eğitim konusunda genel boyutta incelemeler yapan çalışmalardır. Mevcut çalışma, bu çalışmalardan farklı olarak fen eğitimi bağlamında bu yayınların istenilen sayıda artış göstermediğini ortaya koyarak bu konuda alan yazınının geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir. Çalışmalar yayın türleri açısından incelendiği zaman ağırlıklı olarak makale türünde yayınların olduğu, tez ve proje çalışmalarının az sayıda olduğu görülmektedir. Çalışmaların bulunduğu veri tabanları incelendiği zaman yayın türü sonucuna paralel olarak yayınların en çok TRDizin ve sonrasında da YÖK Ulusal Tez Merkezinde olduğu görülmektedir. Bu sonucun nedeni, çok kültürlü eğitim ve çok kültürlü fen eğitimi alanının yeni bir alan olmasından kaynaklanıyor olabilir. Bu bulguyu destekler şekilde Akkaya & Şengül (2022) ile Yılmaz (2023) çok kültürlü eğitim kapsamındaki yapılmış tez ve makaleleri

incelediği çalışmarında, yayınların ağırlıklı olarak makale türünde yapıldığını saptamıştır. Mevcut çalışma, bu çalışmalardan farklı olarak alan yazınının proje türünde de eksiği olduğunu göstermektedir.

Örneklem türü açısından çalışmalarda ağırlıkla özel eğitim öğrencileri, fen bilimleri öğretmenleri ve dokümanların yer aldığı görülmektedir. Bu sonuç, ülkemizin özel eğitim konusundaki politikalarının son yıllarda önem kazanması, çok kültürlü fen eğitiminin etkililiği noktasında uygulayıcılar olarak en önemli öğretmenlerin görülmesi ve bu konudaki dokümanların etkili birer kaynak olarak görülmesinden kaynaklanıyor olabilir. Akkaya & Şengül (2022) ile Yılmaz (2023) çalışmalarında örneklem türü olarak en çok öğretmen ve öğretmen adaylarının tercih edildiği sonucuna ulaşmış ve bu sonucun en önemli paydaş ve uygulayıcılar olarak öğretmenlerin görülmesinden kaynaklandığını ifade etmiştir. Bu çalışmaların aksine mevcut çalışma kültür, dil, etnisite gibi unsurların yanında engellilik ve özel eğitim unsurlarını da kapsadığı için özel eğitim öğrencilerinin örneklem türü olarak en çok tercih edilen grup olduğu sonucuna ulaşıldığı düşünülmektedir. Bu sonuç, özel eğitim öğrencilerinin diğer örneklem türlerine göre çok kültürlü fen eğitimi kapsamında daha ön planda olduğunu göstermektedir. Buna ek olarak Akkaya & Şengül (2022) ile Yılmaz (2023), çalışmalarında örneklem türü olarak dokümanların az sayıda yer aldığını belirtmiştir. Mevcut çalışmada dokümanlar çok kültürlü fen eğitimi kapsamında daha önemli bir yer tutmaktadır. Bu sonuç, çok kültürlü fen eğitimi alanının yeni bir alan olmasından kaynaklı olarak henüz uygulayıcılarla yapılan çalışmaların yeterli düzeyde olmamasından kaynaklanıyor olabilir.

Araştırma modeli bakımından çalışmaların çoğunda nitel araştırma yöntemlerinin daha sonra da nicel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı görülmektedir. Bu bulgu, Dağlı & Altan (2023) ile Yılmaz (2023) çalışmalarındaki çok kültürlü eğitim kapsamındaki yayınların ağırlıklı olarak nicel modele sahip olduğu olduğu bulgusu ile farklılık göstermektedir. Bu farklılık mevcut çalışmanın kapsamı ile Dağlı & Altan (2023) ile Yılmaz (2023) çalışmalarınının kapsamlarının farklı olmasından kaynaklanıyor olabilir. Mevcut çalışmada kültür, dil, etnisite, engellilik ve özel eğitim gibi boyutlardaki çalışmalar da örnekleme dahil edilirken Dağlı & Altan (2023) ile Yılmaz (2023) çalışmalarında bu boyutlardan ziyade daha genel bağlamda yapılmış olan çok kültürlü eğitim çalışmaları incelenmiştir. Mevcut çalışma, çok kültürlü fen eğitimi bağlamındaki çalışmaların alan yazınının aksine daha nitel odaklı yapıldığını göstermektedir.

Çok kültürlü fen eğitimi bağlamındaki çalışmalarda araştırma yöntemi açısından en çok nitel araştırma yöntemlerinden biri olan durum çalışmasının tercih edildiği görülmektedir. Çalışmalarda durum yönteminden daha sonra tercih edilen yöntem olarak nicel yöntemler içerisinde yer alan tarama yöntemi gelmektedir. Durum çalışmasının tercih edilme nedeni bu yöntemin daha derinlemesine incelemeler yapabilme fırsatı sunması olarak değerlendirilebilir. Nicel yöntemler içerisinde tarama yönteminin daha kolay yapılabilmesi bu yöntemin diğer yöntemlere kıyasla daha çok tercih edilmesine neden olmuş olabilir. Akkaya & Şengül (2022), Günay & Aydın (2015) ve Yılmaz (2023) tarafından yürütülen çalışmalarda elde edilen bulgular bu sonuçlara paralellik göstermektedir. Söz konusu çalışmalarda çok kültürlü eğitim kapsamındaki yayınlarda ağırlıklı olarak nicel yöntemler içerisinden tarama ve nitel yöntemler içerisinden de durum yönteminin kullanıldığı bulgusuna ulaşılmıştır. Ancak bu bulgunun yanında fenomenoloji ve deneysel yöntem gibi çeşitli önde gelen nicel ve nitel yöntemlerinin sayısının oldukça az olduğu görülmektedir.

4.2. İçerik Analizine Yönelik Sonuçlar

Çok kültürlü fen eğitimi bağlamında yürütülen çalışmaların analizi, öğretmen, öğretmen adayı, öğrenci, eğitim sistemi, materyal, öğretim yöntemleri ve bu kapsamdaki çalışmalara ilişkin çeşitli bulgular sunmaktadır. Bu bulgular, Nieto'nun kültürel yeterlik yaklaşımı, Gay'in kültüre duyarlı öğretim modeli ve Freire'nin eleştirel pedagojisi perspektiflerinden yorumlandığında, fen eğitiminin çok kültürlü ve kapsayıcı bir biçimde yapılandırılmasına dair önemli çıkarımlar ortaya koymaktadır.

Birinci tema olan "Öğretmen Yeterliği ve Duyuşsal Özellikleri" boyutunda analiz edilen çalışmalar, öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının yeterlik düzeylerinin çoğunlukla yetersiz olduğunu, batı kökenli ve geleneksel bilim anlayışına sahip olduklarını göstermektedir. Bununla birlikte, öğretmenlerin konuya ilişkin olumlu algı, farkındalık ve tutumlara sahip oldukları; yeterlik düzeylerinin ise üniversite dersleri veya hizmetiçi eğitimlerle artırılabileceği belirlenmiştir. Nieto perspektifinden bakıldığında, bu durum öğretmenlerin kültürel yeterliklerinin geliştirilmesi gerektiğini; Gay'in yaklaşımı açısından

öğretmenlerin kültürel duyarlılık ve öğrenci merkezli pedagojik becerilerle desteklenmesi gerektiğini; Freireci bakış açısıyla ise öğretmenlerin öğrenciyi aktif ve eleştirel düşünen bir özne olarak konumlandıracak pedagojik yeterlikler kazanmalarının önemini ortaya koymaktadır. İkinci tema olan "Öğretmen Adayı Yeterliği ve Duyuşsal Özellikleri" boyutunda analiz edilen çalışmalar öğretmen adaylarının da benzer biçimde, olumlu algı, farkındalık ve tutumlara sahip olmalarına karşın yeterlik düzeylerinin sınırlı olduğu görülmektedir. Bu bulgu, öğretmen adaylarının çok kültürlü fen eğitimi farkındalıklarını uygulamaya yansıtacak yeterlikten yoksun olduklarını göstermektedir. Bu eksiklik, fen bilimleri öğretmen eğitiminin çok kültürlülük boyutunda yeterince desteklenmemesinden kaynaklanmaktadır. Saraç & Gülay Ogelman (2023) ulusal ve uluslararası alan yazınınından yola çıkarak çok kültürlü öğretmen yeterliklerini ortaya koyduğu çalışmada benzer sonuçlara ulaşmıştır. Söz konusu çalışmada öğretmenlerin algı, görüş, tutum açısından olumlu düşünceleri olsa da yeterlik düzeyi açısından istenilen düzeyde olmadıkları ve bu yeterliklerinin çeşitli eğitimler ile desteklenebileceği ifade edilmiştir. Çok kültürlü fen eğitimi kapsamında elde edilen bu bulgular, alan yazınıyla paralellik göstermekte ve fen bilimleri öğretmen eğitiminin çok kültürlülük açısından güçlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Üçüncü tema olan "Öğrenci Yeterliği ve Duyuşsal Özellikleri" boyutunda analiz edilen çalışmaların sonuçları üstün yetenekli öğrencilerin çok kültürlülük açısından yeterli düzeyde iken, normal gelişim gösteren öğrenciler ve özel gereksinimli öğrenciler yeterlik açısından sınırlı kaldığını göstermektedir. Bu bulgu, üstün yetenekli öğrencilerin bilişsel ve duyuşsal özellikler açısından normal gelişim gösteren öğrencilere kıyasla daha ileri düzeyde olmalarından kaynaklanıyor olabilir. Benzer şekilde, Kalfa & Yalçınkaya Akar (2019) yaptığı derleme çalışmasında üstün yetenekli öğrencilerin normal öğrencilere göre piskolojik ve çeşitli diğer açılardan daha ileri düzeyde olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca üstün yetenekli öğrencilerin Bilim ve Sanat Merkezleri gibi uygulamalarla desteklenmesi de bu bulgunun bir başka nedeni olarak değerlendirilebilir. Bu bulguyu destekler nitelikte Sarıçam, Adam Karduz, Özbey & Çelik (2017) yaptığı çalışmada üstün yetenekli öğrencilerin normal gelişim gösteren öğrencilere göre duygusal zeka düzeylerinin daha yüksek düzeyde olduğunu ve bu durumun BİLSEM gibi uygulamalardan kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Bulgular, öğrencilerin bilim insanlarını çoğunlukla erkek olarak algıladığını ve materyaller konusunda özellikle görme yetersizliği olan öğrencilerin güçlük yaşadığını ortaya koymaktadır. Dördüncü tema olan "Eğitim Sistemi Yeterlikleri ve Öğretim Programı" boyutunda analiz edilen araştırmalar eğitim sistemi bulguları, cinsiyet eşitsizliği, öğretmen eğitimi eksiklikleri ve Batı merkezli fen öğretim programlarının kültürle ilişkilendirme açısından yetersizliğini ortaya koymaktadır. Dağlı & Altan (2023) 2010-2020 arasındaki çok kültürlü eğitim araştırmalarını incelediği çalışmada öğretim programlarını inceleyen yeterli araştırma olmadığı ve bunların programlara yansıtılmadığını belirtmiştir. Bununla birlikte 2024 Maarif Modeli Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı, bilimin sosyal ve kültürel boyutunu ve kültürel çeşitliliği ön plana çıkararak bu eksiklikleri gidermeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda, Nieto'nun yaklaşımı eğitim sisteminin kültürel yeterliği desteklemesini, Gay pedagojik tasarımın öğrenci kültürünü merkeze almasını ve Freire eleştirel ve dönüştürücü pedagojiyi sistematik olarak uygulamayı gerektirmektedir.

Beşinci tema olan "Materyal" boyutunda analiz edilen çalışmalar fen ders kitaplarının kültürel değerler ve Türk-İslam bilim insanları açısından yetersiz olduğu ve bilimin sosyokültürel boyutunu yeterince yansıtmadığı bulgusu, materyallerin kültürel temsiliyeti artıracak şekilde yeniden tasarlanması gerekliliğini göstermektedir. Bu bulguya paralel bir şekilde Caymaz (2022) 2005-2020 yılları arasındaki bilimin doğasını ele alan tezleri incelediği çalışmasında bu tezlerde ortak nokta olarak ders kitaplarının sosyokültürel boyutun içerisinde yer aldığı bilimin doğası konusunda zenginleştirilmesi gerektiği bulgusuna ulaşmıştır. 2024 Maarif Modeli'ne göre hazırlanan ders kitapları, ünite sonlarında Batı ve Türk-İslam bilim insanlarını bir arada sunarak bu eksikliği gidermektedir. Altıncı tema olan "Öğretim Modeli, Stratejisi, Yöntemi ve Tekniğinin Etkiliği" boyutunda analiz edilen araştırmaların bulguları fen derslerinde uygulanan öğretim model ve stratejilerinin özellikle özel eğitim öğrencileri üzerinde yoğunlaştığını göstermektedir. Somut temelli, günlük yaşamla bağlantılı, dokunsal materyallerle desteklenen yöntemler, 5E modeli, STEM yaklaşımları ve teknoloji destekli uygulamaların etkili olduğu saptanmıştır. Nieto, Gay ve Freire perspektifleri, öğretim yöntemlerinin öğrencilerin kültürel bağlamını, bireysel farklılıklarını ve eleştirel düşünme kapasitelerini göz önünde bulunduracak şekilde tasarlanması gerektiğini vurgulamaktadır. Son tema olan "7. Çok Kültürlülük Çalışmaları ve Tartışmaları" temasında elde edilen bulgulara göre Türkçe alan yazınında çok kültürlülük ve çok kültürlü fen eğitimi üzerine

yapılan çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Bu çalışma, özellikle fen eğitimi alanında bu boşluğu doldurarak, çok kültürlü eğitimin öğretmen, öğrenci, materyal ve öğretim süreçleriyle bütüncül bir şekilde ele alınmasının önemini ortaya koymaktadır.

4.3. Öneriler

Betimsel istatistik ve içerik analizlerinden elde edilen bulgular, çok kültürlü fen eğitiminin yalnızca içerik zenginliği değil, aynı zamanda pedagojik duyarlılık, kültürel kapsayıcılık ve eleştirel farkındalık boyutlarında da gelişmeye ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Betimsel istatistik sonuçlarına göre, araştırma örneklemlerinin belirli gruplarda yoğunlaştığı ve bazı grupların (örneğin ilkokul, ortaokul öğrencileri, özel eğitim öğretmenleri, öğretmen adayları) yeterince temsil edilmediği görülmektedir. Gelecekteki çalışmaların daha geniş ve çeşitlenmiş örneklemlerle yürütülmesi, kültürel temsiliyeti güçlendirerek çok kültürlü fen eğitiminin genellenebilirliğini artıracaktır. Araştırma yöntemleri açısından, yalnızca betimsel yaklaşımlara değil, **karma modellerin** ve **derleme türü çalışmaların** daha fazla kullanılması önerilmektedir.

İçerik analizine dayalı bulgular, öğretmenlerin çok kültürlülük yeterliklerinin artırılmasına yönelik güçlü bir ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda öğretmenlik programlarına **"çok kültürlü eğitim"**, **"kapsayıcı eğitim"** veya **"özel gereksinimli öğrencilerle fen öğretimi"** gibi derslerin eklenmesi öğretmen adaylarının kültürel yeterliklerini geliştirecektir. Freire'nin **eleştirel pedagojik yaklaşımı** doğrultusunda, bu derslerin yalnızca bilgi aktarımına değil, öğretmen adaylarının kendi konumlarını, kültürel önyargılarını ve güç ilişkilerini sorgulamalarına olanak tanıyacak biçimde yapılandırılması önerilmektedir. Gay (2018), kültüre duyarlı öğretimi "öğrencinin kültürel mirasını öğrenmenin bir kaynağı haline getirme" olarak tanımlar. Bu doğrultuda fen programlarının, **Türk-İslam bilim insanlarının katkılarını, yerel bilgi sistemlerini** ve bilimin toplumsal-kültürel yapısını içerecek şekilde yeniden düzenlenmelidir. Nieto'nun kültürel yeterlik ilkeleri uyarınca, eğitim materyallerinin tüm öğrencilerin sosyo-kültürel yapılarına hitap etmesi, dilsel, kültürel ve bilişsel çeşitliliğe duyarlı olarak hazırlanması önerilir. Bu bağlamda, özel gereksinimli ve dezavantajlı gruplar için **erişilebilir, kültürel açıdan duyarlı fen materyalleri** geliştirilmesi önem arz etmektedir. Freire'nin **eleştirel pedagojisi** bağlamında, fen eğitiminde öğrencilerin yalnızca bilgiyi ezberlemeleri değil, bilimi toplumsal yaşamla ilişkilendirerek dönüştürücü bir bilinç geliştirmeleri hedeflenmektedir. Bu doğrultuda fen derslerinde **STEM uygulamaları, toplumsal cinsiyet eşitliği, sosyokültürel farkındalık** ve **bilimsel adalet** gibi temalar içeren etkinliklere yer verilmesi önerilmektedir. Bu yaklaşım, öğrencilerin hem bilimsel hem de insani değerleri bütünleştirmesine katkı sağlayacaktır. Son olarak, araştırmacılara çok kültürlü fen eğitimi kapsamında **sistematik inceleme, meta-analiz, meta-sentez** ve **eleştirel tartışma odaklı çalışmalar** yürütmeleri önerilmektedir. Bu tür çalışmalar, kuramsal modellerin Türkiye bağlamında uygulanabilirliğini değerlendirme ve yerel dinamiklerle bütünleştirme açısından önemli katkılar sunacaktır.

5. ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazarlar bu makale ile ilgili olarak herhanagi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan ederler.

KAYNAKÇA

Acar Çiftçi, Y. & Gürol, M. (2015). A Conceptual framework regarding the multicultural education competencies of teachers. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 30*(1), 1-14.

Aikenhead, G. S. (1993). Foreword: Multicultural issues and perspectives on science education. *Science Education, 77*(6), 659–660. https://doi.org/10.1002/sce.3730770608

Akkaya, N. & Şengül, L. (2022). Türkiye'de eğitimde çok kültürlülük çalışmaları üzerine bir araştırma. *YENİSEY Uluslararası Dil, Edebiyat ve Eğitim Dergisi, 3*(2), 125-147. http://dx.doi.org/10.29228/yenisey.65925

Aktan, M. B. (2024). Çokkültürlü bilim eğitimi: Türkiye'de fen bilimleri öğretimi için bir gereklilik. *Millî Eğitim, 53*(241), 571-590. https://doi.org/10.37669/milliegitim.1189910

American Psychological Association. 2002. Guidelines on multicultural education, training, research, practice, and organizational change for psychologists. https://www.apa.org/about/policy/archive

Ash, A., & Wiggan, G. (2018). Race, multiculturalisms and the role of science in teaching diversity: Towards a critical post-modern science pedagogy. *Multicultural Education Review*, *10*(2), 94-120. https://doi.org/10.1080/2005615X.2018.1460894

Atwater, M. M., & Riley, J. P. (1993). Multicultural science education: Perspectives, definitions, and research agenda. *Science Education*, *77*(6), 661-668.

Aydın, H. & Tonbuloğlu, B. (2014). Graduate students perceptions‟ on multicultural education: a qualitative case study. *Eurasian Journal of Educational Research, 57*, 29-50. http://dx.doi.org/10.14689/ejer.2014.57.3

Banks, J. A., & Banks, C. A. M. (Eds.). (2004). *Handbook of research on multicultural education* (2nd ed.). Jossey-Bass.

Banks, J. A. (2008). *An introduction to multicultural education.* Pearson.

Banks, J.A. (2013). *Çokkültürlü eğitime giriş* (H. Aydın Çev.). Anı Yayıncılık.

Bouchard, J. (2017). Learning from difference: comparative accounts of multicultural education. *Current Issues in Language Planning*, *18*(1), 105–112. https://doi.org/10.1080/14664208.2016.1220282

Burnes, T. (2017). Flying faster than the birds and the bees: Toward a sex-positive theory and practice in multicultural education. In R. Gordon, T. Akutsu, J. McDermott, & J. Lalas (Eds.), *Challenges associated with cross-cultural and at-risk student engagement* (pp. 170–187). IGI Global. https://doi.org/10.4018/978-1-5225-1894-5.ch009

Çalışkan, İ. (2025). Preservice science teachers' views on comparative multicultural practices: Turkey and United States of America sample. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,*22(2), 513-547. https://dergipark.org.tr/en/pub/yyuefd/issue/94060/1653954

Caymaz, B. (2022). Türkiye'de bilimin doğası öğretimini konu alan ve 2005-2020 yılları arasında yayınlanan tezlerin incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 23*(2), 755-786. https://doi.org/10.17679/inuefd.988205

Cırık, İ. (2008). Çok kültürlü eğitim ve yansımaları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 34*(34), 27-40. https://dergipark.org.tr/tr/pub/hunefd/issue/7802/102246

Cohen, L., Manion, L. & Morrison, K. (2021). *Eğitimde araştırma yöntemleri (E. Dinç ve K. Kıroğlu, Çev. Ed.).* Pegem Akademi Yayıncılık (Orijinal eserin basım tarihi 2017).

Dağlı, S., & Altan, E. (2023). Eğitimde çokkültürlülük üzerine yapılan çalışmaların çokkültürlü eğitim politikaları açısından incelenmesi (2010-2020). *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi, 10*(93), 528-541. https://doi.org/10.26450/jshsr.3546

Forawi, S. A. (Ed.). (2020). *Science and mathematics education in multicultural contexts: new directions in teaching and learning*. Common Ground Research Networks.

Fraenkel, J.R., Wallen, N.E., & Hyun, H. H. (2012). *How to design and evaluate research in education* (8th ed.). The McGraw-Hill Companies, Inc.

Freire, P. (1970). *Pedagogy of the oppressed*. Continuum Books.

Gay, G. (2018). *Culturally responsive teaching: Theory, research, and practice* (3rd ed.). Teachers College Press.

Günay, R., & Aydın, H. (2015). Türkiye'de çokkültürlü eğitim ile ilgili yapılan araştırmalarda eğilim: bir içerik analizi çalışması. *Eğitim ve Bilim*, *40*(178), 1-22. https://doi.org/10.15390/EB.2015.3294

Güner, E. G. (2023). *Fen bilimleri öğretmenlerinin çokkültürlü eğitime yönelik algı ve yeterliliklerinin incelenmesi* (Tez No: 809716). [Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi]. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/

Huda, M., Saeful, A., Rahim, H., Rosyada, D., Zuhdi, M., & Muttaqin, S. (2024). The implementation of multicultural education in Indonesia: Systematic Literature Review. In Maila D.H. Rahiem (Ed.), *Religion, Education, Science and Technology towards a More Inclusive and Sustainable Future* (first Publ, pp. 83–89). Taylor & Francis. https://doi.org/10.1201/9781003322054

Kalfa, E., & Yalçınkaya Alkar, Ö. (2019). Üstün yetenekli çocuk ve ergenlerde mükemmelliyetçilik, ruminasyon ve depresyon İlişkisi: Derleme çalışması. *Journal of Gifted Education and Creativity, 6*(1), 1-13. https://dergipark.org.tr/en/pub/jgedc/issue/45283/537905

Kaya, Y., Söyleme, M. (2014). Öğretmenlerin çokkültürlülük ve çokkültürlü eğitim hakkındaki görüşlerinin belirlenmesi: (Diyarbakır örneği). *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6*(11), 128 -148. https://dergipark.org.tr/tr/pub/diclesosbed/issue/61618/920172

Kılıçoğlu, G. (2015). Çokkültürlü eğitim ve öğretim yeterliğine ilişkin teorik bir çözümleme. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori ve Uygulama [Journal of Education and Humanities: Theory and Practice], 6*(11), 79-102. https://dergipark.org.tr/tr/pub/eibd/issue/22656/241970

Krugly-Smolska, E. (2013). Twenty-five years of multicultural science education: Looking backward, looking forward. *Encounters in Theory and History of Education, 14,* 21-31. https://doi.org/10.24908/eoe-ese-rse.v14i0.4522

Kye, H. (2020). Beginning teachers' knowledge-in-practice of multicultural science education. *Journal for Multicultural Education, 14*(3-4), 189-207. https://doi.org/10.1108/JME-02-2020-0014

Laosa, L. M. (1974). Formative research and evaluation in application of television media to milingual Multicultural Education. *California Journal of Educational Research*, *25*(5), 302-309.

Le, P.T., & Matias, C.E. (2019) Towards a truer multicultural science education: How whiteness impacts science education. *Cultural Studies of Science Education, 14*, 15–31. https://doi.org/10.1007/s11422-017-9854-9

Lee, O. (2003). Equity for linguistically and culturally diverse students in science education: A research agenda. *Teachers College Record, 105*(3), 465-489. https://doi.org/10.1111/1467-9620.00247

Liu, Q., Çolak, F.Z. & Agirdag, O. (2020). Characteristics, issues, and future directions in Chinese multicultural education: A review of selected research 2000–2018. *Asia Pacific Education Review, 21*(2), 279–294. https://doi.org/10.1007/s12564-020-09624-2

Luft, J. (1998). Multicultural science education: An overview. *Journal of Science Teacher Education, 9*(2), 103–122.

Mayring, P. (2014). *Qualitative content analysis: Theoretical foundation, basic procedures and software solution*. Klagenfurt.

Miles, M. B. & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An Expanded Sourcebook.* Sage.

Nieto, S. (2009). *The light in their eyes: Creating multicultural learning communities* (10th ed). Teachers College Press.

Özsoy, F. (2023). *Fen bilimleri öğretmenlerinin bilimsel dünya görüşlerinin çokkültürlülük teorileri bağlamında incelenmesi* (Tez No: 832480). [Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi]. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/

Parkhouse, H., Lu, C. Y., & Massaro, V. R. (2019). Multicultural education professional development: A review of the literature. *Review of Educational Research, 89*(3), 416-458. https://doi.org/10.3102/0034654319840359

Polat, S. (2009). Öğretmen adaylarının çok kültürlü eğitime yönelik kişilik özellikleri. *International Online Journal Of Educational Sciences. 1* (1), 154-164.

Rodiyana, R., Maftuh, B., Sapriya, Syaodih, E., Sofyan, D., & Abdullah, K. H. (2024). Mapping literature of multicultural education: A bibliometric review. *International Journal of Evaluation and Research in Education, 13*(2), 860–868. http://doi.org/10.11591/ijere.v13i2.26613

Salekhova, L., & Grigorieva, K. (2017). *Russia country report: Multicultural experience in education.* In 11th International Technology, Education and Development Conference (INTED2017) Proceedings (pp. 435–441). IGI Global. https://doi.org/10.21125/inted.2017.0236

Saraç, S., & Gülay Ogelman, H. (2023). Çokkültürlü eğitim için öğretmen yeterlikleri. *International Primary Education Research Journal, 7*(3), 139-151. https://dergipark.org.tr/tr/pub/iperj/issue/81132/1206702

Sarıçam, H., Adam Karduz, F. F., Özbey, A., Çelik, Z. (2017). Üstün zekâlı/yetenekli öğrenciler ile normal gelişim gösteren öğrencilerin duygusal zekâ düzeylerinin karşılaştırılması. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5*(10), 461-485. https://dergipark.org.tr/en/pub/susbid/issue/33362/336715

T.C. Millî Eğitim Bakanlığı. (2018). *Fen bilimleri dersi öğretim programı*. T.C. Millî Eğitim Bakanlığı. https://mufredat.meb.gov.tr/Programlar.aspx

T.C. Millî Eğitim Bakanlığı. (2024a). *Fen bilimleri dersi öğretim programı, Türkiye yüzyılı maarif modeli 2024*. T.C. Millî Eğitim Bakanlığı. https://mufredat.meb.gov.tr/Programlar.aspx

T.C. Millî Eğitim Bakanlığı. (2024b). *Fen bilimleri 5. sınıf ders kitabı.* T.C. Millî Eğitim Bakanlığı. https://www.eba.gov.tr/

Valencia, A. A. (1969). Bilingual/Bicultural education: A prospective model in multicultural America. *TESOL Quarterly*, *3*(4), 321-332.

Yazıcı, S., Başol, G., & Toprak, G. (2009). Öğretmenlerin çokkültürlü eğitim tutumları: Bir güvenirlik ve geçerlik çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 37*(37), 229-242. https://dergipark.org.tr/tr/pub/hunefd/issue/7801/102240

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (12. Baskı). Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, S. (2023). Türkiye'de çokkültürlü eğitim alanında yapılan araştırmalardaki eğilimin belirlenmesi: Bir içerik analizi çalışması. *ODÜSOBİAD, 13*(2), 2185-2206. https://doi.org/10.48146/odusobiad.1201353

Araştırma Makalesi / Research Article

Ulusal Boyutta Yapılan Çok Kültürlü Fen Eğitimi Çalışmalarının Sistematik Analizi

A Systematic Review of Multicultural Science Education Studies Conducted National Dimension

Samed AKBAŞ & İlke ÇALIŞKAN

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.307

Geliş/Received: 27/05/2025	Kabul/Accepted: 22/01/2026

Extended Abstract

Introduction

Multiculturalism includes race, ethnicity, language, sexual orientation, gender, age, disability, class status, education, religious orientation and other cultural dimensions (APA, 2002). Multicultural education is defined as a reform movement that asserts the entitlement of students from diverse racial, cultural, gender, sexual orientation, class, religious, linguistic, ethnic and social groups to equal access to education. The objective of this movement is to structure the curriculum and educational institutions in such a manner as to ensure that this entitlement is realised (Banks & Banks 2004; Banks 2013). Luft (1998) defines multicultural science education as education that includes the paradigm in which all scientific publications are accessible, which includes the contributions of cultures to science, and in which science is experienced as a social and cultural structure. The theoretical foundations of this study are grounded in Banks' model of multicultural education dimensions (2008), Nieto's concept of cultural competence (2009), Gay's culturally responsive teaching model (2018), and Freire's critical pedagogy (1970), which are frequently referenced frameworks in the literature. This definition encompasses the paradigm that science is perceived as a social and cultural construct, emphasising the integration of scientific inquiry with societal and cultural influences. When these definitions are analysed, it is seen that multicultural education and multicultural science education are very comprehensive and are an upper discipline. As multiculturalism is related to many disciplines, it is also related to science. In the 2018 Science Curriculum, there is an article that emphasises the relationship between science and culture. In the 2024 Education Model Science Curriculum, under the heading 'Basic Approach and Special Objectives of Science Curriculum', the social and cultural dimension of science is emphasised in the sub-heading 'Science Teaching Enriched with Science Culture'.

When Turkish and foreign literature is compared, it is seen that the studies on multicultural science education are very few in Turkish literature. In Turkish and foreign literature, it is seen that the literature analysis of multicultural education studies in general scope has been made. When foreign literature is examined in this regard, there are few publications in which reviews or systematic reviews are made within the scope of multicultural science education, although not very comprehensive. On the contrary, there is no study in Turkish literature in which a systematic review or analysis of the studies within the scope of multicultural science education was conducted. In this respect, the present study aims to fill this gap in literature. From this point of view, the problem of the research is given below.

Research Question: What are the distributions and trends of studies on multicultural science education conducted at the national dimension, that is, within the Turkish-language literature, in terms of various variables (year, publication type, database, sample type, research design and method, results)?

Methods

Systematic literature review model was used as the research model. Based on this model, inclusion criteria were determined. These criteria are that the publications should contain keywords within the

scope of multicultural education, multicultural science education, be in the field of science education and made between 2014-2024, be included in TRDizin, YÖK National Thesis Centre, Google Scholar databases, and the full text should be accessible. The sample of the study consists of a total of 96 publications selected from the national multicultural science education publications within the scope of these inclusion criteria. In this respect, the purposive sampling method, one of the non-random sampling methods, was used in the study. Document analysis was used as a method in the data collection process. The document analysis table prepared by the researchers was used as a data collection tool. As data analysis method, descriptive statistical methods were applied to the year, publication type, database, sample type, research model, research method variables and content analysis method were applied to the result variables of 96 publications. Content analysis is a type of analysis in which researchers examine large amounts of materials by developing appropriate categories, ratings and ratings, and the percentages and frequencies of the codes/categories obtained from these studies can be revealed by descriptive statistical methods (Fraenkel, Wallen, & Hyun, 2012). In this study, inductive analysis steps stated by Yıldırım and Şimşek (2021) were used for content analysis. These steps are coding the data, finding themes, organising and interpreting the data according to the codes and themes, describing and interpreting the findings. Peer review was applied for the validity of the study and inter-rater reliability was applied for the reliability.

Results and Discussion

The findings and results of descriptive statistics analysis show that studies have increased in recent years but not in the desired number, thesis and project studies are not sufficient in number, special education students, science teachers and documents are mainly used in the studies, qualitative model is predominant as a research model, and although methods such as case study or survey are mainly used as methods, leading methods such as phenomenology and experimental method are not used sufficiently. The findings and results of the content analysis also show that although teachers and pre-service teachers have positive affective characteristics in this regard, they are not at the appropriate level in terms of competence, although students have relatively positive characteristics in terms of affective characteristics, students with normal development are not at an adequate level compared to gifted students, the infrastructure of the education system in terms of multicultural education, teacher training, gender factors is not sufficient, the curriculum and materials are not at an adequate level in terms of multiculturalism, more strategies, methods, techniques, etc. should be investigated in science lessons within the scope of multiculturalism. The findings and results show that there is a need to conduct studies in which multicultural science education is systematically examined or theoretically discussed. These findings and results are also supported by literature.

Anadolu **Kültürel Araştırmalar Dergisi**
Open Access

Araştırma Makalesi / Research Article

Millî Mücadele'de Batı Cephesi'nde Türk Kadını

Turkish Women on the Western Front of the National Struggle

Hürü SAĞLAM TEKİR[1]

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.380

Geliş/Received: 22/11/2025	**Kabul/Accepted: 25/01/2026**

Öz

Mondros Mütarekesi sonrasında Anadolu'da Türk varlığını yok etmeyi amaçlayan İtilaf Devletleri ve onun destekçilerine karşı Türk milleti çok yönlü bir direniş başlatmıştır. Doğu ve Güney cephelerindeki mücadelelere rağmen, ulusal bağımsızlığın kazanıldığı kesin sonuç, Yunan kuvvetleri ile çetin savaşların yaşandığı Batı Cephesi'nde elde edilmiş, bu durum cephenin stratejik önemini kanıtlamıştır. İşgalci Yunan ilerleyişi karşısında Kuva-yı Millîye'nin indirdiği ağır darbeler, halkın moralini ve ulusal direnişe olan inancını güçlendirmiştir. Bu ölüm kalım mücadelesinde Türk kadını, Mustafa Kemal Paşa'nın takdirine layık olarak her alanda üstün bir kahramanlık sergilemiştir. Mustafa Kemal Paşa, kadınların öneminin farkında olarak, Millî Mücadele boyunca kadın cemiyetleri ile yakın temasta bulunmuş ve onları teşvik etmiştir. Genel olarak bakıldığında, Türk kadınının üzerine düşeni fazlasıyla yerine getirdiği görülmektedir. İşgal karşısındaki tavrını protesto mitingleri ile göstermiş; bizzat ordunun hizmetinde çalışmış, cephe gerisinde büyük fedakarlıklara katlanmıştır. Halide Edip Adıvar, Fatma Seher (Kara Fatma), Gördesli Makbule, Asker Saime, Binbaşı Ayşe, Nezahat Onbaşı gibi isimler Batı Cephesi'ndeki kadın kahramanlığının simgeleri olarak öne çıkmıştır. Bu çalışmanın temel amacı; siyasi tarih anlatısında genellikle geri planda kalan, Batı Cephesi'ndeki kadınların varlığını, çocuk denecek yaştaki katılımlarını ve kahramanlık hikayelerini belge ve yayınlarla kanıtlamaktır. Vatan savunması için heyecanlanan, cephe gerisinde mücadeleye destek veren, dayanışmacı fedakâr Türk kadınının çeşitli sıkıntı ve zorluklarla nasıl baş ettiğini, yeri geldiğinde çocuğunu da yanına alarak bizzat cephede nasıl kahramanca savaştığını anlatmaktır. Böylece ulusal bağımsızlık savaşının az bilinen bir safhası aydınlatılarak, Türk kadınının etkin rolünü ortaya koyan ve yerel tarihi öne çıkaran özgün bir çalışma ortaya çıkarma hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Millî Mücadele, batı cephesi, kadın, Türk kadını.*

Abstract

The Allied Powers and others supported by them tried to eradicate the Turkish presence in Anatolia after the Armistice of Mudros, and then the Turkish nation embarked on a great struggle against them. Among the conflicts in the Eastern, Western and Southern Anatolian regions, what troubled the Turkish nation the most was the Western Front, which witnessed fierce struggles with the Greeks. The fact that the conclusive victory of the National Struggle was reached with the battles on the Western Front reveals this front's importance. Although the Greek troops virtually turned the region into an inferno and expanded their occupation day by day, the Kuva-yı Millîye dealt heavy blows to the Greek forces in this period. Such successes helped to improve the morale of the people and increase their self-confidence. Turkish women's heroism in the National Struggle also manifested in every sense on the Western Front. They enjoyed the well-deserved appreciation of Mustafa Kemal Pasha, the leader of the National Struggle. As the Pasha was always aware of women's importance, he remained in contact with women's societies during the National Struggle, and appreciated and encouraged women. A general look at the National Struggle shows that Turkish women did their part excellently. They organized protest rallies to show their stance against the occupation, directly worked in the service of the army, and made incredible sacrifices behind the front. Fighting with all their strength on and behind the front, they significantly contributed to the victorious conclusion of the National Struggle. Halide Edip Adıvar, Fatma Seher (Black Fatma), Makbule of Gordes, Saime

[1] **Sorumlu Yazar/Corresponding Author**, Doç. Dr., Sinop Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Sinop, Türkiye, E-Posta:hsaglam@sinop.edu.tr

Önerilen Atıf/Suggestion Citation
Sağlam Tekir, H., (2026). Millî Mücadele'de Batı Cephesi'nde Türk Kadını, *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi, 10(1),* 483-498.

the Private, Ayşe the Major, and Nezahat the Corporal are the Western Front's first female heroes that come to mind. Researching the history of these women will contribute to the literature in terms of both understanding Turkish women's history and also their contributions to the Western Front in the National Struggle. As a matter of fact, the main purpose of the study is to try to prove, with documents and publications, that women, including some at a very young age, also played a part on the Western Front and that they even have a history of heroism. It is to tell how the self-sacrificing Turkish woman was excited for the defence of the homeland, supported the struggle behind the front, coped with various troubles and difficulties, and fought heroically at the front, taking her child with her when necessary. Thus, it is aimed to offer an original study that highlights the local history to reveal the active role of Turkish women in this war, which is a little-known phase of the national independence war.

Keywords: *National Struggle, western front, women, Turkish women.*

GİRİŞ

I. Dünya Savaşı'nın meydana getirdiği tahribat ve seferberlik süreci, Osmanlı toplumunu ve bilhassa Türk kadınını köklü dönüşüm arayışlarına yöneltmiştir. Savaş cephelerine sevk edilen erkek nüfusun artmasıyla birlikte, o zamana değin münhasıran erkeklerin tekelinde bulunan üretim ve istihdam alanları, zorunluluk neticesinde kadınlara açılmak durumunda kalmıştır (Toprak, 2016). Savaşların beraberinde getirdiği yoksulluk ve çetin koşullar altında kadınlar, başlangıçta yalnızca ev işleri ve bahçe tarımıyla sınırlandırılmış olan faaliyet sahalarını genişletmiş; Millî Mücadele sürecine gelindiğinde ise cephedeki askerlerin iaşesini temin edecek mahsullerin yetiştirilmesinde aktif rol üstlenmeye başlamışlardır. Bu dönemde, önceki savaşlarda manevi destek sağlama ve cephe gerisi faaliyetlerle tahdit edilen kadınların konumu köklü bir dönüşüme uğramıştır. Daha evvel düzenli ve hiyerarşik bir ordu teşkilatının varlığı sebebiyle cephe hattında kadın emeğine ihtiyaç duyulmazken, I. Dünya Savaşı'nda alınan mağlubiyet ve akabinde başlayan işgaller bu durumu esaslı biçimde değiştirmiştir. Türk kadını bizzat muharebe sahalarında düşmanla doğrudan mücadele etmiş, öküz arabalarının arızalanması ve çamura saplanması durumunda cephaneyi sırtında taşımak mecburiyetinde kalmıştır (Adıvar, 1998). Nitekim Millî Mücadele öncesi yapılan savaşlarda kadınların cephe gerisinde ve daha çok manevi destek kapsamında faaliyet yürüttükleri bir gerçektir. Ancak o dönemlerde sadece cephe gerisinde olmalarının temel nedeni Türklerin düzenli ve hiyerarşik bir orduya sahip olması nedeniyle kadınlara ihtiyaç duyulmamasından kaynaklanmıştır. I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve akabinde Osmanlı ordularının İtilaf Devletleri karşısında yenilmesi, ülkenin işgal edilmesine yol açmış, işgale karşı Anadolu'da topyekûn bir mücadele başlamıştır. Özellikle I. Dünya Savaşı'nda savaşan erkek nüfusunda azalma olunca, gönüllü kadın milisler cephelerde görev almaya başlamışlardı. Türkiye'nin farklı bölgelerinin işgali üzerine harekete geçen kadınlar önce sivil protesto hareketleri ve mitingler yaparak halkı Millî Mücadele'ye davet etmiş, daha sonra bizzat Anadolu'da kurulan sivil cephelerde, gönüllü birliklerde ve milis gruplarında yer almaya başlamışlardı (Karataş, 2020). Örneğin Kara Fatma, kızının da içinde bulunduğu *"kadınlar milis kuvveti"* oluşturmuştur (Saygılı, 2022).

Türk kadını vatan toprağının işgali karşısındaki duruşunu, protesto mitingleri düzenlemek, bizzat ordu bünyesinde hizmet etmek ve cephe gerisinde muazzam fedakârlıklarda bulunmak suretiyle ortaya koymuştur. Nitekim Türk kadını, Millî Mücadele'yi hem cephede sağladığı destek hem de Nazife Kadın örneğinde olduğu gibi, sonunun ölüm olduğunu bile bile cephe gerisinden askerlere yaptığı yardımlar vasıtasıyla bu büyük mücadelenin zaferle neticelenmesine iştirak etmiştir.

Halide Edip, halk arasında dolaşarak toplumun nabzını tutarken, kadınların memleket meselesinde erkeklere nazaran daha hassas bir tavır sergilediklerini; siyasi gerekçeleri kavrayamasalar dahi yurtlarının tehdit altına girmesine karşı derhal tepki gösterdiklerini müşahede ettiğini belirtmektedir (Adıvar, 1998). Öte yandan dönemin basın yayın organları, Millî Mücadele döneminde Türk kadınının toplumsal konumundaki ikiliği gözler önüne sermektedir. Anadolu kadınlarının vatan mücadelesindeki katkıları ve fedakarlıkları övgüyle karşılanırken, İstanbul'da yaşayan bir kısım kadının aşırı süs, israf ve safahat içinde olduğu düşüncesiyle şiddetle eleştirildiği görülmektedir (Tevhid-i Efkâr, 1922).

Bu denli fevkalade şartların yaşandığı ve Türk milletinin varlığının bütünüyle tehdit altında bulunduğu bir dönemde dahi, Millî Mücadele sürecinde toplumsal yapı içerisinde II. Meşrutiyet'ten itibaren gelişme gösteren kadınların rolü güçlenmeye devam etmiştir. Nitekim kadının Millî Mücadele'ye aktif katılımı, salt vatan müdafaasına destek sağlamakla sınırlı kalmamış, bununla birlikte kadınların toplum içindeki kimlik ve konumlarını pekiştirerek toplumsal yapıda kalıcı bir dönüşümün de zeminini teşkil etmiştir (Kırkpınar, 2001). Öte yandan kadınları harekete geçirmek için düzenlenen kampanyaların yanı sıra

meslek edinmeleri için de kurslar açılmıştı. Özellikle askerlerin sıhhi bakımlarını sağlamak için hemşirelik ve hastabakıcılık teşvik edilmiştir. Ardından kadınlar cephe için gerekli olan askeri ve sıhhi malzeme yapımında çalışmışlardır (Şahin, 2018).

Bu çalışma Türk kadınlarının Millî Mücadele'de Batı Cephesi'ne olan katkıları bağlamında literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Çalışmanın temel hedefi; kadınların mücadeledeki görünürlüğünü artırmak ve özellikle yerel tarih bağlamında kadınların cephede ve cephe gerisinde yaşadıklarını belge ve hatıratlar ışığında ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle Millî Mücadele öncesi ve sırasındaki Türk kadınının işgallere yönelik tepkileri ve eylemleri geniş bir perspektiften ele alınacaktır. Ardından, Batı Cephesi'nde mücadele eden kadınların somut eylemleri ve onların Millî Mücadele'ye bakış açıları irdelenecektir. Böylece, savaş ve yerel tarih literatüründe kadınların hak ettikleri yeri almalarına destek olunması hedeflenmektedir.

İşgaller Karşısında Türk Kadını

Kadın hareketlerinin başlamasıyla birlikte çalışma yaşamına katılan kadın, sosyal ve ekonomik dönüşümde öncü bir rol üstlenmiştir. Millî Mücadeleyle birlikte bu rol, siyasi bir bilinç oluşturma ve geliştirme sürecine evrilmiştir (Yaraman, 2001). Kadınların siyasi bilincini gösteren en somut eylemler, özellikle 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in işgali sonrasında görülmüştür. Ülkenin bağımsızlığını tehdit eden hemen her gelişmede kadınlar hem konuşmacı hem de dinleyici olarak protesto mitinglerine aktif katılım göstermiştir. İstanbul ve çevresinde başlayan protesto gösterilerinde kadınlar söz hakkı alarak konuşmuş ve her fırsatta vatan savunmasında erkeklerle birlikte hareket ettiklerini vurgulamışlardır. Yapılan protesto mitingleri içerisinde en bilineni 23 Mayıs 1919'da Sultanahmet Meydanı'nda düzenlenen mitingdir. Bu miting milletin kaderini artık erkeklerle birlikte elinde tutmaya kararlı Türk kadınının, kamuoyundaki etkisinin ve kamuoyunu yönlendirebilme gücünün giderek erkeklerden farksızlaştığını göstermesi açısından kritik bir dönüm noktasıdır (Yaraman, 2001).

İzmir'in işgali Anadolu kadınlarının tepkisini hem sivil eylemler hem de diplomatik girişimler aracılığıyla göstermelerine neden olmuştur. Bu bağlamda, 18 Mayıs 1919 günü Alaşehir İslam Kadınları adına, İtilaf Devletleri'nin İstanbul'daki temsilcilerine bir protesto telgrafı gönderilmiştir. *"Alaşehir ve havalisi İslam kadınları namına, Makbule ve Nebile"* imzalarını taşıyan bu telgrafta, işgalin bizzat Yunan askeri tarafından yapılmasının bölgede daha fazla kan dökülmesine sebep olacağı belirtilerek şöyle deniliyordu:

> *"Osmanlı Hükümeti'nin kalpgâhı olan Sevgili İzmir'imizin Yunan askeri tarafından işgali, büyük bir Müslüman ekseriyetine sahip bütün vilayette olduğu gibi burada da heyecan meydana getirmiştir. Hak ve adalet uğruna kan döktüğünü iddia eden büyük devletlerin bu harekete muvafakat göstermesi bizi endişeye sevk etmiştir. Altı seneden beri Makedonya ve Rumeli'de Yunan ordusunun aciz "İslam Kadınları" hakkında reva gördüğü mezalim ve bilhassa küçük bir azınlıkta bulunan yerli Rum ahalisinin, en son ahvalin kendilerine verdiği şımarıklık bile bize, buranın da Rumeli faciasına sahne olacağı kanaatini verdi. Eğer işgal bir askeri vaziyet icabı ise bunun medeni bir devlet tarafından yapılmasını rica ederiz. Aksi halde bu güzel memleketin bir harabeye döndürüleceği ve akan kanlara ilaveten tekrar kan akıtılacağını ehemmiyetle beyan ederiz."* (Kaplan, 1998, s. 79-80).

İzmir'in işgalini protesto amaçlı Anadolu'da kadınların düzenlediği mitinglerden biri de 25 Mayıs 1919 tarihinde Muğla'da gerçekleştirilmiştir. Muğlalı kadınlar, İnas Sultani Mektebi civarında toplanarak düzenledikleri bu mitingde, *"Güzel İzmir'in"* işgalinin tüm Türk kadınları tarafından asla kabul edilemeyeceğini güçlü bir şekilde ifade etmiş ve Yunan askerlerinin hızla geri çekilmesini talep etmişlerdir. Bu yerel direnişin öncülüğünü yapan kadınların; Remziye Kâmil, Rabia Murat, Hayriye Kâmil, Münire Hidayet, Vasfiye Kâmil, Melek Faik, Enveriye Hilmi, Kâmile Murat, Fitnat Hüseyin, Fıtriye Alefullah, Adile Nuri, Kadire Derviş, Mürvet Hasan, Fatma Rıfat, Cevriye Yahya, Lütfiye Fazıl, Mükerrem Şaban, Fahriye Şakir, Şaziye Yusuf, Refika Mehmed, Zehra Osman, Fahriye Hamza, Gülsüm Abdullah, Güzide Sıtkı gönderilen protesto telgrafının altında isimleri yer almıştır (Özdemir, 2021).

Anadolu kadınlarının işgal karşıtı eylemleri zincirine, 30 Mayıs 1919 tarihinde Bodrumlu kadınların düzenlediği miting eklenmiştir. İzmir ve çevresinin işgalini protesto eden Bodrumlu kadınlar, toplantının

ardından güçlü bir diplomatik girişim başlatmışlardır. Hazırladıkları protesto mektubunu, İtalya, İngiltere, Fransa ve Amerika Yüksek Komiserliklerine iletilmek üzere bölgedeki İtalyan birliği komutanına göndermişlerdir. Mektupta Bodrum Kadınları Miting Heyeti Başkanı Emine Ferid ve Kadınlar Yüksek Heyeti Başkanı Netice ile yüz üyenin imzaları yer almıştır. Mektupta kadınlar işgali şiddetle protesto ettiklerini bildirmişlerdir. İtilaf Devletleri hükümetlerinden de haklarının garanti altına alınmasını ısrarla talep ettiklerini ve buna sessiz kalınmayacağı ve Yunan birliklerinin en kısa zamanda İzmir'den çekileceğine olan inançları dile getirilmiştir. Aynı gün Bodrumlu kadınlar eylemlerinin etkisini artırmak için İngiltere, Fransa, Amerika ve İtalya Başbakanlarına ve eşlerine de birer protesto telgrafı göndermişlerdir (Özdemir, 2008).

Türk kadını Millî Mücadele'ye İstanbul ile sınırlı kalmayıp, Anadolu'nun dört bir yanından aynı kararlılık ve bilinçle katılmıştır. Bu örgütlü katılımın en somut örneği, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında Sivas'ta topladığı kongrenin hemen ardından kurulan Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'dir. Merkezi Sivas'ta olan bu cemiyet, Sivas Valisi Reşit Paşa'nın eşi Melek Reşit Hanım ve arkadaşları tarafından kurulmuştur. Cemiyet kısa sürede Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde çok sayıda şube açarak hızla yayılmış ve Millî Mücadele boyunca Türk kadınlığının iftihar edeceği büyük hizmetler görerek direnişin en önemli örgütlerinden biri haline gelmiştir (Baykal, 1996).

Batı Cephesinde Türk Kadını

Millî Mücadele döneminde Türk kadınları, evde özel mürebbiyelerin ve hocaların nezaretinde yetişmiş paşa kızlarından; mektebe gitme ümidini dahi besleyemeyen köylü ya da şehirli kadınlara kadar uzanan geniş bir sosyal tabakalanma arz etmekteydi. Onların imkân ve ideallerinin sınırlılığına rağmen, kendileri, aileleri ve vatanları için katkıda bulunabileceklerine dair inançları tamdı. Savaş koşullarında su taşıyan, toprağı işleyen, dağlarda çobanlık yapan, tahsilli hemcinslerinin faaliyetlerine destek olan, eşini cepheye uğurlayıp çocuklarına hem annelik hem de babalık vazifesini ifa eden yüz binlerce isimsiz kahraman Türk kadını, bu dönemin temel dinamiklerini teşkil etmiştir (Çolak & Uçan, 2008).

Türk kadını buhran zamanlarında mutlaka yapabilecekleri katkıların olduğu bilinciyle, seferberliğin önemli bir parçası olmayı bilmiştir. Seferberliğin yanı sıra hastalıklar ve çocuk ölümleri sebebiyle, nüfus problemiyle karşı karşıya kalan Türkiye'de en zor görevi, anneliği üstlenmişlerdir. Erkek nüfusun cepheye çağrıldığı bir zamanda, onların yokluğunu aratmama adına, gücü yettiğince her işe koşturan bu vatan anaları, tıpkı düşmanla çarpışan erkekler gibi kendilerini topyekûn bir seferberlik hali içinde görmüşlerdir (Çolak & Uçan, 2008).

Millî Mücadele devam ederken askerlik yaşında olanların çoğu ordudaydı. Köylerde engelliler, ihtiyarlar, küçük yaştakiler kalmıştı. İşgal edilmiş ve sonrasında boşaltılmış köylerin düzeni tamamen bozulmuş durumdaydı. Harekât ve ikmal yolları üzerinde olan köyler ayrıca gelen geçenleri besleme ve barındırma yükümlülüğünü de taşıyorlardı. Bu ağır sıkıntılar içinde yeniden Tekalif-i Millîye yolu ile köyden istenenleri, çok kez kadınlar ve yaşlılar sırtlarında taşıyorlardı (Komisyon, 1994).

Cephe gerisindeki bütün cephane, yaralı ve hasta nakliyesi ile ikmal maddelerinin taşınması Türk kadınının sırtına ve kağnısına tevdi edilmekteydi. Bu geri hizmet faaliyetlerinin yanı sıra, elinde silahla cephelerde milis muharebesi icra eden çok sayıda Türk kadını mevcuttu. 1919 yılında Yunanlıların Aydın'a girişi esnasında bir anne tüfeğini alarak ileri atılmıştır. Bu davranış pek çok kadın ve erkeğe örnek olmuş; Ayşe, Seher ve Emine isimli mücahideler tarihe intikâl etmiş gerçek Türk kadın savaşçıları olarak kayıtlara geçmişlerdir (Göksel, 1984). Sakarya Meydan Muharebesi'nde Refet (Bele) Bey; *"bütün bu zaferin köylü kadınların marifeti olduğunu, yayan yürüyerek orduya yardım ettiklerini"* söylemiştir (Yaraman, 2001, s. 126).

Türk kadınları mücadeleye verdikleri desteklerin yanında ağır işkencelere maruz bırakılarak hem ruhen harap edilmiş hem de meskenlerinin Yunan kuvvetleri tarafından yakılıp yıkılmasına şahit olmuşlardır. Batı Cephesi'nde bilhassa Yunan birlikleri, İzmir'e ayak bastıkları andan itibaren Anadolu köylerinde icra ettikleri zulümler tarihte emsaline nadir rastlanan bir vahşet düzeyine ulaşmıştır (Tekir & Ural, 2017). Sekiz yaşındaki kız çocuklarından seksen yaşındaki ihtiyarlara kadar kadınlara vahşiyane tecavüzler gerçekleştirilmiş ve herhangi bir askeri gerekçe bulunmaksızın birçok köy tamamıyla kundaklanarak tahrip edilmiştir. 17 Haziran 1919 tarihinde Menemen'de yerli Rumlarla birlikte hareket eden Yunan kuvvetleri, Türk evlerine ve dükkânlarına hücum ederek ele geçirdikleri Türkleri katletmiş,

kadınlara çeşitli işkenceler tatbik ederek hayatlarına son vermişlerdir. Yunan birlikleri İzmir'e çıkarma yaptıkları günden itibaren Türkleri öldürmek ve yağmalamaktan haz almış, savunmasız kalan memleketin belirli bölgelerini işgal ettikçe kuvvet ve kudretlerinin arttığı kanaatine vararak masum Türk halkına vahşetin her türlüsünü tatbik etmekten çekinmemişlerdir. Yunan kuvvetleri Menemen'de olduğu gibi Aydın ve havalisinde de katliam ve tecavüzlere sistemli bir şekilde devam etmişlerdir. Aydın civarındaki köyler ateşe verilmiş, evlerinden çıkan kadın, çocuk, erkek ve ihtiyarlar Yunan muhafızları tarafından hiçbir sebep gösterilmeksizin katledilmişlerdir (Komisyon, 1999; Tanık-Kılavuz, 2021).

10 Temmuz 1919'da Cumalı ve Cinge bölgelerinde Yüzbaşı Behçet, Yüzbaşı Sami ve Üsteğmen Hüseyin Halet komutasında 280 kişilik bir kuvvetle yapılan taarruz başarılı olmuş ve düşman çekilmek zorunda kalmıştı. Bu çekilme sırasında köyler de yakılmıştı. Yanan köylere giren subaylar, yangınlar arasında bir kadını yaralı, bir kadının iki gözü de oyulmuş, bir ihtiyarı yakılmış ve diğer bir ihtiyarın da şehit edilmiş olduğunu görmüşlerdi (Komisyon, 1994). Bergama bölgesinde temmuz ayı içerisinde 16 tanesi kadın olmak üzere birçok sivil şehit edilmiş, birçok gayri insani davranış olmuştur. Ayrıca yirmi sekiz köy ve çiftlik yakılmıştır (Komisyon, 1994).

Nitekim Türk kadınlarının, savaşın devamı müddetince, kağnılarla ve sırtlarıyla orduya cephane, silah ve erzak taşıdıkları gibi; yaralıların yaralarını sarmak ve cephe gerisine taşımak, savaşmak gibi büyük hizmet ve fedakarlıkları sabittir. Bu kadınlar arasında Kara Fatma/Fatma Seher, Halide Edip, Gördesli Makbule, Nezahat Hanım, Binbaşı Ayşe, Asker Saime, Ayşe Çavuş, Çete Emir Ayşe, Mücahide Hatice Hanım, Nazife Hanım'a yer açmak hem yerel tarih bağlamında hem de çalışmanın temel hedefine ulaşmak açısından önem taşımaktadır.

Kara Fatma/Fatma Seher

Fatma Seher Hanım, Erzurumlu Yusuf Ağa'nın kızıdır. Eserini ya çok kıskanan yahut da arkada bıraktıklarına bir daha gözünü döndürmeyen bir sanatkâr gibi gizlemek isteyen Millî Mücadele kahramanıdır. Fatma Seher Hanım endişeli günlerin sayılı kahramanlarından, Türk kadınları arasında en saygı değerlerinden birisidir. Dolayısıyla, silah arkadaşlarının hatıratında, onların torunlarının masallarında ve vatanın istiklal kitabında ismi hiçbir zaman unutulmamıştır. Bu zaferlerden aldığı iki nişane yarası ile kırmızı kurdeleli bir istiklal madalyası ona daima gurur ve iftihar vermiştir (Çaka, 1948). Bu durum *"oğlu ile birlikte harbeden İzmit karargâh komutanı Erzurumlu Fatma Seher Hanımın sergüzeştleri ve iştirak ettiği muharebeler"* başlığı ile Vatan gazetesinde şu şekilde geçmektedir. "…*son günlerde Ankara sokaklarında belinde fişekliği, elinde kamçısı, ayağında çizmeleriyle biraz cılız, kısaca boylu bir harp adamı görmüşsünüzdür. Bunu aşağı yukarı bütün Ankara tanıyor. Bilenler bilmeyenlere anlatıyorlar. Fatma Seher Hanım, İzmit'te takım komutanı, İstiklal Harbinde kendisine şerefli bir hisse ayıran bu Türk anası ile görüştük."* (Anadolu Yenir Gün, 1922; Çaka, 1948, s. 67-68; Özel & Çakan Hacıibrahimoplu, 2011, s. 163-165).

Fatma Seher Hanım'ın Millî Mücadele dönemindeki faaliyetlerinde eşiyle birlikte I. Dünya Savaşı'nda mücadele ettiği; mütarekeden sonra eşinin vefatı üzerine Erzurum'a döndüğü; daha sonra Adana Cephesi'ne gittiği, oradan Dinar, Afyonkarahisar, Nazilli, Sarayköy ve Tire'de bir asker gibi çalıştığı bilinmektedir. Harp Tarihi Encümeni arşivinde araştırmalar yapan Cahit Çaka, Fatma Seher Hanım ile ilgili bazı kayıtlar bulduğundan bahsetmektedir. Hisarcık'ta Kaynarca mıntıkası Komutanı Naim imzalı 27 Ağustos 1921 tarihli süvari livasına yazılan raporda; *"Fatma Seher Hanımın, cepheden geri gelen efrat üzerindeki tesiri her türlü takdirin fevkindedir."* ifadesine rastlamıştır. Buna cevaben yazılan liva emrinin ikinci maddesinde; *"bugünkü harekatta pek çok yararlığı görülmüş olan Fatma Seher Hanıma çok teşekkür ederim"* denilmektedir. Bundan başka 26-27 Ağustos 1921 tarihli ve 193 sayılı liva tamimi ile de bu kahraman kadın alenen takdir edilmekte ve diğer birliklere örnek olarak gösterilmektedir. Bununla birlikte 29 Ağustos'ta İznik civarında Bereket ve Karaderin'de, düşmana yapılan mukabil taarruzda Seher Hanımın fedakarlıkları zikredilmiştir. Taarruzda düşmanın kuvvetli topçu ateşine rağmen efradın ileri atılmasında Kara Fatma örnek olduğu gibi İznik civarında Alako-Karaderin hattına karşı Yunan taarruzu vuku bulduğunda da yine burada da Kara Fatma'nın büyük bir kahramanlıkla dövüştüğü ve sağ memesinden yaralandığı bilinmektedir (Anadolu Yenir Gün, 1922; Çaka, 1948, s. 67-68; Özel & Çakan Hacıibrahimoplu, 2011, s. 163-165).

Ata binmesi, silah kullanması, muharebenin kendisine bir düğün gibi gelmesinden ötürü Mustafa Kemal Paşa tarafından kendisine "Kara" lakabı verilmiştir. Mustafa Kemal Paşa ile tanışmasının ardından

Paşa'dan aldığı emir ve tavsiyelerle İstanbul'a gelen Kara Fatma, 15 kişilik genç bir grubu etrafına toplamıştır. Bunlar, göçmen sıfatı ile Kocaeli'ne geçerek, köylerde vaziyeti asla belli etmeden tam bir teşkilat kurmayı başarmış ve Geyve'de cephe oluşturmuşlardır. Halit Bey komutasında bir yıl mücadele etmiş ve bu sırada iki defa yaralanmıştır. Teşkilat lağvedilince orduya, çavuş olarak girmiştir (Çaka, 1948).

Kara Fatma, canını feda ederek harp cephelerinde sergilediği hizmetler neticesinde üsteğmen rütbesine kadar terfi etmiş, birçok komutanlığın takdirini kazanmış bir Türk anasıdır. Vatan sevgisini yalnızca cephelerde sergilediği olağanüstü mücadelelerle ispat etmekle kalmamış, devlet tarafından kendisine tahsis edilen maaşı dahi Kızılay'a devretmek hamiyetini göstermiştir. Ancak nihayetinde geçimini temin edemez hale geldiğinde, bazı hamiyetperver şahsiyetlerin tavassutları ile Başbakanlık Arşiv Dairesi'ne elli lira ücretle tayin edilmiştir. Ne var ki tasarruf gerekçesiyle birçok ücretlinin görevine son verildiği bir dönemde Kara Fatma'nın da vazifesinin sonlandırıldığı kendisine tebliğ edilmiştir. Millî Mücadele'de muhtelif cephelerde hayret uyandıran fedakârlıklar sergileyen Kara Fatma, sefaletle yüz yüze kalmıştır (Akşam, 1943).[2]

Vatan savunmasında bu kadar emeği geçen Türk kadınının sonrasında yaşamış olduğu sosyal ve ekonomik sıkıntılar Yedigün gazetesindeki Mekki Sait Bey'in kendisiyle yaptığı röportaja konu olmuştur. Özellikle çekmiş olduğu sıkıntılardan bahsederken "*Bütün sefaletimi unutturan, beni yaşatan bu istiklal madalyasıdır. Açım ama şerefliyim!"* sözleri Millî Mücadele'nin bir parçası olmaktan duyduğu minnettarlığı özetlemektedir (Yenigün, 1933).

Kara Fatma, 26 Haziran 1944 tarihinde başvekalet yüksek makamına; yirmi seneden beri 6 yetim torunumla sefaletle mücadele etmekteyim, sefil yavrularımın bir günlük iaşelerini bile karşılayacak durumda değilim; istiklal mücadelesinde benim gibi hizmetleri bulunan birinin bu zor şartlarda yaşamasına vicdanlarınızın rıza göstermeyeceğine istinaden sefaletine nihayet verilmesi hususunda bir dilekçe yazmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 197-349-20/232, 26.06.1944). Nitekim Kara Fatma'nın çekmiş olduğu maddi sıkıntılara devlet adamları ve halk kayıtsız kalmamıştır. Kara Fatma'ya yardım edildiği gibi torunları da okula yerleştirilmiştir (Çaka, 1948).[3] Beyoğlu Halkevi tarafından bir müsamere tertibi düşünülmüş ve kadın sanatkarların da desteğiyle hayata geçirilmiştir (Akşam, 1944; Tanin, 1944; Vakit, 1944). Dahiliye Vekâleti de Kara Fatma'nın durumuna kayıtsız kalmamış ve ıslah çalışmalarına başlamıştır (Vakit, 1944). İlerleyen yıllarda da halktan bazı kimseler Kara Fatma için bir miktar para göndermişlerdir (Akşam, 1948). Bu yardımların yanı sıra 1947 yılının Ocak ayında Kızılay İstiklal Bucağı, İstiklal Harbi kahramanlarından Ayşe ve Kara Fatma Çavuşlara nakdi yardımda bulunmuştur (Akşam, 1947). Öte taraftan ismini vermek istemeyen bir doktor, Kara Fatma adresini bildirdiği ve arzu ettiği takdirde, kendisine ayda 20-25 lira maaş bağlamak istediğini bildirmiştir (Akşam, 1948).

Akşam gazetesinin *"Günler Geçerken"* köşesinde Refik Halit Karay, *"İki Kara Fatma"* başlıklı yazısında, Fatma Seher Hanım'ın karakterini analiz etmiştir. Karay'a göre, Kara Fatma'nın kahramanlığının belirgin vasfı, haysiyetine düşkün bir yapıda olmasıdır; o, eski hizmetlerini öne sürerek

[2] Kara Fatma Akşam Gazetesi'ne başvurarak şöylece dert yanmıştır: *"Beni tanırsınız: Geçen Büyük Harbde, Millî Mücadele yıllarında cephelerde savaştım. Beni birçok büyük kumandanlarımız tanırlar. Rahmetli Kazım Karabekir'in maiyetinde de harp ettim. Aklını kaybeden ve kocası olmayan kızımın beş yetimine bakıyorum. Aldığım elli lira ücretle hem kendimi hem de bu yetimleri idare etmek için zorlukla geçiniyordum. Bu ay başında ücretli olduğum için bu paranın da kesildiğini söylediler. Şimdi hiçbir yerden beş para gelirim yok. Vaktiyle maaşımı Kızılay'a vermiştim. Şimdi ben ve başımdaki yetimler açlıktan mı ölsünler?"*

[3] 21 Ağustos 1946 tarihinde, *"Kara Fatma'ya yardım edildi, torunları da okula yerleştiriliyor"* başlığıyla Ankara gazetelerinde haber metni yer almaktadır. Haberin içeriğinde; Millî Mücadele kahramanlarından Kara Fatma'nın muhtaç bir durumda olduğu yazılarak bir yardım listesi açılmış ve bu arada belediyenin de yardımda bulunması istenmiştir. Öğrendiğimize göre, Kara Fatma'nın muhtaç bir durumda bulunduğu hakkında bundan bir buçuk sene kadar evvel gazetelerde çıkan bir yazı üzerine İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Dr. Lütfi Kırdar, kendisini aratarak buldurmuş ve onunla görüşerek durumu ile alakadar olmuştur. Bu alaka neticesi olarak, Kara Fatma'ya defterdarlıktan bir iş temin edilmiş olduğu gibi, belediye bütçesinin bu işe ait faslından nakdi yardım da yapılmaktadır. Bu aylık yardım o vakitten beri muntazaman yapılmaktadır. Ayrıca Dr. Lütfi Kırdar, Kara Fatma'nın torunlarını da yatılı okula yazdırmak üzere ilgililere emir vermiştir. Okullar açıldığı zaman bunlar da yerleştirilmiş olacaktır.

ne millet hazinesine ne de yükselmiş şahısların kesesine el uzatmak istememiştir. Asıl kahramanlığın, gösterilen fedakarlıktan maddi bir menfaat beklememek ve hizmeti hayat boyu bir övünç veya menfaat vesilesi olarak kullanmamak olduğunu belirten Karay, şu çarpıcı tezatı kurar: Şayet Kara Fatma menfaatçi ve gösterişi seven bir yalancı pehlivan olsaydı, gazete idarehanelerini ve devlet dairelerini kapı kapı dolaşır, hizmetlerini abartarak işini yoluna koyardı, hatta milletvekilliğini dahi gözüne kestirebilirdi. Ancak Kara Fatma, resmini bile bastırmaktan çekinmiş, düşmana göğüs germiş ancak şöhrete sırtını çevirmiştir. Karay, onun yaşadığı düşkünlüğün manevi değil, sadece Kasımpaşa'daki toprak evinde kızını ve yetim torunlarını zar zor beslemeye çalıştığı maddi bir düşkünlük olduğunu vurgulamıştır (Akşam, 1945).

Kara Fatma, millî annelik tanımı içerisinde, ulusun çocuklarını koruma misyonunu üstlenerek cephede savaşan güçlü bir anne figürüdür. Onun bir anne olarak bizzat savaşa katılması, aynı zamanda ulusun kaynaklarının tükenme noktasına geldiğinin ve tüm insan gücünün seferber edildiğinin bir göstergesi olarak okunabilir. Bu durum, Türk kadınının geleneksel şefkatli annelik rolünü korurken, aynı zamanda mecbur kaldığında ulusunu en sert biçimde savunmaktan çekinmeyen bir direniş gücünü temsil ettiğini göstermektedir (Kutluata, 2007). Fatma Seher Hanım'ın ilerleyen yaşına rağmen güçlü fiziksel yapısını ve dinçliğini koruduğu, Konya ziyareti sırasında yapılan gözlemlerle doğrulanmıştır (Ulus, 1945).

Halide Edip

İstiklal mücadelesinin meşakkatine ve zahmetine göğüs geren, cephelerde çalışan diğer önemli aydın kadın figürü Halide Edip'tir. Mütareke sırasında İstanbul'da bulunan Halide Edip, Fatih ve Sultanahmet mitinglerinde verdiği konferanslarla halkın bağımsızlık eğilimini kamçılamış ve büyük bir heyecan yaratmıştır. 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali üzerine diğer Türk münevverlerinin olduğu gibi Halide Edip'in de evini basan İngilizler hayal kırıklığına uğramıştır. Zira Halide Edip kocası ile beraber Anadolu'ya geçmiş, istiklal davasının gönüllü bir yardımcısı olmuştur. Halide Edip Ankara Genelkurmay'da ve Batı Cephesi karargâhı ikinci şubede onbaşı olarak başlamış, kısa süre sonra çavuş rütbesine terfi etmiş ve İzmir'in işgali sırasında da başçavuş olmuştur (Çaka, 1948).

Türk'ün Ateşle İmtihanı eserinde Halide Edip, Millî Mücadele'ye katılım motivasyonu dikkat çekici olan Gül Hanım isminde bir kadından bahsetmektedir. Erzincan'dan geldiği belirtilen Gül Hanım, gördüğü garip bir rüyanın etkisiyle, Hz. Ali'nin orduya katılmasını istemesi üzerine evini, barkını ve kocasını bırakarak on beş yaşındaki oğlu ile birlikte Batı Cephesi'ne komutana gitmiştir. Gül Hanım'ı bu denli motive eden inanç, kendisinin savaşa dahil olması durumunda Yunanlıların hemen yenileceğine dair kesin bir kanaat taşımasıydı. Halide Edip, yukarıda bahsi geçen eserinde, Gül Hanım'ın kalbindeki bu güçlü iman ve memleketi kurtarma isteğinin kendi motivasyonuyla tamamen aynı olduğunu ifade ederek, Anadolu kadınlarının mücadeleye katılımındaki manevi derinliği vurgulamıştır (Adıvar, 1998).

Halide Edip'in Türk halkına asıl ve kalıcı hizmeti, kalemi vasıtasıyla olmuştur. Cephede aktif olarak bulunduğu süre boyunca savaşın çeşitli safhalarını bizzat müşahede imkânı bulan Halide Edip, bu kişisel tecrübeleri sayesinde kaleme aldığı eserlerle, İstiklal Harbi edebiyatının en canlı ve değerli örnekleri arasında yerini almıştır (Kurnaz, 1992). Yazmış oldukları, dönemin zorluklarını ve ruhunu doğrudan yansıtan birincil kaynak niteliği taşımaktadır.

Gördesli Makbule

1902 yılında Manisa Gördes'te dünyaya gelen Makbule, 12 yaşında babası Abdullah Efendi'yi kaybedince abisi tarafından büyütülmüştür. At binmesini ve silah kullanmasını küçük yaşta öğrenen Makbule, bu şekilde ilerideki askeri rolünün altyapısını oluşturmuştur. Makbule, Yunan ordusunun İzmir'i işgal ettiği 1920 yılında Halil Efe ile evlenmiştir. Bu sırada Anadolu'ya doğru ilerlemeye başlayan Yunan ordusuna karşı ülke genelinde olduğu gibi, Manisa/Gördes ve köylerinden de binlerce milis Millî Mücadele saflarına katılmak üzere seferber olmuştur. Çocuk yaşta edindiği yeteneklere sahip Makbule için, vatan topraklarının işgalini evde oturarak izlemek kabul edilemez bir durumdu. Eşi Halil Efe'nin dağda bekleyen arkadaşlarıyla buluşup cepheye gideceğini öğrenen Makbule, eşi ve milis birliğine gizlice katılarak aktif mücadele kararını hayata geçirmiştir (Karataş, 2020).

Makbule Hanım, katılımının ilk dönemlerinde milis efeler tarafından sürekli olarak dışlanmış ve geri dönmesi yönünde ağır baskılara maruz kalmıştır. Ancak, kalma yönündeki kararlı direnişi, döktüğü gözyaşları ve inanç dolu ısrarlı konuşmaları sayesinde birliği terk etmemiştir. Makbule, kabul edilmesini

sağlayacak eylemi bizzat gerçekleştirmiştir. Düşman birliklerinin bulunduğu yeri öğrenen Makbule, kimseye belli etmeden tek başına düşman karargahına baskın düzenlemiştir. Baskında nöbetçi askeri etkisiz hale getirerek, birliğin erzak, mühimmat ve atlarını alıp kendi birliğine geri dönmüştür. Bu büyük cesareti ve elde ettiği başarı, efelerin Makbule'yi aralarına kabul etmelerini sağlamış ve onun milis birlikleri içindeki konumunu sağlamlaştırmıştır (Bektaş, 2021).

Sakarya Meydan Muharebesi'nde yenilgiye uğrayan Yunan birlikleri, Afyon mevzilerine çekilerek hummalı bir faaliyetle yeni savunma hatlarını güçlendirmeye çalışıyordu. Ancak Yunan Başkomutanlığının en büyük sorunu, en emniyetli olması gereken cephe gerisi hareketlerinin sürekli bir huzursuzluk ve tehdit altında kalmasıydı. Bu huzursuzluğun temel nedeni, işgal altındaki Türk halkının mücadeleden vazgeçmeyerek yürüttüğü gerilla harbiydi. Küçük gruplar halinde çalışan Türk çeteleri, fırsat buldukça Yunan geri hizmet ve ikmal birliklerine sürekli baskılar düzenliyordu. Bu mücadelenin en aktif olduğu sahalardan biri, Gördes-Sındırgı-Akhisar üçgeniydi. Bu bölgede faaliyet gösteren Gördesli Halil Efe'nin Akıncılar çetesi kendilerinden sayıca ve teçhizatça çok üstün Yunan kuvvetlerine karşı sürekli bir çarpışma halindeydi. Eşit olmayan şartlar altında gerçekleşen bu karşılaşmada, Akıncılar müfrezesinin tek avantajı araziyi iyi tanımaları ve hızlı manevra yetenekleriydi. Cephaneleri tükenmeye yüz tutmuşken, saatlerce süren bu eşitsiz çarpışma mücahitlerin moralini ciddi ölçüde bozmaktaydı. Ancak birliğin içindeki Gördesli Makbule, zaman zaman gösterdiği kahramanlık ve cesaretle onlara yeni bir mücadele ruhu aşılıyordu. 16 Mart 1922 tarihinde Kocayayla'da cereyan eden bu muharebede, durum giderek çetenin aleyhine dönmüş; birçok muharip, düşmanla çarpışmaktan ziyade çekilme istikameti aramaktaydı. Tam bu esnada, düşman ateşinin durduğu kısa bir anı fırsat bilen Makbule, kükremiş bir *"aslan"* cesaretiyle düşmana doğru saldırırken görülmüştü. Ne yazık ki bu kahramanlık anının yarattığı moral ateşi hızla sönmüştü. Çünkü Makbule, alnından aldığı bir mermi ile yere yığılarak şehit olmuştur. Başta Halil Efe olmak üzere, bu acı kayıp bütün erkekleri sarsmıştır. Makbule'yi kaybeden çete için muharebeye devam etmek artık mümkün olmamış, Makbule'nin kutsal naaşını dahi kaçırmaya imkân bulunamamıştır. Mukaddes şehidin cansız bedeni, mevcut siperlerden birine kanlı elbisesi ve çizmesiyle yatırılmış ve ancak birkaç avuç toprakla örtülebilmiştir (Çaka, 1948).

Gördesli Makbule'nin üstün cesaret ve korkusuzluğunu yakından bilen İbrahim Ethem Bey, onun kendine özgü görünümünü ve müfreze içindeki rolünü şu sözlerle tasvir etmiştir: *"Kendisi siyah pantolon, ceket ve uzun bir manto giyer, ayağında daima çizme ve başında da siyah başlık ve daima örtülü olup yalnız gözleri meydanda olurdu. Kısa bir japon filintası taşır ve düşmandan itinam olunmuş güzel bir doru ata biner ve daima müfrezenin dümdarı olarak kalırdı."* (Karataş, 2020, s. 328).

Nezahat Hanım

Nezahat Hanım, alay komutanı olan babası Halid Paşa ile birlikte Millî Mücadele'nin en kritik cephelerinde yer almıştır. Kendisi; Geyve Vuruşması, I. ve II. İnönü Muharebeleri ile Sakarya Meydan Muharebesi gibi önemli çatışmalara bizzat katılmıştır. Nezahat Hanım'ın askeri kimliği, I. İnönü Muharebesi sonrasında Alay'ı ziyaret eden Mustafa Kemal Paşa ile aralarında geçen diyalogla ölümsüzleşmiştir. Komutan çadırında, kulağında küpesi ve elinde silahı olan bu genç kızı gören Mustafa Kemal Paşa'nın, *"Ne arıyorsun burada?"* sorusuna Nezahat Hanım şu cevabı vermiştir: *"Ben askerlerin kalesiyim, dönmek isterlerse karşılarında beni bulurlar."* Bu yüksek moral ve cesaret dolu cevap, Mustafa Kemal Paşa'nın takdirini kazanmış ve kendisini etkilemiştir (Sarıkoyuncu Değerli, 2021).

Nezahat Hanım'ın Millî Mücadele'deki üstün hizmet ve fedakarlıkları, doğrudan Büyük Millet Meclisi tutanaklarına geçmiştir. Bu kahramanlığın resmen tanınması amacıyla kendisine İstiklal Madalyası ve Mîrimîran rütbesi verilmesi teklif edilmiştir. Bu teklif, Millet Meclisi'nin 30 Ocak 1921 tarihli oturumunda, Bursa Milletvekili Emin Bey tarafından verilen bir önerge ile resmileştirilmiştir. Önergedeki ifadeler dikkat çekicidir;

> *"Çeşitli harp cephelerinde özellikle Gördes ve İnönü meydan muharebelerinde çarpışmalara katılmış ve her an erlere bazen subaylara bile gayret veren 70. Alay Kumandanı Hafız Halid Bey'in kızı Nezahat Hanım'a ilk istiklal madalyasının verilmesini ve bu teklifin umumi heyetin tasdikine arz edilmesini rica ederim… Efendim! Bu Nezahat Hanım denilen küçük hanım sekiz yaşında öksüz kalmış, babasının da başka kimsesi olmadığı için Umumi Harpte çeşitli cephelerde bu çocuk babasının kucağında büyümüştür… bu çocuk kendi eliyle*

> *yüzden fazla düşman öldürmüştür. Ne zaman bir erin, bir subayın sarsıldığını görürse hemen yanına koşar (Haydi beraber çarpışalım) der. Babasından ufak bir çekinme görse (Aman baba hiç üzülme, annem öldü, ama seni de vururlarsa ben yetim kalmam, bana millet bakar) diyerek teşvik eder. Bu çocuk herhalde mükafatlandırılmalıdır. İlk kez istiklal madalyasını bu çocuğa verirsek büyük bir kadirşinaslık gösteririz. Şunu arz edeyim, bütün askerlerimiz ona Türk Jean d'Arc'ı adını vermişlerdir."* (Göksel, 1984, s. 225).

Bu takrir görüşülürken söz alan İzmit Milletvekili Hamdi Namık Bey, İstiklal Madalyası yerine Büyük Millet Meclisi adına Nezahat Hanım'a büyüdüğü zaman çeyizini temin edecek bir hediye verilmesini teklif etmiştir. Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi Bey ise Türk tarihinde bir *"paşa hanım"* görmek istediğini söyleyerek, Nezahat Hanım'a *"mîrimîran"* rütbesinin verilmesini istemiştir. Ancak ayrıntılı bir şekilde mecliste kahramanlıkları ve hizmetleri dile getirilen Nezahat Hanım hakkında söylenenler ve yapılan bu teklifler, Millî Mücadele'nin sıkıntılı ve zor günlerinde unutulup gitmiştir. Millî Mücadele sonrasında da Nezahat Hanım, kendisi hakkında yapılan tekliflerin takipçisi olmamıştır. Bununla birlikte Millî Mücadele'nin kahraman kadınlarının bir simgesi olan Nezahat Hanım'la ilgili Meclis'in takdiri zabıtlar içinde tarihin sayfalarında yerini almıştır (Köstüklü, 1997).

Asker Saime

Ülkenin işgale uğramaya başladığı dönemde, Türk halkının genel ümitsizlik ve matem hali içinde bulunduğu koşullarda, gencecik bir kız olan Saime'nin nutukları kamuoyunun dikkatini çekmiştir. Saime, tavırları ve kararlılığı ile yaşıtlarından kolaylıkla ayrılan, sivil direnişte öne çıkan bir figürdü. Onun temel görüşüne göre, buhranlı durumdan kurtulmak için yalnızca gözyaşı dökmek veya manevi yakarışlarda bulunmak yeterli değildi; aksine dava etrafında birleşmek ve aktif eyleme geçmek gerekliydi. Millî Mücadele başladığı sırada Darülfünun'da öğrenci olan Saime, Millî Mücadele'nin pasif direnişten aktif eyleme geçtiği dönemde öne çıkan, aydın ve eylemci kadın profilini temsil etmiştir (Selçuk, 2014). Saime gerek hal ve tavırları ile gerekse giyimindeki sadelikle yaşıtlarından ayrılan, dikkat çekici bir profile sahipti. Saime, anavatanın mustarip olduğu bu dönemde, gençlerinin de bu ıstıraba saygı göstermesi, vatanı teselli etmesi ve yaralarını sarması gerektiği kanaatindeydi. Bu samimiyet ve tevazu ile kendini vatanın kurtuluşu davasına vakfetmiş; fikrini başka hiçbir şeyle meşgul etmemiştir. Bir yandan Darülfünun'daki derslerini takip eden Saime, öte yandan vereceği nutukları hazırlıyordu. Bu aktif katılımı nedeniyle kısa sürede İtilaf Devletleri polisinin dikkatini çekmiş ve kendisi için Arapyan Hanı'nda gözaltında tutulacağı bir yer hazırlanmıştı (Çaka, 1948). Kadıköy mitinginde yapmış olduğu etkili konuşmadan ötürü İtilaf Devletleri tarafından aranmaya başlanan Saime, bu durum üzerine gizlice Anadolu'ya geçerek Millî Mücadele saflarına katılmıştır. Saime, Batı Cephesi'ndeki görevi esnasında İzmit bölgesinde kalçasından yaralanmıştır (Yaraman, 2001).

İstanbul'un işgal altında olduğu dönemde, henüz genç bir üniversite öğrencisi olan Saime Hanım'a, arkadaşları tarafından *"Asker Saime"* lakabı verilmiştir. Bu lakap, onun sadece bir öğrenci değil, aynı zamanda Millî Mücadele ruhuna sahip, eyleme hazır bir figür olduğunun göstergesidir. Bütün bunların yanı sıra Saime, kuvvetli bir fikir edebiyatçısı kimliğine de sahipti. Savaş sona erdikten sonra ise mücadeleci ruhunu eğitim alanına taşıyarak öğretmenlik mesleğini icra etmiştir (Sarıçoban, 2017).

Mücahide Hatice Hanım

Millî Mücadele'ye gönüllü olarak katılan ve kaynaklarda iz bırakan kadın kahramanlardan biri de Mücahide Hatice Hanım'dır. Kendisi, İnönü Muharebeleri sırasında Kütahya Cephesi'nde görev almış, sonrasında Dumlupınar Muharebesi'ne katılmıştır. Hatice Hanım'ın askeri kimliği, verdiği bir röportajda yer alan ifadelerle dikkat çekici bir şekilde aydınlanmaktadır. İzmir'in Kemalpaşa kazasının Ahmetli köyünden olan Hatice Hanım, şunları belirtmektedir: *"İzmir'in Kemalpaşa kazasının Ahmetli köyünden Hacı Halilzadelerdenim. Babam merhum Mehmet Efe'dir. Çanakkale Anafartalar'da 56. Fırkada silahımla muharebelere iştirak ettim. Adım Ahmet idi. Benim kadın olduğumu kimse bilmiyordu. Şarapnel ve kurşunla dokuz yerimden yaralandım. Millî muharebelerimize de gönüllü iştirak ettim."* (Selçuk, 2014, s. 185). Bu tanıklık, Hatice Hanım'ın sadece Millî Mücadele'de değil, öncesinde Çanakkale'de dahi erkek kimliğine bürünerek mücadele ettiğini, dokuz kez yaralanmasına rağmen görevini sürdürdüğünü ve cephedeki varlığını kararlılıkla koruduğunu gösteren olağanüstü bir fedakârlık ve azim örneğidir.

Nazife Kadın

Millî Mücadele'nin kahramanlarından Nazife Kadın, vatan savunmasına olan bağlılığı ve fedakarlığı ile öne çıkmıştır. 9 Mart 1922 tarihinde Çanakkale'de Bigadiç civarını kuşatan Yunan ordusunun komutanı, Nazife Kadın'dan bilgi talep etmiş; ancak Nazife Kadın bilmediğini, bilse dahi asla söylemeyeceğini kesin bir dille ifade etmiştir. Bunun üzerine Yunanlar, Nazife Kadını fırına atarak şehit etmişlerdir. Olayın tanıklarından, dönemin Demirci Kaymakamı ve bölgedeki savaşlara katılan İbrahim Ethem Akıncı'nın anlatımına göre; askere yardım ettiğini öğrenen Yunan komutan, Nazife Kadın'ı derhal yakalatmıştır. Köy meydanında günlerce süren dayak ve işkenceye rağmen Yunan kuvvetleri, Nazife Kadın'dan tek bir bilgi dahi alamamıştır. Yunanlar, bir kadının günlerce askere ekmek getirdiğini öğrendiğinde çileden çıkmış, Türk askerinin konuşlandığı mahal, mevcudu ve mühimmat içeriği gibi stratejik bilgilere ulaşmaya çalışmışlardır. Nazife Kadın, düşmanın fevkalade baskı ve eziyetlerine karşı direnmiş ve bildiği halde hiçbir şey söylemeyeceğini alenen yüzlerine vurmuştur. Bu durum üzerine sinirlenen Yunan askerleri, onu fırına atarak vahşice şehit etmişlerdir (Tansel, 2021).

Millî Mücadele'de Batı Cephesi'nin Ayşeleri

Batı Cephesi'nde mücadeleye destek veren kadın kahramanlar arasında Binbaşı Ayşe, Çete Emir Ayşe ve Ayşe Çavuş olduğu görülmektedir. Batı Cephesi Ayşeleri arasında Binbaşı Ayşe, özellikle çete faaliyetleri ile öne çıkan önemli bir figürdür. Binbaşı Ayşe Hanım'ın kim olduğu ve faaliyetleri ile ilgili bilgiler kendi ifadeleriyle şu şekildedir:

> *"Ben aslen Selanikliyim. Büyük Harpte Kafkas Cephesi'nde yaralanarak hastanede ölen kocamın intikamını almaya yemin ettim. Allah bu fırsatı 15 Mayıs 1335'te verdi. İzmir'i Yunanlılar işgal ettiği sırada ilk mukavemet hareketine silahla iştirak ettim. İzmir'deki basit mukavemetimiz sona erip şehre Yunanlılar hâkim olunca Aydın'a gittim. Orada faaliyete geçerek bir çete teşkil ettim, bilahire bu çetemle Köpekçi Nuri çetesine iltihak ettim.*
>
> *Aydın Muharebelerini yaptıktan sonra Koçarlı'ya çekildik. Bu suretle bilfiil atıldığım istiklal mücadelesine başından sonuna kadar iştirak ettim. İlk defa Sakarya'da sol kasığımdan piyade mermisi ile yaralandım. Seyyar hastanede tedaviden sonra tekrar müfrezeme iltihak ettim. Büyük Taarruzda Mürsel Paşa fırkası kuruluşuna girdik. Ve Ahır dağlarından düşman gerilerine akmaya memur edildik. İzmir'e ilk giren kıtalar arasında ben de vardım. Fakat bu arada bir misketle sol bacağım kırıldı."* (Çaka, 1948, s. 72-73).

Binbaşı Ayşe Hanım'ın son yaralanması, İzmir Hastanesi'nin resmi raporuyla belgelenmiştir. Onun Millî Mücadele'ye katılımı, kişisel bir fedakarlıkla başlamıştır; eşinin intikamını almak amacıyla, onun hatırası olan ziynet eşyalarını satarak gerekli teçhizat olarak at, mavzer, hâkî elbise ve çizmeyi tedarik etmiştir. Müteakiben rütbece yükselerek Binbaşılığa kadar ulaşmıştır. Ancak, Ankara'ya ilk gelişi sırasında hizmetlerini kanıtlayan çok sayıda evrak ve vesikanın, hatta kahramanlığına özel yaptırılmış giysilerinin bulunduğu bavulunun çalınması, onun hizmetlerini resmen tescil ettirmesini zorlaştıran önemli bir bürokratik engel teşkil etmiştir. Ayrıca Ayşe Binbaşı konuşmasına ekleme yaparak; "*bu hizmetimi tespit ettiremiyorsam bunun sebebi hem kâfi derecede okuma yazma bilmemezliğim, hem de bu yaralarımdan ötürü uzun müddet hastanelerde kalışımdır."* demişti. Bu zorluklara rağmen, onun hizmetlerini uzak veya yakından duymuş veya görmüş hamiyetli kişilerin girişimiyle, Binbaşı Ayşe Hanım 1942 yılında Merkez Bankası'nda odacı sıfatıyla göreve yerleştirilmiş ve maaş almaya başlamıştır (Çaka, 1948, s. 72-73).

Çete Emir Ayşe, Ayşe Çavuş ve Çiftlikli Kübra ile birlikte, Yunan askerinin Aydın'ı işgal etmesiyle başlayan süreçte Millî Mücadele saflarına katılan kadın kahramanlardandır. Emir Ayşe'nin katılımı, önemli bir kişisel fedakârlık örneği teşkil eder: Çanakkale'de şehit olan eşinden kalan elmas küpelerini bozdurarak kendine bir tüfek almış ve diğer silah arkadaşları gibi dağa çıkarak mücadeleye başlamıştır. Bu kahramanlar grubu, o dönemin ünlü milis lideri Yörük Ali Efe'ye katılarak mücadele vermişlerdir. Savaşın başarıyla sonuçlanmasının ardından, Atatürk'ün bizzat İstasyon Meydanı'nda düzenlediği törende, Çete Emir Ayşe'nin de aralarında bulunduğu kahramanlara İstiklal Madalyası takılmıştır. Emir Ayşe, madalyanın manevi değerini şu sözlerle özetlemiştir: *"Savaştım Yunana karşı, elimde kalan en değerli şey Atatürk'ün göğsüme taktığı istiklal madalyasıdır"* (Yusufoğlu, 2021, s. 118-119).

Batı Cephesi'ndeki mücadeleye destek veren bir diğer Ayşe ise daha önce bahsedilen Çete Emir Ayşe ile omuz omuza Millî Mücadele'ye katılan Ayşe Çavuş'tur. Yunanların İzmir'i işgal etmesinin ardından Aydın'a geçerek çete kuran Ayşe Çavuş, ilerleyen süreçte İzmir'e ilk giren birlikler arasında yer almıştır. Bu öncü kadın savaşçıların yanı sıra, Batı Cephesi'nde fedakârlık gösteren çok sayıda kadın bulunmaktadır: Alime ve Hacı Osman kızı Fatma, Besim kızı Şükriye, Mehmet Ali kızı Hafize, Mehmet kızı Ümmühan, Hacı Mustafa kızı Fatma gibi isimler sıcak savaşın içinde aktif rol almışlardır. Ayrıca, atölyelerde mermi üreten, kağnılarla silah taşıyan ve cephe gerisinde hastabakıcılık yapan sayısız ismi bilinmeyen kadın da bu kutsal savunmada kritik roller üstlenmişlerdir (Yaraman, 2001).

Bizzat savaşın içinde yer alan Türk kadınlarının, savaş şartları altındaki annelik ve görev bilincine dair duygu ve davranışları, çarpıcı örneklerle belgelenmiştir. Bu bağlamda, Sakarya Meydan Muharebesi sırasında, kadın mücahitlerin kağnı kollarındaki üstün çabaları, Kurmay Albay Hulusi Atak tarafından detaylı bir şekilde aktarılmaktadır: "*Etraflarından geçmekte olan kağnı yol ve katarlarının çoğunu kadınlar idare ettiğinden bu kafilelerin birinden hafif bir çığlık duyduk; bunu müteakip bir duraklama ve telaş eseri görüldü. Bir müddet sonra güzel bir müjde ile karşılaştık. Cephane kollarında bulunan hamile bir kadın bir erkek evladı doğurmuştu. Bu kadını hastaneye yatırmak üzere geriye çevirmek istediler; fakat yorgunluk ve çektiği ıstıraplarla benzi solmuş olan hasta kadın, 'cephanedeki silahlar' dedi, 'cephane bekliyor, oraya cephane yetiştirmeliyim, geri dönemem!...'*" (Tansel, 2001, s. 94-95). Bu olay, Türk kadınının Millî Mücadele'ye olan bağlılığının, annelik gibi en temel insani görevin dahi önüne geçtiğini; cephe gerisindeki lojistik desteğin manevi anlamda ne denli büyük bir kararlılıkla yürütüldüğünü gösteren önemli bir örnektir.

Kütahya-Eskişehir Savaşları sırasında yaşanan bir diğer kahramanlık örneği, Alayunt'taki köylerde 7. Fırka'dan Cevdet Kerim'in şahit olduğu, kağnı kollarında çalışan mücahit kadınlarla ilgilidir. Kağnı kollarında görev alanlar arasında az sayıda ihtiyar erkek bulunsa da büyük çoğunluğu kadınlar ve çocuklardı. Fırka Komutanı, kadınlara erkeklerinin cepheye niçin gelmediğini sorduğunda ve bu zahmetli işte yorulup zarar göreceklerini belirttiğinde, kadınlar şu üstün görev bilincini sergilemişlerdir: *"Erkeklerimiz hizmettedir; emrinize biz geldik. Böyle günde bize bu kadarcık iş düşmesin mi? Tek yurdumuz kurtulsun da biz yorulalım, ölelim!".* Bu kadınların çoğu kimsesiz çocuklarını komşularına bırakarak cephe gerisine koşmuş, bazıları muharebeler başladıktan sonra Sakarya'ya kadar orduyla birlikte hareket etmiştir (Tansel, 2001, s. 95-96).

Millî Mücadele'de özellikle köylerde yaşayan kadınların gösterdiği büyük emek, savaşın seyrini değiştiren hayati bir unsur olmuştur. Gediz bölgesindeki Yunan işgali karşısında kurulan cephane kollarını, esas itibariyle ahalinin sahip olduğu kağnılar teşkil etmiştir. Bu kağnıların büyük çoğunluğu ise köy kadınları ve on ile on beş yaşlarındaki çocuklar tarafından idare edilmekteydi. Bu lojistik hizmette, uzun yürüyüşlerde gece ayazı, kar ve yağmur altında en büyük meşakkati çekenler yine köylüler olmuştur. Bu zorluğa dair çarpıcı bir anekdot, Ali Fuat Cebesoy'un anılarında yer almaktadır: dondurucu soğuk altında kağnısının başında duran yaşlı bir nineye üşüyüp üşümediği sorulduğunda aldığı cevap manevi direnci özetler nitelikteydi: *"Hayır oğul, üşümüyorum. Düşman topraklarımıza ayak bastığı günden beri içim yanıyor."* (Komisyon, 1999, s. 441). Bu olay, Türk kadınının fiziki zorluklara karşı dahi manevi vatanseverlikle direndiğini göstermektedir. Kara Fatma, Çakır Hüsniye, Zehra Abla ve meçhul asker gibi isimleri bilinmeyen birçok Türk kadınının vatan müdafaası için her fedakarlığa katlanabileceğini gösteren bu kararlılığı, diğer milletlerin kadınları için de kıskançlık ve imrendirici duygular uyandıran bir kahramanlık destanı yaratmıştır (Vakit, 1944).

Dönemin yayınlarından, Resimli Anadolu Hediyesi'nde yer alan *"Gazi Anadolu Kadınları da Taltif Ediliyor"* başlıklı haber metni, Mustafa Kemal Atatürk'ün Anadolu kadınlarının Millî Mücadele'deki rolüne dair takdirini yansıtmaktadır. Atatürk, bu ifadelerinde, Anadolu kadınlarının bağımsızlık ve namusun korunması uğruna cephe gerisinde cansiperane çarpıştıklarını ve her türlü hizmetten geri durmadıklarını belirtmiştir. Dahası, kadınların bizzat cephede savaşmak için yaptıkları müracaatların sayısının giderek arttığını da ifade etmiştir. Bu fedakarlıklara karşılık olarak TBMM, gazi kadınları taltife karar vermiştir. Ankara-Eskişehir Savaşının başlangıcından 1920 yılının kasımına kadar orduda kendi istekleri ile mücadele eden ve zaferle evlerine dönmeyi ahdeden on iki kadına, ifa ettikleri hizmetlerden dolayı birer Harp Madalyası verilmiştir. Ayrıca bu kadınlardan oluşan Erzak Koli Kumandanlığı görevini yürüten Fatma Onbaşı'nın rütbesi de çavuşluğa terfii ettirilmiştir. İsmi geçen bu on iki kadın: Kuzgun Köyü'nden Ali kerimesi Alime, Besime kerimesi Şükriye, Hacı Osman kerimesi

Fatma, Musa kerimesi Ayşe, Mehmet Ali kerimesi Hafize, Kara Bektaş kerimesi Fatma, Mehmet kerimesi Ümmühan, Hacı Mustafa kerimesi Fatma, Veli Onbaşı kerimesi Ayşe, Molla İbrahim kerimesi Fatma, Ali kerimesi Ayşe, Molla Hasan kerimesi Fatma Hanım'dır (Resimli Anadolu Hediyesi, 1920; Tansel,2001). Bu taltif kararı, Millî Mücadele'nin ilk yıllarında kadının askeri ve lojistik katkılarının devlet nezdinde resmen tanındığını ve onurlandırıldığını göstermektedir.

SONUÇ

Millî Mücadele, başlangıcı, devamı ve neticesi itibarıyla dünya tarihinde özgün bir savaştır. Bu sürecin zaferle sonuçlanmasında, Anadolu kadınının aktif ve kararlı mücadelesi belirleyici olmuştur. Anadolu kadını, yapmış olduğu mitingler ve protesto gösterileri ile ülkenin kurtuluşu için erkeklerle omuz omuza mücadeleye hazır olduğunu gözler önüne sermiştir. Anadolu'dan çekilen protesto telgraflarının içeriği; vatan sevgisi temelinde adalet, kadınlık onuru ve özgürlük gibi imgeler etrafında toplanan güçlü ve ortak bir siyasi iradeyi yansıtmıştır.

Kadın kahramanların ortak bir özelliği, savaşın yüksek şehit sayısının kanıtı olarak, eşlerini vatan savunmasında kaybetmiş olmalarıdır. Türk kadını, bu dönemde hem vatan savunması hem de eşlerinin intikamı duygusuyla mücadeleye girişmiş; geride kalan çocuklarına olan annelik şefkatini ihmal etmeden sayısız başarı elde etmiştir. Binbaşı Ayşe ve Çete Emir Ayşe gibi kadın kahramanlar eş ve evlat kayıpları gibi kişisel trajedilerini toplumsal bir direnişe dönüştürmüşlerdir. Öyle ki Mücahide Hatice Hanım gibi erkek kimliğine bürünerek savaşan kadınlar, toplumsal cinsiyet rollerinin savaşın zorunluluğu karşısında nasıl esnediğini gözler önüne sermiştir. Hatta bazı dramatik olaylar, vatan sevgisinin evlat sevgisinin önüne geçtiği yönündeki tarihi örnekleri sunmaktadır.

Millî Mücadele'deki faaliyetleri göz önüne alındığında, Türk kadınının bu kritik dönemde toplumsal rollerinin en etkin seviyesine ulaştığını söylemek mümkündür. Özellikle Batı Cephesi'nde, eşsiz kahramanlıkları, cesaretleri ve başarılarıyla anılmayı hak eden sayısız kadın figürü mevcuttur. Nazife Kadın'ın canı pahasına, işkenceye rağmen sessizliğini koruması, Nezahat Hanım'ın askere moral ve cesaret veren konuşması, Gördesli Makbule'nin muharebe meydanlarındaki cesareti, Asker Saime'nin istihbarat ve haberleşme anlamında üstlendikleri roller Türk kadınının vatanın kaderinde söz sahibi olduklarının ispatıdır. Özellikle mitinglerdeki hitabeti ile kitleleri ortak bir ideal etrafında toplayan Halide Edip, direnişin meydanlardaki sesi ve edebi sahadaki hafızası olarak Millî Mücadele anlatısının önemli figürlerinden olmuştur. Batı Cephesi'nde Türk'ün zaferi ile sonuçlanan bu savaşlar, sadece toprakların geri alınması anlamına gelmez; bu zaferler, aynı zamanda Türk ruhunun sönmediğini, milletin üstün yeteneklerinin tükenmediğini bütün dünyaya bir daha hatırlatmış ve ispat etmiştir.

Etik Kurul Onayı

Bu araştırmanın kavramsal çerçevesinin hazırlanması, verilerin toplanması, verilerin analizi ve yorumlanması aşamalarının tamamında etik kurallara uygun hareket edilmiştir. Karşılaşılacak tüm etik ihlallerde ANKAD Dergisi Yayın Kurulunun hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır. Tüm sorumluluk yazara aittir. Bu çalışmanın ANKAD Dergisi dışında herhangi bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiş olduğunu taahhüt ederim. Yapılan bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Bu araştırmada kamuya açık kaynak siyasi parti programları ve tüzükleri ile konuyla ilgili birincil kaynaklardan yararlanılmıştır. Doküman analizi tekniği kullanıldığı için etik kurul izni gerektirmemektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 197-349-20/232, 26.06.1944.

Süreli Yayınlar

Resimli Anadolu Hediyesi, Cilt 1, Sayı 4, 30 Kasım 1920.

Anadolu'da Yeni Gün, 8 Haziran 1922.

Tevhid-i Efkâr, 16 Haziran 1922.

Yedigün, Sene 1, No. 22, 9 Ağustos 1933.

Akşam, Sayı 10713, 11 Ağustos 1943.

Akşam, No. 9176, 6 Mayıs 1944.

Tanin, Sayı 4454-297, 26 Haziran 1944.

Vakit, Yıl 27, Sayı 9469, 27 Haziran 1944.

Vakit, Yıl 27, Sayı 9426, 15 Mayıs 1944.

Vakit, Sayı 8, 27 Mart 1944.

Ulus, Sayı 8424, 10 Ocak 1945.

Akşam, Sene 28, No. 9676, 25 Eylül 1945.

Akşam, Sayı 10180, 19 Şubat 1947.

Akşam, Sene 30, Sayı 10719, 17 Ağustos 1948.

Akşam, Sayı 10720, 18 Ağustos 1948.

Telif ve Tetkik Eserler

Adıvar, H. E. (1998a). *Türk'ün ateşle imtihanı I (İstiklal Savaşı hatıraları).* İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi Yayınları.

Adıvar, H. E. (1998b). *Türkün ateşle imtihanı III*. İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi Yayınları.

Baykal, B. S. (1996). *Millî Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Bektaş, İ. (2021). Millî mücadelede Türk kadınları. *Arkhe*, *19,* 43-51.

Çaka, C. (1948). *Tarih boyunca harp ve kadın*. Ankara: As. Fb. Basımevi.

Çelebi, M. (2008). Menteşe sancağı'nda İtalyan ve Yunan işgallerine tepkiler. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE), 21,* 81-96.

Çolak, G. & Uçan, L. (2008). *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e kadın öncüler*. İstanbul: Heyamola Yayınları.

Demircioğlu, E. (2018). *Bal yapan kelebekler-ilklerde ve öncü kadınlar*, Ankara: Pegem Akademi.

Göksel, B. (1984). Atatürk ve kadın hakları. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, *1*(1), 213-235.

Kaplan, L. (1998). *Cemiyetlerde ve siyasi teşkilatlarda Türk kadını (1908-1960)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Kırkpınar, L. (2001). *Türk Kurtuluş Savaşı'nda Türk kadını*. Ankara: Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri II, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.

Köstüklü, N. (1997). Millî Mücadele'de Türk çocukları ve bir destan. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 37,* 249-259.

Kurnaz, Ş. (1992). *Cumhuriyet öncesinde Türk kadını (1839-1923).* İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Kurnaz Şahin, F. (2018). Mağdur ve sembol: I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti'nde kadına yönelik propaganda. *SUTAD*, 2018, 44, 217-243.

Kurtuluş Savaşı Albümü, 1. Baskı.

Kutluata, Z. (2007). Geç Osmanlı Erken Cumhuriyet Dönemi'nde toplumsal cinsiyet ve savaş: Kara Fatma(lar). *Kültür ve siyasette Feminist Yaklaşımlar*, *2,* 73-90.

Özdemir, N. (2001). Millî Mücadele dönemi mitinglerinde Türk kadını. *Belgi*, *21*(1), 1-22.

Özel, S. & Çakan Hacıibrahimoğlu, I. (2011). *Türk devrimi mülakatları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Sarıçoban, G. (2017). Millî Mücadele'de Anadolu kadını. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *21*(4), 1331-1346.

Sarıkoyuncu Değerli, E. (2021). Millî Mücadele'de Türk kadını ve İnönü Muharebeleri'nde çarpışan iki kadın kahraman. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *21* (Özel Sayı), 101-120.

Saygılı, İ. (2022). *Atatürk ve irtica*. Ankara: Liman Yayınevi.

Selçuk, H. (2014). *Türk Tarihinde kadın ve savaş*. Konya: Çizgi Kitabevi.

Tanık, H. İ. & Kılavuz, N. (2021). Açıksöz gazetesi ve gazetenin Bursa'da Yunan işgali üzerine yazıları. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Degisi, 22, 44, 839-870.*

Tansel, F. A. (2001). *Kurtuluş Savaşı'nda kadın askerlerimiz*. İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi Yayınları.

Tekir, S. & Ural, S. (2017). Batı Anadolu'da Yunan işgali ve Aydın muhacirleri (1919-1920), *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi,* (26), 125-148.

Toprak, Z. (2016). *Türkiye'de kadın özgürlüğü ve feminizm (1908-1935)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Komisyon (1999). *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi II nci Cilt, 2 nci Kısım, 3. Baskı*. Ankara: Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları.

Komisyon (1994). *Türk İstiklâl Harbi, II nci Cilt, Batı Cephesi 6 ncı Kısım 1nci Kitap*. Ankara: Gnkur. Basımevi.

Yaraman, A. (2001). *Resmi tarihten kadın tarihine*. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Yusufoğlu, K. (2021). *Hatıralarla Atatürk-cumhuriyet kadını*. İstanbul: Halk Kitabevi.

Araştırma Makalesi / Research Article

Millî Mücadele'de Batı Cephesi'nde Türk Kadını

Turkish Women on the Western Front of the National Struggle

Hürü SAĞLAM TEKİR

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.380

Geliş/Received: 22/11/2025	Kabul/Accepted: 25/01/2026

Extended Abstract

Introduction

Following the Armistice of Mudros (30 October 1918), in the face of attempts by the Allied Powers and their local collaborators to liquidate the Turkish presence in Anatolia, the Turkish nation organized a multifaceted resistance. Although the struggles waged on the Eastern and Southern Fronts were important, the decisive outcome that determined the fate of national independence was achieved on the Western Front, where the fiercest clashes with the Greek army took place; thus, the strategic significance of this front was confirmed in concrete terms. The blows struck by the Kuva-yı Millîye (National Forces) against the advancing occupiers not only affected the military balance, but also boosted public morale and deepened social confidence in the national resistance.

In this life-and-death context, Turkish women, as Mustafa Kemal Pasha himself explicitly acknowledged, displayed exemplary heroism and self-sacrifice both at the front and behind the lines. Throughout the National Struggle (Millî Mücadele), Mustafa Kemal Pasha maintained constant contact with women's associations, encouraging them and thereby strengthening the institutional and social foundations of the resistance. In general terms, it is evident that women worked "in the service of the army" across a broad spectrum ranging from protest to logistics, from health services to provisions and communications, and that in some cases they took part at the front even at an age that could still be described as childhood. Figures such as Halide Edip Adıvar, Fatma Seher Hanım (Kara Fatma), Gördesli Makbule, Asker Saime, Binbaşı Ayşe, Çete Emir Ayşe, Ayşe Çavuş and Nezahat Onbaşı came to the fore as symbolic representations of female heroism on the Western Front. As in the example of Nazife Kadın, Turkish women contributed directly to the victorious outcome of the great struggle through the assistance and sacrifices they provided from behind the lines, often at the cost of their lives. Halide Edip relates that as she moved among the people and listened to everyone, she observed that women were more sensitive than men on matters concerning the country; even if they did not understand the political reasons, they immediately rose up against any threat to their homeland. While such extraordinary circumstances were unfolding and the very existence of the Turkish nation was confronted with a total danger, the role of women within the social structure, which had been developing since the Constitutional era (Meşrutiyet), continued to grow stronger during the National Struggle.

The main aim of this study is to render visible this female presence, so often relegated to the background in political history narratives. It specifically seeks to reveal, on the basis of documents and publications, both the numerical and functional participation of women on the Western Front, the very young participants involved, and the personal narratives of heroism. This aim entails not only recording individual biographies, but also discussing, within an analytical framework, the role of women in the overall resistance, the permeability between civil actions and military mobilization, and the relationship between gender and civic consciousness.

During the National Struggle, the social position of women was not limited to acting as carriers of economic and social transformation; it rapidly evolved into a claim to political awareness and

representation. The most concrete manifestations of this political consciousness can be observed in the mass protest rallies that became particularly prominent after the occupation of İzmir on 15 May 1919. Along the same lines, the reaction of Anatolian women to the occupation of İzmir was not confined to civil actions; it was also carried onto the international stage through diplomatic initiatives, such as the protest telegram sent on 18 May 1919 on behalf of the Muslim Women of Alaşehir to the representatives of the Allied Powers in Istanbul. At the rallies that began in Istanbul and its surroundings and spread across the country, women were visibly active both as speakers and as participants, publicly emphasizing that they stood shoulder to shoulder with men in the defense of the homeland. The great rally held at Sultanahmet Square on 23 May 1919 was a critical turning point demonstrating that women's capacity to influence and shape public opinion had become no different from that of men. At this rally, marked by Halide Edip's highly stirring speech, the Turkish people filled the streets in a vast crowd. The balconies and windows of houses and their rooftops were packed with people; men and women perched on the trees like leaves and listened to the rally. In these meetings, the struggle of the students of the Darülfünun (University of Istanbul) and of Nakiye Hanım, president of the Teachers' Association, is particularly noteworthy. She called upon the Turkish people to struggle so that not an inch of the homeland's soil would be left to the enemy. From 18 May 1919 to 23 May 1919, the enthusiasm of the people during these protest rallies steadily increased. The demands voiced in these demonstrations were summarized clearly and succinctly as the recognition of the right to live independently. If this right were not respected, their determination was clear and unequivocal: the nation was ready to risk death for independence. Indeed, Turkish women joined the National Struggle from all corners of Anatolia with the same determination and awareness. The most concrete example of this organized participation is the "Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti" (Association of Anatolian Women for the Defence of the Homeland), founded immediately after the congress convened by Mustafa Kemal and his comrades in Sivas between 4 and 11 September 1919. Based in Sivas, this association was established by Melek Reşit Hanım, the wife of the Governor of Sivas Reşit Pasha, together with her companions. It rapidly expanded by opening numerous branches in various regions of Anatolia and, by rendering major services of which Turkish womanhood can be proud throughout the National Struggle, became one of the most important organizations of the resistance.

Results and Discussion

This study aims to illuminate a little-known phase of the national war of independence by concentrating local historical material around women's experiences. The findings show that military success on the Western Front cannot be considered independently of the social mobilization built upon women's labour and solidarity behind the lines, and that women should be regarded not as an "auxiliary element" but as one of the founding actors of the resistance. In conclusion, the study offers an original contribution that confirms with documentary evidence the multi-layered contributions of women to the National Struggle, demonstrates how political subjectivity was constructed through protest, diplomacy and direct experience of war, and links Western Front-centred local history narratives with the national framework.

Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi
Open Access

Araştırma Makalesi / Research Article

Mainstream Feminism's Silence on Collective Punishment Practices in the Gaza Genocide

Gazze Soykırımındaki Kolektif Cezalandırıcı Uygulamalara Yönelik Ana Akım Feminizmin Suskunluğu

Sami ÇOKSAN[1]

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.382

Geliş/Received: 23/11/2025	**Kabul/Accepted: 21/01/2026**

Öz

Bu araştırma, Ekim 2023'te başlayan ve 2026 yılı itibarıyla devam eden İsrail'in Gazze'ye yönelik askeri harekatı sürecinde, Batı merkezli ana akım feminist örgütlerin, neoliberal feminist figürlerin ve feminist dış politika iddiasındaki devletlerin tutumlarını derinlemesine analiz etmeyi amaçlamaktadır. Akademik alan yazına ek olarak, birincil deneyime sahip kadınların anlatıları, sivil toplum kuruluşları raporları ve saha verilerine de odaklanan bu araştırma feminist teorinin ve pratiğin, Gazze'deki soykırım karşısında tarihsel bir kırılma yaşadığını ortaya koymaktadır. Odaklanılan içerikler, (a) ana akım feminizmin, Gazze'deki sistematik üreme soykırımı ve kadın kırımına karşı sergilediği sessizliğin, pasif bir ihmalden ziyade; neoliberalizm, sömürgecilik ve emperyal devlet çıkarlarıyla kurulan yapısal suç ortaklığının bir sonucu olabileceğini, (b) bu kurumların İsrailli kadınlara yönelik şiddeti haklı olarak kınarken, Gazze'de on binlerce kadının öldürülmesini savunma hakkı retoriğiyle meşrulaştırmışlarının bir görmezden gelme pratiği olabileceğini, ve (c) Almanya başta olmak üzere, dış politikasını feminist olarak tanımlayan devletlerin İsrail'e askeri desteğe devam etmeleri nedeniyle aslında bu politikaların emperyal bir araç olarak kavramsallaştırılabileceğini işaret etmektedir. Sonuç olarak yaşanan bu tarihsel kırılmanın küresel kız kardeşlik mitini geri dönülemez bir şekilde parçaladığı tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Gazze soykırımı, ana akım feminizm, üreme soykırımı, feminist dış politika, neoliberal suç ortaklığı.*

Abstract

This study aims to conduct an in-depth analysis of the positions adopted by Western mainstream feminist organizations, neoliberal feminist figures, and states that claim to pursue a feminist foreign policy during Israel's military operation against Gaza, which began in October 2023 and has continued into 2025. In addition to academic literature, the study focuses on the testimonies of women with first-hand experience, reports by civil society organizations, and field data, and demonstrates that feminist theory and practice have undergone a historical rupture in the face of the genocide in Gaza. The issues examined suggest that (a) the silence of mainstream feminism regarding the systematic reproductive genocide and femicide in Gaza may be less a matter of passive omission than the outcome of a structural complicity forged through neoliberalism, colonialism, and imperial state interests, (b) the way these actors have, while rightly condemning violence against Israeli women, legitimized the killing of tens of thousands of women in Gaza through the rhetoric of the right to self-defence can be understood as a practice of erasure, and (c) due to the continued military support provided to Israel by states that describe their foreign policy as feminist, particularly Germany, such policies can in fact be

[1] **Sorumlu Yazar/Corresponding Author**, Erzurum Teknik Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, Yakutiye/Erzurum, Türkiye, 25100 & Western University, Network for Economic and Social Trends, London, ON, Canada, N6A 3K7, E-Posta: sami.coksan@erzurum.edu.tr

Önerilen Atıf/Suggestion Citation
Çoksan, S., (2026). Mainstream Feminism's Silence on Collective Punishment Practices in the Gaza Genocide, *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi, 10(1),* 499-514.

conceptualized as imperial instruments. Finally, it is argued that this historical rupture has irreversibly shattered the myth of global sisterhood.

Keywords: *Gaza genocide, mainstream feminism, femicide, feminist foreign policy, neoliberal complicity.*

INTRODUCTION

October 7, 2023, did not only mark a new rupture in the political geography of the Middle East, but also opened a deep and lasting fault line in the cognitive map that has structured the mental and emotional coordinates of the global feminist movement. Israel's military attacks on the Gaza Strip, which have been described by international law experts and United Nations special rapporteurs as carrying a risk of genocide or as constituting genocide, have subjected the long-repeated claim of the universality of feminism to a concrete and merciless test. For decades, liberal feminist discourse, which has occupied a hegemonic position in Western centered academia and civil society, has presented women's rights as an inseparable component of human rights and as a set of norms that are valid across all geographies and above cultural difference; however, the war waged in Gaza has made visible the extent to which this normative framework is in fact strongly articulated to *specific geographies, social hierarchies, and geopolitical alliances* (Marquardt, 2024). In other words, mainstream feminism, which defines itself through the principles of universal justice, equality, and opposition to violence, has, through its selective silence and conditional sensitivity in the face of the siege of Gaza, the mass bombardment, starvation, and systematic killing of civilians, exposed a striking hierarchy regarding *whose life is deemed worthy of mourning* and *whose suffering is considered politically expendable*, thereby inscribing into history the geographical and social blind spots on its own cognitive map (Kynsilehto, 2025).

The claim that Gaza constitutes a historical rupture for mainstream feminism becomes clearer when situated within a comparative context. In cases such as the Russian invasion of Ukraine, mainstream feminist organizations and state actors articulated swift, unambiguous condemnations of state violence, explicitly naming the aggressor and mobilizing gender-based humanitarian and political frameworks. Similarly, during the Mahsa Amini protests in Iran, Western feminist institutions framed gendered state violence as a global feminist concern, emphasizing solidarity and resistance. Even in the case of the Rohingya crisis, feminist and human rights discourses largely acknowledged asymmetrical power relations and mass victimization. By contrast, the response to Gaza has been characterized by prolonged silence, delayed humanitarian framing, and discursive symmetry that obscures colonial domination and collective punishment, defined as the punishment by any means of members of a group or the group as a whole for alleged offenses by some of its members (Çoksan et al., 2025). This contrast suggests that the rupture does not lie in the scale of violence alone, but in the conditional application of feminist moral and political concern. Gaza thus marks a moment in which the limits of mainstream feminism's universalist claims become structurally visible.

Dimensions of the Crisis and Conceptual Framework

Following Israel's systematic attacks, the growing body of scholarship has begun to frame the crisis not merely as an issue of *silence*, but as a problem of active *epistemic violence* and *colonial feminism*. Epistemic violence refers to the systematic destruction of the capacity of a particular group, in the context of this study Palestinian women, to produce knowledge, to narrate their own stories, and to make their suffering heard. Western media and mainstream feminist institutions have either objectified *Palestinian women as human shields for Hamas* or rendered them entirely invisible (Aldossari, 2023; Nassar, 2025).

Engaging with this critique in a systematic manner, the present study focuses, within three main conceptual frameworks, on academic literature as well as on the publicly accessible testimonies of women with firsthand experience, reports produced by civil society organizations, and field-based data. These three conceptual frameworks can be described as follows: (a) imperial feminism, which denotes an approach that frequently understands women in the Global South as subjects who must be *rescued* from their own cultures or from their own men and which has historically served to legitimize military interventions (Pratt et al., 2025; Viimes, 2025); (b) neoliberal feminism, which sidelines structural inequalities such as colonialism and instead concentrates on women's individual success in the market and vertical mobility within institutions (Pervez, 2025; Sigle et al., 2025); and (c) reproductive

destruction, which designates a deliberate strategy of targeting reproductive health, pregnant women, and infants in order to prevent the biological continuity of a community (Draper et al., 2024; Pratt et al., 2025). In this context, the study does not only aim to provide a descriptive account of the current situation but seeks to document a moment that may constitute a critical crossroads for the future of feminist theory. As noted above, the research materials include academic articles published between 2023 and 2025, United Nations reports, press releases issued by feminist organizations, and activist manifestos.

Although the manuscript draws on several debates, it is theoretically anchored in epistemic violence, understood here as the patterned, institutionally mediated production of silence, misrecognition, and asymmetrical grievability. In this framework, epistemic violence does not merely denote the absence of speech or delayed condemnation; rather, it refers to a set of discursive and organizational practices through which some subjects are rendered less credible as knowers, less visible as victims, and less legible as political agents. In the context of Gaza, the relevant question is not only whether mainstream feminist institutions speak, but how their speech and non-speech distribute recognition: who is named as a legitimate victim, whose suffering is framed as politically intelligible, and whose accounts are displaced into humanitarian abstraction or strategic ambiguity. The manuscript therefore treats "silence" as an active and structured outcome, produced through institutional routines, geopolitical alignments, and established repertoires of feminist legitimacy.

Operationally, epistemic violence is examined through recurring discursive moves across institutional statements, reports, and policy-facing narratives. These include (a) perpetrator erasure through the avoidance of naming state agency, (b) symmetrisation via *both sides* framings that neutralize power differentials and blur relations of occupation and collective punishment, (c) depoliticisation through the reduction of systematic violence to an undifferentiated *humanitarian crisis*, (d) conditional empathy that extends moral visibility selectively and ties solidarity to geopolitical acceptability, and (e) objectification and ventriloquism, whereby Palestinian women appear primarily as passive figures (victims, shields, or cultural Others) rather than as narrating subjects and political agents. Read together, these patterns constitute an epistemic regime that regulates feminist attention and mourning, producing a hierarchy of recognisability that is central to the manuscript's core claim.

Within this architecture, imperial feminism, which refers to the co-optation of women's rights rhetoric by Western powers to justify military intervention, occupation, and geopolitical dominance under the guise of *saving* women in the Global South (Amos & Parmar, 1984) and neoliberal feminism, which is a form of feminism that prioritizes individual empowerment, entrepreneurialism, and personal responsibility over collective social justice, thereby converting structural inequality into individual problems to be solved through market-based solutions (Rottenberg, 2018), are treated as two complementary logics through which epistemic violence becomes institutionalized in mainstream feminist discourse. Imperial feminism is conceptualized as a civilizational and security-inflected grammar that aligns women's rights with militarized governance, counterterrorism rationalities, and the geopolitical commitments of Western states. In this logic, violence perpetrated by allied states can be narrated as regrettable but legitimate, while the women subjected to that violence become collateral to an overarching moral project. Neoliberal feminism, by contrast, is approached as an organizational and political rationality that privileges representation, institutional access, donor compatibility, and market-oriented empowerment over structural critique. In this logic, feminist legitimacy is secured through policy proximity and reputational risk management, which can incentivize ambiguity, humanitarian framing, and the avoidance of conflictual naming. Together, these logics help explain why mainstream feminist institutions can condemn gender-based violence in some contexts with clarity and speed, yet respond to Gaza through delay, equivocation, or strategic silence: the epistemic boundary of feminist universality is maintained by recalibrating whose suffering becomes speakable within dominant institutional constraints.

Concepts such as reproductive destruction (or reprocide), sophicide/scholasticide, feminist militarism, and feminist foreign policy are therefore not mobilized as parallel theoretical anchors, but as empirical sites where epistemic violence becomes especially legible. Reproductive destruction highlights how the governance of life, reproduction, and bodily continuity becomes a terrain where violence is simultaneously material and narratively sanitized. Sophicide and scholasticide illuminate how the

destruction of knowledge infrastructures intersects with the suppression of Palestinian narration and with constraints on critical speech in Western academia. Feminist militarism foregrounds the inversion of feminist anti-violence commitments through celebratory representations of women's participation in armed institutions, an inversion that can normalize lethal force while retaining the symbolic capital of "gender equality." Finally, feminist foreign policy is analysed as a state-facing institutional domain in which feminist language is incorporated into geopolitical practice, revealing the conditions under which feminism functions less as a universal ethic than as a legitimating repertoire of state power. Across these domains, the manuscript's analytic aim remains constant: to trace how epistemic violence is produced, stabilized, and contested within mainstream feminist discourses in the context of Gaza, and to show how this production marks a broader rupture in the claims of feminist universality.

This manuscript uses the term *genocide* with attention to its established meaning in international criminal law. Under the Genocide Convention and the Rome Statute, genocide refers to a set of prohibited acts committed with the *specific intent* to destroy, in whole or in part, a protected group as such, including acts such as killing members of the group, causing serious bodily or mental harm, deliberately inflicting conditions of life calculated to bring about the group's physical destruction, and imposing measures intended to prevent births within the group.

At the same time, this study does *not* claim to render a legal determination, allocate criminal responsibility, or establish the evidentiary threshold required for adjudication. The analytic objective is different: it is to examine how mainstream feminist institutions and feminist foreign policy actors (a) recognize or disregard allegations and risk assessments framed in legal and human rights vocabularies, and (b) reproduce hierarchies of grievability, credibility, and political visibility through discursive practices of naming, silence, delay, and *both-sides* framing.

The terms *reprocide* and *reproductive destruction* are used in this manuscript as analytical concepts rather than as fixed categories of international law. Specifically, *reproductive destruction* is employed as an umbrella term for patterns of violence and deprivation that materially undermine a population's reproductive continuity and the conditions of social reproduction (for example, the degradation of obstetric care, pregnancy-related health outcomes, and reproductive infrastructures). Where relevant, the manuscript also clarifies how such patterns can be discussed in relation to legally recognized pathways, particularly the prohibition of measures intended to prevent births within the group and other acts that international law treats as salient to genocidal processes. Accordingly, claims in the manuscript should be read as interpretive and critical discourse-analytic findings about institutional complicity, epistemic violence, and selective moral recognition, rather than as judicial conclusions.

METHOD

This study is designed within a post-positivist paradigm, using Critical Discourse Analysis, one of the research designs that focuses on qualitative data. Critical discourse analysis has been adopted as the main methodological approach of this research because it allows texts to be examined not only in terms of their linguistic structures, but also with regard to the historical context in which they are produced, relations of power, ideological choices, and elements that are rendered silent (Fairclough, 2010). Positioned at the intersection of feminist theory (Mohanty, 2003), postcolonial theory (Spivak, 1988), and genocide studies, this theoretical document analysis aims to examine contemporary debates that take shape around the concepts of epistemic violence, collective punishment, and reproductive destruction.

To clarify the legal and analytical horizon of the manuscript, this study engages selectively with Article II of the United Nations Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide as an interpretive framework rather than a juridical claim. In particular, Article II (a), concerning the killing of members of a group, and Article II (d), concerning the imposition of measures intended to prevent births within the group, are analytically relevant to the patterns documented in Gaza.

The study does not seek to establish legal intent or criminal responsibility. Instead, it examines how mainstream feminist organizations and feminist foreign policy actors respond discursively to practices that correspond to these categories, as documented in United Nations reports, reproductive health assessments, and field-based civil society data. Large-scale civilian deaths, the disproportionate killing of women and children, the collapse of reproductive healthcare, increased miscarriage rates, and the

destruction of obstetric and fertility infrastructure are treated as empirical sites through which feminist silence, depoliticization, or selective recognition become analytically visible. Engaging Article II in this manner strengthens the methodological rigor of the analysis by situating feminist discourse in relation to internationally recognized categories of extreme violence, without advancing a legal determination.

Data Sources and Procedure

In determining the data sources of the research, a purposive sampling technique was employed. Within this framework, institutions located within the neoliberal mainstream feminist movement were selected according to specific criteria. The main criteria in the sampling process were that these institutions (a) possess a long-established institutional history in the Western world, (b) manage large-scale funding structures, and (c) have a decisive influence on global policymaking processes. In line with these criteria, the discourses of organizations such as the National Organization for Women (NOW), Planned Parenthood, Emily's List, and UN Women, as well as state actors that implement Feminist Foreign Policy (FFP), were included in the analysis.

In the data collection process, the aim was to identify established institutional policies and official positions rather than momentary institutional reactions. Therefore, the data sources were composed of public statements published on the official websites of the institutions, annual activity reports, and official press releases. Grounded in the formality and durability of institutional discourse, this study excluded short-term and informal posts shared on the institutions' social media accounts (e.g., X and Instagram) from the data corpus. In addition, academic articles published between October 2023 and November 2025, reports prepared by the United Nations and relevant special rapporteurs, field-based reports by civil society organizations, press releases issued by feminist organizations, open letters written by employees, and activist manifestos were also incorporated into the document pool of the study. The texts included in the analyses were selected on the grounds that they directly or indirectly address the position of feminist discourse, forms of silence, and practices of selective sensitivity in the context of the attacks on Gaza.

The study does not subject the examined texts to a quantitative coding process and does not make any claim to statistical generalization. Its aim is to make visible the ontological crisis of mainstream feminism and the concrete forms of epistemic violence through the patterns that the selected documents present at the levels of content and discourse, and to open up for discussion the theoretical rupture points that emerge in this process. Therefore, the findings should be understood not as claims to representativeness, but as interpretive results that discuss the limits and blind spots of feminist discourse within a specific historical context (Creswell & Poth, 2018; Lincoln & Guba, 1985). During the analysis process, these texts were read and examined in line with the conceptual framework presented above.

The selection of institutions in this study follows a purposive and theoretically driven sampling strategy rather than an attempt at global representativeness. Organizations such as NOW, Planned Parenthood, Emily's List, UN Women, and state actors implementing Feminist Foreign Policy were included because they occupy a hegemonic position within Western-centered mainstream feminism, manage substantial financial and symbolic resources, and exert direct influence on global policy discourses.

The analytical focus on Western institutions is deliberate. The study examines not feminism as a global plurality of movements, but the specific discursive power of liberal and neoliberal feminist actors whose claims to universality are most pronounced. Feminist movements from Latin America, South Africa, and South Asia, including influential actors such as Ni Una Menos, are not included primarily because they either issued explicit statements condemning the violence in Gaza or did not produce institutional materials that reflect the patterns of silence under investigation. As such, their exclusion does not signal analytical oversight but reflects the study's focus on hegemonic silence rather than resistance. Nonetheless, the analysis acknowledges its geographical limitation and does not claim to represent feminism globally. Rather, it interrogates the crisis of universality within Western mainstream feminist discourse.

RESULTS AND DISCUSSION

The Institutional Architecture of Silence: Mainstream Feminist Organizations and Selective Mourning

The stance adopted by long established, legitimized, and resource rich mainstream feminist organizations in the Western world regarding Gaza functions as a kind of laboratory that necessitates a historical and structural analysis, rather than merely reflecting an isolated political choice. During the Russian invasion of Ukraine (Enloe and Conway, 2025) or during the Mahsa Amini protests in Iran (Bajoghli, 2023), most of these organizations intervened almost simultaneously with clear, unequivocal, and principled statements, issuing declarations that strongly condemned state and police violence against women and called for solidarity. In contrast, when Gaza has been at stake, a significant number of the same institutions have either retreated into deep silence or, after months of delay, have chosen to publish ambiguous statements that do not name the perpetrator, that render power relations invisible, and that present the parties as if they were symmetrical. This picture reveals the institutional and ideological architecture through which Western centered mainstream feminist organizations decide which lives are considered worthy of mourning, which women are deemed deserving of solidarity, and which forms of suffering are regarded as politically expendable.

One of the largest and historically most influential women's organizations in the United States, the National Organization for Women (NOW), shared a message of solidarity with Israeli women immediately after the attacks of 7 October, without any delay, strongly condemned Hamas, and framed these attacks as a serious human rights violation targeting women (NOW, 2023). Although the effort to make violence against women visible appears consistent and appropriate in this context, the same organization did not adopt a similarly swift and explicit position in response to the killing, injury, and displacement of thousands of Palestinian women as a result of Israel's air strikes and ground operations in Gaza, and it refrained from issuing a strong statement that would *condemn the genocide* or at least *call for an immediate ceasefire*. This asymmetry reveals the organization's racial, national, and geopolitical priorities, that is, it shows which women's suffering triggers an institutional response and which is passed over in silence. The discourse that is mobilized in the context of Gaza in the form of *both sides suffer, both sides use violence* produces a framework that equates an occupying state with a population living under occupation, that blurs power relations, and that renders Israel's military superiority invisible. This type of *both sides'* language appears, either explicitly or implicitly, in the statements of organizations such as NOW, and in doing so it dissolves the structural violence, the disproportionate use of force, and the practices of collective punishment to which Palestinian women are subjected into the abstract category of *the inevitable costs of a conflict environment*. This language also places both democratic governance and the social sciences under serious threat (Jost, 2024).

A similar pattern manifests itself in the case of the Feminist Majority Foundation (FMF). The organization, particularly in the 2000s, actively supported the United States invasion of Afghanistan with the rhetoric of *rescuing Afghan women from Taliban oppression* and *bringing women's rights to Afghanistan*, thereby providing a concrete example of what has been described as *imperial feminism* (Osman, 2025). For such organizations, the violence of a state that is a military and strategic ally of the West, namely Israel, is regarded as legitimate within the framework of the *fight against terrorism*, while Palestinian women are coded as the inevitable and unfortunate by products of this *legitimate violence*. Within such a framework, Palestinian women are recognized neither as full victims nor as political subjects; rather, they become the silent extras of the costs that are deemed necessary for Western security (Pratt et al., 2025).

On the other hand, Planned Parenthood, which is one of the world's leading organizations in the field of reproductive rights and bodily autonomy, maintained institutional silence for a long period in the face of the reproductive health catastrophe in Gaza. This silence caused great outrage among the organization's base and its employees. Throughout December 2023 and 2024, employees of the organization published open letters accusing the leadership of remaining silent in the face of genocide (see Froio, 2024, 2025). The employees argued that the principle of reproductive justice for all did not extend to Palestinian women and that the organization was experiencing a moral collapse in order not to alarm its donors and political allies. Only months later did the organization issue statements that

remained limited to an emphasis on a humanitarian crisis and that avoided naming the political perpetrator and the nature of the acts (Planned Parenthood, 2023).

A similar process has been repeated in political circles that claim to conduct their political lives within the framework of liberal feminism. For instance, Emily's List, which supports Democratic Party women candidates in the United States, has followed a policy of complete silence regarding Gaza. Many of the candidates supported by the organization cast votes in the United States Congress in favor of approving military aid to Israel. The mission of Emily's List, which is to *bring women into positions of power*, appears to have fallen into a deep contradiction when these women, once in power, support policies that result in the deaths of other women. This situation may indicate that liberal feminism focuses on the politics of representation while ignoring the content and consequences of policy (Davis, 2024; Rosenfeld and Schlozman, 2022).

Over time, these criticisms have also targeted international institutions. One of the most heavily criticized institutions among international mechanisms has been UN Women. For the fifty-five days following 7 October, the institution delayed issuing a strong condemnation or a comprehensive report on Israel's attacks on Gaza. Institutional statements became stronger only after intense pressure from civil society and growing unease within the organization (Hibbert, 2023). Public opinion has expressed that UN Women has been operating under the pressure of Israeli lobbying groups and Western donor states. Reports published in 2024 and 2025 (UN, 2025; UN Woman, 2025) indicate that the institution has begun to document the horror on the ground; however, this does not appear to have dispelled the criticisms associated with *delayed justice*.

State Feminism and the Paradox of Feminist Foreign Policy

In the early twenty first century, countries such as Sweden, Canada, and Germany adopted the doctrine of *Feminist Foreign Policy* (FFP). This doctrine asserts that foreign policy will be grounded in human rights, gender equality, and peacebuilding (Aggestam et al., 2019; Zhukova, 2025). However, the crisis in Gaza appears to have constituted the most significant test of this claim.

German Foreign Minister Annalena Baerbock is known as one of the most ardent advocates of FFP. Yet when war began in Gaza, the German government, in line with the principle that *the security of Israel is part of Germany's reason of state*, provided unconditional military and political support to Israel. While this support was being extended, the thousands of women and children killed in Gaza seemed to fall outside the feminist radar of German foreign policy. The German government attempted to silence feminists, artists, and academics who criticized Israel's actions by accusing them of antisemitism (Aran and Brummer, 2024; Marquardt, 2024; Noce, 2024). Considered in this context, field-based evidence may indicate that Germany's FFP in practice functions as *an imperial instrument* and that feminism may be mobilized in order to soften and legitimize the hard power of the state. The banning of demonstrations organized by Palestinian and Jewish women peace activists in Germany suggests that state feminism has assumed an authoritarian form that silences even women within its own borders (Salem, 2024; Shoman et al., 2025).

This situation does not appear to be limited to Germany. Ursula von der Leyen, the highest-ranking female representative of the European Union, travelled to Israel in the first days of the war and delivered the message that "we stand with you." This message has been interpreted as casting a shadow over the European Union's proclaimed commitment to international humanitarian law (Gümüş and Bardakçı, 2025). Umbrella organizations such as the European Women's Lobby (EWL) remained silent for a long time or issued statements that aligned with the official policy of the European Union and refrained from directly naming Israel. Some civil society organizations interpret the lack of a similar mobilization for women in Gaza to that which was displayed for Ukrainian women as a reflection of the exclusionary structure of European identity (Amnesty International, 2024; Muhanna-Matar, 2025). In this context, Palestinian women may be represented in the political and cultural imagination as an *other* situated outside the boundaries of the European subject and not regarded as *worthy of protection.*

Reprocide and Biopolitics

What has been unfolding in Gaza appears to constitute a form of systematic and gendered violence that cannot be explained by reference to the concept of collateral damage in the military literature (Bowden,

2023). In particular, when Israel's attacks are considered in terms of their biological effects on the Palestinian population, one can speak of what may be termed reprocide, which refers to the systematic targeting of reproductive capacities, including pregnant women, infants, fertility infrastructure, and reproductive healthcare, in ways that aim to disrupt the biological continuity of a group (Ross & Solinger, 2017). The literature also contains indications that support this assessment.

According to data from UN Women and the Gaza Ministry of Health as of mid 2025, seventy per cent of those killed are women and children. It is estimated that more than twenty-eight thousand women and girls have been killed directly in bombardments. However, these figures do not include indirect deaths resulting from hunger, disease, and a lack of medical care. Each day, an average of sixty-three women are killed, thirty-seven of whom are mothers. This situation converges with a domicide that makes it impossible to care for surviving children and that causes the collapse of the social fabric (Altay et al., 2024; Salem, 2024; UN, 2025; UN Women, 2025).

In a similar vein, data from the Palestinian Family Planning and Protection Association (PFPPA) and the United Nations Population Fund (UNFPA) describe the situation of pregnant women in Gaza as *apocalyptic*. In the months following October 2023, there was a three hundred per cent increase in the rate of miscarriages due to stress, fear, malnutrition, and physical trauma (Froio, 2025; IPPF, 2024). Because of the collapse of the health system and the embargo on medical supplies, thousands of women have been forced to undergo caesarean sections without anaesthesia, pain relief, or sterilization. Physicians have reported performing these operations by the light of mobile phones. According to UNFPA data, there were seventeen thousand births in the first half of 2025, whereas the corresponding figure for the same period in 2022 was twenty-nine thousand. This forty-one per cent decrease in birth rates suggests that the strategy aimed at the destruction of the population has been "successful" in its own terms (UNFPA, 2025). It has been reported that the Israeli army struck the largest in vitro fertilization center in Gaza, destroying thousands of frozen embryos (Salem et al., 2024). This act can be seen as a symbolic and concrete genocidal act that targets even children who might have been born in the future (PFC, 2025; Pratt et al., 2025). Legal scholars and feminist academics argue that this picture constitutes *the crime of imposing measures intended to prevent births within the group*, as defined in Article 2(d) of the United Nations Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (ISHR, 2025; Salem, 2024). In a situation in which this form of reproductive destruction is so manifest, the silence of liberal reproductive rights advocates can be regarded as both a legal and a moral violation.

The End of the Global Sisterhood Narrative?

The responses of neoliberal mainstream feminism to what has been unfolding in Gaza appear not merely as an institutional reflex, but as an ideological choice. While neoliberal feminism tends to confine women's rights to integration into the capitalist market economy and to individual empowerment, imperial feminism may regard the military power of the West as a guarantor of women's rights. This dynamic may lead to a questioning of these institutions' claims to global sisterhood.

For instance, leading figures of neoliberal feminism have launched a global campaign through various documentaries and have opposed the use of *rape as a weapon* of war by focusing on documenting the sexual violence perpetrated by Hamas (Parker, 2024). However, the same activism has chosen to remain silent regarding the actions of Israeli soldiers in Gaza that have been documented, including sexual harassment, humiliation, and the forcible exposure of Palestinian women's underwear. This selective mourning may convey the message that the rape or assault of a Palestinian woman does not carry the same scandalous weight as that of an Israeli woman (Aldossari, 2024; Almog and Amir, 2025; Mookerje, 2024).

Feminist Militarism as an Oxymoron

Neoliberal feminism conceptualizes women's service in the armed forces, their employment as combat pilots, or their holding executive positions in arms companies as indicators of *equality*. In this context, images of Israeli women pilots or tank operators who drop bombs on Gaza are presented in Western media as representations of *strong women* (see Ramon, 2024). This approach appears to invert the anti-violence stance and the ethic of the protection of life that lie at the core of feminism. Researchers who employ feminist theory from a critical perspective adopt the view that *if a woman is bombing another*

woman's home, this cannot be called feminism, and they therefore oppose militarized feminism (Bhatti, 2024; Pratt et al., 2025).

A similar militarist perspective also appears to manifest itself in views directed at Muslim women in Gaza. For example, Muslim women are continually coded as objects in need of rescue. As another example, one may point to the debate on banning the burqa that was promoted during the genocide in Gaza. The very fact that this debate was opened can be interpreted as indicating that the priority is not women's lives, but rather conformity with Western secular aesthetics. From this point of view, women in Gaza under Hamas rule are already assumed to be oppressed, and Israel's bombardment can be paradoxically rationalized as an act that liberates them from this oppression, or at least as an action that destroys their allegedly oppressive culture (Bhatti, 2024; Rashid, 2024). This can be conceptualized as an orientalist blindness and appears to deny that Palestinian women are active, resisting, and political subjects.

Academic Feminist Sophicide as an Oxymoron

Another practice that casts a shadow over the claim to global sisterhood is the process of *sophicide,* which denotes the deliberate destruction of intellectual life through the killing of scholars, artists, and knowledge producers, as well as the erasure of epistemic infrastructures (Vulliamy, 2009), and *scholasticide,* which refers more specifically to the targeting of educational institutions, universities, libraries, and academic communities as part of a broader strategy of cultural and temporal erasure (Desai et al., 2025), carried out in Gaza. The Israeli army has bombed all universities in Gaza, burned libraries, and deliberately targeted and killed leading academics and artists. The United Nations has described this as an attempt to erase the past and the future of a people. This situation is also characterized as *the destruction of intellectual resources* (Mookerje, 2024; PFC, 2025). It can be argued that defending academic freedom in the face of such practices is a specifically feminist responsibility.

In addition, it may be claimed that the other dimension of sophicide has unfolded in Western universities. For instance, student encampments in support of Palestine have been dismantled by university administrations through the use of police violence, and students and academics have been subjected to disciplinary and legal sanctions. Departments of feminist and gender studies have also been affected by this repression. One of the most prominent living theorists of feminism, Judith Butler, has had conferences cancelled and has been publicly targeted because of her criticism of Israel (Noce, 2024). In Germany, for example, the University of Cologne withdrew its invitation to Nancy Fraser on the grounds that she had signed a statement calling for the boycott of Israel (Connolly, 2024). In addition, the academic Jodi Dean was suspended from her position because of her article "Palestine Speaks for Everyone" (Essa, 2024). These events may indicate that the Western academy's professed commitments to *freedom of expression* and *critical thought* cease to hold when criticism of Israel's policies of collective punishment is at issue.

CONCLUSION

This article has aimed to critically analyse mainstream feminist discourses regarding Israel's policies of collective punishment during the genocide in Gaza. As indicated above, this process appears to constitute a turning point in the history of feminism. In particular, mainstream liberal feminism may no longer function as a universal point of reference. Its silence on Gaza may indicate that it is not a universal, but rather an imperial instrument. In other words, from this perspective, the discourse of women's rights appears to remain valid only insofar as it serves the geopolitical interests of the societies in question, and to be set aside when it comes into conflict with those interests. In addition, policies of collective punishment have turned women's bodies in Gaza into a biological battlefield. From the standpoint of feminist theory, opposing this development appears to be a biopolitical imperative. In conclusion, those who ignore the violence directed at women in Gaza may in fact be denying feminism itself, whereas those who criticise and resist such violence appear to be returning feminism to its radical roots, namely to its mission of standing with the oppressed.

REFERENCES

Aggestam, K., Bergman Rosamond, A., & Kronsell, A. (2019). Theorising feminist foreign policy. *International Relations, 33*(1), 23-39. https://doi.org/10.1177/0047117818811892

Aldossari, M. (2023). Western feminism and its blind spots in the Middle East. *Al Jazeera*. https://www.aljazeera.com/opinions/2023/10/23/western-feminism-and-its-blind-spots-in-the-middle-east

Aldossari, M. (2024). Western feminism's silence on Gaza lays bare its moral bankruptcy. *Middle East Eye*. https://www.middleeasteye.net/opinion/war-gaza-imperial-feminism-abandons-palestinian-women-how

Almog, S., & Amir, G. (2025). Wells of pain, walls of silence: October 7 and sexual violence against women at wartime. *Dignity: A Journal of Analysis of Exploitation and Violence, 10*(2), Article 1. https://doi.org/10.23860/dignity.2025.10.02.01

Altay, T., Al-Ali, N., & Galor, K. (2024). *Resisting far-right politics in the Middle East and Europe: Queer feminist critiques*. Edinburgh University Press.

Amnesty International. (2024). If the EU will not stop Israel's genocide in Gaza, member states must go it alone. *Amnesty International Press Release*. https://www.amnesty.eu/news/if-the-eu-wont-stop-israels-genocide-in-gaza-member-states-must-go-it-alone/

Amos, V., & Parmar, P. (1984). Challenging imperial feminism. *Feminist Review, 17*(1), 3-19.

Aran, A., & Brummer, K. (2024). Feminist foreign policy in Israel and Germany? The Women, Peace, and Security agenda, development policy, and female representation. *European Journal of International Security, 9*(3), 357-376. https://doi.org/10.1017/eis.2024.6

Bajoghli, N. (2023). Iran and the era of global feminist uprisings. Wellesley *Magazine*. https://magazine.wellesley.edu/issues/summer-2023/iran-and-the-era-of-global-feminist-uprisings

Bhatti, S. I. (2024). Western feminists' silence on Gaza proves they never cared about saving Muslim women. *Analyst News*. https://www.analystnews.org/posts/western-feminists-silence-on-gaza-proves-they-never-actually-cared-about-saving-muslim-women

Bowden, G. (2023). IDF official admits "extensive collateral damage" in Gaza camp strike. *BBC News.* https://www.bbc.com/news/live/world-middle-east-67831997

Connolly, K. (2024). German university rescinds Jewish American's job offer over pro-Palestinian letter. *The Guardian*. https://www.theguardian.com/education/2024/apr/10/nancy-fraser-cologne-university-germany-job-offer-palestine

Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2018). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (4th ed.). SAGE Publications.

Çoksan, S., Üzümçeker, E., & Esses, V. (2025). Understanding collective punishment: A systematic review from a social psychology perspective. *PsyArXiv.* https://doi.org/10.31234/osf.io/twkz4_v1

Davis, E. (2024). Rallying base for Biden, Maine Democrats set sights on rural voters. *News from the States*. https://www.newsfromthestates.com/article/rallying-base-biden-maine-democrats-set-sights-rural-voters

Desai, C., Hammad, S., Abu Shaban, A., & Takriti, A. R. (2025). Scholasticide and resilience: The Gaza Genocide and the struggle for Palestinian higher education. *Curriculum Inquiry*, 1-37. https://doi.org/10.1080/03626784.2025.2558520

Draper, S., Marco, B., & Morales, A. M. (2024). Palestinian feminists speak out against reproductive genocide: Decolonial feminism forcefully opposes the colonial politics of death, says the Palestinian Feminist Collective. *Truthout*. https://truthout.org/articles/palestinian-feminists-speak-out-against-reproductive-genocide/

Enloe, C., & Conway, D. (2025). Keeping a feminist curiosity in critical military studies: In conversation with Cynthia Enloe. *Critical Military Studies*, 1-5. https://doi.org/10.1080/23337486.2025.2499977

Essa, A. (2024). Israel-Palestine war: US professor placed on leave for describing 7 October attacks as "exhilarating". *Middle East Eye*. https://www.middleeasteye.net/news/us-professor-leave-describing-october-7-attacks-exhilarating

Fairclough, N. (2010). *Critical discourse analysis: The critical study of language* (2nd ed.). Routledge.

Froio, N. (2024). Workers demand that Planned Parenthood divest, but is the organization listening? *Prism*. https://laborforpalestine.net/2024/07/10/workers-demand-that-planned-parenthood-divest-but-is-the-organization-listening-prism/

Froio, N. (2025). Why Planned Parenthood workers revolted over Gaza. *YES! Magazine*. https://www.yesmagazine.org/social-justice/2025/01/08/progress2025-planned-parenthood-gaza

Gümüş, B., & Bardakcı, M. (2025). THE EU-ropean policy towards Israel's war on Gaza: Actor-centred institutionalist explanation. *Yönetim Bilimleri Dergisi, 23*(56), 785-813. https://doi.org/10.35408/comuybd.1551119

Hibbert, C. M. (2023). Why are women's rights groups silent after Hamas' sexual violence against women? Political leanings are to blame, experts say. *Northeastern Global News*. https://news.northeastern.edu/2023/12/10/why-are-womens-rights-groups-silent-after-hamas-sexual-violence-against-women-northeastern-professor-says-political-leanings-are-to-blame/

International Planned Parenthood Federation. (2024). *Our response in Gaza*. https://en.ippf.org/blog/our-response-in-gaza

ISHR. (2025). *Solidarity statement with Palestinian organisations in the face of Israel's genocide*. https://ishr.ch/latest-updates/joint-solidarity-statement-on-palestine-to-uphold-international-law-in-the-face-of-israels-genocide/

Jost, J. T. (2024). Both-sideology endangers democracy and social science. *Journal of Social Issues*, *80*(3), 1138-1203. https://doi.org/10.1111/josi.12633

Kynsilehto, A. (2025). Feminist silencsessizliğicing the critique of Gaza genocide. *Gender, Place & Culture*, *32*(10), 1467-1476. https://doi.org/10.1080/0966369X.2024.2409703

Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. SAGE Publications.

Marquardt, F. (2024). Redefining internationalism: the German left's silence on Palestine and feminist critiques. *Gender, Place & Culture*, *32*(10), 1491-1503. https://doi.org/10.1080/0966369X.2024.2440715

Mohanty, C. T. (2003). *Feminism without borders: Decolonizing theory, practicing solidarity*. Duke University Press.

Mookerjee, M. (2024). Why Palestine is a feminist issue. *Global South*. https://globalsouth.org/2024/07/why-palestine-is-a-feminist-issue/

Muhanna-Matar, A. (2025). Decolonising the Women, Peace, and Security (WPS) agenda: Feminist complicity and the genocide in Gaza. *LSE Middle East Centre Blog*. https://blogs.lse.ac.uk/mec/2025/11/06/decolonising-the-women-peace-and-security-wps-agenda-feminist-complicity-and-the-genocide-in-gaza/

Nassar, H. D. (2025). Palestinian feminism in the time of erasure: Body, voice, and symbolic resistance in Gaza. *Kohl: A Journal for Body and Gender Research, 11*(2), 7-8.

Noce, V. (2024). Judith Butler pulls out of Pompidou lectures after Israel-Hamas comments. *The Art Newspaper*. https://www.theartnewspaper.com/2024/04/04/judith-butler-pulls-out-of-pompidou-talks-after-israel-hamas-comments

NOW. (2023). *NOW condemns violent hateful attacks against Israel*. https://now.org/media-center/press-release/now-condemns-violent-hateful-attacks-against-israel/

Osman, W. (2025). Livestreaming and deadstreaming: On the optics, politics, and effects of violent imagery in comparative perspective. *Social Text*.

https://socialtextjournal.org/periscope_article/livestreaming-and-deadstreaming-on-the-optics-politics-and-effects-of-violent-imagery-in-comparative-perspective/

Parker, C. B. (2024). Sheryl Sandberg screens & discusses documentary on Oct. 7 sexual violence. *Stanford University, Freeman Spogli Institute for International Studies.* https://cddrl.fsi.stanford.edu/news/sheryl-sandberg-screens-discusses-documentary-oct-7-sexual-violence

Pervez, A. (2025). Witnessing silence: The Palestinian genocide, institutional complicity, and the politics of knowledge. *Globalisation, Societies and Education*. Advance online publication. https://doi.org/10.1080/14767724.2025.2513637

PFC. (2025). *A feminist praxis for academic freedom in the context of genocide in Gaza*. https://palestinianfeministcollective.org/a-feminist-praxis-for-academic-freedom-in-the-context-of-genocide-in-gaza/

Planned Parenthood. (2023). Statement on violence in Israel and Gaza. https://www.plannedparenthood.org/blog/statement-on-violence-in-israel-and-gaza

Pratt, N., Jabiri, A., Ajour, A., Shoman, H., Aldossari, M., & Ababneh, S. (2025). Why Palestine is a feminist issue: A reckoning with Western feminism in a time of genocide. *International Feminist Journal of Politics, 27*(1). https://doi.org/10.1080/14616742.2025.2455477

Ramon, M. (2024). Israeli women take on greater military role in Gaza war. *France 24.* https://www.france24.com/en/live-news/20240120-israeli-women-take-on-greater-military-role-in-gaza-war

Rashid, I. M. (2024). Ban the burqa? *Voice of British Muslim Women*. https://voiceofbritishmuslimwomen.co.uk/2024/11/23/ban-the-burqa/

Rosenfeld, S., & Schlozman, D. (2022). Did the Democrats fuck it up? *n+1 Mag.* https://www.nplusonemag.com/online-only/online-only/did-the-democrats-fuck-it-up/

Ross, L., & Solinger, R. (2017). *Reproductive justice: An introduction*. University of California Press.

Rottenberg, C. (2018). *The rise of neoliberal feminism*. Oxford University Press.

Salem, N. (2024). War against women. *Völkerrechtsblog*. https://voelkerrechtsblog.org/war-against-women/

Salem, S., Creidi, I., & Mills, A. (2024). Gaza's IVF embryos destroyed by Israeli strike. *Reuters*. https://www.reuters.com/world/middle-east/5000-lives-one-shell-gazas-ivf-embryos-destroyed-by-israeli-strike-2024-04-17/

Shoman, H., Ajour, A., Ababneh, S., Jabiri, A., Pratt, N., Repo, J., & Aldossari, M. (2025). Feminist silences in the face of Israel's genocide against the Palestinian people: A call for decolonial praxis against complicity. *Gender, Work & Organization, 32*(4), 1668-1675. https://doi.org/10.1111/gwao.13258

Sigle, W., Nunes, D. M., Sochas, L., Chanfreau, J., Suh, S., & Wilson, K. (2025). What reproductive justice brings to and requires of the feminist economics project. *Feminist Economics, 31*(1). https://doi.org/10.1080/13545701.2025.2461129

Spivak, G. C. (1988). Can the subaltern speak? In C. Nelson & L. Grossberg (Eds.), *Marxism and the interpretation of culture* (pp. 271–313). Macmillan Education.

UN Women. (2024). In focus: Supporting women and girls affected by the war on Gaza. https://www.unwomen.org/en/articles/in-focus/gaza

UN Women. (2025). *UN Women estimates over 28,000 women and girls killed in Gaza since October 2023*. https://www.unwomen.org/en/news-stories/news/2025/05/un-women-estimates-over-28000-women-and-girls-killed-in-gaza-since-october-2023

UN. (2025). UN Women statement on the escalating humanitarian catastrophe: One million women and girls starving in Gaza. https://www.un.org/unispal/document/un-women-statement-on-the-escalating-humanitarian-catastrophe-one-million-women-and-girls-starving-in-gaza/

UNFPA. (2025). *UNFPA warns of catastrophic birth outcomes in Gaza amid starvation, psychological trauma and collapsing healthcare*. https://palestine.unfpa.org/en/news/unfpa-warns-catastrophic-birth-outcomes-gaza-amid-starvation-psychological-trauma-and

Viimes. (2025). Western feminism's silence on Gaza lays bare its moral bankruptcy. *VIIMES.* https://viimes.org/publication/western-feminisms-silence-on-gaza-lays-bare-its-moral-bankruptcy/

Vulliamy, E. (2009). In Gaza, the schools are dying too. *The Guardian*. https://www.theguardian.com/world/2009/jan/10/gaza-schools

Zhukova, E. (2025). Scrutinizing feminist foreign policies through the lenses of decolonial feminism and feminist degrowth. *Globalizations*. Advance online publication. https://doi.org/10.1080/14747731.2025.2540719

Araştırma Makalesi / Research Article

Mainstream Feminism's Silence on Collective Punishment Practices in the Gaza Genocide

Gazze Soykırımındaki Kolektif Cezalandırıcı Uygulamalara Yönelik Ana Akım Feminizmin Suskunluğu

Sami ÇOKSAN[2]

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.382

Geliş/Received: 23/11/2025	**Kabul/Accepted: 21/01/2026**

Genişletilmiş Özet

Giriş

İsrail'in Gazze'ye yönelik ve uluslararası hukuk uzmanları ile Birleşmiş Milletler raportörleri tarafından soykırım riski taşıdığı ya da doğrudan soykırım olarak nitelendirilen saldırılarının, feminizmin uzun süredir tekrarlanan evrensellik iddiasını teste tabi tuttuğu savunulmaktadır. On yıllardır Batı merkezli akademide ve sivil toplumda hegemonik olan liberal feminizm, kadın haklarını insan haklarının ayrılmaz bir parçası ve coğrafyadan bağımsız evrensel bir normlar bütünü olarak sunarken, Gazze'deki kuşatma, bombardıman, aç bırakma ve sistematik sivil ölümler karşısındaki seçici sessizlik, hangi hayatların yas tutulmaya değer görüldüğü ve hangi acıların siyaseten harcanabilir sayıldığına dair derin bir hiyerarşiyi açığa çıkarmıştır. Bu, feminizmin bilişsel haritasındaki coğrafi ve toplumsal kör noktaları görünür kılan ontolojik bir kırılma olarak yorumlanmaktadır. Bu araştırma bu krizi yalnızca sessizlik sorunu değil, aktif epistemik şiddet olarak kavramsallaştırmaktadır. Epistemik şiddet, bu çalışma özelinde Filistinli kadınların kendi deneyimlerini anlatma, bilgi üretme ve acılarını duyurma kapasitesinin sistematik biçimde yok edilmesi anlamına gelmektedir. Batı medyası ve ana akım feminist kurumların Filistinli kadınları ya Hamas'ın canlı kalkanı olarak nesneleştirmesi ya da tamamen görünmez kılması bu çerçevede okunmaktadır.

Yöntem

Bu çalışma, nitel veriye odaklanan post-pozitivist bir paradigma çerçevesinde, Eleştirel Söylem Analizi yöntemi kullanılarak tasarlanmıştır. Araştırmanın veri kaynakları, amaçlı örnekleme tekniği ile belirlenmiştir. Bu kapsamda; Batı dünyasında köklü bir kurumsal geçmişe, büyük ölçekli fon yapılarına ve küresel politika yapım süreçlerinde belirleyici bir etkiye sahip olma kriterlerini karşılayan neoliberal ana akım feminist kurumlar ve Feminist Dış Politika uygulayıcısı devlet aktörleri analize dahil edilmiştir. Veri toplama sürecinde, kurumların anlık sosyal medya reaksiyonları yerine, resmi web sitelerinde yayımlanan açıklamalar, yıllık raporlar ve basın bültenleri gibi yerleşik ve kalıcı kurumsal politikaları yansıtan belgeler esas alınmış; sosyal medya paylaşımları kapsam dışı bırakılmıştır. Ayrıca Ekim 2023 ile Kasım 2025 tarihleri arasında yayımlanan akademik makaleler, BM raporları, sivil toplum raporları ve aktivist manifestoları da doküman havuzuna eklenmiştir.

[2] **Sorumlu Yazar/Corresponding Author**, Erzurum Teknik Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, Yakutiye/Erzurum, Türkiye, 25100 & Western University, Network for Economic and Social Trends, London, ON, Canada, N6A 3K7, E-Posta: sami.coksan@erzurum.edu.tr

Bulgular ve Tartışma

Sessizliğin Kurumsal Mimarisi

Ukrayna işgali ya da İran'daki Mahsa Amini protestoları sırasında Batı'daki büyük kadın örgütleri çok hızlı, açık ve ilkeli açıklamalarla devlet şiddetini kınarken, Gazze söz konusu olduğunda ya derin bir sessizliğe gömülmüş ya da failin adını anmayan, güç ilişkilerini görünmez kılan muğlak metinler üretmiştir. National Organization for Women, 7 Ekim saldırılarının hemen ardından İsrailli kadınlarla dayanışma mesajı yayımlamış, İsrail'in hava ve kara saldırıları sonucu binlerce Filistinli kadının öldürülmesine ve yerinden edilmesine dair benzer güçte bir açıklama yapmamıştır. Feminist Majority Foundation örneği, geçmişte Afganistan işgalini *kadınları kurtarma* söylemiyle desteklemesi nedeniyle emperyal feminizmin kurumsal tezahürü olarak tartışılmaktadır. Planned Parenthood, üreme sağlığı alanındaki küresel öncülüğüne karşın Gazze'deki üreme sağlığı felaketi karşısında uzun süre sessiz kalmış, çalışanların açık mektuplarına ve içeriden gelen eleştirilere rağmen ancak aylar sonra, siyasi faili ve eylemin niteliğini anmayan sınırlı açıklamalar yapmıştır. Emily's List gibi liberal feminist yapılarda ise kadın adayları iktidara taşırken bu adayların İsrail'e askeri yardımı onaylayan politikalara destek vermesi nedeniyle temsil siyaseti ile bu siyasetin ölümcül sonuçları arasındaki çelişki öne çıkarılmaktadır.

Devlet Feminizmi ve Feminst Dış Politika Paradoksu

Çeşitli ülkelerin Feminist Dış Politika söylemini benimsemeleri, ilk bakışta insan hakları, toplumsal cinsiyet eşitliği ve barış inşasına dayalı bir vizyon sunarken, Gazze krizi bu iddianın sınandığı bir bağlam olarak sunulmaktadır. Almanya'nın *İsrail'in güvenliği Alman devlet aklıdır* ilkesi doğrultusunda koşulsuz askeri ve siyasi destek vermesi, bu sırada Gazze'de öldürülen on binlerce kadın ve çocuğun feminist dış politika radarından adeta silinmesi, FFP'nin pratikte emperyal bir araç olarak işlediği iddiasını desteklemektedir. İsrail'i eleştiren feministler, sanatçılar ve akademisyenlerin antisemitizm suçlamaları ile susturulmaya çalışılması; Filistinli ve Yahudi kadın barış aktivistlerinin gösterilerinin yasaklanması, devlet feminizminin kendi sınırları içindeki kadınları dahi bastıran otoriter bir yapıya dönüşebildiğini göstermektedir. Avrupa Birliği düzeyinde Ursula von der Leyen'in savaşın ilk günlerinde İsrail'e giderek *yanınızdayız* mesajı vermesi, Avrupa kimliğinin dışlayıcı sınırlarını ve Filistinli kadınların bu sınırların dışında, korunmaya değer görülmeyen *öteki* olarak konumlandırılmasını görünür kılmaktadır.

Biyopolitika

Gazze'de yaşananlar askeri literatür ile açıklanamayacak kadar sistematik ve cinsiyetlendirilmişdir. UN Women verileri, öldürülenlerin yaklaşık yüzde yetmişinin kadınlar ve çocuklar olduğunu, doğrudan bombardımanlarda on binlerce kadın ve kız çocuğunun hayatını kaybettiğini göstermektedir. Her gün onlarca annenin öldürülmesi, geride kalan çocukların bakımını imkansızlaştırarak toplumsal dokuyu çökertecek bir *hane kırımı* ile birleşmektedir. UNFPA verileri, hamile kadınların durumunu *kıyamet benzeri* olarak tanımlar; düşük oranlarında çarpıcı artış, anestezisiz sezaryenler, çöküş halindeki sağlık sistemi ve ciddi doğum oranı düşüşü, nüfusun biyolojik olarak hedef alındığı bir stratejiye işaret etmektedir. En büyük tüp bebek merkezinin bombalanarak binlerce embriyonun yok edilmesi, gelecekte doğabilecek çocukları dahi hedef alan sembolik ve somut bir soykırım eylemi olarak okunmaktadır. Hukukçular ve feminist akademisyenler, bu tabloyu Soykırım Sözleşmesi'nin grup içinde doğumları engellemeye yönelik tedbirler suçuyla ilişkilendirmektedir.

Küresel Kız Kardeşlik Anlatısının Sonu Mu?

Küresel kız kardeşlik anlatısının çöküşü, neoliberal ve militarist feminizm eleştirisi üzerinden derinleştirilebilir. Neoliberal feminizmin kadınların orduda görev almasını, savaş pilotu ya da silah şirketi yöneticisi olmasını eşitlik göstergesi olarak yüceltmesi; İsrailli kadın pilot ve tankçıların *güçlü kadın* imgeleri olarak pazarlanması, feminizmin özündeki şiddet karşıtlığını tersyüz eden bir yaklaşım olarak okunabilir. Eleştirel feministler, bir kadının başka bir kadının evini bombaladığı bir durumda bunun feminizm olarak adlandırılamayacağını savunur. Aynı militarist bakış, müslüman kadınlara yönelik oryantalist söylemlerde de görülmektedir. Burka yasağı tartışmaları gibi örnekler, önceliğin kadınların yaşamı değil, Batılı seküler estetikle uyum olduğunu gösteren sembolik göstergeler olarak ele alınabilir. Bu söylem, Filistinli kadınları baskı altında, kurtarılması gereken pasif nesneler olarak

kodlayarak onların direnen ve politik özne konumlarını reddetmektedir. Son olarak, Gazze'deki tüm üniversitelerin bombalanması, kütüphanelerin yakılması ve akademisyenlerin hedef alınarak öldürülmesi, bir halkın geçmişini ve geleceğini silmeye dönük bir entelektüel kaynak imhası olarak tartışılabilir. Buna paralel olarak Batı üniversitelerinde Filistin yanlısı kampüs eylemlerinin polis şiddetiyle bastırılması, feminist çalışmalar alanındaki akademisyenlerin cezalandırılması, Batı akademisinin ifade özgürlüğü ve eleştirel düşünce iddialarının, İsrail'in kolektif cezalandırma politikaları söz konusu olduğunda askıya alındığını göstermektedir.

Sonuç

Gazze soykırımı bağlamında ana akım feminist söylemlerin eleştirisinin feminizm tarihindeki bir kırılma anına işaret ediyor olabilir. Liberal feminizmin evrensel referans noktası olma iddiasının çözüldüğü, kadın hakları söyleminin jeopolitik çıkarlarla uyumlu olduğu sürece geçerli, bu çıkarlarla çatıştığında ise askıya alınan bir araç haline geldiği öne sürülmektedir. Kolektif cezalandırma politikalarının Gazze'de kadın bedenini biyolojik bir savaş alanına dönüştürdüğü, buna karşı çıkmanın feminist teori açısından biyopolitik bir zorunluluk olduğu savunulabilir. Gazze'deki kadınlara yönelik şiddeti görmezden gelenlerin feminizmin kendisini inkar eder hale geldiği, buna karşı çıkan ve direnen feministlerin ise feminizmi ezilenlerin yanında konumlanan radikal köklerine geri çağırdığı ileri sürülmektedir.

Anadolu **Kültürel Araştırmalar Dergisi**
Open Access

Araştırma Makalesi / Research Article

Millî Görüş'te "Fark Var": Saadet ve Yeniden Refah Programları Üzerine

"There's a Difference" in Millî Görüş: On the Felicity Party and the re-Welfare Party Programmes

Selçuk KAHRAMAN[1]

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.383

Geliş/Received: 24/11/2025	**Kabul/Accepted: 18/01/2026**

Öz

Millî Görüş'ün "asıl", "tek" ve "gerçek" temsilcisi olduğu iddiasındaki Saadet ve Yeniden Refah'ın ideolojik yaklaşımlarının ve hedeflerinin belirgin bir çerçevesini sunması adına parti programları üzerinden karşılaştırmalı bir biçimde incelenmesine çalışılmıştır. Bu incelemelerde her iki siyasi parti açısından çeşitli benzerlikler ve çeşitli farklılıklar ortaya çıkmıştır. Her iki parti özellikle Millî Görüş'ün geleneksel söylemleri ve sloganları konusunda önemli oranda benzerlik göstererek ideolojik ilkeler boyutunda bir ortaklaşma alanı sağlamışlardır. Bu noktada her iki parti dış politika açısından D-8 ilkelerini hedefleme ve AB karşıtlığı konularında oldukça yakınlaşmıştır. Buna karşın iç siyasete ilişkin program hedeflerini uygulamaya geçirme konusunda ve demokrasiye biçtikleri roller bakımından belirgin bir ayrışma görülmüştür. Bu ayrışmada Saadet, daha demokrat muhafazakâr bir siyasal pozisyon içerisinde konumlanırken; Yeniden Refah daha İslamcı muhafazakâr bir siyasal pozisyonda konumlanmıştır. Saadet, Yeniden Refah'a göre belirgin bir biçimde demokrasiye yönelik daha güçlü söylemler geliştirmiştir. Yeniden Refah ise yargı, bürokrasi ve yürütmeye dair daha somut yaklaşımlar üretmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Parti programı, Saadet Partisi, Yeniden Refah Partisi, Millî Görüş, siyasal hayat ve kurumlar.*

Abstract

A comparative analysis of the ideological approaches and goals of the Felicity Party and the re-Welfare Party, which claim to be the "true," "sole," and "real" representatives of the Millî Görüş (National Vision), was conducted through their party programs to provide a clear framework. These analyses revealed several similarities and differences between the two political parties. Both parties exhibited significant similarities, particularly regarding the traditional rhetoric and slogans of the Millî Görüş. In this regard, both parties shared considerable common ground in their foreign policy commitment to the D-8 (Organization for Economic Cooperation) principles and their opposition to the EU. However, a significant divergence was observed in terms of implementing their programmatic objectives in domestic politics and in terms of the roles they assigned to democracy. In this divergence, the Felicity Party positioned itself in a more democratic-conservative political position, while the re-Welfare Party positioned itself in a more Islamist-conservative political position. The Felicity Party developed a significantly stronger rhetoric toward democracy than the re-Welfare Party. The re-Welfare Party, also produced more concrete approaches to the judiciary, bureaucracy and executive.

Keywords: *Party program, Felicity Party, re-Welfare Party, Millî Görüş, political life and institutions.*

GİRİŞ

Öncelikle çalışma başlığındaki "Fark Var" ifadesinin, bir siyasi arka plan çağrışımı bulunmaktadır. 29 Mart 2009 tarihli yerel seçimler öncesi Saadet Partisi'nin kamuoyunda ve özellikle seçim kampanyası döneminde AK Parti ile aralarında fark olmadığına (Sol, 2009) ya da önemli oranda benzerlikler olduğuna (Haber7, 2009) yönelik söylemlere karşı geliştirilen/benimsenen "Fark Var" ifadesi, maksatlı ve siyasi bir slogana karşılık gelmiştir. Bu sloganın, ne kadar başarılı olduğunu belirtmek güç olsa da bir önceki yerel seçimlere göre Saadet'in oy oranı %4,0'ten %5,2'ye yükselirken AK Parti'nin oy oranı %41,7'den %38,4'e düşmüştür. Üstelik Saadet, bir müzik şirketinin Ceza mahlaslı bir sanatçının

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Konya, Türkiye, skahraman@erbakan.edu.tr

Önerilen Atıf/Suggestion Citation
Kahraman, S., (2026). Millî Görüş'te "Fark Var": Saadet ve Yeniden Refah Programları Üzerine, *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi, 10(1),* 515-540.

seslendirdiği "Fark Var" adlı müzik eserinin mali hakları çerçevesinde açtıkları dava sonrası bu sloganı nedeniyle maddi tazminata mahkûm olmuştur (Gökçe, 2017). Bundan daha önemlisi, Saadet'in AK Parti'den farkını vurgulama propagandasına konu olan "Fark Var" söylemi, bu çalışmada Saadet'in bu sefer parti rekabetine belirgin bir şekilde konu olan ikinci siyasi parti olarak Yeniden Refah'tan[2] farkının anlaşılmasına uyarlanmıştır.

3 Kasım 2002 tarihli seçimlerle parlamento dışı kalan Millî Görüş Hareketi, 2018'de bir yandan CHP listelerinden seçilen Saadetli milletvekilleri ve bir yandan da ikinci bir Millî Görüş partisi olarak Yeniden Refah'ın kurulması ile yeniden siyasal temsil ve güç odağı olarak Türk siyasetinin gündeminde yer almaya başlamıştır. Bu noktada Saadet, nispeten katı bir AK Parti karşıtlığında konumlanan, CHP ile iş birliği yapabilen ve son olarak Deva ve Gelecek ile Yeni Yol Grubunu da oluşturan bir siyaset izlerken, Yeniden Refah nispeten esnek bir AK Parti karşıtlığında konumlanan, AK Parti ile iş birliği yapabilen ancak iş birliğinden de ayrılabilen bir siyaset izleyebildiği görülmüştür. Bu açıdan birbirinden farklı siyaset biçimleri izlediği de görülen Millî Görüş partisi olduğu iddiasındaki her iki parti açısından bir karşılaştırmalı siyasal analizin, Türk siyasetinde Millî Görüşün mevcut durumu ve geleceği konusunda tartışma ve öneriler üretebilecek özgün bir yönü olacağı, bu çalışma bağlamında düşünülmüştür.

Siyasal partiler, genel olarak diğer siyasal partilerden farklı oldukları (ayrıştıkları ya da karşıt oldukları) iddiasıyla kurulurlar. Bu bakımdan bu araştırmanın konusu edilen Yeniden Refah Partisi'nin de bu anlayışla kurulduğunu varsaymak siyasetin olağan akışında beklenendir. Bununla birlikte Saadet ve Yeniden Refah partileri, Millî Görüş'ün "tek temsilcisi" olarak kendilerini nitelemektedirler. Durum böyleyken birbirlerinden farklı olduklarını da iddia eden her iki partinin siyasal hedeflerinin, Millî Görüş partileri olarak ne yönde benzeştikleri ya da ayrıştıkları ya da ne yönde ortaklaşıp ne yönde zıtlaştıkları, iki parti açısından yanıtlanması gereken kritik bir siyasal sorgulamadır. Bu siyasal sorgulama, aynı zamanda her iki partinin birer Millî Görüş partisi olma iddialarıyla gerçekte siyasal anlayışlarını anlamlandırma ve birbirlerinden ayırt edilip edilemeyeceği sorusuna da yanıt olanağı sunacaktır. Literatürde henüz Türk siyasal hayatında kendilerini Necmettin Erbakan'ın ve Millî Görüş'ün temsilcisi olarak nitelendiren böylesi iki partinin bir karşılaştırmanın ya da parti programları bazlı bir incelemenin konusu olmaması, bu araştırmanın hazırlanış motivasyonunu sağlamış ve özgün niteliğini oluşturmuştur.

Parti programları, siyasal partilere ilişkin çalışmalarda başvurulan önemli temel dokümanlar arasında yerini korumayı sürdürmektedir (Lijphart, 1981; Dalton, 1985; Hofferbert & Klingemann, 1990; Hagopian vd., 2009; Sikk, 2012; Schlesinger, 2013; Cruz & Keefer, 2015; Sentsov vd., 2015; Hloušek & Kopecek, 2016; Caramani, 2017; Hershey, 2017; Teiwes, 2017; Thomson vd., 2017; Rosenberg, 2019; Argenti vd., 2022). Literatürde parti programları esas alınarak yürütülen çalışmalarda, parti programları, siyasal partilerin "parti liderliğince desteklenen, özgün, tutarlı ve seçmenlere karşı gerçek bağlılıklarını temsil eden ilkeleri gösteren" (Lande, 1967), "kendilerine göre ortalama bir seçmenin tercihlerini birleştireceği noktalara vurgu geliştiren", (Stokes, 1999), "ideolojilerini yansıtan" (Boogers & Voerman, 2010), "takip etmeyi amaçladıkları" (Bob-Milliar, 2012), "özel taahhütler içeren" (Pétry & Duval, 2015), "anlamlı bir oy sayısı elde ederek uygulayabilecekleri" (Bolognesi vd., 2023), "yol haritaları" (Kapusızoğlu & Dursunoğlu, 2025, s. 255), "en temel metinleri", (Basmacı, 2025), "temel politikalarını, önceliklerini ve ülke sorunlarına yaklaşımlarını gösteren" (Güzel, 2025, s. 20), "siyasi düşüncülerini açıklıkla ortaya koyan dokümanlar" (Özkan, 2018, s. 183), şeklinde çeşitli nitelemeler içerdiği görülmektedir. Bu açıdan seçmenin dikkatine sunulması gereken ya da kimi seçmence benimsenmesi beklenen parti programları, siyasal partileri tanımaya yönelik oldukça geniş siyasal perspektifler ve olanaklar sunan dokümanlardır.

Araştırma kapsamında her iki partinin güncel parti programları dikkate alınarak resmi sayfalarında yer verdikleri "parti programı" adı altındaki kurumsal dokümanları esas alınmıştır. Bu açıdan veri toplama aracı olarak parti programları bazlı bir belge incelemesi gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda ilk olarak parti programları kapsamında ikinci kısımda belirtilen inceleme kategorileri ile bir çerçeve oluşturulmuş, ardından ilgili boyutlarda parti programlarından üretilen veriler işlenmiş, nihayet ortaya çıkan sonuçların ilişkilendirilmesine, anlamlandırılmasına ve yorumlanmasına çalışılarak çalışma tamamlanmıştır. Böylece çalışmada betimsel analiz temelli bir nitel çözümleme yöntemi izlenmiştir.

[2] Parti Tüzüğünün 1. maddesi dikkate alındığında partinin resmi kısaltması "Yeniden Refah" olup, çalışmanın devam eden kısımlarında bu kısaltma tercih edilecektir. Aynı şekilde Saadet Partisi'nin Parti Tüzüğünün 1. maddesinde partinin resmi ad kısaltması olarak verilen "Saadet" kullanımı tercih edilecektir.

Ayrıca çalışmada temel veri kaynağı olarak parti programları esas alınmakla birlikte; teorik hedeflerin pratiğe yansımasını görebilmek adına lider söylemleri ve güncel ittifak pratiklerinden de yararlanılmıştır.

Saadet Programı ile Yeniden Refah Programı arasında belirli bir zaman farkının varlığının göz ardı edilmesi elbette mümkün değildir. Nitekim küresel boyutta yaşanan Covid-19 Pandemisi, ekonomik krizler ve bölgesel çatışmalar, programların hazırlandığı dönemlerin şartlarına ilişkin farklı sonuçlar üretme kapasitesine sahiplerdir. Bu açıdan Yeniden Refah Programında Saadet'e göre teknolojiye ve güncel krizlere daha fazla yer verilmesinin yazım şartlarına ve dönemine ilişkin bir farktan oluştuğunu ileri sürmek mümkündür. Bu bakımdan özellikle Saadet Programının resmi olarak güncelleştirilmesi halinde yapılacak bir mukayesede bazı yeni yorumlamaların ortaya çıkabileceği söylenebilir. Bu açıdan bu durumun bu çalışma açısından bir metodolojik bir kısıtlamaya tekabül ettiği de kabul edilmektedir.

1. YENİDEN REFAH'IN DOĞUŞU VE MİLLÎ GÖRÜŞ'TE İKİ PARTİ SÜRECİ

Saadet Partisi, 20 Temmuz 2001 tarihinde Milli Görüş Hareketi kurucusu ve lideri Necmettin Erbakan öncülüğünde kurulmuş, kurucular kurulu ilk genel başkanı Recai Kutan'ın yanı sıra Temel Karamollaoğlu, Mustafa Kamalak, Oğuzhan Asiltürk, Yasin Hatipoğlu, Lütfi Yalman, Fethullah Erbaş, Oya Akgönenç, Sabri Tekir, Suat Pamukçu, Mukadder Başeğmez, Mehmet Bekaroğlu, Şeref Malkoç, Kazım Arslan, Numan Kurtulmuş, Mete Gündoğan, Tahir Akyürek, Doğan Aydal, Cihangir İslam, Şerafettin Kılıç, Sacit Günbey gibi isimlerden oluşmuştur (Yenişafak, 2001). 11 Temmuz 2010'daki 4. Olağanüstü Kongre'de ayyuka çıkan genel başkan Numan Kurtulmuş ile Erbakan ekibi arasındaki gerginlik ve akabinde devam eden olayların ardından (Habername, 2010; Yenişafak, 2010), Kurtulmuş genel başkanlıktan ve partiden istifa etmiştir (Milliyet, 2010). Bu sürecin ardından partinin genel başkanlığına 17 Ekim 2010'da Erbakan ikinci defa yeniden seçilmiştir. Erbakan, genel başkanlık görevinde iken 27 Şubat 2011 tarihinde vefat etmiştir.

Oğul Fatih Erbakan'ın Kurtulmuş'un genel başkanlığı döneminde başlayan parti yönetimi ile çatışması, Kamalak'ın genel başkanvekilliği ile başlayan süreçte de devam etmiştir. Dahası Erbakan'ın vefatından sonra partinin 5. Olağan Büyük Kongresi'nde Mustafa Kamalak ile Fatih Erbakan arasında genel başkanlık yarışı yaşanmış, 868 geçerli delege oyunun 656'sını Kamalak, 212'sini Erbakan almış (T24, 2014) ve böylece Fatih Erbakan'a Saadet'te genel başkanlık yolu kapanmıştır. Partinin 30 Ekim 2016 tarihli 6. Olağan Büyük Kongresinde ise genel başkanlığa Refah Partisi'nden Sivas Belediye Başkanlığı ile kamuoyunca tanınan Karamollaoğlu seçilmiştir (Birgün, 2016; Bloomberg, 2016). Karamollaoğlu döneminde de oğul Erbakan'ın parti yönetimi ile yıldızı barışmamıştır. Bunlardan kamuoyuna yansıyan en meşhur gündem konusunu, Balgat'taki Saadet Genel Merkez binası oluşturmuştur (Diken, 2018). Oğul Erbakan ile damat Mehmet Altınöz tarafından mülkiyet ve kira anlaşmazlığı çerçevesinde açılan dava sonucunda (Euronews, 2019), Saadet Genel Merkez binasına polis eşliğinde gelen icra memurları binanın tahliye edilmesini sağlamıştır (Saadet, 2019). Tahliyenin hemen akabinde ilgili binaya Yeniden Refah bayrağı asılmıştır (Independent Türkçe, 2019). Tüm bu süreçle birlikte Saadet ile Fatih Erbakan arasındaki ilişkiler daha da olumsuzlaşmıştır.

Fatih Erbakan'ın liderliğinde 23 Kasım 2018 tarihinde 99 kurucu üyesi ile Yeniden Refah Partisi resmen kurulmuştur (AA, 2018). Kurucular arasında Necmettin Erbakan'ın kızı Rabia Elif Erbakan Altınöz ve damadı Mehmet Altınöz, II. Abdülhamid'in dördüncü kuşak torunlarından Kayıhan Osmanoğlu ile Sacit Günbey, Doğan Aydal gibi isimler yer almıştır. Partinin amblemi, Millî Görüş'ün en yüksek gücünü sembolize etmeye devam eden Refah Partisi (1983-1998) ile önemli benzerlik göstermekte ve Erbakan'ın başakla sembolize edilen maddi kalkınma yanında ideolojik bir şiar olarak zikrettiği manevi kalkınmayı temsil eden hilale yer verilmiştir. Bu arada Saadet'in Necmettin Erbakan tarafından onaylanmış logosu, halihazırda kullanılmaya devam edip Yeniden Refah ile de renkleri ve hilaliyle benzerlik taşımaktadır.

Yeniden Refah, kurulduktan sonra Covid-19 Pandemisiyle ilişkili aşı karşıtı bir söylem geliştirmiş[3] ve bu siyasetiyle belirli bir zemin ve çıkış alanı kazanmıştır (ayrıca bkz. Gülarslan Değer, 2022, s. 135-

[3] Fatih Erbakan şu ifadeleri kullanmıştır: "Aşı olmadım. Olmayı da düşünmüyorum. MRNA demek insanın hücre çekirdeğine girmek demektir. O insanların yarı insan yarı maymun çocuklar doğurmasına sebep olabilirsiniz. 3 kulaklı 5 gözlü yaratıklar doğmasına yol açabilir." (Gazete Duvar, 2021; Sputnik Türkiye, 2021).

137). Bununla birlikte Yeniden Refah, ümmetçi ve muhafazakâr söylemleri benimsese de Atatürk[4] ve rejimine yönelik olumsuz bir söylem biçimi içerisinde de olmamıştır. Daha dikkat çekici olan ise Yeniden Refah, İstanbul Sözleşmesi karşıtı siyasi söylemler de geliştirmiş (Teyit, 2020), bu söylemler muhafazakâr kimi seçmen tabanında karşılık bulmaya başlayarak AK Parti Hükümeti üzerinde bir baskı sağlayabilmiş, Mart 2021'de İstanbul Sözleşmesi'nden Türkiye çekilmiş ve Fatih Erbakan, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a kararından dolayı memnuniyetini bildirmiştir (AA, 2021). Bu açılardan Yeniden Refah'ın, LGBTİ oluşumlarına, İstanbul Sözleşmesine ve zorunlu aşı uygulamasına karşı çıkması, nafaka hakkının sınırlandırılması ve sokak köpeklerinin ıslah edilmesi konularında tartışmalara konu olması ve "küreselcilere" karşı yerli ve milli değerleri vurgulayan güvenlikçi ve muhafazakâr söylemlerle yeni aşırı sağ yelpazede (Hamsici, 2024), belirli bir sempati alanı kazandığı öne sürülebilir.

Yeniden Refah kurulmadan önce Millî Görüş Hareketi'nin tartışmasız tek adresi olarak gösterilen Saadet, 2017 referandumuna hayır kampanyası tarafında konumlanmış ve 2018'de CHP, İYİ Parti ve Demokrat Parti (DP) ile Millet İttifakında yerini almıştır. Bu ittifak içerisinde parti amblemi ile ve ayrı listeler halinde seçimlere katılan Saadet'in CHP listelerinden de altı adayı seçimlere katılmış, bunlar içerisinde Abdülkadir Karaduman Konya'dan ve Cihangir İslam Ankara'dan milletvekili seçilmişlerdir (Bianet, 2018). Bu açıdan Saadet, uzun yıllar sonra yeniden TBMM'de temsil olanağı elde etmeye başlamıştır. Bu seçimlerde Saadet listeleri ise toplamda 672.139 oy sayısına ve %1,34 oy oranı elde ederek ayrıca bir sandalye kazanamamıştır (YSK, 2018). Bununla birlikte Saadet lideri Karamollaoğlu, partisinin adayı olarak 167.967 seçmenin imzasını alarak cumhurbaşkanı adayı olmuş ancak %0,89'da (443.704) kalarak altı aday içerisinde yarışı beşinci sırada tamamlamıştır (YSK, 2018).

CHP ile fiilen ve resmen milletvekili düzeyinde başlayan iş birliği süreci, ilerleyen dönemde iki parti arasındaki siyasi rekabetin bir izdüşümü olarak karşılıklı atışma konusu olmuştur. Nitekim Karamollaoğlu, Mart 2022'de, "Necmettin Erbakan hayatta olsaydı CHP ile birlikte olur muydu?" sorusuna; "Bugün hayatta olsa kesinlikle CHP ile birlikte olurdu. (…) "Bugün bizim güttüğümüz politikaları belki de çok ileri bir noktada gündeme getirirdi" ifadelerini kullanırken Fatih Erbakan'ın 6'lı masanın diğer genel başkanlarına çağrısıyla ilgili olarak da "Çok çocukça bir tavır sergiliyor" ifadesini kullanmıştır (Cumhuriyet, 2022). Fatih Erbakan ise Karamollaoğlu'na CHP ile iş birliği bağlamında şu yanıtı vermiştir (DHA, 2022):

"(…) Bir defa burada Yeniden Refah Partisi olarak Millî Görüş'ün temsilcisi olarak şunu söylemek isterim; Erbakan Hocamız, 6 yaşında çocuklara Kur'an öğretmeyi çağ dışılık olarak niteleyen, 'Ayasofya Camii müze olarak kalmalıydı. Cami olmamalıydı' diyen, 'İktidar olursam ilk haftasında İstanbul Sözleşmesi'ni mutlaka geri getireceğim' diyen, Osmanlı Dönemi'ni 'Bir zulüm dönemiydi' diye tanımlayan CHP'yle asla ama asla birlikte olmazdı."[5]

[4] Fatih Erbakan, "Atatürk devrimlerine karşı mısınız?" sorusu üzerine şu ifadeleri kullanmıştır: "Hilafetin geri gelmesi gibi bir durum söz konusu olmaz. Abdülhamit Kayıhan Osmanoğlu Bey'in de zaten böyle bir talebi yok. Şu anda Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin idare şekli bellidir. Aradan yüz sene geçmiştir ve bu idare biçimiyle ve sistemle de çok faydalı işler yapılabilmektedir. Bunu Millî Görüş hükümetleri daha önce de göstermiştir. Tabii ki Atatürk'le ilgili konular Millî Görüş tarihinde Erbakan Hocamıza da bize de çok zaman soruldu. Hatta Erbakan Hocamızın meşhur bir sözü vardı: "Atatürk yaşasaydı Refah Partili olurdu!" diye, çok tepkiler gösterdiler. Bunun dayanakları var, nedir? Bir kere Atatürk, ağır sanayi hamlesini Türkiye'de gerçekleştiren ilk insan. 1923'ten 1938'e kadar 46 sanayi kuruluşunu bu ülkeye kazandırmıştır. Bu, neye benziyor? Milli Selamet Partisi'nin 1976-1977'de yaptığı ağır sanayi hamlesine benziyor. Atatürk, tamamen kendi kendine yeten, dışa bağımlı olmayan bir Türkiye için mücadele etti. Milli Nizam Partisi'nden Saadet Partisi'ne Erbakan Hocamızın hazırlamış olduğu bütün parti programlarında "ağır sanayi hamlesi" yazar. İkincisi Atatürk, düşmanı kovdu, egemenliğimizi, tam bağımsızlığımızı sağlayabilmek için en büyük mücadeleyi verdi. Millî Görüş Hareketi de Kıbrıs Harekâtını gerçekleştirdi, Çekiç Gücü kovdu ve aynı zamanda İncirlik Üssünü kapattı. Dolayısıyla milli bir duruş, kendi kendine yeten bir ülke olmak, tam bağımsızlık, kalkınma, bunların hepsi Atatürk'ün yaptığı icraatlar ile paralel. Bu nedenle bizim Atatürk'le herhangi bir sorunumuz yok, bu özelliklerinden dolayı da yerli ve milli bir lider, askeri dehasıyla da hayırla yad ettiğimiz bir insan." (Yeniden Refah Partisi YouTube, 2020).

[5] İlgili sözlerin akabinde Fatih Erbakan şu ifadeleri de kullanmıştır: "Erbakan Hocamız, 20 senede 513 milyar dolar faiz ödeyen, bir senede 300 milyar liranın üzerinde faiz ödemesi yapan, tarımsal desteğe verdiği paranın 20 katını, esnafa verdiği değerin 30 katını götürüp faize veren, hane halkını; özel sektörü, kamuyu belediyelerle birlikte adeta boğazına batıran Cumhur İttifakı ile de asla olmazdı." (DHA, 2022). Buna karşın Erbakan, Mart 2023'te Cumhur İttifakına katılmış ancak AK Parti ile aralarındaki ortak mutabakata uyulmadığına dair tecrübelerini gerekçelendirerek AK Parti ile ittifakın bir daha kesin olarak kurulmayacağını ve Cumhur İttifakında yer almayacaklarını vurgulamıştır (Serbestiyet, 2024; Euronews, 2025).

31 Mart 2019 tarihli yerel seçimlere ise Yeniden Refah katılamazken Saadet, 51 ilde il genel meclisleri ile 30 büyükşehirde ilçe belediye meclislerinde olmak üzere toplamda 1.312.780 oy sayısı ve %2,84'lük oy oranı elde etmiş ve toplamda 21 belediye başkanlığı kazanabilmiştir. Bu süreçte Yeniden Refah, henüz herhangi bir ittifakta olmaksızın örgütlenme faaliyetlerine devam ederken Saadet, "6'lı Masa" ortağı olarak Millet İttifakı içerisinde tutum almayı sürdürmüştür. Saadet'in parlamentoda temsil olanağı elde edecek şekilde iş birliği süreçlerini sürdürmesinin, aynı zamanda yükseliş işaretleri veren Yeniden Refah'la rekabetine koşut bir arka plan taşıdığı öne sürülebilir. Kaldı ki süreç içerisinde bu durumu destekleyici gelişmeler ortaya çıkmıştır. Bu arada Yeniden Refah, 17 Kasım 2019 tarihli I. Olağan Kongresini 45.658 kişinin katılımıyla, II. Olağan Kongresini 6 Kasım 2022 tarihinde 65.941 kişinin katılımıyla ve III. Olağan Kongresini 16 Kasım 2025 tarihinde 102.734 kişinin katılımıyla gerçekleştirmiştir. Partinin resmi üye sayısı ise 2020'de 57.175, 2021'de 102.841, 2022'de 202.589, 2023'te 269.391, 2024'te 365.076 ve 2025'te 650.073'e yükselmiştir (Yargıtay, 2025a). 2025 itibariyle Saadet'in resmi üye sayısı ise 246.842 kişide kalmıştır (Yargıtay, 2025b).

14 Mayıs 2023 seçimlerine gelindiğinde 6'lı Masa'daki ortak adaya dair siyasi kriz, Saadet Genel Merkezinde çözülmüş ve liderler, Saadet Genel Merkezi önünde birlikte açıklama yaparak cumhurbaşkanı adayları olarak Kemal Kılıçdaroğlu'nu açıklamışlardır (Yenişafak, 2023). Cumhurbaşkanlığına adaylığını açıklayan Fatih Erbakan ise imza toplama aşamasında iken Cumhurbaşkanı Erdoğan, 28 Mart 2023 tarihinde Yeniden Refah Genel Merkezi'ni ziyaret etmiş, görüşmenin ardından Cumhur İttifakına dahil olma kararı alınmış ve Fatih Erbakan; "Altılı kaosa ülkemizi teslim etmemek adına milli bir adım attık." ifadelerini kullanmıştır (Yeniden Refah Partisi, 2023). Böylece imza toplama süreci sonlandırılarak parti amblemiyle ve kendi parti listelerinden adaylarıyla girmek üzere Cumhur İttifakına katılınarak seçimlerde Erdoğan'ı destekleme kararı almışlardır.[6]

14 Mayıs 2023 tarihli milletvekili genel seçimlerinde Yeniden Refah, Cumhur İttifakı içerisinde baraj sorununu gidererek ve 1.527.048 oy alarak %2,80 oy oranı elde etmiş ve müstakil listelerinden 5 sandalye kazanmıştır.[7] Saadet ise CHP listelerinden 24 adayına yer verilmesini sağlayarak (Sayın, 2023b), TBMM'de 10 sandalye elde etmiştir.[8] İlk turda Saadet'in desteklediği aday Kılıçdaroğlu %44,88 (24.595.178 oy), Yeniden Refah'ın desteklediği aday Erdoğan %49,52 (27.133.849) almış, ikinci turda ise Kılıçdaroğlu %47,82'de (25.504.724 oy) kalırken Erdoğan %52,18 ile (27.834.589 oy) yeni cumhurbaşkanı seçilmiştir (YSK, 2023). Bu sonuçlarla Türk siyasetinde Yeniden Refah, yeni bir siyasi güç olarak belirmiştir.

Süreç içerisinde Yeniden Refah, AK Parti'nin kendileri ile yaptıkları protokole uyma çağrılarını yinelemelerine rağmen sonuç alamadıklarını öne sürerek (Aydınlık, 2023), Cumhur İttifakından fiilen ayrılmıştır. Bu duruma koşut olarak 31 Mart 2024 tarihli yerel seçimlere Cumhur İttifakı ile iş birliği yapmaksızın seçimlere bağımsız olarak katılmış, yaklaşık %7 oy alarak (3.187.112-%6,96) seçimleri üçüncü parti olarak tamamlamış ve ilk kez girdiği yerel seçimlerde aralarında bir büyükşehir belediyesi ve bir il merkez belediyesi olmak üzere 67 belediye başkanlığı kazanmıştır. Saadet ise 51 ilde il genel meclisleri ile 30 büyükşehirde ilçe belediye meclislerinde toplamda 594.020 oy sayısı ve %1,30'luk oy oranı elde ederken yalnızca 4 belediye başkanlığı kazanabilmiştir. Böylece ilk kez her iki partinin müstakil adayları ve listeleriyle girdikleri bir seçimin karşılaştırılması olanağı doğmuştur. Bu nedenle Fatih Erbakan, 24 Haziran 2023 tarihli partisinin Konya İl Başkanlığında yaptığı açıklamada 'Milletimiz partimizin Millî Görüş'ün tek temsilcisi olduğunu tasdikledi' vurgusunu yaparak Saadet, Deva, Gelecek ve DP'nin birer tabela partisine dönüştüğünün tescillendiğini ve CHP üzerinden milletvekili elde etme siyasi kurnazlığının çökmeye mahkûm olduğunu savunmuştur (Yeniden Refah Partisi, 2023b).

[6] AK Parti ile Yeniden Refah arasında 8 maddelik bir protokol de iki partinin genel sekreterlerince imzalanmıştır (Sayın, 2023a).
[7] Fatih Erbakan (İstanbul), Doğan Bekin (İstanbul), Suat Pamukçu (İstanbul), Ali Yüksel (Konya) ve Mehmet Aşıla (Kocaeli). Bunlardan Pamukçu, 2024'teki yerel seçimler öncesi Yeniden Refah'tan istifa ederek AK Parti'ye katılmıştır.
[8] Birol Aydın (İstanbul), Bülent Kaya (İstanbul), Mustafa Kaya (İstanbul), Mesut Doğan (Ankara), Mehmet Atmaca (Bursa), Şerafettin Kılıç (Antalya), Hasan Bitmez (Kocaeli), Necmettin Çalışkan (Hatay), Mehmet Karaman (Samsun) ve Mahmut Arıkan (Kayseri). Kocaeli Milletvekili Hasan Bitmez, Gazze meselesine ilişkin AK Partili milletvekilleri ile tansiyonun yükseldiği bir kürsü konuşması sırasında kalp krizi geçirerek vefat etmiştir (Gazete Duvar, 2023). Gelecek Partisi ile oluşturulan Saadet Grubu'nun düşmemesi için CHP Kütahya Milletvekili Ali Fazıl Kasap, takviye olarak Saadet Grubuna dahil edilmiştir (DW, 2023).

Yerel seçimler sonrası Saadet'te Karamollaoğlu, yerine Kayseri Milletvekili Mahmut Arıkan'ı açıkça aday göstermiş, 24 Kasım 2024 tarihli Saadet'in 9. Olağan Büyük Kongresi'nde 1.026 geçerli delege oyunun 823'ünü alarak 203 oyda kalan Birol Aydın'a karşı açık bir zafer kazanan Arıkan, yeni genel başkan olmuştur. Bu genel başkanlık değişimi, beraberinde Yeniden Refah'la soğuk rüzgarları sonlandırabilecek yeni bir aşamaya geçişe olanak tanıdığı öne sürülebilir. Nitekim 4 Temmuz 2025 tarihinde Fatih Erbakan, Saadet Partisi Genel Merkezi'ni ziyaret ederek Arıkan'la görüşmüş ve olası seçim ittifaklarına ilişkin bir soruya; "Muhafazakâr seçmene hitap eden partilerin bir araya gelmesinin sinerji yaratabileceğini düşünüyorum" ifadelerini kullanmıştır (Independent Türkçe, 2025). 16 Ekim 2025 tarihinde ise Arıkan, Yeniden Refah Genel Merkezi'ne iade-i ziyarette bulunmuş ve Arıkan, "Millî Görüş geleneğinden gelen siyasi partilerin sık sık bir araya gelmesini çok kıymetli buluyorum" ifadelerini kullanmıştır (Tv5, 2025). Arıkan tarafından her iki partinin bir Millî Görüş geleneği partisi olarak tanımlanması, olası bir seçim iş birliğine yönelik yeni bir zemine dair güçlü bir işaret sunduğu ifade edilebilir.[9]

2. SAADET VE YENİDEN REFAH'IN PARTİ PROGRAMLARI

Saadet Partisi ve ardıllarını bir araya getiren Millî Görüş partilerine yönelik (Baharçiçek, 2017; Zabun & Yalanız, 2021) bugüne kadar parti programları bazlı çeşitli çalışmalar yürütülmekle birlikte ilk defa aynı anda Millî Görüş iddiasındaki iki partinin resmi parti metinlerinin en öne çıkan dokümanlarından olan parti programları bazında bu araştırmanın yazım dönemi itibariyle henüz bir çalışma üretilmediği görülmüştür. Bu minvalde araştırmanın bu kısmından itibaren; aynı zamanda rakip iki Millî Görüş partisinin, "insan ve devlet ilişkileri", "siyasal pozisyon", "temel hak ve özgürlükler", "hukuk ve yargı", "demokrasi", "kamu yönetimi", "siyasal hayat ve kurumlar" ve "uluslararası ilişkiler" olmak üzere toplam sekiz alt başlıkta bir sınıflandırma ile incelenmesine ve analizine geçilecektir.

2.1. İnsan ve Devlet İlişkileri

Saadet'in Parti Programı'nda on iki defa "birey" sözcüğü veya türevi, yüz otuz altı defa "insan" sözcüğü ve türevi ve elli bir defa "devlet" sözcüğü kullanılmıştır. Yeniden Refah Programı'nda on dokuz defa "birey" sözcüğü veya türevi, kırk dokuz defa "insan" sözcüğü ve türevi ve seksen dokuz defa "devlet" sözcüğü kullanılmıştır. Bu bakımdan her iki parti açısından insan, birey kullanımından daha fazla vurgu tercihi içermiştir. Bu noktada iki parti programının baskın siyasal ruhuna uygun bir biçimde insan ve devlet ilişkilerine yönelik sorumluluk boyutu evvela önem kazanmaktadır. Bu açıdan insanın sorumlulukları ve devletin sorumlulukları şeklinde iki yönden bir yaklaşım üretildiği ileri sürülebilir.

İnsanın sorumlulukları yönünden; Saadet Programında, insanın siyasal bir varlık olduğu ve insanların bireysel ahlaki sorumlulukları kadar toplumsal ve siyasal düzene karşı da sorumlu olduğu (Saadet, 2019: 5) ifade edilmiştir. Yeniden Refah Programı'nda; devletin millet için var olduğu ilkesine dayanarak "gardiyan devlet" yerine "garson devlet" olacağı (Yeniden Refah, 2025) ifade edilmiştir. Bu yönden Saadet Programı'nın Yeniden Refah'a göre daha belirgin bir şekilde insana da devlet ile ilişkilerinde sorumluluk yüklediği anlaşılmaktadır.

Devletin varlık nedeni ve sorumlulukları yönünden ise Saadet Programında (2019: 5-7, 40, 49); devletin insanlar için bir araç olması gerekirken insanlar üzerinde tahakküm oluşturan bir amaca dönüştüğü, uluslararası sistemin ve küresel sermayenin devlet ve insan arasındaki sorunların temel nedeni olduğu, devletin toplumun her bir bireyinin kimlik ve değerlerini dikkate alan toplumsal uzlaşma zemini ve hoşgörü ekseni oluşturması gerektiği, toplumsal ve siyasal meşruiyetin kaynağının adalet olduğu ve adaletli bir yönetim yapısıyla devlet bekasının tesis edilebileceği, emek mücadelesinde IMF ve Dünya Bankası gibi kapitalist araçların dayatmalarına karşın devletin işçinin yanında yer almasının sağlanacağı, devletin vatandaşların can ve mal güvenliğini koruma sorumluluğu olduğu, ifade edilmiştir. Yeniden Refah Programı'nda (2025); devlet ve millet kaynaşmasının sağlanacağı, anayasanın 10. ve 14. maddelerinde anlam bulduğu ileri sürülen insanın manevi varlığının gelişmesini önceleyecekleri, devletin temel hak ve özgürlüklerin kefili olduğu, devletin tüm vatandaşlara temel hizmetleri eksiksiz

[9] Dahası Fatih Erbakan, "İki kutuplu bir siyaset olmaması gerektiğini, güçlü bir üçüncü alternatifin olması gerektiğini eskiden beri ifade ediyoruz. Bunun için de Saadet Partisi ve Gelecek Partisi gibi Millî Görüş fikriyatına yakın partilerle bir seçim ittifakı yapılabilir bir sinerji oluşturabilir. Vatandaş da istiyor, tabanlarımız da istiyor ancak şu ana kadar resmi olarak bitmiş bir şey yok" ifadelerini kullanmıştır (Anka, 2025). Arıkan ise ilgili görüşmelerin Saadet ile Yeniden Refah arasında bir birleşme süreci içermediğini, seçim iş birliğine ilişkin olduğunu açıklamıştır (Halk Tv, 2025).

sunma sorumluluğu olduğu, devletin siyasal, hukuki, toplumsal ve ekonomik alanlarda adaletin güvencesi olduğu, devletin ayrıcalıklı bir grubun tekelinde olamayacağı, ahlak, erdem, ehliyet ve liyakatin devlet yönetimindeki temel ölçüleri olduğu, devletin eğitim ve sağlık hizmetlerini ücretsiz karşılaması gerektiği, devletin milli geliri adil paylaştırmaya yönelik önlemleri alması gerektiği, ifade edilmiştir.

"İnsan ve devlet ilişkileri" bakımından, ilk olarak her iki parti programında Batı tipi bir bakış ya da liberal bir yaklaşım ürünü olarak birey söyleminden daha çok İslami ve muhafazakâr bir bakış açısını önceleyecek bir biçimde insan söylemi üzerinden devletin yorumlandığı öne sürülebilir. İkinci olarak Saadet, devlete, insanlarını kapitalist dünya anlayışından koruyarak can ve mal güvenliğini temin eden adil bir yönetim işlevi yüklerken Yeniden Refah, küresel boyuta bu bağlamda özel bir vurgu geliştirmese de devletin hak ve özgürlükleri uygulayan, kamu hizmetlerini liyakatli kamu yöneticileri aracılığıyla ve adil bir yönetim biçimiyle yürütmesine dikkat çekerek benzer bir yaklaşım içerisinde olmuştur. Bununla birlikte her iki programda insana karşı devlet daha edilgen bir konumda sunularak insan için bir siyasal araç olarak anlam bulmuştur.

2.2. Siyasal Pozisyon

Her iki parti programında *ideolojik ilkeleri* ve *ideolojik hedefleri* niteleyen iki boyutta incelenebilecek söylemler öne çıkmıştır.

İlk olarak *ideolojik ilkeler ve yaklaşımlar* yönünden Saadet Programı'nda (2019: 6, 12, 15, 19, 32, 43, 61, 67, 70); temel ilkelerinin ahlaki ve manevi değerler ile hak ve adalet anlayışları olduğu, hiçbir ideolojinin hukukun üstünlüğü ilkesinin önüne geçemeyeceği, ekonomi yönetiminin küresel sermayeye terk edildiği, çok uluslu ve küresel şirketlere bağımlı hale getiren tarım kotalarının kaldırılacağı, küreselleşmenin baskın gücüne karşın ailenin dalgakıran işlevi göreceği ve sürekli korunması gerektiği, mevcut küresel sisteminin teknoloji üzerinden tahakküm gerçekleştirdiği, Batılı ülkelerin eski emperyalist ve sömürgeci alışkanlıklarından kurtulamadıkları, Sovyet Birliği'nin dağılmasından sonra hegemonya mücadelesine devam edildiği, ırkçı emperyalizmin en önemli küresel aracının faizci kapitalist sistem olduğu, adaletin tesisi için hukukun üstünlüğünü savundukları, parti programlarının ruhunda ahlak, adalet, huzur, barış, kardeşlik, insan hakları ve özgürlüklerin bulunduğu, ifade edilmiştir. Saadet Programı'nın yalnızca son sayfasını oluşturan Sonuç kısmında Millî Görüş vurgusuna yer verilmiş ve Millî Görüş için, "hakkı üstün tutan, maneviyatçı olan ve nefsi davranmamayı ilke edinen milletimizin kendi dünya görüşüdür." (2019: 70) şeklinde bir tanımına yer verilmiştir.

Yeniden Refah Programı'nda ise (2025), Saadet Partisi'nin aksine Programın "Temel İlkeler" başlıklı ilk kısmının ilk cümlesine; "milletimiz tarafından yüzyıllardır özümsenmiş bulunan Millî Görüş zihniyetini temel alacağız" ifadeleri ile başlanmıştır. Program'da devamla; hak ve adaletin üstün tutulacağı, ahlak ve maneviyatın önceleneceği, milletin milli ve manevi değerler etrafında birleştirilerek bölünmezliğinin sağlanacağı, toplumun ve ülkenin güvencesi olarak nitelendirilen aile kurumunun güçlendirilmesine çalışacakları, Anayasanın 11, 19, 22, 26, 29. maddelerinde anlam bulan hak, adalet, ahlak, erdem temelli bir toplumsal düzen için ahlak ve maneviyatı üstün tutacakları, eğitim sisteminin ahlak, maneviyat ve erdem gibi değerleri bilimsel bilgiler kadar önceleyecek şekilde yeniden tasarlayacakları, yasalar tarafından ebeveynlere sağlanan çocuklarına ahlaki ve dinsel eğitim yaptırma hakkının en etkili biçimde kullanılmasına yardımcı olacak adımların atılması gerektiği, manevi değerlere ve inancına bağlı bir milliyetçilik anlayışına sahip oldukları, terörle mücadelede manevi kalkınmanın da gerekli olduğu, Türkiye'de Doğusuyla Batısıyla "İslam kardeşliği" bilincinin kurtuluş anahtarı olduğu, Doğu ve Güneydoğu'da yaşayan vatandaşların İslam dünyasının şerefli bir kavmini ve parçasını oluşturdukları, bölgenin meselelerinin İslam faktörü dışlanarak çözülemeyeceği, bölgede maddi ve manevi kalkınmanın sağlanması gerektiği, Hollywood aracılığıyla dünyaya yayılan propagandaya karşı Türkiye'nin sinemada İslam dünyasının öncüsü haline getirilerek İslam ülkelerine eserlerini ihraç edeceği, turizmde özellikle Ortadoğu ve Arap ülkelerinden gelecek turistler için özel deniz alanlarının oluşturulacağı gibi söylemler öne çıkmıştır.

Saadet Programında ahlak ve adalet temelli ve Batı karşıtı bir söylem öne çıkarken Yeniden Refah Programında yine ahlak ve adalet temelli ancak daha çok İslami hedeflerin açıkça dile getirildiği bir söylem öne çıkmıştır.

Saadet Programında yerli katma değer, yerli tohum, yerli bilişim sistemleri, yerli ilaç, yerli askeri teknoloji, yerli savunma sanayi gibi kullanımlarda "yerli" ve türevi sözcükler toplamda on bir defa kullanılırken Yeniden Refah Programı'nda çoğunlukla milli sözcüğü ile bir arada kullanılacak şekilde yerli sığır, yerli hayvan, yerli tohum, yerli tarım, yerli teknoloji, yerli yazılım, yerli savunma, yerli silah, yerli helikopter, yerli ekonomi, yerli üretim, yerli sanayi gibi çeşitli kullanımlarda olmak üzere toplamda otuz defa kullanılmıştır. Bu bakımdan Yeniden Refah Programı'nda "yerli ve milli" vurgusu Saadet Programı'na göre daha baskındır. Kaldı ki milli sözcüğü Saadet Programında Yeniden Refah'a göre daha az sayıda farklı niteleme ile toplamda on dokuz defa kullanılırken Yeniden Refah Programında toplamda altmış defa milli değer, milli kalkınma, milli bünye, milli duruş, milli tavuk şirketleri, milli aşı, milli şiir, milli ruh gibi birbirinden farklı nitelemelerle kullanılmıştır.

Saadet Programında yirmi iki defa "millet" sözcüğü ve türevi kullanılırken, bunlardan on dördü "milletimiz" şeklinde yer alırken Yeniden Refah Programında kırk bir defa "millet" sözcüğü ve türevi kullanılırken bunlardan on dokuzu "milletimiz" şeklinde geçmiştir. Her iki partinin programlarında "milletimiz" ifadesi alıntılamalar hariç herhangi bir ön niteleme (Türk milleti, Müslüman milleti, Türkiye milleti vb.) içermeksizin kullanılmıştır. Bu bakımdan belli bir ırk/ulus üzerinden millet tanımından her iki parti tarafından kaçınıldığı anlaşılmaktadır.

Siyasal hedefler yönünden bakıldığında Saadet Programı'nda (2019: 6-7, 9-10, 70); partilerinin hiç kimsenin etnik, dilsel, dinsel ve mezhepsel kimliğinin, dünyevi ve siyasi fikrinin ve cinsiyeti nedeniyle tahakküm altına alınmadığı bir Türkiye'yi istedikleri, tüm alanlarda tam bağımsız Türkiye'nin hedeflendiği, güçlü Türkiye'nin kendi medeniyetinin köklerinin bilincinde olan bir topluma, adil bir yönetime ve hukuk sistemine, milli bir orduya dayanması gerektiği, Türkiye'nin tarihi müktesebatı ve medeniyet değerinin bölgesel ve küresel düzeyde öncülük yapabilecek bir tecrübeye sahip olduğu, "Yeniden Büyük Türkiye" vizyonuna sahip oldukları, Milli Görüş anlayışı ile tüm insanlığa hakka ve adalete dayalı "Yeni Bir Dünya" görevi yüklendiği, gerçek demokrasi ve güçlü adil yönetim gibi hedefler içerisinde oldukları, belirtilmiştir.

Yeniden Refah Programı'nda (2025); tüm insanlığa adalet getirmeye ve insan haklarını sağlamaya çalışacakları, millet iradesinin her türlü beşeri gücün üstünde tutulacağı, siyasette uzlaşma hedefli yapıcı bir siyaset izleyecekleri, maddi ve manevi kalkınmayı birlikte gerçekleştirecekleri, insanlığın kurtuluşunda gerekli tüm ilmi, ahlaki, iktisadi ve siyasal adımları atacakları, yeniden örnek bir medeniyet inşasını başarmak istedikleri, "Yaşanabilir bir Türkiye" ve "Yeniden Büyük Türkiye" hedefleri içerisinde oldukları, adaletin her alanda tam olarak yerleşmesinin temel amaçları olduğu, manevi, ahlaki ve medeniyet değerlerini dikkate almayan bir eğitim sistemi ile "Yeniden Büyük Türkiye" ve "Yeni Bir Dünya" hedeflerine ulaşılamayacağı, yeni nesillerin "önce ahlak ve maneviyat" ilkesince dini ve ahlaki özellikleri kuşanmasını sağlayacakları, müfredat derslerinde ilgili tüm İslam bilginlerinin bilime katkılarının öğretileceği, benzer üniversitelerin ve bölümlerin siyasetçilerin ve siyasetin baskısıyla açılmasına son verileceği, Türkiye'yi yararı olacağı düşünülen yabancı göçmenlerin Türk vatandaşlığına alınabileceği, "Doğu-Güneydoğu" politikalarında Erbakan'ın başbakanlığı döneminde benimsenen Doğu-Güneydoğu Anadolu Kalkınma hamlesinin takipçisi olacakları, Doğu-Güneydoğu meselesinin çözümünde Milli Eğitim Bakanlığını, Kültür Bakanlığını, Diyanet İşleri Başkanlığını, ilahiyat fakültelerini ve TRT'yi etkin bir şekilde sürece dahil edecekleri ifade edilmiştir.

Saadet Programında siyasal hedefler içerisinde Yeniden Refah ile "Yeniden Büyük Türkiye" ile "Yeni Bir Dünya" sloganlarında ortaklaştığı açık bir şekilde görülmektedir. Bununla birlikte Erbakan'ın Millî Görüş söylemlerinde sıklıkla görülen adil düzen, ahlak, maneviyat, manevi kalkınma gibi çeşitli sözcüklerin kullanımına bakıldığında evvela Saadet Programında; adil ekonomik düzen, adil paylaşım, adil düzen şeklinde farklı biçimlerde "adil" sözcüğü otuz bir defa kullanılmış, Yeniden Refah Programında adil ekonomik düzen, adil paylaşım şeklinde toplamda on yedi defa kullanılmıştır. Adil düzen ve adil sözcükleri Saadet Programında daha fazla olmakla birlikte "önce ahlak ve maneviyat" sloganı ise Yeniden Refah Programında daha fazla kullanılmıştır. Nitekim Saadet Programında ahlak sözcüğü toplamda on sekiz defa, maneviyat sözcüğü toplamda beş defa, "ahlak ve maneviyat" şeklinde bir Millî Görüş sloganı halinde üç defa kullanılırken Yeniden Refah Programında ahlak sözcüğü otuz altı defa, maneviyat sözcüğü on iki defa, "ahlak ve maneviyat" şeklinde ise maneviyat sözcüğünün geçtiği on iki kullanımın tamamında birlikte kullanılmıştır. Bu açıdan Yeniden Refah Programında "önce

ahlak ve maneviyat" sloganı, Saadet'e göre daha fazla tercih edilmiştir. Ayrıca "manevi kalkınma" sözcüğü Saadet Programında üç defa, Yeniden Refah Programında sekiz defa kullanılmıştır.

Saadet ve Yeniden Refah programlarında ortaklaşacak bir biçimde Kürt sözcüğü hiçbir şekilde kullanılmamış; Saadet Programında Kürt meselesi dolaylı bir şekilde dahi yer bulamazken Yeniden Refah Programında "Doğu ve Güneydoğu" meselesi olarak İslami bir çözüm çabası sunulmaya çalışılarak yer bulmuştur. Bu açıdan Saadet Programında Kürt meselesi doğrudan çözümü hedeflenen bir mesele olarak yer bulmazken Yeniden Refah Programında özel vurguların "Kürt" sözcüğü kullanılmadan geliştirildiği görülmüştür. Bu açıdan Kürtlerin, lafzen daha çok Yeniden Refah için olmak üzere bir İslam ya da Müslüman kimliği içerisinde tahayyül edildiği öne sürülebilir.

Her iki partinin programlarında "hak" (hak, haklı, haksız), "İslam", "Müslüman", "din", "inanç", "faiz", "medeniyet", "batıl", "zulüm", "helal", "haram", "haçlı" gibi sözcük ya da türevleri kullanılmıştır. Saadet Programında İslam on dört defa, Müslüman bir defa, din otuz dört defa, inanç yedi defa, faiz on defa, medeniyet sekiz defa, hak yüz bir defa, zulüm iki defa kullanılmıştır. Yeniden Refah Programında İslam on iki defa, Müslüman dokuz defa, inanç on dört defa, medeniyet üç defa, hak seksen dört defa, zulüm iki defa kullanılmıştır. Buna karşın Yeniden Refah Programında "haçlı zihniyet", "helal", "haram" gibi sözcük kullanımları yer alırken Saadet Programında bulunmamaktadır. Bu açıdan Yeniden Refah Programı sözcüklerin kullanımı itibariyle daha İslami vurgu içerirken her iki partinin "hak" mücadelesinde önemli oranda ortaklaşan bir söylem geliştirdiği ifade edilebilir.

2.3. Temel Hak ve Özgürlükler

Saadet Programında (2019, 9, 11, 49, 68), devletin tüm erkleriyle temel hak ve özgürlükleri koruma ve adaleti tesis etme görevinin olduğu, Türkiye'de her bir vatandaşın haklar bakımından eşit olduğu, özgürlük ve güvenlik olgularını birbirlerine tercih eden değil birbirlerini tamamlayan unsurlar olarak gördükleri, baskı, totalitarizm ve faşizmin insanlara huzur vermediği, tüm insanlığın huzuru için tüm dünyada temel hak ve özgürlüklerin hakimiyetinin kurulması gerektiği, II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan hak ve özgürlüklere ilişkin sözleşmelerin kâğıt üstünde kalmaması gerektiği, ifade edilmiştir.

Yeniden Refah Programı'nda (2025), tüm insanlara dil, din, ırk ayrımı gözetmeksizin adil davranacakları, herhangi bir ayrım olmaksızın herkesin temel hak ve özgürlüklerinin tam olarak güvence altına alınacağı, kendilerine göre hak anlayışının "yaşamın korunması", "emekten doğan haklar", "adalet gereği doğan haklar" ve "karşılıklı rıza ile gerçekleştirilen sözleşmelerden doğan haklar" olmak üzere dört nedenden doğduğu, temel hak ve özgürlüklerin anayasada yoruma kapalı bir biçimde sınırlamaları ile birlikte net bir şekilde sayılacağı, herkesin kişi özgürlüğü ve güvenliğine sahip kılınacağı, Doğu ve Güneydoğu meselesinde bölge halkının can ve mal güvenliğinin sağlanarak vatandaşlık haklarının korunacağı, bölge vatandaşlarının ana dillerini öğrenim ve kullanım hakları üzerindeki baskının kaldırılacağı ifade edilmiştir.

Yukarıdaki hususlar ile ilgili iki parti programındaki ilgili söylemler ve vurgular bir araya getirildiğinde; "birey/insan hakları", "kadın hakları", "ifade ve örgütlenme özgürlüğü", "basın ve medya özgürlüğü" ve "hayvan hakları" şeklinde beş yönden bir inceleme olanağı ortaya çıkmıştır.

İlk olarak *bireysel haklar ya da insan hakları* yönünden; Saadet Programında (2019: 7, 11, 49), insanın emekten, karşılıklı rızadan ve adaletten doğan doğuştan hakları bulunduğu ve herhangi bir kuvvete, çoğunluğa ya da imtiyaza pazarlık konusu edilemeyeceği, inanç, ırk, mezhep, renk, cinsiyet, dil, din, toplumsal aidiyet, servet, siyasi görüş ayırt edilmeksizin insan haklarının pazarlık konusu edilmeden uygulanacağı, insanların asgari düzeyde özgürlüklerinden vazgeçtikleri ancak azami düzeyde güvenliklerinin garanti altına alındığı bir düzeni talep ettikleri, iç güvenlik hizmetlerinin insan haklarını dikkate alarak sunulması gerektiği, ifade edilmiştir.

Yeniden Refah Programı'nda (2025); insanın yaşamdan, emekten, adaletten ve rızadan doğan haklarının hiçbir kuvvet ve imtiyaz için kısıtlanamayacağı, yaşam hakkının, aklın, malın, neslin ve inancın korunması boyutlarından oluştuğu, maddi ve manevi her türlü işkencenin insanlık suçlarından biri olarak değerlendirileceği, suçun şahsiliği ilkesiyle suçun sorumlusu kişinin yakınlarının özgürlük ve güvenliklerinin sağlanmasına yönelik her türlü tedbirin alınacağı, Ceza İnfaz kurumlarının insan haklarına titizlikle uyan ve hükümlüleri topluma yeniden kazandıran kurumlar haline getirileceği, üniversitelerde atama ve yükselme kriterlerinin birbirinden farklı olmasının adaletsizliğe yol açtığı,

akademik kadrolara atamadaki keyfiliğin kati suretle kaldırılacağı, Doğu ve Güneydoğu meselesinin çözümüne katkı sunması amacıyla "İnsan Hakları Yüksek Kurulu" ve "İnsan Hakları Müsteşarlığı" oluşturulacağı, ifade edilmiştir.

İnsan haklarının yaşam, emek, rıza ve adalet boyutları ve iç güvenlik alanındaki hizmetler ve uygulamalarda insan haklarının öncelenmesi konularında her iki partinin ortaklaştığı görülmüştür. Bununla birlikte Saadet Programında toplum kesimleri arasında herhangi bir nedenle insan hakkı ayrımının yapılmayacağı ve özgürlük lehine güvenlik anlayışının tasarlanacağı vurgulanırken Yeniden Refah Programında suçun şahsiliği ilkesinin korunacağı, üniversitelerde akademisyenlerin özlük haklarına yönelik adaletsizliklerin giderileceği ve (Kürt meselesinde) birer insan hakları kurulu ve müsteşarlığı oluşturulacağı vaatleri yer bulmuştur. Bu açıdan Yeniden Refah Programının, Saadet Programı ile temel hak ve özgürlüklere yüklenen anlam boyutunda ortaklaşmakla birlikte somut uygulama ve vaatler boyutunda daha fazla söylem geliştirdiği ifade edilebilir.

İkinci olarak *kadın hakları* yönünden; Saadet Programında (2019: 44-45), kadın ve erkeğin birbirlerine göre farklılıklarının olduğu ancak bu farklılıkların iki cinsiyeti birleştirdiğine inanıldığı, kadınların temel hak ve özgürlüklerinin korunacağı, kadınların ülkede toplumsal konum ve haklar konusunda önemli sorunlar yaşadığı, kız çocuklarının ve kadınların eğitimlerinin yasal boyutta da güvence altına alınmasının ülkenin geleceği için büyük bir yatırım olduğu, tüketim kültüründe kadının cinsel bir meta olarak kullanılmasını önlemek üzere caydırıcı yasal düzenlemelere gidileceği, ifade edilmiştir.

Yeniden Refah Programı'nda (2025); 0-5 yaş arasındaki çocukların annelerine çocuk bakım maaşının bağlanacağı, kadın cinayetleri, çocuk istismarı, magandalık ve uyuşturucu kullanımı gibi sorunlara karşı eğitim çalışmaları yürütüleceği, kadınların imanlı ve inançlı nesillerin yetişmesinde öncü role sahip olduğu, Hz. Muhammed'in övgüsüne mazhar oldukları, kadının Allah tarafından yaratılan değişmez bir varlık olduğu, tüm hak ve özgürlüklere kadınların bir insan olarak doğuştan sahip oldukları, kadınların yalnızca çocuk doğuran ve çocuk bakan kimseler değil hayatın her alanında sorumluluk alan bireyler olduğu, iktidarlarında Kadın ve Aile Bakanlığının yeniden kurulacağı, kadına yönelik şiddet, taciz, negatif ayrımcılık, maddi ve manevi istismar, töre cinayetleri, zorla evlendirme gibi tüm hususlarda "önce ahlak ve maneviyat" ilkesi çerçevesinde ve bilimsel verilerle politika üretilerek yasal düzenlemelere girişileceği, kadına yönelik şiddeti doğuran şartları ortadan kaldırmaya çalışacakları, kadına yönelik şiddetin önlenmesinde Diyanet'e görev yükleneceği, kültür emperyalizmi ile kadının istismarının engelleneceği, müspet kadın rol modellerin öne çıkarılacağı, kadın ve erkek arasında tamamlayıcılık unsurunun esas olacağı, kadınların sorunlarını ne erkek egemen bakış açısıyla ne de feminist bakış açısıyla ele alacakları, kadınları ilgilendiren konularında politika belirleme ve yasal düzenleme girişimlerinde kadın STK'ların önerilerinin dikkate alınacağı, kız çocuklarının ilk ve orta öğretimden sonra da eğitimlerine devam etmelerinin teşvik edileceği, boşanmış kadınların nafakalarının ayrılan eşin maddi olanakları yeterli değilse devlet tarafından oluşturulan bir fon içerisinden ödeneceği, İslam dünyasında ve tüm dünyada kadınların sorunlarının çözümü için D-8 ve D-60 organizasyonları içerisinde "Kadın ve Aileyi Koruma Teşkilatı" kurulacağı, ifade edilmiştir.

Kadın hakları konusunda Saadet Programının Yeniden Refah Programına göre daha dar kapsamlı olduğu açıktır. Her iki programda kadın ve erkeğin birbirini tamamlayan cinsler olarak görüldüğü ve eğitim alanındaki haklarına ilişkin vurgular konusunda ortaklık söz konusudur. Bununla birlikte Saadet Programı belirgin bir şekilde erkek egemen bir anlayışla kadın hakları söylemi geliştirmiştir. Örneğin kadının cinsel metalaşmasına vurgu yapılırken erkeğin cinsel metalaşmasına programda yer verilmemiştir. Yeniden Refah Programında ise ne feminist ne de erkek egemen bakış açısı benimsenmediği belirtilmekle birlikte ulusal ve uluslararası düzeyde kadınları erkeklerden ayıran bir anlayışla kadınlara yönelik teşkilatlanma vaatleri içerisine girildiği görülmüştür. Dahası Yeniden Refah Programı, kadın haklarına ilişkin Saadet Programından belirgin bir şekilde ayrışarak daha fazla vaatte bulunmuş ve dinsel ve İslami bir yaklaşım içerisinde olmuştur.

Üçüncü olarak *ifade ve örgütlenme özgürlüğü* yönünden; Saadet Programında (2019: 11), ifade ve örgütlenme özgürlüğünün demokrasinin zorunlu şartlarından olduğu, hakaret ve şiddet içermeyen fikir özgürlüğünü savundukları, bunun dışında siyasal iktidara yönelik olumsuz ifade özgürlüğünü kısıtlama ve cezalandırmaya yönelik tüm engelleri kaldıracakları, ifade edilmiştir. Yeniden Refah Programı'nda (2025) ise şiddeti teşvik etme, iftira ve hakaret niteliği içerme gibi durumlar oluşturmaması halinde

inanç, düşünce ve ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasına karşı oldukları, "düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti" ile ilgili tüm ilkelerin ve sınırlamaların, "basın özgürlüğü" gibi anayasa hükmü haline getirileceği, ifade edilmiştir.

Saadet Programının Yeniden Refah Programına göre ifade özgürlüğüne "demokrasi" bağlamında daha güçlü bir yaklaşım sunduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte ifade özgürlüğü ile basın özgürlüğü anayasal düzeyde korunması gereken temel hak ve özgürlükler içerisinde değerlendiren Yeniden Refah Programında Saadet Programında ayrışan bir şekilde ise ifade özgürlüğünü sınırlandıracak hususlar da öne çıkmıştır.

Dördüncü olarak *basın ve medya özgürlüğü* yönünden; Saadet Programında (2019: 11, 37), haber alma hakkının ve özgürlüğünün korunması ve medyada tarafsızlığın sağlanması için medya patronlarının yalnızca medya sektörü ile ilgili işlerde faaliyet gösterebilmesi şartının konulacağı, tutuklu ve yargı baskısı altındaki siyasilerin ve gazetecilerin haklarının korunacağı, siyasal kamuoyu oluşturmanın en önemli araçlarından birinin basın olduğu, basın özgürlüğü ile ifade/düşünce özgürlüğünün ayrı düşünülemeyeceği, doğru habere ve bilgiye ulaşma hakkının, demokrasinin gereği olduğu, basın özgürlüğünün, toplumsal bir hak ve kolektif bir özgürlük anlayışına dayandığı, özgür, bağımsız, çok sesli bir yazılı ve görsel basın ortamının oluşturulacağı, medyanın tarafsız denetim kriterlerine tabi tutulacağı ve siyasal baskı aracına dönüştürülmeyeceği, medyada tekelleşme son verilerek evrensel boyutta tarafsız ve demokratik bir medya alanının inşa edileceği, yerel görsel ve yazılı medyanın yerel demokrasinin güçlendirilmesi için destekleneceği, ifade edilmiştir.

Yeniden Refah Programı'nda (2025); şiddeti teşvik etmediği ve milli, manevi ve ahlaki değerlere saygılı olduğu müddetçe basının özgür olduğu, yazılı ve görsel medya kuruluşlarının siyasal iktidarın tahakkümünden çıkarılması gerektiği, yazılı ve görsel medyada halkın haber alma özgürlüğünün kısıtlanmasına neden olabilecek bir medya kartelleşmesine olanak tanınmayacağı, terör, şiddet ve genel ahlaka aykırı olmadıkça sosyal medyaya erişim yavaşlatması ya da yasaklaması getirilmeyeceği, medyanın toplumu kutuplaştırmasını engelleyici her türlü çabanın gösterileceği, TRT'nin siyasal iktidarların televizyonuna dönüşmesinin engelleneceği, devlet kurumlarının ilanlarının basın ve medya kuruluşlarına adil bir şekilde dağıtımının sağlanacağı, medya aracılığıyla çocukların ve gençlerin genel ahlakının bozulmasına izin verilmeyecek sansür kapsamında değerlendirilmemesi gereken bir engelleme siyasetinin yürütüleceği, yerel medyanın güçlendirileceği ve RTÜK'ün şiddet ve ahlak gibi hassasiyetlere uygun çalışmasının sağlanacağı ifade edilmiştir.

Saadet Programında ifade özgürlüğü için olduğu gibi basın özgürlüğüne de "demokrasinin gereği" olarak anlam kazandırılmıştır. Bu açıdan Yeniden Refah'a göre Saadet Programı, ifade ve basın özgürlüğü konusunda demokrasiyi açık bir niteleme ile öne çıkarmıştır. Saadet Programında basın özgürlüğü; ifade özgürlüğü ve demokrasi ile bağlantılı bir biçimde ele alınırken, Yeniden Refah Programında bu şekilde güçlü bağlantı geliştirilmemiştir. Saadet Programında basın özgürlüğü, doğru bilgi ve haber alma hakkının tarafsız ve çok sesli bir basın ve medya ortamının sağlanarak oluşturulacağı savunulmuştur. Yeniden Refah Programında ise özel ve kamu yayın kuruluşlarının hem siyasal iktidar tekeline girmemesi istenirken hem de ahlaki, manevi ve milli değerlere aykırı olmaması temelinde kısıtlanan bir özgürlük içerisinde kalması savunulmuştur. Bu açıdan Saadet Programında basın ve medyanın demokratik bir anlayışla korunması üzerinde durulurken Yeniden Refah Programında demokrasiye atıfta bulunulmadan ve çeşitli sınırlamalara vurgu geliştirilerek daha dar kapsamlı bir özgürlük anlayışının ortaya çıktığı ileri sürülebilir.

Beşinci ve son olarak *hayvan hakları* yönünden bakıldığında Saadet Programı'nda bu konuya yönelik özel bir başlığa ya da herhangi bir hedefe yer verilmezken Yeniden Refah Programında ayrı bir başlık altında özel olarak yer verilmiştir. Bu bağlamda Saadet Partisi'nin aksine Yeniden Refah Programı'nda "Hayvan Hakları" başlığı altında özel bir program başlığı oluşturulmuştur. Bu çerçevede hayvanların birer canlı olarak insan üzerinde hakkı olduğu, şiddete uğrayan ya da öldürülen hayvanların yazı ve görsel medyanın haberleri süslemesinin sürdürülemeyeceği, İslam'ın hayvanlar da dahil tüm mahlukata şefkati emrettiği, hayvanlara yönelik işkencede cezai yaptırımların daha caydırıcı hale getirileceği ve etkili bir şekilde uygulanacağı, çiftleşme ve yavrulama dönemlerinde yapılan avlanmaya caydırıcı para cezalarının getirileceği, uygun şartlarda bulunmayan hayvanların petshoplarda satışına müsaade edilmeyeceği, hayvan barınaklarının belediyelerce düzenli denetiminin sağlanacağı ve nesli tükenmekte

olan hayvanlar konusunda yasaların özenle uygulanacağı ifade edilmiştir. Bu açılardan Yeniden Refah Programı, Saadet Programına göre hayvan hakları açık ara yer veren bir anlayışla hem dinsel yönden önemine dikkat çekilerek bir çerçeve oluşturulmuş hem de varlıklarının doğru bir şekilde yönetilmesine yönelik çeşitli hedeflerde bulunulmuştur.

2.4. Hukuk ve Yargı

İlgili parti programlarından; "yargının işleyişi" ile "hukuk ve yasalar" olmak üzeri iki yönden bir inceleme olanağı ortaya çıkmıştır.

İlk olarak *yargının işleyişi* yönünden; Saadet Programında (2019: 12-13, 49), halihazırda yargı erkinin hukukun üstünlüğünü sağlayamadığı, yargının kendi içerisinde siyasal kutuplaşma yaşadığı, adalet kurumlarının mağduriyet merkezlerine dönüştüğü, iktidarın siyasal talimatı ile harekete geçen ve kararlar veren bir yargı mekanizmasının felaket olduğu, yargının ağır işlediği ve insanların hukuk dışı arayışlara giriştiği, yargı bağımsızlığının ve tam tarafsızlığının sağlanacağı, toplumun, baroların, hakim ve savcılar ile akademisyenlerin beklentilerini dikkate alan bir biçimde yargı reformuna gidileceği, özel hayatın gizliliği, masumiyet karinesi, suçun şahsiliği, işkence ve kötü muamelenin yasak olması gibi ilkelerin güvenlik politikalarının vazgeçilmez unsurları olarak benimsenmesi ile yargıya güven oluşturabilecekleri, ifade edilmiştir.

Yeniden Refah Programı'nda (2025); yargı organlarının hukukun üstünlüğüne dayanan ve adaleti tam olarak sağlayan bağımsız ve tarafsız kurumlar olması gerektiği, mahkemelerin işlevlerini hızlı ve bağımsız bir biçimde adaleti sağlamak üzere gerçekleştireceği, siyasetin ve siyasal iktidarın yargı süreçlerine müdahalesini asla kabul etmedikleri, herkesin masumiyet karinesine sahip olduğu varsayılarak ceza infazı gibi tutuklamaların uygulanmayacağı, ceza davalarında halktan seçilmiş jüri sisteminin uygulanmasını gerekli gördükleri, hukuk davalarında alternatif uyuşmazlık yollarının artırılması gerektiği, savcıların duruşma salonlarındaki oturma yerlerinin yeniden düzenlenerek sanık müdafilerinden üstün oldukları algısının giderileceği, bir davada hakim değişiminin genel kurallara bağlanacağı ve hakimlik mesleğinin güvenliğinin zedelenmesinin önüne geçileceği, AYM'nin adil ve tarafsız işleyişi için üye seçiminin yeniden düzenleneceği, Yargıtay'a ve Danıştay'a içtihat mahkemeleri niteliği kazandırılacağı, AYM'den bölge mahkemelerine kadar tüm yargı birimlerinde iş yükünü azaltıcı tedbirlerin alınacağı, terör örgütleri ile hukuk içerisinde mücadele edilerek etkisiz hale getirileceği ifade edilmiştir.

Saadet Programında yargının siyasal iktidarın baskından uzak ve hukukun üstünlüğü ilkesine bağlı kalarak tam tarafsız ve bağımsız bir işleyişe kavuşturulması, yargısal süreçlerin hızlı işletilmesi ve yargı süreçlerinde kişilerin tüm haklarının güvence altına alınmasının yargı güvenliğinin bir parçası olduğu görüşü ağır basmıştır. Yeniden Refah Programında ise yargının siyasetin etkisinden uzak kalması, bağımsız ve tarafsız kurumlar haline dönüşmesi, yargı süreçlerinin hızlandırılması ve yargılamalarda her türlü kişi hakkının korunması yönleri ile Saadet Programı ile ilkesel bazda bir ortak anlayış söz konusu olmuştur. Buna karşın Yeniden Refah Programı, halk jürisi oluşturma, AYM'nin üye seçiminin değiştirilmesi, Yargıtay ve Danıştay'ın kazandırılacağı işlev gibi çeşitli boyutlarda Saadet Programından ayrışarak yargının işleyişine yönelik somut nitelik içeren öneri ve hedefler belirlemiştir.

İkinci olarak *hukuk ve yasalar* yönünden; Saadet Programında (2019: 6, 13), önceliklerinin hukukun üstünlüğünü garanti altına almak olduğu, geniş bir toplumsal mutabakata dayalı ve insan hakları ile adalet temelli yeni bir anayasa hazırlanacağı, yargının işleyişinin hızlandırılması için usul yasalarında düzenlemeler yapılacağı, yapısal yargı reformları ile yürütmeyi kontrol eden siyasal iradenin yargıya müdahalesinin engelleneceği, halk oyu ile seçildikleri unutulmadan milletvekilleri ve belediye başkanları hakkında kesinleşen yargı kararları olmadıkça tutuksuz yargılanmalarını sağlayacak yasal düzenlemelere gidileceği, ifade edilmiştir.

Yeniden Refah Programı'nda (2025); hukukun üstünlüğünü benimsedikleri, parlamento tarafından temel değerlere ve milli bünyeye uygun yasaların çıkartılması gerektiği, herkesin dil, din, mezhep, ırk, cinsiyet, ten, siyasi düşünce, felsefi inanç ayrımı olmaksızın yasa önünde eşitliğinin geçerli olacağı, iddianamelerin hazırlanma süreleri ile ilgili düzenleme yapılacağı, toplumun manevi huzuru için uyuşmazlık davalarının hızlı bir şekilde çözüme kavuşturulmasının sağlanacağı, Adalet Akademisindeki müfredatın yalnızca mesleki eğitimle sınırlandırılmayacağı, avukatlık mesleğinin güvenirliğinin artırılmasına çalışılacağı, Baroların avukatlar üzerinde vesayetçi bir yapı olmak yerine mesleki sorunları

çözen kurumlar haline dönüştürüleceği, alternatif baro seçeneklerini savundukları, on sene fiili avukatlık, beş sene fiili hakimlik ya da savcılık yapanlara arabuluculuk belgesinin verileceği, Hakimler ve Savcılar Kurulu'nun (HSK) üye sayısı ve seçim usullerinin bağımsızlık ilkesi gereğince yeniden yasal boyutta düzenleneceği, bir hakim ve savcının yalnızca HSK üyelerinin olduğu bir disiplin kurulunca değil, AYM, Yargıtay, Danıştay ve hukuk fakültesi akademisyenlerinden oluşan geniş bir disiplin kurulunca ancak meslekten çıkarılmasının sağlanacağı, ifade edilmiştir.

Saadet Programında hukuku ve adaleti üstün tutan bir anlayışla yargının siyasallaşmasını önleyici yasal tedbirler alacakları hedeflenmiştir. Yeniden Refah Programında ise hukuk üstünlüğünde ancak milli ve manevi değerlerle uyumlu bir yasa ve yargı düzeninin inşa edilmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda hâkim ve savcıların yalnızca mesleki eğitimle sınırlandırılmaması gerektiği savunulmuştur. Saadet Programına göre avukatlardan barolara, HSK'den Adalet Akademisine kadar somut nitelemelerle çeşitli hedeflerin Yeniden Refah Programında sıralandığı açıktır. Bu bakımdan Saadet Programına göre Yeniden Refah Programı, yalnızca yargının işleyişinde değil yargıçların donanımı ve mesleki güvenlikleri ile HSK'nin düzenlenmesi gibi yasal reformlar boyutunda somut nitelikli öneri ve vaatlerde bulunmuştur.

2.5. Demokrasi

Her iki parti programına bakıldığında demokrasi, Saadet'in benimsediği bir ilke olarak belirmiştir. Bu minvalde Saadet Programında *demokrasi* anlayışına ilişkin (2019: 8, 11, 14); kamu politikalarında sivil toplumun ve akademinin dahil edildiği istişari demokrasinin işletilmesi gerektiği, demokratik sistemlerde kamu yönetiminin temel ilkelerinden birinin şeffaflık olduğu, hesap verebilir ve denetlenebilir bir yönetim anlayışı ile hiçbir kamu yolsuzluğuna geçit verilmemesi gerektiği, demokrasinin esasının ifade özgürlüğü olduğu, partilerinin temel hak ve özgürlüklerin güvencesi olan demokrasinin tam manasıyla uygulanmasının garantisi olduğu, tam demokrasi için gerekli düzenlemelerin hızla gerçekleştirileceği, demokrasilerin gelişebilmesi için farklı toplumsal görüşlerin siyaset arenasında örgütlü olabilme zorunluluğu olduğu, ifade edilmiştir.

Yeniden Refah Programı'nda (2025), yalnızca siyasal partilerin temsiline yönelik dolaylı bir anlatımla yer bulan *demokrasi* olgusu, başka herhangi bir konuda yer bulamamıştır. Yeniden Refah Programında bahsedilen şekilde yalnızca iki defa yer alan demokrasi sözcüğü, Saadet Programında "demokrasinin derinleşmesi", "demokrasinin güçlendirilmesi", "demokratik medya ortamı", "demokrasi değeri", "gerçek demokrasi", "demokrasinin hakimiyeti", "tam demokrasi" gibi kullanım biçimleriyle Yeniden Refah Programına göre güçlü bir şekilde on sekiz defa kullanılmıştır. Bu açıdan Yeniden Refah Programının demokrasi olgusuna yönelik veya ona yüklediği anlam açısından Saadet'e göre oldukça mesafeli bir tutum içerisinde olduğu ileri sürülebilir.

Öte yandan demokratik bir toplum ve yönetim inşasında sivil toplum kuruluşları (STK'lar) özel bir önemde yer almaya devam etmektedir. Bu noktada demokrasi başlığı altında iki partinin programlarında STK'lara ilişkin yaklaşım biçimlerinin de ortaya koyulması yararlı olacaktır.

STK'lara ilişkin; Saadet Programında (2019: 26, 33-35, 43), yapılaşma, altyapı ve çevre gibi unsurlarıyla turizme ilişkin kararlarda yöre halkının, STK'ların ve yerel yönetimlerin karar alma süreçlerine katılımının artırılacağı, çevre konularında STK'lar iş birliğinin sağlanacağı ve etkin katılım işletileceği, kentsel kararlarda STK'ların etkinliğinin artırılacağı, çoğulcu ve sürdürülebilir bir sivil toplumdan yana taraftar oldukları, toplumsal ve ekonomik kalkınma süreçlerine tüm toplumsal kesimlerin daha etkin katılımının sağlanacağı, ifade edilmiştir. Yeniden Refah Programı'nda (2025) ise teknoloji ile ilgili kamu politikalarının belirlenmesinde, Türk dilinin ve kültürünün geliştirilmesinde, şehirlerarası ulaşım altyapısının planlanmasında, çevrenin, gençlerin, ailenin, kadınların ve dezavantajlı grupların korunmasında ilgili STK'larla iş birliği içerisinde hareket edileceği, vakıfçılık geleneğini sürdürecek STK'ların teşvik edileceği, ifade edilmiştir.

STK'lar, Saadet Programında on sekiz defa, Yeniden Refah Programında on defa kullanıma konu olmuştur. Saadet Programında dernek ve sendika sözcükleri birer defa, vakıf sözcüğü ise üç defa kullanılmışken Yeniden Refah Programında vakıf ve sendika sözcükleri yalnızca birer defa kullanılırken dernek sözcüğü hiç yer almamıştır. Bununla birlikte her iki parti programında meslek odaları açıkça zikredilmemiştir. Saadet Programında çevre, turizm, kent, altyapı ve kalkınma süreçleri bağlamında, Yeniden Refah Programında teknoloji, kültür, altyapı, kent, çevre, gençler, kadınlar, aile ve engelliler bağlamında yer bulmuştur. STK olgusunun Yeniden Refah Programında politika süreçlerinde dikkate

alınması gereken bir unsur olarak yer bulan STK olgusu, Saadet Programında etkin katılım, çoğulculuk ve sürdürülebilirlik gibi demokratik ilkelerle desteklenerek bir anlayış ayrışması oluşmuştur.

2.6. Kamu Yönetimi

Genel olarak *kamu yönetimi* alanına ilişkin temel olarak Saadet Programında (2019: 8, 43), devletin temelinin adalet, adaletin güvencesinin ise ahlak olduğu, erdemsiz bir yönetim anlayışı olamayacağı, kamu kurum ve kuruluşları ile STK'lar arasında iş birliği ve koordinasyonun artırılacağı, ifade edilmiştir. Yeniden Refah Programı'nda ise tüm kamu hizmetlerinin hızlı, ucuz, kaliteli ve şeffaf bir biçimde yürütülmesi, rüşvet ve kayırmacılığa karşı güçlü bir mücadelenin sağlanması, anayasadaki idarenin eylem ve işlemlerine ilişkin kamu vicdanını yaralayan sınırlamaların yeniden gözden geçirileceği, kamu yöneticilerinin varlık nedeninin vatandaşla devlet arasında eşit konumda bulunarak ilgili hizmetleri zamanında ve usulünde yürütmek olduğu, kamu yöneticilerinin atamalarında ehliyet ve liyakatin öne çıkarılacağı, Türkiye için şeffaf alım usulleri ile yapılan adil bir kamu personel rejiminin gerekliliğine inandıkları, ifade edilmiştir. Bu yönüyle bürokrasinin işleyişine yönelik daha geniş ve çeşitli vurguların Yeniden Refah Programında yer bulduğu görülmekle birlikte kamu yönetimi alanı, iki parti programının verileri dikkate alındığında "merkezi bürokrasi" ve "yerel yönetimler" olmak üzere iki yönden inceleme olanağı sunmuştur.

İlk olarak *bürokrasi* yönünden; Saadet Programında (2019: 7-8, 12-13, 43, 51), devlet yönetiminin partizanca değil liyakate dayalı bir devlet yapısının inşası ile mümkün olabileceği, yönetimde yolsuzluk, nepotizm, kamu kaynakların israfının ahlaki erozyona, aidiyet ve adalet duygularının zedelenmesi ve devletin temellerinin sarsılmasına yol açtığı, iktidar partisinin propaganda aracına dönüşen TRT'nin yeniden tüm halkın vergileriyle finanse edilmesinin gerektirdiği kamu yararı gözeten kuruma dönüştürüleceği, merkezi yönetimde israftan uzak bir hizmet kalitesinin önceleneceği, kalkınma süreçlerine ilişkin mekanizmalarda STK'ların daha fazla katılımının sağlanacağı, karar alma ve uygulama süreçlerine esnek, katılımcı, şeffaf ve yeterli kapasiteye sahip güçlü bir sivil toplumun dahil edileceği, TSK'nin her türlü siyasal tartışmadan uzak tutulacağı gibi söylemler öne çıkmıştır.

Yeniden Refah Programı'nda (2025); güvenlik birimlerindeki çift başlılığın giderilerek savcılara bağlı adli kolluk kurumunun ihdasının derhal sağlanacağı, yetki ve sorumlulukları ile kurumsal nitelik kazanmayan ve görev çakışmasına neden olan Kamu Baş Denetçiliğinin kaldırılacağı, Ceza İnfaz kurumlarının bağımsız ve sivil denetim mekanizmaları tarafından düzenli bir biçimde denetleneceği, kamudaki bürokrasinin hantal işleyişinin sona erdirilerek her türlü kamu hizmetinin hızlı ve verimli bir şekilde yürütülmesi önceliğinde olacakları, mülki amirlerin görevlerini daha iyi yürütmelerini sağlamak üzere ilgili mevzuatın yeniden düzenleneceği, yolsuzluk, zimmet ve rüşvet biçimindeki toplumsal hastalığın kaldırılmasında "önce ahlak ve maneviyat" ilkesi ile kamu harcamalarında ve ihalelerinde şeffaflığı ve denetimi güvence altına alacakları, kamuda yolsuzluklara ilişkin özel ihtisas mahkemeleri aracılığıyla yargılamaların icra edileceği, gayri ahlaki konularda devletin ilgili kurumlarının etkili ve koordineli bir biçimde çalıştırılarak gençlerin korunacağı, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine atanacak kamu personelinin ön eğitim süreçlerinden geçecek idealist kimselerden oluşturulacağı, ilgili bölgelerdeki halka karşı kamu görevlilerinin yaklaşım biçimlerinin devlet-millet kaynaşması esasında olacağı, bürokratik işlemlerin asgariye indirilmesine yönelik önlemlerin alınacağı, e-devlet hizmetlerinin artırılarak e-devlet üzerinden nihai belge edinimi olanağı sunmaya yönelik düzenlemeler yapacakları, engellilerin kamuda istihdamında pozitif ayrımcılığın uygulanacağı, spor politikaları çerçevesinde Türkiye Spor Bilimleri Üniversitesi kurulacağı, ifade edilmiştir.

Saadet Programında, yolsuzluğun, israfın ve kayırmacılığın önlenmesi, liyakatli, adil ve şeffaf bir kamu yönetimi işleyişine geçilmesi, STK'larla iş birliği içerisinde katılımcı bir yönetim anlayışının sağlanması, TRT'nin kamu yararını gözetmesi ve TSK'nin siyasetten uzak tutulması savunulmuştur. Yeniden Refah Programında ise hızlı bir bürokrasinin işletilmesi, israfın, rüşvetin ve yolsuzluğun engellenmesi, kamu hizmetlerinde şeffaflığın sağlanması, e-devlet hizmetlerinin geliştirilmesi, cezaevlerindeki denetimin güçlendirilmesi, Kamu Baş Denetçiliği kurumunun kaldırılması, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine atanacak kamu görevlilerinin özel niteliklere haiz ve ön eğitim süreçlerinden geçerek atanması gibi daha çeşitli hedefler ve vaatler yer almıştır. Bu açıdan kamuda yolsuzluk, rüşvet ve israfın önlenmesi ile şeffaflığın sağlanması konusunda her iki parti programında

ortak bir yaklaşım söz konusu iken Yeniden Refah Programı bürokraside Saadet Programına göre daha somut kurumsal reformlara ve yeniliklere de yer verdiği ifade edilebilir.

İkinci olarak *yerel yönetimler* yönünden; Saadet Programında (2019: 35), Türkiye'de demokrasinin geliştirilebilmesinin araçlarından birinin de yerel yönetim sisteminin değişmesi ile mümkün olabileceği, ortak katılımla yerel sorunların giderileceği, büyükşehir ve ilçe belediyeleri arasındaki yetki karmaşasına son verilecek bir yerel yönetim reformu yapılacağı, yerinde yerel yönetim anlayışının şeffaflık ve denetlenebilirlik ilkeleri çerçevesinde güçlendirileceği, savunma, dış politika, adalet, iç güvenlik ve vergi hizmetleri dışındaki merkezi yönetim işlerinin belli bir programlar illere ve yerel yönetimlere devredileceği (muğlak bir kullanım), belediyelere sürdürülebilir, iklim dostu ve yeşil kent/şehir anlayışına uygun işlevler yükleneceği, ifade edilmiştir.

Yeniden Refah Programı'nda (2025); milli birlik ve bütünlüğü bozmayacak bir biçimde yerel yönetimlerin güçlendirileceği, belediyelerin özel sektör ve sanayi kuruluşları ile yakın işbirliği içerisinde istihdamı artırıcı girişimlerde yer almasının sağlanacağı, halkın refah düzeyinin artırılmasında belediye iktisadi teşekküllerinin halkın ortak olduğu bir sistemle pay alabilmelerinin sağlanacağı, belediyeler ve muhtarlıklarla ilgili yasaların geliştirilerek daha hızlı ve etkili çalışmalarının sağlanacağı, engellilere yönelik kamunun ve yerel yönetimlerin birlikte çalışacağı, ifade edilmiştir.

Saadet Programında açık bir şekilde yerel yönetimler, demokrasi bağlamında bir değerlendirmeye konu edilerek katılımcı, şeffaf, denetlenebilir, sürdürülebilir ve yerinden yönetim ilkesini benimseyen bir şekilde yerel yönetimlerin demokratikleştirilmesi ve güçlendirilmesi amacı öne çıkmıştır. Yeniden Refah Programında ise belediyelerin üniter yapıya zarar vermeyecek bir şekilde ekonomik kalkınma temelli bir biçimde güçlendirilmesi gerektiği öne çıkarılmıştır.

2.7. Siyasal Hayat ve Kurumlar

Öncelikle Saadet Programında (2019: 6, 14, 35), toplumsal kutuplaşmanın, tarihsel ortak aidiyet duygularını zedeleyeceği, siyasetin finansmanının şeffaflaştırılabilmesi için gerekli yasal düzenlemelere gidileceği, Türkiye'de demokrasinin derinleşmesi için katılımcı ve çoğulcu bir siyasi rejimin hayata geçirilebilmesi gerektiği, ifade edilmiştir. Yeniden Refah Programı'nda (2025) ise hukukun üstünlüğüne dayalı kuvvetler ayrımı ilkesinin benimseneceği, kuvvetler ayrılığını gözetmeyen ve kuralları muğlak olan pek çok dünya örneğinin kötü sonuçları olduğu, dış güçlerin Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik önemi nedeniyle siyasal, dinsel ve etnik ayrışma çabalarına giriştiği, devletin bekasının hak ve adalet temelli bir düzenin inşası ile mümkün olabileceği, ifade edilmiştir. Bu açıdan Saadet Programı çoğulcu demokratik bir rejim hedefini öne çıkarırken Yeniden Refah Programı kuvvetler ayrılığı ilkesinin iyi işletildiği adil bir rejim hedefini öne çıkardığı ifade edilebilir. Bu noktada iki parti programında siyasal hayatın önemli kurumları olarak siyasal partilere, seçimlere ve hükümetlere yönelik program hedeflerini incelemek yerinde olacaktır.

İlk olarak *siyasal partiler* yönünden; Saadet Programında (2019: 14), siyasal partilerin demokratik sistemin vazgeçilmez unsurları oldukları, eşit şartlarda seçimlere girme ve yarışma konusunda siyasal partilerin teşkilatlanma ve faaliyet yürütmelerine ilişkin engellerin kaldırılması gerektiği, siyasi partilere devlet yardımının seçime giren her bir partiye aldığı oy oranına göre adil bir biçimde dağıtılacağı, ifade edilmiştir. Yeniden Refah Programı'nda (2025); siyasi partilerle ilgili ya da siyasi parti üyeliğinden kaynaklı tüm davaların AYM tarafından görülmesinin sağlanacağı, siyasal partilerin demokrasinin vazgeçilmez unsurlarından olduğu, TBMM'de farklı fikirler serdeden partilerin temsilini demokrasinin gereği olarak gördükleri, TBMM'deki sandalye sayısının azaltılacağı, ifade edilmiştir.

Saadet Programı, daha çoğulcu ve çeşitli bir parti sistemini hedeflerken Yeniden Refah Programı TBMM'de çeşitliliği olumlu bulmakla birlikte TBMM üye sayısının azaltılmasını ve siyasi partilerin tüzel kişilikleri ile siyasi parti yöneticilerinin davalarının AYM tarafından görülmesi hedefinde olmuştur.

İkinci olarak *seçimler* yönünden; Saadet Programında (2019: 14), seçme ve seçilme yaşının düşürülmesinin olumlu olmakla birlikte demokratik çoğulculuk namına yeterli olmadığı, temsil adaletinin sağlanarak yasamada farklı toplum kesimlerinin çeşitliliğinin sağlanması gerektiği, seçim barajının kaldırılacağı, seçim kampanyalarında kamu olanaklarını kullanarak kamu harcaması yapılmasını engelleyecek yasal düzenlemelere gidileceği, seçim sürecine girildiğinde iç işleri, ulaştırma ve adalet bakanlarının değiştirilmesi ve mülki amirlerin seçimlere müdahalesinin önüne geçileceği,

referandum kurumuna daha fazla işlerlik kazandırılarak önemli yasal reformların toplum onayına götürüleceği, ifade edilmiştir. Yeniden Refah Programı'nda (2025) ise millet vetosu ve halk teşebbüsü gibi siyasal kurumları hayata geçirerek halkın yasama ve yürütme faaliyetlerine doğrudan katılımının sağlanacağı, yasamada çeşitliliğin demokrasinin gereği olduğu ve seçim barajının %5 düzeyine düşürülmesinin makul gözüktüğü, yasamada temsilci sayısının azaltılması gerektiği, ifade edilmiştir.

Saadet Programında seçim barajının kaldırılması gibi seçim sistemini oldukça etkileyecek bir hedef belirlenmiş, parlamentoda çoğulcu bir zeminin demokrasi namına gerekli olduğu ve referanduma daha fazla başvurulması gerektiği belirtilmiş ve seçim kampanya dönemlerinde kamu harcamalarından devlet birimlerine kadar siyasal iktidarın etkisinin ortadan kaldırılması hedefleri öne çıkmıştır. Yeniden Refah Programında Saadet Programında referandumun daha fazla kullanımı hedefine benzer bir şekilde millet vetosu ve halk teşebbüsü gibi siyasal araçların kullanımı hedefine ayrıca yer verilmiştir. Bununla birlikte Saadet Programında seçim barajının kaldırılması hedeflenirken Yeniden Refah Programında %5 oranı verilerek tümden bir ulusal seçim barajının kaldırılmasına karşı çıkıldığı görülmüştür.

Üçüncü ve son olarak *hükümetler* (daha çok hükümet sistemi) yönünden; Saadet Programında (2019: 8-9,12-13), devlet yönetiminde tek adam yönetimi yerine karar alma süreçlerinde istişareyi esas alan katılımcı yönetişim anlayışında oldukları, hızlı siyasal ve popülist kararların devlette süreklilik ilkesini ve devlete olan güveni zedeleyeceği, Türkiye'deki yeni hükümet sisteminin yapısal sorunları nedeniyle kamuda etkin, verimli ve şeffaf bir hizmetle merkezi yönetim işleyişi sağlayamadığı, yeni hükümet sistemi ile yasamanın yürütme üzerindeki denetiminin elinden alındığı, yürütmeyi denetleyecek olan yargının yeni hükümet sistemi ile yürütmenin etkisi altına girdiği, yeni hükümet sisteminin yeniden yapılandırılması gerektiği, hükümet sisteminin kuvvet ayrılığı ve hukukun üstünlüğü ilkeleri çerçevesinde yapılandırılması gerektiği, ifade edilmiştir. Yeniden Refah Programı'nda (2025) ise yürütme organının adil, şeffaf ve denetlenebilir bir icra makamı olduğu, yürütme organının kuvvetler ayrımı ilkesine göre yasama organı ile uyum içerisinde çalışması gerektiği, kuvvetler ayrılığını tam olarak uygulayan, TBMM'nin işlevinin korunduğu ve başkanın denetlenebildiği bir başkanlık sisteminin öncelikli hedeflerinden olduğu, ifade edilmiştir.

Saadet Programında Türkiye'de 2017 referandumundan sonra uygulamaya konulan yeni cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi ile kuvvetler ayrılığının uygulanamadığı ve yeni hükümet sisteminin yeniden yapılandırılması gerektiği savunulmuştur. Her iki parti programında yeniden parlamenter sisteme geçilmesi yönünde açık bir hedef yer almazken Yeniden Refah Programı, açık bir şekilde başkanlık sisteminden yana olduğunu ancak kuvvetler ayrılığının uygulanmasını, yürütmenin denetlenebilir olmasını ve yasamanın işlevlerini korumasını şart koşmuştur. Bu açıdan her iki parti programında parlamenter sisteme dönüş hedefi yer almazken yine ortak bir biçimde katı kuvvetler ayrılığı ilkesine uygun hareket edilmesi gerektiği belirtilmiştir.

2.8. Uluslararası İlişkiler

Her iki parti programında dış politika hedeflerinin ideolojik yönleri baskın bir biçimde şekillendiği öne sürülebilir. Bu bağlamda iki parti açısından genel bir ideolojik dış politika bakışı ortaya koyulduktan sonra "bölgesel tehditler", "devletler arası ikili ilişkiler" ve "uluslararası kurumlar" boyutunda bir tasnifle incelenmeye devam edilecektir.

Öncelikle genel yönden bakıldığında Saadet Programında (2019: 51, 58, 60, 66), bölge ülkeleri, İslam ülkeleri ve Türk dünyası ile askeri, ekonomik ve siyasal işbirliğinin genişletileceği ve artırılacağı, iktidara gelmeleri halinde Batılı ülkelerle dengeli ilişkiler yürütecekleri, insan hakları ve demokrasi gibi değerlerin tüm dünyada gelişmesine Türkiye'nin de katkıda bulunacağı, Batı ile entegrasyon politikalarının Türkiye'yi tehlikeye sürüklediği, 15 Haziran 1997'de kurulan D-8'in altı temel ilkesinin yeni bir dünya düzenine adil bir uluslararası sistem için ışık olacağı, 1945'teki Yalta'da oluşturulan dünya düzeninin insanlığa huzur getiremediği, uluslararası ilişkilerde adaletin esas alınması gerektiği, mevcut dünya düzeninde insan hakları ve demokrasi gibi değerlerin propaganda aracına dönüştürüldüğü, ifade edilmiştir.

Yine genel olarak Yeniden Refah Programı'nda (2025); eğitimde PISA ölçütlerini dikkate alarak başarıyı artıracakları, öğretmen maaşlarının asgari AB ülkeleri seviyesinde tutulacağı, BM kararları ve sözleşmelerinden doğan Kıbrıs açıklarında ve Doğu Akdeniz'de doğalgaz ve petrol kaynaklarına ilişkin hakların korunacağı, ABD ve Avrupa ülkelerinde çevre kirliliği ve insan sağlığına verdiği zararlar

nedeniyle üretimine izin verilmeyen kayagazının üretimine Türkiye'de de izin verilmeyeceği, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da dış güçlerin ve yabancı gizli servislerin bölgedeki faaliyetlerinin engellenmesine yönelik adımlar atılacağı, dış politikalarının inanç ve tarih sorumluluğunda insan haklarını, adaleti, eşitliği, iş birliğini, diyalogu ve barışı hâkim kılma temel ilkelerine sahip olduğu, dış politikanın D-8 Organizasyonu'nun kuruluş ilkelerine göre çalıştırılması gerektiği, D-60 hedefinin öncelikli dış politika hedefleri arasında olduğu, tüm insanlık için ise D-160 hedefi ile "Yeni Bir Dünya" projelerine ulaşacakları, dış politikanın mütekabiliyet esaslı ekonomik ve siyasal çıkarlar bağlamında saygın bir biçimde yürütüleceği, milli değerleri özümseyen dış politika uzmanları ve dışişleri mensupları oluşturacakları, ifade edilmiştir.

Saadet Programında ağırlıklı olarak Müslüman ülkelerle her alanda ilişkilerin güçlendirilmesi ve uluslararası adil bir sistem için D-8 ilkelerinin uygulamaya konulması öncelenirken Batı dünyasına karşı olumsuz bir bakış açısı sunulmuştur. Yeniden Refah Programında ise Batı ülkeleri eğitim, çalışma ve sosyal güvenlik, enerji kaynakları gibi konularda olumlu ve ulaşılması gereken hedeflere konu olurken, güvenlik ve istihbarat gibi konularda birer tehdit olarak görülmüştür. Bununla birlikte Saadet Programının aksine Yeniden Refah Programında Dışişleri çalışanlarının baştan sonra milli değerleri özümseyen kişilerden oluşturulması gerektiği yönünde ayrıca bir siyasal hedef sunulmuştur. Her iki parti programı, D-8 ilkelerini uygulamaya koyacak bir dış politika anlayışında ortaklık göstermişlerdir.

İlgili genel çerçevenin akabinde ilk olarak *bölgesel tehditler* yönünden; Saadet Programında (2019: 54, 60), ABD eski Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice tarafından ilan edilen Büyük Ortadoğu Projesi ile etnik ve mezhepsel fayları harekete geçirerek bölgenin yeniden haritalandırılmasının amaçlandığı, BOP ile Fas'tan Endonezya'ya kadar 22 İslam ülkesinin sınırlarının değiştirilmesine ve Büyük İsrail'in kurulmasına zemin hazırlandığı, Kıbrıs'ta ve Doğu Akdeniz'de kazanılan hakların korunması için gerekli adımların atılması gerektiği, Batılı ülkelerin Ermeni Soykırımı iddialarında ısrarcı olmalarının Türkiye'den toprak ve tazminat elde etme amacına yönelik siyasal bir hesaplaşma içerdiği, ifade edilmiştir.

Yeniden Refah Programı'nda (2025); emperyalist güçlerin Türkiye ve çevresindeki emellerine karşı bölge ülkeleri ile her alanda işbirliği içerisinde olmaya çabalayacakları, Türkiye topraklarında milli çıkarlarla uyuşmayan faaliyetlerde bulunan yabancı devletlerin askeri üs ve tesislerinin kapatılmasına öncelik verecekleri, Türkiye ile sınır komşusu tüm ülkelerin sınır bütünlüğünün korunmasını savunacakları, komşu ülkelerin emperyalist güçlerce bölünme planlarına karşı duracakları, Kıbrıs halkı ile sürekli bir dayanışma halinde olunarak Akdeniz'deki ekonomik ve yasal haklarının korunmasında kararlılık gösterecekleri, Yunanistan'ın Ege'deki karasularını genişletmeye yönelik her türlü girişimini BM'nin ilgili uluslararası hukuk hükümlerine dayalı olarak savaş sebebi sayacakları, Türkiye'nin Ege ve Akdeniz'deki yerüstü ve yeraltı zenginliklerinin kısıtlanmasına asla izin verilmeyeceği, başta Irak ve Suriye'nin olmak üzere komşu ülkelerin toprak bütünlüğünü önceleyecekleri, KKTC'nin güvenliğini Türkiye'nin güvenliği için önemli buldukları, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki kıta sahanlığı çerçevesindeki tüm haklarını korumaya yönelik tedbirler geliştirecekleri, ifade edilmiştir.

Saadet Programında, ABD ve İsrail iş birliğinde Türkiye'nin ve Müslüman ülkelerin sınırlarını etkileyecek plan ve projelerin yürütülmek istendiği üzerinde durulurken, Yeniden Refah Programında ABD ve İsrail'den bahsedilmeksizin Irak ve Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunması üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte Yeniden Refah Programında Türkiye'nin Ege ve Akdeniz'deki enerji kaynakları, karasuları ve Kıbrıs meselesi ile ilgili sorunlar konusundaki haklarını korumaya yönelik tedbirler alacakları hedeflenmiştir. Bu açıdan Ege ve Akdeniz'deki çeşitli konulara Saadet Programına göre Yeniden Refah Programında daha fazla yer verilmiştir.

İkinci olarak *devletler arası ikili ilişkiler* yönünden; Saadet Programında (2019: 51-52, 54, 58, 62-63), komşu ülkelerle siyasi gerilimleri yatıştıracak her türlü siyasi ve diplomatik müzakerelerin işletilmesinin önceleneceği, dost ve müttefik ülkelerle savunma sanayinde ortak çalışmalar gerçekleştirileceği, Türkiye'nin tarihsel, dinsel ve kültürel bağları olan Balkanlarla ilgilenmeye devam etmesi gerektiği, Türkiye'nin kuzeyindeki komşularıyla ekonomik ilişkilerini geliştireceği, Türkiye'nin doğusundaki Türki cumhuriyetlerle her türlü ilişkiyi ileri düzeye taşıyacağı, Türkiye'nin doğu ve güneyinde yer alan Müslüman ülkelerle her türlü konuda en ileri derecede işbirliğine girişeceği, tüm bu ilişkileri geliştirmenin kurulacak adil uluslararası sistemin tesisi için olduğu (Yeni Bir Dünya), ABD ile aynı AB

için olduğu gibi eşit koşullar içerisinde ilişkilerin sürdürülmesinden yana oldukları, dış güçlerin manipülasyonu ile komşu ülkelerle gerginliklerin yanlış olduğu, tüm komşularla her alanda iyi ilişkilerin kurulması gerektiği, Türkiye'nin komşularıyla olan sorunlarına Washington, Moskova ve Brüksel merkezli bakmadan çözebileceği, ifade edilmiştir.

Saadet Programında (2019: 63-64), Batı Blokunun karşısında görülen Çin, İran ve Rusya'ya ayrı başlıklar altında yer verilmiştir. Bu bağlamda Adriyatik'ten Çin Seddine uzanan inanç ve kültür havzasındaki Türk cumhuriyetleri ile her türlü ilişkinin geliştirilmesinin bölgesel ve küresel barışa olumlu etki sunacağı, Türkiye'nin İran ile yaklaşık 4 asırdır sınır ihtilafı yaşamadığı bir kardeş ülke olduğu, Türkiye'nin başta Suriye olmak üzere bölgesel meselelerin çözümünde İran'la birbirlerini destekleyici adımlar içerisine girmesi gerektiği, Türkiye'nin Rusya ile karşılıklı adımların atılmasını sağlayarak bölgesel sorunları çözmesi gerektiği, Akkuyu Nükleer Santrali ve S-400 Hava Savunma Sistemlerinin bir an önce başarıyla tamamlanarak Türkiye'nin Rusya'ya bağımlı olduğu görünümünün ortadan kaldırılması gerektiği, Türkiye'nin Çin ile ekonomik ilişkilerini sağlıklı bir zemine oturtması ve Doğu Türkistan meselesini çözebilecek yolları bulması gerektiği, ifade edilmiştir.

Saadet Programı'nda (2019: 54-57), dış politikada toplamda on beş bölgeye yönelik çeşitli sorunlar karşısından da özel duyarlılık gösterilmiştir. Bunları, Bosna Hersek, Kosova, Dağlık Karabağ, Kırım, Suriye, Libya, Yemen, Mısır, Sudan, Tunus, Filistin, Keşmir, Kıbrıs, Afganistan ve Irak oluşturmuştur. Bu adı geçen bölge ve ülkelerin Müslüman halkları özelinde bir duyarlılığın öne çıktığı öne sürülebilir. Programda (2019: 55-57), Libya ve Kıbrıs'ta mevcut siyasal iktidarın yanlış siyasetine vurgu yapılırken, Kırım, Afganistan ve Suriye konusunda Türkiye'nin gereken hassasiyetleri göstermesi beklenmiştir. Bu çerçevede Kırım'da Tatarların geleceğine ilişkin gereken adımların atılması gerektiği, Türkiye'nin Suriye meselesinin emperyalist güçlerle değil bölge ülkeleri ile çözümlemesi gerektiği, Libya'daki bölünmüşlüğün siyasal iktidar tarafından öngörülemediği ve Türkiye'nin etki alanının Libya'da daraldığı, Annan Referandumundan sonra AB tarafından Güney Kıbrıs'ın tüm adayı temsilen AB üyesi yapılmasının tam bir tuzak olduğu, Kıbrıs meselesinde AB'ye üyelik için yapılanların ne Kıbrıs'a ne Türkiye'ye hiçbir yarar getirmediği, İslam ülkelerinin idam fermanı olarak hazırlandığı ileri sürülen BOP'un Afganistan'a da uzandığı dikkate alınarak Türkiye'nin yakın tarihsel bağları olduğu dile getirilen Afganistan'da kalıcı barışın sağlanabilmesine yönelik gereken adımları atması gerektiği, ileri sürülmüştür.

Devletler arası ikili ilişkiler yönünden; Yeniden Refah Programı'na (2025) gelindiğinde, ABD ile Uzun Menzilli Füze Savunma Projesi'nde yaşanan güçlüklerin Türkiye'yi milli ve yerli savunma sanayini geliştirme zorunluluğuna teşvik ettiği, komşu ülkelerle mütekabiliyet esasında iyi ilişkiler kurma ve yürütme kararlılığında oldukları, Asya-Pasifik hattındaki yeni ekonomik gelişmeleri dikkate alacakları, başta Avrupa olmak üzere yurtdışındaki vatandaşların haklarını koruyan güçlü politikalar yürütecekleri, ABD'nin İsrail'le ilişkilerinin ve Afganistan, Irak, Suriye, İran ve Afrika üzerindeki politikalarının dünya ve bölge barışına hizmet etmediği, bir komşu ülke olarak Rusya'nın görüldüğü ve Rusya ile karşılıklı ekonomik çıkarlar çerçevesinde işbirliği yürütüleceği, ifade edilmiştir.

Yeniden Refah Programında (2025), Türk ve İslam dünyası ile ekonomik, kültürel ve siyasal ortak politikalar geliştirecekleri, 57 Müslüman ülkenin doğal zenginlikleri ile yaptırım gücüne sahip bir potansiyel oluşturmaları gerekliliğine çalışacakları, Filistin'in bağımsız bir devlet olarak tanınması için uluslararası her düzeyde çaba gösterecekleri, Irak ve Suriye gibi yakın komşu ülkelerle ekonomik ve siyasal işbirliğinin geliştirileceği, Afrika'daki Müslüman ülkelerin öncelenerek ekonomik ve siyasal çıkar temelli ilişkilerin artırılacağı, Mısır, Libya, Tunus, Cezayir ve Fas'tan mürekkep Kuzey Afrika ülkelerine daha fazla önem verileceği, 54. Hükümet döneminde (Erbakan-Çiller Koalisyonu) Türkiye ile İran arasında başarıyla uygulandığı ileri sürülen yerel para birimleri ile dış ticaretin yürütülmesi modelinin genişletileceği, ifade edilmiştir.

Kıbrıs konusunda ise Yeniden Refah Programında (2025), KKTC'nin korunmasına Türkiye'nin korunması kadar önem verdikleri; KKTC'nin müstakil bağımsız bir devlet olarak devam etmesini, KKTC'deki Türkiye'nin askeri varlığının sürdürülmesini ve dış güçlerin adadaki Rum hakimiyetine dayalı tek devlet planlarının reddedilmesini öncelikli dış politika konuları olarak benimseyecekleri, KKTC'nin Müslüman ülkeler tarafından tanınmasına yönelik acil diplomatik girişimler içerisine girileceği, KKTC'nin Akdeniz'de BM kararları ve uluslararası anlaşmalar çerçevesindeki doğalgaz ve

petrol rezervleri üzerindeki haklarını savunacakları, KKTC'nin Türkiye'nin desteği olmaksızın uzun vadede ayakta kalabilmesine yönelik maddi kalkınma hamlesinin başlatılarak KKTC'de yatırımlara girişileceği, ifade edilmiştir.

Saadet Programında, Türkiye'nin kuzeyi, doğusu ve güneyinde kalan ülkelerle her türlü iyi ilişkiler geliştirmesi hedeflenirken batısındaki ülkeler için bu söylemden kaçınıldığı görülmüştür. Bu minvalde Balkanlar hariç Avrupa ilişkilerinde temkinli ve dengeli politika yürütülmesi öngörülmüştür. İran bölgesel sorunlarda olumlanan bir iş birliği aktörü olarak sunulmuş, Çin'le ekonomik ve Rusya ile enerji ve askeri yönlerden ABD ve AB için olduğu gibi dengeli bir iş birliği yürütülmesi hedeflenmiş, Libya ve Kıbrıs meselelerinde mevcut siyasal iktidarın yanlış siyasetinin sonuçlarının yaşandığı ileri sürülmüştür. Yeniden Refah Programında, Saadet Programına göre KKTC'ye geniş bir yer verilmiştir. ABD ve İsrail'in bölgeye ve Müslüman ülkelerine huzur vermediği, Türki ve İslam ülkeleri ile her türlü boyutta ve Rusya ile ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi şeklindeki hedeflerde her iki parti programının ortaklaştığı ifade edilebilir. Buna karşın Yeniden Refah Programında Çin'e yer verilmezken Saadet Programında özel bir dış politika hedefi olarak yer verilmeyen Afrika ve Kuzey Afrika ülkeleri ile iyi ilişkilerin hedeflendiği görülmüştür.

Üçüncü olarak *uluslararası kurumlar* yönünden; Saadet Programında (2019: 60-62), AB'ye uyum yasalarının ülkeyi toplumsal ve siyasal açıdan çıkmazlara götürdüğü, AB'nin Türkiye ile ilgili 2004 İlerleme Raporu'nda Dicle ve Fırat havzalarının uluslararası bir yönetime devredilmesinin gündeme getirilmiş olmasının Türkiye'yi İsrail'in güdümüne sokmayı amaçlayan bir egemenlik devri anlamına geleceği ve AB üyelik sürecinin Türkiye için nasıl bir istismara neden olduğunu gösterdiği, IMF'nin ekonomik sömürünün ana aygıtı olduğu, AB'ye uyum iddiasıyla yapılmak istenenlerden tarım sektörünün ve tarımsal üretimin zarar göreceği, AB zihniyetinin hak ve özgürlükler, demokratik değerler ve farklı medeniyet toplumları ile birlikte yaşama konusunda yeterince gelişmemiş olduklarını gösterdikleri, Türkiye'nin kendi tarihsel hinterlandı ile ilişki kurmasına engel olabilecek hiçbir uluslararası kuruluşa dahil olmaması gerektiği, AB'ye üye olmanın, Türkiye'nin tam bağımsızlığından vazgeçmesi ve ırkçı emperyalizmin Türkiye'yi bölmeye olana tanıması anlamı taşıyacağı, AB'ye tam üyelik yerine eşit koşullarda ikili ilişkileri savundukları, ifade edilmiştir.

Yine Saadet Programında (2019: 62-65), 1991 sonrası İslam ülkelerine düşmanca tutum alan NATO'nun Türkiye'nin yaşadığı çeşitli sorunlara kayıtsız kaldığı ve Türkiye'nin bölgesel sorunlarını çözmesi halinde NATO'nun kendisini yeniden gözden geçirmeye zorlayabileceği, BM yapısı içinde ayrıcalıklı özelliği bulunan Güvenlik Konseyi'nin hiçbir sorunu çözemediği ve Türkiye'nin daimi üyesi olması gerektiği, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın aktif olarak harekete geçirilerek Türkiye'nin etkinliğinin örgüt içerisinde artırılmasına çalışılacağı, Türkiye, İran ve Pakistan tarafından kurulan ve sonra üyelerinin arttığı Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) üyesi ülkelerle siyasal, ekonomik, kültürel çeşitli alanlarda işbirliğinin gösterilmesine özel önem verecekleri, İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) üyesi ülkelerle Türkiye'nin daha yakın kültürel ve ekonomik ilişkiler içerisinde olması gerektiği, ifade edilmiştir.

Uluslararası kurumlar yönünden; Yeniden Refah Programı'nda (2025) ise NATO, AB, İİT, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı bağlamındaki uluslararası anlaşmaların milli çıkarlara ve değerlere aykırılık oluşturması halinde yeniden müzakere konusuna dönüştürüleceği, NATO'nun Suriye konusunda Türkiye'ye olan sorumluluğunu yerine getiremediği, NATO'nun SSCB'nin dağılmasından sonra komünizm yerine kimi terör örgütlerini bahane ederek Müslüman ülkeleri hedefine aldığı, NATO'nun bu siyasetine devam etmesi halinde varlığının uzun vadeli olamayacağı, ifade edilmiştir.

Saadet gibi AB'ye daha geniş yer veren Yeniden Refah Programında (2025), AB ile ilişkilerin dalgalı bir seyir izlediği, geçmişte Türkiye ile siyasi sorun yaşayan kimi ülkelerin AB üyesi olduktan sonra Türkiye aleyhine çalışmalarına devam ettiği, AB'nin kurumlarının iç işleyişinde Almanya, Fransa ve İtalya gibi ülkelerin etkili olduğu, AB üyesi kimi ülkelerin "haçlı" zihniyeti ile hareket ederek Türkiye'ye karşı tutum içerisinde oldukları, AB üyesi olup işsizliğin artışa geçtiği ülkeler bulunduğu, AB'nin ticari ilişkilerinde Türkiye'yi "pazar", kendilerini "ortak" olarak gördükleri, Ortadoğu'daki terörün AB'ye ulaşmaması için Türkiye'nin tampon ülke olarak değerlendirildiği, Türkiye'nin AB'ye ihtiyacı olduğu kadar AB'nin de Türkiye'ye ihtiyacı olduğu (yaşlı nüfusa karşı genç nüfusun varlığı),

AB ülkeleri ile Türkiye'nin adil şartlarda bölgesel yarar için ilişkilerini özellikle ekonomik boyutta sürdürmesi gerektiği, ifade edilmiştir.

Saadet Programında en geniş bir biçimde uluslararası kurumlar içerisinden AB'ye yer verilerek hem olumsuzlanmış hem de açık bir üye olmayı da reddeden bir karşıtlık sunulmuştur. Bununla birlikte IMF ekonomik yönden bir sömürge aygıtı olarak sunulurken olumlu bir nitelendirmeye tabi tutulmasa da NATO'yu Türkiye'nin dönüştürebilme olasılığına dikkat çekilmiştir. Türkiye'nin BM Güvenlik Konseyi'nde daimî üye olabilmesi ve Karadeniz ülkeleri ve İslam ülkeleri ile ilgili bölgesel ve uluslararası kuruluşlar aracılığıyla iyi ilişkiler yürütülmesi hedeflenmiştir. Yeniden Refah Programında ise NATO'nun Türkiye ve Müslüman ülkelerin aleyhine işlediği, AB'nin Türkiye'yi kullanmaya çalıştığı ve AB ülkelerinin Türkiye'den hazzetmediği ve D-8 teşkilatının yeniden canlandırılmasına ve kuruluş amaçlarına uygun yeniden işlerlik kazandırılmasına çaba gösterileceği, öne çıkmıştır. Bu yönlerden AB karşıtlığı ve NATO'nun Türkiye'ye ilişkin sorumluluklarını yerine getiremediği yaklaşımları ile D-8'in yeniden uygulanabilmesi hedefi yönünden her iki parti programı ortak bir anlayış sergilemiştir. Bununla birlikte Saadet Programında D-8'in müstakil bir alt başlık konusu edildiğini belirtmek gerekir. Yeniden Refah Programında D-8'e müstakil bir başlık açılmamakla birlikte Saadet Programı ile benzer oranda yer verildiği belirtilebilir.

SONUÇ

Öncelikle her iki partinin programlarında temel ideolojik çerçeve olarak "Millî Görüş" belirtilmiştir. Nitekim Saadet Programının son sayfası, Yeniden Refah Programının ilk sayfası "Millî Görüş" vurgusu içermiştir. Bu yönüyle Saadet'in programının tümünü aktardıktan sonra meseleyi Millî Görüş anlayışında birleştirmeye çalıştığı, Yeniden Refah'ın ise programını Millî Görüşe vurgu yaparak başlatarak Millî Görüş programı olduğunu göstermeye çalıştığı ileri sürülebilir. Bununla birlikte her iki parti de biri girişte diğeri sonuçta olmak üzere diğer hiçbir kısımda Millî Görüş ifadesine yer vermemiştir. Bu arada Saadet Programında bir Millî Görüş tanımına yer verilirken Yeniden Refah Programında açık bir tanım yapılmayarak muğlak bir kullanımla yetinilmiştir.

Her iki parti açısından pek çok benzerlik ve pek çok farklılık ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda her iki partinin ortaklaştığı ya da önemli oranda benzeştiği hususlara gelindiğinde; "önce ahlak ve maneviyat", "yeni bir dünya", "yeniden büyük Türkiye" sloganlarında ortaklaşan her iki parti, siyasal nitelik kazanan çeşitli söylemlerde de ortaklaşmıştır: adil düzen, adil paylaşım, manevi kalkınma. Dahası devletin bir siyasal araç olduğu, hak mücadelesinin gerekliliği, insan haklarının yaşam, emek, rıza ve adalet boyutlarından oluştuğu, iç güvenlik alanındaki hizmetler ve uygulamalarda insan haklarının öncelenmesi gerektiği, tarafsız ve bağımsız bir yargının inşa edilmesi ve işletilmesi (yargının siyasallaşmaması), kamuda yolsuzluk, rüşvet ve israfın önlenmesi ile şeffaflığın sağlanması, D-8 ilkelerini uygulamaya koyacak bir dış politika anlayışını benimsenmesi, Müslüman ülkelerle her türlü ilişkilerin geliştirilmesi ve AB karşıtlığında önemli oranda benzerlik gösterdikleri sonucuna varılmıştır.

Her iki partinin farklılaştığı hususlar ise şöyle sıralanabilir:

- Saadet'te ideolojik olarak Batı karşıtı söylemler öne çıkarken Yeniden Refah'ta İslami söylemler öne çıkmaktadır.
- Kadın hakları konusunda her iki parti programında erkek egemen bakış açısı kendini ele vermekle birlikte Yeniden Refah, Saadet'e göre daha İslami vurgulu ve daha geniş kapsamlı bir anlayış sunmuştur.
- Saadet Programında demokrasi olgusu, ifade özgürlüğünden medya özgürlüğüne, yerel yönetimlerden STK'lara kadar oldukça olumlu bir işlevle sunulurken Yeniden Refah'ta terimin kullanımından adeta kaçınıldığı görülmüştür.
- Yeniden Refah, yargı kurumuna ve işleyişine yönelik daha somut ve geniş kapsamlı öneriler getirmiştir.
- Yeniden Refah, bürokraside Saadet'e göre daha somut kurumsal reformlara ve yenilik önerilerine yer vermiştir.

- Saadet, barajın tümüyle kaldırılarak daha çoğulcu bir parlamentonun oluşmasını, Yeniden Refah ise barajın %5'e indirilmesini ve parlamentodaki sandalye sayısının azaltılmasını savunmuştur.
- Her iki parti parlamenter hükümet sistemine geri dönülmesine ilişkin vurgu geliştirmemekle birlikte Yeniden Refah, açıkça başkanlık sistemi taraftarı olduğunu yalnızca kuvvetler ayrılığına uygun işletilmesi gerekliliği üzerinde durmuştur.
- Yeniden Refah, başta Kıbrıs olmak üzere Ege ve Akdeniz'deki sorunlara daha fazla yer vermiştir.

Demokrasi olgusu dışında soyut ilkeler bazında önemli oranda benzeşen iki parti, siyasi konuların uygulama boyutuna yönelik çeşitli yönlerden farklılaşmıştır. Ancak daha dar kapsamda Yeniden Refah, Saadet'e göre daha İslamcı muhafazakâr bir görünüm çizerken Saadet ise Yeniden Refah'a göre daha çoğulcu demokrasi yanlısı bir muhafazakâr parti görünümü çizmiştir. Bu durum üzerinde biri Millet İttifakı, diğeri Cumhur İttifakı safında yer almış iki partinin seçim işbirliği içerisinde oldukları yelpazenin çeşitliliğine ya da kutupluluğuna koşut olarak konjontürel bir ideolojik söylem ayrışması yaşadığı ileri sürülebilir. Bununla birlikte çeşitli farklılaşmalar üzerinde seçmen kitlesindeki benzerlikler kadar farklılıkların, liderlik tipolojilerinin ve kurumsal hafıza veya tecrübe birikimleri bağlamındaki farklılıkların da etkili olduğu yadsınamaz.

Siyasal vaatler ve hedefler yönünden ise Yeniden Refah'ın, Türk siyasal hayatında yeni bir siyasal parti olarak yeni bir alan açma ve soluk olma amacına koşut olarak Saadet'e göre daha geniş ve somut nitelik taşıyan önermeler içerisinde bulunduğu öne sürülebilir. Buna karşın Millî Görüş söylemleri açısından önemli oranda benzerlikler gösteren iki partinin ilerleyen süreçte katı siyasi rekabetlerini, daha esnek siyasi rekabete dönüştürmelerine yönelik bir zeminin olduğu da düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

AA (2018, 23 Kasım). Fatih Erbakan 'Yeniden Refah Partisi'ni kurdu. https://www.aa.com.tr/tr/politika/fatih-erbakan-yeniden-refah-partisini-kurdu/1319439

AA (2021, 20 Mart). Yeniden Refah Partisi Genel Başkanı Erbakan'dan Türkiye'nin İstanbul Sözleşmesi'nden çekilmesine destek. https://www.aa.com.tr/tr/politika/yeniden-refah-partisi-genel-baskani-erbakandan-turkiyenin-istanbul-sozlesmesinden-cekilmesine-destek/2182537

Anka Haber Ajansı (2025, 21 Kasım). Fatih Erbakan'dan 'ittifak' açıklaması. https://ankahaber.net/haber/detay/fatih_erbakandan_ittifak_aciklamasi_saadet_partisi_ve_gelecek_partisi_gibi_milli_gorus_fikriyatina_yakin_partilerle_bir_secim_ittifaki_yapilabilir_bir_sinerji_olusturabilir_270666#

Argenti, G., Paskarina, C., Darmayanti, N., & Deliarnoor, N. A. (2022). Post-Islamism in Indonesia: Analysis of Islamic political party programs in the 2019 national elections. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, *11*(1), 127.

Aydınlık (2023, 23 Temmuz). Yeniden Refah: "Biz artık Cumhur İttifakı'nda değiliz, AK Parti protokole uymuyor". https://www.aydinlik.com.tr/haber/yeniden-refah-partisi-genel-baskan-vekili-dogan-aydal-aciklama-yapti-yeniden-refah-cumhur-ittifakindan-ayrildi-mi-406057

Baharçiçek, A. (2017). Millî Görüş partilerinin programlarının dış politika analizi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *7*(Özel Sayı), 115-126.

Basmacı, G. (2025). Türkiye'deki siyasi partilerin programlarının basın özgürlüğü bağlamında incelenmesi. *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *8*(1), 1-27. https://doi.org/10.56206/husbd.1639906

Bianet (2018, 7 Temmuz). Saadet Partili iki vekil CHP'den istifa etti. https://bianet.org/haber/saadet-partili-iki-vekil-chp-den-istifa-etti-198960

Birgün (2016, 10 Kasım). Saadet Partisi başkanı Karamollaoğlu Madımak Katliamı'nı 'üst akıl'a bağladı. https://www.birgun.net/haber/saadet-partisi-baskani-karamollaoglu-madimak-katliami-ni-ust-akil-a-bagladi-135035

Bloomberg (2016, 30 Ekim). Temel Karamollaoğlu Saadet Partisi'nin yeni genel başkanı seçildi. https://www.bloomberght.com/temel-karamollaoglu-saadet-partisinin-yeni-genel-baskani-secildi-1937195

Bob-Milliar, G. M. (2012). Political party activism in Ghana: factors influencing the decision of the politically active to join a political party. *Democratization*, *19*(4), 668-689.

Boogers, M., & Voerman, G. (2010). Independent local political parties in the Netherlands. *Local government studies*, *36*(1), 75-90.

Bolognesi, B., Ribeiro, E., & Codato, A. (2023). A new ideological classification of Brazilian political parties. *Dados*, *66*, e20210164.

Caramani, D. (2017). Will vs. reason: The populist and technocratic forms of political representation and their critique to party government. *American political science review*, *111*(1), 54-67.

Cruz, C., & Keefer, P. (2015). Political parties, clientelism, and bureaucratic reform. *Comparative Political Studies*, *48*(14), 1942-1973.

Cumhuriyet (2022, 27 Mart). Karamollaoğlu: Erbakan hocamız kesinlikle CHP ile birlikte olurdu. https://www.cumhuriyet.com.tr/siyaset/karamollaoglu-erbakan-hocamiz-kesinlikle-chp-ile-birlikte-olurdu-1919815

Dalton, R. J. (1985). Political parties and political representation: Party supporters and party elites in nine nations. *Comparative political studies*, *18*(3), 267-299.

DHA (2022, 1 Nisan). Fatih Erbakan: Erbakan Hocamız, asla ama asla CHP'yle birlikte olmazdı. https://www.dha.com.tr/politika/fatih-erbakan-erbakan-hocamiz-asla-ama-asla-chpyle-birlikte-olmazdi-2047619

Diken (2018, 19 Kasım). Fatih Erbakan 'ilk golü' attı: Saadet Partisi'nin genel merkezi boşaltılıyor. https://www.diken.com.tr/fatih-erbakan-ilk-golu-atti-saadet-partisinin-genel-merkezi-bosaltiliyor/

DW (2023, 16 Aralık). CHP'li Kasap geçici olarak Saadet Partisi'nde. https://www.dw.com/tr/chpli-kasap-ge%C3%A7ici-olarak-saadet-partisinde/a-67743042

Euronews (2019, 11 Nisan). Saadet Partisi Genel Merkezi haciz kararı nedeniyle boşaltıldı. https://tr.euronews.com/2019/04/11/saadet-partisi-genel-merkezi-haciz-karari-nedeniyle-bosaltildi

Euronews (2025, 21 Haziran). Fatih Erbakan: 'Bundan sonra Cumhur İttifakı'yla bir araya gelmeyeceğiz'. https://tr.euronews.com/2025/06/21/fatih-erbakan-bundan-sonra-cumhur-ittifakiyla-bir-araya-gelmeyecegiz

Gazete Duvar (2021, 13 Eylül). Fatih Erbakan aşı karşıtı açıklamalar yaptı. https://www.gazeteduvar.com.tr/fatih-erbakan-asi-karsiti-aciklamalar-yapti-haber-1534827

Gazete Duvar (2023, 14 Aralık). Özlem Zengin'den Hasan Bitmez için taziye mesajı: Mekânı cennet olsun. https://www.gazeteduvar.com.tr/ozlem-zenginden-hasan-bitmez-icin-taziye-mesaji-mekani-cennet-olsun-haber-1653695

Gülarslan Değer, K. (2022). Koronavirüs pandemi döneminde aşı karşıtlığı, sosyal medya ve komplo teorileri. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (58), 123-138.

Güzel, İ. H. (2025). Adalet ve Kalkınma Partisi ile Cumhuriyet Halk Partisi programlarında demokrasi ve katılımcı yönetim: Kamu politikası analizi yöntemiyle incelenmesi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (39), 20-35. DOI: 10.54600/igdirsosbilder.1498315

Haber7 (2009, 25 Şubat). Saadet Partisi'nden Fark var açıklaması. https://www.haber7.com/siyaset/haber/382558-saadet-partisinden-fark-var-aciklamasi

Habername (2010, 13 Temmuz). Erbakan'ın oğlunu neden listeye almadı?. https://www.habername.com/haber-erbakanin-oglunu-neden-listeye-almadi-42286.htm

Hagopian, F., Gervasoni, C., & Moraes, J. A. (2009). From patronage to program: The emergence of party-oriented legislators in Brazil. *Comparative Political Studies*, *42*(3), 360-391.

Halk Tv (2025, 13 Kasım). Yeniden Refah ve Saadet Partisi birleşiyor mu? Genel Başkan kesin konuştu!. https://halktv.com.tr/siyaset/yeniden-refah-ve-saadet-partisi-birlesiyor-mu-genel-baskan-kesin-konustu-986074h

Hamsici, M. (2024, 4 Nisan). Yeniden Refah Partisi neden ve nasıl güçlendi?. *BBC News Türkçe*, https://www.bbc.com/turkce/articles/c8033n7zn8ko

Hershey, M. R. (2017). *Party politics in America*. Routledge.

Hloušek, V., & Kopecek, L. (2016). *Origin, ideology and transformation of political parties: East-Central and Western Europe compared*. Routledge.

Hofferbert, R. I., & Klingemann, H. D. (1990). The policy impact of party programmes and government declarations in the Federal Republic of Germany. *European Journal of Political Research*, *18*(3), 277-304.

Hürriyet (2010, 11 Temmuz). Numan Kurtulmuş'un listesi. https://www.hurriyet.com.tr/gundem/numan-kurtulmusun-listesi-15287706

Gökçe, D. (2017, 11 Nisan). Saadet Partisi'ne 'Fark Var' Cezası!. https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/saadet-partisine-fark-var-cezasi-40424114

Independent Türkçe (2019, 17 Nisan). Fatih Erbakan'ın partisi YRP, Saadet'ten tahliye ettirdiği binayı genel merkez yaptı. https://www.indyturk.com/node/22901/siyaset/fatih-erbakan%E2%80%99%C4%B1n-partisi-yrp-saadet%E2%80%99ten-tahliye-ettirdi%C4%9Fi-binay%C4%B1-genel-merkez

Independent Türkçe (2025, 4 Temmuz). Erbakan'dan Saadet Partisi'ne ziyaret: Gündem yeni anayasa, terörsüz Türkiye ve ittifak ihtimali. https://www.indyturk.com/node/761336/siyaset/erbakandan-saadet-partisine-ziyaret-g%C3%BCndem-yeni-anayasa-ter%C3%B6rs%C3%BCz-t%C3%BCrkiye-ve

Kapusızoğlu, M. & Dursunoğlu, İ. (2025). Türkiye'de siyasal parti programlarının aile olgusuna yönelik içerik analizi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *27*(Aile Özel Sayısı), 254-279. https://doi.org/10.32709/akusosbil.1726967

Lande, C. H. (1967). The Philippine political party system. *Journal of Southeast Asian History*, *8*(1), 19-39.

Lijphart, A. (1981). Political parties: ideologies and programs. *Democracy at the polls: A comparative study of competitive national elections*, *297*, 26-51.

Milliyet (2010, 1 Ekim). Kurtulmuş: Artık Saadet'te siyaset yapamayız. https://www.milliyet.com.tr/siyaset/kurtulmus-artik-saadette-siyaset-yapamayiz-1296036

Özkan, U. B. (2018). Tek parti döneminde hazırlanan parti programları temelinde eğitimin uzak hedefleri. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *21*(39), 183-206. Doi: 10.31795/baunsobed.437236

Pétry, F., & Duval, D. (2015). To what extent do political parties fulfill their campaign promises. *Journal of Parliamentary and Political Law, Special edition*, 345-359.

Rosenberg, W. G. (2019). *Liberals in the Russian revolution*. Princeton University Press.

Saadet (2019). Parti genel merkezimizin tahliyesi hakkında Av. Fatih Beyazıt açıklamalarda bulunuyor. https://www.pscp.tv/w/1lPKqoreZMNJb

Saadet (2019, 3 Kasım). Parti programı. https://admin.saadet.org.tr/dosyalar/K-D-1751227555.pdf

Sayın, A. (2023, 24 Mart). Yeniden Refah Partisi Cumhur İttifakı'na katıldı, HÜDA PAR adayları seçime AKP listelerinden girecek. https://www.bbc.com/turkce/articles/cmjzylvjk5vo

Sayın, A. (2023, 9 Nisan). CHP'nin aday listesinde Millet İttifakı'ndaki diğer 5 partiden 76 aday da yer aldı, en az 30'unun seçilebileceği hesabı yapılıyor. https://www.bbc.com/turkce/articles/c84mvnjny2wo

Schlesinger, J. A. (2013). Political party organization. In *Handbook of Organizations (RLE: Organizations)* (pp. 764-801). Routledge.

Sentsov, A., Aleksandrov, O., Bolsunovskaya, Y., & Kuimova, M. (2015). Modeling of the future in the programs of political parties. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, *166*, 536-540.

Serbestiyet (2024, 23 Eylül). Fatih Erbakan: "Bir daha asla AK Parti'yle olmayız, sağda üçüncü ittifak daha çok oy alır, iktidarın uygulamalarını gören imam hatipli gençler deist, ateist oluyor". https://serbestiyet.com/roportaj/fatih-erbakan-bir-daha-asla-ak-partiyle-olmayiz-sagda-ucuncu-ittifak-daha-cok-oy-alir-iktidarin-uygulamalarini-goren-imam-hatipli-gencler-deist-ateist-oluyor-182272/

Sikk, A. (2012). Newness as a winning formula for new political parties. *Party Politics*, *18*(4), 465-486.

Sol (2009, 25 Şubat). AKP ile Saadet arasında ne fark var. https://haber.sol.org.tr/devlet-ve-siyaset/akp-ile-saadet-arasinda-ne-fark-var-haberi-674

Sputnik (2021, 13 Eylül). Yeniden Refah Partisi başkanı Erbakan: Aşı olmadım, 3 kulaklı 5 gözlü yaratık doğmasına yol açabilir. https://anlatilaninotesi.com.tr/20210913/yeniden-refah-partisi-baskani-erbakan-asi-olmadim-3-kulakli-5-gozlu-yaratik-dogmasina-yol-acabilir-1048855814.html

Stokes, S. C. (1999). Political parties and democracy. *Annual review of political science*, *2*(1), 243-267.

T24 (2014, 4 Mayıs). Fatih Erbakan'la yarışan Mustafa Kamalak yeniden Saadet Partisi lideri. https://t24.com.tr/haber/fatih-erbakanla-yarisan-mustafa-kamalak-yeniden-saadet-partisi-lideri,257574

Teiwes, F. C. (2017). *Revival: Politics and purges in China (1980): Rectification and the decline of party norms, 1950-65*. Routledge.

Teyit (2020, 14 Eylül). Fatih Erbakan'ın İstanbul Sözleşmesi hakkındaki iddiaları. https://teyit.org/analiz/fatih-erbakanin-istanbul-sozlesmesi-hakkindaki-iddialari

Thomson, R., Royed, T., Naurin, E., Artés, J., Costello, R., Ennser-Jedenastik, L., ... & Praprotnik, K. (2017). The fulfillment of parties' election pledges: A comparative study on the impact of power sharing. *American Journal of Political Science*, *61*(3), 527-542.

Tv5 (2025, 16 Ekim). Saadet lideri Mahmut Arıkan'dan YRP lideri Fatih Erbakan'a ziyaret. https://www.tv5.com.tr/saadet-lideri-mahmut-arikandan-yrp-lideri-fatih-erbakana-ziyaret

Yargıtay (2025a). Yeniden Refah Partisi (Yeniden Refah). https://www.yargitaycb.gov.tr/icerik/1481

Yargıtay (2025b). Saadet Partisi (Saadet). https://www.yargitaycb.gov.tr/icerik/1167

Yeniden Refah Partisi (2020, 11 Eylül). Atatürk devrimlerine karşı mısınız?. *YouTube*, https://www.youtube.com/watch?v=dBqovby7wVY

Yeniden Refah Partisi (2023a, 28 Mart). Cumhurbaşkanı Erdoğan, genel başkanımız Erbakan'ı ziyaret etti. https://yenidenrefahpartisi.org.tr/page/cumhurbaskani-erdogan-genel-baskanimiz-erbakan-i-ziyaret-etti/2471

Yeniden Refah Partisi (2023b, 24 Haziran). Milletimiz Millî Görüş'ün tek temsilcisi olduğumuzu sandıkta tasdikledi!. https://yenidenrefahpartisi.org.tr/page/milletimiz-milli-gorus-un-tek-temsilcisi-oldugumuzu-sandikta-tasdikledi-/2585

Yeniden Refah (2025). Parti programı. https://yenidenrefahpartisi.org.tr/page/parti-programi/14

Yenişafak (2001, 21 Temmuz). Saadet Partisi kuruldu. https://www.yenisafak.com/gundem/saadet-partisi-kuruldu-649515

Yenişafak (2010, 30 Temmuz). Kurtulmuş: Bu Millî Görüş tarihinde ilk baskın. https://www.yenisafak.com/gundem/kurtulmus-bu-milli-gorus-tarihinde-ilk-baskin-270918

Yenişafak (2023, 18 Nisan). Saadet Partisi Genel Merkezi'ne Kılıçdaroğlu'nun posteri asıldı. https://www.yenisafak.com/gundem/saadet-partisi-genel-merkezine-kilicdaroglunun-posteri-asildi-4524286

YSK (2018). Cumhurbaşkanı seçimi ve 27. dönem milletvekili genel seçimi sonuçları. https://www.ysk.gov.tr/tr/24-haziran-2018-secimleri/77536

YSK (2023). Cumhurbaşkanı seçimi ve 28. dönem milletvekili genel seçimi sonuçları. https://www.ysk.gov.tr/tr/14-mayis-2023-secimleri/82491

Zabun, B., & Yalanız, Y. (2021). Millî Görüş partilerinin eğitim ve kültür programlarının değerlendirilmesi. *OPUS International Journal of Society Researches*, *17*(33), 750-778. https://doi.org/10.26466/opus.812741

Araştırma Makalesi / Research Article

Millî Görüş'te "Fark Var": Saadet ve Yeniden Refah Programları Üzerine

"There's a Difference" in Millî Görüş: On the Felicity Party and the re-Welfare Party Programmes

Selçuk KAHRAMAN

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.383

Geliş/Received: 24/11/2025	**Kabul/Accepted: 18/01/2026**

Extended Abstract

Introduction

Political parties are generally founded on the premise that they are different (differentiated from or opposed to) other political parties. In this respect, it is expected in the normal course of politics to assume that the re-Welfare Party, which is the subject of this research, was founded with this understanding. Furthermore, the Felicity and the re-Welfare parties describe themselves as the "sole representatives" of the *Milli Görüş* (National Vision). This being the case, the question of how the political goals of both parties, which claim to be different from each other, are similar or different, or in what ways they agree or disagree, as Milli Görüş parties, is a critical political question that needs to be answered for both parties. This political question will also provide an opportunity to understand the political perspectives of both parties, despite their claims to be Milli Görüş parties, and to answer the question of whether they can be distinguished from one another. The fact that such two parties, which describe themselves as representatives of Necmettin Erbakan and the Milli Görüş in Turkish political life, have not yet been the subject of a comparison or a party program-based examination in the literature provided the motivation for the preparation of this research and created its originality.

Methods

Within the scope of the research, the current party programs of both parties were taken into consideration and their institutional documents under the name of "party program" included in their official pages were taken as basis. In this respect, a document review based on party programs was carried out as a data collection tool. Initially, a framework was established within the party programs using the analysis categories outlined in the second section. Data generated from the party programs was then processed along relevant dimensions. Finally, the study was completed by attempting to correlate, interpret, and link the resulting results. Thus, a qualitative analysis method based on descriptive analysis was followed in the study.

Results and Discussion

The two parties, which are significantly similar on the basis of abstract principles other than the phenomenon of democracy, differed in various aspects regarding the practical dimension of political issues. However, in a narrower context, the re-Welfare Party presents a more Islamist conservative outlook than the Felicity Party, while the Felicity Party presents a more pluralistic, pro-democracy conservative outlook than the re-Welfare Party. In terms of political promises and goals, it was seen that the re-Welfare Party had broader and more concrete propositions than the Felicity Party. Conversely, it is believed that the two parties, which share significant similarities in their the Milli Görüş discourses, have the potential to transform their rigid political rivalry into a more flexible one in the future.

Anadolu **Kültürel Araştırmalar Dergisi**
Open Access

Araştırma Makalesi / Research Article

Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının 21. Yüzyıl ve Bilimsel Süreç Becerileri ile Fen Bilimleri Ders Kitaplarını İncelemeleri

Evaluation of Science Textbooks Through Pre-Service Science Teachers' 21st-Century and Scientific Process Skills

Elvan İNCE AKA[1] **& Esra BENLİ ÖZDEMİR**[2]

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.387

Geliş/Received: 28/11/2025	**Kabul/Accepted: 22/01/2026**

Öz

Bu çalışmanın amacı, fen bilgisi öğretmen adaylarının deneysel uygulamalar sonrasında bilimsel süreç becerileri ile 21. yüzyıl becerilerini kazanma durumlarını belirlemek ve öğretmen adaylarının değerlendirmeleri doğrultusunda fen bilimleri ders kitaplarında (7. sınıf Elektrik ünitesi) bu becerilerin kazanımlarla uyumlu biçimde ne düzeyde temsil edildiğini tespit etmektir. Bu yönüyle çalışma, öğretmen adaylarının sahip oldukları beceriler ile bu becerilerin öğrencilere kazandırılmasında temel bir araç olan ders kitabı içeriğini analiz etme süreçleri arasındaki bütüncül ilişkiyi ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma grubu, 2023-2024 eğitim-öğretim yılında Ankara ilinde bulunan bir devlet üniversitesinin Eğitim Fakültesi Fen Bilgisi öğretmenliği dördüncü sınıfta öğrenim gören 32 fen bilgisi öğretmen adayından oluşmaktadır. Veriler, "Bilimsel Süreç Becerilerine Dayalı Deney Formu" ve "21. Yüzyıl ve Bilimsel Süreç Becerileri Kitap İnceleme Raporu Formu" aracılığıyla toplanmış; nitel veriler içerik analiziyle çözümlenmiştir. Bulgular, öğretmen adaylarının deneysel uygulamalar sonrasında bilimsel süreç becerilerinde yüksek düzeyde başarı gösterdiklerini ortaya koymuştur. Özellikle hipotez kurma ve değişkenleri belirleme becerilerinde neredeyse tüm katılımcıların doğru yanıt verdiği görülmüştür. Ders kitabı incelemeleri, Elektrik ünitesinde en sık vurgulanan 21. yüzyıl becerisinin "yaratıcılık" (%24,8) olduğunu göstermektedir. Ayrıca "eleştirel düşünme" (%17,6) ve "yaratıcılık" (%17,6) becerileri kazanımlarla güçlü biçimde ilişkilendirilmiştir. Öğretmen adaylarının %65,6'sı, ders kitabının bilimsel süreç becerilerini yeterli düzeyde yansıttığını belirtmiştir. En çok vurgulanan beceriler gözlem yapma (%17,4), deney yapma (%15,0), ölçme (%12,0) ve veri kaydetme (%12,0) olmuştur. Sonuç olarak, deneysel çalışmaların öğretmen adaylarının bilimsel süreç ve 21. yüzyıl becerilerini geliştirdiği, ders kitaplarının ise bu becerileri temel düzeyde desteklediği ancak tüm boyutlarıyla dengeli yansıtmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Fen bilgisi, ders kitabı, 21. yüzyıl becerileri, bilimsel süreç becerileri, öğretmen adayı.*

Abstract

The aim of this study is to determine the extent to which pre-service science teachers acquire scientific process skills and 21st-century skills following experimental practices, and to identify, based on their evaluations, the degree to which these skills are represented in alignment with the learning outcomes in science textbooks (7th-grade Electricity unit). In this respect, the study aims to reveal the holistic relationship between the skills possessed by pre-service science teachers and their processes of analyzing textbook content, which serves as a fundamental tool in facilitating the acquisition of these skills by students. The study group consisted of 32 fourth-year pre-service science teachers enrolled in the Faculty of Education at a state university in Ankara during the 2023–2024 academic year. The data were collected through the Experiment Form Based on Scientific Process Skills and the Textbook Analysis Report Form for 21st-Century and Scientific Process Skills, and the qualitative data were analyzed using content analysis. The findings indicated that pre-service teachers demonstrated a high level of proficiency in scientific process skills following the experimental applications. Nearly all participants responded correctly in the sub-skills of formulating hypotheses and identifying dependent and independent variables. The textbook analysis revealed that the most frequently emphasized 21st-century skill in the Electricity unit was

[1] **Sorumlu Yazar/Corresponding Author:** Doç. Dr, Gazi Üniversitesi, Ankara, Türkiye, elvanince@gazi.edu.tr

[2] Doç. Dr, Gazi Üniversitesi, Ankara, Türkiye, esrabenliozdemir@gazi.edu.tr

Önerilen Atıf/Suggestion Citation
İnce Aka, E. & Benli Özdemir, E., (2026). Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının 21. Yüzyıl ve Bilimsel Süreç Becerileri İle Fen Bilimleri Ders Kitaplarını İncelemeleri, *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi, 10(1),* 541-560.

creativity (24.8%). Moreover, critical thinking (17.6%) and creativity (17.6%) were strongly associated with the learning outcomes. A total of 65.6% of the participants stated that the textbook adequately reflected scientific process skills. The most emphasized skills were observation (17.4%), experimentation (15.0%), measurement (12.0%), and data recording (12.0%). In conclusion, experimental activities were found to enhance pre-service teachers' scientific process and 21st-century skills, while textbooks supported these skills at a basic level but did not reflect them comprehensively or in a balanced manner.

Keywords: *Science education, textbook, 21st-century skills, scientific process skills, pre-service teacher.*

1.GİRİŞ

Fen eğitiminin temel amacı yalnızca öğrencilere bilimsel bilgileri aktarmak değil, aynı zamanda onları yaşamın farklı alanlarında kullanabilecekleri becerilerle donatmaktır. Günümüzde bilgiye erişimin kolaylaşmasıyla birlikte, öğrencilerin ezberlenmiş bilgiden çok bu bilgiyi kullanabilme, sorgulama ve yeni durumlara uyarlama becerilerine sahip olmaları beklenmektedir (Bybee, 2013; NRC, 2012). Bu noktada bilimsel süreç becerileri (BSB) ve 21. yüzyıl becerileri, fen öğretiminin çağdaş hedeflerini belirleyen iki önemli unsur olarak öne çıkmaktadır. Nitekim Fen eğitimi doğası gereği deneysel süreçlere, sorgulamaya ve problem çözmeye dayalı yapısıyla bu becerilerin geliştirilmesi açısından önemli bir potansiyel taşımaktadır (Bybee, 2010).

Öğrencilerin bilgiye ulaşma ve bilgiyi yapılandırma süreçlerini doğrudan destekleyen bilimsel süreç becerileri gözlem, ölçme, veri kaydetme, deney yapma gibi temel becerilerin yanı sıra hipotez kurma, değişken kontrol etme, model oluşturma ve sonuç çıkarma gibi üst düzey bilişsel becerileri kapsamaktadır (Padilla, 1990; Harlen, 1999). Yapılan araştırmalar, bilimsel süreç becerilerinin fen eğitimi yoluyla kazandırılmasının öğrencilerin bilimsel okuryazarlıklarını artırdığını ve fen derslerine yönelik tutumlarını geliştirdiğini göstermektedir (Aktamış ve Ergin, 2007). Bu bağlamda, fen öğretimi alan yazını, öğretmen adaylarının bilimsel süreç becerilerinin geliştirilmesinin öğrenme ve öğretim süreçleri açısından kritik bir öneme sahip olduğunu vurgulamaktadır. Fen eğitimi programlarında yürütülen sorgulamaya dayalı uygulamaların, öğretmen adaylarının bilimsel süreç becerilerini ve bilimsel sorgulamaya yönelik görüşlerini anlamlı biçimde geliştirdiği çeşitli araştırmalarla ortaya konmuştur (Koyunlu-Ünlü, 2020). Bu durum, öğretmen adaylarının bilimsel süreç becerilerine ilişkin bilgi ve becerilerinin, öğrencilerin bu becerileri edinmelerini desteklemenin yanı sıra bilimsel okuryazarlık kapsamında değerlendirilen üst düzey düşünme becerilerinin gelişimine de önemli katkılar sunduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, bilimsel süreç becerilerinin ölçülmesine yönelik geliştirilen çalışmalar, fen öğretmen adaylarının bu becerilere sahip olma düzeylerinin belirlenmesinin öğretmen eğitimi süreçlerinde etkili bir geri bildirim aracı sunduğunu ortaya koymaktadır (Karslı ve Ayas, 2013). Bu doğrultuda, bilimsel süreç becerilerinin geliştirilmesi, öğretmen adaylarının pedagojik yeterliklerini güçlendirmesi ve öğrencilerine bilimsel düşünme becerileri kazandırma kapasitelerini artırması bakımından temel bir gereklilik olarak değerlendirilmektedir (Sukaria, 2024).

21. yüzyıl becerileri ise, bireylerin değişen toplumsal, teknolojik ve ekonomik koşullara uyum sağlayabilmeleri için gerekli olan bilgi, beceri ve tutumları ifade etmektedir. Bu beceriler; problem çözme, eleştirel düşünme, yaratıcılık, iletişim, işbirliği, bilgi ve medya okuryazarlığı ile dijital yetkinlik gibi üst düzey düşünme ve yaşam becerilerini kapsamaktadır (Trilling ve Fadel, 2009; Voogt ve Roblin, 2012). Özellikle Partnership for 21st Century Skills (P21) çerçevesi, öğrenme ve yenilik becerileri, bilgi, medya ve teknoloji becerileri ile yaşam ve kariyer becerileri olmak üzere üç ana boyutu vurgulamaktadır (P21, 2009). OECD'nin "Future of Education and Skills 2030" raporu ise, eleştirel düşünme ve yaratıcılığın yanı sıra öz-yönetim, sorumluluk alma ve etik farkındalık gibi sosyal-duygusal becerilerin önemine dikkat çekmektedir (OECD, 2018).

Fen eğitiminde hem bilimsel süreç becerilerinin hem de 21. yüzyıl becerilerinin öğrenciler tarafından kazanılması, öğretim materyallerinin ve özellikle ders kitaplarının bu becerileri ne ölçüde desteklediği ile yakından ilişkilidir. Bu bağlamda, Fen eğitiminde öğretim materyallerinin öğrencilerin bilimsel süreç becerileri (BSB) ve 21. yüzyıl becerilerini kazandırmadaki rolü önemli bir araştırma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Millî Eğitim Bakanlığı 2021 Yılı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliğinin 4.(f) maddesinde ders kitabı; "Herhangi bir eğitim ve öğretim programı çerçevesinde hazırlanmış, kurulca örgün ve yaygın eğitim kurumlarında okutulması uygun bulunan basılı veya dijital ortamdaki kitap ve ekleri veya model prototipi" olarak tanımlanmaktadır (MEB, 2021). Ders kitapları, öğrenme öğretme etkinliklerine doğrudan yön verebilmeleri açısından öğrenci ve öğretmenler için çok

önemli bir yere sahiptir (Ar Yavuz, 2007). Mevcut literatürde özellikle ders kitapları ve öğretim programlarının becerileri yeterince yansıtmadığına dair bulgular göze çarpmaktadır. Örneğin, Demirci ve Yıldırım (2025) ders kitaplarındaki kazanımları 21. yüzyıl becerileri açısından incelemiş ve eleştirel düşünme, problem çözme gibi bilişsel becerilerin ön planda olduğunu, sosyal ve dijital becerilerin ise sınırlı düzeyde yer aldığını ortaya koymuştur. Benzer şekilde, Ayvazoğlu ve Akar (2025) öğretim programının eleştirel düşünme ve problem çözme konusunda kısmen destek sağladığını, ancak yaratıcılık, medya okuryazarlığı ve işbirliği gibi alanlarda eksiklikler bulunduğunu bildirmiştir. Balaban Zor (2025) tarafından yapılan tez incelemeleri de, eleştirel düşünme ve yaratıcılığın öne çıktığını, sosyal-duygusal becerilerin ise daha az çalışıldığını göstermektedir. Ecevit, Alagöz, Özkurt ve Karataş-Köylü (2022) araştırmasında Fen bilimleri öğretim programının amacına ulaşabilmesi için ders kitaplarında yer verilen etkinliklerin bilgi düzeyinden sentez düzeyine çıkarılmasının gerekliliğini belirtmektedir. Benzer şekilde Özalp (2023) araştırmasında ders kitabı etkinliklerinin daha çok temel bilimsel süreç becerilerini hedeflediğini; yüksek düzeyde nedensel/deneysel becerilerin daha az yer aldığını vurgulamaktadır. Bu çalışmalar, fen eğitimi bağlamında ders kitaplarının bilimsel süreç becerileri ve 21. yüzyıl becerilerini kazandırma kapasitesine dair önemli bilgiler sunmakta, ancak genellikle içerik analizi ve program incelemeleri ile sınırlı kalmaktadır. Bu noktada, mevcut çalışma yalnızca ders kitabı incelemesi ile sınırlı kalmayıp, aynı zamanda deneysel uygulama yoluyla öğretmen adaylarının bilimsel süreç becerileri ve 21. yüzyıl becerilerini ne ölçüde kazandıklarını ortaya koymaktadır. Böylelikle çalışmanın, hem ders kitabında yer alan becerilerin temsil düzeyini hem de adayların bu becerileri doğrudan deneysel süreçler aracılığıyla kazanma durumlarını karşılaştırmalı olarak ele alarak fen eğitimi literatürüne katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca öğretmen adaylarının bu iki boyutta elde ettikleri deneyimler, hem ders kitaplarının beceri kazandırma potansiyeline ilişkin eleştirel bir bakış açısı sunmakta hem de öğretmen adaylarının beceri temelli öğretim anlayışlarını geliştirmektedir. Öğretmen adaylarının bu becerilere ilişkin farkındalık ve kazanımları, gelecekte sınıf içi uygulamalarına doğrudan yansıyacak ve öğrencilerin fen öğrenme deneyimlerini etkileyecektir (Saavedra ve Opfer, 2012).

Bu araştırmanın temel amacı, fen bilgisi öğretmen adaylarının deneysel uygulamalar sonrasında bilimsel süreç becerileri ve 21. yüzyıl becerilerini kazanma durumlarını ortaya koymak ve aynı zamanda inceledikleri fen bilimleri ders kitabı 7.sınıf Elektrik ünitesi bağlamında bu becerilerin kazanımlara uygun biçimde temsil edilme düzeyini belirlemektir.

Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki alt problemlere yanıt aranmıştır:

1. Öğretmen adaylarının deneysel uygulama sonrası bilimsel süreç becerilerini kazanma durumları nasıldır?
2. Öğretmen adaylarının inceledikleri fen bilimleri ders kitabında 21. yüzyıl becerilerine yer verilme düzeyine ilişkin görüşleri nelerdir?
3. Öğretmen adaylarının inceledikleri fen bilimleri ders kitabındaki ünitede hangi 21. yüzyıl becerilerine yer verilmiştir?
4. Öğretmen adaylarının inceledikleri fen bilimleri ders kitabında bilimsel süreç becerilerine yer verilme düzeyine ilişkin görüşleri nelerdir?
5. Öğretmen adaylarının inceledikleri fen bilimleri ders kitabında hangi bilimsel süreç becerilerine yer verilmiştir?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Bu araştırma, karma araştırma yöntemi temelinde yürütülmüş olup, eşzamanlı üçgenleme deseni (convergent parallel design) benimsenmiştir. Karma yöntem araştırmaları hem nicel hem de nitel veri türlerinin bir arada kullanılarak araştırma probleminin daha kapsamlı biçimde açıklanmasını amaçlar (Creswell ve Plano Clark, 2018). Bu çalışmada, fen bilgisi öğretmen adaylarının deneysel uygulama sonrasında bilimsel süreç becerileri ve 21. yüzyıl becerilerini kazanma durumlarını belirlemek (nicel

boyut) ve aynı zamanda inceledikleri 7. sınıf Fen Bilimleri dersi "Elektrik" ünitesinde bu becerilerin kazanımlara uygun biçimde temsil edilme düzeyini ortaya koymak (nitel boyut) hedeflenmiştir.

Eşzamanlı üçgenleme deseninde, nicel ve nitel veriler aynı zaman diliminde toplanır, ayrı ayrı analiz edilir ve bütüncül bir yorum elde etmek üzere karşılaştırılır (Creswell, 2018). Bu desen, iki veri türünün birbirini doğrulaması ve araştırma bulgularının geçerliliğinin artırılması açısından uygun görülmüştür.

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, bir devlet üniversitesinin Eğitim Fakültesi Fen Bilgisi Öğretmenliği Programında öğrenim gören 32 dördüncü sınıf öğretmen adayı oluşturmaktadır. Katılımcılar, araştırmanın yürütüldüğü dönemde "Ders Kitabı İncelemesi" dersi kapsamında gerçekleştirilen uygulamalara katılmışlardır. Çalışma grubu, amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Ölçüt olarak, ders kitabı inceleme dersi kapsamında "Elektrik Devreleri" ünitesine ilişkin etkinlikleri tamamlamış olmak esas alınmıştır. Bu ölçüte uygun olan öğretmen adayları araştırmaya dâhil edilmiştir. Amaçlı örnekleme, araştırma amacına yönelik en fazla bilgi sağlayabilecek bireylerin seçilmesine olanak tanır (Patton, 2015). Karma yöntem araştırmalarında ise, katılımcıların hem nicel ölçümlere hem de nitel veri toplama süreçlerine katılımı, verilerin bütünleştirilmesini kolaylaştırır (Creswell ve Plano Clark, 2018).

2.3.Veri Toplama Araçları

Araştırmada iki temel veri toplama aracı kullanılmıştır:

Bilimsel Süreç Becerilerine Dayalı Deney Formu: Öğretmen adaylarından, "Seri ve paralel bağlı devrelerde ampul parlaklığı" konusuna yönelik olarak hipotez geliştirmeleri, bağımlı-bağımsız ve kontrol değişkenlerini tanımlamaları, deney düzeneklerini tasarlamaları ve uygulamaları istenmiştir. Deneysel sürecin sonunda adaylar verilerini tablo ve grafik şeklinde göstermiş, deney sonuçlarını açıklamış ve günlük yaşamla ilişkilendirmiştir. Formun sonunda, adayların bilimsel süreç becerilerini deneyin hangi aşamasında kullandıklarını belirtebilmeleri için bir işaretleme tablosu yer almıştır.

21. Yüzyıl ve Bilimsel Süreç Becerileri Kitap İnceleme Raporu Formu: Bu formda öğretmen adaylarından, ders kitaplarında yer alan "Elektrik Devreleri" ünitesini incelemeleri istenmiştir. Formda adaylara şu sorular yöneltilmiştir: "İncelediğiniz ders kitabındaki ünitede kazanımlara uygun bir şekilde yeterli düzeyde 21. yüzyıl becerilerine yer verilmiş midir? Hangi becerilere yer verilmiştir?", "Bilimsel süreç becerilerine yer verilmiş midir? Hangi beceriler öne çıkmaktadır?" Adaylardan içerik üzerinden örneklerle değerlendirme yapmaları ve kitabı kazanımlar, beceriler ve öğrenci etkinlikleri açısından incelemeleri beklenmiştir.

2.4. Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen veriler, nitel veri analiz tekniklerinden içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Öğretmen adaylarının deney formları ve kitap inceleme raporları, önceden belirlenen kodlara göre analiz edilmiştir. Deney formlarında hipotez oluşturma, değişken belirleme, veri sunumu, sonuç çıkarımı ve günlük yaşamla ilişkilendirme gibi unsurlar değerlendirilmiş; bu süreçte kullanılan bilimsel süreç becerileri belirlenmiştir. Kitap inceleme raporlarında ise ders kitaplarının 21. yüzyıl becerileri ve bilimsel süreç becerilerine ne ölçüde yer verdiği içeriksel olarak analiz edilmiştir. Kodlamalar iki araştırmacı tarafından bağımsız olarak gerçekleştirilmiş, ardından karşılaştırılarak görüş birliği sağlanmıştır. Miles ve Huberman'ın (1994) formülüne göre güvenirlik [Görüş Birliği / (Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı)] x 100 şeklinde hesaplanmış ve kodlayıcılar arası güvenirlik katsayısı .82 olarak bulunmuştur. Bu değer, analizlerin güvenilir olduğunu göstermektedir (Miles ve Huberman, 1994). Kodlamalar iki araştırmacı tarafından ayrı ayrı yapılmış, daha sonra karşılaştırılarak görüş birliği sağlanmıştır.

2.5. Geçerlik ve Güvenirlik

Veri analizinin güvenirliğini artırmak amacıyla, analiz sürecinde kodlayıcılar arası uyum sağlanmıştır. İki bağımsız araştırmacı tarafından yapılan kodlamalar karşılaştırılmış ve uyum oranı Miles ve Huberman (1994) formülüne göre hesaplanmıştır. Ayrıca araştırma sürecinde kullanılan veri toplama araçları ve uygulamalar ayrıntılı şekilde açıklanarak açıklayıcı geçerlik sağlanmıştır. Katılımcı ürünleri doğrudan incelendiği için veri çeşitliliğinden yararlanılmıştır.

2.6. Etik Kurul Onayı

Bu araştırmanın kavramsal çerçevesinin hazırlanması, veri toplama araçlarının uygulanması, verilerin toplanması, verilerin analizi ve yorumlanması aşamalarının tamamında etik kurallara uygun hareket edilmiştir. Karşılaşılacak tüm etik ihlallerde ANKAD Yayın Kurulu'nun hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır. Tüm sorumluluk yazarlara aittir. Bu çalışmanın ANKAD dışında herhangi bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiş olduğunu taahhüt ederim. Yapılan bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Araştırma için Gazi Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurulu'nun 14.05.2024 tarih ve 09 sayılı toplantısında 08 numaralı kararı ile etik kurul izni alınmıştır.

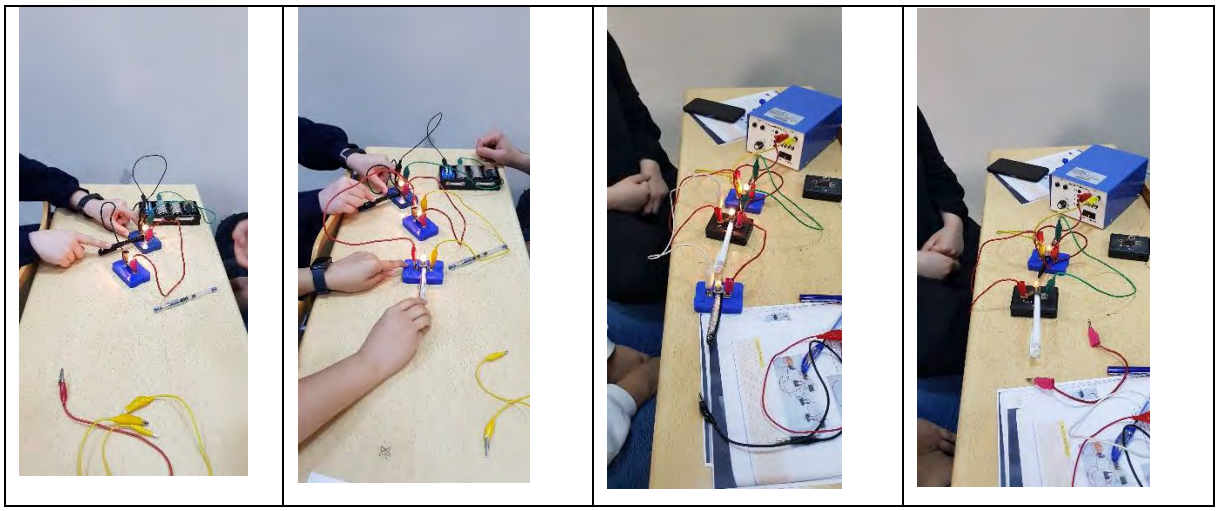
2.7. Uygulama Süreci

Öğretmen adaylarına, "Bilimsel Süreç Becerilerine Dayalı Deney Formu" kapsamında gerçek deney araç gereçleri sağlanmış ve adaylardan seri ve paralel bağlı elektrik devrelerini kurmaları istenmiştir. Adaylar, ampul parlaklığını gözlemleyerek deneysel veriler toplamış, değişkenleri kontrol ederek verilerini tablo ve grafikler aracılığıyla sunmuşlardır. Bu süreçte adayların grup çalışması yapmaları, birlikte karar almaları ve görev paylaşımı yapmaları teşvik edilmiştir. Böylece adayların sadece teorik bilgiyle değil, uygulamalı olarak da bilimsel süreç becerileri (gözlem, deney tasarlama, veri toplama, yorumlama vb.) ile 21. yüzyıl becerilerini (işbirliği, problem çözme, eleştirel düşünme, teknoloji okuryazarlığı vb.) deneyimlemeleri sağlanmıştır. Tablo 1'de Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarına Yönelik Deneysel Uygulama Süreci yer almaktadır.

Tablo 1. Fen bilgisi öğretmen adaylarına yönelik deneysel uygulama süreci

Hafta	Uygulama konusu / süreci	Süre	Yapılan etkinlikler	Veri toplama araçları ve kullanımı
1	Devreleri Kurma ve Bilimsel Süreç Becerileri Kazandırma	2 saat	- Basit elektrik devrelerinin kurulması (seri ve paralel)- Hipotez oluşturma- Bağımlı, bağımsız ve kontrol değişkenlerini belirleme- Gözlem yapma ve veri kaydetme	Bilimsel Süreç Becerilerine Dayalı Deney Formu: Deney sürecinde bilimsel süreç becerilerini hangi aşamada kullandıklarını işaretleme; hipotez geliştirme, değişkenleri tanımlama, deney düzeneklerini tasarlama ve uygulama, veri tablo ve grafiklerini oluşturma
2	Devreleri Kurma ve Bilimsel Süreç Becerileri Kazandırma	2 saat	- Farklı devre tasarımları ve gözlem- Ölçme ve deney yapma- Sonuçların yorumlanması ve günlük yaşamla ilişkilendirme	Bilimsel Süreç Becerilerine Dayalı Deney Formu: Deneyin tamamlanması ve sonuçların açıklanması; adayların süreç boyunca kazandıkları bilimsel süreç becerilerini değerlendirmesi
3	Ders Kitabı İncelemesi ve 21. Yüzyıl Becerilerini Belirleme	2 saat	- 7. sınıf Elektrik Ünitesi ders kitabının incelenmesi- Kazanımlara uygun 21. yüzyıl becerilerini ve bilimsel süreç becerilerini belirleme	21. Yüzyıl ve Bilimsel Süreç Becerileri Kitap İnceleme Raporu Formu: Ders kitabındaki ünitenin 21. yüzyıl ve bilimsel süreç becerilerini ne ölçüde yansıttığını değerlendirme; hangi becerilerin öne çıktığını belirleme ve kazanımlar ile ilişkilendirme
4	Ders Kitabı İncelemesi Sonuçlarını Sunma ve Değerlendirme	2 saat	- Kitap inceleme sonuçlarını grup halinde sunma- 21. yüzyıl ve bilimsel süreç becerileri ile kazanımlar arasındaki ilişkiyi tartışma- Değerlendirme ve geri bildirim	21. Yüzyıl ve Bilimsel Süreç Becerileri Kitap İnceleme Raporu Formu: Sunum ve tartışma sürecinde gözlemlerle desteklenen değerlendirme; kazanımların ve becerilerin kitapta ne düzeyde yer aldığını raporlama

Şekil 1'de, uygulama sürecine ilişkin görseller yer almaktadır.

Şekil 1. Uygulama sürecine yönelik görseller

3.BULGULAR VE YORUMLAR

Bu bölümde, araştırma kapsamında öğretmen adaylarının 21. yüzyıl becerileri ve bilimsel süreç becerilerine yönelik deneyimlerinin ardından gerçekleştirdikleri ders kitabı incelemelerine ilişkin elde edilen nicel ve nitel bulgulara yer verilmiştir.

3.1. Öğretmen Adaylarının Deney Raporlarına Yönelik Verilerine İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Bu bölümde, öğretmen adaylarının deney sürecinde edindikleri 21. yüzyıl becerileri ve bilimsel süreç becerilerine yönelik kazanımlarını yansıtan rapor verilerine ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

Alt Problem 1: *Öğretmen adaylarının deneysel uygulama sonrası bilimsel süreç becerilerini kazanma durumları nasıldır?*

Bu alt probleme ilişkin elde edilen nicel ve nitel bulgulara aşağıdaki tabloda yer verilmiştir. Öğretmen adaylarının deney uygulaması sonrası bilimsel süreç becerileri göstergelerine göre değerlendirilme analiz sonuçları Tablo 2 ve 3'de verilmiştir.

Tablo 2. Öğretmen adaylarının deney uygulaması sonrası bilimsel süreç becerileri göstergelerine göre bireysel değerlendirilmesi

Katılımcı no	Hipotez	Bağımsız değişken	Bağımlı değişken	Kontrol değişkeni	BSB sayısı
1	Doğru	Doğru	Doğru	Doğru	9
2	Doğru	Doğru	Doğru	Doğru	8
3	Doğru	Doğru	Doğru	Doğru	13
4	Doğru	Doğru	Doğru	Doğru	13
5	Doğru	Doğru	Doğru	Doğru	11
6	Doğru	Doğru	Doğru	Doğru	11
7	Doğru	Doğru	Doğru	Doğru	12
8	Doğru	Doğru	Doğru	Doğru	13
9	Doğru	Doğru	Doğru	Yanlış	6
10	Doğru	Doğru	Doğru	Doğru	10
11	Doğru	Doğru	Doğru	Doğru	12
12	Doğru	Doğru	Doğru	Doğru	12
13	Doğru	Doğru	Doğru	Doğru	13
14	Doğru	Doğru	Doğru	Doğru	13
15	Doğru	Doğru	Doğru	Doğru	10
16	Doğru	Doğru	Doğru	Doğru	10

17	Doğru	Doğru	Doğru	Doğru	10
18	Doğru	Doğru	Doğru	Doğru	10
19	Doğru	Doğru	Doğru	Doğru	10
20	Doğru	Doğru	Doğru	Doğru	9
21	Doğru	Doğru	Doğru	Doğru	13
22	Doğru	Doğru	Doğru	Doğru	11
23	Doğru	Doğru	Doğru	Doğru	11
24	Doğru	Doğru	Doğru	Doğru	11
25	Doğru	Doğru	Doğru	Doğru	13
26	Doğru	Doğru	Doğru	Doğru	12
27	Doğru	Doğru	Doğru	Doğru	13
28	Doğru	Doğru	Doğru	Doğru	13
29	Yanlış	Doğru	Doğru	Doğru	10
30	Doğru	Doğru	Doğru	Doğru	10
31	Doğru	Doğru	Doğru	Yanlış	8
32	Doğru	Doğru	Doğru	Doğru	10

Tablo 2'ye göre, öğretmen adaylarının büyük çoğunluğunun deney uygulaması sonrasında bilimsel süreç becerileri kapsamında hipotez kurma, bağımlı-bağımsız değişken belirleme ve kontrol değişkenini tanımlama konularında doğru yanıtlar verdiği görülmektedir. Toplam 32 öğretmen adayından 31'i (%96,9) hipotezi doğru şekilde oluşturmuş, yalnızca 1 öğrenci bu beceride yetersiz kalmıştır. Bağımlı ve bağımsız değişkenleri belirleme becerilerinde ise tüm adaylar (%100) doğru yanıt vermiştir. Ancak kontrol edilen değişkeni belirleme becerisinde 2 adayın (%6,3) yanlış yaptığı görülmektedir. Bununla birlikte öğretmen adaylarının deney sırasında 21. yüzyıl becerilerine ilişkin gösterdikleri performans düzeyi incelendiğinde, öğrencilerin yüksek sayıda beceri yazdığı dikkat çekmektedir. Öğrencilerin yazdığı beceri sayısı en düşük 6, en yüksek 13 arasında değişmektedir. Ortalamaolarak, öğretmen adaylarının çoğunluğu 10 ve üzeri sayıda beceri belirtmiştir. Özellikle 13 farklı bilimsel süreç becerisi (gözlem, sınıflama, ölçme, sayı ve uzay ilişkileri kurma, tahminde bulunma, hipotez kurma, değişkenleri belirleme, değişkenleri değiştirme ve kontrol etme, deney yapma, verileri kaydetme, verileri kullanma ve model oluşturma, verileri yorumlama, sonuç çıkarma) yazan aday sayısı 9 öğrenci ile en yüksek grubu oluşturmaktadır (Örn. Öğrenci 3, 4, 8, 13, 14, 21, 25, 27, 28). Bu durum, öğretmen adaylarının bilimsel süreç becerileri konusunda farkındalıklarının yüksek olduğunu ve bu becerileri deney bağlamına başarıyla entegre edebildiklerini göstermektedir.

Öğretmen adaylarının deney uygulaması sonrası bilimsel süreç becerileri göstergelerine göre bireysel değerlendirme sonuçları Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. Öğretmen adaylarının deney uygulaması sonrası bilimsel süreç becerileri göstergelerine göre değerlendirilmesi

Kategori	**Alt Değerlendirme**	**Frekans (f)**	**Yüzde (%)**
Hipotez	Doğru	31	96.88
	Yanlış	1	3.12
Bağımsız değişken	Doğru	32	100.0
	Yanlış	0	0
Bağımlı değişken	Doğru	32	100.0
	Yanlış	0	0
Kontrol değişkeni	Doğru	30	93.75
	Yanlış	2	6.25

Tablo 3'e göre, öğretmen adaylarının deney uygulaması sonrası bilimsel süreç becerileri kapsamında gerçekleştirdikleri bireysel değerlendirmelerde yüksek başarı oranları gözlemlenmiştir. Hipotez belirleme konusunda adayların %96,88'i doğru yanıt verirken, yalnızca %3,12'si yanlış yapmıştır. Bağımsız ve bağımlı değişkenlerin tanımlanmasında tüm öğretmen adaylarının (%100) doğru yanıt

vermesi, bu becerilerin kazanımında güçlü bir performans sergilendiğini göstermektedir. Kontrol değişkeni açısından ise %93,75 doğruluk oranı elde edilmiştir; bununla birlikte %6,25'lik küçük bir yanlış oranı mevcuttur. Genel olarak, öğretmen adaylarının bilimsel süreç becerilerini deney uygulaması sonrasında etkili şekilde kazandıkları söylenebilir.

3.2. Öğretmen Adaylarının Ders Kitabı İncelemelerine Yönelik Verilerine İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Bu bölümde, öğretmen adaylarının edindikleri becerileri temel alarak ders kitabında yer alan kazanımları analiz ettikleri inceleme raporlarına ait bulgular sunulmuştur.

Alt Problem 2: *Öğretmen adaylarının inceledikleri fen bilimleri ders kitabında 21. yüzyıl becerilerine yer verilme düzeyine ilişkin görüşleri nelerdir?*

Bu alt probleme ilişkin elde edilen nicel ve nitel bulgulara aşağıdaki tabloda yer verilmiştir. Öğretmen adaylarının görüşleri doğrultusunda, ders kitabında 21. yüzyıl becerilerine ne düzeyde yer verildiğine yönelik içerik analizi Tablo 4'de ve 5'de verilmiştir.

Tablo 4. Öğretmen adaylarının "21. yüzyıl becerilerine ders kitabında yer verilme durumu"na ilişkin görüşleri

Yanıt	Frekans (f)	Yüzde (%)
Evet	14	43.8
Kısmen	18	56.2
Hayır	0	0.0
Toplam	**32**	**100.0**

Tablo 4'e göre, öğretmen adaylarının %56.2'si ders kitabında 21. yüzyıl becerilerine "kısmen" yer verildiğini belirtmiştir. %43.8'i ise "evet" ifadesini işaretlemiş, hiçbir katılımcı "hayır" seçeneğini tercih etmemiştir. Bu durum, kitapta beceri temsiline yönelik bir farkındalık olduğunu ancak bu becerilerin tüm boyutlarıyla yeterince kazandırılamadığına dair bir görüş birliği bulunduğunu göstermektedir.

Tablo 5. Öğretmen adaylarının "21. yüzyıl becerilerine ders kitabında yer verilme durumu"na ilişkin içerik analizi

Kategori	Kod	Frekans (f)	Yüzde (%)	Örnek ifade
Bilişsel beceriler	Yaratıcılık	27	24.8	*"Özgün tasarımlar üretmeleri istenmiştir."*
	Eleştirel düşünme	16	14.7	*"Sorular bilgiyi yorumlamaya ve neden-sonuç ilişkisi kurmaya yöneliktir."*
	Problem çözme	16	14.7	*"Öğrenciye problem durumu verilip çözüm üretmesi beklenmiştir."*
Bilişim ve teknoloji	Dijital okuryazarlık	14	12.8	*"Teknolojik araçlara ve dijital kaynaklara ulaşması teşvik edilmektedir."*
	Bilgi okuryazarlığı	3	2.8	*"Bilgiyi analiz etme ve değerlendirme becerisi kazandırılmıştır."*
İletişim ve işbirliği	İletişim	12	11.0	*"Öğrencilerin fikirlerini ifade etmesine fırsat verilmiştir."*
	İşbirliği	10	9.2	*"Etkinliklerde grup çalışması önerilmiştir."*
Kişisel ve sosyal beceriler	Girişimcilik	5	4.6	*"Yeni fikirler üretmeye ve uygulamaya yönelik çalışmalar yer almaktadır."*
	Öz-yönetim	3	2.8	*"Öğrencilere sorumluluk alma ve plan yapma becerileri kazandırılmak istenmiştir."*
	Sosyal-duygusal	3	2.8	*"Empati kurma ve duygusal farkındalık becerileri ihmal edilmiştir."*
Toplam		109	100	

Tablo 5'de görüldüğü üzere öğretmen adaylarının yanıtlarında en çok vurgulanan 21. yüzyıl becerisi "yaratıcılık" (%24.8) olmuştur. Bunu eleştirel düşünme ve problem çözme becerileri eşit oranla (%14.7) takip etmektedir. Dijital okuryazarlık (%12.8) da yüksek oranda belirtilmiş, bu da teknoloji entegrasyonuna dair olumlu bir farkındalık olduğunu göstermektedir. İletişim (%11.0) ve işbirliği (%9.2) becerileri ise öğrenci etkileşimine yapılan vurguları yansıtmaktadır. Kişisel ve sosyal beceriler grubu ise toplamın yalnızca %10.2'sini oluşturarak daha sınırlı temsil edilmiştir. Bu bulgular, öğretmen adaylarının ders kitabındaki bilişsel ve dijital becerilere daha fazla dikkat gösterdiğini, sosyal-duygusal alanların ise geri planda kaldığını ortaya koymaktadır.

Alt Problem 3: *Öğretmen adaylarının inceledikleri fen bilimleri ders kitabındaki ünitede hangi 21. yüzyıl becerilerine yer verilmiştir?*

Bu alt probleme ilişkin öğretmen adaylarının görüşleri doğrultusunda elde edilen nitel bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur. Veriler içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiş; belirlenen 21. yüzyıl becerileri kategoriler, kodlar, frekanslar ve örnek ifadelerle Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Öğretmen adaylarının 2. soruya verdiği yanıtlarda yer alan 21. yüzyıl becerileri

Kategori	Kod	f	%	Örnek ifade
Bilişsel Beceriler	*Eleştirel düşünme*	*28*	*17.6*	*"Öğrencilerden karşılaştırmalar yapmaları ve karar vermeleri istenerek eleştirel düşünme desteklenmiştir."*
	Yaratıcılık	*28*	*17.6*	*"Özgün bir aydınlatma aracı tasarımı ile yaratıcılık ve yenilik becerileri hedeflenmiştir."*
	Problem çözme	*19*	*11.9*	*"Devre kurma sırasında öğrencilerin karşılaştığı sorunlara çözüm üretmeleri beklenmiştir."*
Bilişim ve Teknoloji	*Bilgi okuryazarlığı*	*23*	*14.5*	*"Öğrencilerin bilgiyi analiz edip uygulaması beklenerek bilgi okuryazarlığı desteklenmiştir."*
	Dijital okuryazarlık	*12*	*7.5*	*"Etkinliklerde internet ve medya kullanımı ile teknoloji okuryazarlığına da yer verilmiştir."*
İletişim ve İşbirliği	*İletişim*	*13*	*8.2*	*"Öğrenciler ürünlerini sınıf arkadaşlarına tanıtarak iletişim becerilerini kullanmışlardır."*
	İşbirliği	*12*	*7.5*	*"Grup çalışmaları önerilmiş ve öğrenci etkileşimine dayalı işbirliği sağlanmıştır."*
Kişisel ve Sosyal Beceriler	*Girişimcilik*	*12*	*7.5*	*"Özgün fikirler üretme ve bunları uygulamaya koyma girişimcilik becerisini desteklemektedir."*
	Öz-yönetim	*7*	*4.4*	*"Proje sorumluluğunu alarak planlı çalışma öğrencinin öz-yönetim becerisini geliştirir."*
	Sosyal-duygusal	*5*	*3.1*	*"Etkinlikler empati kurma ve duygusal farkındalık becerilerine katkı sağlar."*
Toplam		*159*	*100*	

Tablo 6'ya göre öğretmen adaylarının cevaplarında en çok vurgulanan beceriler eleştirel düşünme (% 17.6) ve yaratıcılık (%17.6) olmuştur. Bu durum, kitabın özellikle sorgulama, yorumlama ve özgün tasarım gibi üst düzey bilişsel becerileri geliştirmeye yönelik olduğunu göstermektedir. Bilgi okuryazarlığı (%14.5) ve problem çözme (%11.9) gibi beceriler de dikkat çekici düzeyde yer almıştır. Buna karşın öz-yönetim (%4.4) ve sosyal-duygusal beceriler (%3.1) daha düşük düzeyde ifade edilmiştir. Bu bulgular, ders kitabının bilişsel ve teknik becerileri daha fazla ön plana çıkardığını, kişisel ve sosyal alanlara ise daha sınırlı yer verdiğini göstermektedir.

Alt Problem 4**:** *Öğretmen adaylarının inceledikleri fen bilimleri ders kitabında bilimsel süreç becerilerine yer verilme düzeyine ilişkin görüşleri nelerdir?*

Bu alt probleme yönelik elde edilen nicel ve nitel bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur. Öğretmen adaylarının ders kitabındaki bilimsel süreç becerilerine ilişkin yeterlik algıları, frekans-yüzde dağılımları ve içerik analizi sonucunda elde edilen bulgular Tablo 7 ve 8'de verilmiştir.

Tablo 7. Öğretmen adaylarının "bilimsel süreç becerilerine yer verilme durumu"na ilişkin görüşleri

Yanıt	Frekans (f)	Yüzde (%)
Evet	21	65.6
Kısmen	11	34.4
Hayır	0	0.0
Toplam	**32**	**100.0**

Tablo 7'de görüldüğü üzere, öğretmen adaylarının %65.6'sı ders kitabında bilimsel süreç becerilerinin yer aldığını belirtmiştir. Buna karşılık %34.4'ü ise bu becerilerin "kısmen" yansıtıldığını ifade etmiştir. "Hayır" seçeneği hiçbir katılımcı tarafından işaretlenmemiştir. Bu bulgu, kitabın temel bilimsel süreç becerilerini taşıdığı ancak uygulama düzeyinde tüm becerileri eşit biçimde yansıtmakta sınırlı kaldığını ortaya koymaktadır.

Tablo 8. Öğretmen adaylarının 3. soruya verdiği yanıtlarda yer alan bilimsel süreç becerileri

Kategori	Kod	f	%	Örnek İfade
Temel BSB becerileri	Gözlem yapma	15	12.1	*"Gözlemleme yapılmıştır."*
	Ölçme	14	11.3	*"Ampermetre ve voltmetre ile ölçüm yapılması öğrencilerin ölçme becerisini geliştirir."*
	Veri kaydetme	12	9.7	*"Veriler tabloya yazdırılmış ve yorumlatılmıştır."*
	Sınıflama	9	7.3	*"Devrelerin sınıflandırılması sağlanmıştır."*
	Veri toplama	7	5.6	*"Öğrenciler devrelerle ilgili veriler toplamış ve düzenlemiştir."*
İleri BSB becerileri	Deney yapma	25	20.2	*"Deney etkinlikleri oldukça etkili şekilde yer almıştır."*
	Sonuç çıkarma	11	8.9	*"Gözlemlerden yola çıkarak sonuç çıkarmaktadır."*
	Model oluşturma	10	8.1	*"Devre tasarımı yapılmış, modelleme becerisi desteklenmiştir."*
	Hipotez kurma	8	6.5	*"Etkinliklerde hipotez kurma ve test etme yer almıştır."*
	Veri yorumlama	7	5.6	*"Verilerin değerlendirilip karşılaştırılması istenmiştir."*
	Değişken kontrolü	3	2.4	*"Değişkenlerin değiştirilerek deneyin yeniden yapılması sağlanmıştır."*
	Tahmin etme	3	2.4	*"Öğrenciden deney öncesi tahmin yapması istenmiştir."*
Toplam		124	100	

Tablo 8'de görüldüğü üzere, öğretmen adaylarının ifadelerinde en sık yer verilen beceri "deney yapma" (%20.2) olmuştur. Temel becerilerden gözlem yapma (%12.1), ölçme (%11.3) ve veri kaydetme (%9.7) gibi işlemler dikkat çekici şekilde ifade edilmiştir. Bu, kitabın temel deneysel süreçleri etkin biçimde sunduğunu göstermektedir. İleri düzeyde ise sonuç çıkarma (%8.9) ve model oluşturma (%8.1) becerileri de yüksek sıklıkla belirtilmiştir. Hipotez kurma, veri yorumlama, değişken kontrolü ve tahmin etme gibi beceriler ise daha düşük düzeyde temsil edilmiştir. Bu bulgular, kitabın bilimsel süreç becerilerinin çoğuna yer verdiğini, ancak bazı üst düzey bilişsel süreçleri daha sınırlı işlediğini göstermektedir.

Alt Problem 5: *Öğretmen adaylarının inceledikleri fen bilimleri ders kitabında hangi bilimsel süreç becerilerine yer verilmiştir?*

Bu alt probleme ilişkin öğretmen adaylarının açık uçlu yanıtları içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiş; öne çıkan bilimsel süreç becerileri kategoriler, kodlar, frekanslar ve örnek ifadeler doğrultusunda Tablo 9'de verilmiştir.

Tablo 9. Öğretmen adaylarının 4. soruya verdiği yanıtlarda yer alan bilimsel süreç becerileri

Kategori	Kod	f	%	Örnek ifade
Temel BSB becerileri	Gözlem yapma	29	17.4	*"Günlük hayatta elektrik iletimi ile ilgili sorular sorarak gözlem yapma becerisi kazandırılmış."*
	Ölçme	20	12.0	*"Deneylerden sonra ölçme yaparak verileri kaydetmemizi ve bir sonuç çıkarmamızı istemiş."*
	Veri kaydetme	20	12.0	*"Verileri tabloya kaydetmemizi istemiş, kaydedilen verilerle yorum yapılmıştır."*
	Sınıflama	11	6.6	*"İki devreyi karşılaştırma yapmış, daha sonra sınıflama yapmış."*
	Veri toplama	7	4.2	*"Öğrenciler devrelerdeki parlaklıkları gözlemleyerek veri toplamışlardır."*
İleri BSB becerileri	Deney yapma	25	15.0	*"Sayfa 215'teki deneyle öğrenciler bilimsel sürece doğrudan katılmıştır."*
	Sonuç çıkarma	17	10.2	*"Deneyden sonra elde edilen verilere dayanarak sonuç çıkarma yapılmıştır."*
	Model oluşturma	15	9.0	*"Seri ve paralel bağlı devre şemaları çizdirilmiş, model oluşturulmuştur."*
	Hipotez kurma	7	4.2	*"Ampul parlaklığı hakkında hipotez kurdurulmuş, test ettirilmiştir."*
	Değişken kontrolü	7	4.2	*"Pil sayısı değiştirtilmiş, diğer değişkenlerin sabit tutulması sağlanmıştır."*
	Veri yorumlama	7	4.2	*"Tabloda verilen veriler üzerinden yorumlama yaptırılmıştır."*
	Tahmin etme	2	1.2	*"Etkinliklerde tahminlerde bulunmaları istenmiştir."*
Toplam		167	100	

Tablo 9'a göre, öğretmen adaylarının ifadelerinde en sık belirtilen bilimsel süreç becerileri gözlem yapma (%17.4), deney yapma (%15.0), ölçme (%12.0) ve veri kaydetme (%12.0) olmuştur. Bu bulgular, kitapta bilimsel yöntemin temel uygulama basamaklarına güçlü biçimde yer verildiğini göstermektedir. Sonuç çıkarma (%10.2) ve model oluşturma (%9.0) gibi daha üst düzey bilişsel beceriler de dikkat çekici düzeyde kullanılmıştır. Ancak tahmin etme (%1.2) gibi bazı bilişsel hazırlık basamaklarının oldukça düşük frekansla temsil edildiği görülmektedir. Bu durum, öğretmen adaylarının bazı süreç adımlarını gözden kaçırmış olabileceğini ya da kitabın bu becerilere sınırlı yer verdiğini göstermektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde, öğretmen adayları ders kitabının bilimsel süreç becerilerinin büyük çoğunluğunu destekleyici bir yapıya sahip olduğunu ifade etmişlerdir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu bölümde araştırma sonucunda ulaşılan bulgular ilgili literatür eşlinde alt problemler doğrultusunda verilmiştir.

Araştırmanın 1. alt problemi (Öğretmen adaylarının deney uygulama sonrası bilimsel süreç becerileri kazanma durumları nasıldır?) doğrultusunda öğretmen adaylarının özellikle hipotez kurma, bağımlı ve bağımsız değişkenleri belirleme becerilerinde neredeyse tümünün doğru yanıt vermesi, adayların temel deneysel süreçleri kavramada yeterli düzeyde olduklarını göstermektedir. Bu durum, fen eğitiminde uygulamalı etkinliklerin öğrencilerin soyut kavramları daha somut bir biçimde anlamalarına katkı sağladığını destekler niteliktedir (Harlen, 1999). Şimşek ve Kabapınar (2010) araştırmasında sorgulamaya dayalı öğrenme etkinliklerinin öğrencilerin özellikle ölçme, korelasyon/sınıflandırma ve hipotez oluşturma becerilerini geliştirdiğini tespit etmiştir. Aydoğdu ve Ergin (2008) öğrencilerin deneysel etkinlikler yoluyla temel bilimsel süreç becerilerini daha etkin şekilde kazandıklarını belirtmiştir. Şahin-Pekmez, Aktamış ve Can (2010), fen bilgisi ve matematik öğretmen adaylarının senaryolar ile bilimsel süreç becerisi basamaklarını kullanarak kendi deneylerini tasarlamaları ve uygulamaları sonucu adayların bilimsel süreç becerilerini kullanma düzeylerinin arttığı sonucuna

varmışlardır. Dolayısıyla, fen derslerinde hem temel hem de üst düzey süreç becerilerini destekleyecek çeşitlilikte etkinliklerin planlanması gerektiği söylenebilir.

Araştırmanın 2. alt problemine (Öğretmen adaylarının inceledikleri fen bilimleri ders kitabında 21. yüzyıl becerilerine yer verilme düzeyine ilişkin görüşleri nelerdir?) yönelik olarak, ders kitabının elektrik ünitesinde 21. yüzyıl becerilerine yer verme durumu değerlendirildiğinde, en çok vurgulanan becerinin yaratıcılık (%24,8) olduğu görülmektedir. Bu bulgu, fen ders kitaplarında öğrencilere alternatif çözümler üretme, deney tasarlama ve günlük yaşam problemlerine yaratıcı yaklaşımlar geliştirme fırsatlarının ön plana çıktığını göstermektedir. Nitekim önceki araştırmalar da fen eğitimi materyallerinde yaratıcılığın özellikle deney ve problem durumları üzerinden desteklendiğini ortaya koymaktadır (Kind ve Kind, 2007; Newton ve Newton, 2009). Bununla birlikte, eleştirel düşünme ve problem çözme becerilerinin eşit oranlarda (%14,7) öne çıkması, kitabın öğrencilere analiz etme, karşılaştırma yapma ve çözüm üretme süreçlerini kazandırmada belirli ölçüde katkı sunduğunu göstermektedir. Bu bulgu, ders kitabının öğrencilerin üst düzey bilişsel ve teknolojik yeterliliklerini desteklemeye yönelik güçlü bir yönelim sergilediğini ortaya koymaktadır. Literatürde de benzer biçimde (Ananiadou ve Claro, 2009; Trilling ve Fadel, 2009), 21. yüzyıl öğrenme ortamlarının temelinde yaratıcı düşünme, eleştirel sorgulama ve problem çözme süreçlerinin bulunduğu vurgulanmakta, bu becerilerin fen eğitiminin merkezinde yer alması gerektiği belirtilmektedir. Bu durum, fen eğitiminin doğası gereği öğrencilerden sorgulama ve mantıksal çıkarım yapmalarını beklemesiyle uyumludur (Ennis, 2011). Dijital okuryazarlığın görece yüksek oranda (%12,8) belirtilmesi, öğretmen adaylarının ders kitabında teknoloji entegrasyonu ve dijital araç kullanımına dikkat ettiklerini ortaya koymaktadır. Bu sonuç, fen öğretiminde teknoloji destekli etkinliklerin giderek daha görünür hâle geldiğini ve dijital okuryazarlığın 21. yüzyıl becerileri arasında merkezi bir yer kazandığını gösteren çalışmalarla paralellik taşımaktadır (Voogt ve Roblin, 2012). Ayvazoğlu ve Akar (2025) araştırmasında öğretmenlerin dijital ve pedagojik becerilerinin geliştirilmesini ve okulların teknolojik altyapısının iyileştirilmesini önermektedir. Öte yandan, iletişim (%11,0) ve işbirliği (%9,2) becerilerinin daha düşük düzeyde vurgulanması, öğrenciler arası etkileşim ve takım çalışmasına kitapta sınırlı yer verildiğini düşündürmektedir. Bu bulgu, fen ders kitaplarının bilişsel yönelimli becerilere ağırlık verdiğini, sosyal etkileşim boyutunun ise ikincil planda kaldığını göstermektedir. Ayrıca, kişisel ve sosyal becerilerin toplamın yalnızca %10,2'sini oluşturması, ders kitabının duyuşsal ve sosyal yönleri ihmal edebilme durumuna işaret etmektedir. Literatürde de benzer şekilde, fen öğretiminde bilişsel ve bilişsel-üstü becerilerin ön planda tutulduğu, sosyal-duygusal alanların ise görece geri planda kaldığı ifade edilmektedir (Partnership for 21st Century Skills, 2019; Saavedra ve Opfer, 2012). Bu durum, öğrencilerin öz düzenleme, empati ve sorumluluk gibi becerilerini geliştirme noktasında ders kitaplarının sınırlı kaldığını göstermektedir. Oysaki, P21 Çerçevesi (Partnership for 21st Century Learning, 2015) 21. yüzyıl becerilerini yalnızca bilişsel değil, aynı zamanda iletişim, iş birliği ve yaşam becerilerini kapsayan bütüncül bir yapı olarak tanımlamaktadır. Benzer şekilde OECD (2018) "Future of Education and Skills" raporunda, fen eğitiminin bireylere yalnızca bilgi kazandırmakla kalmaması, aynı zamanda iş birliği, sorumluluk ve öz-düzenleme becerilerini de geliştirmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

2018 Fen Bilimleri Öğretim Programı öğrencilerin bilimsel süreç becerilerinin yanı sıra 21. yüzyıl becerilerinin kazandırılmasını açıkça hedeflemiş, özellikle problem çözme, yaratıcı düşünme ve girişimcilik gibi becerilere vurgu yapmıştır (MEB, 2018). Ancak programda öne çıkan bu hedeflerin ders kitabına tam olarak yansımadığı, özellikle sosyal-duygusal becerilerin sınırlı düzeyde işlendiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, 2024 Maarif Modeli ile fen öğretiminde öğrencilerin yalnızca bilişsel beceriler değil, aynı zamanda kültürel değerler, iletişim, takım çalışması ve kişisel gelişim gibi yönlerden de desteklenmesi gerektiği güçlü biçimde vurgulanmaktadır (MEB, 2024). Dolayısıyla bu araştırmanın bulguları, ders kitabının 21. yüzyıl becerilerini kazandırmada önemli bir rol üstlendiğini, fakat yeni program vizyonuyla uyumlu olacak şekilde sosyal-duygusal ve yaşam becerileri boyutunun daha fazla geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde, öğretmen adaylarının bulguları ders kitabının yaratıcılık, eleştirel düşünme, problem çözme ve dijital okuryazarlık becerilerine daha çok odaklandığını; buna karşın iletişim, iş birliği ve sosyal-duygusal becerilere daha sınırlı yer verildiğini göstermektedir. Bu sonuç, fen bilimleri dersi kitaplarının 21. yüzyıl becerilerini dengeleme noktasında geliştirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Bu bağlamda hem ders kitabı yazarlarının hem de uygulayıcı öğretmenlerin, 21. yüzyıl becerilerini daha dengeli bir şekilde destekleyecek içerikler ve pedagojik yaklaşımlar geliştirmesini gerekli kılmaktadır. Özellikle grup

çalışmaları, disiplinler arası etkinlikler ve dijital işbirlikçi araçların entegrasyonu, öğrencilerin çok boyutlu beceri gelişimini destekleyecek önemli stratejiler olarak değerlendirilebilir.

Araştırmanın 3. alt problemine **(**Öğretmen adaylarının inceledikleri fen bilimleri ders kitabındaki ünitede hangi 21. yüzyıl becerilerine yer verilmiştir?) yönelik öğretmen adaylarının yanıtları incelendiğinde, ders kitabındaki ünitede kazanımlara uygun olarak en çok vurgulanan 21. yüzyıl becerilerinin "eleştirel düşünme" (%17,6) ve "yaratıcılık" (%17,6) olduğu görülmektedir. Bu bulgu, kitabın özellikle sorgulama, yorumlama ve özgün tasarım gibi üst düzey bilişsel becerilerin geliştirilmesine katkı sunduğunu göstermektedir. Literatürde fen eğitiminin öğrencilerde eleştirel düşünme ve yaratıcılığı destekleyici bir yapıya sahip olması gerektiği vurgulanmaktadır (Ennis, 2011; Kind ve Kind, 2007). Bu açıdan, ders kitabının bu becerilere güçlü biçimde yer vermesi literatürle tutarlıdır (Anagün, 2018; Voogt ve Roblin, 2012). Demirci ve Yıldırım (2025) tarafından yapılan çalışmada da 3-4-5-6-7-8. sınıf kitaplarında bulunan 21. yy becerilerinin sayısının sırasıyla 266-257-307-365-268-327 olduğu, kitaplarda yer alan en fazla becerinin eleştirel düşünme-problem çözme, en az bulunan becerinin ise medya okuryazarlığı olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun yanında, bilgi okuryazarlığı (%14,5) ve problem çözme (%11,9) becerilerinin de dikkat çekici düzeyde ifade edilmesi, kitabın öğrencilere bilgiyi araştırma, seçme ve kullanma süreçlerinde rehberlik ettiğini, ayrıca problemleri tanımlama ve çözüm geliştirme imkânı sunduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgu, fen bilimleri derslerinde problem temelli öğrenme yaklaşımlarının bilgi okuryazarlığı ve problem çözme becerilerini doğrudan desteklediğini belirten çalışmalarla uyumludur (Hmelo-Silver, 2004). Buna karşın, öz-yönetim (%4,4) ve sosyal-duygusal becerilerin (%3,1) düşük düzeyde ifade edilmesi, kitabın daha çok bilişsel ve teknik becerilere ağırlık verdiğini, kişisel sorumluluk, öz düzenleme, empati ve iş birliği gibi sosyal-duygusal alanların ise sınırlı düzeyde yansıtıldığını göstermektedir. Oysaki literatürde 21. yüzyıl becerilerinin yalnızca bilişsel yönleri değil, aynı zamanda kişisel ve sosyal boyutlarıyla da dengeli bir şekilde kazandırılması gerektiği vurgulanmaktadır (Trilling ve Fadel, 2009; P21, 2015). Kalemkuş (2021) araştırmasında 2018 Fen Bilimleri öğretim programında iş birliği, bilgi okuryazarlığı, medya okuryazarlığı, esneklik ve uyum, sosyal ve kültürlerarası beceriler, verimlilik ve hesap verebilirlik, liderlik ve sorumluluk becerilerinin eleştirel düşünme ve problem çözme becerilerine göre arka planda kaldığı sonucuna ulaşmıştır. Bu nedenle fen eğitiminde deneysel uygulamaların, öğrencilerin yalnızca bilimsel bilgi edinmesini değil, aynı zamanda çağın gerektirdiği becerilerle donanmasını hedefleyecek şekilde tasarlanması önemlidir. Sonuç olarak, bu bulgu ders kitabının eleştirel düşünme, yaratıcılık, bilgi okuryazarlığı ve problem çözm**e** gibi becerileri güçlü biçimde desteklediğini, ancak öz-yönetim ve sosyal-duygusal beceriler konusunda sınırlı bir katkı sunduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, ders kitaplarının bilişsel becerileri geliştirme yönünde daha etkin olduğunu, ancak sosyal-duygusal ve öz-düzenleme becerilerinin geliştirilmesi için ek stratejilere ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

Araştırmanın 4. alt problemine (Öğretmen adaylarının inceledikleri fen bilimleri ders kitabında bilimsel süreç becerilerine yer verilme düzeyine ilişkin görüşleri nelerdir?) yönelik öğretmen adaylarının görüşleri, ders kitabındaki ünitede bilimsel süreç becerilerine yeterli düzeyde yer verildiğini göstermektedir. Katılımcıların %65,6'sı kitabın bu becerileri içerdiğini belirtirken, %34,4'ü yalnızca "kısmen" yansıtıldığını ifade etmiştir. Bu durum, ders kitabının temel bilimsel süreç becerilerini güçlü biçimde sunduğunu, ancak tüm becerileri eşit ve dengeli bir biçimde işleme noktasında sınırlı kaldığını ortaya koymaktadır. Özellikle deney yapma (%20,2), gözlem (%12,1), ölçme (%11,3) ve veri kaydetme (%9,7) becerilerinin sıkça vurgulanması, kitabın temel deneysel süreçleri etkin biçimde sunduğunu göstermektedir. Bu sonuç, fen eğitiminde kullanılan ders kitaplarının genellikle gözleme dayalı etkinlikler ve deneysel uygulamalar üzerinden öğrencilerin temel bilimsel süreç becerilerini kazanmada önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Bayır ve Kahveci (2022) çalışmasında fen bilimleri ders kitaplarında yer alan etkinliklerde gözlem yapma, karşılaştırma, iletişim kurma, verileri toplama ve kaydetme, tahmin etme, verileri yorumlama becerilerine daha çok yer verildiği, sınıflama, sayı/uzay ilişkilerini kullanma, hipotez kurma, değişkenleri belirleme ve karar verme becerilerine daha az yer verildiği sonucuna ulaşmıştır. Ders kitaplarında yer alan etkinliklerin çoğunun deney temelli olduğu (Dökme, 2005; İnaltekin ve diğerleri, 2012) bulgusu da bu durumun önemini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, sonuç çıkarma (%8,9) ve model oluşturma (%8,1**)** gibi daha üst düzey bilişsel süreçlere de belirli düzeyde yer verildiği görülmektedir. Bu bulgu, kitabın yalnızca temel becerilerle sınırlı kalmayıp öğrencilerin analitik düşünme ve soyutlama gibi daha ileri düzey süreçleri de geliştirmeye

imkân tanıdığını göstermektedir. Ancak hipotez kurma, veri yorumlama, değişken kontrolü ve tahmin etme gibi üst düzey bilimsel süreçlerin düşük düzeyde temsil edilmesi, kitabın bu alanlarda yetersiz kaldığını ortaya koymaktadır. Atun ve Aktan (2024), 5-8'inci Sınıf Fen Bilimleri ders kitaplarında yer alan etkinliklerin, genellikle kazanım hedeflerine yönelik daha çok belirli adımların izlendiği uygulamalar olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Özdemir ve Yanık (2017), 5. Sınıf Fen Bilimleri ders kitabında bulunan etkinliklerin yer alan etkinliklerin özellikle verilerin toplanması, temsil edilmesi ve yorumlanarak tahminde bulunulması yönüyle yetersiz olduğunu, öğrencilere katkı sağlamadığını ortaya koymuştur. Bu durum, ders kitabının öğrencilerin deneysel basamaklarda beceri kazanmasını desteklerken, bilimsel düşünmenin daha karmaşık bilişsel boyutlarını yeterince geliştirmede yetersiz kaldığını düşündürmektedir. Oysa literatürde, öğrencilerin bilimsel süreç becerilerinde ilerleyebilmesi için yalnızca temel değil, aynı zamanda üst düzey becerilerin de sistematik olarak işlenmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Aktamış ve Ergin, 2007; Padilla, 1990).

2018 Fen Bilimleri Öğretim Programı, öğrencilerin bilimsel süreç becerilerini merkeze alarak özellikle problem çözme, hipotez kurma, değişkenleri belirleme ve deney tasarlama gibi becerilerin kazandırılmasını temel hedeflerinden biri olarak ortaya koymuştur (MEB, 2018). Araştırma bulguları ise bu hedeflerin ders kitaplarına tam olarak yansımadığını, daha çok temel süreçlere ağırlık verildiğini göstermektedir. Bununla birlikte, 2024 Maarif Modeli bilimsel süreç becerilerini yalnızca deneysel teknikler değil, aynı zamanda analitik düşünme, sistematik araştırma ve bilimsel yaratıcılığı da kapsayan bir bütün olarak ele almaktadır (MEB, 2024). Bu bakımdan ders kitabının üst düzey bilimsel süreç becerilerini daha belirgin şekilde işlemesi, programın vizyonu ile daha uyumlu bir yaklaşım sağlayacaktır.

Ders kitabı temel bilimsel süreç becerilerinde öğrencilere güçlü bir temel sunarken, üst düzey becerilerin (hipotez kurma, veri yorumlama, modelleme, değişken kontrolü) yeterince desteklenmemesi önemli bir sınırlılık olarak değerlendirilebilir. Öğrencilerin bilimsel düşünme ve araştırma yetkinliklerini geliştirebilmesi için ders kitaplarının bu becerileri daha dengeli biçimde yansıtması gerekmektedir. Ayrıca, laboratuvar etkinlikleri, problem temelli öğrenme senaryoları ve dijital simülasyonların ders kitaplarına entegre edilmesi, öğrencilerin hem temel hem de üst düzey bilimsel süreç becerilerini geliştirmede etkili stratejiler olarak önerilebilir.

Araştırmanın 5. alt problemi (Öğretmen adaylarının inceledikleri fen bilimleri ders kitabında hangi bilimsel süreç becerilerine yer verilmiştir?) doğrultusunda öğretmen adaylarının görüşlerine göre, ders kitabındaki ünitede en sık vurgulanan bilimsel süreç becerileri gözlem yapma (%17,4), deney yapma (%15,0), ölçme (%12,0) ve veri kaydetme (%12,0**)** olmuştur. Bu bulgular, kitabın bilimsel yöntemin temel uygulama basamaklarını güçlü biçimde sunduğunu göstermektedir. Bu durum, deneylerin daha çok temel uygulama basamaklarına odaklanmasından ya da öğretim süreçlerinde üst düzey bilişsel adımlara yeterince vurgu yapılmamasından kaynaklanıyor olabilir. Oba ve Köse (2022) fen bilimleri ders kitaplarının deney ve etkinlik bölümlerinde yapılan içerik analizinde, "sorgulama-tabanlı görevlere uygunluk" düzeyinin düşük olduğunu ortaya koymuşlardır. Dolayısıyla, fen derslerinde hem temel hem de üst düzey süreç becerilerini destekleyecek çeşitlilikte etkinliklerin planlanması gerektiği söylenebilir. Öğrencilerin doğrudan deneysel süreçlerle etkileşime girmelerine olanak sağlayan bu beceriler, fen eğitiminin temel hedefleri arasında yer almakta ve bilimsel düşünme kültürünün erken yaşlarda gelişmesine katkıda bulunmaktadır (Harlen, 1999; Padilla, 1990). Bununla birlikte, öğretmen adaylarının ifadelerinde sonuç çıkarma (%10,2) ve model oluşturma (%9,0**)** gibi üst düzey bilişsel becerilerin de yer aldığı görülmektedir. Bu durum, kitabın yalnızca gözlem ve ölçme gibi temel becerilerle sınırlı kalmayıp öğrencilerin analitik düşünme, soyutlama ve ilişkilendirme süreçlerini de desteklediğini göstermektedir. Literatürde de fen bilimleri ders kitaplarının öğrencilerin bilişsel gelişimine katkı sağlamak amacıyla deneysel süreçlerle birlikte analiz ve yorumlama becerilerine de yer vermesi gerektiği vurgulanmaktadır (Aktamış ve Ergin, 2007; Karslı ve Ayas, 2013). Öte yandan, tahmin etme (%1,2) gibi bazı bilişsel hazırlık basamaklarının oldukça düşük düzeyde temsil edilmesi dikkat çekicidir. Bu durum, öğretmen adaylarının bu beceriyi gözden kaçırmış olabileceğini ya da kitabın bu kazanımı yeterince görünür kılmadığını düşündürmektedir. Oysa ki tahmin etme, bilimsel sürecin önemli bir adımı olup öğrencilerin hipotez kurma ve sonuç çıkarma becerileriyle doğrudan ilişkilidir (Çepni vd., 2003). Bu bağlamda, kitabın bilimsel süreç becerilerinin çoğunu desteklediği ancak özellikle ön hazırlık ve üst düzey bilişsel süreçlerde daha sınırlı kaldığı ifade edilebilir.

Sonuç olarak, ders kitabı bilimsel yöntem basamaklarının büyük çoğunluğunu içererek öğretmen adaylarının bu becerileri fark etmesine olanak sağlamaktadır. Ancak tahmin etme, hipotez kurma ve değişken kontrolü gibi süreçlerin daha görünür ve uygulamaya dönük biçimde sunulması, öğrencilerin bilimsel süreç becerilerini daha bütüncül ve dengeli bir şekilde geliştirmelerine katkı sağlayacaktır.

5. ÖNERİLER

5.1. Ders kitapları için öneriler

- Fen bilimleri ders kitaplarında temel süreçlerin yanı sıra hipotez kurma, değişken kontrolü, tahmin etme ve veri yorumlama gibi üst düzey BSB'ye daha fazla yer verilmelidir.
- 21. yüzyıl becerilerinden sosyal-duygusal alanlar (öz-yönetim, iletişim, işbirliği) kitap etkinliklerine daha bilinçli biçimde entegre edilmelidir.
- Kitaplarda, özellikle Elektrik ünitesi gibi soyut kavramların işlendiği bölümlerde öğrencilerin problem çözme ve yaratıcılık becerilerini destekleyen açık uçlu etkinliklere ağırlık verilmelidir.

5.2. Öğretim uygulamaları için öneriler

- Fen öğretmen adaylarına yönelik derslerde, deneysel uygulamaların sistematik biçimde artırılması hem BSB'nin hem de 21.yy becerilerinin gelişimine katkı sağlayacaktır.
- Öğretmen eğitiminde, adayların yalnızca deney tasarlamaları değil aynı zamanda bu deneyleri sosyal etkileşim (grup çalışması, tartışma, iletişim) ortamında yürütmeleri teşvik edilmelidir.
- Dijital araçların (simülasyonlar, veri toplama ve analiz yazılımları) kullanımıyla öğrencilerin dijital okuryazarlık ve veri yorumlama becerileri desteklenmelidir.

5.3. Araştırmalar için öneriler

- Farklı sınıf düzeylerinde kullanılan fen kitaplarının BSB ve 21.yy becerileri açısından karşılaştırmalı analizleri yapılmalıdır.
- Öğretmen adaylarının deneysel süreçlerde beceri gelişimlerini izlemek için uzunlamasına çalışmalar yapılabilir.
- Sosyal-duygusal becerilerin fen eğitimi bağlamında nasıl geliştirilebileceğine yönelik deneysel araştırmalar planlanmalıdır.

KAYNAKÇA

Aktamış, H., & Ergin, Ö. (2007). Bilimsel süreç becerileri ile bilimsel yaratıcılık arasındaki ilişkinin belirlenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 33*(33), 11-23.

Anagün, Ş. S. (2018). Teachers' perceptions about the relationship between 21st century skills and managing constructivist learning environments. *International Journal of Instruction, 11*(4), 825–840. https://doi.org/10.12973/iji.2018.11452a

Ananiadou, K., & Claro, M. (2009). *21st century skills and competences for new millennium learners in OECD countries*. OECD Education Working Papers, No. 41. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/21852526115.

Ar Yavuz, G. (2007). İlköğretimde *kullanılan ders kitaplarının öğretime yardımcı unsurlar açısından değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi üniversitesi, Eğitim bilimleri enstitüsü, Ankara.

Atun, T., & Aktan, M. B. (2024). Fen bilimleri ders kitabı etkinliklerinin ortaokul öğrencilerinde bütüncül yaklaşımı sağlayan bilimsel anlayışı kazandırması açısından incelenmesi. *Yaşadıkça Eğitim*, *38*(1), 1–23. https://doi.org/10.33308/26674874.2024381667

Aydoğdu, B., & Ergin, Ö. (2008). Fen ve teknoloji dersinde kullanılan farklı deney tekniklerinin öğrencilerin bilimsel süreç becerilerine etkileri. *Ege Eğitim Dergisi, 9*(2), 15-36.

Ayvazoğlu, Ş., & Akar, M. (2025). Fen bilimleri öğretim programının 21.yüzyıl becerileri açısından incelenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 9*(15), 1-18. https://doi.org/10.56677/mkuefder.1685427

Balaban Zor, M. (2025). 2018-2025 yılları arasında Türkiye'de fen eğitimi alanında 21. yüzyıl becerilerine yönelik tez çalışmalarının betimsel bir analiz. *Premium E-Journal of Social Sciences (PEJOSS), 9*(56), 635–644. https://doi.org/10.5281/zenodo.16462016

Bayır, E., & Kahveci, N. G. (2022). Fen eğitiminde 21. yüzyıl becerileri kazandırmaya yönelik öğretmen görüşleri. *Türk Fen Eğitimi Dergisi, 19*(3), 642–661.

Bybee, R. W. (2010). Advancing STEM education: A 2020 vision. *Technology and Engineering Teacher, 70*(1), 30–35.

Bybee, R. W. (2013). *The case for STEM education: Challenges and opportunities*. Arlington, VA: NSTA Press.

Creswell, J. (2018). Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches. Sage.

Creswell, J. W., & Plano Clark, V. L. (2018). Designing and conducting mixed methods research (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: SAGE.

Çepni, S., Ayas, A., Johnson, D., & Turgut, M. F. (2003). *Fen eğitimi: Kuram ve uygulama*. Ankara: Pegem A.

Demirci, M., & Yıldırım, H. İ. (2025). Fen bilimleri ders kitapları ve öğretim programının 21. yüzyıl becerileri açısından incelenmesi. *Journal of Computer and Education Research, 1*3(25), 156- 180. https://doi.org/10.18009/jcer.1568951

Dökme, İ. (2005). Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) ilköğretim 6. sınıf fen bilgisi ders kitabının bilimsel süreç becerileri yönünden değerlendirilmesi. *İlköğretim Online, 4*(1), 7-17.

Ecevit, T., Alagöz, S., Özkurt, N., & Karataş-Köylü, Ü.(2022). İlkokul 3. ve 4. sınıf fen bilimleri ders kitaplarındaki etkinliklerinin bilimsel süreç, yaşam ve mühendislik tasarım becerilerini içerme durumları açısından incelenmesi. *Trakya Eğitim Dergisi, 12*(2), 743-758.

Ennis, R. H. (2011). *The nature of critical thinking: An outline of critical thinking dispositions and abilities*. *University of Illinois*.

Harlen, W. (1999). Purposes and procedures for assessing science process skills. *Assessment in education: Principles, Policy & Practice, 6*(1), 129–144.

Hmelo-Silver, C. E. (2004). Problem-based learning: What and how do students learn? *Educational Psychology Review, 16*(3), 235–266. https://doi.org/10.1023/B:EDPR.0000034022.16470.f3

İnaltekin, T., Özyurt, B. B., & Akçay, H. (2012). İlköğretim 6., 7. ve 8. sınıf fen ve teknoloji ders kitabı etkinliklerinin incelenmesi. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *2*(2), 63-73.

Kalemkuş, J. (2021). Fen bilimleri dersi öğretim programı kazanımlarının 21.yüzyıl becerileri açısından incelenmesi. *Anadolu Journal of Educational Sciences International, 11*(1), 63-87. https://doi.org/10.18039/ajesi.800552

Karslı F., & Ayas, A. (2013). Fen ve teknoloji dersi öğretmen adaylarının bilimsel süreç becerilerinin ölçülmesine ilişkin bir test geliştirme çalışması. *Türk Fen Eğitimi Dergisi, 10*(2), 66-84. https://www.tused.org/index.php/tused/article/view/291

Kind, P., & Kind, V. (2007). Creativity in science education: Perspectives and challenges for developing school science. *Studies in Science Education, 43*(1), 1–37. https://doi.org/10.1080/03057260708560225

Koyunlu-Ünlü, Z. (2020). Improving pre-service teachers' science process skills and views about scientific inquiry. *Journal of Theoretical Educational Science, 13*(3), 474–489.

Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook* (2nd ed.). Sage.

Milli Eğitim Bakanlığı (MEB). (2021). *Ders kitapları ve eğitim araçları yönetmeliği.* Resmî Gazete (Sayı: 31458). https://www.resmigazete.gov.tr/

Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) (2024). *Fen bilimleri dersi öğretim programı (3, 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar*). Millî Eğitim Bakanlığı Temel Eğitim Genel Müdürlüğü.

National Research Council [NRC]. (2012). *A framework for k-12 science education: practices, crosscutting concepts, and core ideas*. Washington DC: The National Academic Press.

Newton, D. P., & Newton, L. D. (2009). Some student teachers' conceptions of creativity in school science. *Research in Science & Technological Education, 27*(1), 45- 60.

Oba, S., & Köse, M. (2022). Fen bilimleri ders kitaplarının bilimsel sorgulama becerileri açısından incelenmesi. *Scientific Educational Studies, 6*(1), 44-72. https://doi.org/10.31798/ses.1106070

OECD (2018). *The future of education and skills: Education 2030.* OECD Publishing. https://www.oecd.org/education/2030

Özalp, D. (2023). Science curriculum requirements: Science process skills in textbook activities. *Journal of Educational Research & Practice, 12*(1), 123–141. https://doi.org/10.5590/JERAP.2023.13.1.10

Özdemir, G., & Yanık, H. (2017). 21. yüzyıl becerileri bağlamında fen öğretiminde problem çözme ve yaratıcılık ilişkisi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 42*(42), 200–217.

Padilla, M. J. (1990). The science process skills. Research matters—To the science teacher, No. 9004. Reston, VA: National Association for Research in Science Teaching (NARST).

Partnership for 21st Century Skills (P21). (2009). *Framework for 21st century learning.* http://www.battelleforkids.org/networks/p21

Partnership for 21st Century Skills (P21). (2015). *P21 Framework definitions*. Retrieved from http://www.battelleforkids.org/networks/p21

Patton, M. Q. (2015). Qualitative evaluation and research methods. Thousand Oaks, CA: Sage.

Saavedra, A. R., & Opfer, V. D. (2012). Learning 21st-century skills requires 21st-century teaching. *Phi Delta Kappan, 94*(2), 8–13. https://doi.org/10.1177/003172171209400203

Sukaria, M. I. (2024). Critical thinking and science process skills: Evidence from pre-service elementary teachers. *Journal of Educational Analytics, 4*(4), Article 462. https://doi.org/10.55927/jeda.v4i4.462

Şahin Pekmez, E., Aktamış, H., & Can, B. (2010). Fen laboratuarı dersinin öğretmen adaylarının bilimsel süreç becerileri ve bilimsel yaratıcılıklarına etkisi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 11*(1), 93-112.

Şimşek, P., & Kabapınar, F. (2010). The effects of inquiry-based learning on elementary students' science process skills and conceptual understanding of matter. *Procedia Social and Behavioral Sciences, 2*(2), 1190–1194. https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2010.03.170

Trilling, B., & Fadel, C. (2009). *21st century skills: Learning for life in our times*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.

Voogt, J., & Roblin, N. P. (2012). A comparative analysis of international frameworks for 21st century competences: Implications for national curriculum policies. *Journal of Curriculum Studies, 44*(3), 299–321. https://doi.org/10.1080/00220272.2012.668938

Araştırma Makalesi / Research Article

Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının 21. Yüzyıl ve Bilimsel Süreç Becerileri ile Fen Bilimleri Ders Kitaplarını İncelemeleri

Evaluation of Science Textbooks Through Pre-Service Science Teachers' 21st-Century and Scientific Process Skills

Elvan İNCE AKA & Esra BENLİ ÖZDEMİR

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.387

Geliş/Received: 28/11/2025	Kabul/Accepted: 22/01/2026

Extended Abstract

Introduction

The primary goal of science education extends beyond conveying scientific knowledge; it involves equipping students with transferable skills that enable them to apply, evaluate, and adapt knowledge in various contexts. Given the ease of accessing information in today's world, students are expected not to rely on memorized knowledge but to actively use and question it. In this context, scientific process skills (SPS) and 21st-century skills constitute two foundational components guiding the aims of modern science instruction. SPS include basic skills such as observing, measuring, recording data, and conducting experiments, as well as higher-order cognitive skills such as formulating hypotheses, controlling variables, developing models, and drawing conclusions. Correspondingly, 21st-century skills encompass advanced competencies including problem-solving, critical thinking, creativity, communication, collaboration, information literacy, and digital competence.

This study aims to determine the extent to which preservice science teachers acquire SPS and 21st-century skills through experimental activities and to examine how these skills are represented in the 7th-grade Electricity unit of a science textbook. Accordingly, the study addresses the following sub-problems: (1) preservice teachers' levels of acquiring SPS and 21st-century skills after the experimental activity, (2) their views on the representation of 21st-century skills in the textbook, (3) the specific 21st-century skills reflected in the textbook unit, (4) their views on the representation of SPS, and (5) the specific SPS included in the unit.

Method

Research Design

A mixed-methods approach was adopted using the convergent parallel design, allowing qualitative and quantitative data to be collected simultaneously and interpreted together.

Study Group

The participants consisted of 32 senior preservice science teachers enrolled in the Department of Science Education at a public university in Ankara during the 2023–2024 academic year.

Data Collection Tools

Two primary tools were used.

(1) Scientific Process Skills-Based Experiment Form:

Participants formulated hypotheses, identified independent, dependent, and controlled variables, and designed and conducted experiments on the topic "brightness of bulbs in series and parallel circuits." They presented data using tables and graphs, interpreted their results, and related them to daily life. A checklist at the end allowed participants to indicate which SPS they used at each stage.

(2) 21st-Century and Scientific Process Skills Textbook Review Form:

Participants analyzed the textbook's "Electrical Circuits" unit with guiding questions such as: "Are 21st-century skills sufficiently and appropriately represented according to learning outcomes? Which skills are included?" and "Are SPS reflected in the unit? Which ones are emphasized?" They supported their evaluations with specific examples from activities and learning outcomes.

Data Analysis

Data were analyzed using content analysis. Experiment forms and textbook review reports were coded based on predetermined categories representing SPS and 21st-century skills. Elements such as hypothesis formation, variable identification, data presentation, and conclusion drawing were evaluated. Coding was conducted independently by two researchers, and discrepancies were resolved through discussion. Inter-coder reliability, calculated using Miles and Huberman's (1994) formula, yielded .82, indicating satisfactory reliability.

Discussion and Conclusion

Findings showed that preservice teachers demonstrated a high level of proficiency in SPS after completing the experimental activities. Nearly all participants provided accurate responses in hypothesis formation and variable identification. These results support the argument that hands-on activities help learners concretize abstract scientific concepts and actively engage in knowledge construction (Harlen, 1999).

Preservice teachers also exhibited strong 21st-century skill performance during the experimental process. Most participants listed ten or more skills, indicating that the activity fostered multiple competencies including critical thinking, collaboration, communication, creativity, and problem-solving. This aligns with literature suggesting that experimental and inquiry-based tasks effectively support the acquisition of complex skills required by modern science curricula (Aydın & Sökmen Özmüş, 2024).

The textbook analysis revealed that the most frequently emphasized 21st-century skill in the Electricity unit was creativity (24.8%). Critical thinking (17.6%) and creativity (17.6%) were also strongly aligned with the learning outcomes. These findings suggest that the textbook promotes opportunities for generating alternative solutions, designing experiments, and approaching real-world problems creatively. Previous studies similarly highlight that science education materials often integrate creativity through problem scenarios and hands-on inquiry tasks (Kind & Kind, 2007; Newton & Newton, 2009). Broader literature (Ananiadou & Claro, 2009; Trilling & Fadel, 2009) underscores that creativity, critical inquiry, and problem-solving are central to 21st-century learning and should be prominently embedded
in science curricula (Anagün, 2018; Ennis, 2011; Voogt & Roblin, 2012).

Regarding SPS, 65.6% of preservice teachers stated that the textbook adequately represented these skills. The most frequently identified SPS were observation (17.4%), experimentation (15.0%), measurement (12.0%), and data recording (12.0%). These results indicate that the textbook effectively incorporates fundamental SPS but provides a relatively limited emphasis on higher-order SPS such as hypothesis testing, variable control, or data interpretation. Previous research similarly reports that science textbooks tend to include experiment-based activities but often fall short of fully integrating inquiry-based tasks (Dökme, 2005; İnaltekin et al., 2012; Oba & Köse, 2022). Because SPS play a crucial role in enabling students to engage in scientific inquiry and build scientific reasoning skills from an early age, balanced representation of all SPS is essential (Harlen, 1999; Padilla, 1990).

Recommendations

- Science textbooks should expand the integration of higher-order SPS such as hypothesis development, variable control, prediction, and data interpretation, rather than focusing predominantly on basic skills.
- Social-emotional dimensions of 21st-century skills-including self-management, communication, and collaboration—should be more explicitly embedded in textbook activities.

- Teacher education programs should systematically incorporate experimental and inquiry-based activities to foster SPS and 21st-century skills more effectively.
- Future research should explore how social-emotional components of 21st-century skills can be developed within science education contexts using experimental or quasi-experimental designs.

Anadolu **Kültürel Araştırmalar Dergisi**
Open Access

Derleme Makale / Review Article

Erken Çocuklukta Subliminal Mesajların Gelişimsel, Beyin ve Bilinçaltı Etkileri

The Developmental, Brain, and Subconscious Effects of Subliminal Messages in Early Childhood

Gülhan GÜVEN[1]

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.393

Geliş/Received: 03/11/2025	**Kabul/Accepted: 22/01/2026**

Öz

Teknolojinin hızlı gelişimi, erken çocukluk döneminde çocukların medya ile etkileşimini köklü biçimde dönüştürmüştür. Televizyon, dijital oyunlar ve çocuklara yönelik dijital platformlar, çocukların gündelik yaşamında belirgin bir yer edinmiştir. Bu ortamlar, farkındalık eşiğinin altında işleyen subliminal(örtük) mesajlarla çocukların algı ve davranış örüntülerini etkileyebilmektedir. Subliminal mesajlar, bilinçli olarak fark edilmese de bilinçaltında işlenen görsel ya da işitsel uyarıcılardır. Erken çocuklukta gerçek–kurgu ayrımının sınırlı olması, bu mesajların etkisini gelişimsel açıdan kritik hâle getirmektedir. Makale, subliminal mesajların bilişsel, duygusal ve sosyal gelişim üzerindeki etkilerini çok boyutlu olarak ele almaktadır. Kuramsal çerçeve Piaget'nin bilişsel gelişim yaklaşımı, Vygotsky'nin sosyokültürel kuramı ve Bandura'nın sosyal öğrenme kuramına dayandırılmıştır. Piaget perspektifinde mesajların eleştirel süzgeçten geçirilmeden şemalara eklemlenmesi, yanlış genellemeleri oluşturabilmektedir. Vygotsky'ye göre yetişkin rehberliği olmadan izlenen içerikler, mesajların sorgulanmadan içselleştirilmesini kolaylaştırmaktadır. Bandura açısından medya karakterleri güçlü modellerdir ve örtük pekiştirmeler tutum ve davranışları dolaylı biçimde yönlendirebilmektedir. Alanyazın, ekran süresi, içerik yapısı ve algoritmik yönlendirmelerin çocukların özdüzenleme ve sosyal-duygusal becerileriyle ilişkili olabileceğini göstermektedir. Nörobilimsel bulgular, bilinçdışı uyarımların duygusal işlemleme ve dikkat düzenleme ile ilişkili beyin ağlarında aktivasyon oluşturabildiğine işaret etmektedir. Dijital platformlarda renk, tempo, tekrar ve öneri sistemleri gibi tasarım unsurları, yönlendirme ve manipülasyon risklerini artırabilmektedir. Makale, çocuk hakları ve etik ilkeler çerçevesinde dijital içerik üretimi ve denetimine ilişkin sınırlılıkları tartışmaktadır. Sonuç olarak medya okuryazarlığının güçlendirilmesi, ebeveyn/öğretmen rehberliğinin artırılması ve şeffaf-etik dijital düzenlemelerin geliştirilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Erken çocukluk, subliminal mesaj, medya, bilişsel gelişim, etik.*

Abstract

The rapid advancement of technology has fundamentally transformed how young children interact with media in early childhood. Television, digital games, and child-oriented digital platforms have come to occupy a prominent place in children's everyday lives. These environments can influence children's perceptual and behavioral patterns through implicit/subliminal messages that operate below the threshold of awareness. Subliminal messages are visual or auditory stimuli processed in the subconscious even if they are not consciously noticed. In early childhood, the limited ability to distinguish reality from fiction makes the impact of such messages developmentally critical. The article addresses the effects of subliminal messages on cognitive, emotional, and social development in a multidimensional manner. The theoretical framework is grounded in Piaget's cognitive developmental approach, Vygotsky's sociocultural theory, and Bandura's social learning theory. From Piaget's perspective, the incorporation of messages into schemas without critical filtering can lead to erroneous generalizations. According to Vygotsky, content consumed without adult guidance facilitates the internalization of messages without questioning. From Bandura's standpoint, media characters are powerful models, and covert reinforcements can indirectly shape attitudes and behaviors. The literature indicates that screen time, content structure, and

[1] **Sorumlu Yazar/Corresponding Author:** Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Okul Öncesi Eğitimi ABD, E-posta: gulhanguven@gmail.com

Önerilen Atıf/Suggestion Citation
Güven, G., (2026). Erken Çocuklukta Subliminal Mesajların Gelişimsel, Beyin ve Bilinçaltı Etkileri, *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi, 10(1),* 561-576.

algorithmic steering may be associated with children's self-regulation and socio-emotional skills. Neuroscientific findings suggest that unconscious stimuli can activate brain networks related to emotional processing and attentional regulation. On digital platforms, design elements such as color, tempo, repetition, and recommendation systems may increase the risks of steering and manipulation. The article discusses the limitations of digital content production and regulation within the framework of children's rights and ethical principles. Consequently, it recommends strengthening media literacy, increasing parent/teacher guidance, and developing transparent and ethical digital regulations.

***Keywords**: Early childhood, subliminal messages, cognitive development, media literacy, digital ethics*

GİRİŞ

Teknolojinin hızla ilerlemesi, çocukların medya ile etkileşim biçimini köklü biçimde değiştirmiştir. Günümüzde televizyon, dijital oyunlar, YouTube Kids ve TikTok gibi platformlar, erken çocukluk dönemindeki çocukların yaşamında merkezi bir yer edinmiştir. RTÜK'ün (2024) raporuna göre, Türkiye'de çocuklara yönelik yayınların %32'sinde dolaylı ürün yerleştirme, %19'unda ise tüketimi teşvik eden mesajlar bulunmaktadır. UNICEF (2023) verileri, çocukların %68'inin günde üç saatten fazla çevrimiçi içerik izlediğini göstermektedir. Bu durum, çocukların bilinçli farkındalık eşiğinin altında kalan mesajlara sürekli maruz kaldığını ve farkında olmadan davranış kalıplarını şekillendirdiğini ortaya koymaktadır.

Subliminal mesajlar, bilincin fark edemediği ancak bilinçaltında işlenen görsel ya da işitsel uyarıcılardır (Pessoa, 2018). Bu uyarımlar çocukların bilişsel şemalarına yerleşerek, tutum ve davranışlarını etkileyebilir. Özellikle 2–7 yaş arası dönemde (Piaget'nin işlem öncesi dönemi) çocukların gerçek ile kurguyu ayırt etme becerileri sınırlı olduğundan, bu tür mesajlar gelişimsel açıdan kalıcı etkiler bırakabilmektedir.

Bu makalenin amacı, subliminal mesajların erken çocukluk dönemindeki çocukların bilişsel, duygusal ve sosyal gelişimlerine etkilerini çok boyutlu biçimde incelemektir. Çalışmada Piaget'nin bilişsel gelişim, Vygotsky'nin sosyokültürel ve Bandura'nın sosyal öğrenme kuramları temel alınarak kuramsal bir çerçeve oluşturulmuş; nörobilimsel bulgular ve etik boyutlarla bütünleştirilmiştir. Ayrıca Türkiye bağlamında RTÜK, UNICEF ve UNESCO raporları ışığında öneriler sunulmuştur.

KURAMSAL TEMELLER

Jean Piaget'ye göre çocuk, çevresini aktif olarak keşfeden ve anlamlandıran bir varlıktır. Çocuğun bilişsel yapısı, yaşla birlikte farklı gelişim evrelerinden geçerek olgunlaşır; duyusal– motor, işlem öncesi, somut işlemler ve soyut işlemler. Özellikle işlem öncesi dönemde (2–7 yaş) sembolik düşünme gelişmeye başlar, ancak mantıksal çıkarım sınırlıdır. Çocuk, izlediği medya içeriklerini gerçek ile hayal arasında ayırt etmekte güçlük çeker. Bu dönemde subliminal mesajlar, çocuğun zihinsel şemalarına farkında olmadan dâhil olabilir (McLeod, 2025).

Piaget'nin bilişsel gelişim kuramına göre bilişsel uyum süreci, bireyin çevresiyle etkileşimi sırasında yeni yaşantıları mevcut bilişsel yapılarla ilişkilendirmesi ve gerektiğinde bu yapıları yeniden düzenlemesiyle gerçekleşmektedir. Bu süreçte özümleme (asimilasyon), bireyin yeni karşılaştığı durumları var olan bilişsel şemalarına dâhil etmesini; uyum sağlama (akomodasyon) ise mevcut şemaların yeni bilgiye yanıt verecek biçimde yeniden yapılandırılmasını ifade etmektedir. Piaget'ye göre çocuk, yeni uyaranla bilişsel bir çelişki yaşamadığında uyum sağlama süreci devreye girmemekte ve öğrenme büyük ölçüde özümleme yoluyla gerçekleşmektedir. Bu durum, özellikle erken çocukluk döneminde sunulan ve farkındalık düzeyine ulaşmadan işlenen subliminal mesajların, çocuğun mevcut bilişsel şemalarına sorgulanmadan entegre olmasını kolaylaştırmaktadır (Eroğlu, 2023). Örneğin, bir çizgi filmde sürekli "mutluluk = satın alma" teması vurgulanıyorsa, çocuk bu ilişkiyi doğal bir gerçeklik olarak içselleştirebilir. Sonuç olarak Piaget'ye göre, subliminal mesajların erken çocukluk döneminde etkili olmasının nedeni, çocuğun bilişsel dengesizlik durumlarında dış uyaranları eleştirel biçimde değerlendiremeyişidir. Bu nedenle çocuk, medya mesajlarını sorgulamadan kabullenme eğilimindedir.

Lev Vygotsky'ye göre bilişsel gelişim, bireyin sosyal çevresiyle kurduğu etkileşimler sonucu gerçekleşir. Çocuk, kültürel araçlar aracılığıyla öğrenir ve dil, medya gibi araçlar bu sürecin en güçlü belirleyicilerindendir. Modern çağda medya, çocuğun toplumsal öğrenmesinde kültürel bir aracı haline gelmiştir (Nikken & Schols, 2015). Vygotsky'nin "Yakınsal Gelişim Alanı (ZPD)" kavramı, çocuğun

tek başına yapamadığı fakat bir yetişkin rehberliğiyle başarabileceği becerileri tanımlar. Eğer çocuk, medya içeriklerini izlerken ebeveyn rehberliği olmadan yalnız bırakılırsa, mesajların anlamını eleştirel biçimde değerlendiremez. Bu durumda çocuk, subliminal mesajları sorgulamadan içselleştirir ve onları "kendi düşüncesiymiş gibi" kabullenir (Wartella et al., 2016).

Ayrıca Vygotsky'nin "içselleştirme" kavramı subliminal mesajların etkisini açıklamak için oldukça işlevseldir. Dışsal bir uyaran (örneğin bir reklamdaki sembol ya da müzik) zamanla içsel düşünce biçimine dönüşebilir. Bu süreçte çocuk, reklamın iletisini kendi arzusuymuş gibi deneyimlemeye başlar. Bu durum özellikle dijital oyunlar ve animasyonlar aracılığıyla sıkça görülmektedir. Dolayısıyla Vygotsky açısından subliminal mesajlar, çocuğun sosyal öğrenme ortamlarının yapısına gömülüdür. Rehberlik ve kültürel farkındalık eksikliği, çocuğun medya tarafından şekillendirilmiş bir düşünce dünyasında büyümesine neden olabilir.

Albert Bandura (1986), bireylerin davranışları öğrenirken yalnızca doğrudan deneyimlerle değil, model alma yoluyla da öğrendiklerini belirtir. Çocuklar medya karakterlerinin davranışlarını gözlemler, bu davranışların sonuçlarını değerlendirir ve onları taklit eder.

Bandura'nın kuramında gözlemsel öğrenme dört temel aşamadan oluşur: dikkat, hatırlama, yeniden üretim ve motivasyon. Subliminal mesajlar bu süreçlerin özellikle "dikkat" ve "motivasyon" aşamalarını etkiler. Bir medya karakterinin sürekli ödüllendirilmesi, çocuğun bilinçaltında "bu davranış doğru" inancını pekiştirir. Örneğin, bir çizgi filmde belirli bir markayı kullanan karakterlerin mutlu, güçlü ya da popüler gösterilmesi, çocuğun o markaya yönelik olumlu tutum geliştirmesine yol açabilir. Bu durum, görünmez pekiştireç etkisidir (Ajzen, 1991; John, 1999). Dolayısıyla Bandura perspektifinde subliminal mesajlar, yalnızca dışsal davranışları değil, benlik algısını da biçimlendirir. Medya aracılığıyla sunulan idealize edilmiş beden, güç veya güzellik imgeleri, çocuğun öz güvenini ve sosyal kimlik gelişimini dolaylı biçimde etkiler. Bu nedenle erken yaşlarda medya içeriklerinin eleştirel analizinin desteklenmesi gereklidir (Bandura, 1986).

LİTERATÜRDE YER ALAN ARAŞTIRMALAR

Dijital teknolojilerin erken çocukluk yaşamına hızlı biçimde entegre olmasıyla birlikte, alanyazında dijital medya kullanımı, ekran süreleri, içerik yapıları ve algoritmik yönlendirme mekanizmalarının çocuk gelişimi üzerindeki etkilerini ele alan araştırmaların sayısında önemli bir artış gözlenmektedir. Bu çalışmalar, dijital ortamların yalnızca bilişsel süreçler üzerinde değil, aynı zamanda çocukların sosyal-duygusal gelişimleri, davranış örüntüleri ve özdüzenleme becerileri üzerinde de belirleyici etkiler taşıdığını göstermektedir.

Gee ve arkadaşları (2013), çocuklarda amigdala–prefrontal korteks bağlantılarının gelişimini incelemek amacıyla boylamsal bir nörogörüntüleme çalışması yürütmüştür. Çalışma grubunu 4–10 yaş aralığında 60 çocuk oluşturmuş; veriler fMRI ve davranış değerlendirme ölçekleri ile toplanmıştır. Sonuçlar, çocuklarda prefrontal korteksin yeterince olgunlaşmamış olması nedeniyle bilinçaltı tehdit uyaranları karşısında stres tepkisinin daha yüksek olduğunu göstermiştir. Bu bulgu, subliminal mesajların çocuklarda kaygıyı daha kolay tetikleyebileceğini ortaya koymaktadır.

Hearn ve Hein (2015), dijital reklamlardaki örtük toplumsal cinsiyet mesajlarını incelemiştir. Çalışma grubunu 300 popüler çocuk videosu oluşturmuş; veriler görsel-işitsel içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Çalışmada kız çocuklarına yönelik içeriklerde güzellik teması, erkek çocuklarına yönelik içeriklerde güç ve macera temalarının bilinçaltı düzeyde tekrarlandığı bulunmuştur. Sonuç olarak, bu mesajların çocukların toplumsal cinsiyet algılarını şekillendirdiği belirlenmiştir.

Kaya (2016), subliminal uyaranların karar verme üzerindeki etkilerini ölçmek amacıyla deneysel yöntem kullanmıştır. Çalışma grubunu 80 üniversite öğrencisi oluşturmuş; katılımcılara hızlı görsel uyarıcılar içeren karar senaryoları uygulanmıştır. Sonuçlar, düşük farkındalık düzeyindeki bireylerin kararlarını bilinçaltı ipuçlarına göre şekillendirdiğini ortaya koymuştur. Araştırma subliminal mesajların seçim davranışını etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Meneguzzo ve arkadaşları (2017), subliminal uyaranların beyin tarafından nasıl işlendiğini incelemek amacıyla deneysel bir çalışma yürütmüştür. Araştırmanın çalışma grubunu 48 yetişkin katılımcı oluşturmuş; veriler fonksiyonel manyetik rezonans görüntüleme (fMRI) ile toplanmıştır. Bulgular, bilinçaltı düzeyde sunulan yüz ifadelerinin amigdalada anlamlı düzeyde aktivasyon yarattığını ve bu

etkinin bilinçli farkındalık oluşmadan duygusal yanıt oluşturduğunu göstermiştir. Araştırma, subliminal mesajların duygusal işlemleme sistemlerini doğrudan etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Madigan ve arkadaşları (2019), Kanada'da 2.441 çocukla yürüttükleri uzunlamasına araştırmada ekran süresi ile bilişsel gelişim arasındaki ilişkiyi değerlendirmiştir. Gelişimsel değerlendirme testleri ve ebeveyn raporlarıyla elde edilen bulgular, 24–36 ay aralığında artan ekran kullanımının 5 yaş bilişsel performansını olumsuz etkilediğini ve yürütücü işlevlerin baskılandığını göstermiştir (Madigan et al., 2019).

Dehaene, Naccache ve Changeux (2020), subliminal algının nörobilişsel mekanizmalarını açıklamak amacıyla kapsamlı bir EEG analizi gerçekleştirmiştir. Çalışma grubunu önceki araştırmalardan elde edilen 200'den fazla EEG verisi oluşturmuş; yöntem olarak elektrofizyolojik karşılaştırmalı analiz kullanılmıştır. Araştırmada subliminal uyaranların P3 ve N2 bileşenlerinde değişiklik yarattığı, yani dikkat ve tepki inhibisyonu süreçlerini etkilediği bulunmuştur. Sonuç olarak araştırmacılar, bilinçaltı bilgi işlemenin davranış kararlarını dolaylı biçimde yönlendirdiğini belirtmiştir.

Kadıoğlu (2020), Türkiye'de yayınlanan çizgi filmlerde subliminal renk, sembol ve nesne kullanımını incelemek amacıyla betimsel bir içerik analizi yapmıştır. Çalışma grubunu ulusal kanallarda yayınlanan 25 farklı çizgi film oluşturmuştur. Araştırmada subliminal ipuçlarının çocuklarda marka çağrışımını artırdığı bulunmuştur. Sonuçlar, özellikle 5–6 yaş grubu çocukların tekrar eden görsel ipuçlarından daha fazla etkilendiğini göstermiştir.

Livingstone ve arkadaşları (2020) Birleşik Krallık'ta 0–8 yaş arası 200 çocuk ve ailesi ile gerçekleştirdikleri karma yöntemli çalışmada, çocukların dijital içeriklerle etkileşimini odak grup görüşmeleri, ev ziyaretleri ve dijital medya günlükleri aracılığıyla incelemiştir. Çalışmada çocukların algoritmik olarak sunulan içerik akışını ayırt edemedikleri; dijital platformlarda sık tekrar eden sembol, renk ve seslerin çocuklarda otomatik davranışsal eğilimler oluşturabildiği belirlenmiştir (Livingstone et al., 2020).

Marsh ve arkadaşları (2021), Avrupa'da 4 ülkeden 70 çocukla yürüttükleri nitel araştırmada dijital oyunlarda kullanılan görsel ve işitsel uyaranların (renk, müzik, tempo) duygusal tepkiler üzerindeki etkisini analiz etmiştir. Araştırmada bu uyaranların çocuklarda otomatik duygusal çağrışımlar yarattığı, bunun da davranış seçimlerini yönlendirebildiği belirlenmiştir (Marsh et al., 2021).

Zhao ve Zhou (2022), Çin'de 3–7 yaş arası 60 çocukla gerçekleştirdikleri çalışmada ebeveyn günlükleri ve davranış gözlemleri kullanarak algoritmik içerik öneri sistemlerinin çocukların dikkat döngüleri üzerindeki etkisini incelemiştir. Bulgular, dijital platformların renk, tempo ve ses düzenlemelerini optimize ederek çocukların dikkatini daha uzun süre çekmeye çalıştığını; bu süreçlerin içerik bağımlılığı riskini artırdığını ortaya koymuştur (Zhao & Zhou, 2022).

Canaslan ve Sungur (2022) 4–6 yaş arası 258 çocukla yürüttükleri nicel araştırmada dijital medya kullanım süresi ile öz-düzenleme becerileri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Veri toplamada "Çocuk Öz-Düzenleme Ölçeği" ile "Dijital Medya Kullanım Formu" kullanılmıştır. Bulgular, ekran maruziyeti arttıkça çocukların duygu düzenleme, dikkat sürdürme ve bekleme süresi kontrolünde anlamlı düzeyde düşüş yaşadığını; özellikle hızlı tempolu ve yüksek uyarıcı yoğunluğuna sahip içeriklerin öz-düzenleme üzerinde olumsuz etkiler yarattığını göstermiştir (Canaslan & Sungur, 2022).

Demir ve Karaca (2023), YouTube Kids platformundaki 120 popüler videoyu inceleyerek dijital içeriklerdeki örtük tüketim mesajlarını, sembolik yönlendirmeleri ve renk temelli duygusal kodları analiz etmiştir. Nitel içerik çözümlemesiyle yürütülen araştırmada videoların %30'unda tüketim odaklı örtük mesajların bulunduğu, bu mesajların okul öncesi çocuklar tarafından bilinçli olarak fark edilemediği ve bilinçdışı öğrenmeyi etkilediği ortaya konulmuştur (Demir & Karaca, 2023).

EU Kids Online (2023) tarafından gerçekleştirilen çok uluslu araştırmada, 12 Avrupa ülkesinde 0–6 yaş arası çocukların dijital medya kullanım pratikleri ebeveyn anketleri ve ev gözlemleriyle incelenmiştir. Araştırma sonuçları, okul öncesi çocukların %81'inin içeriklere yerleştirilen sembolik mesajları ve örtük tüketim unsurlarını ayırt edemediğini; özellikle renk, görsel tekrar ve tempo gibi unsurların bilinçaltı öğrenme üzerinde etkili olduğunu göstermektedir (EU Kids Online, 2023).

Ata-Aktürk ve Akman (2024) tarafından gerçekleştirilen araştırmada, Türkiye'de 3–6 yaş aralığında bulunan 40 çocuk ve 40 ebeveynden oluşan bir çalışma grubu ile dijital teknolojinin çocuklar tarafından algılanma biçimleri ve ebeveynlerin dijital aracı olma stratejileri incelenmiştir. Karma yöntemle yürütülen çalışmada yarı yapılandırılmış çocuk görüşmeleri ve ebeveyn ölçekleri kullanılmıştır. Araştırmada çocukların dijital içeriklerde yer alan reklam– içerik bütünleşmesini ayırt etmede güçlük yaşadıkları; sembolik kodları çözümlemekte zorlandıkları ve ebeveyn denetiminin artmasıyla dijital farkındalığın güçlendiği sonucuna ulaşılmıştır (Ata-Aktürk & Akman, 2024).

Güngör (2025) tarafından yürütülen çalışmada, 36–72 aylık 182 çocukla ekran süresi ile sosyalduygusal gelişim arasındaki ilişki değerlendirilmiştir. Nicel desenle yürütülen araştırmada sosyal-duygusal gelişim "Ages and Stages Questionnaires" aracılığıyla ölçülmüştür. Sonuçlara göre pasif ekran maruziyetinin artması, sosyal yeterlik düzeylerinde azalmaya ve duygu düzenleme güçlüklerinde artışa yol açmıştır. Araştırma, erken yaşta yoğun ekran kullanımının özellikle sosyal-duygusal beceriler üzerinde belirgin olumsuz etkiler oluşturduğunu göstermiştir (Güngör, 2025).

BEYİN VE BİLİNÇALTI ETKİLEŞİMİ

Son yıllarda yapılan nörogörüntüleme araştırmaları, subliminal mesajların beyinde nasıl işlendiğini daha ayrıntılı biçimde açıklığa kavuşturmuştur. Fonksiyonel manyetik rezonans görüntüleme (fMRI) ve elektroensefalografi (EEG) gibi ileri nöroteknikler aracılığıyla yapılan çalışmalar, bilinçaltı düzeyde sunulan görsel veya işitsel uyarıcıların yalnızca duyusal alanlarda değil, aynı zamanda duygusal ve bilişsel işlemleme ile ilişkili beyin bölgelerinde de aktivasyon yarattığını göstermektedir (Meneguzzo et al., 2017; Pessoa, 2018). Özellikle amigdala, anterior singulat korteks (ACC), insula ve prefrontal korteks bölgelerinin bu süreçlerde önemli rol oynadığı ortaya konmuştur.

Amigdala, duygusal uyarıcıların –özellikle korku, tehdit ve ödül içeren uyaranların– otomatik olarak değerlendirilmesinden sorumlu bir limbik yapı olup, bireyin farkında olmadan duygusal tepkiler geliştirmesini sağlar (LeDoux, 2000; Morris et al., 1998). fMRI çalışmaları, bilinçaltı düzeyde sunulan korku ifadelerinin bile amigdala aktivasyonunu tetiklediğini, bu etkinin bireyin bilinçli farkındalığına ulaşmadan duygusal yanıt oluşturduğunu göstermektedir.

Anterior singulat korteks (ACC), dikkat odağının yönlendirilmesi, hata izleme ve duygusal çatışmaların çözümünde görev alır (Bush, Luu, & Posner, 2000). Subliminal uyaranlar, ACC'nin özellikle duygusal çatışma ve farkındalık öncesi dikkat düzenleme süreçlerinde aktif hale gelmesine neden olur. Bu durum, bireyin davranışsal tepkilerinin bilinçli farkındalık oluşmadan önce şekillenebileceğini göstermektedir (Pessoa, 2018).

İnsula, duyguların bedensel (interoseptif) bileşenlerinin fark edilmesinde ve duygusal deneyimle bütünleştirilmesinde kritik rol oynayan bir beyin bölgesidir (Craig, 2009). Subliminal düzeyde sunulan duygusal içerikli uyarıcıların insulada aktivasyon oluşturması, bireyin farkında olmadan "içsel bir duygusal yanıt" üretmesini açıklar (Meneguzzo et al., 2017).

Son olarak, prefrontal korteks, özellikle dorsolateral prefrontal korteks (DLPFC) ve orbitofrontal korteks (OFC) bölgeleri, bilinçli karar verme, planlama ve dürtü kontrolü gibi üst düzey bilişsel süreçleri düzenler (Miller & Cohen, 2001). Subliminal mesajların bu bölgelerde düşük düzeyli aktivasyon oluşturduğu; bu etkinin bilinçli kontrol mekanizmalarının dışında kalan bilişsel ön işleme süreçlerini temsil ettiği bildirilmektedir (Dehaene et al., 2006).

Tüm bu bulgular, beynin subliminal uyaranları yalnızca pasif biçimde algılamadığını; aksine, duygusal ve bilişsel ağların bütünleşik biçimde çalıştığı aktif bir işlemleme sistemi içinde değerlendirdiğini göstermektedir. Bu durum, subliminal mesajların bireyin farkındalığı dışında kalan nöropsikolojik süreçleri etkileyerek davranışsal eğilimleri değiştirebileceğini ortaya koymaktadır (Pessoa, 2018).

Whalen ve ark. (1998), korku temalı yüz ifadelerinin bilinçli farkındalık olmadan bile amigdala aktivasyonunu artırdığını saptamıştır. Bu aktivasyon, kortizol ve adrenalin gibi stres hormonlarının salgılanmasına yol açarak çocuklarda duygusal tepkilerin şiddetini artırır (Gee et al., 2013). Çocuk beyninde prefrontal korteks tam olarak olgunlaşmadığından (yaklaşık 20 yaşına kadar), bilinçaltı uyarımlar karşısında duygusal düzenleme yeterince sağlanamaz. Bu da erken yaşta maruz kalınan subliminal mesajların uzun vadeli kaygı, stres ve dikkat dağınıklığı gibi etkiler yaratmasına neden olabilir. EEG çalışmalarında ise subliminal uyaranların N2 ve P3 bileşenlerinde belirgin farklılıklar

oluşturduğu, yani dikkat yönelimi ve bilişsel filtreleme mekanizmalarını etkilediği bulunmuştur (Dehaene et al., 2020). Bu sonuçlar, çocukların bilinçaltı mesajlara yetişkinlerden çok daha açık olduğunu; bu nedenle bilinçdışı algının çocuklarda kalıcı izler bırakabileceğini göstermektedir.

TEKNOLOJİK BOYUT: DİJİTAL MANİPÜLASYON VE ALGORİTMİK ETKİLER

Dijital medya ortamlarında subliminal etki biçimleri geçmişteki televizyon reklamlarından çok daha karmaşık hâle gelmiştir. YouTube Kids, TikTok, Roblox, Minecraft gibi platformlarda çocuklar artık yalnızca içerik tüketicisi değil, aynı zamanda etkileşimli kullanıcıdır. Ancak bu platformlar, çocukların dikkatini yönlendirmek için mikro düzeyde manipülasyon teknikleri kullanmaktadır (Zhao, Chen & Yu, 2022). Bu teknikler arasında renk tonlamaları, hızlı geçiş efektleri, arka plandaki düşük kontrastlı semboller (opak logolar) ve mikrovideo sahneleri öne çıkmaktadır. Örneğin, bir YouTube videosunda saniyelik bir logo geçişi ya da belirli bir renk kombinasyonu, çocukta marka çağrışımı yaratmakta ve fark edilmeden tüketim eğilimini güçlendirmektedir (Hearn & Hein, 2015). Ayrıca yapay zekâ tabanlı öneri sistemleri, çocuğun izleme alışkanlıklarını analiz ederek benzer içerikleri sürekli ön plana çıkarmakta, böylece dijital yankı odaları oluşturmaktadır. Bu durum, çocuğun bilişsel esnekliğini sınırlayarak tek tip duygu ve düşünce kalıplarına yönelmesine yol açmaktadır (UNESCO, 2023).

Algoritmik manipülasyon, yalnızca tüketimi artırmakla kalmaz; aynı zamanda toplumsal cinsiyet kalıplarını da yeniden üretir. Kız çocuklarına yönelik içeriklerde güzellik, zarafet ve duygusallık; erkek çocuklarına yönelik içeriklerde ise güç, cesaret ve macera temaları baskındır. Bu ayrışma, toplumsal cinsiyet rollerinin bilinçdışı düzeyde pekişmesine neden olmaktadır (Hearn & Hein, 2015).

Son Yıllarda Yapılan Çalışmalar erken çocukluk döneminde dijital ortamların çocukların bilişsel, duygusal ve davranışsal süreçleri üzerindeki etkilerine yönelik son yıllarda yapılan çalışmalar, dijital platformlardaki içerik üretim biçimleri ile algoritmik yönlendirmelerin çocuk gelişimine ilişkin görünmez risk alanlarını giderek artırdığını göstermektedir. UNESCO'nun (2023; 2024) yapay zekâ destekli dijital tasarıma ilişkin raporlarında, çocuklara sunulan içeriklerin önemli bir bölümünün algoritmik öneri sistemleri tarafından belirlendiği ve bu sistemlerin çocukların dikkat döngülerini mikrodüzeyde manipüle edebilecek nitelikte olduğu belirtilmektedir. UNESCO ayrıca hızlı sahne geçişleri, yüksek doygunlukta renk kullanımı ve ritmik mikro-uyaranların erken çocukluk dönemindeki çocuklarda bilinçaltı düzeyde uyarım yaratarak duygusal düzenleme süreçlerini etkileyebileceğini vurgulamaktadır.

UNICEF Türkiye'nin Türkiye'de Dijital Çocukluk (2023) raporu da benzer şekilde, 3–6 yaş arası çocukların ekran karşısında geçirdiği sürenin belirgin biçimde arttığını ve dijital içeriklerde yer alan tüketim odaklı sembolik mesajların çocukların henüz gelişmekte olan karar verme ve ayırt etme mekanizmaları üzerinde baskı oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Raporda özellikle reklam–içerik bütünleşmesinin çocuklar tarafından fark edilememesinin, bilinçdışı öğrenme süreçlerini güçlendirerek tüketim davranışlarını şekillendirebileceği ifade edilmektedir (UNICEF, 2023).

OECD'nin Children in the Digital Environment (2023) çalışması, dijital içeriklerdeki hızlı tempo, renk kullanımı ve görüntü geçişlerinin çocuk beyninde yürütücü işlevlerle ilişkili olan prefrontal korteks gelişimini etkileyebileceğini göstermektedir. Rapora göre dijital ortamların yarattığı yüksek uyarıcı yük, erken çocukluk döneminde planlama, dikkat sürdürme, dürtü kontrolü ve bekleme süresi gibi yürütücü işlevlerde zorlanmaya yol açabilmektedir (OECD, 2023).

Tüm bu çalışmalar birlikte değerlendirildiğinde, son yıllarda uluslararası kuruluşlar tarafından yürütülen araştırmalar dijital ortamların erken çocukluk döneminde yalnızca bilgi aktarımı sağlayan pasif bir araç olmadığını; aksine çocukların bilinçaltı süreçlerini etkileyen güçlü ve çok katmanlı bir çevresel faktör olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar, dijital içerik tasarımlarında çocukların bilişsel gelişim ihtiyaçlarının dikkate alınması, algoritmaların şeffaf biçimde denetlenmesi ve çocuklara yönelik içeriklerde etik sınırların güçlendirilmesi gerekliliğine işaret etmektedir.

Türkiye bağlamında RTÜK ve Reklam Kurulu bu tür içerikleri denetlemeye çalışsa da dijital platformlar, ulusal mevzuatın erişemediği küresel ağlarda yer aldığı için denetim oldukça sınırlıdır. Bu nedenle medya okuryazarlığı ve ebeveyn farkındalığı, dijital çağın en önemli koruyucu etkenlerinden biri hâline gelmiştir.

ÇOCUKLARIN DAVRANIŞSAL VE DUYGUSAL GELİŞİMİ ÜZERİNE ETKİLER

Subliminal mesajlar yalnızca bilişsel süreçleri değil, çocukların davranışsal ve duygusal gelişimlerini de etkilemektedir. Özellikle duygusal düzenleme (emotion regulation) mekanizmaları, erken çocukluk döneminde hızla geliştiği için bilinçdışı uyarımlar karşısında savunmasızdır.

Araştırmalar, korku ya da stres içeren subliminal sahnelerin çocuklarda amigdala aktivasyonunu artırarak kaygı ve tedirginlik yaratabileceğini göstermektedir (Gee, Humphreys vd, 2013). Bu durum, çocukların güven duygusunu zedeleyebilir ve aşırı uyarılma nedeniyle uyku sorunları, dikkat dağınıklığı veya öfke patlamaları gibi davranışsal sonuçlar doğurabilir. Ayrıca, eğlence temalı içeriklerde kullanılan bilinçaltı pekiştireçler çocukta ödül beklentisini güçlendirir. Örneğin, "beğeni" veya "puan kazanma" gibi sistemler, dopamin salınımını artırarak kısa vadeli haz duygusunu pekiştirir (Pessoa, 2018). Bu mekanizma, zamanla çocukların dışsal motivasyonlara bağımlı hale gelmesine neden olur.

Subliminal mesajların bir diğer önemli etkisi empati gelişimini zayıflatmasıdır. Özellikle şiddet veya rekabet temalı oyunlarda ödül–ceza sistemleri, çocuklarda başkalarının duygularını anlamayı zorlaştırabilir. Bandura'nın gözlemsel öğrenme modeli açısından, çocuklar bu tür davranışları model alarak "başarı için zarar vermek normaldir" gibi içsel inançlar geliştirebilir (Bandura, 1986). Dolayısıyla erken yaşta maruz kalınan bilinçaltı uyarımlar, çocuğun hem duygusal denge hem de sosyal uyum becerilerini olumsuz etkileyebilmektedir.

Benlik gelişimi, çocuğun kendini tanıma, değerli hissetme ve kabul görme süreçleriyle ilişkilidir. Ancak medya aracılığıyla sunulan idealize edilmiş beden, güzellik ve başarı imgeleri, çocuklarda benlik kıyaslaması yaratır. Bu durum, özellikle kız çocuklarında "güzellik = değer" inancının yerleşmesine yol açabilir.

Subliminal mesajlar, çocuğun kendi bedenine veya yeteneklerine ilişkin algısını dolaylı biçimde biçimlendirir. Çizgi filmlerde ya da reklam içeriklerinde kullanılan renk, müzik veya kelime tekrarları, çocuklarda "mükemmel olmalıyım" gibi bilinçdışı inançların oluşmasına neden olabilir. Bu süreç, erken yaşta öz güven düşüklüğü, kendini yetersiz hissetme ve aşırı rekabetçi tutumlar gibi davranışlara dönüşebilir. Örneğin, TikTok veya YouTube gibi platformlarda çocukların sıklıkla karşılaştığı "güzellik filtreleri" ve "başarı hikâyeleri", gerçeklik algısını bozarak benlik bütünlüğünü zayıflatmaktadır. Bu durum, çocuğun "ben kimim?" sorusuna vereceği cevabı bile dışsal onay mekanizmalarına bağlamasına neden olabilir (John, 1999). Dolayısıyla subliminal mesajlar yalnızca davranışsal düzeyde değil, kimlik gelişimi ve benlik saygısı gibi derin psikolojik süreçlerde de etkilidir. Çocuğun içsel referans sistemi, medya tarafından biçimlendirilen dışsal normlara göre şekillenmeye başlar. Bu nedenle erken yaşta öz farkındalık eğitimi ve medya okuryazarlığı büyük önem taşımaktadır.

ETİK BOYUT VE ÇOCUKLARIN MEDYADA KORUNMASI

Subliminal mesajların çocuklar üzerindeki etkileri, yalnızca psikolojik bir mesele değil; aynı zamanda etik bir sorundur. Çocukların bilişsel olgunluk düzeyleri, eleştirel düşünme becerileri ve farkındalık kapasiteleri yetişkinlere kıyasla çok daha sınırlıdır. Bu nedenle medya içeriklerinin, özellikle dijital platformlarda, çocuk haklarını gözeten bir çerçeveyle hazırlanması zorunludur.

Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 17. Maddesi, devletlerin çocukların zararlı medya içeriklerinden korunmasını sağlamakla yükümlü olduğunu belirtir (UNICEF, 1989). Aynı şekilde UNESCO (2023), yapay zekâ destekli medya ortamlarında çocuklara yönelik içeriklerin "şeffaflık, hesap verebilirlik ve açıklanabilirlik" ilkeleriyle tasarlanması gerektiğini vurgulamıştır.

Türkiye'de RTÜK ve Reklam Kurulu, televizyon yayınlarındaki çocuk temsillerini denetlemekte; ancak dijital platformlarda içerik üretimi çoğunlukla uluslararası firmalar tarafından yürütüldüğü için hukuki yaptırımlar sınırlı kalmaktadır. Bu durum, çocukların veri güvenliği, dijital mahremiyet ve duygusal manipülasyon risklerine karşı korunmasız kalmasına yol açmaktadır (RTÜK, 2024).

Etik açıdan en büyük sorunlardan biri, subliminal mesajların "bilinçli rıza" ilkesini ihlal etmesidir. Çünkü çocuk, aldığı mesajın farkında değildir; dolayısıyla bilinçli bir seçim yapma hakkı ortadan kalkar. Bu durum, çocuğun özerkliğine ve özgür iradesine yönelik bir müdahale olarak değerlendirilebilir. Eğitimciler ve medya profesyonelleri için etik sorumluluk, çocuklara yönelik tüm içeriklerde psikolojik

güvenlik ilkesini gözetmek olmalıdır. Bu bağlamda, çocuklara yönelik reklam, oyun ve animasyonlarda psikolog ve çocuk gelişimi uzmanlarının içerik danışmanlığı yapması gereklidir.

TARTIŞMA

Bu çalışmada erken çocukluk döneminde subliminal mesajların çocukların gelişimsel özellikleri, beyin işleyişi ve bilinçaltı süreçleri üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Elde edilen bulgular, erken çocukluk döneminin bilişsel, duygusal ve nörogelişimsel açıdan yüksek düzeyde hassasiyet içeren bir dönem olduğunu ve bu nedenle subliminal mesajların bu yaş grubunda daha hızlı, derin ve kalıcı etkiler oluşturabildiğini göstermektedir. Özellikle görsel ve işitsel uyaran yoğunluğu yüksek medya içerikleri, subliminal mesajların çocukların bilinçaltına nüfuz etmesi açısından güçlü bir aktarım ortamı sunmaktadır. Erken çocukluk döneminde çocuklar, soyut düşünme ve eleştirel değerlendirme becerilerini henüz yeterince geliştirmemiştir. Bu durum, çocukların maruz kaldıkları mesajları sorgulamadan kabul etmelerine ve tekrar eden uyaranları gerçekliğin doğal bir parçası olarak içselleştirmelerine yol açmaktadır. Araştırmanın bulguları, subliminal mesajların bu gelişimsel savunmasızlıktan yararlanarak öğrenme sürecine fark edilmeden dâhil olduğunu ortaya koymaktadır. Temizyürek ve Acar'ın (2014) çizgi filmler üzerine yaptıkları göstergebilimsel çözümlemeler, çocuklara yönelik içeriklerde ölüm, şiddet, korku ve değer aşındırıcı unsurların bilinçaltı ikna teknikleriyle gizlenebildiğini göstermektedir. Bu tür mesajlar, çocuklar tarafından çoğu zaman sorgulanmadan algılanmakta ve zamanla normalleştirilmektedir. Bu durum, subliminal mesajların gelişimsel açıdan neden risk oluşturduğunu açıklayan önemli bir bulgudur.

Beyin gelişimi açısından değerlendirildiğinde, erken çocukluk döneminde prefrontal korteksin henüz tam olarak olgunlaşmamış olması, çocukların dürtü kontrolü, bilinçli değerlendirme ve eleştirel süzgeç oluşturma becerilerini sınırlandırmaktadır. Buna karşın duygusal tepkilerden sorumlu limbik sistem ve özellikle amigdala oldukça aktiftir. Bu nörogelişimsel dengesizlik, subliminal mesajların duygusal yollarla işlenmesini ve bilinçaltı belleğe daha kolay kaydedilmesini mümkün kılmaktadır. Araştırmanın bulguları, hızlı sahne geçişleri, yoğun renk kullanımı, tekrar eden semboller ve müzik gibi uyaranların çocuk beyninde bilinçli farkındalık oluşmadan öğrenmeyi tetiklediğini göstermektedir. Bu durum, subliminal mesajların çocuklarda kaygı, korku, arzu ve davranış yönelimlerini neden etkileyebildiğini nörobilimsel açıdan açıklamaktadır.

Bilinçaltı süreçler bağlamında elde edilen bulgular, subliminal mesajların çocukların davranış örüntülerini dolaylı fakat etkili biçimde şekillendirdiğini ortaya koymaktadır. Çocuklar farkında olmadan maruz kaldıkları mesajları oyunlarına, konuşmalarına ve sosyal etkileşimlerine yansıtabilmektedir. Sosyal öğrenme kuramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, çocukların medya karakterlerini sembolik modeller olarak benimsedikleri ve bu modeller aracılığıyla tutum, değer ve davranış geliştirdikleri görülmektedir. Erşan ve Er'in (2022) çalışması, çocukların izledikleri içeriklerde yardımseverlik ve iş birliği gibi sosyal değerleri yoğun biçimde içselleştirdiğini, ancak etik değerlerin daha sınırlı düzeyde aktarıldığını ortaya koymaktadır. Mevcut çalışma, bu öğrenme sürecinin yalnızca açık mesajlarla değil, bilinçaltı düzeyde işleyen subliminal mesajlarla da desteklendiğini göstererek literatürü genişletmektedir.

Araştırma subliminal mesajların etkilerinin azaltılmasında farkındalık temelli yaklaşımların önemini de ortaya koymaktadır. Görmez'in (2018) medya okuryazarlığı üzerine gerçekleştirdiği çalışma, eğitim alan bireylerin subliminal mesajları fark etme ve çözümleme becerilerinin anlamlı biçimde arttığını göstermektedir. Bu durum, bilinçaltı süreçlerin tamamen kontrol edilemez olmadığını; uygun eğitim ve rehberlikle bireylerin pasif alıcı olmaktan çıkarılabileceğini göstermektedir. Ancak erken çocukluk döneminde bu farkındalığın doğrudan çocuk üzerinden değil, ebeveynler ve eğitimciler aracılığıyla sağlanması gerektiği açıktır. Çocukların medya içeriklerine tek başına ve denetimsiz biçimde maruz kalması, subliminal mesajların etkisini artıran önemli bir risk faktörü olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda çizgi filmler, çalışmanın odağında bir amaç değil; subliminal mesajların çocuklara nasıl ulaştığını görünür kılan bir örneklem alanı sunmaktadır. Kaya ve Uzoğlu'nun (2020) çizgi filmlerin eğitim alanında kullanımına ilişkin bulguları, içerik doğru yapılandırıldığında bu tür materyallerin öğrenmeyi destekleyebileceğini göstermektedir. Ancak aynı çalışmalar, içerik kalitesinin ve pedagojik denetimin belirleyici olduğunu vurgulamaktadır. Eğitsel amaç taşımayan ya da bilinçsizce hazırlanan içerikler, subliminal mesajlar yoluyla çocukların gelişimsel bütünlüğünü zedeleyebilmektedir.

Sonuç olarak bu çalışma, subliminal mesajların erken çocukluk döneminde yalnızca medya içeriklerine özgü bir sorun olmadığını; çocukların gelişimsel özellikleri, beyin işleyişi ve bilinçaltı öğrenme mekanizmalarıyla doğrudan ilişkili çok boyutlu bir etki alanı oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Bulgular, erken çocukluk döneminde maruz kalınan subliminal mesajların bilişsel yapılanma, duygusal düzenleme ve davranış gelişimi üzerinde uzun vadeli etkiler yaratabileceğini göstermektedir. Bu nedenle erken çocukluk dönemine yönelik medya içeriklerinin bilinçaltı etkilerinin dikkate alınması, ebeveyn ve eğitimcilerin bu konuda bilinçlendirilmesi ve koruyucu farkındalık temelli yaklaşımların yaygınlaştırılması, çocukların sağlıklı gelişiminin desteklenmesi açısından temel bir gereklilik olarak değerlendirilmektedir.

POLİTİKA VE UYGULAMA ÖNERİLERİ

Subliminal mesajların çocuklar üzerindeki etkilerini azaltmak ve etik medya kullanımını teşvik etmek için aşağıdaki öneriler geliştirilebilir:

Erken yaşta medya okuryazarlığı eğitimi:

Medya okuryazarlığı, çocukların izledikleri içerikleri analiz etme, sorgulama ve farkındalık geliştirme becerilerini artırır. Bu eğitim okul öncesi döneme kadar indirilmeli, görsel okuma, duygu tanıma ve sembol çözümleme etkinlikleriyle desteklenmelidir.

Ebeveyn farkındalık atölyeleri:

Ailelerin çocuklarının medya deneyimlerini yakından izlemesi, subliminal mesajların etkisini azaltır. Rehberlik servisleri ve belediyeler aracılığıyla düzenlenecek seminerlerle ebeveyn farkındalığı artırılabilir.

RTÜK–Reklam Kurulu iş birliğiyle etik kılavuz:

Televizyon ve dijital platformlarda çocuklara yönelik içeriklerde yer alabilecek sembolik, renk veya ses bazlı bilinçaltı uyarımları tanımlayan bir "Etik Yayın İlkeleri Kılavuzu" hazırlanmalıdır.

Yapay zekâ denetimi ve açıklanabilir algoritmalar:

Çocuklara önerilen içeriklerin nasıl seçildiği şeffaf biçimde açıklanmalı; algoritmaların manipülatif yönleri bağımsız etik kurullar tarafından denetlenmelidir (UNESCO, 2023).

Disiplinlerarası araştırma projeleri:

Üniversiteler, RTÜK ve TÜBİTAK işbirliğiyle medya–çocuk etkileşimi üzerine disiplinlerarası araştırma projeleri desteklenmelidir. Bu çalışmalar, nörobilim, psikoloji, çocuk gelişimi ve yapay zekâ alanlarını bir araya getirmelidir.

Eğitim içeriklerinde pozitif modelleme:

Çocuklara yönelik medya ürünlerinde olumlu sosyal davranışlar, empati, yardımlaşma ve doğa sevgisi gibi değerler ön plana çıkarılmalıdır.

SONUÇ

Erken çocukluk dönemi, bireyin bilişsel, duygusal ve sosyal temellerinin atıldığı kritik bir gelişim evresidir. Bu dönemde çocuklar, dış dünyayı semboller, görseller ve sesler aracılığıyla anlamlandırır. Subliminal mesajlar ise bu anlamlandırma sürecine görünmez biçimde müdahale eder.

Piaget, Vygotsky ve Bandura'nın kuramları, subliminal mesajların neden özellikle erken çocuklukta etkili olduğunu açıklamaktadır. Piaget'ye göre çocuk, sembolik düşünme döneminde gerçek ile hayali ayırt edemez; Vygotsky'ye göre rehberlik eksikliği, çocuğun medya mesajlarını sorgulamadan içselleştirmesine yol açar; Bandura'ya göre ise medya karakterleri güçlü model kaynaklarıdır.

Beyin ve bilinçaltı bulgular, bilinçdışı uyarımların beyinde özellikle amigdala ve prefrontal korteks bölgelerinde aktivasyon yaratarak duygu düzenleme süreçlerini etkilediğini göstermektedir. Dijital çağda bu etkiler, algoritmik öneri sistemleriyle birleşerek daha karmaşık hâle gelmiştir.

Bu nedenle çocukların medya ortamlarında maruz kaldığı içerikler, yalnızca eğlence veya bilgi değil, aynı zamanda gelişimsel güvenlik sorunu olarak ele alınmalıdır. Türkiye'de RTÜK ve UNICEF

tarafından başlatılan farkındalık programları olumlu bir adımdır; ancak dijital platformlar için uluslararası düzeyde ortak etik standartlar oluşturulmadıkça çocukların bilinçaltı korunması mümkün değildir.

Sonuç olarak, erken yaşta medya okuryazarlığının güçlendirilmesi, ebeveyn ve öğretmen farkındalığının artırılması ve yapay zekâ destekli medya içeriklerinin etik ilkelerle denetlenmesi, çocukların bilişsel ve duygusal bütünlüğünün korunması için kaçınılmaz bir gerekliliktir.

Etik Kurul Onayı

Bu araştırmanın kavramsal çerçevesinin hazırlanması, veri toplama araçlarının uygulanması, verilerin toplanması, verilerin analizi ve yorumlanması aşamalarının tamamında etik kurallara uygun hareket edilmiştir. Karşılaşılacak tüm etik ihlallerde ANKAD Yayın Kurulu'nun hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır. Tüm sorumluluk yazarlara aittir. Bu çalışmanın ANKAD dışında herhangi bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiş olduğunu taahhüt ederim. Yapılan bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

KAYNAKÇA

Akıncı, A., & Güven, G. (2014). Okul öncesi döneme yönelik çizgi filmlerde yer alan değerlere ait sözel ifadelerin sunumu: TRT Çocuk Kanalı örneği. Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi, 5(16), 429–445.

Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes, 50(2), 179–211.

Akyüz E, Çocuğun Bilgi Edinme ve Zararlı Yayınlara Karşı Korunma Hakkı. In: Yavuzer H, Şirin MR. I. Türkiye Çocuk ve Medya Kongresi Bildiriler Kitabı.1.baskı İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları; 2013.

Anderson, D. R., Huston, A. C., Schmitt, K. L., Linebarger, D. L., & Wright, J. C. (2001). Early childhood television viewing and adolescent behavior: The recontact study. Monographs of the Society for Research in Child Development, 66(1), i-viii, 1-147.

Ata-Aktürk, G., & Akman, B. (2024). What happens beyond the screen? Examining preschool children's perception of digital technology and parental mediation. Journal of Child and Family Studies.

Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory.* Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Bargh, J. A., Chen, M., & Burrows, L. (1996). Automaticity of social behavior: Direct effects of trait construct and stereotype priming on action. Journal of Personality and Social Psychology, 71(2), 230-244.

Bush, G., Luu, P., & Posner, M. I. (2000). Cognitive and emotional influences in anterior cingulate cortex. Trends in Cognitive Sciences, 4(6), 215–222.

Carpenter, H. W. 2009, The Genie Within Your Subconscious Mind. How It Works and How To Use It. USA: Harry Carpenter Publishing

Canaslan, T., & Sungur, N. (2022). Preschool children's digital media usage and self-regulation skills. Turkish Journal of Education.

Christakis, D. A., Zimmerman, F. J., DiGiuseppe, D. L., & McCarty, C. A. (2004). Early television exposure and subsequent attentional problems in children. Pediatrics, 113(4), 708-713.

Cottle, S. (2000) Ethnic minorities and the media: Changing Cultural Boundaries, Buckingham: Open University Press.

Çakmak, E. (2013). Çocuk Hakları ve Medya Okuryazarlığı Eğitimi/Children's Rights and Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Mustafa Kemal University Journal of Social Sciences Institute Yıl/Year: 2013 Cilt/Volume: 10 Sayı/Issue: 22, s. 209-224

Craig, A. D. (2009). How do you feel — now? The anterior insula and human awareness. Nature Reviews Neuroscience, 10(1), 59–70.

Çağlak, E . (2019). Farkındalık Yaratmakta İletişimin Gücü, Journal of Awareness , 3 (5) , 653660 . DOI: 10.26809/joa.2018548677

Dehaene, S., Changeux, J. P., Naccache, L., Sackur, J., & Sergent, C. (2006). Conscious, preconscious, and subliminal processing: A testable taxonomy. Trends in Cognitive Sciences, 10(5), 204–211.

Dehaene, S., Naccache, L., & Changeux, J. P. (2014). International Journal of Psychology and Counseling. ISSN 2278-5833 Volume 4, Number 1 (2014), pp. 33-42

Dehaene, S., Naccache, L., & Changeux, J. P. (2020). Subliminal perception and decisionmaking. *Trends in Cognitive Sciences, 24*(6), 475–487.

Demir, H., & Karaca, N. (2023). YouTube Kids içeriklerinin erken çocukluk gelişimi açısından incelenmesi. Erken Çocukluk Çalışmaları Dergisi.

Dijksterhuis, A., & van Knippenberg, A. (1998). The relation between perception and behavior, or how to win a game of Trivial Pursuit. Journal of Personality and Social Psychology, 74(4), 865-877.

Dixon, N. F. (1971), Subliminal Perception: The Nature of a Controversy. New York: McGrawHill.

Erdem, Ö. (2015). Televizyon ve Sinemada Gizli Reklam ve Subliminal Mesaj. Arketipler. İstanbul, Türkiye: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Televizyon ve Sinema Ana Bilim Dalı.

Eroğlu, M. (2023). Çocukluk döneminde bilişsel gelişim: Piaget ve Vygotsky'nin bilişsel gelişim kuramlarının incelenmesi ve karşılaştırılması. International Journal of Education and New Approaches, 6(1), 69–77.

Erşan, Ş., & Er, H. (2022). Sosyal öğrenme kuramı bağlamında çizgi filmlerin değerler açısından analizi. International Journal of Eurasia Social Sciences (IJOESS), 13(47), 290–307. https://doi.org/10.35826/ijoess.3100

EU Kids Online. (2023). European findings on children's online experiences. EU Kids Online Research Network.

Galst, J. P. & White, M. A. (1976). The unhealthy persuader: The reinforcing value of television and children's purchase-influencing attempts at the supermarket. Child development, 47(4), 1089-1096.

Geçtan, E. (1998). Psikanaliz ve Sonrası, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Gee, D. G., Humphreys, K. L., Flannery, J., Goff, B., & Tottenham, N. (2013). Early developmental emergence of human amygdala–prefrontal connectivity. *Biological Psychiatry, 73*(2), 219–228. https://doi.org/10.1016/j.biopsych.2012.06.013

Göker, G. (2015). Tele-yaşamlar: Gerçeklik ve kurgu bağlamında Türkiye'de realite programlar. Global Media Journal TR Edition, 6 (11), 261-282.

Göksu, H., & Dağlıoğlu, H. E. (2022). YouTube'daki animasyon içeriklerin çocuğa uygunluk ve gelişime olan katkıları açısından incelenmesi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi (GEFAD), 42*(3), 2539–2568.

Görmez, E. (2018). Medya okuryazarlığı dersinin çizgi filmlerde yer alan subliminal mesajları çözme becerisine etkisi üzerine bir çalışma. International Journal of Language Academy, 6(2), 96–106. https://doi.org/10.18033/ijla.3994

Güngör, S. (2025). Screen time and social/emotional development in Turkish preschoolers. International Journal of Social Sciences and Education Research.

Hearn, A., & Hein, W. (2015). Gender representations in advertising. *Journal of

Communication Inquiry, 39*(3), 238–255. https://doi.org/10.1177/0196859915576973

Holender, D. (1986). Semantic activation without conscious identification in dichotic listening, parafoveal vision, and visual masking: A survey and appraisal. Behavioral and Brain Sciences, 9(1), 1-23.

John, D. R. (1999). Consumer socialization of children: A retrospective look at twenty-five years of research. *Journal of Consumer Research, 26*(3), 183–213. https://doi.org/10.1086/209559

Kadıoğlu, Z. Y. (2020). Tüketici Sosyalizasyonu Sürecinde Çocuklar ve Çizgi Filmlerde Kullanılan Bilinçaltı (Subliminal) Mesajlar. Journal of Awareness, 5(3) , 237-256.

Kanbur, B. N. (2020). Görsel Medyanın ve Subliminal Mesajların Çocuk Sağlığı Üzerine Etkileri . İstanbul Gelişim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, (10), 94-106.

Kandel, E. R., Schwartz, J. H., Jessell, T. M., Siegelbaum, S. A., & Hudspeth, A. J. (2013). Principles of Neural Science (5th ed.). McGraw-Hill.

Kaya, K. (2016). Subliminal Uyaranlar İle Seçim Yapma Arasındaki İlişkinin Araştırılması. Ankara, Türkiye: Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Kaya, Z., & Uzoğlu, M. (2020). Çizgi filmlerin eğitim alanında kullanılmasıyla ilgili yapılan çalışmaların incelenmesi. OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 16(Eğitim ve Toplum Özel Sayısı), 6196–6220. https://doi.org/10.26466/opus.803593

Kotler, P. (2000). Marketing management, New Jersey: Prentice Hall International Inc.

Küçükbezirci, Y. (2013). Bilinçaltı Mesaj Gönderme Teknikleri ve Bilinçaltı Mesajların Topluma Etkileri. Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 1879, 1894.

Linebarger, D. L., & Walker, D. (2005). Infants' and toddlers' television viewing and language outcomes. American Behavioral Scientist, 48(5), 624-645.

Livingstone, S. & Haddon, L. (2009). EU kids online: final report. London: EU Kids Online.

Livingstone, S., Marsh, J., Plowman, L., & others. (2020). Young children and digital technology: A qualitative exploratory study. LSE Publications.

McLeod, S. (2025). Jean Piaget's theory of cognitive development. *Simply Psychology.*

Madigan, S., Browne, D., Racine, N., Mori, C., & Tough, S. (2019). Association between screen time and children's development. JAMA Pediatrics.

Marsh, J., Plowman, L., Yamada-Rice, D., & others. (2021). Digital play and emotional responses in early childhood. European Early Childhood Education Research Journal.

Media Literacy . Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , 10 (22) , 209224 .

Meneguzzo, P., Cattarinussi, A., Favaro, A., & Tenconi, E. (2017). fMRI evidence of unconscious processing. *NeuroImage, 147*, 561–571. https://doi.org/10.1016/j.neuroimage.2016.12.071

Merikle, P. M., & Reingold, E. M. (1991). Comparison of four approaches to measuring the effects of subliminal stimulation. Journal of Experimental Psychology: General, 120(3), 341-356.

Miller, E. K., & Cohen, J. D. (2001). An integrative theory of prefrontal cortex function. Annual Review of Neuroscience, 24(1), 167–202.

Moore, D. L., & Francis, B. (1994). The effects of subliminal psychodynamic activation on academic performance. Journal of Applied Psychology, 79(1), 44-47.

Nikken, P., & Schols, M. (2015). How and why parents guide the media use of young children. *Journal of Child and Family Studies, 24*(11), 3423–3435.

OECD. (2023). Children in the digital environment. OECD Publishing.

Övür, A. (2017). Bilinçaltı etkileme yöntemleri ve kitle iletişim araçlarındaki uygulamaları. The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication, 7(1), 25–35.

Pembecioğlu, N. (2013). Gelecek Kurguları ve Medya Algıları. In: Yavuzer H, Şirin MR, eds. I. Türkiye Çocuk ve Medya Kongresi Bildiriler Kitabı.1. baskı. İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.

Pessoa, L. (2018). Understanding emotion and cognition through brain networks. *Nature Neuroscience, 21*(12), 1551–1560.

Radyo ve Televizyon Üst Kurulu [RTÜK]. (2024). *Çocuk ve medya izleme raporu.* Ankara: RTÜK Yayınları.

Selçuk, Z. (2010). *Eğitim psikolojisi* (18. baskı). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Serttaş Ertike, A., Darıcı, S. (2014). Subliminal mesajların reklamlarda kullanımı: Türkiye örneği. First International Communication Science and Media Studies Congress.

Shanks, D. R. (2010). Priming and the brain. Neuropsychologia, 48(4), 1080-1088.

Strahan, E. J., Spencer, S. J., & Zanna, M. P. (2002). Subliminal priming and persuasion: Striking while the iron is hot. Journal of Experimental Social Psychology, 38(6), 556568.

Temizyürek, F., & Acar, Ü. (2014). Çizgi filmlerdeki subliminal mesajların çocuklar üzerindeki etkisi. Cumhuriyet International Journal of Education, 3(3), 25–39.

UNESCO. (2023). AI and children: Ethical principles for digital design. UNESCO Publishing.

UNESCO. (2024). Digital childhood and AI risks. UNESCO Publishing.

UNICEF Türkiye. (2023). Türkiye'de dijital çocukluk raporu. UNICEF Türkiye.

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization [UNESCO]. (2023). *AI and children: Ethical principles for digital design.* Paris: UNESCO Publications.

United Nations International Children's Emergency Fund [UNICEF]. (1989). *Convention on the rights of the child.* New York: United Nations.

United Nations International Children's Emergency Fund [UNICEF]. (2023). *Türkiye'de dijital çocukluk raporu.* Ankara: UNICEF Türkiye.

Wilson, B. J. (2008). Media and children's aggression, fear, and altruism. The future of children, 18(1), 87-118.

Yıldız, C. (2016). 3-6 yaş çocuklarının tercih ettikleri çizgi filmlerdeki şiddet içeriklerinin analizi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 16(2), 698-716

Zeman, A, Bilinç Kullanım Kılavuzu, İstanbul: Metis Yayınları; 2012.

Zhao, Y., Chen, J., & Yu, Z. (2022). Algorithmic persuasion in child-directed recommender systems. *Computers in Human Behavior, 136*, 107394. https://doi.org/10.1016/j.chb.2022.107394

Derleme Makale / Review Article

Erken Çocuklukta Subliminal Mesajların Gelişimsel, Beyin ve Bilinçaltı Etkileri

The Developmental, Brain, and Subconscious Effects of Subliminal Messages in Early Childhood

Gülhan GÜVEN[2]

DOI : 10.63556/ankad.v10i1.393

Geliş/Received: 03/11/2025	Kabul/Accepted: 22/01/2026

Extended Abstract

Introduction

The rapid advancement of technology has fundamentally altered the way children interact with media. Today, platforms such as digital games, YouTube Kids, and TikTok have occupied a central position in the lives of children during early childhood. According to a recent report by RTÜK (2024), 32% of broadcasts aimed at children in Turkey contain indirect product placement, while 19% contain messages explicitly encouraging consumption. Furthermore, UNICEF (2023) data reveals that 68% of children consume online content for more than three hours daily. This high level of exposure indicates that children are constantly subjected to messages that fall below the threshold of conscious awareness—defined as subliminal messages—which shape their behavioral patterns without their realization.

Subliminal messages are visual or auditory stimuli processed by the subconscious mind without conscious detection (Pessoa, 2018). These stimuli can embed themselves into children's cognitive schemas, influencing attitudes and behaviors. This is particularly critical during the ages of 2–7 (Piaget's pre-operational stage), where the ability to distinguish between reality and fiction is limited. This study aims to examine the effects of subliminal messages on the cognitive, emotional, and social development of children in early childhood through a multidimensional lens. The study constructs a theoretical framework based on Piaget's cognitive development, Vygotsky's sociocultural theory, and Bandura's social learning theory, integrating these with neuroscientific findings and ethical considerations. Finally, suggestions are presented in the context of Turkey, guided by reports from RTÜK, UNICEF, and UNESCO.

Theoretical Framework

The study analyzes the impact of subliminal messages through three major developmental theories.

Piagetian Perspective: According to Jean Piaget, the child is an active explorer. However, in the pre-operational stage (2–7 years), symbolic thought is developing while logical deduction remains limited. Children struggle to distinguish media content from reality. In Piaget's adaptation process, two mechanisms are key: assimilation and accommodation. Subliminal messages typically bypass the "accommodation" phase—where a child would question and restructure their knowledge—and are instead "assimilated" directly into existing schemas. For instance, if a cartoon repeatedly links happiness to purchasing goods, the child internalizes "happiness = consumption" as a natural reality without critical evaluation.

Vygotskian Perspective: Lev Vygotsky emphasizes that cognitive development is socially mediated. In the modern era, media acts as a "cultural tool." Vygotsky's concept of the "Zone of Proximal

[2] **Sorumlu Yazar/Corresponding Author:** Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Okul Öncesi Eğitimi ABD, E-posta: gulhanguven@gmail.com

Development (ZPD)" suggests that children need adult guidance to master tasks they cannot do alone. When children consume media without parental scaffolding, they lack the guidance to critically evaluate content. Consequently, they internalize subliminal messages as their own thoughts (Wartella et al., 2016). Furthermore, the concept of "internalization" explains how external stimuli (e.g., a jingle or symbol) transform into internal desires, making the child feel as though the urge to consume originated from within themselves.

Bandura's Social Learning Theory: Albert Bandura (1986) posits that children learn through modeling. Subliminal messages manipulate the "attention" and "motivation" phases of observational learning. Through "vicarious reinforcement," if a media character is rewarded (e.g., becomes popular) for using a specific brand, the child develops a positive attitude toward that brand. This creates an invisible reinforcement effect, shaping not just purchasing behavior but also self-concept and body image.

Literature Review and Neuroscientific Findings

The literature review highlights a growing body of research regarding the impact of digital media on child development. Gee et al. (2013) conducted a longitudinal neuroimaging study revealing that the connectivity between the amygdala and the prefrontal cortex (PFC) is immature in children (ages 4–10). This biological immaturity means children have a heightened stress response to subconscious threat stimuli, making them more vulnerable to anxiety triggered by subliminal messages.

Experimental studies support these findings. Meneguzzo et al. (2017) demonstrated via fMRI that subliminally presented facial expressions activate the amygdala, generating an emotional response without conscious awareness. Similarly, Dehaene et al. (2020) used EEG analysis to show that subliminal stimuli alter the P3 and N2 components, affecting attention and response inhibition. Since the PFC—responsible for executive functions like impulse control and rational decision-making—does not fully mature until early adulthood, children lack the neural hardware to regulate the emotional surges caused by these hidden messages.

In the context of content analysis, Hearn and Hein (2015) found that digital ads reinforce gender stereotypes (beauty for girls, power for boys) at a subconscious level. In Turkey, Kadıoğlu (2020) found that subliminal cues in cartoons significantly increased brand association in children aged 5–6. Furthermore, recent studies (Livingstone et al., 2020; Zhao & Zhou, 2022) indicate that algorithmic systems use color, tempo, and sound loops to optimize attention retention, creating a risk of digital addiction and affecting executive functions like selfregulation (Canaslan & Sungur, 2022).

Technological Dimension: Digital Manipulation and Algorithms

The study emphasizes that subliminal influence has evolved from simple TV frames to complex digital manipulation. Platforms like YouTube Kids and Roblox use micro-manipulation techniques, including specific color grading, rapid cuts, and low-contrast background symbols (opaque logos). AI-driven recommendation algorithms create "echo chambers," narrowing the child's cognitive flexibility by constantly feeding similar content. UNESCO (2023) and OECD (2023) reports highlight that these algorithms exploit children's attention cycles. The integration of advertising and content is so seamless that, according to EU Kids Online (2023), 81% of preschoolers cannot distinguish between the actual content and the commercial message.

Behavioral and Emotional Implications

Subliminal messages have profound effects on emotional regulation and self-identity.

1. **Emotional Regulation:** Subliminal threat stimuli can increase cortisol and adrenaline, leading to anxiety, sleep disturbances, and attention deficits.

2. **Dopamine Loops:** Reward systems in games (likes, points) act as subliminal reinforcers, creating a dependency on external validation and spiking dopamine release.

3. **Empathy and Social Skills:** Violent or hyper-competitive content can desensitize children, normalizing aggression as a path to success.

4. **Self-Perception:** Idealized body images and "beauty filters" presented subliminally shape a child's self-worth, leading to early onset of body dissatisfaction and low selfesteem, particularly in girls.

Ethical Considerations

The presence of subliminal messages in children's media is not just a psychological issue but a severe ethical violation. It infringes upon the principle of "informed consent" since children cannot consent to messages they are unaware of. This violates Article 17 of the UN Convention on the Rights of the Child, which mandates protection from harmful material. Current legal frameworks in Turkey (RTÜK) struggle to regulate global digital platforms effectively, leaving children vulnerable to data exploitation and psychological manipulation.

Conclusion and Recommendations

Early childhood is a critical period where the foundations of cognitive, emotional, and social well-being are established. Subliminal messages intervene in this developmental process, exploiting the child's inability to distinguish fantasy from reality (Piaget), their lack of critical scaffolding (Vygotsky), and their tendency to model observed behaviors (Bandura). Neuroscientific evidence confirms that these messages bypass the immature prefrontal cortex and directly activate emotional centers like the amygdala.

To mitigate these risks, the study proposes the following policy and practice recommendations:

- **Media Literacy Education:** Should start at the preschool level, focusing on visual reading and symbol decoding.
- **Parental Awareness:** Workshops to teach parents how to scaffold their children's media consumption.
- **Ethical Guidelines:** RTÜK and the Board of Advertising should develop specific guidelines defining and prohibiting subliminal techniques in digital content.
- **Algorithmic Transparency:** As suggested by UNESCO, the algorithms targeting children must be transparent, explainable, and audited by independent ethical boards.
- **Interdisciplinary Research:** Collaboration between neuroscience, psychology, and AI experts is essential to understand the changing landscape of digital influence.

In conclusion, protecting children from the invisible influence of subliminal messages is not merely about content moderation but ensuring the developmental security of the next generation.